ISSN 2413-516X

ПАЁМИ
ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
Бахши илмҳои филологӣ
2018. №4.

ВЕСТНИК
ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
Серия филологических наук
2018. №4.

BULLETIN
OF THE TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
Series of philology
2018. No.4.

МАРКАЗИ
ТАБЪУ НАШР, БАРГАРДОН ВА ТАРҶУМА
ДУШАНБЕ – 2018

ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
БАХШИ ИЛМҲОИ ФИЛОЛОГӢ

Муассиси маҷалла:
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Маҷалла соли 2012 таъсис дода шудааст.
Дар як сол 8 шумора нашр мегардад.

САРМУҲАРРИР:

Имомзода Муҳаммадюсуф Сайдалӣ	*Доктори илмҳои филологӣ, профессор, академики Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ректори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР:

Сафармамадов Сафармамад Муборакшоевич	*Доктори илмҳои химия, профессор, муовини ректор оид ба илми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР:

Сафарализода Хуҷамурод Қуддусӣ	*Номзади илмҳои сиёсӣ, дотсент, директори Маркази табъу нашр, баргардон ва тарҷумаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ

Раҳмонзода Абдуҷаббор Азиз	*Доктори илмҳои филологӣ, профессор, академики Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, профессори кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*
Юсуфзода Носирҷон Салимӣ	*Доктори илмҳои филологӣ, профессор, академики Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ректори Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айни*
Раҳматуллозода Сахидод	*Доктори илмҳои филологӣ, профессор, узви вобастаи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, директори Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдуллоҳ Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон*
Назарзода Сайфиддин	*Доктори илмҳои филологӣ, профессор, сарходими илмии Институти забон ва адабиёти ба номи А.Рӯдакии АИ ҶТ, узви вобастаи АИ ҶТ*
Исмоилов Шамсулло Исмоилович	*Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забони тоҷикӣ ва назарияи забоншиносии Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода*
Абдуллозода Масрур Аҳмад	*Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи журналистикаи ватанӣ ва байналмилалии Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон*
Абдусатторов Абдушукур	*Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи таърихи адабиёти тоҷики Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*
Кучаров Аламхон	*Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, узви вобастаи АИ ҶТ*
Саидов Ҳалимҷон Азизович	*Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи умумидонишгоҳии забони англисии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*
Мамадназаров Абдусалом	*Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забони англисии факултети забонҳои Осиё ва Аврупои Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*
Муродов Мурод	*Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи матбуоти Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*
Нағзибекова Меҳриниссо Бозоровна	*Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забоншиносии умумӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*
Хоҷаев Давлатбек	*Доктори илмҳои филология, профессори кафедраи таърихи забон ва типологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*
Дӯстов Ҳамрохон Ҷумаевич	*Номзади илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи забони адабии муосири тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ
– 2018. – №4. ISSN 2413-516X
Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон №0038/ЖР-97 ба қайд гирифта шудааст.
Маҷалла дар Маркази табъу нашр, баргардон ва тарҷумаи ДМТ барои нашр таҳия мегардад.
Нишонии Марказ:
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
ш.Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.
Сомонаи маҷалла: www.vestnik-tnu.com
E-mail: vestnik-tnu@mail.ru
Тел.: (+992 37) 227-74-41

Маҷалла ба Феҳристи нашрияҳои илмии тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии Федератсияи Русия аз 03.06.2016, №1924 ворид гардидааст.

*Маҷалла мақолаҳои илмии соҳаҳои илмҳои филологиро барои чоп қабул менамояд: 10.**01.00 – Адабиётшиносӣ; 10.02.00 – Забоншиносӣ.***

Маҷалла дар Индекси иқтибосҳои илмии Русия (РИНЦ) ворид карда шудааст ва пайваста дар системаи индексатсионии мазкур дар бораи шумораҳои чопшуда маълумот ворид менамояд.

Маҷалла сомонаи расмии худро дорад, ки дар он матни мукаммали маводи чопӣ ҷойгир карда шудааст (www.vestnik-tnu.com).

© ДМТ, 2018

ВЕСТНИК ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
СЕРИЯ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК

Учредитель журнала:
Таджикский национальный университет
Журнал основан в 2012 г. Выходит 8 раз в год.

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР ЖУРНАЛА:

Имомзода Мухаммадюсуф Сайдали	*Доктор филологических наук, профессор, академик Академии наук Республики Таджикистан, ректор Таджикского национального университета (Душанбе, Таджикистан)*

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Сафармамадов Сафармамад Муборакшоевич	*Доктор химических наук, профессор, проректор по науке Таджикского национального университета (Душанбе, Таджикистан)*

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Сафарализода Худжамурод Куддуси	*Кандидат политических наук, доцент, директор Издательского центра Таджикского национального университета*

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Рахмонзода Абдуджаббор Азиз	*Доктор филологических наук, профессор, академик Академии наук Республики Таджикистан, профессор кафедры теории и новой персидско-таджикской литературы Таджикского национального университета*
Юсуфзода Носирджон Салими	*Доктор филологических наук, профессор, академик Академии наук Республики Таджикистан, ректор Таджикского государственного педагогического университета им. С.Айни*
Рахматуллозода Сахидод	*Доктор филологических наук, профессор, директор Института языка и литературы им. А.Рудаки Академии наук Республики Таджикистан*
Назарзода Сайфиддин	*Доктор филологических наук, профессор, ведущий научный сотрудник Института языка и литературы им. А.Рудаки Академии наук Республики Таджикистан*
Исмоилов Шамсулло Исмоилович	*Доктор филологических наук, профессор кафедры таджикского языка и теории языкознания Таджикского государственного института языков им. Сотима Улугзаде*
Абдуллозода Масрур Ахмад	*Доктор филологических наук, профессор кафедры отечественной и международной журналистики Российско-Таджикского (славянского) университета*
Абдусатторов Абдушукур	*Доктор филологических наук, профессор кафедры истории таджикской литературы Таджикского национального университета*
Кучаров Аламхон	*Доктор филологических наук, профессор кафедры теории и новой персидско-таджикской литературы Таджикского национального университета, член-корреспондент АН РТ*
Саидов Халимджон Азизович	*Доктор филологических наук, профессор общеуниверситетской кафедрой английского языка Таджикского национального университета*
Мамадназаров Абдусалом	*Доктор филологических наук, профессор кафедры английского языка факультета языков Азии и Европы Таджикского национального университета*
Муродов Мурод	*Доктор филологических наук, профессор кафедры печати Таджикского национального университета*
Нагзибекова Мехриниссо Бозоровна	*Доктор филологических наук, профессор кафедры общего языкознания и сравнительной типологии Таджикского национального университета*
Ходжаев Давлатбек	*Доктор филологических наук, профессор кафедры истории языка и типологии Таджикского национального университета*
Дустов Хамрохон Джумаевич	*Кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой современного таджикского литературного языка Таджикского национального университета*

Вестник Таджикского национального университета.
Серия филологичесих наук.
– 2018. – №4. ISSN 2413-516X
Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан №0038/ЖР-97
Журнал подготавливается к изданию в Издательском центре ТНУ.
Адрес Издательского центра:
734025, Республика Таджикистан,
г.Душанбе, проспект Рудаки, 17.
Сайт журнала: www.vestnik-tnu.com
E-mail: vestnik-tnu@mail.ru
Тел.: (+992 37) 227-74-41

Журнал включен в Перечень рецензируемых научных изданий, рекомендованных ВАК Минобрнауки Российской Федерации от 03.06.2016, №1924.

Журнал принимает научные статьи по следующим отраслям науки: **10.01.00 – Литературоведения; 10.02.00 – Языкознание.**

Журнал включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ), регулярно предоставляет в РИНЦ информацию в виде метаданных.

Журнал имеет официальный сайт (www.vestnik-tnu.com), в котором размещаются полнотекстовые версии опубликованных материалов.

© ТНУ, 2018

BULLETIN OF THE TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
SERIES OF PHILOLOGY

Founder of journal:
TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
The journal is established in 2012. Issued 8 times a year.

CHIEF EDITOR:

Imomzoda Mukhammadyusuf Saidali	*Doctor of Philology, Professor, Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, Rector of the Tajik National University*

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Safarmamadov Safarmamad Muborakshoevich	*Doctor of Chemical Sciences, Professor, Vice-Rector for Science of the Tajik National University*

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Safaralizoda Khudzhamurod Kuddusi	*Candidate of political sciences, associate professor, director of the Publishing Center of the Tajik National University*

EDITORIAL BOARD:

Rahmonzoda Abdujabbor Aziz	*Doctor of Philology, Professor, Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, Professor of the Department of Theory and New Persian-Tajik Literature of the Tajik National University*
Yusufzoda Nosirjon Salimi	*Doctor of Philology, Professor, Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, Rector of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini*
Khorkashev Sakhidod	*Doctor of Philology, Professor, Director of the Institute of Language and Literature named after A. Rudaki of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan*
Nazarzoda Saifiddin	*Doctor of Philology, professor, leading researcher of the Institute of Language and Literature named after A. Rudaki of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan*
Ismoilov Shamsullo Ismoilovich	*Doctor of Philology, Professor of the Tajik language and theory of linguistics of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulugzoda*
Abdullozoda Masrur Akhmad	*Doctor of Philology, Professor of the Department of National and International Journalism of the Russian-Tajik (Slavonic) University*
Abdusattorov Abdushukur	*Doctor of Philology, Professor of the Department of the History of Tajik Literature of the Tajik National University*
Kucharov Alamkhon	*Doctor of Philology, Professor of the Department of Theory and New Persian-Tajik Literature of the Tajik National University*
Saidov Khalimdzhon Azizovich	*Doctor of Philology, Professor of the Department of English Language of the Tajik National University*
Mamadnazarov Abdusalom	*Doctor of Philology, Professor of the English Department of the Faculty of Languages of Asia and Europe of the Tajik National University*
Murodov Murod	*Doctor of Philology, Professor of the Department of Printing of the Tajik National University*
Nagzibekova Mekhrinisso Bozorovna	*Doctor of Philology, Professor of the Department of General Linguistics and Comparative Typology of the Tajik National University*
Khodzhaev Davlatbek	*Doctor of Philology, Professor of the Department of Language History and Typology of the Tajik National University*
Dustov Khamrokhon Dzhumaevich	*Candidate of Philology, assistant professor, Head of the Department of Modern Tajik Literary Language of the Tajik National University*

Bulletin of the Tajik National University. Series of philology
– 2018. – №4. ISSN 2413-516X
The journal is registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan.
The journal is being prepared for publication in the Publishing Center of TNU.
Address of the Publishing Center:
17, Rudaki avenue, Dushanbe, 734025,
Republic of Tajikistan,
Web site: www.vestnik-tnu.com
E-mail: vestnik-tnu@mail.ru
Tel.: (+992 37) 227-74-41

The journal is included in the List of peer-reviewed scientific publications recommended by the Higher Attestation Commission of the Ministry of Education and Science of the Russian Federation from 03.06.2016, No. 1924.

The journal accepts scientific articles on the following branches of science: 10.01.00 - Literary studies; 10.02.00 - Linguistics.

The journal is included in the database of the Russian Scientific Citation Index (RSCI), and regularly provides information to the RSCI in the form of metadata.

The journal has an official website (www.vestnik-tnu.com), which houses full-text versions of published materials.

© TNU, 2018

УДК: 811.161.1.; 1’373

ПРАГМАТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ ПАРЕМИЙ И ПАРЕМИЙНЫХ ТРАНСФОРМАНТОВ

Шустова С.В.
Пермский государственный национальный исследовательский университет

Паремии рассматриваются как краткие устойчивые в языке и воспроизводимые в готовом виде единицы с постоянным составом и значением. Паремии подвержены контекстуальным (дискурсным) трансформациям, имеют синтаксическую структуру предложения, актуализируют назидательный характер [1; 6; 9]. Паремии используются в ситуации общения в целях актуализации иллокутивного намерения каузатора модифицировать поведение / состояние объекта каузации. В паремиях, с одной стороны, реализуется стереотипное отражение окружающей действительности, с другой, в них фиксируются особенности правил речевого общения. Каузатор использует прагматический потенциал паремий для достижения своих целей. В связи с этим актуальным рассматривается мнение К. Ажежа о том, что «единственный мостик между семантикой и прагматикой в ее широком понимании, которым стоит заняться и лингвистам, это сам говорящий субъект, производящий и толкующий смыслы в конкретном социальном окружении, образующем естественную среду. В этой среде его и следует рассматривать» [2, с.221].

М.А. Серегина предпринимает попытку разработать лингвосемиотическую модель немецких паремий. В качестве единицы данной модели рассматривается паремиологическое высказывание − «особая единица языка, представляющая собой воспроизводимый в речи оборот воздействующего характера, который в содержательном плане отражает стереотипные представления народа и имеет разные синтагматические и парадигматические связи с контекстом, а в дополнение к структурно-семантической схеме предложения паремия обладает коммуникативно-прагматическим потенциалом, который раскрывается в речевом общении коммуникантов, то есть имеет разные ассоциативные связи с ними [11, с.111].

Важной характеристикой паремий является их назидательность, воздействие на волю объекта каузации, его информативное состояние. В связи с этим особое внимание необходимо обратить на актуализацию интенциональности в паремии и паремийном трансформанте.

В современной трактовке речевой акт рассматривается как речевое взаимодействие говорящего и слушающего в целях достижения перлокутивного эффекта, а также единица, конструирующая дискурс. Дж. Серль различает пропозициональный показатель (индикатор) и показатель иллокутивной функции [13, с.215−216]. Это разграничение важно для идентификации иллокутивной функции высказывания, которое реализует свой прагматический потенциал в конкретной речевой ситуации.

Коммуникативный акт как гиперонимическая единица речемыслительного взаимодействия включает когнитивный контекст и коммуникативное событие. К гипонимическим разновидностям относятся речевой и дискурсивный акты [10, с.84].

Если речевые акты актуализируют признание, обещание, осуждение, требование, совет и т.д., то дискурсивный акт представляет собой цепочку речевых актов, объединенных телеологической установкой в единый речевой блок. При выделении речевых актов следует иметь в виду наличие дополнительных признаков, таких как ориентация на адресата, интенсивность иллокутивного акта, способ/средство выполнения действия и другие характеристики.

Таблица 1. Дифференциальные признаки РА и ДА [10]

№	Признаки	Речевой акт (РА)	Дискурсивный акт (ДА)
1	Мера	Минимальная единица речевой деятельности	Единица речевого действия = блок (совокупность РА)
2	Соотношение друг с другом	Входит в ДА	Не входит в РА
3	Локутивная актуализация	Фразовые единицы = предложение	Надфразовые единства
4	Иллокутивная сила	Одна иллокуция	2 и более иллокуций
5	Временной диапозон	Временной отрезок текущего интенциональнього состояния	Временной отрезок предшествующего, текущего и последующего

			интенционального состояния

Паремиологические единицы, соотносящиеся с разными речевыми актами, демонстрируют представления об окружающей действительности, так как в них выражаются намерения в отношении другого лица, актуализируется целенаправленность, оказывается воздействие на сознание адресата. С помощью паремий обосновывают свои высказывания (*В долг давать – под гору метать, долги собирать – в гору таскать; Долг есть тягостное бремя, отнимает сон и время*), выражают положительные и негативные эмоции, дают рекомендации (*Ни на что не уповай, скорее долг отдавай*), обещания.

Прежде чем перейти к анализу прагматического потенциала паремий и паремийных тансформантов обратимся к вопросу о соотношении таких понятий, как речевой акт, речевое действие и речевой жанр.

В работах современных ученых-лингвистов можно наблюдать синонимичное употребление этих терминов. Хотя это не совсем так. Речевой акт рассматривается в прагматике как интенциональное, целеустремленное, конвенциональное действие отправителя информации, наряду с коммуникативным действием, приемником информации и коммуникативной ситуацией [12, с. 172]. Следует помнить, что для реализации высказывания необходимо наличие контекста и интенции говорящего, но их коммуникативное назначение может меняться от одной коммуникативной ситуации к другой. Обращаем Ваше внимание на тот факт, что речевой акт реализуется в конкретной коммуникативной ситуации и характеризуется конкретной интенцией. Все экстралингвистические составляющие данной коммуникативной ситуации релевантны для данного речевого акта. Их изменение приведет к изменению типа речевого акта.

Дефиниция термина «речевой жанр» является дискуссионной, как и дефиниция речевого акта. Между речевым жанром и речевым актом имеет место иерархическая система отношений. Речевой жанр соотносится с целостным актом речевой деятельности, а речевой акт − с речевым действием. Речевой жанр М.М. Бахтин считал категорией, которая позволяет связать социальную реальность с языковой реальностью. Отмечая крайнюю разнородность речевых жанров, М.М. Бахтин указывал, что «…к речевым жанрам мы должны отнести и короткие реплики бытового диалога… и разнообразный мир публицистических выступлений; …но сюда же мы должны отнести и многообразные формы научных выступлений и все литературные жанры (от поговорки до многотомного романа)» [3, с. 159-160].

Речевой жанр, как вербальное оформление взаимодействия партнеров по коммуникации, обычно представляет собой достаточно длительную интеракцию, порождающую диалогическое единство или монологическое высказывание, которое содержит несколько сверхфразовых единств. К числу таких жанров можно отнести *жанры просьбы, приказа, проповеди, совета, рекомендации.* Многие лингвисты считают теорию речевых актов западным аналогом теории речевых жанров [5; 7; 14; 15; 16].

Ориентированность классификаций на иллокутивную функцию не дает повода для полного отождествления речевых актов и речевых жанров. Исходной посылкой теории речевых актов стала грамматика языка (предложения). Теория речевых жанров, в свою очередь, базировалась на речевой коммуникации. Речевой акт по своей сути монологичен и одномерен, поскольку речь идет об одном диалогическом шаге (акте) как минимальной сегментной единице диалога. Речевой жанр диалогичен, социологичен, интерактивен, поскольку речь идет о блоке речевых актов.

Подход к пониманию РА как составляющей диалога, наблюдается в концепции Маргариты Николаевны Кожиной, которая отмечает, что речевой акт − «это действие, отдельная реплика в диалоге, наделенная определенной иллокутивной силой и вызывающая, предполагающая определенный перлокутивный эффект… Иначе говоря, это элементарная единица речи» [8, с. 58].

Что же касается классификации речевых жанров, в основу которой положен параметр коммуникативной цели, то такая классификация существует, она была предложена Т.В. Шмелевой. На данном основании выделяется четыре типа речевых жанров:

1) **информативные**, цель которых заключается в реализации различных операций с информацией (ее предъявление или запрос, подтверждение или опровержение);

2) императивные, вызывающие осуществление / неосуществление событий, необходимых, желательных или нежелательных для участников общения;

3) этикетные, цель которых заключается в осуществлении особого события, поступка в социальной сфере, предусмотренного этикетом данного социума (извинения, благодарности, поздравления, соболезнования и т.д., вплоть до отречения от престола);

4) оценочные, имеющие целью такие изменения участников общения, которые соотносятся с их поступками, качествами и всеми другими манифестациями шкалы ценностей [16, с. 88-99].

Речевой жанр предстает как типизированная модель речевого взаимодействия партнеров по коммуникации, а значит, как модель диалога. В целом, речевой акт и речевой жанр связывают сложные взаимоотношения, поскольку один и тот же речевой акт может быть структурным элементом нескольких речевых жанров, и, наоборот, в одном речевом жанре встречаются речевые акты разного типа.

Для адекватного понимания природы и организации дискурса необходима еще одна категория, с помощью которой учитываются не только самые общие интенции участников общения, но и другие составляющие их коммуникативной деятельности. Такой категорией может рассматриваться дискурсивный акт, которому и противопоставляется речевой акт. Термин «дискурсивный акт» (discourse act) встречается в ряде работ, посвященных вопросам когнитивной лингвистики, дискурсологии [4; 10].

Прагматический потенциал – это способность языковой единицы создавать коммуникативный эффект и вызывать у объекта каузации прагматические отношения к сообщаемому, то есть осуществлять прагматическое воздействие (вызвать определенную эмоциональную реакцию или побудить к каким-то действиям). Говоря о прагматическом потенциале паремий, мы хотели бы обратить внимание на актуализацию в самой паремии вне контекста следующих речевых актов:

Паремии выступают в качестве актуализаторов речевых актов:

1. **Констативы (ассертивы):** *В долг давать – дружбу терять; Не дать взаймы – остуда на время, а дать – ссора на век; В копнах − не сено, а в долгах – не деньги; Долги помнит не тот, кто берет, а кто дает; Плут, кто берет, глуп, кто дает; Долг платежом красен; Голод мучит, а долг крушит; Чужие деньги свои съедают; Долги – что моль в меху; Ссуда – лишняя остуда; Дочь – чужое сокровище*; *Что город, то норов; что деревня, то обычай; Закон назад не действует; Закон назад не пишется; Кто не умеет повиноваться, тот не умеет повелевать; Жена богатая гордится и с мужем часто бранится; Кто сразу за всё берётся, тот мало чего добьётся; Капля по капле и камень долбит; Как пришло, так и ушло; Под лежачий камень вода не течёт; Мудрый молчит, пока глупый ворчит; Кто скоро помог, тот дважды помог; И от сладких слов бывает горько; Семеро одного не ждут; Утро вечера мудренее; Кто всем угождает, тот никому не угодит; Наперёд не узнаешь, где найдёшь, где потеряешь; Худой мир лучше доброй ссоры; Кто не слушает советов, тому нечем помочь; Не плюй в колодец: самому пригодится водицы напиться; За двумя зайцами погонишься, ни одного не поймаешь.*
2. **Предписание, совет:** *С кем знаться не хочешь, тому дай денег взаймы; Если хочешь врага нажить, так дай в долг денег; Как ни вертись, а с должником расплатись; Не судись: лапоть дороже сапога станет; С казной не тянись, своим поступись; Не вяжись с казною, не пойдешь с сумою; Знай толк, не давай пьяному в долг; Чей хлеб ешь, того и обычай тешь; В каком народе живешь, того и обычая держись; Не ленись служить, когда есть кому хвалить; Идучи на войну − молись; идучи в соре – молись вдвое; хочешь жениться − молись втрое; Не опасайся вдову за себя взять, будешь спокойнее спасть;*
3. **Предостережение:** *Кто станет доносить, тому головы не сносить; Не шути с таким ты шуток, кто на всякое слово чуток; Не покупай у барышника лошади – испорчена; не бери у матери одной дочери – избалована; а черта в дом захочешь − зятя возьми; Можно выбирать – женатым не бывать; В долг давать – дружбу терять; Делая зло, на добро не надейся; Кто много болтает, тот беду накликает; Не подумавши, ничего не начинай; Не рой яму, сам в неё попадёшь; Не зная броду, не лезь в воду; Поспешишь - людей насмешишь.*
4. **Гортатив:** *Давай дружить: то я к тебе, то ты меня к себе.*
5. **Квеситив:** *Кто отстал? – Скорый. − Кто дошел? – Спорый. – Зачем далеко? – И здесь хорошо.*
6. **Просьба:** *Не поминай лихом, а добром – как хочешь; Забудь ты мое добро; да не делай мне худа.*
7. **Предостережение:** *Не делай людям добра, не увидишь от них лиха.*

Реализация дискурсивного акта наблюдается, как уже было подчеркнуто, в случае актуализации двух и более иллокуций, как в рамках одной паремии, так и в рамках широкого прагматического контекста.

8. **Социатив:**

Девчата смеялись: <u>бог шельму метит</u>. Смеялся с ними и Молодухин: посмотрим, которая из вас за этого шельму замуж выскочит (Ngram, Сибирские огни, 193, с. 48);

Парни, высказывая перед девками свою удаль, рыли каблуками землю. Про Ульку Косого говорили, что «<u>бог шельму метит</u>» и что у него «один глаз – на вас, а другой – в Арзамас» (Ngram, Земля советская, 1931, с. 71).

9. **Декларатив:** *Не делай другому того, чего сам себе не желаешь; Со своим уставом в чужой монастырь не суйся; Не суй свой нос не в свой вопрос.*

10. **Менасив**: *Не балуй холуй: барину скажу.*

11. **Директив:** *Не все ворчать, надо и помолчать; Не радуйся гостину приезду; радуйся отъезду; Не живи, как хочется; а живи, как можется; Не спеши карать, спеши миловать; не спеши и голову рубить, прикажи наперед речь говорить.*

12. **Совет:** *Дай всякому делу перебродить на своих дрожжах; Колотись, бейся, а все надейся; Поживи в рабах, авось, будешь и в господах; Держись за авось, поколе не сорвалось; Не будь тороплив, будь памятлив; Добро помни, а зло забывай; Дружбу помни, а злобу забывай; Чего не воротить, про то лучше забыть; За добро не жди добра; Своего спасиба не жалей, а чужого не жди; Лучше синица в руке, чем журавль в небе; Берегись бед пока их нет; Лучше своё старое, чем чужое новое; На одних благих намерениях далеко не уедешь; Не всякому слуху верь; Доверять доверяй, но почаще проверяй; Говори мало, слушай много, а думай ещё больше; Чего не воротишь, про то лучше забыть; Не суди о людях по их наружности; Не сиди сложа руки, так и не будет скуки; Кто ищет, тот находит; Не в свои сани не садись; Лучше один раз увидеть, чем сто раз услышать; Лучше умный упрёк, чем глупая похвала; Куй железо пока горячо; С людьми советуйся, а своего ума не теряй; Дальше положишь, ближе возьмёшь; Не всегда говори, что знаешь, но всегда знай, что говоришь; Лучше поздно, чем никогда; Не руби сук, на котором сидишь; Семь раз отмерь, один раз отрежь; Не выноси сор из избы; После драки кулаками не машут; Сам не падай, и другого не роняй; На грубое слово не сердись, на ласковое не сдавайся.*

Потерпите,− сказал мне бывший старьевщик −: бог терпел и нам велел (Ngram, Малая библиотека словарей русского языка, В.П. Жуков, 1919, с. 47).

13. **Подтверждение:**

Аспид, никчемный, ирод кривобочный уж истинно! Бог шельму метит! Марья огрызнется, заплачет, завоет, бросит в сердцах что-нибудь на пол, а «приплод» молчит, как убитый, только копит в душе тоску и обиду на людей и жизнь (Ngram, Вестник путей сообщения. Вып. 13, 1918, с. 31).

− Горький склонялся ко второму ответу, видя в указанном явлении подтверждение мудрого изречения: «бог шельму метит» (Ngram, Эстетические взгляды Горького. Художественная литература, 1939, с. 160. Бялик Б.А.).

Вот Бог шельму метит, фамильицу дал! – иначе как волк Волковой не смотрит (НКРЯ, А. Солженицын. Один день Ивана Денисовича, 1961).

Да уж Бог троицу любит… с третьего раза получилось (НКРЯ, Коллективный форум. Искусственный декоративный камень, 2009−2011).

Вот правду говорят, что бог любит троицу (НКРЯ, А. Слаповский. Большая книга Перемен // Волга, 2010).

14. **Экспозитив**:

Если верно последнее, − то я считаю нужным напомнить одно мудрое изречение – «бог шельму метит» − стало быть не спрячешься, как ни вертись (Ngram, Октябрь, 1937. Советский писатель, с. 114).

Кто не умеет повиноваться, тот неспособен повелевать. Мы должны научиться чтить закон и добровольно, накрепко вменить себе в обязанность его соблюдение, … (Ngram, Слово, 1991, с. 4).

Зачем мучить? Я просто хотел оказать услугу за то, что вы сделали для меня. Долг платежом красен.

− Не стоит. Все равно ничего не сделать.

− Я все-таки попытаюсь (Ngram, И. Новокшонов. Таежная жуть, 1927, с. 100).

Поскольку Бог любит троицу, а русское мышление триадно, национальная идея по форме, отнюдь не по содержанию, должна, на мой взгляд, быть тоже трехсловной (НКРЯ, А. Яковлев. Омут памяти, 2001).

Чуть замечал у кого один кусок, подкладывал другой: «Без пары ни человек, ни птица не могут жить на свете». Съедал гость два – подваливал ему третий, приговаривая: «Что же за число два? Бог любит троицу». Съедал гость три – он ему: «Где же бывает телега о трех колесах? Кто же строит избу о трех углах?» (Ngram, Н.В. Гоголь, 1978, с. 27).

Конечно, я необразованный человек, Анна Акимовна, но так понимаю, бедные люди всегда должны почитать богатых. Сказано: бог шельму метит. В острогах, в ночлежных домах и в кабаках всегда только одни бедные, а порядочные люди, заметьте, всегда богатые (НКРЯ, А.П. Чехов. Бабье царство, 1894).

− Но поскольку бог любит троицу … − роженица кокетливо хихикнула … (НКРЯ, Т. Соломатина. Девять месяцев или «Комедия женских положений», 2010).

15. **Напоминание:**

«… но свадьба эта не состоялась, потому что жена [Евдокия Ивановна] ему напомнила, что долг платежом красен. Когда в молодости она просила разводной, муж ни за что не согласился, а теперь она не согласилась» (Ngram, Записки, 1929, с. 31).

Широким прагматическим потенциалом обладают паремийные трансформанты, функционирующие в дискурсивных актах.

Декларатив + менасив

Следующий факт был на другой экономии, где в корм волам был подбавлен вместо соли хлористый барий. В результате этой операции погибли шесть волов. Когда же возмущенный стажер заявил о недопустимости таких поступков, − ему было резко заявлено: «Не суй свой нос не в свое дело…» (Ngram, Захар, 1928, с. 13).

Белофинский белый лес. Лучше ты не суй свой нос. Если сунешься – скаешься. Без носа ты останешься! Интервентов мы прогнали. Белофинов разобъем! Наша родина могуча. Лучше всех в мире живем! (Ngram, Народное творчество Карело-Финской ССР, 1940, с. 78).

Декларатив + экспозитив

− А ты не суй свой нос куда не надоть! – окрысился Иван Веселый. – Ты лес охраняешь? Ну и охраняй. А луга идут по другой статье (Ngram, Русские детективные истории, не похожие ни на что. 1993, с. 274).

Что тебе Меласипп? – Даму на короля положить надо. – Послушай, любезный, кто из нас пасьянс раскладывает? – Вы, Ваше превосходительство. – Потому ты и не суй свой нос в чужой пасьянс (Ngram, И. Северный. Лики неповторимой России, 1939, с. 25).

Совет + экспозитив

Есть такие дела, где, как ни вертись, а компании не минуешь (Ngram, П. Замайский. Соседи, 1934, с. 86).

Россия – страна земледельческая … это хоть уже старо, но вместе с тем и всегда ново, потому Россия, действительно, страна земледельческая, стало быть, как ни вертись, а этой темы не минешь (Ngram, М.Е. Салтыков-Щедрин. Убежище Монрепо. Круглый год. Рассказы, очерки, 1936, с. 431).

Ибо, как ни вертись, а факт остается фактом: мнение какого-то, вероятно, не очень известного ценителя искусства, принимавшего декадентов за хвостатых людей <…> оказывается более хорошо известным … (Ngram, Литературный критик, 1939, с. 70).

Как ни вертись, а все к нему привертишься. Бенкенд (Бенкендорф) в моем же деле должен играть роль сатира, который дует холодом и теплом (Ngram, Звенья, 1936, с. 223).

Декларатив + социатив

Ты не суй свой нос, безродная, в дело честное (Ngram, М. Заверин. Дом под чинарами, 1974, с. 12).

Совет + констатив

Выходит, как ни вертись, а к созданию социалистического общества не только не пришли, но даже не подошли (Ngram, К годовщине Октябрьской социалистической революции, 1937, с. 130)

Совет + экспозитив + предостережение:

– Ты попробуй не пить водки, и поймешь, знаешь, что я прав, просто противно тебе это говорить, ведь знаешь, что Бог шельму метит, а тебе совестно должно быть, ну и черт с тобою, подыхай под забором, как собака, … (Ngram, Поучения, или Письма в Москву: Письмо 13, 1998).

Я-ж разумеется, от вас не отстану и, как говорится, «Долг платежом красен», буду вам писать таким же тоном. Когда уже пошло на пословицы, так скажу: «Вперед батьки в петлю не суйся» (Ngram, Ю.В. Соболев. Новый Чехов, 1925, с. 51).

Представленные модификации ориентированы на актуализацию авторской позиции и используются в качестве паремийных трансформантов для выражения интенции, сопровождаемой дополнительным значением. Разумеется, это тесно связано со способностью создать такого рода трансформанты, с восприятием структурных и смысловых модификаций. В этой связи необходимо учитывать «гибкость языка», его возможности допускать креативность. Но следует иметь в виду существование вариантов, форма, значение и функции которых идентичны паремии-прототипу.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Алефиренко Н.А. Фразеология и паремиология. Уч. пос / Н.А. Алефиренко, Н.Н. Семененко. - М.: Флинта, Наука. 2009. - 344 с.
2. Ажеж К. Человек говорящий. Вклад лингвистики в гуманитарные науки / К. Ажеж: пер. с франц. − М.: Едиториал УРСС, 2008. - Изд. 2-е, стереот. - 304 с.
3. Бахтин М.М. Проблема речевых жанров / М.М. Бахтин // Бахтин М.М. Собр. соч. - М.: Русские словари, 1996. Работы 1940−1960 гг. - Т. 5. - С. 159–206.

4. Бронник Л.В. Дискурсивный акт в эволюционном аспекте / Л.В. Бронник // Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Филология. Журналистика. - 2011. - № 1. - С. 11-14.
5. Вежбицкая А. Речевые жанры в свете теории элементарных смысловых единиц / А. Вежбицкая // Антология речевых жанров. - М., 2007. - С. 68-80.
6. Горбань И.В. Роль паремий в речевых актах (на материале языка русской художественной литературы) / И.В. Горбань: автореф. … кандидат филологических наук. - Саратов, 2010. - 26 с.
7. Дённингхаус С. Теория речевых жанров М.М. Бахтина в тени прагмалингвистики / С. Дённингхаус // Жанры речи. - Саратов: Колледж, 2002. - Вып. 3. - С. 104–117.
8. Кожина М.Н. Речевой жанр и речевой акт (некоторые аспекты проблемы) / М.Н. Кожина // Жанры речи. - Саратов, 1999. - Вып. 2. - С. 15-23.
9. Ошева Е.А. Паремиологическое пространство: лингвокультурная специфика (на материале русского и английского языков). Монография / Е.А. Ошева. - Пермь: Изд-во «Прикамский социальный институт», 2013. - 152 с.
10. Приходько А.Н. Дискурсивные акты vs речевые акты как единицы коммуникативной деятельности / А.Н. Приходько // Язык, текст, дискурс. - 2010. − № 8. − Ставрополь: Ставропольский Северо-Кавказский федеральный университет, 2010. − С. 83-93.
11. Серегина М.А. Немецкие паремии в аспектах лингвосемиотики / М.А. Серегина // Научные ведомости. Серия гуманитарные науки. – 2014. - № 6. - Вып 21 (177). - 2014. - С. 110-115.
12. Серль Дж. Классификация иллокутивных актов / Дж. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 17: Теория речевых актов. - М.: 1986. - С. 170-194.
13. Серль Дж. Что такое речевой акт / Дж. Серль // Зарубежная лингвистика: пер. с англ.; общ ред. В.А. Звегинцева, Б.А. Успенского, Б.Ю. Городецкого. - М.: Издательская группа «Прогресс», 1999. - С. 210-228.
14. Федосюк М.Ю. Нерешенные вопросы речевых жанров / М.Ю. Федосюк // Вопросы языкознания. - 1997. - № 5. - С. 102-120.
15. Шмелева Т.В. Модель речевого жанра / Т.В. Шмелева // Антология речевых жанров. - М., 1997. - С. 81-90.
16. Шмелева Т.В. Модель речевого жанра / Т.В. Шмелева // Жанры речи. - Саратов: Колледж, 1997а. - Вып. 1. - С. 88-99.

И С Т О Ч Н И К И И Л Л Ю С Т Р А Т И В Н О Г О М А Т Е Р И А Л А

17. Даль В. Пословицы русского народа / В. Даль. – СПб.: Авалон, Азбука-классика, 2007. - 304 с.
18. Национальный корпус русского языка. [Электронный ресурс]. URL: http://www.ruscorpora.ru (дата обращения: сентябрь - ноябрь 2017).
19. Google Books Ngram Viewer. [Электронный ресурс].URL: https://books.google.com/ngrams (дата обращения: сентябрь - ноябрь 2017).

ИҚТИДОРИ ПРАГМАТИКИИ ПАРЕМИЯҲО ВА ТРАНСФОРМАНТҲОИ ПАРЕМИАЛӢ

Дар мақолаи мазкур масоили амалкарди паремияҳо ва трансформантҳои паремиалӣ дар ҷараёни нутқ ва дискурс дар мисоли забони русӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Ҷараёни муошират, ҳамчун воҳиди гиперонимикии ҳамбастагии нутҳ ва шуур, дар худ матни когнитивӣ ва ҳодисаи муоширатро дар бар гирифтааст. Гунаҳои гипоникӣ аз ҷараёни нутқ ва мубоҳиса иборат аст. Баҳри дарки амиқи табиат ва сохти матни дискурс боз як категорияи дигар лозим меояд, ки ба кумаки он на танҳо интенсияҳои умумии ширкаткунандагони баҳс, балки дигар паҳлуҳои фаъолияти муоширатии онҳо ба назар гирифта мешавад. Дар муқобили ин категорияи ҷараёни дискурс ҷараёни нутқ гузошта мешавад. Истилоҳи “ҷараёни баҳс” («дискурсивный акт») дар баъзе аз таҳқиқот, ки дар масъалаи забоншиносии когнитивӣ ва дискурсология бахшида шудаанд, вомехӯрад. Дар ин мақола мақоми ҷараёни нутқ (воҳиди минималии амали нутқӣ) ва ҷараёни дискурсионӣ (маҷмӯи ҷараёнҳои нутқ) муайян карда мешаванд. Тартиботе, ки ба баррасии мақоми ҷараёни нутқ ва жанри нутқӣ вобастагӣ доранд, аҳамияти калони таҳқиқотӣ доранд, чунки масоили гунаҳои нутқӣ ва таснифоти онҳо то имрӯз баҳснок боқӣ мемонанд. Жанри нутқӣ ҳамчун қолаби муқаррарии мутақобил, яъне ҳамчун қолаби диалог мавриди пажӯҳиш қарор гирифтааст. Муаллиф бештар ба иқтидори паремияҳо ва трансформантҳои паремиалӣ, ҷанбаи прагматикии онҳо, ки таъсири онҳоро ба ҳолати хабарии объекти каузатсия таъмин менамояд, таваҷҷуҳ намудааст. Иқтидори прагматикӣ имконияти воҳиди забониро ҷиҳати таъмин намудани таъсири муошират ва бедор намудани муносибати прагматикӣ дар объекти каузатсия нисбат ба хабардиҳанда, яъне роҳандозии мутақобилаи прагматикӣ, маҳсуб меёбад.

Калидвожаҳо: паремия, трансформанти паремиалӣ, иқтидори прагматикӣ, ҷараёни нутқ, жанри нутқӣ, ҷараёни дискурсӣ, забони русӣ, таъсири муоширатӣ.

ПРАГМАТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ ПАРЕМИЙ И ПАРЕМИЙНЫХ ТРАНСФОРМАНТОВ

В статье рассматриваются вопросы функционирования паремий и паремийных трансформантов в речевом и дискурсивном актах на материале русского языка. Коммуникативный акт как гиперонимическая единица речемыслительного взаимодействия включает когнитивный контекст и коммуникативное событие. К гипонимическим разновидностям относятся речевой и дискурсивный акты. Для адекватного понимания природы и организации дискурса необходима еще одна категория, с помощью которой учитываются не только самые общие интенции участников общения, но и другие составляющие их коммуникативной деятельности. Такой категорией может рассматриваться дискурсивный акт, которому и противопоставляется речевой акт. Термин «дискурсивный акт» (discourse act) встречается в ряде работ, посвященных вопросам когнитивной лингвистики, дискурсологии. В статье уточняется статус речевого акта (минимальная единица речевого действия) и дискурсивного актов (блок речевых актов). Положения, касающиеся рассмотрения статуса речевого акта и речевого жанра, рассматриваемые в статье, также имеют принципиальное значение, поскольку вопросы о критериях их выделения и классификации до сих пор носят дискуссионный характер. Речевой жанр рассматривается как типизированная модель речевого взаимодействия, то есть как модель диалога. Автор обращает внимание на необходимость включения в функциональный потенциал паремий и паремийных трансформантов прагматического аспекта, актуализирующего воздействие на информативное состояние объекта каузации. Прагматический потенциал представляет собой способность языковой единицы создавать коммуникативный эффект и вызывать у объекта каузации прагматические отношения к сообщаемому, то есть осуществлять прагматическое воздействие.

Ключевые слова: паремия, паремийный трансформант, прагматический потенциал, речевой акт, речевой жанр, дискурсивный акт, русский язык, коммуникативный эффект.

PRAGMATIC POTENTIAL OF PAROEMIAS AND PAROEMIA TRANSFORMANTS

The paper focuses on the functioning of paroemias and paroemia transformants in speech acts and discourse acts in Russian. A communicative act, being a hyperonymic unit of verbal and cognitive interation, comprises a cognitive context and a communicative event. Speech acts and discourse acts are of a hyperonymic type. In order to fully understand the nature and organisation of discouse we need another category which could consider not only the most general intentions of communicants but also other components of their communication. A discourse act can become category. A discourse act is opposed to a speech act. The term 'discourse act' is used in a number of works devoted to cognitive linguistics and discourse studies. The current paper specifies the status of a speech act (a minimal unit of a speech action) and of a discourse act (a set of speech acts). The ideas regarding the status of a speech act and a speech genre are also of prime importance because the issues of the criteria of their determination and classification still provoke debates. A speech genre is seen as a typified pattern of verbal interaction, i.e. a conversation pattern. The author emphasises the necessity to include the pragmatic aspect to the functional potential of paroemias and paroemia tranformants as it realises the impact on the infomational state of the object of causation. The pragmatic potential is the ability of a language unit to create a communicative effect and make the object of causation have a pragmatic attitute towards the given information, i.e. to have a pragmatic influence.

Key words: paroemia, paroemia transformant, pragmatic potential, speech act, speech genre, discourse act, the Russian language, communicative effect.

Сведения об авторе: ***Шустова Светлана Викторовна*** - Пермский государственный национальный исследовательский университет, доктор филологических наук, профессор кафедры лингводидактики, профессор кафедры теоретического и прикладного языкознания. **Адрес:** 614990, Россия, Пермь, ул.Букирева 15. E-mail: **lanaschust@mail.ru.** Телефон: **8 (342) 2396-477**

Information about the author: ***Shustova Svetlana Viktorovna*** - Perm state national research University, doctor of Philology, Professor of the chair of linguodidactics, Professor of the chair of theoretical and applied linguistics. Address: 614990, Russia, Perm, Bukireva str. 15. E-mail: **lanaschust@mail.ru.** Tel.: **8 (342) 2396-477**

УДК:491.71+491.550 (575.3)

О СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ РОЛИ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В СОВРЕМЕННОМ ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

Мирзоева М.М., Бердикулова З.А.
Таджикский национальный университет

Словарный состав таджикского современного литературного языка непрерывно обогащается новыми словами, образующимися различными способами. Традиционными путями образования слов являются морфологический, лексико-семантический, морфолого-синтаксический, лексико-синтаксический и аббревиатура. Самым продуктивным является морфологический способ: аффиксация и сложение. В частности, путём сложения слов образовано огромное количество новых сложных дериватов. В литературе, посвященной словообразованию, отмечается роль различных частей речи и синтаксических способов связи (подчинительной и сочинительной) в возникновении сложных слов. Ряд указанных единиц сформированы на базе существующих в языке ФЕ, т.е. базой для их образования выступают уже имеющиеся в языке фразеологические единицы. По этому поводу Н.М.Шанский пишет, что «как слова, так и фразеологические обороты … принадлежат к строительному материалу языка» [10, с.249]. Образование сложных слов на базе ФЕ языка в русской лингвистике известно как отфразеологическая деривация.

В русском языкознании проблему отфразеологического словообразования рассмотрели и продолжают рассматривать в своих работах такие ученые, как М.А.Алексеенко, Н.Ф. Алефиренко, Т.П. Белоусова, А.М.Бушуй, Е.Н.Ермакова, В.М.Мокиенко, А.В.Петров, Р.Н. Попов, Г.А. Селиванов, Е.В. Сенько, М.Б. Ташлыкова, Л.А. Чиненова, Н.М. Шанский, В.К. Янцен и многие др. По мнению ученых, отфразеологические дериваты появляются в результате слияния компонентов или же вычленения одного из компонентов ФЕ. Процесс слияния ученые называют по-разному. Так, исследователь Е.Н.Ермакова называет первый способ агглютинацией. «Агглютинация (от лат. agglutinatio – приклеивание, склеивание) – способ слово- и формообразования, при котором к основе или корню, в преобладающем количестве случаев сохраняющим стабильный звуковой состав, присоединяются однозначные стандартные аффиксы» [4, с.17]. Т.е. агглютинация способ образования слов на базе фразеологизмов, при котором происходит соединение двух или более компонентов ФЕ в одно целое. Иногда к ним присоединяются словообразовательные и формообразовательные аффиксы. В нашем собранном фактическом материале это, в основном, суффиксы.

Таким образом, производное слово мотивировано не каким-то одним компонентом фразеологизма, а совокупностью компонентов: *все до лампочки → вседолампочество, низкий поклон → низкопоклонство, не в своё время → несвоевременность, не ахти → неахтительный, недобрый глаз → недоброглазый, злоба дня → злободневный, коптить небо → небокоптитель, снимать пенки → пенкосниматель* и др. [2, с.266].

Вычленение одного из компонентов ФЕ Е.Н. Ермакова квалифицирует как импликацию. Под этим термином она понимает образование производного слова на базе фразеологизма, уже имеющегося в языке, путём отсечения одного (или более) компонентов производящего фразеологизма: *бить баклуши →баклушничать, втирать очки →втирать, ей богу →божиться* и т.д. [2, с.15].

Е.Н Ермакова является автором множества работ, посвященных проблеме словообразования. В частности, вторую часть своей диссертации «Фразо- и словообразование в сфере фразеологии» она посвятила отфразеологическим дериватам и провела тщательный анализ неологизмов, изучила современные аспекты исследования образования слов на базе фразеологизмов, причины их появления, агглютинация фразеологизмов как продуктивный способ образования производных слов в сфере фразеологии, разноуровневое гнездо как один из способов организации лексем, образованных на базе ФЕ. Исследователь приходит к выводу, что ФЕ могут подвергаться изменениям и способствовать появлению новых фразеологизмов.

Информацию об отфразеологической деривации также можно наблюдать во многих работах других русских исследователей, таких как Н.М. Шанский (О словах, возникших на базе фразеологических оборотов (1960); Деривация слов и фразеологических оборотов (1972)), Р.Н. Попов (Словообразование на почве фразеологических единиц (1972)), Е.С. Кубрякова (Деривация, транспозиция, конверсия (1974); Семантика производного слова (1980)), В.К. Янцен (О деривационных связях между фразеологизмом и словом (1984)), М.Б. Ташлыкова (Фразеологизм как производящая единица (1987)), Н.С. Улуханов (Мотивация в словообразовательной системе русского языка (2005)) Т.П.Белоусова (Словообразовательная синонимия фразеологических дериватов в русском языке (2001)), Козлова М.С. (Отфразеологическое словообразование в современном русском языке (2015)) и т.д. Также составлены отфразеологические словари: М.А. Алексеенко, Т. П. Белоусова, О.И. Литвинникова (Словарь отфразеологической лексики современного русского языка (2003)), В. А. Жуков (Лексико-фразеологический словарь русского языка (2007)). В целом, проблема отфразеологической деривации издавна (с 50-ых годов прошлого столетия) привлекала внимание исследователей, и эта тенденция продолжается по сей день. Все авторы единогласны в том, что фразеологические единицы являются одним из продуктивных словопроизводных баз языка и этим способом образованы сложные слова, относящиеся к именам существительным, прилагательным, глаголам и наречиям.

Отфразеологическая деривация исследована и в сопоставительном плане. Так, польский ученый А. Трендак в своей статье «Отфразеологические дериваты в польском, русском и чешском языках: попытка сравнительного анализа» рассматривает отфразеологические дериваты и способы их образования от фразеологических единиц различных типов в трех языках: польском, русском и чешском. В статье также анализируется явление универбизации, которая осуществляется посредством пяти словообразовательных способов, таких как: суффиксальная деривация, дезинтеграция, эллипсис, аббревиация, композиция. А. Трендак, проанализировав иллюстрируемый материал, приходит к такому выводу, что даже в близкородственных языках наблюдаются существенные различия в словообразовании универбизмов. Она особо отмечает актуальность исследования данного процесса в славянских языках, которая позволит выявить специфику универбизации в каждом из славянских языков [8, с.752].

Заметки о роли ФЕ в словопроизводстве можно наблюдать во многих работах русских ученых, так как на эту тему написана кандидатская и докторская диссертации, множество статей, составлены словари. Однако для таджикского языкознания данная проблема является нерешенной. Отдельные труды, посвященные отфразеологической деривации, отсутствуют. В учебниках по таджикскому современному литературному языку, рассматривая словообразование самостоятельных частей речи (имя существительное, прилагательное, глагол, наречие), в разделе сложных и трехкомпонентных слов иногда в качестве эмпирического материала демонстрируются отфразеологические дериваты, указывается, что источником их возникновения являются простые синтаксические словосочетания и сочетания.

Так, Ш. Рустамов в своем труде «Словообразование имен существительных в современном таджикском литературном языке» в разделе «Словообразование смешанных имен существительных» отмечает, что «из предложных словосочетаний и составных глаголов также образованы имена существительные: **азхудравӣ, азназаргузаронӣ, бахотирдорӣ, баёдорӣ** и т.д.» [7, с.68]. Продемонстрированные примеры *азхудравӣ (зазнавание), азназаргузаронӣ*

(рассмотрение), бахотирдорӣ, баёдорӣ(вспоминание) образованы на базе таких ФЕ, как: *аз худ рафтан* (зазнаваться), *аз назар гузаронидан* (рассмотреть), *ба хотир доштан* (помнить), *ба ёд овардан, ёд овардан* (вспомнить). Однако исследователь не подчеркивает роль ФЕ в процессе деривации.

В учебнике «Современный таджикский литературный язык» в разделе словообразования имен существительных, прилагательных и наречий в подразделе сложные слова в качестве примера также приводятся отфразеологические слова и в качестве источника признаны синтаксические конструкции [СТЛЯ 1973: 177; 201-204; 356].

Во второй главе «Краткого словообразовательного словаря таджикского литературного языка», составленного Ш. Бобомуродовым и А. Муминовым, в алфавитном порядке приводятся сложные слова, где зафиксированы и отфразеологические дериваты, но база производства этих слов не указана, так как существует вероятность, что составители словаря перед собой не ставили такую цель [1, с.62-95].

Исследователи С. Халимов и К. Шукурова в учебном пособии «Современный таджикский язык (именные части речи)» в разделе «Сложение слов» (Якшавии калимаъо) отмечают, что «типы сложных смешанных существительных образованы из различных частей речи и глагольных словосочетаний при помощи суффикса ***-ӣ***: *азнавсозӣ (перестройка), бавучудоӣ (возникновение), барӯйхатгирӣ (перепись), азназаргузаронӣ (просмотр), бекористӣ (бездельничать), азкормонӣ (перестать работать), азнавбарқароркунӣ (восстановление), аздастдиҳӣ (упущение)* (наш курсив – М.М.). Этот способ словообразования называется сложением слов, и он является одним из разновидностей сложных смешанных существительных» [9, с.52].

Как мы видим, авторы этого труда придерживаются того мнения, что и предыдущие исследователи. Подобные сложные слова наблюдаются также в разделе «Сложноподчиненные имена прилагательные» [9, с.72-74].

В силу того, что в таджикском языкознании, за исключением некоторых заметок исследователей Х. Маджидова и Б. Камолетдинова, серьёзных трудов на эту тему не существует, естественно отсутствует и специальный словарь отфразеологических слов. Однако в толковых словарях таджикского языка и во «Фразеологическом словаре современного таджикского языка» наблюдается изобилие вышеуказанных лексем. Наличие подобных сложных слов в толковом словаре свидетельствует о богатом словарном составе таджикского языка в далеком прошлом. В первой части фразеологического словаря М.Фазылова нами обнаружено около 100 сложных слов, образованных на базе ФЕ, которые зафиксированы наряду с устойчивыми единицами языка. Поскольку не был определен объём и границы ФЕ таджикского языка, и составленный словарь являлся первой попыткой в создании фразеологического словаря современного периода (60-80-ые гг. прошлого века), сложные отфразеологические слова были зачислены во фразеологическую систему.

Профессор Х. Маджидов, рассматривая фразеологические предложения типа «дили касе пур» (букв. чьё-л. сердце полно // доверяет кому-л. // уверен в ком-л.) в таджикском современном литературном языке, отмечает, что подобного рода предложения, исключая свой указательный элемент, могут преобразиться в сложные слова. «И в форме сложных слов порядок расположения их компонентов в большинстве случаях остаётся неизменным, однако их семантика подобно изафетным словосочетаниям изменяется, и они превращаются в выражающие обычные понятия» [6, с.314].

Исследователь также акцентирует своё внимание на модели образования производных сложных слов именно на вышеуказанных фразеологических предложениях. По его мнению, подобного рода ФЕ являются словообразовательной базой для производства сложных отфразеологических дериватов. Отмечая пять моделей формирования сложных отфразеологических слов, профессор оформляет их множествами примерами из художественной литературы. По наблюдениям исследователя становится очевидным, что производные слова выступают в роли имени существительного, прилагательного, наречия [6, с.314-316].

Профессор Б. Камолетдинов в своём труде «Норма литературного языка и языка печати» отмечает, что «фразеологические единицы каждого языка являются источником возникновения сложных и производных слов и, следовательно, обогащения его словарного состава. Например, в таджикском языке прилагательными гарм (горячий) и хунук (холодный) существуют фразеологизмы *дили касеро ба чизе (коре) гарм кардан* (воодушевлять кого-либо к чему-л.) и *дили касеро аз чизе (касе) хунук (сард) кардан* (делать равнодушным *к чему-л.* и к кому-л.). Из этих ФЕ образованы словосочетания *дили гарм (горячее сердце), дили хунук (холодное сердце), бо дили гарм (с горячим сердцем), бо дили хунук (с холодным сердцем)*, из них прилагательные *дилгарм (воодушевленный), дилхунук (охладевший)*, существительные *дилгармӣ (воодушевление), дилхунукӣ (охлаждение)*, составные глаголы

дилгарм кардан (воодушевлять) (шудан – проявлять интерес), дилхунук (дилсард) кардан (делать равнодушным к чему-л.) (шудан – стать равнодушным) и наречия *дилгармона (воодушевленно), дилхунукона (дилсардона) (равнодушно, холодно)*» [3, с.78]. Далее ученый демонстрирует примеры из публицистики основоположника таджикской современной литературы С.Айни: Илова бар ин, ба ҳар гуна ташвиқот … аҳолиро ба Ҳукумати Шӯроӣ *дилгарм карда…* // Вместе с тем, всячески агитировать и *воодушевить* население к Советской власти; …мардум *дилгармона* ва самимона барои муҳофизаи касбу кори деҳқонӣ накӯшиданд // …народ *усердно* и искренне не стремился к защите профессии и дехканского ремесла [3, с.79].

В кандидатской диссертации Шодиева Б. «Лексико-фразеологические особенности очерков и рассказов Мутеулло Наджмиддинова» (2012) также уделяется внимание сложным словам, образованным на базе фразеологизмов таджикского языка.

Формирование сложных слов на фоне фразеологических единиц на примере рассказов Абдулхамида Самада рассматривает также исследователь Саидов Н. Проанализировав фактический материал, он утверждает, что "в современном таджикском языке подобные слова используются с целью лаконичности мысли. Писатель употребил ряд сложных слов с целью точного и краткого выражения желаемой мысли. Иногда в переносных сложных словах наблюдается изменение звукового состава. В сложных словах *миёншикан – тяжёлый, миёншикаста – сломанная поясница*, формированные на основе ФЕ "миёни касе, чизеро шикастан" – удручать кого-либо наблюдаются отличия в смысловых оттенках и фонетическом оформлении. Писатель со стилистическими намерениями употребляет последовательно или в отдельных примерах сложные слова для подчеркивания цели. В некоторых сложных словах наблюдается лексическая и синтаксисическая форма ФЕ. «Возможен лексико-синтаксический способ перехода ФЕ в категорию сложных слов, так как их определенная группа со всеми своими грамматическими свойствами преображается в сложное слово. Подобную разнооформленность лексико-синтаксического словообразования следует назвать подвидами ФЕ» [5, с.62].

В таджикском языкознании подвержены изучению и анализу отфразеологические дериваты художественной прозы С. Айни в синтаксическом и морфологическом планах [11].

Таким образом, анализ работ отечественных исследователей и наличие огромного количества отфразеологических дериватов таджикского языка иной раз доказывает активную роль фразеологизмов в процессе деривации. Следовательно, считаем актуальным дальнейшее исследование данной проблематики, так как в таджикском языке фразеологизмы признаны как одна из разновидностей выразительных средств языка. Необходимо также детально и серьёзно исследовать словообразовательную функцию ФЕ языка.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Бобомуродов, Ш. Краткий словообразовательный словарь таджикского литературного языка / Ш. Бобомуродов, А. Муминов. – Душанбе, 1983. – 116 с.
2. Ермакова, Е. Н. Импликация как форма движения от фразеологизма к слову / Е. Н. Ермакова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL http://www.lib.csu.ru/vch/110/006.pdf.
3. Камолиддинов, Б. Норма литературного языка и языка печати / Б. Камолиддинов. – Душанбе, 2015. – 101 с.
4. Лингвистический Энциклопедический Словарь. – М.: 1990. – С. 17.
5. Маджидов, Х. Фразеологическая система современного таджикского литературного языка / Х. Маджидов. – Душанбе: Девиштич, 2006. – 409 с.
6. Маджидов, Х. Фразеологические единицы типа «дили касе пур» / Х. Маджидов // Сб. статей. – Душанбе, 2014. – 351 с.
7. 9. Рустамов, Ш. Словообразование имен существительных в современном таджикском литературном языке / Ш. Рустамов. – Душанбе, 1972. – 77 с.
8. 10. Трендак, А. Отфразеологические дериваты в польском, русском и чешском языках: попытка сравнительного анализа [Электронный ресурс] / А.Трендак. – Режим доступа: URL http://refereed.ru/ref_de54504b3a206ed47f3cad71cad71cfa.html.
9. 11. Халимов, С. Современный таджикский язык (именные части речи) С. Халимов, К. Шукурова. – Душанбе, 1988. – 134 с.
10. 12. Шанский, Н.М. Фразеология современного русского языка / Н.М. Шанский. -М.: Высш. школа, 1963. -155 с.
11. Мирзоева М.М. Лексическая и фразеологическая синонимия в художественных произведениях С. Айни / М.М. Мирзоева. – Душанбе, 2017. – 400 с.

ОИД БА НАКШИ КАЛИМАСОЗИИ ВОХИДХОИ ФРАЗЕОЛОГӢ ДАР ЗАБОНИ ХОЗИРАИ ТОЧИКӢ

Дар мақола сухан дар хусуси он тадқиқоте меравад, ки ба калимасозӣ, аз ҷумла қайдҳои ба калимаҳои дар заминаи вохидхои фразеологӣ бавуҷудомада бахшида шудааст. Дар таълифоти ба ин мавзӯъ бахшидашуда дар хусуси сермаҳсулии усули калимасозии мураккаб, ки дар ҳиссаҳои гуногуни нутқ мушоҳида мешавад, қайдҳо мавҷуданд. Дар қатори ин калимаҳои мураккаб вожаҳое низ ба назар расиданд, ки дар заминаи воҳидҳои фразеологии дар забон мавҷудбуда ба вуҷуд омадаанд. Омӯзиши адабиёти мавҷуда нишон дод, ки на ҳама муҳаққиқони тоҷик ба нақши калимасозии фразеологизмҳо ишора кардаанд, аммо мисолҳои овардаашон ин вазифаи онҳоро исбот менамояд. Дар забоншиносии рус вазъият андаке дигар аст. Тадқиқоти зиёде ба анҷом расонида ва луғатҳои махсус тартиб дода шудааст. Ин навъи калимасозии

мураккаб дар муқоиса бо забонҳои дигар низ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Ин масъала аз он ҷиҳат мубрам аст, ки агар аз як ибораи синтаксисӣ як вожа ҳосил шавад, пас, дар заминаи фразеологизмҳо то ҳафт калима сохта мешавад, яъне аз воҳидҳои фразеологӣ ба вуҷуд омадани калимаҳои мураккаб бой гардидани таркиби луғавии ҳар як забон мусоидат менамояд. Ҷиҳати муҳим дар ин масъала он аст, ки ин гурӯҳи калимаҳои мураккаб ба қолаби солими воҳидҳои рехтаву устувори забон ишора мекунанд ва ҳамчун яке аз воситаҳои муассири забон дар ифодаи матлаб хизмат менамоянд.

Калидвожаҳо: калимасозӣ, калимасозӣ дар заминаи воҳидҳои фразеологӣ сохта шудани калимаҳо, воҳидҳои фразеологӣ, усули морфологии калимасозӣ, агглютинатсия, импликатсия, зекргурӯҳи воҳидҳои фразеологӣ.

О СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ РОЛИ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В СОВРЕМЕННОМ ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье речь идет о тех исследованиях, которые посвящены словообразованию, в частности заметках об отфразеологических дериватах. В работах, посвященных этой проблеме, говорится о продуктивном сложении слов, принадлежаших к различным самостоятельным частям речи. Наряду с подобными сложными словами нами обнаружены и такие сложные лексемы, которые произведены на фоне фразеологических единиц, существующих в языке. Анализ существующих работ показал, что не все таджикские исследователи напрямую указывают на словопроизводяшую роль фразеологизмов, но приведенные ими примеры доказывают эту позицию устойчивых единиц языка. Но в русском языкознании ситуация выглядит иначе. Проделано множество работ, составлены специальные словари. Отфразеологическая деривация исследована также в сопоставительном плане. Вопрос актуален тем, что если из простых синтаксических конструкций образуется одно слово, то из фразеологизмов можно построить более чем семь слов, т.е. отфразеологическая деривация является одним из способов обогащения словарного состава каждого языка. Помимо этого, отфразеологические сложные слова указывают на верную и подлинную форму фразеологизмов и являются одним из выразительных средств выражения мысли.

Ключевые слова: словообразование, отфразеологическая деривация, фразеологические единицы, морфологический способ словообразования, агглютинация, импликация, подвиды фразеологических единиц.

ON THE WORD-FORMING ROLE OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN MODERN TAJIKIAN LANGUAGE

In the article we are talking about those studies that are devoted to word formation, in particular, notes on othrasaeological derivatives. In the works devoted to this problem, it is said about the productive composition of words belonging to different independent parts of speech. In addition to such complex words, we also discovered such complex lexemes that are produced against the background of phraseological units existing in the language. An analysis of existing works showed that not all Tajik researchers directly point to the word-producing role of phraseological units, but the examples they cited prove this position of stable units of language. But in Russian linguistics the situation looks different. A lot of works have been done, special dictionaries have been compiled. Othfphrasiological derivation was also investigated in a comparative plan. The question is relevant because if from simple syntactic constructions one word is formed, then from phraseological units it is possible to construct more than seven words, i.e. othfrasiological derivation is one of the ways to enrich the vocabulary of each language.

Key words: word formation, off-phase derivation, phraseological units, morphological way of word formation, agglutination, implication, subspecies of phraseological units.

Сведения об авторах: ***Мирзоева Мохира Мадибрахимовна*** – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры стилистики и литературного редактирования. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр Рудаки 17. Телефон: **(+992) 93-711-30-28**
Бердикулова Замира Абдусаломовна – Таджикский национальный университет, аспирантка. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр Рудаки 17. Телефон: **(+992) 931-63-11-82**

Information about the authors: ***Mirzoeva Mohira Madibrohimovna*** - Tajik National University, Candidate of Philology, Associate Professor of the Chair of Stylistics and Literary Editing. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 17. Tel.: **(+992) 937-11-30-28**
Berdikulova Zamira Abdusalomovna – Tajik National University, aspirant. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 17. Tel.: **(+992) 931-63-11-82**

УДК: 491.550+492.7.09

ДАР БОРАИ ВОРИД ГАРДИДАНИ ИҚТИБОСОТИ АРАБӢ БА ЗАБОНИ ТОҶИКӢ (ФОРСӢ) ПАС АЗ ЗУҲУРИ ИСЛОМ

Ҷумъаев М.О.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ворид гардидани калимаҳои иқтибосии арабиро ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ олимон ба давраҳои пеш аз ислом ва ба таърихи равобити мардуми эронинажод бо арабҳо, ки ба қаъри садсолаҳои пешазисломӣ мерасад, мансуб медонанд. Ба қавли Муҳаммадтақӣ Баҳор: *«…аз аҳди ҳахоманишӣ то аҳди Яздигурди Шаҳриёр муддати ҳазору дувист сол ин миллат (араб – Ҷ. М.) бастагии сиёсӣ ва тиҷорӣ бо Эрон дошта ва бо Ҳинд низ ба тавассути киштинавардони эронӣ ва эрониён марбут будааст»* [3, с.139]. Аз ин гуфта маълум мешавад, ки таъсири забонҳои форсию арабӣ ба ҳамдигар таърихи ниҳоят тӯлонӣ дорад, аммо раванди ворид гардидани иқибосоти арабӣ ба забони форсии тоҷикӣ пас аз пайдоиши дини Ислом ва сарзамини Эрону Осиёи Миёнаро истило намудани арабҳо хусусияти нав касб кард [8, с.40; 4, с.7-8]. Муҳаққиқону муаррихон паҳн намудани

дини Ислом ва забони арабиро дар сарзаминҳои ишғолшуда сиёсати махсуси истилогаронаи арабҳо номидаанд [6, с.146-147] ва ҳам дар оғози паҳн гардидани дини Ислом ягона забони хориҷие, ки дар сарзамини Эрон омӯхта мешуд, забони арабӣ будааст [7, с.14].

Баъди аз ҷониби арабҳо истило гардидани Эрону Мовароуннаҳр дар ин сарзаминҳо ислом ва тадриҷан забону алифбои арабӣ ҷорӣ карда шуд. Забонҳои маҳаллии мардуми сарзаминҳои ишғолшуда – паҳлавӣ, суғдӣ, бохтарӣ, хоразмӣ тадриҷан ҳамчун забони илму адаб ва коргузорӣ мавқеи худро аз даст доданд ва ҷойи онҳоро забони арабӣ гирифт [5 с.11; 9, с.97-106]. Дар ин сарзаминҳо забони арабӣ салтанат пайдо кард ва ҳатто дар давоми қариб ду садсола адибони ин сарзамин низ осори худро бо забони арабӣ менавиштанд [5, с.3]. Албатта, ин аз рӯйи зарурат сурат мегирифт. Аҳли адаб бо ин роҳ агар, аз як тараф, ба тараққиву такомули адабиёти араб мусоидат намуда бошанд, аз тарафи дигар, дар эҷодиёташон рӯҳияи эронӣ ҳукмфармо буд ва бар замми ин, бо роҳи тарҷума фарҳангу адабиёт ва маънавиёти асил ва ғании гузаштаи худро дар байни қавми истилогар тарғиб менамуданд, ки ин ягона роҳи ҳифз ва эҳё намудани адабиёти пешазисломии мардуми эронинажод ба ҳисоб мерафт. Бо вуҷуди ин, ба андешаи олимону мутахассисон дар се қарни аввали пас аз истилои арабҳо ворид гардидани иқтибосоти арабӣ ба забони тоҷикии форсӣ як навъ мақсаднок сурат гирифтааст: *«...таъсири луғоти арабӣ дар лаҳҷоти эронӣ дар се қарни аввал бисёр кам буд ва ҳар чӣ ба ғалабаи араб наздиктар шавем, табъан таъсири онро камтар меёбем ва ҳар чӣ аз он ба қуруни мутааххар таваҷҷуҳ кунем, асари забони арабиро дар улуми лаҳҷоти эронӣ ва, алалхусус, дар забони адабии форсӣ, бештар мебинем»* [10, с.152]. Ба ибораи дигар, дар ин давра асосан калимаҳое аз забони арабӣ иқтибос шудаанд, ки забони тоҷикӣ ба онҳо эҳтиёҷ дошт. Донишманди Эрон доктор Забеҳуллоҳ Сафо бар он ақида аст, ки пас аз ишғоли сарзамини Эрон аз тарафи арабҳо ва паҳн гардидани дини ислому ривоҷи забони арабӣ *«осоре аз он дар лаҳҷоти маҳаллии Эрон бар ҷой монд»* [10, с.152]. Дар асари бунёдии худ «Таърихи адабиёт дар Эрон» Забеҳуллоҳ Сафо ду омили асосиро, ки ба ворид гардидани иқтибосоти арабӣ боис гардидаанд, зикр менамояд: омили нахустин назар ба калимаҳои куҳнаи эронӣ содатар будани калимаҳои воридшудаи арабӣ мебошад, ки истеъмоли чунин калимаҳо назар ба калимаҳои архаистии эронӣ барои соҳибони забон қулаю мувофиқ буд. Омили дуюм мавридҳое ҳисобида мешавад, ки *«дар қиболи як калимаи арабӣ муодиле ёфта намешуд ва истеъмоли он ҳам лозим ба назар мерасид»* [10, с. 152]. Донишманди дигари Эрон Маликушшуаро Баҳор дар ин давра ворид гардидани калимаҳои иқибосии арабиро ба забони форсии дарӣ ва ворид гардидани калимаҳои форсии дариро ба забони арабӣ табиӣ ва як навъ таъсири мутақобилаи байни ин ду забон арзёбӣ менамояд: *«...аз лиҳози эҳтиёҷу изтироре, ки мардум ба давлат ва кормандони давлат ба мардум доранд, дар зимни идора кардани умур луғоте, ки тозиён надоштанд, аз эрониён ахз мекарданд ва баъзе луғоти худро ба эрониён медоданд ва ин мубодила дар бодии амр (оғози кор – Ҷ. М.) комилан табиӣ ва бетарафона ва мусовӣ сурат мегирифт»* [3, с.76]. Доктор Забеҳуллоҳ Сафо калимаҳои назири *«салавот, ҳаҷ, савм, имон, куфр, кофир, ҷиҳод, муъмин, Қуръон, Фурқон, мунофиқ, фосиқ, қибла, қаъба, суҷуд, рукӯъ, саҷда, масҷид, Ислом, муслим, лавҳ, қалам, арш, талоқ, ақд, маҳаррам, сафар, хутба, хатиб, ҳарб, амир, ҳоким, халифа, қозӣ, фиқҳ, фақеҳ, байтулмол, закот, хамс, шаръ, шариат, расул, набӣ, имом, уммат»* ва ғайраро аз зумраи вожаҳое меҳисобад, ки дар се садсолаи баъди истилои арабҳо ба забони форсии тоҷикӣ ворид шудаанд [10, с.152].

Маликушшуаро Баҳор чунин калимаҳои дорои хусусияти диниро, аз зумраи он калимаҳое меҳисобад, ки дар ибтидои паҳн гардидани дини Ислом аз рӯйи эҳтиёҷ ва зарурат ба забони мо ворид гардидаанд: *«закот, ҳаҷ, ҷиҳод, муаззин, ғазо, халифа, имом, садақа, назр, ҳадя, каъба, тавоф, ҳур, ғилмон, ҳалол, ҳаром, хумс, мутъа (навъи хоссе аз ақди никоҳ – Ҷ. М.), никоҳ, маҳрам, дуо, Қуръон, ғусл, вузӯ ва ғайра»* [3, с.76]. Ин донишманд ҳарчанд ягон намуна зикр накардааст, аммо калимаҳоеро, ки дар ин давра барои рафъи эҳтиёҷоти маъмурӣ ва адабӣ аз забони форсӣ ба арабӣ ворид гардидаанд, назар ба калимаҳои аз арабӣ воридгардида ба маротиб зиёд медонад [3, с. 76].

Ҳамзамон донишмандон таъкид намудаанд, ки дар бораи навъ ва хусусияти калимаҳои арабие, ки дар се асри пас аз истилои арабҳо ва паҳн гардидани дини Ислом ба лаҳҷаҳои мухталифи забони форсӣ ворид гардида, мавриди истифода қарор доштаанд, сухан рондан ва далел овардан душвор мебошад. Дар ин бора танҳо аз рӯйи боқимондаи ашъоре, ки дар ин се қарн эҷод гардидааст, сухан рондан мумкин асту халос. Миқдори иқтибосоти арабӣ дар боқимондаи ашъори се қарни аввали баъди истилои арабҳо ва паҳн гардидани Ислом низ ниҳоят ночиз арзёбӣ мешавад. Вожаҳои назири *хатар, аз(з), неъмат, муҷмир, Умар, боб, таом, одам, ҳавво, муъҷиз, аҳд, ҳарам, араб, аҷам* аз ҷумлаи калимаҳое дониста шудаанд, ки дар боқимондаи ашъори се садсолаи зикршуда ба назар мерасанд [10, с.152].

Донишманди тоҷик Носирҷон Маъсумӣ дар тадқиқоти арзишманди худ «Дар бораи вазъият ва баъзе тағйиротҳо дар таркиби луғавии забони адабии тоҷик дар асрҳои X-XIX» калимаҳои арабии *«ядайн, айн, мадҳ, давлат, фазл, олам, хилофат, халифа, шеър, навъ, нақл, васл, ишқ, насиб, нуҷум, даҳр, ло, қазо, тараб, аҳсан, фунун, хилъат, адн, лаъл, мулавван, лаҳн, муғаннӣ, маҳзар, хасм, раъд, мунсиф, муълам, маъзун, кошиф, ратл, анвар, муқайяд, ҷурм, лаим, карим, ҳақ»*-ро аз ҷумлаи вожаҳое меҳисобад, ки дар асарҳои хаттии илмӣ, таърихӣ ва бадеии асрҳои VIII-X ба андозаи муайян ба кор бурда шудаанд [6, с.155].

Муҳаммадтақӣ Баҳор таъсиру нуфузи забони арабиро ба забони форсӣ ба чор давра тақсим менамояд. Мувофиқи ин тақсимбандӣ давраи аввал аз қарни якум то қарни панҷуми ҳиҷрӣ (аз асри VII то асри XI-и мелодӣ), давраи дуюм аз қарни панҷум то қарни ҳафтуми ҳиҷрӣ (аз асри XI то асри XIII-и мелодӣ), давраи сеюм аз қарни ҳафтум то қарни дувоздаҳуми ҳиҷрӣ (аз асри XIII то асри XIX-и мелодӣ) ва давраи чорум аз қарни дувоздаҳум (асри XIX-и мелодӣ) то имрӯзро дар бар мегирад [3, с.140-141].

Аз рӯйи таҳлили осори назму насри аз давраи аввал боқимонда, ки дастраси ӯ будааст, муҳаққиқ ба хулосае меояд, ки дар ин давра танҳо калимаҳое, ки муодили форсӣ надоштанд, калимаҳои идории арабӣ ва баъзе мутародифот (калимаҳои ҳамрадиф), ки дар нигоришот ба кор рафта, ҳангоми қофиябандии шеър ба кор бурда мешуданд, як миқдор калимаҳои кӯтоҳу фасеҳи арабӣ, ки ба ҷойи калимаҳои дарозу ғайрифасеҳи тоҷикӣ мавриди истеъмол қарор мегирифтанд, ба забони адабиёти форсӣ дохил шудаанд. Вожаҳои амсоли *«закот, ҳаҷ, муслим, муъмин, кофир, ҷиҳод, мунофиқ, фосиқ, хабис, оят, Қуръон, иқома, мутъа, талоқ, қибла, меҳроб, манора, миъзана, азон, шайтон, сиҷҷин, ғуслин, заққум, тасним, кавсар, яъҷуҷу маъҷуҷ, мункару накир, ҳашр, нашр, воҷиб, мустаҳаб, ҳалол, ҳаром, муборат, баракат, идда, савоб, ғалат, хато, васваса, насиҳат, табиат, ғолия, лахлаха, ҷубба, миқнаъа, дурроъа, тайласон, мухаддаъ, Каъба, соат»* аз ҷумлаи луғоте ҳисобида мешаванд, ки то ин замон дар забони форсӣ набудааст [3, с.141]. Тавре дида мешавад, қисми зиёди ин калимаҳо истилоҳоте мебошанд, ки мафҳумҳои дини Исломро ифода менамоянд. Аз ин рӯ, баъди Исломро қабул намудани мардуми эронинажод зарурат пеш омад, ки ин қабил вожаҳо ба забони форсии тоҷикӣ ворид шаванд.

Шумораҳои миқдории *«аввал»* ва *«сонӣ»*, шумораҳои махсусе, ки дар ифодаи солшумориҳо истифода мешуданд, номи бурҷҳо, ҳамчунин калимаҳои *«ҳарб, ҳичо, сифат, ғозӣ, ғазо, ғазв, султон, шаҳна, ҳарас, шурта, муҳтасиб, эҳтисоб, амри маъруф ва наҳйи мункар, амир, малик, мулк, мулкат, раият, мамлакат, котиб, китоб, расул, инҳо(ъ), ишроф, муширф, мунҳӣ, давлат, миллат, шарт, ҷазо, ҳабс, ходим, хидмат, ғулом, илм, таъбия, исён, хилоф, туғён, тоғӣ, хоричӣ, хаворич, имом, афв, сахт, лаҷоҷ, сулҳ, хилофат, халифатӣ, халифа, ҳарам, иттифоқ, роят, алам, аломат, муқаддама, соқа, фирор, хизмат, сабаб, асбоб, ихтиёр, эътибор, омил, ҳоким, байъат, истихфоф, валиаҳд, халаф, салаф, насаб, ҳасб, хутба, хитба, хатиб, мухотаба, итоб, заҷр, ҳисоб, муованат, талаб, ҳақ, иҷобат, даъват, доъӣ...»* аз зумраи истилоҳот (луғот)-и идорие номида мешаванд, ки аз асри VII то XI ба забони форсӣ ворид шуда, истифодаашон роиҷ гардидааст. Чунин калимаҳо дар осори хаттии аҳли илму адаби мардуми тоҷику форс, ки дар асрҳои X-XI таълиф гардидаанд, аз ҷумла дар асарҳои насрии «Тарҷумаи Балъамӣ», «Тафсири Табарӣ», «Таърихи Систон», «Ҳудуд-ул-олам» ва як қатор асарҳое, ки баъдан ба тарзу равиши онҳо таълиф ёфтаанд, ба монанди «Зайнулахбор»-и Гардезӣ, «Қобуснома»-и Унсурулмаолии Кайковус, «Маҷмаъ-ут-таворих» ва ғайра ба назар мерасанд. Қисми зиёди калимаҳои дар боло овардашуда дар забони тоҷикӣ низ ҳазм гардида, умумиистеъмол шудаанд ва дар калимасозии имрӯзаи забони тоҷикӣ фаъол мебошанд [3, с.141-142].

Ҳамин чиз ҳам қобили зикр аст, ки дар садсолаҳои аввали пас аз истилои арабҳо ва паҳн гардидани дини Ислом калимаву истилоҳоти арабӣ ба қонуну қоидаҳои фонетикӣ ва грамматикии форсӣ мутобиқ гардида ба ин забон ворид мешуданд. Гузаштагони мо ҳатто шаклҳои ҷамъи калимаҳои арабиро танҳо пиндошта, бо унсурҳои ҷамъбандии забони худ дубора ҷамъ баста, дар шакли ҷамъулҷамъ корбаст менамуданд, ки дар ин бора доктор Забеҳуллоҳ Сафо мегӯяд: *«Ин нукта қобили зикр аст, ки луғот ва истилоҳоти арабӣ бо тағйироти мухталифе дар лаҳҷоти эронӣ пазируфта шуда ва ба иброти дигар қавоид ва усули лаҳҷоти эронӣ дар ин маврид тасаллути худро ҳифз кардааст. Масалан, ... аз аввал ва охири баъзе калимот аҷзое ҳазф шуд ва иддае аз калимот дар лаҳҷоти эронӣ тағйири маънӣ дод... ва бисёре аз сиғаҳои ҷамъи арабӣ дар форсӣ монанди калимоти муфрад маҳсуб шуд ва як бори дигар бо алимати ҷамъ ба кор рафт... ва ҳатто эрониёни қарнҳои нахустин исмҳои арабиро ҳам бо тағйироте дар лаҳҷоти худ ба кор мебурданд...»* [10, с. 153-152]. Ин донишманди Эронӣ дар ин ҷо зери мафҳуми *«исмҳо»* бештар номҳои одамон ё исмҳои хосро дар назар дорад зеро дар поёнтар гуфтаи худро шарҳ дода, мисол меорад, ки аҳли Рай дар лаҳҷаи худ *«Алӣ ва Ҳасан ва Аҳмадро "Алко" ва "Ҳамко" ва "Ҳаско" мегуфтанд ва аҳли Ҳамадон Аҳмад ва Муҳаммад ва Исоро "Аҳмадло" ва "Муҳаммадло"*

ва “Ишло” талаффуз мекарданд ва дар Сова ба охири куняҳои асомӣ “алиф” ва “нун”-е, ки гӯё “алиф” ва “нун”-и нисбати форсӣ буд, меафзуданд ва мегуфтанд “Абулаббосон” ва “Ҳасанон” ва “Ҷаъфарон”. Дар лаҳҷаи ғурӣ тасарруф дар алфоз аз ин ҳам афзунтар будааст... ва Муҳаммадро дар лаҳҷаи ғурӣ “Ҳамд” мегуфтанд ва “Ҳамдӣ”, яъне “Муҳаммадӣ”» [10, с. 153].

Аз гуфтаи донишмандон ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки дар даврaҳои аввали истилои арабҳо ва паҳн гардидани дини ислом ворид гардидани иқтибосоти арабӣ ба забони тоҷикӣ (форсӣ) як навъ мақсаднок сурат мегирифтааст ва то андозае ба қонуну қоидаҳои фонетикию грамматикии забони тоҷикӣ (форсӣ) мувофиқат мекардааст.

А Д А Б И Ё Т

1. Аль-Кадими, М. Г. Ч. Арабские заимствования в русском языке // Вестник Воронежский государственный университет. Серия лингвистика и межкультурная коммуникация. – Воронеж, 2010. – № 1. – С.75-77.
2. Бахтиярова, А. Н. Арабские заимствования в башкирском языке% авт... дисс... канд... филол...наук / А. Н. Бахтиярова. – Уфа, 2009. – 25 с.
3. Баҳор, М. Сабкшиносӣ ё таърихи татаввури насри форсӣ. Талхиси Саййидабӯтолиби Миробидинӣ; зери назари Н. Ю. Салимов; баргардони Ш. Р. Исрофилниё, Н. Саркоров. – Душанбе: Бухоро, 2012. – 570 с.
4. Джумаев, М. О. Лексико-семантические особенности «Нафахот-ул-унса» Абдурахмана Джами. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук / М. Джумаев. – Душанбе, 2007. – 22 с.
5. Зоҳидов, Н. Насри арабизабони адабиёти фосу тоҷик дар асрҳои VIII-IX / Н. Зоҳидов. – Хуҷанд: Нури маърифат, 2004. – 402 с.
6. Маъсумӣ, Н. Дар бораи вазъият ва баъзе тағйиротҳо дар таркиби луғавии забони адабии тоҷик дар асрҳои X-XIX. Ҷаҳонбинӣ ва маҳорат. – Душанбе: Адиб, 2005. – 296 с.
7. Халафалла, А. Омӯзиши забони арабӣ барои ғайриарабҳо: мушкилот ва роҳкорҳо // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2017. – № 4/7. – С. 14 -16. – С. 14.
8. Ҷумъаев, М. Хусусиятҳои лексикию семантикии «Нафаҳотулунс»-и Абдураҳмони Ҷомӣ / М. Ҷумъаев. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 160 с.
9. Шарифзода, Х.Нарзиқул, М. Таърихи адабиёти тоҷик (аз аҳди қадим то оғози асри XIII). Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни муассисаҳои олии касбӣ. – Душанбе: ТоРус, 2017. – 416 с.
10. تاریخ ادبیات در ایران/ تألیف دکتر ذبیح الله صفا. – تهران: انتشارات فردوس. – جلد اول. – 720 ص. – ص. 152

ДАР БОРАИ ВОРИД ГАРДИДАНИ ИҚТИБОСОТИ АРАБӢ БА ЗАБОНИ ТОҶИКӢ (ФОРСӢ) ПАС АЗ ЗУҲУРИ ИСЛОМ

Дар мақолаи илмӣ масъалаи ворид гардидани иқтибосоти арабӣ ба забони тоҷикӣ (форсӣ) пас аз зуҳури ислом мавриди баррасӣ қарор мегирад. Таъкид карда мешавад, ки ворид гардидани калимаҳои иқтибосии арабӣ ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ ба даврaҳои пеш аз ислом ва ба таърихи равобити мардуми эронинажод бо арабҳо, ки ба қаъри садсолаҳои пешазисломӣ мерасад, мансуб дониста мешавад, зеро таъсири забонҳои форсию арабӣ ба ҳамдигар таърихи ниҳоят тӯлонӣ дорад, аммо раванди ворид гардидани иқибосоти арабӣ ба забони форсии тоҷикӣ пас аз пайдоиши дини Ислом ва сарзамини Эрону Осиёи Миёнаро истило намудани арабҳо хусусияти нав касб кард. Дар ду садсолаи пас аз ҷорӣ гардидани дини ислом дар сарзамини Эрон ва Осиёи Миёна асосан калимаҳое аз забони арабӣ иқтибос шудаанд, ки забони тоҷикӣ ба онҳо эҳтиёҷ дошт. Дар истинод ба тадқиқоти донишмандон муаллиф таъкид менамояд, ки дар ин давра танҳо калимаҳое, ки муодили форсӣ надоштанд ба забони тоҷикӣ ворид гардидаанд. Як қисми чунин калимаҳо дорои хусусияти динӣ мебошанд ва баъди Исломро қабул намудани мардуми эронинажод зарурат пеш омад, ки ин қабил вожаҳо ба забони форсии тоҷикӣ ворид шаванд. Қисми дигарро калимаҳои идории арабӣ ва калимаҳои ҳамрадифе ташкил медиҳанд, ки дар нигоришт ба кор рафта, ҳангоми қофиябандии шеър истеъмол мегардиданд. Таъкид карда мешавад, ки қисми зиёди ин гуна калимаҳои арабӣ кӯтоҳу фасеҳ мебошанд, ки ба ҷойи калимаҳои дарозу ғайрифасеҳи тоҷикӣ мавриди истеъмол қарор мегирифтанд. Дар инстинод ба гуфтаи муҳаққиқону донишмандон намунаи калимаҳое, ки дар даврaи аввали пас аз зуҳури ислом ба забони тоҷикӣ ворид гардида буданд, оварда мешавад. Дар охир муаллифи мақола ба хулосае меояд, ки дар садсолаҳои аввали пас аз истилои арабҳо ва паҳн гардидани дини Ислом ворид гардидани иқтибосоти арабӣ ба забони тоҷикӣ (форсӣ) як навъ мақсаднок сурат мегирифтааст ва то андозае ба қонуну қоидаҳои фонетикию грамматикии забони тоҷикӣ (форсӣ) мувофиқат мекардааст.

Калидвожа: калима, иқтибос, таркиби луғавӣ, ислом, таърих, забон, таъсири забонҳо, арабҳо, муҳаққиқ, мардум, сарзамин, илму адаб, истило, салтанат, зарурат, асар, таълиф.

О ВХОЖДЕНИИ АРАБСКИХ ЗАИМСТВОВАНИИЙ В ТАДЖИКСКИЙ (ПЕРСИДСКИЙ) ЯЗЫК ПОСЛЕ ПОЯВЛЕНИЯ ИСЛАМА

В статье речь идет о вхождении арабских заимствований в таджикский (персидский) язык после возникновения ислама. Особо отмечается, что вхождение арабских заимствований в словарный состав таджикского языка в доисламский период тесно связано с историей взаимосвязей иранцев с арабами, которая уходит в глубину доисламских столетий, так как взаимовлияние персидско-арабских языков имеет древнюю историю, однако процесс вхождения арабизмов в персидско-таджикский язык приобрел новое значение после возникновения ислама и захвата арабами территорий Ирана и Средней Азии. На протяжении двух столетий после распространения ислама в Иране и Средней Азии, таджикский язык заимствовал те арабские слова, в которых нуждался. Ссылаясь на исследования ученых, автор утверждает, что в этот период в таджикский язык вошли только те арабизмы, которые не имели персидских аналогов. Часть таких слов имели религиозный характер и после принятия ислама для народов иранского происхождения появилась необходимость принять эти слова в свой словарный состав. Другую часть составляют арабские канцеляризмы и созвучные слова, употребляемые в поэзии для рифмовки стихов. Эти короткие арабские слова употреблялись вместо длинных таджикских лексем. Автор статьи демонстрирует образцы этих слов. В завершении особо подчеркивается, что в период первого столетия после захвата арабов и распространения ислама, вхождение арабских заимствований в таджикский (персидский) язык осуществлялось

целенаправленно и эти слова соответствовали правилам и закономерностям фонетики и грамматики этого языка.

Ключевые слова: слово, заимствование, словарный состав, ислам, история, язык, влияние языков, арабы, исследователь, народ, территория, наука и литература, захват, власть, необходимость, произведение, создание.

ON THE APPROACHING OF THE ARAB BILLINGS TO TAJIK (PERSIAN) LANGUAGE AFTER THE APPEAL OF ISLAM

The article deals with the introduction of Arabic borrowings into the Tajik (Persian) language after the appearance of Islam. It is especially noted that the entry of Arabic borrowings into the vocabulary of the Tajik language in the pre-Islamic period is closely connected with the history of the Iranian-Arab relations, which goes back to the depths of the pre-Islamic centuries, since the mutual influence of the Persian-Arabic languages has an ancient history, but the process of entering Arabism into the Persian-Tajik language acquired a new channel after the emergence of Islam and the Arab occupation of the territories of Iran and Central Asia. For two centuries after the spread of Islam in Iran and Central Asia, the Tajik language borrowed the Arabic words that it needed. Referring to the research of scientists, the author claims that in this period only Arabisms that did not have Persian analogues entered the Tajik language. Some of these words had a religious character and after the adoption of Islam for the peoples of Iranian origin, it became necessary to take these words into their vocabulary. The other part is composed of Arabic chancellarisms and consonant words, used in poetry for rhyming poems. These short Arabic words were used instead of long Tajik lexemes. The author of the article demonstrates the samples of these words. In conclusion, it is especially emphasized that during the first century after the Arab occupation and spread of Islam, the entry of Arab loans into the Tajik (Persian) language was carried out purposefully and these words corresponded to the rules and regularities of the phonetics and grammar of this language.

Keywords: word, borrowing, vocabulary, Islam, history, language, influence of languages, Arabs, researcher, people, territory, science and literature, capture, power, necessity, work, creation.

Сведения об авторе: ***Джумаев Мехроб Одинаевич*** – Таджикский национальный университет, докторант кафедры история языка и типологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: mehriob@mail.ru. Телефон: **(+992) 93-589-64-08**

Information about the author: ***Jumaev Mehrob Odinaevich*** – Tajik National University, doctoral student of the history of language and typology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 17. E-mail: mehriob@mail.ru. Tel.:**(+992) 93-589-64-08**

УДК: 491.550 (575.3)

МАВҚЕИ ЗООМОРФИЗМҲО ДАР ФРАЗЕОЛОГИЗМҲОИ ЗАБОНИ ВАХОНӢ

Гадомамадова Ш.А.
Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С. Улуғзода

Дар дилхоҳ фарҳанги миллӣ яке аз ҷузъҳои асосӣ симои инсон ба шумор меравад. Лексикаи сурати зоҳирии инсон, тасаввуроти зебопарастӣ, муассирӣ, одобу ахлоқи ӯ таркиби муҳимми тадқиқоти забоншиносӣ маҳсуб меёбад. Вале муҳите, ки гирду атрофи инсонро печонидааст, бевосита тобеи инсон аст. Аз ин рӯ, инсон ба таври васеъ аз он истифода мебарад. Як ҷузъи зиндагии маъмулии ӯро ҳайвонот ташкил медиҳанд. Бинобар ин, инсон барои муомилаву муошират бо ҳайвон аз лексикаи хоссе истифода мебарад, ки он дар забонҳои гуногун ба таври мухталиф инъикос меёбад. Ин масъала кайҳо боз дар маркази диққати забоншиносон қарор гирифта, чандин асари илмӣ доир ба ин мавзӯъ таълиф шудааст. Забоншиноси рус Солнцева Н.В. зикр мекунад: «Ҳақиқатан одамоне, ки ба халқиятҳои гуногун мансуб ҳастанд, ҳар яке ба таври худ рафтори ҳайвонотро таҳлил мекунанд. Ҳар як ҳайвон хусусият, одати хосси худро дорад, ки онро инсон мушоҳида накарда наметавонад ё онҳоро ӯ дар раванди муошират зиёд бо ҳайвон омӯхтааст. Дар ин ҳолат як тоифаи мардум агар ин хусусиятҳо ё одатҳоро ҷозибу диққатҷалбкунанда шуморад, қисми дигари мардум ногувор мепиндорад. Ё соҳиби як забон барои асоси кӯчониш намуди зоҳирии ҳайвонро интихоб намояд, намояндаи дигар бошад, рафторро, сеюмӣ зоонимӣ мазкурро умуман таҷдиди назар намекунад, чунки барои ӯ хусусияти ин ҳайвон диққатҷалбкунанда нест» [5, с.60].

Ҳарчанд мавқеи зооморфизмҳо дар фразеологияи забонҳои гуногун то дараҷае омӯхта шуда бошад ҳам, аммо ин ҳанӯз кофӣ нест. Хусусан, дар забонҳои бехат, аз он ҷумла забони вахонӣ, ин мавзӯъ ҳанӯз мавриди таҳқиқи алоҳида қарор нагирифтааст. Бинобар ин, таҳлил намудани чунин воҳидҳои луғавӣ аз аҳамият холӣ нахоҳад буд.

Дар забоншиносии тоҷик доир ба лексикаи чорводорӣ корҳои зиёди илмӣ ба анҷом расидаанд. Аммо масъалаи зооморфизмҳо ҳамчун кори ҷудогонаи илмӣ ҳанӯз мавҷуд нест. Зооморфизмҳоро забоншиносон Гафарова К.Т., Мирбобоев А., Абдусатторова М.А., Аламшоев А. ва дигарон мавриди омӯзиш қарор додаанд. Чуноне ки А. Мирбобоев қайд мекунад “Ошкор кардани пайдоишу ташаккули бомуваффақият ҳал кардани як

қатор масъалаҳо, ки бо дигар соҳаҳои илм алоқаманд мебошанд, вобастаанд [2, с.6]. Муаллиф ба чунин омилҳо ба монанди зооҷуғрофӣ, таърихӣ – бостоншиносӣ, этнографӣ ва филологӣ ки барои ҳалли масъалаҳо мусоидат мекунанд ва ҳатто таҷдиди олами таърихии чорводории минтақа ишора мекунад.

Зооморфизмҳо – ҳамчун лексикаи соҳаи чорводорӣ дар забони вахонӣ аз ҷониби муҳаққиқи шинохтаи тоҷик А. Мирбобоев омӯхта шудаанд, аммо мавқеи зоомарфизмҳо дар фразеологияи забони вахонӣ то ҳол мавриди омӯзиш қарор нагирифтааст. Бинобар ин, мо дар назди худ мақсад гузоштем, ки зооморфизмҳоро дар фразеологияи вахонӣ таҳлил намуда қонунияти маъноии онҳоро ошкор созем.

Дар мақола воҳидҳои фразеологие, ки зооморфизмҳоро дар бар мегиранд, яъне он воҳидҳои луғавӣ, ки маънои маҷозии "инсон"-ро доранд ва дар асоси ифодаи аслии ягон ҳайвон ба вуҷуд омадаанд, мавриди назар қарор гирифта шудаанд.

Дар аксар ҳолқат "баҳои манфии зооморфӣ он хислату рафторҳои зеҳнии инсонро фаро мегирад, ки ӯро ба ҳайвон "монанд" мекунанд, шаъну эътибори инсониро то дараҷаи ҳайвонӣ паст менамоянд" [8, с.150].

Забоншиносон зери мафҳуми фразеологизмҳо ибораҳоеро ифода менамоянд, ки аз ду ва ё зиёда калимаҳо иборат буда, дорои хусусияти аз нав бавуҷудорӣ, устувории таркиб ва сохтор, инчунин маънии том мебошанд. Дар таснифи семантикӣ онҳо зарбулмасалҳо, ибораҳои маҷозӣ, ибораҳои ҷуфт ва мақолҳоро ҷудо мекунанд. Аксаран асоси фразеологизмҳо мафҳумҳои муҳимми ҳаётиро дар бар мегиранд. Ифодаҳои фразеологие, ки дар таркибашон зооморфизмҳо доранд, маъноашон дар натиҷаи аз ҷиҳати истиоравӣ ва киноявӣ васеъ гардидан тағйир меёбанд ё маъноашон аз номи ҳайвон ба симои инсон гузаронида мешаванд.

Воҳидҳои фразеологӣ ибораҳои устувори аз калимаҳои сохташон гуногун таркибёфтае мебошанд, ки маъноашон дар натиҷаи табдили семантикии таркиби қисматҳо ба вуҷуд меоянд.

Ибораҳои ҷуфт он ибораҳои устуворе мебошанд, ки аз ду калимаи ба як ҳиссаи нутқ дахлдошта иборат мебошанд. Масалан: pišət pırk "гурбаву муш"- яъне ҳамеша зидди якдигаранд.

Ибораҳои маҷозӣ – ин ифодаҳое мебошанд, ки маъноашон аз натиҷаи маънои қисматҳои алоҳидаи онҳо вобаста нестанд. Масалан: baf yašər yi rəšıp "Ба аспи нағз як қамчин" [9, с.137] - яъне барои инсони хуб як сухан бас аст.

Зооморфизмҳо аз дигар мафҳумҳои фразеологӣ бо маъно ва сохтори худ фарқ мекунанд. Онҳоро дар таркиби ҳикматҳои кутоҳе, ки дар муоширати мардум гардиш мекунанд, низ мушоҳида кардан мумкин аст. Одатан зооморфизмҳо на дар шакли калимаҳои алоҳида, балки чун ҷумлаи пурра як фикри томро ифода мекунанд. Масалан: Aštır ҳə kərdiŷi nədidiŷd yašər ҳand tu kərd. "*таҳт.*" Уштур каҷии худро нигоҳ накарда ба асп мегӯяд, ки ту качӣ. Яъне одаме, ки камбудию норасогии худро нигоҳ накарда, ба дигаре роҳ нишон медиҳад, ё ti xur cə pryənən šəxesti – ("*таҳт.*"-Харат аз роҳи мушкилгузар гузашт"), яъне дигар ба чизе ё касе эҳтиёҷ надорӣ.

Бисёр забошиносонро тасаввурот дар бораи системаи фразеологизмҳо муттаҳид месозад. Гарчанде ҳар яки онҳо ба гурӯҳи ибораҳои фразеологӣ таърифи худро диҳанд ҳам, ибораҳо таркиби маъноӣ ва ғоявии гуногун ва хусусияти якхела доранд. Хусусияти фразеологизмҳо аз он иборат аст, ки онҳо забонро зиндатар мекунанд ва дар муошират вазифаи муҳимро иҷро мекунанд.

Скляревская Г.Н. қайд мекунад, ки баъзан дар раванди маҷозишавӣ метавонад ягон аломати мушаххас иштирок намояд. Ин аломат "сатҳӣ аст, осон ба қисмҳо тақсим мешавад, бо шарҳ маънои маҷозиро бо аслӣ пайваст месозад" [5, с.111]. Масалан: дар зооморфизми nəŷərdum "хирс" чунин нишонаи шарҳи маҷозишавӣ калимаи "лаванд" (ё дағал) ба шумор меравад.

Нишонаи исми маҷозиро танҳо дар он ҳолатҳо осон ба қисмҳо тақсим кардан мумкин аст, агар асоси раванди маҷозишавиро аломатҳои ҳайвонҳои хосси забони ин соҳибзабонон ташкил медиҳад. Ҳамин тавр, барои аксар одамон "фил" ба қади баланд ва фарбеҳӣ шабеҳ аст. Масалан: Cə tqi bikoriŷən fil rangi ŷirətk -"аз бекории зиёд фил барин фарбеҳ шудааст", яъне одами бекорагардро ба фил шабеҳ медиҳанд.

Аксаран зооморфизмро бо калимаи šač "саг" воҳӯрдан мумкин аст. Масалан: šač bə xə soibi cə got (*"таҳт"* саге, ки соҳибашро шиносад), яъне касе, ки дар ягон ҷойи бегона дӯст, рафиқ ё шахси ба худ наздикро вомехӯрад. Lup šač pəs rost rıyd ("*таҳт*" саги пир ба тарафи рост ҷаккосӣ мекунад), яъне калонсол гапи ҳақро мегӯяд. Мисли ҳамин ҳайвонҳои хонагӣ, ба монанди ŷıw (гов), piš (гурба), tuŷ (буз), xur (хар), drukš (барзагов), wəšk (гӯсола) ҳангоми ифодаи хислати инсон нақши калон мебозанд.

Масалан: I ўыv, sgin cart dgariš tam xštar (*“таҳт”* як гови рихин подаро вайрон мекунад). Яъне одами бад дигаронро ҳам бадном ва ё олудаи кори ҳуд мекунад. Гови рихин ҳама говонро биёлояд [9, с.285]. Pišən ki dard nast, xə dast dəšt r sup (*таҳт*: гурбае, ки дард надорад дасташро ба хӯроки гарм мезанад), яъне одаме, ки кор намеёбад ба ҳар кор даст мезанад.

Xur tqi kvot goxt, yav vыr atum vaznin (*таҳт.* “харе, ки бисёр хутик таваллуд мекунад, бораш ҳамон қадар вазнин”), яъне одамоне, ки серфарзанд ҳастанду, аммо дар пирӣ фарзандон ба онҳо дасти кумак дароз намекунанд, яъне падару модарон аз онҳо баҳра намебаранд.

Xur rang γaltš dešt- (*“таҳт” ч*ун хар худро ба хок мезанад”), яъне кӯдаконе, ки бисёр эркагӣ мекунанд ва гапи падару модарро гӯш намекунанд.

Palmzik vəšk kыli ўыvi šapt drыštziki yav ҳы nan nələsыrt –(*таҳт:* ”гӯсолаи мулоимзабонро ҳамаи говҳо мемонанд, аммо дуруштзабонро ҳатто модари худаш наземонад”) яъне, инсони хоксорро ҳама эҳтиром мекунанд, аммо шахси бадгуфторро ҳама бад мебинад.

Соҳибзабонон, соҳибфарҳангҳо ва халқиятҳои гуногунро он нуқта муттаҳид месозад, ки “ҳамаи онҳо ҳама гуна ҳиссиётро аз сар мегузаро нанд: қаҳру ғазаб, хурсандӣ, тарс, хушбахтӣ, бадбахтӣ, бадбинӣ ва ғайраҳо. Аммо тақсимоти ин ҳиссиётҳои гуногун, возеҳии онҳо, таъкиди онҳо дар суханронӣ ҳам дар дараҷаи шахсияти забонӣ, ҳам дар дараҷаи миллию фарҳангӣ сурат мегиранд” [11, с.46].

Дар мафҳумҳои фразеологии ҳайвоноти ваҳшӣ, ба монанди nəўərdum “хирс”, sыy (харгӯш), šapt (гург), nəx̌čir (рӯбоҳ) ва ғайраҳо образи инсонро бо назардошти хусусиятҳои ҳайвоноти номбаршуда ифода мекунанд. Масалан: sыv (харгӯш) – ҳайвони тарсончак аст ва бо зарбулмасалҳои вахонӣ Čiz ti pzыvš sыy rang dəšt -((*“таҳт”* чаро дилат мисли харгӯш мезанад”, яъне аз чӣ метарсӣ. Čkər dəng čыpt sыy svand it –(*“таҳт.”* кабк дона мечинад харгӯш калтак мехӯрад”), яъне нотарс қанд мехӯрад, тарсончак шатта. Дар таркиби луғавӣ воҳидҳоеро ҷудо кардан мумкин аст, ки бо роҳи гузариши маҷозӣ ва дар асоси номи ҳайвон – зооним ба вуҷуд омадаанд ва барои хислатгузории образи инсон хизмат мерасонанд. Рӯйхати калимаҳои зоологие, ки дар маънои аслӣ истифода мешаванд, “зоосемизм” номида мешаванд, калимаҳои ба маънои маҷозӣ истифодашаванда (танҳо барои ифодаи хислати инсон) - ро бошад – “зооморфизм” меноманд.

Мокиенко В.М. дуруст қайд мекунад, ки “ҳамаи хислатҳои ногуворро одамон аз номи ҳайвонҳои хонагӣ, ки ба онҳо итоаткорона ва босадоқат хизмат мекунанд, мегиранд. Бешубҳа, ҳамаи нуқсон ва норасоиҳо он замон дарк карда мешаванд, ки бо мавҷудоти зинда – ҳайвон ё инсон паҳлу ба паҳлу умр ба сар мебарӣ ё кор мекунӣ” [3, с.108].

Зооморфизмҳо, барои изҳори эҳсосот, аксуламал, ҳаёти муассири инсон бо шаклгузорӣ ва ифодаи арзишноки мавҷудот мусоидат мекунанд: арзёбии ашёҳо бо меъёрҳои ахлоқӣ ва зебоипарастии маҷмӯи мазкури забонҳо (baf–šak; xšruy-bizib ва ғайраҳо). Тарзи хабарию хислатгузории маъноӣ ба сифати асоси номӣ, ки маъноӣ хислатҳои сохтори тарзро мушкил мегардонад, ба он тағйироти маъноӣ ворид месозад. Ҳамзамон хусусияти забоншиносии ин маъно дар он ифода мегардад, ки таркиби хусусият на бо сифати объекти аз соҳаи забоншиносӣ берун (дар ҳолати зооними ҳайвон), балки бо сифате, ки маҷмӯи маъноии забон додааст, баён мегардад.

Барои инъикоси хислати эҳсосотии инсон дар нутқи гуфтугӯӣ ташбеҳ ва истиора ба кор бурда мешавад. Калимае, ки дар маънои маҷозиаш ба кор бурда мешавад, одатан мавҳумиятро новобаста аз маънои ибтидоии этимологӣ инъикос менамояд. Масалан, калимаи бо “šapt” (гург) на маънии аслии гургро, балки ҳамаи хусусиятҳои ин ҳайвонро ба таври одилона ё беинсофона ифода мекунад.

Мисол: sə šaptən šaptzman vost (*“таҳт.”* аз гург гургбача таваллуд мешавад), яъне аз одами бад фарзанди бад меруяд, ҳаргиз аз бадон насли хуб намеруяд. Ба бад ҳазор некӣ ҳам бикунӣ, аз бадӣ кардани ҳуд намегардад. Оқибат гургзода гург шавад [10, с.495].

šaptən sə vaўd zman čiz rы x̌k- (“*таҳт*” аз гург ба фарзанди дев чӣ рафтааст), яъне одами беинсоф парвои касеро надорад.

Сохтори истиораҳои фасоҳатноки зооморфӣ дар нутқ ба ҷанбаи синтаксисӣ вобаста мебошанд ва хусусияти номҳо, муроҷиат ва дашном бо дараҷаи гуногуни истиора, норизоӣ, нафратро ифода мекунанд (мас: *1) ska k*čaəš šač gəfst -“Дар кӯча саг давида истодааст”, *2)udg* šačrangem gefsti (таҳт. имрӯз мисли саг давидам)-ро дида баромада мо гуфта метавонем, ки дар мисоли аввал аломатҳо бо маъноияшон мувофиқ мебошанд. Дар мисоли дуюм аломатҳо бо маъноияшон мувофиқ нестанд. Маънои калима – “šač” (саг) – чун пешин боқӣ мемонад, сохтори маъноиро чун “инсон+маънои аслии калима” ифода кардан мумкин аст. Чунин бакорбарӣ ҳамчун фасоҳат тасниф мегардад.

Зооморфизмҳое, ки барои ифодаи хислати эҳсосотии одамон ба кор бурда мешаванд, дер боз диққати тадқиқотгаронро ҷалб мекунанд, чунки ҳайвонҳо аз замонҳои қадим дар ҳаёти хоҷагидории иқтисодӣ ва анъанаҳои соҳибзабонон нақши муҳим мебозанд.

Мо бо ақидаи Т. Троянова розӣ нашуда наметавонем, ки гуфтааст: “Муқоисаи инсон бо намояндаи олами ҳайвонот, яъне бо дигар мавҷудоти ҷондор барои соҳибзабонон табиӣ ва мантиқӣ аст” [7, с.70] ва сабаби чунин раванд истиоравии васеъ ва такроршавандагӣ ба шумор меравад.

Ворид гардидани зооморфизмҳо дар фразеологизмҳо аз он шаҳодат медиҳад, ки барои шарҳи хислати инсонҳо бо тамсили анъанавии сифати ҳайвонот ба инсон ва баръакс муайян мегардад. Ҳайвонот бо табиати худ ба инсон наздик буда ва бо ҷаҳони табаддулоти инсонӣ ва рушди тамаддуни таърихӣ алоқаманд мебошанд. Маросими динии тасвири ҳайвонот – зуҳуроти қадимии эҷодиёти инсон ба шумор меравад. Дар системаи забон номи ҳайвонот заминаи махсуси маъноӣ – зоонимҳоро ба вуҷуд меоранд. Зоонимҳо метавонанд ба сифати воҳидҳои лексикии мустақил амал намоянд, инчунин метавонанд ба таркиби ибораҳои фразеологӣ, ибораҳои маҷозӣ (идиомаҳо), зарбулмасалҳо, мақолҳо дохил шаванд, ки онҳо метавонанд ба сифати истиораҳои ба инсон ва ба ашё аҳамиятдошта ба кор бурда шаванд: pьrk rangš kor-kor cart (“*таҳт*” чун мӯш доим ҷустуҷӯ мекунад”), яъне одами серкор; yaš rangš gəst (“*таҳт*” чун асп медавад”), яъне одаме, ки тез роҳ мегардад; šač rangš yoman yavən (“*таҳт*” мисли саг ҳамдигарро мехӯранд”) яъне одамоне, ки бо ҳамдигар ҳамеша ҷанҷол мекунанд.

Дар аксар ҳолат ифодаҳо бо зоонимҳо далеловарии худро гум карда, ба ибораҳои маҷозӣ дохил мешаванд.

Дар зооморфизмҳои номбаршуда ҳам хусусиятҳо ва хислатҳои мусбӣ ва ҳам манфии инсон инъикос ёфтаанд. Бо ёрии фразеологизмҳое, ки дар таркибашон зооморфизмҳо доранд, мо инсонҳоро ба он ҳидоят мекунем, ки рафтори худро дар муқоиса бо хусусиятҳои хосси ҳайвонот тағйир диҳанд.

А Д А Б И Ё Т

1. Вуҳ диёр ганҷ. Ганҷи вахонзамин. Маҷмӯаи осори мардумӣ. – Душанбе, 2015. - 159 с.
2. Мирбобоев А. Лексика животноводства ваханского языка: авт... дисс… канд.филол.наук: 10.02.08 / А. Мирбобоев. - Душанбе, 1991. – 24 с.
3. Мокиенко В.М. В глубь поговорки / В.М. Мокиенко. - М., 1971. - 173 с.
4. Пахалина Т.Н. Ваханский язык, Языки народов СССР / Т.Н. Пахалина. - М., 1966. - Ҷ.1. - 418 с.
5. Скляревская Г.Н. Метафора в системе языка / Г.Н. Скляревская. - М., 2004. - 210 с.
6. Солнцева Н.В. Сопоставительный анализ зоонимов русского, французкого и немецкого языков в этносемантическом аспекте: канд… филол. наук / Н.В. Солнцева. – Омск, 2004. - 162 с.
7. Троянова Т. Антропоцентрическая метафора в русском и эстонском языках: доктор филос. наук / Т. Троянова. – Тарту, 2003. – 206 с.
8. Устуньер И. Зооморфная метафора, характеризующая человека, в русском и турецком языках: канд… филол. наук / И. Устуньер. – Ярославль, 2004. – 156 с.
9. Фозилов М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ / М. Фозилов. - Душанбе: Ирфон, 1975. - Ҷ.1. - 367 с.
10. Фозилов М. Зарбулмасалу мақолҳо дар тамсилу ҳикояҳо / М. Фозилов. Душанбе: Дониш, 1973. – 510 с.
11. Шаховский В.И. Лингвистическая теория эмоций / В.И. Шаховский. – М., 2008. - 120 с.

МАВҚЕИ ЗООМОРФИЗМҲО ДАР ФРАЗЕОЛОГИЗМҲОИ ЗАБОНИ ВАХОНӢ

Мақолаи мазкур ба масъалаи корбурди зооморфизмҳо дар воҳидҳои фразеологии забони вахонӣ бахшида шудааст. Зооморфизмҳо яке аз воситаҳои сермаҳсули забонии ифодаи мафҳумҳои эҳсосот ба шумор мераванд. Таҳқиқи воҳидҳои фразеологӣ бо корбурди зооморфизмҳо имкон медиҳад, ки ба таркиби мафҳумҳои ифодакунандаи эҳсосот амиқтар назар андозем ва робитаи онҳо бо мухолифатҳои тасаввуроти соҳибзабонони забони вахонӣ дар бораи олами атроф муайян карда шавад. Зооморфизмҳо дар забони вахонӣ ба таври пурра то ҳол омӯхта нашудааст. Аз ин рӯ, таҳқиқи он яке аз мушкилоти муҳимми фразеология дар забоншиносии тоҷик мебошад. Зооморфизмҳо, барои изҳори эҳсосот, аксуламал, ҳаёти муассири инсон ба шаклгузорӣ ва ифодаи арзишноки мавҷудот мусоидат мекунанд: пеш аз ҳама, арзёбии ашёҳо бо меъёрҳои ахлоқӣ ва зебоипарастии ҷамъи маҷмӯи мазкури забонҳо (baf–šak; xšruy-bizib ва ғайраҳо) дар назар дошта мешавад. Тарзи хабарию хислатгузории маъноӣ ба сифати асоси номӣ, ки маъноӣ хислатҳои сохтори тарзро мушкил мегардонад, ба он тағйироти маънои ворид месозад. Ҳамзамон, хусусияти забоншиносии ин маъно дар он ифода мегардад, ки таркиби хусусият на бо сифати объекти аз соҳаи забоншиносӣ берун (дар ҳолати зооними ҳайвон), балки бо сифате, ки маҷмӯи маъноии забон додааст, баён мегардад. Барои инъикоси хислати эҳсосотии инсон дар нутқи гуфтугӯӣ ташбеҳ ва истиора ба кор бурда мешавад. Калимае, ки бо маънои маҷозиаш ба кор бурда мешавад, одатан мавҳумиятро новобаста аз маънои ибтидоии этимологӣ инъикос менамояд. Масалан, калимаи “šapt” (гург) на маънии аслии гургро, балки ҳамаи хусусиятҳои ин ҳайвонро ба таври одилона ё беинсофона ифода мекунад.

Калидвожаҳо: воҳидҳои фразеологӣ, зооморфизмҳо, фразеологизмҳо, фразеологизмҳои зооморфӣ, зооморфҳои маҷозӣ, забони вахонӣ, метафораҳо, ҳайвоноти ваҳшӣ, ҳайвоноти хонагӣ, мафҳумҳои эҳсосот.

МЕСТО ЗООМОРФИЗМОВ В ВАХАНСКОЙ ФРАЗЕОЛОГИИ

Статья посвящена зооморфным фразеологическим единицам в ваханском языке. Зооморфная метафора является продуктивным средством лингвистической репрезентации концептов отрицательных эмоций.

Исследование зооморфных фразеологических единиц позволяет глубже проникнуть в структуру концептов отрицательных эмоций и определить её связи в «наивной» картине мира ваханского языка. Автор на основе обширного материала исследует зооморфизмы в ваханской фразеологии. Несмотря на многочисленные значения и роль зооморфизмов в ваханской фразеологии, эта проблема остается еще не до конца изученной. Особенно в бесписьменных языках, в частности, в ваханском языке, этот вопрос еще не изучен. Поэтому исследование этих фразеологических единиц является актуальным в современном языкознании. Значение, зооморфизмов не изучено в ваханском языке, поэтому мы поставили перед собой цель исследовать зооморфизмы и их место в данном языке. Зооморфизмы означают жизнь животных, которая проявляется в различной форме: особенно в произведениях на ваханском языке (baf-šak; xšruy-bizib и др). Информация о значении качества жизни означает различный характер поведения животных в реальной жизни. Зооморфизмы, как объект языкознания, имеют различные значения, которые изучены в данной статье.

Ключевые слова: фразеологическая единица, зооморфизмы, фразеологизмы, зооморфные фразеологизмы, зооморфная метафора, ваханский язык, метафоры, домашние животные, дикие животные, концепты эмоций.

THE PLARE ZOOMORPHISMS IN WAKHAN PHRASEOLOGY

The article is devoted to zoomorphic phraseological units in the Wakhan language. A zoomorphic metaphor is both a productive means of linguistic representation of the concepts of negative emotions. The study of zoomorphic phraseological units allows deeper penetration into the structure of the concepts of negative emotions and to determine its connections in the "naive" picture of the world of the Wakhan language. The author studies zoomorphisms in Wakhan phraseology on the basis of extensive material. Despite the numerous meanings and roles of zoomorphisms in the Wakhan milling, this problem has not yet been studied. Especially in non-written languages, in particular the Wakhan language, this question has not been studied in linguistics yet. Therefore, the study of these phraseological units is relevant in modern linguistics. Zoomorphisms are not studied in the Wakhan language in their meaning, so we set ourselves the goal to investigate zoomorphisms in Wakhan phraseology and their place in this language. Zoarmarmisms mean the life of animals that show themselves in various forms: especially in the works and aesthetics of the given Wakhan language (baf-šak; xšruy-bizib and others). Information and the meaning of the quality of life means the different nature of the vision of zoomorphism in real life. And similarly the features of linguistics, this word has different meanings, which is shown by the object of linguistics (in the meaning of animals' zoomorphisms), as well as the meaning of the language.

Key words: phraseological unit, zoomorphisms, phraseological units, zoomorphic phraseological units, zoomorphic metaphor, Wakhan language, metaphors, pets, wild animals, concepts of emotion

Сведения об авторе: ***Гадомамадова Шахноза Амирмамадовна*** - Таджикский государственный институт языков им. С. Улугзода, аспирантка кафедры таджикский язык и теория языкознании. **Адрес:** 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6. Телефон: **(+992) 93-803-09-88; 93-528-28-15**

Information about the author: ***Gadomamadova Shanoza Amirmammadovna*** - Tajik State Institute of Languages. S. Ulugzoda, postgraduate student of the Tajik language department and theory of linguistics. **Address:** 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, ul. Mukhammadiyeva 17/6. Tel.: **(+992) 93-803-09-88; 93-528-28-15**

УДК: 4Т

ОСНОВНЫЕ МОДЕЛИ СЛОВОСЛОЖЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

Гафурова Г.А.
Худжандский государственный университет им. Б. Гафурова

Словосложение в современном таджикском языке имеет некоторые особенности в отношении функционирования и роста продуктивности. Прежде чем перейти к анализу этих проблем, необходимо определить понятие "сложное слово". В большинстве работ, посвященных таджикскому языку, этот термин определяется как лексическая единица, образованная в результате соединения двух или более основ. «Наиболее убедительным доводом в пользу самостоятельного рассмотрения словообразования служит само наличие словообразовательного моделирования как определенной системноорганизованной совокупности приемов и средств, связанных с построением таких сложных комплексных единиц, как производные. Соответственно этому, главной задачей словообразования является, по всей видимости, изучение закономерностей и особенностей словообразовательного моделирования во всех его аспектах–формальном и содержательном, с одной стороны, генетическом, процессуальном, а также результативном, стационарном, структурно - функциональном» [3, с.350].

В статье Азимовой М.Н. «Структурно-семантические особенности сложных существительных в современном английском и таджикском языках» учтены морфологические и орфографические признаки, а сложное слово имеет еще и «фонетический признак, который выражается в наличии объединяющего ударения» [1, с.172]. Поэтому сложное слово - это цельнооформленная лексическая единица, состоящая из двух или более простых, производных или сложных слов, «выражающая одно понятие, имеющая одно ударение и употребляющаяся в предложении в роли одного члена предложения» [5, с.114].

Если исходить из этого определения, то весь пласт сложных слов, употребляемых в прессе, можно разделить на три группы:

а) с простыми;

б) с производными;

в) со сложными основами.

В первую группу входят такие слова, как сулҳнома (мирный договор), ғоибхон (заочник). Вторая группа включает слова типа баробарҳуқуқӣ (равноправие). И, наконец, третья группа состоит из сложных слов, образованных из двух или трех основ. Например, маблағмуайянкунӣ (капиталовложение), ғаллаҳосилкунӣ (производство зерна). Сложные слова, зафиксированные нами в материалах прессы, моносемантичны. Моносемантичность сложного слова не является результатом словосложения, она обусловлена выбором значения для данного сложного слова. Кроме того, в лексике таджикской прессы функциональная нагрузка новых сложных слов узка. Слово приобретает многозначность при широкой функциональной нагрузке, длительном употреблении в разных областях языка, усвоении его в поэзии, прозе, научной литературе, разговорной и литературной речи, что требует более длительного периода. Поэтому сложные слова, возникшие в послеоктябрьский период в таджикском языке, имеют различные функциональные нагрузки - они в основном употребляются в определенных областях терминологии, которые еще недостаточно детерминированы. В связи с этим, сложные слова послеоктябрьского периода таджикской лексики характеризуются моносемантичностью.

Таким образом, при образовании сложного слова не упраздняется многозначность лексемы, а берется одно из ее значений. Характерной особенностью словосложения таджикского языка советского периода является систематизация словообразовательных моделей. Причем многие модели аналогичны русским оригиналам и появление отдельных моделей связано с влиянием русского языка на таджикский язык.

Конечно, классификация слов по моделям носит относительный характер, так как не все слова могут быть включены в определенные модели согласно их значениям, продуктивности, по способам образования и функциональной нагрузке в терминообразовании, т.е., не все слова образуются по продуктивным моделям. Их функциональная нагрузка, словообразовательное значение не всегда соответствуют общему словообразовательному значению модели.

В образовании сложных слов в таджикском языке участвуют:

1) существительные: а) конкретные (С1), б) абстрактные (С2);

2) прилагательные (П); 3) числительные (Ч); 4) местоимения (М);

5) предлоги (Предл.); 6) глаголы: а) основы настоящего времени глагола (Г1)

б) основы настоящего времени сложно-именного глагола (Г2);

7) причастия (прич). Именно эти части речи являются основным лексическим материалом при образовании новых сложных слов.

Переходим к анализу словообразовательных моделей, которые возникли или стали продуктивными в послеоктябрьский период. Это следующие модели:

1. С1 +Г2 - имя деятеля, производящие приборы, механизмы
2. С1+ С2 - конкретный предмет, приборы, механизмы и т.д.
3. С1 + Г2= процесс
4. С1 + Прич. = имя деятеля
5. С2+ Г1 = прилагательное
6. С2 + Прич. = имя деятеля
7. С2 + отрицательная форма Г1 = процесс
8. С2 + Г1 = процесс
9. С2+ Г2 ± процесс
10. С2 + С2 = прилагательное
11. П+ С1и2 = прилагательное
12. П + С1 + суф-ӣ = состояние
13. П+ Г1= состояние
14. П + С1 + суф,-а = предмет
15. П + Прич. = имя орудия
16. Ч + Относ.П = прилагательное
17. Ч + С + суф.-а = прилагательное
18. Ч + С1 = конкретный предмет
19. М + Г2 = процесс
20. Предп, + П+Г2 = процесс
21. Предп, + Г2= процесс

Рассмотрим каждую модель в отдельности:

1.Модель С1 + Г2. Она образует имя деятеля – сангчин -bricklayer (каменщик), фалакпаймо -astronaut, spaceman (космонавт), скрипканавоз violinist; -скрипач; название

прибора-хоксанч - грунтомер и, наконец , эта модель образует слова, которые по семантике приближаются к прилагательным – сироятбардор- antiseptic- (антисептический), зирехпўш reserve (бронированный), никорталаб revanchist - (реваншистский). Слова этой группы выступают также в роли зависимой части двухкомпонентных и трёхкомпонентных терминов - доираҳои никорталаб (реваншистские круги);

Модель С1+ С1 наиболее продуктивна в первом и втором значениях.

2. Модель С1 + С2. В первом случае она образует сложные слова, обозначающие конкретные предметы - радиоалоқа – радиосвязь- radiocommunication. Слова, образованные по этой модели, функционируют в различных областях терминологии, они варьируются с словосочетаниями, хотя по частоте употребления сложные слова этой модели преобладают над словосочетаниями. Поскольку модель С1 + С2 является двухисходной, она образует имя деятеля. В этой функции модель Сl является наиболее активной. По данной модели образуется большой пласт слов, выражающих профессию. Она продолжает пополняться новыми единицами. Слова модели С1 + С2 функционируют в различных областях терминологии.

3. Модель С1 +Г2 образует слова, выражающие процесс. Слова этой модели функционируют во всех областях терминологии. Они высокочастотны и моносемантичны. Именно эта черта позволяет им широко участвовать в номинации новых явлений. Например, маблағмуайянкунӣ (капиталовложение), зағиртайёркунӣ procurementfee (заготовка льна).

4. Модель С1 + Прич. В роли второго компонента слов этой модели выступает причастие настоящего времени с суффиксом -анда. Поскольку большинство из причастий имеет тенденцию к субстантивации, а некоторые полностью перешли в разряд существительных, то при образовании сложных слов они сохраняют свою семантику, которая является определяющим фактором данной сложной лексемы. Модель С1 + Прич, образует в основном имя деятеля: нафақахўр- pensioner (пенсионер),андоздиҳанда

taxpayer(налогоплательщик). Эта модель не продуктивна.

5. Модель С2 + Г1 образует прилагательное, поэтому слова данной модели функционируют в роли зависимого имени двухкомпонентных терминов: башарияти тараққихоҳ foremost (передовое mankind человечество). Рассматриваемая модель не особенно продуктивна, но и не закрыта. Она продолжает пополняться новыми единицами. Модель С2 + Г1 производит только моносемантическую лексему. Поэтому некоторые слова этой модели функционируют: в области терминологической лексики. Модель С2 + Г1 может субстантивироваться, но выражено это очень слабо: ҳамлаовар - forward (нападающий), ҳуҷумгардо - defender - (защитник).

6. Модель С2 + Прич. склонна к субстантивации, что позволяет словам этой модели функционировать в значении имени деятеля в различных областях терминологии: интихобкунанда elector (избиратель) шаҳрдиҳанда – observer- (обозреватель). В таких случаях слова модели принимают суффиксы мн. числа -ҳо и. -гон. Модель С2 + Прич. является весьма продуктивной в образовании новых слов. Ее продуктивность в значительной степени стала причиной инертности модели с суффиксом – чӣ: иштирокчӣ-иштироккунанда participant; (участник), музокирачӣ-музокиракунанда , debate (дебатирующий). Причем модель С2 + Прич. может заменить слова модели с суффиксом –чӣ, но слова модели с суффиксом –чӣ- не могут заменить слова модели С2 + Прич.

7. Модель С2 + отрицательная форма Г1 является непродуктивной. Первая лексема этой модели зафиксирована на материале прессы 30-х годов: дахолатнакунї nonintervention, (невмешательство), ҳуҷумнакуни - nonattack, (не - нападение).

8. Модель С2 + Г1 + суф -ӣ образует слова, выражающие процесс. Она продуктивна и высокочастотна в терминологической лексике. Слова этой модели характеризуются моносемантичностью. Они функционируют в роли опорного имени двухкомпонентных терминов. Например, овоздиҳии махфӣ secretballat(тайное голосование), овоздиҳии умумихалқӣ - nationwide (всенародное голосование)

Некоторые слова этой модели могут быть заменены их эквивалентами. Например, судкунӣ- суд, муҳокимакунӣ - discussion (обсуждение). Это объясняется тем, что первый компонент восходит либо к арабским масдарам, либо к русско-интернациональным словам. Например, маҳвкунӣ liquidation, (ликвидация), яровизациякунӣ vernalization (яровизация).

9. Модель С2 + Г2 образует слова, которые выражают процесс. Эта модель не активна и малопродуктивна в терминообразовании. Примером могут служить слова таҷрибавазкунӣ (обмен опытом), дарсҳазмкунӣ progress (instudies (успеваемость).

10. Модель С2 + С2. Активизация этой модели происходит по двум линиям: а) по типу арабских конструкций б) по типу таджикской изафетной конструкции на основе арабского пласта. Известно, что определенную группу арабизмов лексики таджикского языка составляют слова, восходящие к арабским сопряженным сочетаниям типа соҳибулҳукумат, соҳибулҳайш. Эти слова постепенно были усвоены таджикским языком и заменены таджикской изафетной

конструкцией: соњиби давлат, соњиби њукумат. Эти сочетания легли в основу сложных слов: соҳибчашн (юбиляр), соњибихтиёр (суверенный). Модель С1 + С2 может образовывать имя деятеля - соҳибкорхона (фабрикант), соҳибҷашн (юбиляр), прилагательное - соҳибихтиёр суверенный), соҳибҳуқуқ (равноправный). Когда слова этой модели выражают терминологическое значение, они не имеют синонимов, а в функции нейтральной лексики они варьируются с продуктивными словами. Например, соҳибсавод-босавод (грамотный), соҳибкамол - баркамол.

11. Модель П + С образует прилагательное, поэтому слова данной модели функционируют в роли зависимого имени двухкомпонентного термина. Например, хатҳои баландмавҳ (высоковольтные линии).

Эта модель особенно продуктивна в области научно-технической терминологии, которая моделируется большей частью по русскому образцу.

12. Модель П + С1 + суф -ӣ. Эта модель образует слова со значением состояния. Например, собитқадамӣ (последовательность), баробарҳуқуқи (равноправие). Данная модель непродуктивна в терминообразовании.

13. Модель П + Г1 также выражает действие и состояние. Она представлена в таджикской лексике прессы небольшим количеством лексических единиц, таких как аниқгардӣ exactness, (точность) часов, сустшавӣ inertness (инертность), тезбинӣ-vigilance (зоркость), которые выступают в роли опорного имени двухкомпонентных терминов; аникґгардии соат exactness (точность часов)

14. Модель П + С1 + суф.-а образует в основном научно-техническую терминологию. Например, росткунҷа rectangle (прямоугольник), бисьёркунҷа - polygon (многоугольник).

15. Модель П + Прич. Образует также научно-техническую терминологию. Например, зиёд – кунанда multiplier (умножитель), муайянкунанда - determiner (определитель).

16. Модель Ч + Относит. прилаг. В лексике таджикской прессы она представлена в основном словами с первым компонентом -ним: нимҳарбӣ paramilitary (полувоенный), нимрасмӣ official (официальный). Появление этой модели связано с заимствованием семантики русско-интернациональных слов с последующим их оформлением средствами таджикского языка (путем кальки).

17. Модель Ч + С + суф.-а образует прилагательное, в результате чего слова этой модели функционируют в роли зависимого имени двухкомпонентных терминов. Например, сулҳномаи якгарафа- separate agreement (сепаратный мирный договор)

Эта модель весьма продуктивна в терминобразовании. Её активность детирмирована.

18. Модель Ч + С1 образует слова, выражающие конкретные предметы. Эти слова функционируют в различных областях терминологии. Например, нимноґил semiconductor (полупроводник), ниммода- intermediateproduct (полупродукт) и т.д. Эта модель в лексике прессы является продуктивной, что связано, с одной стороны, с развитием науки, техники, требующим номинации новых явлений, с другой, с оформлением научных понятий по образцам русско-интернациональных слов.

19. Модель М + Г2. Образованные по этой модели слова выражают процесс. Сама модель М+Г2 является новой для таджикского языка, она заимствована из русского в плане содержания, хотя имеет и структурное сходство. Например, худмуайянкунӣ -self-determination (самоопределение) худтанқидкунӣ - self-criticism (самокритика). По своей функциональной нагрузке слова этой модели принадлежат к общественно-политической терминологии, впервые они были зафиксированы на материале прессы 30-х годов.

20. Модель Предл. + П + Г2. Заимствована из русского языка. Впервые слова этой модели были зафиксированы на материале прессы 30-х годов. Например, азнавмуссалаҳкунӣ rearmament (перевооружение), азнавсозӣ reorganization (реорганизация). Модель Пред. + П + Г2 образует слова со значением процесса.

21. Модель Предп. + Г2 образует слова со значением процесса; азназаргузаронӣ - review, inspection (смотр), баватанкӯчонӣ- repatriation (репатриация). Слова этой модели немногочисленны, но модель не закрыта.

Таким образом, модели сложных слов таджикского языка по материалам прессы, во-первых, свидетельствуют о том, что пополнение лексики происходит в основном за счет слов, выражающих имя деятеля, орудия, профессию, процесс, и гораздо реже прилагательных. Во-вторых, все эти модели сложных слов, участвующие в обновлении лексики, занимают разные ступени единой словообразовательной системы. Одни особенно продуктивны в плане количества, другие - в плане содержания. Их всех объединяет одно - функционирование в терминологии. Кроме того, в образовании сложных слов широко участвует имя существительное. В роли первого и второго компонентов шестнадцати моделей сложных слов употребляется имя существительное. По словообразовательной активности глаголы несколько уступают существительным. В роли второго компонента десяти моделей употребляется глагол.

Есть зафиксированные слова от определенных сложно-именных глаголов, первая часть которых может рассматриваться как прямое дополнение. Ш.Рустамов в монографии «Забон ва замон» («Язык и время») приводит наиболее четкие высказывания по этому поводу: «На наш взгляд, это свидетельствует о том, что данное глагольное сочетание функционирует как лексическая единица, поэтому оказалась возможной активизация этих моделей» [4, с.47].

Надо отметить, что не всегда совпадают части речи в СГ сопоставляемых языков. Рассмотренные наименования лица в современном таджикском, русском и в английском языках составляют ядро категории одушевленности.

Надыршина С.Ш. в монографии, в которой рассматривается словообразовательных ряд отглагольных наименований лица в русском и таджикском языках, отмечает, что: «В русском языке все рассмотренные наименования лица являются производными. В таджикском же языке исключение составляют наименования лица, стоящие на нулевой ступени, так как они являются исходными» [2].

Впоследствии отражение структурно-семантической общности сложно-именных глаголов в сложных словах свидетельствует об их лексикализации. Новые сложные слова, образованные по вышеприведённым моделям, называют процессы, производящие приборы, механизмы, состояния, профессии. Это свидетельствует о росте терминологических пластов лексики таджикского языка и особенно лексики прессы.

В заключении нужно отметить, что сложные слова, зафиксированные в прессе 20-60-х годов, сформированы по единым структурно-семантическим блокам, что свидетельствует о качественно высшем этапе развития лексики таджикского языка, обусловленном социальными факторами - развитием науки, техники, высоким уровнем материальной и духовной жизни.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Азимова, М.Н. Структурно-семантические особенности сложных существительных в современном английском и таджикском языках / М.Н. Азимова [Электронный ресурс] Режим доступа:http://cyberleninka.ru/article/n/strukturno-semanticheskie-osobennosti-slozhnyh-suschestvitelnyh-v-sovremennom-angliyskom-i-tadzhikskom-yazykah. (санаи истифодабарӣ 15.11.2017)
2. Надыршина С.Ш. Сопоставительное исследование словообразовательных рядов отглагольных наименований лица в русском и таджикском языках / С.Ш. Надыршина [Электронный ресурс] Режим доступа: http://www.dissercat.com/content/sopostavitelnoe-issledovanie-slovoobrazovatelnykh-ryadov-otglagolnykh-naimenovanii-litsa-v-r#ixzz54cvyCPmm (санаи истифодабарӣ 25.11.2017)
3. Общее языкознание. Внутренняя структура языка. – М.: Наука, 1972. - С.564.
4. Рустамов, Ш. Калимасози ва хусни сухан / Ш.Рустамов // Забон ва замон. - Душанбе, 1981. - 256 с.
5. Рустамов, Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Ш.Рустамов. - Душанбе: Дониш, 1972. - С. 280.

МОДУЛҲОИ АСОСИИ КАЛИМАСОЗӢ ДАР ЗАБОНИ АДАБИИ ҲОЗИРАИ ТОҶИК

Дар мақолаи мазкур масъалаи таснифоти калимаҳои мураккаб дар забони тоҷикӣ ба силки тадқиқ кашида шудааст. Бояд таъкид кард, ки бисту як модули калимаҳои мураккаби забони тоҷикӣ, ки пас аз инқилоби октябр ба фонди луғавии забони тоҷикӣ дохил шуда, моҳияти худро гум накардаанд ва имрӯз ҳам серистеъмоланд, баррасӣ мегардад. Ҳамаи модулҳои калимаҳои мураккаби дар мақола зикршуда, ки барои азнавсозии лексикӣ хизмат менамояд, дараҷаи гуногуни системаи калимаҳои мураккабро муайян месозанд. Дар мақола модулҳои калимаҳои мураккабе, ки дар матбуоти даврӣ мавриди истифода қарор гирифтаанд ва барои азнавсозии лексикаи забони тоҷикӣ хизмат менамояд, ҷанбаҳои гуногуни системаи калимасозии калимаҳои мураккабро фаро мегиранд, мавриди тадқиқ қарор дода шудааст. Модули калимаҳои мураккаб гувоҳӣ аз он медиҳад, ки аз ҳисоби калимаҳо барои пурра кардани асомии шахсиятҳо, яроқ, ихтисос, равиш ва ғ. сифат сохта мешавад. Аз тадқиқи масъалаи мазкур муайян мегардад, ки болоравии табақоти лексикаи забони тоҷикӣ ва махсусан матбуоти даврии солҳои 20-60-и садаи XX ташаккул ёфта истодааст. Модули таснифоти калимаҳои мураккаб муайян гардида, протсеси лексиконидани калимаҳои мураккаб ба миён омад. Калимаҳои мураккабе, ки дар радифи семантикӣ тартиб дода шудаанд, аз дараҷаи баланди ташаккулёбии лексикаи забони тоҷикӣ дарак медиҳанд.

Калидвожаҳо: калимасозӣ, калимаҳои мураккаб, феъли мураккаби номӣ, шевашиносӣ, қисми таркибии маънои калима, калимасозии модулӣ.

ОСНОВНЫЕ МОДЕЛИ СЛОВОСЛОЖЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

Данная статья рассматривает сопоставительный анализ словосложения в таджикском языке. Следует отметить, что двадцать одна рассматриваемая модель формирования сложных слов в таджикском языке в послеоктябрьский период осталась продуктивной и по сей день. Все эти модели сложных слов, участвующие в обновлении лексики, занимают разные ступени единой словообразовательной системы. Надо отметить, что характерной особенностью словосложения таджикского языка советского периода является систематизация словообразовательных моделей. В статье выявлены модели сложных слов таджикского языка по материалам прессы, свидетельствующие о том, что пополнение лексики происходит в основном за счет слов. Все эти модели сложных слов, участвующие в обновлении лексики, занимают разные ступени единой словообразовательной системы. Модели сложных слов таджикского языка свидетельствуют о том, что пополнение лексики, выражающей имя деятеля, орудия, профессию, процесс, и гораздо реже прилагательных, происходит за счет слов. Модели сложных слов, участвующие в обновлении лексики, занимают разные ступени единой словообразовательной системы. Одни особенно продуктивны в плане количества, другие - в плане содержания. Проведённый анализ свидетельствует о росте терминологических пластов лексики таджикского языка и особенно лексики прессы в 20-60-х годах XX в. Определены модели формирования сложных слов, позволившие обозначить процесс их

лексикализации. Сложные слова сформированы по единым структурно-семантическим блокам, что свидетельствует о качественно высшем этапе развития лексики таджикского языка.

Ключевые слова: словообразование, сложные слова, сложно - именные глаголы, лексикализация, структурно-семантические блоки, словообразовательные модели

BASIC MODELS OF COMPOSITION IN MODERN TAJIK LANGUAGE

This article reflects a comparative analysis of the word composition in the Tajik language. It should be noted that the twenty-one considered formation models of complex words in the Tajik language in the post-October period have been in use productive till now. All these models of complex words that have evolved the lexicon have various stages within the single word-formation system. The unique feature of Tajik language during the Soviet period is the systematization of word-formation models. The article reveals the models of complex words of the Tajik language based on the materials of the press, which indicates that the replenishment of lexicon occurs mainly at the expense of words. All these models of complex words that have evolved the lexicon have various stages within the single word-formation system. Models of complex words of the Tajik language indicate that the replenishment of vocabulary occurs mainly due to words expressing the name of the figure, tools, profession, process, and much less often adjectives occurs at the reckoning of words. All these models of complex words that have evolved the lexicon have various stages within the single word-formation system. Some are particularly productive in terms of quantity, others in terms of content. The analysis of information indicates the growth of terminological layers of the vocabulary of the Tajik language and especially the vocabulary of the press in the 20-60s of the XX century. The models of the formation of complex words have been identified that helped and allowed to designate the process of lexicalization. Complex words are formed by single structural and semantic blocks, which indicate a qualitatively higher stage of the development of the lexicon of the Tajik language.

Key words: composition, compound words, difficult and personalized verbs, lexicalization, structural-semantic blocks, word-formation models.

Сведения об авторе: ***Гафурова Гулнора Азимовна*** - Худжандский государственный университет им. Б.Гафурова, докторант Ph.D факультета иностранных языков. **Адрес:** 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, проезд Мавлонбекова 1. E-mail: **Gulnarazimi78@mail.ru.** Телефон: **(+992) 92-773-00-01**

Information about the author: ***Gafurova Gulnora Azimovna*** - Khujand State University B.Gafurov, Ph.D Candidate under of the faculty of Foreign language. **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, travel Mavlonbekova 1. E-mail: **Gulnarazimi78@mail.ru.** Tel.: **(+992)-92-773-00-01**

УДК: 491.550+82+891.550

ТАҲАВВУЛОТИ МАЪНОӢ ДАР ИНКИШОФИ СОХТОРИИ ВОЖАҲОИ «МАРД» ВА «ЗАН» ДАР АСОСИ АСАРҲОИ БАДЕИИ МУОСИР

Муродзода Мукаррама
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Забон, махсусан таркиби луғавии он, ҳамеша дар ҳаракату тағйир мебошад. Ин тағйирот боиси пайдоиши луғати нав ва ё баръакс гоҳо аз байн рафтани вожае мешавад. Дар қабати луғавии забон ҳодисаҳои гуногуни ба қолаби овозӣ ва ё маъноҳо марбут ба амал меоянд. Муҳаққиқони забон сабабҳои гуногунеро нишон додаанд, ки ин ҳодисаи забониро ба вуҷуд меоваранд. Инак мо тасмим гирифтем, ки чунин таҳаввулот ва омилҳои бавуҷудоварандаи онҳоро дар асоси вожаҳои «**мард**» ва«**зан**» баррасӣ намоем.

Вожаи **«мард»** ба қатори луғати умумиистеъмол дохил мешавад ва сермаҳсул ҳам аст. Вожаи «**мард**» реша дар забони мабдаи ҳиндуаврупоӣ дорад ва дар се давраи таърихии забони форсӣ сайри таҳаввулро аз сар гузаронидааст: эронии бостон *martia- > форсии бостон **martiya** (ҳолати вокатив – Эй мард!) >форсии миёна **mart//mard >**форсии нав **mard** Муҳаққиқон баромади вожаи мардро аз решаи ҳиндуаврупоии *mer- «мурдан» ва *mor-to- «муранда» низ медонанд [2, с. 30-35].

Калимаи мазкур дар ФТЗТ чунин шарҳ дода шудааст:

МАРДمرد1.чинси наринаи инсон; *муқоб.* **зан**; одам, инсон; 2. шавҳар, шӯй. 3. *маҷ.* росткор, ба қавли худ устувор, содиқ, вафодор; **марди майдон** марди шоистаи майдони корзор; марди шуҷоъ ва ҷасур; **марди мардон** а) марди аз ҳама ҷасур, одами ниҳоят шуҷоъ; б) унвони сардори олуфтаҳои Бухорои куҳна. 4. *маҷ.* шуҷоъ, далер, нотарс; *муқоб.* **номард**; **мард будан** далеру собитқадам будан; **мард(он)-и кор** аҳли кор; коргарон; он ки хубу диловарона кор мекунад; **ҳам зани хона, ҳам марди кӯча** зане ки ҳам вазифаи бонуи хонаро хуб адо мекунад ва ҳам мисли мардон машғули кори расмист [5. с, 760].

Яъне дар ин фарҳанги маъруф чор маънои калимаи мард зикр гардидааст ва «ҷинси наринаи инсон; *муқоб.* **зан**» ба маънои аввали он оварда шудааст, ки маълум ва маъруф аст. Давоми ҳамин ташреҳ, баъд аз аломати нуқтавергул, вожаи «одам» – «инсон» оварда шуда, ки дар ФЗТ (1969) ин маъно дарҷ наёфтааст.

Маълум аст, ки дар моддаи луғати ФТЗТ (2008) шоҳид барои исботи ифодаи маъно вуҷуд надорад, аз ин хотир моро лозим омад, ки ба сарчашмаҳои дигар мурочиат намоем ва ба маводи тасвирии худамон амиқтар назар андозем. Дар натиҷа, ба баъзе ақидаҳо ва

мисолҳое дучор омадем, ки ба маънои умумии «одам» кор фармуда шудани вожаи мардро тасбит месозанд. Масалан, як забоншиноси эронӣ бо номи Отифа Содоти Мирсаидӣ дар як мақолааш менависад: «Дар ашъори шоирони қадим, ки бархе аз онҳо дар гуфтори имрӯзи форсизабонон ба кор мераванд, аз вожаҳои «мард», «бародар»... ба унвони калимаҳои ом барои хитоб кардани тамоми инсонҳо истифода шудааст. Монанди:

Бар бисоти нуқтадонон худфурӯшӣ шарт нест,
Ё сухан дониста гӯй, ай **марди** оқил, ё хамӯш (*Ҳофиз*) [3, с. 10].

Муаллифи мақола барои тақвияти фикраш боз якчанд байти дигарро аз Фирдавсӣ, Парвини Эътисомӣ низ овардааст, ки дар онҳо вожаи мавриди баҳс маънои умумии «инсон»-ро додааст. Вожаи таҳти таваҷҷуҳ ба ин маънӣ дар насри муосири тоҷикӣ низ зиёд ба кор рафтааст:

1.**Мард** бо шавқ сухан мегуфт [8, с.116]. 2. Овози **мард** ларзид, ранги рӯяш тағйир ёфт [8, с.117]. 3. - Дилатро ғаш накун, Зебоҷон, «**мард** бояд, ки ҳаросон нашавад, мушкиле нест, ки осон нашавад» [7, с.188].

Дар мисолҳои якум ва дуюм, маълум аст, ки гап дар бораи як инсони ҷинси мардонаи синнаш аз миёна боло меравад, аммо дар мисоли сеюм калимаи «мард» мафҳуми омми «инсон»-ро далолат мекунад, яъне матлаби гӯянда «одам бояд саросема нашавад» гуфтан аст.

Маънои дуюми вожаи «мард» дар ФТЗТ «шавҳар, шӯй», яъне «ҳамсар» нишон дода шудааст. Дар фарҳанги нашри соли 1969 ин маъно зикр нагардидааст ва, ба назари мо, дуруст ҳам аст, зеро ба ҳамагон маълум аст, ки вожаи «мард» дар ягон гӯйиши тоҷикӣ ва, билхусус, дар забони адабии тоҷикӣ дар ҳамин шакли содааш маънои «ҳамсар»-ро дода наметавонад. Масалан, «марди Ҳабиба» гуфтан ғалат аст, ҳеҷ тоҷике ин тавр намегӯяд, балки «шавҳари Ҳабиба ё шӯйи Ҳабиба, ё ҳамсари Ҳабиба» дар забони адабӣ ва «мардаки Ҳабиба» гуфтан дар баъзе аз гӯйишҳои тоҷикӣ роиҷ аст.

Маъноҳои «росткор, ба қавли худ устувор, содиқ, вафодор» ва «шуҷоъ, далер, нотарс» ҳамчун маъноҳои маҷозии сеюму чоруми калимаи «мард» дар ФТЗТ қайд гардидаанд. Воқеан ҳам калимаи мазкур бо ин маъноҳо серистеъмол аст ва дар манобеи тасвирии худамон зиёд ба онҳо дучор омадем. Масалан:

–Сангин, **мард** дар ин масъалаҳо ин тавр гап намезанад [10, с.193]. Лекин аз гапат нагард, **мард** бош, гапи **мард** якта [10, с.181].– Мурдаи **мард** аз зинда гаштани ту барин лӯхтак ҳазор маротиба беҳтар, – гуфт Юнус [13, с.232].

Дар мисоли аввали мо **мард** ба маънои «росткор, ростқавл» ба кор рафта бошад, дар ҷумлаи дигар дар ҳолати аввал маънои «нотарс, далер» ва дар ҳолати дуюм «устуворӣ»-ро додааст. Дар ҷумлаи сеюм бошад, ин вожа ба маънои чоруми дар ФТЗТ зикргашта, яъне «шуҷоъ, далер, нотарс» ба кор рафтааст.

Як чизи ҷолиби диққатро бояд тазаккур дод, ки вожаи «мард», чунонки аз маъноҳои болотар бармеояд, асосан тобишҳои мусбат ва гоҳо мафҳумҳои ба ҷинсияти мардонаю занона умумиро ифода мекунад. Ин масъала, албатта, собиқаи тӯлонӣ дорад ва ба даврaҳои фарҳанги мардсолорӣ бурда мерасонад. Аз ин рӯ, бо вуҷуди он ки баробарии ҳуқуқи занону мардон дар ҷумҳурии мо пойдор гардидааст, аммо дар гуфтугӯйи рӯзмарра ва насри бадеии адабиёти имрӯз ҳоло ҳам ин муносибат равшан ба назар мерасад. Масалан, калимаи «мард»-ро баъзан нисбат ба зани шуҷоъ ва далере, ки ҳам бонуи хонаву ҳам коргари корхонаву саҳро ё иҷрокунандаи кори расмӣ аст, истифода мебаранд.

–Мард бош, хоҳар, пеши ин номард сар хам накун,– бо овози хаста гуфт Анвар [13. с, 204]. Дар ин ҷумла калимаи мавриди назар маънои «далерӣ ва нотарсӣ»-ро медиҳад ва ба ин маъно дар ҳаёти рӯзмарраи мо зиёд истеъмол мешавад.

Чунонки пештар қайд гардид, калимаи «мард» сермаҳсул аст, бо ин воҳиди луғавӣ вожаҳои аз лиҳози морфологӣ сохта ва мураккаби зиёде тавлид шудаанд: **мардвор, мардона, мардонагӣ, мардӣ, абармард, бузургмард, ҷавонмард, бачамард, шермард** ва ғайра. Калимаҳои номбаршуда тавассути ин вожа боз ҳам маъноҳои мусбатеро чун «далер, нотарс, ростқавл, бовиҷдон, нек, накукор, доно, хирадманд» ва ғайра касб кардаанд ва аксари онҳо аз доираи ифодаи ҷинсияти мардона берун рафтаанд. Ҳатто «дев», ки мафҳуми бадиро ифода мекунад, дар калимасозӣ бо вожаи «мард» – **девмард** маънои «марди бақувват, зӯр»-ро дар нутқи гуфтугӯйӣ медиҳад.

–Барои хизмати **мардона**, барои он садоқат ва иззату эҳтироме, ки аз шумо медидам, раҳмат, ҳазор раҳмат [13, с. 45]. Умед дошт, ки фурсате меояду вай бе тардид ба он бадгавҳар дастбагиребон мешавад: савори асп, танҳо ба танҳо ва **мардона** [13, с.128].

–Лутфат ба ман хуш омад, **марди майдон**, – гуфт он деҳқон ба як тамкини фитрӣ [13, с,246].

–Магар онҳо ба ман раҳм карданд, ё заррае бошад ҳам, **мардонагӣ** ба кор бурданд? [13, с. 246].

– Аҳсант, мард будаӣ, хона ки рафтӣ, ҳаму куртата шутда бите [13, с. 377].

Инак чанд сухан дар бораи воҳиди лексикии **«зан».**

Калимаи **зан** дар баробари вожаҳои мансуб ба қабати қадимтарини решаҳои аслии тоҷикӣ, ки ба умумияти ҳиндуаврупоӣ рафта мерасанд, дар даврони тулонии таърих арзи вуҷуд мекунад. Муҳаққиқон гунаи қадимаи вожаи нажодро дар эронии бостон ***nizāti** дониста ва ба вожаи **zan-** «тавлид кардан, зодан» ва санскритии **jāti** «зоиш, насл, табор, нажод» рабт медиҳанд. Гунаи ин вожа дар форсии бостон ва форсии миёна маълум нест. Муҳаммади Ҳасандӯст ин вожаро ба далели доро будани фонемаи **ž** аз эронии шимолӣ-ғарбӣ медонад. Аз гурӯҳи эронии шимолӣ-ғарбӣ метавонад забони портӣ бошад, чун дар ин забон ***ǰ**-и эронии қадим ба **ž** табдил меёбад.

Яъне зан вожаи қадимаи форсӣ буда, дар давраҳои таърихии забони форсӣ чунин сайри таҳаввул намудааст: эронии бостон ***ǰanī**>авастоӣ **ǰanay-, ǰənay- >**форсии миёна **zan** > форсии нав **zan.** Дар давраи миёнаи забони форсӣ ҳамсадои **ǰ**-и эронии бостон ба z табдил меёбад ва ҳамин тавр вожаи **ǰanī**-и эронии бостон шакли **zan**-ро мегирад, ки то имрӯз идома пайдо кардааст [2, с. 30-35].

Ин воҳиди лексикӣ ба қатори луғати умумиистеъмол дохил мешавад, ва дар ФТЗТ чунин ташреҳ шудааст:

ЗАН 1 زن ҷинси модинаи инсон, ҷинси муқобили мард. 2. завҷа, аёл, ҳамсари мард; **зани бева** зани бешавҳар, бевазан; **зани меҳнатӣ** зани меҳнатдӯст, зани серғайрат; **зани муштипар** зани нотавон, оҷиза, заифа; **зан гирифтан** духтареро ба ақди никоҳи худ даровардан, издивоҷ кардан, хонадор шудан; **зан додан** *касеро* зандор кардан, хонадор намудан касеро; **зан шудан** *ба касе* ба шавҳар баромадан, бо марде издивоҷ кардан, ба қайди никоҳи марде даромадан [5, с. 507].

Аз тафсири боло маълум аст, ки дар ин луғати маъруф танҳо ду маънои «зан» оварда мешавад: «ҷинси модинаи инсон, муқобили мард» ва «ҳамсар».

Вақте ки **зан** ба мурдахона сар халонд, Толиб дарҳол аз ҷой хеста, ҷониби вай рафт [13, с.32]. Вале янгаи ӯ аз ҷумлаи занони неку нағз набуд, ки ба дили реши ҳамҷинсаш раҳмаш ояд, ба ғаму аламаш сарфаҳм равад [9, с.103].

Дина мо писари калониамонро **зан** додем, пиру кампир тӯй доштем, келин фаровардем [9, с.86]. —Дигар ту ин ҷо зиндагӣ намекунӣ, садқаи **зан**, хонаю дари обод шаванд [9, с.83].

Чунонки аз мисолҳои дар боло овардашуда бармеояд, баръакси вожаи «**мард**» калимаи «**зан**» дар ҳамин шакли содааш маънои «ҳамсар»-ро ҳам дода метавонад.

Қобили зикр аст, ки вожаи мавриди назар ғайр аз маъноҳои овардашуда дар осори бадеӣ ва нутқи гуфтугӯйӣ боз ба маъноҳои дигаре далолат мекунад, аммо он маъноҳо дар луғатҳо қайд нагардидаанд. Зикр наёфтани ин маъноҳо шояд ба хотири он бошад, ки он маъноҳо асосан тобиши манфӣ доранд. Ҳангоми таҳлили калимаи «**мард**» сермаъно ва сермаҳсул будани онро зикр намуда, шоҳиди он шудем, ки он вожа дар ҳама гуна шакл маъноҳои мусбатро ба бор овардааст. Луғати «зан» бошад, чунонки дар насри бадеӣ мушоҳида мешавад, ғайр аз маънои аслии худ боз барои ифодаи маъноҳое истифода шудааст, ки онҳо асосан тобишҳои манфӣ доранд. Ин ҳолат ғолибан дар калимасозии ин вожа ба назар мерасад. Масалан, вожаҳои **зантабиат** «1. дорои табиати латифу нозуки занона; нозуктабъ. 2. *ниг.* занмизоҷ», **занмизоҷ** «марде, ки табиат ва феълу атвораш занона аст», **занбашара** «занмонанд, бо афту андоми занона», **занғар** «дашном ба марде, ки ба сабукпоии занаш беаҳамият аст, даюс, қалтабон», **зансеталоқ** «он ки занашро се талоқ кардааст (оҳанги таҳқирӣ дорад)», **занакфеъл** «марди сернозу нуз, зуд қаҳр мекардагӣ, дар гапаш ноустувор». Чунонки аз ин мисолҳо бармемояд, вожаҳои зикршуда ва калимаҳои дигари бо воҳиди лексикии **«зан»** сохташуда ба маъноҳои «беэътиноӣ, таҳқир, истеҳзо нисбат ба мардон» ва «заифӣ, нотавонӣ, ноустуворӣ, тарс, ғайбат, сергапӣ» истифода мешаванд.

Илтимос, ҳар чизе, ки мегӯям, нуқта ба нуқта чоп кунед, то шавҳари занакмиҷозам хонда шарм дорад [Оила № 49(878) 07.12.16 с 5]. Болои сӯхта намакоб гуфтагӣ барин, шавҳари занмиҷозам ҳар рӯз ба ман ҷанг карда ба захмҳои дилам намак мепошад [Оила № 49(878) 07.12.16 с 5]. Занак барин қаҳр карданат ба дилам задааст, ислоҳ мешуда бошӣ зудтар мардак шав, вагарна баромада меравам! [Оила №43(872)26. 10. 2016. с 17]. Сарҳисоби шавҳари занмиҷозатонро бошад худатон ягон илоҷ карда ёбед [Оила № 39 (863) 28. 09. 2016 с 5].–Ба саратон рӯймол бандед, ман ба майдон медароям,–нонро ба танӯр часпонда гуфт занак.–Мо сарбанди занона бастагӣ ҳисоб, гуфт шавҳар [7. с, 229].

–Заноне, ки шавҳари **занакмиҷозу** зихна доранд, маро хуб мефаҳманд. Мо, ҳамсарони ин гуна мардҳои номард, аллакай, ба тақдир тан дода зан буданамонро кайҳо фаромӯш кардаем [Чархи гардун № 17 (1078) 26. 04. 2017 с 4]. Ин мардаки **занакмиҷоз** ҳатто ба язнаву янгаҳои ман кордор шуда, дар ҳаққашон буҳтон мебофт [Оила № 33(862) 17. 08. 2016 с 16]. Асабҳоям пурра хароб шуданду дигар гапи ин марди **занакбашара**ро

бардошта наметавонам [Оила № 33(862) 17. 08. 2016 с 16]. Росташро гӯям, аз зиндагӣ бо ин марди **занакфеъл** безорам, вале хотири фарзандонам ночор сари кафида зери тоқӣ гӯён тоқат карда мегардам [Оила № 33(862) 17. 08. 2016 с 16].

Вақте ки номи халқҳоро ба забон меорем, маъмулан аҳолии мардинаи он ба назар гирифта мешавад: тоҷик, узбек, рус, англис, америкоӣ ва ғ. Дар калимаҳои ифодакунандаи миллату халқиятҳо ва касбу кори одамон барои нишон додани ҷинси занона калимаҳои «зан», «духтар» илова мешаванд: тоҷикдухтар, тоҷикзан, қазоқдухтар, тракторчизан, зани рус, духтари америкоӣ ва ғ. Гоҳо ба ному насабҳои занонаи забонҳои хориҷӣ барои нишон додани мансубияти ҷинсии онҳо калимаи «хонум»-ро истифода мекунанд: хонум Теччер, хонум Дворкин ва ғ.

Ногуфта намонад, ки ҳар чизе дар фавқ баён гардид, танҳо ба калимаҳои «мард» ва «зан» дахл дорад, на ба мафҳуми онҳо. Масалан, мафҳуми «зан», ки бо вожаҳои зиёде ифода мегардад (модар, маъшуқа, духтар, хоҳар...) дар нутқи гуфтугӯӣ ва, хусусан, дар адабиёти бадеӣ маъноҳои мусбат (меҳрубонӣ, дилсӯзӣ, азхудгузаштагӣ, зебоӣ, латофат, назокат ва ғайра)-ро ба бор овардаасту меорад. Тавре ки профессор У. Сафаров қайд мекунад, зан дар адабиёти пешинаи мо бозтоби мухталиф дорад. «Зан агар аз дидгоҳи як адиб мавҷуди заифу ҳақиру нотавон аст, дар саҳнаи дигар чун маъшуқаи зебову ҳамсари қоннисор ҷилва мекунад. Аксари онҳо занро дар майдони пахта дидаву зебояш хонданд. Савори трактораш карданду олиҳааш гуфтанд, дар саҳро машғули каландзаниаш диданду зани озодаш хонданд. Танҳо аз нимаи дувуми солҳои 60-ум ба баъд насли тозае ба майдони адабиёт ворид шуд, ки дидгоҳаш ба мавзӯи зан, ҷойгоҳи иҷтимоиву озодии он дигаргуна буд» [4, с.7].

Ва низ гуфтанӣ нестем, ки табиати забони тоҷикӣ мардсолорӣ будааст. Ин ҳодиса, то он ҷойе, ки мо иттилоъ дорем, дар забонҳои арабӣ, англисӣ, русӣ, олмонӣ, форсӣ ва бисёр дигарҳо низ маъмул аст. Сабабаш, шояд, ба офариниш ва пайдоиши оламу одам вобаста бошад ва минбаъд, тасмим гирифтаем, ки ин масъаларо пайгирӣ намоем, зеро он мавзӯи мубрами забоншиносии муосир мебошад ва аз ин ҷиҳат тадқиқоти бештареро мехоҳад.

А Д А Б И Ё Т

1. Азим Байзоев. Масоили гендерӣ дар забон ва адабиёт / Азим Байзоев. - Душанбе, 2008. – 125 с.
2. Ҷобиров А. Номи мафҳумҳои хешовандӣ дар китоби «Бахше аз тафсири куҳан» / А. Ҷобиров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши филологӣ. - Душанбе: Сино, 2015. - №4/10 (187). - С. 30-35.
3. Отифа Содоти Мирсаидӣ. Форсии кунунӣ ба унвони як забони ҷинсиятгаро // Пажӯҳиши забонпажӯҳиш Донишгоҳи Заҳро (с) соли сеюм №6,1391ҳ.ш. с. 10.
4. Сафаров У. Вазоифи умдаи пажӯҳишоти гендерӣ дар адабиётшиносии тоҷик / У. Сафаров // Гендер: Забон ва адабиёти тоҷик. - Будапешт Душанбе, 2001. – С. 5-7.
5. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.1. – Душанбе, 2008. –950 с.
6. Муҳаммадиев М. Луғати синонимҳои забони тоҷикӣ / М.Муҳаммадиев. - Душанбе: Маориф, 1993. - 272 с.
7. Гулрухсор Сафиева. Занони сабзбаҳор. - Душанбе: Адиб, 1990. – 312 с.
8. Кароматулло Мирзоев. Марги бегуноҳ. - Душанбе: Адиб, 2012. – 523 с.
9. Кароматулло Мирзоев. Дар орзуи падар. – Душанбе: Адиб, 1990. – 254 с.
10. Кароматулло Мирзоев. Шабе дар Кабудҷар. - Душанбе: Адиб, 1990. – 181 с.
11. Садриддин Айнӣ. Одина. – Душанбе, 2014 – 175 с.
12. Самадов А. Гардиши девбод / А. Самадов. - Душанбе: Адиб, 2007. – 567 с.
13. Саттор Турсун. Мунтахаби осор. – Душанбе: Адиб, 2013. - 560 с.
14. Шавҳарам кӯчахандони хонагирён аст // Оила, 17.08.2016. - №33(862). – С.16; Занам маро «чумо» карданист // Оила, 17.08.2016. - №33(862) – С.16; Хостгор биёяд қиёмат қоим мешавад // Оила, 28.09.2016. - №39(863). – С.5; Занмиҷозии шавҳарам ба дилам задааст // Оила, 26.10.2016. – №43 (872) – С.17; Марди занмиҷоз умрамро хазон кард // Оила, 07.12.2016. – №49(878). - С.5.
15. Зан мӯйдароз асту ақлкӯтоҳ // Чархи гардун, 26.04.2017. - №17 (1078). – С.4.

ТАҲАВВУЛОТИ МАЪНОИВУ ШАКЛИИ ВОЖАҲОИ «МАРД» ВА «ЗАН» ДАР АСАРҲОИ БАДЕИИ МУОСИР

Забон мисли дигар мавҷудоти олами ҳастӣ дар ҳаракат ва тағйирот мебошад. Ин тағйиру таҳаввулоти забон хосатан дар луғати он хеле равшан ба назар намоён аст. Дар мақола таҳаввулоти маъноиву сохтории ду калимаи дар забони муосири тоҷикӣ умумиистеъмолу сермаҳсули «**мард**» ва «**зан**» мавриди таҳлилу баҳс қарор гирифтаанд. Вожаи «мард» дар осори бадеии мансур тобишҳои мусбат ва гоҳо мафҳумҳои ба ҷинсияти мардонаю занона умумиро ифода мекунад. Ин масъала, албатта, собиқаи тулонӣ дорад ва ба даврaҳои фарҳанги мардсолорӣ бурда мерасонад. Аз ин рӯ, бо вуҷуди он ки баробарии ҳуқуқи занону мардон дар ҷумҳурии мо пойдор гардида бошад ҳам, аммо дар гуфтугӯйи рӯзмарра ҳоло ҳам ин муносибат равшан ба назар мерасад. Масалан, калимаи «мард»-ро баъзан нисбат ба зани шуҷоу далере, ки ҳам бонуи хонаву ҳам коргари корхонаву саҳро ё иҷрокунандаи кори расмӣ аст, истифода мебаранд. Вожаи «мард» сермаҳсул аст, бо ин воҳиди луғавӣ вожаҳои аз лиҳози морфологӣ сохта ва мураккаби зиёде тавлид шудаанд:**мардвор, мардона, мардонагӣ, мардӣ, абармард, бузургмард, ҷавонмард, бачамард, шермард** ва ғайра. Калимаҳои номбаршуда тавассути ин вожа боз ҳам маъноҳои мусбатеро чун «далер, нотарс, ростқавл, бовиҷдон, нек, накукор, доно, хирадманд» ва ғайраро касб кардаанд ва аксари онҳо аз доираи ифодаи ҷинсияти мардона берун рафтаанд. Ҳатто «дев», ки мафҳуми бадиро ифода мекунад, дар калимасозӣ бо вожаи «мард» – **девмард** маънои «марди бақувват, зӯр»-ро дар нутқи гуфтугӯӣ медиҳад. Вожаи дигари мавриди назар – «**зан**» ғайр аз маъноҳои дар фарҳангҳои муосир овардашуда дар осори бадеӣ ва нутқи гуфтугӯӣ боз ба маъноҳои дигаре далолат мекунад, аммо он маъноҳо дар луғатҳо қайд нагардидаанд. Баръакси вожаи «**мард**» луғати **«зан»** ғайр аз маънои аслии худ боз барои ифодаи маъноҳое истифода

шудааст, ки онҳо асосан тобишҳои манфӣ доранд. Ин ҳолат ғолибан дар калимасозии ин вожа ба назар мерасад. Масалан, вожаҳои **зантабиат** «1. дорои табиати латифу нозуки занона; нозуктабъ. 2. *ниг.* занмизоҷ»,**занмизоҷ** «марде, ки табиат ва феълу атвораш занона аст», **занбашара** «занмонанд, бо афту андоми занона», **занғар**«дашном ба марде, ки ба сабукпоии занаш беаҳамиятаст, дайюс, қалтабон», **зансеталоқ** «он ки занашро се талоққардааст (оҳангитаҳқирӣдорад)», **занакфеъл**«марди сернозу нуз, зуд қаҳр мекардагӣ, дар гапаш ноустувор». Чунонки аз ин мисолҳо бармемояд, вожаҳои зикршуда ва калимаҳои дигари бо воҳиди лексикии **«зан»** сохташуда ба маъноҳои «беэътиноӣ, таҳқир, истеҳзо нисбат ба мардон» ва «заифӣ, нотавонӣ, ноустуворӣ, тарс, ғайбат, сергапӣ» истифода мешавад.

Калидвожаҳо: таҳаввулот, ҷинсият, мард, зан, сермаъноӣ, вожа, калимасозӣ, осор, забон, таҳаввулот, луғат, мақсад, маъно, сохти грамматикӣ.

СЕМАНТИЧЕСКОЕ И ФОРМАЛЬНОЕ ПРЕОБРАЗОВАНИЯ СЛОВА «МУЖЧИНА» И «ЖЕНЩИНА» В ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ

В художественных текстах современной прозы таджикского языка слово «мужчина» употреблено в основном в положительном, а также общем для обоих родов оттенке значения. Эта проблема имеет очень давнюю историю и относится к патриархальной эпохе. Поэтому, несмотря на нынешнее равноправие мужчин и женщин в РТ, в по вседневной разговорной лексике очень часто наблюдаются данные отношения. Например, слово «мужчина» применяется также к смелей, храброй и отважной женщине. Слово «мард» (мужчина) в таджикском языке является продуктивным, так как с данным корнем образовывались многие сложные слова: **мардвор (мужественно), мардона (мужской, мужественный), мардонагї (мужество), мардї (мужественность), абармард (сверхчеловек; супермен), бузургмард, љавонмард (благородный; великодушный), бачамард (мужественный человек), шермард (мужественный).** Все эти лексемы означают переносное (метафорическое) значение, как, например: **храбрость, отвага, молодец, храбрец, герой, отважный, храбрый, доблестный, благородный, великодушный** и т.д., и как видим, все они имеют положительный оттенок значения. Даже слово «дев» (див, демон), соединяясь со словом «мард» – «девмард», создаёт сложное слово, означающее «сильного человека». Слово «**зан**» в таджикском языке тоже является многозначным. По-мимо значения, названного в таджикскоязычных словарях, это слово в художественных текстах современной прозы таджикского языка приобрело некоторые отрицательные значения. Данное состояние наблюдается в основном при словообразовании: **зантабиат (**с женским характером (о мужчине**), занмизољ (**с женским характером (о мужчине**), занбашара (женоподобный), занґар (1. муж-сводник; 2.** *пер.* **подлец, негодяй) зансеталоќ (негодяй), занакфеъл (**с женским характером) и т.д. Как наблюдается, вышеупомянутые слова в основном применяются к мужчине для оскорбления, унижение и надругательства над его личности. Эти и подобие этим слова выражают переносные значения, такие как «слабость, немощность; бессилие, трусливость, неустойчивый, болтун, говорун, сплетник»...

Ключевые слова: преобразование, род, мужчина, женщина, многозначность, слова, словообразование, произведения, язык, эволюция, словарь, смысл, семантика, грамматические структуры.

THE EVOLUTION OF SEMANTIC AND FORMS OF THE WORDS MAN AND WOMAN IN FICTION WORKS

In the literary texts of modern prose of the Tajik language, the word "man" is used mainly in the positive, as well as common for both genera hue values. This problem has a very long history and refers to the patriarchal era. Therefore, despite the current equality of men and women in Tajikistan, these relations are often observed in everyday conversational lexicon. For example, the word "man" is also applied to the brave, brave and brave woman. The word "mard" (man) in the Tajik language is productive, as many complex words were formed with this root: mardvor (courageous), mardon (masculine, courageous), mardong (courage), mard (masculinity), abarmard (superman; superman), buzurgmard, љavonmard (noble, magnanimous), bachamard (courageous person), shermard (courageous). All these lexemes mean figurative (metaphorical) meaning, for example: bravery, courage, brave, brave, hero, brave, brave, valiant, noble, generous, etc., and as we see, they all have a positive connotation of meaning. Even the word "dev" (div, demon), connecting with the word "mard" - "devmard", creates a complex word meaning "strong man". The word "zan" in the Tajik language is also multivalued. In addition to the meaning, named in Tajik-language dictionaries, this word in the artistic texts of modern prose of the Tajik language has acquired some negative meanings. This condition is observed mainly in the word formation: zantabi (with a female character (about a man), zanmizo (with a female character (about a man), zanbashara (effeminate), zan'ar (1. pimp husband, 2. scoundrel, scoundrel) zansetalo (scoundrel), zanakfel (with a female character), etc. As it is observed, the above words are mainly applied to a man for insulting, humiliating and desecrating his person.This and the like of this word express portable meanings such as "weakness, infirmity impotence, cowardice, unstable, chatterbox, talker, gossip "...

Key words: transformation, gender, man, woman, polysemy, words, word formation, works, language, evolution, vocabulary, meaning, semantics, grammatical structures.

Сведения об авторе: ***Муродзода Мукаррама*** **-** Таджикский национальный университет, аспирант. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр. Рудаки 17. Телефон: **(+992) 933-99-05-05, 938-36-56-92**

Information about the author: ***Murodzoda Mukarrama*** - Tajik National University, graduate student. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 17. Tel.: **(+992) 933-99-05-05, 938-36-56-92**

УДК. 89. 155.0

СЕМАНТИЧЕСКОЕ ПОЛЕ МИКРОКОНЦЕПТА «БОГАТСТВО» В ЛЕКСИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Давлатова М.К.
Таджикский государственный институт языков им. Сотима Улугзада

В языковой картине мира каждого народа существует ряд значимых понятий. Большинство из этих понятий являются универсальными для всех языков. По мнению Ю.Л. Форофонтовой, подобные аксиологические концепты чаще всего представлены «абстрактными именами, составляющими особый пласт лексики», такими концептами, как: «труд», «счастье», «любовь», то есть эти концепты выражают понятия, значимые для всего человечество» [5, с.141-146]. К ряду подобных культурнозначимых понятий относится микроконцепт «богатство». Богатство, достаток само по себе является благом, при этом нужно помнить о том, что данный микроконцепт включает в себя не только материальное, но и духовное состояние.

Микроконцепт «богатство» обладает высокой социальной значимостью для культуры английского народа. Для тщательного анализа данного микроконцепта необходимо более глубокое осмысление его содержания, а так же выделения его признаков. С этой целью нами была проанализирована репрезентация данного микро-концепта в лексической системе английского языка.

В лексической и во фразеологической системе языка языковые единицы выступают главными вербализаторами. Языковая картина мира может быть определена как совокупность знаний о мире, запечатленных в лексике, и фразеологии [4, с.49], а «значение слов должны рассматриваться как усвоенные ментальные репрезинтации» [4, с.109].

В английском языке архисемой микроконцепта «богатство» является лексема «wealth». По данным Oxford Advanced Leaner's Dictionary лексема «wealth» понимается следующем образом: 1. A large amount of money, property, atc. that a person or country owns: Крупная сумма денег, имущество, которым владеет человек или страна; Например, His personal wealth is estimated at around 100 million dolars. Его состояние оценивается примерно в 100 миллионов долларов. 2. A large amount of something. Крупная сумма чего-либо. Например, a wealth of information, богатая информация [2, с.1744].

Этимология слова «wealth» восходит к среднеанглийскому «welthe», староанглийского «wela», индоевропейского корня «wel», что значит «здоровье». Примечательно, что в микроконцепт «wealth» входила не только финансовая составляющая, но физическое здоровье и духовное благополучие.

Слово «wealth» понимается достаточно широко. Оно включает в себе не только большой объем материального достатка, который оценивается в денежном эквиваленте, но и крупный объем любой другой, имеющей определенную ценность, вещи. Вместе с тем, в нашу эпоху глобализма даже информация становится товаром, которым активно торгуют мировые инфо-медиа-центры и, соответственно, является «богатством». Это новое значение, которое отсутствует в старых изданиях словарей английского языка, зафиксировано в Advanced Leaner's Dictionary 2010 года издания.

В английском языке наличествуют лексемы, интегральные признаки которых дают основание включить их в один ряд с лексемой «wealth». Такие лексемы, как: riches – богатство; richness - изобилие, богатство; money - деньги, богатство; affluence - достаток, изобилие; opulence – изобилие, богатство. В семантической структуре вышеперечисленных лексем сохраняется семантический признак «богатство». Наличие синонимического ряда свидетельствует о том, что существуют различные способы различной апелляции данного микроконцепта. Рассмотрим как «богатство» проявляет себя в семантической структуре этих лексем. С чем связывается «богатство» в языковой картине английского народа. Для определения семантических признаков следующих лексем нами были использованы толковые словари английского языка. Толковые словари английского языка дают следующие толкования лексем – репрезентантов «богатства»:

1. Лексема **«riches»** в двуязычном словаре дается как «богатство, обилие». Но по данным толкового словаря английского языка ассоциируется как: – a large amount of money and valuable or beautiful possessions. Большая сумма денег ценных или красивых вещей. Например, A career that brought him fame and riches. Карьера, которая принесла ему славу и богатство [2, с.1315].

2. Лексема «**richness**» переводится на русский язык как «богатство, изобилие». В толковом словаре английского языка понимается как: the state of being rich in smth: such as colour, menirals or interesting qualities – быть богатым в чем-либо, например, цвет, минералы или интересные качества [2, с.1315].

3. В английском языке лексема «**money**» является лексемой репрезентантом «богатства». По данным Oxford Advanced Leaner's Dictionary лексема money понимается как: money – a person's wealth including their property. Деньги – богатство человека, включая их имущество. Например, The family made their money in the 18 th century. Семья заработала эти деньги в 18 веке. [1, с.987].

4. Лексема **affluence** переводится как «достаток, изобилие, обилие». По данным Collins Cobuild advanced leaner's English dictionary, толкуется как: affluence – is the state of having a lot of money or a high standard of living. Богатство – состояние , когда у вас много денег или высокий уровень жизни [3, с.24].

5 Лексема **opulence** переводится как «избыток, изобилие, богатство». По данным толкового словаря английского языка: Opulence - opulent people are very wealthy and spend a lot of money. Богатые люди очень богаты и тратят много денег. Например, Most of the cash went on supporting his opulent lifestyle. Большая часть денег продолжала поддерживать его богатый образ жизни [3, с.1008].

Большинство рассмотренных синонимов свидетельствует об употреблении микроконцепта в значении «деньги» в том или ином виде. Исходя из результатов исследований, можно сказать, что у англичан богатство ассоциируется, в первую очередь, с деньгами, золотом, роскошью.

Анализ рассмотренного синонимического ряда дает возможность сделать вывод о том, что для англоязычного сообщества «богатство», прежде всего, связано с материальными ценностями, которые способны обеспечить безбедное существование. Английский народ мыслит материально, деньги для культуры английского народа являются основой благосостояния. Даже сама лексема «money» – является репрезентантом богатства. Лексемы, имеющие семантический признак «богатство» в английском языке, имеют ряд ассоциативных признаков. Большинство рассмотренных синонимов свидетельствует об употреблении микроконцепта в значении «деньги» в том или ином виде.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Advanced Leaner's Dictionary. - Oxford university press, 2005. – 1796 с.
2. Advanced Leaner's Dictionary. - Oxford university press, 2010. – 1796 с.
3. Collins Cobuild advanced leaner's English dictionary new. -Edition Harper Collins, 2009. – 1695 с.
4. Маслова В.А. Введение в лингвокультурологию / В. А. Маслова. - М., 1997. - 208с.
5. Форофонтова Ю.Л. «Аксиологический концепт сквозь таксономическую призму (на примере концепта «судьба») [текст] / Ю.Л. Форофентова // Вестник Тамбовского университета. Серия: гуманитарные науки. – 2008.-№8. -С. 141-146».

МАЙДОНИ СЕМАНТИКИИ МИКРОКОНСЕПТИ «БОИГАРӢ» ДАР СИСТЕМАИ ЛУҒАВИИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Дар мақолаи мазкур гурӯҳи калимаҳои синонимие таҳлил карда мешаванд, ки дорои аломати маъноии микроконсепти «боигарӣ» дар системаи лексикии забони англисӣ мебошанд. Мубрамияти омӯзиши микроконсепти мазкур ба он вобаста карда шудааст, ки аломати маъноии микроконсепти «боигарӣ» дар манзараи забонии забони англисӣ аз ҷиҳати омӯзиш зарурӣ ба шумор меравад. Дар мақолаи мазкур архисемаи микроконсепти «боигарӣ» дар манзараи забонии забони англисӣ нишон дода шудааст. Аломати маъноии ҳамаи калимаҳои синонимӣ дар сохтори архисемаи микроконсепти «боигарӣ» ҷой гирифтааст. Гурӯҳҳои синонимӣ метавонанд бо маъноҳо, синонимҳо, воҳидҳо ифода карда шаванд. Як архисема, ё ин ки калима, наметавонад ҳамаи аломатҳои маъноии консепт ё ин ки микроконсептро дошта бошад. Калима ба алоқамандиҳои гуногуни семантикӣ ворид мешавад, синонимҳо тобишҳои дигари маъноиро медиҳанд. Яъне ба воситаи гурӯҳи синонимӣ бештари аломатҳои маъноӣ ифшо карда мешаванд. Таҳлили архисема ва гурӯҳи синонимӣ имконият медиҳад, ки муносибати мардуми англис нисбат ба аломати семантикии «боигарӣ» муайян карда шавад.

Калидвожаҳо: консепт, архисема, манзараи забонии ҷаҳон, гурӯҳи синонимӣ, микроконсепт.

СЕМАНТИЧЕСКОЕ ПОЛЕ МИКРОКОНЦЕПТА «БОГАТСТВО» В ЛЕКСИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

В данной статье анализируется синонимический ряд лексем, имеющий семантический признак микроконцепта «богатство» в лексической системе английского языка. Актуальность изучения данного микроконцепта обусловлена его важностью для осмысления языковой картины мира английского народа на семантический признак «wealth-богатство». В данной статье выявляется архисема микроконцепта «богатство» в английской языковой картине. В архисеме микроконцепта «богатство» лежит семантический признак всех синонимичных лексем. Синонимические элементы могут быть представлены дефинициями, синонимами, элементами, обозначающими общее представление о том или ином явлении. Одна архисема, или одно слово не может обозначать все семантические признаки концепта или же микроконцепта, слово вступает в различные семантические связи. Синонимы дают другие оттенки, коннотации. То есть через синонимический ряд раскрываются многие семантические признаки. Анализ архисемы и синонимического ряда дает возможность выявить отношение английского народа к семантическому признаку «богатство».

Ключевые слова: концепт, архисема, языковая картина мира, синонимический ряд, микроконцепт.

THE SEMANTIC MICROCONCEPT FIELD "RICHES" IN THE LANGUAGE LANGUAGE SYSTEM

This article analyzes the synonymic series of lexemes, which have the semantic sign of the microconcept 'Wealth' in the lexemes system of the English language. The relevance study of this microconcept is due to its importance for understanding the linguistic picture of the World of the English people on the semantic sigh of "Wealth". This article reveals the arhisema of the microconcept "Wealth" in the English language picture. The arhisema of the microconcept "Wealth" contains the semantic sign of all synonymous lexemes. Synonymic elements can be represented by definitions, synonyms, elements, indicating a general idea of a particular phenomenon. One arhisema or one word cannot denote all semantic signs of a concept or a microconcept, the word inters into various semantic connections. That is through the synonymic series, many semantic features will reveal. An analysis of the arhisema and the synonymic series make it possible to reveal the attitude of the English people to the semantic features of "Wealth".

Key words: concept, arhisema, the language picture of the world, synonymic series, microconcept.

Сведения об авторе: *Давлатова Манижа Курбоновна* - Таджикский государственный институт языков им. С. Улугзода, аспирант кафедры исторической языкознаний и сопоставительной типологии. **Адрес:** 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6. E-mail: **Mehrnush_1989@mail.ru.**
Телефон: **(+992) 919-60-84-19**

Information about the author: ***Davlatova Manizha Qurbonovna*** - Tajik State Institute of Languages named after S. Ulugzade, Post graduate student of the Department of Historical Linguistics and Comparative Typology. **Address:** 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Muhammadiyev 17/6. E-mail: **Mehrnush_1989@mail.ru**. Tel.: **(+992) 919-60-84-19**

УДК: 491.71.3

ХУСУСИЯТҲОИ ЗАБОНИИ ВОЖАҲОИ ИФОДАКУНАНДАИ МАРОСИМҲОИ ҶАШНИ НАВРӮЗИИ МАРДУМИ ТОҶИК

Лузинаи Зафардухт
Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Наврӯз иди бостонӣ ва анъанавии халқҳои эронӣ баъдтар дар байни дигар халқҳои ғайриэронӣ низ дохил шудааст. Ин ид ба рӯзи аввали солшумории шамсӣ 1-уми фарвардин Ҳамал ё 21-уми марти солшумории милодӣ рост меояд. Заминаи пайдоиши Наврӯз марбут ба кори деҳқонӣ аст. Наврӯз ин чавобгари номи худ – рӯзи нав аст. Асосан, пайдоиши чашни Наврӯзро ба шоҳ Ҷамшед мансуб медонанд. Бехуда нест, ки арабҳо Наврӯзро «Сунати Ҷамшед» мегуфтаанд. Дар аҳди Ҳахоманишиён Наврӯз ба Ҳукми анъана даромада, ба ҷашни расмии эрониҳо табдил ёфт. Тибқи маълумоти Абурайҳонӣ Берунӣ ва Абдулҳайи Гардезӣ шоҳони сосонӣ Наврӯзро дар аввал 30 рӯз ва баъдҳо шаш рӯз ҷашн мегирифтанд.

Тавре маълум аст, яке аз анъанаҳое, ки дар арсаи ҷаҳонӣ тоҷиконро боз ҳам машҳуртар гардонидааст ин ҷашнгирии иди Наврӯз мебошад. Ҳар касе, ки мероси фарҳангии мардуми эронинажодро мавриди таҳқиқу тадқиқ қарор диҳад, ҳатман мебинад, ки иди Наврӯз дар таърихи онҳо машҳуртарини идҳост…[8, с.14].

Иди Наврӯзро боз «**Иди сари сол», «Иди соли нав»,** суғдҳо «**Навсарда»**, хоразмиҳо «**Навсаҷӣ»**, форсҳо «**Наврӯз**» меномиданд. Инчунин, миёни мардуми тоҷик ибораҳои «**Наврузи ҳуҷастапай**», «**Наврӯзи Бузург**», «**Наврӯзи кишоварзон**», «**Наврӯзи муғон**» (оташпарастон) маъмуланд, ки, албатта, ба пайдоиши баъзеи ин воҳидҳои луғавӣ саҳми дигар тоҷикон назаррас аст.

Аз сабаби он ки ҷашни Наврӯз ҷашни аз ҳама пуршукӯҳи тоҷикон ба шумор меравад, калимаю ибораҳои хеле зиёдро дар бар мегирад. Гарчанде гурӯҳбанди намудани ин вожаҳо машаққату заҳмати зиёдеро талаб намояд ҳам, мо ин вожаҳоро ба таври зайл гурӯҳбандӣ намудем:

1. **Номи гулу гиёҳҳои наврӯзӣ**: *гули бойчечак*, *гули сиёҳгӯш*, *гули ҷавак*, *пудинаи лаби об, пудинаи боғӣ, қоқуф, шулха, ярҳон(райҳон).*

Бояд зикр кард, ин воҳидҳои луғавӣ дар ҳар як лаҳҷаю шеваҳо ва дар забони адабии тоҷик ба тарзи хосса номгузорӣ карда шудаан. Масалан, **гули бойчечакро** дар шеваи ҷанубӣ **гули тағорашиканак,** дар баъзе гӯйишҳои мардуми Ҳисор **қаслоқшиканак** мегӯянд. Гули **сиёҳгӯшро** бошад, дар шеваи шимолӣ гули **қарақош** мениманд. Гули **наргис** бошад дар байни мардуми Ҳисор бо номҳои **гули баҳорӣ, гули зардак, гули заъфарон** маъмул аст. **Гули наврӯзиро** боз **гули баҳорӣ, гули саврак** низ мениманд…[13, с.30].

2. **Номи маросимҳои Наврӯзӣ:** *гулгардонӣ, хонабуроронӣ, оши сари хок ҷуфтбуроронӣ, аловпарак.* Бояд зикр кард, ки маросими **хонабуроронӣ** дар байни мардуми Бадахшон бо номи **чидирзе,** дар байни мардуми Ҳисор бо номи **сиёҳибуроронӣ** маъмул аст. Ибораи **"Оши сари хок**" ба ҳамаи мардуми тоҷик чун маросими наврӯзӣ маъмул нест, зеро ин маросим танҳо дар баъзе деҳаҳои ҷамоати Қаратоғи Водии Ҳисор гузаронида мешавад. Занҳои куҳансоли деҳа дар сабзазоре, ки дар наздикии қабристон воқеъ аст, ҷамъ меоянду

дастурхон меороянд. Дар рӯйи дастурхон тамоми нозу неъматҳоро мегузоранд. Бо ин амали неки худ онҳо, гӯё барои хешу ақрабои мурдагиашон Наврӯз мекарда бошанд, лекин бе хурсандиву рақсу бозӣ. Вожаи **ҷуфтбуророн** дар забони тоҷикӣ муродифи худ "**говбуророн"-р**о дорост. Маросими **аловпарак** бошад миёни мардуми эронзамин бо номи **чоршанбесурӣ** маъмул мебошад. Забоншинос Саркоров Н. оид ба гузаронидани ин маросим, чунин ибрози ақида намудааст: "Маросими чоршанбесурӣ дорои суннатҳои зерин аст: *оташафрӯзӣ, фолгирӣ, қошуқзанӣ, оҷили чаҳоршанбесурӣ, кӯзашиканӣ, гиреҳкушоӣ, фолгирӣ бо судани қалё (шаҳор) ва булунӣ(навъе аз кӯза), оши бемор*, арафа ё фиристод" [9, с.75]. Дар забони форсӣ вожаи «сур» дорои маҳфуми шодию нишот аст.

3. Номи ширинию хӯрокҳои наврӯзӣ: *суманак, ҳавлои тар, ҳавлои пашмак, ҳавлои сурхак, ҳавлои лавз, ҳавлои кунҷитӣ, парварда, набот, қанди кокулдорак, қанди мак-макак, кӯча, гунгина, отолаи буламоқ, фатирмаска, ош,ширбиринҷ ва ғ.*

Вожаи **суманак**, ба тағйироти фонетикӣ дучор шуда, дар баъзе лаҳҷаҳо **сумалак** низ талаффуз мешавад. Калимаи **кӯча** (хӯроке, ки бо тамоми зироатҳои, аз қабили нахӯд, лӯбиё, гандум, омода месозанд) боз бо номҳои г**адумкӯча** дар байни мардуми Ҳисор, **кашк** дар байни мардуми Рашт ва бо номи **далда** миёни мардуми Кӯлоб маъмул аст. Оид ба вожаи **далда** лаҳҷашинос Гадоев чунин овардааст: «**Далда** аз обу гандуми майдакардашуда ва гиёҳҳои кӯҳӣ тайёр карда мешавад» [3, с.57]. Вожаи **гунгинаро** дар баъзе мавзеъҳо муродифи вожаи **гандумкӯча** меҳисобанд, лекин ин дуруст нест. Ин хӯрокҳо аз ҳамдигар ба куллӣ фарқ мекунанд. **Гунгунаро** аз гандуми накуфта дар вақти роҳгардон шудану забон баровардани кӯдак тайёр мекунанд, ки боз бо номи **гандумҷӯшак** маъмул аст. Дар Ҳисор ба ҷойи калимаи фатирмаска вожаи чанголу истифода бурда мешавад. Тавре маълум аст, дар иди Наврӯз тайёр кардани хӯроки дӯстдоштаи мардуми тоҷик **ош** ин ба мисли **суманак** ба ҳукми анъана даромадааст. Вожаи мазкур дар "Фарҳанги забони тоҷикӣ" чунин маънидод шудааст: "ош – ҳар хӯроке, ки дар дег пухта шудааст" …[11, с.92].

4. Номи нонҳое, ки дар дастурхони наврӯзӣ мегузоранд: *нони расида, фатирхамир, фатири қад-қад, фатири куракӣ, фатири бачаза, фатири бапиёз, фатири бапудина, қотурма, қалама, чалпак, самбӯсаи алафӣ.*

5. Номи сару либос ва ороишҳои наврӯзии занону духтарон: *куртаи сурх, васкакча, накидка, тоқӣ, қасоба, қоштилло*, т*оқии гирдаки зардезӣ, рӯймоли чоргули фарангӣ ва ғ.* Дар ҷашни Наврӯз занҳои тоҷик ба интихоби ранг диққати махсус медиҳанд, аз ин лиҳоз миёни мардуми тоҷик вожаҳои **қирмизӣ**, **лолагӣ, ақиқӣ, алов, авлон** ва **сурхак мавриди истифода қарор доранд.** Вожаҳои **чилбофт, дуқатора, секатора, тошканча, буйробофак, панҷбоф, ганумаk** дар ифодаи "бофтани муй" занҳои тоҷик маъмул аст. **Чилбофт -** як тарзи бофтани гесӯ, қисматҳои зиёд дорад ва бофтаҳо борик бошанд ва занҷираи он ғафс [2, с.66]. Ибораю калимаҳои **пилтаи сафед, чамолаки муҳрадор**, **ҷамолаки пӯпакдор**, **ҷамолаки берешимӣ, тӯф, кокул** дар ифодаи ороиши мӯи сар корбаст мешаванд. Таркибҳои луғавии **сарсузанакҳои нуқрагини нигиндор, гӯшворҳои нукрагини қафасӣ, зираи гардан, дасмонаҳои нигиндор, тоҷтилло, қоштилло** номи зару зевар ва ороиши занон ба ҳисоб мераванд. Қайд кардан бамаврид аст, ки занҳои тоҷик ба тамоми санъат ва нозукиҳои пӯшидани либос дар ҷашну маросимҳо ва тӯю таъзия риоя мекунанд. Аз ин лиҳоз, теъдоди ин вожаҳо дар забони тоҷикӣ бештар мебошад.

6.Номи бозиҳое, ки дар иди Наврӯз гузаронида мешаванд.

Бояд қайд кард, ки дар мавзеъҳои алоҳидаи Тоҷикистон номи бозиҳои наврӯзӣ гуногун бошанд ҳам, маънии онҳо як аст.

Дар иди Наврӯз духтарон бозиҳои **парак-парак** (ресмончабозӣ), **сангчабозӣ** (бояд дар як панҷа даҳто сангча ҷойгир шавад) мекунанд. Ин бозӣ дар лаҳҷаи ҷануб бо номи **санчилбозӣ** маъмул аст. Бозии **баҷошавакон** (чашми як нафарро бо рӯймолча мебанданд, дигарҳо пинҳон мешаванд, касеро, ки аввал пайдо намуд, дафъаи дуюм чашми ӯро мебанданд) низ дар байни духтарчаҳои хурдсол гузаронида мешавад, Истилоҳи **баҷошавакон** дар лаҳҷаи Тагнов муодили **ҷогашавакунро** дорад [3, с.68]. Бодпарӣ дар шеваю лаҳҷаҳо боз бо номҳои **ҳайбодбозӣ, алғакравӣ, ҳойравӣ**, **ҳулравӣ** маъмул аст.

Писарон бошанд дар иди Наврӯз бештар ба **буҷулбозӣ** (бозӣ бо буҷул, ё устухончаҳо), **дулдулбозӣ** (чуқурча кофта чормағзҳоро ба даруни он оҳиста ҳаво медиҳанд), **подшобозӣ** (бо қуттии гӯгирд), **чиликқаҳрӣ** (бозӣ бо чӯбчаҳо) машғул мешаванд. **Тӯббозӣ** дар забонҳои бадахшонӣ, аз ҷумла рӯшонӣ, шуғнонӣ, ишкошимӣ, бо номи **putӣozi** маъмул аст. Дар ин хусус Пешерева Е.М. чунин овардааст: "Игрушка, с которой играют мальчики и девочки является мяч, носящий у горных таджиков и ягнабцев название **tup/tuf** [7, с.60]. Ин мафҳум дар забони форсӣ ҳам маъмул аст, лекин дар аксари ҳолатҳо вожаи **guy** онро иваз месозад. С. Матробов тахмин мекунад, ки вожаи **tup//tud** "тӯб" ба забони тоҷикӣ аз забони туркӣ иқтибос шудааст" [6, с.46]. Дар водии Зарафшон **подшобозӣ** бо номи **дуррабозӣ** ва дар баъзе мавзеъҳои дигар бо номи **гӯгирдбозӣ** маъмул аст. Бозии **чиликқаҳрӣ** дар лаҳҷаи водии Рашт дар шакли **чиликдангал**, дар лаҳҷаи

тоҷикони Самарқанд бо номи **чилакбозӣ** ё **чакалакбозӣ**, дар Панҷакент бо номи **чиликбозӣ**, дар Бадахшон бо номи **чукулук** маъмул аст. Аз рӯйи зикри Гордлевский В. маълум мешавад, ки дар байни халқи қирғиз ин бозӣ бо номи «cikit ва cikelek», дар байни туркҳо бо номи "celik игра в чижика" маъмул аст [4, с.23].

Дар Наврӯз, одатан дар байни деҳаҳо мусобиқаҳо тариқи бозиҳои гурӯҳӣ бисёр гузаронида мешаванд.

Бозиҳои **дастхowонак** (қувваозмоии ду нафар бо як даст), **тухмҷангак** (тухмҳоро бо ҳам мезананд, тухми касе шиканад, мағлуб аст), **гӯшмолак** (то сурх шудан гӯшро мемоланд, касе тоқат кунад, ғолиб дониста мешавад), **кawкҷангак** (ду кабкро ҷанг меандозанд), **хурӯсҷангак** (ду хурӯсро ҷанг меандозанд), **чавгонбозӣ (**хокей), **бузкашак** (човандозҳо ба чоҳи кандагӣ бузро кашола карда меоранд), **тановкашак** (ду гурӯҳ шуда ресмонро ба тарафи худ мекашанд, кадом гурӯҳе, ки бандро кашида гирад, ғолиб дониста мешавад) дар байни ҷавонмардон гузаронида мешавад.

Дар вақти таҳлилу тадқиқи мавод мо исбот намудем, ки ҳангоми ҷашнгирии Иди Наврӯз миёни мардуми тоҷик вожаҳои хеле зиёд мавриди истифода қарор мегиранд. Бештари вожаҳои ифодакунандаи ҷашни Наврӯз калимаҳои лаҳҷавӣ мебошанд, зеро аксарияти урфу одат ва маросимҳое, ки дар Иди Наврӯз гузаронида мешаванд, дар лаҳҷаву шеваҳо маҳфуз мондаанд.

А Д А Б И Ё Т

1. Абдуллоева Г. Лексикаи лаҳҷаи Қаратоғ / Г.Абдуллоева. - Душанбе, 2017. - 75 с.
2. Бобомуродова М. Вожаномаи мухтасари зебу зинати занон ва заргарӣ / М.Бобомуродова. - Душанбе, 2014. - 66 с.
3. Гадоев Н. Лексикаи лаҳҷаи Тагнов / Н.Гадоев. - Душанбе, 2012. 57-168с.
4. Гордлевский В.А. Игры анатолийских турок / В.А. Гордлевский // Известия О-ва обследо-вания Изучение Азарбайджана 5.- Баку, 1927. -23 с.
5. Матробов С.К. Робитаҳои забонӣ (дар мисоли лексикаи бозиҳои сунатии ваҳониҳо аз назари қиёс / С.К. Матробов // Паёми Донишкадаи давлатии забонҳо, 1(4). - Душанбе, 2011. -С. 43-51.
6. Пешерева Е.М. Игрушки и детские игры у таджиков и узбеков / Е.М. Пешерева // Сб. музея антропологии и этнографӣ. Т.17. - М.; Л.; 1957. - 60 с.
7. Раҳмон Халифа Башшор (Ирок). Наврӯз дар фарҳанги араб // Маводи конференсияи ҷуҳуриявии илмию амалӣ" Наврӯзу навбаҳорон дар осори адибони арабу аҷам". - Душанбе, 22 апрели 2017. – 264 с.
8. Саркоров Н. Сайре аз олами Наврӯзу суннатҳои он / Н.Саркоров // Маводи конференсияи ҷуҳуриявии илмию амалӣ" Наврӯзу навбаҳорон дар осори адибони арабу аҷам". - Душанбе, 22 апрели 2017. - 264 с.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ, ҷ.1. - М., 1969. - 951 с.
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ, ҷ.1. - М., 1969. - 947 с.
11. Фарҳанги ибораҳои халқӣ. - Душанбе, 1988. - 400 с.
12. Энсиклопедияи хоҷагии қишлоқи Тоҷикистон. - Душанбе, 1991. - 30 с.

ХУСУСИЯТҲОИ ЗАБОНИИ ВОЖАҲОИ ИФОДАКУНАНДАИ МАРОСИМҲОИ ҶАШНИ НАВРӮЗИИ МАРДУМИ ТОҶИК

Дар мақола оид ба фарҳангу тамаддуни бою ғании мардуми тоҷик маълумот дода шудааст. Инчунин ҷашнгирии иди Наврӯзи бостониро аз тарафи мардуми тоҷик таҳлил гардидааст. Маълумотҳои муфассал оид ба таърихи пайдоиши ҷашни Наврӯз оварда шудааст. Муаллиф дар мақола вожаҳои ифодакунандаи навъҳои гулҳои наврӯзиро дар лаҳҷаю шеваҳо ва инчунин маросимҳоеро, ки ҳангоми баргузории ҷашни Наврӯз мардуми тоҷик истифода мекунанд, таҳлил намудааст. Оид ба маросими аловпарак, хонабуророн, оши сари хок, ҷуфтбуророн ва монанди ақидаронӣ намудааст. Инчунин вожаҳоеро овардааст, ки навъҳои ширинию хӯрокҳоеро ифода менамоянд, ки дар ҷашни Наврӯз омода мешаванд. Муаллиф қайд намудаст, ки либосҳо ва зебу зинате, ки мардуми тоҷик дар иди Наврӯз ба бар мекунанд, хеле диққатҷалбкунанда буда, бо вожаҳои гуногун номгузорӣ шудаанд. Тоҷикон дар интихоби ранг дар ҷашни Наврӯз хеле ҳассосанд, алхусус занҳо. Инчунин муаллиф дар мақола овардааст, ки мардум ҳангоми ҷашнгирии Иди Наврӯз аз кадом рангҳо истифода мебаранд ва он рангҳо кадом рамзҳоро ифода мекунанд. Одатан, мардуми тоҷик дар ин ид либоси нав ба бар мекунанд, ки одатан ранги сурх доранд. Ранги сурх дар лаҳҷаву шеваҳои тоҷик дорои муродифҳои аловӣ, марҷонӣ, қирмизӣ, лолагӣ ва ақиқӣ мебошад. Аз тарафи муаллиф қайд шудааст, ки дар ҷашни Наврӯз занҳои тоҷик куртаи аз навъҳои аълотарини атласу адрас тайёршударо ба бар мекунанд. Духтарон ба намуди зоҳирии худ таваҷҷуҳи хоссае зоҳир менамоянд. Дар мақола вожаҳое, ки ифодакунандаи номи бозиҳо дар ҷашни Наврӯз ҳастанд номбар карда шуда, оид ба ҳар як навъи бозӣ маълумоти муфассал дода шудааст.

Калидвожаҳо: мардум**,** тоҷикон, қавму қабила, ҷашн, маросим, урф, одат, анъана, фарҳанг тамаддун, Наврӯз, гули наврӯзӣ, сару либос, ранг, шеър, тарона, рубои, калима, нон, ид, ширинӣ, бозӣ, шева, лаҳҷа, мафҳум.

ЯЗЫКОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ СЛОВ ОБОЗНАЧАЮЩИХ ОБРЯДЫ ПРАЗДНОВАНИЯ НАВРУЗА ТАДЖИКСКОГО НАРОДА

В данной статье автор приводит сведения о богатой культуре и цивилизации таджикского народа. А также анализирует празднование древнего Навруза в Таджикистане. Автором приведены лексики обозначающих названый цветов, цветущих во время празднования Навруза. Даются достоверные сведения об истории происхождения Навруза. Анализированы также церемонии, проводимые таджиками. Он отмечает о таких церемониях, как "Аловпарак","Хонабуророн", "Чуфтбуророн", "Оши сари хок". Лексика, выражающая виды сладостей и блюд, приготовляемых на Навруз. Автор отмечает, что одежда и украшения, которые носят во время праздника Навруза, очень превлекательные, и по-разному называются. Таджики очень деликатно выбирают цвета на праздновании Навруза, особенно женщины. А также рассмотрено, какие символы имеют цвета, используемые

на Навруз. Красный цвет ” в таджикских говорах и диалектах имеет синонимы также, как “алов”, “кирмизи” “мапрљони”, ”лолагЬ” и “ аќиќї”. Отмечено, что на Навруз таджикские женщины носят платья, сшитые из уникальных сортов адраса и атласа. Девочки особное внимание уделяют своему внешнему виду. также приведены слова, обозначающие название игр, которые играют во время Навруза.

Ключевые слова: народ, таджики, племя, праздник, мероприятие, обычай, обряды, ритуал, культура, Наврўз, подснежник, наряд, цвет, стихи, песня, рубаи, слова, лепёшка, праздник, сладости, игры, диалект, говор, выражение.

LANGUAGE FEATURES OF WORDS DESIGNING CIRCUMSTANCES OF THE CELEBRATION OF THE TAJIK PEOPLE

In this article the author gives information on the rich culture and civilization of the Tajik people. He also analyzes the celebration of ancient Navruz in Tajikistan. The author presents the vocabulary denoting the name of flowers blooming during the celebration of Navruz. Reliable information about the history of Navruz origin is given. Ceremonies conducted by Tajiks are also analyzed. He notes about such ceremonies as "Alovparak", "Khonaburon", "Chuftbaruron", "Osh Sari Hawk". Vocabulary expressing the kinds of sweets and dishes prepared for Navruz. The author notes that the clothes and jewelry worn during the Navruz holiday are very attractive, and they are called in different ways. Tajiks very delicately choose colors at the celebration of Nowruz, especially women. And also considered what symbols have the colors used on Navruz. Red color "in Tajik dialects and dialects has synonyms as well as" alov "," kirmizi "," mapponi "," lolagb "and" ayi ". It is noted that on Navruz Tajik women wear dresses made from unique varieties of adras and satin. Girls pay special attention to their appearance. Also words are given indicating the name of the games that are played during Navruz.

Key words: people, Tajiks, tribe, holiday, event, custom, rites, ritual, culture, Navrўz, snowdrop, dress, color, poems, song, rubai, words, cake, holiday, sweets, games, dialect, talk, expression.

Сведения об авторе: ***Лузинаи Зафардухт*** - Государственный институт языков им. С. Улугзода, докторант Ph.D. **Адрес:** 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6

Information about the author: ***Luzinai Zafardukht*** - State Institute of Languages named after. S. Ulugzade, doctoral student Ph.D. **Address:** 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, ul. Mukhammadiyeva 17/6

УДК: 491.550+42

НЕКОТОРЫЕ ЛЕКСИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ИНТЕРНАЦИОНАЛЬНЫХ СЛОВ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Муродова П.
Таджикский национальный университет

Современное состояние науки о структуре языка как совокупности ряда взаимодействующих систем все больше подтверждает обоснованность выделения словообразования как самостоятельного, особого раздела лингвистической дисциплины, далеко выходящего за пределы лексикологии и грамматики и одновременно тесно соприкасающегося с ними.

Хотя среди языковедов и существуют мнения, согласно которым среди языковых уровней с их основными единицами словообразование отсутствует, все большее распространение получает мысль о наличии специфического словообразовательного яруса наряду с другими уровнями в языковой структуре. В отличие от других уровней языка, словообразование характеризуется особой системой, своими специфическими внутренними отношениями, сложными и многообразными связями с другими сферами языка, многоплановостью, своими законами функционирования и имеет свою основную единицу с характерными для нее признаками.

Следует отметить, что интернациональная лексика в сопоставительном и системно-комплексном плане в таджикском и английском языках исследована недостаточно. Вопрос о месте словообразования в системе языка, а тем самым, учения о словообразовании в лингвистике до сих пор не имеет однозначного решения. К числу важнейших задач словообразования относится изучение способов синхронического словообразования, так как способ словообразования (с синхронной точки зрения) является одним из основных структурных (формальных) признаков синхронических производных слов.

Особое значение при этом имеет изучение словообразовательных средств, по которым определяются сами способы словообразования. Многоаспектному монографическому и системно-комплексному анализу вопросы словообразования и словообразовательного потенциала интернациональной лексики в сопоставительном плане в английском и таджикском языках не подвергались. В таджикском языкознании имеются отдельные исследования, посвященные анализу словообразования в таджикском языке, структурных построений лексических форм и других вопросов, связанных с изучением словообразовательных процессов интернациональной лексики в английском и таджикском языках. В работе рассматриваются

способы словообразования интернациональной лексики в сопоставительном плане в английском и таджикском языках.

Однако, несмотря на богатую литературу, словообразовательный ярус языка пока еще остался не вскрытым, не вполне ясным остается место словообразования в кругу других лингвистических дисциплин, нет всеобъемлющей и наиболее достоверной общей схемы, отражающей действие словообразовательной системы таджикского языка, еще окончательно не выработаны необходимые точные и эффективные методы анализа. Не претендуя на столь обстоятельное освещение и окончательное решение всех спорных проблем словообразования таджикского языка в сопоставлении с английским языком, в настоящей работе будут затронуты словообразовательные способы образования интернациональных слов, а также будут предложены наши соображения, которые, надеемся, послужат материалом для дискуссий и новых поисков в области словообразования. Основной словарный фонд всех языков, в том числе и таджикский, обогащаясь и развиваясь из столетия в столетие, создал настоящую сокровищницу. Словарь отражает народную мудрость, мощь и величие таджикского народа. Каждое слово, бывшее когда-то первичным обозначением предметов, в процессе труда стало базой для создания от своей основы, являющейся единицей основного словарного фонда, целой массы новых слов. Иностранные слова, входящие в состав таджикского языка, осваиваются, подчиняются законам таджикского произношения и грамматического строя и таким образом постепенно усваиваются всем обществом. И в данном случае, как видим, на язык, на его рост и развитие влияют общественные факторы, так как жизнь лексического состава языка зависит от форм жизни народа, общества. Однако, рассматривая зависимость развития того или иного языка от развития общества, необходимо помнить о том, что всякий язык развивается по своим внутренним законам, что язык-это определённая система, имеющая свои структурные особенности и внутренние законы своего развития, свойственные данной системе соотношений звуковых комплексов, морфологических элементов, синтаксических структурных единиц. Развитие многих языковых фактов, как было показано, зависит от развития и состояния общественной жизни, но то, что относится к внутренней целостной системе языка, может изменяться по своим внутренним законам, не зависящим от воли людей.

Процесс развития лексического состава, его изменение происходят путём непрерывного обогащения, совершенствования, ведущего к накоплению и увеличению словаря.

Обогащение лексики происходит по законам, зависимым и от общественных факторов, и от законов внутреннего развития языка как системы. Заимствование, исчезновение и появление новых слов в большей части зависит от общественных факторов.

Изучение словарного состава как системно организованного, но необычайно развернутого и многообразного множества элементов еще находится на стадии успешных поисков наиболее адекватных исследовательских методов. Во всей широте и сложности это множество элементов вряд ли может быть представлено прежними методами. В сопоставляемых языках имеется большое количество интернациональных слов, сравнительно близких по звучанию и семантике.

Однако английские слова, даже близкие по письменной форме родственным им словам таджикского языка, резко отличаются от них по произношению, что обусловлено спецификой звукового строя английского языка. Звуковое значение гласных букв в ударном слоге коренным образом отличается от звуковых значений гласных латинского алфавита, с которым студенты таджикской аудитории знакомы еще со школы по урокам химии, физики, алгебры. Правила ударения в слове также расходятся в сопоставляемых языках: в таджикском языке ударение падает на последний слог, в то время как в английском языке, как правило, первый слог является ударным: социализм — socialism, академия –academe.

Лексическим значением слова является, по определению В.В. Виноградова, его «предметно-вещественное содержание, оформленное по законам грамматики данного языка и являющееся элементом общей семантической системы словаря этого языка» [1].

Для определения лексического значения слова необходимо, во-первых, выяснить его предметно-вещественное и понятийно-логическое содержание (т.е. связь с денотатом); во-вторых, установить, как связана называемая словом реалия с теми, которые объективно существуют в окружающей действительности; в-третьих, выявить, как определяемое лексическое значение соотносится с другими значениями, так как слово выражает свои значения не изолированно, не в отрыве от лексико-семантического значения данного конкретного языка, а в неразрывной связи с ней, как ее составной элемент [3].

По значению интернациональные слова в сравниваемых языках можно разделить на:

1) слова, значения которых полностью совпадают (academy – академия);

2) интернациональные слова, обозначающие понятия как специального, так и общего характера (**champion – чемпион) (тарафдор**);

3) кроме того, в сопоставлямых языках имеется многочисленная группа интернациональных слов: **statist – статистик (не статист), comhositor – харфчин (не**

композитор), fabric – матоъ, мол (не фабрика), которые сходные по форме, но отличаются по значению.

От заимствованных в сопоставляемых языках широко образуются формы: **телефон — телефонист — telephone – telephonist; диктант — дикта(нт) кардан — dictation – todictate; педагогика-педагоги-pedagogy-pedagogical; техника-техники-technique-technical.**

Следует обратить внимание на трудности употребления английских слов, сходных по форме с таджикским языком, но не совпадающих с ними по значению или по объему значения: **act, gazzete, cabin, magazine.**

Слово **Act** обозначает отдельный поступок непродолжительный по времени, а **good act** – рафтори хуб. В таджикском языке слово «акт» имеет другое значение.

Слово **Gazzete** в английском языке, обозначает правительственный бюллетень. Лишь в Великобритании сохранились газеты «Birmingham Gazzete", "Schields Gazzete". Таджикскому слову «газета» соответствует «newspaper» или «paper».

В таджикском языке слово «**магазин»**, в английском «**shop, store**", «magazine»в значении «журнал» в английском языке, в таджикском имеет новое значение магазин, т.е., **мағоза.**

Слово cabin соответствует таджикскому языку только в одном значении -**кабинаи машина**, в других значениях — **mud cabin (кулбаи лоин**) и railway cabin (хоначаи рохио хан) не совпадает. Слово technique в значении «услуб» является чем-то необычным для таджикской аудитории. Слово champion-чемпион в значении «человек, добившийся первенства в состязании»: Карпов-чемпиони шохмот аст.

Слово c**hampion** в английском языке еще употребляется в значении — «защитник», «поборник» (пайрав, тарафдор): Тарафдори сулх- champion of peace. В этом значении слово champion является новым.

Слово «**аспирант»** и сходное с ним по форме aspirant- ассоциируется ошибочно. В английском языке аспирант — post-graduate student, aspirant соответствует таджикскому «довталаб».

Слово «**аудитория**» а таджикском языке употребляется значении «зрительный зал» или «помещение для лекций и учебных занятий», в то время как эти слова в английском языке переводятся "lecture-hall", "lecture-room", а «аудитория» в значении «слушатели»-audience(s).

Слово «**декада»** не совпадает по значению в сопоставляемых языках. В таджикском оно означает даха (десять дней), а в английском языке decade употребляется в значении «десятилетия». Слово «декада» в значении «десять дней» в английском языке будет ten-day period.

Слово «**концерт»** в таджикском языке употребляется в значении «публичное исполнение музыкальных произведений одного солиста или ансамбля, эстрадное представление». Например; **концерти эстрады, концерти калони хофизон** и т. п.

В английском же языке слово «concert" употребляется только в значении «публичное исполнение музыкальных произведений», а слова «variety, show» означают «эстрадное представление», а не «концерт»; слово «recital» употребляется для одного исполнителя, а для оркестра - «concerto».

В сопоставляемых языках слово кабинет (cabinet) не совпадает по объему значения.

В таджикском языке мы говорим: **кабинети директор, кабинети духтур, кабинети забони англиси,** в то время как в английском языке говорят **managersoffice, doctorsroom, studyforenglish**, а слово cabinet употребляется в значении «шкафчик», «горка», «шкатулка». Слово cabinet как «кабинет» употребляется только тогда, когда говорят member of the Cabinet (Minister)-аъзои кабинети Вазирон-член кабинета министров.

В таджикском языке существительное «**педагог»** употребляется в значении «учитель», «наставник», в хорошем смысле этого слова и эквивалентно английскому «teacher», но ни в коем случае не «pedagogue». В английском языке слово pedagogue имеет отрицательный оттенок, его употребляют, когда хотят сказать об учителе пренебрежительно.

В таджикском языке существительное «**шофер**» употребляется со словами «шофери шахси», «шофери шахси, автобус», а в английском языке слово chaufuer употребляется только в значении «шофер личных машин», а в других случаях употребляется слово driver – taxi driver.

Большие трудности при обучении лексике английского языка для учащихся таджикских групп связаны с наличием у английского слова нескольких эквивалентов: **journey, travel, trip, tour, voyage, cruise,** которые передаются на таджикский язык как сафар или саёхат.

1.Трудности, связанные с употреблением таджикских слов, сходных по форме с английскими, но не совпадающих с ними по значению или по объему значения; **газета, магазин, аспирант**,-**gazzete, magazine, aspirant**.

2.Трудности, связанные с распознанием слов близких, но не совпадающих по значению: **сафар, саехат, сайр; луч, барахна; бой, бадавлат; мохона, муздикор, хакки калам, корпули; travel, journey, voyage, tour, trip, cruise, naked, bare, rich, sound, wealthy, salary, wages, fee, royalty,** etc.

3.Трудности, связанные с употреблением суффиксов, различающихся по значению: **зард-зардина, бача-бачаги, китоб-китоби, озод-озоди-озодона, хонанда-хониш; yellow-yellowish, child-childhood, book-bookish, free-freedom, toread-reader, readable, reading**, etc.

4.Трудности, связанные с употреблением префиксов: **беакл, боакл, хамсоя, хамрох, хамгап,**

баркамол, бардуруг; nonstake, inside, overload, retell, coexistence, desease, renew, uncultural, abnormal, injustise, uncivil.

5.Трудности, связанные с употреблением предлогов в английском языке: **tolookfor, tolookafter, tolookthrough, tolookup.**

6.Трудности, связанные с употреблением неэквивалентных предлогов со словами: **дар ин мавзуъ — on this subject; ин аз шумо вобаста — it depends on you**.

У интернационализмов всегда бывает сходным (тождественным или близким) значение, тогда как сходство форм может основываться на трех, двух или одном из признаков. Это дает семь теоретически допустимых возможностей:

I.**Тадж. аэропорт, англ, airport, русск. аэропорт, болг. аеропорт, польск. aeroport, ,. франц. aeroport, исп. aeropuerto, итал. aeroporto, литов, aeroportas** и т. д.,. где, кроме общего значения («большой аэродром») и того или иного сходства звучания и написания, имеется и общая мотивировка («воздушный порт»),

II. **Тадж.атом, англ, atom, русск. атом, болг. атом, узб. атом, чуваш, атом, польск. atom, чеш. atom, , нем. Atom, франц. atome, исп. atomo, фин. atomi и др. или русск. -изм, укр. -1зм, болг. -изъм, чеш. -ismus, англ, -ism, нем. -ismus, франц. -isme, исп. -ismo, венг. -ismus, фин. -ismi, новогреч. -тарас** и т. д.

III. **Тадж.телеграф, русск. телеграф, груз. тэлеграпхи, хинди тэлйгрйф, урду тэлйераф** с четырьмя внешне абсолютно несходными письменными формами, но с одинаковым значением и общей мотивировкой, воспринимаемой наиболее образованными носителями языков («писание на расстоянии»).

IV. **Кит. байванъ, япон. хякуман, кор. пэнъман «миллион» с общей иероглифической письменной формой, означающей «сто по десять тысяч»**.

V. **Тадж.метр, русск. метр, груз. мэтри, арм. метр, перс, мэтр, хинди мйтар,. япон. мэтору.**

VI. **Кит. путао, япон. будд, кор. пходо «виноград»**, где общая иероглифическая письменная форма не мотивирована во всех языках.

VII. **Нем. Lufthafen, голл. luchthaven, дат. lufthaven, новогреч. 6 dsspoXi- psvas, перс, бйнд'йр-э-häeau, урду haeäü бандаргйЛ, япон. кукб, индонез. bandar udara с общим значением «большой аэродром»** и одинаковой мотивировкой («воздушный порт»). (С. У л ь м а н н, Семантические универсалии, «Новое в лингвистике», V, М., 1970, стр. 255.)

Из этих немногих иллюстраций видно, что сходство звучания и написания интернационализмов далеко не всегда означает полную тождественность, а чаще является результатом частичного тождества, достаточного для регулярной идентификации соотносительных элементов разных языков.

Интернационализмы, как и любые явления сферы межъязыковой общности, являются неотъемлемой частью каждого из языков. Они всегда сочетают в себе повторяющиеся в разных языках и неповторимые черты: при этом проявляется закономерность взаимосвязи общего и отдельного, согласно которой «всякое общее лишь приблизительно охватывает все отдельные предметы», а «всякое отдельное неполно входит в общее...» 35. Однако общее в них преобладает, что и отличает их от неинтернациональной части словаря. Разграничение в словаре интернациональных и неинтернациональных элементов нельзя трактовать как их разделение непроходимыми барьерами. Здесь существует много переходных звеньев, и то, что ощущается как интернациональное в связях данного языка с одними языками, выступает как неинтернациональное в его связях с другими языками. Да и самая неинтернациональность не означает только специфики, отличий от других языков: в ней также немало общего, о чем свидетельствует вся практика соприкосновения языков.

Л И Т Е Р А ТУ Р А

1. Виноградов В.В. Избранные труды: Лексикология и лексикография / В.В. Виноградов. -М., Наука, 1977. -312 с.
2. Гак В.Г. Сопоставительная лексикология / В.Г. Гак. – М.: Междунар. отношения, 1977. - 264 с.
3. Герд А.С. Язык науки и техники как объект лингвистического изучения / А.С. Герд // Науч. Докл. Высш. шк. Филол. науки. - 1986. - №2. - С. 54-59.
4. Кацнельсон С.Д. Содержание слова, значение и обозначение / С.Д. Кацнельсон. - М.; - Л., 1965. – 112 с.
5. Лингвистический энциклопедический словарь. - М. Советская энциклопедия, 1990. - 685 с.
6. Ожегов С.И. Словарь русского языка. 70000 слов / С.И. Ожегов; под. ред. Н.Ю. Шведовой. - М: Русский язык, 1991. – 917 с.
7. Этимологический словарь он-лайн: [Электронный ресурс] http www.etimonline.com

БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ЛУҒАВИИ КАЛИМАҲОИ БАЙНАЛХАЛҚӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар мақолаи мазкур муаллиф баъзе хусусиятҳои луғавии калимаҳои байналхалқиро дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ баррасӣ намудааст. Луғати байналхалқӣ дар нақши муқоисавӣ ва системавӣ-комплексӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба қадри кифоя тадқиқ карда нашудааст. Масъалаи мавқеи калимасозӣ дар системаи забон ва дар як вақт, таълимот дар бораи калимасозӣ дар забоншиносӣ то ҳол хулосаи аниқ надорад. Ба қатори яке аз масъалаҳои муҳимми калимасозӣ омӯзиши воситаҳои калимаҳои синхронӣ дохил мешавад, зеро воситаи калимасозӣ (аз нуқтаи назари синхронӣ) яке аз аломатҳои муҳимми сохтории

калимаҳои сохтаи синхронӣ ба шумор меравад. Интернатсионализмҳо ҳамчун дигар зуҳуроти соҳаи умумияти байнизабонӣ қисми ҷудонашавандаи ҳар як забон мебошанд. Онҳо ҳамавақт нуқтаҳои назари фавқулоддаи дар забонҳои гуногун такроршавандаро дар бар мегиранд. Дар як вақт қонуни робитаи мутақобилаи умумӣ ва алоҳида зоҳир мешавад. Бо вуҷуди ин, умумият дар он бартарӣ дошта, онҳоро аз қисми ғайри интернатсионалии луғат ҷудо мекунад.

Калидвожаҳо: калимаҳои байналхалқӣ, забони тоҷикӣ, забони англисӣ, луғат, хусусиятҳои луғавӣ, калимасозӣ, калимаҳои сохта.

НЕКОТОРЫЕ ЛЕКСИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ИНТЕРНАЦИОНАЛЬНЫХ СЛОВ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В настоящей статье автор рассматривает некоторые лексические особенности интернациональных слов в таджикском и английском языках. Интернациональная лексика в сопоставительном и системно-комплексном плане в таджикском и английском языках исследована недостаточно. Вопрос о месте словообразования в системе языка, а тем самым, учения о словообразовании в лингвистике до сих пор не имеет однозначного решения. К числу важнейших задач словообразования относится изучение способов синхронического словообразования, так как способ словообразования (с синхронной точки зрения) является одним из основных структурных (формальных) признаков синхронических производных слов. Интернационализмы, как и любые явления сферы межъязыковой общности, являются неотъемлемой частью каждого из языков. Они всегда сочетают в себе повторяющиеся в разных языках и неповторимые черты: при этом проявляется закономерность взаимосвязи общего и отдельного, согласно которой «всякое общее лишь приблизительно охватывает все отдельные предметы», а «всякое отдельное неполно входит в общее...». Однако общее в них преобладает, что и отличает их от неинтернациональной части словаря. Разграничение в словаре интернациональных и неинтернациональных элементов нельзя трактовать как их разделение непроходимыми барьерами. Здесь существует много переходных звеньев, и то, что ощущается как интернациональное в связях данного языка с одними языками, выступает как неинтернациональное в его связях с другими языками. Да и самая неинтернациональность не означает только специфики, отличий от других языков: в ней также немало общего, о чем свидетельствует вся практика соприкосновения языков.

Ключевые слова: интернациональные слова, таджикский язык, английский язык, словарь, лексические особенности, словообразование, производные слова.

SOME LEXICAL FEATURES OF INTERNATIONAL WORDS IN TAJIK AND ENGLISH

In this article the author considers some lexical features of international words in Tajik and English. International vocabulary in the comparative and system-complex plan in Tajik and English languages is insufficiently investigated. The question of the place of word formation in the system of language, and thus, the doctrine of word formation in linguistics still has no clear solution. Among the most important tasks of word formation is the study of ways of simultaneous word formation, as the method of word formation (from a synchronous point of view) is one of the main structural (formal) features of simultaneous derivatives. Internationalisms, as well as any phenomena of the sphere of cross-linguistic community, are an integral part of each language. They always combine repeated in different languages and unique features. However, the General in them prevails, which distinguishes them from the non-international part of the dictionary. The distinction in the dictionary of international and non-international elements cannot be interpreted as their separation by impassable barriers. There are a lot of transitional links here, and what is felt as international in the relations of this language with some languages, acts as not international in its relations with other languages. And even the most non-internationality does not mean only the specifics, differences from other languages: it also has a lot in common, as evidenced by the whole practice of language contact.

Key words: international words, Tajik language, English language, dictionary, lexical features, word formation, derivative words.

Сведения об авторе: ***Муродова Парвина*** – Таджикский национальный университет, общеуниверситетская кафедра английского языка. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17.
Телефон: **(+992) 987-56-04-88**

Information about the author: ***Murodova Parvina*** - Tajik National University, assistant of the Department of English language. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 17. Tel.: **(+992) 987-56-04-88**

УДК: 491.550+42

РОБИТАИ МАЪНОИИ ЗАРБУЛМАСАЛУ МАҚОЛҲО ВА ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ВАХОНӢ ВА АНГЛИСӢ

Парвоева Н.З.
Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Кайҳо мушоҳида шудааст, ки хирадмандӣ ва тафаккуру шуури мардум дар зарбулмасалу мақолҳои он зоҳир гардида, донистани зарбулмасалу мақолҳои ин ё он халқ на танҳо ба беҳтар донистани забон, балки ба беҳтар фаҳмидани тарзи тафаккур ва хислати мардум мусоидат мекунад.

Зарбулмасалу мақолҳо жанри қадимаи эҷодиёти даҳанакии халқ мебошанд. Онҳо дар замонҳои пеш пайдо шуда, аз қаъри асрҳо реша гирифтаанд. Бештари онҳо ҳанӯз дар даврaҳое пайдо шудаанд, ки он замонҳо хатту алифбо набуд. Аз ин рӯ, масъалаи сарчашмаҳои нахустини онҳо ҳанӯз номаълум ва ҳалношуда боқӣ мемонад.

Зарбулмасалу мақолҳо навъи хосси назм (осор)-и шифоҳӣ мебошанд, ки садсолаҳо таҷрибаи меҳнатии наслҳои сершуморро дар худ касб кардаанд.

Тавассути тартиби махсус, обуранги овозӣ, истифодабарии воситаҳои хоссаи баёнии забон (муқоисаи эпитетҳо) онҳо муносибати одамонро ба ин ё он ашё ва ё ҳодисае нишон медиҳанд.

Зарбулмасалу мақолҳо чун дигар жанри эҷодиёти даҳанакии халқ дар тасвиру инъикоси бадеӣ, тачрибаи андӯхтаву азсаргузаронидаро бо тамоми гуногуншаклӣ ва зиддиятҳояш дарҷ менамоянд.

Муқоисаи зарбулмасалу мақолҳои халқҳои гуногун нишон медиҳад, ки ин халқҳо байни хеш бисёр умумиятҳое доранд, ки ин дар навбати худ фаҳмиши байниҳамдигарӣ ва наздикии онҳоро муайян мекунад.

Қайд кардан зарур аст, ки бисёр зарбулмасалу мақолҳои забони англисиву вахонӣ сермаъно буда, барои фаҳмишу муқоиса кардани онҳо мушкилӣ пеш меояд.

Ҳангоми интихоб ва муайян намудани мувофиқати зарбулмасалҳои вахонӣ ба англисӣ меъёри ҳатмии онҳо, -ин мутобиқати яке аз маъноҳояшон ошкор гардид. Ба ҳар сурат, боиси ёдоварист, ки дар шароитҳои гуногуни таърихӣ онҳо эҷод гардида, зарбулмасалу мақолҳои англисӣ ва вахонӣ барои ифодаи ҳамон як маъно ва ё мақсади якхела бештар шаклҳои гуногунро корбурд кардаанд, ки ин дар навбати худ тарзи гуногуни иҷтимоӣ ва маишии ду халқро инъикос карда, баъзан ба ҳамдигар баробармаъно нестанд.

Механизми бунёди таъсирбахшии воҳидҳои фразеологии (ВФ) забонҳои англисӣ ва вахонӣ фаъолияти равоншинохтии инсонро инъикос мекунанд.

Фаъолияти равоншинохтии инсон дар худ маҷмӯи раванди мураккаб ва гуногуншакли ҷанбаҳои гуногуни фаъолияти ҳаётии инсонро таҷассум мекунад. Ба инҳо равандҳои дарккунӣ (эҳсосот, идрок, хотира, тафаккур, тасаввурот), қавиродагӣ ва ҳаяҷоннокӣ (эҳсосотӣ), инчунин, зуҳуроти хусусиятҳои гуногунсохти равонии шахс дохил мешаванд [1, с.130-133].

Фразеологизмҳои мазкур ҳам дар забони вахонӣ ва ҳам дар забони англисӣ ба 9 гурӯҳи маҷозӣ (метафори)-и ВФ (воҳидҳои фразеологӣ) пешниҳод мешаванд, ки бо тимсол навъҳои зерини маҷозӣ асос ёфтаанд:

1. Маҷоз бо шабоҳати берунӣ;
2. Дар забони вахонӣ: **Сы pišn piš wost сы ṣačn ṣač;**
3. Дар забони англисӣ: **Fooled (stuffed) a straight arrow.**

Маҷоз (гузариш) дар шабоҳат бо натиҷаҳо ва сермаҳсулии гузариши ҳодисаҳои табиӣ:

- дар забони вахонӣ: **xalg iloy mirit**
- дар забони англисӣ:**A man can die but once**

Миёни воҳидҳои фразеологии маҷози (метафори)-и ин ҳар ду забон, ки равандҳои равонӣ ва хусусияти шахсро инъикос мекунад, маҷози мураккаб ҷойи асосӣ дошта, асоси он ҳолати тасаввуршаванда ва ё ғайривоқеӣ мебошад: Мисол:

- дар забони вахонӣ :**yawiṣ kы сы žы cusk;**
- дар забони вахонӣ: **тыr ǰonət maži ktытk;**
- дар забони англисӣ: **have been in one's head have a cobweb in one's throat.**

Хусусиятҳои фарққунандаи ин воҳидҳои фразеологӣ (ВФ) – мавҷуд набудани воҳидҳо бо образнокии шабеҳ дар яке аз ин забонҳои муқоисашаванда аст: дар онҳо хусусияти миллии фразеологӣ намудор мешавад.

Мутаносибии зуҳуроти ҳолати равонии ҳайвоноту инсон ва маҷоз дар таркиби симову аломатҳои фразеологӣ аз олами ҳайвонот воситаи баёни фикрро дар ин мавридҳо муассиртар мегардонад.

дар забонӣ вахонӣ: **Yav socəžəbičkam**

дар забони англисӣ: **have one's haskles up**.

Қайд кардан зарур аст, ки образнокии миқдори асосии чунин ВФ дар ҳардуи ин забон бо хусусиятҳои хислатнокӣ, рафтори ҷонварони хонагиву ваҳшӣ, парандагон, ҳашарот, моҳиён ва омехтаҳои якхела бо забонҳои мухталиф ё ин ки ба инсон нисбат додашуда, алоқамандand. Ин образҳо чун қоида аломатҳои ба осонӣ, равшан, хос, ба таври дигар фаҳмидан, хусусиятҳои зуҳуроти ҳолати равонӣ, рафтори ин ё он ҷонзоти олами ҳайвонотро инъикос мекунанд, ки он ҳама ба таҷассуми ин ва ё он сифати инсон ва нишон додани хислатҳои равонии он алоқаманд аст [3, с.125].

Воҳидҳои фразеологии метаномӣ дар забон ба ду гурӯҳ нишон дода шудаанд:

Фразеологизмҳое, ки узви бадан вазифаи худро иҷро мекунад:

дар забони вахонӣ:**Yaw giṣ xəlta, yaw ʗыžm сы ɣlofыkn nyeṣk;**

дар забони англисӣ: **Keep one's ears open**

Ин воҳидҳои фразеологӣ мутлақо бештар байни ибораҳои устувор вомехӯранд, ки раванди идрокро инъикос мекунанд ва ифодакунандаи воҳиди фразеологии муассире мебошанд, ки дар мимика (қиёбасозӣ), имову ишора ва фаъолияти ҳаракати рӯй зоҳир

мешаванд. Масалан: дар забони англисӣ: **“Still waters run deep”** дар забони вахонӣ: **“Šovək dəryo xəndaq kart**” дар муносибат бо вахонӣ. Бисёр зарбулмасалу мақолҳо ба осонӣ ба забони вахонӣ тарҷума мешаванд. Мисол, мақоли маъмули **«Between the devil and deep blue sea»,** ки ба вахонӣ дар шакли **«Dы txnig mlung wrыčak»** кор бурд мешавад.

Тавре мебинем, зарбулмасалу мақолҳоро ба чунин категорияҳо тақсим кардан мумкин аст:

1. Зарбулмасалу мақолҳои англисие, ки пурра ба забони вахонӣ якхела тарҷума мешаванд, яъне гунаи англисии онҳо ба вахонӣ мувофиқат мекунад.
2. Зарбулмасалу мақолҳое, ки ба забони вахонӣ аз англисӣ қисман якхела тарҷума мешаванд, яъне гунаи англисии онҳо аз вахонӣ каме фарқ мекунад; мушкилоти тарҷумаи фразеологизмҳо ба пуррагӣ ва зарбулмасалу мақолҳо қисман мебошад.

Чи тавре ки дар боло зикр гардид, фразеологизмҳо навъи махсуси мувофиқат мебошанд. Хусусияти асосии онҳо «номувофиқатии пурра ё ҷузъии маҳаки мафҳуму маъно ва ё баёни фикр, ки хусусияти фразеологизмҳоро муайян мекунад ба ҳисоб рафта, бешубҳа ба интихоби қабул ва усули тарҷума таъсир мерасонад [1, с.130]. Баъзеи онҳо танҳо аз тарафи гурӯҳи муайяни соҳибзабонон корбурд шуда, дар луғатҳо нестанд. Маҳз, барои ин, вазифаи аввалиндараҷаи тарҷумон – ин донистану дарк кардани воҳидҳои фразеологии матн аст, ки ибораҳои устуворро аз ноустувор фарқ карда тавонад.

Ҳамчунин, бояд дар назар дошт, ки пурмазмунӣ ва сермаъноӣ на танҳо ба калимаю вожаҳо хоссанд, балки ба фразеологизмҳо низ хос мебошанд, яъне як ибора ҳамзамон метавонад устувор бошад ва ё озод бошад.

Мисол: забони англисӣ: **You can lead a horse to water but you can’t make him drink;** забони вахонӣ:**Yashi dы yupk prыt yund ,ara ўaš ktak nəkəsыr**; забони англисӣ: **Everything is good in its season; з**абони вахонӣ:**Ar čizn waxtыt soat.**

Зарбулмасалу мақолҳо ҳиссаи фарҳангии халқи мазкур маҳсуб ёфта, ба рушду инкишофи иқтисодиёт ва техника, ба пешрафти ҷомеа ва ғайра нигоҳ накарда, ҳамеша буданд ва фаъол мемонанд. Дар ҳар давру замон аз зарбулмасалу мақолҳо хислати хосси ҳар як мардум, ҳадафи таваҷҷуҳ ва таҳқиқ қарор мегирад.Таҳлили маводи ҷамъоварӣ гардида нишон дод, ки баъзе офаридаҳои зарбулмасаливу мақолӣ чун анъана дар луғату маълуотномаҳо пешниҳод шуда, ҳамчун гунаи хеле муҳимми воҳидҳо, дар ҳақиқат, ибораҳои ба пуррагӣ мустақил маҳсуб мешаванд. Зарбулмасалу мақолҳоро таҳлилу баррасӣ намуда, мо ба чунин хулоса омадем:

Зарбулмасалу мақолҳо пурмазмун ва равшан мебошанд. Онҳо дар ҳар давру замон берун аз табақабандии ҷомеа мавқеъ доранд, яъне ҳам сарватмандону ҳам табақаҳои поёнии ҷамъият аз он фаровон истифода мебаранд;

Зарбулмасалу мақолҳои забони англисӣ комилан дар вақти тарҷума ба забонҳо хеле мушкилӣ эҷод мекунанд;

Қариб дар тамоми забонҳо метавон зарбулмасалу мақолҳои шабеҳро дарёфт кард.

Аз таҳлили боло бармеояд, ки ҳар як тарҷумон бояд ки аз маҳорату малакаи тарҷумаи воҳидҳои эҷодиёти даҳанакии халқ огоҳ бошад ва на танҳо онҳоро калима ба калима тарҷума кунад, балки тарҷумаи он маънои асосии онро босаводона ва фасеҳ дода тавонад.

А Д А Б И Ё Т

1. Матробиён. С.К. Вух Диёр Ганч / С.К. Матробиён. -Душанбе, 2015. – 158 с.
2. Стеблин-Каменский И.М. Языки Восточного Гиндукуша. Ваханский язык / И.М. Стеблин – Каменский, Петербург, -1976. – 672 *с.*
3. Карамшоев Д. Шугнанско и русский словарь / Д. Карамшоев. – Москва: Наука, 1988. – 576 с.
4. Пахалина Т.Н. Сравнительно - историческая морфология памирских языков / Т.Н Пахалина. – Москва, 1989. – 264 с.
5. Андреев М.С. Таджики долины Хуф. Вып 1 / М.С. Андреев. – Сталинабад, 1953. – 251 с.
6. Стеблин И.М. Этимологический словарь ваханского языка / И.М. Стеблин. - Петербург.-1999. – 480 с.
7. Кунин. А.В. Англо-русский фразеологический словарь / А.В. Кунин. - Москва, 1984. – 944 с.
8. Дубровин М.И. Английские и русские пословицы и поговорки / М.И. Дубровин. - Москва, 1933. – 349 с.
9. Кунин А.В. Английская фразеология / А.В. Кунин. - Москва, 1970. - 344 с.

РОБИТАИ МАЪНОИИ ЗАРБУЛМАСАЛУ МАҚОЛҲО ВА ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ВАХОНӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар мақолаи мазкур оид ба масъалаҳои нутқи инсон ва оинҳои фарҳангӣ, ки таҷассумгари омилҳои умумимиллӣ дар бисёр мавридҳо ҳастанд, мавриди пажӯҳиш қарор гирифтааст. Муаллиф бар он назар аст, ки зарбулмасалу мақолҳо инъикоскунандаи муносиботи инсонӣ буда, дар фаъолияти ҳаррӯза корбурд доранд. Муаллифи мақола дар асоси маводи бисёр мақоми фразеологизмҳоро дар низоми лексикӣ - фразеологии забонҳои вахонӣ ва англисӣ муайян менамояд. Дар мақола зарбулмасалу мақолҳо, ки жанри қадимаи эҷодиёти даҳанакии халқ мебошанд, таҳлил гардидаанд. Онҳо дар замонҳои пеш пайдо шуда, аз қаъри асрҳо реша гирифтаанд. Бештари онҳо ҳанӯз дар давраҳое пайдо шудаанд, ки он замонҳо хатту алифбо набуд. Аз ин рӯ, масъалаи сарчашмаҳои нахустини онҳо ҳанӯз номаълум ва ҳалношуда боқӣ мемонад. Муқоисаи зарбулмасалу мақолҳои халқҳои гуногун нишон медиҳад, ки ин халқҳо байни хеш бисёр

умумиятҳоеро доранд, ки ин дар навбати худ фаҳмиши байниҳамдигарӣ ва наздикии онҳоро муайян мекунад. Қайд кардан зарур аст, ки бисёр зарбулмасалу мақолҳои забони англисиву вахонӣ сермаъно буда, барои фаҳмишу муқоиса кардани онҳо мушкилӣ пеш меояд. Зарбулмасалу мақолҳо ҳиссаи фарҳангии халқи мазкур маҳсуб ёфта, ба рушду инкишофи иқтисодиёт ва техника, ба пешрафти ҷомеа ва ғайра нигоҳ накарда, ҳамеша буданд ва фаъол мемонанд. Дар ҳар давру замон аз зарбулмасалу мақолҳо хислати хосси ҳар як мардум фаҳмида шуда, ҳадафи таваҷҷуҳ ва таҳқиқ қарор мегиранд. Зарбулмасал ва мақолҳо як қисми фарҳанги халқи тоҷик ба ҳисоб рафта, дар онҳо инкишофи илму иқтисодиёти халқ инъикос ёфтааст.

Калидвожаҳо: забоншиносӣ, зарбулмасалу мақол, фарҳанг, тафаккур, таҳқиқ, забони вахонӣ, англисӣ, муқоиса, хулоса.

СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРОК КАК ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В ВАХАНСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье проанализирована роль пословиц и поговорок как зеркала культуры, в котором многократно отражается самосознание народа, его менталитет и видение мира. Автор считает, что пословицы и поговорки являются отражением межличностных отношений людей, складывающихся при их совместной деятельности. Автор статьи на основе обширного материала исследует роль фразеолигизмов в развитии лексики и фразеологии ваханского и английского языков. В статье автор исследует о пословицы и поговорки, которые являются старинным жанром устного народного творчества. Они появились в древние времена и их корни уходят в дальекие века. Многочисленные пословицы и поговорки были в те времена, когда еще не было письменности и азбуки. Поэтому вопросы первые источников их появления остаются неизвестнными. Сравнение различных пословиц и поговорок разных народов показывает, что эти народы имеют общий характер и общие понятия. Надо отметить, что многие пословицы и поговорки ваханского и английского языков имеют много значений, поэтому их понимание становится за труднительным. Пословицы и поговорки являются частью культуры таджикского народа и отражают развитие техники, науки и экономики.

Ключевые слова: языкознание, пословицы и поговорки, культура, мысли, исследование, культура и структура общения людей, ваханский язык, английский, сравнения, заключения.

SEMANTIC RELATION PROVERBS AND SAYINGS AND PHRASEOLOGICAL UNITS OF WHAKAN AND ENGLISH LANGUAGES

In this article, the role of proverbs and sayings in speech communication and the mirror of culture, in which the people's self-awareness of their mentality and vision of the world is repeatedly reflected and analyzed. The author believes that the proverbs and sayings reflect the interpersonal relations of people, developing in the course of their joint activities. The author of the article on the basis of extensive material studies the role of phraseology in the development of vocabulary and phraseological Wakhan and English languages. In the article the author shows about the priestly and the pagination, which is an old genre of oral folk art. They appeared in ancient times and their root came from distant centuries. Numerous proverbs and sayings were in those days when there was still no written language and alphabet. Therefore, the first sources of their appearance remain unknown. Comparing different proverbs and sayings of peoples shows that these peoples have common characters and prove that they have common concepts. It should be noted that many proverbs and sayings of the Wakhan and English languages have many meanings, so for the concept it becomes very difficult. Proverbs and sayings are part of the culture of the Tajik people and show the development of the science and economy of this people.

Key words: linguistics, proverbs and sayings, culture, thoughts, research, culture and the structure of people's communication, Wakhan language, English, comparisons, conclusions, stability and views of linguists.

Сведения об авторе: *Парвоева Нурджахон* – Таджикский государственный институт языков им. С. Улугзода, докторант Ph.D кафедры сопоставительный типологии. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6. E-mail: nurjahon-0591@mail.ru. Телефон: (+992) 934-64-00-91

Information about the author: *Parvoyeva Nurdzhahon* - Tajik State Institute of Languages. S. Ulugzada, doctoral student of Ph.D chair comparative typology. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, ul. Mukhammadiyeva 17/6. E-mail: nurjahon-0591@mail.ru. Tel.: (+992) 934-64-00-91

УДК: 491.550+891.550-1

«ЛУҒАТИ ФУРС»-И АСАДИИ ТӮСӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР РУШДИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Раҳмонзода Нуроншоҳи Довудшоҳ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Фарҳангнигорӣ як риштаи басо муҳимми забоншиносии тоҷик буда, таҳлил ва баррасии он яке аз василаҳои асосии пажӯҳиш ва тадқиқи бахши вожагони забон маҳсуб меёбад. Пайдоиш ва рушду нумуи луғатнигорӣ, вобаста ба густариш ва инкишофи забонамон ба қарнҳои IX-X рост меояд. Дар баробари инкишофи забону адабиёт ба забони форсии дарӣ, бо афзоишу густариши миқдории он ба тафсир ва маънидоднамоии вожаҳои камистеъмол ва душворфаҳм ҳамеша зиёдтар эҳтиёҷ пайдо мешавад ва зарурати мураттабсозии фарҳангҳои тафсирӣ ба амал меояд.

Албатта, пажӯҳиши мо дар бораи фарҳангнигории амалии тоҷик ё худ лексикография дар давраи классикӣ дар доираи як фарҳанги қадима баррасӣ мегардад, ки он бо номи «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ машҳур мебошад. Аз сарчашмаҳо чунин бармеояд, ки аввалин фарҳанги то ба замони мо нарасида фарҳанги Абӯҳафси Суғдӣ,

охири қарни IX ва аввалҳои қарни X мураттаб шудааст. Доир ба ин фарҳанг каме ҳам бошад мо маълумот дорем, аммо он маълумотҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки дар асоси сарчашмаҳои дигар будани фарҳанги мазкур, мутаассифона, то ба замони мо нарасидааст. Дарвоқеъ, ба ин фарҳанг ишора намудани луғатнависони асрҳои XVI – XVII шаҳодат медиҳад, ки ҳанӯз дар он замон ин фарҳанг аз миён нарафта ва аз тарафи фарҳангнависон истифода низ шудааст. Баъдтар, дар қарни XI фарҳанги Қатрон мураттаб мегардад, ки он ҳам, мутаассифона, то ба замони мо омада нарасидааст.

Донишмандон давраи авҷу густариши фарҳангнигории тоҷикро ба давраи навини таърихи забон, ки бо номи форсии нав ё порсии дарӣ машҳур аст, қобили қабул медонанд. Тавре ки таърихи мо гувоҳ аст, аз қарни XI сар карда ба забони тоҷикиву форсиву дарӣ фарҳангҳои пуразриш ва сершуморе, аз қабили «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ, «Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ»-и Ҳусайни Инҷу, «Баҳори Аҷам»-и Рой Тек Чанди Баҳор, «Фарҳангнома»-и Ҳусайни Вафоӣ, «Фарҳанги Рашидӣ»-и Абду-р-рашиди Таттавӣ, «Бурҳони қотеъ»-и Муҳам-мадҳусайни Халафи Табрезӣ, «Ғиёс-ул-луғот»-и Муҳаммади Ғиёсуддин, «Чароги ҳидоят»-и Алихони Орзу ва чандин фарҳангномаҳои мухталиф таҳия ва тадвин шудаанд. Забоншинос ва донишманди соҳибқалам Саид Нафисӣ дар мақолаи худ, ки бо номи «Фарҳангҳои порсӣ» маъруф аст, феҳристи фарҳангҳои форсиро овардааст, ки шумораи онҳо ба 202 адад луғати хурду бузург мерасад ва қисме аз онҳо низ то замони мо нарасидааст. Дар «Луғатнома»-и Деҳхудо бошад шумораи ин фарҳангҳоро ин донишманд ба зиёда аз 250 китоб медонад [2, с.71-77].

Луғатшиносон ин давраро ба таври куллӣ ба ду давраи фарҳангнигории минтақаи Хуросон (асрҳои X-XV) ва давраи луғатсозӣ дар сарзамини Ҳиндустон (асрҳои XVI – XIX) даврабандӣ кардаанд [5, с.191].

«Луғати фурс» яке аз асарҳои арзишманди Асадии Тӯсӣ мебошад, ки ҳаҷми хурд дошта бошад ҳам чун асари лексикографии форсизабонон арзиши баланди худро то ҳол аз даст надодааст ва то кунун корҳои илмӣ – тадқиқотиро муҳаққиқон дар ин самт низ идома дода истодаанд. Асари мазкур мувофиқи анъанаи луғатсозии пешина мураттаб гардида бошад ҳам, бисёр ҷиҳатҳои ба худ хосро соҳиб аст, ки муҳимтарин хусусиятҳои хосси он инҳо мебошанд:

Дар қадимтарин фарҳанги тоҷикӣ, ки бо номи «Луғати фурс» шуҳрат пайдо кардааст, калимаҳо ба тартиби ҳарфи охир дода шудааст. Ин гуфтаҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки фарҳанги мазкур луғати умумии тафсирӣ набуда, фарҳанги калимаву иборoти рехтаи ашъори шоирони гузашта ва ҳамзамонони луғатсозро дар бар мегирад.

«Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ Қадимтарин луғати тафсирӣ мебошад, ки ки дар нимаи дуюми қарни XI тартиб дода шуда, то замони мо омада расидааст. «Луғати фурс» тафсири вожаҳои нодиреро, ки дар асарҳои донишмандони Осиёи Миёна ва қисми шарқии Хуросони қарни X ва ибтидои қарни XI вомехӯранд, дар бар мегирад. Чунин вожаҳо бо намунаҳо аз асарҳову ашъори шоирону нависандагон ва донишмандони гузашта, аз қабили, Рӯдакӣ, Дақиқӣ, Фирдавсӣ, Унсурӣ, Фаррухӣ ва дигаронро низ дар бар мегирад. Дар луғатҳои баъдина аз ашъори Хоқонӣ, Низомӣ, Саъдву Ҷомӣ ва дигарон низ мисолҳо (шоҳидҳо) оварда шудааст. Барои равшану возеҳ гаштани чунин гуфтаҳо ҳаминро метавон қайд кард, ки луғатҳо абадан ташаккулу такомул ёфта, забони тоҷикии форсиро дар тамоми қаламрави кишвар ва берун аз он муаррифӣ менамоянд. Бамаврид аст қайд намоем, ки луғатҳои то қарни XV мураттабгардида дар минтақаи Осиёи Миёна ва Хуросону Эрон идомаи фарҳангнависии ҳамин «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ мебошанд. Мегузарем ба сайри аҳволу осори ин донишманд.

Абӯнаср Алӣ ибни Аҳмади Асадии Тӯсӣ (1005/10-1074) аз шоирони ҳамосасаро, фарҳангнигорони беназир ва хаттотони моҳири ин аср ба ҳисоб меравад, ки бо подшоҳи Нахҷувони Озарбойҷон амир Абӯдулафи Шайбонӣ ва амир Абӯшуҷоъ Манучеҳри Шаддодӣ муносибати дӯстиву бародарӣ доштааст. Ин донишманд муаллифи асари безаволи «Гаршоспнома» мебошад, ки ин асар дорои вижагиҳои манзумаҳои ҳамосии паҳлавонӣ буда, дар заминаи асари насрии «Гаршоспнома»-и Абулмуайяди Балхӣ ба нашр расидааст ва биноан зиёда аз даҳ ҳазор байтро фаро мегирад. Забони таълифгардидаи ин асар дорои вижагиҳои хосси худ мебошад. Муҳаққиқи тавонои форсу тоҷик Забеҳулло Сафо дар бораи махсусиятҳои забони ин асар ва тарзи баёни мураттиб чунин назар дорад: «Қудрати ӯ, яъне Асадии Тӯсӣ, дар васф ва дар якдаст кардани калимот ва овардани таркиботи мунсаҷиму устувор ва ба кор бурдани ташбеҳоти бисёр дақиқу зариф аз ҳама ҷойи «Гаршоспнома» ошкор аст. Табаҳҳури Асадӣ дар луғат боис шуд, ки миқдори касире аз луғоти маҳҷури дариро дар ашъори худ бигунҷонад» [3, с.412]. Барои тақвияти ин гуфтаҳо якчанд намуна дар мисоли як чанд байт аз «Гаршоспнома» пешниҳод менамоем:

Ду парда дар ин гунбади лозвард,
Бубандад ҳаме гаҳ сияҳ гоҳ зард.
Ду гуна ҳаме дам занад солу моҳ,

Яке дам сапеду яке дам сиёҳ.
Бад-ин ҳар ду дам к-ӯ барорад ҳаме,
Якояк дами мо шуморад ҳаме.
Агар солиён аз ҳазорон фузун,
Дар он хуррамиҳо кунӣ гунагун.
Ба боғи дудар монад ар бингарӣ,
К-аз ин дар дароӣ в-аз он бигзарӣ.

Асадии Тӯсӣ дар ин кишвар ҳамчунин луғати машҳури худ «Луғати фурс»-ро тартиб дод, ки қадимтарин фарҳангнома ба забони форсӣ-тоҷикӣ маҳсуб гардида, ҳадаф аз тартиб додани ин асар шарҳу тавзеҳи калимаҳои душворфаҳми забони тоҷикӣ – форсии дарӣ дар ин кишвар мебошад. Муҳаққиқи тавоно Асадии Тӯсӣ дар бораи максади тартиб додани ин асари безаволи худ дар муқаддимаи кӯтоҳи он чунин ишора мекунад: «дидам шоиронро, ки фозил буданд, валекин луғоти порсӣ кам медонистанд ва Қатрони шоир китобе кард ва он луғатҳо бештар маъруф буданд. Пас фарзандам… Ардашер ибни Дайламсипор ан-Наҷмӣ аш-Шоир… аз ман, ки Абӯмансур Алӣ ибни Аҳмад ал-Асадӣ ат-Тӯсӣ ҳастам луғатномае хост, чунонки бар ҳар луғате гувоҳе бувад, аз қавли шоире аз шуарои порсӣ…» [1]. Аз гуфтаҳои дар боло зикргардида чунин бармеояд, ки ба ақидаи мо якчанд андешаи паси парда нуҳуфта мебошад.

Сараввал ҳадафу мароми мураттиб аз ибораи «луғоти порсӣ» ҳамон забони форсии дарист, ки дар аҳди сомонӣ дар Мовароуннаҳру Хуросон нуфузу эътибор ва рушду болоравии беназиру беинтиҳо ёфт ва чунонки дар боло зикр намудем, тадриҷан доманаи нуфузу эътибори он аз шарқ ба марказ ва ғарби Эрон густариш пайдо кард.

Нуктаи дигарро мо метавонем чунин ёдоварӣ намоем, ки донишманди маъруф Асадии Тӯсӣ қайд мекунад, ки донишмандон, фозилон орифон ва инчунин шоирону нависандагони муосири ӯ дар минтақаи Озарбойҷон бо вуҷуди донишманд буданашон луғоти форсӣ кам медонистанд. Аз ин гуфтаҳо чунин бармеояд, ки забони модарии бархе аз ин шоирон форсӣ набуда, балки лаҳҷаи озарӣ ё забони бегона аст ва ин донишмандон забони форсиро дар мактабу мадраса ва ё аз китобу асарҳои форсӣ аз худ намудаанд. Зимни чунин гуфтаҳо дар боло дар бораи лаҳҷаи қадими озарии забонҳои эронӣ будани забони ин кишвар дар мисоли Қатрони Табрезӣ ишораҳо намудем ва тахмин мекунем, ки Асадии Тӯсӣ дар ин гуфтаи худ маҳз ҳамон донишмандонеро, ки забони модарии онҳо лаҳҷаи озарӣ буд, дар назар дорад. Аз тақвият бахшидани ин гуфтаҳо бармеояд, ки Қатрони Табрезии шоир низ луғатномае ба забони форсӣ дар шарҳи вожагону калимаҳо ба табъ расонидааст, ки ноумедона то замони мо маҳфуз намондааст.

Дигар ин ки Фарҳангнома бо хоҳиши Ардашер ибни Дайламсипори Наҷмии донишманд ном шахс, ки ба забону адабиёти форсӣ шавқу рағбати ниҳоят зиёд доштааст, мараттаб гардидааст. Мутаассифона, номи ин донишманд Ардашер ибни Дайламсипор, ки Асадӣ ӯро ҳамчунин шоир ном бурдааст, дар ҳеҷ як сарчашма ва ё тазкираи баъдӣ дида намешавад.

Дар «Луғати фурс» тақрибан 2300 калимоту таркибот ва иборотҳои муаллиф шарҳу тафсири худро ёфтаанд. Забони таълиф ва тарзи истифодаи фарҳангнома барои мутолиакунанда бениҳоят осон аст. Дар фарҳангнома тартиби корбурди алифбои арабӣ дар охири вожаҳо нишон дода шуда, сараввал вожаи аслӣ, баъдан шарҳи он ва баъд аз он шоҳиди шеърӣ оварда шудааст, ба таври мисол:

Осо – даҳони дара бошад. Он ки даҳон боз шавад, ё аз коҳилӣ ё аз омадани хоб ва монанди он. Баҳромӣ гуфт:

Чунон намуд ба мо дӯш моҳи нав дидор,
Чу ёри ман, ки кунад гоҳи хоби хуш ***осо****.*

Осои дигар – монанд бувад, чунонки гӯйӣ **шеросо** ва **хуросо** ва **туркосо** ва монанди ин. Шаҳид гуфт:

Шавад бадхоҳ чун рӯбоҳ баддил,
Чу ***шеросо*** *ту бихромӣ ба майдон.*

Воло – бузург бувад ба қадру баландӣ, чунонки Рӯдакӣ гуфт:

Чу ҳомун душманонат паст бодо,
Чу гардун дӯстон ***воло*** *ҳама сол.*

Бевар – ба забони паҳлавӣ даҳ ҳазор бувад, Фирдавсӣ гӯяд:

Кучо ***бевар*** *аз паҳлавонӣ шумор,*
Бувад бар забони дарӣ даҳ ҳазор.

Варорӯд – Мовароуннаҳр аст, Фирдавсӣ гӯяд:

Агар паҳлавонӣ надонӣ забон,
Варорӯд*ро Мовараннаҳр хон.*

Баъзе байтҳо ва порчаҳои шеърие, ки Асадии Тӯсӣ баъд аз тавзеҳи вожаҳо шоҳидҳо овардааст, ба қалами донишмандони аҳди сомонии Мовароуннаҳру Хуросон ба монанди: Рӯдакӣ, Шаҳиди Балхӣ, Абӯшакури Балхӣ, Дақиқӣ, Мунҷиқии Тирмизӣ, Абулқосими

Фирдавсӣ, Амир Оғочӣ, Лабибӣ, Кисоии Марвазӣ, Баҳромӣ, Тайёнии Марғазӣ, Хусравонӣ ва шоирони аҳди ғазнавӣ, аз қабили Фаррухӣ, Унсурӣ, Асҷадӣ ва дигарон низ тааллуқ доранд. Боиси ёдоварист, ки як қисми назарраси вожаҳои дар ин фарҳангнома шарҳу тафсир ёфта то ба имрӯз дар забони тоҷикӣ мавриди истеъмоли аҳли башар қарор доранд, ба монанди: **ангишт, болор, бунёд, гирдбод, кох, нажод, обод, обканд, паст, тороҷ, тундар, фартут, хорпушт, чуст, оранҷ** «бандгоҳи даст бувад миёни соид ва бозу», **лунҷ** «беруни рӯй бошад», **кунҷ** «чун гӯша бошад дар ҷойе», **санглох** «замини сангистон бувад», **кифт** «китф бувад, яъне дӯш», **хусур** «падари зан бошад», **сипор** «говоҳан, ки замин шикофанд» ва ғайра.

Воқеан дар фарҳангнома вожаҳои зебову гуворо ва шевое ҳам то ҷое ба назар мерасанд, ки бо гузашти қарнҳо аз доираи истифодаи аҳли башар баромадаанд. Ба мавриди аст қайд намоем, ки донишмандону орифон ва шоирони моро зарур аст, ки ин гуна вожаҳоро ҷамоварӣ намуда, вобаста бо мурури давру замон ба маънои мафҳумҳои ҷадид истифода намудани онҳо чораҳои хубӣ илмӣ андешанд. Чунончи: вожаҳои «**пешкор**» ва «**пешёр**», ки донишманди форсу тоҷик Рӯдакӣ дар байти зер чунин баён намудааст:

*Бахту давлат чу **пешкор**и туанд,*
*Нусрату фатҳ **пешёр**и ту бод.*

Дар «Луғати фурс» исмҳои зиёди шахсиятҳои таърихӣ ва асотирӣ, исмҳои ҷуғрофӣ, исмҳои набототу ҳайвонот ва ғайра ҷамоварӣ гардидаанд. Инчунин мураттиби ин фарҳангнома шабеҳи ин ё он деҳот ва ё лаҳҷае будани қисме аз ин вожаҳоро зикр намудааст. Ба монанди оне, ки дар тафсири вожаи «**пӯшак**» қайд мекунад, ки «ба забони Мовароуннаҳр **гурба** бувад».

Бамаврид аст, ки бархе аз дастуру фарҳангномаҳои қадимаи забони форсӣ бо тақлид ба «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ ба майдон омадаанд. Бо иродаи комил мо гуфта метавонем, ки тарзи таълифи фарҳанги безаволи забони тоҷикии мо «Фарҳанги забони тоҷикӣ» (Маскав, 1969) низ то андозае ба ана ҳамин фарҳангнома монандӣ дорад.

Инчунин муҳаққиқи тавоно Асадии Тӯсӣ аз хаттотони беназир ба ҳисоб меравад. Ин муҳаққиқ яке аз асарҳои машҳур ва нодири дорушиносии «ал-Абния ан-ил-ҳақоиқ-ил-адвия»-и Муваввақи Ҳиравиро, ки ба забони форсии дарӣ таҳия шудааст ва хушбахтона, то ба замони мо маҳфуз мондааст, бо хатти зебо ва нозуки худ хаттотӣ намудааст [10, с.380-383].

Хулоса, фарҳанги «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ дар луғатнависии форсу тоҷик яке аз фарҳангҳоест, ки барои омӯзишу пажӯҳиши фразеологияи форсии тоҷикӣ ва ба гурӯҳҳо тақсимбандӣ намудани онҳо маводи зарурӣ дода метавонад ва то ҷое, ки мо дарак дорем дар бораи ин луғатнома рисолаи номзадӣ дифо гардидааст, вале бахшҳои мухталифи он таҳқиқталаб аст. Воқеан ин луғати тафсирӣ барои рушду нуму ва густаришу такомули фарҳангнависии забони адабии тоҷик сарчашмаи асосӣ ва дастрас ба ҳисоб меравад.

А Д А Б И Ё Т

1. Асадии Тусӣ. Луғати фурс; бо тасҳеҳ ва эҳтимоми Аббоси Иқбол. – Теҳрон, 1319 (1941). -247 с.
2. Муҳаммади Ҳусайни бинни Халафи Табрезӣ. Бурҳони қотеъ; бо эҳтимоли доктор Муҳаммад Муин, Ҷ. І. - Теҳрон, 1330 ш.
3. Забеҳулло Сафо. Таърихи адабиёт дар Эрон Ҷ.2. - Д.: Деваштич, 2003. – 412 с.
4. Капранов, В.А. Таджикско-персидская лексикография в Индии XIV–XIXвв / В.А. Капранов. – Д.:Дониш, 1987. – 224 с.
5. Маҷидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик Ҷ.1 / Ҳ.Мачидов. - Д.: Деваштич, 2007. – 242 с.
6. Маҷидов, Ҳ. Фарҳанги тафсирӣ чароғи ҳидояти ҳар соҳиб забон аст/ Ҳ.Мачидов // Забоншиносӣ. - Душанбе, 2010. - №1. - С.198.
7. Назарзода, С. Забон ва истилоҳот (Андешаҳо дар атрофи забони тоҷикӣ ва ташаккули истилоҳот) / С. Назарзода. – Душанбе, 2003. - 78 с.
8. Рахмонзода, Н.Д. “Чароғи ҳидоят”-и Алихони Орзу ва нақши он дар рушди забони тоҷикӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. - Душанбе, 2012. - №4/4. - С.155-158.
9. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ; зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М.Ҳ. Султон. Ҷ.1. – Душанбе, 2008. - 954 с.
10. Эмомалӣ Раҳмон. Забони миллат - ҳастии миллат. Ҷ.1. - Д.: Эр-граф, 2016. - 516 с.
11. Юнусова, Г. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ ва нақши он дар байни фарҳангҳои тафсирии нави забони тоҷикӣ / Г. Юнусова // Забоншиносӣ. - Душанбе, 2011. - №1. - С.131.

«ЛУҒАТИ ФУРС»-И АСАДИИ ТӮСӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР РУШДИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Дар ин мақола аслан сухан роҷеъ ба қадимтарин луғати тафсирӣ, ки то замони мо омада расидааст, «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ меравад, ки дар нимаи дуюми қарни XI тартиб дода шудааст. «Луғати фурс» тафсири вожаҳои нодиреро, ки дар асарҳои донишмандони Осиёи Миёна ва қисми шарқии Хуросони қарни X ва ибтидои қарни XI вомехӯранд, дар бар мегирад. Фарҳангнигорӣ риштаи басо муҳимми илми забоншиносии тоҷик маҳсуб гардида, таҳлил ва баррасии он яке аз василаҳои асосии пажӯҳиш ва тадқиқи бахши вожагони забон ба ҳисоб меравад. Дуруст аст, ки луғатҳое, ки то қарни XV мураттаб гардида, дар минтақаи Осиёи Миёна ва Хуросону Эрон, идомаи фарҳангнависии ҳамин «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ мебошанд. Мусаллам аст, ки фарҳанги «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ дар луғатнависии форсу тоҷик яке аз фарҳангҳоест, ки барои омӯзишу пажӯҳиши фразеологияи форсии тоҷикӣ ва ба гурӯҳҳо тақсимбандӣ намудани онҳо маводи зарурӣ дода метавонад ва то ҷое, ки мо дарак дорем дар бораи ин луғатнома рисолаи

номзадӣ дифоъ гардидааст, вале бахшҳои мухталифи он таҳқиқталаб аст. Воқеан, ин луғати тафсирӣ барои рушду нуму ва густаришу такомули фарҳангнависии забони адабии тоҷик сарчашмаи асосӣ ва дастрас ба ҳисоб рафта, муаллиф дар мақолаи мазкур кӯшиш кардааст, ки дар бораи аҳамияти фарҳангнависии форсу тоҷик, инчунин ҷанбаҳои назариву амалии тартиб додани луғат ва нақши он дар рушди забоншиносии тоҷик таҳқиқот анҷом бидиҳад. Ҳамчунин пайдоиш ва густариши рушди фарҳангнигории форсу тоҷик ва роҳҳои инкишофи онро, ки ба қарнҳои IX – X рост меояд, баррасӣ ва таҳлил гардидааст.

Калидвожаҳо: Асадии Тӯсӣ, «Луғати фурс», фарҳангнигорӣ, қарнҳо, вожаҳо, фразеология, забони тоҷикӣ, ислоҳот, истилоҳот.

«ЛУГАТ ФУРС» АСАДИИ ТУСИ И ЕГО РОЛЬ В РАЗВИТИИ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

В статье рассматриваются вопросы о древнейшем толковом словаре, сохранившемся до наших дней. Она называется «Лугати фурс» Асадии Туси, который составлен во второй половине XI -го века. «Лугати фурс» включает в себя ценнейшие слова, которые встречаются в произведениях мыслителей Средней Азии и восточной части Хурасана X –го и начала XI-го веков. Лексикография в является весьма важной частью языкознания, ее анализ – одно из средств исследования словарного состава языка. Естественно, что словари, составленные до 15-го века в Средней Азии, Хурасане и Иране, являются продолжением лексикографической деятельности того же произведения Асадии Туси «Лугати фурс». Определено, что словарь «Лугати фурс» Асадии Туси - один из таджикско-персидских словарей важнен для исследования и изучения фразеологизмов, их классификации. По этой теме, была защищена кандидатская диссертация однако некоторые ее стороны требуют тщательного исследования. Данный толковый словарь является основным источником, доступным для развития и совершенствования лексикографии таджикского литературного языка. Автор в своей статье пытается раскрыть значение и роль таджикско-персидской лексикографии, а также теоретические и практические аспекты написании словаря и его вклад в развитие таджикского языкознания. Анализируется появление и развитие таджикско-персидской лексикографии относящееся к IX-X векам и пути её совершенствования.

Ключевые слова: Асадии Туси, «Лугати фурс», лексикография, века, слова, фразеология, таджикский язык, реформа, терминология.

«LUGATI FURS» OF ASADII TUSI AND ITS ROLE IN DEVELOPMENT OF TAJIK LANGUAGE

In the given article it is said about the ancient explanatory dictionary «Lugati furs» of Asadii Tusi which kept till our days. It is called «Lugati furs» of Asadii Tusi compiled in the second half of the XI th century kept to our days. «Lugati furs» interpret valuable words which met in the works of scholars of Central Asia and eastern part of Khuroson of the X th century and the beginning of the XI th century. Lexicography is a very important branch of the science of linguistics, its analysis is one of the means of the main research of the words of the language. It is right, that dictionaries compiled till the XV th century in the regions of Central Asia, Khuroson and Iran continuity of lexicography of that «Lugati furs» of Asadii Tusi. It is definitely that a dictionary «Lugati furs» of Asadii Tusi in the history Tajik-Persian lexicography is one of the dictionaries for the study and research of Tajik-Persian phraseology and classification into groups is a necessary material, as far as we know it was defended the scientific dissertation on the dictionary however some, different branches require research. Of course this explanatory dictionary is the main source and admission for development and improvement of Tajik literary languages lexicography. The author tries, in his article, to note significance of Tajik-Persian lexicography as well as theoretic and practical aspects of compiling dictionaries and its role in the development of Tajik linguistics were analyzed. It is researched establishment and development, improvement of Tajik-Persian lexicography and its ways which belong to the IX th-X th centuries.

Key words: Asadii Tusi, Lugati furs, lexicography, century, words, phraseology, Tajik language, reform, terminology.

Сведения об авторе: ***Рахмонзода Н.Д.*** – Таджикский национальный университет, аспирант факультета языков Азии и Европы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки 17. E-mail: **n-rah@mail.ru.** Телефон: **(+992) 988-74-67-56; 935-88-00-30**

Information about the author: ***Rakhmonzoda N.D.*** - Tajik National University, graduate student of the Faculty of Languages of Asia and Europe. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. E-mail: **n-rah@mail.ru.** Tel.: **(+992) 988-74-67-56; 935-88-00-30**

УДК: 801.313 (575.3)

МУХТАССОТИ АНТРОПОНИМИЯИ ДАВРАИ МИЁНА ВА НАВИ ТОҶИКӢ

Ситораи Абдурасул
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ

Антропонимияи давраи миёна. Бояд зикр кард, ки ҷанбаҳои решашиносӣ ва таърихию забоншиносии маводи ономастикӣ заминаи муҳимми таҳқиқотӣ дар номвожашиносии субстратӣ ба ҳисоб мераванд. Баъзе масъалаҳои умумии таърихӣ, хусусиятҳои таърихию этимологии номвожаҳо дар осори илмии О.И.Смирнова инъикос ёфтаанд [8].

Ба давраи миёнаи рушди забони тоҷикӣ исмҳои хоссе мансуб ва мутааллиқанд, ки дар осори хаттии давраи қадим ба назар намерасанд. Номҳои давраи миёна аз ҷиҳати маънои луғавӣ ба забони форсии нав наздикию қаробат доранд. Дар ин давраю марҳила бештар бо ҷузъу унсурҳои «бахт», «беҳ», «меҳр», «рам»//«ром», «фар», «шаҳ»//«шоҳ»//шо//, «шаҳр» ташаккул ёфтани номҳои сохтаву мураккаб хос аст. Номҳои мардона: Ануш (Anuš), Анушервон (Anušervon)//Нушервон (Nušervōn)//Анушер (Anušer), Бахтиёр

(Bakhtiyōr), Бахтовар (Bakhtōvar), Бахтофарид (Bakhtōvar), Бежан (Bejan), Беҳбуд (Behbud), Беҳдод (Behdod), Беҳзод (Behzōd), Беҳофарид (Behōfarid), Бобак (Bōbak)//Бобо (Bōbō), Бузургмеҳр (Buzergmehr), Меҳрдод (Mehrdōd), Озод (ōzōd), Орзу (ōrzu), Парвиз (Parviz), Пирӯз (Piruz)//Фирӯз (Firuz), Пирак (Pirak), Пирон (Pirōn), Ромин (Rōmin), Ромиш (Rōmiš), Ромтин (Romtin), Умед (Umed), Усто (Usto), Фармон (Farmōn), Шаҳриёр (Šahriyōr), Шопур (Šōpur), Шоҳрух (Šōhukh));

Номҳои занона: Анушо (Anušō)//Ануша (Anuša), Бибӣ (Bibi), Бону (Bōnu), Гулшаҳр (Gulšahr), Гурдофарид (Gurdōfarid), Манижа (Manija), Озода (Ōzoda), Орзу (Ōrzu), Ороста (Ōrōsta), Фарангис (Farangis), Фархунда (Farkhunda), Хуросон (Khurōsōn), Ҳумой (Humoy), Шаҳбону(Anuš)//Шаҳрбону (Ŝahrbōnu), Шаҳрноз (Ŝahrnōz)//Шаҳноза (Ŝahnōza), Ширин (Ŝirin). **Ануш (Anūš)**<ф. м. Anušak//Anuš//Anuša, ф. н. Anōš//Anōša//Anušo «ҷовидон», номи духтари Меҳрдоди VI, дар маъхазҳо бо номи Анушак, Ануш, Анушо зикр ёфтааст. Дар антропонимияи забони тоҷикӣ шакли Ануш//Анӯш (мардона) ва Анушо//Ануша//Анӯша (бо иловаи пасвандҳои -о ва -а дар номҳои занона) ба маънии «ҷовидон», «хушбахт» вомехӯранд. **Анушӯрвон** (Anūšervōn)//Нушервон/(Nūšervon)/Анушер(Anūšer)//Шервон (Šervon)<ф. м. Anušakrvān // Anuširvān // Noširvān // Nušinrvān,ф.н.Anuširvān // Nušervon // Anušer // Šervon «равони ҷовидон», «рӯҳи ҷовидон», номи подшоҳи Сосонӣ - Анушервон Хусрави Парвизи I (534-579), ки дар таърих бо номи Кайхусрави Анушервон ва дар достони «Шоҳнома» Кисрои Нушинравон, ҳамчунин дар бисёр достонҳо бо номи Нуширвони одил низ тасвир ёфтааст. Дар антропонимияи забони тоҷикӣ Анушервон ва шаклҳои кӯтоҳшудаи он Нушервон (Nušervōn), Анушер (Anušer), Шервон (Ŝervōn) бештар вомехӯранд. **Бахтёр** (Bakhtyōr)//**Бахтиёр(Bakhtiyōr)**<ф.м.Baxtyār, ф.н.Baxtyor//Baxtiyor «хушбахт», номи испаҳбуде дар «Таърихи Систон». **Бахтовар (Bakhtōvar)**<ф.м.Baxtāvar, ф.н. Baxtāvar//Baxtovar «оварандаи бахт», номи ходиме аз дарбори Аврангзеб (шоҳи Ҳинд). **Бахтофарид** (Bakhtofarid)<ф.м. ва ф.н.Baxtāfarid//Baxtofarid «офаридаи бахт», «саодатманд», номи муъбади машҳур дар аҳди Анушервон Хусрави Парвизи I. **Бежан (Bejan)**<ф.м.Vežan, ф.н.Vižan//Vijan//Vikan//Vežan, «мубориз», «ҷанговар», номи писари Гев, хоҳарзодаи Рустам, ошиқи Манижа дар «Шоҳнома». Дар номгузории тоҷикон шаклҳои Бежан (дар номҳои мардона) ва Вижон (муштарак) вомехӯранд. **Гул (Gūl)**<ф.қ.varda (аз гузариши «v» ба «g» ва «rd» ба «l»). Баромади гул ҳарчанд ба давраи қадим рафта мерасад, вале он ба ҳайси номи шахс дар ягон осори хаттии давраи қадим ба назар намерасад. Дар осори хаттии давраи миёна чун ҷузъ дар номҳои Гулбод (яке аз писарони Виса - паҳлавони теҳронӣ, Гулнор (канизи Ардавон, ки бо Ардашер гурехтааст) ва Гулшаҳр [зани Пирон] дар «Шоҳнома» баромад мекунад. **Гурдофарид** (Gurdofarid)<ф.м. ва ф.н.Gurdāfarid//Gurdofarid «гурдзода», «зодаи паҳлавон», номи духтари Гаждаҳам дар «Шоҳнома». **Манижа** (Manija). Назар ба гуфти Ф.Юстӣ номи мазкур шакли занонаи номи мардонаи Manič мебошад, ки яке аз ашрофзодагони парфиянӣ соҳиб буд, дар шакли Манижа номи духтари Афросиёб, ҳамсари Бежан дар «Шоҳнома». Дар номгузории занонаи тоҷикӣ шакли Манижа маъмул мебошад. **Озод (а)** (Ōzōd)<ав., ф.қ. azata, ф.м. Āzād, ф.н. Ozod (а) «асилзода», «асил», «родмард», «наҷиб», «оне, ки банда нест» дар шакли azata – номи нажоди ориёӣ, Āzād – номи яке аз пайравони Озаргушасп, Озода – номи бонуе дар аҳди Баҳроми I Сосонӣ. Дар антропонимия дар шакли Озод ба сифати номи мардона ва Озода (бо иловаи пасванди - а) дар бештарин номҳои занона баромад мекунад. **Орзу** (Ōrzu)<ф.қ. Arza, ф.м. Ārzu, ф.н.Ārzu//Орзу «хоҳиш», «майл», духтари шоҳи Яман, зани Салм дар «Шоҳнома», духтари Меҳройи гуҳарфурӯш, ки бо зебоӣ ва ҳунарвариаш мақбули Баҳроми Гӯр гашта буд. **Парвиз** (Parviz)<ф.м. Aparvēč>Parviz, ф.н. Parviz «музаффар», «азиз», «арҷманд», «шакарин», номи подшоҳи Сосонӣ - Хусрави Парвизи II (579-590). **Пирон** (Pirōn)<ф.м. Pirān, ф.н.Pirān//Piron, ҷамъи пир; «доно», «хирадманд», номи мушовир ва сипаҳсолори Афросиёб дар «Шоҳнома». **Пӯлод** (Pulōd)<ф.м. Pulād, ф.н. Pulod//Pūlod «филиз», маҷ. «матин», «устувор», номи 3 тан аз паҳлавонҳои туронӣ ва иронӣ дар «Шоҳнома». **Ромин** (Rōmin)<ф.м. Rāmin, ф.н. Romin (аз **rām** «мутеъ» ва пасванди мансубии –**in**) «фармонбардор», «омӯхта», «ромшуда», номи ошиқи Вис дар маснавии «Вис ва Ромин». **Фарангис** (Farangis). Баромади номи Фарангисро Ф.Юстӣ аз шакли забони паҳлавии Vispanfriya ба маънии «азизи ҳама», «ба ҳама азиз» нишон додааст, номи духтари Афросиёб, зани Сиёвуш дар «Шоҳнома». Дар номгузории навоҳӣ дар шаклҳои Фарангис ва Фарангиз ба маънии «ангезандаи нур», «хуснбахш», «нурбахш» омадааст. **Фарҳод**

(Farhōd)< ф.м. Frahāt, ф.н. Farhod (аз **fra** «нур», «шукӯҳ», «зебо» ва **hāt** «додан») «нурдиҳанда», «шукӯҳбахш», номи 5 тан аз подшоҳони Порт. **Фаррух** (Farrukh) < ф.м. ва ф.н. Farrux, айн. «хушбахт», «зебо», «нурчеҳр». **Фирӯз (а)** (Firuza)<ф.м. Piruz//Pirōz, ф.н. Piruz//Pirōz//Firůz «ғолиб», «музаффар», номи 18-умин шоҳи Сосонӣ (459-484). Ҳамчунин номи санги кабудранги қиматбаҳост, ки рамзи музаффарият мебошад. Дар антропонимияи тоҷикӣ дар шакли Фирӯз (мардона) ва Фирӯза (занона) ба маънии «ғолиб», «музаффар» вомехӯрад. **Шопур** (Šōpur)<ф.м. Šahpuhr, ф.н. Šahpur//Šapur//Šopur (аз **šah** «шоҳ» ва **puhr** «писар») «писари шоҳ», «шоҳзода», номи 3 шоҳ аз силсилаи Сосониён.

Антропонимияи давраи нав. Антропонимияи давраи навро бидуни мушкилӣ, бе гузаронидани тадқиқоти хосса дарку фаҳм кардан мумкин аст, зеро ин гурӯҳи номҳо аз луғати зинда дур нашуда, маънову сохтори возеҳу рӯшан доранд ва ба меъёри забони форсию тоҷикии нав посухгӯянд.

Дар ин давра ташаккули ном бо ҷузъу унсурҳои аслии форсӣ- тоҷикии давраи миёна, пеш аз ҳама, бо «гул», «фар», «шаҳ», «шаҳр», «рам», «меҳр», «беҳ», «бахт» рушд ёфта, ба он ҷузъҳо унсурҳои «бону», «бибӣ», «нек», «хон», «дил», «пошо» зам шудаанд.

Бинобар рӯйдодҳои сиёсиву фарҳангии давру замон теъдоди мушаххаси номҳо зери таъсири забонҳои арабӣ, туркӣ, русию аврупоӣ ва таҳти таъсиру тағйирот қарор гирифтаанд.

Ҷузъу унсурҳои мазкур дар баробари номҳои мураккаби аслан тоҷикӣ-форсӣ ташаккул додан, ба тариқи муштарак бо морфемаҳои луғавии аффиксалии забонҳои иқтибосӣ, қабл аз ҳама, арабӣ ва туркӣ-узбакӣ, номҳои омехта (тоҷикӣ-арабӣ, арабӣ-тоҷикӣ, тоҷикӣ-туркӣ, туркӣ-тоҷикӣ) ташаккул додаанд. Бештари номҳои омехта маҳсули тафаккур ва эҷоди халқи тоҷик ҳастанд. Дар чунин номҳо муайян намудани ҳудуди байни номҳои аслӣ ва иқтибосӣ бештар зимни баррасии номҳои сода мумкин аст.

Тавассути роҳҳои сохта ва мураккаб ташаккул ёфтани номҳои аслӣ яке аз вижагиҳои номгузории ин давру замон мебошад. Аз 434 номи сабтшуда 195- ададаш номҳои сохта ва мураккаб мебошанд.

Қисме аз калима ва номҳои аслӣ аз ҷумлаи геҳон (ğehōn)), Гавҳар (Ğvhar), Пирӯз(а) (Piruza), деҳгон (dehğōn), чароғ (čarōğ) дар шакли муарраб ва ё дар ду шакл (аслӣ ва муарраб) вомехӯранд.

Баъзе аз номҳои аслӣ то ҳанӯз робитаи худро бо апеллятивҳое, ки сабабу омили ташаккули онҳо шудаанд, нагусастаанд. Ба ин маънӣ, антропонимҳо маъмулан дар асоси вобастагиашон ба калимаҳои маънои мушаххас дошта ҷудо мешаванд: ададӣ, асбобу ашёӣ, геологӣ, динӣ, кайҳонӣ, олами ҳайвонот, сифатӣ (зоҳирию ботинӣ), тақвимӣ, топонимӣ, тотемию наботӣ, унвонӣ, феълӣ, хешутаборӣ, ҳодисаҳои табиат, этникӣ ва ғанде дигар. Ададӣ: Якто (Yaktō), Якдона (Yakdōna), Ягона (Yagōna), Чорӣ (Čōri), Чориқул (Čōriqul), Панҷӣ (Panĵi), Шашгул (Ŝaŝgul); Асбобу ашёӣ: Дос (т) (Dōs (t), Достӣ (Dōsti), Табар (Tabar), Теша (Teŝa), Ҷорӯб (Ĵōrub); Геологӣ: Гавҳар (Ğavhar), Кулӯх (Kulux), Нигина (Nigina), Нуқра (Nuqra), Садаф (Sadaf), Сангин (Sangin), Хокиро(х) (Xōkirōh); Динӣ: Худоӣ (Xudōi), Худодод (Xudōdōd), Додихудо (Dōdixudō), Яздонӣ (Yazdōni); Кайҳонӣ: Маҳтоб (Mahtōb), Меҳрӣ (Mehri), Ноҳид (а) (Nōhida), Офтоб (Ōdina), Хуршед (Xurŝeda); Олами ҳайвонот: Гунҷишк (GunĴiŝk), Гургак (Gurgak), Достак (Dōstak), Зоғак (Zōğak), Лочин (Lōčik), Тӯтӣ (Tuti), Шаҳбоз (Ŝahbōz), Шер (Ŝer), Шерак (Ŝerak), Шерзод (Ŝerxōd), Шоҳин (Ŝōhin); Сифатӣ: Бӯрак (Burak), Катта(Katta)/-бӣ(-bi), -бибӣ (-bibi), Далер (Daler), Доно (Dōnō), Доро (Dōrō), Зард (Zard), Зардак (Zardak)//Зардон (Zardōn), Зебо (Zebō), Кабуд (Kabud), Майда (Mayda), Нағзак (Nagzak), Некрӯз (Nekruz), Ороста (Ōrōsta), Пирак(Pirak)//Пирон (Pirōn), Пардагул (Pardagul), Сурх (Surx), Холдор (Xōldōr), Хушбахт (Xuŝbaxt), Чаппа (Čappa), Шаҳноз (Ŝahnōz), Шаҳром (Ŝahrōm), Шоиста (Ŝōista); Тақвимӣ: Баҳор (Bahōr), Меҳргон (Mehrgōn), Наврӯз (Navruz), Якшанбе (Yzkŝanbe); Топонимӣ: Бағдод (Bağdōd), Бадахшон (Badaxŝōn), Бухорӣ (Buxōri), Гелонбӣ (Gelōnbi), Деҳотӣ (Dehōti), Зарафшон (Zarafŝōn), Иронбӣ (Irōnbi)//Эронбӣ (Erōnbi), Кулобӣ (Kulōb), Куканӣ (Kukani), Ҳисорӣ (Hisōri), Тӯс (Tus), Шанхай (Ŝanxay), Шаҳрӣ (Ŝahri), Шерозӣ (Ŝerōzi); Тотемию наботӣ: Анор (Anōr), Бунафша (Bunafŝa), Гул (Gul), Гулафзо (Gulafzō), Гулхумор (Gulxumōr), Гулчеҳра (Gukčehra), Лола (Lōla), Нор (Nōr), Хаскаш (Xaskaŝ), Хоркаш (Xōrkaŝ), Хошок (Xōŝak), Хурмо (Xurmō); Унвонӣ: Почо (Pōčō)//Пошо (Pōŝō); Феълӣ: Басанда (Basanda), Басбибӣ (Basbibi), Басгул (Basgul), Басона (Basōna), Истад (Istad), Монад (Mōnad); Хешутаборӣ: Акахон (Akaxōn), Амак (Amak),

Бибӣ (Bibi), Бибигул (Bibigul), Бобо (Bōbō), Бобохон (Bōbōxōn), Додархон (Dōdarxōn), Додохон (Dōdōxōn), Момагул (Mōmagul), Таға (Taǧō); Ҳодисаҳои табиат: Барфак (Barfak), Барфина (Barfina), Борон (Bōrōn), Насим (Nasim), Шамол (Ŝamōl); Ҷинсӣ: Мардон(Mardōn)//Мардак (Mardak); Этникӣ: Афғон (Afǧōn), Араб (Arab), Ориёно (Ōriyōnō), Узбакбӣ (Uzbakbi).

Вижагиҳои гуногун доштани гурӯҳҳои мазкури антропонимӣ собит месозад, ки номҳои бо апеллятив марбут дар антропонимияи тоҷик чӣ гуна мавқеъ доранд. Бояд зикр кард, ки теъдоди онҳо бо таъсири дини ислом ва забонҳои арабӣ, туркӣ-узбакӣ ва русию аврупоӣ ҳамчунин аз ҳисоби номҳои дар даҳсолаи охир аз нав эҳёгаштаи бостонӣ ба дараҷаи муайян зиёд гардидаанд. Бештари номҳои бо апеллятив марбутбуда решаҳои иҷтимоии худро доранд. Аз давраҳои пешин дар мардуми тоҷик тасаввуроти диниву тотемӣ нақши асосиро мебозид. То имрӯз расму ойинҳои хоссаи номгузорӣ мавҷуданд, ки бо неруи фавқуттабиии сухан робитаи қавӣ доранд. Чунончӣ, бо мақсади дарозумриву сиҳатмандӣ ва ҳифзу нигоҳдошти фарзанд аз неруҳои бадӣ – чашми бад, хавфу хатар, инсу ҷинс ба навзод номҳои назарногиру нозеб мегузоранд, ки бештар аз тотемаҳо иборатанд: Мардона: Гург (Gurg)), Гургак (Gurgak)), Гургалӣ (Gurgali), Дос (Dōs), Зоғ (Zōǧ), Зоғак (Zōǧak), Кулӯх (Kulux), Санг (Sang), Сангак (Sangak), Табар (Tabar), Теша (Teŝa), Хаскаш (Xaskaŝ), Хоркаш (Xōrkaŝ), Хошок (Xōŝōk), Ҷорӯб (Ĵōrub); Занона: Сангча (Sangča), Сангчагул (Sangčagul). Гурӯҳе аз ин номҳо на танҳо рамзи бехатарию амният, балки сиҳатмандӣ, дарозумрӣ, устуворӣ ва ба аломату нишонае молику соҳиб буданро дорад. Аз қабили, номҳои Гург (Gurg)), Гургак (Gurgak), Гургалӣ (Gurgali) ба тифли навзоде низ гузошта мешавад, ки бо дандон зоида шудааст ё бо мақсади дарозумрӣ, устуворӣ аз даҳон ё пӯсти гурги кушташуда гузаронида шудааст.

Агар дар оила тифли навзод фавтад, барои нигоҳ доштани ҳаёти навзоди минбаъда номҳои Истад (Istad)), Истам (Istam), Истадой (Isatadōy), Истадхон (Istadxōn) мегузоранд. Дар мавриду ҳолате, ки дар оила паиҳам духтар ба дунё меояд, аммо волидон мунтазири писар мебошанд, то ки минбаъд писар тавлид шавад, духтари навзодро Басанда (Basanda), Басгул (Basgul), Басбӣ (Basbi) номгузорӣ менамоянд.

Дар баробари ин, зимни номгузорӣ аломату нишона, вақт ва вазъу ҳолатҳои гуногуни тавлид дар мадди назар дошта мешавад: А. Кӯдак бо парда ё ҳамроҳак зоида шудааст; Мардона: Парда (Parda), Пардабой (Pardabōy), Пардабек (Pardabek), Пардақул (Pardaqul), Пардаҷон (Pardaĵōn), Ҳамро (ҳ) (Hamrō (h), Ҳамро(ҳ)қул (Hamrōhqul). Номи Ҳамро(ҳ) (Hamrōh) ва номҳои бо ин ҷузъу унсур ташаккулёфта бо мақсади бо яке аз муқаррабон ҳамроҳ шудан низ ниҳода мешавад, ки муродифи он Ҷӯра (Ĵura)/-бек (-bek), -бой (-bōy), -қул (-qul), -хон (-xōn) аст. Занона: Пардабӣ (Pardabi), Пардагул (Pardagul), Пардахол (Pardaxōl), Пардаҷон (Pardaĵōn), Ҳамро(ҳ)хон (Hamrō(h)xōn; Б.Чаппа зоида шудааст: Мардона: Чаппа (Čappa)); В. Вақту замони тавлиди кӯдак: Мардона: Наврӯз (Navruz), Чоршанбе (Čōrŝanbe), Панҷшанбе (Panĵŝanbe), Чилла (Čilla), Гурез (Gurez); Занона: Баҳор (Bahōr), Рӯзигул (Ruzigul); Г.Макони зойиши тифл: Девлох (Devlōx) (мардона).

Яке аз густаришёфтатарин номгузорӣ дар аксари забонҳои олам эътиқод ба неруи муъҷизаофари адад (рақам) аст. Чунин тарзи номгузорӣ барои забонҳои ҳиндуаврупоӣ, семӣ, туркӣ ва ғ. хос аст. Масалан, Аҳад "якум"(арабӣ), Олтӣ "шаш" (ӯзбекӣ).

Дар низоми антропонимии тоҷик номҳои аз ададҳои 1,4,5,6,7 ва муродифи онҳо сохташуда дучор мешаванд, ки аслан чандум будани фарзандро аз рӯйи тартиби тавлиду зойиш шаҳодат медиҳанд: Мардона: Якто (Yaktō), Чорӣ (Čōri), Чорибек (Čōribek), Чорибой (Čōribōy), Чориқул (Čōriqul), Панҷӣ (Panĵi), Панҷибой (Panĵibōy), Панҷиқул (Panĵiqul); Занона: Ягона (Yagōna), Якто (Yaktō), Шашгул (Ŝaŝgul). Гоҳо вобаста ба бо ангушти зиёдатӣ зоидашавии тифл ва ба муносибати зодрӯзи яке аз муқаррабон ниҳода мешавад: Шаша (Ŝaŝa), Чил (Čil) (мардона), Шашгул (Ŝaŝgul) (занона). Хуллас, тибқи эътиқоди мардум ном маҳз мувофиқи маъноях ба соҳибаш таъсир мерасонад.

Ҳамин тариқ, зимни баррасию таҳлили номвожаҳои қадиму давраи миёна ва нав бояд вобаста ба ҷанбаи номҳо такя кард ва аз ҷумла муҳаққиқи номшинос, профессор А.Л.Хромов таъкид карда буд, ки «Интихоби методҳои тадқиқи лингвистии номвожаҳо ба ҷанбаи маводи ҷамъоваришуда, дараҷаи инъикоси он дар сарчашмаҳои таърихӣ ва вазифаҳои пешбинишуда вобаста аст» [12, с. 36].

А Д А Б И Ё Т

1. Алимӣ Ҷ. Ономастика (назария ва амалия). - Душанбе: Адабиёт, 2017. – 567 с.
2. Алимӣ Ҷ. Технологияи ономастика. - Душанбе: Адабиёт, 2017. – 200 с.

3. Аюбова М. Антропонимияи тоҷикони навоҳии Шаҳритусу Кубодиён. Рисолаи номзадӣ / М.Аюбова. - Душанбе, 2002. - 156 с.
4. Гафуров А.Г. Аристотель аллаха. Из истории антропонимии народов Средней Азии / А.Г.Гафуров // Наука и жизнь. - Москва, 1978. - №8. - С. 60-64.
5. Грантовский Э.А. Из истории восточноиранских племен на границах Индии / Э.А. Грантовский // КСИНА. - Вып.63. - Москва: Восточная литература, 1963. - 188 с.
6. Никонов В.А. Форма среднеазиатских фамилий / В.А. Никонов // Ономастика Средней Азии. Вып.2. - Фрунзе: Илим, 1980. - С.18-26.
7. Смирнова О.И. Вопросы исторической топографии и топонимики Верхнего Заравшана / О.И. Смирнова // СТАЭ.т.1.МИА СССР. №15. - Москва-Ленинград, 1950. - 384 с.
8. Смирнова О.И. Карта верховьев Заравшана первой четверти VIII века / О.И.Смирнова // Страны и народа Востока. Вып.2. - Москва, 1961. - С. 220-230.
9. Смирнова О.И. Древние культы Средней Азии [по данным топонимии] / О.И. Смирнова // Страны и народы Востока. Вып.4. - Москва, 1972. - С. 65-71.
10. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного / А.В.Суперанская. - Москва: Наука, 1973. - 366 с.
11. Суперанская А.В. Структура имени собственного (фонология и морфология) / А.В. Суперанская. - Москва: Наука, 1960. – 207 с.
12. Хромов А.Л. Очерки по топонимии и микротопонимии Таджикистана. Вып.I / А.Л. Хромов. - Душанбе, 1975. - 85 с.
13. Фарҳанги забони тоҷикӣ [аз асри X то ибтидои асри XX]. Иборат аз 2 ҷилд. - Москва: Советская энсиклопедия, 1969. – 1904 с.
14. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Дар 2 ҷилд. Чопи 2. – Душанбе, 2010. – Ҷ.1. – 996 с.; - Ҷ.2. – 1095 с.
15. Шаҳидӣ, Мозандарони Ҳусайн. Фарҳанги "Шоҳнома" [номи касон ва ҷойҳо]. - Теҳрон: Нашриёти "Балх", 1377ҳ. [1998]. - 833 с.

МУХТАССОТИ АНТРОПОНИМИЯИ ДАВРАИ МИЁНА ВА НАВИ ТОҶИКӢ

Мақола ба баъзе вижагиҳои хоссаи ташаккул ва таҳаввули антропонимияи тоҷикии давраи миёна ва нав бахшида шудааст. Чуноне ки муаллиф зикр мекунад, ба антропонимияи давраи миёна исмҳои хоссе дахл доранд, ки дар ёдгориҳои хаттии давраи қадими рушди забони тоҷикӣ ба қайд гирифта нашудаанд. Номҳои давраи миёна аз рӯйи маънои луғавии худ ба забони форсии нав наздиканд. Ба ин давра номҳои сохтаю мураккабе мансубанд, ки тавассути чунин ҷузъу унсурҳо ташаккул ёфтаанд: «бахт»(baxt), «беҳ»(beh), «меҳр»(mehr), «рам» (ram)//«ром»(rōm), «фар»(far), «шаҳ»(šahr)//«шоҳ» (šōh)//шо (šō)//, «шаҳр» (šahr). Муаллиф дар ин робита чунин мисолу намунаҳоро меорад: Номҳои мардона: Ануш(Anuš), Анушервон (Anušervon) // Нушервон (Nušervōn) // Анушер (Anušer), Бахтиёр (Bakhtiyōr), Бахтовар (Bakhtōvar), Бахтофарид (Bakhtōvar), Бежан (Bejan), Беҳбуд (Behbud), Беҳдод (Behdod), Беҳзод (Behzōd), Беҳофарид (Behōfarid), Бобак (Bōbak)//Бобо (Bōbō), Бузургмеҳр (Buzergmehr), Меҳрдод (Mehrdōd), Озод (ōzōd), Орзу (ōrzu), Парвиз (Parviz), Пирӯз (Piruz)//Фирӯз (Firuz), Пирак (Pirak), Пирон (Pirōn), Ромин (Rōmin), Ромиш (Rōmiš), Ромтин (Romtin), Умед (Umed), Усто (Usto), Фармон (Farmōn), Шаҳриёр (Šahriyōr), Шопур (Šōpur), Шоҳрух (Šōhukh)); Номҳои занона: Анушо (Anušō)//Ануша (Anuša), Бибӣ (Bibi), Бону (Bōnu), Гулшаҳр (Gulšahr), Гурдофарид (Gurdōfarid), Манижа (Manija), Озода (Ōzoda), Орзу (Ōrzu), Ороста (Ōrōsta), Фарангис (Farangis), Фархунда (Farkhunda), Хуросон (Khurōsōn), Ҳумой (Humoy), Шаҳбону (Anuš) // Шаҳрбону (Ŝahrbōnu), Шаҳроз (Ŝahrnōz)//Шаҳноза (Ŝahnōza). Антропонимияи давраи навро метавон бидуни ягон заҳмату мушкилӣ дарку фаҳм кард, зеро гурӯҳи мазкури номҳо ба луғати зиндаи начандон дур мемонанд, сохтори равшан доранд ва мутобиқ ба забони форсӣ-тоҷикӣ мебошанд. Дар ин давра ташаккули номҳо тавассути ҷузъу унсурҳои аслии забони форси тоҷикии давраи миёна рушд карда буд: «гул» (gul), «фар» (far), «шаҳ» (šahr), «шаҳр» (šahr), «рам» (ram), «меҳр» (mehr), «беҳ» (beh), «бахт» (baxt), ҳамчунин ба онҳо ҷузъу унсурҳои «бону» (bōnu), «бибӣ» (bibi), «нек» (nek), «хон» (xōn), «дил» (dil), «пошо» (pōšō) изофа гаштаанд.

Калидвожаҳо: мухтасот, антропонимия, давраи миёна, шакл, забони тоҷикӣ, номҳои мардона, номҳои занона.

ОСОБЕННОСТИ ТАДЖИКСКОЙ АНТРОПОНИМИИ ДРЕВНЕГО И СРЕДНЕГО ПЕРИОДА

Статья посвящена некоторым специфическим особенностям становления и развития таджикской антропонимии среднего и нового периодов. Как подчеркивает автор, среднему периоду таджикской антропонимии присущи имена собственные, не отмеченные в письменных памятниках древнего периода развития таджикского языка. Имена среднего периода по лексическим значениям близки новоперсидскому языку. Этому периоду присущи производные и сложные имена, образованные следующими компонентами: «бахт» (baxt), «беҳ» (beh), «меҳр» (mehr), «рам» (ram)//«ром» (rōm), «фар» (far), «шаҳ» (šahr)// «шоҳ» (šōh)//шо (šō)//, «шаҳр» (šahr). Автор в этой связи приводит следующие примеры: Мужские имена: Ануш(Anuš), Анушервон (Anušervon) // Нушервон (Nušervōn) // Анушер (Anušer), Бахтиёр (Bakhtiyōr), Бахтовар (Bakhtōvar), Бахтофарид (Bakhtōvar), Бежан (Bejan), Беньбуд (Behbud), Беньдод (Behdod), Беньзод (Behzōd), Беньофарид (Behōfarid), Бобак (Bōbak) // Бобо (Bōbō), Бузургмеҳр (Buzergmehr), Меҳрдод (Mehrdōd), Озод (ōzōd), Орзу (ōrzu), Парвиз (Parviz), Пирӯз (Piruz) // Фирӯз (Firuz), Пирак (Pirak), Пирон (Pirōn), Ромин (Rōmin), Ромиш (Rōmiš), Ромтин (Romtin), Умед (Umed), Усто (Usto), Фармон (Farmōn), Шаҳриёр (Šahriyōr), Шопур (Šōpur), Шоҳрух (Šōhukh)); Женские имена: Анушо(Anušō)//Ануша(Anuša), Бибӣ (Bibi), Бону (Bōnu), Гулшаҳр (Gulšahr), Гурдофарид (Gurdōfarid), Манижа (Manija), Озода (Ōzoda), Орзу (Ōrzu), Ороста (Ōrōsta), Фарангис (Farangis), Фархунда (Farkhunda), Хуросон (Khurōsōn), Ҳумой (Humoy), Шаҳбону (Anuš) // Шаҳрбону (Ŝahrbōnu), Шаҳроз (Ŝahrnōz) // Шаҳноза (Ŝahnōza). Антропонимию нового периода можно понять без всяких трудностей и усилий, поскольку данная группа имен не очень отдаляются от живой лексики, имеют ясную структуру и отвечают нормам персидско-таджикского языка. В этот период формирование имен развивалось с исконными компонентами персидско-таджикского языка среднего периода: «гул» (gul), «фар» (far), «шань» (šahr), «шаньр» (šahr), «рам» (ram), «меньр» (mehr), «бень» (beh), «бахт» (baxt), а далее к ним добавились компоненты «бону» (bōnu), «бибӣ» (bibi), «нек» (nek), «хон» (xōn), «дил» (dil), «пошо» (pōšō).

Ключевые слова: особенности, антропонимия, древний период, средний период, новый период, форма, таджикский язык, мужские имена, женские имена.

FEATURES OF THE TAJIK ANTROPONIMIYA OF THE ANCIENT AND AVERAGE PERIOD

Article is devoted to some specific features of formation and development of the Tajik antroponimiya of the average and new periods. As the author emphasizes, the proper names which are not noted in written monuments of the ancient period of development of Tajik are inherent in the average period of the Tajik antroponimiya. Names of the average period on lexical meanings are close to new Persian. The derivative and difficult names formed by the complaining components are inherent in this period: beh, mehr, ram// rum (rōm), far, šahr), šōh)//šō/, šahr. The author in this regard gives the following examples: Man's names: Anuš, Anushervon /Nushervon,Anušer, Bakhtiyor, Bakhtovar, Bakhtofarid (Bakhtuvar), Bejan, Behbud, Behdod, Behzod (Behzud), Beofarid (Behufarid), Bobak (Bubak)//Bobo, Buzergmehr,Mehrdōd), Ōzōd, Parviz, Piruz//Firuz, Pirak, Piron, Romin (Rumin), Rōmish, Romtin, Umed, Ustō, Pharmōn , Shahriyōr š, Shōpur, Shōrukh ; Woman's names: Anuša, Beebe, Gulšhar, Gurdōfarid, Manija, Ōzōda, Ōrōsta, Farangis, Farkhunda, Hurōsōn, Humoy, Anuš, Sharnōz,Ŝahnoza. Antroponimiya of the new period can be understood without any difficulties and efforts as this group of names not really move away from live lexicon, has clear structure and answer standards of Persian Tajik. Formation of names developed in this period with primordial components of Persian Tajik of the average period: gul, far, šahr, šahr. ram. mehr. beh. baxt. and further to them added components bōnu. bibi. nek. xun. dil. pōšō.

Key words: features, anthroponomy, middle period, form, Tajik language, male names, female names.

Сведения об авторе: ***Ситораи Абдурасул*** - Кулябский государственный университет им. А.Рудаки, докторант Ph.D кафедры таджикского языка. Адрес: Республика Таджикистан, г. Куляб, ул. С. Сафарова, 16, 735360. E-mail: alimi-62@mail.ru

Information about the author: ***Sitora Abdurasul*** - Kulyab state University. A. Rudaki, doctoral student Ph.D Department of the Tajik language. Adress: Republic of Tajikistan, Kulob, S. Safarova str. 16, 735360. E-mail: **alimi-62@mail.ru**

УДК:491.550+42

ШАРҲ ВА ТАФСИРИ БАЪЗЕ ИСТИЛОҲОТИ ҲАРБӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Ҳасанзода Ислом Эҳсон
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Истилоҳ ва истилоҳотсозӣ яке аз мушкилотҳои калидӣ дар забоншиносии муосир ба шумор меравад. Дар забоншиносии муосир ҳадафи асосии истилоҳот ин ҳарчи расотар, дақиқтар ва равшантар барои аҳли соҳа ва агар мафҳум марбут ба ҳаёти иҷтимоӣ – сиёсӣ бошад, барои доираи васеътари аҳли ҷомеа, баён кардани маънои мафҳумҳои нав мебошад.

Масъала ва моҳияти истилоҳоти муосири ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ яке аз масъалаҳои актуалии забоншиносии муосир ва истилоҳотшиносӣ ба шумор меравад. Ин масъала дер боз мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст, вале ниёз ба тақиқи муқоисавии истилоҳоти ҳарбӣ дар ҳарду забон мондааст.

Бояд тазаккур дод, ки оид ба мафҳуми истилоҳ ва истилоҳотшиносӣ дар забонҳои гуногунсохт фикру андешаҳои забоншиносон мухталиф ба назар мерасанд. Масалан, олими англис О. Найбеккен (Nybakken) ибораи “забони фаннии англисӣ”-ро дар муқобили мафҳуми “забони мутадовили англисӣ” пешниҳод карда изҳор менамояд, ки “забони фаннии англисӣ” бештар аз истилоҳоти фаннӣ (techinal terms) иборат аст. Ӯ хусусиятҳои асосии истилоҳоти фанниро чунин мешуморад:

1. Ифодаи қатъӣ ва дақиқ (precise restrained descriptiveness); 2. Самтдорӣ ба соҳаи худ ё соҳаҳои вобаста (orientation in its own related avers); 3. Хусусиятҳои худвижагӣ (specificity);, мутобиқат ба меъёрҳои забонӣ [3, с. 21, 22].

Дар раванди тадқиқоти илмӣ дар мавзӯи истилоҳотшиносӣ забоншиносон кӯшиш ба харҷ додаанд, ки фарқи байни калима, вожа ва истилоҳро муайян намоянд.

Дар ин асно истилоҳшинос ва вожашиноси рус А.А. Реформатский дар ин маврид чунин мегӯяд: “ Истилоҳ (термин) – ин вожагоне мебошанд махсус ва назар ба вазоифаи хосси худ маҳдуд; вожагоне, ки кӯшиш доранд ҳамчун ифодаи дақиқи мафҳумҳо ва номи ашё якмаъно бошанд. Ин дар илм, техника, сиёсат ва дипломатия зарур мебошад [3, с.110]

Истилоҳ муодили калимаи лотиниасоси термин (terminus)- ҳад, сарҳад мебошад. Истилоҳи илмӣ тозакалима ё тозаибораест, ки номи мафҳуми мансуб ба системаи мафҳуми соҳаи муайяни илмро ифода мекунад ва соҳиби таъриф мебошад.

Д.С. Лотте дар муқоиса бо В.П. Даниленко ақидаи дигарро тарафдорӣ мекунад. Ӯ талаботҳои “классикӣ” оиди истилоҳро тавсия карда, бар он назар аст, дар истилоҳоти техникӣ синонимия ба мисли бисёрмаъноӣ бо роҳи васеъ паҳн гардидааст. Дар зери мафҳуми синонимия яке аз истилоҳшиносони варзидаи собиқ Шӯравӣ- Лотте чунин зуҳуротро мефаҳмад, ки барои ифодаи як мафҳум ду, се зиёда истилоҳ мавҷуд мебошад.

Дар ин асно сухан дар мавриди вариантҳои истилоҳ меравад. Ба ақидаи вай муродифот набояд дар истилоҳоти соҳавӣ, техникӣ, хешу таборӣ ва бо ҳам алоқаманд арзи вуҷуд дошта бошад [7, с. 47].

Аз нигоҳи илми забоншиносӣ истилоҳ аз вожаву калима фарқи назаррас дорад, чун вожаву калима метавонанд ба худ мафҳум ва маъонии мухталифро касб кунанд вале истилоҳ дар бисёр мавридҳо бо мафҳуми умумӣ меояд.

Бояд зикр намуд, ки истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавқеъи хос доранд ва вобаста аз таҳаввулоти таърихӣ дар даврaҳои муайян ба вуҷуд омадаву ва ташаккул ёфтаанд.

Масалан, истилоҳи **military** - вобаста ба қуввaҳои ҳарбӣ (ба мисли қуввaҳои ҳавоии ҳарбӣ, артиш, флоти ҳарбӣ) дар бисёре аз сарчашмаҳои илмӣ ё худ дар фарҳангҳо ба маънии соҳаи зикргардида ҳувайдост.

The new government proposals are being resisted by the military.

Пешниҳодоти ҳукумати нав аз тарафи ҳарбиён ҷилавгири карда шуд [8, с. 154].

Military academy *n*- муассисаи ҳарбие, ки курсантонро омода месозад барои афсар шудан, дар қуввaҳои мусаллаҳ. **Military attaché** *n*- аташи ҳарбӣ, афсаре, ки зери фармон қарор дода шудааст ба ситоди сафир оид ба масоили ҳарбӣ. **Military hospital** *n*- беморхона барои шахсони маҷруҳшудаи ҳарбӣ. **Military observer** *n*- нафаре (одатан дар хизматҳо) корҳои қуввaҳои мусаллаҳи дигар кишварро риоя мекунад (бахухус дар амалёти ҳарбӣ). **Military policeman** *n*- полиси ҳарбӣ. **Military serves** *n*- хизмат дар яке аз қуввaҳои ҳарбӣ.

All men of 18 years and over required to do two years' military serves.

Ҳамаи он мардоне, ки ба синни 18 расидаанд ва ё беш, ба муддати 2 бол ба хизмати ҳарбӣ ҷалб карда мешаванд [9, с.128].

Military time *n*- вақте ба 24 соат ҳисобида шудааст. **Militia** *n*- полиси ҳарбӣ оиб ба тартиботи ҷамъияитӣ. **Ministry of defense** *n*- Вазорати мудофиа.

The ministry of defense has refused to comment on the situation.

Вазорати мудофиа тавзеҳро оид ба вазъият рад кард [9, с.154, 155].

Defense *n* –мудофиа (бахусус дар умури ҳарбӣ). **Civil defense** *n*- мудофеаӣ шаҳрвандӣ (ташкилоти ғайриҳарбие, ки барои ҳифзи ҳаёт ва моликияти мардум дар вақти ҷанг мусоидат мекунад). **Civil war**- ҷанги шаҳрвандӣ. **Home defense** *n*- мудофиаи ҳудуди давлат дар ҳолати ҷанг.

Ceasefire *n*- оташбаст (аҳдномаи қатъи ҷанг). **Air forces** *n*- қуввaҳои ҳавоӣ (бахши қуввaҳои ҳавоии давлат, ки дар фазо амалётро мегузаронанд). **Infantry** *n*- пиёда-низом (сарбозоне, ки дар қуввaҳои пиёда-низом мебошанд). **Navy** *n*- флоти баҳрии ҳарбӣ (бахши қуввaҳои мусаллаҳи давлат, ки дар баҳр амалёт мегузаронанд [8, с.114,133].

Rank *n*- рутбаи расмии ҳарби (мисли сержант, лейтенант ва ғайра).

Army *n*- бахши қуввaҳои мусаллаҳи давлат, ки амалётро дар замин мегузаронанд (пиёда-низом, зиреҳпӯш, тӯп).

In world war two, General Patton was the commander of the 2nd Armored Division, the 7th and the 3rd Army.

Дар ҷанги дуюми ҷаҳон, Генерал Петтон командири дивизияи мусаллаҳи 2-юм ва артиши 7 -ум, 3-юм буд [9, с.26].

Истилоҳи армия ё худ лашкар дар луғати "Вожаҳои низомӣ дар Шоҳнома"-и С. Анварӣ чунин шарҳ дода шудааст: Пиромуни тафовут ва муҳтавои маънии ин вожа миёни фарҳангнигорон ва фароҳамовардагони бархе аз луғоти дар даврони ҳукумати шӯроӣ тадвиншуда ақидаи воҳид ба вуҷуд наомадааст. Аз ҷумла, дар "Луғати ҳарбии русӣ тоҷикӣ", ки барои рафъи ниёзи ҳайати сарбозон ва афсарон дар замони Ҷанги дувуми ҷаҳон мудавван гардидааст, истилоҳи **армия** ва **войска** бо калимаҳои **армия**, **лашкар**, **қушун**, **аскар лашкар** тарҷума шудааст. Ва ин вожа дар байти "Шоҳнома" низ омадааст:

Сипоҳ созу баркаш ба фармони ман,
Баровар яке гард аз он анҷуман.
Паси пушти лашкар Каюмарсшоҳ,
Набера ба пеш андарун бо сипоҳ.

Пайдост, ки вожаҳои **сипоҳу лашкар** дар ин абёт алфози мутародифанд ва ҳамин гуна санад дар адабиёти форсӣ- тоҷикӣ зиёд дида мешавад. Аммо дар матни "Шоҳнома" ба шавоҳиде низ вомехӯранд, ки гувоҳ бар мафҳуми густардаи вожаи **лашкар**, яъне аз лиҳози баён фаҳвои нируи мусаллаҳи кул, нисбат ба вожаи сипоҳ мебошад [1, с. 8,9].

Ҳамин тавр аз нигоҳи фишурда маълум мегардад, ки тадқиқ ва тафсири истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ мавзӯи васеъ аст. Бояд гуфт, ки дар натиҷаи тараққиёти илму техникаи ҳарбӣ дар забони муосири англисӣ истилоҳоти ҳарбӣ бештар пайдо мешаванд ва ниёз ба шарҳу тафсири тоҷикии онҳост.

А Д А Б И Ё Т

1. Анварӣ С. Вожаҳои низомӣ дар "Шоҳнома". - Душанбе: Маориф, 1994. - 114 с.

2. Мамадназаров А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ / А. Мамадназаров. - Душанбе: ЭР-граф, 2011. - 1015 с.
3. Назарзода С. Ташаккули истилоҳоти иҷтимоӣ-сиёсии забони тоҷикӣ дар садаи ХХ. - Душанбе: Дониш, 2006. - 260 с.
4. Нуров П. Истилоҳ ва истилоҳсози дар забони илмии тоҷик / П.Нуров. - Душанбе: Дониш, 2006. - 222 с.
5. Саидов Ҳ.А. Сопоставительный анализ военной лексики в таджикском и английском языках / Ҳ.А. Саидов. -Душанбе, 2006. -144 с.
6. Саидов Ҳ. А. Система дипломатических терминов в таджикском и английском языках / Ҳ. А. Саидов. - Душанбе, 2013. - 335 с.
7. Татаринов В. А. Теория термина: история и современное состояние / В.А. Татаринов. - М., 1996.
8. Richard Bower. Campaign, Dictionary of Military terms / B. Richard. - L: Macmillan, 2004. - 259 p.
9. Richard Bower. Dictionary of military terms / B. Richard. - L., Peter Collin Publishing, 2007.-214 p.
10. Simon Mellor - Clark. Campaign English for the military / M.C. Simon. - Oxford: Macmillan, 2004. -160 p.

ШАРҲ ВА ТАФСИРИ БАЪЗЕ ИСТИЛОҲОТИ ҲАРБӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Муаллифи мақолаи илмии мазкур хусусиятҳои истилоҳоти ҳарбиро дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз нигоҳи забоншиносии муосир таҳлил ва баррасӣ намудааст. Истилоҳот ва истилоҳшиносӣ яке аз проблемаҳои типологии забонҳои гуногунсохт ба ҳисоб рафта, барои мукаммал гардонидани забон бо тариқи истилоҳ ва вожа мусоидат мекунад. Имрӯзҳо муқоисаи истилоҳоти забонҳои гуногунсохт аз тарафи муҳаққиқон ба назар мерасад ва ин ҳам бошад барои рушд ва инкишофи забон кумаки беандоза мерасонад. Масъала ва моҳияти истилоҳоти муосири ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ яке аз масъалаҳои актуалии забоншиносии муосир ва истилоҳотшиносӣ ба шумор меравад ва муалиф ин нуқтаро дар мақолаи мазкур дида баромадааст. Илова бар ин, дар мақолаи мазкур мафҳуми истилоҳ ва истилоҳшиносӣ аз назари баъзе забоншиносон шарҳ дода шудааст, тарҷума ва тафсири истилоҳоти ҳарбӣ оварда шудааст. Бояд зикр намуд, ки истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавқеи хос доранд ва вобаста аз таҳаввулоти таърихӣ дар даврaҳои муайян ба вуҷуд омада ва ташаккул ёфтаанд. Масалан, истилоҳи **military**- вобаста ба қуввaҳои ҳарбӣ (ба мисли қуввaҳои ҳавоии ҳарбӣ, артиш, флоти ҳарбӣ) дар бисёре аз сарчашмаҳои илмӣ ё ҳуд дар фарҳангҳо ба маънии соҳаи зикргардида ҳувайдост. **The new government proposals are being resisted by the military**. Пешниҳодоти ҳукумати нав аз тарафи ҳарбиён чилавгирӣ карда шуд. **Military academy** *n*- муассисаи ҳарбие, ки курсантҳоро дар қуввaҳои мусаллаҳ барои афсар шудан омода месозад. **Military attaché** *n*- аташеи ҳарбӣ, афсар, ки зери фармон қарор дода шудааст ба ситоди сафир оид ба масоили ҳарбӣ. **Military hospital** *n*- беморхона барои шахсони маҷруҳшудаи ҳарбӣ. **Military observer**- нафаре (одатан дар хизматҳо) корҳои қуввaҳои мусалаҳи дигар кишварро риоя мекунад (бахухус дар амалёти ҳарбӣ). **Military policeman**- полиси ҳарбӣ. **Military serves**- хизмат дар яке аз қуввaҳои ҳарбӣ.

Калидвожаҳо: вожа, забоншиносӣ, ҳарбӣ, қӯшун, мудофиа, истилоҳот, истилоҳшиносӣ, мақолаи илмӣ, хусусият, забон, муосир, тоҷикӣ, англисӣ, илмӣ, қуввaҳои ҳарбӣ, хизматӣ.

НЕКОТОРЫЕ ОБЪЯСНЕНИЯ И ОПРЕДЕЛЕНИЯ ВОЕННЫХ ТЕРМИНОВ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Автор этой научной статьи проанализировал особенности военной терминологии в таджикском и английском языках на современном лингвистическом контексте. Вопрос о характере современной военной терминологии в таджикском и английском языках является одной из наиболее актуальных проблем современной лингвистики и терминологии. В этой статье описываются условия некоторых текстов, толкование и интерпретация военных терминов. Следует отметить, что военные термины в таджикском и английском языках являются специфическими, и сформировались в зависимости от исторической эволюции. Например, термин «military» определяется в обоих языках: military-(њарбї). В общем, военная разведка, navy-морской флот(флоти баҳрї), military forces- военные силы (ќуввањои њарбї). **The new government proposals are being resisted by the military**. Пешниҳодоти ҳукумати нав аз тарафи ҳарбиён ҷилавгири карда шуд. Новые предложения правительства находятся под угрозой со стороны военных. Military academy *n* - военное академия, в вооруженные силы. Military attaché *n*- военный атташе, военная, под командованием посла в военных делах. Military hospital *n* - больница для военнослужащих. Military observer *n* -военный наблюдатель (обычно в министерстве) наблюдает за работой других вооруженных сил в стране (например, в военных действиях). Military policeman *n*- военная полиция. Военная служба, служит в одной из вооруженных сил. Автор статей тоже то этому поводу приводит большое количество примеров из произведений которые привлекают внимание читателей.

Ключевые слова: слова, лингвистика, военное, армия, оборонные термины, терминология, научная статья, особенность, язык, современный, таджикский, английский, научный, воружёный силь

SOME EXPLANATION AND DEFINITION OF MILITARY TERMS IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

The author of this scientific article amylases some particularities of military terms in contemporary tajik and English languages from linguistic point of view. Terms and terminology is one of typological problem of contemporary linguistic, and this sphere supports for completing words and terms. Nowadays exists comparion of terms from one language into another by researchers, and it would be useful for development and improvement of language. The problem and meaning of military terminology in tajik and English languages is one of relevant of contemporary linguistic and terminology and these also included in the article. In addition with , the current article includes some military terms and terminology that defined by points of linguistics. For instance the term military comes with following definition in both languages: military-њарбї. Relating to arm forces such as air force, army and navy, military intelligence, the military armed forces (in general). **The new government proposals are being resisted by the military**. Пешниҳодоти ҳукумати нав аз тарафи ҳарбиён ҷилавгири карда шуд. Military academy- *n*. a college which trains students to become officer in arm forces. Military attaché –*n*. an officer who is attached to an ambassador' staff in order to deal with military matters. Military hospital- *n*. a hospital wounded military personnel. Military observer- *n*. a person (usually in the services) who observes the activities of other state' armed forces (especially on operations). Military police .*n*. the organization responsible for police duties within the armed forces. Military service- *n*. services in one of the armed forces. **All men of 18 years and over required to do two years' military serves**. Њамаи он мардоне, ки ба синни 18 расидаанд ва ё беш, ба муддати 2 бол ба хизмати њарбї ҷалб карда мешаванд. Militia *n*. 1. a military force which is raised to supplement the regular army in the defense of state' sovereign territory, and which does not normally serve overseas. 2. A military style police force (mainly responsible for maintaining public order) and anthers.

Key words: word, linguistic, military, army, defense, terms, terminology, scientific article, particularity, language, contemporary, tajik, English, science, armed forces, services.

Сведения об авторе: ***Хасанзода Ислом Эхсон*** – Таджикский национальный университет, докторант Ph.D общеуниверситетской кафедры английского языка. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр Рудаки, 17. E-mail: **Mulloislom91@mail.ru.** Телефон: **(+992) 928-08-77-17**

Information about the author: ***Hasanzoda Islom Ehson*** - Tajik National University, doctoral student Ph.D of the University Department of English. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, pr Rudaki, 17. E-mail: **Mulloislom91@mail.ru.** Tel.: **(+992) 928-08-77-17**

УДК: 491.550+491.71

БАЪЗЕ ТАҒЙИРОТҲОИ ОВОЗӢ ДАР КАЛИМАҲОИ ИҚТИБОСИИ РУСИВУ АВРУПОИИ ЗАБОНИ АДАБИИ ТОҶИКИИ ИБТИДОИ АСРИ ХХ

Холова М.Б.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Яке аз рукнҳои асосии ҳар як миллат забони ӯ мебошад, ки инъикосгари вазъи таърихӣ, сиёсӣ, маънавӣ, илмӣ ва иқтисодии он ба шумор меравад. Забон, хусусан, таркиби луғавии он дар ҳолати инкишофёбии доимӣ аст, инро метавон дар мисоли калимаҳои ба он воридшуда мушоҳида намуд. Калимаҳо ифодагари шайъҳо, мафҳумҳо ва унсурҳои эҳсосотӣ буда, аксари вақт дар заминаи равобит, додугирифт, ҳамзистии якҷоя аз як забон ба забони дигар иқтибос мегарданд. Агарчи ҳар як забон ба калимаҳои аслӣ соҳиб бошад ҳам, калимаҳои иқтибосӣ низ ҳамчун як қисми таркибии он ба мушоҳида мерасанд. Дар ин хусус профессор Ҳ. Маҷидов бамаврид қайд кардаанд, ки "қисмати бузурги таркиби луғавии ҳар як забони мутамаддини оламро калимаҳои иқтибосӣ ташкил медиҳад. Теъдоди калимаҳои худӣ дар таносуби вожаҳои иқтибосӣ дар чунин забонҳо кам аст, вале он аз заифӣ ё нуқси имкониятҳои ин забон шаҳодат намедиҳад. Баръакс, он аломати тавонои ӯст" [10, с.246-263].

Забони тоҷикӣ ба хотири ғанӣ гардонидани таркиби луғавии худ дар даврaҳои гуногуни таърихӣ аз забонҳои арабӣ, юнонӣ, лотинӣ, русӣ ва дигар забонҳо калимаҳо иқтибос намудааст. "Иқтибос гуфта, унсури лексикӣ, фонетикӣ, семантикӣ, грамматикӣ ва синтаксии аз як забон ба системаи забони дигар дохилшударо меноманд" [4, с.5-18]. Воридшавии калимаҳои иқтибосӣ, тавре ки забоншиносон муайян намудаанд, бо ду роҳ: а) қабули калимаҳои бегона ва б) тарҷумаи таҳтуллафзии калимаву маъноҳои бегона (калкаҳо) ворид гаштаанд [8, с.19-24].

Вожаҳои иқтибосии русӣ, ки аксарияташон ифодагари мафҳумҳои нави ҳамон замон мебошанд, ҳанӯз аз охирҳои асри хIх дар миёни мардум роҳ ёфта, сурати ба савтиёти забони тоҷикӣ мувофиқро гирифтаанд. Инро дар мисоли калимаҳои **баҳоҷ, бонк, вулқон, диплӯм, қунсӯл, кафтанса, пӯшта, сирк, суғурта,** ки дар асарҳои Аҳмади Дониш, Мирзо Сироҷи Ҳаким ва ё дар мақолаҳои нашршудаи ибтидои асри хх, ки ба шакли талаффузи халқӣ оварда шудаанд, метавон мушоҳида намуд. "Қонуни якуми иқтибосот низ мувофиқати савтиро талаб мекунад" [4, с.5-18]. Аз рӯйи ҳамин меъёр Аҳмади Дониш дар китоби худ "Наводир-ул-вақоеъ" калимаҳои русиву аврупоиро бо талаффузи сирф тоҷикӣ ба кор бурдааст: **Аврупо, Африқо, ангилис, губернот, императур, Итолиё, Инглис, Ландан, Маскав, Порис, телегроф, Фарангистон - Фарангиён (муродифи Аврупо ва аврупоиён), Фетербурх (Петербург), Урунбурх (Оренгбург)** ва монанди инҳо [3]. Чунончи:

- Гуфтанд: "Ин сарои **губурнат фаранг** аст ва фармонфармои Пишовар аст аз қибали (қабили) Уктуриё - малика" [3, с.145]. Ва як ҳафта дар **Фетербурх** ва се рӯз дар **Маскав** ҷашни чароғон фармуд [3, с.173]. Дар ин асно худи **императур** низ ҳамроҳи аёл ва занону хешовандон аз миёни ин маҷлис мегузаштанд ва боз меомаданд (ва муқаррар давр мезаданд ва тамошои фуқарои хеш мекарданд ва ба маҷлисиён табодур менамуданд, ки "хуш бошед ва вақти хуш кунед") [3, с.176]. Дар арсаи олам се шаҳр аст, аввалаш **Ландан**, дуввум **Порис**, сеюм **Фетербурх** [3, с.193]. Ва ман боре дар пойтахти Русия будам, яке аз хавотини муаззама ба васотати мутарҷим, ки дӯсти ман буд, толеи масъаларо пурсид [3, с.152].

Аз рӯйи мушоҳидаҳои академик Б. Ниёзмуҳаммадов калимаҳои русӣ дар асари дигари ин маорифпарвар "Рисола ва ё худ мухтасар аз таърихи салтанати амирони манғития" низ ба талаффузи тоҷикӣ дода шудаанд [11, с.378-383]. Масалан:

Амриқо аз назари ҷаҳониён пӯшида аст [11, с.81]. – Акнун туро мартабае намонд, ки сухан аз мӯл гӯйӣ, магар ба **губирнот** [11, с.69].

Ё гирем китоби "Туҳафи аҳли Бухоро"-и Мирзо Сироҷи Ҳакимро, ки дар он ҳамагӣ "200 калимаву ибораҳои тоҷикиву русӣ истифода шуда" [6] он ҳама ифодагари мафҳумҳои

маъмурӣ, иқтисодӣ, нақлиёт, саноат, хоҷагиву маданӣ мебошанд, ва бо талаффузи тоҷикӣ оварда шудаанд. Барои намуна, мо танҳо мафҳумҳои маъмурӣ, соҳаи нақлиёт ва ҳаёти маданию маиширо дар қиёс бо шакли аслиашон, мисол меоварем: императур - **император,** қирол - **карол,** полис - **политсия,** кӯмандир - **командир,** қумиссар - **комиссар,** пулковник - **полковник,** ҷенерал губернатур - **генерал губернатор,** ҷондорм - **жандарм;** вагзол - **вокзал**, вагӯн - **вагон**, истанса - **стансия,** кӯнка - **конка**, коласка - **коляска**, лӯдка - **лодка**, мошин - **машина,** нумра- **номер,** парахӯд- **параход,** трамвой - **трамвай,** депӯ - **депо,** ӯвтӯмӯбил - **автомобил;** грамафӯн - **грамафон**, қулуб - **клуб,** маскарот - **маскарад,** музук - **музыка,** муза - **музей,** порк - **парк,** покет - **пакет,** телегроф - **телеграф,** тилифун - **телефон,** теотр - **театр** ва ба инҳо монанд:

Аз **истансаи** Гарчакуф (Горчаков), ки истгоҳи роҳи оҳани Марғелон аст, хатти роҳи оҳани алоҳида кашидаанд [6, с.14]. Шабҳо ҳам ба тамошохонаҳо ва боғҳои миллӣ рафта, то вақти хоб сайру гашт намуда, вақти хоб ба **ҳӯтел** бармегаштам [6, с.16]. Аз Тошканд то Авлиёато ду саду панҷоҳу ду **вирс** (вёрст) роҳ мебошад [6, с.18]. Шабонарӯзи ду **манот** кирояи **нӯмраи** он буд [6, с.15]. Як шаб дар Ботум дар **ҳӯтели** Парпилос, ки яке аз **ҳӯтелҳои** бисёр хуби он ҷост, монда фардои он тазкира (**поспурти**) худро ба **кӯнсули** усмонӣ ва раиси тазкираи рус имзо намуда бо **параходи** Пакиэйн **кӯмпонияи фаронсавӣ** равонаи Исломбул гардидам [6, с.32].

Хусусияти истифода аз калимаҳои русиву аврупоии ин давра дар он буд, ки ба талаффузи тоҷикии онҳо аҳамияти калон дода мешуд. Аз ҳамин сабаб, аксари вожаҳои русиву аврупоӣ, аз ҷиҳати савтӣ мутобиқ гашта буданд.

Баъзе ҳамин гуна тағйиротҳои овозии калимаҳои русиву аврупоии он марҳила вобаста ба талаффузи сирф тоҷикӣ, дар китоби “Ҷаҳонбинӣ ва маҳорат”-и Носирҷон Маъсумӣ низ, мавриди назар шудаанд: белат - **билет,** бриҷа - **биржа,** бонг - **банк,** зовуд - **завод,** ғазета, рӯзнома - **газета,** мошин - **машина,** мӯбил - **мебел,** милйӯн - **миллион,** парахӯд - **параход,** пилон - **план,** пӯрӯгиром, пурӯғиром - **программа,** сигор - **сигара,** салун - **салон,** шӯса - **шоссе,** тилискӯб - **тилескоб** [7, с.226-253].

Аксарияти забонҳои олам аз ҷиҳати сохтори овозӣ аз ҳам фарқ менамоянд. Аз рӯйи ҳамин хусусият, калимаҳо вақте аз як забон ба забони дигар ворид мешаванд, шакли мувофиқ ба савтиёти забони иқтибоскунандаро мегиранд. Гирем тафовут байни калимаҳои забони тоҷикӣ ва забони русиро. Дар онҳо таркибҳои овозии махсус истифода мешаванд. Масалан, бо ду ва ё се ҳамсадо: **брак, взвод, грамм, страна, страница**, ё бо ду садонок: **аист, аудитория, аукцион, аудит**. Дар дохили калима вуҷуд доштани ду садонок, се ва ё чор ҳамсадои пасиҳам, ки хосси забонҳои русиву аврупоист: **соединение, фаетон, гангстер, гангстеризм, инспектор** ба табиати забони тоҷикӣ, мувофиқ намеояд, зеро калимаҳои аслии забони тоҷикӣ, дар доираи шаш қолаб **С** - а, о; **ҲС** - ба, бо; **СҲ** - аз, об,он; **СҲҲ** - абр, аст, асп, орд; **ҲСҲ** - бар, дар, рав; **ҲСҲҲ** - даст, дост, бурд ба вуҷуд омадаанд.

Тафовути дигар, решагӣ ё якҳиҷоӣ будани калимаҳои тоҷикӣ ба ҳисоб меравад. Албатта, асоси якҳиҷоӣ доштани калимаҳои тоҷикӣ, маънои онро надорад, ки ҳамаи калимаҳои аслии забони мо, танҳо аз як ҳиҷо иборатанд. Баръакс, аз решаи якҳиҷоӣ, калимаҳои ду, се, чор ва панҷҳиҷоӣ низ дар забони тоҷикӣ, сохта шудаанд: **хештан, хондан, давидан, баргаштан, даргирифтан, баромадан, гузаронидан** ва ба инҳо монанд. Ин ҷиҳатро ба он хотир зикр намудем, ки баъзе аз калимаҳои иқтибосии русиву аврупоӣ, аз ин миқдор зиёдтар ҳиҷо доранд: **информационный, интернациональный, многонациональный, коммуникабельность** ва ғайраҳо [8, с.19-24]. Аксар калимаҳои русиву аврупоии ба забони тоҷикӣ қабул шуда, то шаш ҳиҷо доранд.

Аз рӯйи ҳамин қонуният солҳои аввали иқтибосшавӣ калимаҳое, ки бо ду ҳамсадо оғоз шудаанд, дар аввали онҳо садоноки и ё у гузошта мешуданд: **исухолостикӣ, Истолинобод, истакон, испекулятсия, исловиён; устул, урус.** Гоҳо дар миёни ду ҳамсадои онҳо, садоноки **и** зам мешуд: **гиражданин, гирофин, кифтанса, пиринсип, пилон, тилигроф, тирикотаж, шрифт**.

Мувофиқи сохтори овозии калимаҳои тоҷикӣ, вожаҳои русие, ки як ҳиҷо дошта дар худ ду ва ё се ҳамсадои пасиҳам доранд, бо иловаи садонок аз як ҳиҷо ба ду ҳиҷо табдил дода мешуданд: испирт- **спирт,** искалод - **склад,** метир - **метр** ё аз ду ҳиҷо ба се ҳиҷо: истанса - **стансия,** гирадус – **градус:**

Гумон меравад, ки дар асл “агар **истаконро** сарнагун ба зери об фурӯ барем” бояд бошад [5, с.78]. **Кафтонсаи** (квитанция) пилларо баъзеҳо дар Хӯқанд дар бонки хитоинскӣ дода аз болои пули он овонс гирифта буданд [6, с.23]. Мактабу маризхона ва **қулуб** ҳам дар Чимканд аз тарафи давлат сохта шуда [6, с.21].

Тағйирёбиҳои дигари калимаҳои русиву аврупоӣ аз ҳисоби садонокҳои тоҷикӣ низ мушоҳида мешавад: **а** ба **о: архив** - орхив, **артел** - ортел, **банк** - бонк, **банка** - бонка, **батрак** - ботрок, **вокзал** - вагзол, **кадр** - кодр, **трамвай** -тирамвой, **театр** - теотр, **татар** - тотор; **а** ба **у: балгар** - булғор, **совхоз** - совхуз:

Нафъу сарвати мамлакатро ағлаб **бонкҳо** ва **кампонияҳои** русу яҳудиён мебаранд [6, с.12]. **Вагзоли** Тошканд яке аз **вагзолҳои** бузурги маъмури Туркистон аст [6, с.15]. Вақте ки ба Самарқанд омада ӯро дида талаби пулу одами маъхуд, яъне **ортилчик** (артельшик) кардам, мушорунилайҳ қавли худро нукӯл намуду, ҷавоб намуд [6, с.23]. Кафтонсаи (квитанция) пилларо баъзеҳо дар Хӯқанд дар бонки хитоинскӣ дода аз болои он пули он **овонс** гирифта буданд [6, с.23].

Ивази **о** ба **а: комсомол** - камсамол, **одияло** - адиёл, **фонтан** - фантан; **о** ба **у** ва **ӯ: восток** - вустук, **завод** - зовуд, **закон** - зокун, **дипломат** -диплумот, **депо** - депӯ, **идеология** - идеулогӣ, **кооператив** - куператиф, **консул** - кӯнсул, **конка** - кӯнка, **контора** - кантӯр, **комитет** - кумита, **килограмм** - килугром, **Лондон** - Лундун ё Ландан, **лорд** - лурд, **лодка**- лӯдка, **метод** - метуд, **матор** - мотур, **ноябр** - нӯёбр, **роман** - рӯмон, **сорт** - сӯрт, **формула** - фурмул, **фонетика** - фунитика, **форма** - фӯрма, **фонология** - фунулугия; **у** ба **ӯ: булка** - бӯлка, **суд** - сӯт, **сумка**- сӯмка:

Ба мо лозим аст, ки дар ин роҳ аз ҳамаи қуввахои мавҷудаамон истифода кунем ва, махсусан, муаллимони **камсамолҳои** саводноки тоҷикро дар ҳар **райун,** дар ҳар туман ва қишлоқ барои паҳн кардани алифбои нав водор кунем [5, с.458]. **Мотурҳои** буғӣ, **мотурҳои** ҳарорат, **мотурҳои** иликтрик, корҳои техникагии фабрик ва **зовудҳо,** корҳои маъдан ва кӯҳҳо, илми миллиоратсия, илми сохтани роҳи хушк ва об, илми дар ҳаво паридан, **телефун,** телеграфи бесим ва дигарҳо, ки ҳар кадоми инҳо ҳам аз даҳ то 15, балки зиёд шуъбаҳо доранд [5, с.135]. Дар даст як калла нони **бӯлка** дошт [12, с.10].

Ётбарсарҳо **я** ба **ё** дар аввал ва охири калима, баъзан тағйир меёфтанд: **Албания** - Олбониё, **Азия** - Осиё, **Ангария** - Онғориё, **Италия** - Итолиё, **Испания** - Испониё, **Якутия** - Ёқутиё, **Япония** - Ёпун:

Дар **Ёпун** ҳаракати алифбои нав аз соли 1878 сар шудааст [5, с.185]. **Буржуозиё** бисёр иттифоқ ва зиддиятҳои печ дар печи аҷибе дорад [5, с.665]. Дар натиҷа ҳаминро мегӯем, ки имрӯз тамоми миллатҳои қитъаи Аврупо, Амриқо, Африқо, **Австролиё** ва баъзе миллатҳои Осиё ҳам алифбои лотиниро ба ҳаёти худ татбиқ кардаанд, ки дар ин бора ҳеҷ як шакку шубҳае нест [5, с.135].

Гоҳо баъзе аз ётбарсарҳо ба садонокҳо, ё баъзе аз садонокҳо ба ётбарсарҳо иваз мегаштанд: **я** ба **а: отряд** - атрад; **е** ба **и: артел** - артил, **телеграмма** - тилигром, **табель** - табил, **телеграф** - тилигроф; **ю** ба **ӯ: бюджет** - буҷа, буджет, **плюс** - пулус; **а** ба **ё: диалект** - диёлект, **идеалист** -идеёлист, **комиссариат** - комисориёт, **материал** - материёл; **о** ба **ё: миллион** - миллиён:

- Ба ҳайати қумитаи алифбои нави тоҷикӣ супорида мешавад, ки ба воситаи бюрои илмии Комисориёти маорифи Тоҷикистон корҳои иншо ва имло, умуман усули таълим ва тарбияро дида баромада, дар ин хусус чораҳои асосӣ дида шавад [5, с.503]. Моли заръи ҳам милёнҳои дар милён ҳар сола ба фурӯш мерасад [6, с.12].

Ивазшавии ҳамсадоҳо аксар вақт бо сабаби набудани баъзе овозҳо ба амал меомаданд. Аз ҷумла овози **ц** дар калимаҳои **консепция** ба консепсия, **кумсекция** - кумсексия, **акцент** - оксинт, **цемент** - семент ва ба таркиби овозии тс иваз шудаанд: **ассимилятсия, испекулётсия, дифференсиатсия, консерт, милиоратсия, мобилизатсия, форматсия.** Овози **щ** дар забони тоҷикӣ ба овози **ш: борш, Шорс, Шедрин,** ҳамчунин ба **ч: чӯтка** ва **шч: совешчания** табдил меёфт. Овози **ы** дар забони тоҷикӣ бо **и** ифода меёфт: **выставка** - виставка, **вывеска** - вивеска, **выписка** - виписка:

Баъзе мехоҳанд, ки ба ҳамдигар зид будани ду **пиринсипи** ба боло гуфташударо нишон диҳанд [5, с.205]. Пленуми Кумитаи марказии алифбои нави тоҷикӣ қарор мекунад, ки минбаъд тамоми **вивескаҳо,** муҳру иштомпилҳо ва ғайра танҳо ба алифбои нав бароварда шавад [5, с.505].

Баъзе аз ҳамсадоҳои калимаҳои иқтибосӣ новобаста аз он ки онҳо дар забони тоҷикӣ вуҷуд доштанд, аз рӯйи талаффуз иваз мешуданд: **биржа** - бирҷа, **шапка** - шабка, **копия** - кӯфия:

Ҳар кадом **фурғунҳо** (фургон) доранд, дар вақти бекорӣ кирокашӣ мекунанд [6, с.20].

Ҳамчунин, баъзан овозҳои (миёна ва охири) калима ҳазф мешуданд: **шоссе** - шосе, шӯса, **альпы** - алп, **бригадир** - биргад, **каникулы** - каникул, **консервы** - консерв; **парламент** - парлумон, **транскрипция** - транскрипс, **фабрика** - фобрик:

Мушорунилайҳо дилиҷон (ароба) аз худ дошта фақат асби кироя лозим дошта омада бо ширкати роҳи **шӯса** (шоссе) гуфтугӯ кардем, гӯё ба чиҳил манот се асбро кироя намудем [6, с.17]. – **Биргад**... Садақат бишам, чӣ мехоҳӣ аз мо? [12, с.101]. Барои ин алифбоҳои махсус **(транскрипс)** мавҷуд мебошад [5, с.141]. Аз обирини савора панҷ **кӯпак** (копейка) дарёфт мешавад [6, с.30].

Ё баъзе аз овозҳои охири калима тағйир меёфтанд: **ий, ие** ба **я: лекторий** - лектория, **санаторий** - санатория, **правление** - правления ва монанди инҳо.

Аз ҳисоби ҷойивазкунии овозҳои таркиби калима, хусусан садонокҳо, гунаҳои гуногуни як калима, ба вуҷуд омада буданд: **Аврупо, Оврупо, Урупо, Аврупис; аируплон,**

аэруплон, аероплон; автомобил, афтумубил, утумубил; октябр, октабр, октобир, октёбир, уктубр, ӯктобир; Кавказ, Кафкоз, Қафқоз; комсомол, кумсумул, камсомул; нул, нолон, нолун вале оҳиста- оҳиста, онҳо як шакли муайяни ҳудро гирифтаанд:

Ба тавре ки дар шумораи гузаштаи “Раҳбари дониш” хабар дода шуда буд, канфаронси якуми алифбои нави тоҷикӣ дар 28 моҳи **октобри** 1928, дар Тошканд, дар хонаи маҷлиси (зол)- и Дорулмуаллимини тоҷикон кушода гардид [5, с.370]. “Дар натиҷаи Инқилоби **Уктобир** зиндагонӣ чунин як масъаларо пеш овардааст, ки бояд мо як забони адабии омма дошта бошем, аз тарафи дигар, барои навиштани чизҳои илмӣ, фаннӣ ва сиёсӣ ҳам қобили қабул бошад, - нигошта буд А. Муҳиддинов [5, с.48]. Ҳолия аксари имороти онро аз рӯйи плон ба тарҳи **Ӯрӯп (Аврупо)** сохтаанд [6, с.13].

Адабиёти бадеӣ яке аз роҳҳои инкишофи таркиби луғавӣ ба ҳисоб меравад. Дар он ғайр аз тахайюлоти нависанда, воқеияти давр низ инъикос меёбад. Мо чанде аз калимаҳои русиву аврупоиро бо шакли талаффузи тоҷикӣ, аз асарҳои устод С.Айнӣ ҷамъоварӣ намудем: **Америка** - Амриқо, **англичанин** - англис ё инглис, **Балкан** - Болқон, **бриллиант** - бирилиён, **смирно** - исмерна, **дворец** - дворес, **контора** - кантӯр, **керосин** - каросин, **Казан** - Қазон, **пулемёт** - пулемут, **пивной** - пиваной, **робот**- работ, **солдат** - саллот, **товарищ** - тавориш, **татарин** - тотор, **Франция** - Фаронса, **форма** - фӯрма, **касса** – хеза:

Дар дари яке аз ҳуҷраҳо, ки нисбат ба дигарҳояш қадре калонтар аст **“золи заседани”** (машваратхона), “нишемангоҳи амир” гуфта навиштаанд [1, с.302]. Пирамард, пас аз он ки обро ба майдони **нумури** 2 сар дод, ба меҳмони ҳуд гуфт [1, с.408]. **Мошин** ва роҳҳои обкашӣ ба замин яксон шуданд [2, с.215]. Моҳи сентябри соли 1910 **духтур** Мирзо Сироҷ аз саёҳати чандинсола ба Бухоро баргашта, дар хонаи ҳуд ҷо гирифт [2, с.83].

Ҳамчунин, дар ибтидои асри XX баъзе тағйиротҳои овозӣ, дар сурати талаффузи тоҷикӣ, дар насабҳои русӣ “-ов”, “-ев” низ дар шакли “-уф”, “-юф” ба мушоҳида мерасиданд. Чунончи, **Асторомахуф, Козлакуф** дар китоби Аҳмади Дониш “Наводир-ул-вақоеъ” ва **“Горчаков** - Гарчакуф”, **“Скобелов** Искубилуф”, **“Черняев** - Чернаюф” дар китоби “Туҳафи аҳли Бухорои”-и Мирзо Сироҷи Ҳаким:

Масалан, **Козлакуф** ном сипоҳ муддати даҳ сол дар Туркистон ба тасхири мамолики (Туркистон) маъмур ва номвар буд, ҳамроҳии мо ба пойтахти императур рафт, зани ҳудро бо ҳамроҳии се - чаҳор баччаи сесола ва панҷсола ва ҳафтсола ба ҳузури мо оварда ва ба рӯйи эшон шодмону мубоҳӣ буд (ва ҳар кадомро ба фарзандии ҳуд нисбат медод) [3, с.170]. Аз истансаи **Гарчакуф** (Горчаков), ки истгоҳи роҳи оҳани Марғелон аст, хатти роҳи оҳани алоҳида кашидаанд [6, с.14]. ..: аз Хӯқанд то Ҳавос як истансаи бисёр бузург дар васати роҳ аст, русон **Чернаюф** (Черняев) меноманд [6, с.15]. Аз марказ Нусратулло Махсум, **Ҳоҷибоюф,** Случок, Шоҳтемур, **Чичеруф, Муҳаммадсаидуф, Асадуллоюф, Неъматуллоюф,** Дайламӣ, Мусавӣ, **Ҳасануф** С., **Бурҳонуф** М., Лоҳутӣ, Комилӣ, Мунзим, Ҷабборӣ, Айнӣ, **Ҳошимуф** Р., **Маҳмудуф** Т., **Абдусаломуф**, Қамбарзода, Саидзода, Ализода Ғ., **Назароф** [5, с.493-494].

Набояд фаромӯш кард, ки қабули калимаҳои иқтибосӣ дар забон, пеш аз ҳама, ҳангоми зарурат ба вуҷуд омада, он ҳамчун қисмати таркибии ҳамаи забонҳои олам, ба ҳисоб меравад. Мисолҳои боло гувоҳӣ он мебошанд, ки аксари вожаҳои русиву аврупоӣ, дар солҳои аввали иқтибосшавӣ ифодагари мафҳумҳои нав буда, ҳамчун воқеияти нави таърихӣ, то андозае мувофиқ ба меъёрҳои савтии забони тоҷикӣ, ворид шудаанд. Сабабҳои тағйир ёфтани овозҳои таркиби вожаҳои иқтибосӣ, ба мисли садоноку ҳамсадоҳо, ки намунаи онҳоро дар мақола истифода бурдем, ба қолаби калимаҳои тоҷикӣ, мувофиқ кунонидани онҳо равона гардида буд. Мутаассифона, он равияе, ки маорифпарварони охири асри XIX ва ибтидои асри XX пеш гирифта буданд, дар солҳои минбаъдаи замони шӯравӣ идома наёфтанд. Аз ин сабаб, қисми зиёди калимаҳои русиву аврупоӣ то ҳол бидуни тағйиротҳои овозӣ, дар забони тоҷикӣ истифода мешаванд.

А Д А Б И Ё Т

1. Айнӣ С. Дохунда: Роман. – Душанбе: Ирфон, 1984. – 432 с.
2. Айнӣ С. Таърихи инқилоби Бухоро. – Душанбе: Адиб, 1987. – 240 с.
3. Аҳмади Дониш. Наводир-ул-вақоеъ. – Китоби 1. – Душанбе: Дониш, 1988. – 287 с.
4. Бердиева Т. Назарияи иқтибос. – Душанбе, 1991. – 128 с.
5. Забони тоҷикӣ дар мабнои мубоҳисаҳо: А. Набавӣ, Н.Одинаев, П.Олимова. – Душанбе: Ирфон, 2007. – 720 с.
6. Мирзо Сироҷи Ҳаким. Туҳафи аҳли Бухоро. (Сафарнома). – Душанбе, Адиб, 1992. – 272 с.
7. Маъсумӣ Н. Ҷаҳонбинӣ ва маҳорат. – Душанбе: Адиб, – 2005. – 296 с.
8. Маҷидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. – Ҷилди 1. – Луғатшиносӣ. – Душанбе, 2007. – 243 с.
9. Маҷидов Ҳ. Меъёрҳои истеъмолии забони адабии муосири тоҷикӣ / Ҳ. Маҷидов // Сеҳри сухани форсии тоҷикӣ. – Душанбе: Дақиқӣ, 2014. – 352 с.
10. Маҷидов Ҳ. Қонуни мутобиқат-меъёри муҳим // Сеҳри сухани форсии тоҷикӣ. – Душанбе: Дақиқӣ, 2014. – 352 с.
11. Ниёзмуҳаммадов Б. Забоншиносии тоҷик (Асарҳои мунтахаб). – Душанбе: Дониш, 1970. – 384 с.
12. Сорбон. Ҷӯгӣ. Буд, набуд (Повестҳо). – Душанбе: Ирфон, 1974. – 350 с.

БАЪЗЕ ТАҒЙИРОТҲОИ ОВОЗӢ ДАР КАЛИМАҲОИ ИҚТИБОСИИ РУСИВУ АВРУПОИИ ЗАБОНИ АДАБИИ ТОҶИКИИ ИБТИДОИ АСРИ ХХ

Дар мақола баъзе тағйиротҳои овозии калимаҳои иқтибосии русиву аврупоӣ баррасӣ карда мешавад. Вожаҳои иқтибосии русӣ, ки аксарияташон ифодагари мафҳумҳои нави ҳамон замон мебошанд, ҳанӯз аз охирҳои асри XIX дар миёни мардум роҳ ёфта, сурати ба савтиёти забони тоҷикӣ мувофиқро гирифтаанд. Инро дар мисоли калимаҳои бағоҷ, бонк, вулқон, диплӯм, қунсӯл, кафтанса, пӯшта, сирк, суғурта, ки дар асарҳо ва ё дар мақолаҳои нашршудаи ибтидои асри ХХ, ки ба шакли талаффузи халқӣ оварда шудаанд, метавон мушоҳида намуд. Аз рӯйи он тафовутҳои овозиву сохторие, ки дар миёни калимаҳои забони тоҷикӣ ва русӣ вуҷуд доранд, чунин мутобиқшавиҳои савтӣ ба мушоҳида расиданд. Тағйирёбии садонокҳо: а ба о: банк - бонк, вокзал - вагзол, театр - теотр; а ба у: балгар - булғор, закон - зокун, совхоз - совхуз; о ба а: комсомол - камсамол, одияло - адиёл, фонтан - фантан; о ба у ва ӯ: восток - вустук, матор - мотур, конка - кӯнка, роман - рӯмон; у ба ӯ: суд - сӯт, сумка - сӯмка, (аксар вақт аз рӯйи талаффуз). Ҳамсадои ц ба с ва тс табдил меёбад: консерт, консепсия, оксинт, ассимилятсия, форматсия. Овози щ дар забони тоҷикӣ ба овози ш иваз мешавад: борш, Шорс, Шедрин, ҳамчунин ба ч: чӯтка ва шч: совешчания. Овози ы бо и мубаддал шудааст: выставка - виставка, вывеска - вивеска, выписка - виписка.

Калидвожаҳо: тағйирёбии садонокҳо, ҳамсадоҳо, сохти калима.

НЕКОТОРЫЕ ФОНЕТИЧЕСКИЕ ИЗМЕНЕНИЯ РУССКИХ И ЕВРОПЕЙСКИХ ЗАИМСТВОВАННЫХ СЛОВ В ТАДЖИКСКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ НАЧАЛА ХХ ВЕКА

В статье анализируются некоторые фонетические изменения русских и европейских заимствованных слов. Заимствованные русские слова, которые в основном обозначают новые понятия в языке, еще в конце Х1Х века нашли путь к сердцу народа, и получили созвучную с таджикским языком форму. Это можно проследить на таких словах, как багаж (баѓољ), банк (бонк), вулкан (вулќон), диплом (диплӯм), консул (кунсӯл), квитанция (кафтанса), почта (пӯшта), цирк (сирк) налог (сӯѓурта), которые употреблялись в произведениях и статьях ХХ века, и можно проследить, что эти слова употреблены в том виде, в котором произносятся народом. С фонетической точки зрения, те звуки, которые произносятся в таджикском и русском языках, прижились и свободно произносятся в таджикском языке. Изменения гласных: а на о: банк - бонк, вокзал - вагзол, театр - теотр; а на у: балгар - булѓор, закон - зокун, совхоз - совхуз; о ба а: комсомол - камсамол, одияло - адиёл, фонтан - фантан; о на у и ӯ: восток - вустук, матор - мотур, коньки - кӯнка, роман - рӯмон; у на ӯ: суд - сӯт, сумка - сӯмка (в основном по произношению). Гласные ц на с и тс переходят: консерт, консепсия, оксинт, ассимилятсия, форматсия. Звук щ в таджикском языке меняется: на звук ш борш, Шорс, Шедрин, а также на ч: чӯтка и шч: совешчания. Звук ы сливается с звуком и: выставка - виставка, вывеска - вивеска, выписка - виписка.

Ключевые слова: изменение гласных звуков, согласных, состав слова.

SOME PHONETIC CHANGES IN RUSSIAN AND EUROPEAN BORROWED WORDS IN LITERARY TAJIK LANGUAGE IN THE BEGINNING XX CENTAURY

The article analyzes some phonetic changes in Russian and European borrowed words. The borrowed Russian words, which denote the notion and designation of new words in the language, found the way to the heart of the people at the end of the nineteenth century, and they got in tune with the Tajik language. This can be traced in such words as bagaj (bagoj), bank (bonk), vulkan (vulkon), diplom (diplum), kosul (kunsul), kvitanciy (kaftansa), pochta (psuhta), tcikr (sirk), nalog (nalug) which were written in the works and articles of the twentieth century, and one can observe that these words are used in the form in which it is pronounced by the people. From the phonetic point of view, those sounds that are pronounced in the Tajik and Russian languages, have taken root and are freely pronounced in the Tajik language. Changes in vowels: a to o: bank - bonk, vogzal - vagzol , the teatr - teotr; a to u: balgar - bulgor, zakon - zokun, sovkhoz - sovkhuz; o to a: komsomol - kamsamol, odiyalo - adiyol, fontan - fantan; o to u and u: vostok - vustuk, mator - motur, konki - kunka, roman - rumon; y to ӯ: sud - sut, sumka - sumka (mainly by pronunciation). The consonant ts to c or тс: concert, concepsiya, okcint, assimilyatsiya, formatsiya. The sound щ in Tajik changes to the sound ш: borsh (borsh), Shors (Shors), Shedrin (Shedrin), and also to ч: chutka (chutka) andto шч: soveshchanie (soveshchaniya). The sound ы chages to и: vistavka - vistavka, viveska - viveska, vipiska - vipiska.

Key words: change of vowel sounds, consonants, word composition.

Сведения об авторе: ***Холова Мохира Буриевна*** – Таджикский национальный университет, аспирант. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудакї 17. Телефон: **(+992) 907-53-14-94**

Information about the author: ***Holova Mohira Burievna*** - Tajik National University, graduate student. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaky Ave. 17. Tel.: **(+992) 907-53-14-94**

УДК: 491.550+891.550

ТАҲЛИЛИ ТАЪРИХИЮ ЗАБОНИИ АНТРОПОНИМИЯИ АРАБИИ «ТАЪРИХИ СИСТОН»

Шаҳбози Рустамшо
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ

«Мову шумо дар масъалаи ному номгузорӣ низ набояд бетараф бошем. Номгузорӣ як рукни муҳимми забон ва инъикоскунандаи асолати милливу фарҳангии миллат мебошад» Эмомалӣ Раҳмон.

Номиносӣ ё ономастика ҳамчун қисми забоншиносӣ мавзӯи баҳс ва омӯзиши худро дорад. Ономастика истилоҳи юнонӣ буда, маънояш илм дар бораи санъати ному

номгузорӣ ва таърихи пайдоиши он мебошад. Зери мафҳуми ному номгузорӣ ин илм доираи омӯзиши васеъ дошта, қисми ҷудонашавандаи лексикаи забони адабӣ ба шумор меравад.

Антропонимия қисми ономастика буда, номҳои ашхос ва топонимия, номҳои маҳаллу мавзеъҳои ҷуғрофиро таҳқиқ менамояд. Номшиносии тоҷик, ки истилоҳи байналхалқиаш ономастика мебошад, дар замони Иттиҳоди Шӯравӣ (1920-1991) пайдо шудааст, ки дар забоншиносии тоҷик ҷойи асосиро ишғол менамояд, чунки дар гузашта таваҷҷуҳи муҳаққиқону муаррихон ва тазкиранависонро низ ин паҳлуи масъала ба худ ҷалб карда бошад ҳам, маъникушоӣ ба таври имрӯза дар нигоштаҳои онҳо ҳаллу фасл намегардид. Асосан, маълумоти онҳо дар луғату фарҳангҳо ва осори таърихиву ҷуғрофӣ бо зикри номи маҳал ба анҷом мерасид.

Баъди ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ковишҳои илмӣ дар номшиносии тоҷик ва таҳлилу таҳқиқ намудани номҳо аз тарафи муҳаққиқони дохилию хориҷӣ сурат гирифтаанд. Оид ба масъалаҳои гуногуни антропонимия тадқиқотҳои зиёд ба анҷом расонида шуд, ки забоншиносони рус А.З. Розенфелд, В.А. Боголюбов, Н.А. Белгородский, И.М. Оранский, В.И. Абаев, Н.В. Бирил, В.А. Лившитс, О.М. Смирнова, А.Л. Хромов, К.Е. Гагкаев, Л.В. Гогичаева, Е.Ф. Данилина, М.И. Исаев, Г.П. Калокутская, Ю.А. Карпенко, В.А. Никонов, Н.В. Подольская, А.В. Суперанская, В.Э. Сталмане, О.А. Сухарева, М.С. Андреев, Н.И.Толстой, В.Н. Топоров, О.Н. Трубачёв, Ю.К. Юркенас, В.К. Чичагов, Э.А. Грантовский, Г.М. Налбандян, Д.Г. Резник ва дигарон нақши бориз доштанд. Дар таҳқиқотҳои онҳо бисёр аз паҳлуҳои норавшани антропонимия - пайдоиш, сохт, инкишофу фаъолияти системаи антропонимӣ ҳалли худро ёфтаанд.

Доираи омӯзиши қисматҳои гуногуни ономастика, бавижа антропонимия, васеъ гардида, минтақаҳои гуногуни Осиёи Миёна мавриди омӯзиш қарор гирифт. Дар илми забоншиносии тоҷик оид ба паҳлуҳои гуногуни антропонимия забоншиносони тоҷик О.Ғ. Ғафуров, Р.Р. Раҳимов, Ф. Абдулло, Ҷ. Алимӣ, Д.К. Карамшоев, А. Қаландаров, Б. Тилавов, Ш. Ҳайдаров ва дигарон таҳқиқот бурдаанд.

Таҳлилу баррасии антропонимҳои забони тоҷикиро аз рӯйи баромади этимологиашон тадқиқ намудан кори саҳл нест ва аз муҳаққиқ заҳмати зиёдро талаб менамояд. Антропонимияи таркиби луғавии забони тоҷикӣ доираи васеи омӯзиш дошта, аз қабатҳои гуногун иборат мебошад. Бинобар ин, таҳлилу омӯзиши антропонимия ва баромади он дар асоси ин ё он мавод ва ё асари таърихӣ, бавижа асарҳои таърихӣ ва қадима, аз қисматҳои муҳим ва асосии илми забоншиносӣ ба шумор меравад. Номҳои одамон, лақабу тахаллусҳо ва баромади таърихии онҳо бо сабабҳои гуногун, аз қабилӣ: воқеаву ҳодисаҳои таърихӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ робитаи зич дошта, ин вожаҳо боиси инкишофу густариши таркиби луғавии ин ё он забон гардидаанд.

Боиси тазаккур аст, ки номҳои одамон ва ё антропонимҳоро дар забоншиносӣ қисмати ономастика – антропонимия меомӯзад. Вобаста ба истилоҳи "антропоним", "антропонимия" ва "антропонимика" дар илми забоншиносӣ олимон назари худро пешниҳод намудаанд, ки дар якҷоягӣ як маъноро дороянд. Чунончи: Ба ақидаи В.А.Никонов антропонимия маҷмӯи номҳои хосси одамон аст. Он ному насаб, тахаллус, лақаб, шаклҳои кӯтоҳшуда ва сохтаи номро дар бар мегирад [1, с.34]. Дар луғати "Словарь лингвистических терминов" О.С. Ахманова антропонимикаро қисми лексикология медонад, ки номи хосси одамонро меомӯзад [2, с.50]. Ж. Марузо антропонимикаро қисми ономастика меномад, ки ба омӯзиши номи хосси одамон машғул аст [6, с.33]. Ба ақидаи забоншиносони тоҷик Ҳ. Ҳусейнов ва К.Шукурова низ антропонимика қисми забоншиносист, ки маҳз исмҳои хоси одамонро меомӯзад [7, с.18].

Таҳлил, таҳқиқ ва омӯхтану ҷамъоварӣ намудани антропонимия ва ба риштаи таҳлил кашидани онҳо аз аҳамият орӣ нест. Ному насабҳо, тахаллусу лақабҳо, ки аз ҷиҳати илмӣ таҳлил ва этимологияи онро муайян намудан на танҳо барои рушди илми забоншиносӣ муфид аст, балки барои аниқ намудани масъалаҳои норавшани таърих, этнография, фарҳанг низ қимату арзишманданд.

Антропонимия метавонад барои рӯшанӣ андохтани маънои луғавии ному номгузорӣ аз даврои қадим то имрӯз, сохти онҳо, муддати давомнокии онҳо ва муайян намудани муносибатҳои байниҳамдигарии халқу миллатҳои гуногунзабон дар давраҳои гуногуни таърихӣ мусоидат карда метавонад.

«Таърихи Систон» яке аз ёдгориҳои қадимтарини хаттӣ ба шумор рафта, воқеаҳои таърихии даврони бостон, аввалҳои асрҳои миёна ва замони таълифи асарро, ки дар вилояти Систон рух додаанд, фаро гирифтааст. Аз ин рӯ, он на фақат чун сарчашмаи таърихӣ аҳамияти илмӣ дорад, балки ҳамчун намунаи насри таърихии даврони аввали ташаккули забони форсии дарӣ ба шумор меравад. Дар ин асар номҳои зиёди одамон, ки ҳам ба давраи бостон ва ҳам замони пеш аз таърихи таълифи асар ва ҳам ба давраи таълифи ин китоби таърихӣ мансубанд, мавриди таҳлил қарор гирифтаанд. Таҳқиқи

номвожаҳои асар барои кумак расонидани бисёр масъалаҳои наомӯхта ва ташаккулу густариши таърихии суннати номгузории халқи тоҷик заминаи созгор хоҳад гузошт.

Чуноне ки маълум аст, дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ калимаҳои иқтибосии арабӣ ҷойгоҳи махсусро касб менамоянд, ки қисме аз онҳоро исмҳои шахс ташкил медиҳанд.

Ҷараёни ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ ворид гардидани калима ва ибораҳои арабӣ аз асрҳои VII-VIII, яъне пас аз истило намудани арабҳо сарзамини Хуросону Мовароуннаҳрро оғоз шудааст.

Боиси тазаккур аст, ки иқтибосоти арабӣ, ки ба забони тоҷикӣ ворид шудаанд, калимаҳое ҳастанд, ки ҳамаи онҳо дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ тақрибан то ба замони мо омада расидаанд ва то кунун барои баъзе соҳибзабонони мо маъмул ва маълуманд.

Агар ба таърихи ономастика назар афканем, маълум мешавад, ки номвожаҳои мазмуни динидошта мақоми махсусро касб менамоянд. Дар ин бора номшинос А. В. Суперанская менависад: «Дар таърихи ономастика номҳои мусулмонӣ, ки тавассути ислом (дар асри VII) дар аксари кишварҳои Осиё, Африқо ва қисман дар Аврупо паҳн шудаанд, нақши беандоза калонро бозидаанд. Саҳми онҳо дар ономастикаи рус низ хеле калон аст, зеро номи бисёр мавзеъ ва насабҳои русӣ, ки ба воситаи забони тоторӣ иқтибос карда шудаанд, аз рӯйи баромадашон арабӣ мебошанд» [8, с.29].

Антропонимҳои арабии «Таърихи Систон»-ро аз рӯйи сохташон ба чор гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст: сода, сохта, мураккаб ва таркибӣ.

Корбурди антропонимҳои арабии «Таърихи Систон» дар қатори антропонимҳои ба дигар забонҳо тааллуқдошта ҷойи намоёнро ишғол мекунанд, чунки таълифи асари мазкур ба давраи ҷорӣ намудани дини Ислом дар Осиёи Миёна рост меояд ва дорои қиссаю ривоятҳои арабӣ мебошад. Дар баробари дигар қиссаву ривоятҳо шумораи зиёди онҳоро ҳикояҳои арабӣ ташкил медиҳанд. Инчунин, корбурди номи шахсиятҳои бузурги олами ислом, пайғамбарон, саҳобагон, муфассирон ва ғайра дар асар дучор меояд.

Абдулқосим [Abulqāsim] ин антропоним мансуби забони арабӣ буда, аз ҷиҳати сохт мураккаб ба ҳисоб меравад. Ин вожа бо изофаи лексемаи Абд (ба маънии «ғулом») ва ё Аб (ба маънои падар) бошад. Мисол: Абд-ул-лоҳ [Abd-ul-lāh], Аб-ул-Лаҳаб [Ab-ul-lahab]. Ҷузъи «Абд», одатан, дар аввали яке аз сифатҳои Худо меояд ва исме, ки дар заминаи сифат сохта шудааст, (Қосим [Qāsim]) мебошад. Вожаи «Қосим» мансуби забони арабӣ буда, ба вазни «фоъил» созмон ёфтааст, ки ба маънои «тақсимкунанда» меояд. Дар луғати «Фарҳанги ном»-и Фарзонаи Саидумрон антропоними Абдулқосим бо шарҳ аз Фарҳанги забони тоҷикӣ чунин аст: «Абдулқосим а. абд–банда, ғулом, Қосим яке аз номҳои Худо, ки бахшандаи рисқ ҳисоб мешавад» [10, с.13].

Бояд тазаккур дод, ки қисме аз номвожаҳои арабии «Таърихи Систон» бо ҷузъи арабии «абд» (عبد), ки дар луғатномаҳо ба маънои банда, ғулом омадааст, истифода шудааст ва қисме аз онҳо ба нафарони диндору рӯҳонӣ мутааллиқанд. Истифодаи унсури «абд»-и (عبد) забони арабӣ ба назари донишмандон танҳо ба номҳои Худованд илова карда мешавад. Чунончи: Абдураҳим [Abdurahim], Абулқосим [Abulqāsim], Абдулманон [Abdulmanān], Абдулхайр [Abdulkhayr], Абдусамад [Abdusamad], Абдумалик [Abdumalik] ва ғайра. Ин вижагии номвожаҳо бо калимаи «абд», ки аз ибораи арабии «ъабада яъбуду ъибодатан» гирифта шуда, ба маънои худоро ба ягонагӣ сутудан ва парастидан аст, ё ин ки ба маънои ғулом, банда истифода шавад ба мақсад мувофиқ аст. Илова намудани калимаи «абд» дар ибтидои номҳои Худованд, танҳо як маъно – парастандаи Худо ё бандаи Худоро медиҳад. Вале ҳар як антропониме, ки ба ҷуз номҳои Худованд корбаст мешавад, чунончи: Абдурасул [Abdurasul], (бандаи паёмбар), Абдумуҳаммад [Abdumuhammad], (бандаи Муҳаммад), Абдунабӣ [Abdunabi], (бандаи паёмбар), Абдулҳусайн [Abdulhusayn], (бандаи Ҳусайн) ва ғайра нодуруст ва қобили қабул нест.

Абдуллоҳ [Abdullāh]. Ин вожа мансуби забони арабӣ буда, аз исми Аллоҳ ва пешванди «абд» ташкил ёфтааст. Чуноне ки зикраш рафт, ин вожа бо изофаи ҷузъи Абд (ба маънии «ғулом») ва ё Аб (ба маънои падар) бошад. Мисол: Абд-ул-лоҳ [Abd-ul-lāh], Аб-ул-Лаҳаб [Abd-ul-lahab]. Ҷузъи «Абд», одатан, дар аввали яке аз сифатҳои Худо меояд ва исме, ки дар заминаи сифат сохта шудааст.

Шарҳи антропоними **Абдуллоҳ** [Abdullāh] дар «Фарҳанги ном» чунин шарҳ дода шудааст: «Абдуллоҳ а. абд–банда, ғулом, Аллоҳ–Яздон, Худо, Додор, Офаридгор» («Вожаҳои сара»); Паёмбари гиромӣ Муҳаммад, сала-л-лоҳу алайҳи ва салам, дар аҳодис таъкид кардааст, ки беҳтарин номҳои писандидаи Аллоҳ Абдуллоҳ, Абдурраҳмон ва Ҳорис мебошанд; маънии Абдуллоҳ бандаи Аллоҳ мебошад [10, с.13].

Вожаи Аллоҳро ташкилшуда аз ду бахш: «ал» (алиф ва лом)+ «Илоҳ» (Худо ё Маъбуд) медонанд. Хешовандҳои вожаи «Аллоҳ» дар забонҳои сомӣ, монанди ибрӣ ва оромӣ мавҷуд аст. Баъзе фарҳангҳо вожаҳои муодили «Аллоҳ»-ро дар забони оромӣ

китоби муқаддас (אֱלָהָא- Ĕlāhā) ва забони суриёнии онро (ʾAlâhâ ܐܠܗܐ Ālōho) донистаанд. Бо ҳам часпондани «ал» ва «лоҳ» ва ташкили «Аллоҳ» (Худо) мушобеҳ боҳам часпондани «ал» ва «илоҳӣ», «илот» аст.

Пас "Аллоҳ" [Allāh], агарчи гирифта аз "илоҳ" аст, чун дар шакли "илоҳ" истифода шавад, мавҷуде, ки худаш махлуқи дигаре аст ва ё дорои нуқс аст, шоистаи парастиш нахоҳад буд, пас ҳамин, ки гуфта мешавад "ал-илоҳ", яъне он зоте, ки ба гунае аст, ки ӯро бояд парастиш кард ва зоте аст, ки ҷамеъи сифоти камолия ва мубарро (покшуда) аз ҳар гуна салбу нуқз.

Дар мавриди артикли "ал" каме таваққуф мекунем. Чунки хатое, ки ин ҷо дар ғалат навиштани вожаи "Аллоҳ" [Allāh] сар задааст, маҳз аз огоҳии хуб надоштан аз ҳамин артикл аст. Инро бояд донист, ки ҳуруфи забони арабӣ ба ду қисм тақсим мешаванд; ҳуруфи шамсӣ ва қамарӣ, яъне 14 ҳуруфи шамсӣ ва 14 ҳуруфи қамарӣ. Артикли "ал" қабл аз ҳуруфи шамсӣ навишта мешавад, аммо хонда намешавад, вале қабл аз ҳуруфи қамарӣ пурра хонда мешавад. Дар вожаи (ал-илоҳ) "аллоҳ", артикли "ал" қабл аз ҳуруфи қамарӣ, яъне ҳарфи "алиф" омадааст, бинобар ин, дар шакли пурраи "ал" хонда мешавад, на "ол". Дар мисоли "Китоб-ул-шифо", ки шакли дурусташ "Китоб-уш-шифо" аст, артикли "ал" қабл аз ҳуруфи шамсӣ (ҳарфи "шин" аз ҷумлаи ҳуруфи шамсист), бинобар ин, талаффуз намешавад.

Дар байни вожаҳои арабӣ калимаҳое мавҷуданд, ки бештар барои ифодаи номи одамон истифода мегарданд. Ин гурӯҳи вожаҳо дар таркиби луғавии забон хеле зиёданд. Масалан, **Бурҳон** [**Burhān**] исми хос буда, дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ҳамчун вожаи арабӣ зикр шуда, ба маънои далел, ҳуҷҷат омадааст [9, с.215].

Антропоними Бурҳон [**Burhān**] дар "Ғиёс-ул-луғот"-и Ғиёсиддин Муҳаммади Ромпурӣ чунин маънидод шудааст: "Ҳуҷҷати равшан ва далели қотеъ (аз «Мунтахаб») ва фарқ дар миёни бурҳон ва далел он аст, ки далел ом аст ва бурҳон хос. Ва ба истилоҳи мантиқ қиёсест, ки мураккаб бошад аз муқаддамоти яқинӣ то натиҷа диҳад муқаддимаи дигарро, ки яқинӣ бошад на занӣ, чунончи кулли инсон ҳайвон ва кулли ҳайвон ҷисм. Пас аз ин натиҷаи яқинӣ баромад, кулли инсон ҷисм [4, с.126].

Бояд зикр намуд, ки ба антропоними "Бурҳон" [**Burhān**] илова намудани вожаи "дин" пайваст мешавад, ки антропоними Бурҳониддинро ташкил медиҳад ва ба маънои далел ва ҳуҷҷати динӣ маънидод шудааст. Антропоними Бурҳониддин ном ва унвони марди соҳибдин ва фақеҳ номгузорӣ карда мешавад [10, с.61].

Бурҳон хилофи яке аз равишҳои исбот дар бурҳон ва мутлақ мебошад. Ин равиш исботи ғайримустақим номида мешавад. Дар равиш «Бурҳон» [**Burhān**] барои исботи ягон қазияи дуруст истифода мегардад. Дар зиндагии рӯзмарра низ ин вожа бисёр истифода мегардад. Истифодаи ин вожа барои радди ҳарфи як нафар ва гоҳе дар сиёсат мавриди корбаст қарор мегирад.

Маҳмуд [Mahmud]. Як исми писаронаи арабӣ буда, аз ҷиҳати сохт сода аст, ки бар вазни "мафъул" созмон ёфтааст. Ин вожа дар бештари фарҳангҳо ба маъноҳои "шукркунанда", "таъриф кардашуда", "писандида", "сутуда", "мамдуҳ", "ситоишшуда" ва "нек" маънидод карда шудааст [9, с.676].

Маҳмуд [Mahmud] яке аз номҳо ва сифатҳои "Худованд" дар қадим ба шумор мерафт. Ин антропоним аз вожаи арабии "ҳамада" ба вазни "фаъала"-и қолаби арабӣ гирифта шуда, ба маънои "ҳамдгуфташуда" меояд.

Дар луғати "Номнома"-и Ашраф Акрам антропоними "Маҳмуд" [Mahmud] чунин шарҳ дода шудааст: "Маҳмуд (арабӣ) "ҳамдшуда", "ситудашуда", "ситоишшуда" [3, с.15].

Метавон гуфт, ки дар "Таърихи Систон" истифодаи антропонимҳои гуногун мавриди истифода қарор гирифтааст ва мо онҳоро минбаъд ба таври муфассал таҳлил хоҳем намуд. Ҳамчунин дар ташаккул ва таҳаввули фарҳангу тамаддуни ҳар як халқу миллат рукни муҳимтарину асоситарин забон аст ва ҳар чӣ инсон аз таърихи худ сабт кардааст, танҳо тавассути забон сурат гирифтааст.

А Д А Б И Ё Т

1. Антропонимика. - М.: Наука, 1970. - 360 с.
2. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. - М.: СЭ, 1966. - 607 с.
3. Ашраф Акрам. Номнома. – Душанбе, 2015.
4. Ғиёсиддин Муҳаммади Ромпурӣ. Р. Ғиёс-ул-луғот Ҷилди 1. – Душанбе: Адиб, 1987. - 480 с.
5. Ғиёсуддин Муҳаммади Ромпурӣ. Р. Ғиёс-ул-луғот. Ҷ.2. – Душанбе: Адиб, 1988. - 416 с.
6. Марузо Ж. Словарь лингвистических терминов. - М., 1960. - 436 с.
7. Ҳусейнов Ҳ. Луғати терминҳои забоншиносӣ / Ҳ.Ҳусейнов, К.Шукурова. – Душанбе: Маориф, 1983. - 256 с.
8. Суперанская А.В. Структура имени собственного. Фонология и морфология / А.В. Суперанская. - М.: Наука, 1969. – 207 с.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ (Толковый словарь таджикского языка); муҳаррирон: М.Ш. Шукуров, В.А. Капранов ва дигарон. Ҷ. 1. - М., 1969. - 951 с.
10. Фарзонаи Саидумрон. Фарҳанги ном. - Душанбе, Адиб, 2014. - 336 с.

ТАҲЛИЛИ ТАЪРИХИЮ ЗАБОНИИ АНТРОПОНИМИЯИ АРАБИИ «ТАЪРИХИ СИСТОН»

Дар мақолаи мазкур таҳлили таърихию забонии номвожаҳои арабии яке аз сарчашмаҳои муътабари асри IX-XII– «Таърихи Систон» ба риштаи таҳқиқ кашида шудааст. Ба андешаи муаллиф, таҳқиқи забоншиносии антропонимҳои арабии асар аз ҷиҳати этимологӣ барои таҳаввули таркиби луғавии забони тоҷикӣ мусоидат менамояд. Дар баробари дигар сарчашмаҳои хаттӣ, ба монанди «Таърихи Табарӣ»-и Балъамӣ, «Ҳудуд-ул-олам», «Зайн-ул-ахбор»-и Гардезӣ ва чанде дигар қисматҳои гуногуни ономастика, бавижа анропонимия, аҳамияту арзиши хосса дорад. Ҳамчунин муаллифи мақола зикр менамояд, ки таҳлилу таҳқиқ ва таснифоти номвожаҳои арабии “Таърихи Систон” барои муайян намудани баъзе номвожаҳо аз ҷиҳати этимологӣ таъсири мусбат хоҳад расонид. Аз ин рӯ, барои ковишҳои илмӣ анҷом додани муаррихон, ҷуғрофидонҳо, адабиётшиносон ва забоншиносон маводи дасти аввал аст. Антропонимияи арабии асар ба таври васеъ истифода шудааст, ки аз ҷиҳати сохт сода, сохта, мураккаб ва таркибӣ мебошад. Мавриди зикр аст, ки номвожаҳои “Таърихи Систон” дар муқоиса бо этимологияи номвожаҳои дигар забонҳо ҷойгоҳи асосиро ишғол менамояд. Дарвоқеъ, маводи антропонимӣ барои илми забоншиносӣ пурқимат мебошад.

Калидвожаҳо: таърих, ҷуғрофия, забоншиносӣ, сарчашмаи муътамад, этимология, ковишҳои илмӣ, номвожа, сарчашма, адабиёт, муҳаққиқон, ташаккул, таҳаввул, таҳлил, муътамад.

ИСТОРИКО-ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ АРАБСКОЙ АНТРОПОНИМИИ «ТАЪРИХИ СИСТОН»

В статье рассмотрены историко-лингвистические особенности личных имен «Таърихи Систон» - одного из известных источников IX-XII вв. По мнению автора, лингвистическое исследование арабской антропонимии произведения с позиций этимологии содействует развитию словарного состава таджикского языка. Наряду с другими источниками, такими как «Таърихи Табари» Балъами, «Худуд-ул-олам», «Зайн-ул-ахбор» Гардези и некоторые другие письменные памятники, различные пласты антропонимии “Таърихи Систон”, особенно система антропонимии, имеет важное значение. Также автор статьи констатирует, что классификация и анализ антропонимии “Таърихи Систон” позитивно влияет на определение некоторых имен по этимологии. Следовательно, антропонимическая лексика данного письменного памятника также представляет определенную значимость для географов, историков, литературоведов и лингвистов. Арабская антропонимия произведения использована в достаточной степени и по структуре является простыми, производными, сложными словосочетаниями. Следует подчеркнуть, что антропонимия “Таърихи Систон”, по сравнению с этимологией других языков, занимает особое место. Действительно антропонимический материал с точки зрения лингвистики имеет большую ценность.

Ключевые слова: история, география, лингвистика, достоверный источник, этимология, научные изыскания, антропоним, источник, литература, исследователи, формирование, развитие, анализ, достоверный.

HISTORICAL AND LINGUISTIC ANALYSIS OF ARAB ANTHROPONYMY "TARIHI SISTAN"

In the article historical and linguistic features of the personal names of "Tarija Sistan" - one of the well-known sources of IX-XII centuries are considered. According to the author, the linguistic study of the Arab anthroponomy of the work from the position of etymology promotes the development of the vocabulary of the Tajik language. Along with other sources, such as Tarikhi Tabari Balami, Khudud-ul-olam, Zain-ul-akhbor Gardezi and some other written monuments, various layers of anthroponymy "Tarihi Sistan", especially the system of anthroponymy, is of great importance. Also, the author of the article states that the classification and analysis of the anthroponymy of "Tarihi Sistan" positively influences the definition of some names by etymology. Consequently, the anthroponymic vocabulary of this written monument also predestvaet predetermined significance for geographers, historians, literary critics and linguists. The Arabic anthroponomy of the work is used to a sufficient degree and in structure are forgive, derivative, complex and word-combinations. It should be emphasized that the anthroponomy of "Tarihi Sistan" in comparison with the etymology of other languages occupies a special place. Indeed, the anthroponymic material from the point of view of linguistics is of great value.

Key words: history, geography, linguistics, reliable source, etymology, scientific research, anthroponym, source, literature, researchers, formation, development, analysis, reliable.

Сведения об авторе: ***Шахбози Рустамшо*** – Кулябский государственный университет,а им. А. Рудаки, докторант Ph.D кафедры таджикского языка. **Адрес:** 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, ул. С. Сафарова-16. E-mail: **rustamshoh-90@bk.ru.** Телефон: **(+992) 985-76-77-12**

Information about the author: ***Shahbozi Rustamsho*** - Kulob State University named after A. Rudaki, doctoral candidate PhD of the Tajik language department. **Address:** 735360, Republic of Tajikistan, Kulob, S.Safarov St.-16. E-mail: **rustamshoh-90@bk.ru.** Tel.: **(+992) 985-76-77-12**

УДК: 491.71+491.550:80

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПОТАМОНИМИИ ЮЖНОЙ ЧАСТИ ТАДЖИКИСТАНА

Шералиева С.М.
Кулябский государственный университет им. А.Рудаки

Потамоним – название реки и потамонимия – совокупность названий рек. На территории области нами зафиксированы названия больших и малых рек: Анљиров [Anjirāv], Хашов [Xašāv], Гърдов [Gʿrdāv], Сурхов [Surxāv], Дайройи Панљ [Dayrāyi Panj], Дайройи Ёхсу [Dayrāyi Yāxsu], Сийоов [Siyāv], Дайройи Вахш [Dayrāyi Vaxš], Дайройи Сарбанд [Dayrāyi Sarband], Дайройи Кўлоб [Dayrāyi Kulāb] (Кўлобдайро-Kulābdayrā), Дайройи Боришкамон [Dayrāyi Bāriškamān], Дайройи Нийов [Dayrāyi Niyāv], Дайройи Туданї [Dayrāyi Tudani], Дайройи Ушкул

[Dayrāyi Uškul], Дайройи Каримбердї [Dayrāyi Karimberdi], Дайройи Дегрез [Dayrāyi Degrez], Дайройи Сънчї [Dayrāyi Sʿnčī], Дайройи Хъразмонї [Dayrāyi Xʿrazmānī], Мълйов [Mʿlyāv], Ови Тойир [Āvi Tāyir] (Тойирсу-Tāyirsu), Ови Тира [Āvi Tira], Ови Шърин [Āvi Šʿrin], Ови Љонак [Āvi Jānak], Ови Мазор [Āvi Mazār], Ови Равшан [Āvi Ravšan], Хингов [Xingāv], Ови Навруша [Āvi Navruša], Ови Дара [Āvi Dara], Шъгнов [Šʿgnāv], Сақов [Saqāv], Съфедов [Sʿfedāv], Хиров[Xirāv], Гаров [Garāv], Рељов [Reĵāv]...

Конечно, не все эти водные местности могут отвечать меркам и требованиям быть рекой, однако в любом случае, местное население их упоминает как название реки. В основном часть их не больше большого ручья.

Ёхсу и Вахш - две самые большие реки области, которые почти всю ее территорию разделили на две части и районы Кулябского региона и Вахшской долины расположены на левом и правом их берегах.

Предварительно напоминаем, что названия Ёхсу и Вахш происходили из одного первоисточника и в лингвистике относительно их этимологии существуют разные мнения, но в этой научной дискуссии точка не поставлена. Даже Вахон, Вахё можно исследовать в связи с этими гидронимами. По нашему мнению, все эти названия с точки зрения истории появления и значения имеют связь и обладают общими особенностями и близки друг другу по значению. В древних персидских (таджикских), китайских, греческих источниках и в нескольких статьях в современной лингвистике также содержится информация и некоторые размышления.

А.З.Розенфельд в нескольких своих статьях, в ходе изложения своих взглядов по различным местностям указывал на некоторые из этих названий [8, 9, 10] .

Вахондарё (иногда упоминается, как река Сарҳад /граница/, территория ее течения простирается в южной части Бадахшанской области и на северо-западе Исламского Государства Афганистан), в древности греческие и иногда русские и западные источники о реке Ёхсу Кулябского региона Хатлонской области указывали следующее: Оксус [Окс] [2, с.138-139]. По мнению В.В.Бартольда, названия этой реки схоже с древнеиранским словом Вахшу (Вахш) - «ālihayi āb» /богиня вод/ одна вещь (Бартольд, 1960, с. 66). Хорезмийцы в XI веке богиню (бога или ангела) всех вод и особенно Амударьи называли именем Вахш.

«Слово Вахш» сейчас ни в одном иранском языке не используется. Оно осталось только в составе некоторых топонимов, в некоторых древнеиранских источниках и словарях упоминается в значении «рустанї» /растение/, «рўянда» /прорастующий/, «дар об мављуд буда» /находящийся в воде/, «даманда» /волнующий, штормовой/ и «олињаи об» /богиня воды// В пехлевийских текстах также встречаются слова waxsidan, waxs – в значении «парваридан» /выращивать/, «рўёнидан» /вырастить/ и «рўйидан» /всходить, прорастать/. В пехлевийских текстах Д. Саймиддиновым зафиксированы следующие глагольные формы: waxsidan, waxs – «дурахшидан» /блистать, сверкать/, waxsidan, waxs – «рустан» /прорастать/, «рушд кардан» /развиваться, подниматься, waxsendan, waxsen – «рӯёнидан» /вырастить/ [12, с.42].

Историческое развитие слова «vaxš» в иранских языках и древнем хинди происходило таким образом: общеиран.* raks-«рўйидан» /всходить, прорастать/ (от индоевроп. *(a) rog-:- rg-«зиёдшавӣ» /прирост/, «омадан» /прибывать/, «расидан» /прибывать/, «калон шудан» /расти/, «инкишоф ёфтан» /развиваться/, с *- s- ryk-s, др. инд., ав. vaxs-«рўйидан» /всходить), ав. vaksa-«инкишофёбӣ» /развитие/, «рушду нумўъ» /развитие и произрастание/) > др. перс. vakЧ – «рӯшднамоӣ» /развитие, процветание/ в производные слова (дериваты), например vaxsadata-(из эламных источников), буквально, «барои инкишофёбї (рушду нумўъ) ва шукуфойї таъин шуда» /предназначенное для развития (развития и процветания).

В стихах Абуабдуллоха Рудаки использовано слово в форме «вахшур» (вухшур) в значении «пайғамбар», «расул» /пророк/:

Ба андо намуданд вахшурро,
Бидид он саропо ҳама нурро.

Абурайхон Беруни в отношении этого слова приводит интересные сведения: «Дар рӯзҳои даҳуми моҳи Испандармочӣ (ЧII) онҳо (хоразмиҳо) ҷашне доштанд, ки Вахш-ан-гом ном дошт. Вахш-номи олиҳаест, ки дар об, аз ҷумла, дар дарёи Ҷайҳун, мезист» /В десятые дни месяца Испандармочи (ЧII) они (хорезмийцы) имели праздник, который назывался Вахш-ан-гом. Вахш – имя богини, которая жила в воде, в том числе, в реке Джайхуна /.

Этот гидроним, имевший связь с другой частью гидронимов южной части Таджикистана, в теперешней звуковой форме упоминался в нескольких прежних источниках. Сведения «Ҳудуд-ул-олам» в этом случае такое: «…И эта река, которую называют Вахшоб, течет из горы Вахш, вблизи Вахша впадает в Джайхун».

С гидронимом Вахш (богиня орошения и плодородия у жителей Древней Бактрии) имеют семантическую связь такие гидронимы и топонимы Таджикистана: Вахон, Вахондарё, Вахљир (источник и начало Вахондарё /река Вахон/), Вахшгирд, Вахшумон, Вахш (территория, упомянутая в арабских и персидских источниках в отношении Вахшской долины Хатлонской

области), местность Вахё (Вахёи Боло /Верхний Вахё /- территория верхнего течения реки Хингоб, Вахёи Поён /Нижний Вахё – территория нижнего течения реки Хингоб), река Йохсу (территория Кулябского региона Хатлонской области, Оқсу- река в северо-восточной части Исламского Государства Афганистан, комонимы Оқсу ва Йохсучийон, Йохсуобод в Дангаринском и Ховалингском районах Хатлонской области.

Гидроним Йохсу Кулябского региона Хатлонской области встречается несколькими звуковыми формами Йахсу, Охсу, Оқсива, Йохсу и в повседневной речи местного населения все эти формы упоребительны. Форма Йохсу в речи народа наблюдается больше.

Рассмотрение таких названий в сравнении А.З.Розенфельд объяснила таким образом: «Например, Ширгин – деревня в верховьях реки Пяндж и местность в деревни Сангвор (Вахёи Боло /Верхний Вахё/). Часть Ширг также встретим и в Ванљи Боло /Верхнем Ванче (прежний ванчский «шарғ» - ровная местность, Ширго-ат. Это название встречается и в Дарвазе (деревня Ширг). В Ишкашиме (вблизи деревни Ављ) участок земли носит название Устарғ, который может быть связан с названием деревни Старғ (и) Болооби Ванљ /Верховья Ванча/ и Старха Вахёи Боло /Верхнее Вахё. Более того, население Вахона и Вахёи Боло /Верхний Вахё/ совместно себя называют «вахї» [10, с.179].

В среднеперсидском языке река Пяндж упомянута как Беҳруд (Веҳруд - рўди нек /добрая река/, «рўди меҳрубон» /нижняя река), которая может быть связанной с гидронимами [Vaxš], [Yāxsu], [Vaxāndaryā], [Bahmanrud] (прежнее название реки Сурхоб) и Vaxyā.

В китайских летописях упомянуты несколько гидронимов под названиями Уху [Uxu], Ху [Xu], Ху-шу [Xu-šu], Ву-ху [Vu-xu], По-тсу [Pāt-su], Фо-тсу [Fāt-su], которые сопоставимы с этими названиями. В восточной части Народной Республики Китая и сейчас существует большой город и река с названием Оқсу [Āqsu] (Ёхсу [Yāxsu], Охсу [Āxsu]).

По нашему мнению, все упомянутые названия, беря начало из одного общеиранского корня, имеют значение «олиҳаи об-ālihayi āb» (худо, фариштаи обҳо /«богиня воды» /бог, ангел вод/. В «Авесте» Яшт 5 посвящен богине вод (Ардвисура Аноҳита), которая называется «Ардвисура-яшт» и «Обон-яшт». Богиня вод в этом яште приведена в двух изображениях: в виде большой реки, которая является первоисточником всех вод и морей мира и затем изображение самой богини (красивая женщина).

Цари Ирана и Турана приносили жертвоприношение и просили победу над врагами, силу и мощь. В том числе, Йима (Джамшед) просил стать властелином дивов и людей. Кересаспа (Гаршосп) просил у нее поражение дракона. Трайтаона (Фаридун) в победе над Ажи- Даҳака (Заҳњок), Зарир для покорения Ариаспа использовали силу богини вод. Восхваление богини вод осталось от периода Ахеменидов. Развалины храма богини воды и сейчас остались в Хузистане и в Хамадоне Ирана. Во времена Ашконидов и Сасанидов до арабского завоевания почитали и восхваляли богиню вод.

Вахш - одна из знаменитых рек Средней Азии. О том, что Вахш выражает священное понятие, также высказывались и современные исследователи. Сами греческие географы тоже упомянули, что слово «Окс [Āks]» (Оксус-Āksus), беря начало от авестийско-пехлевийского слова, имеет значение «rōyidan» /произрастать/, «damidan /всходить, прорастать//» и «rušd kardan» /развиваться/, но не во всех словарях слово «Вахш [Vaxš]» объяснено правильно и конкретно.

Даже существует такое разъяснение, что «Вахш [Vaxš]» с тюркским «Уғуз [Uğuz]» считаются одним и тем же. Но О. Ғафуров, опровергая, считает это неправильным и даже грубым предположением, пишет, что «Название Окс существовало до IV века до нашей эры, что говорить о существовании тюрков на этой территории в то время вообще не стоит. О них даже не было воспоминаний в трудах историков времен Александра Македонского» [3, с.32-34]. Автор поддерживает ту мысль, что слово «Вахш» считается древнеиранским.

Слово «вахш» древнеиранского происхождения, которое впоследствии несколько раз изменяло форму и значение. В языке Авесто «указанное слово» и в согдийском считается в значении «логос». В некоторых иранских языках среднего периода оно используется в значении «рўҳ» /дух, душа/ и иногда «оби љорї» /текучая вода/. В индийских источниках Амударья передано словом «Вахшу»,от которого греки производили Оксус – близкое и схожее с этим слово. На надписях-петроглифах музея Калькутты можно встретить такое религиозное определение: «Вахш – единый бог».

Представление о Вахше как богине воды в Средней Азии сохранилось до средних веков. В начале XI века Беруни сообщил, что «Вахш- имя богини (ангела), которая наблюдала за водами, в том числе и за водами реки Джайхуна. Это свидетельствует о том, что именно здесь, в южной части Таджикистана прочным образом укоренилось за духом хранителя вод - Оахшо». Такое его толкование на современном этапе нашло поддержку со стороны многих исследователей.

С.Караев, поддерживая это предположение /гипотезу/, считает, что «именно благодаря произведениям Беруни стало возможным установить происхождение названия реки Вахш» [6,

с.17]. Но следует упоминать, что может быть и сам Беруни получил информацию из трудов более древних путешественников и историков.

В сущности само слово, как упоминалось, с учетом времени и разных языков обладало различными значениями: «rušd kardan» (общеиран.) /развиваться/, «ziyādšabi» /прирост/, «rasidan» /поспевать/, «kalān šudan» /вырастать/, «inkišāf yāftan» /развиваться/ (в индоевроп. языки), «rōyidan» /расти/// «inkišāfyābi» /развитие/ (ав., др.инд.), «rušd kardan» /развиваться/ (др. перс.).

Таким образом, Йохсу Кулябского региона Хатлонской области сначала под влиянием речи греков и бактрийцев, затем тюркоязычных племен несколько раз изменяла звуковую форму (Āks-Āāxsu-Āxsu-Āqsu), но выражает тоже значение «ālihayi āb» /богиня вод/. Территория распространения этого названия охватывает пять-шесть стран.

Другая река региона Ови Тойир [Ābi Tāyir] (Оби Тоҳир) /Вода Тоира/, «āb» /вода/ в значении «daryā» /река/ и вторая часть в связи с именем человека (Тоҳир) – антропоним свидетельствует о присвоении названия реке. Пропорционально существует другая форма названия реки Tāyirsu (Тоҳирсу), которое является синомимом или дословным переводом его таджикского названия. «su» (suv) в значении «daryā» /река/ встречается часто. Коренное, подлинное его значение таджикское «āb» /вода/. Доказано, что слово «āb» общеиранское и древнее.

Одним из знаменитых гидронимов региона является Сурхоб (Sʿrxāv) Добавим, что оно зафиксировано в пределах других регионов республики и состоит из двух аппелятивов - «surx» и «āb» (Сурхоб), что означает «красная вода».

Это название связано с цветом поверхности земли берега реки, грунт и земли которого имеют красный цвет и придают реке красноватый цвет. Оно имеет также тюркско-узбекский перевод «Қизилсу» (Qʿzilsu), есть другая форма таджикского названия реки. Один из начальных первоисточников реки тоже называется [Qizilsu] (Сурхоб), которая берет начало с гор, в древности в этом регионе проживала тюркоязычное племя киргизов. С этого места берут начало Сауксой и Баландкийик, которые образуют реку Муқсу, в свою очередь, объединившись с Қизилсу, вместе образуют Сурхоб. С таким названием в Исламском Государстве Афганистан течет река, другое название которой Кундуз, искаженная форма Кўҳандиж вливается в Пяндж.

Дж. Додалишоев упоминает, что древнее название Сурхоба было Роштрўд, первая часть этимологии которого не объяснено, однако раньше современный городок Гарм также именовали Раштом, и эта река протекала вблизи Рашта. Часть течения реки, протекающей по Кулябскому региону Хатлонской области в далеком прошлом называли Баҳманрўд [Bahmanrud], это название теперь вышло из употребления.

Другая река области имеет название Ови Нийов [Āvi Niyāv]. Можно предположить, что его часть «-ni» тот древнеиранский элемент, который имел значение «zer» /низ/, «pāyān»-/нижная часть/.С этим элементом в таджикском языке сохранились слова «nigāh» /взгляд, взор/, «nišastan» /сидеть/, «nigaristan» /смотреть/, «nišeb» /откос, склон/ и другие. Отсюда значение потамонима будет «daryāyi pāyān» /нижная река/, «daryāyi dar zer ĵāri bud» /протекающая внизу река/, «pāyānāb» /низовье/.

В составе общеиранских слов историческое развитие данного элемента показано следующим образом: общеиран.*ni-pista – «оро додан» /украсить/, «навиштан» /писать/, др. перс.. nipistanaiy- «қайд кардан» /фиксировать/, «сабт кардан» /записывать/ (от инд.евр. a.* ni-«дар поён», «дар зер» /внизу/, др.инд. – ni, ав.- ni-«дар зер», «дар поён» /внизу/ + инд.евр. pir-to от* pyir- (Pokorny, 1959, c. 794), ав. pays-«оро додан» /украсить/) >ср.перс. nipist, nivist - «навиштан» /писать/, кл. перс. nivist, nivist - «навиштан» /навиштан/, «навишт» /написал/.)

Происхождение слов «нигоҳ» /взгляд, взор/ и «нишон» /знак/ таково: общ.иран.*nikas (от инд.евр. kryk- , kryk-s- «нигоҳ кардан» /взглянуть/, «пайдо шудан» /появляться/, «айён шудан» /появиться/. Др.инд. kasaty-«пайдоиш» /появление/, «ҷилодиҳӣ» /сияние, сверкание/, «равшан шудан» /выясняться/, ав. akasat- «дидан» /видеть/, «дарёфтан» /находить/) > ср.перс.ni-gah-«нигоҳ», общ.ир.* ni-san > nisan- «нишон» /знак/.

Потамоним Гаров [Garāv] тоже состоит из частей «gar» (ğar) общ.ир. «kōh» /гора/ и «āb» /вода/ река, вокруг которой существуют горы или в значении «dayāyi kōhi» /горная река/.

Другим потамонимом области является Ови Мазор [Āvi Mazār] (как и потамонимы Ови Равшан [Āvi Ravšan], Ови Тира [Āvi Tira], Ови Ҷонак [Āvi Ĵānak]) он состоит из употребительных таджикских слов, за исключением названий рек Хашов [Xašāv], Реҷов [Reĵāv], которые в данном периоде необъяснимы. Потамоним Хиров [Xirāv] «xira» (xir) в значении «tira» (tirarang) /темный, темного цвета и «āb» (āv) /вода/.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Бартольд, В.В. Сочинения. Т.2. Ч.1: Обшие работы по Средней Азии. Работы по истории Кавказа и Восточной Европы / В.В.Бартольд. - М., 1963. - 1020 с.

2. Бартольд, В.В. Сочинения. Т.2.ч. 2: К вопросу о языках согдийском и тохарском / В.В.Бартольд. - М., 1964. - 657 с.
3. Гафуров, Б. Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история. Т.1 / Б.Гафуров. - М., 1972. - 634 с.
4. Караев, С. Опыт изучения топонимии Узбекистана: дис…канд. филол. наук/ С.Караев. – Ташкент. 1972. - 194 с.
5. Караев, С. Топонимы Ташкента / С.Караев // Звезда Востока. - 1986. - №10. - С.24-32.
6. Караев,С. Древнетюркские топонимы Средней Азии / С.Караев. // Сов.терминология. - М., 1983. - № 6. – 184 с.
7. Расторгуева, В.С.Сравнительно-историческая грамматика западно- иранских языков. Филология / В.С. Расторгуева. - М.: Наука, 1990. - 253 с.
8. Розенфельд, А.З. Топонимика Нижнего Каратегина в связи с некоторыми вопросами его истории / А.З.Розенфельд // Изв. АН Тадж. ССР.Отд.обществ.наук. - 1956. - №10/11. - С.87.96.
9. Розенфельд, А.З. Материалы по этнографии и топонимике Вандка / А.З. Розенфельд. - ИВГО, 1953. -Вып.4. - С.402-404.
10. Розенфельд, А.З. Проблемы региональности и десемантизации в таджикской топонимии / А.З. Розенфельд // Ономастика Востока. - М.,1978. - С.63-71.
11. Саймиддинов, Д. Лингвистическая интерпретация среднеперсидских текстов: дис… канд. филол. наук / Д.Саймиддинов. - Л., 1980. - 200 с.
12. Саймиддинов, Д. Словарь пехлевийских глаголов / Д.Саймиддинов. - Душанбе: Дониш, 1992. – 71 с.

ВИЖАГИҲОИ ЛИНГВИСТИИ ПОТАМОНИМИЯИ ҚИСМАТИ ҶАНУБИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола номвожаҳои дарёҳои қисмати ҷанубии Тоҷикистон ба риштаи тадқиқ кашида шудааст. Чуноне муаллиф зикр мекунад, потамоним - номи дарё буда, потамонимия – маҷмӯи номвожаҳои дарёҳо мебошад. Дар ҳудуди вилояти Хатлон номвожаҳои дарёҳои калону хурди зерин ба қайд гирифта шудаанд: Анҷиров [Anjirāv], Хашов [Xašāv], Гърдов [G'rdāv], Сурхов [Surxāv], Дайройи Панҷ [Dayrāyi Panj], Дайройи Ёхсу [Dayrāyi Yāxsu], Сийоов [Siyāv], Дайройи Вахш [Dayrāyi Vaxš], Дайройи Сарбанд [Dayrāyi Sarband], Дайройи Кӯлоб [Dayrāyi Kulāb] (Кӯлобдайро-Kulābdayrā), Дайройи Боришкамон [Dayrāyi Bāriškamān]. Ба андешаи муаллиф, номҳои Ёхсу ва Вахш аз як сарчашмаи ибтидоӣ баромада, дар забоншиносӣ нисбати этимологияи онҳо фикру андешаҳои гуногун мавҷуданд, аммо ба ин баҳсу мунозираҳо нуқта гузошта нашудааст. Ҳатто Вахон, Вахёро метавон дар робита бо ин гидронимҳо баррасӣ намуд. Ба ақидаи муаллиф, тамоми ин номҳо аз мавқеи таърихи пайдоиш ва маъно робита дошта, дорои вижагиҳои умумӣ буда, аз нигоҳи маъно бо ҳамдигар наздик ҳастанд. Дар сарчашмаҳои қадимаи форсӣ (тоҷикӣ), чиноӣ (хитоӣ), юнонӣ ва дар якчанд мақолаҳо дар забоншиносии муосир оид ба ин масъала ҳатто маълумотҳо ва мулоҳизаҳо мавҷуданд. Бо такя ба мулоҳизаҳои Bartholomae, муаллиф чунин мешуморад, ки калимаи «Вахш» ҳоло дар ягон забони эронӣ истифода намегардад. Он фақат дар таркиби баъзе топонимҳо боқӣ мондааст, ки дар сарчашмаҳои қадимаи эронӣ ва луғату фарҳангҳо ба маъниҳои «рустанӣ» /растанӣ/, «рӯянда», «дар об мавҷуд буда», «даманда» ва «олиҳаи об» омадааст. Дар матнҳои паҳлавӣ ҳамчунин калимаи waxsidan, waxs - ба маънии «парваридан», «рӯёнидан» ва «рӯйидан» зикр гаштааст. Дар матнҳои паҳлавии муҳаққиқ Д. Саймиддинов чунин шаклҳои феълӣ оварда шудаанд: waxsidan, waxs - «дурахшидан», waxsidan, waxs - «рустан», «рушд кардан», waxsendan, waxsen - «рӯёнидан».

Калидвожаҳо: потамоним, лингвистика, вижагиҳо, қисмати ҷанубӣ, маънӣ, этимология, давра, истифода, забони тоҷикӣ, забонҳои эронӣ, шаклҳои феълӣ, нуқтаи назар, таърих, забони муосир.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПОТАМОНИМИИ ЮЖНОЙ ЧАСТИ ТАДЖИКИСТАНА

В статье подвергается лингвистическому анализу названия рек южной части Таджикистана. Как считает автор, потамоним – название реки и потамонимия – совокупность названий рек. На территории области нами зафиксированы названия больших и малых рек: Анљиров [Anjirāv], Хашов [Xašāv], Гърдов [G'rdāv], Сурхов [Surxāv], Дайройи Панљ [Dayrāyi Panj], Дайройи Ёхсу [Dayrāyi Yāxsu], Сийоов [Siyāv], Дайройи Вахш [Dayrāyi Vaxš], Дайройи Сарбанд [Dayrāyi Sarband], Дайройи Кўлоб [Dayrāyi Kulāb] (Кўлобдайро-Kulābdayrā), Дайройи Боришкамон [Dayrāyi Bāriškamān]. По мнению автора статьи, названия Ёхсу и Вахш происходили из одного первоисточника и в лингвистике относительно их этимологии существуют разные мнения, но в этой научной дискуссии точка не поставлена. Даже Вахон, Вахё можно исследовать в связи с этими гидронимами. По мнению автора, все эти названия с точки зрения истории появления и значения имеют связь и обладают общими особенностями и близки друг другу по значению. В древних персидских (таджикских), китайских, греческих источниках и в нескольких статьях в современной лингвистике также содержится информация и некоторые размышления. Ссылаясь на суждения Bartholomae, автор считает, что слово «Вахш» сейчас ни в одном иранском языке не используется. Оно осталось только в составе некоторых топонимов, в некоторых древнеиранских источниках и словарях упоминается в значении «рустанї» /растение/, «рўянда» /прорастующий/, «дар об мављуд буда» /находящийся в воде/, «даманда» /волнующий, штормовой/ и «олињаи об» /богиня воды/. В пехлевийских текстах также встречаются слова waxsidan, waxs – в значении «парваридан» /выращивать/, «рўёнидан» /вырастить/ и «рўйидан» /всходить, прорастать/. В пехлевийских текстах Д. Саймиддиновым зафиксированы следующие глагольные формы: waxsidan, waxs – «дурахшидан» /блистать, сверкать/, waxsidan, waxs – «рустан» /прорастать/, «рушд кардан» /развиваться, подниматься, waxsendan, waxsen – «рўёнидан» /вырастить/.

Ключевые слова: потамоним, лингвистика, особенности,южная часть, значение,этимология,период, употребление, таджикский язык, иранские языки, глагольные формы, точка зрения, история, современный язык.

LINGUISTIC FEATURES OF POTAMONIMIA SOUTHERN PART OF TAJIKISTAN

The article undergoes a linguistic analysis of the name of the reukyuzhnoy part of Tajikistan. According to the author, potamonim - the name of the river and potamonimiya - a set of names of rivers. On the territory of the region, we recorded the names of large and small rivers: Anjirav, Khashov, Gurdav, Surkhav, Dayruyi Panj, Dayruyi Yakhsu, Siyav], Dairoi Vakhsh, Dayroi Sarband, Dayroi Kulab, Dairoi Bariškamān, According to the author of the article, the names Yohsu and Vakhsh came from one primary source and in linguistics in relation to their etymology there are different opinions, but in this scientific discussion the point is not put. Even Vakhon, Vahe can be investigated in connection with these hydronyms. In our opinion, all these names from the point of view of the history of appearance and meaning have a connection and have common features and are close to each other in value. The ancient Persian (Tajik), Chinese, Greek sources and several articles in modern linguistics also contain information and some reflections. Referring to the judgments of Bartholomae, the author believes that the word "Vakhsh" is not used in any Iranian language. It was left only in the

composition of some toponyms, in some ancient Iranian sources and dictionaries it is mentioned in the meaning of "ristania" (plant), "ryanda" (germinating), "gift of mavudad buda" / in the water /, "damanda" / exciting, / and "oliqa about" / the goddess of water /. In the Pahlavi texts also the words wahsidan, waxs - in the meaning of pararvidan / grow /, ryonidan / grow / and ryidan / rise, germinate. The following verb forms were recorded in Pahlavi texts by D. Saimiddinov: wahsidan, wahs - "durahshidan" (shine, sparkle), wahsidan, wahs - rustan / germinate /, "rushd cardan" / develop, rise, waxsendan, waxsene - To grow.

Key words: potamonim, linguistics, features, southern part, meaning, etymology, period, use, Tajik language, Iranian languages, verbal forms, point of view, history, modern language.

Сведения об авторе: ***Шералиева Садбар Маджидовна*** – Кулябский государственный университет им. А.Рудаки, кандидат филологических наук, старший преподаватель. **Адрес:** 735360, Республика Таджикистан, г.Куляб, ул.С.Сафарова-16. E-mail: **alimi-62@mail.ru.** Телефон: **(+992) 988-97-17-27**

Information about the author: ***Shelalieva Sadbar Madzhidovna*** - Kulyab State University named after A.Rudaki, Candidate of Philology, senior lecturer. **Address:** 735360, Republic of Tajikistan, Kulyab, S.Safarov St.-16. E-mail: **alimi-62@mail.ru.** Tel.: **(+992) 988-97-17-27**

УДК: 491.550+494.362 (575.3)

ТАСНИФОТИ СОХТОРИИ ИСТИЛОҲОТИ ИҚТИБОСИИ АРАБӢ
(дар асоси маводи рӯзномаи Ҷумҳурият)

Шукуров Г.Х.
Донишгоҳи миллии Тоҷиткистон

Истилоҳ ва истилоҳшиносӣ ҳамчун соҳаи махсуси илми забон таваҷҷуҳи аксар олимони соҳаро ба худ ҷалб кардааст. Аз ин рӯ, истилоҳоти соҳаҳои гуногунро дар асоси маводҳои гуногун на танҳо дар сатҳи забоншиносии тоҷик, балки дар сатҳи байналхалқӣ низ мавриди омӯзиш ва тадқиқ қарор додаанд. Заминаи характери байналхалқӣ гирифтани истилоҳшиносӣ, пеш аз ҳама ҳамгироии забон ва фарҳангҳои гуногуни олам арзёбӣ шудааст. Натиҷаи ин ҳамгирой ба иқтибос шудани истилоҳот аз як забон ба забони дигар гардидааст.

Дар забоншиносии олам олимони зиёд доир ба истилоҳ ва истилоҳсозӣ андешаронӣ кардаанд. Мисли В.В. Виноградов, Е.С. Кубрякова, В.В. Лопатин, эроншиносон Л.С. Пейсиков, Т. А. Чавчавадзе, Ҳумоюн Фаррух ва дигарон.

Истилоҳшиносӣ дар забонишиносии тоҷик низ аз ҷониби олимони соҳа профессор Қосимова М.Н., Мирзо Ҳасани Султон, Назарзода С., Додихудо Саймуддинов, Сулаймон Анварӣ ва дигарон чи аз ҷиҳати таърихӣ ва чи аз ҷиҳати масъалаҳои мубрами забоншиносии муосир таҳлил ва баррасӣ гардидаанд. Додихудо Саймуддинов доир ба собиқаи таърихӣ доштани истилоҳоти соҳаи ҳуқуқ чунин менависад: «Шубҳае нест, ки ин рисолаҳо чун Мадиган яке аз манобеи арзишманди истилоҳоти ҳуқуқӣ ба шумор мерафтанд» [7, с.239].

Тадқиқи истилоҳот дар забони матбуот аз масъалаҳои мубрами забоншиносӣ буда, таваҷҷуҳи бештари олимонро ба худ ҷалб кардааст. Ин раванд дар ҳоли таҳаввул ва рушд қарор дошта, вобаста ба равандҳои иҷтимоӣ сурат мегирад. Мушаххас дар забони матбуоти тоҷик, дар замони истиқлол: «Вожа ва ибораҳое, ки ба ҳукми истилоҳ даромадаанд, хеле зиёд буда, дар марҳилаи ташаккул ва мутобиқшавӣ қарор доранд» [16, с.44].

Истилоҳ ҳамчун воҳиди забонӣ аз ҷиҳати маъно ва сохтор баррасӣ гардида, вижагиҳои сохторию маъноии он мавриди таваҷҷуҳи забоншиносон қарор гирифтааст. Азбаски дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ калимаҳои арабӣ бештар иқтибос шудаанд, дар забони матбуот низ истилоҳоти иқтибосии арабӣ серистеъмоланд. Истилоҳоти арабӣ махсусан дар рӯзномаи Ҷумҳурият хеле зиёд ба кор бурда шудаанд. Истилоҳоти иқтибосии арабӣ аз ҷиҳати сохтор ва маъно тадқиқ шудаанд, ки мо ҷиҳатҳои сохтории онҳоро мавриди тадқиқ қарор додем. Дар асоси маводи тадқиқшуда мо истилоҳоти иқтибосии арабиро чунин таснифи сохторӣ намудем:

1. **Истилоҳоти сода**: Истилоҳоти сода аз як реша сохта шуда, дар осори назмиву насрии мо хеле зиёд истифода гардидаанд, ки дар рӯзномаи «Ҷумҳурият» низ ба мушоҳида мерасанд: **иҷлосия /**Тартиб ва тасдиқи иҷлосия ба осонӣ даст надод [15, с.2]; **интиқол / -** дар низоми пардохтӣ дар давоми се моҳи тақвимӣ пай дар пай **интиқол** додани мабалағҳо ҳангоми маблағгузории такрории ташкилотҳои қарзӣ ва анҷом додани амалиёт дар бозори озод [8, с.5].
2. **Истилоҳоти сохта.** Истилоҳоти сохта аз реша ё асос бо иловаи пешванд ё пасванд сохта мешаванд. Ин гурӯҳи истилоҳоти иқтибосии арабӣ на ҳама вақт аз калимаҳо ва дигар унсурҳои арабиасос сохта мешаванд. Тибқи мушоҳидаи мо бештари ин гурӯҳи истилоҳот аз калимаҳои арабӣ ва воҳидҳои забонии аслан тоҷикӣ таркиб ёфтаанд:

амалиёт: /ҳангоми ба оператори низоми пардохтӣ кушодани суратҳисоби фонди кафолати низоми пардохтӣ, **амалиёт** аз рӯйи суратҳисоби мазкур дар асоси фармоишҳои оператори низоми пардохтӣ гузаронида мешавад [8, с.5].

Гурӯҳе аз истилоҳоти сохта таҳти таъсири қоидаи ҷамъбандии исм дар забони арабӣ сохта шудаанд: аснод шакли ҷамъи санад, ки ба маънии ҳуҷҷат истифода шудааст: аснод / Дар кори он як қатор коршиносони соҳа ширкат ва суханронӣ намуда, масъалаҳои вобаста ба таҳдидҳои экологӣ, сиёсати давлатӣ дар соҳаи ҳифзи муҳити зист, асноди ҳуқуқии соҳа, коркарди партовҳо ва гуногунии биологиро мавриди баррасӣ қарор доданд [12, с.2].

Дар муқоиса бо истилоҳоти сода ва сохта, истилоҳоти мураккаб ва такрибӣ, ва аз ҳама бештар истилоҳоти таркибӣ, мавриди истифода қарор гирифтаанд. Сабаби инро мо бештар дар тарҷума гардидани истилоҳоти соҳаҳои гуногун дар забони матбуот мебинем.

3. **Истилоҳоти мураккаб.** Дар рӯзномаи «Ҷумҳурият» истилоҳоти мураккаб фаровон мавриди истифода қарор гирифтаанд. Истилоҳоти мураккаб дар забони тоҷикӣ бо калимаи мустақил ё ду реша ва гоҳо бо иловаи пасвандҳо сохта мешаванд. Азбаски дар рӯзномаи «Ҷумҳурият» ҳаёти ҳаррӯзаи ҷомеа инъикоси худро меёбад, истилоҳоти мураккаб дар онҳо фаровон истифода гардида, на дар ҳама маврид пурра аз калимаҳои арабии иқтибосӣ таркиб ёфтаанд. Гоҳо ба онҳо пасавандҳои тоҷикӣ низ илова гардидаанд: **ҳуқуқвайронкунӣ:** пешгирӣ намудани ҳуқуқвайронкунӣ ва баланд бардоштани масъулияти донишҷӯён амалӣ карда мешавад [11, с.2]; **ҷаримабандӣ:** бо дастрасии модаи 481 Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ **ҷаримабандӣ** шуданд [11, с.3].

4. **Истилоҳоти дар қолаби ибора сохташуда.** Истилоҳоти дар қолаби ибора сохташуда хеле зиёданд. Дар муқоиса бо дигар гурӯҳи истилоҳот истилоҳоти дар қолаби ибора сохташуда бештар истифода шудаанд. Истилоҳоти аз ду калима таркибёфтаро мо ба ду гурӯҳ ҷудо намудем: гурӯҳи аввал истилоҳоте, ки пурра аз калимаҳои иқтибосии арабӣ сохта шудаанд; гурӯҳи дувум истилоҳоте, ки аз калимаҳои иқтибосии арабӣ ва қисман аз калимаҳои забони тоҷикӣ ва забонҳои дигар сохта шудаанд.

Дар истилоҳоти гурӯҳи аввал бештар истилоҳоте мавриди истифодаанд, ки аз калимаҳои иқтибосии арабӣ таркиб ёфта, дар соҳаҳои гуногун истифода мегарданд: **амалиёти молиявӣ:** … ба шаффоф гаштани **амалиёти молиявӣ**, зиёдшавии ҳаҷми амонатҳо ва коҳишёбии иқтисодиёти пинҳонӣ мусоидат менамояд [10, с.2] **амнияти миллӣ**; ҳамчунин бояд гуфт, ки ҳифзи амнияти миллии Тоҷикистон дар чунин вазъияти пурошӯбу ноустувор, ҳифзи ватандорӣ мебошад [11, с.1]; **манфиатҳои миллӣ:** ҳимояи манфиатҳои миллӣ ва давлатӣ аз таъсири манфии чунин гурӯҳҳои ғайрианъанавии динӣ, ки поягузори хушунат ва моҷаро мебошанд, … ба қабули қонун замина гузошт [13, с.3]. Гурӯҳи дуюми истилоҳоти дар қолаби ибора омада, истилоҳоте мебошанд, ки аз калимаҳои иқтибосии арабӣ ва калимаҳои дигар ташкил ёфтаанд; **стандартҳои байналмилалӣ:** … қабули Конститутсияи нави кишвар ва қонунҳои дигари ҳаётан муҳим, ки ҷавобгӯй ба стандартҳои байналмилалӣ бошанд… [13, с. 3]; **ҳолати мелиоративӣ:** барои беҳтар намудани ҳолати мелиоративии заминҳои обёришаванда аз сарчашмаҳои гуногуни маблағгузорӣ истифода мешавад [14, с.1].

Истилоҳоти аз забони арабӣ иқтибосшуда дар замони истиқлолияти кишвар серистеъмол гардидаанд. Мушоҳида мегардад, ки дар аксар ҳолатҳо ба ҷойи истилоҳоти аз забонҳои русиву аврупоӣ иқтибосшуда, истилоҳоти арабиасл истифода мегарданд. Дар баъзе ҳолатҳо истилоҳоти аз забони арабӣ иқтибосшуда бо истилоҳоти аз забонҳои русиву аврупоӣ омада, дар ҳамнишинӣ қарор гирифта, маънои ягонаро ифода мекунанд.

Истилоҳот дар қабати лексикии забони тоҷикӣ мавқеи хос дошта, омӯзишу баррасии он то ҳол аз масъалаҳои мубрами забоншиносии тоҷик ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ, таваҷҷуҳ ба ин масъала барои ҳалли мушкилоти ин бахши забоншиносӣ муосидат мекунад.

А Д А Б И Ё Т

1. Асимова М.А. Основные принципы терминология таджикского языка. Монография / М.А. Асимова. - Душанбе, 1971. - 144 с.
2. Виноградов В.В. Лексикология и лексикография / В.В. Виноградов. - М., 1977. - 310 с.
3. Забони адабии ҳозираи тоҷик Қ.1. Кит. дарсӣ барои факултетҳои филологияи мактабҳои олӣ / Б. Ниёзмаҳмадов, С.Ҷ. Арзуманов, Ҳ. Рауфов, Ҳ. Каримов ва дигарон. - Душанбе: Маориф, 1982. - Нашри 2. - 462 с.
4. Қосимова М.Н. Баъзе мулоҳизаҳо оид ба истилоҳоти забоншиносии пешин / М.Н. Қосимова // Паёми донишгоҳ. Забоншиносӣ. - 1990. - №1. - С. 30-36.
5. Қосимова М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик. Монография / М.Н. Қосимова. - Душанбе, 2001. - 566 с.
6. Мешков О.Д. Словообразование современного английского языка. Монография / О.Д. Мешков. - Москва: Наука, 1976. - 244 с.
7. Саймуддинов Д. Вожасозии забони форсии миёна. Монография / Д. Саймуддинов. - Душанбе, 2001. - 310 с.

8. Ҷумҳурият № 49 (23 129- 130) 02.03.17
9. Ҷумҳурият. -№ 180 (23261), 24.08. 17
10. Ҷумҳурият. - № 181(23262), 25.08. 17
11. Ҷумҳурият. -№ 182(23263), 28.08. 17
12. Ҷумҳурият. -№ 186 (23 267,31. 08.17
13. Ҷумҳурият. -№ 189 (23 270), 8.09. 17
14. Ҷумҳурият. - № 195 (23276), 15. 09. 17
15. Ҷумҳурият. -№234 (23)315, 16.- 11.17
16. Шукуров Г. Таҳаввули забони адабии тоҷик дар даврони истиқлол. Монография / Г.Шукуров. - Душанбе, 2009. – 155 с.

ТАСНИФОТИ СОХТОРИИ ИСТИЛОҲОТИ ИҚТИБОСИИ АРАБӢ

(дар асоси маводи рӯзномаи «Ҷумҳурият»)

Дар мақолаи мазкур таснифоти сохтории истилоҳоти иқтибосии арабӣ дар асоси маводи рӯзномаи «Ҷумҳурият» мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Мушаххас аст, ки қазияҳои дар бахши истилоҳшиносии тоҷик мавҷуда таваҷҷуҳи олимони соҳаро дер боз ба худ ҷалб кардааст. Муаллифи мақола кӯшидааст, ки ин масъаларо дар асоси маводи рӯзнома мавриди тадқиқ қарор диҳад. Агар ба тадқиқоти пешин таваҷҷуҳ намоем, аксар тадқиқотҳо дар асоси маводи асарҳои алоҳида анҷом дода шудаанд. Дар ин мақола тадқиқот дар асоси маводи рӯзнома рӯйи кор омадааст, ки тибқи талаботи замон аст. Мақола бо овардани назари олимони олам, ки дар бахши истилоҳшиносӣ корҳои ҷиддии илмӣ анҷом додаанд, оғоз гардида, бевосита бо таснифи сохтории истилоҳот ва баррасиву таҳлили ҷиҳатҳои сохтории истилоҳоти иқтибосии арабӣ идома ёфтааст. Мисолҳои мавриди тадқиқ қарор гирифта ба чор гурӯҳ тасниф карда шудаанд: истилоҳоти сода, сохта, мураккаб ва таркибӣ. Муаллиф дар асоси маводҳои тадқиқшуда ба хулосае меояд, дар забони рӯзномаҳо истилоҳоти иқтибосии арабии мураккаб ва таркибӣ бештар истифода шудаанд. Инчунин, ӯ зикр мекунад, ки на ҳамаи истилоҳоти дар забони рӯзномаҳо мустаъмал пурра аз калимаҳои иқтибосии арабӣ сохта шудаанд, балки қисме аз онҳо дар ҳамнишинии калимаҳои русиву аврупоӣ ва бо истифодаи пасвандҳои калимасози тоҷикӣ шакл гирифтаанд. Муаллиф таҳлилу баррасии худро хулосабарорӣ намуда, дар охир зикр мекунад, ки тадқиқи истилоҳоти иқтибосии арабӣ дар забони рӯзномаҳо идома дошта, пажӯҳиши ҳамаҷонибаро тақозо дорад. Зеро баррасии ин мавзӯъ дар забоншиносии тоҷик барои ҳалли бисёр масъалаҳои забонӣ ва услуби нигориш дар матбуоти тоҷик муосидат мекунад.

Калидвожаҳо: таснифот, истилоҳот, арабӣ, иқтибос, рӯзнома, сода, сохта, мураккаб, таркибӣ, ҳамнишинӣ, пасвандҳо, манфиатҳои миллӣ, созишнома, аснод.

СТРУКТУРНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА АРАБСКОЙ ЗАИМСТВОВАННОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

(на основе материалов газеты «Джумхурият»)

В данной статье автором подвергнута рассмотрению структурная характеристика арабской заимствованной терминологии на основе материалов газеты «Джумњурият». Определенно, что существующие в разделе таджикской терминологии проблемы очень давно привлекают внимание ученых данной сферы. Автор статьи постарался подвергнут изучению данную проблему на основе газетного материала. Если обратить внимание на предыдущие исследования, большинство из них проведены на основематериалов отдельных произведений. В данной статье исследование проведено на основе изучения газетного материала, чего и требует сегодняшнее время. Статья начинается с приведения мнения мировых ученых, которые завершили серьезные научные исследования по разделу терминология, а затем автор непосредственно изучает структурную характеристику терминов и рассматривает структурные особенности арабской заимствованной терминологии. Примеры, подвергнутые рассмотрению разделены на четыре группы: простая, построенная, сложная и структурная. Автор на основе изученных материалов приходит к такому мнению, что в газетах очень широко использована арабская заимствованная сложная и структурная терминология. Также автор утверждает, что не все термины употребляемые в языке газет польностью построены из заимствованных арабских терминов, наоборот часть из них формированы из русских и европейских слов с использованием словообразовательных суффиксов таджикского языка. Автор подытоживая свои мысли в конце статьи подчеркивает, что исследование заимствованной арабской терминологии в языке газет продолжается и требует всестороннего изучения и исследования, так как рассмотрение данной темы в таджикском языкознании способствует решению многих языковых проблем и стилю изложения..

Ключевые слова: характеристика, термин, арабский, заимствование, газета, простой, созданный, сложный, составной, общение, префиксы, национальные интересы, соглашение, документы.

STRUCTURAL CHARACTERISTICS OF THE ARABIC BORROWED TERMINOLOGY

(on the basis of the materials of the newspaper "Jumhuriyat")

In this article, the author has examined the structural characteristics of the Arabic borrowed terminology on the basis of the materials of the newspaper "Jumuriyat". Certainly, the problems existing in the section of the Tajik terminology have attracted the attention of scientists of this field for a long time. The author of the article tried to study this problem on the basis of newspaper material. If you pay attention to previous studies, most of them were conducted on the main material of individual works. In this article, the study is based on the study of newspaper material, which is what today's time requires. The article begins with bringing the opinion of world scholars who have completed serious scientific research on the section of terminology, and then the author directly studies the structural characteristics of terms and considers the structural features of the Arabic borrowed terminology. The examples examined are divided into four groups: simple, constructed, complex and structural. The author, on the basis of the materials studied, comes to the opinion that the Arabic borrowed complex and structural terminology is very widely used in the newspapers. The author also argues that not all terms used in the language of newspapers are fully constructed from borrowed Arabic terms, on the contrary some of them are formed from Russian and European words using the word-formative suffixes of the Tajik language. The author summarizing his thoughts at the end of the article emphasizes that the study of borrowed Arabic terminology in the language of newspapers continues and requires comprehensive study and research, since the consideration of this topic in Tajik linguistics contributes to solving many language problems and style of presentation.

Key words: characteristic, term, Arabic, borrowing, newspaper, simple, created, complex, compound, communication, prefixes, national interests, agreement, documents.

Сведения об авторе: ***Шукуров Гулназар Холович*** – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка и методики преподавания таджикского языка и литературы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17.
E-mail: **ShukurovG13@mail.ru.** Телефон: **(+992) 935-40-63-18**

Information about the author: ***Shukurov Gulnazar Holovich*** **-** Tajik National University, Candidate of Philology, associate professor of the Tajik language department and methods of teaching the Tajik language and literature. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki avenue 17. E-mail: **ShukurovG13@mail.ru.**
Tel.: **(+992) 935-40-63-18**

УДК: 891.550-1 (575.3)

МАВҶУДИЯТИ УНСУРҲОЕ, КИ АЗ АДАБИЁТИ КЛАССИКӢ ДАР ЛАҲҶАИ ҚАРАТОҒ БА МЕРОС МОНДААНД

Абдуллоева Г.З.
Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Қайд кардан бамаврид аст, ки имрӯзҳо доираи истеъмоли вожаҳои аслии тоҷикӣ хеле маҳдуд шуда, ҷойи ин вожаҳоро калимаҳои иқтибосӣ аз забонҳои дигар гирифта истодаанд. Дар таркиби луғавии забонамон баробари калимаҳои худӣ ё аслии тоҷикӣ, ки миқдоран чандон зиёд нестанд, теъдоди калони калимаҳои аз забнҳои дигар воридшударо мушоҳида метавон кард [7, с.92]. Ин равандро мо бештар дар забони асарҳои классикӣ мушоҳида карда метавонем. Омезиши тамаддун ва фарҳангҳо дар асри аббосиён ба вуқӯъ омада, мо таъсирпазирии дутарафа дар адабиёти тоҷик ва арабро равшан мушоҳида карда метавонем [5, с.64].

Тибқи тадқиқотҳои ба анҷом расонидан забоншиносон маълум гардидааст, ки нисфи зиёди луғати забони тоҷикиро калимаҳои иқтибосӣ ташкил медиҳанд. Ин раванд агар, аз як тараф, барои бою ғанӣ гардидани забон хуб бошад, аз тарафи дигар, метавонад боиси аз байн рафтани вожаҳои аслии забон гардад.

Пас аз маълумотҳои пешниҳоднамудаи забоншиносон оид ба теъдоди калимаҳои иқтибосӣ дар забони тоҷикӣ суоле ба миён меояд, ки магар муродифи ин вожаҳои иқтибосӣ дар забони тоҷикӣ вуҷуд надоранд? Албатта, ба ҷавоби ин суол мо метавонем луғати истифодакардаи Фирдавсии бузургворро дар асари безаволаш “Шоҳнома” пеши назар орем. Шоир дар ин асари бузургаш ҳамагӣ нуҳсаду ҳаштоду чор калимаи иқтибосии арабиро истифода намудааст, ки ин ҳамагӣ ду фоизи луғати ин асарро ташкил медиҳад. Бисёри ин гуна калимаҳои арабӣ дар он замон то ба дараҷае дар забон ҳал шуда буданд, ки барои арабӣ будани онҳоро муайян кардан як тадқиқоти лингвистии муфассале лозим аст. Вожаҳои дигари истифодабурдаи шоир калимаҳои форсӣ- тоҷикӣ мебошанд.

Қайд кардан бамаврид аст, ки аксарияти вожаҳое, ки бевосита аз адабиёти классикӣ дар забони тоҷикӣ ба ёдгор мондаанд, дар лаҳҷаю шеваҳо маҳфуз мондаанд.

Лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ аз манбаъҳои муҳимми ташаккул ва рушду нумуи забони адабии тоҷикӣ маҳсуб меёбанд. Зеро забони адабӣ ҷойҳои холии таркиби луғавии худро дар ҳама давру замон маҳз аз ҳисоби унсурҳои умумишавандаи лаҳҷаҳои маҳаллӣ такмил медод, ки ин раванди таърихӣ имрӯз ҳам ногузир идома ёфта истодааст. Воқеан, ин як омили бисёр хуби ба меъёрҳои солим табдил ёфтани воҳидҳои лаҳҷавӣ дар забони адабист. Дар як мактуби устод Садриддин Айнӣ, ки соли 1948 дар мавриди маслиҳат ба адиби он солҳо ҷавон Пӯлод Толис зимни истифода аз калимаҳои лаҳҷавӣ дар асарҳои бадеӣ иншо карда буд, ин маъно басо ҷолиб ифода гардидааст: «Дар ин ҷо ҳарчанд аз мавзӯи ин мактуб берун буда, ба ҳикояи Шумо дахл надорад, як роҳи инкишофи забони адабиро ҳам қайд кардан мехоҳам. Ин кор фармудани луғатҳои маҳаллӣ аст». Омӯзиш ва баррасии осори манзум, таҳлили ҳамаҷонибаи ҷузвҳои он аз нигоҳи забоншиносӣ, нишон додани ғановати забони классикон кори бисёр муҳим аст [2, с.38].

Дар ҳақиқат, имконияти захиравии луғати лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ хеле фаровон аст ва лаҳҷаҳо дар ҳар мавриди мусоид метавонанд вожаҳои софу полудаи таркиби худро ба ихтиёри забони адабӣ гузоранд. Хусусан, ҳоло ки забони тоҷикӣ дар Тоҷикистон мақоми давлатӣ гирифта, шохаи адабии он ниёз ба меъёрҳои худӣ дорад, тақозо мекунад, ки луғати ҳар як лаҳҷаи забони тоҷикӣ ба таври алоҳида мавриди омӯзиши амиқ қарор гирад ва ба ин восита калима ва таркибу ибороти волову меъёрзеби онҳо чун ҷойгузини унсурҳои нодаркори иқтибосӣ, воҳидҳои услубан дурушт ва аз нигоҳи бадеӣ пасту хароб ба забони адабӣ бештар ворид карда шаванд.

Қаратоғ таърихи қадима ва бою ғанӣ дорад. Аз рӯйи ривоятҳои пирони деҳа пайдоиши ин мавзеъ баробар аст ба марги Офоқхӯҷа (набераи ҳабдаҳуми Муҳаммад), ки ба асри ҶVII рост меояд. Ӯ яке аз соҳибилмони Қошғари Хитой ба ҳисоб мерафт. Ҳангоми сафараш ба Самарқанд, ки он вақтҳо роҳи наздиктарини он тавассути Қаратоғ мегузашт, дар ҳамин деҳа аз олам гузаштааст [11, с.22]. Як қисми сокинони деҳаи Қаратоғ аз деҳаи Даҳбеди Самарқанд муҳоҷир шудаанд.

«Маданияти Қаратоғ аз ҷиҳати таснифоти худ ба маданияти қайроқсанг мансуб аст ва аз маданияти суонии нимҷазираи Ҳиндустон ягон фарқи казойӣ надорад. Суонӣ давраи қайроқсанг – палеолити нимҷазираи Ҳиндустон мебошад» [7, с.14]. Шояд чунин маданияти бою ғанӣ доштани ин мардум боис шуда бошад, ки гӯйиши сокинони Қаратоғ аз дигар гӯйишҳо фарқ кунад.

Дар нутқи мардуми тағҷои Қаратоғ мо вожаҳоеро пайдо карда метавонем, ки онҳо бевосита аз адабиёти классикӣ ба ёдгор мондаанд. Масалан, воҳиди луғавии **нахчиргоҳ** дар китоби “Фарҳанги забони тоҷикӣ” ҷойи шикор, шикоргоҳ тафсир шудааст [10, с.343]. Дар лаҳҷаи Қаратоғ ба маънои “чарогоҳи бузу гӯсфанди кӯҳӣ” кор фармуда мешавад, дар “Шоҳнома”-и безаволи Фирдавсӣ низ айнан ба ҳамин мафҳум омадааст:

*Ҷу наздики **нахчиргоҳ** омаданд,*
Шитобон ҳама кинахоҳ омаданд (Фирдавсӣ)

Унсурҳое, ки аз адабиёти классикӣ дар лаҳҷаи Қаратоғ ба мерос мондаанд, дар навбати худ ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд:

1. Вожаҳое, ки шаклу маъноашон бетағйир боқӣ мондааст: **рахт** (асбобу анҷом), **қулқул** (садои рехтани шароб), **гала** (гурӯҳ, даста, рама), **гарданкашӣ** (саркашӣ нофармонӣ), **чодир** (пардае, ки занон ба сар мегиранд, фаранҷӣ), **олуда** (чиркин), **хӯ(й)** (табиат, одат, тинат), **ёва** (нопадид, гумшуда) .

*Марез аз содагӣ **рахти иқомат** дар гузаргоҳе,*
Ки оташ зери по аз лола бошад кӯҳсорашро (Соиб).

Дигар сӯ Сарахсу биёбон ба пеш,
***Гала** гашта ба дашт оҳуву меш (Фирдавсӣ).*

.

*Зи он нашъа, ки **қулқул** ба лаби шиша давонад,*
Сад ранг сарири қаламам реша давонад (Бедил).

*Ҷу гардан барорам ба **гарданкашӣ,***
На з- обе ҳаросам на аз оташе (Низомӣ).

Аз тафу тоби тоби ханҷари мардони лашкарат,
*Ба сар кашад, ба мисли занон **чодир** офтоб (Анварӣ).*

***Олудаи** хумор чаро буд наргисаш,*
Пажмурдагиаш дар гулу дар настаран чӣ буд? (Хисрави Деҳлавӣ)

*З-ин сон, ки **хӯ(й)** гирифт дилам ба васоли ту,*
Эй он замон, ки бубинам ҷамоли ту (Ҷомӣ).

Забони мӯр ба Осаф дароз гашт равост,
*Ки хоҷа Ҳотами Ҷам **ёва** карду боз наҷуст (Сайидо).*

Воҳиди луғавии рахт дар китоби “Фарҳанги забони тоҷикӣ” чунин тафсир карда шудааст:

Рахт - 1. **Коло, асбобу анҷоми сафар;** 2.Ҷома ва дигар пӯшокворӣ, **рахти арӯс**, ҷиҳози арӯс, яъне ҳар чизе, ки аз хонаи домод мебиёранд; рахти иқомат, ҷихозе, ки барои истиқомат лозим аст, бору **буна.** Келинаки [амроой **рахташа** (ро) бечо накара баромада рафт, бачаҳакаш аку салту сувайт гаштас (Ш.). Гулмуроди ноосуда чишми рӯз накафида ира шира **галайа** (ро) суронда а(з) қишлоқ буромада рафт (Қ.). Шаw то саҳар-а қати ошноҳои бесулуқаятон **қулқу**л арақа задеду аку худатон-а ба касалӣ засодед (Д.). Ага(р) ҳаму (ҳамон) Намҷони тирмизак а(з) хондан **гарданкашӣ** намекар(д), аблава қапида ҳавайяка намебурд (Б). А(з) рӯзи шӯйи шаҳрӣ карагеш Раҳима–холет а(з) дига(р) **чодирам** да(р) сараш намекашад (Я.). Шари – шари дега шӯ(й), чундуки Моҳира омада, ҳама чоша ба сиёҳи дег **олуда** накунад бо(з) (Д.). Феълу **хӯйи** тузук дорад духтараки Ҳайиткачала, а(з) бароси ҳамиқа Манучеҳри ман ҳашакалло ман ҳамина мегирам гуфта шиштас (Ш.). Рош, аку худат ду чишмакот кати бин ҳама чизу чорем-а **ёва** карас ин чигаррехти [акимҷон (О.).

Оид ба вожаи гала ҳаминро бояд қайд намоем, ки дар «Луғати имлои забони адабии тоҷик» низ дар шакли **« гала»** омадааст [6, с.67]. Ин вожа дар лаҳҷаи мазкур ба тағйироти фонетикӣ гирифтор нагардидааст. Вожаи **гала** дар лаҳҷаи Қаратоғ ба худ сермаъноиро

касб карда, на танҳо ба маънои биҫёрии ҳайвонҳо, балки ба маънои бисёрии одамон ва чизҳо низ кор фармуда мешавад. Йа (як) **гала** одамон бе йртиш а(з) кали хар шуда аз мурдахона буромада рафтан (деҳаи Қаратоғ). Отекат имрӯз **ира шира** (саҳарии барвақт) йа **гала** чизойа (ҳоро) гифта Ҳакимӣ рафтан(д).

Қайд кардан бамаврид аст, ки воҳиди луғавии **чодир,** ки дар забони адабии точикӣ доираи истеъмолаш хеле танг шудааст дар ин лаҳҷа сермаъноиро ба худ касб карда, ба маъноҳои ҷойпӯш, пешгирак (матое, ки дар пахтачинӣ дар пеш баста пахта мечинанд) ва дастурхони калон хеле серистеъмол аст: Дар рӯйи курпаҳо **чодира** пӯшон (Ш.). Ду **чодир** пахтайа(ро) чида, бо а(з) биргат гап шунидам (О).

Хони келинба йа чодир кулчаю ду лаганд ҳавло фирсондем (деҳаи Янги ариқ).

2. Воажаҳое, ки бо мурури замон дар лаҳҷаи мазкур шакли талаффузи лаҳҷавӣ пайдо кардаанд: **савғот, лахша, ангуштвона, шабхона**, **яла, калоба,** дар шакли лаҳҷавии **савқот** (туҳфа, ҳадя) **лахча** (оташпора), **ангуштпона** (асбобе, ки дар вақти дӯхтан ба сари ангушт мекунанд), **шawхона** (хобгоҳ, ҷое, ки камбағалон шабро дар он ҷо мегузаронанд), **яло** (кушода), **калowa** ба кор мераванд. Таркиби **яъҷуҷу маъҷуҷ,** ки шакли лаҳчавии "**аҷӯҷу маҷӯҷ**"-ро гирифтааст, дар лаҳҷаи Қаратоғ ба маънои "бисёрӣ" мавриди истифода қарор дорад. Таркиби **яъҷуҷу маъҷуҷ,** ду бор дар "Қуръон" ёд шудааст. Дар "Таърихи Табарӣ" муғулонро аз зумраи ҳамин **яъҷуҷу маъҷуҷ** ва аз фарзандони онҳо мешуморанд. Ва Имом Фахри Розӣ муътақид аст, ки онҳо аз нажоди зард буданд аз ҷинси муғулон ва туркон [1, с. 195]. Дигар вожае, ки аз забони адибони классик дар лаҳҷаи Қаратоғ ба мерос мондааст ин ҷонишини **"эшон"** мебошад, ки дар лаҳҷаи мазкур ба тағйироти фонетикӣ гирифтор шуда, шакли " **шон**" – ро гирифтааст. Қайд кардан бамаврид аст, ки дар забони тоҷикӣ боз ин ҷонишин ба маънои шахси диндор низ кор фармуда мешавад. Эшонҳо дар байни мардуми тоҷик то ҳанӯз як мавқеи муайянро ишғол менамоянд. Онҳо диққату эҳтироми хоссаеро сазоворанд. Оид ба вожаи эшон забоншиноси варзида А.Семёнов чунин ибрози ақида намудааст: Ишони форсӣ дар шеваҳои кӯҳистон, Самарқанд ва Бухоро дучор намешавад. Дар Осиёи Марказӣ маънои калимаи **эшон** шахси диндор буда, аз ҷиҳати баромади худ форсӣ нест [8, с.83].

Муҳаққиқи забони "Маҷмаъ-ут-таворих" Камолова Г. менависад, ки **эшон** дар асари номбурда ба маънои шахси баландматрабаю диндор қайд мешавад. Дар ин сурат **эшон** на чун ҷонишин, балки ҳамчун исм зоҳир мешавад. Барои тавқияти фикр муаллиф ҷумлаи зеринро овардааст: " То муддати панҷ сол ба пеши эшон дарс хонда бисёр дониш пайдо кардам" [4, с.95]. Ҷонишини **эшон** ба ҷонишини онҳо муродиф мебошад. Ба ақидаи Семёнов А. гӯё ҷонишини эшон аз калимаи кӯтоҳкардашудаи **Али шон,** ки маънояш шахси баландмартаба ва баландараҷа мебошад, гирифта шудааст [8, с.89]. Забоншиноси варзида Сиёев Б. қайд менамояд, ки ҷонишини **эшон** таърихи қадима дорад он дар даврахои қадима ва миёнаи инкишофи забонамон дар баробари соҳиби маънои ишора буданаш ба сифати ҷонишини шахси сеюм ҳам истеъмол шудааст [9, с.73]. Фирдавсии бузургвор ин ҷонишинро нисбат ба шахси сеюми танҳо истифода намудааст:

Чу бишнид гуфтори ахтаршинос,
*Бихандиду пазируфт аз **эшон** сипос.*

Бо далелу фактҳо мо бе ягон монеа иброз карда метавонем, ҷонишини "**эшон"** дар забони тоҷикӣ муродифи ҷонишини шахси сеюми "вай" шуда, дар аксар мавридҳо тобиши маънои эҳтиром пайдо мекунад. Ин ҷонишин барои ифодаи шахси сеюми ҷамъ ё танҳо омадаашро соҳибзабонон бе ягон монеа муайян карда метавонанд:

Ман шогирди каминаи падари **эшонам, эшон** (махдум) ва махдумзодаи мананд. **Эшон** аз кардаҳои худ пушаймон буданд. **Эшон** имрӯз он қадар сураҳоро аз таҳти дил қироат накарданд.

Аз гуфтаҳои боло баръало эҳсос кардан мумкин аст, ки ҳам дар ифодаи шахси сеюми ҷамъ ва ифодаи шахси сеюми танҳо ин дар забони тоҷикӣ боз як ҳодисаи дигари аҷибе назарас аст, нисбат ба ҳайвон истифода шудани ҷонишини **эшонро** изҳор доштааст:" Ҳарчанд карданд асб равон нашуд чанд тозиёна зада, ҳарчанд карданд зер накард, аз бинии **эшон** хун равон шуд [4, с.122].

Дар забони тоҷикӣ ҷонишини **эшон** ба мисли ҷонишини шумо шакли ҷамъ мегирад. Шояд аз ҳамин лиҳоз мавқеи истифодаи ин ҷонишин дар лаҳҷаю шеваҳои забони тоҷикӣ фарох бошад.

Гар насими саҳар аз зулфи ту бӯе орад,
*Ҷон фишонам ба **савғоти** насими ту, на сим (Саъдӣ).*

Оташи ишкро зи бас сӯзест,
*Оҳ шуъла асту ғам бувад **лахша** (Фарҳанги Муин).*

*Фитода худ чун **ангуштвонаи** ҳаёт,*
Шикаста тораку бар вай зи найза монда нишон (Камоли Исмоил).

Бино карду нон доду лашкар навохт,
Шаб аз баҳри дарвеш ***шабхона*** *сохт (Саъдӣ).*

Биёварад чӯпон ба майдон галла,
Намонад эч дашт аспи ***яла*** *(Фирдавсӣ).*

Келинчак **малол** шуд, да(р) қиликои ту карагӣ (Қаратоғ). **Лахчаҳо**и таги дег-а гифта сандали-ба резетон (Шунук.). Гулиҷон **маим** намебуд, ҳоли инғотӣ мактаw-ба мемондем (Я.). Ҷогаҳаки меҳмон-а да(р) **шawхона** парто (Даҳбед). Даҳанат-а **йала** кара монӣ, ҳама чизу чорекат- а а (з) даст метӣ (Патрӯ.). Авлоди Ҳабибача **аҷӯҷӯ маҷӯҷ** борин (барин) як ҷамъ шаванд, маъракая обод мекунанд (Қаратоғ.). Ҳа **шон** пишаки тура, ки пиш гуфт?(Батош). Ин **шон** худаша ким кӣ мегирад, дастша ба ови хунук намезада бо зувонаш дроз(Шунук.).

Тавре қайд намудем, луғате, ки дар забони адибони классик мавриди истифода қарор доштанд, то андозае дар таркиби лаҳҷаи Қаратоғ ҳифз шудаанд. Бо гузашти айём, аксари ин вожаҳо ба тағйироти савтӣ дучор гардидаанд. Аммо бояд гуфт, ки ин тағйирот чандон амиқ нест ва наметавонад ба хусусияти бунёдӣ доштани онҳо халал ворид созад.

Ихтисораҳо: А – Андареев; Б – Батош; Ж – Жданов; К-Камуна; О.в –Олтинҷилав; О.к – Ойбориқ; П – Патрӯ; Ӯ – Ӯртабуз; Қ.ғ-Қаратоғ; К.ш– Куйбешев; Қ.қ. – Қӯшбулоқ; Ш – Шунук; Я- Янгиариқ.

А Д А Б И Ё Т

1. Абӯалии Балъамӣ. Таърихи табарӣ. Аз силсилаи халқҳои эронӣ дар махазҳои таърихӣ. (Иборат аз се ҷилд). Ҷ.1. - Душанбе: Ирфон, 1992. - 195 с.
2. Айнӣ С. Мактуби кушода ба рафиқ Толис // Шарқи Сурх. - №11. - Сталинобод, 1948. - С. 37-40.
3. Ғафуров Б. Тоҷикон. Китоби 1 / Б.Ғафуров. – Душанбе, 1988. - 14 с.
4. Камолова Г. Хусусиятҳои грамматикии забони насри асри ҶVI (дар асоси маводи" Маҷмаъ- ут- таворих" / Г. Камолова. - Душанбе, 1973. – 122 с.
5. Қобилов Ф.. Жанри Наврӯзия дар адабиёти араб / Ф.Қобилов // Маводи конференсияи ҷуҳуриявии илмию амалӣ "Наврӯзу навбаҳорон дар осори адибони арабу аҷам". - Душанбе, 22 апрели 2017. - С. 64.
6. Луғати имлои забони адабии тоҷик. - Душанбе, 1974. - 67 с.
7. Маҷидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик / Ҳ.Маҷидов. - Душанбе, 2007. - 92 с.
8. Семёнов А.А. Материалы для изучения наречия горных таджиков Центральной Азии / А.А. Семёнов. - Санкт Петербург, 1900. - 89 с.
9. Сиёев Б.Таърихи ҷонишинҳои забони тоҷикӣ / Б.Сиёев. - Душанбе: Дониш, 1982. – 73 с.
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1. - М.: Сов.Энцикл., 1969. - 951с.
11. Ҷӯрабоев Р. Диёри шоир / Р.Ҷӯрабоев. - Душанбе, 1991. - 22 с.

МАВҶУДИЯТИ УНСУРҲОЕ, КИ АЗ АДАБИЁТИ КЛАССИКӢ ДАР ЛАҲҶАИ ҚАРАТОҒ БА МЕРОС МОНДААНД

Муаллиф дар мақола оид ба вожаҳое, ки бевосита аз адабиёти классикӣ дар забони тоҷикӣ ба ёдгор монда ва дар лаҳҷаю шеваҳо ҳифз шудаанд, маълумоти муфассал додааст. Дар мақола оварда шудааст, ки лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ яке аз манбаъҳои муҳимми ташаккул ва рушду нумуи забони адабии тоҷикӣ маҳсуб меёбанд. Забони адабӣ ҷойҳои холии таркиби луғавии худро дар ҳама давру замон маҳз аз ҳисоби унсурҳои умумишавандаи лаҳҷаҳои маҳаллӣ такмил медод, ки ин раванди таърихӣ имрӯз ҳам ногузир идома ёфта истодааст. Дар мақола қайд шудааст, ки Қаратоғ таърихи қадима ва бою ғанӣ дорад. Маданияту тамаддуни бою ғанӣ доштани ин мардум шаҳодат аз он медиҳад, ки гӯйиши сокинони Қаратоғ аз дигар гӯйишҳо фарқ мекунад. Дар нутқи мардуми таҳҷоии Қаратоғ мо вожаҳоеро пайдо карда метавонем, ки онҳо бевосита аз адабиёти классикӣ ба ёдгор мондаанд. Масалан, воҳидҳои луғавии нахчиргоҳ, рахт, қулқу гала, чодир хӯй, ёва, дар ҳамон шаклу маъниашон бетағйир мондаанд. Инчунин оид ба аксарияти унсурҳое, ки аз адабиёти классикӣ дар лаҳҷаи Қаратоғ ба мерос монда бо мурури замон дар лаҳҷаи мазкур шакли талаффузи лаҳҷавӣ пайдо кардаанд, муаллиф нуқтаи назари худро иброз намудааст. Аммо бояд гуфт, ки ин тағйирот чандон амиқ нест ва наметавонад ба хусусияти бунёдӣ доштани онҳо халал ворид созад.

Калидвожаҳо: шева, лаҳҷа, забони адабӣ, забони тоҷикӣ, мардум, шоирон, нависандагон, вожа, Қаратоғ, адабиёти классикӣ, хусусият, талаффуз, таърих, доираи истеъмол, ҳифз шудан, маданият, фарҳангу тамаддун.

ДОСТУПНОСТЬ ЛЕКСИКИ КЛАССИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В КАРАТАГСКОМ ДИАЛЕКТЕ

Автор в статье даёт подробные сведения о тех словах, которые использовались в классической литературе и сохранились в таджикских говорах и диалектах. В статье говорится, что таджикские говоры считаются источником развития и продвижения таджикского литературного языка. Литературный язык издавна обогощался за счет диалектов и говоров. Этот процесс до сих пор неизбежно продолжается. В статье отмечено, что Каратаг имеет древнюю богатую историю. Богатая культура и цивилизация, таджикского народа свидетельствуют о том , что данный говор сильно отличается от других говоров этого региона. Например, лексические единицы нахчиргохҳ, рахт, кулку гала, чодир хуй, ёва, остались неизменными в своей прежней форме и значении. Также автор рассуждает по поводу большинства элементов, перешедших из классической литературы в диалект Каратага и получивших с истечением времени диалектную форму. Но нужно констатировать тот факт, что эти изменения не очень глубокие и не могут внести изъян в их коренные свойства.

Ключевые слова: диалект, говор, современный язык, таджикский язык, народ, писатели, поэты, слова, Каратаг, классическая литература, признак, произношение, история, использование, сохранять, культура, цивилизация.

AVAILABILITY OF THE LEXICO OF CLASSICAL LITERATURE IN KARATAGSK DIALECT

The author in the article gives detailed information about those words that were used in classical literature and preserved in Tajik dialects and dialects. The article says that Tajik dialects are considered a source of development and advancement of the Tajik literary language. Literary language has long been enriched by dialects and dialects. This process is still inevitably going on. The article notes that Karatag has an ancient rich history. A rich culture and civilization of the Tajik people testify that this dialect differs greatly from other dialects of this region. For example, the lexical units nachchirgohњ, raht, kulku gala, chodir dick, yewa, remained unchanged in its former form and meaning. The author also discusses the majority of the elements that have passed from the classical literature to the Karatag dialect and who have received a dialect form with the passage of time. But we must state the fact that these changes are not very deep and can not introduce a flaw in their fundamental properties.

Key words: dialect, dialect, modern language, Tajik language, people, writers, poets, words, Karatag, classical literature, attribute, pronunciation, history, use, preserve, culture, civilization.

Сведения об авторе: ***Абдуллоева Г.З.*** – Таджикский государственный исктитут языков им. С. Улугзода, кандидат филологических наук, доцент кафедры общего языкознания и сопостовительной типологии. **Адрес:** 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6

Information about the author: ***Abdulloeva G.Z.*** - Tajik State Institute of Languages. S. Ulugzoda, Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of General Linguistics and Comparative Typology. **Address:** 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, ul. Mukhammadiyeva 17/6

УДК: 491.550 (575.3)

ФАРҲАНГИ «БАҲОРИ АҶАМ»-САРЧАШМАИ МУЪТАМАДИ ИБОРАҲОИ РЕХТАИ ТОҶИКӢ

Гулова З.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Фарҳангнигорӣ аз фаъолиятҳои қадима ва дӯстдоштании мардуми тоҷик ба шумор меравад. Ба ин гуна ки гузаштагони тоҷик, чи дар асрҳои тоисломӣ ва чи пасазисломии худ, аз ҳама бештар ба гирдоварии вожагону таъбирот ва нигоштани онҳо таваҷҷуҳ доштаанд. Ҳамин таваҷҷуҳ ба фарҳангнигорӣ буд, ки ҳатто дар ҳавзаи илмӣ-адабии тоҷикон, ки дар қораи Ҳинд нашъунамо намуда, дар баробари шеъру шоирӣ маҳз фарҳангнигорӣ ривоҷу равнақи вижа ёфта буд ва луғатномаҳои «Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ», «Бурҳони Қотеъ», «Фарҳанги Рашидӣ», «Ғиёс-ул-луғот» ва ғайра таъйидкунандаи ин гуфторанд.

Ба таъкиди пажӯҳишгарон «аз лиҳози фарҳангнависии форсӣ ҳеҷ як аз кишварҳои форсизабон ба пояи Ҳинду Покистон намерасад. Бо ин ки таълифоти форсизабонони Ҳинду Покистон холӣ аз иштибоҳ нест, аммо бо вуҷуди ин хадамоти барҷастае, ки уламо ва донишмандони он диёр дар ҷиҳати тарвиҷ ва пешрафти забон ва адаби форсӣ анҷом додаанд, қобили мулоҳиза ва чашмгир аст» [3, с.18]. Иллати таваҷҷуҳи донишмандони Ҳиндро ба фарҳангнависӣ фарҳангнигори форсӣ Муин дар ниёзмандии онҳо ба ин забон унвон кардааст, ба ин маъно, ки эрониён ба муносибати он ки забони форсӣ забони модарии онон аст, худро аз луғатномаҳои форсӣ бениёз медонистанд, аз ин рӯ, камтар ба фарҳанги забони худ таваҷҷуҳ кардаанд… донишмандони милали муҷовир, монанди Ҳиндустон ва Туркия, ки забони форсӣ дергоҳ забони расмии дарборӣ ё забони адабии мамлакати онҳо буд, эҳтиёҷ ба тадвини фарҳанги форсиро эҳсос карданд ва ба таълифи луғатномаҳо ҳиммат гумоштанд [6, с.41].

Аз фарҳангномаҳое, ки дар сарзамини Ҳинд навиштаву дар байни суханварони порсӣ шуҳрати хосса ёфтааст, фарҳанги «Баҳори Аҷам» мебошад, ки ба қалами Рой Лоло Тек Чанд Баҳор тааллуқ дорад. Фарҳанги мазкур соли 1739 мелодӣ ба риштаи таҳрир кашида шудааст. Ба фарқ аз дигар фарҳангномаҳои форсӣ «Баҳори Аҷам» саршор аз ибораҳои рехта мебошад: «Такрибан сеяки маводи дар фарҳанг шарҳу тафсиршударо ибораҳои озоду устувору рехта, таркибу қолабҳои гуногуни забон, зарбулмасалҳову маколҳо ташкил додаанд. Дар ягон фарҳанги тафсирии пешина бад-ин миқдор ибораву таркибҳо, зарбулмасалҳову маколҳо шарҳ наёфтаанд. Бад-ин ҷиҳат, баъзе муҳаққиқон «Баҳори Аҷам»-ро фарҳанги ибораҳои рехта гуфтаанд». Ба таъбири дигар, «аз ҷиҳати таносуб 30-35 фоизи моддаҳои луғавии фарҳанги мазкурро ибора ва таркибҳо ташкил медиҳанд, ки то «Баҳори Аҷам» ҳеҷ як аз соҳибфарҳангон ин миқдор ибораву таркибҳоро дар луғати худ гирд наовардаанд» [9, с.92]. «Дар асари пушткоре, ки дар ин таълиф ба кор рафта ва таҳқиқу тафаҳҳусу татаббуе, ки барои таълифи он анҷом гирифта, ин фарҳанг барои луғатнигорони мутааххир бузургтарин ва муҳимтарин сарчашмаи иттилоот перомуни истилоҳот ва калимоти форсӣ будааст, ба тавре ки қабл аз фавти муаллиф чандин бор ба чоп расидааст» [4, ҷ.1, 15].

«Баҳори Ачам» аз чумлаи фарҳангҳои шеърӣ ба ҳисоб рафта, тақрибан дах ҳазор вожаву таркиб ва ибораҳои рехтаву зарбулмасалҳоро дар бар дорад, ки муаллиф бар асоси шавоҳиди шеърӣ ва бо истифода аз дусад номгӯи девони шеъриву баёз онҳоро маънидод кардааст, ҳамзамон, дар байни вожаву таъбироти форсӣ калимаҳои арабиву ҳиндиеро, ки форсзабонони Ҳиндустон истифода мебаранд, овардааст [4, с.26].

Чи тавре маълум аст, зарбулмасалу мақол ва ибораҳои рехта инъикосгари тарзи ҳаёту рӯҳияи одамон, орзую ормони онҳо мебошанд. Ибораҳои рехта аз унсурҳои муҳимми забон ба шумор рафта, ҳамчун масолеҳи дар тӯли қарнҳо рехтаву устуворгардидаи забон дар шакли қолабҳои тайёр ва бо маъниҳои пешакӣ маълум истифода бурда мешаванд [5, с.4]. Дар воҳидҳои фразеологӣ маънӣ хеле нозук, пӯшида, вале басо рангин ва пурҷозиба ифода меёбад. Ибораҳои фразеологӣ мафҳуми ашё, аломат, хусусият, амал ва ҳолатро дар либоси гуворои бадеият, бо ёрии санъатҳои лафзию маънавӣ: маҷоз, ташбеҳ, истиора, ташхис, муболиға ва ғайра образнок ифода мекунанд ва бо ин хусусият аз воҳидҳои дигари ҳаммаъноянишон фарқ карда меистанд» [2, с.90]. Бино ба таъкиди забоншиноси маъруфи тоҷик Р.Ғаффоров «Аҳамияти истеъмоли зарбулмасал ва мақолҳо чун яке аз воситаҳои пурқуввати тасвир дар адабиёти бадеӣ бағоят бузург аст. Агар онҳо дар мавқеи худ истеъмол шаванд, забони нависанда пуробуранг ва салису таъсирбахш шуда, хусусияти миллии он барҷастатар мегардад» [1, с.89].

Ёдовар шудан бамаврид аст, ки дар робита ба ибораҳои рехтаи забони тоҷикӣ аз ҷониби донишмандони ватанӣ ва шарқшиносони рус пажӯҳишҳои зиёде анҷом шудаву дар шакли мақолаву рисолаҳои илмӣ нашр гардидааст [8], ки пажӯҳишҳои Н.Маъсумӣ, Р.Ғаффоров, Х.Ҳусейнов, С.В. Хушенова, И.Ҳасанов, Ҳ.Маҷидов, Б.Камолиддинов ва дигарон таъйидкунандаи ин гуфтор аст. Хусусан, солҳои 60-ум ҳамчун солҳои ташаккули илми фразеологияи тоҷик унвон мешавад [5, с.7]. Вале то имрӯз ҳеҷ пажӯҳиши ҷиддие дар робита ба нақду баррасии ибораҳои рехта дар «Баҳори Ачам» дар шакли як монография ба анҷом нарасидааст. Ҳарчанд, А.Сангинов таҳти унвони «Ибораҳои фразеологӣ дар фарҳанги «Баҳори Ачам» [9] мақолае ба чоп расонида бошад ҳам, вале кори бунёдии ӯ дар ин самт, рисолаи номзадиаш, зери унвони «Фарҳанги «Баҳори Ачам» ва характеристикаи лексиографии он» [1973] муаррифӣ мешавад, ки дар он сухан аз хусусиятҳои лексикографии фарҳанги мазкур рафтааст ва дар зимн танҳо ишора ба ибораҳои устувору рехтаи дар ин фарҳанг воридшуда шудаасту бас. Ба ин тартиб, бо сароҳат метавон гуфт, ки омӯзишу пажӯҳиши «Баҳори Ачам» дар забони тоҷикӣ ҳанӯз ҳам ба таври бояду шояд анҷом нагирифтаву он барои пажӯҳандагони тоҷик як навъ ношинохта боқӣ мондааст.

Муаллифи «Баҳори Ачам» таркибу ибораҳои рехтаро на дар зимни вожаҳо, балки дар сархати алоҳида овардаву ба шарҳу тавзеҳи он пардохтааст. Масалан: ***бод дар бурут афкандан*** ба маънои мағрур ва мутакаббир будан ва хаёли фосиду андешаи табоҳ кардан:

Бод чи афкандаӣ андар бурут,
Қувватат аз ман нафизояд на қут (Ҷалол дар ҳикояи барзгар) [4, ҷ.1, 220].

бар об ниҳодан ба маънои бесуботу нопойдор кардан ва офаридан чизеро:

Ҷаҳон бар об ниҳод-асту зиндагӣ бар бод,
Ғуломи хотири онам, ки дил бар ӯ наниҳод (Саъдии Шерозӣ) [4,ҷ.1, 258].

болин шикастан: порае таъзим кардан, ки он аз болин ҷудо шудан аст. Гӯянд, пеши ӯ рафтам, болин ҳам нашикаст, яъне эътино ба ҳоли мо накард:

Сад кабӯтар гар фиристад Каъба болин нашканам,
Мову бут як рӯз дар майхона по афшурдаем (Мирзо Соиб) [4,ҷ.1, 245].

бе чашму рӯ: беҳаё:

Бе чашму рӯтаре зи ту, эй боғбон, куҷост,
Гул чидаиву шарм зи булбул накардаӣ (Муҳсин Таъсир) [4,ҷ.1, 357].

пай аз ҷо буридан ба маънои тарки омадушуди он ҷо кардан.

хати шамшербанд киноя аз навиштае, ки дар он бими ҳалок бошад [4,ҷ.2,820].

аз баҳо афтидан - аз қимати аслӣ кам шудан:

Ба дарди ғурбату зиндон бисоз чун Юсуф,
Марав ба ҷониби Канъон, ки аз баҳо афтӣ [4,ҷ.1,119].

Тек Чанд Баҳор дар фарҳангнома танҳо ба шарҳи сатҳии бархе ибораҳои рехта қаноат накарда, тавзеҳи амалии онро барои хонанда пешниҳод менамояд. Масалан, дар шарҳи ибораи рехтаи ҳалқа бар ном кашидан Тек Чанд Баҳор чунин тавзеҳеро ироа менамояд: ҳалқа бар ном кашидан – номи касе аз доираи эътибор баровардан ва мирзоёни дафтар ҳам барои ибтоли номи касеро ҳалқа бар давр мекашанд ва ҳам қариб ба ин маънист: ҳалқа кашидан чизеро:

Пирӣ маро зи хотири аҳбоб бурдааст,
Номам шудаст ҳалқа зи қад хамидааст (Муҳсини Таъсир).

ва лаҳу:

Номи некуи туро, эй бехабар,
Ҳалқа хоҳад кард хатти ҷоми май [4, ҷ.2, 741].

Ҳамин гуна шарҳу тавзеҳи муфассалро дар ибораи рехтаи маъруф **гурги борондида** низ дидан мумкин аст. Тек Чанд Баҳор нахуст аз хостгоҳи ин ибораи рехта-тарси гургбача аз борон ва пас аз таҷрибаи аввалини борон далеру нотарс шуданро дар баробари он ҳикоят мекунад, сипас таъкид месозад, ки «ин киноя аз мардуми озмудакор ва гарму сарди олам чашидааст ва дар маҳалли зам мустаъмал» [4, ҷ.3, 1778].

Бо омӯзиш ва баррасии ибораҳои рехта дар фарҳангномаи «Баҳори Аҷам» ин нукта эҳсос мешавад, ки Тек Чанд Баҳор ба ин воҳиди луғавӣ муносибати якранг надоштааст. Ба ин маъно, ки дар фарҳангномаи ӯ ибораҳои рехта дар ҳар сатҳ шарҳу тавзеҳ дода шудаанд. Барои равшан намудани ин нукта метавон муносибати Тек Чанд Баҳорро ба ибораҳои рехта ба чор навъ ҷудо намуд:

1. Соҳиби фарҳангномаи «Баҳори Аҷам» ибораи рехтаро оварда, бе ишора ба маънои луғавӣ дарҳол ба маънои киноиву маҷозии он мепардозад. Барои мисол: **ҳарфи гулӯсӯз**- сухани тунду талх:

Ханҷарат ҳарфи гулӯсӯз зи ҷавҳар дорад,
Ҳаст дар сарзаниши хасм забонаш гӯё (Муҳаммад Саъид Ашраф).

Чунин муносибати Тек Чанд Баҳор ағлабияти фарҳангномаро ташкил медиҳад ва ба андешаи инҷониб ҷойгоҳу манзалати волои «Баҳори Аҷам» низ аз ҳамин гуна шарҳу тавзеҳот маншаъ мегирад.

2. Нахуст ба шарҳу тавзеҳи луғавӣ ва пасон ба маонии кинояву маҷозии он мепардозад, барои мисол: **печидадаст**-касе, ки дасти ӯро печида бошанд ва он киноя аз нотавон ва забун аст:

Бад-ин суспоёни печидадаст,
Сикандар чи лашкар тавонад шикаст (Хоҷа Низомӣ) [4,ҷ.1, 450].

Аз нигоҳи аз шарҳи луғавӣ ба шарҳи киноӣ ва маҷозӣ рафтани ибораҳои рехта дар «Баҳори Аҷам» мавқеи дувумиро ташкил медиҳад, ба ин гуна ки Тек Чанд Баҳор дар бештари маврид, чи тавре ишора шуд, бе шарҳу тавзеҳи луғавӣ ба маънои далолаткунандаи ибораи рехта мепардозад.

3. Соҳиби фарҳангномаи «Баҳори Аҷам» ибораи рехтаро оварда, пас он истилоҳи «маъруф» ё «маълум»-ро меорад ва бе ягон шарҳу тавзеҳи маънои луғавӣ ва ё далолатии ибораи рехта байт ва ё чанд байтеро намуна меорад. Масалан: кафан бофтан: маъруф.

Ситорагон кафани халқро, Салим, бубин,
Чу анкабут чи бо изтироб мебофанд (Муҳаммадқули Беги Салим) [4, ҷ.3, 1703].

Кафан бар даръ дӯхтан: -

Дарахти каённӣ фурӯ рехт бор,
Кафан дӯхт бар даръи Исфандиёр (Хоҷа Низомӣ) [4, ҷ.3, 1703].

Теғ баровардан: маъруф.

Мижгони ту то теғи ҷаҳонгир бароварад,
Бас кушта дили зинда, ки бар ҳамдигар афтод (Хоҷаи Шероз) [4, ҷ.1, 578].

Теғ бар фарқ омадан: маъруф

Мардро вақти фуруд омадани теғ ба фарқ,
Чин фикандан ба ҷабин нанги шаҳодат бошад (Толиби Омулӣ) [4,ҷ.1, 578].

4. Дар бархе маврид дар «Баҳори Аҷам» калима ва ё ибораи рехта оварда шудааст, вале дар баробари он ба ҷуз истилоҳоти «маъруф» ва ё «маълум» дигар чизе оварда нашудааст, на маънои луғавиву далолии он дода шудаасту на байте ва ё мисрае оварда шудааст, ки маънои калимаву ибораро равшан созад. Масалан, **кафши шукрона** [4,ҷ.3,1702], **анбарнӯш** [4, ҷ.3, 1537], **яроқкада** [4, ҷ.3, 2159], **хат шустан** [4, ҷ.2, 820], **хонумон хароб**, **хонумонсӯз**-ҳар кадом маъруф [4, ҷ.2, 771], **покназар**, **покгавҳар** [4, ҷ.1, 383] ва ғайра намунаи ин гуна калимот ва ибораҳо шуда метавонанд.

Воқеан, чунин муносибати Текчанд Баҳор ҳар пажӯҳандаеро дар рӯёрӯйи мушкилӣ қарор медиҳад ва дар зеҳн ин фарзияро замина мегузорад, ки шакли имрӯзии «Баҳори Аҷам» шакли ниҳоии фарҳанг нест ва ё дастхӯри таҳрифи таҳиягарон қарор гирифтааст.

Сарфи назар аз ин гуфтаҳо «Баҳори Аҷам»-ро метавон ҳамчун фарҳанги шеърии форсии тоҷикие унвон кард, ки муаллифаш кӯшида, то барои ҳар як ибораи рехта байте ва ё порчаи шеърие оварад ва аз як тараф, маънии ибораи рехтаро тавзеҳ ва аз тарафи дигар, аз истифодаи чунин ибораи рехта дар забони тоҷикӣ дарак диҳад, ва бо ин равиш онро аз ғанитарин ва муътамадтарин фарҳангномаи форсии тоҷикӣ дар бораи шинохти ибораҳои рехта гардонад.

А Д А Б И Ё Т

1. Ғаффоров Р. Забон ва услуби Раҳим Ҷалил (Дар асоси материали «Одамони ҷовид») / Р. Ғаффоров. – Душанбе: Дониш, 1966. – 224 саҳ.
2. Камолиддинов Б. Ҳусни баён / Б.Камолиддинов. – Душанбе: Ирфон, 1989. – 117 саҳ.
3. Козим Дузфулиён. Фарҳангнависӣ дар Эрон, Шибҳи қораи Ҳинд, Покистон ва Баҳори Аҷам. Пажӯҳишномаи улуми инсонӣ, 1379. - №27. - С.15-33. [бо хати форсӣ]

4. Лола Текчанд Баҳор. Баҳори Аҷам: фарҳанги луғот, таркибот, киноёт ва амсоли форсӣ. Тасҳеҳи Козим Дузфулиён. Дар се ҷилд. -Теҳрон: Тилоя, 1393. [бо хати форсӣ]
5. Маҷидов Ҳ. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик / Ҳ.Маҷидов. – Душанбе, 1982. - 104 с.
6. Муин М. Авомили фасоди луғат. Муқаддимаи Луғатномаи Деҳхудо. - Теҳрон, 1337. - 427 с.
7. Муртазо Фаллоҳ. Ҷойгоҳи фарҳанг ва забони форсӣ дар Шибҳи қораи Ҳинд. Фаслномаи Мутолиоти миллӣ, 1388, №2. -С. 126-151. [бо хати форсӣ].
8. Рубинчик Ю.А. Основы фразеологии персидского языка / Ю.А.Рубинчик. - М.: Издательство «Наука», 1981. - 275 с.
9. Сангинов А. Ибораҳои фразеологӣ дар фарҳанги «Баҳори Аҷам» / А.Сангинов // Ахбороти Академияи илмҳо Ҷумҳурии Тоҷикистон Шуъбаи фанҳои ҷамъиятӣ. - № 1 [71], 1973. - С. 90-96.
10. Сангинов А. Мероси Пурбаҳо / А.Сангинов // Садои Шарқ. - № 10, 1973. - С. 113-117.

ФАРҲАНГИ «БАҲОРИ АҶАМ» - САРЧАШМАИ МУЪТАМАДИ ИБОРАҲОИ РЕХТАИ ТОҶИКӢ

Дар ин мақола атрофи яке аз маъруфтарин фарҳангномаҳои форсии тоҷикӣ «Баҳори Аҷам» ҳамчун сарчашмаи беназир ва муътамади ибораҳои рехта пажӯҳиш анҷом шудааст. Фарҳанги «Баҳори Аҷам» ба қалами Рой Лоло Тек Чанд Баҳор тааллуқ дошта, соли 1739 мелодӣ ба риштаи таҳрир кашида шудааст. «Баҳори Аҷам» аз ҷумлаи фарҳангҳои шеърӣ ба ҳисоб рафта, тақрибан даҳ ҳазор вожаву таркиб ва ибораҳои рехтаву зарбулмасалҳоро дар бар дорад, ки муаллиф бар асоси шавоҳиди шеърӣ ва бо истифода аз дусад номгӯи девони шеъриву баёз онҳоро маънидод кардааст. Ҳамзамон, дар байни вожаву таъбироти форсӣ калимаҳои арабиву ҳиндиеро, ки форсзабонони Ҳиндустон истифода мебаранд, овардааст. То «Баҳори Аҷам» ҳеҷ як фарҳанге ин миқдор ибораву таркибҳоро дар худ фаро нагирифтааст, аз ин рӯ, «Баҳори Аҷам» ҳамчун фарҳанги ибораҳои рехта ёд карда мешавад. «Баҳори Аҷам» нафақат маонии ибораҳои рехта ва корбурди онро дар асри муаллиф дар қораи Ҳинд фаро мегирад, балки ҳамчун сарчашмаи муътамади фарҳангӣ паёми эҷодиёти суханварони шинохтаву ношинохтаи ин ҳавзаи адабиро ба дигар форсизабонон мерасонад. Вокеан, фарҳанги «Баҳори Аҷам» муътамадтарин ва саршортарин сарчашмаи ибораҳои форсии тоҷикӣ мебошад.

Калидвожаҳо: ибораи рехта, фарҳангнигорӣ, «Баҳори Аҷам», забони тоҷикӣ, Ҳинд.

СЛОВАРЬ «БАХОРИ АДЖАМ» КАК НАДЕЖНЫЙ ИСТОЧНИК ТАДЖИКСКИХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ

В статье изучен один из известных персидско-таджикских словарей - «Бахори Аджам», как уникальный и надежный источник таджикских фразеологизмов. Словарь «Бахори Аджам» является одним из известных трудов Рой Лоло Тек Чанд Бахора, составленный в 1739 году. Уникальность «Бахори Аджам» объясняется тем, что является поэтическим словарем, состоящим примерно из десяти тысяч слов, словосочетаний, идиом, фразеологизмов и пословиц, которые собраны и объяснены автором из более двухсот диванов и поэтических сборников. В словаре также приведены слова на арабском и хинди языках, используемые персоязычным населением Индии. Ни один из словарей, составленных до «Бахори Аджам» не содержит столько словосочетаний, идиом и фразеологий, поэтому он по праву считается фразеологическим словарем. «Бахори Аджам», является не только кладезем известных таджикско-персидских фразеологизмов в Индии в эпоху автора, но и выступает надежным источником культурного наследия произведений известных и неизвестных авторов этого литературного региона. Без сомнения, словарь «Бахори Аджам» является надежнейшим и богатейшим источником персидско-таджикских фразеологизмов.

Ключевые слова: фразеология, лексикография, «Бахори Аджам», таджикский язык, Индия.

THE DICTIONARY OF “BAHORI AJAM” AS A TRUSTED SOURCE OF TAJIK PHRASEOLOGIES

The article anolyses one of the most popular Persian-Tajik “Bahori Ajam” as unique and trasted source of phraseologies. The dictionary of “Bahori Ajam” had been written by Roy Lolo Tek, which was edited in 1739. “Bahori Ajam” is one of the poetical dictionary which consists about ten thousand terms, idioms, phraseologies, and proverbs which author explained them in accord with poems and using of two hundred poetical works. Author also pointed on some Arabic and Hindi words which are used by Persians of India. There wasn’t any dictionaries of consisting such amount of phrases and idioms. That’s why “Bahori Ajam” is considered as dictionary of phraseologies. “Bahori Ajam” isn’t only defies phrases and using of them in author’s epoch in India. However it is as a cultural trusted source is a message of professional speakers from the educational sphere for another Persians of the world. Actually the dictionary of “Bahori Ajam” is the most trusted and full of Persian-Tajik phraseologies.

Key words: phraseologies, lexicography, “Bahori Ajam”, Tajik language, India.

Сведения об авторе: ***Гулова Зубайда*** - Таджикский национальный университет, аспирантка кафедры арабской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр. Рудаки 17. Телефон: **(+992) 919-80-70-00**

Information about the author: ***Gulova Zubaida*** - Tajik National University, graduate student of the Department of Arabic Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 17.
Tel.: **(+992) 919-80-70-00**

УДК: 491.550 (575.3)

ЗАРУРАТИ ТАТБИҚ ВА ИСТИФОДАБАРИИ НИЗОМҲО, БАРНОМАҲО ВА СТАНДАРТҲОИ КОМПЮТЕРӢ ВА МОБИЛӢ БАРОИ ОСОНСОЗИИ РИОЯИ ҚОИДАҲОИ ИМЛОИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ВА МЕЪЁРҲОИ ОН

Ибрагимов В.М.
Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Муваффақияти рушд ва ҳифзи забони давлатӣ дар шароити густариши равандҳои ҷиддии ҷаҳонишавӣ ба зарурати татбиқ ва истифодаи технологияҳо ва барномаҳои компютериву мобилӣ дар амалиёти ҳаррӯзаи мо вобастагӣ дорад.

Бинобар ин, мо бояд аз технологияҳо ва барномаҳои компютерӣ барои рушд ва ҳифзи забони тоҷикӣ ҳамчун заминаи боэътимод истифода барем. Имрӯз бисёр барномаҳои компютерӣ ҳам ройгон ва ҳам ғайриройгон ба мо дастрасанд, вале интихоб ба имконият ва қобилияти мо вобаста аст. Аз ин рӯ, мо бояд аз ҳамаи он имкониятҳои компютерӣ, ки ба забони давлатӣ марбут аст, озодона ва оқилона истифода барем.

Ҷиҳати таҳияи барномаҳои мухталифи компютерӣ дар «Барномаи рушди забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2016» банди алоҳида ҷудо шуда буд [5].

Барномаҳои компютерӣ аз забон ва матн иборат буда, дар забонҳои барномарезишудаи гуногун навишта шудаанд. Ҳамаи он чизе, ки мо дар монитори компютерӣ ё экрани мобилӣ мебинем, комилан аз матн иборатанд.

Бе забон ва матн мавҷудияти компютер ё дастгоҳи мобилӣ имконнопазир буда, истифодабарии он низ ғайриимкон аст. Ҳатто бе забон ва матне, ки мо медонем ва мефаҳмем, истифодабарии компютер ё дастгоҳи мобилӣ ба мо душворфаҳм аст.

Ҳар гуна китобҳо, рӯзномаҳо, мақолаҳо, дастурамалҳо, гузоришҳо, ҳисоботҳо, реклама, маърӯзаҳо, қарорҳо, қонунҳо, радио ва телевизион дар умум ҳамаи он чизҳоеро, ки мо мебинем, мехонем, мегӯем, бо даст ламсида, бо дил ҳис мекунем, бегумон аз забон ва матн асос меёбанд. Бе забон ва матн ҳаёти мо, зиндагии ҳозира ва ояндаи мо холӣ ва бемаънӣ аст.

Дар сатҳи баланд донистани забони давлатӣ, вазифаи аввалиндараҷаи ҳар як соҳибватан маҳсуб ёфта месозад, баҳри рушд ва ҳифзи он саҳм дошта бошем.

«Забони тоҷикӣ бо дарназардошти собиқаи тӯлонии таърихӣ ва захираи бузурги луғавӣ ва дар мақоми забони давлатӣ дар асри ҷаҳонишавӣ низ метавонад иқтидори пешинаи худро ҳифз намояд.

Аз ин рӯ, ба муҳаққиқони забоншинос, зиёиён ва умуман ҳар шахсе, ки тақдири забон барояш азиз мебошад, зарур аст, ки забони тоҷикиро ҳамчун забони дорои таърих ва осори беназир аз сели вожаҳои иқтибосӣ, ки имрӯз тавассути технологияҳои навин ва молу маҳсулоти хориҷӣ ба тамоми забонҳо ворид шуда истодаанд, ҳифз намоянд ва дар поку беолоиш нигоҳ доштану ба наслҳои оянда ба мерос гузоштани он саҳми ватандӯстонаи худро гузоранд. Зеро ворид шудани вожаҳои иқтибосӣ боиси маҳдуд гардидани муҳиту майдони истифодаи калимаҳои худӣ, камранг шудани симои миллии забони давлатии мо ва коҳиш ёфтани фасоҳату балоғати он мегардад. Дар баробари ин, хотирнишон месозам, ки бо пешрафти илму техника ва технология забон низ бояд рушд кунад» [8].

Ба ҳамин мақсад, забони тоҷикӣ на танҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки берун аз кишварамон дар кишварҳои хориҷии дуру наздик, дар асоси қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ ва меъёрҳои адабии он низ бояд истифода шавад ва стандартҳои миллии тоҷикӣ ҳангоми истеҳсоли технологияҳои навин ва молу маҳсулоте, ки ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид мешаванд ё ин ки дар кишварамон истеъмол ва истифода мешаванд, новобаста аз кишвари истеҳсолкунанда бояд татбиқ карда шаванд.

Риояи қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ, фаҳмидан ва татбиқи меъёрҳои он метавонад мушкилоти зиёди забонро ҳал намояд. Вале бе истифодаи технологияҳо ва барномаҳои компютерӣ ва мобилӣ иҷро кардани ин масъала номумкин, бенатиҷа ва хеле душвор мебошад. Имрӯз компютер ва дастгоҳи мобилӣ як қисми ҷудонашавандаи ҳаёт ва кору амалиёти ҳаррӯзаи мо буда, таҳияи барномаҳои он барои забони давлатӣ ва барномаҳои махсуси компютерӣ ва мобилӣ барои санҷиши имлои забони тоҷикӣ дар замони имрӯза барои осонтар намудани кор хеле заруранд.

Барои осонсозии риояи қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ технологияҳо ва барномаҳои компютерӣ бояд ба стандартҳои миллӣ ва талаботи забони тоҷикӣ ҷавобгӯ бошанд. Ҳатто истифодаи аломатҳои китобатӣ мувофиқи стандартҳои миллии тоҷикӣ корбаст шаванд. Ҳар як аломат ё ҳарфе, ки мо дар матнҳои тоҷикӣ ба воситаи компютер ё дастгоҳи мобилӣ чоп мекунем, маънои худро дорад.

Масалан, ҳарфи «у», аз ҳарфи «ӯ»-и дароз ва аз ҳарфи «ӯ»-и кӯтоҳ («ӯ» кӯтоҳ монанди ҳарфи «й») фарқ мекунанд. Ҳарфи «ӯ» - ҳарфи алифбои тоҷикӣ нест ва дар

алифбои тоҷикӣ вуҷуд надорад ва имрӯз танҳо дар забони белорусӣ (масалан калимаи белорусии «**настаўніца**» - «муаллима», «teacher») [3, с. 321] ва баъзеи забонҳои дигар истифода бурда мешавад, аз он ҷумла то қабули алифбои лотинӣ дар забони ӯзбекӣ [11] вуҷуд дошт. Ҳатто дар шаҳри Полотски Ҷумҳурии Белорусия пайкараи ҳарфи «ў» гузошта шудааст [9].

Хатоҳое, ки одатан дар матнҳои компютерӣ содир мешаванд, алалхусус, вақте ки ҳарфҳои тоҷикиро умуман истифода намебаранд, дар оянда хатари ҷиддие барои аз байн рафтани ҳарфҳои хосси тоҷикӣ хоҳад гардид. Мисол, навиштани «**Хукумати Чумхурии Точикистон**» бе ҳарфҳои тоҷикӣ хатои ҷиддӣ аст ва бояд дар шакли дуруст бо истифодаи ҳамаи ҳарфҳои тоҷикӣ ҳамчун «**Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон**» навишта шавад. Дар навишти ному насаб, номҳои ҷуғрофӣ, унвонҳо, матнҳои реклама, барномаҳои компютериву мобилӣ ва ҳар гуна матнҳо ҳатман бояд навишти дурусти ҳарфҳо ба назар гирифта шавад.

Оқибати аз байн рафтани як ҳарф ё як овоз дар дигар забонҳо мушкилоти зиёдеро ба бор овард, ки минбаъд аз нав барқарор кардани он бо душвориҳо муяссар мешавад.

Дар навишти аломатҳо низ бояд таваҷҷуҳи ҷиддӣ дод. Вақте ки ададҳо навишта мешаванд, аломати вергул « , » бояд истифода бурда шавад, на нуқта, масалан, панҷуним миллион сомонӣ (5,5 млн. сомонӣ) бояд бо истифодаи вергул навишта шавад, на ин ки бо истифодаи нуқта « . » (5.5 млн. сомонӣ).

Аз ин рӯ, бояд ҳамеша аз ҳарфҳои тоҷикӣ ва стандартҳои миллии тоҷикӣ истифода барем ва ҳуҷҷатҳое, ки дар компютер ё ба воситаи дастгоҳи мобилӣ барои чоп дар коғаз ё ин ки дар Интернет интишор мешаванд, бояд танҳо аз ҳарфҳои тоҷикӣ ва аломатҳои китобатии тоҷикӣ иборат бошанд.

Солҳои 2000-ум ҳарфҳои тоҷикӣ ва тарҳбандии ҳарфкалиди (клавиатураи) тоҷикӣ вуҷуд надошт ва эҳтимол аз сабаби вуҷуд надоштани ҳарфҳои тоҷикӣ дар муҳити компютерӣ, баъзе аз ҳарфҳои монанд ба ҳарфҳои тоҷикӣ ба тугмаҳои ҳарфкалид банд гардиданд.

Имрӯз, дар системаҳои амалиётии компютерии муосир тахминан ҳамаи мушкилоти марбут ба шрифтҳо, ҳарфҳо ва тарҳбандии ҳарфкалид ҳал карда шудаанд. Масалан, дар гунаи навтарини «Windows 10» ё гунаҳои навтарини ҳар гуна низоми омили “Linux” муҳандисон ва барномасозони ширкати «Майкрософт» ва барномасозони “Linux” тарҳбандии ҳарфкалиди тоҷикии стандартиро илова карданд ва дар барномаҳои Office365 ё LibreOffice ҳарфҳои тоҷикӣ дар калимаҳо ва матнҳои тоҷикӣ дар шрифтҳои гуногун, масалан, дар шрифти Tahoma метавонанд чоп карда шаванд.

Акси барномаи компютерии Office365. Матни тоҷикӣ дар шрифти Tahoma [1]

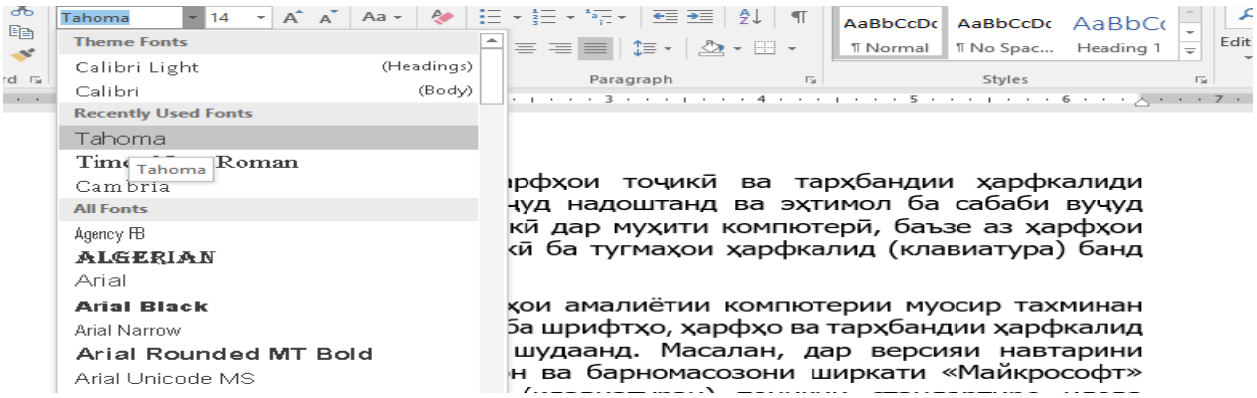

Акси барномаи компютерии LibreOffice5. Матни тоҷикӣ дар шрифти Tahoma [1]

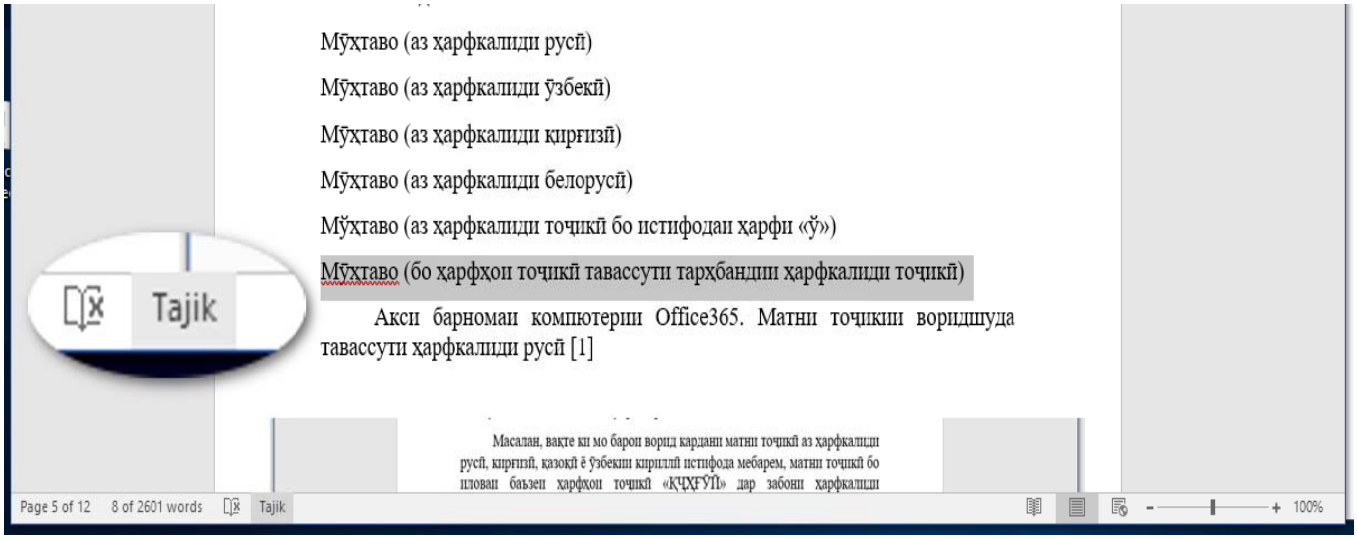

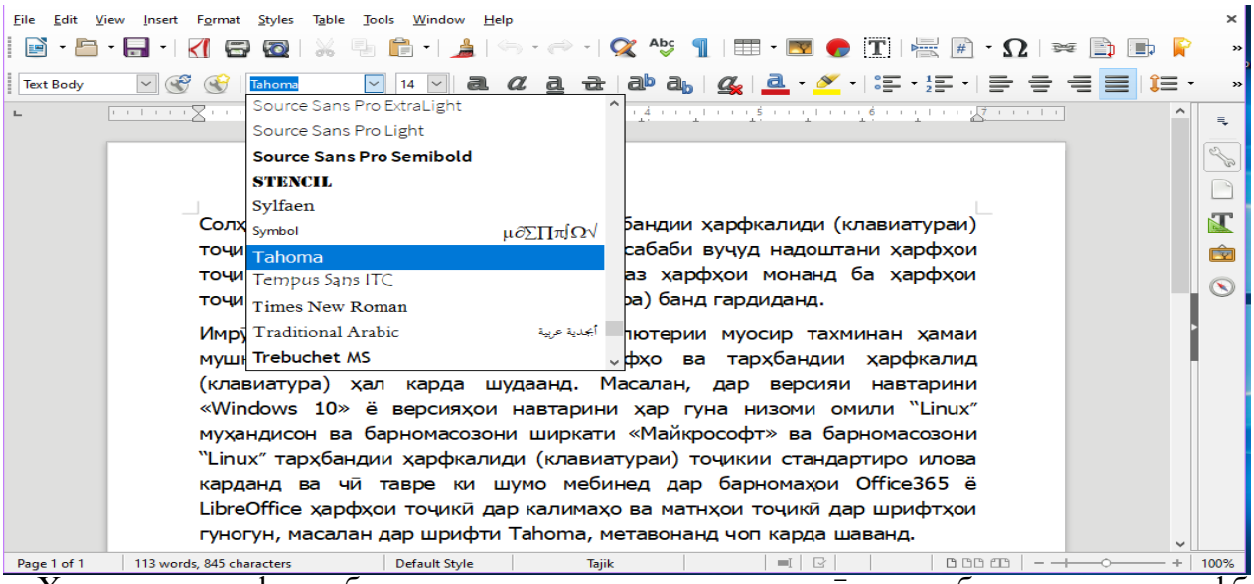

Ҳангоми истифода бурдани стандартҳои рамзгузорӣ ва ҷобаҷогузории алифбои тоҷикӣ дар ҳарфкалиди компютерии стандартӣ, матни тоҷикӣ метавонад дар шрифтҳои гуногун ворид карда шавад.

Тарҳбандии ҳарфкалиди тоҷикӣ аз тарҳбандии ҳарфкалиди русӣ, қирғизӣ, қазоқӣ, ӯзбекии кириллӣ фарқ мекунад. Ҳар як тарҳбандии ҳарфкалид маҷмӯи аломатҳои шахсии худро дорад.

Масалан, вақте ки мо барои ворид кардани матни тоҷикӣ аз ҳарфкалиди русӣ, қирғизӣ, қазоқӣ ё ӯзбекии кириллӣ истифода мебарем, матни тоҷикӣ бо иловаи баъзе ҳарфҳои тоҷикӣ «ҚҶҲҒӮЙ» дар забони ҳарфкалиди интихобшуда ворид карда мешавад ва ҳамчун ҳарфҳои тоҷикӣ ҳисоб карда намешаванд:

Мӯҳтаво (аз ҳарфкалиди русӣ)
Мӯҳтаво (аз ҳарфкалиди ӯзбекӣ)
Мӯҳтаво (аз ҳарфкалиди қирғизӣ)
Мӯҳтаво (аз ҳарфкалиди белорусӣ)
Мӯҳтаво (аз ҳарфкалиди тоҷикӣ бо истифодаи ҳарфи «ӯ»)
Мӯҳтаво (бо ҳарфҳои тоҷикӣ тавассути тарҳбандии ҳарфкалиди тоҷикӣ)
Акси барномаи компютерии Office365. Матни тоҷикии воридшуда тавассути ҳарфкалиди русӣ [1].

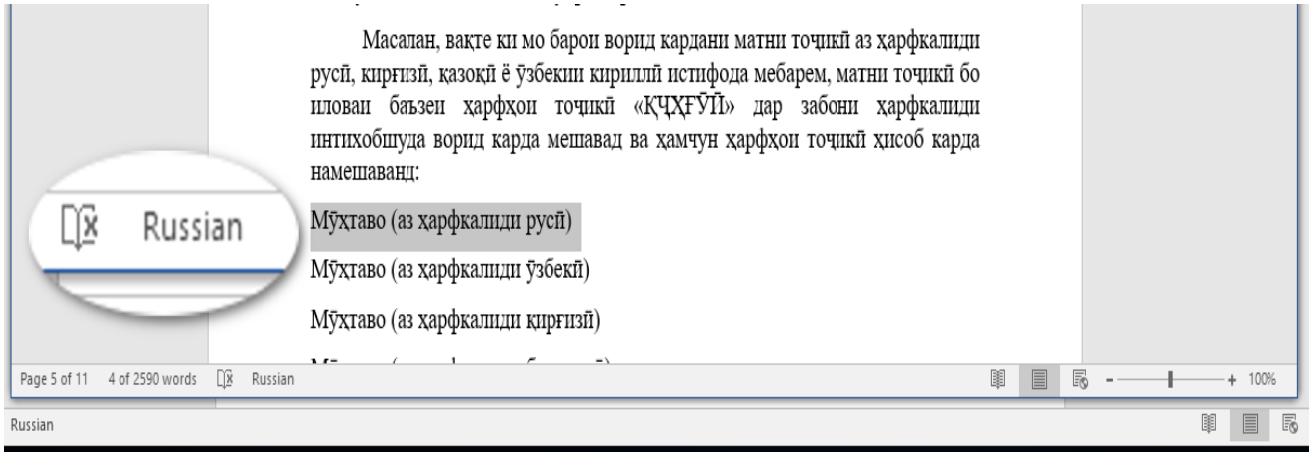

Акси барномаи компютерии Office365. Матни тоҷикии воридшуда тавассути ҳарфкалиди тоҷикӣ [1].

Дар ин мисол, вақте ки калимаи «мӯҳтаво» бо ҳарфҳои тоҷикӣ тавассути тарҳбандии клавиатураи тоҷикӣ ворид карда шуд, барномаи тафтиши имло хаторо муайян карда, калимаи «муҳтаво»-ро ислоҳ кард. Дар калимаҳои дигари «Мӯҳтаво», ки бо ҳарфҳои бегона ворид карда шудаанд, барномаи тафтиши имло хаторо муайян накард.

Мисолҳои калимаҳои ғалатдори дигар: гурӯҳ, дӯст, имрӯз, рӯзнома ва ғ.

Шояд, баъзе фикр кунанд, ки 5 калимаи “Муҳтаво”-е, ки навишта шудаанд, аз ҳамдигар фарқ намекунанд. Вале дар ҳақиқат онҳо аз якдигар дар муҳити компютерӣ ва мобилӣ фарқ мекунанд ва ҳар як ҳарф ба забони худ тааллуқ дорад.

Барои таҳия кардани ҳарфкалиди стандартии тоҷикӣ Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи стандартҳои рамзгузорӣ ва ҷобаҷогузории алифбои тоҷикӣ дар ҳарфкалиди (клавиатураи) компютерии стандарти UNICODE барои истифодабарии компютерӣ» [5] бояд ба асос гирифта шавад.

Ҷадвали ҳарфҳои алифбои тоҷикӣ ва рамзҳои Юникоди марбут ба он мувофиқи Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи стандартҳои рамзгузорӣ ва ҷобаҷогузории алифбои тоҷикӣ дар сафҳакалиди (клавиатураи) компютерии стандарти UNICODE барои истифодабарии компютерӣ» [5] аз 2-юми августи соли 2004, №330:

Ҳарфҳои калон									
А	U+0410	Е	U+0401	Қ	U+049a	С	U+0421	Ч	U+0427
Б	U+0411	Ж	U+0416	Л	U+041b	Т	U+0422	Ҷ	U+04Ь6
В	U+0412	З	U+0417	М	U+041c	У	U+0423	Ш	U+0428
Г	U+0413	И	U+0418	Н	U+04d	Ӯ	U+04ee	Ъ	U+042a
Ғ	U+0492	Ӣ	U+04e2	О	U+041e	Ф	U+0424	Э	U+0421
Д	U+0414	Й	U+0419	П	U+041f	Х	U+0425	Ю	U+042e
Е	U+0415	К	U+041a	Р	U+0420	Ҳ	U+04Ь2	Я	U+042f
Ҳарфҳои хурд									
а	U+0430	е	U+0451	қ	U+049Ь	с	U+0441	ч	U+0447
б	U+0411	ж	U+0436	л	U+043Ь	т	U+0442	ҷ	U+04Ь7
в	U+0432	з	U+0437	м	U+043c	у	U+0443	ш	U+0448
г	U+0433	и	U+0438	н	U+043d	ӯ	U+04ef	ъ	U+044a
ғ	U+0493	ӣ	U+04e3	о	U+043e	ф	U+0444	э	U+044d
Д	U+0434	й	U+0439	п	U+043f	х	U+0445	ю	U+044e
Е	U+0435	к	U+043a	р	U+0440	ҳ	U+04b3	я	U+044d

Агар ҷадвали расмии ҳарфҳои алифбои тоҷикӣ ва рамзҳои Юникод барои тарҳбандии ҳарфкалиди тоҷикӣ то ҳол такмил наёфт, он гоҳ рамзи U+0411 барои ҳарфи хурди «б» бояд ба U+0431 ислоҳ карда шавад, зеро ки он барои ҳарфи калони «Б» истифода мешавад ё ин ки ҳангоми барномарезӣ ин ислоҳ ва баъзеи ислоҳоти дигар барои ҳарфи хурди «э» ва «я» аз рӯйи ин ҷадвал бояд ба назар гирифта шаванд.

Ҳарфҳо ва аломатҳои китобатии тоҷикӣ дар тарҳбандии стандартии клавиатураи тоҷикӣ (муҳити Windows)

Акси 1 (ҳарфҳои хурд) [1]

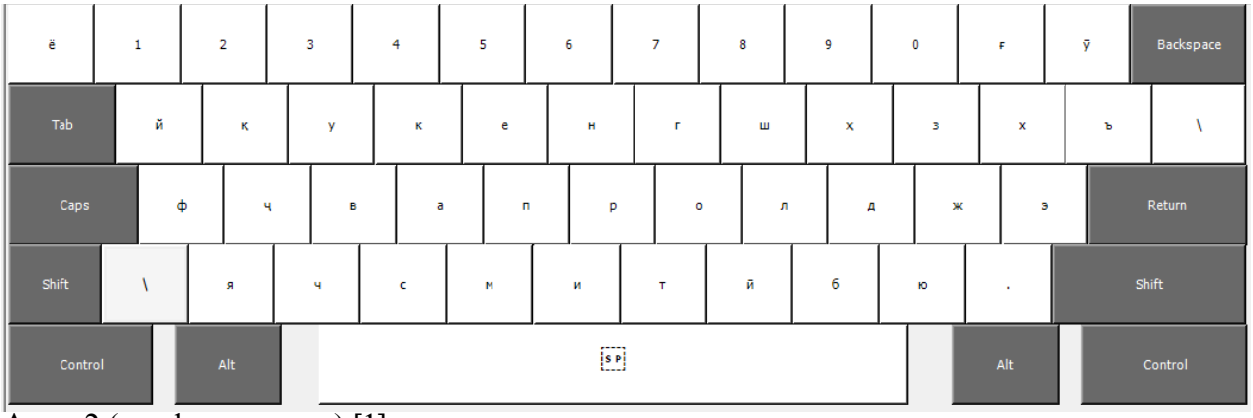

Акси 2 (ҳарфҳои калон) [1]

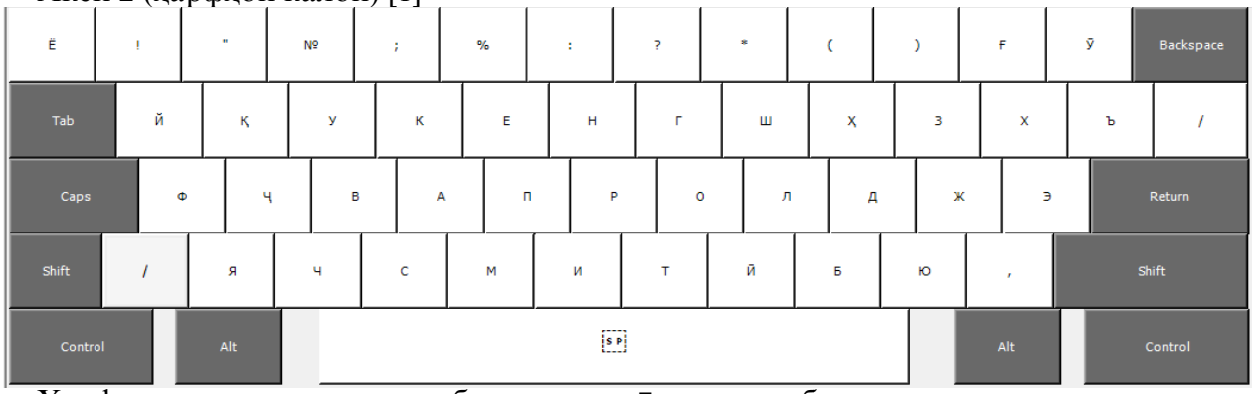

Ҳарфҳо ва аломатҳои китобатии тоҷикӣ дар тарҳбандии стандартии клавиатураи тоҷикӣ (муҳити Linux)

Акси 1 (ҳарфҳои хурду калон) [1]

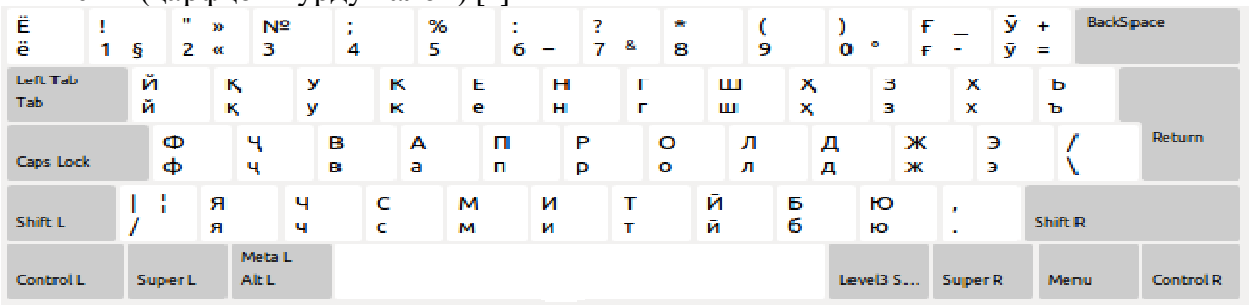

Мутаассифона, дар тарҳбандии ҳарфкалиди тоҷикӣ барои низоми омили «Windows» аломатҳои тарҳ «-», баробар «=», ҷамъ «+» ва нимтире «-» пешбинӣ нашуданд. Дар соҳаи молия ва ҳисобдорӣ ин мушкилии ҷиддӣ аст, зеро ки барои ворид кардани маълумот ё супоришҳо дар забони тоҷикӣ ва таҳияи формулаҳо ҳангоми мавҷуд набудани ин аломатҳо мутахассис бояд аз ду тарҳбандии ҳарфкалиди гуногун истифода барад. Чунин таҷрибаи носоз барои таҳия кардани гузоришҳо, ҳисоботҳо ва ҳуҷҷатҳои дигар дар забони тоҷикӣ вақти зиёдро мегирад. Хуб мешавад, ки бинобар пешрафти барномаҳои компютерӣ ва техникаи муосир, тарҳбандии клавиатураи тоҷикӣ аз нав баррасӣ карда шавад. Аломатҳои китобатӣ ва аломатҳои дигари муҳим бояд ба тарҳбандии нави ҳарфкалиди (клавиатураи) тоҷикӣ илова карда шаванд.

Агар мо калимаҳои тоҷикиро ба воситаи тарҳбандии ҳарфкалиди «тоҷикӣ»-и ғайристандартӣ ворид кунем, хатоҳое, ки ногаҳон ворид карда мешаванд, бо компютер ва бо барномаи тафтиши имлои забони тоҷикӣ муайян карда намешаванд ва дар натиҷа мо матни ғалатдорро чоп мекунем.

То он вақте ки мутахассисон аз тарҳбандиҳои ғайристандартии ҳарфкалид, шрифтҳо ва калимаҳои гуногун бетартибона истифода мебаранд, мушкилоти имлои забони тоҷикӣ дар соҳаи чопӣ новобаста аз мавҷуд будани қоидаҳои расмии имлои забони тоҷикӣ ҳалли худро намеёбад. Тарҳбандии ҳарфкалид (клавиатура), шрифтҳо ва ҳарфҳои тоҷикӣ дар муҳити компютерӣ ва мобилӣ бояд ба тартиб дароварда шаванд ва мутахассисон бояд қоидаҳои нави имлои забони тоҷикиро риоя кунанд ва дар матнҳои худ ба рӯй додани хатоҳои ҷиддӣ ва одӣ роҳ надиҳанд, зеро аз ин хатоҳои чопӣ мушкилоти молиявӣ ҳам пайдо мешаванд.

Яке аз мушкилоти имлои забони тоҷикӣ дар соҳаи компютерӣ ва мобилӣ ин дар бисёр маврид дуруст истифода накардани техникаи компютериву мобилӣ ва муносибат ба кор аст. Мутахассисон бояд масъалаҳои компютерии техникиро ҳал кунанд ва мутмаин шаванд, ки техника дуруст кор мекунад ва дар тамоми муассиса бо техникаҳои дигар ҳамоҳанг аст ва системаҳои компютерии нав ва навсозиҳо насб карда шудаанд.

Мутахассисоне, ки доим аз компютер истифода мебаранд ва мантҳои тоҷикиро ворид мекунанд, бояд аз ҳарфкалиди стандартии тоҷикӣ истифода баранд ва ҳар як ҳарфи тоҷикиро бо эҳтиром ба забони давлатӣ мувофиқи қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ ворид кунанд.

Ҳангоми чоп чунин мешавад, ки камбудиҳои имлои забони тоҷикиро на муаллиф ва на муҳаррир намебинанд, вале барномаи компютерӣ метавонад барои ислоҳ кардани хатоҳо ва тезондани кор ба мо кумак расонад.

Тағйироту иловаҳое, ки ба имлои забони тоҷикӣ дар оянда ворид карда мешаванд, бояд дарҳол ҳангоми кор бо компютер ба кор дароварда шаванд. Забони тоҷикӣ аз алифбои расмии забони тоҷикӣ асос меёбад ва ҳар як ҳарфи алифбои тоҷикӣ хишти забони тоҷикӣ мебошад.

Барои ҳал кардани масъалаҳои техникии компютерӣ Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасмим гирифтааст, ки бо мақсади рушду густариши минбаъдаи забони давлатӣ як барномаи мукаммалу навтарини санҷиши имлои забони тоҷикӣ ва лоиҳаи стандарти нави тарҳбандии ҳарфкалиди (клавиатураи) тоҷикӣ барои дастгоҳҳои компютерӣ (муҳити Windows ва Linux) ва дастгоҳҳои мобилӣ (муҳити Windows, Android, iOS) тарҳрезӣ намояд ва манзури муштариёни соҳибзабон гардонад. Чунин иқдом, аллакай, дар Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ шуда истодааст. Мисоли зер аз барномаи мазкур:

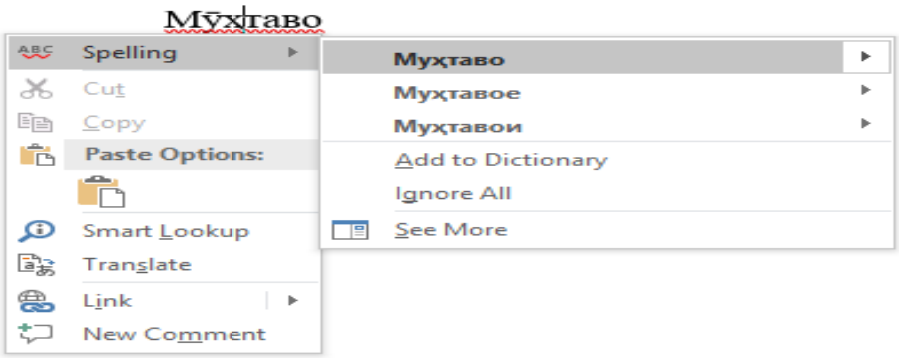

АДАБИЁТ

1. Аксҳои барномаи компютерии санҷиши имлои забони тоҷикӣ барои версияи навтарини Microsoft Office. Ибрагимов В.М. [манбаи электронӣ]. URL: http://office365.tj/tg (санаи истифодабарӣ: 17.11.2017)
2. Алифбои забони тоҷикӣ. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4 октябри соли 2011, № 458. Қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ. URL: http://www.jumhuriyat.tj/index.php?art_id=8052 (санаи истифодабарӣ: 17.11.2017)
3. Англійска-беларуска-рускі слоўнік / Англо-белорусско-русский словарь. Год: 2004, Автор: Суша Т. М. Издатель: Мінск: Беларуская Энцыклапедыя. ISBN: 985-11-0289-X. 400 страниц. С. 321 [манбаи электронӣ]. URL: https://b-tor.ru/viewtopic.php?t=255336 (санаи истифодабарӣ: 19.11.2017)
4. Барномаи рушди забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2016. [манбаи электронӣ]. URL: http://kumitaizabon.tj/tg/content/barnomai-rushdi-zaboni-davlatii-chumkhurii-tochikiston-baroi-solkhoi-2012-2016 (санаи истифодабарӣ: 17.11.2017)
5. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи стандартҳои рамзгузорӣ ва ҷобаҷогузории алифбои тоҷикӣ дар сафҳакалиди (клавиатураи) компютерии стандарти UNICODE барои истифодабарии компютерӣ» аз 2-юми августи соли 2004, №330 [манбаи электронӣ]. URL: http://www.adlia.tj/show_doc.fwx?Rgn=5249 (санаи истифодабарӣ: 15.11.2017)
6. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 10 июли соли 2017, № 344, ш. Душанбе «Дар бораи Қоидаҳои ягона барои сомонаҳои расмии вазорату идораҳо, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот дар шабакаи Интернет» [манбаи электронӣ]. URL: http://jumhuriyat.tj/index.php?art_id=30125 (санаи истифодабарӣ: 21.11.2017)
7. Муроҷиати Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳамаи истифодабарандагон, муаллифони мақолаҳо ва маъмурони сомонаҳои интернетӣ. [манбаи электронӣ]. URL: http://kumitaizabon.tj/tg/content/murochiati-kumitai-zabon-va-istilokhoti-nazdi-khukumati-chumkhurii-tochikiston-ba-khamai-0 (санаи истифодабарӣ: 08.12.2017)
8. Паёми телевизионии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати Рӯзи забони давлатӣ аз 04.10.2017, шаҳри Душанбе. [манбаи электронӣ]. URL: http://president.tj/node/16321 (санаи истифодабарӣ: 05.10.2017)
9. Памятник букве "Ў". Памятник букве Ў в Полоцке был установлен в 7 сентября 2003 году в юбилейный год десятого празднования дня белорусской письменности. Фотография: [манбаи электронӣ]. URL: https://www.votpusk.ru/gallery/foto.asp?DST=12889&P=3 (санаи истифодабарӣ: 20.09.2017)

10. Русско-белорусский словарь (в трёх томах) Год: 2002. под ред. Я.Коласа, К.Крапивы, П.Глебки. 800 страниц. Издательство: Беларуская Энцыклапедыя/ [манбаи электронӣ]. URL: https://booktracker.org/viewtopic.php?t=9943 (санаи истифодабарӣ: 20.09.2017)
11. Ӯ, ӯ (У с краткой) — буква расширенной кириллицы. Используется в белорусском алфавите. [манбаи электронӣ]. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Ў (санаи истифодабарӣ: 20.09.2017)
12. Фарҳанги имлои забони тоҷикӣ, Душанбе – 2013. [манбаи электронӣ]. URL: http://kumitaizabon.tj/tg/tajik-spell-checker (санаи истифодабарӣ: 25.12.2017)

ЗАРУРАТИ ТАТБИҚ ВА ИСТИФОДАБАРИИ НИЗОМҲО, БАРНОМАҲО ВА СТАНДАРТҲОИ КОМПЮТЕРӢ ВА МОБИЛӢ БАРОИ ОСОНСОЗИИ РИОЯИ ҚОИДАҲОИ ИМЛОИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ВА МЕЪЁРҲОИ ОН

Дар мақола масъалаҳои истифодаи алифбои забони тоҷикӣ ва риоя нагардидани қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ дар муҳити компютерӣ ва мобилӣ баррасӣ мегардад. Инчунин, масъалаҳои рамзгузории ҳарфҳои тоҷикӣ ва тарҳбандии ҳарфкалиди стандартӣ бо истифодаи ҳарфҳои тоҷикӣ ва аломатҳои китобатӣ дар стандарти ЮНИКОД барои истифода дар компютер ва дастгоҳи мобилӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Дар мақола мисолҳо доир ба истифодаи нодурусти алифбои забони тоҷикӣ дар барномаҳо ва низомҳои компютерӣ ва мобилӣ оварда шудаанд ва дар кадом асос ба вуҷуд омадани ғалатҳои имлоӣ дар забони тоҷикӣ ҳангоми таҳияи матн шарҳ меёбанд. Барои ҳалли масъалаҳои риоя гардидани қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ дар муҳити компютерӣ ва мобилӣ зарур аст, ки на танҳо аз ҷониби истифодабарандагон, балки аз тарафи барномасозони нармафзори компютерӣ ва мобилӣ низ бояд ҳатман аз стандартҳои миллӣ мувофиқи талаботи умумиҷаҳонӣ, масалан стандарти ЮНИКОД, инчунин стандарти тарҳбандии ҳарфкалиди тоҷикии компютерие, ки дар тамоми низомҳои омили компютерӣ ва мобилӣ машҳур мебошанд, истифода баранд. Нодуруст истифода бурдани алифбои тоҷикӣ, рамзгузории ғайристандартӣ ва ҷойгузинии ҳарфҳо дар муҳити компютерӣ ва мобилӣ вобаста аз афзудани фазои иттилоотӣ дар забони тоҷикӣ метавонад ба ҳароҷоти молиявии мутаносиб барои ислоҳ кардани матнҳои номувофиқи тоҷикӣ дар технологияҳое, ки, аллакай, дорои стандартҳо мебошанд, гумшавии иттилоот ва имконнопазирии истифодаи оянда он оварда мерасонад. Ҳангоми навиштан ва таҳияи матн бо забони тоҷикӣ зарур аст, ки аз ҳамаи ҳарфҳои забони тоҷикӣ тибқи қоидаҳои имло истифода бурд.

Калидвожа: алифбои тоҷикӣ, имлои забони тоҷикӣ, тафтиши имлои забони тоҷикӣ, тарҳбандии ҳарфкалиди забони тоҷикӣ, юникод, unicode, стандартҳои компютерӣ, стандартҳои мобилӣ, шрифтҳои тоҷикӣ, низоми омил, Windows, Linux, Android, iOS, ҳарфи «Ӯ» бо аломати макрон (аломати диакритикӣ), ҳарфи «Ў» бо йот, Office365, LibreOffice.

НЕОБХОДИМОСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ И ИСПОЛЬЗОВАНИЯ КОМПЬЮТЕРНЫХ И МОБИЛЬНЫХ СИСТЕМ, ПРОГРАММ И НАЦИОНАЛЬНЫХ СТАНДАРТОВ ДЛЯ УПРОЩЕНИЯ СОБЛЮДЕНИЯ ТРЕБОВАНИЙ И ПРАВИЛ ПРАВОПИСАНИЯ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

В статье рассматриваются существующие проблемы использования таджикского алфавита и несоблюдения правил таджиксого правописания в компьютерной и мобильной среде, а также затрагиваются проблемы кодировки и раскладки на клавиатуре компьютеров символов таджикского алфавита в стандарте UNICODE для компьютерных и мобильных применений. В статье приводятся примеры того, как именно неправильно используется таджикский алфавит в компьютерных и мобильных системах и программах и на основе чего допускаются орфографические ошибки в таджикском языке при вводе текста. Для решения проблем соблюдения правил правописания в компьютерной и мобильной среде требуется соблюдать не только правила таджикской орфографии со стороны пользователей, но разработчики компьютерных и мобильных приложений обязаны применять национальные стандарты, которые соответствуют требованиям общемировых стандартов, например, стандарта Юникод, а также стандартной раскладки таджикской компьютерной клавиатуры, применение которой практикуется уже во всех популярных мобильных и компьютерных операционных системах. Неправильное использование таджикского алфавита, нестандарной кодировки и расположения букв таджикского алфавита в компьютерной и мобильной среде по мере роста инфомационного пространства на таджикском языке может привести к серьёзным соразмерным финансовым затратам для исправления несовместимости таджикского текста в технологиях, использующих стандарты, к утрате данных или невозможности их дальнейшего использования. Статья настоятельно рекомендует всем пользователям и разработчикам компьютерных и мобильных систем и программ соблюдать официальные правила правописания таджикского языка и использовать национальные стандарты и алфавит таджикского языка. При написании или составлении текстов на таджикском языке необходимо прописывать все буквы таджикского алфавита, согласно правилам правописания.

Ключевые слова: таджикский алфавит, таджикская орфография, проверка правописания, таджикская раскладка клавиатуры, юникод, unicode, компьютерные стандарты, мобильные стандарты, таджикские шрифты, операционная система, Windows, Linux, Android, iOS, буква «Ӯ» с макроном (диактрическим знаком), буква «Ў» с краткой, Office365, LibreOffice.

THE NEED TO APPLY AND USE COMPUTER AND MOBILE APPS OR PROGRAMS AND NATIONAL STANDARDS TO OBSERVE THE REQUIREMENT AND RULES OF TAJIK SPELLING

The article describes existing problems and issues of Tajik spelling and alphabet usage in computer and mobile environment, as well as describes the problems and issues of encoding of Tajik characters and Standard Tajik Keyboard Layout regarding the Unicode standard for computer and mobile systems. The article also provides examples on how the Tajik alphabet is used improperly in mobile and computer operation systems and programs and also explain the basis of why spelling errors take place in the Tajik language when text is entered. To solve Tajik spelling problems in computer and mobile environment, it is necessary to observe not only the rules of Tajik spelling on the users' side, but developers of computer and mobile software have to apply national standards, which meet the requirements of global standards such as the Unicode standard and also the standard layout of the Tajik keyboard, the usage of which is already practiced in all popular mobile and computer operating systems. Incorrect use of the Tajik alphabet, non-standard encoding and characters or letters of the Tajik alphabet in the computer and mobile environment can lead to serious commensurate financial costs for correcting and resolving the incompatibility, data loss or inability to use Tajik texts in environments, which are based on standards. The article provides recommendations for all users and software developers of mobile and computer systems

to follow official Tajik spelling rules, national standards and Tajik alphabet. During typing or preparing texts in Tajik language it is important to use and type all Tajik characters or letters regarding the spelling rules.

Key words: Tajik keyboard layout, Unicode, computer standards, mobile standards, Tajik font, Tajik alphabet, Tajik orthography, spellchecking, spell checking, spell checker, Tajik spelling, operating systems, Windows, Linux, Android, iOS, Cyrillic letter u with macron «Ӯ», Short U, Office365, LibreOffice.

Сведения об авторе: ***Ибрагимов Виктор Мухторович*** – Таджикский государственный институт языков им. С. Улугзода, соискатель кафедры таджикского языка и теории языкознания. **Адрес:** 734019, Республика Таджикистан, Душанбе, ул. Мухамадиев 17/6. E-mail: **victor.ibragimov@gmail.com.** Телефон: **(+992) 918-68-15-26**

Information about the author: ***Ibragimov Victor Mukhtorovich*** - Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulugzoda, aspirant of the Tajik Language and Linguistics Theory Department. **Address:** 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Mukhamadiev 17/6. E-mail: **victor.ibragimov@gmail.com.** Tel.: **(+992) 918-68-15-26**

УДК: 491.550+891.550-1 (575.3)

КОРБУРДИ БАЪЗЕ ВОЖАҲОИ ОМОНИМӢ ДАР ОСОРИ МАНУЧЕҲРИИ ДОМҒОНӢ

Муслимов Ҳ.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Манучеҳрии Домғонӣ аз намоёнтарин чеҳраҳои адабиёти асри X-XI-и форсу тоҷик ба ҳисоб меравад ва адабиёти ин давраи моро бе номи ин марди бузург дар қатори устодони беҳамтои ин давр Унсурӣ ва Фаррухӣ тасаввур кардан номумкин аст.

Оид ба Манучеҳрии Домғонӣ бори нахуст Муҳаммад Авфии Бухороӣ дар «Лубоб-ул-албоб» маълумот додааст, ки онро нисбатан боэътимод донистан мумкин аст: «Манучеҳрӣ ороядаи чеҳраи балоғ ва пирояи сарви бӯстони бароат бувад. Андак умри бисёр фазл ва наводири айёму аҷоиби рӯзгор ва ҳифзе қавиву закое тамому қароҳате наққод. Дар айёми кӯдакӣ чунон закӣ буд, ки ҳар навъ, ки аз ӯ дар шеър имтиҳон кардандӣ, бадеҳа бигуфтӣ ва хотири ӯ ба мувосати он масоҳат кардӣ» [7, с.29].

Аз мероси адабии Манучеҳрии Домғонӣ то замони мо ягона девони ашъор омада расидааст. Ҳарчанд ки Ризоқулихони Ҳидоят «шунидам, ки гуфтаанд: сӣ ҳазор байт девон дошта»-мегӯяд, вале девони Манучеҳрӣ ҳамагӣ фарогири 2757 байт аст. Ин миқдор, албатта, ҳамаи эҷоди бадеии шоирро пурра фаро намегирад ва мурури айём навиштаҳои зиёди ӯро чун осори суханварони дигари форсу тоҷик ба нестӣ расондааст. Нусхаҳои девони шоир, ки Давлатшоҳи Самарқандӣ «дар Эронзамин машҳур» гуфтааст, дар китобхонаи собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ва хориҷа маҳфузанд, он нусхаҳои хаттии девони Манучеҳрӣ, ки дар китобхонаҳои хориҷа мавҷуданд, дар як қатор феҳристҳо тавсиф ва қайд шудаанд [20, с.2,5].

Дар хусуси арзишҳои адабиву илмии осори шоир таҳқиқоти назаррас сурат гирифтааст, ки бештари онҳо роҷеъ ба мафҳумҳои адабии осори шоир мебошад. Мо дар ин мақолаи худ кӯшидем аз ғановати шоирӣ, ҳунари суханофаринӣ ва услуби Манучеҳрӣ ҳарф занем, то хонандаро боз ҳам бештар бо сеҳри сухани ин бузургвор ошно созем. Бад-ин тартиб, дар нигоштаи мо ҷойгоҳи калимаҳои муташобеҳ дар қасоиди шоир мавриди тадқиқ қарор гирифтааст ва, ба андешаи мо, баррасии ин паҳлуҳо яке аз ҷанбаҳои пуарзиши забонии осори гаронмояро метавонад мушаххас созад. Чун сухан аз ғановати шоирӣ меравад, пеш аз ҳама, ба корбурду истифодаи луғоти пурмаънову каломи муассири шоир баҳо гузошта мешавад. Бешубҳа, сарчашмаи аввали шеър вожа, ё худ калима аст, ки ба василаи он каломи манзум муассиру хотирмон мегардад. Дар шеър калимоти маънидор дар либоси бадеӣ бо мафҳуми васеъ ифода ёфта, дар зеҳну назари шунаванда ва ба дилу эҳсоси хонанда ҷой мегирад, ки худ рисолати шеъру шоирӣ низ дар ҳамин аст. Дар илми услубшиносӣ вақте сухан аз услуби шоир ё нависанда меравад, яке аз муҳимтарин масоил ин аст, ки эҷодкор аз воҳидҳои семантикӣ-луғавии забон чӣ тавр истифода кардааст.

Насируддини Тӯсӣ оид ба калимаҳои омонимӣ чунин мегӯяд «… Як лафз бар маънии бисёр далолат кунад, онро алфози муттафиқа» (ҳамраъй) хонанд ва аз ду навъ холӣ набувад: ё ба вазъи аввал, баъзе аз он маъонӣ ниҳода бошанд ва ба сабаби муносибате мушобаҳате бар дигар маъонӣ итлоқ кунанд. Монанди итлоқи лафзи мардум бар «ҳайвони нотиқ» ва бар «мардуми масрур». Ва на чунин бувад, балки ҳама дар вазъи мутасовӣ бошанд, бе аввалияте. Монанди итлоқи чашма бар «чашмаи об» ва «чашмаи тароз» ва «чашмаи офтоб» [12, с. 13].

Маъмулан вожаҳои забонро аз лиҳози мафҳум ва ифодаи маънӣ ба гурӯҳҳои семантикӣ - синонимӣ, антонимӣ, сермаъно ва омонимӣ ҷудо мекунанд. Гурӯҳбандии семантикӣ яке аз муҳимтарин қишрҳои таркиби луғавии забон ба шумор меравад, зеро он ба маънои калима асос меёбад. Яке аз гурӯҳҳои семантикӣ омонимҳо мебошанд, ки дар

ҳамаи забонҳо вуҷуд доранд ва ин қазияи забонӣ бо сермаъноии калимаҳо низ алоқаманд аст [4].

Омонимия (юнонии қадим «homos»-худи ҳамон, баробар ва «onoma»-ном) калимаҳое мебошанд, ки аз ҷиҳати шакл, яъне тарзи хаттӣ ба ҳам монанд, вале аз ҷиҳати маъно аз ҳам фарқ мекунанд [1]. Дар вожашиносии забони форсии муосир омонимҳоро «калимоти муташобеҳ -متشابه» [17], яъне калимаҳои аз ҷиҳати шакл бо ҳам монанду наздик номидаанд.

Забоншинос М. Н. Қосимова сабабҳои пайдоиши омонимҳоро муфассал шарҳ дода менависад, ки пайдоиши омонимҳо гуногун аст: 1) дар як таркиби овозӣ пайдо шудани калимаҳои мухталифмаънои як забон: чанг - панҷа, чанг - ғубор, чанг-асбоби мусиқӣ; 2) дар натиҷаи тағйири овозӣ кардани баъзе калимаҳои худӣ: соз - асбоби мусиқӣ, соз - асбобу анҷом, ҷиҳоз ва соз - сиғаи амр аз феъли сохтан; 3) калимаҳои худӣ бо калимаҳои иқтибосӣ: сафина - баёз, сафина (арабӣ) - киштӣ; 4) дар натиҷаи иқтибос шудани омонимҳои забони арабӣ: сафо - равшанӣ, сафо - сулҳ, Сафо - номи кӯҳ дар Макка [6, с. 89].

Омонимҳо баёнгари боигарии таркиби луғавии забон буда, ин мавзӯъ то андозае дар забоншиносии тоҷик ҳалли худро ёфтааст [9, с. 19-21; 8, с. 22-25; 3, с. 10-17].

Забоншинос Ҳаитова Ш. сабабҳои ба вуҷуд омадани омонимҳоро ба се гурӯҳ тақсим мекунад: «1. Аз ҳисоби калимаҳои полисемӣ пайдо мешаванд. Тавре зикр гардид, дар полисемия дар байни маъноҳо вобастагӣ ҳаст. Ба ибораи дигар, дар он як маъно дар заминаи маънои дигар ба миён меояд. Масалан, калимаи «шона» моҳиятан калимаи полисемӣ мебошад. Он дорои чаҳор маъно (қисми болои даст, асбоб барои ба тартиб овардани мӯй, чангаки моҳигирӣ, қисмати ниҳоли пахта), ки аз рӯйи шакл монандӣ доранд ва он боиси сермаъноӣ гаштааст. Вале дар натиҷаи сутурда шудани алоқаи маъниҳо калима аз доираи полисемия баромада, ба доираи омонимия дохил шудааст. 2. Қисми зиёди омонимҳо дар натиҷаи тасодуфан мувофиқ омадани таркиби овозии калимаҳо ба вуҷуд омадаанд, ба монанди шаст, боз, хома, бор, бар ва ғайра. 3. Навъи дигари омонимҳо дар натиҷаи мувофиқати овозии калимаҳои тоҷикӣ ва иқтибосӣ пайдо шудаанд, амсоли май, хор, бар, пул, арз, ҳаво, суд, ток, газ ва монанди инҳо» [19, с. 106-107].

Ҷойи дигар забоншинос Шарифова Ф. ин тавр қайд мекунад: «омонимҳо калимаҳое мебошанд, ки вариантҳои семантикӣ, сохти грамматикӣ ва талаффузи якхела доранд. Агар дар полисемия калима аз ягон ҷиҳати семантикӣ ба ҳам наздик бошад, дар омонимҳо калимаҳо маъноҳои гуногунро ифода мекунанд. Ғайр аз фарқияти лексикӣ омонимҳо бояд фарқияти грамматикӣ ва калимасозӣ ҳам дошта бошанд. Дар баробари ин, қисме аз калимаҳои омонимӣ натиҷаи инкишофи калима ва сермаъноӣ мебошанд» [18, с.117].

Дар мисраъҳои зерин вожаи мардум ду маротиба истифода шудааст ва ду маъноро ифода мекунад: 1) мардум- гавҳараки чашм; 2) халқ, омма, одамон.

В-он себ ба кирдори яке ***мардум****и бемор,*
К-аз ҷумлаи аъзову тан ӯро ду рухон аст [20, с.15].

Зи солорӣ ба шодиҳо ҳамасола расад ***мардум****,*
Ба зориҳо расидам ман аз он ду чашми зарроқаш [20, с.58].

Мардум*и доно набошад дӯст ӯ як рӯз беш,*
Ҳар касе ангушти худ як раҳ кунад дар зулфин…
Ҳосидам гӯяд, ки мо пирему ту барнотарӣ,
Нест бо пирон ба дониш ***мардум****и барно қарин [20, с.90].*

Калимаи **боз** дар осори Манучеҳрӣ чандин маъниҳоро ифода кардааст. Ба маънии паррандаи шикории нӯлдароз, ки чанголҳои қавӣ дорад ва паррандагону ҳайвоноти майдаро шикор мекунад [13, с. 193].

Он кас, ки шоир аст ӯ, ӯ шоирон бидонад,
Худ ***боз боз*** *донад аз мурғаки шикорӣ [20, с.111].*

Ҳар ***боз*** *ба зери чанг моҳе дорад,*
Ҳар сурхгул аз бед ҷаноҳе дорад [20, с.172].

Оҳу бо шер кай тавонад кӯшид,
Ҷугак бо ***боз*** *кай тавонад паррид [20, с. 212].*

Боз – бори дигар, аз нав, такроран [12, с. 194].

Дил ***боз*** *деҳ ба хушшӣ, варна зи даргаҳи шаҳ,*
Фардо-т хайлатошӣ турк оварам таторӣ [20, с.110].

Боз – кушода, яла, во, раҳо кардан [14, с. 195].

В-ар ин фасод, зи ман даст ***боз*** *дору бирав,*
Ки нест бо ту маро не никоҳу не ширка [20, с.104].

Шаст – ҳалқаи ангуштармонанде, ки барои кашидани зеҳи камон ба сарангушт гузошта мешавад [14, с.571].

*Чун занад бар муҳраи шерон дабуси **шаст** ман,*
Чун занад бар гардани гурдон амуди говсор [20, с.37].

Шаст – адад, шумораи миқдорӣ [15, с.571].

Офарин бар маркабе, к-ӯ бишнавад дар нимашаб,
*Бонги пойи мӯрча аз зери чоҳи **шаст** боз [20, с.53].*

Вожаи **хеш** дар байти аввал – худ (ҷонишин):

Ман ҷаҳд кунам, бе аҷали хеш намирам,
Дар мурдани беҳуда чӣ музду чӣ савоб аст [20, с.9].

Ба ҳама кор туӣ роҳнамои тани хеш,
Хусравӣ ту, дили ту роҳнамои ту кунад [20, с. 28].

Хеш – табор, ақрабо, наздикон, яке аз наздикон [15, с. 474]:

*Бо чокарони **хеш**у ҷуз аз чокарони **хеш**,*
Эҳсони бениҳояти беҳад кунад ҳаме [20, с.137].

Дар осори Манучеҳрӣ омонимҳои вожаи **ман** омадааст. Чунончи дар абёти аввал калимаи **ман** ба маънои вазн ва дар абёти баъдӣ ба маънои ҷонишини шахси якуми танҳо омадааст:

Даҳ-понздаҳ ман беш набувад гурзи Фаридун,
Ҳафтодманӣ гурзи шаҳи шершикор аст [20, с.12].

Умру мани ӯро на қиёсу на карон бод,
Чун фазлу манишро на қиёсу на карон аст [20, с.15].

Май бар кафи ман неҳ, ки тарабро сабаб ин аст,
Ороми ману муниси ман рӯзу шаб ин аст [20, с.16].

Ҳар замон ҷавре кунад бар ман ба нав маъшуқи ман,
Розиям, розӣ ба ҳар-ч он лоларух бо мо кунад [20, с.26].

Дар байти зерин вожаи **хор (خوار)** ба маънии паст, ночиз, залил, ҳақир ва дар мисраи дуюм **хор** (خار) ба маънои хасу хошок омадааст.

*Хоҷа бар ту кард **хорӣ**, он салиму саҳл буд,*
*Хор он **хор**е, ки бар ту з-ин сипас ғавғо кунад [20, с.26].*

Нозе ту кунӣ бар мо в-аз мо накашӣ нозе,
Хорӣ ту кунӣ бар мо в-аз мо набарӣ хорӣ [20, с.114].

Калимаи **хор** дар байтҳои зерини Манучеҳрӣ танҳо дар сурати бо хатти кириллӣ навиштан бо хори дар байти аввалбуда омоним мешавад. Дар сурати навиштани ин калимаҳо бо хатти арабиасос онҳо ба омофон табдил меёбанд.

Ҷуз ба чашми азамат ҳар кӣ дар ӯ дарнигарад,
Мужа дар дидаи ӯ хори муғелон гардад [20, с.21].

Аз абри навбаҳор чу борон фурӯ чакид,
Чандин ҳазор лола зи хоро бурун дамид [20, с.183].

Ба гурӯҳи дигар вожаҳоеро дохил кардан мумкин аст, ки дар натиҷаи инкишофи маъно ва сермаъноӣ пайдо шудаанд. Калимаҳо дар тӯли таърихи забон дар ташаккул ва таҳаввул мебошанд. Аз ин сабаб онҳо метавонанд ба худ маъноҳои навро касб намоянд ва ё аз доираи истифода баромада, дар натиҷаи аз маъноҳои аслии худ дур мондан дар забон омоним шаванд. Ҳоло мо омонимҳои вожаи **бор**-ро бо ифодаҳои маъноии он мавриди таҳлилу баррасӣ қарор медиҳем:

***Бор** Худоё, ки ҷудрову карамро*
Нест ҷуз ӯ дар замона манзалу мақсад [20, с. 23].

*Эй **бор** Худоё, ки ҳама бор худоён,*
Доданд ба аслу шарафу гавҳарат иқрор [20, с.44].

Ифодаи «эй бор Худой» ё «бор Худо» дар осори Манучеҳрии Домғонӣ бисёр оварда шудааст. Дар ин маврид кадом маъниро ифода кардани вожаи «бор» дар луғатҳои имрӯза – дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ва «Луғати омонимҳои забони тоҷикӣ» - аз назарҳо дур мондааст [14, с. 5]. Дар «Ғиёс-ул-луғот» ин калима (дар байти мазкур) чунин шарҳ дода шудааст: Номест аз номҳои Худои таоло: ва ба маънии бузургӣ ва рифъат ва шаъну шавкат бошад [11]. Дар байти зерин дар ҷузъи сеюми ин ҷумла омоними вожаи бор омада, маъниҳои дафъа, каратро ифода мекунад. Ба ин маънӣ он калима дар ҷойи дигар низ омадааст:

*Ҳазор **бор** зи анбар шаҳитар аст ба хулқ,*
*Ҳазор **бор** зи оҳан қавитар аст ба бос [20, с.57].*

Кабкони беозор, ки бар кӯҳи баланданд,
Бе қаҳқаҳа як бор надидам, ки бихандand [20, с.165].

Дар байти дигар бор додан, рухсат ва иҷозатро гӯянд ва роҳи духули мулоқот ва даромадан пеши касе бошад:

Касро ба масал сӯйи шумо бор надодам,
Гуфтам, ки бароед накуному накукор [20, с.155].

Ин калима (**бор**) дар забони порсии миёна низ дар шакли bār мавҷуд будааст [10].

тоб- печ, печу тоб (оид ба зулф, ресмон); тоб додан, тофтан, печидан, печ додан.

*Гуфтам, ки **тоб** дорад бас бо рухи ту зулф,*
Гуфто, ки дуд дорад бо тафи хуштоб [20, с.10].

тоб-ба худ печидан аз дарде; маҷозан азоб кашидан

Гуфтам, матоб зулфу маро, эй писар, матоб,
Гуфто, ки баҳри тоби ту дорам чунин ба тоб [20, с.10].

бод-ҷараёни ҳаво, вазиши ҳаво, шамол

Амир андар сафар ҳамбаста карда,
Сари боди вазон андар даволо [20, с.15].
Гуфтам, ӯ ҳамчу бод мегузарад,
Гуфт, дар мадҳи зудаш андар ёб [20, с. 9].

Сулаймон бодро гар баста кардӣ,
Ба зери тахти вақт ар таҳоло [20, с.5].

Бод I шакли кӯтоҳшудаи бошад

*Бе уд **бод** уди мусаллас кунад ҳаме,*
Бе тоб об диръи музаррад кунад ҳаме [20, с. 136].

Бод II боди матлуб, боди мувофиқ

Набурда маркабаш чун тез гардад,
*Ба шогирдӣ равад **боду** шамоло [20, с. 25].*

Ба гурӯҳи дигари омонимҳо калимаҳоеро мансуб донистан мумкин аст, ки аз забони арабӣ иқтибос шуда, тибқи меъёрҳои талаффуз ва орфографияи забони тоҷикӣ ҳамгун шудаанд. Чунончи, дар байти зерин вожаи арабии оҷил (اجِل)-и якум ба маънои охират ва оҷил (عاجل)и дуюм ба маънои дунё омадааст [15, с. 49].

Бад-ин зудӣ надонистам, ки моро,
*Сафар бошад ба **оҷил** ё ба **оҷил** [21, с.19].*

Дар байти мазкур калимаи тоҷикии васан (وَسَن) ба маънои хоби сабук, пинак, ғанаб омадааст [14, с. 277].

Расми нохуфтан ба рӯз асту ман аз баҳри туро,
*Бевасан бошам ҳама шаб, рӯз бошам бо **васан** [20, с.80].*

Хуб аст маро кор ба ҳар ҷо, ки ту бошӣ,
*Бедории ман бо ту хуш асту **васан**и ман [20, с.78].*

Дар байти дуюми осори шоир вожаи арабии **васан** (وَسْن) ба маънои бут, санам маъшуқа омадааст [14, с. 277].

Забоншиноси маъруфи рус Будагов Р. А. баръакс омонимҳоро ҳодисаи табиии забон шуморида, дар бой гардонидани таркиби луғавии забон ёрии калон расонидани онҳоро таъкид мекунад ва он мафҳумҳое, ки вожаҳои омонимӣ ифода мекунанд, худи шароити нутқ равшан менамояд ва ба кадом мазмун омадани он калимаҳоро нишон медиҳанд [2, с. 38].

Ҳамин тавр, он мафҳумҳое, ки омонимҳоро ифода мекунанд, худи шароити нутқ равшан менамояд ва ба кадом мазмун омадани вожаҳоро нишон медиҳад. Нуфузи калимоти муташобеҳ ва баррасии ҷойгоҳи онҳо дар илми забоншиносӣ имкон медиҳад, ки бо тадқиқи масъалаи мазкур яке аз ҷиҳатҳои муҳимми забони осори манзумро мушаххас намоем. Аз ин дидгоҳ, муайян мегардад, ки забони осори Манучеҳрӣ аз лиҳози корбурди калимоти омонимӣ ва ё муташобеҳ хеле ғанӣ буда, саршор аз маънисозиву мазмунофаринист ва аз тахайюлоти баланди шоиронаи Манучеҳрӣ дарак медиҳад. Дар баробари ин, омӯзиши ин масъала барои муҳаққиқони ҷавон дар кори дурусту бехато баргардон кардани осори ниёгон аз алифбои форсӣ ба хатти сириллик ва шарҳи дурусти маънои вожаҳо ва, умуман, шеъри ноби форсӣ кумаки амалӣ мерасонад. Албатта, он ҳама абётеро, ки дар осори Манучеҳрӣ бо санъати баланди суханпардозӣ ороста шудааст, наметавон дар ҳаҷми як мақола ҷой дод, зеро ин пажӯҳиши муфассалро талаб мекунад.

Умед аст, ки ин паҳлуҳои осори Манучеҳрӣ мавриди таваҷҷуҳи аҳли завқ ва шеъру адаб мегарданд.

А Д А Б И Ё Т

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. Изд.-2 ое. – М., 1969. - 287 с.
2. Будагов Р.А. Слово и его значение / Р.А. Будагов. - Л.: ЛГУ, 1974. - 66 с.
3. Давлатов О. Хелҳои омонимия дар забони тоҷикӣ / О. Давлатов // Мактаби советӣ. - 1988. - №3. - С.10-17.
4. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1. – Душанбе: Ирфон, 1973. - 450 с.
5. Кабиров Ш. Луғати омонимҳои забони тоҷикӣ / Ш. Кабиров. – Душанбе: Маориф, 1992. - 239 с.
6. Қосимова М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик (асарҳои 9-10). Қисми 1. / М.Н. Қосимова. - Душанбе, 2003. - 490 с.
7. Муҳаммад Авфии Бухороӣ «Лубоб-ул-албоб». - Теҳрон, 1310. - Ҷ. 2. – С. 29.
8. Муҳаммадиев М. Омонимҳо дар забони тоҷикӣ / М. Муҳаммадиев. Мактаби советӣ,-№4, 1990.- С.22-25.
9. Муҳаммадиев М. Дар бораи калима ва инкишофи маънои он / М. Муҳаммадиев. Мактаби советӣ, 1976. № 3. - С.18-21.
10. Маҳшиди Маширӣ. Фарҳанги забони форсӣ. – Теҳрон: 1374. - 1190 с.
11. Муҳаммад Ғиёсуддин. Ғиёсуллуғот. Ҷ.I. – Душанбе: Адиб, 1987. - 480 с.; Ҷ.II. 1988. - 416 с.
12. Насируддини Тӯсӣ. Асосулиқтибос. - Теҳрон, 1323 ҳиҷрӣ. - С.8-48.
13. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1. - М.: СЭ. 1969. - 951 с.
14. Фарҳанги забони тоҷикӣ.Ҷ.2. – М.: СЭ. 1969. - 949 с.
15. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.1. – Душанбе, 2008. – 950 с.
16. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.2. – Душанбе, 2008. – 945 с.
17. Хоҷа Бахром. Комилтарин фарҳанги луғоти муташобеҳ. -Теҳрон, 1346 ҳ. ш, -350 с.
18. Шарифова Ф. Х. Хусусиятҳои вожагонии «Кашфулмаҳҷуб»-и Ҳуҷвирӣ / Ф. Х. Шарифова. - Душанбе: Ирфон, 2011. - 140 с.
19. Ширинбонуи Исматуллоҳ. Дафтари ишқ (Баъзе хусусиятҳои лексикӣ емантики ғазалиёти Камоли Хуҷандӣ). - Душанбе: Ирфон, 2007. - 144 с.
20. Манучеҳрии Домғонӣ. Девон; бо эҳтимоми дуктур Саидмуҳаммад Дабири Саёқӣ. – Теҳрон, 1390-и ш. - 421 с.
21. Ҷобул Додалишоев. Манучеҳрӣ (мунтахабот). – Душанбе: Дониш, 1974. – 96 с.

КОРБУРДИ БАЪЗЕ ВОЖАҲОИ ОМОНИМӢ ДАР ОСОРИ МАНУЧЕҲРИИ ДОМҒОНӢ

Дар мақолаи мазкур корбурди баъзе вожаҳои омонимӣ дар осори шоири классики тоҷик Манучеҳрии Домғонӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Қайд кардан ба маврид аст, ки омоним дар шеър мавқеи махсуси худро дорад ва он ҳамчун санъати тасвир ба маъноҳои гуногун корбаст мешавад. Дар мақолаи мазкур ҳамзамон корбурди омонимҳо низ тасниф гардида ва доир ба ин масъала мисолҳои гуногуну шавқовар баррасӣ шудааст. Инчунин дар мақола ба таври муфассал масъалаҳои омограф ва омофонҳо дар шеъри Манучеҳрии Домғонӣ таҳлил шудааст. Масъалаи хусусиятҳои лексикӣ ва хусусиятҳои грамматикӣ, ки дар ин мақола баррасӣ шудааст, ба таври хеле ҷиддӣ таҳлил шудааст. Муаллифи мақола бо ақидаҳои забоншиносони муосир такя намуда, ба таври муфассал оид ба паҳлуҳои гуногуни омоним ва истифодаи он дар забони шеър, инчунин, ҷойгоҳи омонимҳо дар ғанӣ гардонидани таркиби луғавии забони тоҷикӣ андешаҳои тоза баён намудааст. Ҷолибияти масъала дар он аст, ки омонимҳо дар рушду такомули забони шеър ва забони тоҷикӣ хизмат мекунанд. Эҷодиёти Манучеҳрии Домғонӣ саршор аз вожаҳои омонимӣ буда, шоир онҳоро бо таври муътадил ва бо назардошти хусусиятҳои луғавию маъноӣ корбаст намудааст.

Калидвожаҳо: шеър, забони тоҷикӣ, адабиёт, ададҳо, категорияҳои лексикӣ, омонимҳо, омофонҳо, омографҳо, грамматика, сохтор.

УПОТРЕБЛЕНИЕ НЕКОТОРЫХ ОМОНИМИЧНЫХ СЛОВ В ТВОРЧЕСТВЕ МАНУЧЕХРИ ДОМГОНИ

В статье рассмотрены лингвистические особенности омонимов на материале творческого наследия известного поэта таджикской классической литературы Манучехрии Домгони. Отмечается, что омонимы в контексте поэзии занимают особое место и многими поэтами употребляются в качестве средств словесных и художественных приемов различных образов и значений. В статье также проводится классификация омонимов, приводятся интересные примеры в соответствии с разными видами омонимов, а также детально рассмотрены омофоны и омографы, употребляемые в поэзии Манучехрии Домгони. Наряду со своеобразными лексико-семантическими особенностями омонимы имеют специфические стилистические и грамматические особенности, которые подробно рассмотрены в данной статье с учетом анализа и интерпретации соответствующих и ценных примеров. В таком же порядке автор, опираясь на взгляды современных лингвистов, детально рассматривает вопросы омонимии как одной из малоизученных проблем и наряду с этим отмечает, что омонимия, будучи обычным и закономерным явлением человеческого языка, обогащает язык. Интересной стороной вопроса является тот факт, что омонимия тесно связана с контекстом и прикладными аспектами речи и языка. Творчество Манучехрии Домгони богато омонимическими словами, и поэт их принимает весьма умеренно и уместно с учетом лексико-семантических и стилистических особенностей омонимичных слов.

Ключевые слова: поэзия, таджикский язык, литература, лексика, семантика, лексические категории, омонимы, омофоны, омографы, структура, грамматика, стилистика.

SOME HOMONYMOUS WORDS IN THE POETRY OF MANUCHEHRI DOMGONI

The article deals with linguistic features of homonyms on the material of the poetic heritage of the famous Tajik poet of classical literature Manuchehri Domgoni. It is noted that homonyms in the context of poetry have a special place and by many poets are used as verbal and artistic techniques of various images and meanings. The article also classifies homonyms, gives interesting examples in accordance with different types of homonyms, and also analyses in detail homophones and homographs used in the poetry of Manuchehri Domgoni. Along with the peculiar lexical and semantic features, homonyms represent specific stylistic and grammatical features, which are considered in detail in this article, taking into account the analysis and interpretation of relevant and valuable examples. In the article the author, basing on the views of modern linguists, studies in detail the questions of homonymy as one of the poorly studied issues, and alongside with it it is noted that homonymy, being an ordinary and regular phenomenon of the human language, always helps enrich

the language. An interesting side of the question is the fact that homonymy is closely related to the context and applied aspects of speech and language. Poetry Manuchehri Domgoni rich in homonymous words and the poet takes them very moderately and appropriately into account the lexical-semantic and stylistic features of homonymous words.

Key words: poetry, Tajik language, literature, vocabulary, semantics, lexical categories, homonyms, homophones, homographs, structure, grammar, stylistics.

Сведения об авторе: ***Хайдар Муслимов*** – Таджикский национальный университет, ассистент кафедры истории языка и типологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр. Рудаки 17.
E mail: **haidar.m@mail.ru.** Телефон: **(+992) 907-93-10-94**

Information about the author: ***Haydar Muslimov*** - Tajik National University, assistant at the Department of Language History and the typology of the Philology faculty. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 17. E mail: **haidar.m@mail.ru.** Tel.: **(+992) 907-93-10-94**

УДК: 891.550.09

НАЗАРЕ БА ТАЪРИХИ ФАРҲАНГНИГОРИИ ТОҶИК

Нажмудинзода Рисолат
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Масъалаи фарҳангнигорӣ яке аз масъалаҳои муҳимтарини забоншиносӣ маҳсуб ёфта дар таърихи забони тоҷикӣ собиқаи дерина дошта, имрӯз ба пажӯҳишҳои густурда ва амиқ эҳтиёҷ дорад. Ҳар як забон дорои давраҳои ташаккули таърихӣ буда, ки бо осор ва фарҳангҳои эҷодшудаи он замон баёнгари сатҳи ташаккули луғавии забон дар истилоҳоти соҳаҳои гуногуни иҷтимоии ҷомеа ба шумор меравад.

Муаллифони фарҳангҳо барои ҳифзу такмил ва барои ояндагон мерос мондани вожаҳои забон ва ошно намудан ба дӯстдорони адаб истилоҳоти хосси китобҳо ва девонҳои шеърии шоирону донишмандон хидматҳои шоёне намудаанд.

Забоншиносон таърихи фарҳангнигории форсиву тоҷикиро ба таври шартӣ ба марҳилаҳои пешазисломӣ ва баъдазисломӣ ҷудо менамоянд. Аз давраи пешазисломии фарҳангнигории тоҷик ба ҷуз чанд намунае аз фарҳангҳои тафсириву дузабона ва сезабона дигар осоре ба дасти мо нарасидааст, то дар асоси онҳо оид ба сатҳи фарҳангнигорӣ дар як давраи тақрибан якуним ҳазорсолаи таърихи забон ба таври муфассал қазоват намоем.

Ба ақидаи донишмандон таърихи забони тоҷикӣ дорои се марҳила мебошад.

1. Марҳилаи бостон (асрҳои IX-III пеш аз мелод).
2. Марҳилаи миёна (асрҳои III пеш аз мелод - VIII).
3. Марҳилаи нав (асрҳои V-VII миёна то имрӯз).

Аз давраи бостон забони авестоӣ ё забони бохтарии қадим ва форсии бостон ба забони тоҷикӣ наздикии зиёд дошта, падарбузургони забони мо дониста мешаванд. Бевосита бо ин ду забон ягон фарҳанге ба даст наомадааст, то мо дар бораи фарҳангнигории давраи бостон қазовате карда битавонем. Вале аз он ки дар ин давра ин забонҳо ҳам истифодаи давлатӣ ва ҳам истифодаи маъмурии расмӣ доштааст, шояд фарҳангҳо низ таҳия шудаанд, вале шояд ки онҳо бар асари ҳаводиси таърих аз байн рафта бошанд.

Аз давраи миёнаи рушди забонҳои эронӣ ба забони модарии мо забонҳои форсӣ миёна, портӣ, бохтарӣ ва суғдӣ иртиботи бевосита доранд. Дар ин давра бо ин забонҳо фарҳангномаҳои зиёде таҳия шудааст, ки дар байни онҳо фарҳангҳои дузабона ҷойи махсусеро ишғол менамоянд. Махсусан, ба забони форсии миёна, ки давомдиҳандаи мустақими рушди забони форсии бостон мебошад, фарҳангҳои ҳам дузабона ва ҳам тафсирӣ то ба мо расидааст ва то андозае таҳқиқ ҳам шудааст.

Марҳилаи нави рушди забони тоҷикӣ дорои фарҳангҳои тафсирӣ, нимтафсирӣ, дузабона, чандзабона бо нусхаҳои сершуморе мебошад. Ин марҳила аз асрҳои V- VII мелодӣ шурӯъ гардида то имрӯз идома дорад. Бояд гуфт, ки фарҳангнависӣ барои матнҳои бостонӣ, махсусан матнҳои динии зардуштӣ, баъдан ҳам идома ёфта, нусхаҳои ин гуна фарҳангҳо дар марказҳои эроншиносии дунё маҳфузанд [2, с.191]. Замони Сосониён (солҳои 224-651 м.) яке аз давраҳои дурахшон дар таълиф ва рушду густариши осору фарҳанги эронии қабл аз аҳди исломӣ ба шумор меравад. Дар ин даврон якҷо бо осори гуногуни диниву фалсафӣ ва таърихиву адабӣ дар расмулхати паҳлавӣ ва монавӣ чанд фарҳангномаи дузабона низ таълиф шудааст, ки онҳо куҳантарин манбаъ дар таърихи фарҳангнависии суннатии эронӣ дониста мешаванд. Аз даврони Сосониён ин фарҳангномаҳо маҳфуз мондаанд: 1. «Фарҳанги авестоӣ ба паҳлавӣ»; 2. «Фарҳанги паҳлавӣ» ва ё «Фарҳанги ҳузворишҳои оромӣ ба паҳлавӣ»; 3. Пораҳо аз фарҳангномаҳои форсии миёна ба суғдӣ.

Ҳама ин фарҳангномаҳо дорои сохтору меъёр ва дигар вижагиҳои луғавию грамматикӣ дар ташреҳи луғоту истилоҳот ва таркиботу иборот мебошанд.

Яке аз ин фарҳангномаҳои арзишманд - «Фарҳанги паҳлавӣ», ки дар он вожаҳои оромии роиҷ дар матнҳои паҳлавӣ ва дигар осори аҳди Сосониён гирдоварӣ ва ташреҳ шудаанд, мавриди баррасӣ қарор гирифта, дар асоси бахшҳои матни фарҳанг бо истифода аз дастнависҳои гуногуни нусхаҳои паҳлавӣ, позанд ва порсӣ вожаҳо дар тартиби алифбои паҳлавӣ, ҳарфнавишти ҳузворишҳо, овонавишти баробариҳои паҳлавии ҳар як ҳузвориш бо замимаи маънои форсӣ-тоҷикии онҳо нигошта шудааст.

«Фарҳанги паҳлавӣ» аз муҳимтарин манбаъ дар мушкилоти шинохти ҳузворишҳои оромӣ дар осори паҳлавӣ буда, ҳамчун дастури роҳнамо ва омӯзишӣ истифода мешудааст. Ин фарҳангнома имрӯз низ барои омӯзандагону пажӯҳандагони осори паҳлавӣ, бавижа донишҷӯёни донишгоҳҳо, ки аз ин давраи муҳимми таърихи забон ва осори воқеан беназир дарс мегиранд, ҳамчун дастури роҳнамо бояд мавриди истифода қарор дошта бошад, зеро бидуни ин фарҳанг наметавон аз осори паҳлавӣ ва дар маҷмӯъ аз адабиёти он даврон истифода кард.

Farhang i Pahlavig – «Фарҳанги паҳлавӣ» ва ё фарҳанги ҳузворишҳои паҳлавӣ фарҳанги оромӣ ба паҳлавӣ буда, дар суннати порсҳои Ҳинд таҳти номи Mana-khoda ёд мешавад. Нависанда ва замони таълифи фарҳанг маълум нест. Гумон меравад, ки матни кунунии «Фарҳанги паҳлавӣ» пас аз замони ҳузворишнигорӣ дар расмулхати паҳлавӣ танзим шудааст. Дар иртибот ба ин матлаб чанде аз пажӯҳишгарон замони танзими фарҳангро ба охири аҳди Сосониён ва ё давраи аввали исломӣ мансуб донистаанд [7, с. 190].

Сабки нигориши вожаҳо дар фарҳанг дар гурӯҳҳои мавзӯӣ шабеҳи шеваи танзими бархе аз луғатномаҳои дузабонии шумериву аккадӣ мебошад. Дар фарҳанг на ҳама ҳузворишҳои оромии мавриди истифода дар осори паҳлавӣ, балки ҳузворишҳои бештар мутадовил гирдоварӣ ва дарҷ гардидааст [1, с.86]. Ҳамчунон ки аз навиштаи ноширон ва феҳристи дастнависҳо бармеояд, «Фарҳанги паҳлавӣ» тайи чандин қарнҳо пайваста нусхабардорӣ ва такмил гардидааст. Имрӯз чанде аз дастнависҳои фарҳанг дар китобхонаҳои Ҳинд, Копенҳаген, Порис, Оксфорд ва Санкт-Петербург нигоҳдорӣ шуда, аммо сарнавишти бештар нусхаҳои хусусӣ, ки дар ихтиёри порсҳои Ҳинд қарор доштаанд, маълум нест. Бинобар он, дар мавриди дастнависҳои дар таҳқиқот ва нашри фарҳанг ёдшуда чизе наметавон қазоват кард. Аз эҳтимол дур нест, ки бештар нусхаҳои хусусии маҳфуз дар Ҳинд, чунонки имрӯз дастнависҳои дигар низ қарор доранд, бо иллати набудани шароити хуб ва муносиб барои нигаҳдории осор бо мурури замон аз байн рафта бошанд.

Замони авҷу густариши фарҳангнигорӣ ба давраи навини таърихи забон, ки бо номи форсии нав ё форсии дарист, рост меояд.

Аз асри XI ба баъд дар забони форсӣ-тоҷикӣ фарҳангҳои зиёде, аз қабили «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ, «Муқаддимат-ул-адаб»-и Замахшарӣ, «Тафсир фи луғат-ил-фурс»-и Қатрони Табрезӣ, «Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ»-и Ҳусайни Инҷу, «Баҳори Аҷам»-и Рой Текчанди Баҳор, «Фарҳангнома»-и Ҳусайни Вафоӣ, «Фарҳанги Рашидӣ» - и Абдуррашиди Татавӣ, «Ғиёс-ул-луғот»-и Муҳаммади Ғиёсуддин, «Чароғи ҳидоят»-и Алихони Орзу, «Бурҳони қотеъ», «Шамс-ул–луғот» ва даҳҳо луғатномаҳои дигар таҳия ва тадвин шудааст. Устод Саид Нафисӣ дар мақолаи «Феҳристи фарҳангҳои форсӣ» 202 луғатро номбар кардааст, ки қисме аз онҳо то ба имрӯз нарасидааст. Дар «Луғатнома»-и Деҳхудо шумораи онҳо 250 китоб нишон дода шудааст.

Муҳаққиқон ин давраро ба таври куллӣ ба ду марҳила – марҳилаи фарҳангнигории минтақаи Хуросон (асрҳои X- XV) ва давраи луғатсозӣ дар сарзамини Ҳиндустон (садаҳои XV-XIX) чудо кардаанд. Кишвари Ҳинд аз асрҳои X- XI ба баъд яке аз гаҳвораҳои адаби форсӣ-тоҷикӣ ба ҳисоб меояд. Ба ин даврабандӣ бояд як марҳилаи дигар – марҳилаи фарҳангнигории замони муосир (асрҳои XX-XXI) низ илова карда шавад, зеро дар ин марҳила дар таҳияи фарҳангҳои форсиву тоҷикӣ инқилобе ба вуҷуд омад ва махсусан таҷрибаи фарҳангнигорӣ бояд мавриди баррасиҳои амиқи илмӣ қарор гирад.

Қадимтарин луғати тафсирӣ, ки то замони мо маҳфуз мондааст, «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ (асри XI) мебошад. «Луғати фурс» тафсири калимаҳои нодиреро, ки дар осори шоирони Осиёи Миёна ва қисми шарқии Хуросони асри X ва ибтидои асри XI вомехӯранд, фаро мегирад. Ин калимаҳо бо намунаҳо аз ашъори Рӯдакӣ, Дақиқӣ, Фирдавсӣ, Унсурӣ, Фаррухӣ ва дигарон оварда шудаанд. Дар фарҳангҳои баъдина аз осори Хоқонӣ, Низомӣ, Саъдӣ ва дигарон низ шоҳид оварда шудааст. Ба ин тариқ, фарҳангҳо тадриҷан ташаккулу такомул ёфта, забони тоҷикии форсиро дар тамоми қаламрави интишори ин забон дар бар гирифтаанд. Метавон гуфт, ки фарҳангҳои то асри XV таълифшуда дар минтақаи Осиёи Миёна ва Хуросону Эрон идомаи мантиқии ҳамин «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ мебошад.

Дар асри XV ва махсусан дар асри XVI баъд аз барқарории давлати темуриёни ҳинд ва ба мақоми давлатӣ расидани забони тоҷикии форсӣ дар Ҳиндустон фарҳангнигорӣ равнақи тоза ёфт ва ин сарзамин маркази илми фарҳангнигорӣ ва фарҳангнависии тоҷикӣ гардид. Дар асрҳои XV–XVII дар Ҳиндустон фарҳангҳои машҳуре мисли «Шарафномаи Мунярӣ»-и Иброҳими Форуқӣ (асри XV), «Туҳфат-ус-саодат»-и Зиёуддини Муҳаммад (асри XVI), «Муаййид-ул-фузало»-и Муҳаммад ибни Лоди Деҳлавӣ (1519), «Мадор-ул-фазоил»-и Файзӣ (1593), «Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ»-и Ҳусайни Инҷу (1608), «Бурҳони қотеъ»-и Муҳаммадҳусайн ибни Халафи Табрезӣ (1652), «Фарҳанги Рашидӣ»-и Абдуррашид ат-Татавӣ (1654) ва дигарон таълиф ёфтаанд. Дар садаҳои XVIII- XIX дар минтақаҳои форсизабон фарҳангу луғатномаҳои зиёде таҳия мешаванд, ки намоёнтарину муҳимтарини онҳо «Баҳори Аҷам»-и Рой Текчанди Баҳор (1739), «Сироҷ-ул-луғот» ва «Чароғи ҳидоят»-и Сироҷиддин Алихони Орзу (миёнаҳои асри XVIII), «Ҳафт қулзум»-и Ғозиуддин Ҳайдар (1818), «Ғиёс-ул-луғот»-и Муҳаммад Ғиёсиддин (1827), «Фарҳанги Онандроҷ»-и Муҳаммади Подшоҳ (1888) мебошанд [6, с.8].

Ошноии тоҷикон бо фарҳангу дастовардҳои илмӣ ва фарҳангу тамаддуни аврупоиён ва нуфузи сиёсию иҷтимоии ҷаҳони Ғарб дар фарҳангнигории анъанавии тоҷикони садаи XX низ дигаргуниҳои ҷиддӣ ба вуҷуд овард. Вуруди ҳазорон мафҳум ва луғату истилоҳоти нав аз забонҳои пешрафтаи дунё дар ҳаёти иҷтимою сиёсӣ ва зиндагии рӯзмарраи мардуми тоҷик аз соҳибони забони тоҷикии муосир тақозо мекард, ки барои он ҷо муодил (баробарӣ) пайдо кунанд ва ё дар луғатномаҳое онҳоро ҷамъоварда ба мардум тақдим намоянд.

Бинобар ин дар кишварҳои форсизабони Тоҷикистон, Эрону Афғонистон низ риштаи луғатсозӣ густариш ёфта, марҳилаи нав оғоз шуд ва чандин фарҳангномаҳои муътабар таҳия ва нашр гардид, ки «Фарҳанги забони тоҷикӣ», «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ», «Фарҳанги мукаммали забони тоҷикӣ», «Луғатнома»-и Алиакбари Деҳхудо, «Фарҳанги Амид», Фарҳанги Нафисӣ ва ё «Фарнудсор»-и Алиакбари Нафисӣ, «Фарҳанги форсӣ» - и Муҳаммади Муин, «Фарҳанги бузурги сухан» намунае аз онҳо мебошанд.

Фарҳангнигории замони муосирро дар Тоҷикистон (асрҳои XX- XXI) метавон ба давраи шӯравӣ (1920-1990) ва давраи истиқлол (1991-2012) тақсим кард.

Даврони шӯравии фарҳангнигории тоҷикро дар солҳои 30-юм устод С. Айнӣ оғоз намуда, соли 1938 нусхаи дастнависи фарҳангро барои таҳрир ба академик Е. Э. Бертелс фиристода буд. Мутаассифона, шояд ба сабаби оғози Ҷанги Бузурги Ватанӣ нусхаи он, ки барои чоп ба Нашриёти Давлатии Тоҷикистон фиристода шуда буд, аз байн рафтааст. Нусхаи дуюми ба ҳуруфоти лотинӣ баргардоншудаи он соли 1944 аз ҷониби А. Деҳотӣ ва Я. Калонтаров ошкор гардид. Ин фарҳанг бо такмилу иловаҳо аз осори устод аз тарафи Ҳ. Рауфзода ва Р. Ҳошим мутобиқи усулҳои вожашиносии нав таҳия гардида, соли 1976 ба сурати ҷилди алоҳидаи Куллиёт, ба муносибати 100-солагии устод С. Айнӣ ба чоп расид. Фарҳанги мазкур «Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик» ном дошта, бештар аз 11000 вожаро фаро мегирад [1, с.289].

Яке аз дастовардҳои камназир ва назарраси даврони шӯравии фарҳангнигории забони тоҷикӣ, ин «Фарҳанги забони тоҷикӣ» мебошад, ки соли 1969 аз ҷониби Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ бо теъдоди 45000 калима ва таркибот ва иборат аз ду ҷилд нашр гардид. Дар таҳия ва таҳрири фарҳанги мазкур ҳайати калони вожашиносон ва олимони соҳаҳои забон ва адабиёт ба монанди М. Шукуров, В.А. Капранов, Р. Ҳошим, Н.А.Маъсумӣ саҳми хешро гузоштаанд. Ин нахустин фарҳанге аст, ки дар садаи XX нашр гардида, вожагони забони тоҷикиро аз асри X то ибтидои садаи XX дар бар мегирифт. Дар таҳияи ин луғат фарҳангҳои маъруф ва серистеъмоли забони тоҷикӣ, чун «Бурҳони қотеъ», «Ғиёс-ул-луғот» ва мисли инҳо истифода шуда, маводи фаровон ва мисолу иқтибосоти зиёд аз осори шоиру нависандагони классикӣ дар он ҷой дода шудааст.

Даврони Истиқлол боис гашт, ки бо истифода аз дастоварду захираҳои таърихӣ илми фарҳангнигорӣ аз лиҳози назариву амалӣ бештару беҳтар рушду нуму намояд. Дар ин марҳила хелҳои зиёди фарҳангҳои донишномавӣ (Донишномаи Рӯдакӣ, Донишномаи фолклоршиносӣ), фарҳангҳои тафсирӣ (“Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ, Фарҳанги мукаммали забони тоҷикӣ”), дузабона (“Фарҳанги тоҷикӣ - англисӣ”, “Фарҳанги тоҷикӣ-арабӣ”), чандзабона (“Фарҳанги тоҷикӣ - русӣ - англисӣ”) муҳовараҳои дузабонаю чандзабона (“Муҳовараи русӣ - англисӣ -тоҷикӣ - арабӣ”, “Муҳовараи англисӣ - тоҷикӣ) фарҳангҳои истилоҳоту тахассусӣ ба вуҷуд омаданд. Аз ин ҷост, ки дар ин давра барои такомул ёфтан ва муайян намудани вижагиҳо бахши назарии фарҳангнигорӣ низ бештар рушду инкишоф ёфт ва асару мақолаҳои зиёди илмӣ рӯйи чоп омаданд. Аз он ҷумла, китоби забоншинос С. Ҳошимов “Луғатнигорӣ”, асару мақолаҳои А. Мамадназаров дар рушди фарҳангнигорӣ низ назаррас аст. Яке аз асарҳои муҳимми илмии ӯ «Ташаккул ва густариши фарҳангнигории тарҷумавии тоҷикии асри XX ва ибтидои асри XXI» (Становление и развития таджикской переводной лексикографии XX и начало XXI вв.)

(2016) ба яке масъалаҳои муҳимми забоншиносии тоҷик - фарҳангнигорӣ бахшида шудааст [3, с. 260].

Асари дигари А. Мамадназаров “Сравнительный анализ основных типов словарей в таджикской лексикографии” (Таҳлили муқоисавии навъҳои бунёдии фарҳангҳо дар фарҳангнигории тоҷик”) зиёдтар дар масъалаи таҳлили муқоисавии навъҳои асосии фарҳангҳои тоҷикӣ ва англисӣ (фарҳангҳои энсиклопедӣ, тарҷумавӣ, тафсирии якзабона, фразеологӣ, омонимӣ, антонимӣ, решашиносӣ ва ғайра) таваҷҷуҳи хосса зоҳир намуда, хусусиятҳои хосси онҳоро мавриди пажӯҳиши илмӣ қарор додааст [4, с.260].

Дар ҷараёни таърихи тӯлонии инкишофи худ забони муосири тоҷикӣ ҳамвора дар рушду такомул буда, бо ворид намудани теъдоди бештари калимаҳо таркиби луғавии худро рангоранг ва пурғановат сохтааст. Ин ҷараёни ба истилоҳ, ғанӣ сохтани забон ҳанӯз аз асри IX, яъне аз замони зимомдории давлати Сомониён, оғоз ёфта ва то имрӯз идома дорад. Ҳарчанд ки ҷараёни мухолиф – ҷараёни аз истеъмол боз мондани калимаҳо низ вуҷуд дорад, рушди миқдорӣ боз ҳам омили умдаи қонунмандонаи инкишофи луғати забон маҳсуб мегардад. Муҳаққиқони забони муосири тоҷикӣ чунин рушди миқдориро вобаста ба чанд омил медонанд: дар пешрафти иҷтимоӣ, дар рушду тавсиаи неруҳои истеҳсолкунандаи ҷомеа, иқтисод, фарҳанг, илму фан, варзиш ва ғайра. Пешрафти иҷтимоӣ ифода намудани мафоҳими навро бо калимаҳои нав тақозо мекунад.

Ҳар чиз ки ба таъйину таҳқиқи мафҳуми истилоҳ, таҳаввулу такомули он дар забон алоқаманд аст, илми забоншиносиро ба соҳаҳои дигари илму маърифат, ба таърихи модиву маънавии инсоният пайванд медиҳад.

А Д А Б И Ё Т

1. Айнӣ С. Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик. Куллиёт: Ҷ. 13, Ҷ.12. -Душанбе: Ирфон, 1976. - 769 с.
2. Дьяконов И.М. Документы из Нисы I в. до. Н.э / И. М. Дьяконов, В. А. Лившиц. (Предварительные итоги работы) - М., 1960.- 151 с.
3. Мамадназаров А. Станавление и развития таджикской переводной лексикографии XX и начало XXI вв / А. Мамадназаров. -Душанбе, 2016, - 416 с.
4. Мамадназаров А. Сравнителный анализ основных типов словарей в таджикском лексикографии / А. Мамадназаров. -Душанбе, 2013.- 260 с.
5. Маҷидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик / Ҳ. Маҷидов. –Душанбе: Деваштич, Ҷилди I, 2007. -255 с.
6. Назарзода С. Истилоҳоти забони тоҷикӣ: Таърих, ғаройиш ва дурнамо. - Душанбе, 2014. - 369 с.
7. Саймиддинов Д. Вожашиносии забони форсии миёна / Д. Саймиддинов. - Душанбе, 2001. - 310 с.
8. Саймиддинов Д. Форсии бостон/ Д. Саймиддинов. - Душанбе, 2008. -190 с.
9. Хоҷаев Д. Афкори забоншиносии тоҷик дар асрҳои X – XVI / Д. Хоҷаев. - Душанбе, 2013. - 340 с.
10. Хоҷаев Д. Донишномаи мухтасари таърихи афкори забоншиносии тоҷик / Д. Хоҷаев. - Душанбе, 2017. - 323 с.
11. Ҳошимов С. Луғатнигорӣ / С. Ҳошимов. -Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2004. – 80 с.

НАЗАРЕ БА ТАЪРИХИ ФАРҲАНГНИГОРИИ ТОҶИК

Дар ин мақола муаллиф доир ба таърихи фарҳангнигории тоҷик андешаҳои худро иброз медорад. Аз он ҷумла, доир ба давраю марҳилаҳои таърихии илми фарҳангнигорӣ маълумот дода, зикр мекунад, ки давра ба давра вобаста ба пайдоиши фарҳангҳо фарҳангнигорӣ чӣ гуна рушду инкишоф ёфтааст ва ба ақидаи донишмандон таърихи фарҳангнигории забони тоҷикӣ дорои се марҳила мебошад. 1. Марҳилаи бостон (асрҳои IX-III пеш аз мелод). 2. Марҳилаи миёна (асрҳои III пеш аз мелод -VIII). 3. Марҳилаи нав (асрҳои V- VII миёна то имрӯз). Аз даврони Сосониён ин фарҳангномаҳо маҳфуз мондаанд: 1. «Фарҳанги авестоӣ ба паҳлавӣ»; 2. «Фарҳанги паҳлавӣ» ва ё «Фарҳанги ҳузворишҳои оромӣ ба паҳлавӣ»; 3. Пораҳо аз фарҳангномаҳои форсии миёна ба суғдӣ. Аз асри XI ба баъд дар забони форсӣ-тоҷикӣ фарҳангҳои зиёде, аз қабили «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ, «Муқаддимат-ул-адаб»-и Замахшарӣ, «Тафсир фи луғат-ил-фурс»-и Қатрони Табрезӣ, «Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ»-и Ҳусайни Инҷу, «Баҳори Аҷам»-и Рой Текчанди Баҳор, «Фарҳангнома»-и Ҳусайни Вафоӣ, «Фарҳанги Рашидӣ» - и Абдуррашиди Татавӣ, «Ғиёс-ул-луғот»-и Муҳаммади Ғиёсуддин, «Чароғи ҳидоят»-и Алихони Орзу, «Бурҳони қотеъ», «Шамс-ул–луғот» ва даҳҳо луғатномаҳои дигар таҳия ва тадвин шудааст. Фарҳангнигории замони муосирро дар Тоҷикистон (асрҳои XX- XXI) метавон ба давраи шӯравӣ (1920-1990) ва даврони истиқлол (1991-2012) тақсим кард. Яке аз дастовардҳои камназир ва назаррраси даврони шӯравии фарҳангнигории забони тоҷикӣ, «Фарҳанги забони тоҷикӣ» мебошад. Даврони Истиқлол боис гашт, ки бо истифода аз дастоварду захираҳои таърихӣ илми фарҳангнигорӣ аз лиҳози назариву амалӣ бештару беҳтар рушду нуму намояд. Дар ин марҳила хелҳои зиёди фарҳангҳо - қомусҳо (Донишномаи Рӯдакӣ), фарҳангҳои тафсирӣ (“Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ, Фарҳанги мукаммали забони тоҷикӣ”), дузабона (“Фарҳанги тоҷикӣ - англисӣ”, “Фарҳанги тоҷикӣ - арабӣ”), чандзабона (“Фарҳанги тоҷикӣ - русӣ - англисӣ”) муҳоваraҳои дузабонаю чандзабона (“Муҳоварai русӣ - англисӣ - тоҷикӣ - арабӣ”), фарҳангҳои истилоҳоту тахассусӣ ба вуҷуд омаданд.

Калидвожаҳо: фарҳангнигорӣ, фарҳангҳо, забоншиносӣ, забон, назарӣ, амалӣ, фарҳангҳои тафсирӣ, дузабона, чандзабона, тахассусӣ, муҳоваraҳо.

ВЗГЛЯД НА ИСТОРИЮ ТАДЖИКСКОГО СЛОВАРОВЕДЕНИЯ

В данной статье автор высказывает свои мысли относительно истории таджикского словароведения. В том числе в статье приводятся сведения об исторических периодах и этапах развития науки словароведения, и подчеркивается, что поэтапно в зависимости от появления словарей развивалось словароведение. По мнению ученых история слововароведения таджикского языка состоит из трех периодов: 1. Древний период (IX-III века до нашей эры). 2. Средний период (III -VIII века до нашей эры). 3.Новый период (V- VII века до сегодняшнего времени). С периода Сасанидов сохранились следующие словари: 1. «Авестийский и пехлевийский словарь»; 2.

«Пехлевийский словарь » 3. “Части из среднеперсидских словарей на согдийском языке”. С XI века в персидско-таджикском языке было составлено очень много словарей: «Лугати фурс» Асади Туси, «Мукаддимат-ул-адаб»-и Замахшари, «Тафсир фи лугат-ил-фурс» Катрона Табрези, «словарь Джахонгири» Хусайна Инджу, «Бахори Аджам» Ройя Текчанди Бахора, «Фархангнома» Хусайна Вафои, «Фарханги Рашиди» Абдуррашида Татави, «Гиёс-ул-лугот» Мухаммада Гиёсуддина, «Чароги хидоят» Алихона Орзу, «Бурхони котеъ», «Шамс-ул–лугот» и др.. Словароведение современного периода в Таджикистане можно разделить на два периода (XX- XXI века): советский период (1920-1990) и период независимости (1991-2012). Одним из редких и значительных достояний словароведения таджикского языка советского периода является «Словарь таджикского языка». Период Независимости стал причиной того, что с использованием исторических ресурсов наука словароведения получило большое развитие с теоретической и практической точки зрения. В данный период появилось очень много разновидностей энциклопедических словарей (“Толковый словарь таджикского языка”, “Совершенный словарь таджикского языка”), двуязычные словари (“Таджикско- английский словарь”, “Таджикско- арабский словарь”), многоязычные словари (“Таджикско - русский - английский словарь”) двуязычные и многоязычные разговорники (“Русско- английский - таджикский – арабский словарь”), терминологические и специализированные словари.

Ключевые слова: словароведение, словари, языкознание, язык, теоретический, практический, толковые словари, двуязычный, многоязычный, специализированный, разговорники.

VIEW ON THE HISTORY OF THE TAJIK DICTIONARY

In this article, the author expresses his thoughts on the history of the Tajik word science. Including in the article are given information about historical periods and stages of the science of word science, and it is emphasized that step by step, depending on the appearance of dictionaries, the development of the dictionary has developed. According to scientists, the history of word-study of the Tajik language consists of three periods: 1. Ancient period (IX-III centuries BC). 2. Middle period (III-VIII century BC). 3. New period (V-VII century until today). Since the Sassanid period, the following dictionaries have survived: 1. "Avestan and Pahlavi Dictionary"; 2. "Pahlavi Dictionary" 3. Parts from the middle Persian dictionaries in the Sogdian language. Since the 11th century, a lot of dictionaries have been written in the Persian-Tajik language such as "Lugati Furs" Asadi Tusi, "Mukaddimat-ul-adab" -and Zamakhshari, "Tafsir fi lugat-il-furs" Katron Tabrizi, "Jahongiri dictionary" Husain Inju, Bahori Ajam Roya Tekchandi Bahora, Farhangnoma Husain Wafoy, Farhangi Rashidi Abdurrachid Tatavi, Giyos-ul-Lugot Muhammad Giyosuddin, Charogi Khidoyat Alikhona Orzu, Burkhoni Kote, Shams-ul- Lugot ", etc. The study of the modern period in Tajikistan can be divided into two periods (XX-XXI centuries) iodine (1920-1990) and the period of independence (1991-2012). One of the rare and significant assets of the Slovene language of the Tajik language of the Soviet period is the Dictionary of the Tajik Language. The period of Independence has become the reason that with the use of historical resources the science of word science has received a great development from the theoretical and practical point of view. In this period, there were many varieties of encyclopaedic dictionaries ("Tajik Explanatory Dictionary", "Perfect Tier of the Tajik Language"), bilingual dictionaries (Tajik-English Dictionary, Tajik-Arabic Dictionary), multilingual dictionaries (Tajik-Russian - English dictionary ") bilingual and multilingual phrase books (" Russian-English - Tajik - Arabic dictionary "), terminological and specialized dictionaries.

Key words: dictionaries, dictionaries, linguistics, language, theoretical, practical, explanatory dictionaries, bilingual, multilingual, specialized, phrase books.

Сведения об авторе: ***Нажмудинзода Рисолат Хайридин*** – Таджикский национальный университет, аспирант кафедры истории языка и типологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр. Рудаки 17. E-mail: **risolat-92@mail.ru**. Телефон: **(+992) 907-52-60-50**

Information about the author: ***Nazhmudinzoda Risolat Hayridin*** - Tajik National University, graduate student of the Department of the History of Language and Typology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 17. E-mail: **risolat-92@mail.ru**. Tel.: **(+992) 907-52-60-50**

УДК: 491.550

БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ҶУДОГОНАИ УНСУРҲОИ ТУРКӢ ДАР ЛАҲҶАИ ВАХИЁӢ – ҚАРОТЕГИНӢ

Борунов О.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Бояд қайд кард, ки унсурҳои туркии лаҳҷаи вахиёӣ – қаротегинӣ чун моли худи лаҳҷа ба қонуну қоидаҳои дохили он мутоқиб гашта, дар асоси ҳамон қонуну қоидаҳо амал мекунанд. Инро мо метавонем дар ташаккули феълҳои таркибии номӣ, ки ҷузъи номии онҳо аз иқтибосоти туркӣ иборатанд, ба мушоҳида гирем. Як идда калимаҳои туркӣ, ки ба сифату исм дахл доранд, бо ёварҳои феълии тоҷикӣ якҷоя таркиб баста, дар алоқаи ниҳоят мустаҳкаму устувори лексикӣ – грамматикӣ қарор гирифтаанд ва силсилаи феълҳои таркибии номиро дар лаҳҷа ба вуҷуд овардаанд. Дар ин маврид аз ҳама зиёд феълҳои ёвари кардан ва шудан дар шаклҳои лаҳҷавии худ ба кор мераванд: қушоқ кардан – пойҳои пеши гӯсфандро баста, ба чарогоҳ сар додан (Гуспанд-о-ра қушоқ къ(н) (К.Р.), арқан кардан (чизера ба сари китф бардоштан) (Қопча-ра арқан къ (кун), мерем (З. Р.), алараш кардан – омехта кардани чизе бо чизе (Мош-ъ луби-ра алараш накънӣ (Ч. С.), қиста кардан – хоҳиш кардан, зорӣ кардан (Бисйо(р) қиста-м кард (Хк. Р.), чалқа кардан – шуста обгардон намудани дегу коса (Бъги(р) коса-о-ра да ow чалқа къ (кун) (К. Р.), қълавч шудан – баднафс шудан (И(н) дъхта (р) бисйо (р) қълавч шидай-да (П.О.Т.С.), чатоқ шудан – дурӯғгӯ шудан, фиребгар шудан (Чува (чаро) чатоқ шидай? (Д. Ғ. С.).

Аз таркибҳои боло ҷузъҳои туркии чатоқ ва қълавч, ки дар лаҳҷа ҳар ду хусусияти сифатӣ зоҳир мекунанд, ба қолаби калимасозии забони тоҷикӣ ворид гардида, тавассути пасванди –ӣ ба исм табдил меёбанд ва ҳамчун исми маънӣ дар вазифаи ҷузъи номии феълҳои таркибии номӣ боиси истифода қарор мегиранд: чатоқӣ кардан – дурӯғгӯйӣ кардан (Бисйо (р) ҷатоқӣ накъ(н), ки мън ҳамаш-а медунъм (Л. С.), қълавчӣ кардан – баднафсӣ кардан (И (н)-ра бъгир-ъ, дига(р) қълавчӣ накън (Хш. С.). Илова бар ин, гуфтан лозим аст, ки исми чатоқӣ дар лаҳҷа маънии “дурӯягӣ”-ро ҳам ифода карда метавонад, ки ин маънии он зимни маҷоз дар асоси қоидаи сермаъноии калимаҳо дар забон ба вуҷуд омадааст. Дар ин маврид ҳам чатоқӣ метавонад ҷузъи номии феъли таркибии номӣ бошад:

Тъ чатоқӣ кар(д)ӣ, у(он) ҷа(ҷо) йа (як) гап гуфтӣ, и(н) ҷа(ҷо) дига(р) гап мегуй (Ф. Т.).

Воқеан, ҳодисаи бо ёварҳои феълии тоҷикӣ дар як қолаб ҷо гирифтани вожаҳои туркӣ на фақат дар лаҳҷаи вахиёӣ – қаротегинӣ, инчунин дар дигар лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ низ роиҷ аст [3, с.113; 2, с.285]. Вале фарқ дар он аст, ки нисбат ба дигар лаҳҷаҳои тоҷикӣ, хусусан лаҳҷаҳои шимолӣ ғарбӣ, ин ҳодиса дар лаҳҷаи вахиёӣ –қаротегинӣ чандон ривоҷ наёфтааст. Аз тарафи дигар, ин навъи таркибҳои феълӣ нутқи тамоми соҳибони лаҳҷаи мазкурро фаро нагирифта, бештар дар истеъмоли насли калонсол ба кор мераванд.

Дигар масъалае, ки зимни истеъмоли калимаҳои туркӣ дар лаҳҷаи вахиёӣ – қаротегинӣ ба чашм мехӯрад, ин шаклу маънӣ ва баъзе тобишҳои услубӣ пайдо кардани онҳост. Барои мисол калимаи асақолро мегирем, ки шакли лаҳҷавии оқсақол буда, дар асл маънии “ришсафед”-ро ифода мекунад [7, с.313]. Вале дар лаҳҷаи вахиёӣ – қаротегинӣ асақол (оқсақол) аз зумраи унсурҳои сермаъност ва ғайр аз маънии бунёдии худ боз дар ифодаи маъниҳои маҷозии ҳам мусбат ва ҳам манфӣ ба кор меравад. Маънии мусбати он “калонсол, мӯйсафед, боақл, хирадманд” ва маънии манфии он – “маҳмадоно, мандонам” мебошад. Маънии мусбат нисбат ба ашхоси синну соли калон – мӯйсафедони бохирад, бообрӯ, соҳибэҳтироми ҷомеа ба кор меравад (У (он) асақоли қъшлоқ-ай (Ч. С.). Маънии манфии он бошад, нисбат ба он ҷавононе истифода мешавад, ки сергапу беандешаанд, гапи одамони калонро мебуранд, ба ҳар кор дахолат мекунанд. Дар ин маврид асақол (оқсақол) тобиши махсуси услубӣ зоҳир мекунад, ки аз ниҳоди он тобиш мафҳуми “сарзаниш, водоркунӣ, маҳкумкунӣ” берун меояд (И (ин) дъхтараки асақол кист, иқа (ин қадар) меваға(д) (С. С.). Ногуфта намонад, ки вожаи асақол (оқсақол) дар лаҳҷаи мазкур боз як маънии дигар низ дорад, ки он “хостгор” мебошад (Дина бай хунайи Раҳим асақол умадай- меган (Хк. Р.).

Чи тавре ки мебинем, сифати асақол (оқсақол) дар лаҳҷаи вахиёӣ – қаротегинӣ аз унсурҳои серистеъмол аст, ки серистеъмолии он дар заминаи сермаъноияш ба амал омадааст. Зеро маълум аст, ки калима ҳар қадар дар забон сермаъно бошад, ба ҳамон дараҷа зиёд мавриди истифода қарор мегирад. Ҳамин сермаъноию серистеъмолӣ боис гардид, ки он ба қолабҳои калимасозии лаҳҷа дохил шавад. Ҳоло дар лаҳҷаи мазкур калимаҳои асақолӣ ва асақолак-ро дучор меоем, ки аз решаи туркии асақол (оқсақол) тавассути пасвандҳои тоҷикии –ӣ ва –ак сохта шуда, якумӣ ҳамчун исми маънӣ ва дигаре ҳамчун сифат ба кор мераванд.

Исми асақолӣ (оқсақолӣ) ба сифати ҷузъи номӣ бо ёвари феълии тоҷикӣ – кардан дар як таркиб ҷо шуда, феъли таркибии номии асақолӣ карданро асос гузоштааст, ки он ду маънӣ –маънии “ба ҳар кор дахолат кардан, маҳмадоноӣ кардан” ва ҳам маънии “хостгорӣ намудан”-ро ифода мекунад. Ҳар ду маънии он дар заминаи маҷоз сар задаанд ва дар лаҳҷаи қаротегинию дигар лаҳҷаҳои ҷанубӣ низ истеъмол меёбанд [6, с.67]. Маънии якум хусусияти услубӣ дошта, дар мавриде истифода мешавад, ки гӯянда аз мусоҳиби худ сахт ранҷидааст ва нисбат ба ӯ дар дил нафрат мепарварад (Иқа асақолӣ накъ, шармъндаму кардӣ, охӣ (Куг. Т). Маънии дуюм– “хостгорӣ кардан” аз он ҷо рӯйидаст, ки ба талаби арӯшаванда на ҳар кас, балки одатан мардоне фиристода мешаванд, ки калонсол, мӯйсафед, обрӯманд ва бонуфуз бошанд, ки яке аз маъниҳои асақол, чи тавре гуфта шуд, ҳамин аст (Мегум, брем дътари Карим-а бе (ба) бача-мун-а асақолӣ кънем (Ф. Т.).

Сифати асақолак, ки ҳамеша бо исм меояд ва чун ҷузъи муайянкунанда ба он тобеъ гашта, дар ташаккули як қолаби ибораи исмӣ хизмат мекунад, низ дар лаҳҷа тобиши услубӣ зоҳир намуда, дар ифодаи таҳқир ва нафрату нафрини гӯянда ба ягон шахс истеъмол меёбад (Калуни-ш аҷаб бачайи асақолаке бъд-ай, йа одам-а гапзанӣ намунд (Я. Р.).

Чунин ранг гирифтани ҳодисаро дар феълҳои туркие, ки дар лаҳҷаи вахиёӣ – қаротегинӣ тавассути калимасозӣ ҳазм гардида, шаклу маънии тоҷикӣ гирифтаанд, низ дидан мумкин аст. Ба ин гурӯҳ феълҳои содаи боқидан – бонидан, фарбеҳ кардан (нисбат ба чорво) ва тъқидан (тиқидан) – халидан, хастанро, ки ба фаъолияти инсон нигаронида шудаанд, дохил намудан мумкин аст. Феъли боқидан бо калимаи туркӣ – ӯзбекии боқмоқ ҳамрешаю ҳаммаъност. Яъне, ҳар ду дар ифодаи муносибати инсон бо ҳайвонот меоянд. Аммо дар баробари ин, боқидан дар лаҳҷаи вахиёӣ – қаротегинӣ боз маҷозан нисбат ба

инсон ҳам кор фармуда мешавад. Дар ин маврид вай ба воситаи пасванди –гӣ/агӣ ба сифати феълӣ табдил ёфта, шакли боқидагӣ мегирад (мардаки боқидагӣ). Баъзан ба хотири таъкид ва равшанӣ андохтан ба сифати феълии боқидагӣ сифати тоҷикии фарбеҳ илова карда мешавад, ки дар натиҷа ибораи исмии мардаки боқидагии фарбеҳ ба вуҷуд меояд (Йа (як) мардаки боқидагии фарбеҳ да (р) хуна-шун бъд (К. Р.).

Феъли тақидан (тиқидан) дар лаҳҷаи вахиёӣ – қаротегинӣ муодили тақундан (тиқондан) ҳам дорад, ки яке феъли бевосита ва дигаре феъли бавосита аст. Аз инҳо якумӣ маънии “халидан, хастан” ва дуюм мафҳуми “халондан”-ро ифода мекунад. Аммо ба ҷуз ин феълҳои мазкур зимни маҷоз боз дар ифодаи маъниҳои “бисёр хӯрдан, ниҳоят зиёд хӯрок хӯрдан”, “кӯдакро хӯроки аз меъёр зиёд хӯронидан” низ истеъмол меёбанд (Иқа (инқадар) метъқӣ, ҳичӣ сер нъменӣ? (Сп. Т.); (Гулак-а иқа натъқун да(р) шав зур-ъш мийойа (Н. Т.).

Ғайр аз ин, феъли тақидан дар лаҳҷаи мазкур дар шакли тақӣ (тиқӣ) бо ёвари кардан як ҷо омада, феъли таркибии номии тақӣ карданро ташкил медиҳад, ки дар ин ҳолат ҳам дорои ду маънӣ мебошад: а) “якдигарро тела – тела додани одамон дар тӯю маъракаҳо” (Йаке одамои бисйоре тақӣ кардан, дига ҳичо (ҳечо)-ра надид-ъм (Ч. С.); б) “ҷамъ намудан, ҷамъ кардани сарват” (Пъл-о-ша тақӣ мекъна, да(р) шъкам-ъш ҳам нъмехъра(д) (С. С.).

Дар лаҳҷаи вахиёӣ – қаротегинӣ калимаҳои туркии тақлмъш ва тақлинҷ истеъмол меёбанд, ки онҳо бе шубҳа аз решаи тақ (тиқ, тиқӣ) тавассути пасвандҳои – миш ва –инҷ шакл гирифтаанд. Аз ҷиҳати маънӣ онҳо аз феълӣ тақӣ кардан фарқ надоранд. Воқеан, аз як ишораи В. С. Расторгуева маълум мешавад, ки пасванди –миш дар лаҳҷаҳои шимолии забони тоҷикӣ аз унсурҳои гуногунмаънои туркӣ исм месозад (шошмиш, сурамиш) ва он исмҳо бо ёвари кардан дар як таркиб омада, феълҳои таркибии номӣ (айнамиш кардан)-ро ба вуҷуд меоранд [3, с.113]. Ҳамин рӯйдод дар лаҳҷаи вахиёӣ – қаротенгинӣ низ ба назар мерасад, ки намунаи он феълҳои тақлмъш кардан ва тақлинҷ кардан мебошанд. Қолаби тақлмъш кардан шояд аз водии Фарғона ба воситаи муҳоҷирони меҳнатӣ, ки дар вақташ аз водии Рашт рафта дар, он ҷо меҳнат мекарданд, ба ин диёр омада бошад. Зеро ба ҷуз ҳамин як калимаи тақлмъш дар лаҳҷаи вахиёӣ – қаротегинӣ мо дигар вожа пайдо карда натавонистем, ки он бо пасванди – миш сурат гирифта бошад (Гуспанд-о да(р) ҳел тақлмъш кардан (д), пом(поям)-а ҷақидан(д) (Н. Р.).

Ба назар чунин менамояд, ки вожаи тақлинҷро ҳам лаҳҷаи вахиёӣ – қаротегинӣ аз дигар ҷо қабул кардааст. Эҳтимол, аз лаҳҷаи Кӯлоб бошад. Чунки ин калима дар лаҳҷаҳои шимолию ғарбии Кӯлоб ниҳоят фаъол буда [6, с.704], дар ҳама гуна мавриди нутқ намояндагони ин ду лаҳҷа онро истифода мекунанд. Лаҳҷаҳои Кӯлоб бо лаҳҷаи вахиёӣ – қаротегинӣ ҳамгурӯҳанд ва дар марзҳои бо ҳам хеле наздики ҷуғрофӣ паҳн шудаанд, ки ин имконияти гузариши калимаҳои алоҳидаро аз ин лаҳҷа ба он лаҳҷаи ҳамгурӯҳ ба осонӣ таъмин карда метавонад. Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки доираи истеъмоли калимаи туркии тақлинҷ нисбат ба тақлмъш андак васеътар аст: (Бача(ҳ)о да(р) автобус ҳамиқа тақлинҷ кардан, ки безор шидем (Чч. Р.).

Чи тавре ки мебинем, воҳидҳои луғавии тақидан, тақундан, таркибҳои феълии тақӣ кардан, тақлмъш кардан, тақлинҷ кардан ҳамрешаю ҳаммаъно мебошанд ва баъзе маъноҳои онҳо дар заминаи маҷоз сар зада, тобиши услубӣ пайдо кардаанд, ки мавқеи онҳо дар бобати таъмини оҳанги бадеӣ ва ҷиҳатҳои эмотсионалию экспрессивии нутқи соҳибони лаҳҷаи вахиёӣ – қаротегинӣ ниҳоят калон аст. Дар ҳақиқат, ҳодисаи муносибати синонимӣ касб кардани унсурҳои иқтибосӣ дар забони адабӣ ва лаҳҷаҳои тоҷикӣ дар ҳама давру замон давом кардааст. Ин рӯйдоди воқеиро М. Амонова дар мавриди тадқиқи забон ва услуби “Сафарнома”-и Носири Хусрав ба мушоҳида гирифта, менависад, ки “Маъмулан ҳам калимоти аслӣ ва ҳам вожагони иқтибосӣ метавонанд дар мавридҳои мушаххас бо ҳамдигар муродиф бошанд ва силсилаи синонимиро ташкил диҳанд” [1, с.37].

Дигар ин ки, ҳудуди густариши калимаю таркибҳои боло то дурихо тӯл намекашад. Яъне, онҳо аз қабили диалектизмҳои маҳдудистеъмоланд, ки аз ҳудуди лаҳҷаи вахиёӣ – қаротегинӣ ва баъзе дигар лаҳҷаҳои ҳамгурӯҳи он берун рафта наметавонанд. Аз “Фарҳанги гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ” (2012) бармеояд, ки диалектизми боқидан ҳам фарохистеъмол нест. Вай аз доираи интишори лаҳҷаҳои қаротегинӣ ва вахиёӣ – қаротегинӣ дур намеравад (с. III.)

Дар лаҳҷаи вахиёӣ – қаротегинӣ инчунин калимаҳои туркии уймоқ – ангуштпона, охийоқ/охийоғ – равғани пахта, тақъзак (туқузак) – кӯрпаҳои боли ҳам чидашуда, бурдоқӣ –фарбеҳ ҳам истеъмол меёбанд. Аз инҳо вожаи бурдоқӣ хусусияти сифатӣ дошта, ба шакли зоҳирӣ ва ҳолати ҳайвонот нигаронида шудааст. Дигар ҳамаи он калимаҳо ба гурӯҳи исмҳои моддӣ дохил мешаванд.

Сифати бурдоқӣ дар шакли бурдоқ дар лаҳҷаи тоҷикони Риштон (водии Фарғонаи Ӯзбекистон) бо ҳамон маънии боло роиҷ аст [4, с.58]. Аз ин ҷиҳат, тахмин метавон кард, ки ин калима дар лаҳҷаи вахиёӣ – қаротегинӣ таърихи куҳан надорад ва тавассути

мардикорҳои раштӣ, ки, чи тавре гуфтем, дар асри XIX ва ибтидои асри XX ба водии Фарғона рафта меҳнат мекарданд, аз он ҷо ба ин ҷо кӯчонида шудааст. Илова гардидани пасванди тоҷикии –ӣ ба он ва ба вуҷуд омадани гунаи бурдоқӣ яқин бо таъсири лаҳҷаҳои қаротегинию вахиёӣ – қаротегинӣ ба амал омадааст. Ҳоло ин воҳиди луғавӣ дар ин ду лаҳҷа баробар ба кор меравад (Да туй йа(к) бъқа-въ се гуспанди бурдоқӣ къштем, ба зур расид (Чуғ. Р.).

Инро ҳам мебояд илова кард, ки бурдокӣ дар лаҳҷаи вахиёӣ – қаротегинӣ дар баъзе маврид, махсусан дар мавриде, ки гӯянда нисбат ба касе нафрат дошта бошад ва он нафратзада андаке фарбеҳ буда бошад, вожаи бурдоқиро дар ҳаққи ӯ кор мефармояд. Ба таври дигар, калимаи мазкур дар заминаи маҷоз метавонад хусусияти услубӣ гирифта, нисбат ба инсон ҳам истеъмол ёбад (занаки бурдоқӣ). Аммо ин тарзи ифода чандон маъмул набуда, гоҳ – гоҳ дар баъзе маҳалҳо дар нутқи насли калонсол вомехӯраду бас.

Исми уймоқ на танҳо дар лаҳҷаи вахиёӣ – қаротегинӣ, балки дар ҳама лаҳҷаҳои ҷанубӣ истеъмол меёбад. Аз рӯйи зикри В. С. Расторгуева маълум мешавад, ки ин вожа дар лаҳҷаи Варзоб низ бо ҳамон маънии боло дар шакли ӯймоқ ба кор меравад [4, с.199]. Калимаи мазкур, ки хусусияти этнографӣ дорад, дар лаҳҷа маъниҳои иловагӣ ва тобишҳои услубӣ пайдо карда наметавонад (И (ин) гулак уймоқ-а ай гъҷо(кучо)гъръфт? (Сар. Р.). Лекин дар баъзе маврид ҳар гуна зарфи даҳонтанг, аз қабили чойник, офтоба, кӯза ва ғайраро ба ӯймоқ ташбеҳ медиҳанд (Даҳани и(н) чойник мегуй уймоқ боша(д) (Сум. Т.).

Вожаҳои охёқ ва тъқъзак (туқузак) фарохистеъмол нестанд. Онҳо дар доираи лаҳҷаҳои қаротегинӣ ва вахиёӣ – қаротегинӣ кор фармуда мешаванд. Диалектизми охйоқ муодили фонетикии охйоғ ҳам дорад, ки ин шояд шакли қирғизии он бошад. Зеро охйоғ дар маҳалҳое вомехӯрад, ки бо ноҳияи Лахш қаробат доранд (Ба магазин-а руғани охйоғ увардан (д) (Н. Т.)

Диалектизми тъқъзак (туқузак) сохта аст ва аз решаи тъқъз (туқуз)-и туркӣ тавассути пасванди тоҷикии – ак шакл гирифтааст. Воҳиди луғавии тъқъз (туқуз) дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ дар ифодаи маънии “либосворӣ, кафшу рӯмол ва матоъҳое, ки барои арӯс аз ҷониби домод мефиристанд”, истеъмол меёбад. Воқеан, туқуз аз матоъҳое ба вуҷуд меояд, ки онҳо болои ҳам банизом гузошта шуда бошанд. Маънии тъқъзак низ аз ҳамин ҷо рӯйидааст. Зеро кӯрпаҳо ҳам мисли туқуз қабат ба қабат рӯйи ҳам чида мешаванд. Яъне, маънии тъқъзак зимни шабоҳати ду предмет – кӯрпаҳои рӯйи ҳам чида бо матоъҳои қабат ба қабат болои якдигар гузошташуда сар задааст. Пасванди –ак одатан шаклсоз буда, дар исмҳо маънии хурдию навозишро ифода мекунад, аммо дар ин калима ҳамчун пасванди маънисоз баромад намуда, аз як исм исми дигар сохтааст. Пас, калимаҳои туркӣ зимни калимасозӣ ҳам имкон доранд, ки таркиби луғавии лаҳҷаи вахиёӣ – қаротегиниро такмил бубахшанд.

Чунон ки дида мешавад, калимаҳои гурӯҳи дуюм дар ифодаи номи предмету ҳодисаҳои табиӣ, шаклу намуд, хислату хусусият, амалу ҳолати инсону ҳайвонот ба кор рафта, аз як доираи маҳдуди ҷуғрофӣ берун баромада наметавонанд. Аз ин рӯ, метавонем онҳоро ҳамчун дилектизми лексикӣ ба ҳисоб гирем. Зеро, агар як нишонаи диалектизмҳои лексикӣ ҳудуди муайяни ҷуғрофӣ доштани онҳо бошад [8, с.124-129; 9, с.45], пас калимаҳои мазкур, дар ҳақиқат, дар як ҳудуди муайяни ҷуғрофӣ – дар ареали густариши лаҳҷаи вахиёӣ –қаротегинӣ ва қисман қаротегинӣ истеъмол меёбанд. Албатта, миёни инҳо ҳастанд диалектизмҳое, ки хатти интишорашон андак тӯл мекашад – дар водии Фарғона, Варзоб ва дигар мавзеъҳо истифода мешаванд, лекин теъдоди онҳо аз ду – се калима беш нест, ки ин аз иртиботи таърихии мардуми водии Рашт бо аҳолии ин минтақаҳо дарак медиҳад.

Муайян намудани иқтибосҳои туркӣ аз рӯйи муносибаташон ба забонҳои туркӣ басо мушкил аст. Чунки дар тӯли асрҳои зиёд бисёре аз онҳо шакли овозии худро ба таври шинохтанашаванда тағйир додаанд. Барои мисол калимаи ъшқлъбро мегирем, ки аз таркиби иш қилиб ба вуҷуд омада, маънии он дар лаҳҷаи мазкур “хулоса, коре карда” мебошад (Ъшқлъб, барои мо камта(р) пъл даркор (К. С.). Ба ин монанд калимаҳои қарға, боқидан, хърғаро, ки аз воҳидҳои луғавии қабурға, боқмоқ, юрға ба вуҷуд омада, тибқи қоидаҳои дохилии худи лаҳҷа ба тағйироти чуқури фонетикӣ гирифтор гардидаанд, ки аз калимаҳои хосси лаҳҷа, ё ба истилоҳ диалектизмҳои лексикӣ, ҷудо кардан мумкин нест. Ё худ мегирем калимаҳои къзиқ (қизиқ) ва измаро, ки дар асл синоними якдигар буда, ҳамчун сифат хислати шахсро мефаҳмонанд (одами къзиқ, одами изма – одами шӯх). Аммо дар баъзе ҳолатҳо инҳо хусусияти сермаъноӣ касб карда, аз якдигар то ҷое дур мераванд ва якумӣ дар маънии “хоҳиш, майлу рағбат”, дуюмӣ дар ифодаи “бетафоввут, назарбаланд, шартакигӯ” кор фармуда мешаванд (Бачайи мо ба хундан къзиқ дора (Г. Р.); Аҷаб занаки измайе бъд-ай (Л. С.). Ин калимаҳо бо пасвандҳои тоҷикии –ӣ, –гӣ, –гарӣ низ шакл гирифта (қъзиқӣ, измагӣ, измагарӣ), ба воситаи ёварҳои феъли доштан ва кардан дар як таркиб ҷо мегиранд, ки бо ин роҳ феълҳои таркибии номии къзиқӣ доштан (аҷоибӣ

доштан), измагӣ кардан, измагарӣ кардан (шӯхиҳои хунук кардан) ба вуҷуд меоянд (И(н) кор йа (як) къзиқӣ дора (К. Т.); (У бача бисйо(р) измагӣ кард (Ф. Т.). Чи тавре дида мешавад, калимаҳои къзиқ ва изма аз ҷиҳати шаклу маънӣ дар лаҳҷаи вахиёӣ –қаротегинӣ комилан ҳазм шудаанд. Аз ин рӯ, онҳоро низ ҳамчун диалектизми лексикӣ мебояд пазируфт. Ҳамаи ин нишон медиҳад, ки як сарчашмаи зуҳуроти диалектизмҳои лексикӣ дар лаҳҷаи вахиёӣ – қаротегинӣ иқтибос аз забонҳои туркист.

Калимаҳои туркии лаҳҷаи вахиёӣ – қаротегинӣ аз нигоҳи ифодаи маънӣ ва муносибат ба соҳаҳои гуногуни зиндагӣ хеле ҷолибанд. Агар иқтибосоти туркӣ аз ҳамин нигоҳ бо иқтибосоти арабӣ ба муқоиса гирифта шаванд, метавонем бубинем, ки теъдоди унсурҳои арабӣ дар ин лаҳҷа хеле зиёд аст. Вале ба ҳисоб бояд гирифт, ки ҳамаи воҳидҳои луғавии як забон ба забон ё лаҳҷаи дигар имконияти ворид шудан надоранд. Зеро забон ё лаҳҷаи иқтибосгир, чунонки гуфтем, пеш аз ҳама, он унсурҳоеро қабул мекунад, ки ба онҳо ниёз дошта бошад.

Таснифоти маводи ҷамъкардаи мо нишон медиҳад, ки лаҳҷаи вахиёӣ – қаротегинӣ аз ҳама зиёд ба вожаҳои туркии соҳаи чорводорӣ, ҳарбӣ ва вожаҳои марбут ба номи анвои хӯрокворӣ эҳтиёҷ доштааст, чунки аксарияти онҳоро дар лаҳҷаи мазкур ҳамин навъи калимаҳо ташкил медиҳанд. Ин шояд аз он ҷиҳат бошад, ки тоҷикон таърихан мардуми фарҳангӣ буда, аз бахшҳои зиндагӣ бештар ба кишоварзӣ, боғдорӣ ва тиҷорат шуғл доштанд. Соҳаи чорводорӣ ба ҳаёти ин мардум баъдтар дохил шуд, ки ин бечунучаро бо таъсири мардуми турктабор ба вуқӯъ пайваст. Намунаи инро метавонем дар мисоли вожаҳои бъқа (буққа), солъқ (совлиқ), байтал, ҳайғър (айғир), хърға (юрға), ҷеран, търуғ (туруғ), ғънан (дунун), къзил (қизил), тайлоқ, дъсоқ (дусоқ), қъшқор (қучқор), қътан, қъшоқ (қушоқ), қуш (манзили муваққатии чӯпонҳо дар саҳро), тъхлӣ (туқлӣ), съқум (суқум), бурдоқӣ ва амсоли инҳо, ки дар ифодаи ном, хел, намуд, хусусият, синну сол, парвою парвариш, ҳолат, ҷойи нигоҳубини ҳайвонот ба кор мераванд, инчунин дар силсилаи калимаҳои қаймоқ, қърут (қурут) қатъғ (қатиқ), ҷърғот (ҷурғот), айрун (айрон), қазӣ, къмиз (қимиз), қайла (қаля) ва ғайра, ки дар ифодаи номи маҳсулоти аз ширу гӯшти ҳайвонот тайёр мешудагӣ меоянд, бубинем. Албатта, аксарияти ин воҳидҳои нутқ хусусияти умумиҳоқикӣ доранд, аммо ин рӯйдод ба он вобаста аст, ки тақдири соҳибони лаҳҷаи вахиёӣ – қаротегинӣ аз тақдири умуман халқу миллати тоҷик ҷудо нест ва лаҳҷаи вахиёӣ – қаротегинӣ як лаҳҷаи мустақили забони тоҷикӣ маҳсуб меёбад. “Чунонки маълум аст, ин хел калимаҳо на танҳо дар забони зиндаи тоҷикӣ фаровонанд, балки аксарияти онҳо дар таркиби луғавии забони адабии тоҷик дохил шуда, дар мубодилаи афкор ҳамчун воситаи ифода кардани маъноҳои конкрет ва тобишҳои махсуси маъно хизмат мекунанд” [10, с. 56].

Аз ин рӯ, ҳар як калимаю истилоҳоти даркорӣ, ки аз дигар забонҳо ба забони умумимиллии тоҷик, бахусус шохаи адабии он, роҳ меёбад, ба лаҳҷаи вахиёӣ – қаротегинӣ низ аз рӯйи зарурат ворид мегардад. Аз тарафи дигар, муносибати байни забони адабии тоҷик ва лаҳҷаҳои маҳаллӣ солҳои охир хеле авҷ гирифтааст, таъсири тарафайни онҳо рӯз ба рӯз зиёд шуда истодааст, ки ин ҳодиса низ имконияти гузаштани бисёр калимаҳои туркиро аз забони адабӣ ба лаҳҷаи мазкур ва ба ин восита зуҳуроти қаторҳои синонимиро фароҳам овардааст. Воқеан, калимаҳо хоҳ худӣ бошанд, хоҳ иқтибосӣ, метавонанд бештар дар мавриде бо ҳам муносибати синонимӣ пайдо кунанд, ки дар заминаи маънии аслии худ бо маънии кӯчида ба кор раванд. Инро дар мисоли вожаҳои иқтибосии туркӣ бо вожаҳои аслии лаҳҷаи вахиёӣ – қаротегинӣ ба назар гирифтан мумкин аст.

Аз муоинаю мушоҳидаи калимаҳои туркӣ, ки аз лаҳҷаи вахиёӣ – қаротегинӣ ба даст овардем, маълум мешавад, ки онҳо вобаста ба муносибати забониашон ба ду гурӯҳ – ба гурӯҳҳои туркӣ – қирғизӣ ва туркӣ – ӯзбекӣ ҷудо мешаванд. Дар қисми боло ва миёнаи густариши лаҳҷаи мазкур – дар нутқи сокинони баъзе деҳаҳои ноҳияи Тоҷикобод, Ҳоит, як қисми Рашт, Сангвор, ки дар ин деҳаҳо асрҳои пеш қирғизҳо сукунат доштаанд [5, с.56] ва имрӯз онҳо ба ноҳияи Лахш наздикӣ доранд, нуфузи забони қирғизӣ беш аст. Вале дар қисми поёни интишораи он, ки то ноҳияи Нуробод тӯл мекашад, таъсири забони ӯзбекӣ зиёд ба назар менамояд. Ин, эҳтимол, ба он алоқаманд аст, ки аҳолии ҳамин қисмати водиҳои Рашту Вахиё аз Ёхсу, Ховалинг, Балҷувон, Кӯлоби Калон [5, с.56] ба ин ҷо омаданд, ки ба лаҳҷаҳои онҳо таъсири забони ӯзбекӣ калон аст. Ҳатто аз баъзе сарчашмаҳо бармеояд, ки дар маҳалҳои ҷанубии Тоҷикистон бо номи турк, лақай, дурман, қарлуқ, барлос ва ғайра қавмҳои туркнажод зиндагӣ мекунанд ва лаҳҷаҳои онҳо низ таҳти мафҳуми “забони ӯзбекӣ” муттаҳид мешаванд” [2, с.286]. Ана ҳамин ҳодисаҳои таърихӣ ва нишонаҳои фонетикии калимаҳои туркӣ аз қабили йонбош – ҷонбош, йигит – ҷигит, лойлов – ҷойлов ва амсоли инҳо, ки шакли ҳам қирғизӣ ва ҳам ӯзбекии талаффуз доранд, имконият медиҳанд, ки калимаҳои туркии лаҳҷаи вахиёӣ –қаротегиниро ба забонҳои туркӣ – қирғизӣ ва туркӣ – ӯзбекӣ нисбат диҳем. Аз ин бармеояд, ки унсурҳои туркии лаҳҷаи вахиёӣ – қаротегинӣ, аз як тараф, маҳсули ҳамзистӣ, ҳамкорӣ ва дӯстии халқи тоҷик бо ақвоми туркнажод бошад, аз тарафи дигар, натиҷаи таъсири забони адабии

тоҷик, лаҳҷаҳои ҳамгурӯҳ ва лаҳҷаҳои тоҷикони вилояти Фарғонаи Ӯзбекистон ба ин лаҳҷа мебошад. Калимаҳои забони қирғизӣ ба лаҳҷаи мазкур бевосита – зимни ҳамзистию ҳамкории таърихан бардавоми тоҷикон бо қирғизҳо роҳ ёфтаанд, вале калимаҳои забони ӯзбекӣ бавосита – ба воситаи таъсири забони адабии тоҷик ва лаҳҷаҳои дигари тоҷикӣ ба ин лаҳҷа ворид гаштаанд. Аз рӯйи тахмини мо вожаҳои туркӣ – ӯзбекӣ дар як доираи маҳдуди интишори лаҳҷаи вахиёӣ – қаротегинӣ, аммо калимаҳои туркӣ – қирғизӣ дар як ҳавзаи нисбатан васеътари густариши он паҳн шудаанд. Азбаски ҷудо намудани иқтибосоти туркии лаҳҷаи мазкур ба гурӯҳҳои қирғизию ӯзбекӣ кори ниҳоят мушкил аст, мо онҳоро аз якдигар ҷудо накарда, яклухт зери унвони “калимаҳои туркӣ” ба тадқиқ гирифтем.

Ихтисораҳо: **Ноҳияи Рашт**: Г. Р. –Гулханӣ, Рашт; З. Р. – Зиҳбед, Рашт; К. Р. – Кӯл, Рашт; Н. Р. – Нимич, Рашт; Хк. Р. – Хуфак, Рашт; Чуғ. Р. – Чуғдабиён, Рашт; Чч. Р. – Чорчароғ, Рашт; Я. Р. – Яхакпаст, Рашт. **Ноҳияи Сангвор**: Д. Ғ. С. – Дашти Ғурук, Сангвор; К. С. –Кафтаргузар, Сангвор; Л. С. –Лоҷурк, Сангвор; П. О. Т. С. -Паси Оби Талх, Сангвор; С. С. – Сайёд, Сангвор; С. С. – Сайёд, Сангвор; Ч. С. – Чилдара, Сангвор. **Ноҳияи Тоҷикобод:** К. Т. –Капалӣ, Тоҷикобод; Н. Т. – Нушор, Тоҷикобод; Сп. Т.– Сарипул, Тоҷикобод; Сум. Т. – Сумандара, Тоҷикобод; Ф. Т. – Фатҳобод, Тоҷикобод.

А Д А Б И Ё Т

1. Амонова М.Н. Забон ва услуби «Сафарнома»-и Носири Хусрав / М.Н. Амонова. - Душанбе, 2016. - 157 с.
2. Неменова Р.Л. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ, ҷ. 1 (фонетика, лексика) / Р.Л. Неменова, Ғ. Ҷӯраев. - Душанбе, 1980. - 328 с.
3. Расторгуева В.С. Очерки по таджикской диалектологии, вып. 3 (Ленинабадско – Конибадамское группы северных таджикских говоров) / В.С. Расторгуева. - М., 1956. - 189 с.
4. Расторгуева В.С. Очерки по таджикской диалектологии вып. 5 (таджикско – русский диалектный словарь) / В. С. Расторгуева. - М., 1963. - 250 с.
5. Таджики Каратегина и Дарваза, вып. 1. - Душанбе, 1966. - 376 с.
6. Фарҳанги гӯйишаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ; мурат. Маҳмудов М., Ҷӯраев Ғ., Бердиев Б. - Душанбе, 2012. - 946 с.
7. Узбекско – русский словарь. - М., 1959. - 991 с.
8. Ҷӯраев Ғ. Калимаи хосси шева ва баъзе аломатҳои фарқкунандаи он / Ғ. Ҷӯраев // Забоншиносии тоҷик. - Душанбе, 1976. -С.123-139.
9. Шанский Н.М, Иванов В.В. Современный русский язык. Ч. 1. / Н.М. Шанский, В.В. Иванов. - М., 1981. - 190 с.
10. Юнусов М. Чанд сухан дар хусуси алоқаи лексикии забонҳои тоҷикию ӯзбекӣ / М.Юнусов // Армуғон, II (масъалаи филологияи тоҷик). - Душанбе, 1971. - С. 54-58.

БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ҶУДОГОНАИ УНСУРҲОИ ТУРКӢ ДАР ЛАҲҶАИ ВАХИЁӢ – ҚАРОТЕГИНӢ

Бояд қайд кард, ки унсурҳои туркии лаҳҷаи вахиёӣ – қаротегинӣ чун моли худи лаҳҷа ба қонуну қоидаҳои дохили он мутоқиб гашта, дар асоси ҳамон қонуну қоидаҳо амал мекунанд. Инро мо метавонем дар ташаккули феълҳои таркибии номӣ, ки ҷузъи номии онҳо аз иқтибосоти туркӣ иборатанд, ба мушоҳида гирем. Як идда калимаҳои туркӣ, ки ба сифату исм дахл доранд, бо ёварҳои феълии тоҷикӣ якҷоя таркиб баста, дар алоқаи ниҳоят мустаҳкаму устувори лексикӣ – грамматикӣ қарор гирифтаанд ва силсилаи феълҳои таркибии номиро дар лаҳҷа ба вуҷуд овардаанд. Аз муоинаю мушоҳидаи калимаҳои туркӣ, ки аз лаҳҷаи вахиёӣ – қаротегинӣ ба даст овардем, маълум мешавад, ки онҳо вобаста ба муносибати забониашон ба ду гурӯҳ – ба гурӯҳҳои туркӣ – қирғизӣ ва туркӣ – ӯзбекӣ ҷудо мешаванд. Дар қисми боло ва миёнаи густариши лаҳҷаи мазкур – дар нутқи сокинони баъзе деҳаҳои ноҳияи Тоҷикобод, Ҳоит, як қисми Рашт, Сангвор, ки дар ин деҳаҳо асрҳои пеш қирғизҳо сукунат доштаанд ва имрӯз онҳо ба ноҳияи Лахш наздикӣ доранд, нуфузи забони қирғизӣ беш аст. Вале дар қисми поёни интишораи он, ки то ноҳияи Нуробод тӯл мекашад, таъсири забони ӯзбекӣ зиёд ба назар менамояд. Ин, эҳтимол, ба он алоқаманд аст, ки аҳолии ҳамин қисмати водиҳои Рашту Вахиё аз Ёхсу, Ховалинг, Балҷувон, Кӯлоби Калон ба ин ҷо омаданд, ки ба лаҳҷаҳои онҳо таъсири забони ӯзбекӣ калон аст. Ҳатто аз баъзе сарчашмаҳо бармеояд, ки дар маҳалҳои ҷанубии Тоҷикистон бо номи турк, лақай, дурман, қарлуқ, барлос ва ғайра қавмҳои туркнажод зиндагӣ мекунанд ва лаҳҷаҳои онҳо низ таҳти мафҳуми “забони ӯзбекӣ” муттаҳид мешаванд.

Калидвожаҳо: иқтибосоти туркии лаҳҷа,гурӯҳҳои қирғизию ӯзбекӣ, калимаҳои туркӣ, алоқаи ниҳоят лексикӣ – грамматикӣ, таъсири забони ӯзбекӣ, таъсири забони қирғизӣ.

НЕКОТОРЫЕ ОТДЕЛЬНЫЕ СВОЙСТВА ТУРЕЦКИХ ЯЗЫКОВЫХ ЭЛЕМЕНТОВ В ВАХАНО - КАРАТЕГИНСКОМ ДИАЛЕКТЕ

Нужно подчеркнуть, что турецкие элементы вахано-каратегинского диалекта как продукт самого диалекта соответствуют его внутренним законам и правилам и действуют по этим же законам и правилам. Это мы можем наблюдать в формировании именных составных глаголов, именной элемент которых состоит из турецких заимствований. Ряд турецких слов, которые относятся к прилагательным и существительным, формируются со вспомогательными глаголами таджикского языка и состоят в очень тесной лексико – грамматической связи и образовали целый ряд именных составных глаголов. Из обследования и наблюдения турецких слов, которые мы приобрели из вахано-каратегинского диалекта, становится ясно, что они в зависимости от языкового отношения разделяются на две группы – турецко-кыргызский и турецко- узбекский группы. В верхней и средней части развития данного диалекта – в речи жителей некоторых деревень Таджикабадского, Хаитского районов, одной части Раштского района, Сангвор, в которых в прошедшие века проживали кыргызы и сегодня они близки с Лахшским районом, влияние кыргызского языка большое. Но в нижней части, которая тянется до Нурабадского района, влияние узбекского языка чувствуется больше. Это предположительно связано с тем, что население этой части Раштской, Ваханской долины и Ёхсу, Ховалинга, Балджувана, Большого Куляба переехали сюда и огромно

влияние узбекского языка на их диалект. Даже из некоторых источников становится понятным, что в южных регионах Таджикистана проживали такие турецкие племена как турки, лакайцы, дурманы, карлуки, барлосы и др. и их диалект объединяется под понятием “узбекский язык”.

Ключевые слова: турецкие заимствования диалекта, кыргызско – узбекские группы языка, турецкие слова, лексико – грамматическая связь, влияние узбекского языка, влияние кыргызского языка.

SOME SELECTED PROPERTIES OF TURKISH LANGUAGE ELEMENTS IN VAKHANO-KARATEGHINSKY DIALECT

It should be emphasized that the Turkish elements of the Vahano-Karategin dialect as the product of the dialect itself correspond to its internal laws and rules and act according to the same laws and rules. This we can observe in the formation of nominal compound verbs, the nominal element of which consists of Turkish borrowings. A number of Turkish words that refer to adjectives and nouns are formed with auxiliary verbs of the Tajik language and consist in a very close lexical and grammatical connection and formed a number of nominal compound verbs. From the examination and observation of Turkish words, which we acquired from the Vahano-Karategin dialect, it becomes clear that, depending on the language relationship, they are divided into two groups - the Turkish-Kyrgyz and the Turkish-Uzbek groups. In the upper and middle part of the development of this dialect - in the speech of the inhabitants of some villages of the Tajikabad, Khayti districts, one part of the Rasht district, Sangvor, in which the Kyrgyz people lived in the past centuries and today they are close to the Lakhsh district, the influence of the Kyrgyz language is great. But in the lower part, which stretches to the Nurabad area, the influence of the Uzbek language is felt more. This is presumably due to the fact that the population of this part of the Rasht, Vakhan valley and Yokhsu, Khovaling, Baljuvan, Greater Kulyab moved here and the influence of the Uzbek language on their dialect was enormous. Even from some sources it becomes clear that in the southern regions of Tajikistan lived such Turkish tribes as Turks, Lakayans, Durmans, Karluks, Barlos, etc. and their dialect is united under the concept of "Uzbek language".

Key words: Turkish dialect dialects, Kyrgyz - Uzbek language groups, Turkish words, lexico - grammatical connection, influence of the Uzbek language, influence of the Kyrgyz language.

Сведения об авторе: ***Борунов Оятулло*** – Таджикский национальный университет, аспирант кафедры история языка и типологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр. Рудаки 17.
E-mail: **Oyatt-1986@mail.ru.** Телефон: **(+992) 93-535-07-97**

Information about the author: ***Borunov Oyatullo*** - Tajik National University, graduate student of the history of language and typology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki avenue 17.
E-mail: **Oyatt-1986@mail.ru.** Tel.: **(+992) 93-535-07-97**

УДК: 491.550+492.7.09

ДАР БОРАИ МАВҚЕИ ИҚТИБОСОТИ АРАБӢ ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ДАР АСРҲОИ IX-X

Ҷумъаев М.О.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Асрҳои IX-X, бахусус замони давлатдории Сомониён, давраи эҳёи забон, шукуфоии адабиёт ва равнақи илму фарҳанги тоҷик дониста мешавад [13, с.1111-1143; 4, с.336-388; 11, с.170-212; 17, с.106-229; 5, с.129-169; 10, с.7-15; 19, с.187-225]. Ба гуфтаи баъзе таърихнигорон дар замони салтанати Сомониён маданияти Осиёи Миёна ҳатто аз маданияти Аврупои Шарқию Аврупои Ғарбӣ ҳам пеш рафта буд. Устод Садриддин Айнӣ замони давлатдории Сомониёнро на танҳо давраи инкишофи фарҳангу адабиёт, балки давраи шакл гирифтани забони форсии нав номида, чунин мегӯяд: *«Дар даврае, ки барои давлати Сомониён Бухоро пойтахт шуда буд, маданияти Осиёи Миёна боз ҳам болотар рафт. Дар ин давра мардумони маҳаллӣ на танҳо аз зулми политикӣ ва иқтисодии арабҳо халос шуданд, ҳатто аз асорати забони араб ҳам раҳоӣ ёфтанд ва забони форсии нав – забони адабии тоҷик ба вуҷуд омад»* [2, с.133]. Донишманди эрони Маликушшуаро Баҳор низ дар замони давлатдории сомониён эҳсосшаванда будани ҳаракати адабиро таъкид намуда, сабки таҳрири китобҳои форсиро дар ин давра ниҳоят *«пухта ва мунсаҷим (равону мавзун – Ҷ. М.)-у санҷида»* арзёбӣ намудааст [3, с.129-129]. Дар ин давра адибону олимони зиёде ба камол расидаанд, ки бо забони форсии дарӣ (тоҷикӣ) асарҳо эҷод намудаанд [2, с.134-135]. Дар баробари ин, як миқдор асарҳо аз арабӣ ба форсии дарӣ баргардонида шудаанд, ки «Таърихи Табарӣ» (арабиаш «Таърих-ур-русул-ва-л-мулук»)-и Ҷаъфар Муҳаммад ибни Ҷарир ат-Табарӣ ва «Тафсири Табарӣ» («Тарҷумаи тафсири Муҳаммад ибн Ҷарир») аз ҷумлаи чунин асарҳои тарҷумавӣ мебошанд [3, с.269-270].

Дар маҷмӯъ, ба ақидаи муҳаққиқон, дар таркиби луғавии забони асрҳои IX-X корбурди калима ва ибораҳои арабӣ дар муқоиса ба даврaҳои баъдӣ ниҳоят кам ба назар мерасад ва аксари иқтибосоти арабии дар ин давра истеъмолгардида ба оммаи мардум фаҳмо мебошанд. Муҳаққиқи тоҷик Н. Маъсумӣ сабаби инро ба майли адибону донишмандони он замон вобаста медонад, ки *«онҳо барои тозагии забони модарии худ мубориза бурда, дар кори эҷодӣ-адабӣ ва илмии худ ба забони зиндаи халқ такя намуда, барои пурра истифода бурдан, нигоҳ доштан ва инкишоф додани фонди асосии луғавии*

забони тоҷикӣ ватандӯстона ва бо ҳисси ифтихор саъю кӯшиш доштанд» [8, с.157]. Адибону донишмандони ин давра бо чунин саъю кӯшиши худ бар қуввахои иртиҷоии арабпараст, аз ҷумла бар рӯҳониёни ислом, ки нуфуз пайдо кардани забони арабиро ҷонибдорӣ мекарданд ва бар шоирони дарбор, ки суханони худро бо калимаву ибораҳои арабӣ «зебу оро» медоданд, бартарӣ доштанд. Донишманди тоҷик Н. Маъсумӣ дар натиҷаи тадқиқ ба чунин хулоса меояд, ки фонди асосии луғавии забони асрҳои IX-X асосан *«ҳамон буд, ки мо дар забони ҳозираи тоҷик мебинем ва онро бойигарии забони худ мешуморем»* [8, с.157].

Ба вазъи забон дар ин ё он давраи муайян аз рӯйи осори адибони машҳури ҳамон замон баҳо дода мешавад. Ҷараёни инкишофи забон низ аз сарчашмаҳои хаттии назму наср муайян карда мешавад, аммо барои дурусту пурра инъикос намудани вазъи забон, хусусиятҳои луғавию грамматикӣ ва услубии он дар ягон давраи муайян, имконоти наср нисбат ба назм, зиёдтар мебошад [16, с.3]. Насри асрҳои IX-X *«бо вуҷуди таъсири дурударози забони арабӣ ва дохил шудани калимаҳои бегона, дар тарҷима риоя карда шудани қонуни забони арабӣ ва бо вуҷуди тақлидкуниҳои насри асри сеюми ҳичрии араб, хусусиятҳои қадим ва аслии худро хеле нағз нигоҳ дошта омадааст»*, – мегӯяд академик Б. Ғафуров [5, с. 142]. Вале, азбаски дар асрҳои IX-X назм бар наср афзалияти бештар дошту дар адабиёти классикии тоҷику форс насри бадеӣ ҳанӯз ба дараҷаи зарурӣ ташаккул наёфта буд [9, с. 185], муҳаққиқон ба хусусиятҳои забони ин давра, махсусан ба дараҷаи корбурди иқтибосоти арабӣ аз рӯйи осори назмӣ, баҳо додаанд.

Аз байни осори дар ин давра таълифгардида, муҳаққиқон ба калимаҳои иқтибосии арабӣ дар ашъори боқимондаи одамушшуаро Абӯабдуллоҳ Ҷаъфар Рӯдакӣ ва «Шоҳнома»-и безаволи Абулқосими Фирдавсӣ таваҷҷуҳи бештар зоҳир намудаанд. Ба ақидаи муҳаққиқи забон ва услуби ашъори Рӯдакӣ Қутбиддин Мухторӣ, дар осори Рӯдакӣ бештар чунин калимаҳои арабие ба назар мерасанд, ки *«кӯтоҳу фасеҳ ва дар шеър мутародифанд ва бо қасди ҳуснбахшӣ истифода шудаанд»* [12, с.36]. Ин муҳаққиқ дар натиҷаи тадқиқи калимаҳои арабӣ дар осори Рӯдакӣ ба чунин хулоса меояд, ки дар ашъори мадҳӣ ва шеърҳои ба васфи табиату баҳор бахшидаи асосгузори адабиёти классикии тоҷику форс иқтибосоти арабӣ бештар ба назар расанд ҳам, дар ашъори ғайримадҳӣ, махсусан дар порчаҳои шеърии ба мавзӯъҳои зиндагонию марг ва бебақоии дунё бахшидаи шоир, калимаҳои арабӣ ниҳоят кам истеъмол шудаанд. Дар ашъори устод Рӯдакӣ бархе аз иқтибосоти арабӣ бо унсурҳои калимасозии тоҷикӣ ва мувофиқи қоидаҳои калимасозии ин забон калимаҳои нав сохтаанд, ки ин гувоҳи ҳазм гардидани чунин калимаҳо дар забони тоҷикӣ мубошад [12, с.36-42]. Агарчи муҳаққиқ дар бораи миқдори дақиқи иқтибосоти арабӣ ва чандомади онҳо дар осори Рӯдакӣ чизе намегӯяд, аммо хулосаи ӯ чунин аст, ки ҳарчад як қисми иқтибосоти арабии шоир мансуб ба забони адабии китобианд, *«қисми асосии онҳо (иқтибосоти арабие, ки дар ашъори устод Рӯдакӣ ба назар мерасанд – Ҷ. М.) то имрӯз серистеъмол буда, ҳама онҳоро медонад...»* [12, с.115-116].

Муҳаққиқ С. Ҳалимов низ бар он ақида аст, ки иқтибосоти арабие, ки дар ашъори одамушшуаро Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ истифода гардидаанд, *«асосан калимаҳое мебошанд, ки то имрӯз дар истеъмоланд»* [15, с.38]. Ба ақидаи ин муҳаққиқ як миқдор иқтибосоти арабии осори устод Рӯдакӣ мафҳумҳои ифодакунандаи шахс буда, баъзеи онҳо калимаҳои конкретмаъно мебошанд. Дар байни чунин иқтибосот вожаҳои абстрактмаъно, калимаҳои ифодакунандаи аломату хусусият, луғатҳои идорӣ, истилоҳоти динӣ, ки дар он замон муодили тоҷикӣ надоштаанд ва як қатор истилоҳоти илмӣ ба назар мерасанд [15, с.38].

Муҳаққиқони осори ҳаким Абулқосими Фирдавсӣ низ дар «Шоҳнома» ниҳоят кам ба назар расидани калимаҳои арабиро таъкид кардаанд. Аз ҷумла, устод Садриддин Айнӣ дар фасли «Забони “Шоҳнома”»-и тадқиқоти арзишманди худ «Дар бораи Фирдавсӣ ва “Шоҳнома”-и ӯ» чунин мегӯяд: *«Забони «Шоҳнома» содатарин ва софтарини забонҳои классикии Эрон аст. Ин забон ҳарчанд тамоман беарабӣ набошад ҳам, бо вуҷуди ин ки дар замони истилои араб бар Аҷам навишта шудааст, ба дараҷае, ки беарабӣ гуфтан тавон, камарабист. Бештарини арабиҳои дар ин китоби бузург кор фармудашуда... арабиҳои ба даруни форсӣ ҳазмшуда ё ин ки... ба ҳар форсизабон фаҳмо мебошанд. Ба ҳар ҳол арабиҳои авомнофаҳмаш кам андар кам аст»* [1, с. 43].

Ба ақидаи муҳаққиқи лексикологияи забони форсии муосир Л. С. Пейсиков дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ калимаҳои арабӣ ҳамагӣ 0,2 %-ро ташкил медиҳанд [14, с. 32-36]. Муҳаққиқ С. Ҳалимов низ «Шоҳнома»-ро намунаи барҷастаи ёдгории хаттии асри X арзёбӣ намуда, аҳамияти адабию таърихии онро таъкид медорад ва таркиби луғавии онро ниҳоят бою рангин меҳисобад, ки аз он ба бисёр масъалаҳои таърихи забон равшанӣ андохтан мумкин аст. Ба пиндори ӯ, дар «Шоҳнома» лексикаи ғайритоҷикӣ ниҳоят кам ба назар мерасад [15, с. 83]. Мутобиқи маълумоти манбаъҳои дигар дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ, ки беҳтарин намунаи инъикоскунандаи захираи луғавии охири асри X ва ибтидои асри XI ба ҳисоб меравад, зиёда аз 900 калимаи арабӣ ба кор бурда шудааст, ки

дар қиёс бо захираи бузурги луғавии ин асари безавол хеле кам мебошад [6, с. 26; 7, с. 419 – 420].

Ба ақидаи мутахассисон аксари калимаҳои арабие, ки то асри Х ба забони форсии тоҷикӣ дохил шудаанд дар забони форсӣ муодилу муродиф доранд, аммо *«нуфузи идорӣ ва таъсири созмонҳои кишварӣ»* боиси худдорӣ кардан аз истифодаи муродифоти форсии онҳо ва сабаби истеъмоли чунин калимаҳои арабӣ дониста мешавад [3, с. 142]. Вобаста ба ин, донишманди Эрон Муҳаммадтақӣ Баҳор вожаи арабии *«ҳарб»*-ро бо ҳафт муродифи он – *«рамз, пайкор, корзор, набард, овез, ҷанг, пархош»* мисол меорад, ки ҳар яке аз муродифҳои форсии он тобишҳои гуногун ва нозуки ҳамон мафҳумро ифода менамояд. Бо вуҷуди он, дар назму насри давраи баъд аз истилои арабҳо вожаи *«ҳарб»* назар ба соири муродифу мувозиҳои форсиаш бештар истеъмол гардидааст [3, с.142].

Ҳамчунин то ин давра калимаҳои арабие, ки барои зинати калом ва риояи вазну хушоҳангии сухан ба кор мерафтанд, танҳо дар шеър мавриди истифода қарор мегирифтанд. Пас аз асри Х истифодаи чунин вожаҳо дар наср низ хеле зиёд ба назар мерасад: *«Ҳар чӣ аз қарни чаҳорум поинтар меоем, ...муродифот бештар мегардад ва дар мутародифот луғоти арабӣ махсусан зиёдтар ба кор меравад»* [3, с.144]. Ба гуфти муҳаққиқон дар насри ин давра бар замми калимаҳои арабии хусусияти динидошта, вожаҳои арабие, ки муодили форсӣ надоштаанд ё муодили форсиашон фасеҳу хушоҳанг набудааст, ҳамчунин корбурди луғоти арабие, ки қаблан аз ҷараёни истеъмол дар наср берун буда, танҳо дар назм мавриди истифода қарор мегирифтанд, калимаҳои арабии дорои хусусияти идорӣ ва калимаҳои арабие, ки ба хотири риояи вазну қофия ва оҳангнокии сухан ба кор бурда мешуданд, роиҷ гардида буд [3, с.145]. Бо вуҷуди ин, миқдори чунин вожаҳои арабӣ дар суханҳое, ки тарҷумаи арабӣ мебошанд, аз 5 % ва дар суханҳое, ки аз тарафи муаллифон иншо гардида, тарҷумаи арабӣ намебошанд ё аз сарчашмаҳои форсӣ ё паҳлавӣ нақл ва тарҷума гардидаанд аз 3 % зиёд набудааст. Муҳаммадтақӣ Баҳор аз асарҳои назмӣ «Шоҳнома»-и Ҳаким Абулқосими Фирдавсиро, аз асарҳои насрӣ муқаддимаи «Шоҳнома»-и Абӯмансурӣ, достони «Баҳроми Чӯбина»-и Балъамӣ ва тамоми қисматҳои осори Балъамиро, ки сарчашмаҳояшон осори қадимаи форсӣ мебошанд, баъзе фаслҳои «Таърихи Систон» ва «Маҷмаъ-ут-таворих»-ро, ки бознақл аз «Гаршоспнома»-и Абулмуайяд мебошанд ё аз сарчашмаҳои дигари қадимаи форсӣ гирифта шудаанд, ба чунин қабил асарҳое мансуб медонад, ки дар онҳо миқдори калимаҳои арабӣ дар баъзе маворид аз 5 дар сад ва дар мавридҳои дигар аз 3 дар сад зиёд нест [3, с. 145].

Ҳамзамон аз осори мавҷуда маълум мешавад, ки дар ин давра (дар асри Х ва ибтидои асри XI) бисёр вожаҳои марбут ба динҳои буддоӣ ва зардуштӣ ҳанӯз аз байн нарафта, қобили истеъмол будаанд. Ба ақидаи Маликушшуаро Баҳор дар ин давра танҳо андаке бештар аз 5 %-и ин гуна калимаҳо аз байн рафтаанд ё дар натиҷаи инкишофи маъно тағйири маъно намудаанд. Ба ҷойи онҳо ногузир ҳамин миқдор вожаҳои арабӣ ба таркиби луғавии забон ворид гардидаанд [3, с.145-147]. Аммо дар натиҷаи аз байн рафтани як миқдор калимаҳо ва омезишу махлут гардидани забони форсии дарӣ (тоҷикӣ) бо забони арабӣ ин забон на танҳо аз байн нарафт, балки таркиби луғавии он бою рангин гардида, давраи нави ташаккули он фаро расид ва дар давоми беш аз ҳазор сол бо ин забон ҳазорҳо ҷилд адабиёти илмиву адабӣ ва таърихӣ офарида шуд.

А Д А Б И Ё Т

1. Айнӣ, С. Дар бораи Фирдавсӣ ва «Шоҳнома»-и ӯ. Куллиёт. – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1963. – Ҷ. 11, К.1. – 506 с.
2. Айнӣ, С. Устод Рӯдакӣ. Куллиёт. – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1963. – Ҷ. 11, К. 1. – 506 с.
3. Баҳор, М. Сабкшиносӣ ё таърихи татаввури насри форсӣ. Талхиси Сайёидабӯтолиби Миробидинӣ; зери назари Н. Ю. Салимов; баргардони Ш. Р. Исрофилниё, Н. Саркоров. – Душанбе: Бухоро, 2012. – 570 с.
4. Ғафуров, Б. Тоҷикон: Таърихи Қадимтарин, Қадим, Асрҳои миёна ва давраи нав / Б. Ғафуров. – Душанбе: Дониш, 2008. – 870 с.
5. Ғафуров, Б. Таърихи мухтасари халқи тоҷик / Б. Ғафуров. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1947. – Ҷ.I. – 384 с.
6. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика, морфология. – Душанбе: Маориф, 1982. – Қ. 1. – 464 с.
7. Қосимова, М. Н. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои IX-X). Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни мактабҳои олӣ / М. Н. Қосимова. – Душанбе, 2003. – Қ.1. 490 с.
8. Маъсумӣ, Н. Дар бораи вазъият ва баъзе тағйиротҳо дар таркиби луғавии забони адабии тоҷик дар асрҳои Х-XIX. Ҷаҳонбинӣ ва маҳорат. – Душанбе: Адиб, 2005. – 296 с.
9. Маъсумӣ, Н. Мулоҳизаҳо оид ба вазъияти забони адабии охири асри XIX ва забону услуби Аҳмади Дониш. Ҷаҳонбинӣ ва маҳорат. – Душанбе: Адиб, 2005. – 296 с.
10. Мирзоев, А. Забони адабиёти классикӣ ва муносибати он бо забони имрӯзаи тоҷик / А. Мирзоев // Шарқи сурх. – Сталинобод, 1949. – № 4. – С. 7-15;
11. Мирзозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик: аз давраи қадим то асри XIII. – Душанбе: Маориф, 1987. – К. 1(I). – 488с.
12. Мухторӣ, Қ. Хусусиятҳои луғавию услубии ашъори Рӯдакӣ. – Душанбе: Деваштич, 2006. – 130 с.
13. Ноҷӣ, М. – Фарҳанг ва тамаддуни исломӣ дар қаламрави Сомониён. – Душанбе: Эр-Граф, 2011. – 1295 с.

14. Пейсиков, Л.С. Лексикология современного персидского языка / Л.С. Пкйсиков. -М.: Изд. МГУ, 1975. -206 с.
15. Ҳалимов, С. Таърихи забони адабии тоҷик (асри Х). Дастури таълимӣ / С. Ҳалимов. -Душанбе, 1979. -96 с.
16. Ҷӯраева, М. Воситаҳои ифодаи эҳтиром ва фурӯтанӣ дар забони тоҷикии асри XVI (дар заминаи маводи асари Зайниддин Маҳмуди Восифӣ «Бадоеъ-ул-вақоеъ») / М. Ҷӯраева. – Душанбе: Деваштич, 2004. – 120 с.
17. Шарифзода, Х., Нарзиқул, М. Таърихи адабиёти тоҷик (аз аҳди қадим то оғози асри XIII). Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни муассисаҳои олии касбӣ. – Душанбе: ТоРус, 2017. – 416 с.
18. تاريخ ادبيات در ايران/ تأليف دكتر ذبيح الله صفا. – تهران: انتشارات فردوس. – جلد اول. – 720 ص. – ص. 152
19. سعدالله عبدالله يف. امير اسماعيل سامانى. – تهران: چاپخانۀ وزارت فرهنك و ارشاد اسلامى، 1378. – 240 ص.

ДАР БОРАИ МАВҚЕИ ИҚТИБОСОТИ АРАБӢ ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ДАР АСРҲОИ IX-X

Дар мақолаи илмӣ асрҳои IX-X, бахусус замони давлатдории Сомониён давраи эҳёи забон, шукуфоии адабиёт ва равнақи илму фарҳанги тоҷик арзёбӣ гардида, таъкид карда мешавад, ки дар таркиби луғавии забони асрҳои IX-X корбурди калима ва ибораҳои арабӣ дар муқоиса ба давраҳои баъдӣ ниҳоят кам буда аксари иқтибосоти арабии дар ин давра истеъмолгардида ба оммаи мардум фаҳмо мебошанд. Адибону донишмандони ин давра бо саъю кӯшиши худ бар қуввахои иртиҷоии арабпараст, аз ҷумла бар рӯҳониёни ислом, ки нуфуз пайдо кардани забони арабиро ҷонибдорӣ мекарданд ва бар шоирони дарбор, ки суханони худро бо калимаву ибораҳои арабӣ «зебу оро» медоданд, бартарӣ доштанд. Дар истинод ба суханони муҳаққиқони забон таъкид карда мешавад, ки фонди асосии луғавии дабони асрҳои IX-X асосан ҳамон буд, ки дар забони ҳозираи тоҷик дида мешавад ва мо онро бойигарии забони худ мешуморем. Зикр карда мешавад, ки дар асрҳои IX-X назм бар наср афзалияти бештар дошт. Аз ин рӯ, муҳаққиқон ба хусусиятҳои забони ин давра, махсусан ба дараҷаи корбурди иқтибосоти арабӣ, аз рӯйи осори назмӣ баҳо додаанд. Аз байни осори дар ин давра таълифгардида, забоншиносон ба калимаҳои иқтибосии арабӣ дар ашъори боқимондаи одамушшуаро Абӯабдуллоҳ Ҷаъфар Рӯдакӣ ва «Шоҳнома»-и Абулқосими Фирдавсӣ таваҷҷуҳи бештар зоҳир намудаанд. Дар забони ин давра бар замми калимаҳои арабии хусусияти динидошта, вожаҳои арабие, ки муодили форсӣ надоштаанд ё муодили форсиашон фасеҳу хушоҳанг набудааст, ҳамчунин корбурди луғоти арабие, ки қаблан аз ҷараёни истеъмол дар наср берун буда, танҳо дар назм мавриди истифода қарор мегирифтанд, калимаҳои арабии дорои хусусияти идорӣ ва калимаҳои арабие, ки ба хотири риояи вазну қофия ва оҳангнокии сухан ба кор бурда мешуданд, роиҷ гардида буд. Дар охир муаллиф ба чунин хулоса меояд, ки бо вуҷуди аз байн рафтани як миқдор калимаҳои аслии тоҷикӣ ва ҷойи онҳоро гирифтани калимаҳои иқтибосии арабӣ забони тоҷикӣ на танҳо аз байн нарафт, балки таркиби луғавии он бою рангин гардида, давраи нави ташаккули он фаро расид ва дар давоми беш аз ҳазор сол бо ин забон ҳазорҳо ҷилд адабиёти илмиву адабӣ ва таърихӣ офарида шуд.

Калидвожа: забон, адабиёт, фарҳанг, калима, калимасозӣ, ибора, иқтибос, истилоҳ, муҳаққиқ, инкишоф, таркиби луғавӣ, истеъмол, осор, адиб, назм, наср, вазъи забон, муродиф, зиннати калом.

О МЕСТЕ АРАБСКИХ ЗАИМСТВОВАНИЙ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ IX-X ВЕКОВ

В настоящей научной статье период правления Саманидов IX-X вв.,, демонстрируется как период возрождения языка, процветания литературы и развития науки и культуры таджиков. Особо подчеркивается, что в словарном составе языка IX-X вв. редко употреблялись арабские слова и словосочетания, нежели в последующие периоды. Большое количество арабских заимствований, употребленных в этом периоде, являются общеизвестными. Писатели и ученые этой эпохи своими стараниями превосходили реакционные силы, почитающие арабов, в частности исламских священников, которые были сторонниками авторитетности арабского языка и придворных поэтов, украшающих свою речь арабскими выражениями. В статье подчеркивается, что основной словарный фонд языка IX-X вв. составляли слова, употреблаяющиеся в современном таджикском языке и считающиеся богатством нашего языка. В IX-X вв. поэзия превосходила прозу. Поэтому исследователи оценивают языковые особенности этого периода, в частности степень употребления арабских заимствованиий, по фактическим материалам поэзии. Из творчества этой эпохи ученые-лингвисты больше уделили внимание арабским заимствованиям поэзии одамушшуаро Абуабдуллох Джафар Рудаки и «Шах-наме» Абулкасыма Фирдоуси. В языке этого периода, помимо арабских слов религиозного характера, часто встречались арабизмы, не имеющие персидских аналогов или же их персидские аналоги не были созвучными, а также арабские слова, которые не употреблялись в прозе и встречались только в поэзии, арабские слова канцелярского характера и арабимы, которые использовались для соблюдения ритма и рифмы, а также созвучия речи. В завершении автор приходит к выводу, что несмотря на то, что вышли из обихода ряд таджикских слов и их место заняли арабские заимствования, таджикский язык не то чтобы ликвидировался, наоборот, обогатил свой словарный запас, поскольку настал период его развития и на протяжении более чем тысячи лет на этом языке было написано огромное количество научной, художественной и исторической литературы.

Ключевые слова: язык, литература, культура, слово, словообразование, словосочетание, заимствование, термин, исследователь, развитие, словарный состав, употребление, творчество, писатель, поэзия, проза, ситуация языка, синоним, фигуры речи.

ON THE PLACE OF THE ARAB BILLING IN THE TAJIKIAN IX-X CENTURY

In this scientific article of the 9th-10th centuries, especially the period of the Somonid rule, it is demonstrated as a period of the revival of the language, the prosperity of literature and the development of the science and culture of the Tajiks. Particularly stressed that in the vocabulary of the language IX-X centuries Arabic words and phrases were rarely used, rather than later periods. A large number of Arab borrowings used in this period are well known. Writers and scholars of this era, by their efforts, surpassed the reactionary forces, venerated Arabs, in particular Islamic priests, who were supporters of the authority of the Arabic language and court poets who adorned their speech with Arabic expressions. Referring to the point of view of linguists, it is emphasized that the main dictionary fund of the language of IX-X centuries. were words used in modern Tajik language and are considered the richness of our language. In IX-X centuries. poetry surpassed prose. Therefore, researchers assess the linguistic features of this period, in particular the degree of use of Arabic borrowings, according to the actual materials of poetry. From the work of this era, linguistic scholars paid more attention to the Arabic borrowings of Odamushshuaro poetry

Abuabdulloch Jafar Rudaki and "Shah-name" by Abulkasym Firdousi. In the language of this period, in addition to Arabic words of a religious nature, often there were Arabs who did not have Persian analogues or their Persian counterparts were not consonant, and also Arabic words that were not used in prose and were found only in poetry, Arabic words of clerical character and arabimas, which were used to observe rhythm and rhyme, as well as consonance of speech. In conclusion, the author comes to the conclusion that despite the fact that a number of Tajik words came out of use and their place was borrowed by the Arab borrowers, the Tajik language is not something that was eliminated, on the contrary, it enriched its vocabulary, as the period of its development has come and for more than a thousand years this language was written a huge amount of scientific, artistic and historical literature.

Key words: language, literature, culture, word, word formation, word combination, borrowing, term, researcher, development, vocabulary, use, creativity, writer, poetry, prose, language situation, synonym, speech figures.

Сведения об авторе: ***Джумаев Мехроб Одинаевич*** – Таджикский национальный университет, докторант кафедры история языка и типологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: mehriob@mail.ru. Телефон: **(+992) 93-589-64-08**

Information about the author: ***Jumaev Mehrob Odinaevich*** – Tajik National University, doctoral student of the history of language and typology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 17. E-mail: mehriob@mail.ru. Tel.: **(+992) 93-589-64-08**

УДК: 297.18:800

АНТРОПОНИМИЯИ ЯҲУДИИ «ҚУРЪОН»

Саидов М.
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ

Антропонимияи яҳудӣ - падидаю зуҳуроти тамоман дигар аст. Асос ва заминаи онро номҳое ташкил мекарданд, ки дар Китоби Инҷил зикр шуда буданд, бидуни мансубияти этникии онҳо, на фақат яҳудиҳо, балки мисриҳо, шомиҳо, оромиҳо дар шаклҳои махсус. Дар ин асосу замина номҳои дигари юнонӣ, лотинӣ ва дигар номҳои Инҷил низ ташаккул ёфтаанд, ки ҳама вақт ҳамгуна будаанд. Ниҳоят, антропонимҳои нави яҳудӣ, яъне номҳои фидоиёну шаҳидони муқаддас, афзалан лотинӣ ва юнонӣ буданд, (аксаран, ғайриклассикӣ ва нав ташаккулёфта), ҳамчунин келтӣ аз асри V, олмонӣ ва дигар номҳо низ. Дар аҳди атиқа қабули номҳои масеҳию насронӣ ба тариқи фаврӣ партофтан ва ҳазфи номи қаблии бутпарастонаю бисёрхудоии худро дар назар надошт. Масалан, чӣ гуна як нафар румӣ метавонист аз номҳои наслию аҷдодии худ даст кашад? Сухан, бидуни шакку шубҳа, метавонист фақат оид ба мавҷудияти 2 низоми мутафовити антропонимӣ мерафт (ҳатто, 3 низом, агар мавриди таваҷҷуҳ шаҳрвандияти румии юнониҳо, келтҳо ва ғайраҳо қарор дода шаванд), ки дар мухолифати ҷиддию махсус маҳз барои он қарор намегирифтанд, ки ҳар яки онҳо дар самту соҳаи муайяни ҳаёти ҷамъиятӣ ва хусусӣ арзишманд буданд.

Номҳои яҳудӣ тавассути забони арабӣ ва дини Ислом ба забони тоҷикӣ ва забонҳои дигари халқҳои мусулмон роҳ ёфтаанд. Ин номҳо характери динӣ доранд. «Номҳои динии яҳудӣ,- менависад А.С. Суперанская, - аксар вақт дар намуди ҷумла бо ифодаи мубтадо, яъне истилоҳи ифодакунандаи «Худо» - il, el, l, io сурат мегиранд: Иоани-«бог благоволит-Худо илтифот мекунад», Рафаил-«шифои Худо», «Измаил - «Худо мешунавад», Данаил - «Худои ман довар», Иля - «Худои ман Яхё» [5, с.32-33].

Дар «Қуръон» номҳои зерини яҳудӣ омадааст: номҳое, ки дар охири он il [Худо] дида мешавад: Исрофил [Isrāfil], Исмоил [Ismāil] Самоил [Samāil], Ҷабраил [Ĵabrail] ва ғ. б] номҳои яҳудие, ки сохташон гуногун аст: Иброҳим [Ibrāhim]], Енус [Enus] [Ионис], Илёс [Ils], Исо [Iyās], Марям [Maryam], Масеҳ [Maseh], Мусо [Musā], Одам [Ādam], Айюб [Ayyub], Яъқуб [Ya`qub], Юсуф [Yusuf], Исҳоқ [Ishāg], Ҳорун [Hārun], Довуд [Dāvud], Сулаймон [Sulaymān], Закариё [Zakariyā], Яҳё [Yahyā], Қорун [Qārun], Имрон [Imrān], Толут [Tālut], Ҷолут [[Ĵālut] ва ғайра.

Аксари номҳои динии яҳудӣ, ки дар китоби муқаддаси яҳудиён «Таврот» вомехӯранд, қариб дар антропонимияи тамоми халқҳои дунё дохил шудаанд.

Антропоними яҳудие, ки мо зимни ҷустуҷӯи китоби осмонӣ ошкор кардем, Иброҳим [Ibrāhim] аст. Иброҳим [Ibrāhim] [a]: дар 21 сураи Қуръон дар атрофи меҳварҳои зер баррасӣ шудааст: Муҷодилаи Иброҳим [Ibrāhim] бо Озар [Āzar], душмании ӯ бо бутҳо ва шикастани бутҳо, достони ба оташ афкандани Иброҳим [Ibrāhim] [a] тавассути Намруд [Namrud] ва ғ.

Иброҳим [Ibrāhim] –номи ибрӣ ба маънои «падари олӣ», номи сураи чаҳордаҳуми Қуръон аст, ки дорои 52 оят аст. Иброҳим [Ibrāhim] аз паёмбарони Банӣ Исроил, мулаққаб бо «Халилуллоҳ» [Khalilullāh], падари Исҳоқ [Ishāg] ва Исмоил [Ismāil] аст, ки

арабҳо ва яҳудиён худро аз насли он медонанд. Ин ном дар Қуръон 69 маротиба зикр шудааст.

Иброҳим як номи ибрии мардона аст. Асли он «Аброҳим» аст. Маънои «Аброҳим» «аб»-падар ва «роҳим» яъне меҳрубон аст. Агар ин номро ба арабӣ «меҳрубон» баргардонем, «Абраҳим» мешавад. Забоншиносон мегӯянд, ки ин номро ҳазрати Иброҳим дар 100 солагиаш аз ҷониби фарзандонаш гирифтааст. Бархе забоншиносон вожаи «Иброҳим»-ро баргирифта аз вожаи форсии «Баҳром» медонанд [9, с.876].

Шаклҳои гуногуни номи Иброҳим [Ibrāhim] дар манобеи динӣ ва ғайридинӣ бо афзоиш, идғом ё ҷобаҷои ҳуруфу ҳиҷоҳо истифода шудааст. Забоншиноси араб доктор Муҳаммад ибни Лутфӣ Ас-саббоғ дар китоби худ «Ламаҳотун фӣ улуми-л-Қуръон» вожаи Иброҳимро номи куҳан ва ғайриарабӣ дониста, менависад: «Иброҳим», «Иброҳм» ва «Иброҳом» шаклҳои гуногуни номи Иброҳим аст, ки Иброҳим куҳантарин номи он аст. Дар бораи маънои вожаи «Иброҳим» нахустин бахш «аб», «иб» ба маънои «падар» луғати сомӣ аст. Ҳамчунин дувумин бахш-яъне «ҳим»-ро ба маънои «дӯст доштан», «баландмартаба» ва «олӣ донистан» маънидод мекунанд. «Падари олӣ» ва ё «Мутаолӣ» ҳамчунин маъное, ки барои «Аброҳим» шакли гӯйиши он «Авраҳом» [2, с.754]

Иброҳим [Ibrāhim] ба маънои «падари ҷамоати бисёр» ва «падари олимақом» низ мавриди истифода қарор мегирад. Иброҳим яке аз дарёчаи Африқо, дар манбаи Нил, ки дар соли 1291 ҳичрӣ кашф ва ба номи Иброҳим номида шудааст. Инчунин Иброҳим ноҳияе аст, дар Канада, ки сипоҳи англис ва фаронса дар он ҷо ҷанг кардаанд. Илова бар ин, кӯҳе аст, дар Кирмонзамин, ки он куҳро Иброҳим номанд. Номи рӯде ба Шом дар ҷанубу ғарбии Тароблюс низ «Иброҳим» ном дорад [11].

Иброҳим [Ibrāhim] дар китоби «Библия» ба номи «Абром» [Abrām] зикр гардидааст. Муҳаққиқ Аҳмад Дидот дар китоби худ «Библия дар бораи Муҳаммад чӣ мегӯяд?» менависад: «Тибқи китоби Библия, Иброҳим [а] пеш аз ин ки Худованд номи ӯро тағйир диҳад, Абром ном дошт» ва дар ҷойи дигар мегӯяд: «Ва Ҳоҷар ба Абром писар зоид. Ва Абром писари худро, ки Ҳоҷар зоид, Исмоил ном ниҳод» [6, с. 25].

Иброҳим [Ibrāhim] яҳудии қадим – Abrham (падари тамоми халқҳо), дар «Таврот» - Abram, дар англисӣ – Abraham, дар булғорӣ – Аврам, дар русӣ – Авраам, Авраамий, дар немисӣ – Abraham, дар италянӣ – Abrahamo, испанӣ – Abrahan, дар франсавӣ – Abrahan, дар арабӣ إبراهيم, дар лотинӣ – Abrahamus- дар «Қуръон» бошад, ба шакли арабиаш омадааст

Иброҳимро бо номи Абӯзайфо [Авōzayfā] (падари меҳмонон) низ ном мебаранд, зеро бештар ба хонаи он меҳмон меомад ва ҳар касе ба хонаи ӯ мерафт, мавриди эҳтироми хосса қарор мегирифт. «…ва чунон, ки ба сӯйи Иброҳим ва Исмоил ва Исҳоқ ва Яъқуб ва наберагонаш ва Исо ва Айюб ва Юнус ва Ҳорун ва Сулаймон ваҳй фиристодем» [Нисо, 163].

Марям [Miryam]: як исми байналмилалӣ аст, ки дар кишварҳои мухталифи дунё барои номгузорӣ истифода мешавад. Марям дар забонҳои мухталиф шаклҳои мутафовите дорад, масалан: дар яҳудии қадим – Miryām, дар лотинӣ – Maria, дар юнонӣ – Mariam, дар англисии қадим - Maria, дар англисии ҷадид – Мэри дар «Таврот» - Marim буда, тахминан маъноҳои зеринро дорад: “талхӣ», «муқобилият намудан» ва «хашмгин шудан». Муқоиса карда шавад: словакӣ, полякӣ – Maria, сербӣ-хорватӣ - Maruja, Marija, булғорӣ - Мария, русӣ - Мария, даниягӣ, норвегӣ - Marie, немисӣ, голландӣ -Maria, Marie, италиёнӣ, испанӣ, румӣ – Maria ва франсузӣ - Mariy [4,с. 224].

Аксари номҳо ба ҳам мушобеҳанд. Ҳатто исмҳои мушобеҳи духтарона Марлин [[Marlin]] ва Май-ро аз решаи Мерӣ [Mery] ё Марям [Miryam] медонанд. Марям [Miryam] номи сураи нуздаҳуми Қуръон аст, ки дорои наваду ҳашт оят мебошад. Марям [Miryam] дар забони англисӣ «Maria» ҳам хонда мешавад ва дарвоқеъ шакли лотинии Марям [Miryam] аст. Бархе муътақиданд, ки решаи вожаи «Марям» [Miryam] лотинӣ аст, ки баъдан тавассути забони оромӣ ба шакли «Mariam» ё «Maryam» даромадааст. Забони оромӣ низ забони қавми сомӣ (забони қавми Сом ибни Нуҳ) дар қарни шашум буда, баъдан забонашон ибрӣ ва баъдтар арабӣ шудааст. Бархеи дигар решаи исми Марямро ибрӣ медонанд (чун номи модари ҳазрати Исо аст), ки «Maryam» навишта мешавад.

Марям [Miryam] дар забони форсӣ илова бар ин ки ёдовари ҳазрати Марям [Miryam] аст, номи гуле мебошад, сафед, хушрангу хушбӯй ва дорои атри бардавом. Инчунин номи гиёҳест, барои зинат додан, ки аз хонаводаи савсан аст. Бархеи дигар муътақиданд, ки Марям [Miryam] аз решаи Мри-«Mri» ё Мр-«mr» аз забони мисрӣ реша гирифта, ки ба маънои «маҳбуб» ва «ишқ» мебошад. Дар забони ибрӣ маънои қатъӣ барои вожаи «Марям» [Miryam] зикр нашудааст. Маънои «дарёи талхе», «дарёи ғам», «саркаш», «орзу барои бача» барои исми Марям ривоят шудааст. Бо далели зикри номи Марям [Miryam] дар Қуръон баъзеҳо решаи номи Марямро арабӣ медонанд [12].

Марям [Miryam] номи духтаронаи ибрӣ аст. Дар бораи маънои Марям [Miryam] андешаҳои мухталиф вуҷуд дорад, ки ба эҳтимоли бисёр маънои «дарёи талх» -ро дорад. Аммо Марямро ғолибан «зани порсо» маънидод мекунанд. Дар фарҳанги луғати арабии «Муҳит» низ ҳамон гуфтори боло омадааст. Марям дар забонҳои гуногун ба шаклҳо мухталиф талаффуз шудааст: «Море» [Māre], «Мире» [Mire], «Мирём» [Miryām], «Морё» [Māre] ва «Морёно» [Māryānā]. Бархе забоншиносон мегӯянд, ки: «Решаи вожаи «Марям» арабист ва маънои он «гули сафед» ва «орои атр» Сомонаи онлайни www.hammihan.com менависад: Марям ба маънои «гулест чун пиёз, ки ба гунаи наргис аст», номи модари ҳазрати Исо, номи сураи 19-уми Қуръон, номи модари Қайсар, номи деҳест дар деҳистони Чорувмоқи Қараиғочи Шаҳристони Мароға [13].

«Фарҳанги осори Ҷомӣ» дар мавриди Марям андешаҳои зайлро меорад: "Марям номи номзади Юсуф писари Довуд. Қабл аз он ки Юсуфу Марям бо ҳам оянд, Юсуф Марямро аз Рӯҳулқудус (Ҷабраил) ҳомила ёфт. Юсуф, ки марди солеҳ буд, хост ӯро бе азобу шиканҷа пинҳонӣ аз даргоҳаш ронад. Ҳангоме ки ба ин қарор омада буд, хобаш даррабуд ва фариштаи Худованд дар хобаш зоҳир шуда гуфт: «Эй Юсуф, писари Довуд аз гирифтани зани хеш Марям матарс, зеро он чи ки дар раҳми вай қарор гирифтааст, аз Рӯҳулқудус аст. Ҳамоно писаре оварад ва номи ӯро Исо мениҳӣ, зеро ки у уммати хешро аз гуноҳашон хоҳад раҳонид. Ва ин ҳама барои он воқеъ шуд то тамом гардад... Пас чун Юсуф аз хоб бедор шуд, он чӣ фариштаи Худованд бар ӯ гуфта буд, ба амал овард ва зани хешро гирифт. Ва то писари нахустини худро назоид, ӯро нашинохт ва ӯро (тифли навзодро) Исо ном ниҳод» [Инҷил, Лондон, 1882; боби аввал] [3, с.369].

Дар Қуръон такроран Исоро фарзанди Марям медонанд ва ӯро бидуни падар муаррифи мекунад, дар Қуръон 31 маротиба номи Марям зикр шудааст. «Эй Марям, ба дурустӣ, ки Худо туро ба файзе аз (ҷониби) Худ башорат медиҳад, ки номи ӯ Масеҳ - Исо писари Марям, дар дунё ва охират баобрӯ ва аз наздиккардагон [-и Ҳазрати Иззат] аст» [Оли Имрон, 45].

Одам [Ādam]: антропоними дигаре, ки зимни таҳқиқ дар китоб ошкор гардид, ин антропоними Одам [Ādam] аст. Вожаи одам аз ҷиҳати сохт сода буда мансуби забони яҳудӣ аст. Одам мувофиқи асотири Таврот аввалин инсон, ки гӯё Худо ӯро аз гил офаридааст ва бо васвасаи шайтон аз гандуми мамнуъ хӯрда бо занаш Ҳавво аз биҳишт ронда шудааст, падари Одамиён, Абулбашар, Одамизод, инсон ва ғ. Ин антропоним ба чанд маънӣ дар фарҳангҳо омадааст: Исми мазкур дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» чунин ба қалам кашида шудааст: "асмар", "сиёҳранг", "гандумгун", "мардум", "халоиқ", "навкар", "хизматгор", "шахс", "кас", "башар", "инсон", "Одамизод", "ҳазрати Одам" [а], "ҷуфти Ҳавво", Исми машҳури асотирӣ ва динӣ, нахустинсон, Абулбашар, ҳазрати Одам [а], ҷуфти Ҳавво. Дар сураҳои Бақара, Аъроф, Анбиё, Ҳиҷр, Тоҳо, Сод, Каҳф аз мавзӯоти зер сухан ба миён омадааст: Офариниши Одам, саҷдаи фариштагон ва саҷда накардани Иблис, фиреб додани Одам тавассути Иблис ва ронда шудан аз биҳишт, тавбаи Одам [а] ва ғ. [7,с.18].

Қуръоншиноси араб Абӯисҳоқи Иброҳим менависад: «Одам аз решаи «адм» гирифта шудааст, ки ба маънои «чизҳое аст, ки ба ғизо ва нон изофа мешавад», то матбуъ ва лазиз шавад, осуда ва раиси қавм ё хонавода, машҳур ва маъруф, ботини ашё. Вожаи «Одам» бар хилофи вожаҳои «инс» ва «башар», ки арабианд, вожаи ибрӣ буда, ба маънои «хок» аст. «Одамутуроб» меноманд ва кунияаш «Абулбашар» ва васфаш «Сафиюллоҳ», ки дар сураҳои «Бақара», «Аъроф», «Ҳаҷр», «Тоҳо», «Сод», «Бани Исроил» ва «Каҳф» аз Ӯ сухан ба миён омадааст [9,с.76].

Ба забони ибрӣ вожаи «Одам» ба маънои «хоку замин» аст, гарчӣ решаи ин вожаро дар забонҳои сомӣ медонанд, вале ба боварии бархе пажӯҳишгарон ин вожа шакли тағйирёфтаи вожаи «овтомой» дар забони «сонскрит» (аз забонҳои ҳиндуаврупои) ба маънои «инсон» аст. Бархеи дигар онро баргирифта аз вожаи аврупойии «отам» медонанд [14].

Ин вожаро «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» маънои: «Одамизод, инсон, башар; кас, шахс; хона ба палосу Одам ба либос [мақ.] 2. хизматгор, навкар. 3. халоиқ, мардум; одам шудан, соҳиби маърифат шудан, ба камол расидан, додааст [7,с. 18].

Луғатҳои тафсирӣ, ки сарчашмаҳои асосии маънидод кардани калимаҳо мебошанд, оид ба маънои луғавии Одам маълумоти саҳеҳу бурҳон медиҳанд. Дар фарҳанги тафсирии «Ғиёс-ул-луғот»-и Муҳаммад Ғиёсуддин калимаи одам чунин маънидод шудааст: «Вачҳи тасмия он ки аз адимуларз, яъне аз рӯйи замин, эй аз хоки рӯйи замин махлуқ шуда буд ва баъзе гӯянд, ки ӯ гандумгун буд ва дар ин сурат аз удмат маъхуз аст ва удмат биззам ба маънии гандумгунист ва Одам ба маънии шутури сафед ва оҳуи сафед, ки бар пушташ хатҳои сиёҳ бошад, низ омада, вачҳи аввал аз «Тафсири Ҷалолайн» ва баъзе муҳаққиқин навиштаанд, ки лафзи Одамро, ки исми абулбашар аст аз адим ва аз удмат муштақ гуфтан

саҳеҳ набошад, чаро ки Одам лафзи аҷамист ва адиму удмат арабист. Пас иштиқоқи лафзи аҷамӣ аз арабӣ мутасаввир намешавад» [1,с.21].

Дар «Фарҳанги асотир ва достонвараҳо дар адабиёти форсӣ» бошад, «Одам [Ādam]» чунин шарҳ ёфтааст: «Одам Абулбашар нахустин инсон аст, ки бо сифот ва лақабҳои Халифатуллоҳ, Сафиюллоҳ ва Муаллимуласмо низ номбардор аст. Дар иштиқоқ ва маънии вожаи «Одам» бархе онро муштақ аз «адим», бархе ба маънии хок ва иддае ба маънии сурхӣ ва гандумгунӣ донистаанд. Ба назар мерасад, ки номи «Одам» аз аввал исми хос набуда ва баъдҳо ба иллати касрати истеъмол ба аламият [нишонагӣ] расидааст ва далолат ёфта бошад бар нахустин инсон» [Ёҳаққӣ, 2014,397]. «Ба дурустӣ ки Худо Одам ва Нӯҳ ва касони Иброҳим ва касони Имронро бар оламиён баргузид» [Оли Имрон, 33]

Айюб [Ayub]. Ин антропоним дар Қуръон чаҳор маротиба дар сураҳои Нисо, Анъон, Анбиё ва Сод зикр ёфтааст. Ӯ аз зуррияи ҳазрати Иброҳим аст.

Айюб аз ҷиҳати сохт сода буда дар луғату фарҳангҳои муътамад ба маъноҳои мухталиф зикр гардидааст. Доктор Шавқи Абӯхалил дар китоби худ «ал-Луғату фи-л-Қуръони-л-карим» вожаи Айюбро чунин маънидод мекунад: «Айюб дар луғати ибрӣ [яҳудӣ] ба маънои бозгашткунанда мебошад, дар Қуръони Маҷид гӯё ба ин маъно лиҳоз шудааст. Айюб ба ибрӣ [אִיּוֹב] ба туркӣ [Еуüр] ба маънои «баргашт ба сӯйи Худо»-аст. Аввалин маротиба ин номро «Тустҳазқиё» ном бурда шудааст. Айюб номест ибрӣ, ки «Айбуб» ё «Юбоб» низ хонда шудааст. Вожаи Айюбро бархе эҳтимол баргирифта аз решаи «Айбуб» ба маънои «гиря» ё аз «Айбат» ба маънои «надба» доштаанд. Бархе шореҳони Таврот онро дар асл арабӣ ва тарҷумашуда ба ибрӣ медонанд. Ин вожа ба «айб» ба арабӣ ба маънои «бозгашткунанда ба сӯйи Худо» наздик аст [9, с.74].

Айюб [Ayub] דָּוִד як номи писарона дорои решаи ибрӣ аст. Маънои Аюб "Маҳбуб" ва «он ки ба Худо муроҷиат мекунад» аст. Решаи феълии ин вожа «аба-яъубу» аст. Дар арабӣ муодили «раҷаа-ярҷиъу», «ода-яъуду» ва «тоба-ятубу» мешавад. Аюб [Ayub] дар арабӣ танвин [ан, ин ва ун] нагирифтааст, ин беҳтарин далели ғайри арабӣ будани ин ном аст. Аюб номи паёмбаре аст, ки ба сабри бисёраш ба сахтиҳо машҳур аст. «…ва чунонки ба сӯйи Иброҳим ва Исмоил ва Исҳоқ ва Яъқуб ва наберагонаш ва Исо ва Айюб ва Юнус ва Ҳорун ва Сулаймон ваҳй фиристодем: ва чунонки ба Довуд Забурро додем» [Нисо, 163].

Яъқуб [Ya`qub]: номи мардонаи ибрӣ аст, ба маънои «он ки пошнаро мегирад». Аммо дар луғатномаи «Деҳхудо» ва чанд луғатномаҳои форсӣ ва низ луғатномаи «Лисонулараб» ба маънои «кабки нар» низ омадааст. Номи писари Исҳоқ [а] ва падари Юсуф [а] аст. Ин ном ба сурат «Жокуб», «Ҳокуб», «Ёкуб», «Ҷокуб», «Ҷак» ва ғайра ба кор рафтааст. Шакли ҷамъаш «яъоқиб» [9, с.786] аст.

Яъқубро аҳли Инҷил ба номи Исроил мешиносанд, ки ба забони ибрӣ ва ё яҳудии қадим маънои Рӯҳуллоҳро дорад. Номи дигари Яъқуб [Ya`qub] Исроил [Isrāul] аст ва Бани Исроил [BaniIsrāil] аз ҳамин ном гирифта шудааст.

**Яъқуб [Ya`qub]** ба забони ибрӣ יַעֲקֹב буда, дар назди яҳудиён, мусалмонон ва масеҳиён бо номи «Халифаллоҳ» ё «Халифаи Худо» маъруф аст. Дар Қуръон бошад бо номи Яъқуб [Ya`qub] ва лақаби Исроил [Isrāil] ёд мешавад. Дар Қуръон 14 маротиба бо номи Яъқуб [Ya`qub] ёд шудааст. Бо лақаби «Исроил» [Isrāil] бошад дар сураи «Исро» ёд шудааст.

Бархе донишмандон вожаи «Исроил» [Isrāil]-ро муштақ аз вожаи «саро»-ҳаракат дар шаб медонанд. Сабаби исро ном гирифтанашро номшиносон дар он медонанд, ки Ӯ бо бародараш Фаласти ҷидол намуда, ҳиҷрат мекунад ва шабона роҳ мегардад. Аз ин рӯ, ба он номи «Исроил» [Isrāil]-ро доданд. Бархеи дигар мегӯянд, ки Исроил ба маънои «Абдуллоҳ» [Abdullāh] аст, зеро вожаи «асро» ба маънои «абд» аст ва пасванди «ил» бошад, ба маънои «Аллоҳ» [Allāh] аст.

Дар ривояти дигар омадааст, ки вожаи «исро» ё «асро» ба маънои «қувват» аст ва пасванди «ил» ба маънои Худо омада, Вожаи Исроил [Isrāil] ба маънои «Қуввати Аллоҳ» меояд.

Бархеи дигар вожаи «Яъқуб» [Ya`qub]-ро аз решаи «ақу» ба маънои «пошина» ва «асар» дониста, маънои «пошинаи касеро мегирад», «касеро таъқиб мекунад» ва ба маънои «пешдастӣ кардан» меояд.

Донишманд Ибни Халдун дар китоби худ «Муқаддимаи ибни Халдун» мегӯяд: «дар канори баҳри Муҳит шаҳре бо номи «Шантияқу» аст, ки маънои он Яъқуб аст» [14].

Дар «Ғиёс-ул-луғот бошад, барои ин вожа маънои зайл овардаанд: «Яъқуб кабки нар; ва номи Набӣ алайҳиссалом, ки падари Юсуф алайҳиссалом буданд; ва ин лафз арабӣ нест, ибронист; ва номи имом Абуюсуф, ки шогирди Имоми Аъзам Абуҳанифа буд; ва номи марде имом ва муҷтаҳиди мазҳаби насоро [аз «Кашф» ва «Бурҳон» ва «Сурох» ва ғайри он] [1, с.413].

Номи Яъқуб [Ya`qub] дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» арабӣ муаррифӣ шуда, ба ду маъно: 1) кабк; 2) номи яке аз пайғамбарони Бани Исроил (яҳудиён), падари Юсуф омадааст [7, с.693].

Дуктур Абдулмалик Абдурраҳмони Саъдӣ дар «Шарҳи ақоиди аҳли суннат»-аш ин номро ибрӣ гуфта, маънояшро «ҷойгузини макони касе» шарҳ додааст «…ва чунонки ба сӯйи Иброҳим ва Исмоил ва Исҳоқ ва Яъқуб ва наберагонаш ва Исо ва Айюб ва Юнус ва Ҳорун ва Сулаймон ваҳй фиристодем...» [Нисо, 163]

Исмоил [Ismā'il]: Ин антропоним мансуби забони яҳудӣ буда, аз ҷиҳати сохт мураккаб аст, зеро аз вожаи «Исмо» ё «асмо» ва пасванди «ил» таркиб ёфтааст. Шавқи Абӯхалил дар китоби худ «ал-Луғату фи-л-Қуръони-л-карим» мегӯяд: Исмоил мансуби забони ибрӣ буда, [יִשְׁמָעֵאל] ба маънои «Худо ӯро шунид» аст. Исмоил ба забони инглисӣ «Ishmael» дар асл «Яшимъил» аст. Исмоил ба маънои «ясмаъуллоҳ» (Худоро мешунавад) низ маънидод шудааст. Сабаби номгузориашро исломшиносон мегӯянд, ки вақте Ҳоҷар ҳангоми таваллуди Исмоил шаш маротиба байни Сафо ва Марва давр зад об наёфт, то ташнагии Исмоилро шиканад, ҳафтумин маротиба дуо кард ва об пайдо шуд ва гуфт, ки «Худо дуоямро шунид» ва ба хотири шукраш писарашро Исмоил номид, то дар ёд дошта бошад, ки чигуна Худованд фарёдашро ҳангоме, ки ба Ӯ нидо кард, шунид. Исми Исмоил ба исми «Шамуил» бисёр наздик аст ва ихтилофи он дар сарфи феъли «самаъа» яъне «шамаъа»-и ибрӣ аст [9, с.76].

Дар забони арабӣ вожаи «исмо» ба маънои «шунидан» буда, вожаи «Ил» дар сарчашмаҳо бо забони сомӣ номи Ҳаққ таоло; ба туркӣ ба маънии сол; дар арабӣ ба маънии “гавазн” ва “бӯзи кӯҳӣ” маънидод шудааст Агар дар асоси шарҳи алоҳидаи ҷузъҳо ва ба инобат гирифтани хусусияти асосии вожа (Азроил) таҳлилро ҷамъбаст намоем, тахминан чунин хулоса баровардан ба мақсад мувофиқ аст: бандаи худо, онеро, ки худованд халқ намудааст [9,с.87]

Вожаи «Ил» бештар дар забони ибрӣ дида мешавад. Дар забони акадӣ вожаи «ил» вожаи одӣ барои Худо аст. Вожаи «Ил» ба унвони бахше аз исмҳои хос ба шумор меравад. «Ил» дар забони ибрӣ ҳам ба шакли муфрад «El» ва ҳам ба шакли ҷамъ «Elyon» истифода мешавад. Масалан «El hay» [Парвардигори Баланд], «El Hai» [Худои Зинда], «El ‘Olam» [Худои Олам], «El Shaddai» [Худои Қодир], «El Gibbor» [Худои Тавоно],‘ «El Elohe» [Худои Исроил], «El Ro’I» [Худои Басир] истифода шудааст. Илова бар ин, ҳамчунин дар сифоти «Ҷабраил» [Қудрати Худо], «Микоил» [Шабеҳи Худо], «Рафоил» [Дармони Худованд], «Доноил» [Худованд довари ман аст], «Азроил» [касе, ки бо Худо ситезаҷӯйӣ мекунад], «Моноил» [Худо бо мост] корбурди мушобеҳ дорад.

Ҳорун [Hārun]: антропоними дигаре, ки дар «Қуръон» ошкор гардид, ин «Ҳорун» [Hārun] аст. Ҳорун [Hārun] дар “Ғиёс-ул-луғот” ба маънои: «номи пайғамбаре, ки бародари калони Мусо алайҳиссалом буданд ва ба рафоқати Мусо қиём доштанд; ва номи халифаи Бағдод, ки ӯро Ҳоруни Рашид мегуфтанд, ниҳоят соҳибмурувват буд ва ба маънии қосид ва пайк ва нақиб ва посбон низ омадааст [1, с.379].

Ҳорун [Hārun] калимаи дар назар мураккаб менамояд, лекин дар асл сода буда, аз як ҷузъ иборат мебошад ва ба маънои бисёре истифода гардида, мутааллиқи забони ибрӣ (яҳудии қадим) мебошад.

«Фарҳанги забони тоҷикӣ» бошад барои ин вожа чунин маъно додааст: Ҳорун “посбон”, “нигаҳдор” “қосид”, “пайк”, “номи бародари бузурги Мӯсои пайғамбар” [7, с.753].

Ҳорун [Hārun] номи писарона буда, аслан сода ва мансуби забони ибрӣ аст. Ҳорун [Hārun] поми бародари бузурги Мӯсо (а), вазир ва сухангӯи он дар Миср буд [14]. Аммо баъзе сомонаҳои онлайни форсӣ Ҳорунро мансуби забони арабӣ дониста ба маъноҳои «куҳнишин» ва «равшаншуда» медонанд ва менависад, ки «Рӯҳониёни яҳуд ҳама аз хонадони он ҳастанд» [14]

Ҳорун дар ибрии қадим ба маънои «шоҳе, ки зангӯла ба тан мебаст, то роҳдорон монеи он нашаванд», «нигаҳбон», «посбон», дар Таврот ба маънои «кӯҳнишин» омадааст. Ҳорун «фурӯмондагӣ» ва «ҳайрат» буда, аммо ин луғати аҷамӣ аст, форсӣ нест. Номи халифаи Бағдод, ки Ҳорунарашид мегӯянд. Ин антропоним дар Қуръон 20 маротиба зикр гардидааст. «…ва пайғомбарони пас аз вай ваҳй фиристодем ва чунонки ба сӯйи Иброҳим ва Исмоил ва Исҳоқ ва Яъқуб ва наберагонаш ва Исо ва Айюб ва Юнус ва Ҳорун ва Сулаймон ваҳй фиристодем…» [Нисо, 163].

Ҳамин тариқ, дар асоси маъхазҳо ва сарчашмаҳои забоншиносӣ ба чунин андеша омадан мумкин аст, вожаи Ҳорун ба гурӯҳи вожаҳои ибрӣ (яҳудӣ) шомил буда, маънои “посбон”, “нигаҳдор” “қосид”, “пайк”-ро далолат мекунад.

Довуд [Dāvud]: ин антропоним аз ҷиҳати сохт сода буда, мансуби забони ибрӣ аст. Довуд номи паёмбарест, ки овози бағоят хуш дошт ва ҳангоме, ки китоби осмонии худ

«Забур»-ро мехонд, мурғон аз парвоз бозмеистоданд. Довуд [Dāvud] мансуби забони ибрӣ буда, ба хатти ибрӣ דָּוִד ба маънои «маҳбуб», «дӯстдошта» меояд. Тибқи ривояти Таврот дуюмин подшоҳи Исроил буд. Довуд [Dāvud] дар Қуръон 16 маротиба дар сураҳои Бақара, Исро, Нисо, Моида, Анъом, Анбиё, Намл ва Сод зикр ёфтааст.

Вожаи «Довуд» [Dāvud], ки дар забони ибрӣ «Довид» [Dāvid] талаффуз мешавад, ба маънои «маҳбуб» буда, яке аз паёмбарони Бани Исроил аст. Ӯ аввалин паёмбаре аст, ки дорои китоби осмонӣ бо номи «Забур» ба вай нозил шудааст ва аз зуррияи Исҳоқ [Ishāg] фарзанди Иброҳим [а] аст. Довуд номи шоҳи иброниён аз соли 1016 то 984-и пеш аз мелод [9,с.876].

Сулаймон [Sulaimān]: дар Қуръон дар сураҳои Бақара, Нисо, Анъом, Анбиё, Намл, Сабо ва сураи Сод, дар маҷмӯъ 18 маротиба зикр шудааст. Сулаймон ба ибри «Шулуму» [שְׁלֹמֹה] ба арабӣ Сулаймон [سليمان] ба англисӣ Соломон [Solomon] талаффуз мешавад. Номи Сулаймон дар забони сомӣ ба маънои «оштӣ» маънидод шудааст. Сулаймон ҳамчун сарватманд ва паёмбар дар китобҳои Тавроту Қуръон зикр шудааст [wikipedia.org].

Сомонаи онлайни www.vajehyab.com Сулаймонро мансуби забони ибрӣ номида, менависад: «Сулаймон мансуби забони ибрӣ буда, ба маънои «пур аз саломатӣ» аст. Сулаймон номи ду кӯҳе аст, дар ҷанубу шарқии Афғонистон. Доманаи кӯҳи Сулаймон маскани паштуҳо аст [www.vajehyab.com].

Илёс [Ilyās]: мансуби забони ибрӣ буда, ба ибрӣ «Илёҳ» אליהו , ба маънои «Аллоҳ Худои ман аст», меояд ва дар Қуръон бо номҳои «Илёс» [Ilyās] ва «Илёсин» [Ilyāsin] зикр шудааст. Илёс [Ilyās] ба англисӣ «Elias» ё «Elijah» паёмбари Бани Исроил аст. Илёс [Ilyās] лафзи аҷамӣ аст [13]. Илёс [Ilyās] дар Қуръон як маротиба дар сураи Анъом ва ду маротиба дар сураи Соффот дар маҷмӯъ 3 маротиба зикр гардидааст. Бархе ба ин назаранд, ки вожаи “Илёс” [Ilyās] мураккаб буда, аз ҷузъи “ил” ва “ёс” таркиб ёфтаанд [12]. Онҳо вожаи «Ил»-ро чунин маънидод кардаанд: «Ил» дар сарчашмаҳо бо забони сомӣ номи Ҳаққ таоло; ба туркӣ ба маънии сол; дар арабӣ ба маънии “гавазн” ва “бӯзи куҳӣ” маънидод шудааст [1, с. 104]. Агар дар асоси шарҳи алоҳидаи ҷузъҳо ва ба инобат гирифтани хусусияти асосии вожа [Илёс] таҳлилро ҷамъбаст намоем, тахминан чунин хулоса баровардан ба мақсад мувофиқ аст: бандаи худо, онеро, ки худованд халқ намудааст [1, с. 104].

Вожаи «Ил» бештар дар забони ибрӣ дида мешавад. Дар забони акадӣ вожаи «ил» вожаи одӣ барои Худо аст. Вожаи «Ил» ба унвони бахше аз исмҳои хос ба шумор меравад.

Ёс [Yās]: як номи духтаронаи сода буда, мансуби забони форсӣ аст. Вожаи «ёс» ба маънои «бемуродӣ», «ҳирмон», «дилсардӣ», «дилшикастагӣ», «сархӯрдӣ», «ноумедӣ», «нокомӣ», «номуродӣ» ва «навмедӣ» меояд [12].

Инчунин вожаи «ёс» ба маънои «гули сари сабад», «гули зинатӣ, мансуб ба ҳазрати Заҳро [а]» низ меояд. Бархе забоншиносон вожаи «ёс»-ро мухаффафи «ёсуман» яъне гулест сурху сафеду кабуд, донистаанд. Инчунин дарахтест барои зинат додан, аз авлоди зайтун. Ин вожа ба маънои «гулдон» низ меояд. Дар китобҳои гиёҳшиносӣ вожаи «ёс»-ро дарахте медонанд, ки дар боғҳо кошта мешаваду баландиаш 2-3 метр мебошад. Асли ин гиёҳро аз Ирон дониста, аз ин макон интиқолашро ба тамоми нуқоти олам тасдиқ мекунанд. «Ба ростӣ, ки Илёс аз фиристодагон буд» [Соффот, 123]

Имрон [Imrān]: ба забони ибрӣ [עמרם] «Ибром» [Ibrām] хонда шуда, ба маънои «қавми Худои Таоло» маънидод мешавад. Дар забони арабӣ бошад ба вожаи «Имрон» [Imrān] тағйир ёфтааст [9,с.876].

Имрон [imrān]-Em-rān" маънои «ободонӣ», «созандагӣ» ва «ободӣ»-ро дорад. Имронро забоншиносон мансуби забони ибрӣ дониста решаашро забони арабӣ унвон кардаанд. Имрон [Imrān] номи падари Марям ва номи сураи Қуръон аст. Имрон [Imrān] «ду остин», «ду гӯштпора», «касе, ки замони дароз зист карда бошад», «касе, ки молу сарвати худро лозим медонад»-ро низ гӯянд. Онро «амарон»-низ гӯянд. Ин вожаро ба замми аввал ва фатҳи дувум талаффуз кунем, «ободониҳо» мешавад. Форсиён онро бо сукун истеъмол намоянд, маънои «ободон»-ро медиҳад [12].

Вожаи Имронро ба замми айн талаффуз кунем, «умрон» мешавад, дар забони арабӣ аз решаи «амара» ба маънои «ободӣ» ва «ободкорӣ» омоними «харобкорӣ» аст, аммо «Имрон» ба касри айн як вожаи ибрӣ ва номи шахсе ба номи «Имром» аст, ки ҳарфи “мим”-и онро забони арабӣ ба “нун” табдил кардааст. Имрон дар Таврот ба исми «Имром» мавриди истифода қарор гирифтааст. Дар китоби «Ал-маъони Қуръон вал эъроб» таърихи таҳаввул ва сайри вожаи «Имрон» хеле пурвусъат ва ба таври мукаммал баррасӣ гардида, баррасии эшон ба бисёр суолҳои матраҳи вожаи Имрон ва сайри таърихию семантикии он ҷавоби комил пешниҳод мегардонад. Тибқи баррасии эшон

вожаи «Имром» мураккаб аст, аз «им» ба маънои «қавм» ва «ими», яъне «қавми ман» дар ин мавриди низ мақсуд аз «им» қавм аст. «Ром» ба маънои «Худо» ва ё «олимақому баландмартаба», ки «рома» ё «ромут» ифодаи баландмартабагӣ мекунад. Бинобар ин, маънои вожаи «Имром» «қавми Худо» ё «қавми баландмартаба» аст [9,с.76].

Дар Қуръон сурае бо номи «Оли Имрон» мавҷуд аст, ки ин сура маданӣ ва дорои 200 оят аст. Забоншиносон вожаи «ол»-ро чунин маънидод кардаанд: «ол» дар луғат ҳамон «Аҳл» аст ва ба гуфтаи аксар забоншиносон ин вожжа ба маънои «аҳл» омадааст. «Аҳл» касоне ҳастанд, ки насабе ё дине ё чизе ҳаммонанди он онҳоро бо якдигар ҷамъ ва марбут кунад. Фарқ миёни «Ол» ва «аҳл» дар ин аст, ки вожаи «Ол» махсуси касони маъруф аст ва ба шарифтар ва фазилаттарҳо истифода мешавад, мисол: «оли Аллоҳ» ва ё «оли набӣ». «Оли Имрон» дар истилоҳ ба хонавода ё фарзандон ё пайравони Имрон гуфта мешавад [9,с.76].

Нуҳ [Nōh] [а]: Аввалин пайғамбари улулазм, ки дар Қуръон барои ӯ умре тулонӣ зикр шудааст, нубувваташ 950 сол тӯл кашид.

Нуҳ [Nōh]: антропоними Нуҳ [Nōh] аз ҷиҳати сохт сода буда, дар Қуръон ба таври фаровон истифода мешавад. Ин вожа дар 43 ҷойи Қуръон зикр шудааст. Достони он ба таври муфассал дар чандин сураи Қуръон аз ҷумла: Аъроф, Ҳуд, Муъминун, Шуаро ва Қамар омадааст ва сураи мустақиле дар Қуръон бо номи сураи Нуҳ [Nōh] вуҷуд дорад, ки ба таври комил ба ҳазрати Нуҳ [Nōh] [а] бахшида шудааст

Вожаи Нуҳ [Nōh] дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» чунин шарҳ дода шудааст: «Нуҳ шумораи миқдорӣ ададе, ки пеш аз даҳ меояд, адади 9; нуҳ гунбад нуҳ табақаи осмон (аз рӯйи ақидаи қадимиён); нуҳ фалак нуҳ табақаи осмон, яъне ҳафт фалак ва фалаки ҳаштум, ки гӯё бурҷҳои осмонӣ он ҷо қарор доранд ва фалаки нуҳум, ки охирин табақаи осмон буда, фалакулафлок низ номида мешавад [7,с. 948].

Дар «Фарҳанги осори Ҷомӣ» барои вожаи «Нуҳ» [Nōh] чунин маъно додаанд: Нуҳ грамм, шумораи миқдорӣ, адади 9, нуҳ чарх, нуҳ табақаи осмон. Нуҳ номи пайғамбар, ки ӯро Одами сонӣ ва Шайхулмурсалин ҳам гуфтаанд [3, с .506].

Нуҳ [Nōh] номи ин шахс Абдуғаффор буд, вале аз сабаби оне, ки бисёр ба ҳоли худ гиря мекард, онро Нуҳ [Nōh] гуфтанд. Як сура бо номи он бахшида шудааст ва 114 ояи Қуръон дар бораи он ҳарф мезанад. «Ба дурустӣ, ки Мо ба сӯйи ту ваҳй фиристодем, чунонки ба сӯйи Нуҳ; ва пайғомбарони пас аз вай ваҳй фиристодем…» [Нисо, 163]

Хулоса, дар «Қуръон» антропонимҳои яҳудӣ (номҳои одамон) чун дигар онимҳо дар тасвири воқеаҳо ва ҳаводиси он нақши намоён дорад. Ҳамчунин маҳз омӯзиши ин қабати антропонимӣ дар ошкор намудани арқоми таърихӣ ва ошкор намудани номвожаҳо кумак расонида, барои рӯйи кор овардани арқоми дурусти ҳаводиси таърихӣ ва дар забони меъёр ворид намудани калимаҳои фаромӯшшудаи китоб (архаизмҳо) нақши асосиро адо намуданд.

А Д А Б И Ё Т

1. Ғиёсуддин М. Ғиёс-ул-луғот. Ҷ.1. - Душанбе: Адиб, 1988. - 416 с.
2. Муҳаммад Саид, Ламаҳотун фӣ улуми-л-Қуръон. - Миср, 1990. - С.754.
3. Нуров А. Фарҳанги осори Ҷомӣ. Ҷ. 1 / А. Нуров. - Душанбе, 1983. – 405 с.
4. Рыбакин, А.И. Словарь английских личных имен: 4000 имен / А.И Рыбакин. 3-я изд. – М.: ООО «Издательство Астрель», 2000. - 164 с.
5. Суперанская, А.В. О русских фамилиях / А.В. Суперанская, А.В. Суслова. - М.: Азбука-классика.-Авалон, 2008. - 288 с.
6. Саидов Муҳаммад (маҷаллаи илмӣ) // Паёми ДДК №4 / 2. – Душанбе: Сино, 2017.
7. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. 1. - М., 1969. – 951 с.
8. Хакназров, Т. Коранические сказания (Қасас-ул-анбиё) / Т. Хакназаров. - Душанбе: Паёми ошно, 2010. – 536 с.
9. Шавқи Абӯхалил, Ал-Луғату фи-л-Қуръони-л-карим. - Сурия, 1402 ҳ.1982 м. - 540 с.
10. [Захираи электронӣ]. www. dictionary.abadis.ir. (санаи истифодабарӣ 20 сентябр, 2016).
11. [Захираи электронӣ]. www.namefarsi.com. (санаи истифодабарӣ 3 апрел, 2017).
12. [Захираи электронӣ]. www. peyambarandarabkola.mihanblog.com. (Реҷаи дастрасӣ: 10 феврал, 2017).
13. [Захираи электронӣ]. dictionary.abadis.ir. (санаи истифодабарӣ 12 феврал, 2018).

АНТРОПОНИМИЯИ ЯҲУДИИ «ҚУРЪОН»

Дар мақола таҳлили луғавӣ-маъноӣ ва ҷанбаи назариявӣ дар алоқамандӣ бо ташаккул ва таҳаввули антропонимияи яҳудии «Қуръон» мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд. Ба андешаи муаллиф, мушкилоти ибтидоӣ, ки бо он муҳаққиқ зимни таҳлили антропонимияи яҳуди ва умуман маводи антропонимӣ рӯ ба рӯ мешавад, таъйиноти ном мебошад. Ҳамин тариқ, муаллиф дар мақолаи худ то ҳадди имкон кӯшидааст, ки моҳият ва мазмуни антропонимикаи яҳудии Қуръонро бо такя ба асарҳои илмӣ-тадқиқотии муҳаққиқони номшинос равшан намояд. Инчунин, муаллиф дар ин тадқиқот вижагиҳои хоссаи забонию таърихии антропонимияи яҳудии «Қуръон», ҳаводиси таърихӣ, сарчашмаҳои луғавӣ ва корбурди онро мавриди омӯзиши муқоисаи илмӣ қарор дода, зимни таълифи мақола кӯшиш ба харҷ додааст, ки дар асоси сарчашмаҳои бурҳони илмӣ дар заминаи тадқиқотҳои зиёди муҳаққиқони дохилию хориҷӣ, фарҳангҳои тоҷикиву арабӣ, луғату қомусҳои муътамад ва сомонаҳои интернетӣ, раванди ташаккул ва таҳаввули маводи

забонии антропонимияи яҳудии Қуръон, мазмун, моҳият, таърихи тавлид ва корбурди онҳоро ошкор намояд. Қобили зикр аст, ки мақола фарогири масъалаи баррасӣ ва корбасти антропонимияи яҳудии Қуръон буда, дар он ҷанбаҳои забонӣ, муайян кардани сохту таркиб, маъно ва истеъмоли онҳо дар забони тоҷикӣ сухан рафтааст. Ҳамин тариқ, муаллиф дар мақолаи худ то ҳадди имкон кӯшидааст, ки моҳият ва мазмуни антропонимияи яҳудии Қуръонро бо такя ба асрҳои илмӣ-тадқиқотии муҳаққиқони номшинос кушода, равшан намояд.

Калидвожаҳо: санъати номгузорӣ, яҳуд, таърихи тавлид, вожа, антропоним, Иброҳим, Марям, Одам, Айюб, Яқуб, Исмоил, Ҳорун, Довуд, Сулаймон, Илёс, Имрон, Нуҳ, омӯзиш ва таҳлилу баррасӣ, тадқиқи забоншиносӣ, ҳаводиси таърихӣ, сарчашмаҳои луғавӣ, антропонимия, ташаккул, таҳаввул, низом ва ном.

ЕВРЕЙСКАЯ АНТРОПОНИМИЯ В «КОРАНЕ»

В статье дается лексико-семантический анализ формирования и преобразования еврейской антропонимии “Корана”. По мнению автора, первая проблема, с которой столкнулся исследователь при анализе еврейской антропонимии и вообще антропонимического материала, является назначение имени. Таким образом, автор в своей статье пытается, по мере возможности, раскрыть сущность и содержание еврейской антропонимии Корана с опорой на научно-исследовательские работы ученых-ономастов. Автор в этом исследовании также, подвергая сравнительному научному изучению особые языковые и исторические свойства еврейской антропонимии “Корана”, исторические события, лексические источники и их употребление, при написании статьи предпринимает попытку на основе достоверных научных источников на базе многочисленных исследований отчественных и зарубежных ученых, таджикско-арабских словарей, достойных доверия, энциклопедий и словарей, интернет-сайтов показать процесс формирования и преобразования языкового материала еврейской антропонимии Корана, содержание, сущность, историю зарождения и ее употребление. Нужно подчеркнуть, что статья, охватывая проблему рассмотрения и употребления еврейской антропонимии Корана, затрагивает языковые аспекты, определение структуры и состава, значение и ее употребление в таджикском языке. Таким образом, автор в своей статье, по мере возможности, пытается, опираясь на научно-исследовательские работы исследователей-ономастов, раскрыть сущность и содержание еврейской антропонимии Корана.

Ключевые слова: искусство нарекания имени, еврей, историия зарождения, слово антропоним, Ибрахим, Мария, Едем, Айюб, Яќуб, Исмоил, Хорун, Довуд, Сулейман, Илёс, Имрон, Ной,изучение, анализ, рассмотрение, лингвистическое исследование, историческое событие, словарные источники, антропонимия, формирование, преобразование, система, имя.

JEWISH ANTHROPONYMES IN THE QURANA

The article deals with the lexico-semantic analysis and the theoretical aspect regarding the formation and transformation of the Jewish anthroponymy of the Koran. According to the author, the first problem encountered by the researcher in analyzing Jewish anthroponymy and in general anthroponymic material is the appointment of a name. Thus, in his article the author tries to reveal the essence and content of the Jewish anthroponymy of the Qur'an with as much as possible on the basis of scientific research works of scientists-onomasts. The author in this study also, subjecting the comparative scientific study to the specific linguistic and historical properties of the Jewish anthroponymy of the Koran, historical events, lexical sources and their uses, makes an attempt on the basis of reliable scientific sources on the basis of numerous studies of foreign and foreign scientists, Tajik -Arabian dictionaries, worthy of trust of encyclopedias and dictionaries, Internet sites reveals the process of formation and transformation of the linguistic material of the Jewish anthroponymy of the Koran, content, essence, history of origin and its use. It should be emphasized that the article, covering the problem of consideration and use of the Jewish anthroponomy of the Qur'an, touches on the linguistic aspects, the definition of structure and composition, the meaning and their use in the Tajik language. Thus, the author, in his article, tries to discover the essence and content of the Jewish anthroponomy of the Koran, based on the scientific research of onomast researchers, as far as possible.

Key words: the art of denial of a name, a Jew, the history of origin, the word anthroponym, Ibrahim, Mary, Eden, Ayub, Ya'ub, Ismoil, Horun, Dovud, Suleiman, Ilus, Imron, Noah, study, analysis, examination, linguistic research, historical event, dictionary sources, anthroponymy, formation, transformation, system, name.

Сведения об авторе: ***Саидов Мухаммад Бегмуродович*** - Кулябский государственныый университет, имени А.Рудаки, ассистент кафедры английского языка. **Адрес:** 734065, Республика Таджикистан, г.Куляб, ул. С.Сафаров 16. E-mail: **Saidzod-90@mail.ru.** Телефон: **(+992) 918-52-56-56**

Information about the author: ***Saidov Muhammad Begmurodovich*** - Kulob State University named after Abuabdulloch Rudaki, assistant of the English language department. **Address:** 734065, Republic of Tajikistan, Kulob, street S. Safarov 16. E-mail: **Saidzod-90@mail.ru**. Tel.: **(+992) 918-52-56-56**

УДК: 491.550+42

КАТЕГОРИЯИ ШАХСУ ШУМОРАИ ФЕЪЛ ДАР МАСИРИ ТАЪРИХ

Ҳусайнова Ф.
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ

Дар ҷараёни рушду тараққиёт забони англисӣ ба монанди забони тоҷикӣ як қатор даврaҳои инкишофро аз сар гузаронидааст, ки дар натиҷаи он дар тамоми системаи забон тағйиротҳои куллӣ ба амал омадаанд. Ба ин тағйиротҳо омилҳои гуногун таъсир гузоштаанд, ки натиҷаи онҳо якзайл нест. Азбаски забон - системаи серамалу рушдёбанда аст, пас дарки моҳияти назариявии аксарияти воқеаҳои забониро танҳо бо роҳи омӯзиши диахронии забон метавон амалӣ намуд.

Мавриди зикр аст, ки солҳои охир забоншиносони дохилу хориҷи кишвар ба таҳқиқоти муқоисавии забонҳо пардохтаанд. Маҳз ба воситаи муқоисаи забонҳо шароит фароҳам омад, ки забонҳои гуногуни ҷаҳонӣ омӯхта шуда, хусусиятҳои монанд ва фарқкунандаи онҳо муайян гарданд. Омили асосии рушди босуръати таҳқиқоти муқоисавӣ дар даҳсолаи охир бо таваҷҷуҳи зиёд ба забонҳои хориҷӣ, ки талаботи аввалиндараҷаи соҳаи иттилоот ва илму техника гардидааст, алоқамандӣ дорад.

Муқоиса яке аз пуриқтидортарин воситаи универсалии нишондоди олами иҳотакунанда мебошад. Ҳангоми муқоиса ва қиёс намудани ашёҳо, падидаҳо, воқеаҳо одамон хусусияти онҳоро, фарқияту монандии онҳоро муайян намуда, ба он тавсифи нисбатан мувофиқ медиҳанд.

Муқоиса ҳамчун воситаи умумиилмии омӯзиши падидаҳо, дар ҳақиқат, нақши муҳимро мебозад. Муқоиса дар заминаи ғояҳои монанд ва фарқкунандаи объектҳои омӯхташаванда асос меёбад. Аз нуқтаи назари фалсафӣ «бо тариқи муқоиса, хусусияти миқдорӣ ва сифатии ашё муайян гардида, мазмуни ҳастӣ ва маърифат тасниф шуда, ба тартиб дароварда шуда, ҳамзамон баҳогузорӣ мегардад. Муқоиса – ин қиёс намудани як чиз ба чизи дигар бо мақсади равшан сохтани муносибати байни онҳо мебошад» [6, с.76].

Бояд дар хотир дошт, ки омӯзиши муқоисавии забон заминаи зарурии муносибати шуурноки омӯзиши забони ғайримодарӣ буда, роҳи бартараф намудани интерферентсияи нутқи модариро нишон дода, яке аз воситаҳои беҳтарини омӯзиши босуръати забони хориҷӣ ба шумор меравад. Аз ин рӯ, коркарди асосҳои муқоисавии омӯзиши забони хориҷӣ дар робита бо забони модарӣ дар ҳама зинаҳои забон, шурӯъ аз грамматика то ба луғату фонология, масъалаи мубрам ва саривақтӣ мебошад.

Истилоҳи «муқоиса» дар луғатҳои гуногун чунин шарҳ дода шудааст: «Муқоиса хусусияти ташбеҳӣ, монандкунӣ дорад. Ба воситаи муқоиса предмет ё амалу ҳолатҳои ба якдигар аз ҷиҳати аломату хусусият монанд муайян карда мешаванд» [1, с.54]. Инчунин, доир ба хелҳои муқоиса низ маълумот дода шудааст, аз ҷумла зикр мегардад, ки: «Муқоиса манфӣ ва мусбат мешавад. Муқоисаи мусбат дар натиҷаи монандкунӣ, аммо муқоисаи манфӣ дар асоси муқобилгузорӣ ба вуҷуд меояд. Муқоиса сода ва тафсилӣ мешавад. Муқоисаи сода аз рӯйи як аломати умумии ду предмет ё амалу ҳолат ба вуҷуд меояд. Муқоисаи тафсилӣ аз рӯйи якчанд аломатҳои ба ҳамдигар монанд ташкил меёбад» [12, с.349].

Солҳои охир талаботи омӯзиши забони англисӣ дар саросари кишвари мо низ ботадриҷ афзуда истодааст. Зеро ин забон - забони илму технологияи муосир ба шумор меравад. Дар ин раванд корҳои илмии забоншиносони тоҷик низ дар ин самт зиёд гардида истодааст. Барои боз ҳам хубтару амиқтар омӯхтани забони хориҷӣ муқоиса намудани он бо забони модарӣ самараи нек ба бор меорад.

Дар рушди омӯзиши муқоисавии забонҳо забоншиносони дохили кишвар В.С. Расторгуева, Шаҳобова, Ф.К Зикриёев, П.Ҷ. Ҷамшедов, Сиёев Б. ва дигарон саҳми арзанда гузоштаанд. Масалан, аввалин кори илмии ба муқоиса бахшидашудаи забоншинос Л.В. Успенская, ки ба омӯзиши муқоисавии забони тоҷикӣ ва русӣ тааллуқ дорад, заминаи таҳия ва навишти корҳои минбаъдаи муқоисавии забони тоҷикӣ дар робита бо дигар забонҳо гардидааст. Дар кори илмии худ Успенская Л.В. ба проблемаҳои таҳқиқи муқоисавии забонҳои аз ҷиҳати сохтор мухталиф, ба хотири тасвири муқоисавӣ-типологии категорияҳои грамматикии дараҷаҳои гуногун, таваҷҷуҳ зоҳир намудааст.

Ташаккули забоншиносии муқоисавӣ масъалаҳои назарияи калимасозиро низ фаро гирифтааст. Дар аксари корҳои илмии солҳои охир омӯзиши амиқи масъалаи калимасозии аффиксионалӣ ва таҳқиқи синонимия, полисемия, омонимия дар калимасозӣ (Беляева Т.М., Зятковская Р.Г., Карашук П.М., Селезнева К.А., Хамматова А.Ш.) мушоҳида гардида, такмилёбии методҳои таҳлили қисмӣ (компонентӣ) ва методҳои анъанавии забоншиносӣ, методҳо ва усулҳои сохторию семантикӣ ва функсионалию семантикӣ, ки беғаразии натиҷаҳои бадастомадаро таъмин менамоянд, чашмрас аст.

Дар бораи категорияи шахсу шумораи феъл то ба ҳол аз ҷониби забоншиносони ватанию хориҷӣ ягон тадқиқоти густурдае ба анҷом нарасидааст, аммо забоншиносон Шарофиддин Рустамов, Ҳалимов С., Сиёев Б., Розенфельд А.З., Барабаш Т.А., Ильиш Б.А., В.Л.Каушанская, Р.Л.Ковнер А.Н.Болдырев, М.Фозилов, В.А.Лившиц, Л.П.Смирнова, С.Ҳалимов, Б.Сиёев, М.Н.Қосимова, Б.Қосимов, О.Қосимов, С.Анварӣ, А.М.Байзоев, С. Сулаймонов, А. Ҳасанов ва дигарон дар тадқиқотҳои худ ҷо-ҷо дар бораи категорияи шахсу шумораи феър сухан гуфтаанд. Мо дар ин мақолаи хеш ба таърихи касегорияи шахсу шумора мепардозем ва кӯшиш менамоем дар асоси сарчашмаҳои муътамади илмӣ то андозае паҳлуҳои норӯшани категорияи шахсу шумораи феълро равшантар намоем.

Феълҳо аз рӯйи шахсу шумора тасриф мешаванд, аз ин сабаб феълҳои тасрифӣ дорои се шахсу ду шумораанд. Шахсу шумора дар феъл бо ёрии бандакҳои феълӣ ва хабарӣ сурат мегирад.

Бандакҳои феълӣ ба асосҳои феъл (асоси замони гузашта ва асоси замони ҳозира) ҳамроҳ шуда меоянд.

1. Бо асоси замони ҳозира ҳамроҳ шудани бандакҳои феълӣ:

шахс	шумора	
	Танҳо	ҷамъ
1	-ам: шав**ам**	-ем: шав**ем**
2	-ӣ: шав**ӣ**	-ед: шав**ед**
3	-ад: шав**ад**	-анд: шав**анд**

2. Бо асоси замони гузашта ҳамроҳ шуданашон:

шахс	шумора	
	танҳо	ҷамъ
1	-ам: шуд**ам**	-ем: шуд**ем**
2	-ӣ: шуд**ӣ**	-ед: шуд**ед**
3	- : шуд	-анд: шуд**анд**

Шахси сеюми танҳо бандаки феълӣ надорад.

3. Бо шахси 3 шакли замони гузаштаи нақлии мухаффаф омада, шакли дуюми онро сохтанашон:

шахс	шумора	
	танҳо	ҷамъ
1	-ам: шудаст**ам**	-ем: шудаст**ем**
2	-ӣ: шудаст**ӣ**	-ед: шудаст**ед**
3	- ------	-анд: шудаст**анд**

Азбаски мақолаи мо фарогири категорияи шахсу шумораи феъл дар замони қадим аст, мо суханро ба дарозо намебарему сари масъалаи асосӣ бармегардем. Аз маълумоти бадастоварда ба мо маълум шуд, ки дар давраи қадим дар забони англисӣ– категорияи шахсу шумораи феъл мавҷуд будааст, вале онро ҳамчун категорияи феълӣ нишон додаанд. Танҳо мо метавонем онро аз дохили тасрифи феълҳои монда ва гузаранда ҷудо намоем. Дар ин ҷо бандакҳо хело зиёданд вале шаклҳои маънодори онҳо хеле мухталифанд. Мо метавонем онҳоро ба гурӯҳҳо ҷудо намоем. Масалан, ин феълҳо ба шахси сеюми шумораи ҷамъ тааллуқ доранд: «hie helpað»-(ёрӣ медиҳад) «Bindað», (пайваст мекунад), «farað» (сайёҳат мекунад), «сéрað» «нигоҳ медорад», «iòiað» – (нигоҳ мекунад) ва ғ.

Феъли «Bindan» (алоқа). Дар замони гузашта ҳарфи «I» ба ҳарфи «u» табдил ёфта, шакли «hīe Bundon» (алоқаманд шудан)-ро мефаҳмонад, вале феъли «niman» (гирифтан), «hīe nómon» маънои «гирифтанд»-ро гирифта, ҳарфи «i» ба ҳарфи «ó» табдил меёбад.

Дар давраи қадим дар забони англисӣ се тарзи истифодакунии категорияҳои гармматикии феъл мавҷуд буд: а) тағйирёбӣ дар худи реша, б) тағйирёбӣ дар решаи феъл: «e»- решаи презенсро ташкил медиҳад. Барои асоси перфект дар шумораи танҳо «o» хос мебошад.

Дар забонҳои ҳиндуаврупоӣ шакли атематикии феъл маъмул буд, вале дар феълҳои забони германӣ гурӯҳи тематикии феъл мавҷуд аст, на атематикӣ. Овози садоноки тематикӣ барои феълҳои тематикии шахси якуми шумораи танҳо истифода мешавад. Дар қатори 5-ум якчанд феълҳо дар натиҷаи афтидани садоноки (якҷояшавии ду овози садонок) ба вуҷуд омадааст. Мисол: шахси якум:«sléam»-(будан), шахси дуюм «slóʒ»-(буридашавии овози «h»), шахси сеюм «slóʒon» ва шахси чорум slǣʒen [5, с.257]

Феъли «standant» (истодан) дар асоси замони ҳозира ва сифати феълӣ инфикси «n» мегирад. Мисол: шахси якум «Stǎndant», шахси дуюм «stód», шахси сеюм «stódon» ва шахси чорум «stǎnden». Инҳо феълҳое буданд, ки дар замони қадим чунин шакл мегирифтанд, аммо мо дар пажӯҳишҳои оянда категорияи шахсу шумораи феълро дар ду давраи дигар: «давраи миёна» ва «давраи муосир» рӯйи сафҳа меорем.

Забоншиносон, аз ҷумла забоншиноси машҳури рус Смиринский дар тадқиқоти хеш менависад: «Қисми асосии феълҳои қадимаи забони англисиро афъоли монда ва гузаранда ташкил медиҳанд» [6, с.67]. Фарқияти асосии ин ду гурӯҳ дар он аст, ки феълҳои монда дар замони гузашта суфикси «ӣ» ва инчунин «t», «s» ва ғайра мегиранд. Муқоиса менамоем: англисии қадим «deman» (думать), замони гузашта «dem-d –e» (феъли монда) ва «helpan» (ёрӣ додан) замони гузашта «healp» (феъли монда). Ҳамчун анъана феълҳои монда ба 7 гурӯҳ ҷудо шуда, феълҳои гузаранда танҳо ба 3 қисм ҷудо мешаванд. Дар англисии қадим феълҳои мондаи анъанавӣ дорои як шакли решаи (асоси) калима буда, ба 4 қисм ҷудо мешаванд. Муқоиса: «help»-дар «helpan», «healp», дар «healp», «hulp» дар «hulpon», «hoip» дар «holpen».

Барои боз ҳам ҷанбаҳои илмӣ гирифтани мақола мо намунае аз шакли инфинитивии асоси варианти якумро меорем: «helpan» -дар ин ҷо – пасванди «-an» пасванди инфинитивиро меомӯзад. Шакли шахси якуми шумораи танҳои замони гузашта сиғаи хабарии «healp» мебошад, ки шакли сифрӣ дорад (пасванд надорад). Варианти сеюм асос

шакли шумораи ҷамъи замони гузаштаи сиғаи хабариро мефаҳмонад: «hulpon» яъне-пасванди «-on» пасванди шумораи ҷамъи замони гузаштаи сиғаи хабариро мефаҳмонад. Шакли сифати феълии II- ро варианти чорумро мефаҳмонад: дар вожаи «holpen»-пасванди «-en» сифати феълии II-мефахмонад [12, с.367]. Ҳангоми тасрифи феълҳои монда Смиринскии кайд мекунад, ки ба ғайр аз он ки дар шакли анъанавӣ ба чор вариант ҷудо кардани асосҳо дар шакли инфинитиви, ки дар охирашон «I е е» доранд, варианти панҷум вуҷуд доштааст, ки шакли шахси дуюм ва сеюми шумораи танҳои замони ҳозираи сиғаи хабариро дар бар мегирад. Ин вариант дар натиҷаи ба қисмҳо ҷудо кардани решаҳои садоноки пеш аз харфи «i», ки дар аввал барои пайваст кардани садонокҳо, асосҳо ва бандаки шахси дуюм ва сеюм- «st» хизмат мекард [12, с.367].

Дар алоқамандӣ бо афтидани садоноки пайвасткунандаи шахси дуюм ва сеюми шумораи танҳои замони ҳозираи сиғаи хабарӣ, дар решаи садонок ва пасванд тағйирот ба вуҷуд меояд. Мисол: дар англисии кадим «indest» (алоқаманд ё пайваст) бо нигоҳдории садоноки пайвасткунанда ва «intst»- дар натиҷаи афтидан, дар англисии миёна инчунин «indep»- «int» (алоқаманд, пайваст мекунад) шудааст.

Бандакҳои перфектӣ: шахси якуми танҳо «-а», шакли дуюми танҳо «t», «tha» ва шахси сеюми танҳо «-е» низ омада, дар англисии қадим нигоҳ дошта шудаанд: дар натиҷаи тахфифи фонетикӣ садонокҳо аз байн рафтанд, бандаки шахси дуюми англисии қадим дар натиҷаи ба вуҷуд омадани шакли нав аз байн меравад ва дар англисии миёна шахси якум «band» омада, шахси дуюм «bunde» ва шахси сеюм бошад «band» мешаванд.

Дар забони англисӣ ду намуд феъл мавҷуд аст, ки ин ҳам бошад танҳо ва ҷамъ аст. Илова бар ин, се шахс вуҷуд дорад: якум гӯянда (мутакаллим), дуюм гуфташуда (мафъул) ва шахси сеюм (ғоиб) ё худ шахси ғоибе, ки ҳангоми суханронӣ иштирок надораду сухан дар бораи вай меравад.

Забоншиноси рус Смиринский менависад, ки дар забони англисии қадим шахси якуму дуюм ҳамчун иштирокчии сухан буда, шахси сеюм ҳамчун шахси ғоиб зикр мегардад [12, с.367].

Дар забони англисии қадим ҳангоми нишон додани иштирокчиёни сухан (мухотаб) ягон чиз тағйир намеёбад. Дар он вақт ҳамчун ҷонишин ба маънои томаш номида мешавад, яъне калимаҳое, ки ба ҳамроҳии ном ё калимаҳое, ки исмро иваз менамоянд дар ҳамҷоягӣ меистанд.

Ҳамин тариқ, агар шахсҳои якум ва дуюм дар забон танҳо бо ҷонишинҳои мутобиқ ва мувофиқ пешкаш гардида бошанд, шахси сеюм дар баробари ҷонишин ҳам куллан бо исм пешкаш карда мешавад.

Дар худи шакли феъл бошад шахсҳо ба таври дақиқ фақат дар шумораи танҳо фарқ карда мешаванд. Дар шумораи ҷамъ бошад шахс танҳо аз рӯйи мубтадо фарқ карда мешавад. Лекин аз лиҳози оне ки дар шумораи танҳо шахсҳоро дар худи шакли феъл фарқ мекунанд, дар шумораи ҷамъ бошад ҷонишинҳои шахси якуму дуюм ва сеюм буда метавонанд ва дар маҷмӯъ дар шумораи ҷамъ дар феъл ва ҳамчунин фарқият дар шахс эҳсос карда мешавад [9, с.347]. Бештар ба таври дақиқ шахсони якум, дуюм ва сеюм дар феъли «be» фарқ карда мешаванд аммо дар шакли ҷамъ худи шаклҳои феъл фарқ намекунанд:

Шумора ва шахс		Шумораи ҷамъ
Ш 1. Ш 2. Ш 3.	Am Is Are	are

Дар якҷоягӣ бо вай агар шакли пештараи шахси дуюм зери диққат қарор гирад, аз ин ҷо бармеояд, ки се шакли шахс дар шумораи танҳо аз ҷиҳати моҳиятнокӣ на танҳо дар феъли «be» фарқ мекунанд, балки ин фарқиятро дар феълҳо низ муқоиса менамоем: «I have» (ман дорам), «Thou hast» (ту дорӣ), «He has» (вай дорад) ва ғ.

Шакли шахси дуюми шумораи танҳо (ба суфиксҳои «est»,- «st», дар баъзан ҳолатҳо-«t» ё «art» истифода мешавад, мисол: «ecue speakest») архаизм мебошанд, лекин бояд тазаккур дод, ки дар ин ҷо сухан дар бораи шакли архаизми феъл намеравад, дар бораи архаизми будани ҷонишини шахси дуюми «Thou» меравад, бо дарназардошти оне ки вожаи якумаш архаизм нест. Ҳамин тавр, агар мо ҷонишини шахси дуюми «Thou» –ро дида бароем аз вай бармеояд, ки ба ғайр аз ин ҷонишин дар шахси дуюм ҳамчунин ҷонишини «you» истифода бурда мешавад, ки ҳангоми муқоиса намудан бо вай «Thou» ҳамчун архаизм баромад менамояд. Бо ҳар яки ин ҷонишинҳо шакли феълии худ алоқаманд мебошад ва дар дилхоҳ ҳолати дақиқ ё худ муайян интихоби ин ё он шакли феълии шахси дуюм ва ба воситаи муқоисаи ин намуд шаклҳо бо ҳамдигар муайян карда намешаванд, балки тавассути муқоиса ва интихоби ҷоинишин, ки вобаста ба вай ин ё он шакли феълӣ истифода карда мешаванд, муайян карда мешавад. Ҳамин тариқ, шакли феълии шахси дуюми шумораи танҳо дар «est», «st», ё «t» ҳамчун архаизм на худ ба худ

қабул карда мешавад, на тавре, ки худи вай дар асл аст, аммо дар ҷиҳати алоқамандии худ ба ҷонишини архаизми «Thou» ҳамчун архаизм қабул карда мешавад.

Ҳангоми тафриқа намудани шаклҳои шахсии феъл дар шумораи танҳо, дар шумораи ҷамъ шахс фарқ карда мешавад, тавре, ки, аллакай, гуфта шуда буд. Дар асоси муқоиса намудан бо шаклҳои шумораи танҳо ба ғайр аз ин мебоист ҳамчунин ба назар гирифт, ки агар дар англисии қадим аз як тараф фарқияти шахс дар шаклҳои феъл дар шумораи ҷамъ ғоиб шавад аз ҷиҳати дигар дар давраи нави англисӣ дар алоқамандӣ бо пайдоиши шаклҳои аналитикӣ, яъне таҳлилигардида ба феълҳои «shell» ва «will» (should ва would) шахс дар шумораи ҷамъ аз нав сохта мешавад. Бинобар ин, дар маҷмӯъ агар мо гӯем, ки дар шумораи ҷамъ масъала дар бораи тафриқа доир ба категорияи шахс дар умум бардошта мешавад ё ин ки аз байн бурда мешавад, нодуруст аст. Аз андешаҳои забоншиносон бармеояд, ки категорияи шахс дар феъл маҳз дар ҳамин аломатҳои хусусии вай дида мешавад.

Бояд ёдовар шуд, ки категорияи шахсу шумора дар феъл аз категорияи шахсу шумора дар исм тафовутҳои зиёд дорад. Дар исмҳо дар мавриди истифодабарии шакли шумораи ҷамъ дар намуд худи ҳамон мафҳум инъикос мегардад. Ҳамчунин дар мавриди истифодабарии шакли шумораи танҳо, мансубият на ба як, балки ба якчанд ё ин ки бисёр предметҳо мавҷуд аст. Дар феъл бошад шакли шумораи ҷамъ фарқиятро дар худи амал ҳангоми рух додани бисёрмандии ҷараён муайян менамояд, яъне мансубияти мафҳуми зеринро якчанд ҷараён маълум намекунад. Вай танҳо нишон медиҳад, ки ҷараёни зерин мансуб аст, чунин бояд гуфт, ки ба субъекти ҷамъ шакли шуморавӣ дар феъл ҳамин тариқ танҳо барои ифода намудани алоқаи байни калимаҳо хизмат менамояд, на барои ифодаи маънои ягонагӣ ё ин ки бисёрии «ҷамъӣ» ҷараён бо ин шакли ишорагардида.

Дар забони англисии муосир дар қисми зиёди феълҳо тафриқаи дақиқ дар шумора дар шахси сеюм мушоҳида карда мешавад. Муқоиса менамоем: «He goes» (вай меравад), «They go» (онҳо мераванд), «he has» (вай дорад), «they have» (онҳо доранд) ва ғ. Дар феъли «be» ба ғайр аз ин шумора дар шахси якум ҳам фарқияти дида мешавад, мисол: «I am» (ман ҳастам), «we are» (мо ҳастем) ва ғ. Дар шахси дуюм дар алоқамандӣ бо афтиши ҷонишини «thou», тафриқаи шумораҳо дар нутқи шифоҳӣ ва дар услуби бетарафи адабӣ дақиқ намебошанд. Ба унвони мисол: «you have» метавонад фаҳмо бошад дар вобастагӣ аз зерматн ва ҳамчун шумораи танҳо ва шумораи ҷамъ. Ҳатто феъли «be» ба системаи умумӣ тобеъ мегардад. Дар дигар феълҳо дар «be» дар ҳолати «You are» шумора вобаста ба зерматн муайян карда мешавад. Дар баъзан ҳолатҳо дар ин ҷо умуман шахс метавонад чунин ифода ёбад, аммо идеяи шумора, қариб ки ҳамон тавр мемонад, мисол: «you newer know what to do in such cases» (Ҳеҷ вақт намедонӣ, ки дар чунин ҳолатҳо чӣ кор кунӣ). Дар шахси дуюм ба маънои шуморавии феъли «be» бархӯрди амалҳо гуногун таъсир мерасонанд. Аз як тараф, шакли калимаи «one» истифодашаванда дар шумораи танҳо ва ҷамъ: «John, you are late» (Ҷон, шумо дер кардед) ва ё «John and Tom, you are late» (Чон ва Том, шумо дер кардед) ягонагии шаклҳои шумораҳои танҳо ва ҷамъи шахси дуюмро нишон медиҳад ва ҳамчунин диққатро ба маънои шахс мутамарказ менамояд. Аз тарафи дигар, вожаи «one» ҳамчун шакли шумораи ҷамъ баромад намуда, бо ёрии вай баробарии муайян байни «are» ва шакли шахси якуми шумораи танҳои худи ҳамон феъл эҳсос мегардад. «Am», ҳамчун байни «are» ва «is». Ҳамаи ин «are»-ро ба ду қисм тақсим менамояд: ягонагии шакли ҳардуи шумораҳо дар шахси дуюм ба фаромӯш намудани идеяи шумора оварда мерасонад, зеро он вақт ҳамчун ҷойи «one» дар системаи умумии шакли феъли «be» таносуб ва муносибати вай ба шакли шумораи танҳо «am ва is» дар «one» маънои шумораро нишон медиҳад [12, с.300].

Дар давраи миёнаи забони англисӣ ибораи «hie helpað» (ёрӣ мерасонад) дар замони гузаштаи дигар чунин асосро ба сиғаи «hie hulpon» (ёрӣ доданд) мефаҳмонад.

Забоншиносон бар он ақидаанд, ки қисми асосии феълҳои қадимаи забони англисиро феълҳои монда ва гузаранда ташкил медиҳанд. Фарқияти асосии ин ду гурӯҳ дар он аст, ки феълҳои монда дар замони гузашта суффикси «d» ва инчунин «t» ё «ð» мегиранд. Муқоиса менамоем: англисии қадима «dóman» замони гузашта «dém-d-e» (феъли монда) ва «helpan» (ёрӣ додан) замони гузаштааш «healp» феъли монда. Ҳамчун анъана феъли монда ба 7 гурӯҳ ҷудо шуда, феъли гузаранда танҳо ба се қисм ҷудо мешавад.

Дар англисии қадим феълҳои мондаи анъанавӣ як шакли решаи асосӣ дошта, ба чор қисм ҷудо мешаванд. Муқоиса менамоем: «Help» дар «helpan», «healp» дар «holpen», «huipdap» дар «hulpon» ва «hoip» дар «holpen» [12, с.765]. Намунае аз шакли инфинитивии асоси варианти якум меорем: «Helpan» дар ин ҷо пасванди «-an» пасванди инфинитивиро меомӯзад. Шакли шахси якуми шумораи танҳои гузашта сиғаи хабарии «Healp» мебошад, ки шакли сифрӣ дорад.

Ҳангоми истифодаи феъл дар шахси дуюми ҷонишини нафсӣ шумора бо ёрии ҷонишини «Yourself /yourselves» фарқ карда мешавад, ки ҳамчун як сутун барои тафриқакунии «you» ва «are» бо шумораҳо баромад менамояд. Дар натиҷа дарёфт карда мешавад, ки дар забони англисӣ фарқияти шуморавӣ дар феъл бо фарқият дар шумора зич алоқаманд мебошанд.

Бо ин маъно, дар феъл дар шумораи ҷамъ аз шахс ва шумора диққати таҳлилгар то андозае ба дигар тараф равона мегардад, пас ҳамин тавр бошад, ки бо чунин тарз дар шакли хело ҳам возеҳу равшан ифода карда шавад. Категорияи шумора ва шахс дар дилхоҳ тасрифи шаклҳои шахсии феъл вуҷуд дошта метавонад.

Маъно ва нишондоди категорияи шахси феъл дар ифодаи мансубияти амал ба иштирокчиёни ҷараёни алоқа шарҳ дода мешавад. Шакли шахси якум нишон медиҳад, ки иҷрокунандаи амал худи гӯянда буда, шакли шахси дуюм шунаванда аст ва шакли шахси сеюм предмети сухан ба ҳисоб меравад. Дар забони англисӣ категорияҳои шахс ва шумора бисёр суст ифода ёфтанд. Дар замони гузаштаи ҳамаи феълҳо (ба ғайр аз фели «to be») шаклхои шахс ва шумора вуҷуд надоранд («come», «stoped», «iooked»). Феълҳо тавассути ҷонишин ё ин ки исм, ки мубтадои ҷумла ҳисобида мешавад, мансубиятро ба шахс ва шумора доро мегарданд: «hi cam zetrain stoped, ze iooked. Феъли «to be» дар замони гузашта шакли шумораро дорад. Дар замони ҳозира феъли «to be» тасрифи ассиметриро доро мебошад. Дар шумораи танҳо шахсҳои якум ва сеюм ифода ёфтаанд, аммо дар шумораи ҷаъм шакли шахсро надоранд: «am», «is», «are». Феълҳои боқимонда танҳо як шакли ягона доранд: «comes», «iooks». Дар замони оянда шаклҳои шахс вуҷуд дорад: барои шахси якуми хардуи шумораҳо ин «shall» барои ҳамаи дигар феълҳо –«weel» категорияи шумора вуҷуд надорад. Аммо дар ин ҷо категорияи шахс дақиқ ифода нагардидааст, зеро дар нутқи шифоҳӣ бисёртар шакли кӯтоҳ истифода карда мешавад- ll, бидуни аломатҳои шахс ва шумора. Айни замон истифодабарии тамоюли «weel» бо ҷонишинҳои шахси якум пурқувват аст. Категорияи замон ба ақидаи забоншиноси машҳури рус Гак бисёр категорияи хос барои феъл мебошад, ки инъикосгари муносибати амал дар лаҳзаи суханронӣ ва дигар амалҳо ба шумор меравад. Левитски истифодабарии мафҳуми «темпоралност»-ро таклиф менамояд, барои он, ки вақти маишиюу фароғати маҳдуд карда шавад (time) ва замони граматикии (tense), ки дар он системаи шаклҳои замони вуҷуд доранд. Дар фарқият нисбат ба категорияи темпоральност, ки бо шарҳи «дохилии» амали кӯтохмуддати замони вай алоқаманд аст, категорияи намуди амали «дохилӣ»-ро, дар муносибат ба он, ки чи гуна вай рух медиҳад, ҳадду ҳудуд дорад ё не шарҳ медихад. Категорияхои шахс ва шумора, категорияҳои дохилии тасрифшаванда мебошанд, ки дар дилхоҳ тасрифи шаклҳои шахсии феъл вуҷуд доранд. Дар категорияи англисии шахс ва шумора бе ниҳоят суст ифода ёфтаанд.

Ҳамин тавр, дар претерити ҳамаи феълҳо, ба ғайр аз феъли хастӣ, шакли шахс ва шумора иштирок наменамояд: came, stopped, iooked ва ғайраҳо мансубиятро ба шахс ва шумора танҳо тавассути ҷонишин ё ин ки исм доро мегарданд, ки мубтадои ҷумла номида мешаванд: he came, the train stopped, the looked. Феъли хасти дар претерит шакли шумораро дорад, аммо шахсро не: was, wr. Дар презенс феъли ҳастӣ дорои тасрифи ассимиетрӣ мебошад: дар шумораи танҳо шахсҳои якум ва сеюм ифода гардидаанд, шумораи ҷамъ шакли шахсро доро нест: am is are. Боқимонда феълҳо танҳо як шакли ягона доранд, ки маънои шахси сеюми шумораи танҳоро медиҳанд: comes, looks. Тасрифи морфологӣ дар ин ҷо мутлақо ассиметрӣ мебошанд: бандаки-s категорияи шумораро пешкаш наменамояд, чунон чи мавҷуд аст шакли ягонагӣ, ки дорои бандаки- s нест: ин – шакли ифодакунандаи шахси якум мебошад, ки дар он ҷо мансубият ба шахс тавассути чонишини llook дода мешавад. Бандаки – s хамчунин категорияи шахсро намедихад, зеро шакли феълие вучуд дорад, ки метавонад мансуб ба шахси сеюм бошад- the look- ва бандаки –s-ро доро набошад. Ҳамин тариқ, шакли тасрифшавандаи феъл бо бандаки – s алоҳида мебошад. Аммо, агар мо диққат ба иҷроиши фуксияҳои вай диҳем, дар ҷумла мо мушоҳида менамоем, ки вай бисёр дакик бар мукобили шакли мубтадое, истодааст, ки исмро ифода менамояд: the train stop-s, the train –s stop. Ҳамин тариқ, шакли алоҳидаи морфологӣ аз ҷиҳати синтаксисӣ хуб ҳамҷоя шуда ташкил мешавад дар тасрифи замони оянда, тибқи қоидаҳои грамматикаи мактабӣ, шаклҳои гуногуни ифодаи шахс вуҷуд доранд: барои шахси якуми ҳарду шумора shall, барои ҳамаи бокимондаҳо – will. Албатта, шахс ҳам хело кам дақиқ ифода меёбад: якум, дар нуктаи иттиҳодӣ шакли – ll вучуд дорад, аммо бидуни аломатхои шахс ё ин ки шумора; дуюм, дар баробари истифодабарии – ll, бисёр пурқувват аст истифодабарии тамоюлнокии will бо ҷонишинҳои шахси якум (си.1.6.12.3). Хамин тарик, чи тавре, ки мо мебинем, категорияхои шахс ва шумора ба таври ассиметрӣ пешниход гардидаанд. Онҳо-категорияҳои бақияви ё худ боқимонда мебошанд (барвақттар онхо ба таври системавӣ ифода мегардиданд). Мебоист қайд намуд, ки дар шикастани феъли ҳастӣ ҳамчунин бидуни шакли шахс монд: дар шакли

инкорӣ ё ҳуд манфӣ барои ҳамаи тасрифхои презенс шакли ain,t функсияхоро иҷро менамояд; барои шахси якум дар шумораи танҳо ҳамчунин шакли i,se имконпазир аст. Дар ҳамҷоягӣ бо вай шаклҳои c-s ва бе вай (шакли пойсутун) ба маънои шумораҳои танҳо ва ҷамъ озодона дучори табдилёбӣ ва ивазшави мегарданд:

CLIFFE Whot do you do with yourseif?

ЙОУ I go to the races in me top hat.

CLIFFE Then? Йоу I rea as till they puts the lighis out. (R. Jenkins)

А Д А Б И Ё Т

1. Арзуманов С.Д. Русско-таджикский словарь / С.Д. Арзуманов, Х.А. Ахрорӣ, Беҳбудӣ М. и др. - М.: Русский язык, 1985. - 1280 с.
2. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – М.: Советская Энциклопедия, 1969. Ҷ.1. – 951 с.
3. Фозилов М. Фарҳангӣ ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик / М. Фозилов. – Душанбе: Нашрдавтоҷик, 1963. 1964. Ҷ-1, Ҷ-2.
4. Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь / А.В. Кунин. - М.: Советская энциклопедия, Т.1-2. 1984. - 942 с.
5. Маҷидов Ҳ. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик / Ҳ. Маҷидов. – Душанбе: ДДТ, 1982. - 104 с.
6. Маъсумӣ М. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик. – Сталинобод.: 1959. - 159 с.
7. Молоткова А.И. Фразеологический словарь русского языка / А.И. Молоткова. – М.: Рус. Яз., 1986.
8. Oxford Russian-English, English - Russian Dictionary. – New York. Oxford University Press, 2000. – 1293 с.
9. Oxford Dictionary of Current Idiomatic English. – Hong Kong. Oxford University Press, 1991. – 686 pg.
10. Randall Olson Rochelle A. Olson. Standard Tajik-English Dictionary. – Б.: Аль Салам, 2001. – 624 с.
11. А.И. Смиринский. Мор. Англ.яз. / А.И. Смиринский. - Москва, 1959. - 440 с.

КАТЕГОРИЯИ ШАХСУ ШУМОРАИ ФЕЪЛ ДАР МАСИРИ ТАЪРИХ

Мақола фарогири масъалаи баррасӣ ва корбасти таърихии категорияи шахсу шумораи феъл дар забони англисӣ ва забони тоҷикӣ буда, дар он ҷанбаҳои забонӣ, муайян кардани таърихи пайдоиш, тағйиротҳои маъноӣ ва истеъмоли категорияи шахсу шумораи феъл дар забони тоҷикӣ ва англисии қадим ва муосир сухан меравад. Дар ин таълифот дар заминаи омӯзиши сарчашмаву маъхазҳои бурҳони илмию таърихӣ ҷанбаҳои забонию зуҳури таърихии категорияи шахсу шумора дар феъли забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ муайян карда шудаанд. Аз ҷумла муаллиф қайд мекунад, ки: “Забонҳои олам ҳам монанди зиндагӣ ҳамеша дар тараққиёт ва инкишоф ҳастанд. Ҳама гуна навоварӣ дар ҷомеа ба инкишофи забон таъсири худро мерасонад. Ин сабаб мешавад, ки дар забон як миқдор калимаҳо тағйири маъно карда, қисми дигар аз истеъмол баромада, доираи истеъмоли танг баъзе калимаҳоро маҳдуд ё мекунад. Ба андешаи муаллиф то ба ҳол оиди категорияи шахсу шумораи феъл аз ҷониби забоншиносони ватанию хориҷӣ ягон тадқиқоти густурдае ба анҷом нарасидааст. Ин нахустин тадқиқот оиди муқоисаи категорияи шахсу шумораи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мебошад. Чуноне ки муаллиф мулоҳиза меронад, агар вижагиҳои иҷтимоӣ ба эътибор гирифта шаванд, пас бояд он далел дар мавриди диққат қарор дода шавад, ки дар асрҳои миёнаи классикӣ то имрӯз оид ба категорияи шахсу шумораи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ як қатор тағйиротҳо ба миён омаданд.

Калидвожаҳо: касегория, таърихи пайдоиш, забони англисӣ, шумора ва шахс, феъл, тағйироти маъноӣ ва ғ.

ИСТОРИЯ КАТЕГОРИИ ЛИЦА И ЧИСЛА ГЛАГОЛА В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Статья охватывает проблему решения и исторической разработки категорий лица и числа глаголов английского и таджикского языков, и в ней речь идёт об аспектах языка, определении истории возникновения, семантических изменений и употреблении категорий лица и числа глаголов в древнем и современном таджикском и английском языках. На этой основе, на базе изучения источников склада научно-исторического кризиса определились языковедческие аспекты и исторические факты категорий лица и числа глаголов английского и таджикского языков. Автор в том числе отметил, что «языки мира, как и жизнь человека, находятся в постоянном развитии. Всяческая новизна в обществе влияет на развитие языка. Это становится причиной и фактором того, что в языке значение некоторых слов изменяется, часть слов может выйти из употребления. Употребление некоторых слов в какой-то степени ограничивается или же уменьшается». По мнению автора, до сих пор со стороны отечественных и зарубежных языковедов не проведено подробное исследование о категориях лица и числа глаголов. Это исследование является первым исследованием о сопоставлении категорий лица и числа глаголов таджикского и английского языков. Как отмечает автор, если учитывать и брать во внимание социальные термины, следовательно, они должны находиться под пристальным вниманием, что в классических средних веках и до сегодняшнего дня произошли некоторые изменения в категориях лица и числа глаголов таджикского и английского языков.

Ключевые слова: категория, история возникновения, английский язык, число и лицо, глагол, семантическое изменение и т.д.

THE CATEGORY OF PERSON AND NUMBER OF VERBS,IN THE HISTORY OF TAJIK ANDENGLISH LANGUAGES

The article covers the problem of solving and historical development of the categories of the person and the number of verbs of English and Tajik languages, and it deals with aspects of language, the definition of the history of occurrence, semantic changes and use of person and the number categories of verbs in ancient and modern Tajik and English languages. On this basis, on the basis of studying the sources of the warehouse of the scientific and historical crisis, linguistic aspects and historical facts of the categories of the person and the number of verbs of the English and Tajik languages were determined. The author, including noted that: "The languages of the world, like human life, are in constant development. All sorts of novelty in society affect the development of language. This becomes the reason and the factor of the fact that in the language the meaning of certain words is changing, some words can get out of use. The use of certain words is to some extent limited or reduced". In the author's opinion, a detailed study on the categories of the person and the number of verbs has not been carried out by our and foreign linguists until now. This is the first study of the comparison of the categories of a person and the number of verbs of

Tajik and English. As the author notes, if we take into account the social terms, they should therefore be under close scrutiny, that in the classical Middle Ages and to this day there have been some changes in the categories of the person and the number of verbs of the Tajik and English languages.

Key words: category, history of occurrence, English, number and person, verb, semantic change, etc.

Сведения об авторе: ***Хусайнова Ф.*** - Кулябский государственный университет им. А.Рудаки, ассистент кафедры английского языка. **Адрес:** 734065, Республика Таджикистан, г.Куляб, ул. С.Сафаров 16.
E-mail: **Husainova F@mail.ru.** Телефон: **(+992) 918-80-94-93**

Information about the author: ***Husainova Farida*** – Kulob State University named after A.Rudaki, assistant of the Tajik language department. **Address:** 734065, Republic of Tajikistan, Kulob, street S. Safarov 16.
E-mail: **Husainova F @mail.ru.** Tel.: **(+992) 918-80-94-93**

УДК: 491.550+891.550-1

СОХТОР ВА КАЛИМАСОЗИИ ҚОЛАБИ ИСМУ ФЕЪЛ ДАР ҒАЗАЛИЁТИ ҶАЛОЛИДДИНИ БАЛХӢ

Ҷиҳонова Г.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Феъл ҳиссаи нутқест, ки дар баробари вижагиҳои мураккаби грамматикӣ дорои хусусиятҳои луғавию маъноӣ ва услубии гуногун буда, аз дигар ҳиссаҳои нутқ фарқ мекунад ва «мафҳумҳои таъсиру ҳаракат, амалиёт ва тағйири аломатро фаҳмонида, маънои зиёди луғавию грамматикӣ дорад ва унсури серистеъмолу сермаънои забон ба шумор меравад» [3, с.28].

Тадқиқотҳои аввалин дар бобати феъли забони тоҷикӣ дар нимаи дуюми асри XIX ба сомон расонида шудаанд, ки ба қалами шарқшиноси рус В.В.Григорев мансуб мебошанд. Баъдан дар аввали асри XX омӯзиши феъл сурат гирифт. Дар солҳои бистуми асри XX маълумоти нисбатан муфассал доир ба феъли забони тоҷикӣ дар нахусткитоби дарсии «Сарфу наҳви тоҷикӣ»-Саидризо Ализодаи Самарқандӣ оварда шудааст.

Минбаъд мавзӯи феъл дар китобҳои дарсӣ, мақолаҳои илмии забоншиносону шарқшиносони русу тоҷик Арзуманов, Л. Бузургзода, Ш. Ниёзӣ, Б.Ниёзмуҳаммадов Д. Тоҷиев, С. Ҳалимиён ва дигарон мавриди таҳлил қарор гирифтааст.

Ҳамин тариқ, омӯзиши феъл дар солҳои 50-уми асри XX васеътар сурат гирифта асарҳои пуразрише ба миён омаданд, ки ба тадқиқоти назарии мукаммал асос гузоштанд. Асари забоншиносони барҷаста А.З. Розенфелд, «Глагол» (Феъл) ҳамчун сарчашмаи муҳим дар хусуси категорияи сохторию маъноии феъли забони тоҷикӣ баҳс мекунад. Забоншинос Д. Тоҷиев ва Н. Маъсумӣ низ тадқиқотҳои назаррасро ба анҷом расониданд, ки минбаъд чун назария дар китобҳои дарсӣ омӯхта мешаванд. Дар соли 1964 китоби забоншиносон В. С. Расторгуевава А. А. Каримова бо номи «Система таджикского глагола» нашр шуд, ки дар ин асар ғайр аз тадқиқи сохту таркиби феъл вобаста ба ифодаи шаклҳои замониву сиғавии феъл тобишҳои маъноии категорияҳои фавқ нишон дода шудаанд. «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» (нашри соли 1985) манбаи беҳтарине дар омӯзиши феъл ҳисобида мешавад, ки боби феъл ба қалами Н. Маъсумӣ ва шаклҳои тасрифнашавандаи он ба қалами Д. Тоҷиев мансубанд. Саиди Ҳалимиён низ феълро бо диди наву андешаҳои амиқонаи илмӣ дар асараш баён карда, китоберо бо номи “Феъл” (Куниш) ба табъ расонидааст.

Дар шинохту пажӯҳиши ин ҳиссаи нутқ осори манзуму мансури забони тоҷикӣ дар даврaҳои мухталифи инкишоф манбаи бебаҳоянд. Ҳамчун намуна метавон ғазалиёти Мавлоно Ҷалолиддини Балхиро мисол овард. Муҳаммад Ҷалолуддини Балхӣ аз суханварони соҳибназари адабиёти форсу тоҷик мебошад, ки нуфузи дарёфтани афкори фалсафию ирфонӣ, андешаҳои инсонгароёна ва ҳикмати пурбори маънавӣ дар осораш ҷойгоҳи муайяни худро дорад. Осори Мавлоно аз диди забоншиносӣ камтар мавриди омӯзишу баррасӣ қарор гирифтааст. Доир ба вижагиҳои семантикию сохтории ашъори Ҷалолиддини Балхӣ аз ҷониби муҳаққиқон тадқиқотҳои ҷолибе ба анҷом расидааст. Аз ҷумла,С. Ҳалимов, М. Саломов, Х. Кабиров ва дигарон доир ба паҳлуҳои гуногуни ҳунари суханофарӣ вавижагиҳои забонии осори ӯ асару мақолаҳои бо арзише таълиф кардаанд [2; 9; 11].

Дар ғазалиёти Ҷалолиддини Балхӣ қолаби калимасозии исму феъл хеле сермаҳсул мебошад. Дар ҳамин замина, сохтори семантикии калимаҳои мураккаби қолаби исму феълро дар ғазалиёти Ҷалолиддини Балхӣ ба гурӯҳҳои зерин ҷудо карда, мавриди таҳлил қарор додан мумкин аст:

1. Исми моддӣ+феъл (асоси замони ҳозира). Асоси замони ҳозира амалеро мефаҳмонад, ки ба замони ҳозира ва ё бештар ба замони оянда мансубаст. Асоси замони

ҳозира бо шахси дуюми танҳои феъли фармоиш (сиғаи амрӣ) як аст. Чунончи: **хон, рав, рез, хез, чин** ва ғ [1, с.232].

Дар баъзе китобҳои дарсӣ асоси замони ҳозира ба шакли танҳои сиғаи амрӣ баробар дониста шудааст, ки он қадар саҳеҳ нест. Аввал,ин аст, ки як шакли сиғаи амрӣ ба асоси замони ҳозира аз ҷиҳати таркиби овозӣ **рав, гир, бин, тоз, соз** рост омада ба он баробар аст, вале аз ҷиҳати оҳанг ва маънои грамматикӣ фарқ мекунад. Ғайр аз ин, феълҳои сиғаи амрӣ пешванди би қабул мекунанд (бирав, бигир, бисоз) [11, с.31].

Қолаби калимасозии навъи исми моддӣ+ феъл (а.з.ҳ.) аслан хоси исму сифат мебошад, ки Мавлоно дар ғазалиёти худ аз ин навъи қолаб фаровон истифода бурдааст ва он нисбат ба дигар қолабҳо сермаҳсултар ба назар мерасад. Дар ин навъи қолаби калимасозӣ ҷузъи якум ба ҷузъи дуюм тобеъ аст.

Як хусусияти ҷолиби забонии шеъри Ҷалолиддини Балхӣ дар он ба назар мерасад, ки Мавлоно дар эҷодиёташ бо истифода аз феълҳои замони ҳозираи навъи **параст, боз, каш, сӯз, талаб, андоз, рабо** нисбат ба дигар анвои феълҳо зиёдтар калимаҳо сохтааст. Масалан, дар калимаҳои мураккаби **алафпараст, бодапараст, гулпараст, гулӯпараст, майпараст, моҳпараст, нонпараст, қадаҳпараст, сангпараст, саргинпараст, хуршедпараст, хорпараст, шишапараст, кабӯтарбоз, қаробабоз, қиморбоз, рӯбаҳбоз, расанбоз, таблакбоз, алафкаш, дурдкаш, гӯшкаш, хоркаш, силаҳкаш, косакаш, лашкаркаш,мурдакаш, новакаш, сабадкаш, сурмакаш, дидакаш,дарсӯз, дилсӯз, тавбасӯз, пардасӯз, синасӯз, хуршедсӯз, ҷигарсӯз, ҷаҳонсӯз, кимиёталаб, оташпазир, оташталаб, нонталаб, барқандоз, дастандоз, зулфандоз, кулӯхандоз, сарандоз, тирандоз, дилрабо, ҳалқарабо, пӯлодрабо** ва ғайра хусусияти мазкур ба назар мерасад.

*Каъба чу аз **сангпарастон** пур аст,*
Рӯй ба мо ор, ки қиблаи Худост [4, с.352].

***Кабӯтарбози** ишқашро кабӯтар буд ҷони ман,*
Ки бурҷи хешро дидам, чаро андар бадан бошам? [5, с.39].

*Он **сабадкаш** мекашад он луқмаҳоро тун ба тун,*
*Медавонад **мурдакаш** мар шоҳидатро гӯр-гӯр [5, с.45].*

*Зиҳӣчароғ, ки **хуршедсӯзию** маҳсоз,*
Раво шавад ҳама ҳоҷоти халқ дар шаби қадр [5, с.133].

*Ай **нонталаб**, дар ман нигар, валлаҳ, ки мастам, бехабар,*
Ман гирди хунби гаштаам, ман ширае афшурдаам [5, с.238].

***Сарандозон** ҳамеоӣ, нигорини ҷигархора,*
Дилам бурдӣ, намедонам, чӣ овардӣ дигарбора?! [6, с.139]

Дил нест кам аз оҳан, оҳан на ки медонад,
*Он санг, ки пайдо шуд **пӯлодрабоиро** [4, с.76].*

Ҳамчунин, Мавлавӣ бо истифода аз исмҳои моддӣ ва асоси замони ҳозираи феъл калимаҳои мураккаби зеринро сохтааст: **ангуштгаз, лабгаз, бандапарвар, арбадапарвар, баргрез, наботрез, барбатзан, парракзан, гардангез, гандумдарав, асалнӯш, дурднӯш, дастовез, рангомез, дилфурӯз, оламфурӯз, чароғафрӯз, шабафрӯз,дақиқабин, доначин, қурозачин, хӯшачин, заминбӯс, дастбӯс, луқмаҷӯ, дилситон, лоласитон, шакарситон, шафтолуситон, кавчлез, қандбор, мурғгузин, найтарош, пойкӯб, заркӯб, симкӯб, меҳмондор, пуштдор, обдор, оинадор, рагдор, тоҷдор, ришханд, луқмапазир, осмонпаймо, хунпаймо, паймонашумор, суратандеш, суратшикан, симафшон, мушкафшон, сардеҳ, азрақпӯш, атласпӯш, лаълпӯш, сатрпӯш, сарпӯш, табақпӯш, ҳуллапӯш, дастгир, суратгир, шакаргир, шергир, зарбахш, сарбахш, тоҷбахш, даҳонбанд, зуннорбанд, фарзинбанд, нахлбанд, тахтабанд, анҷирфурӯш, хирқафурӯш, дилрабо, ҳалқарабо, пӯлодрабо,ҷомадӯз, ҷигардӯз, ҷомашӯй, косашӯй, хуношом, шарарошом, шарбатошом, шоирситой, шодисоз, шакарфишор,хатхон, киштибон, шишашикан, дилшикан, остинфишон, чокарнавоз, тӯфонбор, мушкбор, бурдбор, қолабпардоз** ва ғайра.

Сало ҷонҳои муштоқон, ки нак дилдори хуб омад,
*Чу **заркӯб** аст он дилбар, рухи ман **симкӯб** омад [4, с. 401].*

*Мулукон ҳама**зарбахш,** туӣ хусрави **сарбахш,***
Агар раҳ занадам ҷон, зи ҷон гардам безор [5, с.18].

*Хез, ки растахез шуд, рӯзи **наботрез** шуд,*
Бо хирадам ситез шуд, ҳин, бирабо аз ӯ хабар [5, с.9].

2. Исми моддӣ+ феъл (а.з.г).Ин қолаби каммаҳсули калимасозӣ дар ғазалиёти Мавлоно хеле кам ба назар мерасад. Дар калимаҳои мураккаби **модар зод, побаст, зарандуд** ҷузъи дуюм, яъне феълҳои **зод, баст ва андуд** шакли замони гузашта буда, ба ҷузъи якум тобеъ мебошанд.

Олам чу зидди якдигар дар қасди хуну шӯру шар,
Лекин наёрад дам задан аз ҳайбати ***побасти*** *ӯ [6, с.28].*

Оинаи чинӣ, туро бо зангии аъшо чӣ кор?!
Карри ***модарзодро*** *бо нолаи сурно чӣ кор?! [5, с.43].*

3. Исми маънӣ+ феъл (а.з.ҳ). Ин навъи қолаби калимасозии забони тоҷикӣ, аслан, хосси сифат мебошад. Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ аз қолаби мазкури калимасозӣ дар ғазалиёташ фаровон истифода бурдааст.

Чи тавре ки дар боло зикр шуд, Мавлавӣ бо феълҳо **параст,"ҷӯ, гӯ, ангез, талаб, сӯз** нисбат ба дигар анвои феълҳо зиёдтар калимаҳо сохтааст. Дар қолаби калимасозии исми маънӣ+феъл низ феълҳои зикршуда фаровон истифода шудаанд: **ишвапараст, нестпараст, ғампараст, суратпараст, айбҷӯ, бандаҷӯ, ивазҷӯ, зиёдаҷӯ, насибаҷӯ, сафраҷӯ, сулҳҷӯ, саодатҷӯ, ҷангҷӯ, тамошоҷӯ, таҷаллоҷӯ, фитнаҷӯ,балегӯй, дуогӯ, фасонагӯ, ишоратгӯ, ғайбгӯ, нуқтагӯ, сухангӯ, ҳашарангез, макрангез, нишотангез, шодиангез, тарабангез, ҷонангез,ҳаётангез, бурҳонталаб, шуҳратталаб, хилватталаб, рахтсӯз, хирадсӯз, фироқсӯз, кӯфрсӯз, оламсӯз.**

Агарам ***ишвапарастӣ,*** *сари ҳар роҳ нишастӣ,*
Шаби ман рӯз шудастӣ, зада роят ба саҳар бар [5, с.48].

Ҷумла гулҳо ***сулҳҷӯву*** *хори бадхӯ* ***ҷангҷӯ,***
Хез ай Вомиқ, тубореаҳдиАзротозакун [5, с.622].

Як лаҳза ***балонӯши*** *раҳи ишқи қадимем,*
Як лаҳза ***балегӯйи*** *муноҷоти аластем [5, с.234].*

Бад-ӯгуфтам, ки ай дилбар, чӣ ***макрангезу*** *айёрӣ,*
Барангезон яке макре хуш, ай айёр пинҳонак [5, с.203].

Нест ***шуҳратталабу*** *хусрави шоирбора,*
К-аш ба байту ғазалу шеъри равон бифребам [5, с.403].

Агар бода хурӣ боре зи дасти дилбари мо хӯр,
Зи дасти ёри оташрӯйи ***оламсӯзи*** *зебо хӯр [5, с.10].*

Дар баробари ҳамаи калимаҳои зикршуда, вожаҳои мураккаби зерин дар эҷодиёти Мавлоно дар қолаби калимасозии исми маънӣ+феъл (а.з.ҳ.) сохта шудааст: **ҷонрабо ақлрабо, ҷонбоз, шаҳбоз, ғалатандоз, дастандоз, сабӯкаш, ғуссакаш, айббин, нозбин, ғайббин, худобин, оқибатбин, анбарбез, арбадакун, хатокун, қосидкун, вақтшинос, гумонбар, бахтсоз, давосоз, суратсоз, сабабсоз, бимапӯш, гираҳкушо, рӯзакушо, гавҳарбор, гавҳарафшон, душманкуш, одамикуш, ошиққуш, ёркуш, ошиқнавоз, банданавоз, оромез, хоромез, парихон, фотиҳахон, сафшикан, сафрошикан, зулмотшикан, соянишин, хилватнишин, тароназан, захмазан, нақбзан, суратгудоз, ибирбез, атобахш, латофатбахш, умрбахш, ҳастибахш, мастибахш, сармоябахш, рӯҳбахш, ҷаннатбахш, бодпаймо, фалакпаймо, заҳрпаймо, фалакнамой, санъатнамой, хаёландеш, ҷонсупор, ҷонфизо, ҷонафзо, ҷонпазир, давопазир, шикоригир, ҳайратафзо, ҳастиафзо, ҳарффишон, олампарвар, бандапарвар, мискинпарвар, лаҳзаофарин, қазогардон, ғамхор, ғамбардор, ҷисмпардоз, зинҳордеҳ, рӯзидеҳ, сирдеҳ, қиссагузор, сухангузор, зиреҳгузор, суханчин, ишқписанд, ишқбоф, ҳастибоф, дӯзахошом, маргандеш, мулкситон.**

Дӯзахошомони ҷаннатбахш *рӯзи растахез,*
Ҳокиманду не дуо донанду на нафрин кунанд [4, с.498].

Дар димоғ андар бибофад хамри софӣ, тодимоғ,
Дарзамон берун кунад ҷуллоҳи ***ҳастибофро*** *[4, с.116]*

Орифоне, ки ниҳоданд дар он қулзуми нур,
Дамашон чумла зи нурест ***зуломотшикан*** *[5, с.650].*

Сурати дил суратҳоро шикаст.
Пардагиён ***мулкситон*** *омаданд [5, с.676].*

4. Исми маънӣ+ феъл (а.з.г.), қолаби каммаҳсул дар ғазалиёти Мавлоно ба ҳисоб рафта, калимаҳои муракаби зеринро дар бар мегирад: **мирдод, паризод, ҳурзод.**

*Ай **мирдоди** оташ, печон чунин чарӣ?*
Гуфто:“Зи барқи рӯяш дил беқарор дорам [5, с.440].

***Паризоде** маро девона кардаст,*
Мусулмонам, ки медонад фусунам?![5, с.333].

Ҳамин тариқ, Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ дар ғазалиёти худ аз қолабҳои гуногуни калимасозӣ ба таври васеъ корбаст намудааст, ки онҳо минбаъд аз ҷониби адибони дигар идома дода шуда, боиси сарватманд гардидани таркиби луғавии забони тоҷикӣ дар асрҳои баъдина мегардад ва аз ҳунари волои калимасозию суханшиносӣ доштани ин шоири шаҳир шаҳодат медиҳад.

А Д А Б И Ё Т

1. Забони адабии ҳозираитоҷик. Қисми 1. - Душанбе, 1973. - 458 с.
2. Кабиров, Х. Султони мулки сухан / Х. Кабиров. – Душанбе, 2011. - 151с.
3. Камолиддинов Б. Хусусияти услубии сарфу наҳвизабонитоҷикӣ / Б. Камолиддинов. - Душанбе: Маориф, 1992. - 128 с.
4. Мавлоно, Ҷалолиддини Румӣ. Девоникабир; таҳияиАлии Муҳаммадии Хуросонӣ). – Душанбе: Дониш, 2007. – Ҷ.1. – 687 с.
5. Мавлоно, Ҷалолиддини Румӣ. Девони кабир; таҳияи Алии Муҳаммадии Хуросонӣ. – Душанбе: Дониш, 2007. – Ҷ.2. – 10 с.
6. Мавлоно, Ҷалолиддини Румӣ. Девоникабир; таҳияи Алии Муҳаммадии Хуросонӣ. – Душанбе: Дониш, 2008. – Ҷ.3. – 772 с.
7. Рустамов, Ш. Калимасозии исм дар забони адабии тоҷик/Ш. Рустамов. - Душанбе, 1972. – 223 с.
8. Рустамов, Ш. Исм / Ш. Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1981. – 218 с.
9. Саломов, М. Мавқеи семантикии калимаҳои якмаъно ва сермаъно дар забони ғазал / М.Саломов // Паёми Донишгоҳимиллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2015. - № 4/6, (177). – С. 18-24.
10. Фарҳангитафсирии забонитоҷикӣ / С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, Мирзо Ҳасани Султон. – Душанбе, 2008. – Ҷ.1. – 949 с.
11. Ҳалимиён, С. Феъл (куниш). - Душанбе, 2013. – 126 с.

СОХТОР ВА КАЛИМАСОЗИИ ҚОЛАБИ ИСМУ ФЕЪЛ ДАР ҒАЗАЛИЁТИ ҶАЛОЛИДДИНИ БАЛХӢ

Мақолаи мазкур ба таҳлили сохтор ва калимасозии исму феъл дар ғазалиёти Ҷалолуддини Балхӣ бахшида шудааст ва муаллиф дар асоси қолабҳои калимасозии роиҷи забон доир ба сохту маънои калимаҳои мураккаби ғазалиёти шоир маълумоти бештаре додааст. Аз ин таҳлил бармеояд, ки шоир дар сохтани калимаҳои мураккаби қолаби исму феъл ҳунари волое нишон додааст. Ҷалолиддини Балхӣ дар таърихи адабиёти пурғановати тоҷику форс ситораи баланди пурчилоеро дар осмони нопайдоканор мемонад, ки осори ӯ аз диди забоншиносӣ камтар мавриди омӯзишу баррасӣ қарор гирифтааст. Аз таҳлил бармеояд, ки шоир дар сохтани калимаҳои мураккаби типи мазкур ҳунари волое нишон додааст. Калимаҳои сохтаи шоир баъдан роиҷ гардида, дар захираи луғавии забони тоҷикӣ ҷойгоҳи худро пайдо кардаанд. Ҳамчунин, ин навъи калимасозӣ, ки Ҷалолуддини Балхӣ дар ғазалиёти худ ба таври васеъ корбаст намудааст, минбаъд аз ҷониби адибони дигар идома дода шуда, боиси сарватманд гардидани таркиби луғавии забони тоҷикӣ дар асрҳои баъдина мегардад. Маводи мақола барои забоншиносони ҷавон, унвончӯён, донишҷӯён ва умуман дӯстдорони фарҳангу тамаддуни қадимиамон муфид аст.

Калидвожаҳо: калимасозӣ, сохтори калима, калимаҳои мураккаб, исм,исмимоддӣ, исмимаънӣ, феъл, асоси замони ҳозира, асосизамонигузашта, таркибилуғавӣ.

СТРУКТУРА И СЛОВООБРАЗОВАНИЕ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ И ГЛАГОЛОВ В ГАЗЕЛЯХ ДЖАЛОЛИДДИНА БАЛХИ

Данная статья дает общирный анализ слов как в образовательном, так и в семантическом аспекте образования существительных и глаголов на основе газелей Джалолиддина Балхи, которые являются очень ценным материалом для языкознания. Джалолиддини Балхи в богатой истории таджикско-персидской литературы считается путеводной звездой, которая сверкает в бесконечном небесном пространстве. Его наследие, с точки зрения языкознания, не было изучено на должном уровне. Анализы и исследования показывают, что поэт в создании сложных слов и терминов данного типа показывает себя блестящим мастером художественного слова. Созданные поэтом слова актуальны по сей день и нашли себе достойное место в словарном фонде таджикского языка. Такой тип словостроения, который Джалолиддини Балхи широко использовал в своих газелях, также позднее был использован другими поэтами. Это послужило тому, что словарный фонд таджикского языка стал богаче и шире в последующие века. Данная статья имеет большое значение для языковедов, соискателей учёных степеней, почитателей культуры и науки наших прославленных предков.

Ключевые слова: словообразование, состав слова, сложные слова, имя существительное, конкретные имена существительные, абстрактные имена существительные, глагол, основа настоящего времени, основа прошедшего времени, словарный состав.

THE STRUCTUREAND WORD-FORMATION OF NOUNS AND VERBS IN GHAZALS OF JALOLIDDIN BALKHI

This article is devoted to analysis of the structural and semantic word-formation of models of verbs and nouns in ghazals ofJaloliddin Balkhi. Jaloliddini Balkhi in the rich history of Tajik-Persian literature is considered a shining star that sparkles in the infinite heavenly space. His legacy from the point of view of linguistics has not been studied at the proper level. The analyzes and studies show that the poet in the creation of complex words and terms of this type showed his skill. The poet's words are relevant to this day and found a worthy place in the vocabulary fund of the Tajik language. This type of word construction, which Jaloliddini Balkhi widely used in his gazelles, was also later used by other poets. This served as the fact that the vocabulary fund of the Tajik language became richer and broader in subsequent. The information given in the article are useful for young linguistics, students and generally the learns of ancient culture.

Key-words: word-formation,composition of a word,compound words, noun, real noun, semantic noun, verb, the basis of the present time, the basis of the past time, vocabulary

Сведения об авторе: *Джихонова Гульджахон* – Таджикский национальный университет, соискатель кафедры истории языка и типологии; преподаватель кафедры практика и методика обучения таджикский язык и литературы Курган-Тюбинский государственный университет им. Н. Хусрава. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. E-mail: **dzhikhonova@mail.ru**. Телефон: **(+992) 987-52-28-68**

Information about the author: *Jihonova Guljahon* - Tajik national University, graduate school of language history and typology; lecturer of Department of practice and methods of teaching Tajik language and literature of Kurgan-Tyube state University. N. State. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Av. 17. E-mail: **dzhikhonova@mail.ru**. Tel.: **(+992) 987-52-28-68**

УДК: 491.550+ 42+891.550

МУҚОИСАИ ДАРАҶАҲОИ СИФАТ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Бобоева М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Яке аз методҳои забоншиносӣ, тадқиқоти муқоисавӣ типологӣ дар илми забоншиносӣ дар асри XIX рӯй кор омадааст. Умуман, муҳаққиқон таъкид мекунанд, ки типология ҳамчун илм дар нимаи авали асри XIX дар Германия ба вуҷуд омадааст. Яке аз заминаҳои пайдоиши он таҳлили грамматикаи универсалӣ дар асри XVIII буд, ки дар он унсурҳои муқоисавии забонҳо ба назар мерасад. Тадқиқоти аввалин дар таҳаввули типологии забонҳо аз ҷониби А.Смит дар соли 1759 ба анҷом расонидааст, ки сабабҳои аз шакли семантикӣ ба аналитикӣ гузаштани забонҳои аврупоиро мавриди баррасӣ қарор дода буд.

Забоншиносии тоҷик дар солҳои охир дар типологияи муқоисавии забонҳои гуногун ба муваффақиятҳои калон ноил гардидааст. Барои равшан, ҷозибанок ва пуртаъвир баён кардани матлаб лозим аст, ки мо хонандагон имконияти услуби ва лексикии баёни забонҳои хориҷиро хуб донем. Аз ҳамин сабаб мо оид ба масъалаи сифат, хелҳои сифат, дараҷаи муқоисавии онро дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бо тариқи муқоиса таҳлил карда, рӯйи варақ меорем [5, с.6].

Сифат ҳиссаи мустақилмаънои нутқ буда, аломат, хосият ва чигунагии предмет ва ё ба он аз ягон ҷиҳат алоқамандро ифода мекунад.

Сифат аз ҷиҳати маъно аломатро мефаҳмонад. Аз ин ҷиҳат он ба саволҳои *чӣ гуна?, чӣ хел?* ҷавоб мешавад.

Оид ба типологияи муқоисавии забонҳои гуногуни хориҷӣ, аз ҷумла забони англисӣ бо забони тоҷикӣ, дар ҳар гуна масъалаҳои байнизабонӣ аз тарафи олимони тоҷик рисолаҳои зиёде дифоъ карда шудаанд. Яке аз онҳо доктори илмҳои филологӣ, профессор, академики Академияи илмҳои педагогӣ ва иҷтимоии Руссия Парвона Ҷамшедов дар «Очеркҳо оид ба типологияи муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ» - и худ сифатро дар ҳар ду забон муқоиса карда, чунин баён кардааст:

Дар ҳарду забон низ чунин хусусиятҳои лексикӣ – грамматикии сифатро қайд мекунанд:

1. Сифат аз ҷиҳати маъно аломат ва хусусияти фардии предметро ифода карда, ба саволҳои *чӣ гуна?, чӣ хел?* ҷавоб мешавад.
2. Категорияи ҷамъбандӣ ба сифат хос нест. Бинобар ин, исм хоҳ дар шакли ҷамъ ояд хоҳ дар шакли танҳо сифат дар шумораи танҳо мондан мегирад: *манзараи зебо, манзараҳои зебо, абри сафед, абрҳои сафед* ва ғайра.
3. Дар ҳарду забон сифат ба ду гурӯҳ тақсим мешавад: сифатҳои аслӣ ва сифатҳои нисбӣ. Гурӯҳи якуми сифатҳо се дараҷа: одӣ (thePositiveDegree), муқоисавӣ (қиёсӣ) (the Comperative Degree) ва олӣ (theSuperlativeDegree) доранд. Мисол: Ope, ҳолу аҳволи мо андак сабуктар аст. It is a little bet-ter for us [14, p.103].
4. Дар ҳарду забон сифат суффикс ва префиксҳои махсуси калимасоз дорад, ки дар сохтани дигар ҳиссаҳои нутқ истифода намешаванд. Дар забони тоҷикӣ аффиксҳои– *гун, - ин, -гин, - нок* ва ғайра аз қабили чунин воситаҳои грамматикӣ мебошанд. Дар забони англисӣ ба ин гурӯҳ аффиксҳои номбурда: *- er, -ess, - ly* ва ғайра дохиланд.
5. Аз ҷиҳати синтаксиси сифат дар ҳарду забон пеш аз ҳама муайянкунанда шуда меояд. Сифат дар чумла, инчунин ба вазифаи хабар ва ҳиссаи номии он омада метавонад: дар аёми ҷавонии ман ин кор осонтар буд, бо овози паст гуфт вай. In my day it was easier she said softly [14, p.121].

Сифатҳо ба вазифаи ҳоли тарзи амал низ меоянд. Мисол: Вай торафт тезтар парвоз намуда, бештар ба рӯшноӣ наздиктар мешуд, баъд якбора ҳиссиёти эҳтиёткориро гум карда бар сӯрохии шишаи лампа расид (Абраҳам, саҳ.129).

A moth flew into the room and danced a crazy circle round the lamp springing faster in an ever smaller ring till it finally last all sense of caution and flustered over of caution top of the long bull [14, p.89].

Дар ҳарду забон сифат ҳамчун ҳиссаи нутқ, аз як тараф, ба исм ва аз тарафи дигар, ба зарф зоҳиран монанд шуда мемонад. Масалан, дар забони англисӣ калимаҳоеро, ки бо *-ly* сохта мешаванд, одатан ба зарф дохил мекунанд.

Дар забони тоҷикӣ калимаҳои мазкур (*тез, нағз* ва амсоли инҳо) пеш аз ҳама, ҳамчун сифат маънидод карда мешаванд, вале ҳамин ки дар ҷумла ба феъл вобаста шуданду ҳол шуда оянд, ба гурӯҳи зарфҳо дохил карда мешаванд. Яке аз хусусиятҳои антонимии сифат дар ҳамин зоҳир мегардад. А. И. Смирнидский хусусияти мазкури сифатро махсусан қайд карда, онро хусусияти объективӣ (fluentspeech) ва адвербалӣ (tospeakfluently –и сифат номидааст.

Дар масъалаи фарқияти исму сифат чи дар забони англисӣ ва чи дар забони тоҷикӣ фикри ягона мавҷуд нест. Масалан, А. И. Смирнитский сифатҳоеро, ки артикли муайянии *the* – ро қабул кардаанд, ҳамоно сифат маънидод мекунад. Ба ҳар ҳол фарқияти исму сифат, агар хусусияти лексикӣ – семантикӣ ва грамматики онҳоро ба инобат гирем, бештар ба назар мерасад. Фарқият дар байни забонҳои муқоисашаванда дар масъалаи мазкур дар он зоҳир мегардад, ки дар забони англисӣ барои ба исм гузаштани сифат ва ғайра, аз маънои калима воситаи махсуси грамматикӣ – артикли муайянии *the* мавҷуд аст: *thepoor, therich.* Дар забони тоҷикӣ ҳодисаи ба исм гузаштани сифат танҳо дар заминаи маънои калима ба амал меояд ва агар чунин ҳодиса имконпазир бошад, ба воситаи суффиксҳои калимасоз аз исм сифат сохта мешавад.

Чунон ки мебинем, дар масъалаи мазкур дар байни забони англисӣ ва тоҷикӣ мувофиқат дида намешавад. Мисолҳои зеринро дида мебароем.

Perhaps not quite a site case but rather sight that grave.

Беморӣ он қадар сабук нест, лекин ба ҳар ҳол назар ба бемории вазнин сабуктар мебошад.

The true mistery of the world is visible [15, p.69].

Сиру асрори ҷаҳон диданашаванда аст.

Дар забони тоҷикӣ 10 – ҳиссаи нутқ мавҷуд аст ва ин ҳиссаҳои нутқро ба ду гурӯҳ ҷудо мекунанд: мустақилмаъно ва ёридиҳанда.

Ҳиссаҳои мустақилмаъно, яъне исм, сифат, шумора, ҷонишин, феъл, зарф буда, маънои луғавӣ доранд, ба ин ё он савол ҷавоб мешаванд ва ба вазифаи аъзоҳои ҷумла ва (аъзоҳои пайраву сараъзоҳо) меоянд.

Яке аз ҳиссаҳои мустақилмаънои нутқ ин сифат мебошад.

Сифат ҳиссаи мустаъқили нутқ буда, хусусият, вазъият ва чигунагии аломати ашёро ифода мекунад: *good – хуб, difficult – душвор, green – сабз.*

Once upon a time, said Tuta – posho, there was a poor mullah [10, p.67].

Назар ба қавли Тӯтапошо, будааст – набудааст як муллои қашшоқ будааст [4, с.47].

At the west end of the inner yard, behind the barn and stable and adjoining them, was a long sufer where the family would sit outside on summer evening [10, p. 37].

Дар тарафи ғарбӣ рӯйи ҳавли -дар пушти оғил ва собот ва пайваста ба онҳо як *суфаи дароз* буд, ки бошандагони ин ду хона дар айёми тобистон шабона дар он ҷо менишастанд [4, с.14].

Вазифаи синтаксисии сифат дар ҷумла ин муайянкунанда аст.

A glitter of sunshine made the early winter more like late autumn, and the dark woods were touched here and there with red and golden leakes like the last rays of a last summer [13, p. 78].

Ба монанди охири тирамоҳ нури офтоб дар *барвақтии* зимистон зиёдтар медурахшад ва дар ин ҷо ҷангалҳои *торик* бар мехӯранд, ки инҳо баргҳои *сурху зард* ба монанде, ки аз нури офтоби тобистонӣ паноҳ мешаванд [13, с. 79].

One young worker remained standing by the flour bin with a big metal shorel [10, p.49].

Фақат як кас, ки *ҷавони хурдсоле* менамуд, бели оҳанини новашаклро гирифта ба пеши қуттии орд рост меистод [4, с. 26].

My father took out one tanga (15 kopeks) from his pocket, gave it to my brother , and said " After you pass the mill stream you will come to the bridge over the river, and when you cross the bridge you'll see a large house with a gate right in front of the bridge. This is the house of Master Barot the halva – maker [10, p.47].

Падарам аз кисааш як танга (15 тин) бароварда ба акаам додагуфт: - Аз ҷӯйи осиё, ки гузаштӣ, пули рӯд сар мешавад, вақте ки аз болои пул мегузарӣ, дар он тарафи рӯд як

ҳавлии калон ҳаст, ки дарвозааш дар рӯбарӯйи пули рӯд аст, ин ҳавлии Усто – Бароти ҳалвогар аст [4 , с. 24].

Across from the musicians at the end of the sufa a tall young man, his tunic tucked up into his waistbaund, was clapping to the music with a pair of weststones in each hands as he daneed [10, p.38].

Дар рӯ ба рӯйи созандагон – дар поёни суфа *ҷавони баландқомате*, ки миёнаш аз рӯй бастагӣ буд, дар ду дасти худ ду ҷуфт қайроқча гирифта онҳоро бо ҳам зада, аз онҳо мувофиқи оҳанги доира ва нақора садо мебароварда ва рақс мекард [4, с. 15].

Баландқомат дар ҷумла ҳамчун сифати мураккаб истифода шудааст.

But the fine red sand as soft and powdery as sifted flour, gave way beneath the boy's feet and one after the other they sank or stumbled and fill over [10, p.51].

Аммо *реги сурхи шаффоф*, ки монанди бехташуда *маҳин* ва *нарм* буд, дар зери пойи бачагон ки, яке аз паси дигаре пойҳояшон ба рег ғӯтида ё лағжида меафтоданд… [4, с. 29].

Реги сурхи шаффоф – сифат дар ин маврид тафсил ёфтааст. Гоҳо сифат ба таври чида низ омада, аломати ашёро аз ҳар ҷиҳат шарҳу эзоҳ медиҳад.

To the north of the guestroom stretched a summer sufa, served by a large Balkh mulberry tree, which grovided both bruit and shade [10, p.31].

Дар тарафи шимоли меҳмонхона як сӯфаи тобистонӣ буд, ки як дарахти *тути калони балхӣ* дар вай ҳам хизмати мевадорӣ ва ҳам вазифаи соядориро баҷо меовард [4, с. 30].

Тути калони балхӣ - сифат дар ин маврид низ тафсил ёфтааст.

1. Сифат инчунин метавонад ба монанди адокунандаи вазифа дар ҷумла ҳамчун хабари номиналӣ истифода бурда шавад.

The argument become lively [12, p. 79].

Мубоҳиса *пурҷӯшухурӯштар* шуд (гашт) [12, с.79].

Lively – дар забони англисӣ *чобук, чаққон, зиндадил, пурҷӯшухурӯш* дар ҷумлаи сода истифода шудааст.

The weather was warm…[12, p.79].

Ҳаво *гарм* буд…[12, с.79].

Warm – дар забони англисӣ *гарм* тарҷума шуда, дар ҷумлаи содда истифода шудааст.

Now in the fall the trees were all bare and the roads were muddy [11, p.79].

Ҳоло дар тирамоҳ ҳамаи дарахтон *ӯиён* гашта, роҳҳо лойолуд ҳастанд [11,с.79].

Калима *bare* – луч, урён, холи, ночиз, қариб ва *muddy* – лойолуд тарҷума шудааст.

He looked so beautiful and peaceful sitting in that chair under the tree [16, p.79].

Вай дар таги дарахт дар ҳамон курсӣ нишаста, чунон *зебо* ва *ором* менамуд [16, с. 79].

Beautiful – зебо, хушрӯй, қашанг ва *peaceful* – сулҳҷӯй, сулҳдӯст, ором, осоишта, осуда тарҷума шудааст.

2. Сифатҳое ҳастанд, ки бо префикси "*a* – " ба монанди *alive* (зинда, ҷондор), *aware* (хабардор будан, воқиф будан, бедор будан), *asleep* (хоб рафтан, хобидан), *afraid* (тарсидан) ва ғайраҳо омада одатан дар ҷумла вазифаи хабарро иҷро менамоянд (хоси мубтадо ва ё пуркунанда дахлдор).

Вақте ки ҳамчун муайянкунанда истифода бурда шавад, он ба ҷойи исм меояд (ба исм пайравӣ карда) ва ҳамин тариқ хусусияти хабарро нигоҳ медорад.

А Д А Б И Ё Т

1. Жигадло В.Н. Современный английский язык / В.Н. Жигадло, И.П. Иванова, Л.Л. Иофик // Теоретический курс грамматики. – М.: Издателство Литературы на иностранных языках, 1956. – 349 с.
2. Грамматикаи забони адабии хозираи тоҷик. - Душанбе: Дониш, 1985. - 356 с.
3. Саидов Х.А. Омӯзиши забони англиси дар амалия / Х.А Саидов, М.М. Назаров. – Душанбе, 2011. - 209 с.
4. Садриддин Айни. Ёддоштхо. Қ 1.2. – Душанбе: Адиб, 1990. - 350 с.
5. П.Ҷамшедов. Типологияи муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ / П.Ҷамшедов. – Душанбе, 1978. - 126 с.
6. П. Ҷамшедов. Фарханги англисӣ – тоҷикӣ / П. Ҷамшедов. Толиби Рози. – Душанбе: Чопхонаи Пайванд, 2005. - 1202 с.
7. Норматов М. Забоншиносии умуми / М. Норматов. – Душанбе: Маориф, 1991. - 160 с.
8. Косимова М.Н. Таьрихи забони адабии тоҷик. Асрҳои 9-10 Қ. 1. / М.Н. Қосимова. –Душанбе, 2003. - 490 с.
9. Ш.Н. Ниёзӣ. Исм ва сифат дар забони тоҷикӣ. Ҷузъи 7. – Сталинобод: Нашриёти Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон, 1954. - 48 с.
10. S. Ainy Yoddoshtho. The Sands of Oxuc Boyhood reminiscence of S. Ainy / S.Ainy translated by John Pery. – California, 1998. – 277 p.
11. Ernest Hemingway. To have and have not. - New York: Charles scribners sons, 1953. - 262 p.
12. Charles Dickens. The old curiosity shop / Charles Dickens; foreword and commentary by N.M. Solovieva; edited by Z. E. Alexandrova. – M.: Foreign Languages Publ. House Foreign 1952. - 670 p.
13. Chesterton G.K. Stories / G.K. Chesterton. -M.: Foreign Languages Publ. House, 1960. - 135 p.
14. Abrahams P. The Path of Thunder / P.Abrahams. - M.: Higher school Publ. House, 1971. - 336 p.
15. Abrahams P. Exercises in Home – reading / P.Abrahams; first year of studies. [The Path of Thunder]. – Tar –tu, 1972. – 86 p.
16. John Galsworthy. A Modern Comedy. The White monkey. Book 1 / John Galsworthy. - Издательство Прогресс 1976. - 303 p.

МУҚОИСАИ ДАРАҶАҲОИ СИФАТ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Забоншиносии тоҷик дар солҳои охир дар самти типологияи муқоисавии забонҳои гуногун ба муваффақиятҳои калон ноил гардидааст. Барои равшан, ҷозибанок ва пуртаъвир баён кардани матлаб лозим аст, ки мо хонандагон имконияти услубӣ ва лексикии баёни забонҳои хориҷиро хуб донем. Аз ҳамин сабаб, мо оид ба масъалаи сифат, хелҳои сифат, дараҷаи муқоисавии он дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бо тариқи муқоиса таҳлилҳо рӯйи варақ меорем. Сифат ҳиссаи мустақилмаънои нутқ буда, аломат, хосият ва чигунагии предмет ва ё аз ягон ҷиҳат алоқамандии онро ифода мекунад. Сифат аз ҷиҳати маъно аломатро мефаҳмонад. Аз ин ҷиҳат, он ба саволҳои *чӣ гуна?, чӣ хел?* ҷавоб мешавад. Оид ба типологияи муқоисавии забонҳои гуногуни хориҷӣ, аз ҷумла забони англисӣ бо забони тоҷикӣ, дар ҳар гуна масъалаҳои байнизабонӣ аз тарафи олимони тоҷик рисолаҳои зиёде дифоъ карда шудаанд. Баъзан ҳангоми ташаккули миллат ва забонҳои миллӣ ин ё он забон асоси забони миллии чандин миллатҳо мегардад. Масалан, дар Америкаи Лотинӣ зиёда аз бист миллат забони испаниро ба сифати забони миллии худ истифода мебаранд. Забони англисӣ бошад, забони халқҳои Британияи Кабир, Америка, қисман Канада, Австралия ва Зеландияи Нав мебошад. Ташаккули забони ягонаи миллӣ ба шароити хосси таърихии пайдоиши ҳар як миллат вобаста мебошад.

Калидвожаҳо: сифат, дараҷаҳои сифат, калима, таҳлил, муқоиса, семантика (мустаҳкам), забони тоҷикӣ, забони англисӣ

СРАВНИТЕЛЬНАЯ СТЕПЕНЬ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ В РАЗНОСТРУКТУРНЫХ ЯЗЫКАХ

Таджикское языкознание в последние годы достигло огромных успехов в направлении сравнительной типологии разных языков. Для четкости и привлекательности изложения темы мы должны знать стилистические и лексические возможности иностранных языков. Поэтому, в данной статье нами проведен анализ прилагательных, видов прилагательных и сравнительной степени прилагательных в таджикском и английском языках. Прилагательные являются самостоятельной частью речи, обозначающей качество, свойство или принадлежность предмета и изменяющейся по падежам, числам и родам. По лексическому значению и грамматическим признакам имена прилагательные обозначают признак, который можно иметь в большей или меньшей степени и отвечают на вопросы «какой?», «какая?», «какое?», «какие?», «чей?» и так далее. По проблемам сравнительной типологии различных иностранных языков, также английского языка с таджикским языком, различных межъязыковых контактов таджикскими учеными защищены ряд диссертационных работ. Иногда в процессе формирования нации и национальных языков тот или иной язык становится основой национального языка нескольких национальностей. Например, в Латинской Америке свыше двадцати наций используют испанский язык в качестве национального языка. Английский язык является языком народов Великобритании, Америки, частично Канады, Австралии и Новой Зеландии. Формирование единого национального языка зависит от характерных исторических условий появления каждой нации.

Ключевые слова: прилагательное, слово, анализ, сравнение, семантика, статья.

COMPARATIVE DEGREE OF ADJECTIVES IN DIFFERENT LANGUAGES

The Tajik linguistics has achieved huge successes in the direction of comparative typology of different languages in recent years. For clearness and appeal of statement of a subject we have to know stylistic and lexical opportunities of foreign languages. Therefore, in this article we have carried out the analysis concerning adjectives, types of adjectives and comparative degree of adjectives in the Tajik and English languages. The adjective is an independent part of speech designating quality, property or the accessory of a subject and changing on cases, numbers and childbirth. On a lexical meaning and grammatical features adjectives designate sign which can be had to a greater or lesser extent and answer the questions "what?", "what?", "what?", "what?", "whose?" and so on. Concerning comparative typology of various foreign languages, also English with Tajik of rather various Interlingua questions the Tajik scientists have protected a number of dissertation works. Sometimes in the course of formation of the nation and national languages this or that language becomes a basis of national language of several nationalities. For example, in Latin America over twenty nations use Spanish as national language. English is language of the people of Great Britain, America, partially Canada, Australia and New Zealand. Formation of uniform national language depends on characteristic historical conditions of appearance of each nation.

Key words: adjective, word, analyzing, comparison, semintics, collation, article.

Сведения об авторе: ***Бобоева Мадина*** – Таджикский национальный университет, докторант Ph.D общеуниверситетской кафедры английского языка. **Адрес:** 734025, республика Таджикистан, г. Душанбе, пр Рудаки, 17. Телефон: **(+992) 907-94-94-36**

Information about the author: ***Boboeva Madina*** - Tajik national university, Ph.D of the English deportment. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Tel.: **(+992) 907-94-94-36**

УДК: 491.550

МОДАЛИЯТИ ФЕЪЛ

(дар намунаи осори бадеии Абдурраҳмони Ҷомӣ)

Гулназарова Жило
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Модалият аз калимаи лотинии modus гирифта шуда маъноияш андоза, ченак, тасвир ё худ восита буда, тасвир, шакли ифодаи нутқ, муносибати нутқи одам ба ҳақиқат мебошад. Марзи маъноии модалияти феъл васеъ ва гуногунҷабҳа аст, аз ин рӯ, таҳлили он хеле мураккаб аст. Агар дар маънои аспектуалӣ як мафҳуми марказӣ – тасвири ҳаракати вазъият бошад, дар модалияти феъл мутамарказии мафҳуми ягона дида намешавад. Дар

модалият дар ҳар сурат ду хусусият – муносибати гӯянда ба вазъият (баҳои ӯ), ки онро шартан баҳодиҳӣ мегӯем ва мавқеи вазъият дар муносибат бо олами воқеӣ, ки онро ирреалӣ (ғайривоқеӣ ё имконнопазир) меномем, дида мешавад [4,с.114-119:9, с.308-312].

Феълҳои модалӣ на танҳо барои тасвири чӣ хел будани олами воқеӣ имкон фароҳам меоранд, балки симои олами воқеиро аз тафаккур ва дарки гӯянда гузаронида, нишон медиҳанд. Модалият дар баробари маълумот додан доир ба воқеият муносибати гӯяндаро ба маълумоти додаи худи он ва «таассуроти ҳаминлаҳзавии соҳиби забонро» ифода мекунад [8, с.27].

Феълҳои модалӣ бо маънои луғавӣ ва моҳияти грамматикии худ муносибати ба воқеият доштаи мазмуни суханро ифода мекунанд ва аз ин ҷиҳат, дорои тобишҳои сиғавӣ мебошанд. Феълҳои модалӣ аз маънои аслии худ дур рафта, ба худ маъноҳо ва тобишҳои маъноии тахмин, нобоварӣ, эҳтимол, зарурият, имконият, вазифадорӣ, хоҳишмандиро гирифтаанд. Феълҳои модалӣ барои таъкиди яке аз ҷиҳатҳои феъли асосӣ хизмат мекунанд. Феълҳои модалӣ аз дигар феълҳо бо он фарқ мекунанд, ки як қатор тобишҳои маҳдуди муайянро мефаҳмонанд.

Шамс Қайси Розӣ доир ба ин мавзӯъ назари хешро чунин гуфтааст: «Дар алфози масдар се сиға аст, ки дар он «нун»-и масдар биафтад, яке сиғаи қасд, чунон ки **хоҳад омадан** ва яке сиғаи лузум, чунон ки **мебояд омадан**, яке сиғаи ҷавоз (иҷозат) ва имкон, чунон ки **мешояд омадан** ва **метавон омадан**». Яъне барои ифодаи маънои қасд, нияту маром феъли **хостан**, барои маънои лозиму зарур феъли **боистан** ва барои сазовору муносиб ва имкону иҷозат феълҳои **тавонистан ва шоистан** истифода мешаванд ва ҳазфи нун низ дида мешавад [3, с.145-147]. Ин ҳолат барои ифодаи маънои грамматикии сиғаю модалият хеле созгор аст.

Бояд зикр кард, ки феълҳои модалӣ бо аорист низ вобастагӣ ва алоқаи маъноӣ доранд. Маънои умумии аорист ифодаи тобишҳои модалии гуногуни замони оянда мебошад. Шакли аорист маънои сиғаи шартӣ-хоҳишмандиро доро аст. Аз ин ҷост, ки А.З. Розенфелд қайд кардааст, ки дар асоси ин гуфтаҳо аористро метавон шакли модалии феъл низ номид [11,с.23].

Ҳумоюн Фаррух феълҳои **тавонистан, хостан, боистан, шоистан, ёрастан**ро афъоли муайяни дугона номида, зикр мекунад, ки «дар сарфи замонҳои мухталиф асли афъоли дигар дахолате надоранд, лекин ба як тариқи дигар кумак мекунанд. Чун ин афъол дар ҳини он ки кумак ба феъли мақсуд ва аслӣ мекунанд, худ низ то андозае сарф мешаванд ва маънои аслии онҳо низ дахолат дар мафҳум ва мақсуд дорад» [15,с.106].

Муҳаққиқ ин феълҳоро ба ду гурӯҳ: комилаттасриф (тавонистан, хостан) ва ноқисаттасриф (боистан, шоистан, ёрастан) ҷудо мекунад ва Б. Сиёев таснифоти Ҳумоюн Фаррухро эътироф мекунад [14,с.89].

Дар таърихи инкишофи забони тоҷикӣ дар давраҳои гуногун ифодаи модалият тавассути феълҳо, муносибати ба воқеият доштаи мазмуни сухан хеле равшан инъикос шудааст. Ин ҳолатро Б.Сиёев дар намунаи «Таърихи Табарӣ»-и Балъамӣ, М.Н. Қосимова дар намунаи осори адабии асрҳои IX-X ва XI-XII хеле хуб таҳлил намудаанд.

С. Ҳалимиён овардааст, ки феълҳои модалӣ «аз рӯйи маъно ва тарзи истеъмолашон тафовут доранд ва имконият, зарурат, гумон, шубҳа ва хоҳишро ифода мекунанд» [12,с. 13].

Дар «Вожаномаи феълҳои паҳлавӣ» феълҳои tuvan burdan- битвон бурдан, tuvan dodan- битвон додан, tuvan kardan- битвон кардан, tuvan sinoxtan- битвон шинохтан омадааст [13,с. 40].

Дар бахши сарфи забоншиносии муосир маънои модалиятро ба ду қисмат ҷудо кардаанд, модалияти баҳодиҳӣ ва ирреалӣ (ғайривоқеӣ ё имконнопазир).

Маънои модалии баҳодиҳӣ хелҳои гуногун дорад, ки асосияш *эпистемикӣ*, ки шартан имконпазир номидем, яъне муносибат ё баҳодиҳии гӯянда, ки ба ҳақиқат наздик аст. Ин раванд дар ду зина, яъне вазъияте, ки гӯянда доир ба он дар замони ҳозира, гузашта ва оянда маълумоти аниқ надорад ва дуюм он ки гӯянда дар муносибат бо вазъият ҳақиқатеро, ки доир ба он маълумоти аниқ дорад, иброз медорад, амалӣ мегардад ва дар ин ҳолат гӯянда маълумот медиҳад, ки вазъияти ба амаломада бо он чӣ, ки гӯянда чашмдошт буд, мувофиқат мекунад. Нишондиҳандаҳои ин раванд метавонанд вазъиятро бо эҳтимолият ё гумони кам нишон диҳанд:

Ҳар рӯз меравам ба умеди он ки **шояд**, ки вайро **биёбам** ва ба қасоси падари худ бирасонам [1, с.382].

Модалияти имконпазирӣ:

Ба симу зар ҷавонмардӣ ***тавон кард***
Хуш он кас, к-ӯ ҷавонмардӣ ба ҷон дод [1, с.384].
Азбаски бар сар ояд сангам зи посбонон,
Кардан тавон ҳисор*е пиромуни сароят [1, с.67].*

Ҳамчун феъли модалӣ **боистан** «дар маънии соири афъоли ҳамроҳи худ дахолат кунад, на дар сарфи онҳо ва тариқаи махсусеро пайдо меоварад, ки дар забонҳои ориёӣ онро тариқаи таъкидӣ меноманд» [15, с.553].

Чӣ аз он нохуштар, ки ҳар лаҳза ба ҷое **бояд рафт**, ки дар ӯ нодиданиро **бояд дид** ва ношуниданиро **бояд шунид** ва нобӯйиданиро **бояд бӯйид** [1, с.354].

Феъли боистан бо масдари ноқис истеъмол шудааст:

Ҷавонмардӣ он аст, ки бародарони худро маъзур дорӣ ва ҳар зиллате, ки аз эшон воқеъ шавад, бо эшон чунон муомала накунӣ, ки аз эшон узр **бояд хост** [1,с.341].

Дар ҷумлаи зер феъли мазкур ҳарчанд танҳо дар таркиби аввал омада бошад ҳам, ба таркиби дувум низ тааллуқ дорад ва дар ҷумла маънои таъкиди ночорию ноилоҷӣ хеле хуб инъикос ёфтааст:

Малики Ҳирот касеро муваккали Анварӣ кард, ки ночор **сохта бояд шуд** ва ба Ғӯр рафт, ки маро дар муқобили ту ҳазор гӯсфанд медиҳанд [1,с.452]

Феъли боистан бо пешванди ҳаме//ме- корбаст шудааст, ки хусусияти давомдории онро мефаҳмонад:

*Намедонам, ки бар чӣ шакл **мебо**яд сохт [1,с.417]*
Он, к-аз ваям ин нақди ҳаёт аст ба мушт,
*Имрӯз ба дасти худ **ҳамебояд** кушт [1,с.397].*

Дар ҷумлаҳои мураккаб истифода шуда, дар шакли аорист омадани хабари ҷумлаи пайравро талаб кардааст:

Мебояд, ки вай аз ҳоли ҳаволии худ **огаҳ бошад**у ҳаволии вай ғофил [1,с.363].

*Подшаҳ **бояд**, ки **бошад** ҳамчу каргас бохабар*
З-он чи афтодаст гирдогирди ӯ мурдорҳо [1, с.363]

Бо эҳтимолияти зиёд ё гумони зиёд:

*Дило, бо шоҳиди комат кӣ ҷуфт **донад сохт**,*
Ҷуз он ки аз ҳама коми замона фард ояд?
Ба дард кор сар ояд ва гар туро он нест,
Бинол, то дили аҳли диле ба дард ояд [1, с.391]

Нишондиҳандаи вазъияти ғайричашмдошт низ мавҷуд аст, ки онро *адмиратив* ва бо баъзе таҳлилҳо *миратив* номидаанд [9, с.311].

Ҳар он кас, ки дуздида бар сирри мард
*Шавад мутталеъ **шоядаш хонд** дузд [1, с.411]* модалияти баҳодиҳӣ.

Маро муҳимме зарурӣ дар пеш аст, ки ин ҷо **наметавонам буд** [1, с.385].

Маънои ирреалии (ғайривоқеӣ ё имконнопазир) модалият мавқеи ваъзиятеро дар муносибат бо олами воқеӣ ифода мекунад, яъне вазъияте, ки дар олами воқеӣ ҷой надорад, наметавонад ва набояд ҷой дошта бошад. Ин ҳам бошад аз таснифоти модалияти Арасту маншаъ мегирад, ки он аз *зарурат* ва *имконият* иборат аст.

Аз нуқтаи назари забоншиносӣ ин ҳолат каме хусусияти дигар дорад. Ин ҳолат аз он вобаста аст, ки имконияту зарурат дар кадом вазъият ифода мегардад.

Ва малики Ҳирот онро ба фиросат дарёфт, аммо онро ба сареҳ **наметавонист навишт** [1,с.452].

*Ишқ сирест, ки **гуфтан натавон***
*Ба дусад қатра **нуҳуфтан натавон** [1, с.398]*

Дар маънои ирреалӣ (ғайривоқеӣ ё имконнопазир) шарт мавқеи муҳим дорад ва имкониятеро тасвир мекунад, ки аз ҳолати муайян вобаста аст ва бо роҳи луғавӣ (тавассути пайвандаки агар) ифода меёбад.

Агар ту бар эҳтимоли маккора сабур набудӣ, ин биниро чиҳил сол **натавонистӣ кашидан** [1, с.418]

*Гар **наёрӣ хонду натвонӣ навиштан** ё зи вазн*
Зодаи табъат бурун бошад гаҳи назмоварӣ [1,с.437]

Дар ин байт феълҳои модалии ёрастан ва тавонистан муродиф шудаанд

Феъли ёрастан – «yar тавонистан, неру доштан, ҷуръат кардан, форсии миёна ayar: ayaristan кумак кардан, ёрӣ расондан, ҷуръат кардан, ҷасорат варзидан» [1, с. 375].

Намолӣ то сари ришта ба ангушт
***Наёрад рафт** дар суфори сӯзан [1, с.429].*

Аммо маънои шарту шароит бе пайвандак низ ифода мегардад.

Бигзор, он кас, ки гирифт, боз **нахоҳад дод**, ва он кас гирифт, кӣ боз дид, наммомӣ **нахоҳад кард** [1, с.364].

Фарқияти асосии маънои имконпазирӣ аз маънои ирреалии (ғайривоқеӣ ё имконнопазир) модалӣ дар он аст, ки баҳодиҳии гӯянда вақте амалӣ мегардад, ки имконият ва зарурати фоил ё субъекти вазъиятро нишон медиҳад. Аз ин ҷост, ки ҳар ду маъно метавонанд бо як феъли модалӣ ифода шаванд:

*К-он чӣ дорӣ нуҳуфта, **битвон гуфт***
*В-он чӣ гуфтӣ, **нуҳуфт натвонӣ** [1, с.351].*

Дар мисраи аввал маънои модалии баҳодиҳӣ ва дар мисраи дуюм маънои модалии ирреалӣ (ғайривоқеӣ ё имконнопазир) ифода шудааст.

Дар шакли **тавон** бо масдари ноқис маънии ёридиҳанда суст мешавад:

*Аз хони эшон чӣ таваққуъ **тавон дошт**… [1, с.432].*

Дар шакли аорист бо масдари ноқис:

Ҳифзи шаҳ бояд чунон, к-аз остони ӯ убур
*Дар замири бандаву озод **натвонад гузашт***
Дар ҳарими ҳурмати иззат, ки ситри давлат аст,
*Боз **натвонад париду** бод **натвонад гузашт** [1, с.389].*

Дар муҳити маънои хоҳиш маънои модалии баҳодиҳӣ бо маънои ирреалӣ (ғайривоқеӣ ё имконнопазир) муттаҳид мегарданд. Ин сабаб дорад, зеро маънои хоҳиш дар маркази маънои модалият қарор дорад ва ҳамаи ҷузъҳои модалиятро дорост. Дар маънои модалияти ирреалӣ (ғайривоқеӣ ё имконнопазир) муҳити маънои зарурат\имконият ва хоҳиш, ки муҳити маънои хоҳиш нисбатан мустақил аст ва бо муҳитҳои пешин бархӯрд надорад, дида мешавад. Феъли хостан чун феъли модалӣ дар ҷумлаи мураккаби тобеъ дар шакли аорист омадани хабари ҷумлаи пайрави пуркунандаро талаб мекунад. Ифодаи маънои модалии хоҳиш ба аористи ҷумлаи пайрав зич алоқаманд аст ва амалӣ гаштан ё нагаштани он орзую хоҳише, ки дар шакли замони гузаштаи феъли хостан ифода ёфтааст, ба воситаи аористи ҷумлаи пайрав равшан мегардад:

*…Ба дари пардасаро омаду **хост**, ки дарояд [1, с.369].*

Худи феъли хостан дар шакли аорист омадааст:

Бигзор, он кас, ки гирифт, **боз нахоҳад дод**, ва он кас гирифт, кӣ боз дид, **наммомӣ нахоҳад кард** [1,с.364].

Маънои хоҳиш дар худ маънои қасд, ният ва маромро низ дорост, ки нишондиҳандаи грамматикализатсияи ин маъно нишондиҳандаи замони оянда ва аорист дар сиғаҳо мебошад, ки баҳси муфассалтареро талаб мекунад.

Хусусияти феълҳои модалӣ ва қаробати онҳо бо дигар нишондиҳандаҳои маънои грамматикӣ дар мавридҳои мухталиф баррасӣ мегарданд. Чунончи, Б. Сиёев овардааст: “Феълҳои модалӣ аз рӯйи маъно ва вазифа аз дигар феълҳо фарқ доранд... Аз ин сабаб онҳо бо сиғаҳо, ки низ маҷмӯи маъниҳои муайянро ифода мекунанд, як андоза қаробат доранд. Вале дар байни маъниҳои аслии феълҳои мазкур ва сиғаҳо фарқи ҷиддиро мушоҳида кардан мумкин аст. Сиғаҳо аслан мафҳумҳои грамматикӣ, вале феълҳои модалӣ асосан маъниҳои лексикиро мефаҳмонанд” [14, с. 89-90]. Боз метавонем сари он нукот, ки сиға грамматикализатсияи модалият аст, биёем. Мавриди зикр аст, ки феълҳои модалӣ ба маънои мустақили луғавӣ истифода шудаанд.

Феъли **тавонистан**:

Дар китоби «Баррасии решашинохти афъоли форсӣ» омадааст: «тавонистан-тавон, қудрат доштан, луғати охир муштақ аст аз решаи tav – неруманд будан, тавонманд будан» [7, с.107-108].

Ман низ ин қадар донам, аммо бо донистаи худ амал **натавонам** [1, с.477].

Феъли хостан – «талаб кардан, талабидан дар форсии миёна xwah xwastan модаи музореи ин феъл муштақ аст аз эронии бостон hvasta аз решаи hvad лаззат бурдан дӯст доштан, майл кардан» [7, с.131] аст.

Феъли мазкур дар «Баҳористон» ҳамчун феъли мустақил ба маънои талабидан омадааст:

Зуд бошад, ки ба падари ман бирасӣ ва ӯ хуни худ аз ту хоҳад [1,с.383].
Ошиқ, ки зи ҳаҷри дӯст доде хоҳад,
Ё бар сари васлаш истоде хоҳад,
Нокастар аз ӯ кас набувад дар олам,
К-аз дӯст ба ҷуз дӯст муроде хоҳад [1,с.340]

Феъли шоистан дар «Баррасии решашинохти афъоли форсӣ» чунин шарҳ дода шудааст: «шоистан – сазовор будан, лоиқу муносиб будан, дархӯр будан, модаи музореъ – xsaya – аз форсии бостон аз решаи xsay дар ихтиёр гузоштан, тасоҳиб кардан, тавоно будан, санскрит – ksay дар ихтиёр доштан, қодир будан, ҳукумат кардан, авастоӣ- xsa(y) тавоно будан, қодир будан, форсии бостон xsay – ҳукумат кардан, салтанат рондан, форсии миёна – say шоистан, мумкин будан, порсӣ – sah тавонистан, шоистан» [7, с.186-187].

Феъли шоистан чун феъли мустақил ба маънии мумкин будан ва лоиқу сазовор будан омадааст:

Маро аз доираи мардӣ чунон дур андохтӣ, ки ҳанӯз ниммарде дармебояд, то номи ҳеҷмардӣ бар ман **шояд** [1, с.421]!

Бо пешванди ме-, ки давомдориро ифода мекунад:

Толиби ӯ ҳамчу ӯ **мешояд** ва мусоҳиби ӯ ҳамчу ӯ мебояд [1, с.404].

Феъли боистан: «bay- лозим будан, зарурӣ будан, воҷиб будан, форсии миёна abay: абоистан, абоист модаи мозӣ бо афзуда шудани пешванди ist бо модаи музореъ муштақ аст аз эронии бостон upa-aya мураккаб аз upa (пешванд) ва aya модаи музореъ аз решаи ay ҳаракат кардан, рафтан, санскрит – upa+ і наздик шудан, омадан, расидан; форсии бостон upa+ay наздик шудан, расидан; форсӣ бояд (аз форсии миёна abayed < upa- ayati) мебошад [7,с.58].

Ҳамчун феъли мустақил ба маънии воҷиб аст, лозим аст ва шоиста аст истифода мешавад.

Барои рӯзи меҳнат ёр ***боядд,***
Вагарна рӯзи роҳат ёр кам нест [1, с.402].

Бо пешванди ме-, ки давомдориро мефаҳмонад

Халосиро зи даҳри печ дар печ
Зи шоҳон адл ***мебояд****, дигар ҳеҷ [1,с.351]?!*

Бо пешванди дар- ва ме-:

Маро аз доираи мардӣ чунон дур андохтӣ, ки ҳанӯз ниммарде **дармебояд**, то номи ҳеҷмардӣ бар ман шояд [1, с.421]!

Дар ҷумлаи зер ба фикри мо дар шакли тасрифӣ (замони гузашта, шахси дуюми танҳо) омадааст:

Ҷӯд бахшидани чизест, **боистӣ** бе мулоҳизаи ғаразе ва мутолабаи ивазе, агарчи он ғараз ё иваз санои ҷамил ва савоби ҷазил бошад [1, с.374].

Ҳамин тариқ, ҳангоми омӯзиши модалияти феъл дар асоси маводи осори бадеии Ҷомӣ метавон чунин натиҷагирӣ кард.

Марзи маъноии модалияти феъл васеъ ва гуногунҷабҳа аст. Дар модалият дар ҳар сурат ду хусусият – муносибати гӯянда ба вазъият (баҳои ӯ), ки онро шартан баҳодиҳӣ (оценочный) мегӯем ва мавқеи вазъият дар муносибат бо олами воқеӣ, ки онро ирреалӣ (ғайривоқеӣ ё имконнопазир) меномем, дида мешавад. Мавқеи истифодабарии ин феълҳо дар осор гуногун аст. Дар осори Ҷомӣ ҳар ду навъи модалият дида мешавад ва ин маъноҳо вобаста ба матн тавассути як феъли модалӣ ифода шудаанд. Феъли тавонистан чун феъли модалӣ нисбат ба дигар феълҳо хеле зиёд мавриди истифода қарор гирифтааст. Феълҳои боистан ва шоистан дар ду вазифа феъли мустақилу феъли модалӣ, қариб ки муштарак иштирок кардаанд. Феъли ёрастан нисбат ба дигар феълҳо кам истеъмол шудааст. Ин феълҳо бо маънои луғавияшон низ корбаст гардидаанд.

А Д А Б И Ё Т

1. Абдурраҳмони Ҷомӣ. Осор. Ҷ.7. – Душанбе: Адиб, 1989. – С.339-540.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ.1.Китоби дарсӣ. –Душанбе: Дониш, 1985. – С.231-235.
3. Хоҷаев Д. Донишномаи мухтасари таърихи афкори забоншиносии тоҷик: хрестоматия / Н. Қурбонов, О.Додаров. – Душанбе, 2017. – 320 с.
4. Князев Ю.П. Грамматическая семантика: учебник / Ю.П. Князев. – Москва, 2007. -702 с.
5. Қосимова М.Н. Таърихи забони адабии ҳозираи тоҷик.Ҷ.1.Китоби дарсӣ / М.Н. Қосимова. – Душанбе, 2003. – 492 с.
6. Қосимова М.Н. Таърихи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ.2. Китоби дарсӣ / М.Н. Қосимова. – Душанбе, 2016. –238 с.
7. Мансурӣ Ядуллоҳ, Ҳасанзода Ҷамила Баррасии решашинохти афъол дар забони форсӣ. Фарҳанг. – Теҳрон: Интишороти Фарҳангистон, 1387 – 367 с.
8. Маҷидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Луғатшиносӣ. Ҷ.1 / Ҳ. Маҷидов. – Душанбе: Деваштич, 2007. - 241 с.
9. Плунгян В.А. Общая морфология: учебник / В.А. Плунгян. – М., 2003. –384 с.
10. Расторгуева В. С. Система таджикского глагола. Монография / В.С. Расторгуева, А. А. Керимова.– Москва: Наука, 1964.- С. 20-26.
11. Розенфельд А. З. Очерки по грамматике современного таджикского языка. Глагол / А. З. Розенфельд. – Сталинабад,1954.- 78 с.
12. Саиди Ҳалимиён. Феъл. Дастури таълимӣ (куниш). – Душанбе: Дониш, 2013. –126 с.
13. Саймиддинов Д. Вожаномаи феълҳои паҳлавӣ.Фарҳанг / Д. Саймиддинов. – Душанбе: Дониш, 1992. – 71 с.
14. Сиёев Б. Очерк доир ба таърихи феъли забони адабии тоҷик. Монография / Б.Сиёев. – Душанбе: Дониш, 1968. – С.113.
15. Ҳумоён Фаррух. Дастури ҷомеи забони форсӣ. – Теҳрон, 1337. – С.100-555.

МОДАЛИЯТИ ФЕЪЛ

(дар намунаи осори бадеии Абдурраҳмони Ҷомӣ)

Дар ин мақола муаллиф хусусияти модалияти феълро дар намунаи осори бадеии Абдурраҳмони Ҷомӣ баррасӣ мекунад. Аз ҷумла, зикр мекунад, ки марзи маъноии модалияти феъл васеъ ва гуногунҷабҳа аст. Дар модалият дар ҳар сурат ду хусусият – муносибати гӯянда ба вазъият (баҳои ӯ), ки онро шартан баҳодиҳӣ (оценочный) мегӯем ва мавқеи вазъият дар муносибат бо олами воқеӣ, ки онро ирреалӣ (ғайривоқеӣ ё имконнопазир) меномем, дида мешавад. Фарқияти асосии маънои имконпазирӣ аз маънои ирреалии (ғайривоқеӣ ё имконнопазир) модалӣ дар он аст, ки баҳодиҳии гӯянда вақте амалӣ мегардад, ки имконият ва зарурати фоил ё субъекти вазъиятро нишон медиҳад. Дар маънои модалияти ирреалӣ (ғайривоқеӣ ё имконнопазир) муҳити маънои зарурат\имконият ва хоҳиш, ки муҳити маънои хоҳиш нисбатан мустақил аст ва бо муҳитҳои пешин бархӯрд надорад, дида мешавад. Муайян шудааст, ки мавқеи истифодабарии ин

феълҳо дар осор гуногун аст. Дар осори Ҷомӣ ҳар ду навъи модалият дида мешавад ва ин маъноҳо вобаста ба матн тавассути як феъли модалӣ ҳам ифода шудаанд. Феъли тавонистан чун феъли модалӣ нисбат ба дигар феълҳо хеле зиёд мавриди истифода қарор гирифтааст. Феълҳои боистан ва шоистан дар ду вазифа феъли мустақилу феъли модалӣ, қариб ки муштарак иштирок кардаанд. Феъли ёрастан нисбат ба дигар феълҳо кам истеъмол шудааст. Ин феълҳо бо маънои луғавияшон низ корбаст гардидаанд.

Калидвожаҳо: феъл, модалият, сиға, модалияти баҳодиҳӣ, модалияти ирреалӣ, аспективият, маънои грамматикӣ, маънои луғавӣ.

МОДАЛЬНОСТЬ ГЛАГОЛА

(на примере художественного наследия Абдуррахмана Джами)

В данной статье автор рассматривает свойства модальности глагола на примере художественного наследия Абдуррахмана Джами. В том числе автор подчеркивает, что смысловые границы модальности глагола очень широки и многоаспектны. В модальности во всех случаях просматривается два свойства – отношение говорящего к ситуации (его оценка), который условно называетс оценочным и позиция ситуации в отношении с реальным миром, который называется ирреалным (неосновательный или нереальный). Основное различие значения реальности от ирреального значения (неосновательный или нереальный) модальности состоит в том, что оценка говорящего осуществляется только тогда, когда он показывает возможность и необходимость действия или субъекта действия. В значении ирреальной модальности (неосновательной или нереальной) просматривается среда значения необходимости\возможности и желания, в которых среда значения желания самостоятельна и не имеет противостояния с прежней средой. Определено, что позиция использования этих глаголов в наследии Абдуррахмана Джами различна. В наследии Джами просматривается два типа модальности и эти значения в зависимости от текста выражаются посредством одного модального глагола Глагол "*тавонистан – уметь"* как модальный глагол относительно к другим глаголам используется очень часто. Глаголы "*боистан – быть необходимым"* и "*шоистан – быть достойным"* в двух функциях – самостоятельного глагола и модального глагола участвуют почти совместно. Эти глаголы также употреблены и в лексическом значении.

Ключевые слова: глагол, модальность, наклонение, оценочная модальность, ирреальная модальность, аспектуальность, грамматическое значение, лексическое значение.

MODALITY OF THE VERB

(on the example of the artistic heritage of Abdurrahman Jami)

In this article, the author considers the properties of the modality of the verb on the example of the artistic heritage of Abdurrahman Jami. Including the author emphasizes that the semantic boundaries of the modality of the verb are very broad and multidimensional. In modality, in all cases, two properties are seen: the speaker's attitude to the situation (his evaluation), which is conditionally called estimated and the position of the situation in relation to the real world, which is called unreal (unreal or unreal). The main difference in the reality value from the surreal value (unjustified or unreal) of the modality is that the speaker's assessment is carried out only when he shows the possibility and necessity of the action or subject of the action. In the sense of the unreal modality (unjustified or unreal), the environment of the value of necessity / possibility and desire is seen in which the environment of the meaning of desire is independent and does not have a confrontation with the previous environment. It is determined that the position of using these verbs in the heritage of Abdurrahman Jami is different. In Jamie's heritage, two types of modality are viewed and these values, depending on the text, are expressed by means of a single modal verb. The verb "tavonistan is able" as a modal verb relative to other verbs is used very often. The verbs "boistan - to be necessary" and "shoistan - to be worthy" in two functions - an independent verb and a modal verb are involved almost in common. These verbs are also used in lexical meaning.

Key words: verb, modality, inclination, estimated modality, unreal modality, aspectuality, grammatical meaning, lexical meaning.

Сведения об авторе: *Гулназарова Жило* – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры истории языка и типологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. Телефон: **(+992) 918-68-19-70**

Information about the author: *Gulnazarova Zhilo* – Tajik national University, candidate of philological Sciences, associate Professor of language history and typology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Tel.: **(+992) 918-68-19-70**

УДК:491. 550-54

БО ҶУЗЪИ "ХОНА" СОХТА ШУДАНИ ИСМҲОИ МУРАККАБИ ИФОДАКУНАНДАИ МАКОН ДАР НАСРИ БАДЕӢ ВА ПУБЛИТСИСТИИ САДРИДДИН АЙНӢ

Низомова С.Ф.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Устод Айнӣ ғаввоси пурҳунари ду баҳри азимест: яке баҳри забони адабиёти классикӣ ва дигаре баҳри забони зиндаи халқ. Вай аз ҳарду баҳр ҳам дурдонаҳои гаронбаҳое ёфта, дар ороиши сухан ин дурдонаҳоро чунон паҳлуи ҳам мегузорад, ки ҳар марворид на танҳо ҳусни худро ба хубӣ зоҳир мекунад, балки аз дигаре ҳусну ҷило мегирад ва онҳо ҳама якҷоя тобиши назаррабою ҳайратоваре пайдо менамоянд. Ин марворидкорӣ дар забони асарҳои Айнӣ, аз қабили баъзе зинатҳои зоҳирпарастонаи

услуби шарқии пештара набуда, балки бо мақсади типсозӣ ва таъсири барҷаставу дақиқ сурат гирифтааст [12, с. 77].

Ин ҳунари Садриддин Айнӣ дар калимасозии ҳиссаҳои нутқ, хусусан исмҳои мураккаб, равшан мушоҳида мегардад.

Исмҳои мураккаби ифодакунандаи макон дар осори нависанда, мавқеи хос дошта, пурмаҳсуланд. Чунин исмҳои мураккаб дар маводи тадқиқи мо зиёд мушоҳида гардиданд. Мо тасмим гирифтем, ки дар ин мақола доир ба исмҳои мураккабе, ки бо ҷузъи хона бунёд гардидаанд, ибрози андеша намоем. Бо ҷузъи хона сохтани исмҳои мураккаб дар осори нависанда ба ҷараёни ҳодисаву воқеаҳо алоқаманд аст. Дар ин қолаб беш аз 91 калимаи мураккаб сохта шудааст, ки маънӣ ва мафҳумҳои мухталифро ифода мекунанд. Мо чунин исмҳои мураккабро аз ҷиҳати маъно чунин тасниф намудем:

а) исмҳои мураккабе, ки бо ҷузъи хона сохта шуда, макони машғулият ва касбу корро ифода мекунанд. Чунин исмҳои мураккаб дар насри бадеӣ ва публитсистии устод Садриддин Айнӣ пурмаҳсул аст: ***оҳангар+хона, ҳалвогар+хона, нонвой+хона, шарбат+хона, дӯкон+хона, усто+хона, косагар+хона, кор+хона, пресс+хона, той+хона, мошин+хона, ҳаллоҷи+хона, пахта+хона, бор+хона*** ва ғайра.

Нависанда исмҳои мураккаберо истифода намудааст, ки дар замони пеш аз инқилоб дар Осиёи Миёна барои ифодаи мафҳумҳои ифодакунандаи касбу кор ва машғулият ба кор бурда мешуданд. Аз ҷиҳати таркиби морфологӣ ин гурӯҳи исмҳоро ба ду навъ ҷудо кардан мумкин аст: 1. Исмҳои мураккабе, ки ҳар ду ҷузъашон калимаҳои аслӣ мебошанд: калимаҳои ***ҳаллоҷихона, бухорхона, тойхона, пахтахона*** ба ин гуруҳ мансуб буда, имрӯз дар истеъмол нестанд. Ҳаллоҷӣ –олотест, ки бо вай пунбаро аз бунбадона ҷудо кунанд [2, с. 530]. Ҳаллоҷихона ҷоест, ки дар он ҷо коргарон кор мекунанд: *Тамошои* ***ҳаллоҷихона****, ба иборати дигар «ҷинхона»–ро ҳанӯз тамом накардаед[4, с. 37]. Одина маҷбур буд, ки ҳар рӯз қанору ҷувол бардошта ба зинапояе, ки дар таърифи зовуд дидед, боло барорад ё ки дар ҳар шабонарӯз дувоздаҳ соат ба даруни* ***пахтахонае****, ки шумо 5 дақиқа тоб оварда натавонистед, истода ҷувол холӣ мекунад[4, с. 41]. Шумо аз тамошои мошинхона, тойхона, ҳаллоҷихона ва борхона ҳозир баромадед [4, с. 41].* Калимаи **бухорхона** калкаи иборai русии *испарительный дом* мебошад: *Дар ин ҷо чархҳои хурду калони бисёр дар гардишанд, ин чархҳо қувваи худро ба* ***бухорхона*** *мегиранд, ки дар он ҷо ба воситаи гармии оташ ба даруни деги бисёр калоне об ҷӯшида бухор пайдо мекунад ва ин бухор мошин ва чархҳоро дар ҳаракат меандозад...[3, с. 449].*

Калимаи ***либосхона*** дар асоси калимаи руси раздивалка ба миён омадааст: *Шумо боз қадаре нигарон шуда меистед, ман либосҳои дар бар доштаи бачаро кашида бароварда ба шумо медиҳам – гӯён Ятимро бо як даста либос ба як хонае, ки дари даромадаш аз даруни* ***либосхона*** *буд, гирифта даровард[4, с. 405].*

2. исмҳои мураккабе, ки як ҷузъашон калимаҳои иқтибосианд. Дар ин қолаб калимаҳои ***мошинхона, прессхона, ревкомхона, қаравулхона, музейхона*** мушоҳида гардиданд. Калимаҳои ***мошин, ревком, музей*** ва ***пресс*** баъди ғасби Осиёи Марказӣ аз тарафи Русияи подшоҳӣ ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ роҳ ёфтаанд: *Барои васеътар маълумот додан дар бораи аҳволи ҳозира ба коргари деринаи* ***прессхона*** *— ба рафиқ Сияркул сухан дода мешавад[1, с. 533]. Ин новаи дароз пахтаҳои аз таҳти ҳаллоҷиҳо ба дарунаш рехтаро ба воситаи тири морпечи худ кашида то ба болохонаи дигаре, ки онро* ***тойхона*** *ё ки* ***прессхона*** *меноманд, бурда мерезад [4,с. 36]. Як тарафи ин тасма дар хонаи зерин, дигараш ба гардана [губчак]–и чархе андохта шудааст, ки он низ ба воситаи тасмае ба* ***мошинхона*** *вобаста аст ва қуввати аслиро аз он ҷо мегирад [4, с. 36]. Ту дар ҳамин ҷо бош, мо баъд аз ягон соат меоем, баъд аз он дар бораи кори ту гап мезанем, – гӯён аспашро ҳай карда аз* ***ревкомхона*** *баромад ва аз дунболи ӯ одамонаш ҳам савор шуда равон шуданд…[1, с. 418]. Лекин бандиён ба ҳеҷ як пурсиш ҷавоб намедоданд ва онҳо монанди скелетҳои одам, ки дар* ***музейхонаҳои*** *тиббӣ гузошта мешаванд, беҳис, беҳаракат ва бесадо шах шуда рост меистоданд [4, с. 312].*

Калимаи ***дафтархона*** калимаи офаридаи нависанда буда, ишора ба макони ҳисобу китоб, ҳисобдор аст: *Акнун биёед,* ***дафтархонаҳо*** *ва ҷойҳои истиқоматии ин биноро тамошо кунед: се тарафи иморати* ***мошинхона*** *ва* ***ҳаллоҷихона*** *майдони фарохе аст[4,39]. Калимаи мураккаби* ***чевахона*** *архаистӣ буда, чунин шарҳ ёфтааст: "Чевахона бурҷҳои дар гӯшаҳои қалъа, работ, қӯрғон ё дар биёбон сохташуда, ки дар он ҷо дидбонон меистанд"* [2, с.552]. *Саксавулзорҳои, мағмумонаи похсагӣ ва* ***ҷевахонаҳои*** *лой, нишон медоданд [1, с.3].* Нависанда дар асоси калимаи приёмний калимаи ***қабулхона*** сохтаст. Имрӯз ба ҷойи ин калима калимаи қабулгоҳ истифода мегардад: *Духтур дар вақти гусел кардани беморе аз дари* ***қабулхона*** *сари худро берун карда беморонро аз назар гузаронид[4, с.99]; Калимаи қаровулхона аз калимаи туркии қаровул ва исми хона бунёд ёфтааст: Дар* ***қаровулхона*** *зиндагонии Иван ба хубӣ мегузашт, ӯ дар пеши* ***қаровулхона*** *боғчае сохта буд, ки дар вай*

картошка, карам, бодиринг ва помидор барин киштҳои сабзавотӣ, ҳам ҷуворимакка ва офтобпараст барин киштҳои донагӣ ва равғанӣ кишта мерасонид[4, с.429].

б) исмҳои мураккабе, ки бо ҷузъи хона таркиб ёфта макони зисти ҳайвонотро мефаҳмонанд: ***молхона, шутурхона, оғилхона, мушхона, аспхона*** ва ғ. Калимаи оғил макони зисти ҳайвонотро ифода мекунад, аммо нависанда исмҳои мураккаби гӯсфандхона, шутурхона, аспхонаро ба кор бурдааст, ки маънии таъкид ва таъйинотиро мефаҳмонанд*: Дар пешгоҳи работ дар рӯбарӯйи ҷуқурии молхона якчанд хонаҳои сиёҳро қатор барпо карда буданд, ки дар пеши онҳо бачагони хурдсол аз пашми шона карда сохташудаи шутур бо чиллик ресмон мериштанд[1, с. 8]. Ғуломони хонадоркардашуда ҳам бо канизони ба худашон додашуда дар коҳхонаҳо, **саисхонаҳо**, **оғилхонаҳо** ва шутурхонаҳо ҷой гирифтанд [1,с. 116]. Аз ягон **мушхона** ва ё сӯрохии дигар об ба тарафи мо гузашта рошро бардоштааст...[1, с. 433].Бо шеҳа кашидани асп саге ҳам, ки дар лаби ҷуқурии аспхона хобида буд, ғуррос зада ак-ак кард [1, с. 212].Мурод баъд аз ба **гӯсфандхона** дароварда ҷо ба ҷо кардани рама, ҳатто обу явғонеро ҳам, ки ҳар шаб аз хонаи бой мехӯрд, нахӯрда ба қишлоқи модаркалонаш нигоҳ карда давид[4, с. 314]…*

в) исмҳои мураккабе, ки бо ҷузъи хона таркиб ёфта, макони нигоҳдорӣ, маҳфузгоҳ ва анборро мефаҳмонанд: ***ҳезумхона, ангиштхона, коҳхона, тобутхона*** ва ғ: *Имшаб зани он мусофири аз Кӯлоб омадае, ки чанд рӯз боз дар **тобутхонаи** масҷид хобухез мекард, бандагии Худоро ба ҷо овардааст [яъне мурдааст][5, с. 77]. Дар **ҳезумхона** яке аз канизон, дар ҳолате, ки хорҳо ва явшонҳоро паҳн карда, ба болои онҳо дули куҳнаи аспро андохта барои худ ва шавҳараш ҷойи хоб тайёр мекард...[1,с.116].Ҳамон рӯз ятими мазкур, чанд ятимҳои дигарро ҷеғ зада оварда, нуриҳои **порухонаи** ҳавлиеро, ки як рӯз пеш дар он ҷо отряд манзил карда буд, ба як тараф гардондааст [1, с. 325].* Калимаи хазина имрӯз бидуни ҷузъи хона маконро ифода мекунад: *Мегӯянд; асли ин аз хазинахонаи халифаи муслимин Султон Абдуҳамидхон ба шайх инъом шуда будааст... [5,с. 39].*

г) исмҳои мураккабе, ки бо ҷузъи хона бунёд гардида, макони тайёр кардани хӯрокро ифода мекунанд: ***чойхона, ошхона*** ва ғ. *Агар тахминан ҳазор қадам пештар равӣ аз пешат иморати мактаб, **чойхонаи** сурх ва клуб мебарояд[5,с. 390].* **Пас аз ним соати дигар дар боми ошхона як сиёҳи намудор гардид, ин сиёҳи дутаҳии миёни девор ва ошхонаро чаҳида гузашта худро ба сари девор гирифт[1,с. 345].** *Аз хумҳое, ки аз **шаробхонаи** ҳокими пештараи он ҷо ғанимат афтода буд, ба карсонҳо-табақҳои чӯбин шароб рехта, чунонки қимиз менӯшида бошанд, пай дар пай нӯшидан гирифтанд[6,с. 77].*

ғ) дар маводи тадқиқотӣ исмҳои мураккабе ба мушоҳида расиданд, ки бо ҷузъи хона бунёд гардида, макони ҷазодиҳӣ, куштор, айшу ишрат, истироҳатгоҳи амирон ва ҳамсафони онҳоро дар замони пеш аз Инқилоби Октябр дар Осиёи Миёна ифода мекунанд: *ҳарамхона, ишратхона, фоҳишахона, ва ғ.*

Дар асар як гурӯҳ исмҳои мураккаби ифодакунандаи мафҳуми макон мавҷуданд, ки аз исмҳои маънӣ ва моддӣ сохта шудаанд. Қариб аксари ин исмҳои мураккаб имрӯз аз истеъмол баромадаанд, чунончи: ***ишрат+хона, ҳарам+хона, миршаб+хона, кушиш+хона*** ва ғайра. Нависанда дар мисолҳои зерин ҳам калимаи ***ҳарам+хона*** ва ҳам ***ишрат+хонаро*** истифода намудааст, ки ҳар ду макони кайфу сафо, фароғати амиранд. Аммо аз ҷиҳати маънои тобиши услубӣ калимаи ишрат+хона аз ҳарам+хона фарқ мекунад. Калимаи ҳарамхона дар забони адабиёти классикӣ серистеъмол буда, калимаи ишрат+хонаро нависанда бо ғарази услубӣ, барои барҷаста нишон додани рафтору кирдори разилонаи амир истифода намудааст: *... пеш аз сард шудани мурдаи онҳо духтари Ҳоҷӣ-Неъматро, ки зани никоҳии писари Абдушукурбой буд, ба **ҳарамхонаи** худ оварда ба бағали гарми ӯ даромад [3,с. 36]. Амир ба **ишратхонаи** худ сар фурӯ кашида буд, гӯё ки дар дунё , махсусан дар даруни арки Бухоро, ҳеҷ воқеа рӯй надода бошад…[3,с. 16]. Пирзодаро барои ин ки бо вуҷуди тайёр ва кушода будани **фоҳишахонаҳои** расмӣ ва аз фоҳишаи хусусӣ истифода кардан хостааст, гунаҳкор шумурда пиртакул карда онҳоро ба сардори худ супоридааст[3,с. 66].*

Дар мисоли зерин калимаи ***кушишхона*** омадааст, ки он маконест, ки одамонро ҷаллодони амир бераҳмона монанди чорпо, мекуштанд: *Ҳавлича барои қурбон кардани «гунаҳкороне», ки ба даст меафтанд, яке аз **кушишхонаҳо** ба шумор мерафт[3, с. 19].*

д) исмҳои мураккаберо дучор гардидем, ки вобаста ба ҷузъи тобеъ макони вазъияту ҳолатро ифода мекунанд: тӯйхона, азохона: *Ибод, баъд аз он ки соате ин **азохонаи** ногаҳониро тамошо кард, ба пеши падараш баргашта сурати ҳолро баён кард[4, с. 26]. – Ин тавр бошад, ман ҳам ҳамроҳи шумоён ба ҳамон **тӯйхона** меравам, – гӯён аз дунболи созандагон давидам[3,с. 18].*

е) исмҳое, ки бо ҷузъи ***хона*** бунёд гардидаанд ва маънии муассиса, идора ва ғайраро мефаҳмонанд. Дар мисоли зерин исми мураккаби ***мирзохона, миршабхона, милитсияхона, хизматхона*** ва ғайра истифода гардидаанд: Калимаи мирзохона аз исми мирзо ва хона

таркиб ёфта, ба маънои ҷойи нишасти котиб кор фармуда шудааст: *Бозор то ин вакт пушт ба девори* ***мирзохона*** *дода нишаста буд ва ба дили худ мегуфт...[1,с. 96]. Ёдгорро соле бист танга ба хизмат гирифтанӣ шуд, лекин шарт кард, ки вайро ба Бухоро барои* ***хизматхонаи*** *худ фиристонад. Дар меҳмонхонаи* ***қозихона****, ки ба хонандагони мо шинос аст, раиси комиссия манзил карда буд[1, с. 318].*

Дар ин қолаб исмҳои мураккаберо мушоҳида кардан мумкин аст, ки аз се ҷузъ иборатанд: ***амлок+дор+хона, мир+шаб+хона:*** *Дар пеши* ***амлокдорхонаи*** *пештараи Ғиҷдувон* ***ҷа****вонони милтиқдор, ки ҷомаҳои кӯтоҳтар пӯшида миёнашонро аз рӯй баста, ба сарашон телпак ниҳода буданд... [1, с. 368]. Боқимондаи асрор дар он ҷо бо чӯби* ***миршабхона*** *кушода хоҳад шуд...[1, с. 297].*

Бояд зикр намуд, ки чунин исмҳои мураккаб серистеъмоланд. Калимаҳои ҳоким, раис, аскар, агроном ҳамчун исмҳои ифодакунандаи касбу машғулият имрӯз низ дар истифодаанд, аммо исмҳои мураккаби ҳокимхона, раисхона, аграномхона, аскархона дар истеъмол нестанд: Ҳанӯз ҳаво бо садои ин милтиқҳо дар ларза буд, ки ду милтиқ аз ду паҳлуи дарвозаи милитсияхона андохта шуд ва аз саворон як аспу як одам ғалтид...[1, с. 367]. *Дар аввали инкилоб, вақте ки раиси ҷаноби олӣ гурехт ва* ***раисхона*** *тороҷ шуд, ман ин дарраро аз* ***раисхона*** *гирифта бурда, «ягон рӯз даркор мешудагист» гӯён дар ҷое пинҳон карда монда будам [1, с. 370]. Дар мамлакат нон нест, пӯшокӣ нест, дору ва даво нест; дар сафи ҷанг тир нест, дору нест, милтиқ нест, тӯп нест,* ***касалхона*** *нест[4, с. 53]. Дар миёнаҷои қишлоқ мактаб, клуб,* ***қироатхона****,* ***идорахона****, чойхонаи сурх,* ***духтурхона****,* ***агрономхона****, ҳаммом ва дӯкони кооператив барин иморатҳои ҷамоатӣ бино ёфта буданд[5,с.404]. ...илтимосу илтиҷои калононро баҳонаи хубе шумурда, гӯё ки «барои поси хотири эшон» аз роҳи* ***ҳокимхона*** *баргашт ва ба ёди Юсуфи гумгаштаи худ ба байт–ул–эҳзонаш оромид[4, с. 28]....инчунин инро ҳам тахмин кардан мумкин аст, ки агар бисёр дер кашида бошад, то ду соли аввали иморати* ***девонхонаҳо*** *ва* ***аскархонаҳо*** *ҳам сохта шуда бошанд[6, с. 148-149]. ...пештарак аз ҳуҷуми Чингиз дар шаҳри Марв даҳ китобхонаи мукаммал буд, ки онҳо бо китобҳои нодири гуногун пур буданд ва Ёқути Ҳамавӣ «Муъҷам-ул-булдон» ва дигар асарҳои ҷаҳоншумули худро аз он* ***китобхонаҳо*** *фоида бурда навиштааст[6, с. 14].*

Калимаи идора бидуни калимаи хона имрӯз ба маънии макон фаҳмида мешавад. Дар маводи мо калимаи мураккаби ***идорахона*** мушоҳида гардид: *Зинда бод хӯҷаини Тоҷикистон»-ро бо хатҳои чалӣ навишта ба дару деворҳои* ***идорахонаҳо*** *ва гузаргоҳҳо овехта буданд [5,с. 381].*

Калимаи дигаре, ки бо ин қолаб сохта шуда, ба гурӯҳи калимаҳои куҳнашуда шомил аст, ***тӯқсабо+хона*** мебошад. Ин калима аз калимаи иқтибосии туркии ***тӯқсабо*** ва калимаи тоҷикии ***хона*** таркиб ёфтааст. Тӯқсабо яке аз мансабҳои ҳарбӣ буда, тӯқсабо+хона ҷое буд, дар арки амир, ки он ҷо тӯқсабоҳо менишастанд [11, с. 458]: *Одамони* ***тӯқсабо+хона*** *маро ва дигар тамошобинонро аз он ҷо ронданд [3, с. 65].*

Бояд зикр намуд, ки на ҳамаи исмҳои мураккаби бо ҷузъи хона бунёдгардида маконро ифода мекунанд. Калимаи духтархона хусусияти таъйинотӣ дорад. Духтархона ишора ба духтари хона аст: *Ҳо, зинда аст, дар вақти ислоҳоти замин ба як қисм замини Азимшоҳ соҳиб шуд ва Фотима ном* ***духтархонаи*** *бойро, ки вай ҳам ба як кисм молу мулки хӯҷаин соҳиб шуда буд, ба занӣ гирифт[5, с. 411].*

Калимаи ***сархона*** ишора ба он ҷойе, ки дар он бангдонаро меандозанд: *Бо вуҷуди ин, «мардӣ аз даст наравад» гуфта ду* ***сархона*** *бангро пайдарҳам тамоман худам кашидам[3, с. 263].*

Дар насри бадеӣ ва публитсистии Садриддин Айнӣ бо ҷузъи хона исмҳои мураккабе сохта шудаанд, ки ифодакунандаи номҳои зиндони даврони амирӣ маҳсуб меёбанд: зинхона, обхона, канахона, регхона, бандихона, ҳабсхона, таҳхона ва ғ: Дар зери тахтапуле, ки аз Регистон бо вай ба арк баромада мешавад, як ҳабсхонача ҳаст, ки вайро «канахона» меноманд; дари ин ҳабсхона ба тарафи қӯрхонаи куҳнае, ки ҳоло фойтунхона шудааст кушода мешавад; ба ин хонача на ҳаво ва на рӯшноӣ — чизе намедароя[5,с. 233]. ...заҳаш ба дараҷаест, ки дар як соат то устухонҳои одам мегузарад; дар зиндон ва обхона чӣ қадар ки шабуш бошад, дар он ҷо ҳамон қадар кана ҳаст[5,с. 233]...* ***Таҳхонае,*** *ки Ятимро дар он ҷо бандӣ карданд, як хоначаи бисёр тангу торик буд, дар он ҷо ғайр аз Ятим боз панҷ-шаш каси дигар хобида буданд[4, с. 379]. Ятим дар* ***ҳабсхона*** *ба маҳбусон, ба худаш сад рупия ҷазо таъин карданашонро ҳикоя кард[4, с. 380]. Дар рӯзҳои панҷум, шашум, ҳафтум ва ҳаштуми март бандӣ чунон бисёр шуд, ки ғайр аз* ***обхонаҳо****,* ***канахонаҳо****, ҳавличаҳо, ки* ***ҳабсхонаҳои*** *маълуми даруни арканд, дар таҳхонаҳои даруни арк ҳам ҷойи холӣ намонд [3, с. 11]. 9-уми март* ***обхонаҳо****,* ***канахонаҳо****, ҳавличаҳо ва* ***таҳхонаҳо*** *бо бандиёни кӯҳна ва ҷо холӣ кардан ба бандиёни нав фармони қатъии «ҳумоюн» содир шуда буд[3, с. 14].*

Дар мисолҳои боло исмҳои мураккаби ***обхона, канахона, регхона*** корбаст гардидаанд, ки имрӯз дар истеъмол нестанд. Исми мураккаби ***об+хона*** аз исми **об** ва **хона** таркиб ёфта, ***ҳабс+хонаи*** амирро чунин ном мебурданд. ***Кана+хона*** аз исми моддии кана ва хона таркиб ёфтааст, ки онро нависанда чунин шарҳ додааст: ***Канахона*** – як навъ ҳабсхонаи амир буд, ки дар он ҷо кана, тахтакана ва монанди инҳо бисёр буда, каси маҳбус аз газидани онҳо азобҳои тоқатфарсо мекашид [2, с. 458]. Калимаи ***нақорахона*** аз исмҳои нақора ва хона бунёд гардида, ишора ба бому дарвозахонаи арки амир аст, ки нависанда он маконро чунин тасвир намудааст: *Сари ҷаноби олиатро аз* ***нақорахонаи*** *арков езон хоҳӣ дид,—гуфт ба дили худ зане, ки барои халос кардани писари дастгиршудааш ба пеши қозӣ омада буд [1, 373].*

Калимаҳои ***ғарибхона, тиҷоратхона, риштахона*** низ дар ин қолаб сохта шуда, калимаи ***риштахона*** ва ***варақахона*** дар луғатҳо зикр нашудаанд: аммо ришта номи беморист, ки дар натиҷаи истеъмоли обҳои чиркин ва ифлос пайдо мегардад ва ***риштахона*** ишора ба ин беморист. ***Тиҷоратхона*** калимаи сохтаи нависандааст: *Мадрасаҳои Самарқанд* ***подахона*** *ва мадрасаҳои Бухоро* ***ғарибхона*** *гардида буданд. Азбаски савдо, тиҷорат ва саноати ҳунармандӣ қариб тамоман барҳам хӯрда буд, сарой ва* ***тиҷоратхонаҳои*** *вақф аз даромаддиҳӣ баромада буданд[5, с. 223]. Махсусан, кӯли ин ҷоро хоста гирифтани ӯ сабаби дигар ҳам дорад [ин заҳкашҳо ва кӯлҳои варақа ва* ***риштахона*** *баъд аз инқилоби Бухоро кофта ва хушконида шудаанд [3,с. 389].* Калимаи варақа номи беморист, варақахона ҷое, ки манбаи бемории варақа аст, ҷойи ботлоқзор ва обҳои чиркин [10, с. 265]. Варақахона ишора ба макони ифлосе, ки он ҷо пашшаҳои заҳрдоре, ки боиси пайдо шудани бемории варақа мегарданд, зиндагонӣ мекунанд: *...аз киштзорҳои рӯди нав ҳам он заминҳое, ки дар дасти деҳқонони камзамин ва миёнаҳол буданд, аз кишт монда нокорам гардиданд ё ин ки ба дасти бойҳои серзамин гузаштанд ва оби барзиёди рӯди нави Шофирком бошад, ба кӯлҳо ва нишебиҳо рехта, он ҷоҳоро* ***варақахона*** *кард [1, с. 100].*

Дар маводи мо бо ҷузъи хона калимаҳои ***фақирхона, бобохона, қаландархона, ятимхона*** мушоҳида гардиданд, ки калимаҳои мазкур ифодакунандаи мафҳумҳои замони амирӣ буда, имрӯз дар истифода нестанд. Калимаи ***бобохона*** на ба маънии хонаи бобо, балки он ба маънии зерин фаҳмида мешуд: “Дар Бухорои пештара ба монанди пешаварони дигар саисҳо ҳам бобо ва бобохона доштанд. Саисҳо агар бекор монанд, ба бобохона рафта мехобиданд. Бобо маҷбур мешуд, ки ба онҳо хӯрок диҳад” [2, с. 53]: *Мо саис, — гуфт саиси якум, — мо бобо дорем, бобохона дорем. Агар ба мо баландтар гап занад, мо дарҳол қаҳр карда ба бобохонаамон меравем [1, с. 153].* ***Дар ҳавлии беруни бой ҳеҷ чонзоде набуд; меҳмонхона қулф, молхона, саисхона холӣ ва дари ятимхона яла буд[1, с. 147].*** *Бинобар ин, ӯ дар Хуҷанд доимӣ монданро мувофиқ наёфта, ба Фарғона рафт ва бошишгоҳи доимии худро дар* ***қаландархонаи*** *он ҷо кард, аммо гоҳ-гоҳ ба Хуҷанд меомад [6, с. 88].*

Саломхона аз исми маънии ***салом*** ва ***хона*** таркиб ёфта, маконест, ки амир бо аҳли дарбор мулоқот мекард, қабулгоҳи амир: *Дар ҳақиқат, инҳоро пас аз он ки як дараҷа аз арк баровардаанд, дарҳол фаровардаанд дар бозори Регистон, ба ҷое, ки амир аз даричаи* ***саломхонаи*** *худ дида меистод, сар буриданд [5, с. 204].*

Хулоса, бо ҷузъи хона сохтани калимаҳои мураккаби ифодакунандаи мафҳуми макон дар осори нависанда серистеъмоланд. Калимаи хона чун ҷузъи калимаҳои мураккаб барои дақиқ нишон додани макони ҳодисаву воқеаҳои замони амирӣ корбаст шудааст.

Дар ин қолаб калимаҳоеро мушоҳида намудем, ки имрӯз аз нав эҳё кардани чунин вожаҳо ҷоиз ва талаботи замон аст. Масалан, калимаи аскархона шинаму зебост. То имрӯз вожаи русии казарма дар истифода аст.

А Д А Б И Ё Т

1. Айнӣ С. Куллиёт. Ҷ. 3. - Сталинобод: Нашриёти Давлатии Тоҷикистон, 1960. -620 с.
2. Айнӣ С. Куллиёт. Ҷ. 12. – Душанбе: Ирфон, 1976. -563 с.
3. Айнӣ С. Ёддоштҳо. - Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2013. - 464 с.
4. Айнӣ С. Осори баргузида. Ҷ. 2. - Душанбе: Ирфон, 1978. – 463 с.
5. Айнӣ С. Дохунда. -Душанбе: Ирфон, 1984. – 432 с.
6. Айнӣ С. Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик, Исёни Муқаннаъ. –Душанбе: Маориф, 1978. -166 с.
7. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ. 1. -Душанбе: Дониш, 1985. -355 с.
8. Қурбонов С. Ҳ. Калимаҳои мураккаби муодили ибора дар осори Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ / С. Ҳ. Қурбонов, И. С. Ҳасанов // Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон. - Душанбе: Сино. 2014. № 4/1 [129]. -С. 17-20.
9. Рустамов Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Ш. Рустамов. –Душанбе: Дониш, 1972. -75 с.
10. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Иборат аз ду ҷилд. Ҷ. 1. -Душанбе, 2008. -950 с.
11. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Иборат аз ду ҷилд. Ҷ. 2. - Душанбе. 2008. - 945 с.
12. Шукуров. М. Забони мо-ҳастии мост / М.Шукуров. - Душанбе: Маориф, 1991. -С. 77.

БО ҶУЗЪИ “ХОНА” СОХТА ШУДАНИ ИСМҲОИ МУРАККАБИ ИФОДАКУНАНДАИ МАКОН ДАР НАСРИ БАДЕӢ ВА ПУБЛИТСИСТИИ САДРИДДИН АЙНӢ

Дар мақола масъалаи семантика ва сохтори як навъи исмҳои мураккаб баррасӣ мегардад. Муаллиф дар асоси маводи фаровон аз осори насри бадеӣ ва публитсистии Садриддин Айнӣ махсусиятҳои ин гурӯҳи исмҳоро ошкор ва баён намуда, мулоҳизаҳои илмиашро тавассути таҳлили мисолҳои фаровон исбот мекунад. Ба назари муҳаққиқ исмҳои мураккабе, ки маконро ифода мекунанд пурмаҳсуланд. Чунин исмҳои мураккаб дар насри бадеӣ ва публитсистии С. Айнӣ зиёд ба мушоҳида мерасанд. Бо ҷузъи “хона” сохтани исмҳои мураккаб дар осори нависанда ба ҷараёни ҳодисаву воқеаҳо алоқаманд аст. Дар ин қолаб беш аз 91 калимаи мураккаб сохта шудааст, ки маънӣ ва мафҳумҳои мухталифро ифода мекунанд. Ин қабил исмҳои мураккабро ба чанд гурӯҳ ҷудо намудан мумкин аст. Як гурӯҳи онҳо макони машғулият ва касбу корро ифода мекунанд. Чунин исмҳои мураккаб дар насри бадеӣ ва публитсистии устод Садриддин Айнӣ хеле пурмаҳсул аст. Гурӯҳи дигари онҳо барои ифодаи мафҳумҳои ифодакунандаи касбу кор ва машғулият ба кор бурда мешуданд. Гурӯҳи сеюми исмҳои мураккаб бо ҷузъи “хона” бо калимаҳои арабӣ сохта шудаанд. Гурӯҳи чоруми ин гуна исмҳо макони зисти ҳайвонотро мефаҳмонанд ва ғ. Гурӯҳи дигари исмҳои мураккабе, ки бо ҷузъи хона таркиб ёфтаанд, макони нигоҳдорӣ, маҳфузгоҳ ва анбор, макони тайёр намудани хӯрокро мефаҳмонанд. Ҷиҳати хеле ҷолиб дар ин гурӯҳи семантикии исмҳо дар он аст, ки вобаста ба вазъияти сиёсӣ-таърихӣ **макони ҷазодиҳӣ, куштор, айшу ишрат, истироҳатгоҳи амирон ва ҳамсафони онҳоро дар замони пеш аз Инқилоби Октябр дар Осиёи Миёна ифода кардаанд.** Нависанда ба сохтани калимаҳои мураккаб эҷодкорона муносибат намуда, як қатор калимаҳоро худаш сохтааст, ки дар забони тоҷикӣ то ин вақт ба кор намерафтанд. Ин далели саҳми арзандаи нависанда дар такомули таркиби луғавии забони тоҷикӣ аст.

Калидвожаҳо: калимасозӣ, калимаҳои мураккаб, семантика, таркиби луғавӣ, насри бадеӣ, публитсистика, исм, наввожа.

ОБРАЗОВАНИЕ ИМЕН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ, ОБОЗНАЧАЮЩИХ МЕСТО С ФОРМАНТОМ “ХОНА” [ДОМ] В ХУДОЖЕСТВННОМ И ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ С. АЙНИ

В статье рассматриваются вопросы семантики и структуры одного из видов сложных имен существительных. Автор, на основе огромного количества собранных ею материалов из публицистичекой и художественной прозы С. Айни, раскрывает особенности определенной семантической группы имен существительных и излагает свое мнение по этому поводу. По мнению автора, имена существительные с семантикой места являются производными и данная группа имен существительных довольно часто встречается в прозе Садриддина Айни. Образование сложных имен существительных с формантом “хона” [дом] связано с процессом событий и происществий. С данной формой автором было собрано более чем 91 сложное слово, обозначающее различные значения и понятия. Данную группу имен существительных можно разделить на несколько групп. Первую группу составляют слова, означающие место занятости и профессии. Такие имена существительные в прозе С. Айни являются самыми распространенными. Вторую группу составляют имена существительные, обозначающие само профессии и занятость. Третья группа состоит из сложных слов, вторая часть которых являются арабскими заимствованными словами. Четвертая группа состоит из сложных имен существительных обозначающих место обитания животных и т.д. Следующая группа сложных слов, образованных с формантом “хона” [дом], означают место хранения, складов, место заготовки пищи. Важная особеннность данной семантической группы сложных имен существительных состоит в том, что они глубоко связаны с общественно-политической жизнью носителей языка и отражают дух времен дореволюционного периода таджикского народа**.** Садриддин Айни относится к употреблению подобных слов творческим подходом, определенное количество этих слов с были созданы самим писателем, и свидетельствуют о его личном вкладе в развитие словарного состава таджикского языка.

Ключевые слова: словообразование, сложные слова, семантика, словарный состав, художественная проза, публицистика, имя существительное, неологизмы.

EDUCATION OF NAMES OF EXISTENT SIGNIFICANT PLACES WITH THE FORMATH "HONA" [HOUSE] IN THE ARTISTIC AND PUBLICIST HERITAGE S. AYNI

In the article questions of semantics and structure of one of kinds of compound nouns are considered. The author on the basis of a huge amount of collected materials from publicistic and artistic prose S. Aini reveals the characteristics of a certain semantic group of nouns and expresses his views on this matter. According to the author, nouns with semantics place are productive and this group of nouns are quite often found in Sadriddin Aini's prose. The formation of complex nouns with the "hona" formant [house] is associated with the process of events and events. With this form, the author collected more than 91 complex words denoting different meanings and concepts. This group of nouns can be divided into several groups. The first group consists of words meaning the place of employment and profession. Such nouns in S. Aini's prose are the most common. The second group consists of nouns meaning the profession itself and employment. The third group consists of complex words, the second part of which are Arabic borrowed words. The fourth group consists of complex nouns meaning the habitat of animals, etc. The next group of complex words formed with the formant "hona" [house], mean the place of storage, warehouses, the place of harvesting food. An important peculiarity of this semantic group of complex nouns is that they are deeply connected with the social and political life of native speakers and reflect the spirit of the times of the pre-revolutionary period of the Tajik people. Sadriddin Aini refers to the use of such words as a creative approach, a certain number of these words were created by the writer himself, which testify to his personal contributions to the development of the vocabulary of the Tajik language.

Key words: word formation, compound words, semantics, vocabulary, artistic prose, journalism, noun, neologisms.

Сведения об авторе: ***Низомова Санавбар Фахриевна*** - Таджикский национальный университет, докторант. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр. Рудаки 17. Телефон: **(+992) 93-515-40-29**

Information about the author: ***Nizamova Sanavbar Fakhrievna*** - Tajik National University, doctoral student. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 17. Tel.: **(+992) 93-515-40-29**

УДК: 811.222.8

ТАҲЛИЛИ ЛИНГВИСТИИ БАЪЗЕ АЗ НОМҲОИ ҶУҒРОФИИ МИНТАҚАИ КӮЛОБ

Шодиев Р.А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ташхиси этимологии номҳо аз нигоҳи решашиносӣ кори мушкил ва дар мисоли бештари онҳо ҳатто номумкин ба назар мерасад. Аммо як нуктаро бояд тазаккур дод, ки ин номҳои маҳал, ки дар минтақаи Кӯлоб боқӣ мондаанд, бархе ба забонҳои эронии маҳаллии ин сарзамин марбут буда, бархеи дигар ба забонҳои ғайриэронӣ иртибот мегиранд. Аз эҳтимол дур нест, ки чанде аз номҳо тайи қарнҳо дар минтақаи мазкур аз нигоҳи савтиёт низ ба тағйирот дучор омада бошанд. Гурӯҳи дигари номҳои маҳал ҳамчун мероси забонҳои эронии шарқӣ дар ин сарзамини таърихӣ ва яке аз ҳавзаҳои забони форсии дарӣ ҳифз гардидаанд. Бо мурури замон, маънои ин гуна номҳои маҳал, ки замоне барои мардуми минтақа ошно буданд, аз хотирҳо фаромӯш шудаанд. Ин гуна номҳои маҳал имрӯз арзиши таърихиву лингвистӣ ва этнолингвистӣ доранд. Таҳлили забоншиносии номҳои ба истилоҳ «маънинашаванда», далели он аст, ки чунин номҳои макон ба даврaҳои гуногун ва то ҷойе ба чандин забонҳо иртибот мегиранд ва бархе аз онҳо ба забонҳо ва гӯйишҳои шарқии эронии ин сарзамин ва манотиқи таърихии ҳаммарз ба Хатлон мансубият доранд.

Ин гурӯҳи номҳои ҷуғрофиро дар ин чанд даста ва ё банд тасниф ва баррасӣ менамоем.

Номҳое, ки бо «л» [l] оғоз мешаванд, аз ҷумла Лафак, Личак, Лагонӣ, Лодабо, Лушийон, Лағмон, Лашан, Лъсу, Лов, Луҷон, Лодара, Лушийон, Ларсой, Лойпук. Чанде аз ин номҳо дар асоси захираи луғавии забони форсии дарӣ метавонанд ташреҳ ва маънӣ гарданд. Ба таври намуна:

Личак бо топоформант ё пасванди –ак, ки дар сохтани номҳои маҳал корбурди фаровон дорад. Дар савтиёти лаҳҷа лич (+ак) = ба луч (لوچ) дар забони меъёр табдил мешавад. Луч дар сохтани номҳои ҷуғрофӣ бинобар осор истифода шудааст. Луч – номи вилояте аз Эронзамин дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ; Луч – номи чашма ва мазраае дар шимоли Орон [6, с.198].

Лашан (لشن) дар забони форсии дарӣ дар маънои чизи нарм ва лағзанда ба кор рафтааст. Ба маънои ҳамвор низ омадааст [2, с.189].

Лушйон (<луш+топоформанти –йон <-он) аз луш (لوش) ба маънои гили сиёҳи тира, ки дар зери об нишинад, лойи сиёҳи таги ҷӯй [2, с.191]; Лушоб – оби лойнок, лушоба ва Лушоб – номи деҳе дар Кошон [6, с.198].

Метавон тахмин кард, ки Луш+йон бинобар топоформанти –йон (=ён) < аз луш+и+он (luš+ī+on= lušiyon), яъне мардумони лушӣ ё мардуме, ки аз ҷойе ё маҳалле бо номи Луш ба Лушиён омадаанд. Чунин равиш дар номгузории маҳал ва ё деҳот маълум аст.

Дар иртибот ба қолаби Лушоб (Луш+об) ҳамчун номи деҳ метавон аз ҳамин қолаб дар номи Лучоб дар Тоҷикистон ёдовар шуд. Гумон меравад, ки Лучоб шакли тағйирёфтаи Лушоб аз бунёди Луш (لوش) бо замимаи об, яъне оби гилолуд ё оби лойолуд буда бошад. Ин ном дар шакли Лучоб баробари ибораи «оби луч» мантиқӣ нест. Дар ҳар маврид чунин тағйироти овоӣ аз роҳи табдили «ш» (š) ба «ч» (č) сурат гирифтааст. Чун дар Лушоб вожаи луш дигар қобили дарк набудааст, аз ин рӯ, мардум онро бар пояи этимологияи мардумӣ Лучоб хондаанд. Аммо «луч» ба «об» = лучоб ҳеҷ гуна робитаи маъноӣ ва мантиқӣ надорад. Аз эҳтимол дур нест, ки номи Лушоб (لوش آب) дар манотиқи дигар низ вуҷуд дошта бошад.

Луҷон (аз луҷ+он), Луҷ (لوج) дар «Миротул-булдон» (ҷ.4, с.245) аз мазореи Кирмон ёд шудааст [6, с.198].

Ларсой (лар+сой) – лар (لر) – ҷӯйе, ки селоб ё одам канда бошад [6, с. 196]. Вожаи «лар» бо феъли «kandan» дар таркиби «лар кандан» ҳамчун феъли таркибӣ дар лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ мавриди истеъмол мебошад. Вожаи лар дар «Фарҳанги гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ» оварда нашудааст. Робитаи маъно миёни ҳарду ҷузъ дар ин ном, яъне ҷузъи аввал – лар ва ҷузъи дувум – сой ба маънои ҷӯйи дар сой буда ё ҷӯйи ба сой нисбат дошта вуҷуд дорад.

Чанде аз номҳои маҳал, ки то ба имрӯз дар минтақаи Кӯлоб ва Хатлони таърихӣ маъруфанд, низ ба забонҳои маҳаллии ин сарзамин иртибот доранд. Ин гуна номҳои ҷуғрофӣ намуна ё мероси забонҳои эронии қабл аз исломӣ маҳсуб меёбанд. Дар ин маврид аз чандин номҳои дигари маҳаллоти ин минтақа, ки аз нигоҳи забонӣ ва таърихӣ ҷолиб мебошанд, метавон ёд кард.

Ба гурӯхи чунин номвожаҳо, ки дар сарзамини Осиёи Марказӣ, бавижа Хуросону Мовароуннаҳр, дар номгузории маҳаллот ба кор рафта ва дар осори ҷуғрофии таърихии ин манотиқ шинохта мебошанд, метавон аз номҳои Калот (Kalāt), Лангар (Langar), Лағмон (Laɣmān) ном бурд. Харитаи ҷуғрофии ин номвожаҳои макон дар чандин сарзаминҳо далели ин гуфтаҳост.

Калот (كلات). Ин ном дар чандин манотиқи дигар низ вуҷуд дорад ва маънои он қалъа ё деҳи бузург аст, ки бар сари кӯҳ воқеъ аст [2, с.166]. Дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ аз ҷойе бо номи Калоти Хуросон (كلات خراسان) ёд шуда ва фарҳангҳои куҳани форсӣ аз шаҳре дар Туркистон бо ин ном зикр кардаанд. Дар фарҳангҳои пешин шарҳи ин ном чунин аст: қалъа; деҳе бошад кӯчак бар баландӣ ва агар низ хароб бувад (Луғати фурс); деҳ, қария ва қалъаи болои кӯҳ [6, с.184].

Дар гӯйишҳои ҷанубӣ, аз ҷумла гӯйишҳои минтақаи Кӯлоб, вожаи Калот ҳамчун мафҳуми ҷуғрофӣ дар маъное, ки фарҳангномаҳои куҳан овардаанд, ба кор меравад. Дар ФГҶЗТ (с. 310) ду вожаи калот[1] ва калот[2] зикр шудааст, ки ин мафҳум дар баёни номҳои ҷуғрофӣ ҳамон як вожаи калоти форсӣ-тоҷикии классикӣ аст, ки дар фарҳангномаҳои пешин маънӣ шудааст.

Вожаи kalāt < * kalāk, дар номҳои ҷуғрофӣ ё исмҳои макон дар гӯйиши мозандаронӣ kalā, курдӣ قلاتмуарраби он qal'a (قلعه); дар охири номи деҳаҳо низ меояд. Дар арабӣ бо табдили садои «алиф»-и форсӣ ба ҳамза (ء) ва баъдан ба ع كلات ба قلعه тағйири шакл кардааст [7]. Калотро ба маънои деҳ ва калотаро ба маънии мазраа низ овардаанд [2, с.166]. Дар «Фарҳанги ҷуғрофиёии Эрон» (ҷ.9) чандин деҳ бо номи Калот ва Калота (كلاته) ёд шудааст [6, с.184].

Лангар (لنگر). Ин номи ҷуғрофӣ дар номгузории теъдоде аз номҳои макон, бахусус номи деҳаҳо, маъруф аст. Тибқи қоидаи маъмул номгузорӣ тавассути номвожаи Лангар ба маънои ин комоним иртибот мегирад. Номвожаи ҷуғрофии Лангар аз ҷониби муҳаққиқини номшинос мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Лангар ҳамчун «ҷойи муқаддас» ё «мазори бузургон» маънӣ шудааст [4, с. 861-864]. Дар мавриди шарҳи дигари ин ном аз ҷониби номшиносон [3, с.128.]. Вожаи «Лангар» дар чанде аз фарҳангномаҳои форси дарӣ ё форсӣ-тоҷикӣ [2] ба маънои «хонақоҳ» низ омадааст. Чунонки Лангари Шайхи Ҷом ва Лангари Шоҳ Қосими Анвор дар Хуросон. Хонақоҳ, яъне «маҳалли иҷтимоъ ё хӯрдангоҳи сӯфиён, ҷойе, ки ҳар рӯз аз он ҷо ба мардум таом бирасад, аз ин аст, ки хонақоҳро низ лангар гӯянд» [6, с.197]. Маънои дигаре, ки ба номвожаи Лангар ҳамчун номи ҷуғрофӣ иртиботи мустақим дорад ин тавзеҳоти вожаи мазкур дар ҷилди сеюми «Бурҳони қотеъ» [2, с.190] мебошад, ки он чунин аст: «ва маҳҷареро гӯянд аз санг ё аз чӯб ё хишт ва гил, ки бар даври мазори бузургон кашанд ва ба арабӣ зареҳ (ضريح) хонанд».

Бо номи Лангар, бинобар «Фарҳанги ҷуғрофиёии Эрон» (ҷ.3, 9) панҷ номи деҳистон маълум аст. Як номи деҳ бо пасванди хурдии –ак (Лангарак - لنگرک) низ омадааст. Дар маҷмӯъ Лангар ба мазор ё оромгоҳи бузургони дин иртибот мегирад.

Лағмон (لغمان). Ин ном дар сарзамини Афғонистон ба ҳайси номи вилоят маълум аст. Лағмон (Laghmān) дар савтиёти Ламғон (Lamghān) низ ёд шудааст. Муҳаққиқон Лағмонро яке аз шаҳрҳои қадим ва таърихи онро ба замони Искандари Румӣ дар шакли Lampaka медонанд. Ин номи макон дар минтақаи Кӯлоб такрори ҳамон номи таърихии Лағмони Бохтар (Афғонистон) аст.

Дошманд (Dāšmand). Ин ном иборат аз ҷузъҳои дош ва манд (dāš+mand) буда, ҳарду вожа низ дар забони форсӣ-тоҷикӣ маънӣ мешаванд. Дар форсии дарӣ дош (داش) кӯраест, ки дар он хишту хум ва косаву кӯза ва амсоли он пухта мешавад ва он маънои кӯраи нонвоиро низ дорад [2, с.815].

Ҷузъи - манд (- mand) (форсии миёна - ōmand, - mand<эронии бостон *- mat - : - mant -) ҳамчун пасванд ба маънои «доро будан», «соҳиб будан» маълум аст ва дар вожасозӣ фаъол мебошад. Дар забони форсии дарӣ аслан бо исмҳои маънӣ (донишманд, хирадманд ва ғайра) омада, аммо дар форсии миёна дар баробари исмҳои маънӣ бо исмҳои мушаххас низ ба кор рафтааст. Ба таври намуна: astōmand «ҷинсӣ, моддӣ», šōymand «шавҳарманд, шавҳардор». Дошмандро метавон соҳиби дош (кӯра) ва ё ҷойи фаровонии кӯраҳо маънӣ кард. Дар ҳамин қолаб номи рӯди Ҳилманд < Nēδmand<Haētumand [5, с.172] сохта шудааст. Ҳилманд номи рӯдест дар Систон ва номи вилоятест дар Афғонистон.

Бархе аз номҳои ҷуғрофӣ ё номҳои маҳал тибқи суннати маъмул ва қоидаи роиҷи номгузорӣ метавонанд ба номҳои ҳайвонот, ҳашароту хазандаҳо ва ё парандаҳо дар маҷмӯъ зоотопонимия иртибот дошта бошанд. Чунин зоотопонимҳо дар номҳои минтақаи Кӯлоб мисли манотиқи дигари Тоҷикистон низ ба мушоҳида мерасанд [1, с.313-314]. Ба ин гурӯҳ номҳои ҷуғрофӣ метавон Калор ва Йангро, ки дар забони маҳал ё гӯҷишҳои ҷанубӣ маълум нестанд, шомил сохт.

Қалор (کلار) - дар фарҳангномаҳои пешин ғук ва зағ маънӣ шудааст [2, с.1668).

Йанг (ینگ) – ҷонвари зардранг ва пайваста дар миёни алаф ва гиёҳ [2, с.245].

Ин номҳои ҷуғрофӣ далели маҳфуз будани чунин вожаҳои фаромӯшшуда дар фарҳангҳои пешин мебошад.

Номҳои дигари ҷуғрофӣ, ки дар минтақаи Кӯлоб ҷой доранд ва дар забони тоҷикӣ ё гӯқишҳои маҳаллии он мансух гардидаанд, ҳама ганҷинаи ин ҳавзаи забонӣ аз даврони дури таърих маҳсуб мешаванд.

Бинобар он, номҳои ҷуғрофии маҳаллоти Кӯлоб мисли дигар манотиқ як бахши луғати забонҳо ва гӯйишҳои ин сарзамин аз даврони пешин то ба рӯзгори мо дониста мешаванд.

Ҳамчунонки дар боло нигошта шуд, бархе аз номҳои макон дар шарқ ва ғарби Эронзамин, яъне сарзамини кунунии Эрон бо шумули Хуросону Варорӯд (Мовароуннаҳр) аз нигоҳи муштаракоти забонӣ ва равишҳову қолабҳои вожасозӣ ҳамсон мебошанд. Аммо дар номҳои таърихии шаҳрҳо ва вилоёти Суғду Бохтар ва ба таври умум ҳавзаи забонии Хуросону Мовароуннаҳр номҳои макон дорои вижагиҳои лингвистӣ низ мебошанд, ки инро маводи номҳои ҷуғрофии қабл аз исломӣ дар ин сарзаминҳо таъйид мекунанд.

Имрӯз дар Хатлони таърихӣ ва минтақаи Кӯлоби кунунӣ якҷо бо номҳои куҳан номҳои ҷуғрофии марбут ба забони тоҷикӣ ё форсии дарӣ (тоҷикӣ) арзи вуҷуд доранд, ки ин номҳо далели чигунагии таърихи ташаккули этногенези мардуми тоҷик дар ин сарзамин мебошауд. Номҳои ҷуғрофӣ ба қавмҳо ва мардумони дигари сокини минтақаи Кӯлоб низ иртибот мегиранд. Ин номҳои макон аслан ба қабоили туркзабон ва забони туркӣ марбут мебошанд. Бархе аз номҳои туркӣ номҳои бар ивази номҳои пешин гузошташуда ва дар чанд маврид баргардон ё тарҷумаи забони асл маҳсуб меёбанд. Дар ҳар маврид номҳои ҷуғрофӣ ҳамчун мероси забонӣ бар асоси осори даврахои таърихии забон бояд мавриди таҳқиқ қарор гиранд.

А Д А Б И Ё Т

1. Алимӣ Ҷ. Топонимияи минтақаи Кӯлоб (тадқиқи таърихӣ-забоншиносӣ). – Душанбе: Андалеб-Р, 2015. – 447 с.
2. Бурҳони қотеъ. Таълифи Муҳаммад Ҳусайн бини Халафи Табрезӣ, мутахаллис ба Бурҳон; бо эҳтимоми М.Муин. Ҷ.2. –Теҳрон, 1342/1963. – 1216 с.; Ҷ.3. –Теҳрон, 1342. – 1923 с.
3. Маҳмадҷонов О.О. Топонимия ва микротопонимияи қисмати шимолии водии Ҳисор / О.О. Маҳмадҷонов. –Душанбе, 2010. –227 с.
4. Розенфельд А.З. Название «лангар» в топонимике Таджикистана / А.З. Розенфельд.–М.: Изд-во ВГО, 1940. –Вып. 6 (72). – С. 861-864.
5. Bartholomae Chr. Altiranisches Wörterbuch. – Strassburg, 1904 (2-ed. Berlin, 1961). – 1999 p.
6. Dehxudā. Lughatnāma. Ch.13, 14, 15. – Tehran. TehranUniversity Publications, 1998.
7. Фарҳанги вожаҳои форсӣ дар забони арабӣ. 1347, -536 с.

ТАҲЛИЛИ ЛИНГВИСТИИ БАЪЗЕ АЗ НОМҲОИ ҶУҒРОФИИ МИНТАҚАИ КӮЛОБ

Дар мақолаи мазкур бар асоси чанде аз номҳои ҷуғрофии таърихӣ, тибқи осори хаттии қабл аз исломӣ ва даврони исломӣ, таҳлилҳо ва муқоисаҳои таърихиву лингвистӣ сурат гирифтааст.

Номвожаҳои куҳан ва таърихии сарзамини Хатлон мисли дигар манотиқи таърихӣ аз намунаи луғати забонҳо ва лаҳҷаҳои маҳаллии ин марзу бум дониста мешаванд. Номҳои ҷуғрофии таърихӣ дар ин сарзамин далели чигунагии вазъи забонӣ ва этнолингвистӣ аз даврони дури таърих то бад-ин сӯ мебошад. Дар ин пажӯҳиш ба масоили такрори решаи номвожаҳо дар сарзаминҳои дигари зисти мардумони ориёӣ ё эронинажод, бавижа манотиқи шарқи Ориё, таваҷҷуҳ сурат гирифтааст. Дар таҳқиқоти мазкур номҳои ҷуғрофии минтақа, ки решаҳои куҳани таърихӣ доранд, аз нигоҳи решашиносӣ мавриди муқоиса қарор дода шудаанд. Номвожаҳо, ки аз замонҳои хеле қадим ба мерос мондаанд, дар омӯзиши таърихи забонҳои ҳар сарзамин якҷо бо осори хаттии даврахои таърихӣ нақши муҳим доранд. Ҳамчунин номвожаҳои таърихӣ дар баробари далели муҳимми лингвистӣ дорои арзиши этнолингвистӣ низ мебошанд. Ин пажӯҳиш дар мисоли чанде аз номвожаҳои таърихӣ яке аз намунаҳо дар арзиши номҳои куҳани ҷуғрофӣ барои забонҳо ва лаҳҷаҳои сарзамини Хатлон дониста мешавад.

Калидвожаҳо: номҳои ҷуғрофӣ, таҳлили лингвистӣ, шаклҳои таърихӣ, вижагиҳои овоӣ, забони суғдӣ, забони бохтарӣ.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ НЕКОТОРЫХ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ ИМЁН КУЛЯБСКОГО РЕГИОНА

В этой статье проведены анализ и историко-лингвистическое сравнение некоторых географических имён по письменным произведениям доисламского и исламского периодов. Как и другие исторические источникий древние и исторические слова Хатлонского региона считаются примерами слов местных языков и диалектов этой территории. Географические исторические слова этого региона являются показателем языкового и этнолингвистического состояния. В этом исследовании особое внимание уделяется вопросам повторения корней слов на других территориях расселение арийского народа или народов иранского происхождения, в частности в восточной области Азии. В данном исследовании географические имена региона, которые имеют древние исторические корни, рассматривались с этимологический. Слова, которые пришли к нам с давних времён, играют важную роль в изучении истории языков каждого региона и письменных произведений исторических периодов. Географические имена, наряду с важными лингвистическими фактами, также имеют свою этнолингвистическую ценность. Это исследование является ценным примером изучения языков и диалектов Хатлонского региона.

Ключевые слова: географические имена, лингвистический анализ, исторические формы, фонетические особенности, согдийский язык, бактрийский язык

LINGUISTIC ANALYZE SOME OF THE KULOB'S GEOGRAPHICAL NAMES

This article contains historical and linguistic comparisons as well as analysis made on the basis of some of the geographical historical names in accordance with the written works of Islamic and pre-Islamic periods. Like other historical territories Khatlon Province's ancient and historical names are known as the sample vocabulary of languages and local dialects of the region. Geographical historical names of this region are evidence of the lingual and ethnolinguistic condition beginning from the past up to the present. In this research a special attention is given to the issue on the repetition of the roots of the names in the territories of Aryan people or of Iranian lineage, especially in the Eastern Asia.The research deals with the region's those geographical names having ancient historical roots and those which have etimologically been studied. Words from ancient times play a leading part in studying each territory's language history as well as written works of historical periods. Apart from being significant lingual indication, historical names have also ethnolinguistic value.The research is considered a valuable sample in studying Khatlon's languages and dialects.

Key words: geographical names, linguistic analysis, historical forms, phonetically feature, Sogdian language, Bactrian language.

Сведения об авторе: ***Шодиев Рустам*** – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры иранской филологии факультета языков Азии и Европы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. E-mail: **Shodirys@mail.ru.** Телефон: **(+992) 919-27-07-91**

Information about the author: ***Shodiev Rustam*** – Tajik National University, the candidate of philological sciences, the docent of the department of Iranian philology of the faculty of Asian and European Languages. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. E-mail: **Shodirys@mail.ru.** Tel.: **(+992) 919-27-07-91**

УДК:491. 550-3

СПОСОБЫ ПЕРЕВОДА АНГЛИЙСКИХ ГАЗЕТНЫХ ЗАГОЛОВКОВ

Талабова Т.М.
Таджикский национальный университет

Как первый элемент публицистического текста, газетный заголовок дает читателю общее представление о содержании журналистской статьи, а также нередко заключает в себе основную мысль автора. Являясь частью текста, важнейшим структурным его элементом, заголовок оказывает еще большее воздействие на построение и содержание текста и его восприятие читателем. В.П. Жукова верно отметила, что «способность языковой единицы влиять на организацию текста зависит прежде всего от информативной емкости семантически реализуемой единицы. Чем информативнее та или иная единица, чем выше ее познавательная ценность, тем выше текстообразующая способность таких выражений, и наоборот» [2, с.78].

Согласно Чекалиной Е.М., пресса является исторически наиболее старым традиционным источником информации, к которому наряду с радио, телеинформацией принадлежит газета, преимущество которой в том, что она дает возможность понять прочитанное [8, с.45].

По мнению А.З. Кубановой, «… основные требования, которым должен отвечать заголовок: он должен привлекать внимание читателя; быть лаконичным, содержать мысль, связанную с темой текста; побуждать к дальнейшему чтению текста» [5, с.21].

В качестве газетных заголовков журналисты широко используют различного рода фразеологические единицы, эмфатические конструкции, пословицы и поговорки, неологизмы, сокращения и так далее. Все они относятся к стилистическому оформлению заголовков. Такого рода оформления заголовка газеты, позволяет выделить статью в газеты, а также логически подчеркнуть то, на что необходимо обратить внимание.

Часто чтобы сделать заголовок более емким, «заметным» и эмоциональным, а также в связи с экономией пространства, в заголовках встречаются неполные предложения. Поэтому по своей структуре заголовки часто представляют собой эллипсис. Опускаться могут самые разные части речи и члены предложения. Журналисты используют эллиптические конструкции, так как они приближены к разговорным по характеру построения. Используя форму эллиптического заголовка, газета добивается того, что в центре внимания оказываются коммуникативно значимые слова.

Ш.Балли, вводя в лингвистику термин «эллипсис», пришёл к выводу, что его следует отнести к выразительным средствам речи. Он связал возникновение эллипсиса с функциональной направленностью речи, суть которой заключается в создании стилистической и экспрессивной окраски [1]. В работе Л. Бархударова «Язык и перевод» мы встречаем такое определение эллипсиса: «Действительно, наличие в речевой ситуации определенных элементов, помогающих однозначно раскрыть содержание тех или иных языковых единиц, дает

возможность опускать (подвергать эллипсису) те компоненты текста, значение которых может быть понятно из самой наличной ситуации» [2].

Для заголовков современной журналистики характерно увлечение разговорностью интонаций, как будто автор уверен в понимании, обращаясь поверх текста к читателю как к единомышленнику.

Существует также и феномен речевой моды: перелистывая газетные страницы, мы в разные периоды ощущаем разное речевое воздействие: периодами явно активен натиск профессионально-жаргонной стихии, некоторое время доминируют доверительные интонации, или, напротив - вызывающий сленг, порой явственно преобладание сдержанной иронии, в другое время - поветрие афористичных «газетных максим» и прямых обращений к читателю [6, с.137].

Заголовки, бытующие в современной прессе, могут быть разделены на типы по разным основаниям. Подобное деление помогает более осмысленно «работать» с заголовками, особенно начинающим журналистам. Так, например, можно условно разделить заголовки на типы, исходя из такого основания, как степень их сложности. В этом плане существует три основных типа заголовков:

1. «Простой» заголовок. Он, как правило, состоит из одного предложения, включающего в себя какую-то законченную мысль. Он может быть по характеру не только утвердительным, но и вопросительным.

Простые заголовки, как правило, открывают небольшие по объему сообщения о каких-то дискретных событиях, представляющих собой один «шаг« в развитии действительности. Именно суть этого «шага» и фиксируется в «простом» заголовке.

2. «Усложненный» заголовок. Подобные заголовки отличаются от «простых» тем, что «формируются» из нескольких самостоятельных, логически завершенных частей, представляющих некую законченную мысль, утверждение или отдельный вопрос, важные для понимания сути данного материала.

3. «Заголовочный комплекс». Как известно, журналистские тексты очень разнообразны. Они отличаются друг от друга не только по тематике, но и по способу отображения действительности, жанровым характеристикам, сложности содержания. Естественно, что это не может не находить своего отражения в заголовках к разного рода текстам. В настоящее время при подготовке более-менее сложных материалов журналисты достаточно охотно используют так называемые «заголовочные комплексы». В их состав входят основной заголовок и подзаголовки (дополнительные заголовки) самой разной сложности и назначения. Посмотрим, как этот комплекс развернут в публикации Леси Орловой в «Новой газете» (№ 51, 2003 г.). Основной заголовок называется «Бегущий от себя». Вслед за ним идет первый (наиболее важный), состоящий из двух частей, подзаголовок: «Идет борьба за признание нашего героя сумасшедшим. Гамлет или Идиот — вот в чем вопрос».

Далее автор излагает жизненную историю, суть которой заключается в том, что некий преуспевающий юрист вдруг разочаровался в той жизни, которую он вел, в бесконечной погоне за деньгами, славой, личным преуспеванием и решил круто изменить свой путь — уехать в какую-нибудь глухую деревню и жить там наедине с природой. Такое решение было встречено его друзьями и особенно женой с полным непониманием [7, с.45].

По своей структуре и способу образования неологизмы в языке газеты представлены несколькими вариантами. Наиболее характерными способами образования неологизмов в языке английской газеты являются словообразование (словосложение, аффиксация, конверсия, сокращения), изменение значений слов и заимствования из других языков. Словосложение как тип словообразования представляет собой слияние двух или более основ для образования нового слова. Для английских сложных слов наиболее частотными являются образования, состоящие из двух основ. Примерами слов этого типа являются: stay-in — пикетирование; ride-in — протест против дискриминации в отношении проезда негров в автобусах; fish-in — протест против ограничения территории лова рыбы американскими индейцами; apply-in — требование равных возможностей при найме на работу; sit-in — сидячая забастовка.

Freedom Fighters in Vardenis Stage sit-in [9].

Борцы за свободу в сидячей забастовке в Варденис

Муборизони озоди дар майдони Варденс корпартоии кам харакат ташкил намуданд.

Ирак: Муктада ас-Садр начал sit-in в «зеленой зоне» Багдада [10].

Iraq: Muqtada al-Sadr began sit-in in «a greem zone» of Baghdad

Ироқ: Муктадо ал-Садр дар «майдони сабз» -и Багдод корпартои камхаракат оғоз намуд

The Worst Fish in America: Asian Carpocalypse [16].

В первом примере используется неологизм sit-in что в переводе на русский означает сидячая забастовка, а на таджикский «корпартоии кам харакат». Во втором примере

используется тот же самый неологизм, но в форме в заимствования слов, то есть журналист во время выбора заголовка предпочел вместо фразы «сидячая забастовка» использовать английский неологизм «sit-in», который привлекает внимания читателя, что и нужно публистическому тексту.

В последнее время в языке английской прессы стали появляться имена существительные с компонентом -in, объединенные общим значением соревнования, состязания, конкурса, турнира, конференции: read-in - состязание чтецов; recite-in - конкурс декламаторов; sail-in - регата; fly-in - особый вид авиационного парада, при котором присутствует элемент состязания; swim-in - соревнование по плаванию; lobby-in - конференция по политическим вопросам.

Epiphany marked with ice swim in Russia, Ukriane [17].

Probe Armenian Lobby in Russian Investigation [18].

Вместе с тем с компонентом -in существуют английские слова, которые не имеют такого общего значения: buy-in - выгодная сделка (покрытие расходов за счет продавца на бирже); tie-in - нагрузка при покупке ходового товара;

trade-in - скидка при покупке товара с условием сдачи такого же товара, бывшего в употреблении (например, сдается старый телевизор, и это учитывается при покупке нового); break-in - вторжение в личную жизнь граждан (нарушение тайны переписки, подслушивание телефонных разговоров и т. д.).

Программа trade-in от Samsung стартовала в России [11].

The trade-in program from Samsung started in Russian.

Барномаи тиҷорати Samsung дарРусияоғозёфт

В России запустили trade-in для iPad [19].

В данном примере используется английский неологизм trade-in. Для экономии пространства в газете журналист использовал метод заимствования слов, вместо использования значения самого слово «скидка при покупке товара с условием сдачи такого же товара, бывшего в употреблении». В этом случае журналист не только сэкономил пространство и а также сделал заголовок боле ярким, что может привлечь внимания читателя.

Аналогичная модель используется для образования имен существительных от глаголов с другими наречиями. Часто одно и то же наречие присоединяется к разным глаголам, и значение каждого нового слова уникально. Как правило, такие слова пришли в язык через разные газетные жанры. Например: over: take-over - захват власти; switch-over - переход (на другую тему); push-over - легко преодолимое препятствие; walk-out - забастовка; lay-out - человек, потерявший работу; out: drop-out - молодой человек, бросивший учебу; U.S. government helps to reduce school dropout in Tajikistan [12].

Американское правительство помогает уменьшить количество школьников, бросивших школу в Таджикистане.

Ҳукумати Иёлоти Муттаҳидаи Амрико барои коҳиш додани шумораи хонандагони мактаб парто дар Тоҷикистон, кумак мерасонад.

School walkouts in the wake of ‘Parkland’ — protected by the First Amendment or not?

В примере используется английский неологизм dropout, который переводится на русский как «молодой человек, бросивший учебу», а на таджикский язык как «хонандае, ки мактабро партофтааст». Обратите внимание, что во время выбора заголовка автор не использовал такие словосочетание, как children who have abandoned school или children outof school, а прибег к использованию неологизма dropout, который позволил сэкономить пространство, и так заголовок краткий, яркий и доносит всю мысль, которая изложена в статье. За счет своей краткости заголовок бросается попадает в глаза и заинтересовывает читателя, не зря Чехов говорил: «Краткость-сестра таланта».

Возьмем, к примеру, -ship. Этот англосаксонский суффикс в своё время употреблялся для образования отвлеченных имен существительных со значением состояния, положения, например: friendship, leadership, lordship. В газетной лексике суффикс –ship в сочетании с морфемой -man образует отвлеченные имена существительные со значением качества, признака: brinkmanship — балансирование на грани войны; craftsmanship — искусство воздействия на массы; oneupmanship — стремление быть первым; showmanship — умение показать товар лицом, пустить пыль в глаза; statesmanship — мудрость государственного деятеля.

Zaid Hamid Stunned by PM Modi S Statesmanship Must Watch [13].

Заид Хамид, ошеломленный государственной деятельностью премьер-министра Моди С, должен смотреть

Bettel warns against 'one-upmanship' in trade dispute [20]

То же можно сказать и о непродуктивном суффиксе -dom, который в газетной лексике стал употребляться для образования новых слов и таким образом обрел продуктивность, например: bangdom - организованный бандитизм; bogdom - жизненный тупик; suckerdom - тунеядец; officialdom - официальные круги; Indian military families forced to fight officialdom for basic dues [14].

Индийские военные семьи борются против чиновников за основные взносы Ҳиндустонҳои низомии Ҳиндустон барои сарпарастони асосӣ мубориза мебаранд.

Среди широко употребительных суффиксов следует назвать и суффикс глагола –ise (-ize),

который особенно частотен в языке американских газет: fictionalize - выдумывать;

itemize - рассматривать по пунктам; institutionalize - узаконить.

Institutionalized children return home to family life in Georgiav [22].

В Грузии узаконенные дети возвращаются домой к семейной жизни. Дар Гурҷистон кӯдакон қонунӣ ба хона ва ҳаёти оилавӣ бармегарданд.

В газетном английском языке можно встретить неологизмы, образованные в результате сочетания суффикса -er с основами имен существительных и глаголов.

Например: schoolleaver - выпускник школы; schooler - школьник; primaryschooler - учащийся начальной школы; Schoolleaversconstitutesome 25 percentofofficiallyregisteredjoblessin Sughd [23]. В Согдийской области официально зарегистрированных безработных выпускников школ составляют около 25% Дар вилояти Суғд, бекорон аз тарафи хатмкунандагони мактаб, расман ба қайд гирифташуда қариб 25%.

Газетный стиль можно определить как систему взаимосвязанных языковых элементов, направленных на выполнение определённой коммуникативной функции, прежде всего, функции информативной и функции воздействия на читателя (функции убеждения) [4, с.47].

При переводе фразеологизма переводчику необходимо передать его смысл и отразить его образность, найдя аналогичное выражение в русском языке и не упустив при этом из виду стилистическую функцию фразеологизма [4, с.31].

Перевод фразеологических единиц в текстах английской прессы –очень непростая и ответственная задача, так как многие фразеологические единицы не имеют эквивалентный перевод. Для полноценного и хорошего перевода фразеологических единиц в публицистическом тексте необходимо обратить внимание на контекст, а также избегать ложных переводческих соответствий. Например:

Podcast: Leaf Linkhelpscannabisbusinesstakerootandgrow [15].

Подкаст: LeafLink помогает бизнесу марихуаны пустить корни и расти. Подкаст: Linklink ба тиҷорати марихуана кумак мекунад, ки реша ва рушд кунад.

Таким образом, в данной работе были рассмотрены лишь наиболее важные особенности английских газетных заголовков, которые непосредственно связаны с проблемой их понимания и перевода. Не существует конкретных правил для перевода газетных заголовков, но, зная их основные особенности и обладая обширными фоновыми знаниями, переводчик способен выполнить адекватный перевод заголовков.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш.Балли. - М., 1955. -289 с.
2. Жуков, В.П. Семантика фразеологических оборотов [Текст] / В.П. Жуков. – М.: Просвещение, 1978. – 159 с.
3. Костомаров В.Г русский язык на газетной полосе / В.Г. Костомаров. - М.: Высшая школа, 1971. – 342 с.
4. Крупнов, В.Н. Курс перевода. Английский язык: общественно-политическая лексика; под ред. Л.С. Бархударова / В.Н. Крупнов. – М.: Международные отношения, 1979. – 232с.
5. Кубанова, А.З. Газетный заголовок современной газетной прессы / А.З. Кубанова. – М., Русский язык и литература. – 2004. – № 4 – С. 20-23.
6. Мельник Г. С. Основы творческой деятельности журналиста. Учебное пособие / Г. С. Мельник, А. Н. Тепляшина. - СПб.: Изд. Михайлова В. А., 2004. - 137-138 с.
7. Тертычный А.А. Жанры периодической печати. Учебное пособие / А.А. Тертычный. - М.: Аспект Пресс, 2000. - 310 с.
8. Чекалина, Е.М. Стилистика английского языка / Е.М. Чекалина. – М., 2007. – 234 с.
9. МАМУЛ.am, 09 августа, 2013 года,Freedom Fighters in Vardenis Stage sit-in*[Электронный ресурс]. URL:*http://mamul.am/ru/video/6809147/freedom-fighters-in-vardenis-stage-sit-in (*дата обращения: 04.02.2018 г.)*
10. Euronews, 28/03/2016, Ирак: Муктада ас-Садр начал sit-in в "зеленой зоне" Багдада *[Электронный ресурс]. URL:*http://ru.euronews.com/2016/03/28/ shiite-cleric-moqtada-al-sadr-enters-baghdads-green-zone(*дата обращения: 04.02.2018 г.)*
11. АЛЕКСАНДР АБРАМОВ,06.05.2016, Спутник/Новости, Программatrade-in от Samsung стартовала в России *[Электронный ресурс]. URL: https://news.sputnik.ru/tehnologii/38023fe3b1f3e5de9f128da7f3b08c36e5f6c5b2*(*дата обращения: 04.02.2018 г.)*
12. Mavjouda Hasanova, may 11, 2011, Asia-Plus, U.S. government helps to reduce school dropout in Tajikistan*[Электронный ресурс]. URL:*https://www.asiaplus.tj/en/news/tajikistan/society/20110511/us-government-and-tajik-ministry-education-cooperate-reduce-school-dropout(*дата обращения: 04.02.2018 г.)*
13. Tubeload.tv 01/12/2017,Zaid Hamid Stunned by PM Modi S Statesmanship Must Watch *[Электронный ресурс]. URL:https://www.tubeload.tv/watch?v=aHOXRenHO20*(*дата обращения: 04.02.2018 г.)*
14. Asian Times - 30-01-2018 China News, Indian military families forced to fight officialdom for basic dues*[Электронный ресурс]. URL:http://www.chinanews.life/articles/indian-military-families-forced-to-fight-officialdom-for-basic-dues*(*дата обращения: 04.02.2018 г.)*
15. Laurel Moglen , JAN 24, 2018, FORBES, PODCAST: LeafLink Helps Cannabis Business Take Root And Grow *[Электронный ресурс]. URL:https://www.forbes.com/sites/laurelmoglen/2018/01/24/podcast-leaflink-helps-cannabis-business-take-root-and-grow/#e2086a570353*(*дата обращения: 04.02.2018 г.)*
16. Thomas Morton, Apr-6-2015, Liveleak, The Worst Fish in America: Asian Carpocalypse, *[Электронный ресурс]. URL:* https://www.liveleak.com/view?t=4e9_142835231 (дата обращения: 04.02.2018г.)
17. Imperiya.by, 19 Jan 2017, Epiphany marked with ice swim in Russia, Ukriane

*[Электронный ресурс]. URL:*http://imperiya.by/video/GABex32aJuT/ Epiphany-marked-with-ice-swim-in-Russia-Ukriane.html(дата обращения: 04.02.2018г.)

18. ijr.com,2 Мая, 2018 ,1news.az, Probe Armenian Lobby in Russian Investigation, *[Электронный ресурс]*. *URL:*http://www.1news.az/mobile /news/probe-armenian-lobby-in-russian-investigation (дата обращения: 14.06.2018г.)
19. Андрей Ставицкий, 2 апреля 2018, Life.ru, В России запустили trade-in для iPad, *[Электронный ресурс]. URL:*https://life.ru/t/%D0%B3%D0%B0% D0%B4%D0%B6%D0%B5%D1%82%D1%8B/1103702/v_rossii_zapustili_trade-in_dlia_ipad (дата обращения: 14.06.2018г.)
20. STEEL TARIFFS, 09.06.2018, Luxembourg Times, Bettel warns against 'one-upmanship' in trade dispute, *[Электронный ресурс]. URL:* https://luxtimes.lu/economics/34070-bettel-warns-against-one-upmanship-in-trade-dispute (дата обращения: 19.06.2018г.)
21. Gene Policinski and Lata Nott,February 22, 2018, Newseum, School walkouts in the wake of 'Parkland' — protected by the First Amendment or not?*[Электронный ресурс]. URL:*http://www.newseum.org/2018/02/22/school- walkouts-in-the-wake-of-parkland-protected-by-the-first-amendment-or-not/ (дата обращения: 19.06.2018г.)
22. Maya Kurtsikidze, 19 April 2007,Unicef,Institutionalized children return home to family life in Georgia, *[Электронный ресурс]. URL:* https://www.unicef.org/eca/ru/media_22398.html(дата обращения: 19.06.2018г.)
23. MavloudaRafiyeva, 15 мая, 2008, ASIA-Plus, School leavers constitute some 25 percent of officially registered jobless in Sughd, *[Электронный ресурс]. URL:*http://news.tj/ru/news/school-leavers-constitute-some-25-percent-officially-registered-jobless-sughd?quicktabs_1=0(дата обращения: 19.06.2018г.)

РОҲҲОИ ТАРҶУМАИ САРЛАВҲАҲОИ АНГЛИСӢ

Тарчумон хеле зиёд ба мақолаҳои рӯзномаҳо ё мақаллаҳое, ки мавзӯъҳои гуногунро дар бар мегиранд, дучор мешавад. Дар давоми тарчума, баъзе саволҳо метавонанд ба миён оянд оиди тарҷумаҳои сарлавҳаҳои рӯзномаҳо. Хусусияти рушди матбуот дар Иёлоти Муттаҳида ва Британияи Кабир ба тарзи номгузории сарлавҳаҳои рӯзноманигорӣ, усулҳои наврo эҳё карданд ки тарҷумаи он аз сабаби хусусияти махсуси онҳо мушкилоти муайянро ба миён меоварад. Сарлавҳа дар рӯзномаҳои англисӣ ва амрикоӣ нақши муҳим мебозад. Ҳадафи асосии онҳо он аст, ки диққати хонандагонро бо мақсади ҷалб кардани шавқу рағбати онҳо ва ҳатто онҳоро ба ҳайрат овардан аст ва танҳо дар марҳилаи дуюмин дараҷаи сарлавҳа ин функсияи иттилоотӣ ва тавзеҳдиҳанда мебошад. Бо чунин мақсад дар матбуоти англисӣ ва амрикоӣ сабки махсуси ташкили марлавҳои рӯзнома, ки хусусияти хосси луғавию грамматикӣ доранд, истифода мешаванд. Одатан барои номгузории сарлавҳаҳо забони "телеграфӣ"- ро истифода мебаранд, яъне онҳо ба тарзи кӯтоҳ навишта шудаанд, ки тамоми маъноӣ мақоларо ба хонанда расонида метавонанд. Дар айни замон, бо мақсади баланд бардоштани сатҳи фаҳмиши сарлавҳаҳо дар асоси калимаҳои маъмулӣ ва усулҳои одии грамматикӣ сохта мешаванд.

Калидвожаҳо: рӯзнома, сарлавҳа, мақола, тарҷума, грамматикӣ, пайвастшавии фразеологӣ, хабар, фарҳанг, иттилоот, маҷалла.

СПОСОБЫ ПЕРЕВОДА АНГЛИЙСКИХ ГАЗЕТНЫХ ЗАГОЛОВКОВ

Часто нам приходится переводить статьи из газет или журналов на различные темы. Во время перевода могут возникнуть некоторые вопросы связанные с переводом газетных заголовков. Особенности разработки прессы в США и Великобритании оказали заметное влияние на стиль газетных заголовков, перевод которых представляет определенные трудности. Заголовок в английских и американских газетах играет важную роль; его главная цель состоит в том, чтобы привлечь внимание читателя, чтобы вызвать его интерес и даже поразить его, и только, потом заголовку дают информативную и объяснительную функцию. По этой причине в английской и американской прессе был разработан специальный стиль в заголовках газеты, у которого есть характерные особенности - большая выразительность средств грамматики и лексических приемов. Заголовки обычно пишутся на "телеграфном языке", т.е. они написаны в максимально кратких и лаконичных фразах, где все семантически несущественные компоненты пропущены. В то же время, для обеспечения максимально понятных заголовков, они построены на основе общей лексики и самых простых средств грамматики.

Ключевые слова: газета, заголовок, статья, перевод, грамматический, фразеологические сочетания, информация, культура, новости, журнал.

TRANSLATION OF THE ENGLISH NEWSPAPERS' HEADLINES

This article is devoted to studying lexical and grammatical features in newspaper headings. Very often we have to translate newspaper or magazine articles in different topics. In course of translation some questions may arise connected to the translation of newspaper headlines. The peculiarities of development of the press in USA and Great Britain have made a prominent stylistic influence upon the style of newspaper headlines, the translation of which due to their specific character presents certain difficulties. A headline in English and American newspapers plays a rather important role; its main goal is to attract the reader's attention, to provoke their interest and even amaze them, and only in the second place a headline is given an informative and explanatory function - conveyance to the reader of the summary of the given article. Due to such purpose in English and American press a special style of newspaper headlines was formed which has a characteristic feature of great expressiveness of lexical and grammar means. The headlines are usually written in "telegraphic language", i.e. they are written in maximally brief and laconic phrases where all the semantically inessential components are dropped. At the same time, for the aim of securing of maximal understandability headlines are constructed on the basis of common lexis and the simplest grammar means. The given work focuses on the ways of the translation English-speaking headings can be used students and post-graduate students of a philological and linguistic direction.

Key words: newspaper, headline, article, translate, phraselogical combinations, information, cultural, news, magazine.

Сведения об авторе: ***Талабова Тахмина*** – Таджикский национальный университет, докторант Ph.D общеуниверситетской кафедры английского языка. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: **talabova@inbox.ru.** Телефон: **(+992) 987-54-54-47**

Information about the author: ***Talabova Takhmina*** - Tajik national University, PhD, English department. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki Ave. 17. E-mail: **talabova@inbox.ru**. Tel.: **(+992) 987-54-54-47**

А Д А Б И Ё Т Ш И Н О С Ӣ
Л И Т Е Р А Т У Р О В Е Д Е Н И Е

УДК: 891.550

«ЁДДОШТҲО»-И УСТОД АЙНӢ АЗ НАЗАРИ М. ТУРСУНЗОДА

Маҳмадаминов А., Шарифзода Л.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

М. Турсунзода на танҳо бо осори манзуми содаю дилнишини худ дар адабиёти муосири тоҷик мақоми барҷаста дорад, балки осори танқидию адабиётшиносии ӯ низ ҳамчун маҷмӯи мулоҳизаҳои илмию танқидӣ ва таҷрибаи эҷодии адиб баёнгари афкори адабию эстетикии шоиранд, ки таҳқиқи онҳо барои равшан гардидани масъала ва муаммоҳои гуногуни адабиётшиносӣ аз ҳар ҷиҳат арзишманд мебошанд.

М. Турсунзода, хусусан дар солҳои 50-уми асри XX оид ба шахсият ва осори С. Айнӣ дар саҳифаҳои матбуоти ҷумҳурӣ ва берун аз он, хосса матбуоти марказӣ, силсилаи мақолаҳои «Нависандаи маъруфи советӣ» (1953) [11], «Адиб ва олими забардаст» (1953) [12, с.53-57], «Садриддин Айнӣ» (1953) [13, с.8-22], «Айнии мо» (1954) [14, с.33-51], «Ҳайкали ёдгории асосгузори адабиёти советии тоҷик Садриддин Айнӣ» (1956) [15], «Сардафтари адабиёти советии тоҷик» (1958) [16, с.88-94], «Устоди адабиёти тоҷик» (1958) [17, с.140-145] -ро ба нашр расонидааст. Ҳамчунин дар зимни дигар мақолаҳо ва гузоришҳои солонаи Иттифоқи нависандагон ба шахсият ва фаъолияти эҷодии С. Айнӣ ва хусусиятҳои умдатарини осори нависанда низ жарфандешона назар намудааст.

Ҳарчанд М. Турсунзода доир ба «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ мақолаи алоҳида нанавишта бошад ҳам, дар зимни дигар мақолаҳояш дар хусуси ин асари нависанда мулоҳизаҳои қобили таваҷҷуҳ баён кардааст. Аз осори мансури С. Айнӣ аз ҳама беш диққати М. Турсунзодаро «Ёддоштҳо» бештар ба худ ҷалб намудааст. Хусусан, М. Турсунзода ба «Ёддоштҳо», ҳамчун «ганҷинаи ҳазорон образҳои одамон ва тақдири онҳо» [18, с. 209] ва ҳуҷҷати илмию таърихӣ, инчунин инъикоскунандаи ҳақиқати ҳаёт эътибори махсус додааст. Хусусан, мулоҳизаҳои М. Турсунзода оид ба шахсияти устод Айнӣ ва осори ӯ, аз ҷумла «Ёддоштҳо» ва арзёбии рӯзгору ҷойгоҳи С. Айнӣ дар замони шӯравии собиқ, ки аз тарафи М. Турсунзода қиматсанҷӣ шудааст, омӯзанда буда, таҳлили ҳаматарафа мехоҳад. Аз он ки дар ин мақола маҷоли гуфтори тӯлонӣ нест ва хавфи дур гаштан аз мавзӯъ дар миён меояд, аз таҳлили пурраи андешаҳои адабию эстетикии М. Турсунзода даст кашида, танҳо ба таҳлили мулоҳизаҳои характерноки ӯ дар бораи охирин шоҳкории С. Айнӣ – «Ёддоштҳо» қаноат менамоем.

Сухани дигари сазовори гуфтан дар ин маврид ин аст, ки афкори адабию танқидии М. Турсунзода ҳанӯз дар замони зиндагии шоир аз ҷониби адабиётшиносон мавриди омӯзиш ва баҳрабардорӣ қарор гирифта, андешаҳои адабию эстетикӣ ва танқидии ӯ сазовори баҳои баланд гаштаанд. Аз ҷумла, дар ин ҷода хизмати адабиётшиносон Ю. Бобоев [4, с.258-274; 5; 6] ва А. Сайфуллоев арзишманд аст [10, с.44-106]. Адабиётшинос Х. Шарифов низ дар соли 1981 мақолаеро таҳти унвони «Суруди ватан» ба чоп расондааст, ки афкори адабию танқидии М. Турсунзодаро дар бар мегирад. Вале бояд гуфт, ки Х. Шарифов ин масъаларо, асосан, дар осори назмӣ ба таҳқиқ гирифтааст, ки зодаи табъи шоирии М. Турсунзода аст [19, с.105-113]. Ҳамчунин муҳаққиқ С. Аъзамзод низ дар ин ҷода кӯшишҳоеро барои ошкор сохтани ҳақиқати мубоҳисаҳои замони шӯравӣ ва муайян намудани ҷойгоҳи устодони адабиёти тоҷик иқдом намудааст, ки намунаи хуби тозаандешӣ ва муносибати нави адабиро дар нисбати осори замони шӯравӣ бозгӯ менамояд [3, с.85-102].

Нахуст зикри ин нукта ноҷо нахоҳад буд, агар гӯем, ки мулоҳизаҳои М. Турсунзода оид ба осори С. Айнӣ ва хосса «Ёддоштҳо», аз таъкидҳои худи устод Айнӣ, ки дар номаҳои гуногуни худ ба М. Турсунзода ироа намудааст, об мехӯрад. Ба ин далел, ки устод Айнӣ таъсир ва манфаати «Ёддоштҳо»-ро барои ҷавонон ва махсусан ба «ҷавонони ҳавасгори нависандагӣ» (1, с.106) ҳанӯз дар номаҳои 14-уми декабр ва 27-уми декабри соли 1948, ки ба суроғаи М. Турсунзода омадааст, баён намудааст. Устод Айнӣ дар ин номаҳо ба эътирози муқарризон ва адибон бо далелҳои муътамад ҷавоб дода, М. Турсунзодаро ҳамчун ҷавони қобилиятнок шинохта, ба ӯ маслиҳатҳо додааст ва кӯшидааст то ӯро аз ғалатфаҳмии замон берун кашад. Аз ҷумла, устод Айнӣ дар охири мактуби фиристодааш ба М. Турсунзода (аз таърихи 14-уми декабри соли 1948) мегӯяд: «Ин мактуби муфассалро ба ду мақсад ба шумо навиштам: мақсади аввалам ин аст, ки шумо ҷавонед ва қобилияти

калон доред, ҳанӯз ҳамаи қобилияти шумо инкишоф наёфтааст. Аз ман, ки пир шудаам ва дароз дар дунё монданам маълум нест, як ёдгорӣ монад; дуюм ин мактубро ба ҷавонон хонда диҳед, то ки роҳи фоида бурданашон аз «Ёддоштҳо» бо татбиқ кардани инҳо ба асарҳои дигарам – ба онҳо осон шавад» [1, с.107].

Аз ин суханони устод Айнӣ пайдост, ки мақсади ӯ тамоюл ба омӯзиш аз рӯзгор дорад ва мухотабро ба дарки объективонаи асари бадеӣ самтгир месозад. Ба ин восита устод Айнӣ дар симои М. Турсунзода ҳамаи адибонро ба омӯхтани объективонаи ҳаёт ва истифодаи ҷузъиёти воқеаҳои ҳаёт, ки ҳақиқати воқеӣ мебошанд, раҳнамо месозад. Аз ин ҷост, ки М. Турсунзода, чунонки дар зимни ин мақола хоҳем дид, кӯшидааст то ба осори устод Айнӣ объективона ва ҳаққонӣ баҳо диҳад.

Чунонки таъкид рафт, масъалаи омӯзиши афкори адабию танқидии М. Турсунзода характернок аст. Афкори ин устоди сухан, ки замоне сарварии шеъру адаби тоҷикро бар дӯш дошт ва ҳамин рисолат ӯро ба майдони накд бурдааст, аз ҳар ҷиҳат муҳим ва арзишманд мебошад. М. Турсунзода рӯзгори сахту дардноки устод Айниро, ки дар замони феодалию амирсолории Манғитиён гузаштаасту аз ҷониби худи адиб дар «Ёддоштҳо» тасвир шудааст, аз нуқтаи назари замон ва воқеаҳои асоситарине, ки дар асар низ омадааст, баҳо медиҳад. Бинобар ин, М. Турсунзода дар навбати аввал роҳи ҳаёти устод Айниро дар «Ёддоштҳо» ба мушоҳида гирифтааст. Бо ҳамин сабаб, дар гуфтаҳои ӯ зиндагии устод Айнӣ бо таърихи гузаштаи миллати тоҷик ба қиёс гирифта шудааст. Аз ҳамин ҷост, ки М. Турсунзода дар андешаҳои худ ҳаёти халқи тоҷикро аз охирҳои асри XIX ва оғози садаи XX ба зиндагии С. Айнӣ шабеҳ дониста, андешаи қобили таваҷҷуҳеро ба миён меорад ва мегӯяд: «Дар зиндагӣ хеле кам воқеъ мегардад, ки тарҷумаи ҳоли як одам ба тарҷумаи ҳоли халқи ӯ мувофиқ ояд. Саргузашти Садриддин Айнӣ, хушбахтона, айнан ҳамин тавр аст. Роҳи ҳаёти Айнӣ аз солҳои тираи гузаштаи торик то қуллаҳои дурахшони имрӯза бо ҳаёти халқи мо зич вобастааст» [18, с.186]. Илова бар он, таҳлилу мулоҳизаҳои шоир оид ба се қисмати «Ёддоштҳо» ва аз ҷумла сарнавишти С. Айнӣ дар он, аз тарафи М. Турсунзода бештар дар муносибати вай ба сарнавишти нонавиштаи халқи тоҷик ва фоҷиаҳои умумии зиёиёни тоҷик ва маданияту урфу одат омӯхта шуда, ин тарафи масъала дар мулоҳизаҳои ӯ мавқеи асосиро ишғол кардааст. Ба назари мо, ҳамаи ин мулоҳизаҳо барои адабиётшиносии имрӯзаи тоҷик низ ғариб нестанд ва бидуни шубҳа ин навъ омӯзиши осори устод Айнӣ ҳоло аз гузашта дида муҳимтар аст. Аммо ба ҷуз масоили боло, ба назари М. Турсунзода «Ёддоштҳо»-и устод Айнӣ вазифаи дигаре ҳам доштааст, ки он аз талаботи замон сар задааст. М. Турсунзода барои исботи ҳақиқати ин масъала, мегӯяд: «Ва агар мо сели хурӯшони давраҳо, воқеаҳои ҳафтоду панҷсоларо, ки ҳаёти Айнӣ аз онҳо иборат аст, сол ба сол, қадам ба қадам тафтиш карда бароем, як ҳикояе мешавад аз тақдири як халқи тамом, аз он ки халқ чӣ сон аз гадоӣ ва беҳуқуқӣ ба сӯйи бахту саодат ва нур сар бардошта, яке аз шонздаҳ республикаҳои нозанини озод ва баробарҳуқуқи иттифоқи сермиллатро ташкил кард. Барои ҳамин ҳам ҳаёти Айнӣ рамзи роҳи тайкардаи халқи мо шудааст» [18, с.186].

Ин аст, ки М. Турсунзода «Ёддоштҳо»-и устод Айниро ба сифати қомуси ҳаёти халқи тоҷик дар охири асри XIX ва ибтидои садаи XX мешиносад ва роҳи тайкардаи миллати худро аз он меомӯзад. Ин рамз як навъ эҳёи хусусиятҳои миллии халқи тоҷик, аз ҷумла урфу одат, расму оин, ҳунару дониш, гуфтору рафтор, ҳусну малоҳати зиндагию рӯзгордории тоҷикӣ барои миллати тоҷик дар замони шӯравӣ буд. Агарчи ин рамз барои насли нав, ки бо таъсири фарҳанги русу Аврупо аз фарҳанги миллии хеш тиҳӣ шудан доштанд, ғариб менамуд. Вале М. Турсунзода баръакси дигарон, чунонки аз мақолоти ӯ пай мебарем, ба осори устод Айнӣ, аз ҷумла ба «Ёддоштҳо», бо манзари тоҷикона, идеалҳои ба рӯҳияи халқи тоҷик созгор ва рӯҳи озодихоҳонаи ин миллат назар дода, зиндагии устод Айниро «қатрае аз баҳри ашки халқи тоҷик» [18, с.187] донистааст. Суханони зерини М. Турсунзодаро дар бораи зиндагии С. Айнӣ, ки тақдири ҳазорон инсонҳоро дар худ ҷой дода метавонад, ба тақдири халқи тоҷик метавон нисбат дод. Аз ин ҷост, ки М. Турсунзода С. Айниро «сарояндаи тақдири халқ» [18, с.187] шинохта, менависад: «Тарҷумаи ҳоли нимаи якуми зиндагонии С. Айнӣ қатрае аз баҳри ашки халқи тоҷик аст, қатраест, ки талхии рӯзгори садҳо ҳазорон тақдири инсониро дар худ мучассам гардонида, дар ҳар як паҳлуи тоза ва муфассали худ ин талхиро инъикос намудааст. Ҳамаи он чиро, ки халқи ситамдидаи тоҷик диду аз сар гузаронид, Айнӣ ҳам аввал дар айёми кӯдакӣ, баъд дар ҷавонӣ ва дар охир дар вақти марди баркамол шуданаш дид ва аз сар гузаронид. Айнӣ аз ҳамаи боигарии маданияти ҳазорсолаи тоҷикон, ки онро ганҷинаҳои беохири рӯҳи озодихоҳонаи халқ асрҳои зиёде бо эҳтиёт нигоҳ карда омадаанд, ғизо гирифтааст. Ҳамаи он чизе, ки Айнӣ дид, шунид, аз сар гузаронид ва эҳсос намуд, асоси асарҳои минбаъдаи ин сарояндаи тақдири халқ шудаанд» [18, с.187]. Бо ин мулоҳиза ва ҳам дар асоси он М. Турсунзода афкори адабию эстетикии худро дар муносибат бо саргузашти устод Айнӣ ва сарнавишти аз саргузаронидаи миллати тоҷик идома дода, ҷойи дигар мегӯяд: «Оре, саргузашти пурмашаққати пешазинқилобии устод

Айнӣ – саргузашти тираву тори халқи тоҷик мебошад. Тақдири нависанда ва халқ дар он давр мисли ду қатраи об ба ҳам монанд буда, аз ашки одамӣ ҳам шӯртар, аз заҳри қотил ҳам талхтар ва аз шом ҳамториктар буд» [18, с.220]. Ин мулоҳизаҳо дар замони таълифи худ дарёфтҳои муваффақе буданд, ки «Ёддоштҳо»-ро ҳамчун асари замонавӣ ва дар айни замон бузургии устод Айниро муайян намудаанд.

Хотирнишон кардани ин нуктаи муҳим, ки ба масъалаи муносибати М. Турсунзода ба осори адабӣ алоқаманд аст, аз фоида холӣ нест. Гап дар сари ин аст, ки вақте сухан дар боби муносибат бо осори адабӣ меравад, ба чунин андешаи пӯшидае рӯ ба рӯй мезанем, ки дар сурати дарки нодурусти он моро гумони иштибоҳангез фаро мегирад, ки мо таҳлилҳои ба фаҳми замони имрӯза наздикро ҷустуҷӯ мекарда бошем, роҳ додан лозим нест. Яъне мо наметавонем осори адибони шӯравии тоҷик, аз ҷумла «Ёддоштҳо»-ро танҳо ба меъёрҳои имрӯзаи адабиёт таҳлил намоем. Ин роҳи ҷустуҷӯйи ҳақиқати масъаларо худи адабиёти бадеӣ низ муайян менамояд. М. Турсунзода низ ҳамчун фарзанди замони худ «Ёддоштҳо»-ро таҳлил намуда ба натиҷаҳои ҷолиби илмӣ мерасад, ки хеле ҷолибанд.

Ҳамаи ин дарёфтҳо М. Турсунзодаро ба он водор намудаанд, ки дар баробари омӯзиши осори устод Айнӣ мушкилоту бурду бохти тоҷикон ва роҳҳои таҳаввули зиндагии онҳоро аз мавқеи илмӣ ва диди шоирона тадқиқ намояд ва раванди тағйирёбии ҷомеаи инсониро дар мисоли тақдири як ҷавонбухороии ҷабрдидаи ба мақсад расидаю миллатсоз – устод Айнӣ ба таҳқиқ бигирад. Аз ин ҷост, ки ӯ дар иртибот ба масоили мазкур мегӯяд: «Айнӣ суруди аҷиби муҳаббат ба инсон, рӯшноӣ ва саодатро то рӯзҳои хушбахтона ва равшани мо оварда расондааст» [18, с.187]. «Биёед, – дар идома хотирнишон месозад М. Турсунзода, – ба шаҳодати худи ӯ, ба шаҳодати нависанда, ба шаҳодати муосири ҳаёте, ки абадан гузашта рафтааст, муроҷиат кунем, биёед ба таърихшиноси халқи тоҷик, ба таърихи халқи мо аз замонҳои Рӯдакӣ то соатҳои охирини аморат муроҷиат кунем, – халқи тоҷик чӣ номҳои бузург ва сарнавиштҳои пур аз мусибат дорад!» [18, с.187]. Ҳарчанд М. Турсунзода воқеияти дар «Ёддоштҳо» аксёфтаро як чизи «абадан аз миёнрафта» мешиносад, ки усулан бар хилофи принсипи эҷодии устод Айнист. Вале боз аз он арзишҳое, аз қабили муборизаи оммаи халқи заҳматкаш барои озодию хушбахтӣ, шаъну шуҳрати инсонӣ, қаҳрамониҳои аҷдодон, таҷовузнопазирии номуси инсонӣ, муҳаббат ба гузаштаи худ, гӯш додан ба васиятҳои падарону бобоён барои ӯ қобили пазироиш аст. Дар ҳамин асос мулоҳизаҳои М. Турсунзода, ки ба хусусиятҳои хосси миллат вобастаанд, равшан ба мушоҳида мерасанд. Ба эътирофи М. Турсунзода ва дигар адибони давраи шӯравӣ, инчунин ахбори сарчашмаҳо таърихи чандинҳазорсолаи инсоният бар ин гувоҳ аст, ки халқи тоҷик дар замони истибдоду истисмор ва даври оташу хун ҳам забон ва адабиёти худро нигоҳ дошт, тараққӣ дод ва нобиғагонро ба тамаддуни ҷаҳонӣ эҳдо намуд. Аз ин ҷост, ки вуҷуди халқи тоҷик дар шароити низоъҳои феодалӣ, ҷангҳои ғоратгаронаи дохилӣ ва дар дами шамшеру зери тозиёна ва ниҳоят дар зери ситами манғит қарор гирифтани халқи тоҷик шоҳиди ҳоланд, ки тоҷикон бо он фишору тазйиқ ва маҷбуриятҳои дар ҷисму ҷонашон буда мезистанд, кишт мекарданд, шаҳрҳо барпо мекарданд, ёдгориҳои аҷиби меъморӣ месохтанд, рӯдҳои обёрикунанда меканданд, сурудҳои дилчаспи зиндагиофар эҷод мекарданду бо мусиқӣ мехонданд. Ҳамаи ин рамзи мубодилаи афкор ва барқарорӣ ва то ҳадде устувории муносибатҳои иҷтимоии халқи тоҷик аст. Аз тарафи дигар, ин хусусиятҳо, ки меҳвари осори устод Айниро низ ташкил медиҳанд, таваҷҷуҳи М. Турсунзодаро ба худ ҷалб намудаанд. М. Турсунзода дар мақолаҳои ҷашнии худ оид ба осори устод Айнӣ бисёр суханҳо гуфтааст. Чунончи дар боло дидем, пеш аз ҳама, дар гуфтори шоир воқеаҳои замони С. Айнӣ ва муборизаи озодихоҳонаи халқи ҷабрдидаи тоҷик бар истисмору ноадолатиҳои замон мавқеи асосӣ доранд. Роҷеъ ба ин масъала ба назар мерасад, ки муносибати ӯ на танҳо ба «Ёддоштҳо», балки ба ҳамаи осори устод Айнӣ объективона сурат гирифтааст. Барои М. Турсунзода дар осори С. Айнӣ, махсусан дар «Ёддоштҳо», тасвири рӯҳи шикастнопазири халқ ва муборизаи он баҳри озодии худ мавзӯи асосӣ ба ҳисоб меравад. Ба назари шоир, воқеаҳо ва фактҳои таърихии зиндагии як халқ дар симои як шахс аз доираи қудрати суханофарӣ ва имконоти тасвир берун буда, эҷодкор арзиши бадеии сухани худро аз вусъати фаро гирифтани ҳаводиси образноки ҳаёти худ, ки типро дар шароити типӣ ба вуҷуд меорад, гирифта метавонад. Ба иборати дигар, арзиши як воқеияти типӣ ба андозаи умумияти он ба тақдири дигарон ва умуман тақдири инсон вобаста аст. Дар ин ҷо вазифаи ҳақиқатбаёнӣ, ё тасвири реалистӣ аз назари воқеияти замон умумӣ, дар айни он типӣ, тавъам зуҳур мекунад. Аз ин ҷост, ки М. Турсунзода мегӯяд: «Чунонки занбӯр аз гулҳои бешумору гуногун ба лонаи худ зарраҳои қиматбаҳои ангубинро бо ҷидду ҷаҳд ҷамъ мекунад, Айнӣ ҳам аз саҳро ва киштзорҳои таърихи бойи тоҷикон воқеаҳо ва фактҳоро интихоб карда, ба ганҷинаи солномаи халқи мо чун шоҳиди ҷидду ҷаҳд ва анъанаҳои озодихоҳонаи доимии худ дохил мекунад» [18, с.190]. Ин андеша барои хизмати бедареғи устод Айнӣ ташбеҳи равшанест. Дар боби образҳо ва шароити типӣ дар «Ёддоштҳо» М. Турсунзода ҷойи дигар таъкидан мегӯяд: ««Ёддоштҳо»-ро хонда истода,

кас на танҳо ба мушоҳидакории нозуки Айнӣ ҳайрон мешавад, балки ба ҳофизаи беандозаи ӯ, ки ганҷинаи ҳазорон образҳои одамон ва тақдири онҳо, ганҷинаи китобҳои хонда ва сурудҳои бишнида гардидааст, ҳайрон ва мафтун мешавад» [18, с.209].

Дигар ин ки, гуфтаҳои М. Турсунзода аз маърифати бадеӣ сарчашма гирифта маърифати илмиро тавлид намудаанд. Илова бар он, онҳо гӯё якдигарро ба вуҷуд оварда, хусусияти нормативии андешаҳои адабию эстетикии М. Турсунзодаро бунёд гузоштаанд. Яъне М. Турсунзода ин ду ҷанбаро асос қарор дода, ба адабиёти бадеӣ ворид мегардад ва андешаҳои худро боз ҳам жарфтару пурвусъат мегардонад. Аз ин нуқтаи назар, М. Турсунзода ба таҳлили саргузашти устод Айнӣ ворид гардида, чунин мулоҳизаи ҷолибро ба миён мегузорад: «Бачагӣ ва ҷавонии Айнӣ дар байни халқ гузаштааст. Ӯ ба дарди халқ дардманд буда, ба ғазаби халқ – дар ғазаб, ба шодии ӯ шодмон буд» [18, с.191]. Яъне онҳо – халқу Айнӣ дар ягонагии худ гӯё шарҳу эзоҳи минбаъдаро талаб нахоҳанд кард. Илова бар он, гадоию бенавоии халқ ва Айнӣ қиёсан гирифта шудааст. «Гадоӣ ва бенавоии садҳо ҳазорон, – менависад М. Турсунзода, – ва боигарии баъзеҳо, беҳуқуқии тамоми халқ ва ҳукмронии мутлақу бераҳмонаи тӯдаи ҳукмрон – ин ҳақиқати талхи ҳаётро ҳеҷ як тумани қонунҳо, ҳеҷ як сураву дуо аз чашмони тезбин ва дили кунҷков панаҳ карда наметавонистанд» [13, с.11]. Ӯ кӯшидааст исбот намояд, ки «Айнӣ бо ҷидду ҷаҳди олиҳимматона ба халқ ёрӣ расондан, дар роҳи пешгирифтааш далерона ва дилсофона пеш рафтааст» [18, с.193].

Ин мулоҳизаҳои адабию эстетикии М. Турсунзода дар нисбати «Ёддоштҳо»-и устод Айнӣ, сарфи назар аз номувофиқатии шаклу мазмуни шиори замон – адабиёти шаклан миллию мазмунан сотсиалистӣ, ки зодаи талаботи замони нав буд ва муаллиф бо он ҳамовозӣ кардааст, дар заминаи беҳтарин арзишҳои инсонӣ ва миллии гузашта бунёд ёфтааст. Аз ин ҷост, ки М. Турсунзода осори устод Айниро ҳамчун осори миллӣ мешиносад ва маҳорати ӯро дар офаридани асаре, ки дар хазинаи адабиёти ҷаҳонӣ ҷой мегирад, муаррифӣ менамояд: «Айнӣ ҳамчун нависанда ба куллӣ интернатсионалӣ мебошад. Асарҳои Айнӣ, албатта, тамоман миллианд, чунонки ҳамаи характери эҷодиёти вай тамоман миллист, аммо маҳз маҳорати калони нависандаи миллӣ ӯро ба интернатсионализми ҳақиқӣ оварда мерасонад» [18, с.206]. Аз он ки адабиёти бадеӣ як навъи санъат асту боз навъи махсуси мафкураи ҷамъият низ ҳаст ва дар давраи аввали адабиёти шӯравии тоҷик он ҳамчун ифодакунандаи мафкураи ҳоким бештар баҳо дода мешуд, М. Турсунзода низ аз ин селоби замон бар канор намондааст. Вале ба назари М. Турсунзода нависандаи замони нав бояд аз ҳаёт чизи асосиро ёфта гирад, моҳияти типҳои инсонӣ, зебоӣ ва бузургии одами замонро нишон диҳад, он вақт метавонад вусъат ва мураккабии ҳаётро дарк намояд ва дар офаридани асари бадеӣ қалам занад. Ӯ бо ин роҳ кӯшидааст, ки маҳорати баланди асарофаринии устод Айниро собит созад ва таҷрибаи онро барои худ ва дигарон омӯзонад. «Бояд одилона иқрор шавем, ки на ҳамаи насрнависони мо мисли Садриддин Саидмуродович Айнии муҳтарами мо ҳаққонӣ тасвир кардани ҳаётро омӯхтаанд» [18, с.212].

М. Турсунзода дар охири мақолаи гузоришии худ қувваи эҷодии устод Айниро ба дарёҳои кӯҳии диёрамон шабеҳ дониста, беинтиҳоӣ ва хушкнашавандагии онро ба воситаи ин ташбеҳ таъкид намудааст.

Ҳамин тавр, мулоҳизаҳои адабию эстетикии М. Турсунзода дар бораи «Ёддоштҳо», чунонки дидем, дар замони таълифи худ дарёфтҳои муваффақе буданд, ки «Ёддоштҳо»-ро ҳамчун асари замонавӣ, миллӣ ва ҷаҳонӣ муаррифи намуданд. Метавон гуфт, ки М. Турсунзода ҳанӯз дар замони таълифи ҷилдҳои севуму чоруми «Ёддоштҳо» ба ин асар баҳои сазовор асарро дода, арзиш, нақш ва мақоми онро дар таърихи адабиёти нави тоҷик дурусту ҳаққонӣ муайян намудааст.

А Д А Б И Ё Т

1. Айнӣ С. Ба рафиқ Турсунзода // Шарқи сурх. – 1956.– №4. – С. 107-110.
2. Айнӣ С. Ёддоштҳо (Чаҳор қисм дар як китоб) // Энсиклопедияи насри муосири тоҷик. Асари бадеӣ. – Душанбе: Сарредаксияи илмии Энсиклопедияи миллии тоҷик, 2009. – 680 с.
3. Аъзамзод С. Нақди афкори Мирзо Турсунзода ва ду марҳилаи муносибат ба мероси адабӣ // Адабиёт ва маърифати нақд (Маҷмӯаи мақолаҳо). – Хуҷанд: Анис, 2012. – 200 с.
4. Бобоев Ю. Мирзо Турсунзода – ҳаёт ва эҷодиёти ӯ. Монография / Ю. Бобоев. – Сталинобод: Нашриёти Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон, 1961. – 308 с.
5. Бобоев Ю. Сипаҳсолори назм. Монография / Ю. Бобоев. — Душанбе: Ирфон, 1971. — 288 с.
6. Бобоев Ю. Певец солнечных вершин. Монография / Ю. Бобоев. — Душанбе: Ирфон, 1978. — 328 с.
7. Брагинский И.С. Ҳаёт ва эҷодиёти Садриддин Айнӣ. Монография / И.С. Брагинский. – Душанбе: Ирфон, 1968. – 196 с.
8. Маҳмадаминов А. Айнишиносӣ ва замони ҳозира (Маҷмӯаи мақолаҳо) / А. Маҳмадаминов. – Душанбе: Эҷод, 2005. – 160 с.
9. Муҳаммадҷони Шакурии Бухороӣ. Равшангари бузург. Монография / Муҳаммадҷони Шакурии Бухороӣ. – Душанбе: Адиб, 2006. – 340 с.

10. Сайфуллоев А. Мирзо Турсунзода: Очерки ҳаёт ва эҷодиёти шоир. Монография / А. Сайфуллоев. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 464 с.
11. Турсун-заде М. Выдающийся советский писатель // Правда. – 1953. – 27 апреля. – № 117 (12685). — С. 3.
12. Турсунзода М. Адиб ва олими забардаст // Коммунисти Тоҷикистон. – 1953. – № 4. – С. 53-57.
13. Турсунзода М. Садриддин Айнӣ// Шарқи сурх. – 1953. – № 4. – С. 8-22.
14. Турсун-заде М. Наш Айни // Таджикская советская литература. – Сталинабад: Таджикгосиздат., – 1954. – С. 33-51.
15. Турсунзода М. Ҳайкали ёдгории асосгузори адабиёти советии тоҷик Садриддин Айнӣ // Тоҷикистони советӣ. – 1956. – 17 декабр. — № 344. — С. 2.
16. Турсунзода М. Сардафтари адабиёти советии тоҷик // Шарқи сурх. – 1958. – № 5. – С. 88-94.
17. Турсун-заде М. Мастер таджикской литературы // Литературный Таджикистан. Книга 2. – 1958. – С. 140-145.
18. Турсунзода М. Садриддин Айнӣ // Куллиёт. Иборат аз шаш ҷилд. Ҷилди III. Осори адабӣ-танқидӣ /Мураттиб ва муаллифи эзоҳот Ю. Бобоев. – Душанбе: Ирфон, 1979. – С. 186-216. – 432 с.
19. Ҷумъаев Ш. Айнӣ ва Турсунзода / Ш. Ҷумъаев // Мактаби советӣ. — 1975. — №4. — С. 30-34.
20. Ҷумъаев Ш. Реализми сотсиалистӣ аз назари М. Турсунзода / Ш. Ҷумъаев // Мактаби советӣ. — 1979. — №10. - С. 29-33.
21. Шарифов Х. Услуб ва камолоти сухан (Маҷмӯаи мақолаҳо) / Х. Шарифов. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 176 с.
22. Шукуров М. Хусусиятҳои ғоявию бадеии «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ. Монография / М. Шукуров. – Душанбе: Дониш, 1966. – 260 с.

«ЁДДОШТҲО»-И УСТОД АЙНӢ АЗ НАЗАРИ М. ТУРСУНЗОДА

Дар мақола андешаҳои М. Турсунзода оид ба «Ёддоштҳо» баррасӣ гардида, таъкид мегардад, ки М. Турсунзода ба асар, ҳамчун «ганҷинаи ҳазорон образҳои одамон ва тақдири онҳо» ва ҳуҷҷати илмию таърихӣ, инчунин инъикоскунандаи ҳақиқати ҳаёт эътибори махсус додааст. Хусусан, мулоҳизаҳои М. Турсунзода оид ба шахсияти устод Айнӣ ва осори ӯ, аз ҷумла «Ёддоштҳо» ва арзёбии рӯзгору ҷойгоҳи С. Айнӣ дар замони шӯравии собиқ, ки аз тарафи М. Турсунзода қиматсанҷӣ шудааст, таҳлил гардида, дар ҳамин замина таъкид мегардад, ки муносибати ӯ на танҳо ба «Ёддоштҳо», балки ба ҳамаи осори устод Айнӣ объективона сурат гирифтааст. Барои М. Турсунзода «Ёддоштҳо» инъикоскунандаи рӯҳи шикастнопазири халқ ва муборизаи ӯ баҳри озодии инсон қобили андеша аст. Ба назари шоир, агарчи воқеаҳо ва фактҳои таърихии зиндагии як халқ дар симои як шахс аз доираи қудрати суханофарӣ ва имконоти тасвир берун бошад ҳам, эҷодкор арзиши бадеии сухани худро аз вусъати фаро гирифтани ҳаводиси образноки ҳаёти худ, ки типро дар шароити типӣ ба вуҷуд меорад, гирифта метавонад. Ин мулоҳизаи характернокро М. Турсунзода аз мутолааи «Ёддоштҳо» дарёфт намудааст. Яъне арзиши як воқеияти типӣ ба андозаи умумияти он ба тақдири дигарон ва умуман тақдири инсон вобаста буда метавонад. Дар ин ҷо вазифаи ҳақиқатбаёнӣ, ё тасвири реалистӣ аз назари воқеияти замон умумӣ, дар айни он типӣ, тавъам зуҳур мекунад, ки дар маркази диққати М. Турсунзода қарор гирифтааст. Ҳамчунин дар мақола таъкид мегардад, ки мулоҳизаҳои адабию эстетикии М. Турсунзода дар бораи «Ёддоштҳо» дар замони таълифи худ дарёфтҳои муваффақе буданд, ки «Ёддоштҳо»-ро ҳамчун асари замонавӣ, миллӣ ва ҷаҳонӣ муайян намудаанд. Метавон гуфт, ки М. Турсунзода ҳанӯз дар замони таълифи ҷилдҳои севуму чоруми «Ёддоштҳо» баҳои сазовор ба ин асарро дода, арзиш, нақш ва мақоми онро дар таърихи адабиёти нави тоҷик дурусту ҳаққонӣ муайян намудааст.

Калидвожаҳо: «Ёддоштҳо», С. Айнӣ, М. Турсунзода, мулоҳизаҳои характернок, ганҷинаи образҳо, муносибати объективона, тафаккури миллӣ, моҳияти типҳои инсонӣ, тасвири реалистӣ.

«ВОСПОМИНАНИЯ» САДРИДДИНА АЙНИ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ МИРЗО ТУРСУНЗАДЕ

В статье подвергается тщательному анализу размышления М.Турсунзаде о “Воспоминаниях” Айни. Турсунзаде к данному шедевру новой таджикской прозы относится с глубоким уважением, признавая его “как кладезь тысячи человеческих образов и их судеб”, научно-историческим документом, отражающим жизненную правду и действительность таджикского народа в конце 19-го и начале 20-го вв. По мнению М. Турсунзаде, “Воспоминания” Айни образно и всесторонне отражает непоколебимый дух таджикского народа в борьбе за свободу и независимость. Художественная ценность данного произведения, по его суждению, характеризуется тем, что художественное воплощение исторических фактов и событий вполне соответствуют реалистическому методу изображения действительности, т.е. стремлению писателя к верности художественного изображения действительности, точности воспроизведения жизненных отношений, связей и противоречий жизни, жизнеподобию представленной художественной картины. Особую ценность представляют литературно-эстетические воззрения М. Турсунзаде относительно данного произведения Айни. Турсунзаде, верно отмечая огромный вклад творчества Айни в обогащение таджикской прозы, оценивает “Воспоминание” как современное, национальное и мировое произведение. Большая заслуга Айни в том, что он в данном шедевре художественно осмыслил диалектику происходящих событий, правдиво изображая действительность и детально воспроизводя типичные характеры в типичных обстоятельствах.

Ключевые слова: “Воспоминания” Айни, объективное отношение, национальное мышление, тип, типические обстоятельства, реалистическое изображение, образ, воззрение.

“REMINISCECES” OF SADRIDDIN AYNI FROM THE VIEWPOINT OF MIRZO TURSUNZODA

The article is subjected to a careful analysis of M. Tursunzoda's reflections on "Reminiscences" by Ayni. Tursunzoda thinks of this masterpiece of modern Tajik prose with deep respect, recognizing it as "a fount of thousands of human images and destinies," as a scientific and historical document reflecting the life truth and reality of the Tajik people in the late 19th and early 20th centuries. According to M. Tursunzoda, "Reminiscences" of Ayni figuratively and comprehensively reflects the unshakable spirit of the Tajik people in the struggle for freedom and independence. The artistic value of this work, in his judgment, is characterized by the fact that the artistic embodiment of historical facts and events fully correspond to the realistic method of depicting reality, i.e. the aspiration of the writer for the fidelity of the artistic representation of reality, the accuracy of reproduction of life relations, the bonds and contradictions of life, the likelihood of the presented situation. The literary and aesthetic views of M. Tursunzoda about this work of Ayni have a particular value. Tursunzoda, rightly noting the huge contribution of Ayni's creativity in enriching of Tajik prose, evaluates

"Reminiscences" as a modern, national and worldwide work. A great merit of Ayni is that in this masterpiece he artistically comprehended the dialectics of the events which take place, truthfully depicting reality and reproducing in detail typical characters in typical circumstances.

Key words: "Reminiscences" of Ayni, objective attitude, national thinking, type, typical circumstances, realistic image, image, view.

Сведения об авторе: ***Шарифзода Лутфулло Абдулло*** – Таджикский национальный университет, аспирант кафедры теории и новейшей персидско-таджикской литературы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. E-mail: **sharifzodal@mail.ru.** Телефон: **(+992) 985-86-86-46**

Information about the author: ***Sharifzoda Lutfullo Abduiio*** – Tajik National University, the aspirant of chair theory and the latest tajik-persian. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 17.
E-mail: **sharifzodal@mail.ru.** Tel.: **+(992) 985-86-86-46**

УДК: 891.550-1 (575.3)

ТАСВИРИ ИШҚУ МУҲАББАТ ДАР ҒАЗАЛҲОИ МИРЗО ҒОЛИБ

Раҷабов Ҳ.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мирзо Асадулло Ғолиб кист, аҳли илму адаб хуб мешиносад. Вале мо як бори дигар кӣ будани ин шоири нотакрорро аз назари шахсиятҳои шинохтаи фарҳанг ёдовар мешавем. Яке аз адабиётшиносони намоёни Покистон профессор Зафар Ҳошимӣ дар китоби худ “Мизони урду” роҷеъ ба як силсила шоирони урдузабон маълумотҳои муфид дода, чун сухани ҷамъбастӣ ба хислату калому мақоми ҳар яки онҳо баҳогузории ҷолибе кардааст. Аз ҷумла, Анисро “Тоҷдори иқлими сухан”, Муҳаммад Иқболро “Марҳами рози даруни майхона”, Маҷозро “Шоири ҷамолу ҷалол”, ”Назири Акбарободиро “Назир – як бе назир шоир”, Аҳмад Надим Қосимиро “Шоири сулҳу оштӣ” ва Мирзо Ғолибро “Донои румузи ину он” номидааст [6]. Профессор Сироҷулло Салом бошад Ғолибро чун “Фазилатбахши ғазал” шинохтааст [14, с.75]. Доктор Зуҳур Аҳмад Аъвон наздик ба 200-солагии Ғолиб чунин арз кардааст: “Ғолиб тамоми умр аз зиндагӣ гила дошт. Агар имрӯз Ғолиб зинда мешуд, пас медид, ки замона чи қадар ӯро дар ёд нигоҳ доштааст” [7, с. 71]. Олим ва маорифпарвари маъруфи Ҳиндустон Саид Аҳмадхон (1817-1898) Мирзо Ғолибро ҳамчун “Андалеби баҳористони сухангустарӣ ва тӯтии шакаристони маънипарварӣ” ба қалам додааст” [2, с. 4]. Ҳамин тариқ, даҳҳо муҳаққиқон Ғолибро аз диди худ кашф намудаанд. Лекин барои ҳамаашон муҳим ин аст, ки Ғолиб ҳунари хуби ғазалсароӣ доштааст. Аз назари адабиётшиноси тоҷик Абдуллоҷон Ғаффоров низ ин нуқта пинҳон намондааст: “Дар ҳақиқат, дар асри XIX ҳеҷ яке аз шоирони форсизабони Ҳиндустон мисли Ғолиб ғазалҳои дилкашу латиф эҷод карда натавонистаанд” [2, с. 100]. Ҳоло дар Тоҷикистон ба назари мо нисбат ба Муҳаммад Иқбол аз Ғолиб сухан гуфтан камтар шудааст. Мо мушоҳида кардем, ки тасвири ишқу муҳаббат дар ғазалҳои Ғолиб каме дар канор мондааст, барои ҳамин ҳам иброз кардани чанд нуқтаеро зарур донистем.

Мирзо Асадулло Ғолиб (1797-1869) дар қатори бузургтарин шоирони Ҳиндустон, ки бо забонҳои урду ва форсӣ асарҳо эҷод кардаанду дар ҷаҳон маҳз ҳамчун шоирони дузабона шинохта мешаванд, ҷой гирифтааст. Вай, Алтоф Ҳусайни Ҳолӣ (1837-1914) ва Муҳаммад Иқбол (1877-1938) – се нобиғаи адаби Ҳиндустон ба забонҳои форсӣ ва урду асарҳои безавол офаридаанд. Ҳар кадоме аз ин адибон ба мисли ҳамаи дигар шоирони маъруф маҳорати шеъргӯии худро, чун анъана, дар жанри ғазал низ санҷидаанд. Ин жанри адабӣ асрҳост, ки ҳамчун меъёри дар таҷриба имтиҳоншуда, барои ифшо намудани ҳунари назмофарӣ ва баёни эҳсоси хос, ки зиёдтар бо тасвири ишқу муҳаббат ва сӯзишу хушҳолии дӯстдорон пайваста аст, хизмат мекунад. Агар мо ғазалҳои ин ё он шоирро омӯхта ба хулосае оем, ки ин адиб дар навохтани торҳои нозуки ишқу муҳаббат ва ҳар навъ эҳсоси ба онҳо наздику ҳампаҳлу ба қуллаҳои баланде расидааст, хулоса мекунем, ки вай олитарин мақому эҳтирому ихлосро дар олами ҳамешабаҳори ошиқон ҳосил намудааст. Мирзо Асадулло Ғолиб, бе муболиға, аз ҷумлаи чунин шоирон буд, ки ба даҳҳо масъалаҳои муҳимми замони худ дахолат карда бошад ҳам, тамоми умр аз эҷоди ашъори диловези ишқӣ даст накашидааст. Дар тасвири ишқу муҳаббат ва дар баёни зебоиҳои маъшуқа ҳар як шоир ҳамон вақт мукаммалтар муваффақ мешавад, ки худ ошиқи воқеӣ бошад, ба қадри нозу адоҳо ва карашмаҳои дилбар расида тавонад, чун зебопараст табъу майлу фаҳмиши комили зебоӣ дошта бошад ва, албатта, агар хислати зиндадилӣ дар ӯ дида шавад. Агар шоир худ ошиқ набошад магар ба пуррагӣ метавонад дар дигар дилҳо оташи ишқро фурӯзон кунад, метавонад аз ишқе сухан гӯяд, ки ҷозибае, алангае, сӯзише дошта бошад? Метавонад печу тоби ишқи воқеиро фаҳмида тасвир намояд? Ишқ пурзӯртарин эҳсос аст. Агар ҳамин тавр намебуд, магар Соиб чунин мегуфт:

Оламеро оҳи дардолуди ман девона кард,
Ҳеҷ кофар нашнавад бӯйи кабоби ишқро...
Аз каманди риштаи умри абад сар мекашид,
Хизр агар меёфт қадри печутоби ишқро [15, с. 65].

Ғолиби ошиқ ба нодории худ махсус ишора карда, соҳиби дигар навъ хазина буданашро пинҳон надоштааст. Ба қадри моҳрӯён расидан, муҳаббати ба онҳо доштаро чун сарвату мероси худ донистан ва ҳар нишони аз зебосанамҳо пеши худ мавҷудбударо азизу қиматбаҳо ҳисобидан ва ҳамаи инро чун дороии бебаҳо тасвир кардан - ҳадафи зиндагии шоир будаст, вагарна ба ин тавр гуфтан майл намекард:

Shavq har rang raqibi saru saman nikla,
Qais tasvir ke parde men bhi uryan nikla...
Chand tasviri buton, chand hasinon ke khutut,
Ba'di marne ke mere ghar se yeh saman nikla [4, с. 9].

Шавқ ҳар ранг чун рақиби сару сомон баромад,
Қайс ҳам дар пардаи тасвир урён баромад.
Чанд тасвири бутон, чанд номаи зебосанам,
Баъди мурдан аз хонаи ман чунин сомон баромад.

Ба ишқ сару кор доштан кори ҳар кас нест. Мисле ки Махфӣ гуфтааст: "Нест кори ҳар касе ин шеваи махсуси мост". Муҳаммад Иқбол низ ишқу ишқбозиро кори саҳл намедонад;

Ishq tinat men furumaya nahin misli havas,
Pari shahbaz se mumkin parvazi magas [8, с. 682].

Ишқ табиатан фурӯмоя нест мисли ҳавас,
Бо пари шаҳбоз мумкин нест парвози магас.

Адабиётшиноси ҳиндӣ Насим Қурайшӣ ба зиндадилӣ ва ҳунари ғазалгӯйи шоир ишора карда гуфтааст: "Ғолиб шахси басо зиндадил, шугуфтамизоҷ ва боахлоқ буд. Ба шогирдонаш муҳаббати зиёд дошт. Дар вақти ба урду ғазал гуфтан дараҷаи олии нозукиҳои хаёлоту ҷазаботро изҳор менамуд" [9, с. 119]. Алтоф Ҳусайни Ҳолӣ бошад Ғолибро нуктадон, нуктасанҷ ва нукташинос гуфтааст. Ҳоло тақрибан 200 сол мешавад, ки Ғолиб ҳамчун шоири беҳамто машҳур аст ва мақолаву рисолаҳои зиёде бахшида ба ин адиби нозукбаён иншо шудаанд. Садҳо муҳаққиқони ҳиндустонӣ ва хориҷӣ миёни сухансароёни форсиву урду адиби бузург будани Мирзо Асадулло Ғолибро махсус ёдовар шуда, умри тӯлонӣ дидани мероси адабии ӯро борҳо таъкид кардаанд. Худи Ғолиб ҳам дар яке аз асарҳояш пешгӯйӣ кардааст, ки баъди фавташ низ шуҳрати шеъраш оламгир хоҳад шуд:

Нози девонам, ки сармасти сухан хоҳад шудан,
Ин май аз қаҳти харидорӣ, куҳан хоҳад шудан.
Кавкабамро дар адам авҷи қабуле будааст,
Шуҳрати шеърам ба гетӣ баъди ман хоҳад шудан [3, с. 163].

Ҳамин матлабро шоир дар поёни яке аз ғазалҳои урдуяш низ ишора кардааст, ки "Mein andalebi gulshani naafarida hun" (Ман андалеби гулшани ноофаридаам), яъне пас аз вафотам низ қадрдонҳои суханам пайдо мешаванд. Шоир, албатта, огоҳ будаст, ки ӯро суханшиносон чун шоири нотакрор ва бемисл пазируфтаанд. Байти зер, ки шомили яке аз ғазалҳои ӯст ин андешаро тасдиқ мекунад:

Hein aur bhi dunya men sukhanvar bahut achhe,
Kahte hein, ki Ghalib ka he andazi bayan aur [4, с. 59].

Дар дунё боз суханварони хуб бисёранд,
Мегӯянд, вале Ғолибро ҳунари сухандонӣ дигар аст.

Ғазалиёти форсиву урдуи Ғолиб мазмунҳои гуногунро дар бар мегиранд. Масъалаи шаробро ҳам фаромӯш накардаасту рӯзи қиёматро ҳам, ҷоҳилии замонаву мушкилоти рӯзгорро ҳам:

Ghalib chutti sharab par ab bhi kabhi-kabhi,
Pita hun rozi abru shabi mahtab men [4, с. 85].
Гоҳ-гоҳе аз шароб Ғолиб, таваққуф кардай, лек
Дар рӯзи абр ҳам менӯшаму дар шаби моҳтоб ҳам.

Nahin, ki mujh ko qiyamat ka itiqad nahin,
Shabi firaq se rozi jaza ziyad nahin [4, с. 93].
Нест ин тавр, ки бар қиёмат эътиқодам нест,
Рӯзи ҷазоро ҷазо аз шаби фироқ зиёд нест.

Go main raha rahini sitamhoe rozgar,
Lekin tere khiyal se ghafil nahin raha [5, с. 882].
Ҳарчанд, ки ман зери ситамҳои рӯзгор будам,
Лекин ҳеҷ гоҳ ёди ту аз хаёлам дур набуд.

Дар яке аз ғазалҳояш Ғолиб аз зиндагии душвораш, гирифтори ташвишҳо буданаш, пушаймон аз зиндагии пуштисаркардааш ва ғайра ёдовар мешавад, вале пӯшида намемонад, ки шоир дар ҳар навиштааш танҳо зиндагии шахсии худро дар назар надорад. Олами андешаҳои ӯ фарохтар аз он аст, ки мо тахмин мекунем:

Хуш бувад фориғ зи банди куфру имон зистан,
Ҳайф кофир мурдану овоҳ мусулмон зистан.
Шеваи риндони бепарвохиром аз ман мапурс,
Ин қадар донам, ки душвор аст осон зистан...
Рӯзи васли ёр ҷон деҳ варна умре пас аз ин,
Ҳамчу мо аз зистан хоҳӣ пушаймон зистан [3, с. 159].

Лекин бо вуҷуди ҳамаи ин дили шоир ҳамеша моил ба он будаст, ки бештар аз ишқу муҳаббат лаб во кунад. Дар яке аз рубоиёташ аз муҳаббат хеле зиёд сухан гуфтанашро такрор ба такрор таъкид намудааст. Ҳанӯз ба ашъори Ғолиб бевосита шинос нашуда танҳо ба мазмуни ҳамин рубоии шоир агар нигоҳ кунем, саршори ишқу муҳаббат будани тамоми эҷодиёти ӯ ифшо мешавад:

Хондем суханҳои муҳаббат бисёр,
Рондем суханҳои муҳаббат бисёр.
Рафтем охир зи оламу дар олам,
Мондем суханҳои муҳаббат бисёр [3, с. 190].

Мушкилоти зиндагии Ғолиб кам набуданд, тавре, ки худ гуфтаст: ”Роҳати худ ҷустаму ранҷи фаровон ёфтам” [3, с.142].

Адиб ҳар як ранҷе, ки медид он дар қалби ӯ захме мегузошт, ки табобаташ сангин буд, барои ҳамин ҳам вай рӯй ба олами ишқ меовард, дарди дил мегуфт ва худро таскин медод. Байти поёнӣ ҳам аз нороҳатии шоир хабар медиҳаду ҳам аз он, ки чӣ нақше мавзӯи ишқ дар осораш дорад:

Ҳар матлае, ки резад аз хомаам, фиғонест,
Ҷуз нағмаи муҳаббат созам наво надорад [3, с.96].

Дар хазинаи ғазалҳои Ғолиб ғазалҳое ҳастанд, ки аз оғоз то ба анҷом васфи ҷонона, зебосанам, дилбаре, ки дар ҳусну ҷамол, меҳрубонӣ, оқилӣ, бо як нигоҳ маҳв кардани ошиқ, дар ҳар навъ санҷидан, дар дилбурдану дилбохтан, хулоса, дар ҳама гуна муносибаташ аз кадом паҳлуе, ки дида нашавад, беҳамтост. Шоир дар чеҳра, ахлоқ, муносибат ва кирдори дилбар, ки бо ҳар ранг ифшо мешавад, зебоии нотакрорро мебинад. Маъшуқа ҳар амалро тавре ба ҷо меорад, ки чи гуна оқибате надошта бошад, хушу гуворо менамояд ва маъшуқ онро бо майли том қабул мекунад:

Тобам зи дил бурд кофирадое,
Болобаланде кӯтаҳқабое.
Аз ҳӯйи ноҳуш дӯзахниҳебе,
В-аз рӯйи дилкаш минӯликое.
Дар дергирӣ ғофилнавозе,
Дар зудмирӣ ошиқситое.
Зардушткеше, оташпарасте,
Барсамгузоре, замзамсарое.
Чун марги ногаҳ бисёр талхе,
Чун ҷони ширин андаквафое.
Дар комбахшӣ мумсик амире,
Дар дилситонӣ мубрам гадое.
Густохсозе, пӯзишписанде,
Тоқатгудозе, саброзмое.
Дар кинаварзӣ тафсида даште,
Дар меҳрубонӣ бӯстонсарое.
Аз зулфи пурхам мушкинниқобе,
Аз тобиши тан зарринридое.
Дар арзи даъвӣ Лайлинакуҳе,
Бар замми Ғолиб Маҷнунситое [3, с. 172].

Дигар ғазали шоир, ки матлааш: “Зиҳӣ боғу баҳори ҷонфишонон, Ғамат чашму чароғи роздонон” асту понздаҳ байтро дар бар мегирад, он ҳам ба зебу зинат ва беҳтарин хусусиятҳои маҳбуба бхшида шудааст. Васфи сифатҳои дилбар хеле ҷолиб, тоза ва таъсирбахш баромадааст, ки аз истеъдоди фавқулодаи шоир дарак медиҳад. Гумон аст, ки ягон шоири дигар пештар аз Ғолиб ва баъдтар ҳам, бигзор дар шакли тақлид ҳам гӯем, чунин ҳусну ҷамолу хислати ёрро ба забон оварда бошад. Албатта, се-чор калимаҳоро ба мисли дилфиребон, нозукмиёнон, ширинадаҳанон, нуқтадонон ва номеҳрубонон мо дар ғазалҳои дигар шоирон, аз ҷумла Ҳоҷа Ҳофиз, ки гуфтааст: “Шоҳи шамшодқадон, Хусрави ширинадаҳанон, Ки ба мижгон шиканад қалби ҳама сафшиканон”, мебинем, вале либосе, ки Ғолиб ба ин гуна лафзҳои азиммазмун пӯшондааст, аз таҳсин бештар қадрдониро лоиқ аст. Чун ба идомаи ғазали “Зиҳӣ боғу баҳори ҷонфишонон” назар мекунем, шубҳае намемонад, ки мо муболиға карда бошем:

Ба сурат устоди дилфиребон,
Миёнат пойлағзи мӯшикофон,

Ба маънӣ қиблаи номеҳрубонон. *Даҳонат чашмбанди нуқтадонон.*
Чаман кӯйи туро аз раҳнишинон, *Дил аз доғат бисоти гулфурӯшон,*
Хутан мӯйи туро аз бодхоҳон. *Тан аз захмат ридои боғбонон.*
Балоят чира бо мушкинамӯён, *Саги кӯйи туро дар косалесӣ,*
Адоят чира бар нозукмиёнон. *Лаби пурдаъвии шириндаҳонон.*
Ғаматро бахтиён зуннорбандон, *Сари роҳи туро дар хокрӯбӣ,*
Гулатро андалебон бедхонон. *Насими парчами гетиситонон.*
Висолат ҷонтавоносози пирон, *Ба пуштибонии лутфи ту уммед,*
Хаёлат хотирошӯби ҷавонон. *Қавӣ ҳамчун ниҳоди сахтҷонон.*
Дили донишфиребатро ба гардун, *Ба болодастии авфи ту исён,*
Ваболи равнақи ҷодубаёнон. *Забун ҳамчун нишасти нотавонон.*
Ғами дӯзахниҳебатро ба доман, *Зи ноҳақ куштагон розӣ ба ҷонат,*
Гудози зуҳраи оташзабонон. *Ки Ғолиб ҳам яке бошад аз онон [3, с. 154].*

Дар бисёр ғазалҳои шоир ҳамеша танҳо ягон паҳлуи зебоӣ, хислат, сухангӯйӣ ва ё рафтори маъшуқа акс ёфтаанд. Онҳо ду-се байт, як байт ва ҳатто як мисраро дар бар гирифта бошанд ҳам, тамоми ғазалро, дар маҷмӯъ, як зебоии нотакрори маъноӣ медиҳанд. Ин боз ишора ба он аст, ки Ғолиб чун азми офаридани ғазале мекунад, новобаста аз он ки он ҷо чиҳо гуфтанист, симои паричеҳраи мафтункунандае пеши назараш ҷилва мекунад ва шоирро маҷбур месозад, ки сӯйи ӯ боҳафсала нигоҳ кунад. Мисолҳои зер шоҳиданд: Ману наззораи рӯе, ки вақти ҷилва аз тобаш,

Ҳама бар хештан ларзад паси оина симобаш [3, с. 129].

Ҷу бинам зулфи хам дар хам ба ораз ҳаштае гӯям,
Ки: инак, ҳалқа дар гӯши каманди анбарин тораш.
Зи ҳам пошидани гул, афканад дар тоб булбулро,
Агар худ пораҳои дил фурӯ резад зи минқораш.
Буте дорам, ки гӯйӣ, гар ба рӯйи сабза бихромад,
Замин чун тӯтии бемисл тапад аз завқи рафтораш [3, с.127].

Ғолиб зикр кардааст, ки чӣ гуна зистан ва чӣ гуна аз зиндагӣ лаззат бурданро ӯ маҳз аз ишқ омӯхтааст. Ишқ ҳар ранг намудор мешавад ва дар ҳама намудҳояш ба шоир илҳом мебахшад, хусусияти илҳомбахшӣ дорад, тавоноӣ мебахшад. Ишқ ҳасту зиндагӣ зебову, ширин, дилкаш, олам пурҷилову пурфайз ва озод аз ноқисиҳо менамояд. Аз назари шоир ишқ бемориест, ки на табобат дораду на аз он халосист. Дар як вақт ишқ боз ҳамон шаҳди шифобахш аст, ки ҳама бемориҳоро дармон мебахшад:

Ishq se tabiyat ne zist ka mazza paya,
Dard ki dava payi, dardi be dava paya [4, с. 7].
Маззаи зистан саломат, ман зи ишқ омӯхтам,
Ба дардҳоям даво ёфтам, ба дарди бе давоям ҳам.

Офарандагони суханони латифро сарчашмаи илҳомашон ишқ аст. Ишқ оромиро аз ошиқ мебарад ва ошиқ дар ҳамин оромиро аз даст додан ва дар оташи ишқ сӯхтан лаззату қаноатмандӣ ба даст меорад. Ин эҳсос беинтиҳо тавоност. Шоире ин тавоноиро ба таври зайл гуфтааст: “Ишқ бар дом оварад сайёдро, Банда бинмояд ҳар озодро”. Ғолиб ҳастии худро дар мавҷудияти ишқ дидааст ва метавонем гӯем, ки дар баландмазмуну пурқудрат ва ҷонбахш офаридани ашъораш нақши муҳимме маҳз ишқ бозидааст:

Вуҷуди ӯ ҳама ҳусн асту ҳастиям ҳама ишқ,
Ба бахти душману иқболи дӯст савганд аст [3, с. 61].

Шоирони гуногун барои ифодаи ишқ ҳар навъ ташбеҳҳоро ба кор бурдаанд ва аксарияти онҳо сари ин нуқта зиёдтар таваққуф кардаанд, ки ишқ худ оташ аст ва ин оташ сӯзише дорад басо ҷонгудоз, оташест, ки дилбохтаҳоро дар вафодорӣ, қавиродагӣ ва матонати воқеӣ имтиҳон мекунад. Албатта, на ҳар ошиқ метавонад тоқати ин сӯзиш дошта бошад. Ғолиб низ ба ин оташ ва сеҳри он чун як ошиқи сӯзи ишқ дида эътибор дода, хулоса кардааст, ки онро на фурӯзон карда мешаваду на хомӯш. Яъне фақат гарміву сӯзиши онро эҳсос кардан мумкин асту халос:

Ishq par zor nahin he , yeh voh atash, Ghalib,
Ki lagaye na lage aur bujhae na bane [4, с. 164].
Ба ишқ зӯрӣ набояд кард, ин ҳамон оташест, Ғолиб,
Ки натвонӣ фурӯзон кард, на хомӯш карда метвонӣ.

Ҳамин тариқ, Мирзо Асадулло Ғолиб дар ғазалҳои худ ба забонҳои урду ва форсӣ-тоҷикӣ ба яке аз мавзӯъҳои умри абаддоштаи адабиёт - ишқу муҳаббат ҳамчун идомадиҳандаи анъанаҳои адибони классик рӯ оварда, бо маҳорати зиёд онро тавонистааст ба қалам диҳад. Дар ин мавзӯъ тозабаёнӣ намуда бо ҳар роҳ ба қадри ишқу муҳаббат расидан, аз мавҷудияти ишқ илҳом гирифтан, ишқро сарчашмаи хушӣ ва дарди онро давои ҷонбахш пиндоштан, шуғли писандидаи Ғолиби ғазалсаро будаст. Тавре

таърихнигор, адабиётшинос муаллифи китоби “Таъсири ислом ба фарҳанги Ҳинд” доктор Тарачанд дар яке аз мақолаҳои худ “Аносири анъанаҳои фарҳанги ҳиндӣ дар назми Ғолиб” зикр кардааст: “Мир ва Савдо, Мӯмин ва Завқ (шоирони барҷастаи урду-Ҳ.Р.) бо рӯҳбаландӣ ва истеъдоди худ назми урдуро ба самти баланди зинаҳои зебоӣ бардоштаанд. Ғолиб бошад онро то ба баландиҳои аз абрҳо ҳам болотар бурда расонд” [10, с.94].

А Д А Б И Ё Т

1. Глебов Н.Литература урду / Н.Глебов, А.Сухочев. - М., 1967. – 232 с.
2. Ғаффоров А. Ҳаёт ва эҷодиёти Мирзо Асадулло Ғолиб / А.Ғаффоров. -Душанбе, 1965.- 154 с.
3. Ғолиб, Мирзо Асадулло. Мунтахаби осори форсӣ. -Душанбе, 1967. -396 с.
4. Девони Ғолиб. -Лоҳур, 1990. – 192 с.
5. Девони Ғолиб. -Исломобод, 2012. – 620 с.
6. 6 Зафар Ҳошимӣ. Мизони урду.-Карачӣ, 1998. – 712 с.
7. Зуҳур Аҳмад Аъвон. Нигоришот. -Исломобод, 1993. – 246 с.
8. Мирзо Галиб – великий поэт Востока // Сборник статей. -М., 1972. – 292 с.
9. Муҳаммад Иқбол. Куллиёти урду. -Лоҳур, 1997. – 756 с.
10. Насим Қурайшӣ. Урду адаб ка ҷадид тарих (Таърихи нави адабиёти урду), -Дехлӣ, 1962. – 272 с.
11. Тарачанд. Элементы индийской культурной традиции в поэзии Галиба. (Аносири анъанаҳои фарҳангии ҳиндӣ дар назми Ғолиб) // Мирзо Галиб – великий поэт Востока // Сборник статей. -М., 1972. – 292 с.
12. Салим Ахтар. Урду адаб кӣ мухтасартарин тарих. -Лоҳур, 2007. – 718 с.
13. Сайид Эҳтишом Ҳусейн. Урду саҳитя ка алочнаатмак итиҳас (Таърихи адабиёти танқидии урду). -Оллоҳобод, 2002. – 288 с.
14. Сирочулло Салом. Тазкираи табсира. -Карачӣ, 1997.- 400 с.
15. Соиб. Мунтахабот. -Душанбе, 1980. -710 с.

ТАСВИРИ ИШҚУ МУҲАББАТ ДАР ҒАЗАЛҲОИ МИРЗО ҒОЛИБ

Мирзо Асалъдулло Ғолиб (1797-1869) аз ҷумлаи маъруфтарин адибони Ҳинд дар асри XIX мебошад, ки бо забонҳои форсӣ ва урду асарҳо офаридааст. Номи аслии адиб Хоҷа Асадуллохон буд, лекин дар хона ӯро ҳамчун “Мирзо Навшоҳ” мегуфтанд. Вай аз ҷониби Ҳукумати Муғулҳо сазовори унвонҳои “Наҷмудавла” “Дабир-ул-Мулук” ва “Низом-ҷанг” шудааст [13, с. 109]. Бо донистани забони урду боз аз Абдусамад ном шахсе аз Эрон, ки дар шаҳри Агра – зодгоҳи адиб, зиндагӣ мекард, забони форсиро омӯхта, якбора ба ду забон – урду ва форсӣ ба шеъргӯйӣ машғул мешавад ва дар андак вақт миёни аҳли адаб мавқеъ ва эҳтиром пайдо мекунад. Мирзо Асадулло Ғолиб аз ҷумлаи ҳамон шоирони намоён мебошад, ки каломаш на танҳо дар Ҳиндустон, балки берун аз он шуҳрат пайдо кардааст. Бахшида ба зиндагӣ ва осораш рисолаҳои илмӣ навишта шудаанд. Лекин роҷеъ ба ашъори ишқии шоир, ба истиснои чанд сухани Абдуллоҷон Ғаффоров, ки он ҳам ниҳоят баёни кӯтоҳ аст [2, с. 99], дигар дар ҳиндшиносии тоҷик касе чизе оид ба ин мавзӯъ нагуфтааст. Дар ҳиндшиносии рус ҳам аслан тасвири масъалаҳои иҷтимоӣ – сиёсӣ дар эҷодиёти адиб мавриди тадқиқот қарор гирифтааст. Дар ин мақола кӯшиш шудааст, то назари Ғолиб ба ишқ муайян шавад. Бо вуҷуди шуҳратманд буданаш, шоирро зиндагии чандон осудае насиб нашуда будаст. Лекин дар ашъораш аз шикояти камбизоатӣ дида, тасвири ишқу муҳаббат бештар дида мешавад. Шоир ҳатто бо ғурур мегӯяд, ки он чи сарвате дорад ин ашъораш ва тасвирҳои зебосанамҳост. Ишқу муҳаббатро тасвир намудан ба ӯ ҳаловат мебахшад, ки онро дар байти зер равшан мебинем: “Маззаи зистан саломат, ман зи ишқ омӯхтам, Ба дардҳоям даво ёфтам, ба дарди бе давоям ҳам”. Дар тасвири ишқу муҳаббат ӯ беҳамтост. Ишқу муҳаббат барои ӯ на танҳо сарчашмаи илҳом, балки неруест, ки адибро некбин намуда, осудагиҳо мебахшад. Дар ашъори адиб мавқеи хос доштани мавзӯи ишқро худи шоир таъкид кардааст: “Мондем суханҳои муҳаббат бисёр”. Ишқу муҳаббатро бо беҳтарин суханҳои ба дил таъсирбахшу ҳаловатовар ба қалам додааст.

Калидвожаҳо: ғолиб, шоир, ишқ, урду, форсӣ, машҳур, Ҳиндустон, ҳиндшиносӣ, асарҳо, Навшоҳ.

ОТРАЖЕНИЕ ЛЮБВИ В ГАЗЕЛЯХ МИРЗА ГАЛИБА

Мирза Асадулла Галиб (1797-1869), который сочинял свои произведения на урду и фарси, является одним из самых известных поэтов Индии в XIX веке. Настоящее имя поэта Ходжа Асадуллохан, однако дома его звали Мирза Навшах. Могльский двор пожаловал ему такие высокие титулы, как “Наджм-уд-давла”, “Дабир-ул-мулк” и “Низам джанг”. Прекрасно зная урду, он еще брал уроки по персидскому языку у одного иранца, по имени Абдусамад, который жил в Агре – родной город поэта и стал сочинять стихи сразу на двух языках и скоро стал одним из любимых поэтов Индии. Галиб широко известен не только в Индии, но и за его пределами. О нем написаны немало научных статей и монографий. Однако проблемам отражения любви в газелях Галиба уделено мало внимания. Таджикский ученый Абдулладжан Гаффаров в своей монографии, посвященной Галибу, можно сказать лишь затронул эту проблему. Больше в таджикской индологии по этому вопросу других высказываниях не встречается. В русской индологии в большей степени исследованы социально-политические проблемы в произведениях Галиба. В даной статьи сделана попытка показать отношения Галиба к проблемам любви. Галиб, хотя был прославленным поэтом, но нельзя сказать, что он жил в достатке. Однако в своих стихах проблемам любви он уделял больше внимание, чем проблемам трудности, неудачи и несправедливости. Он с гордостью заявляет, что его богатство-это его стихи и в его жилище, если посмотреть из чего состоит его имушество, то можно найти только книги его стихов и портреты нескольких красавиц. Когда он говорит о любви, он получает массу удовольствия. Он подчеркивает: “Как прожить здоровым, я научился у любви, любовь лечит меня от всяких недугов”. В отражении любви он бесспорно уникален. Любовь для поэта не только источник вдохновения, но и такая сила, которая делает его сильным и дарит блаженство и покой. О том, какое место в его творчестве занимает любовь, он говорит: ” Я оставил много стихов о любви”. Его стихи о любви производят незабываемое впечатление.

Ключевые слова: Галиб, поэт, любовь, урду персидский, известность, Индия, индология, произведения. Навшах.

THE REFLECTION OF LOVE IN THE GHAZALS OF MIRZA GHALIB

Mirza Asadullah Galib (1797-1869), who composed his works in Urdu and Farsi, is one of the most famous poets of India in the XIX century. The real name of the poet Khoja Asadollah , but at home he was called as Mirza Navshah. The Mogul Court granted him such high titles as" Najm-UD-davla"," Dabir-ul-Mulk "and"Nizam Jang". Knowing Urdu well, he also took lessons in Persian from an Iranian named Abdusamad, who lived in Agra – the poet's hometown and began to compose poems in two languages at once, and soon became one of India's favorite poets. Galib is widely known not only in India but also abroad. Many scientific articles and monographs have been written about him. However, little attention is paid to the problems of reflecting love in the Ghalib gazelles. Tajik scientist Abdulladzhan Gaffarov in his monograph dedicated to Galib, we can say only touched upon this problem. More in Tajik Indology on this issue other statements are not met. In Russian Indology, socio-political problems in the works of Galib were studied to a greater extent. In this article an attempt is made to show relationships Ghalib to the problems of love. Galib, although he was an exiled poet, it is impossible to say that he lived in abundance. However, in his poems the love problems he's paid more attention than problems, difficulties, failures and injustice. He proudly States that his wealth is his poetry and in his both if you look what is it means, that you can only find books of his poetry and portraits of a few beauties. When he talks about love, he gets a lot of pleasure. He emphasizes " how to live healthy, I learned from love, love heals me from all sorts of ailments." In a reflection of the love he undoubtedly unique. Love for the poet is not only a source of inspiration, but also a force that makes him strong and gives bliss and peace. About how what place in his creativity ranks love he says: "I left many verses about love." His poems about love make an unforgettable impression.

Key words: Galib, poet, love, Urdu, Persian, fame, India, Indology, works. Navshah.

Сведения об авторе: ***Раджабов Х.*** – Таджикский национальный университет, профессор. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр. Рудаки, 17

Information about the author: ***Radzhabov H.*** - Tajik National University, professor. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17

УДК: 891.550 (575.3)

МАЗМУНУ МУНДАРИҶА ВА ИСТИЛОҲОТИ ИЛМӢ ДАР "КИТОБ-УЛ-ҲАЙВОН"-И ИБНӢ СИНО

Сулаймонов С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Шайхурраис Абӯалӣ Ҳусайн ибни Абдулло ибни Сино (370ҳ./980м.-420ҳ./1037м.) – яке аз андешамандоне, ки кохи пуршукӯҳи рӯзгори хезиши илмӣ ва фарҳангии тоҷикону эрониён дар даврони Сомониён бар он пойдор буд, дар Бухорои шариф чашм ба ҷаҳон боз карда ба воя расид ва дар Эрон ба камолот ва шуҳрати илмии ҷаҳонии хеш ноил гашта, дар шаҳри Ҳамадон дар синни панҷоҳу ҳафтсолагӣ ҷаҳонро падруд гуфт. Оромгоҳ ва мазори ин нобиғаи нотакрор дар ҳамин шаҳр қарор дорад.

Ҷойгоҳи илмӣ ва мақому манзалати ӯ дар таърихи башарият тақрибан, ҳамон аст, ки Арасту яке аз бузургтарин донишмандони ҷаҳон, барҳӯрдор буд. Дар таърихи илм ва фарҳанги исломӣ Шайхурраис яке аз аввалин файласуфон ва табибонест, ки аврупоиҳо аз миёнаҳои асри XII ба шарофати тарҷумаи ду асари доиратулмаорифии ӯ "Китоб-уш-шифо" дар риштаи фалсафа ва "ал-Қонун фи-т-тиб" дар соҳаи тиб нахуст бо ӯ ва пасон бо фарҳанги исломӣ ва аз ҷумла тоҷикону эрониён ошноӣ пайдо карданд. Шинохти Ибни Сино ва дигар донишмандони исломӣ, пеш аз ҳама, ба фаъолияти мактаби тарҷумонии Толедо (Тулайтала), ки бо ташаббуси архиепископи Толедо ва канслери бузурги Кастилия Раймонд аз Толедо таъсис ёфта буд, зич вобаста аст. Маркази тарҷумонии Толедо мисли "Байт-ул-ҳикма"-и Бағдод ба тарҷума, таҳқиқ ва тарғибу ташвиқи илму фалсафаи Шарқи мусалмон машғул буда, дар он даврон яке аз марказҳои муҳимми густариш ва тарғибу ташвиқи осори донишмандон ва мутафаккирони арабизабон дар Аврупо гардид [1; 2; 3, с.73; 4, с.80]. Барои мисол донишномаи тиббии Ибни Сино "ал-Қонун" аз тарафи Герарди Кремони (1114-1187) бо фармоиши Фридрих Барбаросс ба лотинӣ аз арабӣ тарҷума гардида, дар асри XV дар давоми 30 сол 16 бор ба забони лотинӣ аз нав чоп шуда, умуман 40 бор ба табъ расид ва дар университетҳои Аврупо, мисли Монпеле ва Лувин, то нимаи дуюми асри XVII роҳнамои асосӣ дар таълими тибби аврупоӣ ба ҳисоб мерафт [5, с.21; 2, с.486; 4, с.81; 6, с.65]. Аз ин рӯ, осори гаронбаҳои Ибни Сино ва дигар мутафаккирони исломӣ ба шарофати тарҷумаҳои Петро д'Абано, Арналда аз Вилланов, Михаил Скот ва Герарди Кремони дар кишварҳои Испания, Италия, Фаронса ва Германия интишор ва қабули ҳамагонӣ пайдо кард. Тибқи маълумоти ховаршиносони шинохта М. Штайншнейдер ва А. Биркменмайер [3, с.74] "Китоб-уш-шифо"-и Ибни Сино бори аввал ба забони лотинӣ дар шакли порчаҳои алоҳида аз тарафи Иоан Севилский тарҷума шуда, баъдтар дар шаклҳои мухталиф зери унвони "Де анима" паҳн гардиданд. Мари-Терез д'Алверни масъалаи аввалин тарҷумони осори Ибни Сино будани Иоан Севилскийро мавриди таҳқиқ қарор дода, собит кард, ки аз асрҳои XII то асрҳои XVI ба шарофати

тарҷумаҳои донишмандони Испания, Фаронса ва Италия осори асосии арабизабони Ибни Сино ба забонҳои аврупои тарҷума гардид [3, с. 74]. Вале пажӯҳишу баррасиҳои ҷиддӣ ва муфассал аз таъсири осори ӯ ба илму фарҳанги Аврупо аз соли 1957 шурӯъ шуда, академияи машҳури Италия "Академия деи Линсеи" дар яке аз анҷуманҳои илмии худ маърузаи бунёдӣ ва муҳимми Эрминио Троилоро ба мавзӯи "Ибни Сино-файласуф. Таъсири ӯ ба фалсафаи Аврупо ва фарҳанги асрҳои миёна" [3, с.73] бахшида, мероси мутафаккир ва таъсири ӯро ба илму фарҳанги Аврупо мавриди муҳокима ва арзёбиҳои илмӣ қарор дод. Бешак гуфтан метавон, ки Ибни Сино чи дар Аврупои асримиёнагӣ ва чи муосир чун файласуф ва олими шинохта эътироф гардида, аврупоиён ба рамзи эҳтироми хоссаи илмӣ борҳо анҷуманҳо, ҷашнҳо ва маҳфилҳои илмӣ дар сатҳи байналмилалӣ ба ифтихори ӯ ва мероси ҷовидонааш баргузор кардаанд, ки хонандаи гиромиро барои ошноӣ ба онҳо ба мақолаи нигорандаи ин сатрҳо бо унвони "Пири ҳакимони машриқзамин" [7; 8,с.275-288] ҳавола менамоем.

Дар алоқамандӣ ба тарҷума ва таҳқиқи "Китоби ҳайвон"-и Ибни Сино дар Аврупо ин нуқтаро ишора кардан мехостам, ки ин китоб ба забонҳои аврупоӣ шояд баъди тарҷумаи "Китоби ҳайвон"-и Арасту анҷом пазируфта бошад, зеро Б.А.Старостин дар таҳқиқи худ роҷеъ ба тарҷумаи "Китоби ҳайвон"-и Арасту ба забони арабӣ мегӯяд: "Аз асрҳои VII-VIII дар ҷаҳони Ислом порчаҳо аз "Таърихи ҳайвон"-и Арасту, ки бо унвони "Таърихҳо" машҳур буданд, паҳн гардиданд. Баъд аз он ки асари Никула ад-Димашқӣ ба забони арабӣ тарҷума гардид ва тавассути он ва баъзе сарчашмаҳои дигар тақрибан, дар асри XI матни асосии ин асарро бо номи "Китоб-ул-ҳайвон" тадвин карданд, "Таърихи ҳайвон"-и Арасту ва дастгоҳи илмии онро дар асрҳои миёна бори аввал дар асри X ал-Форобӣ дар рисолаи худ бо унвони "Фӣ а‘да‘ ал-инсан" ("Об органах человеческого [тела]") истифода кардааст, чунончи ӯ мегӯяд:" Мақсади мо дар ин аст, ки дар таҳқиқоти Ҷолинюс ва Арасту масоили куллиро нисбат ба узвҳои бадани инсон боз намоем…" [9, с.109]. Вале ал-Форобӣ дар пайравӣ аз Ҷолинюс таълимоти Арастуро дар бораи ин ки асабҳо аз дил сарчашма мегиранд, на аз сар, рад кардааст. Ибни Сино бештар ба Арасту майл дошта, дар ихтилофоти донишмандон нисбат ба "Китоби ҳайвон"-и Арасту бештар ақидаи ӯро ҷонибдорӣ намудааст" [10, с.54]. Аз гуфтаҳои боло чунин хулоса метавон кард, ки ба "Китоби ҳайвон"-и Ибни Сино баъди асрҳои XII, яъне баъди тарҷумаи "Китоб-уш-шифо" ба лотинӣ, ки "Китоб-ул- ҳайвон" яке аз ҷузъҳои он ба шумор меравад, дар Аврупо таваҷҷуҳ зоҳир кардаанд. Тибқи маълумоти Аҳмад Усмон тарҷумаи лотинии "Китоб-ул-ҳайвон"-и Ибни Сино ба қалами Михаил Скот тааллуқ дорад [1, с. 429]. Ҳамчунин Б. Брентес ва С. Брентес дар монографияи худ, ки ба омӯзиши мероси фалсафӣ ва илмии Шайхурраис бахшида шудааст, роҷеъ ба тарҷумаи "Китоб-ул-ҳайвон" чунин менависанд:" Афкори зоологии Ибни Сино бо рисолаҳои зоологии Арасту ва рисолаҳои даврони атиқа роҷеъ ба парҳез (диетика) ва сайдана (фарматсевтика) монанд буда, ин таҳқиқоти зоологии Ибни Сино мақолаи ҳаштум аз "Китоб-уш-шифо"-ро роҷеъ ба табиатшиносӣ дар бар гирифта, онро дар асри XIII Михаил Шотланди барои кайзер Фридрихи II ба забони лотинӣ тарҷума кард, ки манбаи асосии корҳои Албертии Кабир (тақ.1200-1280) қарор гирифтанд. Ҳарчанд рисолаҳои Арасту роҷеъ ба зоология манбаи асосии корҳои ба зоология бахшидаи Ибни Сино гардиданд, Шайхураис дар тасаввуроти илмии хеш аз Арасту пеш гузашт, зеро фаҳмиши ӯ нисбат ба равандҳои ҳаётӣ воқеъбинонатар ва ақлонитар аз Арасту мебошанд, барои ҳамин ҳам ақидаҳои ӯ ба илми физиологияи муосир наздиктар аст [11, с.57]. Дар ҳар сурат, "Китоб-ул-ҳайвон"-и Ибни Сино тибқи маълумотҳои дар даст буда, на танҳо дар арабшиносии аврупоӣ, балки дар Эрон ва ҳатто кишварҳои арабӣ низ мавриди таҳқиқи ҷиддӣ қарор нагирифта, ҳанӯз ҷойгоҳ ва арзиши илмии он муайян нашудааст. Дар ҳоле баъди осори Арасту ба забони юнонӣ "Китоб-ул-ҳайвон"-и Ибни Сино дар фарҳанги исломӣ аввалин ва мукаммалтарин асари илмӣ дар бораи олами ҳайвонот мебошад.

Ҳадафи асосии мақолаи мо низ ба ҳамин масъала - мухтасар шинос кардани хонанда ва муҳаққиқони тоҷик ба сохтор, мавзӯъ ва истилоҳоти ҳамин асари муҳим ва ҳанӯз ношинохтаи Шайхурраис бо номи "Китоб -ул-ҳайвон" мебошад, ки ба забони тоҷикӣ ва русӣ тарҷума нагардидааст ва нигорандаи ин сатрҳо тарҷумаи русӣ ва таҳқиқи онро дар арафаи анҷом расонидан аст, ки дар вақтҳои наздик ба чоп хоҳад расид.

Пеш аз Ибни Сино дар фарҳанги исломӣ асарҳо роҷеъ ба ҳайвонот аз ҷониби Абуҳотам ас-Сиҷистонӣ (ваф.248ҳ.), ал-Асмаӣ (122-216ҳ.), Абуубайда (110-209ҳ.), Аҳмад ибн Ҳотам ал-Боҳилӣ (ваф.231ҳ.) бо номи "Кутуб-ул-ибил" (Китоб дар бораи уштур) ва Ибн Қутайба (213-279ҳ.), Ибн ал-Аъробӣ (150-231ҳ.) бо номи "Кутуб-ул-хайл" (Китоб дар бораи асп) ва Абу Убайда "Кутуб ал-бозӣ ва-л-ҳамом ва-л-ҳайёт ва-л- ақориб" (Китоб дар бораи боз, кабӯтар, морҳо ва каждумҳо) таълиф гардида, то замони мо расидаанд [12, с.ك; 13, с14-15]. Дар ин ҷода тариқаи муътазила, ки дар таърихи фарҳанги исломӣ хидматҳои назаррас намудааст, осори арзанда гузоштааст, ки намунаи онҳо ду қасидаи Бишр ибн ал-

Муътамар (тав. 210ҳ.) роҷеъ ба хусусиятҳои ҳайвонот ва шигифтиҳои онҳо ва асари машҳури адиб ва муҳаққиқи тавоно ал-Ҷоҳиз аст, ки китоби мукаммал бо номи "Китоб-ул-ҳайвон" ба забони арабӣ, эҷод намуда, мавзӯъҳои марбут ба ҳайвонот, адаб, сиёсат, калом, фалсафа, тиб ва табиатро дар бар мегирад. Чунонеки муҳаққиқон дар ин ҷода гуфтаанд: "Умуман чунин фикр роиҷ шудааст, ки ин китоб аз рӯйи номаш гӯё танҳо ба ҳайвон бахшида шудааст, вале дар асл "Китоб-ул-ҳайвон"-и ал-Ҷоҳиз доиратулмаорифи бузург ва намунаи равшани фарҳанги гуногунҷабҳаи даврони Аббосиён мебошад" [13, с.29]. Анъанаи навиштани асарҳо дар бораи ҳайвонот аз тарафи баъди Ибни Сино Муҳаммад ибн Мусо ад-Думайрӣ бо номи "Ҳаёт-ул-ҳайвон" ва дар асрҳои баъдина ба забонҳои арабӣ ва форсӣ-тоҷикӣ бо номи "Аҷоиб-ул-махлуқот ва ғароиб ал-мавҷудот" идома ёфта, аз ҷумла ба забони форсӣ-тоҷикӣ Аҳмади Тусӣ сад сол пештар аз асари ҳамноми "Аҷоиб-ул-махлуқот"-и Закарёи Қазвинӣ ба забони арабӣ байни солҳои 1176-1193 асар таълиф кардааст [14, с. 7].

"Китоб-ул-ҳайвон" яке аз асарҳои бузургҳаҷми бахши табииёти "Китоб-уш-шифо"-и Шайхурраис буда, аз ҷиҳати мазмун, услуби нигориш ва истилоҳоти хосса он аз сарчашмаҳои муҳимми табиатшиносии асрҳои миёна ба ҳисоб меравад ва на танҳо аз нигоҳи илмҳои табиатшиносӣ, балки аз назари эҷоди истилоҳоти илмии соҳаи байторӣ ва илми ҳайвон дар таърихи илм ва фалсафаи тоҷик ва исломӣ камназир аст.

"Китоб-ул-ҳайвон" фанни ҳаштум ва охирини "Китоб-уш-шифо" буда, аз "Китоби илоҳиёт" аз ҷиҳати ҳаҷм калонтар аст ва бахши асосии илмҳои табиии "Китоб-уш-шифо"-ро ташкил медиҳад. Ин китобро шогирди Ибни Сино Абуубайди Ҷузҷонӣ дар феҳристи осори ӯ дар «Сирати Шайх» чунин шарҳ додааст: "Китоби маъруф ба "аш-Шифо", ба истиснои китобҳои наботу ҳайвон, ба анҷом расид. Вале ин ду китобро дар соле, ки Алоуддавла оҳанги Собур хост намуд, дар роҳ тасниф намуд" [15, с. 165]. Ҳамин фикрро сарчашмаҳои дигар аз ҷумла: ал-Қифтӣ дар «ал-Ахбор-ул-уламо би ахбор ал-ҳукамо», Ибни Аби Усайбиъа дар «Уюн-ул-анбо’ фӣ табақот ал-атиббо», Яҳёи Маҳдавӣ дар «Нусхаҳои мусаннафоти Шайхурраис» ва Ҷурҷ Қанавотӣ дар "Муаллафоти Ибн Сино" зикр кардаанд. Донишманди шинохтаи мисрӣ Иброҳим Мадкур, ки дар табъу нашр ва тарғибу ташвиқи осори Ибни Сино ва махсусан, "Китоб-уш-шифо", хидмати бузург ва саҳми арзишманд дорад, роҷеъ ба ин асар ва аҳамияти он дар фарҳанги исломӣ дар муқаддимаи "Китоб-ул-ҳайвон" гузориши пурмуҳтаво навиштааст [12, с. ۶]. Аз назари сохтор ва мазмун "Китоб-ул-ҳайвон" аз нуздаҳ мақола иборат буда, мақолаҳо ба фаслҳо тақсим мешаванд, ки дарозтарин мақолаи китоб мақолаи сенздаҳум буда, аз понздаҳ фасл иборат аст. Шайхурраис дар ин тақсимбандӣ ба гумони ғолиб ба се китоби Арасту дар тарҷумаи арабии онҳо, ки то замони мо расидаанд, пайравӣ намудааст. Ӯ дар "Китоб-ул-ҳайвон" матолиби илмӣ ва маводро бар хилофи равиши илмии одатии худ чун Арасту дар чанд ҷой мавриди арзёбӣ қарор додааст [12, с. 39,54,67,330,338,398]. Маълум аст, ки осори ба ҳайвонот бахшидаи Арасту бо се номгӯй: "Таърихи ҳайвон ё табоеъи ҳайвон" (дар даҳ мақола), "Аъзои ҳайвон" (дар чаҳор мақола) ва "Пайдоиши ҳайвон"(дар панҷ мақола) дар тарҷумаи Ибни Батриқ ба забони арабӣ то замони мо расидаанд. Дар маҷмӯъ ин се асар аз нуздаҳ мақола иборат буда, аз назари табақабандии илмӣ бо ҳамдигар алоқаи зич доранд. Ибни Сино асари худро дар як китоб ва дар пайравӣ ба ин ҳар се асари Арасту таълиф ва табақабандӣ кардааст. Ин нуқтаро дар муқаддимаи "Китоб-ул-ҳайвон" чунин ишора кардааст: "Акнун дар бораи "Китоб-ул-ҳайвон" сухан гуфта, дар шарҳу баёни тамоми матолиби ин китоб Муаллими Аввалро - ба ҷуз ташреҳи инсон- пайравӣ мекунем [12, с.1]. Се асари ба ҳайвонот бахшидаи Арасту аз калонҳаҷмтарин асарҳои ӯ дар миёни осори табиатшиносии Муаллими Аввал мебошанд ва чунонки Иброҳим Мадкур дар муқаддимаи "Китоб-ул-ҳайвон"-и Ибни Сино ишора мекунад, Арасту дар ин се асар дар бораи бештар аз панҷсад навъи ҳайвонот, хусусиятҳо, одату ахлоқи онҳо маълумотҳои пурқимат овардааст, ки бешак ӯро асосгузори илми "Зоология" мешуморанд [12, с. ل]. Аз таҳлили ин асари Ибни Сино чунин натиҷа берун меояд, ки ӯ дар навиштани ин асар асосан, ба Арасту такя карда, аз маводи осори ӯ ба сурати фаровон истифода бурдааст, махсусан, дар бахше, ки ба ҳайвон бахшида шудааст. Вале дар бахши инсон чунонки муҳтавои асар собит месозад, Ибни Сино ҳарчанд аз Арасту истифода кардааст, лекин дар бисёр маврид бо ӯ ва дигар табибони Юнон чун Буқрот, Ҷолинюс ва дигарон дар баробари эътирофи фазилаташон бо онҳо ба баҳс пардохта, ақидаҳои онҳоро роҷеъ ба ин ё он масъала рад кардааст. Албатта, таҳқиқи мазмуни чунин баҳсҳои Ибни Сино аз ҳадафи ин мақола берун буда, як кори комилан мустақили тахассусӣ ва илмии мутахассисони соҳа мебошад. Бо эътирофи худи мутафаккир ӯ аз осори ба ҳайвонот бахшидаи Арасту фаровон истифода карда, дар асараш ибораҳои "ӯ [Арасту] мегӯяд" ва "ман мегӯям"-ро дар баёни матолиби илмӣ истифода кардааст, вале мо наметавонем бигӯем, ки "Китоб-ул-ҳайвон"-и Ибни Сино тақлид, таълиқ ва талхиси осори ба ҳайвонот бахшидаи Арасту мебошад, зеро аз нигоҳи Иброҳим Мадкур: "Китоб-ул-ҳайвон" як

таҳқиқоти комилан мустақил аст, ки муаллиф вайро ба сурати махсус ва бо дидгоҳи вижа таълиф кардааст" [12, с. ف]. Ибни Сино дар "Китоб-ул-ҳайвон" дар атрофи чаҳор масъалаи асосӣ: илми муқоисавӣ доир ба ҳайвонот, андомшиносӣ, вазифаҳои андомҳо ва илми ҷаниншиносӣ ё эмбриология баҳс кардааст. Чунонки ишора кардем, тафсилоти мазмуни асари Ибни Синоро ба мутахассисони соҳа ҳавола карда, дар ин ҷо танҳо бархе аз масъалаҳои марбут ба муносибати илмии Ибни Синоро бо осори Арасту ва истилоҳоти илмии он зикр менамоем.

Ибни Сино дар зимни ҳашт мақолаи аввали китоби хеш ба пажӯҳиши "Илми муқоисавии ҳайвон" мепардозад ва мақолаи ҳабдаҳуми асарро низ ба ин мавзӯъ ихтисос медиҳад ва ихтилофоти ҳайвонотро нисбат ба ҷойи зист, хӯрок, андомҳои беруна ва даруна, зоиш ва афзоиш, табиат ва хӯю хислати онҳо муайян менамояд. Зимни таҳқиқи масоили илмӣ Шайхурраис ба китоби "Табоиъ-ул-ҳайвон"-и Арасту такя карда, ба андешаҳои илмии Муаллими Аввал баъзе фикрҳои ҷузъиро меафзояд, вале дар аксари ҳолатҳо дидгоҳи илмии Арастуро таъйид намуда, онро шарҳу тавзеҳ ва дақиқ сохта, дар баъзе масоил бо ӯ ба баҳс мепардозад. Барои мисол ба гуфтаҳои Арасту хусусиятҳои хосси ҳайвоноти шарқӣ ва ғарбиро илова мекунад.

Мавзӯи дувуме, ки Ибни Сино онро мавриди таҳқиқ ва баррасӣ қарор дода, ба Арасту нуқоти мушаххасро илова кардааст, "Илми андомшиносӣ" мебошад. Дар ин илм фарқияти умдаи Шайхурраис аз Арасту дар ин аст, ки ӯ бештар ба ташреҳи инсон пардохтааст, дар ҳоле Арасту олами хайвонотро бештар мавриди таҳқиқ қарор додааст. Чунин падидаро мо бояд табии арзёбӣ намоем, зеро ҳарчанд Арасту аз авлоди табибон баромада буд, вале Ибни Сино чун табиби касбӣ таҷрибаи фаровон касб карда, дар муолиҷаи инсон ва ташреҳи он таҷрибаи бештар андӯхта буд. Фарқияти асарҳои ин ду мутафаккири бузург ҳам маҳз дар ҳамин аст, ки яке бештар табиатшинос, яъне Арасту ва дигаре Ибни Сино бештар табиб буд ва ҳар кадоме дар соҳаи худ таҳқиқоти арзишманд боқӣ гузоштаанд. Мисоли равшани чунин андеша асари тиббии Ибни Сино "ал-Қонун фит-тиб" мебошад, ки дар таърихи илми қадим ва навин асари бесобиқа аст.

Ибни Сино зимни шарҳи андомшиносии инсон шакли ҳайкали инсон ва андомҳои алоҳидаи ӯро аз сар ё худ димоғ оғоз карда, пасон ба шарҳи қафаси сина, сутунмуҳра, устухонҳои асосии бадан пардохта, шарҳу баёни худро бо рону устухони пойҳо ва қадамҳо ба анҷом мерасонад. Бо дарки ин ки мӯшакҳо дар ҳаракату ҷунбишҳои инсон нақши барҷаста доранд, онҳоро ба сурати муфассал ва алоҳида мавриди шарҳу баён қарор медиҳад. Шайхурраис ба ташреҳи майна ва дастгоҳи ҳозима диққати хосса зоҳир карда, онҳоро аз дидгоҳи вазифаҳо шарҳу баён карда, алоқамандии онҳоро бо андомҳои эҳсос ва воситаҳои идрок нишон медиҳад. Қалбро чун узви асосии инсон ба сурати муфассал таҳқик карда, рагу пайе, ки аз он ҷудо гардида, ба тамоми бадан паҳн мегарданд, маълум месозад. Шарҳу баёни бофтаҳо, мизоҷҳо, ахлот аз мадди назари Шайхураис дур намондааст. Ӯ хунро чун унсури асосии ҳаёту мамоти инсон шуморида, майна, ҳароммағзро мавриди омӯзиши амиқ қарор дода, илми тиб ва илми байторирo ба ҳам наздик сохтааст. Ибни Сино ба мавзӯъҳои муҳимми мазкур се мақолаи асари хеш мақолаҳои дувоздаҳум, сенздаҳум ва чаҳордаҳуми "Китоб-ул-ҳайвон"-ро, ки калонтарин мақолаҳои асарро ташкил медиҳанд, бахшидааст. Дар таснифи мақолаҳои мазкур аз "Табоеъ-ул-ҳайвон" ва "Аъзо-ул-ҳайвон"-и Арасту истифода кардааст, вале ӯ онҳоро мӯшикофона ва бо равиши махсуси илмӣ ва таҷрибаи андӯхтаи тиббии хеш мавриди таҳқиқ қарор дода, аз таҳқиқоти андомшиносии табиби машҳури Юнон Ҷолинюс фаровон истифода намудааст (12, с. ص). Таваҷҷуҳи Ибни Сино дар "Китоб-ул-ҳайвон" ба вазифаҳои узвҳои ҳайвонот ва инсон камтар аз андомшиносии онҳо нест. Ӯ дар шарҳу баёни сирри офариниши инсон ва ҳайвонот ва тафсири сабабҳои ҳастии онҳо ба ин натиҷа мерасад, ки дар олами инсон ва ҳайвон се андоми асосӣ ё куллӣ - аз рӯйи таъбири худи ӯ- мавҷуд аст, ки онҳо манбаи зарурӣ ва асосӣ барои бақои шахс ва навъ мебошанд: нахуст дил аст, ки он манбаи ҳаёт, дувум майна аст, ки манбаи неруи ҳис ва ҳаракат ва сеюмин ҷигар аст, ки манбаи қувваи ғизогирӣ [12, с.15]. Ибни Сино дар ин ақида мебошад, ки ҳар андомеро узви дигаре хидмат мекунад ва хидматгузори дил шушу рагҳои шараён буда, хидматгори майна андомҳои ғизогирӣ ва асаб мебошанд, дар ҳоле хидматгузори ҷигар меъда ва шохрагҳоанд [12, с.15]. Бо арзи ин ақида Ибни Сино хатои Арастуро, дар ин ки вазифаи майна хунуккунии қалб ва ҷудокунандаи балғаме, ки зиёдшавии ҳарорати лозимаро пешгирӣ мекунад, ислоҳ кардааст [12, с. ق]. Шайхурраис дар «Китоб-ул-ҳайвон» дастгоҳи ҳозимаро ба сурати муфассал шарҳу тафсил дода, нақши даҳону дандонҳоро мушаххас менамояд ва меъдаро "ошхонаи ғизо" мешуморад [12, с. 294]. Ибни Сино дар ин ҷо сурхрӯда, пардаи ҳочиз, рӯдаи дувоздаҳангушта, панкреос, рӯдаи борик ва ғафсро муфассал бозбинӣ кардааст [12, с. 295-296]. Таъсири фишураҳо дар амалияи ҳазм ва бавижа кори талха мавзӯи дигаре аст, ки аз назари файласуф ва табиби мо дур намондааст (12, с.320). Масъалаи дигаре, ки мавриди пажӯҳиши Шайхурраис дар "Китоб-ул-ҳайвон"

қарор гирифтааст, ихтилофи назари файласуфон ва табибон дар масъалаи ҷойи саршавии хун мебошад. Назари ҳакимон чун Афлотун ва Арасту ин аст, ки баромадгоҳи хун аз дил аст, дар ҳоле табибон маншаи онро ба ҷигар мансуб медонанд [12, с.39-46]. Дар ин масъала Шайхурраис бо файласуфон гароиш дошта, бар хилофи машшоиён ва дар пайравӣ бо табибон на қалб, балки майнаро мабдаи қувваҳои нафсонӣ мешуморад (12, с.40). Чунонки аз мазмуни асари Ибни Сино берун меояд, ӯ ба қалб ва ташреҳи он диққати махсус дода, онро дақиқан, шарҳу баён сохтааст ва рагу шоҳрагҳои аз он ҷудошавандаро низ ба қисмҳо ҷудо карда, онҳоро муайян сохтааст. Аз дидгоҳи Ибни Сино қалб дорои ҳаракатҳои ғайриродӣ буда, онро чун мушак ҳисобидан хатост, ҳарчанд бо онҳо шабоҳате ҳам дорад [12, с. 290-291]. Ибни Сино бар хилофи Арасту дастгоҳи нафаскаширо ба сурати муфассал мавриди баррасӣ қарор дода, хирной, "забони най", дастгоҳи шушро бо шуъбаҳои мухталифи он ва вазифаи онро чун омодакунандаи ҳавое, ки барои ғизои ҷисму ҷон зарур мебошад, муайян кардааст. Дидгоҳи файласуфонаи Шайхурраис роҷеъ ба вазифаи ҳарду шуш аз ин иборат аст, ки аз рӯйи ҳикмати Худованд сурхрагро ду шуш барои ин аст, ки бо аз кор мондани яке дигаре аз фаъолият боз намонад ва инсон нафас бикашад ва зиндагиро идома бидиҳад [12, с.277-282]. Дар партави гуфтаҳои боло чунин ба назар мерасад, ки Ибни Сино аз тамоми илми физиологияи қадим огоҳии комил дошта, ба ақидаи файласуфи шинохта Иброҳим Мадкур ду асари Арасту "Табоеъ-ул-ҳайвон" ва "Пайдоиши ҳайвон"- ро, ки ба таҳқиқоти физиологӣ бахшида шудаанд, истифода карда, дар айни замон, хатоҳо ва камбуди онҳоро нишон додааст. Бешубҳа, андешаҳои физиологии Ибни Сино аз афкор ва ақидаҳои табибон ва файласуфони Юнон комилтаранд, ҳарчанд бо пайдоиши дастгоҳҳои замонавӣ, илми физиологияи нав ва дастгоҳҳои дақиқи илмӣ корҳои ӯ аз камол дуртар мебошанд [12, с. ر]. Аз бозёфтҳои Ибни Сино дар "Китоб-ул-ҳайвон" кашфи пайванд байни илмҳои "Наслшиносӣ" ва "Ҷаниншиносӣ" мебошад, ки ӯ бештар ба Муаллими Аввал гароиш дорад, зеро чунонки маълум аст, Арасту аз бунёдгузорони илми "Ҷаниншиносӣ" буда, ӯ байни мавлуди зинда ва тухма фарқ гузошта, хосиятҳои асосӣ ва фаръии ҷинсиро ҷудо баён карда, чунин мешуморад, ки ҷанин ботадриҷ нашъунамо ёфта, нашъунамои он ба амали хамирмоя монандӣ дорад ва дар ин ҷо вазифаи асосии ҳамроҳак ва банди нофро муайян сохтааст [16, с. 269-270]. Ибни Сино дар мақолаҳои нуҳум, даҳум, понздаҳум ва то ҳаждаҳум мавзуъҳои мазкурро ба сурати муфассал мавриди пажӯҳиш қарор додааст.

Мавзӯи муҳимми дигаре, ки Ибни Сино дар асари худ даст зада хатои Арастуро ислоҳ кардааст, ин аст, ки аз дидгоҳи Муаллими Аввал манӣ танҳо хосси мард аст ва зан танҳо дорои хуни ҳайзу нифос аст [12, с. 144-145]. Нуқтаи назари Шайхурраис ин аст, ки марду зан ҳарду дорои манӣ мебошанд, ҳарчанд вай аз назари хусусият дар ҳарду фарқ менамояд [12, с. 145]. Аз дидгоҳи Арасту мард ба зан чизи мушаххасе намедиҳад ва инро дар китобҳои худ хело муфассал баён сохтааст ва дар ин ҷода байни Ҷолинюс ва Муаллими Аввал баҳсҳои доманадор барпо гардидаанд ва ба ин ақида расидаанд, ки бунёди насл аз марду зан аст ва мании ҳардуи онҳо зоянда аст ва зоиш бе иштироки ҳардуи онҳо номумкин аст [12, с.147-164]. Аз ин ҷо маълум мегардад, ки масъалаи сурат ва модда дар ин росто аҳамияти хосса дошта, мард танҳо сурат медиҳад ва сурат ба андешаи Арасту фарзияест, ки қариб аз чизи воқеӣ дарак намедиҳад, дар ҳоле зан моддаро, ки он ҳам чизи мушаххас ва ҳисшаванда мебошад, пешкаш менамояд. Он чи дар ин маврид сазовори таваҷҷуҳ мебошад, ин аст, ки Ибни Сино ба ҳайвоноти манидор қоил аст, ҳарчанд онҳоро эътироф намекунад, вале ин ақидаи ӯ як андешаи бикр буда, ба сабаби набудани асбобҳои замонавӣ ӯ натавонистааст онҳоро дақиқ муайян созад [12, с. 392].

Мавзуи муҳими дигаре, ки аз таҳқиқи мухтасари "Китоб-ул-ҳайвон" берун меояд ва барои илми филология аҳамияти хосса дорад, истилоҳоти соҳаи илми байторӣ ва ҳайвоноту парандагон мебошад, ки Ибни Сино бешубҳа дар таърихи бунёди истилоҳоти ин соҳаҳо ба забони арабӣ яке аз асосгузорони он мебошад. Хулосаи илмӣ аз баррасии истилоҳоти ин китоби арзишманди Ибни Сино аз ин иборат аст, ки арабҳо аз аввалҳои карни дуюми ҳиҷрӣ ё худ ҳаштуми милодӣ ба навиштани асарҳо роҷеъ ба ҳайвонот оғоз карда буданд [12, с. ك]. Дар ин ҷода тариқаи муътазила, ки дар таърихи фарҳанги исломӣ хидматҳои назаррас намудааст, осори арзанда гузоштааст, ки намунаи онҳо ду қасидаи Бишр ибн ал-Муътамар (тав.210ҳ.) роҷеъ ба хусусиятҳои хайвонот ва шигифтиҳои онҳо ва асари машҳури адиб ва муҳаққиқи тавоно ал-Ҷоҳиз аст, ки бори аввал китоби мукаммал бо номи "Китоб-ул- ҳайвон" ба забони арабӣ, эҷод намудааст, ки мавзӯъҳои марбут ба ҳайвонот, адаб, сиёсат, калом, фалсафа, тиб ва табиатро дар бар мегирад.

Аз масъалаҳои муҳимми илмии асари Ибни Сино истифодаи истилоҳоти илмии соҳаи байторӣ мебошад. Маводи забоние, ки дар "Китоб-ул-ҳайвон"-и Ибни Сино ба даст омад, иборат аз се забон аст: арабӣ, юнонӣ ва форсӣ.

Забони арабие, ки Ибни Сино асари бузурги худро таълиф кардааст- забони адабии арабии китобие мебошад, ки асосан, осори асримиёнагии арабизабон ба он таълиф

гардидааст. Дар низоми истилоҳоти арабии он Шайхурраис аз захираи бойи забони арабӣ истифода карда, дар айни ҳол дар истифодаи истилоҳот дар зери таъсири забони юнонӣ қарор гирифтааст. Ибни Сино чуноне ки дар муқаддимаи китоб ишора намудааст, дар бахши ҳайвонот ва истилоҳоти он аз Арасту истифода кардааст, ки ин ҳолатро мо ба сурати бисёр равшан дар истифодаи номи ҳайвонот ва махсусан, моҳиҳо, мушоҳида менамоем, ки мутафаккир ба гумони ғолиб ҳангоми пайдо накардани муодили арабии ин ё он истилоҳ истилоҳоти юнониро дар шакли транслитератсияи арабиашон овардааст [12, с.116,117,120,125,130]. Гурӯҳи дигари истилоҳоте, ки дар асар истифода гардидааст, истилоҳоти фаровони юнониасл дар шакли транслитератсияи арабии онҳо мебошад, ки шумораи онҳо зиёда аз сад адад мебошад. Чуноне ки маълум аст, дар асрҳои миёна ва махсусан, дар даврони тарҷумаҳо забони юнонӣ яке аз сарчашмаҳои асосии бой гардидани забони арабӣ аз истилоҳоти юнониасл ба шумор меравад. Агар мероси илмӣ ва фалсафии Ибни Синоро бо ин асараш муқоиса намоем, чунин ба назар мерасад,ки ӯ дар қиёс бо дигар осораш дар "Китоб-ул-ҳайвон" ҳам истилоҳоти юнониро бештар истифода кардааст ва ҳам аз Арасту бештар ёд намудааст. Азбаски ин мавзуъро дар ҳаҷми як мақолаи илмӣ мавриди таҳқиқи ҳамаҷониба қарор додан аз имкон берун аст, мо намунае чанд аз ин истилоҳотро ишора мекунем: *салоси, қуқи, фини, куҳакус, инклис, сиқол, ҳалқис, қунатис, абқарус, қутрус, ниқрис, фусус* ва ғ. Ба назари инҷониб, ин муносибати Ибни Сино ҳарчанд як муносибати меҳанпарастона набуд, вале зарурати илмӣ буд, ки мутафаккир онро сарфи назар карда наметавонист, зеро чуноне ки маълум аст, то замони Арасту истилоҳоти марбут ба ҳайвонот дар шакли пароканда вуҷуд дошт ва Муаллими Аввал низ аз онҳо истифода кард ва як ҳақиқати таърихиро низ аз ёд бурдан лозим нест, ки ӯ устоди Искандари Мақдунӣ буд ва имконоти бештари таъминот аз маводи илмӣ дошт, аз ин ҷиҳат тавонист чанд китоб роҷеъ ба ҳайвон нависад ва Ибни Сино ҳам аз тарҷумаи арабии онҳо чуноне ки худи ӯ мегӯяд, аз маводи тарҷума, истифода намуд.

Аз назари истилоҳоти асили арабии марбут ба ҳайвонот, парандаҳо ва моҳиҳо ишора метавон кард, ки "Китоб-ул-ҳайвон"-и Ибни Сино ганҷинаи пурбаҳои номи олами ҳайвонот ба забони арабӣ мебошад, ки донишмандон бояд дар ин росто сухани худро иброз доранд. Бузургӣ ва аҳамияти кори Ибни Сино дар ин аст, ки на танҳо ба масъалаҳои амалии ҳаёти ҳайвон, балки ба масъалаҳои назарии зиндагии ҷонварон диққат дода, афкору андешаҳои аҷиб баён доштааст, ки онҳоро месазад донишмандони соҳа таҳқиқ ва баррасӣ карда, арзиши илмии онҳоро шарҳу баён созанд. Ибни Сино чанд истилоҳи аҷиберо истифода кардааст, ки далели қудрати мутафаккир дар офаридани истилоҳоти ин соҳа аст. Масалан калимаи "ас-*соим"*- "рӯзадор "- ро ба маънои "чизе нахӯрдан"; *"ибну сана*"- "писари сол"-ро ба маънои "яксола"; *"нушуъуҳу ва мавтуҳу фӣ йавмин воҳидин*"-"пайдоиш ва маргаш дар як рӯз аст"-ро ба маънои " якрӯза" истифода кардааст.

Истилоҳи муҳимми фалсафӣ ва тиббие, ки Ибни Сино онро ҳам дар осори фалсафии худ ва ҳам дар "Китоб-ул-ҳайвон" мавриди баррасӣ қарор додааст, "рӯҳ" мебошад. Ин истилоҳ, ки дар фалсафаи юнонӣ бо номи "пневма" машҳур буда, аз ҷониби табиби мо, чун ҷисми бухории латифе, ки дар асабҳо ҷой дошта, дар тамоми ҷисм паҳн мегардад ва аз қалб берун шуда, ба дигар атроф тӯл мекашад ва гӯё ҳамроҳ бо хун дар рагҳои шараён ва шоҳрагҳо ҷорӣ мешавад, муайян гардидааст [12, с. 224-226]. Ин истилоҳ аз зумраи истилоҳоте мебошад, ки Ибни Сино дар тамоми осори фалсафии худ ҳангоми шарҳу баёни алоқаи ҷисм бо нафс таваққуф кардааст [17, с.170-174].

Ибни Сино дар "Китоб-ул-ҳайвон" ду истилоҳи форсӣ "мормоҳӣ" ва "ҳумой"-ро истифода кардааст [12, с. 224-226]. Хулоса, истилоҳоти арабии ин асар бояд дар як таҳқиқи густурда ва алоҳида мавриди пажӯҳиш қарор гиранд.

Дар охир ин нуқтаро таъкид кардан мехоҳам, ки тарҷума, дастрассозии мероси бузурги фалсафӣ, тиббӣ ва илмию фарҳангии мардуми тоҷик ва ба сурати махсус Ибни Сино, ки хирмани илму маърифати оламиёнро бо дастранҷи илмии худ бой ва сероб гардонидаанд, дар замони нав бояд бештар мавриди омӯзиш ва тарғибу ташвиқи донишмандон, муаллимон, аҳли фарҳанг ва дастгирии бевоситаи давлату ҳукумат қарор гирифта, нақши онҳо дар тарбияи насли ҷавони ватанамон муассиртар карда шавад. Дар ин ҷода мероси гаронбаҳои Шайхурраис, ки тамоми соҳаҳои илми асримиёнагиро фаро гирифта, қимат ва манзалати илмии худро то ҳол гум накардааст, таъсири чашмрас хоҳад расонд.

А Д А Б И Ё Т

1. أحْمد عُثمان. المنجز العربي الإسلامي في الترجِمة و حوار الثقافات من بغداد الى طليطلة. القاهرة, 2013. -588 ص.
2. Лебон Г. История арабской цивилизации / Г.Лебон. -Минск, 2009. -697 с.
3. Шамин А.Н. Труды Ибн Сины в Европе эпохи возрождения А.Н. / Шамин // Вопросы истории естествознания и техники. - 1980. - №4. - С. 73-76.
4. Хуршут Э. Авиценна и средневековая Европа / Э. Хуршут. Абу Али Ибн Сина и естественные науки. - Ташкент, 1981. - С. 79-86.

5. Абу Али Ибн Сино (Авиценна). Канон врачебной науки. В 10 томах. Т.1. - Ташкент, 1996. - 543 с.
6. Вороновский Д.Г. Канон медицинских знаний Ибн Сины. Ибн Сина / Д.Г. Вороновский // Материалы научной сессии Академии наук Уз ССР, посвящённой 1000-летнему юбилею Ибн Сины. - Ташкент, 1958. - С. 57-70.
7. Рӯзномаи "Ҷумҳурият", аз 18.08.2005.
8. Сулаймонов С. Чиҳил мақола / С.Сулаймонов. -Душанбе, 2017. -685 с.
9. Аль-Фарабӣ. Естественно-научные трактаты. - Алма-Ата, Изд-во "Наука", 1987. - 495 с.
10. Аристотель. История животных. -М., 1996. -528 с.
11. В. Брентес, С. Брентес. Ибн Сина (Авиценна). Перевод с немецкого П.М. Комышанченко. -Киев, 1984. -87 с.
12. إبن سينا. الشفاء, الطبيعيات, 8-الحيوان راجعه و قدم له الدكتور إبراهيم مدكور. القاهرة 1390هـ. – 1970م. -482 ص.
13. أبو عثمان عمرو بن بحر الجاحظ. كتاب الحيوان. الجزء الأول, بتحقيق و شرح عبد السلام محمد هارون. بيوت, 1969 , -427 ص.
14. Муҳаммад ибни Маҳмуд ибни Аҳмади Тусӣ. Аҷоибнома; таҳияи С.Назарзода, С.Саидов. - Душанбе, 2016. - 620 с.
15. Абуалӣ Ибни Сино. Осор. Ҷ.1. - Душанбе, 2005. - 852 с.
16. سارتون. تاريخ العلم. القاهرة 1961 , ج-3, ص.269-270
17. إبراهيم مدكور. في الفلسفة الإسلامية. القاهرة. 1968. ص.170 -174

МАЗМУНУ МУНДАРИҶА ВА ИСТИЛОҲОТИ ИЛМӢ ДАР "КИТОБ-УЛ-ҲАЙВОН"-И ИБНИ СИНО

Дар мақола роҷеъ ба яке аз асарҳои машҳури Ибни Сино "Китоби ҳайвон", ки бахши асосии табииёти "Китоб –уш-шифо"-и ӯро дар бар мегирад, сухан меравад. Дар ин ҷо роҷеъ ба тарҷума ва густариши осори Шайхурраис дар Аврупо, тарҷумаҳо ва таъсири он ба илм ва фарҳанги Аврупо таҳқиқ анҷом ёфта, дар бораи осори ба ҳайвонот бахшида, дар адабиёти араб, пеш аз даврони Ибни Сино маълумот дода мешавад. Ҳамчунин, дар мақола дар мавзӯи сохтори асари Ибни Сино "Китоб-ул-ҳайвон" ва мавзӯъҳои мавриди баҳси он таваҷҷуҳ зоҳир гардида, дар бораи истилоҳоти илмии ин асар, муносибати Ибни Сино ба истилоҳот, тарзи истилоҳофаринии ӯ, истилоҳоти арабӣ, юнонӣ ва форсӣ маълумот оварда мешавад. Таҳқиқи истилоҳоти илмии асар аз назари забони арабӣ аз масъалаҳои дигаре мебошад, ки дар мақола мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Ибни Сино дар "Китоб-ул-ҳайвон" дар атрофи чаҳор масъалаи асосӣ: илми муқоисавӣ доир ба ҳайвонот, андомшиносӣ, вазифаҳои андомҳо ва илми ҷаниншиносӣ ё эмбриология баҳс кардааст. Чунонки ишора кардем, тафсилоти мазмуни асари Ибни Синоро ба мутахассисони соҳа ҳавола карда, дар ин ҷо танҳо бархе аз масъалаҳои марбут ба муносибати илмии Ибни Синоро ба осори Арасту ва истилоҳоти илмии он зикр менамоем. Аз назари истилоҳоти асили арабии марбут ба ҳайвонот, парандаҳо ва моҳиҳо ишора метавон кард, ки "Китоб-ул-ҳайвон"-и Ибни Сино ганҷинаи пурбаҳои номи олами ҳайвонот ба забони арабӣ мебошад, ки донишмандон бояд дар ин росто сухани худро иброз доранд. Бузургӣ ва аҳамияти кори Ибни Сино дар ин аст, ки на танҳо ба масъалаҳои амалии ҳаёти ҳайвон, балки ба масъалаҳои назарии зиндагии ҷонварон диққат дода, афкору андешаҳои аҷиб баён доштааст, ки онҳоро донишмандони соҳа таҳқиқ ва баррасӣ карда, арзиши илмии онҳоро шарҳу баён созанд. Ҷанбаи бисёр муҳимми забоншиносии асар истилоҳот ва низоми истилоҳофарини Ибни Сино дар ин китоб мебошад, ки донишмандони баъди ӯ онҳоро дар осори худ фаровон корбаст намудаанд.

Калидвожаҳо: тарҷума, тибби аврупоӣ, узвҳои бадан, асабҳо, парҳез, сайдана, табииёт, байторӣ, ташреҳ, зоология, андомшиносӣ, ҷаниншиносӣ, ҳайкали инсон, ташреҳи майна, дастгоҳи ҳозима, андомҳои эҳсос, рагу пай, бофтаҳо, мизоҷҳо, ахлот, қувваи ғизогирӣ, рӯдаи дувоздаҳангушта, пардаи ҳоҷиз, сурхрӯда, панкреос, рӯдаи борик, талха, ҷигар, қувваҳои нафсонӣ, ҳамроҳак, ноф, манӣ, ҳайз, нифос, рӯҳ.

СОДЕРЖАНИЕ И НАУЧНАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ "КНИГА О ЖИВОТНЫХ" ИБН СИНЫ

В данной статьи речь идёт о структуре, переводе, основном содержании и научной терминологии одного из известных произведений Ибн Сины (Авиценны) под названием "Книга о животных"("Китаб ал-хайван"), составляющем часть энциклопедической его книги "Книга исцеления" и являющемся первой теоретичекой книгой о мире животных мусульманского средневековья. Приводятся исследования о влиянии этой книги на европейскую науку и культуру, а также переводы и исследования этой книги на западноевропейских языках, в том числе латинском языке. Далее говорится о влиянии Аристотеля и его книги по истории животных на научную деятельность Авиценны. Здесь же приводятся основные вопросы, исследуемые в данной работе Ибн Сины и, в частности, отмечается, что Авиценна в своей книги уделяет основное внимание четырем вопросам: сопоставительной науке о животных, анатомии, физиологии и эмбриологии. Рассматривается терминологическая система Ибн Сины в "Книге животных" и отмечается, что указанная книга Авиценны на последующих этапах мусульманской науки и культуры стала основным теоретическим источником для создания научной терминологии о мире животных. В статье рассматривается терминология, которая была заимствована из греческого языка на арабский язык без ее перевода в транслитерационной форме. В статье доказывается необходимость перевода и исследования этого памятника в современной таджикской арабистике.

Ключевые слова: перевод, европейская медицина, органы тела, нервы, диета фармацевтика, природоведение, ветеринарный, анатомия, зоология, физиология, эмбриология, скелет человека, пищеварительный аппарат, органы ощущения, жилы и связки, ткани, натуры, сок, сила питания, двенадцатиперстная кишка, диафрагма, пищевод, панкреос, тонкая кишка, желчный пузырь, печень, душевные силы, плацента, пупок, сперма, менструация, послеродовые очищения, пневма.

CONTENT AND SCIENTIFIC TERMINOLOGY THE BOOK OF ANIMALS OF IBN SINA

The article is about the structure, translation, main content and scientific terminology of one of the famous works of Ibn Sina (Avicenna) entitled "The Book of Animals" ("Kitab al-hayvan"), which forms part of his encyclical book "The Book of Healing" and which is the first theoretical book on the world of animals of the Muslim Middle Ages. The studies on the impact of this book on European science and culture, as well as translations and studies of this book in Western European languages, including Latin, are given. Also about the influence of Aristotle and his book on the history of animals on the scientific work of Avicenna were showen in this article. The main issues studied in the work of Ibn Sina are mentioned too, Avitsenna focuses on four main questions in his book: comparative science of animals, anatomy, physiology and embryology. The terminological system of Ibn Sina is considered in the "Book of Animals" and it is noted that the book of Avicenna in the subsequent stages of the Muslim science and culture became the main theoretical source to

create scientific terminology on the world of animals. The article deals with the terms of the terminology, which were borrowed from Greek in Arabic without translating them in transliteration form. The article proves the necessity of translation and research of this monument in the modern stage in Tajik Arabistics.

Key words: translation, European medicine, organs, nerves, dietary pharmaceutics, nature studies, veterinary, anatomy, zoology, physiology, embryology, human skeleton, digestive apparatus, organs of sense, veins and mies, tissue, nature, juice, duodenum, diaphragm, esophagus, pancreas, small intestine, gallbladder, liver, mental forces, placenta, navel, sperm, menstruation, postpartum cleansing, pneumonia.

Сведения об авторе: ***Сулаймонов Саидрахмон*** – Таджикский национальный университет, доктор филологических наук, профессор кафедры арабской филологии факультета языков Азии и Европы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр. Рудаки 17. Телефоны: **(+992) 907-98-54-43**

Information about the author*: Sulaimonov Saidrakhmon* - Tajik National University, Doctor of Philology, Professor of the Department of Arabic Philology of the Faculty of Languages of Asia and Europe. **Address**: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 17. Tel: **(+992) 907-98-54-43**

УДК:891.55.09-32+891.550.09-32

ПАЙДОИШ ВА ТАШАККУЛИ ЖАНРИ ҲИКОЯ(Т) ДАР АСРИ Х

Исматова З.
Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдуллоҳ Рӯдакии АИ ҶТ

Ҳикоят яке аз навъҳои насри бадеӣ буда, дар таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ ҷойгоҳи хоссеро ишғол намудааст, ки намунаҳои бозмондаи асарҳои мансури мухталиф аз он шаҳодат медиҳад. Маънии луғавии «ҳикоят» аз забони арабӣ буда, дар фарҳангҳо ва луғатномаҳои мухталиф ба маънои «нақл», «қисса», «ривоят», «сухан гуфтан», «нақл кардани ҳодиса ё воқеа» ва ё саргузаштеро ривоят кардан" омадааст. Аммо дар илми адабиётшиносӣ, ҳикоят чун истилоҳ маънии асари адабиро дорад. Дар «Луғатномаи Деҳхудо» ҳикоя ба маънои афсона, шарҳи ҳол, саргузашт ва таърих омадааст [4, с.751]. Профессор Худоӣ Шарифов шарҳи истилоҳии "ҳикоя"-ро дар «Энсиклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик» ба таври зайл таърифу тавсиф шудааст: «Ҳикоя, ҳикоят, нақл, қисса, ривоят, сухан, як навъ асари эпикист, ки лаҳза ва ҳолатҳои муҳимми зиндагии инсонро дар бар мегирад. Ҳикоя яке аз навъҳои адабии қадимтарини адабиёти форсу тоҷик мебошад. Истилоҳи "ҳикоят" бори аввал дар «Тафсири Табарӣ» истифода шудааст. Баъзе ҳикояҳо дар китобҳои адабӣ, таърихӣ, динӣ, тасаввуфӣ ва ғайра барои такмили воқеаҳо ва шарҳи матлаб чун воситаи намоишу тасдиқи андешаҳои тарбиявӣ, иҷтимоӣ ва динию мазҳабӣ омадаанд» [14, с.468-469]. Дар ин ҷо муҳаққиқи мазкур бори аввал истифода шудани истилоҳи ҳикоятро дар "Тарҷумаи "Тафсири Табарӣ" қайд намояд ҳам, вале устод Забеҳулло Сафо [8, с.468-469] ва Носирҷон Салимов [10, с.468-469] мавҷудияти ин навъи адабиро дар адабиёти форсии тоҷикӣ аз замони пеш аз ислом таъкид менамоянд. Худоӣ Шарифов барои собит намудани андешаи худ аз "Тарҷумаи тафсири Табарӣ" чунин ҳикояро барои намуна меорад: "Ҳикоят кунанд, ки вақте подшоҳе буд ва султони вақту рӯзгор буд. Ва рӯзе он султон нишаста буд ва таом мехӯрд ва бандае дошт-таббох. Ва он банда косае таом дошт ва пеши султон меовард. Ва чун ба наздики султон расид, хато кард ва коса аз дасти вай бияфтод ва бар сару ҷомаи султон бадон хӯрданӣ олуда гашт. Ва султон хашм гирифт ва хост, ки он ғуломро бизанад. Он банда биистод ва гуфт: "Худой, азза ва ҷалла, мефармояд, ки: Ва-л-козимина-л-ғайза ва-л-офина ани-н-носи". Он султон гуфт: "Хашм фурӯ хӯрдам ва аз ту даргузаронидам ва авфат кардам". Ин банда гуфт: "Ва-л-Лоҳу йуҳиббу-л-муҳсинин". Султон гуфт: "Бирав, ки озод кардамат Худойро, азза ва ҷалла" [12, с.108]. Табиист, ки ин намунаи навъи адабии ҳикояти классикӣ бештар ба мавзӯъҳои панду ахлоқӣ бахшида шуда, ба мақсади тарғибу татбиқи арзишҳои динӣ равона карда шудааст. Зеро дини ислом дар асрҳои миёна ҳаёти адабию фарҳангиро фаро гирифта, шоирону муҳаққиқонро ба шинохт ва татбиқи арзишҳои исломӣ раҳнамун мекард. Аз ин сабаб бошад, Худоӣ Шарифов ҳикоятро аз адабиёти динӣ ҷустуҷӯ намуданаш амри тасодуфӣ набуда, балки ҳодисаи маъмули адабӣ мебошад.

Донишманди эронӣ Ҳусайни Размҷӯ бошад, дар китоби «Анвои адабӣ» ҳикоятро «аз лиҳози адабӣ навъе достони сода ва ғолибан мухтасар, воқеӣ ва сохтагӣ» [7, с.123] номида, дар он тасвири воқеиятро аз вижагии муҳимтарини жанри ҳикоят ҳисобидааст, гарчанде дар адабиёти гузашта воқеият дар тасвири бадеӣ ҷойгоҳи худро надошт. Ба андешаи мо, ҳикояти даврони классикӣ бо мухтасарбаёнӣ ва муъҷазгуфторӣ аз навъҳои адабии адабиёти муосир бартарӣ дошт.

Сируси Шамисо, адабиётшиноси маъруфи эронӣ дар китоби «Анвои адабӣ» перомуни навъи ҳикоя ва умумияту тафовути он бо анвои дигари ҳамосавӣ андешаҳои ҷолибе баён намудааст. Мавсуф дар шинохти ҳикоя ва дигар навъҳои адабӣ баррасиҳои илмии худро дар заминаи муқоиса бо назарияҳои адабиётшиносии ватанию хориҷӣ таҳқиқ

менамояд. Пеш аз ҳама, муҳаққиқ ҳамгунии истилоҳии навъҳои адабиро, ки дар Эрон маъмул буд, бо фаҳмиши адабиётшиносии муосири ҷаҳонӣ мутобиқ намуд. Мусаллам аст, ки дар адабиётшиносии имрӯзаи эронӣ ба ҷойи калимаи нависанда ё носир калимаи «достоннавис» ва ба ҷойи вожаи ҳикоя “достони кӯтоҳ” бештар мавриди истифода қарор дорад. Аз ҳамин ҷиҳат, Сируси Шамисо зикр менамояд, ки «…муодили “достони кӯтоҳ” дар адабиёти қадими мо “ҳикоят” аст, ки маъмулан ба сурати «эпизод», яъне достони фаръӣ дар матни достони баланде ё матлабе меояд ва гоҳе ҳам, албатта, мустақил аст» [11, с.212].

Муҳаққиқи номбурда дар ҷойи дигар вижагии дигари ҳикояро ба мушоҳида гирифта, хотирнишон менамояд, ки аз он ки ҳикоят бо *муҳокот* ҳамреша аст, пас маънии ин истилоҳ ҳамчун жанри ҷудогонаи адабӣ «шабеҳсозӣ ва тазкор» аст [11, с.212]. Чунин нуқтаи назар дар тадқиқоти муҳаққиқони дигар ба мушоҳида нарасид, зеро онҳо ҳадди жанри ҳикояро танҳо дар адабиёти форсии тоҷикӣ, арабӣ ва туркӣ ба мушоҳида гирифта, таъсироти адабиётшиносии юнониро сарфи назар кардаанд.

Муқаррар намудани заминаҳои пайдоиш ва ташаккули жанри ҳикоят яке аз масъалаҳои муҳиммест, ки таваҷҷуҳи бисёр муҳаққиқони ватанию хориҷиро ба худ ҷалб намудааст. Роҷеъ ба таърих ва пайдоишу ташаккули ин навъи адабӣ дар адабиётшиносии форсии тоҷикӣ муҳаққиқону адабиётшиносони зиёд, аз ҷумла, Забеҳуллоҳ Сафо дар «Таърихи адабиёти Эрон», Аҳмади Тафаззулӣ дар «Таърихи адабиёти Эрони пеш аз ислом», Ҳусайни Хатибӣ дар «Фанни наср дар адаби порсӣ», Х. Шарифов дар «Назарияи наср», Ю. Салимов дар «Насри ривоятии форсу тоҷик», Н. Салимов дар «Марҳалаҳои услубӣ ва таҳаввули анвои наср дар адабиёти форсу тоҷик (асрҳои IX-XIII)», Амриядон Алимардонов дар пешгуфтор дар ҷилди якуми «Дурдонаҳои наср» ва дигарон андешаҳои хешро иброз намудаанд. Аз ҷумла, Забеҳуллоҳ Сафо ба таърихи пайдоиш ва навиштани ҳикоят ишора намуда чунин овардааст: «Навиштани ин гуна кутуб аз Эрони пеш аз ислом ба давраи исломӣ расида ва нахустин китобҳои форсӣ дар ин маврид таҳти таъсири Эрони пеш аз ислом фароҳам омадааст» [8, с.40].

Муҳаққиқони тоҷик дар доираи таҳқиқоти хеш атрофи навъи ҳикоя аз дидгоҳи пайвастагии он ба адабиёти шифоҳӣ назар андохтаанд. Аз ҷумла, Юсуфҷон Салимов дар китоби «Насри ривоятии форсу тоҷик» мулоҳизаҳо баён намуда, ба таври умумӣ замина ва пайванди асосии ҳикояҳоро ба адабиёти шифоҳӣ нисбат медиҳад [9, с.10].

Худоӣ Шарифов бошад, сарчашмаи пайдоиши ҳикояро таъкидан аз “гуфтори мардумӣ” медонад, вале ташаккули минбаъдаи ин навъи адабиро ба адабиёти шифоҳӣ ба назар намегирад. Чуноне ки мавсуф ба навъи ҳикоя аз назари иртиботи он ба адабиёти шифоҳӣ таваҷҷуҳ зоҳир намуда, чунин менигорад: “Ҳикоят аз шакли гуфтори мардумӣ ба навъи адабии ҳунарӣ таҳаввул кард ва инкишофи баъдинаи бунёди ҳикояти таълифиро гузошт…” [14, с.293].

Академик Абдулғанӣ Мирзоев бошад, “Худойнома”-и паҳлавиро заминаи асосии таҳаввули жанри ҳикоят медонад, ки тарҷумаҳои арабии он то имрӯз мавриди истифодаи муҳаққиқон ва суханварон қарор доштааст. Муаллиф дар масъалаи истифодаи тарҷумаҳои ин китоб чунин менигорад: “...як қисми ҳикояҳои афсонавӣ, ки дар мавзӯъҳои зикршуда, дар забони мардум ба тариқи нақл пушт ба пушт давом карда меомад..., ҷамъ ва тарҷима карда шуд” [5, с.49]. Ин нукта далолат бар он дорад, ки А. Мирзоев чун Худоӣ Шарифов бар он ақида аст, ки навъи ҳикоят дар оғоз дар эҷодиёти шифоҳии мардум арзи ҳастӣ намуда, сониян ба адабиёти хаттӣ роҳ ёфтааст.

Носирҷон Салимов дар рисолаи худ «Марҳалаҳои услубӣ ва таҳаввули анвои наср дар адабиёти форсу тоҷик (асрҳои IX-XIII)» ҳикоятро дар марҳилаи зуҳури насри форсӣ ҳамчун анвои адабии мустақил шинохта бошад: «Ҳикоят дар даврони нахустини зуҳури насри форсӣ бо мустақилияти жанрии худ имтиёз мекард. Дар осоре, ки аз паҳлавӣ ба забони арабӣ тарҷума шудаанд, ҳикоят дар миёни достонҳои дароз барои истидлоли афкори нависанда ба кор рафтааст» [10, с.313]. Ӯ ҳамчунин намунаҳои аввалини ҳикояро дар осори тоисломии адабиёти форсии тоҷикӣ ҷутуҷӯ намуда, ба хулосае меояд, ки намунаҳои нахустини ҳикоят дар «Номаи Тансар», ки аз осори арҷманди насри тоисломии форсу тоҷик маҳсуб мешавад, ба назар мерасад [10, с.313].

Аз баррасии масъалаи зикршуда бармеояд, ки ҳикоятҳо (ҳикояҳо) ба монанди дигар навъҳои адабӣ, пеш аз ҳама, дар адабиёти шифоҳӣ пайдо шуда, дар натиҷаи ташаккули матни он тадриҷан ба адабиёти хаттӣ ворид гардидаанд. Боиси тазаккур аст, ки адабиёти хаттии форсии тоҷикӣ ба адабиёти даҳонӣ робитаи мустаҳкам дорад ва ин робита бар он таъкид менамояд, ки бисёр сужет ва тасвирҳо баъд аз коркард ва такмил додани матнҳо аз адабиёти шифоҳии мардумӣ ба адабиёти хаттӣ кӯчидааст.

Агар ба таърихи пайдоиши ҳикоят (ҳикоя) дар адабиёти хаттии форсии тоҷикӣ таваҷҷуҳ намоем, маълум мешавад, ки он аз адабиёти тоисломии ниёгон маншаъ мегирад. Мусаллам аст, ки яке аз манбаъҳои асосии осори наср ва назми қабл аз исломро осори

адабиёти паҳлавӣ ё форсии миёна (сосонӣ) ташкил медиҳад, ки қисме аз он то замони мо омада расидааст.

Заминаи дигари пайдоиши ҳикоят ва дигар анвои адабиро муҳаққиқон аз китоби муқаддаси «Авасто» медонанд. Баъд аз «Авасто» «Занд Авасто», ки тафсири ҷолиб бар «Авасто» мебошад, заминаи мусоиде барои ба вуҷуд омадани «Бундаҳишн», «Минуи хирад», «Ардавирафнома», «Корномаи Ардашери Бобакон», «Номаи Тансар» ва ғайра фароҳам овардааст. Донишманди машҳури Эрон Маликушшуаро Баҳор дар асоси таҳлилу баррасии амиқ ҷиддии осори мансури хаттии боқимонда ва муқоиса намудани онҳо бо осори наср ии арабӣ сарчашмаи пайдоиши насри баъдиисломии форсии тоҷикиро аз осори тоисломӣ ҷустуҷӯ намуда, ин хулосаи худро бо чунин далоил собит намуда, чунин менигорад: “Насри тоисломии форсии тоҷикӣ ба истиснои қисматҳои мансури «Авасто», ки насри он бо услуби зеботару олитар навишта шудааст, бисёр сода, табиӣ ва дорои ҷумлаҳои кӯтоҳу такроршаванда буда, орӣ аз ҳамагуна санъатҳои лафзӣ мебошад ва он дар таҳаввул ва ташаккули насри арабии баъдиисломӣ нақши намоёне бозида, таъсири амиқе гузоштааст” [1, с.569]. Агар ба умқи андешаҳои Маликушшуаро Баҳор нигарем, маълум мегардад, ки ӯ чун дигар муҳаққиқон аз сабаби дастрас набудани сарчашмаҳои дигар дар масъалаи пайдоиши ҳикоя аз матни “Авесто” ва осори паҳлавӣ фаротар намеравад.

Бояд тазаккур дод, ки аз замони Сосониён то замони мо осори хаттии зиёде омада расидааст, ки аз ҷумлаи онҳо «Тарҷумаҳои паҳлавии қисматҳои «Авасто», «Динкарт», «Бундаҳишн», «Ривоёти паҳлавӣ», «Ёдгори зарирон», «Дарахти Ассурик», «Корномаи Ардашери Бобакон», «Пандномаи Бузургмеҳр», «Номаи Тансар», «Ойинномак», «Худойномак», «Калила ва Димна» ва ғайра мебошад, ки ин осорро низ метавон аз сарчашмаҳо ва манбаъҳои ҷолиби анвои адабӣ, аз ҷумла ҳикоят ҳисобид. Бо вуҷуди он ки мероси даврони Сосониён аз лиҳози мавзӯъ ва мундариҷа гуногун буда, сохтор ва таркиби жанрии онҳо ба ҳикоят ва дигар навъҳои адабӣ монандӣ надошт, вале бо мурури замон ва омӯхтани вижагиҳои мавзӯӣ ва матнӣ ин осор дар марҳилаҳои баъдӣ дар рушду нумуи насри форсии тоҷикӣ ва ташаккули навъҳои гуногуни он боис гардидааст.

Китоби «Калила ва Димна» низ яке аз ҷузъиёти муҳимтарини адабиёти паҳлавӣ ба шумор рафта, қисмати зиёди ҳикоёти он аз бостони форсии қадим сарчашма гирифтааст. Ҷавҳари асли китоби «Калила ва Димна» аз асари ҳиндии «Панҷатантра» ахз шудааст, ки то имрӯз дар адабиётшиносии олам бо ҳамин ном маълум мебошад. Ин асар аз тарафи Ибни Муқаффаъ аз забони паҳлавӣ ба арабӣ тарҷума гардида, дар шакли ҳикоят андар ҳикоят таълиф шудааст, ки ин бори дигар аз интишори услуби ҳикоянависӣ дар осори мансури тоисломӣ ва достону ривоятҳои қадимӣ шаҳодат медиҳад. Шарқшиноси маъруфи рус Е. Э. Бертельс низ шояд такя ба матнҳои гуногуни “Калила ва Димна” намуда, дар адабиёти паҳлавӣ ва суғдӣ санъати ҳикоянависиро хеле баланд маънидод намудааст [2, с.41].

Ба ғайр аз “Калилак ва Димнак”, ки тарҷумаи арабии он то ҳол боқӣ мондааст ва “Худойномак”, ки ба воситаи “Шоҳнома”-и Абулқосим Фирдавсӣ то замони мо расидааст, аз дигар осори зикршуда танҳо ном ё тарҷумаҳои арабии қисмҳои ҷудогонаашон боқӣ мондаасту халос.

Дар ин радиф боз метавон “Синбоднома”-ро зикр кард, ки дар аҳди Сосониён ба ривояте аз манбаи ҳиндӣ ба паҳлавӣ гузашта, дар он ҳикоёти тамсилӣ фаровон ба кор рафтааст. Ба назари мо, мавҷуд будани санъати тамсил дар осори ин даврараро метавон аз вижагиҳои адабиёти тоисломӣ, хоссатан ҳикоят, ҳисобид. Дар адабиёти монавӣ, ки як шохаи адабиёти бостон ба ҳисоб меравад, низ ҳикоёти тамсилӣ, хеле зиёд истифода шудааст, ки ин боз ҳам аз тадовуми анвои наср, аз ҷумла ҳикоятҳои тамсилии гувоҳӣ медиҳад. Пайравони Монӣ барои тарғиби ақидаҳои худ аз ҳикоёти тамсилӣ ин адабиёт истифода мекарданд. Маҷмӯае аз ин ҳикояҳои тамсилӣ ба забонҳои форсии миёна, портӣ ва суғдӣ боқӣ мондаанд [13, с.345].

Дар китоби “Таърихи адабиёт пешазислом”, ки аз ҷониби адабиётшиноси эронӣ таълиф шудааст, чанд намуна аз ҳикоятҳои тамсилии пеш аз исломӣ оварда шудааст, ки дар ин ҷо бо намунае аз он, ки дар он андеша хеле мухтасар ва муъҷаз дар як ҷумла баён шудааст, оварда мешавад: “Пиле аз болои кӯҳ бӯйи гулҳои бӯстонро орзу мекунад ва аз болои кӯҳ ба замин меафтад ва мемирад” [13, с.345-346].

“Корномаи Ардашери Бобакон” яке аз ёдгориҳои арзишманди адабиёти тоисломист, ки бо доштани заминаи ривоятӣ аз сарчашмаҳои гуногуне баҳра гирифтааст, ки мазмунҳои гуногунеро дар бар мегирад, аз ҷумла: унсурҳои шифоҳиву адабӣ, хоббинӣ ва пешгӯйии ҳаводис, пинҳон доштани зану кӯдак, гурехтани Ардашер ва канизак, куштани кирми ҳафтвод ва ғайра, ки нусхаҳои ба мисли он ба назар мерасанд, дар шахси Ардашер тамомияти бадеӣ ёфтаанд. Дар он ҳама қонуниятҳои ҳамоса, аз ҷумла пайвастагии воқеаҳои таърихӣ, танумандии қаҳрамонони асосӣ ва ғайра ба мушоҳида мерасад, ки

муҳити воқеии хонадони Сосониёнро бозгӯ менамояд, ки аз ҳикоёту ривоёти ҷолиби таърихӣ, мазҳабӣ, ишқӣ ва ғайра иборат мебошад.

Ҷолиби зикр аст, ки асари машҳури дигаре, ки Ибни Надим роҷеъ ба он дар китоби “Ал-феҳраст” маълумот додааст, “Ҳазор афсона” мебошад. Китоби “Ҳазор афсона”, ки баъди тарҷума номи “Ҳазору як шаб”-ро гирифтааст, бисёр машҳуру маълум мебошад. Китоби “Ҳазор афсона” аз ҳазор шаб ва камтар аз дусад ҳикоят иборат мебошад, ки як ҳикоят дар давоми чанд шабу рӯз нақл карда мешуд. Асли китоби “Ҳазор афсона” ҳиндӣ буда, ба забони паҳлавӣ ва минбаъд ба забони арабӣ баргардонида шуд, ки бо асли қисса андар қисса иншо шудааст.

Дар мавриди вижагиҳои осори арзишманди пеш аз ислом, ки дар мавзӯъҳои мухталиф иншо гардидаанд, донишманди аврупоӣ Артур Кристенсен чунин ибрози ақида намудааст: “Эроният аз замони қадим иноятеро ба тазйини завоҳири иборот доштаанд ва ба ин ҷиҳат дар макотибу расоили девонӣ ва ғайридевонӣ услуби фаннӣ ва сабки саноъӣ ба кор мебурданд ва насрро бо ақволи ҳукамо ва мавъизи ахлоқиву динӣ ва ашъору латифа мувашшаҳ месохтанд ва онро дар сурати қитаоти адабӣ дар ниҳояти зарофат ва ҷамол дармеоварданд” [14, с.80]. Аз ин назари муҳаққиқи аврупоӣ Артур Кристенсен маълум мегардад, ки ӯ на фақат аз китобу рисолаҳои тоисломии адабиёти форсии тоҷикӣ огоҳӣ доштааст, балки ӯ матни ин осорро дар ихтиёр дошта, дар бораи вижагиҳои ин осор хулосаҳои фавқро баён кардааст. Муҳаққиқони дигар танҳо дар атрофи ҷустуҷӯи сарчашмаҳои осори ниёгон маҳдуд шуда, шояд аз сабаби дастрас набудани матни аслии осори ин давра аз таҳқиқи хусусиятҳои матнии ин осор канораҷӯйи намудаанд.

Масъалаи дигаре, ки дар ин мавриди дар бораи он ибрози назар намудан лозим меояд, ин пеш аз ҳама, муайян намудани фарқият ва умумияти ҳикояти даврони классикӣ аз жанри ҳикояи адабиёти муосир ба ҳисоб меравад. Ин масъала солҳост, ки таваҷҷуҳи муҳаққиқони тоҷик Р. Мусулмониён, Ш. Солеҳ, Н.Салимов, Х. Шарифов ва эронӣ Сируси Шамисо, Иброҳим Юсуфӣ, Ҳусайни Рамзҷӯ ва ғайраро ба худ ҷалб намуда, доир ба он баҳсҳои зиёде ҳам ба назар мерасад.

Боиси тазаккур аст, ки ҳикоёти адабиёти давраи классикӣ, аз ҷумла асримиёнагӣ, аз ҳикояҳои адабиёти муосир аз чанд ҷиҳат тафовут доранд, ки бештари ҳикоёти адабиёти гузашта дар асоси як воқеаи хурд таълиф мегардиданд ва дар доираи ин ҳикоят миқдори ками персонажҳо иштирок менамуданд. Зиддияти ҳикоёти ин давра низ нисбатан сода мебошанд. Аз ҷиҳати забону услуб ва мавзӯъ низ ҳикоёти даврони гузашта хусусияти фарқкунанда доранд. Забону услуби ҳикоёти даврони классикӣ шоирона ва романтикӣ буда, дар матнҳои ҳикоёти “Гулистон”-и Саъдӣ ва “Баҳористон”-и Ҷомӣ санъати сачъ ва дар ин замина ибороти қофиядор хеле фаровон истифода мешавад. Ҷумлаҳои матни ҳикоёти осори ниёгон хеле сода буда, дар таркиби онҳо иборот ва ифодаҳои арабӣ ва ифодаҳои маҷозӣ ва зарбулмасалу мақол дар баёни мавзӯи мавриди назар хеле зиёд истифода мешавад. Ҳикоёти ахлоқӣ ва фалсафӣ (“Гулистон”-и Саъдӣ, “Баҳористон”-и Ҷомӣ) бештар бо байтҳои пандуахлоқӣ, матни ҳикоёти сиёсӣ (“Сиёсатнома”-и Низомулмулк), илмӣ (“Чаҳор мақола”- Низомии Арӯзӣ) бо хулосаҳои худи муаллиф ҷамъбаст мегарданд. Мавзӯи ҳикоёти пешин бештар аз баёни рӯзгори одамони таърихӣ ё ривоятӣ иборат буда, ба вазъи иҷтимоии замон робитаи воқеӣ надоранд ва ба мақсади тарғиби арзишҳои динӣ ва сиёсӣ навишта мешаванд. Бинобар ин, хусусияти иҷтимоии ҳикоёти даврони классикӣ хеле заиф мебошад. Аз ин рӯ, метавон хулоса намуд, ки яке аз хусусиятҳои равшани ҳикоёти нависандагону шоирони даврони классикӣ, масалан, Табарӣ, Абӯалии Балъамӣ, А. Берунӣ, Кайковус, Авфии Бухороӣ, Саъдии Шерозӣ, Убайди Зоконӣ, Абдурраҳмони Ҷомӣ ва дигарон ба мавзӯи ахлоқ бахшида шудааст. Аз нимаи асри XIX сар карда, яъне дар адабиёти муосир, доираи мавзӯъ ва мундариҷаи ҳикоя васеъ гардида, дар он масъалаҳои мухталифи реаливу бофта вориди жанри ҳикоя гардиданд [6, с.12]. Дар бораи ҳикояи даврони муосир профессор Раҳими Мусулмониён андешаронӣ намуда, хусусиятҳои онро, пеш аз ҳама, дар мавҷуд будани персонажҳои зиёд, зиддияти қаҳрамонҳои асар, доираи васеи мавзӯъ, фарохии матн, муайян будани замону макони ҳодисот ва ғайра мебинад. Вижагиҳои забонии ҳикоёти даврони баъдиро метавон дар мавҷудияти ҷумлаҳои мураккаб, истифодаи маҳдуди санооти бадеӣ, кам истифода шудани ифодаҳои маҷозӣ, истифода нашудани порчаҳои шеърии вобастаи мавзӯъ баррасӣ намуд. Мавзӯи ҳикоёти ин давр ба тасвири ҳақиқати воқеӣ хеле вобаста мебошад. Дар замони муосир мавзӯъоти ахлоқӣ ва фалсафӣ дар дохили мавзӯҳои иҷтимоӣ тасвир карда мешаванд.

Аз баррасиҳои фавқ равшан гардид, ки навъи ҳикоят таърихи қадимӣ дорад. Шояд ҳамин корбурди фаровони ҳикоя ё ҳикоят дар асарҳои гуногуншаклу гуногунмазмун боиси гуногунандешии адабиётшиносон гардидааст. Андешаи устувор дар ин бобат ҳамоно имконот ва вижагиҳои навъи ҳикоя аст, ки гӯянда дар маҳдудаи ин навъи адабӣ маҷмӯи афкори фалсафию ирфонӣ ва ахлоқиву таълимиро мушаххас ва муассир баён месозад.

Аз осори ғаноманди тоисломӣ, ки дар мавзӯъҳои гуногун эҷод гардидаанд ва навъҳои гуногуни насрро дар бар гирифтаанд, кас ба чунин хулоса меояд, ки қавмҳои эронӣ дорои таҷрибаи ғании иншову китобат будаанд.

Бояд гуфт, ки баъди зуҳури дини ислом ва маъмул гардидани забони арабӣ дар мавзӯъ ва мундариҷаи осори мансур, ки дар анвои гуногуни наср ба мушоҳида мерасад, тағйироти куллӣ ба вуҷуд омаданд. Аз ҷумла, таъсири китоби муқаддаси Қуръони карим ва аҳодиси набавӣ ба назар мерасад.

Ҳамин тариқ, агар аз дидгоҳи таҳлилӣ ба вазъи кунунии рушду таҳаввули жанри ҳикоя дар адабиёти форсии тоҷикӣ назар андӯзем, равшан эҳсос мекунем, ки дар ҳама давру замон ҳикоят аз рӯйи меъёрҳои муайяни замони худ таълиф гардида, ин меъёрҳо минбаъд боиси ташаккули ин жанр гардидаанд. Жанри ҳикоят ё ҳикоя имрӯз аз рӯйи имконоти мавҷуда метавонад дар тасвиру бозгӯии тазодҳои зиндагӣ саҳмгирӣ намуда, дар ҳалли масоили иҷтимоию ахлоқӣ аз анвои дигари насрӣ бештар мусоидат намояд.

Ҳамаи ин далелҳо таърихи қадима доштани навъи ҳикоя буда, дар осори пандуахлоқӣ, ҳамосӣ, ишқӣ фаровон истифода шуда, истиқлолияти комили худ ва заминаҳои аслии рушду нумуъ ва танаввӯи хешро пайрезӣ намудааст.

А Д А Б И Ё Т

1. Баҳор М. Сабкшиносӣ ё таърихи татаввури насри форсӣ; баргардони Исрофилниё Ш. Р., Саркоров Н. – Душанбе: Бухоро, 2012. - 569 с.
2. Бертельс Е. Э. Кабус-намэ / Е. Э. Бертельс. – Москва, 1958. – 299 с.
3. Кристенсен Артур. Ирон дар замони Сосониён; тарҷумаи марҳум Рашиди Ёсамӣ / Кристенсен Артур. – Теҳрон, Дунёи китоб, 1368. – 711 с.
4. Деҳхудо А. Луғатномаи Деҳхудо. Ҷ. 19. – Теҳрон, 1377.
5. Мирзоев Абдулғанӣ. Абӯабдулло Рӯдакӣ / А.Мирзоев. - Душанбе, 1958.
6. Мусулмонқулов Р. Назарияи ҷинсҳо ва жанрҳои адабӣ / Р. Мусулмонқулов. –Душанбе. -1987. -88 с.
7. Размҷӯ, Ҳусайн. Анвои адабӣ ва осори он дар забони форсӣ. Чопи саввум. - Машҳад: Муассисаи чопи интишороти Остони Қудси Разавӣ, 1374. - 350 с.
8. Сафо, Забеҳуллоҳ. Ганҷи сухан. Ҷ.1. – Теҳрон: Амири кабир, 1370.
9. Салимов Юсуф. Насри ривоятӣ / Салимов Юсуф. - Душанбе: Ирфон, 1986. - 127 с.
10. Салимов Носир. Марҳалаҳои услубӣ ва таҳаввули анвоъи наср дар адабиёти форсу тоҷик (асрҳои IX-XIII) / Салимов Носир. - Хуҷанд: Нури маърифат, 2002. - 398 с.
11. Сируси Шамисо. Анвои адабӣ. Чопи панҷум / Сируси Шамисо. – Теҳрон, 1372. - 323 с.
12. Тарҷумаи Тафсири Табарӣ (дар як китоб ва ҳафт муҷаллад). - Душанбе: Бухоро, 2014. - 822 с.
13. Тафаззулӣ, Аҳмад. Таърихи адабиёт пеш аз ислом / Аҳмад Тафаззулӣ; ба кӯшиши Жола Омӯзгор. – Теҳрон: Сухан, 1374. - 452 с.
14. Шарифов Х. Назарияи наср / Х.Шарифов. – Душанбе, 2004. - 319 с.
15. Энсиклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷ. 3. – Душанбе, 2004.

ПАЙДОИШ ВА ТАШАККУЛИ ЖАНРИ ҲИКОЯ(Т) ДАР АСРИ Х

Мақолаи мазкур дар асоси сарчашмаҳои илмиву адабӣ ба омӯзишу пажӯҳиши таърихи пайдоиш ва ташаккулу таҳаввули навъи ҳикоят бахшида шудааст. Муаллиф зимни баррасии масоили мавриди таҳқиқ андешаҳои мухталифи донишмандону адабиётшиносонро муқоиса намуда, ба хулоса меояд, ки заминаи асосии пайдоиш ва ташаккули ин навъи адабӣ ба замони пеш аз ислом пайвандӣ дошта, дар даврaҳои минбаъда бо таъсири фарҳангҳои мухталиф хусусиятҳои нав пайдо кардааст. Дар таркиби матнҳои асарҳои мансур, ба монанди "Калила ва Димна", "Ҳазор як афсона", "Синдбоднома", "Ҷавомеъ-ул-ҳикоёт", "Кобуснома", "Бӯстон", "Гулистон" ва ғайра навъҳои гуногуни ҳикоят ба мушоҳида мерасад, ки ин асарҳо дар оянда барои мустақилияти жанри ҳикоят заминаи воқеиро ба вуҷуд оварданд. Аз баррасии масъалаи зикршуда бармеояд, ки ҳикоятҳо (ҳикояҳо) ба монанди дигар навъҳои адабӣ, пеш аз ҳама, дар адабиёти шифоҳӣ пайдо шуда, дар натиҷаи ташаккули матн ва фарогирии мавзӯъҳои гуногуни иҷтимоӣ ва адабӣ ба адабиёти хаттӣ ворид гардидаанд. Агар аз дидгоҳи таҳлилӣ ба вазъи кунунии рушду таҳаввули жанри ҳикоя дар адабиёти форсии тоҷикӣ назар андӯзем, равшан эҳсос мекунем, ки дар ҳама давру замон ҳикоят аз рӯйи меъёрҳои муайяни замони худ таълиф гардида, ин меъёрҳо минбаъд боиси ташаккули ин жанр гардидаанд. Мақолаи мазкур ба таҳқиқи жанри ҳикоят ё ҳикоя дар асоси сарчашмаҳои илмиву адабӣ, ба омӯзишу пажӯҳиши таърихи пайдоиш ва ташаккулу таҳаввули навъи ҳикоят бахшида шудааст.

Калидвожаҳо: ҳикоя, жанр, таърих, адабиёт, эҷодиёти шифоҳӣ, ташаккул, рушд, замима, очерк, образ.

ПОЯВЛЕНИЕ И ФОРМИРОВАНИЕ ЖАНРА “ҺИКОЯ” В X ВЕКЕ

Данная статья посвящена исследованию истории происхождения и формирования вида рассказа. Автор в своем исследовании сравнивает разные мысли ученых и мыслителей и приходит к выводу, что на фоне происхождения и формирования этого типа есть связь с доисламским временем. Как нам известно, раззказ, или «ҺИКОЯ», малая форма эпической прозы, соотносимая с повестью как более развернутой формой повествования. В содержании произведений “Калила и Димна”, “Тысяча и одна ночь”, “Симбодноме”, “Кобусноме”, “Джомеъ-ул - хикоёт”, “Бустон” и “Гулистон” можно видеть разные типы рассказа, и эти произведения в будущем создали реальную основу для независимости жанра рассказа. Рассматривая данную проблему с аналитической точки зрения, мы узнаём, что жанр рассказа во все времена развивается на основе определенных норм, что впоследствии привело к совершенствованию жанра. По другому мнению, **рассказ** отличается от очерка конфликтностью сюжета, очерк же - произведение в основном описательное. **Рассказ** содержит малое количество действующих лиц, а также чаще всего имеет одну сюжетную линию.

Ключевые слова: рассказ, жанр, история, литература, устное творчество, источник, формирование, развитие, основа, образ.

APPEARANCE AND FORMATION OF THE GENRE "IKOYA" IN THE 10TH CENTURY

This article is devoted to the study of the history of origin and formation of the type of story. The author compares different thoughts of scientists and thinkers in his research and comes to the conclusion that against the background of the origin and formation of this type there is a connection with pre-Islamic time. As we know, the discourse or "ikoya" is a small form of epic prose, correlated with the narrative as a more detailed form of narration. In the content of the works "Kalila and Dimna", "Thousand and One Nights", "Symbodnome", "Kobusnome", "Jome-ul-chikot", "Buston" and "Guliston" one can see different types of stories and these works in the future for independence of the genre of the story created a real basis. Considering this problem from the analytical point of view, we learn that the genre of the story at all times develops on the basis of certain norms, which subsequently led to the improvement of the genre. According to another opinion, the story differs from the sketch of the controversy of the plot, and the essay is a descriptive work. The story contains a small number of characters, and, more often than not, has one storyline.

Key words: story, genre, history, literature, oral creativity, source, formation, development, basis, image.

Сведения об авторе: ***Исматова Зулфия*** - Институт языка и литературы им. А.Рудаки АН РТ, аспирант. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 21

Information about the author: ***Ismatova Zulfiya*** - Institute of Language and Literature im. A. Rudaki AS RT, graduate student. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 21

УДК: 491.55+491.550

ШАРҲИ ҲАМЗАИ ИСФАҲОНӢ БАР ВОЖАГОНИ ФОРСИИ АШЪОРИ АБУНУВОС

Латифӣ Муҳаммаднаим
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Адабиёти араби даврои Аббосиён дар мондагорсозии тамаддун ва таърихи пурфарозу нишеби форсзабонон нақши босазое гузоштааст. Яке аз вижагиҳои адабиёти ин аҳд корбурди зиёди вожаҳои ғайриарабӣ дар осори индавраина аст, ки дар ин миён вожаҳои форсӣ – тоҷикӣ назаррастаранд.

Забони форсӣ, ки арабҳо дар оғози кори худ бо он барҳӯрд намуданд, забони илм ва тамаддун дар даврои Сосониён ба шумор мерафт. Чунончи ин забон дар соҳаҳои мухталифи илм ва кишвардорӣ, монанди одоби сиёсат, фармонравоӣ, корҳои идорӣ, номаҳо, ҳикматҳо, аҳдномаҳо ва ғайра ба кор мерафт. То ҷое, ки ин забон ҳайбат ва маконати худро дар корҳои идорӣ то асри V аз даст надода буд [14, с.131].

Арабҳо ба маҳзи ошно шудан ба фарҳанг ва тамаддуни Сосониён бо назардошти зарурати давр шурӯъ ба иқтибос аз ин фарҳангу русум намуданд ва аз ин роҳ вожаҳои зиёде аз забони форсӣ (паҳлавӣ)-и даврои Сосонӣ ба забони арабӣ ворид гардид.

Бо баррасии вуруди вожаҳои форсии тоҷикӣ ба арабӣ бармеояд, ки бархе аз вожаҳои форсӣ мустақиман вориди забони арабӣ шудаанд, дар ҳоле ки вожаҳои дигаре пас аз таъриб шудан гузаштанд. Ба ин маъно, ки арабҳо қисмати зиёде аз онҳоро ба гунае таъриб (арабигардонӣ) мекарданд, ки онро аз қолаби аслӣ тамоман дур ва созгор ба қавонини савтию сарфии арабӣ мегардониданд ва пасон ба кор мегирифтанд.

Корбурди чунин вожаҳо бештар аз ҷониби шоирони муваллади (навгаро) ё адибони форснажод, бавижа даврои Аббосии аввал, дида мешуд. Аз ҷумлаи шоироне, ки худро ба фарҳанги замони хеш ороставу аз дигар тамаддунҳо, бавижа тамаддуни форсӣ, мутаассир гашта буд, Абунувоси Ҳакамӣ шоири машҳури даврои Аббосӣ мебошад [6, с.66].

Абунувос аз ҷумлаи шоирони муваллади (навгаро, навсоз)-и форснажод дар адабиёти араб ва ба назари баъзе бузургтарин шоири даврои Аббосӣ ба шумор меравад [2, с.24; 8, с.225]. Ӯ дар заминаҳои ғазалсароӣ, бавижа ситоиши шаробу май, шеърҳои зиёд суруда ва дар миёни мардум бо лақаби «Шоири хамр (май)» шуҳрати хосса пайдо кард. Вале ин маънои онро надорад, ки ӯ ба дигар жанрҳои адабӣ (шеърӣ) таваҷҷуҳ надоштааст, балки ӯ дар зуҳдсароӣ низ пешдаст ва пешсаф буд. То он ҷо ки Маъмун дар бораи ӯ чунин гуфта буд: «агар дунё забон барорад ва худашро васф кунад, чун Абунувос худро сифат натавон кард» [9, с.22].

Чи тавре ишора шуд, Абунувос форснажод буд ва ҳамин сабаб гашт, ки ба фарҳанги форсӣ пайванди ногусастанӣ дошт ва забони форсиро беш аз ҳад дӯст медошт [7, с.223]. Ин буд, ки дар ашъори худ аз вожагони форсии тоҷикии зиёде истифода бурдааст, ки аз онҳо дар адабиёти араб ба «форсиёти Абунувос»[1] ёд карда мешавад.

Вожагони форсӣ, ки дар ашъори шоирони араб дида мешавад, аз дидгоҳи забоншиносон ба ду дастаи асосӣ тақсим мешаванд:

1. Муарраб – вожагони арабие, ки форсиюласланд. Яъне бо каме тағйири шакл ва талаффуз муарраб гашта, мисли калимаҳои арабӣ ба кор мерафтаанд. Монанди

[1] Форсиёти Абунувос иборат аз қасида ва китъаҳоест, ки шоир дар онҳо вожа ва таъбироти форсиро ба кор бурдааст.

калимаи «ибриқ» (إبريق), ки муарраби калимаи «обрез» (кӯза) аст ва мисоли он дар байти шеърии Абунувос дида мешавад, ки чунин аст [11, с. 160]:

لدينا أباريق، كأن رقابها رقاب كراكي نظرن إلى صقر

Тарҷума: «Кӯзаҳое дорем, ки гарданаи он чун гардани мурғобист ба ҳангоми дидани уқоб (чурғ)».

2. Муваллад – вожагоне, ки барои тамоми арабҳо забони бегона буда, фақат иддае аз шоирони муваллад (навсоз), ки бо таърихи эрониён ошноӣ доштанд ва барои хушбаёнӣ ва тафаннун чунин калимаҳоро дар ашъори худ меғунҷониданд.[2] Монанди калимаи «рон» дар шеъри Абунувос [12, с. 95]:

وخفّاً واسعًا من فوقِ ران من الدّيبَاج من ذَهب الهُمام

Тарҷума: «ва аз болои рон, мӯзаи кушоди бофташуда аз абрешим (мепӯшад), ки бозмонда аз ғаниматҳои далерони ҷанг аст».

Дар девони Абунувос вожагони форсии ҳар ду навъи зикршуда истифода шудаанд. Вале бештар он навъе ба чашм мехӯрад, ки ба арабзабонон ноошно буда ва фаҳму дарки он ба шарҳу тарҷума ниёз дорад. Ҳамин аст, ки дар таърихи адабиёти араб донишмандони зиёде ба шарҳу тавзеҳи онҳо пардохтаанд, ки Ҳамза ибни Ҳасани Исфаҳонӣ аз ин шумор аст. Ӯ баъд аз ҷамъоварии девони Абунувос, тамоми ашъори ӯро дар 15 боб ва он 15 бобро ба 5 ҳад тақсим намудааст. Аз сабаби он ки Ҳамза форснажод буд, ба он даста ашъоре, ки калима ва таъбирҳои форсии тоҷикӣ дар он дида мешуд, (аз ровиёни дигар дида) таваҷҷуҳи бештар нишон дода, дурустии нисбати онро ташхис намудааст ва дар охири ҳар боб шеърҳои манҳул (шеърҳое, ки хато ба ӯ нисбат дода шудааст)- ро алоҳида овардааст. Илова бар ин, аксари вожаҳои ғайриарабиро шарҳ ва тарҷума намуда, навъи сеюми боби 12-уми девонро ба «форсиёт» ихтисос додааст.

Ҳамзаи Исфаҳонӣ теъдоди вожаҳои форсӣ – тоҷикиеро, ки дар девони Абунувос омадааст, дусад вожа (калима) медонад [12, с.281]. Аз ҷумла ӯ ба қасидаи «Синия»-и Абунувос ишора мекунад. Дар ин қасида калима ва таъбироти куҳани форсии тоҷикии зиёде ба назар мерасад, ки бештари онҳо номафҳум мебошанд. Аз ҷумла ба калимаҳои «исфеҳр (сипеҳр)», «ноҳиз(д)», «тир», «моҳ», «меҳр» ва «дифаҳрӣ (дипаҳрӣ)» метавон ишора кард, ки Ҳамзаи Исфаҳонӣ дар поёни қасида калимаҳои форсӣ – тоҷикии онро чунин шарҳ дода, парда аз ибҳоми он мебардорад:

Исфеҳр (сипеҳр) – (إسفهر) «ба маънои фалак (гардун) омадааст, ки калимаи форсӣ мебошад» [12, с. 145].

Ноҳиз (ноҳид) – (ناهيذ): «Аноҳиз номи (сайёраи) зуҳра мебошад» (шакли дурусти форсии он ноҳид аст. Л.М.) [12, с.144].

Тир – (تير) «номи (сайёраи) уторид аст» [12, с.144].

Меҳр – (مهر) «меҳр офтоб (хуршед)-ро гӯянд» [12, с.144].

Тамоми калимоти мазбур дар як байти шеърӣ оварда шудааст, ки ба шакли зер аст [12, с.144]:

بإسفهرٍ وناهيذٍ وتيرٍ وحقّ الماهِ والمهرِ الرئيسِ

Тарҷума: «(қасам) ба осмон (фалак), ноҳид (зуҳра), тир (уторид) ва (қасам) ба ҳаққи моҳу офтоби меҳтар».

Чунончи мулоҳиза мешавад, дар миёни калимаҳои форсӣ – тоҷикие, ки дар ин байти шеърӣ омадааст, калимаи «моҳ»-ро Ҳамза шарҳ надодааст. Шояд ба он сабаб бошад, ки ин калима бар хилофи дигар калимаҳо маълуму маъруф бошад ё ба сабаби он аст, ки онро дар байти шеърие пеш аз ин шарҳ додааст, чунончи меорад [12, с. 140]:

وشَمسِهَا الشَّهرِيَار ومَاهِها الكَامَكَار

Тарҷума: «ва (туро қасам) ба офтоби шаҳриёр ва моҳтоби соҳибқудрат».

Дар поёни ин байти шеърӣ калимаи «моҳ»-ро ба забони арабӣ шарҳ дода мегӯяд: «моҳ – қамар (قمر)».

Инчунин, дар охири қасида шоир калимаи «дифаҳрӣ (дипаҳрӣ)»-ро ба кор бурдааст, ки ин калима аз ҷумлаи вожагони қадимаи форсии тоҷикӣ (калимаҳои матруку архаистӣ) ба шумор рафта, имрӯз дар истифода нест. Ҳамзаи Исфаҳонӣ ин калимаро чунин шарҳ додааст: «Дифаҳрӣ дар ин ҷо ба маънои малъун (нафриншуда) омадааст. Аммо дар асл бар касе гуфта мешавад, ки шоҳ ӯро нафрин карда, мардумро аз омезиш ва муошират бо ӯ боз медорад» [12, с.146].

Калимаи «дифаҳрӣ» дар охири қасида омадааст [12, с.144]:

فقال: إليك عني يا دفهري! أترجوا من يدين بلا مسيس؟

[2] Ногуфта намонад, ки истифодаи як забон дар шеъри забони дигарро дар балоғат «Талмиъ» ё «муламмаъ» меноманд, ки ин аз ҷумлаи санъатҳои бадеӣ ба шумор меравад.

Тарҷума: «Пас, гуфт: эй малъун (нафриншуда)! аз ман дурр шав. Оё касеро мехоҳӣ, ки носанҷида таслим мешавад?»

Ғайр аз ин қасида, шоир боз дар чанд ҷойи дигари девон ба таври пароканда калимаҳои сирф форсии тоҷикӣ ва арабишударо меорад, ки ин ҷо якчанд намунаи онро зикр мекунем:

1. **Вожагони муарраб.** Тавре болотар ёд кардем, муарработ дар девони шоир фаровон дида шавад ҳам, вале Ҳамзаи Исфаҳонӣ ба онҳо таваҷҷуҳи назаррасе накарда, қисмати хеле ками онро шарҳ додааст. Сабабашро чунончи пештар зикр кардем, ин даста калимаҳо бо гузашти рӯзгор дар гуфтугӯи арабҳо даромада, дар радифи калимаҳои арабии асил қарор гирифта бошанд ва дигар ниёз ба шарҳу тавзеҳи онҳо намондааст.

Дар натиҷаи таҳқиқ маълум гашт, ки Ҳамзаи Исфаҳонӣ калимаҳои муарраберо, ки Абунувос дар ашъори худ ба кор бурдааст, ба се даста тақсим мекунад: а) он калимаҳое, ки маълум ва машҳуранд ва ниёз ба шарҳу тавзеҳи онҳо нест. Монанди калимаҳои «ибриқ» (إبريق), «нард» (نرد), «танбур» (طنبور), «нарҷис» (نرجس), «найруз» (نيروز), «қанд» (قند) ва ғайра; б) калимаҳое, ки шореҳ танҳо ба асли форсӣ доштани он иктифо кардаасту бас [12, с.130], монанди калимаи «Истор» (الإستار), ки муарраби калимаи чаҳор аст ва дар вазн баробари чаҳор ё чаҳору ним миқол аст [1, с.157]. Калимаи «истор» дар девон чунин зикр шудааст [12, с.130]:

هذا وَأمَّا الذي يِتِمّ بِهِ ال (م) إستَارُ فِي الوَزنِ مُنتَهى الأَدَب

Тарҷума: «… ва аммо оне, ки дар вазн ба чаҳор (миқол) расад, камоли адаб аст»; в) калимаҳое, ки бо вуҷуди муарраб шудан барои аксари мардум ноошно буда, ниёз ба шарҳу тавзеҳ доранд, монанди калимаҳои «Бистоқ», «Заразз(д)уш» ва ғайра, ки ба тартиби зайланд:

Бистоқ (البِستَاق) – ин калима дар чанд ҷойи девон, аз ҷумла дар байти зерин ду бор зикр шудааст [12, с.146]:

يَا من إذا زمزم البِستاقَ ظلّ له قلبُ الحنيف إلى البِستاق منحرفا

Тарҷума: «вақте (китоби) Авесторо замзама мекунад, дили мусулмон ба Авесто моил мегардад».

Ҳамза ин калимаро чунин шарҳ медиҳад: «ва «Бистоқ» (البِستَاق) муарраби (калимаи) Авесто мебошад» [12, с.146].

Заразз(д)уш (زَرَذّش) – Ҳамза мегӯяд: «Заразз(д)-уш номи пайғамбари маҷусиён (зардуштиён) аст, ки муарраби калимаи «Зардушт» мебошад» [12, с.146].

Калимаи Зарраз(д)-уш дар қасидаи «Синия» омадааст [12, с.144]:

بِمَا يتلون في البِستَاقِ رَمزًا كتاب زَرَذّش داعي المجوس

Тарҷума: «(ва қасам) ба он чӣ дар Авесто тиловат мекунанд. Он китоби Зардушт – пайғамбари зардуштиён» [12, с.146].

Хашинсор (خَشِنسَار) – ин калима дар як ҷойи девон ба кор рафтааст, чунончи [9, с.222]:

كَأنّها مطمَعة فاتها بين السباقين خَشِنسَار

Баъд аз овардани ин байти шеърӣ Ҳамзаи Исфаҳонӣ калимаи «хашинсор»-ро чунин шарҳ медиҳад: «хашинсор муарраби калимаи «ихшинсор» мебошад ва як навъ мурғи обист, ки онро бадон ҷиҳат (ихшинсор) гӯянд, ки қисмати болои сараш сабз аст ва «ихшин» (ранги) сабзро гӯянд» [9, с.222].

2. **Вожагони форсӣ.** Вожаҳои форсиеро, ки Абунувос бетағйир дар ашъори худ овардааст, бештар дар навъи сеюми боби дувоздаҳум дида мешавад. Аммо дар ғайри он низ ба таври пароканда дар девон мушоҳида мешавад, чун қасидаи «Синия»-е, ки қаблан ба он ишора намуда будем. Ғайр аз қасидаи «Синия» боз чанд калимаи дигарро, ки дар девон ҷо – ҷо омадааст, ки барои намуна чанд вожаи онро инҷо меорем:

Комакор (الكَامَكار) – шояд асли ин калима, «комгор» ё «комкор» бошад, ки зидмаънои ноком аст [5, с.18099]. Вале Ҳамзаи Исфаҳонӣ дар шарҳи ин калима танҳо гуфтааст, ки «комакор – соҳибқудратро гӯянд» [12, с.140]. Калимаи «комакор» дар шеъри Абунувос чунин баён шудааст [12, с.140]:

وشَمسِها الشَّهرِيار ومَاهِهَا الكَامَكار

Тарҷума: «ва (туро қасам) ба офтоби шаҳриёр ва моҳтоби соҳиб қудрат».

Бедухт (بِيذُختَ) – «Аз номҳои (ситораи) Суҳайл мебошад», Ҳамзаи Исфаҳонӣ дар шарҳи он мегӯяд, ки «ин низ форсӣ – (тоҷикӣ) аст» [9, с.221]. Ин калима дар шеър чунин ба кор рафтааст [9, с.221]:

اذ وجّهتْ ناهِيذُ نَجْدِيّةً وحَانَ مِن بِيذُختَ أَغوَار

Тарҷума: «Ноҳид кумакрасон фиристод, дар ҳоле, ки Бедухт аз чашм нопадид мешуд».

Хуррамбоданӯш (خرّم بَاذَنوشَ) – Ҳарчанд ин калима ҳамчун ибора ба назар расад ҳам, вале Ҳамзаи Исфаҳонӣ онро як калима медонад: «сухани ӯ, ки мегӯяд: эй хуррами боданӯш – ин калима форсӣ (тоҷикӣ) аст ва номи яке аз гулҳои фасли баҳор аст, ки аҳли Ироқ онро ихтисор карда «хуррам» мегӯянд. Вале асли он «хуррамбоданӯш» мебошад. Иштиқоқи ин калима чунон аст, ки маънои хуррам – шодиовар, маънои анӯш – гуворо ва маънои бод – ҳанӯз ҳаст мебошад. Гӯиё, ӯ мехоҳад гӯяд: ҳанӯз гуворову шодибахш аст. Пас, онҳо ба ин райҳон аз ду ҷиҳат фоли нек мегиранд: якум аз ҷиҳати номаш ва дувум аз ҷиҳати рангаш…» [12, с.78]. Сипас Ҳамза мегӯяд: «Абунувос номи ин райҳонро дар ҷойи дигар дар шеъри худ ба кор бурдааст». Яке аз намунаҳои он чунин аст [12, с.78]:

يا خرّمًا بَاذَنوشَ رَيحانًا ويَا شبيهَ النِسرينِ أردانا

Тарҷума: «эй райҳони хуррамбоданӯш ва эй он ки бӯйи остинаш чун гули насрин аст».

Сотадимо (سَائَديما) – Ҳарчанд Абунувос ин калимаро ҳамчун номи яке аз рӯзҳо ба кор бурда бошад ҳам, вале ба ақидаи Ҳамзаи Исфаҳонӣ номи ин рӯз аз номи рӯде гирифта шудааст: «Сотадимо номи рӯдест дар наздикии (шаҳри) Арзан, ки Хисрав Б(П)арвоз [Парвиз-Л.М.] Ийёс ибни Қабисаро ба ҷанги Рум фиристод ва онҳоро [румиҳоро Л.М.] мағлуб сохт» [10, с.3]. Калимаи Сотадимо дар шеъри Абунувос дар як ҷо зикр шудааст [10, с.3]:

وَ يومَ سَائَديما ضَرَّبنا بني الـأصفر وَالموتُ في كَتَائِبِها

Тарҷума: «ва рӯзи Сотадимо Бани Асфар (румиҳо)-ро саркӯб кардем ва марг миёни лашкариён чарх мезад».

Заррин (زَرّين) – ин калимаи сирф тоҷикиест, ки Ҳамза қисмати мисраи якумро пурра дода мегӯяд: «эй аз зар хуштар». Шакли пурраи ин байт чунин аст [12, с.75]:

ويا من هو زَرّين ويا نخرة سَكران

Тарҷума: «ва эй он, ки заррин (чун тилло) аст ва эй он ки чун овози маст (майзада) аст».

Ҷон (جان) – ин калима тоҷикӣ буда, муродифи нафс, рӯҳ, равон ва ғайра мебошад [4, с.7419]. Ин калимаро Абунувос бетағйир истифода бурдааст [12, с.76]:

ففي عينيك ما يبلـغ في قتلي يا جاني

Тарҷума: «… Ҷони ман! Чаро чашмони ту ончунон аст, ки маро ба куштан медиҳад».

Ҳамза ба калимаи «ҷон» танҳо як маъниро ба кор бурда, чунин шарҳ медиҳад: «ҷон.. яъне ҳаёт ба забони форсӣ» [12, с.76].

Баъд аз баррасии вожагони форсии девони Абунувос метавон чунин хулоса намуд: Абунувоси Ҳакамӣ дар асрҳои VIII-IX зистааст. Аз ин рӯ, метавон умри калимаҳои форсии тоҷикиеро, ки ӯ ба кор бурдааст, беш аз 1200 сол гуфт. Калимаҳои мазбур аз қадимтарин вожагони форсии тоҷикӣ ба шумор мераванд, ки ба хатти арабӣ нақлшуда ва ба дасти мо расидаанд. Ҳатто таърихи баъзе аз ин вожагонро метавон аз вожагони форсии тоҷикие, ки ба хатти паҳлавӣ ба мо расидааст, куҳантар донист.

А Д А Б И Ё Т

1. Амид, Ҳасан. Фарҳанги форсӣ. - Теҳрон: Интишороти Амир кабир, 1377ҳ.ш. – 1288 с (ба забони форсӣ).
2. Броккелман, Карл. Торих-ул-адаб-ил-арабӣ / К. Броккелман; баргардон: Абдулҳалим Наҷҷор. Ҷилди дувум. – Қохира: Дор-ул-мароориф, чопи чаҳорум. – 293 с (ба забони арабӣ).
3. Броккелман Карл. Торих-ул-адаб-ил-арабӣ/ К. Броккелман; Баргардон: Абдулҳалим Наҷҷор. Ҷилди савум. – Қохира: Дор-ул-мароориф, чопи савум. - 376 с (ба забони арабӣ).
4. Алиакбари Деҳхудо. Луғатнома; зери назари Муҳаммад Муин. Ҷилди панҷум. - Теҳрон: Муассасаи Луғатномаи Деҳхудо, чопи дуввум, 1377ҳ.ш. - 23911с (ба забони форсӣ).
5. Алиакбари Деҳхудо. Луғатнома; зери назари Муҳаммад Муин. Ҷилди дувоздаҳум. –Теҳрон: Муассасаи Луғатномаи Деҳхудо, чопи дувум, 1377ҳ.ш. - 23911 с. (ба забони форсӣ).
6. Ҷурҷӣ Зайдон. Ториху одоб-ил-луғат-ил-арабия. Ҷилди аввал, ҷузъи дувум. – Бейрут: Дор-ул-фикр, 2005. - 392 с. (ба забони арабӣ).
7. Зайф, Аҳмад Шавқӣ. Торих-ул-адаб-ил-арабӣ (асри аббосии аввал). Ҷилди савум. – Қоҳира: Дор-ул-маориф, чопи 16-ум. -576 с. (ба забони арабӣ).
8. Зириклӣ Хайриддин. Ал-аълом. Ҷилди дуввум. - Бейрут: Дор-ул-илм лилмалойин, 2002. -341с. (ба забони арабӣ).
9. Ҳамза ибни Ҳасани Исфаҳонӣ. Девони Абунувос; бо таҳқиқи Ивалд Вагнер. Ҷилди аввал. - Бейрут: Муассат-ул-баён, 2001. - 434 с. (ба забони арабӣ).
10. Ҳамза ибни Ҳасани Исфаҳонӣ. Девони Абунувос; бо таҳқиқи Ивалд Вагнер. Ҷилди дувум. – Бейрут: Муассат-ул-баён, 2001. - 336 с. (ба забони арабӣ).
11. Ҳамза ибни Ҳасани Исфаҳонӣ. Девони Абунувос; бо таҳқиқи Ивалд Вагнер. Ҷилди саввум. –Бейрут: Дору Содир, чопи аввал. - 458 с. (ба забони арабӣ).
12. Ҳамза ибни Ҳасани Исфаҳонӣ. Девони Абунувос; бо таҳқиқи Ивалд Вагнер. Ҷилди панҷум. – Бейрут: Муассат-ул-баён, 2003. - 550 с. (ба забони арабӣ).

13. Муҳаммад ибни Умари Родуёнӣ. Тарҷумон-ул-балоға; зери назари Аҳмад Оташ. – Теҳрон: Интишороти Асотир, чопи аввал. – 263 с (ба забони форсӣ).
14. Забеҳулло Сафо. Таърихи адабиёт дар Эрон. Ҷилди аввал. - Теҳрон: чопхонаи Кайҳонак, 1369ҳ.ш. - 716 с. (ба забони форсӣ)

КОРБУРДИ ВОЖАГОНИ ФОРСӢ ДАР ДЕВОНИ АБУНУВОС

Адабиёти араби давраи Аббосиён дар мондагорсозии тамаддун ва таърихи пурфарозу нишеби форсзабонон нақши босазое гузоштааст. Яке аз вижагиҳои адабиёти ин аҳд корбурди зиёди вожаҳои ғайриарабӣ дар осори индавраина аст, ки дар ин миён вожаҳои форсӣ – тоҷикӣ назаррастаранд. Забони форсӣ, ки арабҳо дар оғози кори худ бо он бархӯрд намуданд, забони илм ва тамаддун дар давраи Сосониён ба шумор мерафт. Арабҳо ба маҳзи ошно шудан ба фарҳанг ва тамаддуни Сосониён бо назардошти зарурати давр шурӯъ ба иқтибос аз ин фарҳангу русум намуданд ва аз ин роҳ вожаҳои зиёде аз забони форсӣ (паҳлавӣ)-и давраи Сосонӣ ба забони арабӣ ворид гардид. Бо баррасии вуруди вожаҳои форсии тоҷикӣ ба арабӣ бармеояд, ки бархе аз вожаҳои форсӣ мустақиман вориди забони арабӣ шудаанд, дар ҳоле ки вожаҳои дигаре пас аз таъриб шудан гузаштандДар ин мақола саъй дар он шудааст, то вожагони форсии тоҷикии дар ашъори Абунувос истифодашуда аз дидгоҳи Ҳамзаи Исфаҳонӣ мавриди баррасӣ қарор гирад. Дар ашъори арабии аҳди Аббосӣ, хусусан дар ашъори Абунувос, вожаҳои зиёди форсии тоҷикӣ корбурд шудааст, ки агар бархе ҳанӯз дар таърихи тоисломӣ ворид шуда бошад, пас, ағлаби он баъд аз интишори Ислом ва бархӯрди тамаддунҳо сурат гирифтааст. Баъд аз баррасии вожагони форсии девони Абунувос метавон чунин хулоса намуд: Абунувоси Ҳакамӣ дар асрҳои VIII-IX зистааст. Аз ин рӯ, метавон умри калимаҳои форсии тоҷикиеро, ки ӯ ба кор бурдааст, беш аз 1200 сол гуфт. Калимаҳои мазбур аз қадимтарин вожагони форсии тоҷикӣ ба шумор мераванд, ки ба хатти арабӣ нақлшуда ва ба дасти мо расидаанд. Ҳатто таърихи баъзе аз ин вожагонро метавон аз вожагони форсии тоҷикие, ки ба хатти паҳлавӣ ба мо расидааст, куҳантар донист.

Калидвожаҳо: адабиёти араби давраи Аббосиён, вижагиҳои адабиёт, девон, Абунувос, вожагони форсии девони Абунувос, шеър, шарҳ, забони форсӣ (паҳлавӣ)-и давраи Сосонӣ, забони арабӣ.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПЕРСИДСКИХ СЛОВ В ДИВАНЕ АБУНУВОСА

Арабская литература периода Аббасидов оставила значительный след в истории персоязычных народов. Одним из особенностей литературы данного периода является использование многочисленных неарабских слов, особенно персидско-таджикских слов в наследии поэтов и писателей данного периода. Персидский язык, с которым столкнулись арабы в начале своего противостояния, был языком науки и культуры периода правления Сасанидов. Арабы ознакомившись с культурой и цивилизацией Сасанидов, с учётом потребностей времени начали перенимать культуру и традиции и таким образом многие персидские (пехлевидские) слова периода Сасанидов перешли в арабский язык. В данной статье автор сделал попытку, изучения и рассмотрения персидско-таджикских слов использованных в наследии Абунувоса с точки зрения Хамзы Исфахани. В арабской литературе периода Аббасидов, особенно в наследии Абунувоса использовано очень много персидско-таджикских слов, часть которых перешла в арабский язык в доисламский период, а основная часть слов была заимствована арабами после распространения Ислама и столкновения цивилизаций. После рассмотрения персидских слов дивана Абунувоса можно придти к выводу о том, что Абунувос Хаками жил и творил в VIII-IX веках. Поэтому, можно констатировать, тот факт, что персидско-таджикские слова использованные в наследии Абунувоса имеют 1200 –летнюю историю. Вышеприведённые слова считаются самыми древними персидско-таджикскими словами, написанными на арабском языке и дошедшими до нас. Даже историю некоторых из этих слов можно считать древнейшими по сравнению с персидско-таджикскими словами, дошедшими до нас на пехлевидском языке.

Ключевые слова: арабская литература периода Аббасидов, особенности литературы, диван, Абунувос, персидские слова дивана Абунувоса, стих, толкование, персидский (пехлевидский) язык периода Сасанидов, персидский язык.

USE OF PERSIAN LEADS IN ABUNUSOV'S SOFA

Arab literature of the Abbasid period left a significant mark in the history of Persian-speaking peoples. One of the features of the literature of this period is the use of numerous non-Arabic words, especially persian-tajik words in the legacy of poets and writers of this period. The persian language, which the arabs faced at the beginning of their confrontation, was the language of science and culture of the period of the Sassanid rule. Having learned about the culture and civilization of the Sassanids, taking into account the needs of the time, the Arabs began to adopt culture and traditions, and thus many Persian (pahlavid) words of the Sassanid period passed into Arabic. In this article, the author made an attempt to study and consider Persian-Tajik words used in the Abunuvos heritage from the perspective of Khamza Isfahani. In the Arabic literature of the Abbasid period, especially in the abunuvos heritage, a lot of Persian-Tajik words were used, some of which were translated into Arabic in the pre-Islamic period, and most of the words were borrowed by the Arabs after the spread of islam and the clash of civilizations. After considering the Persian words of the Abunuvos sofa, one can come to the conclusion that Abunuvos khakami lived and worked in the VIII-IX centuries. Therefore, we can state that the fact that the Persian-Tajik words used in the Abunuvos heritage have a 1200-year history. The above words are considered the oldest Persian-Tajik words written in Arabic and surviving to us. Even the history of some of these words can be considered the oldest in comparison with the Persian-Tajik words that have come down to us in the pahlavid language.

Key words: Arabic literature of the Abbasid period, features of literature, sofa, Abunuvos, Persian words of the Abunuvos sofa, verse, interpretation, Persian (Pahlavid) language of the sassanid period, Persian language.

Сведения об авторе: ***Латифи Мухаммаднаим*** – Таджикский национальный университет, докторант Ph.D. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17

Information about the author: ***Latifi Muhammadnaim*** - Tajik National University, doctoral student Ph.D. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 17

УДК: 891. 550-1

НАЗАРЕ БА МУСОҲИБАҲОИ ФУРӮҒИ ФАРРУХЗОД

Мансурова Р.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Вуҷуди ҷаҳон ва дар маҷмӯъ идомати ҳастӣ вобастаи ақлу хирад, андешаи инсонҳост. Беҳуда нест, ки донишмандону пажӯҳандагон, ҳунармандон дар ҳама адвор ба ин мавзӯъ, яъне андешаи инсонӣ ва ҷойгоҳи он дар раванди зист, ишорат кардаанд. Аз ҷумла, нависандаи бузурги Амрико Дейл Карнегӣ дар яке аз китобҳояш чунин қайд намудааст: «Ба ёд дошта бошед, ки хушбахтии инсон ба мақом ё дороии ӯ бастагӣ надорад, хушбахтӣ танҳо ба андешаи ӯ бастагӣ дорад» [5, с.15].

Бо баён намудани ин гуфтор, бояд қайд намуд, ки дар ҳақиқат андеша аст, ки инсонро ба мақому манзалати воло мебарад ва нақшу саҳми ӯро то абад дар саҳнаи ҳаёт пойдор мегардонад. Нигоҳи нав, андешаи тоза ҷанбаи инсонсоз дорад. Маҳз доштани моҳияту сиришти созанда муҷиб мегардад, ки андешаҳо аз зеҳн ба азҳон интиқол мегарданд, аз насл ба насл мегузаранд. Ба дигар сухан, дар қонуни зиндагӣ хислати ҷовидонагӣ пайдо мекунанд.

Дар ин мақола сухан аз Фурӯғи Фаррухзод шоири гаронмояи муосири форсӣ дар миён аст, ки андешаву афкори тозаву назари ноб ба зиндагиву илму ҳунар ва хусусан ба шеъру шоирӣ дошт. Ӯ яке аз шоирони бузурги муосири Эрон ба шумор меравад, ки бо диди тозаву ашъори навпардози хеш вориди ҷодаи шеъру шоирӣ гашт ва бо чопи дафтарҳои шеъраш мисли «Асир», «Девор», «Исён» - у «Таваллуди дигар» дунёи андешаву нигоҳи мардумро ба мақулаҳое зиндагиву марг, ишқу ошиқӣ, табиат ва амсоли инҳо тағйир дод. Шоир тавонист рӯъёҳои пӯшидаву розҳои ногуфтаи мардум, хусусан занонро бемуҳобот ифшо намояд ва ҷасурона дар майдони пуртакопӯйи эҷод садои андешаҳову каломи тозаи хешро баланд гардонад.

Воқеан дунёи шеъру шоирии Фурӯғ ва ҷаҳони андешаҳову афкори тозаи ӯ амиқу бепоён аст. Бузургии калому шахсияти волои ӯ аст, ки солҳо ба солҳо ҷаҳони эҷодиёту марзҳои рафтаи шоирро меомӯзанду барои дигарон баён мекунанд. Мурури масири зиндагии Фурӯғ бори дигар моро ба ин натиҷа мерасонад, ки сухан аст, ки шахсияти шоирро, номи ӯро ба қаламрави абадияту ҷовидонагӣ мекашонад. Дар ин бора яке аз нависандагони бузурги Эрон Амир Исмоилӣ чунин изҳори назар кардааст: «Дар дунёи ҳунар на касе мемирад, на касе мемонад ва агар ба назар аҷиб наёяд, метавон гуфт бо марг. Дарвоқеъ, як ҳунарманд мутаваллид мешавад ва замони беэътино ба гуфтаҳову навиштаҳо ва бофтаҳову риштаҳо дастандаркори доварӣ мегардад, агар касе шоиста бошад, чеҳраи дурахшону дермон мепарварад…» [2, с.1].

Перомуни шеъри Фурӯғи Фаррухзод пажӯҳишҳои пуршуморе анҷом шудааст, ки ҳамагӣ дар шинохти зиндагии хусусии ӯ нақшгузоранд. Аз сӯйи дигар, Фурӯғи Фаррухзод дар радифи ашъор мусоҳибаҳову гуфтугӯҳое дар замонҳои мухталиф анҷом дода, ки ба онҳо камтар таваҷҷуҳ шуда. Ҷиддияту самимияти ин мусоҳибаҳо ба гунаест, ки мо нафаси гарми ҳунармандеро бо ҷаҳони рангини андеша ва вусъати диди нав эҳсос мекунем. Беҳтар аст барои боз ҳам хубтару ошнотар гардидан бо дунёи шеъру шоириву ҷаҳони андешаҳову фикрии ӯ ва зиндагии онзамонаи шоир рӯй оварем ба мусоҳибаҳо, ки дар он аз худи забони шоир ин мавзӯъҳо баён гаштаву афкори шахсии ӯ аз лафзи ширини шоир гуфта шудааст.

Фурӯғи Фаррухзод аз зумраи шоироне буд, ки ҳамеша дар мадди назари ноқидону дӯстдорони адаб қарор дошт. Аз ин лиҳоз, алоқамандону шефтагони шеъраш ҳамеша ӯро иҳота карда буданду дар ҳар замони зиндагияш ва ба ҳар ҷое, ки мерафт аз ӯ суолҳо намуда, матлаби хешро аз худи забони шоир пурсон мешуданд.

Мо камтар шоиронеро сурағ дорем, ки дар тӯли зиндагии эҷодӣ мусоҳиба доир намудаву гуфтугӯҳои адабӣ анҷом дода бошанд. Вале дар иртибот бо зиндагии Фурӯғи Фаррухзод воқеият дигаргун аст. Замон, ки ба ҷаҳони эҷодиёти Фурӯғи Фаррухзод ворид мешавем, аксаран ҳамаи андешаҳову зиндагияш аз худи забони шоир зимни мусоҳибаву суҳбатҳояш рӯйи коғаз рехта шудааст, ки ин яке аз хасисаҳои боризи роҳи ӯст. Пас барои шинохти боз ҳам беҳтару чигунагии шахсияту зиндагӣ ва чаро шеър гуфтану чигуна пайдо намудани каламоти тоза барои шеър бояд назаре ба мусоҳибаҳои шоир намуд то аслро аз забони худи ӯ пайдо намоем.

Машҳуртарин мусоҳибаи Фурӯғи Фаррухзод бо хабарнигори радиёи Эрон Эраҷ Гургин аст, ки соли 1964 сурат гирифтааст. Матолиби ин мусоҳиба перомуни зиндагии фардии Фурӯғ ва вижагиҳои шеъри имрӯз доир мегардад. Андешаҳои шоир дар атрофи хусусиятҳои боризи шеъри муосир ҳарчанд онӣ, вале ниҳоят амиқу муҳаққиқонаанд. Шоир бар он андеша аст, ки гӯё дар замони ӯ ҳама чиз иваз шудааст ва он арзишҳое, ки дар замони гузаштагони мо буданд, имрӯз хосияти худро аз даст додаанд. Ва ҳатто чунин

қайд менамояд, ки персонажҳои адабиёти классикии мо ба монанди Лайливу Маҷнун, ки маълуму машҳур буданд, дигар имрӯз дар адабиёту шеъри навин хусусиёти худро гум кардаанд, зеро, ки имрӯзҳо лайлиҳои зиёде мошинсаворӣ мекунанду маҷнунҳое, ки дар саҳро ҷунунӣ мекунанд ба дарди замон намехӯранд. Яъне, ҳама чиз дар ҳоли таҳаввул қарор дорад. Ин андешаҳоро дар суҳбате, ки хабарнигор омода намудааст аз забони худи Фурӯғ мутаваҷҷеҳ мегардем:

«- Роҷеъ ба зиндагӣ ва шарҳи ҳолатон?

Фурӯғ: - Валлоҳ ҳарф задан дар ин маврид ба назари ман як кори хеле хастакунанда ва бефоидае аст. Хуб ин як воқеияте, ки ҳар одам, ки ба дунё меояд, билохира як таърихи таваллуде дорад, аҳли шаҳр ё деҳе аст, дар мадрасае дарс хонда, як мушт иттифоқоти хеле маъмулӣ ва қарордодӣ дар зиндагияш иттифоқ афтода, ки билохира барои давраи ҳама меуфтад, мисли дар ҳавз афтодани давраи баччагӣ, ё масалан тақаллуб кардани давраи мадраса, ошиқ шудани давраи ҷавонӣ, арӯсӣ кардан, мисли ин чизҳои дигар. Аммо агар манзур аз ин суол тавзеҳ додани як мушт масоиле аст, ки ба кори одам марбут мешавад, ки дар мавриди ман шеър, пас бояд бигӯям, ки ҳанӯз мавқеаш нашуда. Чун ман кори шеърро ба таври ҷиддӣ, ҳанӯз тоза шурӯъ кардам» [1, с.146].

Шеъри имрӯз бояд соҳиби чӣ хусусиёте бошад, пурсиши дигари мусоҳиб аст, ки шоир ба он чунин изҳори назар мекунад:

- Ман хеле аз Шумо ташаккур мекунам, ки гуфтед «шеъри имрӯз» ва нагуфтед «шеъри нав». Чун достон ин аст, ки шеър наву куҳна надорад. Он чи шеъри имрӯзро аз шеъри дирӯз ҷудо мекунад ва ба он шакли тозае медиҳад ҳамон ҷудоӣ аст, ки ба ислоҳ миёни формҳои моддӣ ва маънавии зиндагии имрӯз бо дирӯз вуҷуд дорад. Ман фикр мекунам, кори ҳунарӣ як ҷур баён кардану сохтани муҷаддади зиндагӣ аст ва зиндагӣ ҳам чизе аст, ки як моҳияти мутағаййир дорад, ҷараёне аст, ки мураттаб дар ҳоли шакл иваз кардану рушду тавсиа аст. Дар натиҷаи ин баён, ки ҳамон ҳунар мешавад, дар ҳар давра рӯҳияи худашро дорад ва агар ғайр аз ин бошад аслан дуруст нест, ҳунар нест. Як ҷур тақаллуб аст. Имрӯз ҳама чиз иваз шуда, дунёи мо ҳеҷ иртиботе бо дунёи Ҳофизу Саъдӣ надорад, ман фикр мекунам, ки ҳатто дунёи ман ҳеҷ иртиботе бо дунёи падари ман надорад, фосилаҳо матраҳанд. Фикр мекунам, як идда авомили тозае вориди зиндагии мо шудаанд, ки муҳити фикрӣ ва рӯҳии ин зиндагиро месозанд. Тарзи талаққии як одами имрӯзӣ, ман фикр мекунам нисбат ба одаме, ки дар бист сол пеш зиндагӣ мекард, комилан иваз шуда. Он талаққӣ, ки мафоҳими мухталиф дорад, масалан мазҳаб, ахлоқ, ишқ, шарофат, шуҷоат, қаҳрамонӣ ва ғайраҳо. Чун муҳити зиндагии мо иваз шуда ба назари ман тамоми ин мафоҳим зоидаи шароити муҳит ҳастанд, ин мафоҳим иваз шуда. Ман мисоли содае мегӯям, роҷеъ ба ишқ суҳбат мекунем, персонажи Маҷнун. Хуб, ҳамеша символи пойдориву истиқомат дар ишқ буда, аз назари ман, ки одаме ҳастам ба тарзи дигар зиндагӣ мекунам, персонажи ӯ комилан барои ман масхара аст. Вақте илми равоншиносӣ меояд ва ӯро барои ман таҳлил мекунад ва ба ман нишон медиҳад, ки ӯ ошиқ не, як бемор буда, одаме буда, мураттаб мехоста худашро озор бидиҳад. Шумо фикр кунед, вақте Лайлиҳои давраи мо дар мошин курсисавор мешаванд ва бо суръати баланд меронанд ва пулис ҳамеша ҷаримаашон мекунад, он вақт як чунин маҷнунҳое ба дарди ин лайлиҳо намехӯранд, дар ҳоле, ки ин маҷнунҳо ҳанӯз, ки ҳанӯз аст дар адабиёти мо, албатта, мо исми инҳоро адабиёт намегузорем, вале адабиёте, ки миёни иддае матраҳ аст, ҳанӯз зери ҳамон дарахти бед нишастаанд ва бо кулоғҳову оҳувон дарди дил мекунанд. Ба хар ҳол шеъри имрӯзи мо як шеъре бояд бошад, ки хусусиёти ин давраро дошта бошад ва дар айни ҳол созандаи ин шеър бояд одаме бошад, ки ба як ҳадде аз таҷрибаву ҳушёрӣ бирасад, ки ба муҳтавои шеъраш арзише бидаҳад, ки батавонад дар ҳадди корҳое, ки дар дунё арза мешавад, миёни онҳо, худашро ҷой бидиҳад. Ва агар ғайр аз ин бошад, кораш чизе мешавад, ки хуб ҳама мегӯянд дигар» [1, с.148].

Маҷаллаи номдори вақт «Сапеду сиёҳ», ки дар рушду густариши шеъри муосир нақши корсозе дошта, замони зиндагии шоир мусоҳибаашро бо Садриддин Илоҳӣ мунташир намуд, ки аз ҳар нигоҳ ҷолиби назар мекунад. Матлаби аслӣ дар ин мусоҳиба перомуни шеъру шоир, рисолати шеър ва махсусан тавфир гузоштан миёни шеъри мардонаву занона аст.

Фурӯғ дар посух ба ин пурсиш, ки шеър чист ва аз куҷо сарчашма мегирад, бо шевае, ки хосси ӯст мегӯяд: « - Шеър барои ман иборат аз зиндагӣ кардани калимаҳо дар даруни одамист ва бознавиштани ин калимаҳо ба сурати зиндаю ҷондор дар рӯйи коғаз. Бинобар ин, аз ҳар навъ сакта ё таваққуф ё сукуте, ки асбоби бе ҷон шудани калимаҳо бишавад бояд эҳтироз кард. Як вақт шумо мебинед ҳамин тавр, ки бо худатон ҳастед. Калимот мисли мӯрчаҳое, ки як рӯзи офтобӣ аз сӯрох берун меоянд ба дунболи ҳам ва бо як назми мантиқӣ радиф мешаванд. Ин назми калима, агар битавонад дар ҳамон лаҳза баёнкунандаи мафҳуми зеҳнии шумо ҳам бошад бидуни тардид шеър хоҳад шуд. Ман ҳоло ин тавр шеър мегӯям. Дигар муддатҳост, ки дунболи калима намегардам, балки мунтазир

мешавам калима ҷойи худашро пайдо кунад, ба вуҷуд биёяд, он вақт ман ӯро ба як назм даъват мекунам ба як навъ ҳамоҳангӣ мехонам» [3, с.5].

Суоли дигаре, ки дар мусоҳибаи мазкур матраҳ мегардад ба мақулаи ҳадафи шеър гуфтан гиреҳ мехӯрад. Дар нигоҳи аввал гӯё посух посухест шоирона. Вале калимот ҷаззобияту кашандагии хоссе доранд, ки моро ба умқу кунҷи дунёи андешаи Фурӯғ дар нисбати шеър мекашонанд. Беҳтар аст посухро аз забони шоир мурур кунем.

«- Ман ҳанӯз шахсан натавонистаам бифаҳмам, ки чаро шеър мегӯям, фақат ҳис мекунам, ки эҳтиёҷи шадиду шавқи вофире маро ба ин роҳ мекашад ва бо ҳамаи дарду ранҷе, ки аз ибтидои кор насибам шуда, боз ҳам ин қудратро надорам, ки якбора пайванди худро бо ҳарчи номи шеъру ҳунар дорад бигсалам ва зиндагии орому пурсаодатеро дошта бошам. Шояд барои ин шеър мегӯям, ки тасаллии худро дар шеър меҷӯям ва шояд ҳам барои ин аст, ки наметавонам нагӯям. Аммо орзуям ин аст, ки рӯзе ин шуъла дар ман хомӯш шавад ва ин ҳама орзуву эҳсос дар қалбам бимирад то ман битавонам лаззати зиндагию зистанро ба он маънӣ, ки дигарон мегӯянд, дарк кунам. Рост аст, ки Худо чизе зеботар аз ғам наёфаридааст ва мастию лаззате, ки дар ғам нуҳуфта аст, ба тамоми шодиҳои ҷаҳон меарзад ва рост аст, ки ман акнун худамро ба сабаби доштани ғами фаровон, мавҷуди хушбахтӣ медонам, вале бо ин ҳама ҳар вақт бо мавҷудоте бархӯрд мекунам. Қадри мусаллам ин аст, ки ҳеч чиз наметавонад маро розӣ нигаҳ дорад ҷуз шеър ва танҳо дар ин марҳила аст, ки эҳсоси ризоият мекунам» [4, с.201].

Фурӯғ аз шумули шоираҳое буд, ки бар хилофи пешгуфтагии худ, хешро дар либоси каломи мардона пинҳон надошт, ба дигар сухан шеъри мардона нагуфт, балки чеҳраи воқеии як зани ҳунарвар, як шоирро нишон дод. Маҳзи хотири ин зимни мусоҳиба дар иртибот ба суоли мусоҳиб, ки ба ҷанбаи занонаи шеъри ӯ гиреҳ мехӯрад, чунин посух гуфта буд:

« - Агар шеъри ман, ҳамон тавр, ки шумо гуфтед, як миқдори ҳолати занона дорад, хуб ин хеле табиӣ аст, ки ба иллати зан буданам аст. Ман хушбахтона як занам. Аммо агар пойи санҷиши арзишҳои ҳунарӣ пеш биёяд фикр мекунам дигар ҷинсият наметавонад матраҳ бошад. Аслан матраҳ кардани ин қазия саҳеҳ нест. Табиӣ аст, ки зан ба иллати шароити ҷисмонӣ, ҳиссӣ ва рӯҳияш ба масоиле таваҷҷуҳ мекунад, ки шояд мавриди таваҷҷуҳи як мард набошад ва як диди занона нисбат ба масоиле бидиҳад, ки бо моли мард фарқ мекунад. Ман фикр мекунам касоне, ки кори ҳунариро барои баёни вуҷудашон интихоб мекунанд агар қарор бошад ҷинсияти худашонро як ҳадде барои кори ҳунарии худашон қарор бидиҳанд, фикр мекунам ҳамеша дар ҳамин ҳад боқӣ хоҳанд монд ва ин воқеан дуруст нест. Ман агар фикр кунам чун як зан ҳастам, пас тамоми муддат бояд роҷеъ ба занонагии худам суҳбат кунам, ин на ба унвони як шоир, балки ба унвони як одам, далели мутавоққуф будан ва як навъ аз байн рафтагӣ аст. Чун он чизе, ки матраҳ аст ин аст, ки одам аз ҷанбаҳои мусбат вуҷуди худашро тавре парвариш диҳад, ки ба ҳадде аз арзишҳои инсонӣ бирасад, асл кори одам аст. Зану мард матраҳ нест. Агар як шеър битавонад худашро ба ин ҷо бирасонад, аслан марбут ба созандааш намешавад, марбут мешавад ба дунёи шеър ва арзиши худашро дорад ва ҳамон асареро дорад, ки як марди комилан одӣ мумкин аст ба он ҷо бирасад. Ба ҳар ҳол ман вақте шеър мегӯям он қадарҳо ба ин мавзӯъ таваҷҷуҳ надорам ва агар меояд, хеле ноогоҳона аст, ҷабре нест» [4, с.209].

Ҷолиби таваҷҷӯҳ аст, ки мусоҳибаҳову гуфтугӯҳои Фурӯғи Фаррухзод танҳо дар чаҳорчӯби ҷомеаи адабии Эрон маҳдуд намегардад. Шоир дар тӯли зиндагӣ бо намояндагони кишварҳои хориҷӣ низ суҳбатҳое анҷом дода, ки ин гувоҳ аз шуҳрату ҷойгоҳи вай аст. Воқеан Фурӯғ шоире буд ҷаҳонӣ. Қариб дар тамоми кишварҳои хориҷ Фурӯғро мешинохтанду ҳунару каломи мавзуни ӯро қадр менамуданд ва ҳамеша бо ӯ дар иртибот буданд. Яке аз намояндагони барҷаставу равшанфикри Фаронса Бартулучӣ барои боз ҳам хубтар шинохтани Фурӯғ ва андешаву дидгоҳҳои шоир доир ба ҳама гуна мавзӯъ суҳбате оростааст, ки мавзӯи равобити равшанфикрон бо мардумонро дар бар мегирад. Посухи Фурӯғ ба саволи номбурда ба шарҳи зер аст:

« - Аслан робитае миёни афроди як ҷомеъа, мавқее метавонад эҷод шавад. Манзурам як робитаи маънавӣ аст, ки як миқдор идеалҳои маънавӣ - идеалҳои муштараки маънавӣ дар ҷомеа вуҷуд дошта бошад. Ва дар ҷомеаи мо феълан як ҳамчи ҳолате, ки аслан вуҷуд надорад, ба хотири ин ки мо дар як даврои таҳаввул зиндагӣ мекунем, дар як даврае, ки миқдори зиёде аз масоили ахлоқӣ, тамоми мафоҳими ахлоқӣ, яъне ҳар чизе, ки ба истилоҳ пеш аз ин созандаи ҷомеа, созандаи рӯҳиёти ҷомеаи мо буда, инҳо ҳамааш дарҳам рехта ва ҳоло чизҳои мухталифи дигаре ҷояшро гирифтааст. Ҳатто миёни худи равшанфикрони мамлакати мо ҳам боз робита вуҷуд надорад. Ба хотири ин ки гуфтам, он чизе, ки метавонад ин робитаро эҷод кунад, он чиз як ҳамоҳангӣ аст дар як силсила афкор, идеалҳо, орзуҳо, хостҳо ва ҳадафҳо, ки вақте ин ҳамоҳангӣ вуҷуд надошта бошад, табиӣ аст, ки ин робита ҳам наметавонад вуҷуд дошта бошад. Бинобар ин, аслан байни равшанфикрони эронӣ бо мардум робитае нест. Як равшанфикри эронӣ тамошочии ҷомеаи худаш аст. Як ҷомеае, ки тақрибан барояш пушт кардааст. Равшанфикр одаме аст,

ки дар дараҷаи аввал фаъолиятҳое мекунад барои як миқдор пешрафтҳои маънавӣ. Ба ин одамҳо бештар метавон равшанфикр итлоқ кард то одамҳое, ки масалан як силсила фаъолиятҳои техникӣ мекунанд, масалан фаъолиятҳои иқтисодӣ мекунанд, фаъолият мекунанд, масалан барои боло рафтани як силсила сохтмон, ба вуҷуд овардани як силсила корхона, ба вуҷуд овардани як силсила чизҳое, ки як миқдор рифоҳи иқтисодӣ дар даруни зиндагии мардум эҷод мекунад. Равшанфикр ба назари ман, одаме аст, ки ҳамон тавр, ки гуфтем барои ҳалли масоили маънавии зиндагӣ фаъолият мекунад. Албатта, мо гуфтем равшанфикри эронӣ, пас масъала маҳаллӣ мешавад, марбут мешавад ба Эрон. Ман аз он ҷое, ки дорам дар он зиндагӣ мекунам ва роҷеъ ба он одамҳое, ки атрофам ҳастанд суҳбат мекунам ва аз ин дидгоҳ қазоват мекунам» [4, с. 228-229].

Аз суҳбатҳову гуфтаҳои шоири ширинкалом ва барҷастаи адабиёти муосири Эрон Фурӯғи Фаррухзод ба чунин натиҷа расидан мумкин аст, ки шоир оид ба ҳама чизҳои дидаву шунидааш ва навиштаву гуфтааш як фикру андешаи холиси хешро дорад. Ӯ равшанфикре буд, ки шуълаи афкори худро барои наслҳои оянда фурӯзон вогузор мондааст.

Дар поён ҷойи таъкид аст, ки мусоҳибаҳо, гуфтугӯҳои Фурӯғи Фаррухзод пуршуморанд, ки мо ба теъдоди каме аз онҳо ишорат намудем. Аҳамияти ин мусоҳибаҳо дар он аст, ки моро ба ҷаҳони андешаи шоир дар перомуни адабиёт, шеър, ҷараёнҳои тозаи шеърӣ, вижагиҳои ҳунарии бархе аз шоирони муосир ва муҳим аз ҳама дидгоҳҳои назарии шоир дар атрофи масоили адабӣ ошно месозанд.

А Д А Б И Ё Т

1. Аббосӣ Б. Ба офтоб саломи дубора хоҳам дод // Шеърҳо, зиндагӣ ва баррасии ашъори Фурӯғи Фаррухзод. - Теҳрон, 1382. – 576 с.
2. Исмоилӣ Амир. Фурӯғи Фаррухзод. – Теҳрон, 1380. – 180 с.
3. Кляшторина В.Б. Современная персидская поэзия / В.Б Кляшторина Очерки. - М.: Изд. вост. лит., 1962. - 148 с.
4. Кляшторина В.Б. «Новая поэзия» в Иране / В.Б. Кляшторина. - М.: Наука, 1975. – 225 с.
5. Муҳаммад Абдуалӣ. Осмони равшани шеър // Фарҳанги ашъори Фурӯғи Фаррухзод. -Теҳрон, 1377. -648 с.
6. Ҷалолӣ Б. Ҷовидона зистан дар авҷ мондан. - Теҳрон, 1377. – 820 с.
7. Dale Carnegie. How to Stop Worrying and Start Living. - New – York, 1948. – 500 p.
8. Farrokhzad Forugh. Another Forugh Farrokhzad; Ahmad Karimi. - Hakkak 1977. - 215 p.
9. Forugh Farrokhzad Remembering the Flight: Twenty Poems by Forugh Farrokhzad; Ahmad Karimi. – Hakkak, 1997. - 148 p.

НАЗАРЕ БА МУСОҲИБАҲОИ ФУРӮҒИ ФАРРУХЗОД

Мақолаи мазкур ба баррасии дидгоҳҳои Фурӯғи Фаррухзод дар иртибот ба шеъру шоирӣ бахшида шудааст. Равшан аст, ки Фурӯғи Фаррухзод яке аз бузургтарин шоирони адабиёти муосир ва намояндаи мактаби Нимо Юшиҷ аст. Адабиётшиносон перомуни рӯзгор ва роҳи эҷодии Фурӯғ тадқиқоти судманде анҷом додаанд. Вале ба андешаи мо ба назару ақидаҳои Фурӯғ, ки дар хилоли гуфтугӯҳо ва мусоҳибаҳои ӯ бо рӯзноманигорону олимони адабиётшинос баён шуда, таваҷҷуҳи камтаре сурат гирифта. Мусоҳибаҳо ҳарчанд зиёд нестанд, вале фарогири мавзӯоти мухталифанд. Дар миёни назариёти ӯ метавон андешаҳои ҷолиберо роҷеъ ба шеър, рисолати шоир, ҷойгоҳи равшанфикрон дар ҷомеа, адабиёт ва дар маҷмӯъ адабиёти ҷаҳон пайдо намуд. Яке аз мавзӯъҳое, ки дар мусоҳибаҳои ӯ атрофаш зиёд баҳс шуда, масъалаи шеър, шоир ва махсусан шеъри имрӯз аст. Ҳарчанд аз санаи баргузории мусоҳибаҳои ӯ солҳои зиёде мегузарад, вале бархӯрд бо афкори ӯ нишон медиҳад, ки Фурӯғ то чӣ ҳадде ба умқи масъала расида. Диди ӯ аз шеър, диди имрӯзист. Масъалаи дигаре, ки Фурӯғ зимни мусоҳибаҳо ба он таваҷҷуҳи хос мабзул дошта, ба забони шеър иртибот мегирад. Аз дидгоҳи ӯ забони шеър бояд забони имрӯз бошад, на тақлиду пайравӣ аз забони классикони адабиёт. Биниши шоири имрӯзӣ бояд аз шоири классик фарқ кунад. Ҳар ҳунарманде ҷаҳонро бояд аз даричаи чашми худ бубинад. Дар ин мақола мо танҳо ду мусоҳибаи ӯро мавриди арзёбӣ қарор додем.

Калидвожаҳо: Ф.Фаррухзод, адабиёт, мусоҳиба, андеша, шоир, шеър, дидгоҳ.

ВЗГЛЯД НА ИНТЕРВЬЮ ФУРУГА ФАРРУХЗОДА

Данная статья была посвящена обзору воззрений Фуруг Фаррухзода относительно поэзии и поэтов. Известно, что Фуруг Фаррухзод является одной из величайших поэтов современной литературы и последователей школы Нимо Юшича. Литературоведами проведены плодотворные исследованния о жизни и творческом пути Фуруг. Однако, на наш взгляд, литературные воззрения и мысли Фуруг, которые отражены во время её бесед и интервью с журналистами и учёными, достаточно не изучены. Интервью поэтессы посвящены различным темам. В её воззрениях можно найти интересные мысли относительно поэзии, места и ответственности поэта, вкладе интеллигенции в общество, литературу и, в целом, мировую литературу. Темой, которая многократно обсуждалась в интервью поэтессы, является поэзия, поэт и особенно новая поэзии в интервью поэтессы занимают видное место. Хотя со дня проведения интервью прошло много лет, однако её суждении и мысли не потеряли своё значение. Её взгляд на поэзию, -это современный взгляд. Другая проблема, которой Фуруг в беседах придавала особое значение – это язык поэзии. На её взгляд, языком поэзии должен быть язык сегодняшнего дня, а не имитирование и следование языку классической литературы. Взгляды сегодняшнего поэта должны отличаться от взглядов классического поэта. Каждый мастер должен видеть мир своими глазами. В этой статье мы опирались на два интервью поэтессы.

Ключевые слова: Ф.Фаррухзод, литература, интервью, мнение, поэт, поэзия, видение.

VIEW ON FURUGA FARRUKHZOD'S INTERVIEW

This article has been devoted to the review of Furug Farrukhzod's view in connection with poetry and the poetess. It was clear that Furug Farrukhzod is one of the greatest poet of modern literature and the representative of school of Nimo Yushich. Literary critics have carried out useful investigated about life and a way creativity of Furug . However, in our opinion literature views and thoughts of Furug who were mentioned during her conversation and an interview with journalists and scientists haven't learn enough. The interview of poet are mastered to various subjects. In her views it is possible to find interesting thoughts relatively poetry, place and oportunity of the poet, the place of the educated people in society, literature and in general world literature. Discussing theams which were multiply discussed in interview of poet including poetry, the poet and especially today's poetry at her interview made speciall place. Though from date her carrying out interviews past many years, however her thoughts reached big meanings. Her look on poetry, is today's look. Other problem which Furug has made during an interview a special remark is poetic language . In her opinion the poetic diction has to be language of today, but not simulating and following from languages of classical literature. A look of today's poet has to differ from the classical poet. Each master has to see the world from a point of the sight. In this article we have only estimated two of poet's interview.

Key words: F. Farrukhzod, literature, interview, opinion, poet, poetry, vision.

Сведения об авторе: ***Мансурова Рухшона Умарходжаевна*** - Таджикский национальный университет, аспирантка кафедры иранской филологии факультета языков Азии и Европы. **Адрес:** 734025, Республика Иаджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. E-mail: rukhshona.mansurova@list.ru. Телефон: **(+992) 93-926-72-77**

Information about the author: ***Mansurova Rukhshona Umarkhodzhayevna*** **-** Tajik National University, post-graduate student of the Department of Iranian Philology of the Faculty of Languages of Asia and Europe. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 17. E-mail: **rukhshona.mansurova@list.ru.** Tel.: **(+992) 93-926-72-77**

УДК: 891.550

РӮДАКӢ ДАР ТАСВИРИ СОТИМ УЛУҒЗОДА

Нодирова М.А.
Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Пӯшида нест, ки дар ҷаҳони фарҳангу тамаддун ҳар қавму миллатро ба воситаи адабиёту фарҳанги он мешиносанд ва қадршиносӣ мекунанд. Хушбахтона, дар асрҳои IX-X шоҳони Сомонӣ дар Мовароуннаҳр ва Хуросон ба сари қудрат омаданд ва бо омезиши фарҳанги гузаштаву замони худ забону адабиёти наверо ба вуҷуд оварданд, ки сабаби пойдории фарҳанг ва бақои миллати тоҷик гардид. Яъне, асри X-ро бемуболиға метавон давраи тиллоии тамоми соҳаҳои ҳаёти илмӣ ва адабии тоҷикон номид. Дарбори шоҳони Сомониро аҳли фарҳангии мамлакат нуру зиё мебахшиданд. Дурахшонтарин чеҳраи фарҳангии ин дарбор, ки бо эҷодиёташ роҳи асосии инкишофи ин адабиёти форсро муайян сохта, ба адабиёти асрҳои баъдина низ таъсири бузург расонид, Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ буд. «Таъсири шеъри сода, вале устодонаю рӯҳнавоз ва ҳаяҷонбахши «Бӯйи ҷӯйи Мулиён ояд ҳаме» ба Амир Насри Сомонӣ намунаи эҷоди сеҳрофарини сухани бадеъ мебошад» [1, с.15].

Дар баррасӣ ва муаррифии адабиёти асрҳои IX – X форсу тоҷик, омӯзиши ҳаёт ва фаъолияти эҷодии устод Рӯдакӣ хизмати олимони хориҷию ватанӣ: Амеде Журден, Ҳаммер - Пургштал, Ҳ. Этте, Шеффер, Дармстетер, Ян Рипка, А. Е. Кримский, Е. Э. Бертелс, А. А. Семёнов, И. С. Брагинский, Шиблии Нуъмонӣ, Забеҳуллоҳи Сафо, Саид Нафисӣ, С. Айнӣ, С. Улуғзода, А. Деҳотӣ, М. Мирзоев, Ш. Ҳусейнзода, Х. Мирзозода, А. Афсаҳзод назаррас аст. Ва яке аз шахсиятҳои фарҳангие, ки адабиёту фарҳанги асрҳои X – XI тоҷик, махсусан зиндагинома ва осори устод Рӯдакиро ҷиддан мавриди баррасӣ қарор додааст, Сотим Улуғзода мебошад.

Ногуфта пайдост, ки дар ҳоли ҳозир камтар касеро метавон ёфт, ки бо зиндагӣ ва рӯзгори устод Абӯабдулло Рӯдакӣ ошно набошад, ё порчае аз ашъори дилангези ӯ аз ёд надонад. Ин як амри воқеист. Аммо исми шахсоне, ки дар рушду густариш ва муаррифии эҷодиёти устод саҳм гирифтаанд, шояд на ба ҳама маълум бошад.

Дар таблиғу тарвиҷи осори устод ва масири зиндагии вай дар радифи пажӯҳишгарону муҳаққиқон аҳли адаб низ буданд, ки хидмати шоистае намуданд.

Бидуни шубҳа, дар таърихи адабу фарҳанги асри XX адибе, ки баъд аз устод Айнӣ дар инъикоси бадеии таърихи халқи тоҷик, масоили миллӣ, худшиносию худогоҳӣ, ғаму дард, шодию нишот ва бурду бохти миллати тоҷик саҳми арзанда дорад, Сотим Улуғзода мебошад. «Ин чеҳраи адабӣ, - таъкид мекунад профессор Х. Асозода, – дар рушду камоли адабиёти нави тоҷик, бахусус соҳаи насри бадеии он, хизмати арзандаеро ба ҷо овардааст» [2, с.4].

Тақдири таърихии халқи тоҷик таваҷҷуҳи Сотим Улуғзодаро ҳанӯз ҳангоми таҳсил дар Дорулмуаллимини шаҳри Тошканд (1925 -1929) ба худ кашида буд ва баъдтар ин масъала дар эҷодиёташ беш аз пеш мавқеъ пайдо карда, минбаъд барномаи эҷодиашро

ташкил намудааст. Нависанда дар «Халқи худро шинос» ном боби қиссаи тарҷумаиҳолии «Субҳи ҷавонии мо» аз дарси худшиносии профессори рус М. С. Андреев бо сипосгузорӣ чунин ёдовар шудааст: «Профессор ба мо аз таърихи Бухоро ва ривоятҳои оид ба пайдоиши ин шаҳр баъзе чизҳоро нақл кард. Баъд аз он аз талабаи бухорӣ боз пурсид:

– Ту Рӯдакиро шунидаӣ?

– Рӯдакӣ – мӣ? Аз одамҳо шунида будам: дар қадим ҳамин хел як валӣ гузашта будааст.

Профессор лабханде карду гуфт:

Не, вай валӣ набуд… Рӯдакӣ ҳамватани бузурги туст, вай бисёр одами аҷоиб буд… Вақте ки ту дар ин ҷо хонда, кӣ будани Рӯдакиро донистӣ, вайро дӯст хоҳӣ дошт» [4, с.269].

Тавре ки аз ишораи худи адиб ва осори чопии ӯ бармеояд, ин шинохти устод Рӯдакӣ минбаъд мавриди баҳрабардории муфассали нависанда қарор гирифтааст.

Ҷанги Бузурги Ватанӣ ба поён расид. Марҳилаи наве бо номи марҳилаи барқароркуниву ободкориҳо, бедор намудани ҳисси ватандӯстиву ифтихори миллӣ ва худшиносиву худогоҳӣ оғоз гардид. Роҳбарияти ҳамонрӯзаи ҷумҳурӣ ба ҳамин мақсад тасмим мегирад, ки 1100 - солагии устод Рӯдакиро ҷашн бигиранд. Ин мароми ба тасвиб расидаи ҳукумат аз ҳама бештар писанди Сотим Улуғзода гардид. Нависанда дар «Единение» ном маҷмӯаи очерку мақолаҳояш ин нуктаро чунин таъкид мекунад. «Зиндагӣ ва эҷодиёти Рӯдакӣ таваҷҷуҳи маро ҳанӯз аз овони ҷавонӣ ба худ ҷалб намуда, дер боз орзу доштам, ки дар бораи осори ӯ чизе навишта образи ӯро ба тасвир биёрам. Ҳангоме ки соли 1956 дар хусуси Рӯдакӣ навиштани киносенария супориш баромад, ман бо хушнудӣ барои ин филм сенария навиштам» [9, с.124]. Ин сенария «Қисмати шоир» ном дошта, ба муносибати 1100-солагии устод Рӯдакӣ эҷод гардидааст. Филмномаи мазкур соли 1960 дар кинофестивали кишварҳои Осиё ва Африқо дар шаҳри Қоҳира сазовори мукофоти олии «Уқоби тиллоӣ» гардид.

Ҳарчанд ки зиндагӣ ва шахсияти Рӯдакӣ сараввал дар осори илмии устод Айнӣ ба тасвир омада бошад ҳам, вале дар эҷодиёти Сотим Улуғзода ба дараҷот мукаммал гардидааст. Образи Рӯдакиро Сотим Улуғзода қариб дар ҳамаи навъҳои санъату адабиёти тоҷик, аз ҷумла, сенария, киноповест ва драма ба тасвир овардааст.

Рӯйи саҳнаи театри тоҷик омадани драмаи «Рӯдакӣ» ба С. Улуғзода ба осонӣ муяссар нагардидааст. Аз як тараф набудани сарчашмаҳои илмӣ, аз сӯйи дигар, таҳқиқоти ками илмӣ оид ба ҳаёт ва эҷодиёти устод Рӯдакӣ нависандаи масъулиятшиносро ба ҷустуҷӯҳои пуршиддат водор менамуд. Ва пас аз омӯхтани мероси адабии шоир ва заҳматҳои зиёди фикрӣ, образи Рӯдакӣ дар драмае бо номи «Рӯдакӣ» соли 1958 офарида шуд.

Драма аз 4 парда ва 13 намоиш мураттаб гардида, «нависанда ӯро аз ҷавонӣ, ҳини ба дарбори Сомониён омаданаш то давраи пирӣ, аз дарбор ронда шуданаш, нишон медиҳад» [8, с.177]. Яъне, дар маркази драма образи Рӯдакӣ ва ақидаҳои адолатпарварии ӯ чи дар гуфтор ва чи дар кирдори шоири тавоно ба қалам додашудааст. Қайд кардан бамаврид аст, ки намоишнома ба намояндагони халқҳои Шарқи хориҷӣ, ки ба ҷашнвораи 1100 - солагии Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ омада буданд, хеле писанд меояд. «Драмаи Шумо - қайд мекунад олим ва шоири афғон Гулпоччои Улфат, - роҷеъ ба Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ фаромӯш намешавад. Таъсири маҳорати ҳунарӣ ва адабии Шумо ба ҳайси як хотираи хуб назди мо боқист» [8, с.91].

Ҳангоме ки сухан дар бораи мақому манзалати Рӯдакӣ дар тасвири С. Улуғзода, махсусан дар драмаи «Рӯдакӣ», меравад, оид ба забони асар таваҷҷуҳ накардан имкон надорад. «Асар, – қайд мекунад адабиётшинос М. Шукуров, – асосан ба забони тоза ва софи имрӯза навишта шудааст, унсурҳои архаистӣ, ки драматург истифода намудааст, чунин унсурҳое нестанд, ки ба қонунҳои забони имрӯза тамоман зид ва ба тамошобин номафҳум бошанд» [10, с.37]. Дар ҳақиқат, забони «Рӯдакӣ» содаю равон, образнок, шевою гуворо буда, ба рӯҳи таърихии асар ва замону макони воқеаҳо иртиботи комил дорад. «Амир ба шарафи фатҳи Нишопур маҷлиси зиёфат тартиб медиҳад. Вакили халифа ва дигар сафирони хориҷӣ ҳозир хоҳанд шуд. Амир мунтазири қасидаи нав аст. Бояд бузургии давлати Сомонӣ, бузургии подшоҳи моро васф кард, ба илова ин ки Бухоро аз Бағдод камтар нест ва билохир дувоздаҳ шоирро ба сари коғазу қалам нишондам, пагоҳ боз теша бар паҳлуи андеша мезананд, аммо натиҷае нест» [9, с.202].

Хулоса, мақсади асосии Сотим Улуғзода дар драмаи «Рӯдакӣ» тасвир намудани шахсияти Рӯдакӣ ба сифати шоири тавоно мебошад, ки нависанда бо тамом дар офариниши он ба комёбӣ ноил гардидааст.

А Д А Б И Ё Т

1. Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. Ашъор. – Душанбе: Адиб, 2007. – 415 с.
2. Асозода Х. Устод Айнӣ дар шинохти С. Улуғзода. – Душанбе: Деваштич, 2001. – 138 с.
3. Асозода Х. Адабиёти тоҷик дар садаи ХХ. – Душанбе: Маориф, 1999. – 448 с.
4. Исоматов М. Тоҷикон дар тасвири Сотим Улуғзода / М.Исоматов. – Душанбе: Ирфон, 2002. – 146 с.

5. Мусулмонқулов Р. Дар боғи Фирдавсӣ / Р. Мусулмонқулов // Эъҷози ҳунар. – Душанбе: Адиб, 1992. – 290 с.
6. Улуғзода С. Субҳи ҷавонии мо. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 447 с.
7. Улуғзода С. Ривояти суғдӣ. – Душанбе: Маориф, 1984. – 212 с.
8. Улуғзода С. Пири ҳакимони Машриқзамин. – Душанбе: Маориф, 1980. –195 с.
9. Улугзаде С. Единение. - Душанбе: Нашрдавтоҷик, 1963. – 250 с.
10. Шукуров М. Сотим Улуғзода / М. Шукуров. – Сталинобод: Нашр. дав. тоҷик, 1961. – 60 с.

РӮДАКӢ ДАР ТАСВИРИ СОТИМ УЛУҒЗОДА

Мавзӯи тасвири зиндагӣ ва шахсияти адибон дар густураи адаби форсӣ, бавижа адабиёти даврони шӯравии тоҷик, масъалаи нав нест, аммо дорои равишҳо ва хусусиятҳои хоси худ аст, ки дар шинохти чеҳраҳои илмию адабӣ нақши бориз дорад. Таҳқиқи масъалаи шинохти устод Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ аз нигоҳи Сотим Улуғзода, ки бо диди комилан тоза тасвир ёфтааст ва дар марҳилаи муайяни таърихӣ ҷиҳати муаррифии ҳаёт ва эҷодиёти маликушшуаро Рӯдакӣ дар зеҳни хонанда таҳаввулоти адабӣ андохтааст, мубрам буда, аз ҷиҳати илмӣ паҳлуҳои дигари масъала ба риштаи омӯзиш ва баррасӣ кашида шудаанд. Масъалаи тасвир ва тасвирнигорӣ аз диди адиб дигар ва аз назари муҳаққиқ дигаргуна тафсир (интерпритатсия) ёфта, муҳаққиқин бар амсоли Шафеии Кадканӣ тасвири зиёдро як навъ ифротгароӣ дар ин усули адабӣ мешуморад. Аммо адибон, ки тасвир як навъ яроқи ифодаи андешаи онҳост, бо диди нисбатан бо худ ошно қабул намуда, ба тасвир диққати хосса зоҳир намудаанд ва С. Улуғзода дар тасвири устод Рӯдакӣ аз ҳам аз ҷанбаҳои таҳқиқи илмӣ ва ҳам аз нигоҳи ҳунари адабӣ истифода намуда, тасвирро ба ҳадди эътидол корбаст намудааст. Дар шинохти Рӯдакӣ драмаи мазкур дар зеҳни хонанда дар давраи муайяни таърихӣ таҳаввулоти тозаи адабӣ эҷод намуда, паҳлуҳои гуногуни рӯзгори иҷтимоӣ ва адабии шоирро инъикос карда, мақому манзалати шоирро дар се мароҳили ҳаёт: ҷавонӣ, миёнасолӣ ва пирӣ дар се мавқеъ: пешаздарборӣ, дарборӣ ва баъдидарборӣ ба риштаи сухан кашида, муносибаташро бо ду гурӯҳи иҷтимоӣ-ҳокимият ва мардум нишон додааст. Сотим Улуғзода тамоми нозукиҳои тасвирро ба инобат гирифта, бо назардошти содагӣ, равонӣ, дур аз унсурҳои архаистӣ будан ва дар доираи меъёрҳои олии забони адабӣ суруда шудани ашъори Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ тасвири ин шоири бузургро низ бо забони содаи адабӣ ва равону осонфаҳм иншо кардааст. Дар якчанд навъҳои адабӣ- сенария, киноповест ва драма ба тасвир овардани зиндагӣ ва шахсияти Рӯдакӣ аз ҷониби С. Улуғзода аз як тараф, муҳаббати нависандаро ба асосгузори адабиёти классикии мо инъикос намояд, аз ҷониби дигар, ҳадафи ба ҳар навъ мукаммалнамоии тасвири шоир аз ҷониби нависандаро таҷассум менамояд. С. Улуғзода бо ин равиш мехоҳад, ки ҳарчи бештар ва пурратар, пуробурангтар симои Рӯдакиро ба қалам дода, ҳамаи унсурҳо ва талаботи тасвирро дар муаррифии қаҳрамони худ корбаст намояд ва ба ин маром муваффақ низ шудааст.

Калидвожаҳо: адабиёт, шеър, наср, назм, эҷодиёт, шоир, адиб, осор, унсурҳои архаистӣ, драматург, драма, забони тозаи адабӣ, қасида, образ, Рӯдакӣ, Улуғзода.

РУДАКИ В ОПИСАНИИ СОТИМА УЛУГЗАДА

Описание жизни и творчества литераторов в таджикской литературе, особенно в таджикской советской литературе, не является новой проблемой. Описание жизни и творчества Абуабдуллаха Рудаки, писателем С. Улугзаде не только актуально, но и всесторонне раскрывает другие эти тему. При изучении жизни и творчества Абуабдуллаха Рудаки, С. Улугзаде, отразил эволюцию в мышлении читателей в определенную историческую эпоху. Но писатель, который стремится к точности выражения, более глубокому пониманию концепции, учитывает особенности эпохи. С. Улугзаде для описания А. Рудаки использовал разные научно-литературные жанры. Описывая социальное и литературное наследие поэта, поэзию Рудаки раскрывает в трех периодах жизни: в молодости, среднем возрасте и старости и на трех жизненных этапах: до дворца, во дворце, после дворца, показав при этом своё отношение к двум социальным группам: правительству и простым людям. С. Улугзаде используя этот подход, с мог передать более полную и реальную картину жизни Рудаки, а также отразить все особенности характера своего героя. В ряде литературных жанров, киноповестей и драм о жизни и личности Рудаки, с одной стороны, отражаются любовь и уважение С. Улугзаде к основоположнику классической таджикской литературы, с другой, его усилия по совершенствованию изображения поэта. С. Улугзаде старается наиболее полно и красочно передать образ А. Рудаки и при этом использовать все приёмы описания, соблюсти все требования описания персонажа.

Ключевые слова: литература, поэзия, творчество, поэт, живопись, литератор, образ, касиды, архаизм, драма, литературный язык, грамматика, Рудаки, Улугзаде.

RUDAKI WITH DESCRIPTION OF SOTIM ULUGZADE

Descriptions of the life and work of writers in Tajik literature, especially in Tajik Soviet literature, is not a new problem, but it owns literary features that play a role in the scientific and literary rhythm. Description of the life and work of Abuabdullah Rudaki from the point of view of S. Ulughzade not only relevant, but also opens other aspects of this topic. When studying the life and work of Abuabdullah Rudaki from the perspective of S. Ulughzade an evolution is created in the thinking of readers in a certain historical era. The image and description of history differ from the views on adherence and another interpretation is given, and so on, the theory of poetry of Shafei Kadkani is the same as some kind of extremism in this literary way. But the writer, for whom description is a kind of expression tool, they took into account the nature of the story with a deeper understanding of the concept. S. Ulughzade used scientific and literary genres for the description of Rudaki. In the description of Rudaki, this drama creates dramatic changes in the literary presentation of the reader, reflecting the various social and literary legacies of the poet, the poet's poetry in three periods of life: youth, middle age and old age, and in three stages: to the palace, to the palace, to the palace, This is their attitude to the two social groups: the government and ordinary people. S. Ulughzade wants this approach to be conveyed a more complete and real picture of Rudaki's description, as well as present all the elements and requirements of the image in the representation of his hero. Description of the life and personality of Rudaki in a number of literary genres, film stories and dramas, on the one hand, S. Ulughzade's love and respect are reflected to the founder of classical literature, on the other, his efforts to improve the image of the poet. S. Ulughzade tries to present the image of A. Rudaki most fully and colorfully and at the same time to use all methods of description, to observe the requirements of character description.

Key words: literature, poetry, creativity, poet, painting, literary man, image, kasid, archaism, drama, literary language, grammar, Rudaki, Ulugzade.

Сведения об авторе: *Нодирова Мавзуна Акбаршоевна* – Таджикский государственный институт языков им. С.Улугзода, соискатель кафедры теории и истории таджикской литературы. **Адрес:** 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул.Мухаммадиева, 17/6. E-mail: rectorat@ddzt.tj. Телефон: **(+992) 918-10-50-70**

Information about the author: *Nodirova Mavzuna Akbarshoevna* - Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, researcher of chair of Theory and History of Tajik Literature. **Address:** 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Muhammadiev str., 17/6. E-mail: rectorat@ddzt.tj. Tel: **(+992) 918-10-50-70**

УДК: 891.550 (575.3)

АШЪОРИ ХОҶА АБДУЛЛОҲИ АНСОРӢ ДАР САРЧАШМАҲОИ МУЪТАМАД

Ориф Искандарӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Чеҳраи адабии Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ ҳамчун шоир, дар баробари нависанда ва назариётчии тасаввуф будаш, чи дар осори худи Хоҷа ва чи дар сарчашмаҳои адабиву таърихӣ зиёд васф шудааст. Дар сарчашмаҳои мавриди назари мо ашъори Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ бо тахаллус ва унвонҳои Пири Ҳирот, Хоҷа, Шайхулислом, Абдуллоҳи Ансорӣ тавсиф ва зикр шудаанд. Бинобар ин, минбаъд дар мақола Пири Ҳирот, Хоҷа ва Абдуллоҳи Ансорӣ ҳам оварда мешавад, ки манзур аз кулли онҳо Хоҷа Абдуллоҳи Ансорист, ки бо ин номҳо дар манобеъ ва маохизи дигар ҳам дучор мешавем. Тамоми тазкиранависон ва иддае аз таърихнигорон, ки баъд аз Хоҷа ба сар бурдаанд, аз шоирӣ ва ашъори ӯ ёд кардаанд. Ашъори дар сарчашмаҳо зикргардида дар хилоли осори насрии Хоҷа низ дида мешаванд, ки гувоҳи мансубияти онҳо ба Пири Ҳирот мебошанд. Лозим ба зикр аст, ки дар тафсири "Кашф-ул-асрор" ё "Тафсири Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ"-и Майбудӣ миқдори зиёди шеър истифода шудааст, вале танҳо ҳамонҳоеро, ки дар осори мансури Хоҷа дида мешаванд ва онҳоеро, ки муаллиф пеш аз овардани шеър бо чумлаҳои "Шайхулислом гуфт", "Пири Ҳарӣ гуфт" ва "Хоҷа гуфт" мушаххас шудаанд, ба Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ метавон нисбат дод. Барои муайян кардани асолат ва мансубияти шеърҳои боқимонда чустучӯ идома дорад.

Сарчашмаҳоро аз рӯйи мақулаи зикри шоирии Пири Ҳирот ба ду гурӯҳ метавон чудо кард: а) сарчашмаҳое, ки дар онҳо аз шеър сурудани Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ сухан меравад, вале намуна зикр намегардад. Ба ин гурӯҳ китобҳои "Таърих-ул-ислом"-и Гардезӣ, «Лубоб-ул-албоб»-и Муҳаммад Авфии Бухороӣ [7, с.180], «Таърихи гузида»-и Ҳамдуллоҳ Муставфии Қазвинӣ [11, с.663-664], «Кашф-уз-зунун»-и Ҳоҷӣ Халифа (ки дар он муаллиф ба Ансорӣ мансуб будани се девони ашъори форсиро ишора кардааст), [22, с.116] «Маноқиби Шайхулислом»-и Абдурраҳмони Ҷомӣ [24, с.27-33], «Туҳфаи Сомӣ»-и Сомимирзои Сафавӣ [17, с.100] ва иддае дигар мансубанд; б) сарчашмаҳое, ки дар онҳо ҳам зикри шоирӣ ва ҳам порчаҳои шеърӣ оварда шудаанд. Ба ин сарчашмаҳо «Табақот-ус-сӯфия» [2, с.80], «Муноҷотнома» [3, с.106], «Қаландарнома» [8, с.87], рисолаи «Мақулот» [8, с.44] ва чанд рисолаи дигари худи Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ, «Кашф-ул-асрор» ё «Тафсири Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ», ки онро Абулфазли Майбудӣ тадвин кардааст [12], «Нафаҳот-ул-унс»-и Мавлоно Ҷомӣ [23, с.229], «Ҳафт Иқлим»-и Амин Аҳмади Розӣ [16, с.143], «Оташкада»-и Лутфалибеки Озар [14, с.147], «Риёз-ул-орифин» ва «Маҷмаъ-ул-фусаҳо»-и Ризоқулихони Ҳидоят [19, с.75; 20, с.123], «Риёз-уш-шуаро»-и Волаи Доғистонӣ [9, с.78] ва чандин сарчашмаҳои дигарро метавон ном бурд. Аз ин рӯ, бо таваҷҷуҳ ба табақабандии мазкур масъалаи мавриди назар дар ин мақола аз ду дидгоҳ баррасӣ мешавад: 1. Назари тазкиранависон перомуни маҳорати шоирии Абдуллоҳи Ансорӣ; 2. Миқдори абёт ва мувофиқати ашъори дар сарчашмаҳо зикргардида бо ашъори дар хилоли осори насрии Хоҷа омада. Доир ба ашъори дигаре, ки дар хилоли осори насрии Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ омада, вале дар сарчашмаҳои дигар дучор намешаванд, баҳси алоҳидае сурат хоҳад гирифт. Дар мақолаи мазкур фақат баррасии зикри ашъори Ансорӣ дар тазкираҳо ва китобҳои таърихие сурат мегирад, ки ҳамчун сарчашмаи муътамад дар адабиётшиносӣ шинохта шудаанд.

Ашъори зикргардида чи дар осори худи Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ ва чи дар сарчашмаҳои дигар пурра ба сабки нигориши адабии асри зиндагии Хоҷа мувофиқат мекунанд. Ашъори Абдуллоҳи Ансорӣ аксар фарогири мавзӯоти тасаввуфӣ ва дидактикӣ ҳастанд, ки аксар дар қолаби рубоӣ суруда шудаанд ва ин ҳолат бесабаб нест. Зеро маҳз дар охири асри X ва аввали асри XI истифодаи рубоӣ барои ифодаи мазомини тасаввуфӣ аз ҷониби нахустин шоирони мутасаввиф мавриди истифода қарор дода шуд. Дар ин аҳд Абулҳасани Харақонӣ, Бобо Кӯҳӣ, Абӯсаиди Абулхайр ва Абдуллоҳи Ансорӣ, ки ҳамчун шахсиятҳои машҳур дар миёни аҳли тасаввуф эътибор пайдо карда буданд, дар паҳн кардани андешаҳои тасаввуфию ирфонии худ ҳам тавассути рубоиёти ишқии халқӣ ва ҳам

офаридаҳои маҳсули қалами худашон хидмати арзандае карданд. Тамоми сарчашманигороне, ки ба шахсияти Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ таваҷҷуҳ кардаанд, ҳангоми тавсифи ҳол ва осори Хоҷа аз рубоиёти ӯ намуна овардаанд, ки ин ваҷҳ ҳам аз жанри ғолиб будани рубоӣ дар ашъори Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ дарак медиҳад. Танҳо ду тан аз тазкиранигорон – Амин Аҳмади Розӣ ва Волаи Доғистонӣ баробари зикри рубоиёт як ғазалро низ аз ашъори Хоҷа овардаанд. Ин ғазал дар тазкираи “Ҳафт иқлим”-и Амин Аҳмади Розӣ дар ҳаҷми 5 байт ва дар тазкираи “Риёз-уш-шуаро”-и Волаи Доғистонӣ дар ҳаҷми 7 байт оварда шудааст [16, с.143; 9, с.78].

Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ дар “Нафаҳот-ул-унс” оид ба ҳунари шоирӣ ва аз хурдӣ шеър сурудани Абдуллоҳи Ансорӣ сухан ба миён оварда, аз ду байти форсиро ба арабӣ тарҷума карданаш ёдовар шудааст. Мо дар ин хусус дар мақолаи ҷудогонае таҳти унвони “Заминаҳои шоиронагии каломи Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ” баҳс ба миён оварда будем [13, с.171-179], бинобар он, такрори онро ин ҷо ҷоиз намедонем. Ба ҷиҳатҳои дигари назари Ҷомӣ таваҷҷуҳ мешавад.

Ҷомӣ перомуни ҳаёт ва эҷодиёти Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ рисолае бо номи “Мақомоти Шайхулислом” таълиф кардааст, аммо дар он аз шеър ва шоирии Пири Ҳирот хабаре нест. Аммо дар “Нафаҳот” ба як байте ишора мешавад, ки Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ онро дар васфи ҳамсабақаш сурудааст. Манзараи мазкур маънои онро надорад, ки Пири Ҳирот шоир набудааст. Ин масъаларо аз ду нигоҳ метавон баррасӣ намуд: 1. Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ, қабл аз ҳама, иноятӣ бештар ба насри Хоҷа дошт ва “Нафаҳот” низ дар татаббӯъ ва пайравии “Табақот-ус-сӯфия”-и Хоҷа навишта шудааст. Ҳамчунин, “Баҳористон”, ки сирфан дар пайравии “Гулистон”-и Шайх Саъдӣ навишта шудааст, яке аз сарчашмаҳои муҳиммаш насри мусаҷҷаъи Абдуллоҳи Ансорӣ мебошад. Абдуллоҳи Ансорӣ аз аввалин адибоне мебошад, ки дар хилоли наср порчаҳои назмиро ҷой додааст ва инро аз ибтикороти муҳимме дар равиши эҷоди насри бадеӣ метавон ҳисобид, ки “Мақомоти Ҳамидӣ”-и Ҳамидуддини Балхӣ, “Гулистон”-и Саъдӣ ва “Баҳористон”-и Ҷомӣ идома ва авҷи ташаккули ин ибтикорот мебошанд. 2. Абдурраҳмони Ҷомӣ “аз хурдӣ ба бадеҳа” шеър сурудани Ансориро, бо овардани 3 байти аз форсӣ ба тозӣ тарҷумакардааш ва як байти дар васфи Абӯаҳмад суруда, ки дар боло аз он ёд шуда буд, ба навъе таъйид кардааст. Инчунин, ӯ аз забони худи Пири Ҳирот чунин меорад: “Ҳар чизе, ки кӯдакон аз ман хостӣ, ки дар фалон маънӣ шеъре бигӯй, бигуфтаме, зиёдат аз он ки он кас хоста будӣ” [23, с.230]. Аз ин тафсилот чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки Ҷомӣ низ шоир будани Ансориро дар баробари дигар сифоташ эътироф дорад.

Тазкиранигори асри XVI Амин Аҳмади Розӣ дар «Ҳафт иқлим» шахсияти Хоҷа Абдуллоҳи Ансориро ҳамчун муфассир ва назариётчии тасаввуф овардааст. Аз ҷумла, ӯ менависад: «Ва аз ҷумлаи машоихи ин диёр яке Абӯисмоил Абдуллоҳ Муҳаммад ал-Ансорӣ аст ва лақаби вай Шайхулислом буда. Дар “Маҷолис-ул-ишқ” омадааст, ки Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ муриди Шайх Абулҳасани Ҳарақонӣ буда ва таснифоти вай яке “Тафсири Қуръон”, дигар китобест мавсум ба “Манозил-ус-соирин” ва ин абёт низ аз вай дар назар омада:

Эй маломаткунони беҳосил,
Сайъ камтар кунед дар ботил.
Ҳастам ошуфта дар раҳе, ки дар ӯ
Ҳаст парӣ волаву малак восил.
Дили девона дар сари зулфаш
Кай ба занҷирҳо шавад оқил.
Эй сабо, эй сабо, ғуломи туям,
Гар гузоре кунӣ бад-он манзил
Гӯй, дар орзуят Ансорӣ
Ҷон ҳамедоду ҳасрат андар дил.

Ва чун суханони эшон бар ҳар забоне мазкур ва дар ҳар варақе мастур аст, ҳароина, аз эроди он даргузашта, шурӯъ дар дигар мақсад намуд” [16, с.143].

Бояд гуфт, ки ин ғазал дар тазкираи “Риёз-уш-шуаро” ҳам омадааст, ки бо ин матн ҳам аз нигоҳи теъдоди абёт ва ҳам таркиби баъзе калимаҳо фарқ дорад. Ба ин масъала баъдтар, зимни баррасии назари Волаи Доғистонӣ таваҷҷуҳ мешавад.

Дар ҳошияи сафҳае, ки шеъри мазкур дарҷ аст, рубоиёти зерин навишта шудаанд, ки ба Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ мансубанд:

Айб аст бузург баркашидан худро,
Аз ҷумлаи халқ баргузидан худро.
Аз мардумаки дида бибояд омӯхт:
Дидан ҳама касрову надидан худро [16, с. 143].

Ва:

Масти Туам, аз бодаву ҷом озодам,

Мурғи Туам, аз донаву дом озодам.
Мақсуди ман аз Каъбаву бутхона Туӣ,
В-арна ман аз ин ҳар ду макон озодам [16, с. 143].

Дигар:

Дӣ омадаму наёмад аз ман коре,
Имрӯз зи ман гарм нашуд бозоре.
Фардо биравам бехабар аз асроре,
Ноомада беҳ буд аз ин бисёре [16, с. 143].

Дар маҷмӯъ, дар ин тазкира як ғазал ва се рубоии Хоҷа оварда шудааст. Аз нигоштаи Амин Аҳмад чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки ӯ Пири Ҳиротро ба сифати шоир, муфассир ва нависандаи забардаст муаррифӣ кардааст. «Суханони эшон, – мегӯяд Амин Аҳмади Розӣ, – ба ҳар забоне мазкур ва ба ҳар варақе мастур», ки ин қавл шаҳодати аз шуҳрати вофир бархӯрдор будани Ансорӣ чи дар замони зиндагӣ ва чи даврони баъдӣ мебошад.

Ризоқулихони Ҳидоят дар «Маҷмаъ-ул-фусаҳо» ва «Риёз-ул-орифин» аз Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ ҳамчун «аз машоих ва уламои росих» ёдовар шуда, намунае чанд аз насри мусаҷҷаи ӯро меорад ва бузургтарин шоҳкории ӯ дар насри ирфонӣ «Манозил-ус-соирин»-ро медонад ва дар ин бора чунин ибрози назар кардааст: “Манозил-ус-соирин” китобе камёб аст ва дар ҷазолати алфозу риояти маонӣ ва гунҷоиши матолибу масоил дар ибороти мухтасар муштаҳар аст” [9, с.34].

Ризоқулихони Ҳидоят дар идома аз ашъори арабӣ ва форсӣ доштани Хоҷа ёдовар шуда, Ансорӣ ва Пири Ҳарӣ низ тахаллус доштани ӯро зикр мекунад: “Билҷумла, вайро ашъори арабия ва форсия аст. Дар баъзе Ансорӣ, дар баъзе Пири Ҳарӣ тахаллус мефармояд” [9, с.34].

Дар тазкираи «Риёз-ул-орифин» се байт аз ашъори арабӣ ва шаш рубоӣ (12 байт) аз ашъори форсии Хоҷа мазкур аст. Дар тазкираи «Маҷмаъ-ул-фусаҳо» гуфтаҳои дар «Риёз-ул-орифин» оварда бо каме дигаргунӣ ва маҳдудӣ такрор гардида, се рубоӣ аз ашъори Абдуллоҳи Ансорӣ зикр шудааст. Бояд қайд кард, ки ин се рубоӣ дар ҳар ду тазкира якзайл оварда шудаанд. Дар ҳар ду тазкира аз Хоҷа 15 байт: 3 байти арабӣ ва 12 байти форсӣ зикр шудааст. Рубоии аввал ҳамон аст, ки дар тазкираи Амин Аҳмади Розӣ омадааст, вале ин ҷо бо андак тағйироте дар мисраи дуюм аст, ки чунин аст:

Айбест бузург баркашидан худро
В-аз ҷумлаи халқ баргузидан худро.
Аз мардумаки дида бибояд омӯхт:
Дидан ҳама касрову надидан худро [8, с.44].

Ду рубоии дигар ҷадид буда, инҳоянд:

Гар дар раҳи шаҳвату ҳаво хоҳӣ рафт,
Аз ман хабарат, ки бенаво хоҳӣ рафт.
Бингар ба куҷоӣ, зи куҷо омадай,
Медон, ки чӣ мекунӣ куҷо хоҳӣ рафт?! [8, с.87].

Ва:

Он ҷо ки иноята худоӣ бошад,
Ишқ охири кори порсоӣ бошад.
В-он ҷой, ки қаҳри кибриёӣ бошад,
Саҷҷоданишин калисиёӣ бошад [8, с.87].

Рубоии баъдӣ, ки бо мисраи “Масти Туам, аз бодаву ҷом озодам” оғоз мешавад, бидуни тағйире ҳамон рубоии дуюми тазкираи Амин Аҳмади Розӣ аст.

Рубоии панҷум ҷадид аст, ба ин шакл:

Шарт аст, ки чун мурда раҳи дард шавӣ,
Хокитару ночизтар аз гард шавӣ.
Ҳар к-ӯ зи мурод кам шавад, мард шавад,
Бифкан алифи “мурод”, то “мард” шавӣ! [8, с.75].

Рубоии охир ҳамон аст, ки Амин Аҳмади Розӣ овардааст ва бо мисраи зерин оғоз мешавад:

Дӣ омадаму наёмад аз ман коре [8, с.75].

Тазкиранигори асри XVIII Лутфалибеки Озар дар “Оташкада” пас аз зикри ному насаби шоир овардааст, ки “сифоташ берун аз шумор ва мавлиду мадфанаш дар он диёр (Ҳирот – И. О.)” аст [14, с.147]. Баъд аз ин маълумоти мухтасар ду рубоии Хоҷаро зикр кардааст, ки рубоии аввал дар сарчашмаҳои қаблӣ дучор намешавад:

Ман бандаи осиям, ризои Ту куҷост?
Торикдилам, нуру зиёи Ту куҷост?
Моро Ту биҳишт агар ба тоат бахшӣ,
Он музд бувад, лутфу атои Ту куҷост?! [8, с.94].

Рубоии дувум, ки бо мисраи зерин оғоз мешавад, дар манобеи пешин ҳам дучор мешавад:

Масти туам, аз бодаву ҷом озодам [14, с.147].

Дигар аз сарчашманигорони машҳури асри XVIII муаллифи тазкираи “Риёз-уш-шуаро” Аликул ибни Муҳаммадалӣ машҳур ба Волаи Доғистонӣ Хоҷа Абдуллоҳи Ансориро ба гунаи “қудваи авлиёи замони худ” ситуда, шахсияти адабии ӯро баландпоя арҷгузорӣ кардааст. Волаи Доғистонӣ дар тазкирааш менависад: “Татаббӯи ашъори булағои арабро ба ақсалғоят расонида буд, чунонки худ мефармудааст, ки ман сад ҳазор шеъри тозӣ аз мутақаддимону мутааххирон дар зикр дорам ва зиёда аз шаш ҳазор шеър дар забони тозӣ гуфтаам” [9, с.77].

Муаллифи мазкур дар такя ба гуфтаҳои нависандаи “Маҷолис-ул-ушшоқ” Султон Ҳусайнмирзо ғазалеро бо матлаи зер овардааст, ки аз ҳафт байт иборат аст:

Эй маломаткунони беҳосил,
Сайъ камтар кунед дар ботил [9, с.77].

Чунонки пештар ишора шуда буд, ин ғазал ба матне, ки дар тазкираи Ризоқулихони Ҳидоят омадааст, тафовут дорад. Фарқи ҳар ду матн чунинанд:

1. Байти дуюм дар тазкираи Вола чунин аст, ки дар қиёс бо матни қаблӣ шоиронатар аст:

Ҳастам ошуфта бар рухе, ки бар ӯ
Шуд парӣ волаву малак восил [9, с.78].

2. Баъд аз байти сеюм ин байт омадааст, ки дар матни қаблӣ наомадааст:

Аз хаёлаш чӣ шокирам, к-ӯ низ
Нест аз ҳоли ошиқон ғофил [9, с.78].

3. Баъд аз як байти дигар боз байти зерин илова мешавад:

Ҳоли бечорагони бодияро
Бирасонӣ ба пеши он маҳмил[9, с.78].

4. Дар матни Волаи Доғистонӣ дар мисраи охир баъд аз таркиби аввал ба ҷойи пайвандаки “ва” аломати вергул омадааст, ба ин сурат:

Ҷон ҳамедод, ҳасрат андар дил [9, с.78].

Аз муқоисаи ҳар ду матн ба чунин натиҷа мерасем, ки матни комили ғазали мавриди назар нусхаест, ки дар “Риёз-уш-шуаро”-и Волаи Доғистонӣ сабт шудааст.

Масъалаи дигар нигоҳи муҳаққиқони муосир ба чеҳраи шоирии Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ мебошад. Таърихи адабиётнигорон ва дигар донишмандоне, ки ба ин масъала таваҷҷуҳ кардаанд, андешаи хешро дар натиҷаи баррасии ахбори сарчашмаҳое ироа кардаанд, ки мо дар боло аз онҳо ёд кардем. Масалан, Забеҳуллоҳи Сафо дар китоби «Таърихи адабиёт дар Эрон» зимни шарҳи ҳол ва муаррифии осори Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ ба масъалаи шоирии Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ овардааст, ки: «аз хурдӣ забони гӯё ва табъи тавонно дошт, чунончи шеъри арабӣ ва порсӣ нек месуруд ва қудрати зеҳни ӯ чунон буд, ки ҳам дар ҷавонӣ дар улуми адабӣ ва динӣ ва ҳифзи ашъори араб шуҳрат дошт» [18, с.912]. Муҳаққиқи мазкур бо такя ба ахбори «Табақот-ус-сӯфия» ва «Нафаҳот-ул-унс» фикри мазкурро муътақидан ироа кардааст. Дар маҷмӯъ, Забеҳуллоҳи Сафо дар китоби “Таърихи адабиёт дар Эрон” 4 рубоии Хоҷаро овардааст, ки дар аксари сарчашмаҳо омадаанд ва ба Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ тааллуқ доранд [18, с.912].

Ҳамин тавр, Забеҳуллоҳи Сафо дар маҷмӯъ Пири Ҳиротро ҳамчун шоир дар баробари муфассир ва нависанда будан эътироф намуда, вале шуҳрати ӯро на дар “ашъори қалиле...”, ки аз ӯ монда, балки аз бобати рисолот ва кутуби машҳуре медонад, ки онҳоро Хоҷа падид оварда ва аз ӯ дар даст дорем” [18, с.912].

Ягона меъёри пешниҳодие, ки ба шоир будани Ансорӣ ва бисёре аз нахустин шоирони дигари сӯфия шубҳа эҷод мекунад, мувофиқати сабки шеърҳо ба замони зиндагии онҳо аст. Махсусан, муҳаққиқи эронӣ Шафеии Кадканӣ пофишори он аст, ки Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ ҳеҷ гоҳ шеъри форсӣ нагуфтааст. Ӯ рубоиҳои Ансориро “аз шеърият орианд” низ гуфтааст ва зикри тахаллус дар шеърҳоро ба шоирон ва хешовандони Пири Ҳирот, ки дар қарнҳои баъдӣ зистаанд, мансуб медонад [10, с.119]. Вале мо ба андешаҳои Шафеии Кадканӣ розӣ шуда наметавонем ва тезиси “аз шеърият орӣ” будани рубоиёти Хоҷа Абдуллоҳи Ансориро ба ҳеҷ ваҷҳ қабул надорем. Барои тасдиқи фикрамон рубоии зеринро мисол меоварем, ки ҳам аз назари қолаб ва ҳам муҳтаво ба талаботи рубоӣ ҷавобгӯ мебошад:

Гоҳе, ки ба тинати худ афтод назарам,
Гӯям, ки ман аз ҳар чӣ ба олам, батарам.
Чун аз сифати хештан андар гузарам,
Аз Арш ҳаме ба хештан дарнигарам [3, с.27].

Дар ин рубоӣ ягон нуктаи заъфи шеърият ва ё дурии сабки нигориш аз даврои зиндагии Хоҷа дида намешавад. Агар бипазирем, ки чунин шеърҳо аз шеърият ориянд, пас

рубоиёти шоирони мутасаввифи асри XI-ро, ки ба якдигар пайванди сабкиву мавзӯӣ доранд, шеър нахоҳем гуфт?!

Перомуни иддаои тахаллусзамкунии дигарон ба Ансорӣ шарқшиноси барҷастаи Шӯравӣ Е.Э. Бертелс чунин менависад: “То кунун таърихи пайдо шудани тахаллус дар чакомаҳои ғиноии порсии дарӣ ҳанӯз пайковӣ ва омӯхта нашудааст. Метавон гуфт, ки бисёр кунҷковбарангез аст, ки дар он рӯзгорон, ҳамчун дар ғазалиёти оғозини инҷаҳонӣ, тахаллус дида намешавад ва тахаллус дар шеъри сӯфия дар ҳамон марҳилаи оғозини рушди он, дар осори Бобо Кӯҳӣ (вафот ба соли 1050-и тарсоӣ), Абдуллоҳи Ансорӣ (вафот ба соли 1088 тарсоӣ) ва Аҳмади Чомӣ (вафот ба соли 1141 тарсоӣ) падидор мешавад. Ҳатто агар бипазирем, ки шеърҳои ин шоирон сахт «мудерниза шуда» (аз шакли аслашон дур афтода – И. О.) ба дасти мо расидааст, боз ҳам бояд пиндошт, ки гумон намеравад тахаллусро дар рӯзгори дертар ба он афзуда, дароварда бошанд...., гумон намеравад ба ин пурсиш, ки чаро ҳамоно шоирони сӯфия будаанд, ки ба гунаи густарда тахаллусро ба кор бурдаанд, битавон имрӯз посух дод. Танҳо чунин пиндоре ба андеша меояд, ки бар он ҳам нестем рӯйи он пофишорӣ кунем; медонем, ки бештари шоирони оғозини сӯфия аз мардуми шаҳрҳо буда ва бастагии танготанге ба пешаварон доштаанд, ки дастинаи худро, «амали фалон» рӯйи беҳтарин корҳои хеш бигзоранд” [5, с.627].

Маълум аст, ки ашъори Ансорӣ аксар дар дохили осори мансури худаш мундариҷ аст ва ба гумони ғолиби аксари муҳаққиқон ва тазкиранависон онҳо мансуб ба Пири Ҳиротанд. Ба ҳамин тартиб сарчашманигорон ва ба такя ба ахбори онҳо аксари муҳаққиқони муосир, ки ба аҳволу осори Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ таваҷҷуҳ кардаанд, ӯро ба сифати нависанда, назариётчии тасаввуф, ориф, муҳаддис ва шоир зикр кардаанд. Аксари муаллифони сарчашмаҳо ҳангоми овардани намунаи шеър аз Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ рубоиёти ӯро бештар зикр кардаанд, вале нуктаи дигари қобили тазаккур он аст, ки Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ аз зумраи аввалин шоирони ғазалсарои тасаввуф низ мебошад. Ин нуктаро муҳаққиқи барҷастаи рус Рейснер М. Л. дар китоби “Поэтика средневековых литератур Востока. Традиция и творческая индивидуальность”, ки бахши алоҳидаеро дар он бо номи “Трансформация традиционных мотивов в поэтических произведениях Абдуллаха Ансари (XI в.)” ба ашъори шоири мавриди назар бахшидааст, чунин овардааст: “Аз асри XI то замони мо танҳо ғазалҳои ду шоир – Бобо Кӯҳии Шерозӣ (ваф. тақр. 1050) ва Абдуллоҳи Ансорӣ (1005–1088) боқӣ мондаанд. Агар аввалин аз худ девони ғазал боқӣ монда бошад, дувумин осори насрӣ боқӣ мондааст, ки дар он ғазал вуҷуд дорад” [14, с.137].

Масъалаи дигаре, ки мо ба он таваҷҷуҳ мекунем, мувофиқати ашъори дар сарчашмаҳо зикргардида бо ашъори мастур дар хилоли осори мансури худи Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ мебошад. Аз муқоисаи ашъори ба даст овардаамон ба ашъори таркиби асарҳои насрии Абдуллоҳи Ансорӣ маълум гардид, ки тамоми ашъори дар сарчашмаҳо зикргардида дар хилоли осори мансури Хоҷа ба назар мерасанд ва бо онҳо асосан мувофиқат мекунанд. Танҳо ғазали “Эй маломаткунони беҳосил” ба ғайр аз тазкираҳои “Ҳафт иқлим” [16, с.143] ва “Риёз-уш-шуаро” [16, с.37] на дар осори Хоҷа ва на дар маохизи дигар дида намешавад.

Ба сурати куллӣ, дар сарчашмаҳое, ки онҳоро мавриди баррасӣ қарор додем, ба теъдоди зайл ашъори Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ дарҷ шудаанд:

Дар тазкираи “Ҳафт Иқлим” як ғалал дар ҳаҷми 5 байт ва се рубоӣ, дар “Риёз-ул-орифин” се байти арабӣ, 12 байти тоҷикӣ (6 рубоӣ), дар “Маҷмаъ-ул-фусаҳо” 6 байт (3 рубоӣ), дар “Оташкада” 6 байт (се рубоӣ), дар “Риёз-уш-шуаро” як ғазал дар ҳаҷми 7 байт ва 5 рубоӣ, дар “Райҳонат-ул-адаб” 3 рубоӣ. Ҳамагӣ 22 рубоӣ ва 2 ғазал дар сарчашмаҳои мазкур зикр гардида, ки дар он миён 5 рубоӣ дар чанд сарчашма такрор ёфтааст. Масалан, рубоие, ки бо мисраи “Дӣ омадаму наёмад аз ман коре” оғоз мешавад, дар 5 сарчашма (“Ҳафт иқлим”, “Маҷмаъ-ул-фусаҳо”, “Риёз-ул-орифин”, “Риёз-уш-шуаро” ва “Райҳонат-ул-адаб”) як хел ва бидуни тағйир оварда шудааст. Ба ҳамин тартиб, рубоиҳои “Масти Туам аз бодаву ҷом озодам”, “Айб аст бузург баркашидан худро”, “Шарт аст, ки чун мурда раҳи дард шавӣ”, “Ман бандаи осиям, ризои ту куҷост” дар ду-се сарчашма ҳамгун оварда шудаанд. Аксари ин рубоиётро ба ғайр аз тазкираҳо, инчунин, дар китобҳои таҳқиқии адабӣ низ дидан мумкин аст. Аз ҷумлаи ин гуна китобҳо “Тасаввуф дар адабиёти форс тоҷик”-и Расул Ҳодизода, “Ҷаҳонбинии Абдуллоҳи Ансорӣ”-и Карометулло Олимов, “Сабк ва мухтассоти насри Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ”-и Доктор Ҷовид, “Таърихи тасаввуф дар ислом”-и Қосим Ғанӣ, “Адабиёти тоҷик дар асрҳои XII–XIV” ва ғайраро метавон номбар кард.

Аксарияти муҳаққиқони таърихи адабиёт ва шарқшиносон дар зимни тавсифи адабиёти мутасаввифа ва намояндагони барҷастаи адабиёти асри XI аз Абдуллоҳи Ансорӣ ҳамчун шоир, нависанда, назариётчии тасаввуф ёд ва намунае ё намунаҳоеро аз ашъораш барои мисол зикр кардаанд. Ашъори дар сарчашмаҳо зикршуда тасдиқгари шоири тавонои аҳди аввали адабиёти тасаввуфӣ будани Абдуллоҳи Ансорӣ буда, инчунин, барои

муайян кардани мансубияти шеърҳо ва тадвини девони номураттаби Хоҷа кумак мерасонанд. Барассӣ ва таҳлили ашъори Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ барои боз ҳам васеътар омӯхтани вазъи адабиёти нимаи дувуми асри XI, хоссатан адабиёти тасаввуфӣ, кумаки зиёде хоҳад кард.

А Д А Б И Ё Т

1. А.Абдусаттор. Ташаккул ва таҳаввули рубоӣ дар адабиёти форс-тоҷик. - Душанбе: Ирфон, 2017. – 405 с.
2. Ансорӣ, Хоҷа Абдуллоҳ. Табақот-ус-сӯфия; тасҳеҳ ва муқобалаи Муҳаммад Сарвари Мавлоӣ. – Теҳрон, 1386 ҳ. – 733 с.
3. Ансорӣ, Хоҷа Абдуллоҳ. Муноҷотнома; бо танзими дубораи Шариф Мансур. – Кобул, 1355 ҳ. – 36 с.
4. Баҳор, Маликушшуаро. Сабкшиносӣ ё таърихи татаввури насри форсӣ. – Душанбе: Бухоро, 2012. – 570 с.
5. Бертелс, Е. Э. Суфизм и суфийская литература / Е. Э. Бертелс. – Москва: Наука, 1965. – 522 с.
6. Буркуй, С. Саргузашти Пири Ҳирот / С. Буркуй. – Кобул, 1341 ҳ. – 313 с.
7. Бухороӣ, Муҳаммад Авфӣ. Лубобу-л-албоб. Ҷилди 1; бо кӯшиши Эдуард Браун. – Лондон, 1902. – 480 с.
8. Гунободӣ, Султонҳусайни Тобанда. Расоили ҷомеи Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ. – Кобул: Армуғон, 1319 ҳ. – 180 с.
9. Волаи Доғистонӣ, Алиқулӣ ибни Муҳаммадалӣ. Риёз-уш-шуаро; муқаддима, тасҳеҳ ва таҳқиқи Муҳсин Ноҷии Насрободӣ. – Теҳрон: Асотир, 1384. – 678 с.
10. Кадканӣ, М.Ш. Дар ҳаргиз ва ҳамеша инсон. – Теҳрон, 1394. – 565 с.
11. Қазвинӣ, Ҳамдуллоҳ Муставфӣ. Таърихи гузида; бо кӯшиши Баҳман Ансорӣ. Бидуни сол ва ҷойи нашр. – 638 с.
12. Майбудӣ, Абулфазл. Кашф-ул-асрор ва иддат-ул-аброр. Ҷилди 1; бо кӯшиши Алиасғари Ҳикмат. - Теҳрон, 1337.
13. Нарзиқул М. Заминаҳои шоиронагии каломи Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ / М. Нарзиқул, О. Искандари // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2017. - №4/6. – С. 171-179.
14. Озар, Лутфалибек. Оташкада. – Теҳрон, 1337. - 640 с.
15. Рейснер М.Л. Трансформатция традиционых мотивов в поэтических произведениях Абдуллаха Ансари (XI в.) / М.Л. Рейснер // Пооэтика средневековых литератур Востока. Традиция и творческая индивидуальность. – М: Наследие, 1994. – 40 с.
16. Розӣ, Амин Аҳмад. Ҳафт иқлим. – Теҳрон, 1010 ҳ. – 510 с.
17. Сафавӣ, Соммирзо. Туҳфаи Сомӣ; бо тасҳеҳи Ваҳиди Дастгардӣ. – Теҳрон, 1324 шамсӣ. – 450 с.
18. Сафо, Забеҳуллоҳ. Таърихи адабиёт дар Эрон; давраи панҷумилдӣ. Ҷилди 2. – Теҳрон: Фирдавс, 1371. – 1128 с.
19. Ҳидоят, Ризоқулихон. Риёз-ул-орифин; бо кӯшиши Саидризо Воҳидӣ ва Суҳроби Зореъ. – Теҳрон: Асотир, 1375. – 254 с.
20. Ҳидоят, Ризоқулихон. Маҷмаъ-ул-фусаҳо; бо кӯшиши Мазоҳири Мусаффо; Ҷилди 2. – Теҳрон: Поиз, 1326. – 226 с.
21. Ҳодизода, Р. Тасаввуф дар адабиёти форс-тоҷик. – Душанбе: Адиб, 1999. – 187 с.
22. Хоҷӣ, Халифа. Кашф-уз-зунун ан асомия-л-кутуб ва-л-фунун. Ҷилди аввал. – Истамбул, 1310. – 556 с.
23. Ҷомӣ, Абдурраҳмон. Нафаҳот-ул-унс мин ҳазароти-л-қудс. Чопи сангӣ. – бидуни сол ва ҷойи нашр. – 572 с.
24. Ҷомӣ, Абдурраҳмон. Манокиби Шайх-ул-ислом; таҳшия ва таълиқи Алиасғари Башир. – Теҳрон: Савр, 1355. –181 с.

АШЪОРИ ХОҶА АБДУЛЛОҲИ АНСОРӢ ДАР САРЧАШМАҲОИ АДАБИВУ ТАЪРИХӢ

Чеҳраи адабии Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ ҳамчун шоир дар баробари нависанда ва назариётчии тасаввуф буданаш, чи дар осори худи Хоҷа ва чи дар сарчашмаҳои адабиву таърихӣ зиёд васф шудааст. Тамоми тазкиранависон ва иддае аз таърихнигорон, ки баъд аз Хоҷа ба сар бурдаанд, аз шоирӣ ва ашъори ӯ дар осори худ ёд кардаанд. Тамоми шеърҳое, ки дар сарчашмаҳо зикр гардидаанд, дар хилоли осори насрии Хоҷа дида мешаванд, ки гувоҳӣ мансубияти онҳо ба Пири Ҳирот мебошанд. Сарчашмаҳоро аз рӯйи зикри шоирии Пири Ҳирот ба ду гурӯҳ метавон ҷудо кард: а) сарчашмаҳое, ки дар онҳо аз шеър сурудани Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ сухан меравад, вале намуна зикр намегардад. Ба ин гурӯҳ сарчашмаҳо «Лубоб-ул-албоб»- Муҳаммад Авфии Бухороӣ, «Таърихи гузида»-и Ҳамдуллоҳ Муставфии Қазвинӣ, «Кашф-уз-зунун»-и Хоҷӣ Халифа (муаллиф ба Ансорӣ мансуб будани се девони ашъори форсиро ишора кардааст), «Манокиби Шайхулислом»-и Абдурраҳмони Ҷомӣ, «Туҳфаи Сомӣ»-и Соммиризои Сафавӣ ва иддае дигар мансубанд; б) сарчашмаҳое, ки дар онҳо ҳам зикри шоирӣ омадааст ва ҳам порчаҳои шеърӣ оварда шудаанд. Ба ин гурӯҳ сарчашмаҳо «Табақот-ус-сӯфия», «Муноҷотнома», «Қаландарнома», «Ганҷнома»-и худи Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ, «Кашф-ул-асрор» ё «Тафсири Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ», ки Абулфазли Майбудӣ тадвин кардааст, «Нафаҳот-ул-унс»-и Мавлоно Ҷомӣ, «Ҳафт Иқлим»-и Амин Аҳмади Розӣ, «Оташкада»-и Лутфалибеки Озар, «Риёз-ул-орифин», «Маҷмаъ-ул-фусаҳо»-и Ризоқулихони Ҳидоят, «Тазкират-уш-шуаро»-и Волаи Доғистонӣ ва чандин сарчашмаҳои дигарро метавон ном бурд. Аз ин рӯ, масъалаи мазкур дар ин мақола аз ду нигоҳ баррасӣ шудааст: а) назари тазкиранависону таърихнигорон перомуни маҳорати шоирии Абдуллоҳи Ансорӣ; б) миқдори абёт ва мувофиқати ашъори дар сарчашмаҳо зикргардида бо ашъори дар хилоли осори насрии Хоҷа омада. Дар сарчашмаҳо зиёдтар рубоиёти Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ зикр шудаанд, ки гувоҳи тамоюли бештари Хоҷаро ба ин жанри адабӣ нишон медиҳад.

Калидвожаҳо: Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ, тазкира, рубоӣ, шахсияти адабӣ, шоир, осор.

УПОМИНАНИЕ СТИХОВ ХОДЖА АБДУЛЛОХА АНСОРИ В ЛИТЕРАТУРНЫХ И ИСТОРИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКАХ

Литературную личность Ходжа Абдуллоха Ансори как поэта, писателя и теоретика суфизма можно проследить как в самом наследии Ходжи, так и во многих историко-литературных источниках. Все летописцы и некоторые историки, жившие после Ходжи, приводят отрывки из его поэзии. Многие стихотворения, которые упомянуты в источниках, можно наблюдать также в прозаических произведениях Ходжи, дошедших до нас. Всех источников, в которых либо упомянуто имя мыслителя, либо приведены примеры из его произведений, можно разделять на две группы: 1. Источники, которые упомянули Ходжа Абдуллоха Ансори как стихотворца, но не привели примеры из его сочинений. В эту группу входят:

«Лубобу-л-албоб» Мухаммада Авфи Бухорои, «Таърихи гузида» Хамдуллоха Муставфи Казвини, «Кашу-з-зунун»-и Ходжи Халифа (автор причисляет Ансори три дивана персидских стихотворений), «Манокиби Шайхулислом» Абдурахмона Джами, «Тухфаи Сомӣ» Сомиризои Сафави и др. 2. Источники, в которых упомянуты как имя поэта, так и приведены отрывки из сочинений поэта. В эту группе входят такие источники, как: «Табакоту-с-суфия», «Муночотнома», «Каландарнома», «Ганчнома» (Ходжи Абдуллоха Ансори), «Кашфу-л-асрор» или «Тафсири Хоча Абдуллохи Ансори» (Абулфазла Майбуди), «Нафахоту-л-унс» (Мавлана Джами), «Хафт Иклим» (Амина Ахмада Рази), «Оташкада» (Лутфалибека Озара), «Риёзу-л-орифин», «Маҷмаъу-л-фусаҳо» (Ризокулихона Хидоята), «Тазкирату-ш-шуаро» (Вола Доғистони) и др. Поэтому данная проблема в этой статье рассматривается с двух позиций: а) взгляды летописцев и историков относительно поэтического таланта Абдуллоха Ансори; б) количество бейтов и соответствие стихотворений, упомянутых в источниках со стихотворениями, приведенными в прозаическом наследии Ходжи. В источниках больше всего упомянуты рубаи Ходжи Абдуллоха Ансори, свидетельствующие о склонности Ходжи к этому литературному жанру.

Ключевые слова: Ходжа Абдуллох Ансори, летопись, источники, диван, рубаи, литературная личность, поэт, проза, поэзия, наследие.

HANDLING OF VERSES OF KHODZHA ABDULLOKH ANSORI IN LITERARY AND HISTORICAL SOURCES

Literary personal of Khoja Abdulloh Ansori as poet alongside being a famous writer and theoretic was praised more in his manuscripts, literary and historical sources. Many chroniclers and some historians that lived after Khoja mentioned in their works from his poetry and poems. Many poems that mentioned in the sources are seen in the prose works of Khoja, it proves their relationship the Pir of Hirat. The sources according to the poet are divided into 2 groups: a) The sources that tell about Khoja's singing, but they don't mention the pattern; these grops are Luboblakbob, of Muhammad Afii Bukhoroi, Elected Histroy of Hamidulloh Maustavfii Qazvini, Kashf-z-zunun of Hoji Khalifa (authoir with pointed out to three collection of verses of Persian poems to Ansori), Manoqibi Shaikhul;islom of Abdurahman Jomi, Present of Somi of Somirizo Safavi and so on. b) the sources that mention both poetry and pieces of poems. These are Tabaqo-c-cufiya, Munojotnoma, Qalandarnova, Ganjnoma, of Khoja Ansori, Kashf-l-asror, or Interpretation of Khoja Abdulohh Ansori, that is collected by Abulfazl Maybudi, Nafahot-l-uns, Mavlana Jami, Seven climates of Amin Ahmadi Razi, Otashkad pf Lutfalibek Oza, Riyozu-l-orifin, Majma'e-l-fusaho of Rizoqulikhon Hidoyat, Tazkiratu-sh-shuar pf Volai Doghistoni and numerous other sources. Therefore, this issue are studied from two angels: a) the glance of chroniclers and historians on poetry ability of Abdullah Ansori; b) the numbers of verse and coordination of poems in the mentioned sources with the poems of prose works of Khoja. The quatrains of Khoja Abdulloh Ansori are mentioned more in the sources that witness more the wish of Khoja to this literary genre.

Key words: Khoja Abdulloh Ansori, chronicle, quatrain, literary personal, poet, works.

Сведения об авторе: ***Ориф Искандари*** – Таджикский национальный университет, аспирант кафедры истории таджикской литературы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки 17. Телефон: **988-20-01-31**

Information about the author: ***Orif Iskandari*** - Tajik National University, postgraduate of the history of Tajik literature department. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 17. Tel.: **988-20-01-31**

УДК: 891.550 (575.3)

ҚИССАИ «ОДИНА» АЗ НАЗАРИ А. ФИТРАТ

Саидов Ф.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Абдуррауфи Фитрати Бухорой бо вуҷуди ихтилофот ва гуногунназарии худ дар ҳаёти иҷтимой ва адабии нимаи аввали асри XX ширкат дошта, чун адиби андешапарвар ва муҳаққиқи соҳибқалам соҳиби ҷойгоҳи муносиб буд. Ва ин ҳам маълум аст, ки Абдуррауфи Фитрат чун равшанфикрони дигари Бухоро фаъолияти эҷодиро аз шоирӣ оғоз кардааст. Нақши ӯ дар бедории фикрии мардуми Бухоро бузург будааст. Бинобар ин, мо дар ин гузориш кӯшидем, то мулоҳизаҳои Абдуррауфи Фитратро, ки ба нахустин повести реалистии тоҷик «Одина» баён намудааст, мавриди таҳлил қарор диҳем. Ба ин васила ҳаддалимкон нақш ва таъсири осори устод Садриддин Айниро дар тасвири саргузашти аламноки ибратбахши халқ дар ибтидои асри XX дар Мовароуннаҳр аз назари як ҳамзамони муаллиф муайян намоем, ки ӯ худ низ шоҳиди лаҳзаҳои ҷонгудоз ва манзараҳои ваҳшатноки халқ дар замони ҳукумати амирони манғит буд.

Бо он ки дар адабиётшиносӣ «Одина» аз ҷиҳатҳои гуногун таҳлил ва тадқиқ шудааст, вале гуфта метавонем, ки то ҳол донишманд ва муҳаққиқе бевосита мулоҳизаҳои Абдуррауфи Фитратро оид ба ин асар мавриди тадқиқи алоҳида қарор надодааст. Бинобар ин, кӯшиши мо таҷрибаи нахустин аст, дар боби таҳлилу тадқиқи мулоҳизаҳои Абдуррафи Фитрат оид ба «Одина»-и устод Айнӣ.

Осори устод Айнӣ то имрӯз омӯзиши бисёр дидаву таҳқиқи вижа шудааст. Вале мавзӯе, ки мо хостем таҳлил намоем, аз нигоҳи сарчашмаҳои таҳқиқ ва моҳияти худ ҷолибият дорад. Ҷолибияташ ин аст, ки А. Фитрат ба «Одина» ҳамчун асари муфид ва дарбаргирандаи саргузашти аламноки ибратбахш назар намуда, асарро ҳамчун «як типи

бисёр содиқ ва дурусти ҷавонмуздурони аламрасидаи Тоҷикистон» мешиносад. А. Фитрат, ки ҳанӯз ба пораҳои ин асар аз рӯзномаи «Овози тоҷик» шинос гардида буд, дар соли 1925 (соли нашри ин китоб 1927) аввалин шуда ба он бо номи «Саргузашти тоҷики камбағал ё ки Одина» муқаддимае навишта, мавзӯъ, моҳият ва арзиши баланди ин асарро дар худшиносии халқи тоҷик, дар бедории меҳнаткашони тоҷик таъкид мекунад. А. Фитрат нақши «Одина»-ро дар бедории мардуми Бухоро то ҷое арзёбӣ намуда, аҳамияти повестро дар шароити замонӣ, ки ҷафо ва ситами ҳокимони маҳаллӣ бар сари мардум буд, баҳои сазоворе медиҳад. А. Фитрат аз ҷумла мегӯяд: ««Одина» як типи бисёр содиқ ва дурусти ҷавонмуздурони аламрасидаи Тоҷикистон аст. Ҳамон ҷавонони муздури аламрасида, ки аз дасти ҷафо ва ситами ҳокимон ва бузургони хеш дар ҷавонӣ ихтиёри ғурбат менамуданд ва умри азизро дар ғарибӣ ва дарбадарӣ ба ёди хоки ватан ва ба ҳасрати дидори падару модар ба охир мерасониданд» [5, с.2].

Бояд зикр намуд, ки «Одина»-и устод Айнӣ аввалин повест аст, ки дар таърихи даврони шӯравии тоҷик дар ҳаёти адабию фарҳангии Тоҷикистони шӯравӣ як воқеаи хурсандибахш ва падидаи тозаи адабӣ ба шумор мерафт. Хусусан дар шароите, ки бадхоҳони миллати тоҷик ҳамагӣ мавҷудияти халқи муаззами тоҷик, забону фарҳанг ва адабиёти онро инкор мекарданд, устод Айнӣ сина сипар карда, барои исботи сокинони аслии Осиёи Миёна будани миллати мутамаддини тоҷик ҷидду ҷаҳд намудааст. Ин ҳам маълум аст, ки С. Айнӣ дар солҳои 20-уми асри XX дар матбуоти даврӣ як қатор мақолаҳо навишта аз ҳастии халқи тоҷик дифоъ менамуд. «Одина» низ як асари дарбаргирандаи воқеаҳои замон ва дар асл иддаои устод Айнӣ баҳри мавҷудияти халқи тоҷик буд. Бояд қайд намуд, ки Абдуррауфи Фитрат ба «Саргузашти як тоҷики камбағал ва ё ки Одина» бештар аз назари фарогирандаи ҳаёти аламноки ранҷбарон ва камбағалон назар намуда, нависандаи чунин воқеаҳои муҳимро як санъаткор ва адиби ҳушманд медонад. Аз ҷумла мегӯяд: «Ҳаёти аламноке, ки ранҷбаронро дар замони ҳукуматҳои амирӣ ва имротурӣ (императорӣ –Ф.С.) буд, он қадар лавҳаҳои фаҷеъ ва манзараҳои ҳавлнок дорад, ки тасаввур ва хаёли онҳо барои ҳар кас мумкин нест. Магар ки қаламҳои шоирони санъаткор ва адибони ҳушманд ҳар кадоми онҳоро як мавзӯи алоҳида қарор дода, ҷудо-ҷудо тасвир кунад ва ба арзагоҳи умум бароварад» [5, с.2]. Ва дар идома менависад: «Ҳамин «Саргузашти як тоҷики камбағал ё ки Одина» ном китоби муфид, ки асари рафиқ Садриддини Айнӣ аст, ***нахустин ҳикояти бузурге*** аст, ки дар ин майдон арзи ҳастӣ намудааст» [5, с.2]. Дар ин гуфтор мулоҳизаҳои Абдуррауфи Фитрат ҳамчун як муҳаққиқ ба ҷилва мерасад, ки асарро аз рӯйи принсипи воқеънигорӣ дар ин давра баҳо медиҳад. Ва дар масъалаи ин ки «Саргузашти як тоҷики камбағал ва ё ки Одина» дар илми адабиётшиносӣ ҳамчун повест шинохта шудааст Абдуррауфи Фитрат онро ***нахустин ҳикояи бузург*** мегӯяд, шояд ба он хотир аст, ки Абдуррауфи Фитрат ва дигар донишмандони замон аз истилоҳҳои аврупоӣ кам истифода мекарданд. Аз ин ҷост, ки Абдуррауфи Фитрат асарро на повест, ки истилоҳи аврупоӣ аст, мегӯяд, балки ***ҳикояи бузург*** хондааст.

Тарафи дигари мулоҳизаҳои Абдуррауфи Фитрат аз он иборат аст, ки ӯ ба ин асар ҳамчун ҳикояи бузурге, ки дар миёни жанри ҳикоя ва роман меистад ва ба воқеаҳои таърихии дар байни солҳои 1914-1918, ки дар Тоҷикистон ва Фарғона рӯй додаанд бахшида шудааст, назар намуда, мукаммал ва муфид будани асарро таъкид менамояд. «Саргузашти Одина», – мегӯяд А. Фитрат, – агарчи тамоми воқеотеро, ки дар солҳои 1914-1918 дар Тоҷикистон ва Фарғона шудааст, мисли як «румон» дар бар намегирад, лекин аз нуқтаи назари «Саргузашт ва ҳикояи бузург» будан хеле мукаммал ва муфид навишта шудааст» [5, с.2].

Аз ин ҷост, ки қиссаи «Одина» миёни алоқамандон шуҳрат пайдо кард ва дар муаррифии устод Айнӣ ҳамчун нависандаи ҳушманд шуҳрати ҷаҳонӣ овард. Чунонки маълум аст, мутарҷимони рус П. Введенский ва З. Хатсревин, ки дар тарҷумаи осори устод Айнӣ саҳми бузург доранд, повести «Одина»-ро «Адам таджикской повести» ном бурда, Садриддин Айниро офарандаи аввалин «повести миллӣ» номидаанд. Инчунин, ин асар ҳанӯз пеш аз чопи китобӣ шудан писанди хонандагони форсизабони хориҷӣ низ гардид. Аз ҷумла бонуи донишманди эронӣ Шукӯҳи Ховариён ба воситаи мактуб таассуроти худро нисбат ба «Одина»-и С. Айнӣ баён намудааст.

Ин як тарафи масъала аст. Тарафи дигари масъала аз он иборат аст, ки А. Фитрат низ ин ҷиҳатҳои асарро дарк намудааст. Ҳамчунин А. Фитрат аҳамияти ин асарро дар манфиат расонидан ба хонандаи тоҷик низ дониста, онро саргузашти аламноки ибратбахш медонад ва ба услуби самимии ҳамафаҳм навишта шудани онро ба хонандае, ки саводи тоҷикӣ дорад, пураҳамият медонад ва мегӯяд: «Ба рафиқи фозил Садриддини Айнӣ чӣ қадарҳо бояд миннатдорӣ арз кунем, ки инчунин китоби муфид ва саргузашти аламноки ибратбахшеро бо як услуби самимии ҳамафаҳм тартиб додаанд. То ҳар ки саводи тоҷикӣ дошта бошад, ин китоби ибратбахшро хонда баҳра бурда тавонад» [5, с.3].

Бояд хотиррасон кард, ки ҷанбаи тарбиявию маърифатии ин асар низ таваҷҷуҳи А. Фитратро ба худ ҷалб намудааст. Ба андешаи А. Фитрат «Айнӣ бо навиштани ҳамин «Саргузашт» («Одина» дар назар аст – Ф.С.) барои нависандагони навҷавони тоҷик, чунончи вазифаи як устод аст, роҳбарӣ мекунад ва роҳ мекушояд» [5, с.3].

Ҳамин тавр, метавон гуфт, ки мулоҳизаҳои А. Фитрат оид ба «Одина»-и устод Айнӣ аввалин тадқиқоте мебошад, ки аҳамияти таърихӣ, маърифатӣ ва арзиши баланди ин асарро дар худшиносии меҳнаткашон ба оммаи васеи хонандагон муаррифӣ намуда, хусусиятҳои тематикӣ, мундариҷавӣ, ғоявӣ ва бадеию эстетикии ин асар бо андешаҳои арзишманд ва натиҷагириҳои пурқимати илмӣ баён гардидааст, ки барои омӯзиши ин «меваи пешпазаки адабиёт» аз ҳар ҷиҳат аҳамиятнок мебошанд.

А Д А Б И Ё Т

1. Абдурауфи Фитрат (Ҳоҷӣ Абдурауфи Фитрати Бухороӣ). Мавлуди шариф ё худ миръоти хайр-ул-башар. -Душанбе: Сино, 1997. – 98 с.
2. Абдурауфи Фитрат (Ҳоҷӣ Абдурауфи Фитрати Бухороӣ). Ашъори мунтахаб; ба чоп тайёркунанда: А. Маҳмадаминов. – Душанбе, 2001. – 64 с. (мошиннавис).
3. Абдурауфи Фитрат. Тавофи ватан // Маҷмӯаи ашъор; бо пешгуфтор, таҳия, луғатнома ва тавзеҳи Муҳаммадюсуф Имомов, Масрур Абдуллоев. – Душанбе: Шарқи озод, 2013. – 48 с.
4. Айнӣ С. Намунаи адабиёти тоҷик. – М.: Чопхонаи Нашриёти Марказии халқи Иттиҳоди Ҷамоҳири Шӯравии Сусиёлистӣ, 1926. – 626 с.
5. Айнӣ С. Саргузашти як тоҷики камбағал ё ки Одина. – Самарқанд-Душанбе: Нашрдавтоҷик, 1927. – 143 с. + 3 с.
6. Айнӣ С. Таърихи инқилоби Бухоро; баргардонанда аз ӯзбакӣ ба тоҷикӣ ва мураттиб Р.Ҳошим. – Душанбе: Адиб, 1987. – 240 с.
7. Асозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик (Давраи нав). – Душанбе: Матбуот ва фарҳанг, 2014. – 720 с.
8. Асрорӣ В. Халқ ва адабиёт. – Душанбе: Ирфон, 1968. – 174 с.
9. Бароҳанӣ Р. Тилло дар мис (Дар шеъру шоирӣ). –Теҳрон, 1371. – 624 с.
10. Гулмуродзода П. Фитрат ва масъалаҳои омӯзиши мероси адабии тоҷик // Адибони ноқид (Маводи дувуми хонишҳои Варзоб. «Муаммоҳои нақди нависанда»). – Душанбе: Дониш, 1990. – С. 3-5.
11. Зеҳнӣ Т. Санъати суҳан. – Душанбе: Адиб, 2007. – 400 с.
12. Маҳмадаминов А. Раҳнамои саодату ваҳдати миллӣ ва умумибашарӣ / А.Маҳмадаминов // Раҳбари наҷот: бо сарсухан, таҳия, танзим, тавзеҳ, шарҳи луғот ва феҳрастҳои А. Маҳмадаминов. – Душанбе: Шуҷоиён, 2011. – С. 3-56.
13. Мирзозода Х. Абдурауфи Фитрати Бухороӣ // Чанд мулоҳизаи адабӣ (Маҷмӯаи илмӣ. Ҷилди 92). – Душанбе, 1974. – С. 3-31.
14. Мирзозода Х. Луғати мухтасари истилоҳоти адабиётшиносӣ. – Душанбе: Маориф, 1992. – 240 с.
15. Мусулмониён Р. Назарияи адабиёт. – Душанбе: Маориф, 1990. – 334 с.
16. Муҳаммадҷони Шакурии Бухороӣ. Аз маорифпарварӣ то ба чингизпарастӣ // Авранг. – 2001. – №3. – С. 15-37.
17. Муҳаммадҷони Шакурии Бухороӣ. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист. – Душанбе: Чопхонаи «Пайванд», 2006. – 480 с.
18. Набавӣ А. Нақши Абдурауфи Фитрат дар огоҳии шуури миллӣ // Рӯдакӣ. – 2009. – Соли даҳум. –№ 23. – С. 203-218.
19. Самад В. Фазилату фоҷиаи Фитрат // Садои мардум. – 1992. – 3 ноябр. – №206 (456). – С.3-4.
20. Табаров С. Васфи Ватан дар ашъори Абдурауфи Фитрат (Ҷузъи севум) / С.Табаров. – Душанбе, 2001. – 50 с.
21. Табаров С. Ҷаҳони андешаҳои Абдурауфи Фитрат / С.Табаров. – Душанбе: Дониш, 2008. – 715 с.
22. Фотеҳ А. Шеъри зиндагиофарин (Маҷмӯаимақолаҳо). – Душанбе: Ирфон, 1986. – 112 с.

ҚИССАИ «ОДИНА» АЗ НАЗАРИ А.ФИТРАТ

Дар мақола мулоҳизаҳои А.Фитрат оид ба «Одина»-и С. Айнӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, андешаҳои А. Фитрат бо мисолҳои мушаххас таҳлил шудаанд. Дар ҳамин замина таъкид мегардад, ки «Одина»-и устод Айнӣ аввалин повест аст, ки дар таърихи даврони шӯравии тоҷик дар ҳаёти адабию фарҳангии Тоҷикистони шӯравӣ як воқеаи хурсандибахш ва падидаи тозаи адабӣ ба шумор мерафт. Хусусан дар шароите, ки бадхоҳони миллати тоҷик, ҳамагӣ мавҷудияти халқи муаззами тоҷик, забону фарҳанг ва адабиёти онро инкор мекарданд, устод Айнӣ сина сипар карда, барои исботи сокинони аслии Осиёи Миёна будани миллати мутамаддини тоҷик ҷидду ҷаҳд намудааст. Ин ҳам маълум аст, ки С. Айнӣ дар солҳои 20-уми асри XX дар матбуоти даврӣ як қатор мақолаҳо навишта аз ҳастии халқи тоҷик дифоъ менамуд. «Одина» низ як асари дарбаргирандаи воқеаҳои замон ва дар асл иддаои устод Айнӣ баҳри мавҷудияти халқи тоҷик буд. Аз ин ҷост, ки А. Фитрат ба «Саргузашти як тоҷики камбағал ва ё ки Одина» бештар аз назари фарогирандаи ҳаёти аламноки ранҷбарон ва камбағалон назар намуда, нависандаи чунин воқеаҳои муҳимро як санъаткор ва адиби ҳушманд медонад. Аз ин рӯ, мулоҳизаҳои А. Фитрат оид ба «Одина»-и устод Айнӣ аввалин тадқиқоте мебошад, ки аҳамияти таърихӣ, маърифатӣ ва арзиши баланди ин асарро дар худшиносии меҳнаткашон ба оммаи васеи хонандагон муаррифӣ намуда, хусусиятҳои тематикӣ, мундариҷавӣ, ғоявӣ ва бадеию эстетикии ин асар бо андешаҳои арзишманд ва натиҷагириҳои пурқимати илмӣ баён гардидааст, ки барои омӯзиши ин «меваи пешпазаки адабиёт» аз ҳар ҷиҳат аҳамиятнок мебошанд.

Калидвожа: С. Айнӣ, Фитрат, ғоя, муздур, тип, хусусиятҳои тематикӣ, саргузашт ва ҳаёти аламнок, адиби ҳушманд, адиби санъаткор.

ПОВЕСТЬ «ОДИНА» С ТОЧНИ ЗРЕНИЯ А.ФИТРАТА

В статье приводится мнение А.Фитрата о повести Айни «Одина», и эти мысли Фитрата анализированы с помощью примеров. Повесть «Одина» считается первой повестью, в которой рассказывается о жизни в Советском Таджикистане. Особенно в то время некоторые недоброжелатели нации отрицали существование таджикского

народа, его языка и культуры. Айни доказал, что таджики являются основными жителями Средней Азии. Айни в 20-годах XX века в периодической печати написал несколько статей и защищал существование таджикского народа. «Одина» - одна из великих повестей, которая рассказывает о реальных событиях из жизни таджикского народа. В повести рассказывается об одном таджикскогм бедняке, Одине, здесь автор уделяет внимание жизни бедников и тружеников. Поэтому резмышления Фитрата о повести Айни «Одина» -это первое исследование, которое имеет историческое, научное значение и знакомит читателей с самопознанием тружеников и имеет тематические идейные и художественные особенности.

Ключевые слова: С. Айни, Фитрат, идея, наемный работник, тип, тематические особенности, проишествие, печальный жизнь, большой литератор.

THE SAME "SINGLE" FROM THE POINT OF VIEW OF A. FITRAT

The article gives the opinion of A.Fitrat about the story of Aini "Odin", and these thoughts of Fitrat are analyzed with the help of examples. The story "Odin" is considered the first story, which tells about life in Soviet Tajikistan. Especially at that time, some of the nation's underdogors denied the existence of the Tajik people, its language and culture. Aini proved that Tajiks are the main inhabitants of Central Asia. Aini in the 20 years of the twentieth century in the periodical press wrote several articles and defended the existence of the Tajik people. Odin is one of the great stories that tells about real events from the life of the Tajik people. The story tells of one Tajik poor, Odin, the author pays attention to the lives of poor people and workers. Therefore, Fitrat's reflections on Ayni's story "Odin" is the first study that has historical, scientific significance and introduces readers to the self-knowledge of the workers and has thematic ideological and artistic features.

Key words: S. Aini, Fitrat, idea, hired worker, type, thematic features, incident, sad life, great writer.

Сведения об авторах: *Саидов Фирдавс Бегалиевич* – Таджикский национальный университет, аспирант кафедры теории и новейшей персидско-таджикской литературы. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. Телефон: (+992) 938-10-10-64

Information about the authors: *Saidov Firdavs Begalievich* - Tajik National University, post-graduate student of the department of theory and modern Persian-Tajik literature. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 17. Tel.: (+992) 938-10-10-64

УДК: 891.550

МАРКАЗҲОИ АДАБӢ ВА СУННАТҲОИ ҚАСИДАСАРОӢ ДАР АДАБИЁТИ АСРҲОИ XIII-XIV

Салимова З.С.
Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Дар адабиёти асрҳои XIII-XIVтамоми он марказҳои мухталифи адабӣ, ки пас аз ҳамлаҳои муғул дар Осиёи Хурд, минтақаҳои мулуки Курт, Сарбадорон, Форс ва ғайраҳо ба вуҷуд омада буданд, дар ҳимояву тарбияи қасидасароён ва идомаи суннатҳои қасидасароӣ нақши муассир бозиданд. Вале, бо вуҷуди ин, дар натиҷаи ин ҳамлаҳо ва барҳам хӯрдани шаҳрҳои ободу марказҳои куҳани адабӣ ва фарҳангии Мовароуннаҳру Хуросон, ҳамчунин аз сабаби қатлу фирорӣ гардидани намояндагони бузурги илму адаби сарзаминҳои номбурда дар ҳаёти фарҳангиву адабӣ муддате суқут ба амал омад, чунки ин ҳамлаи хонумонсӯз ва "харобии шаҳрҳои Хуросону Мовароуннаҳр ва ошуфтагии авзоъ якбора темори шеъру шоириро дарнавардид ва бисоти сухану суханвариро барчид, самуми қатлу ғорат гулистони хуррами адабро хушк кард ва сарсари фитнаву ошӯб шамъи фурӯзони суханро хомӯш сохт, ҳукуматҳо мунқариз ва мамдуҳону маддоҳин ҳар ду даста дастхуши фано шуданд, бахту ҳайрат ҳамаро фурӯ гирифт, қиёмати кубро дар арсаи замин ошкор гашт, донишмандону фузало умуман шарбати шаҳодат нӯшиданд ва ҷуз маъдуде аз ин маъракаи ҳоил ҷон ба саломат набурданд" [4, с. 162].Бинобар ин, табиист, ки марказҳои собиқи адабӣ чун Бухорову Самарқанд, Балху Исфаҳон, Ҳироту Гургон ва ғайраҳо барҳам хӯрда, теъдоди боқимондаи аҳли илму адаб, ки аз ҳамлаи муғул ҷон ба саломат бурда буданд, ба Осиёи Сағир, Ҳинд, қаламрави мулуки Курт ва Сарбадорон, Форс ва ғайраҳо, ки чун марказҳои тозаи адабӣ ва фарҳангӣ ба вуҷуд омада буданд, паноҳ бурданд.

Бояд таъкид намуд, ки нимаи аввали асри XIII давраи қатлу ғорат ва харобиву бедодии сипоҳиёни Чингизхон буда, дар ин марҳала бештари мардуми Мовароуннаҳру Хуросонро "раъбу ваҳшат фаро гирифта, футуру сустии аҷибе ба сокинони он навоҳӣ роҳ дода буд... Дар ин миён ҳар ки тобеву тавоне дошт, мегурехт" [2, с. 11]. Мардумбештар фикри зинда мондан ва наҷот ёфтанроаз ин балои ногаҳонӣ дар сар доштанд. Аз ин рӯ, дар нимаи аввали ин аср аҳли адаб дар ҳоли яъсу парешонӣ буда, умуман имкони таъсиси марказҳои адабӣ вуҷуд надошт.

Вале аз нимаи дуюми асри XIII сар карда, дар ҳудуди сарзаминҳои ихтиёрнамудаи муғулон ва кишварҳои дурдасти дигар, ки ё аз роҳи муросо бо муғулҳо ва ё ба туфайли омилҳои дигар худро нигоҳ дошта буданд, марказҳои тозаи адабӣ ва фарҳангӣ таъсис

ёфтанд, ки дар онҳо аҳли илму адаб аз гирду атроф ҷамъ омада, фаъолияти эҷодии худро дар зери сояи онҳо идома медоданд.

Аз ҷумлаи марказҳои аҳди муғул, ки он ҳанӯз дар замони ҳукмронии Хулокухон (1256-1265) бунёд ёфта буд, давлати Хулокуиён ё элхонони муғул мебошад, ки қаламрави он Эрон, Афғонистон, Озарбойҷони шимолию ҷанубӣ, Арманистон, Байнаннаҳрайни боло ва поён (Диёри Бакр ва Ироқи Араб), қисмати шарқии Осиёи Сағир то дарёи Болис (Қизил Ирмак) ва соири онҳоро фаро гирифта, дар тӯли мавҷудияти он шаҳрҳои Мароға, Табрез ва ниҳоят Султония пойтахти ин давлат ба ҳисоб мерафтанд.

Дар замони ҳукмронии элхонони аввал Ҳулоку ва Абоқохон, ки нисбат ба аҳолии муқимӣ ва маданияти маҳаллӣ равияи бадбиниро пеш гирифта буданд ва "аҳолии маҳаллиро чун объекти истисмори ваҳшиёна медонистанд, барои маҳв кардани шаҳрҳо ва ба чарогоҳ табдил додани заминҳои обӣ мекӯшиданд, чунки дар шаҳрҳо фақат барои шӯришҳои зидди муғул нуқтаи такягоҳро медиданду бас" [7, с.207], ягон кӯшише барои таъсиси ҳокимияти марказонидашуда ва эҳёи фарҳанги маҳаллӣ карда нашуд.

Сипас, аз замони элхониёни дигар Такудор, Ғозонхон ва Улҷойту сар карда, марказияти давлати элхониён омода гардид ва ҳамин тариқ мамлакат аз ҳолати харобӣ ва бенизомӣ бароварда шуд. Алалхусус, Ғозонхон нахустин ҳукмрони элхонӣ буд, ки ба дини ислом гаравид ва онро дини расмии давлати худ эълон карда, бо рӯҳониён ва шахсиятҳои бонуфузи маҳаллӣ робитаи наздик пайдо намуд, онҳоро ба кори идораи умури давлатӣ ҷалб сахт ва бо ин восита ба ривоҷи ҳукумати худ муваффақ гардид [6, с.34-35]. Ногуфта намонад, ки дар ин кор саҳми шахсиятҳои маъруф аз хонадонҳои маҳаллӣ, ба монанди Шамсиддин ва Атомалик Ҷувайнӣ, Рашидаддини Фазлуллоҳ ва дигарон хеле калон будааст. Роҳ ёфтани шахсиятҳои бомаърифати маҳаллӣ ва вазирон ба идораи умури давлати элхониён дар эҳёи суннатҳои маҳаллии адабӣ ва фарҳангӣ нақши бузурге дошт, чунки онҳо, ки дар корҳои вазорат ва идораи шаҳру вилоятҳои алоҳида ширкат меварзиданд, ба ҳар восита кӯшиш мекарданд, то аз шоирону нависандагон, олимону муаррихон ва санъатгарону дигар ҳунармандон ҳимоят намоянд.

Ҳамин тавр, дар марказҳои адабии давлати элхониёни Мароға, Табрез ва Султония шоирони зиёде ба фаъолият машғул буданд, ки онҳоро аз лиҳози робитаашон бо давлати элхонон ба ду гурӯҳ метавон ҷудо намуд. Ба гурӯҳи аввал шоироне чун Низории Каҳистонӣ, Ибни Ямин,Салмони Соваҷӣ, Носири Бухороӣ, Фариди Аҳвал, Имоми Ҳиравӣ, Саъдии Шерозӣ ва Сайфи Фарғонӣшомил мебошанд, ки онҳо асосан дар қаламрави марказҳои дигари адабӣ қарор дошта, бо давлатҳои Элхониён, алалхусус, шоҳону вазирони онҳоСултон Муиззуддин Увайс, Шамсиддини Соҳибдевон, Атомалики Ҷувайнӣ, Ҷалолиддин Ҳушангшоҳ, Рашидаддин Фазлуллоҳ ва писараш Ғиёсиддин Муҳаммад робита доштанд ва теъдоде аз қасидаҳои худро ба онҳо ирсол намудаанд.

Аз ҷумлаи ин шоирон Носири Бухороӣ, ки муддате дар хидмати яке аз намояндагони ин сулолаҳо Ҷалолиддин Ҳушангшоҳ – шоҳи Шарвон буда ӯро дар эҷодиёташ мамдуҳи асосӣ қарор додааст ва бештар аз 15 қасида дар мадҳи ӯ ихтисос дорад, баъд аз атоҳои зиёд ба тариқи зайл изҳори шукри неъмат намуда, дуогӯи ӯ аст:

Ҳаме диҳанд башорат мубашширони сабо,
Ки шуд мизоҷи ҷаҳон хуш зи эътидоли ҳаво.
Худойгони салотин Ҷалолиддини Ҳушанг,
Ки ҳаст кисвати шоҳӣ ба қадди ӯ зебо...
Ҷу Носир аз карамат ёфт давлати ду ҷаҳон,
Нахоҳад аз ду ҷаҳон ғайри умри ту ба дуо... [1, с.74].

Ибни Ямини Фарюмадӣ, ки қаблан ишора намудем, ӯ низ аз ҷумлаи ин гурӯҳи шоирон мебошад, дар оғоз дар хизмати Хоҷа Алоуддин Муҳаммади Фарюмадӣ ва вазири элхонон Ғиёсиддин Муҳаммад буд, қабл аз рафтан ба вазири мазкур муроҷиат намуда, ба тариқи зайл изҳори шукри неъмат ва хоҳиши иҷозаи рафтан менамояд:

Вазири кишвари чорум Ғиёси давлату дин,
Туӣ, ки ройи ту сад мулкро биёрояд...
Замири поки ту чун ҳоли банда медонад,
Сазад, ки банда ба зикраш судоъ нанмояд.
Кунун чу кори маро ҳеҷ истиқомат нест,
Гарам иҷозати рафъат диҳӣ, ҳамешояд [5, с.97].

Шоири дигари ин гурӯҳ Салмони Соваҷӣ низ дар оғоз дар хидмати Ғиёсиддин Муҳаммади вазир буда, қасидаи маъруфи маснуъи худ "Бадоеъ-ул-эъҷоз"-ро ба номи ӯ таълиф кардааст. Аз ин ҷо маълум мегардад, ки шоҳону вазирони элхонӣ султон Увайс, Ҷалолиддини Ҳушанг ва Ғиёсиддини Муҳаммад ва дигарон ҳамчун ҳомиён ва ғамхорони илму адаби давр шуҳрату эътибори бузург доштаанд.

Шоири маъруфи дигари ин аҳд Имомии Ҳиравӣ, ки дар оғоз мадҳи мулуки Куртро гуфтааст ва сипасбо вазири элхониён Шамсиддини Соҳибдевон робита пайдо намуда

будааст, теъдоде аз қасидаҳои худро ба мадҳи ин вазир бахшидааст, агар дар қасидае ӯро бо авсофи зерин ситояд:

Осмони дод фахрулмулук Шамсиддин, ки дод,
Дину дунёро ҳаёт аз ҳукми ӯ Ҳаққи қадир [3, с.553],

пас дар қасидаи дигар ӯро бо чунин сифатҳо васфу мадҳ мекунад:

Довари хуршедманзар, Ҳотами гетипаноҳ,
Осафи Ҷамшеддавлат, Хоҷаи Хусравнишон.
Осмони дод фахрулмулук Шамсиддин, ки ҳаст,
Атласи гардун замини ҳазраташро соябон... [3, с.554].

Агар шоирони мазкур бо марказҳои адабии давлати элхониён робитаҳои муваққатӣ дошта, танҳо аз лутфу иноят ва пуштибонии онҳо баҳраманд шуда бошанд, пас теъдоди дигари аҳли илму адаб, чун Алоуддавлаи Симнонӣ, Хоҷуи Кирмонӣ, Ибни Нусуҳи Шерозӣ, Рукни Соин, Саиди Ҳиравӣ, Бадри Ҷоҷармӣ ва дигарон асосан ва бештар дар марказҳои адабии элхониёни муғул зиндагӣ ва эҷод карда, дар ҳимояти хусусан вазирони онҳо Шамсиддин Муҳаммади Соҳибдевон, Рашидаддин Фазлуллоҳ ва фарзандонашон будаанд, ки онҳо ба гурӯҳи дуюми шоирони сулолаҳои Элхониён дохил мебошанд.

Қайд кардан бамаврид аст, ки яке аз хусусиятҳои хосси дигари марказҳои адабии элхониён ин ривоҷи зиёди таърихнигорӣ дар онҳо буда, ба ғайр аз китобҳои Рашидаддини Фазлуллоҳ ва Атомалики Ҷувайнӣ,ҳамчунин "Таърихи Вассоф"-и Шарафиддин Абдуллоҳ ибни Фазлуллоҳи Шерозӣ, таърихномаҳои манзуми "Шоҳаншоҳномаи Табрезӣ"-и Аҳмади Табрезӣ, "Ғизоннома"-и Нуриддин ибни Шамсиддин Муҳаммад ва ғайраҳоро метавон ишора кард, ки ҳамаи онҳо ба тарғиб ва ҳимояти элхонони муғул таълиф гардидаанд.

Дар ин марказҳои адабӣ тамоми навъҳои шеърӣ, ба монанди қасида, ғазал, маснавӣ, қитъа, дубайтӣ ва ғайраҳо аз ҷониби шоирон таълиф мегардид, аммо аз ҳама бештар қасида - қасидаи мадҳия равнақ пайдо намуда буд ва шоироне чун Ҳумоми Табрезӣ, Алоуддавлаи Симнонӣ, Хоҷуи Кирмонӣ, Рукни Соин, Муини Ҷувайнӣ ва дигарон дар сояи ҳимоятва тарбияти дарборҳои элхонон ва вазирони онҳо ба сурудани шеър мепардохтанд ва осори гаронбаҳое аз ақсоми мухталифи шеърӣ аз худ ба ёдгор гузоштаанд.

Ҷуз марказҳои адабии зикршуда дар асрҳои XIII-XIV ҳукуматҳои кӯтоҳмуддате чун Ҷалоириёни Бағдод, Сарбадорони Сабзавор, Бовандиёни Мозандарон ва ғайраҳо буданд, ки маскану паноҳгоҳи шоирони машҳуре чун Ибни Ямин, Салмони Совачӣ, Носири Бухороӣ ва дигарон будаанд [2, с. 374]. Аҳамияти асосии ҳамаи марказҳои адабии замони муғул дар асрҳои XIII-XIVдар он аст, ки онҳо "василаи хубе барои нигоҳ доштани "бақияттуссайф"-и эроният ва бозмондаи фарҳангу тамаддуни эронӣ гардиданд ва ин худ неъмати бузург дар баҳбуҳаи он балои бебадил будааст. Дар ин паноҳгоҳҳо бисёре аз риҷоли илму адаб ва хонадонҳои бузурги қадим, ки ҳофизони фарҳангу тамаддунамон буданд ва бисёре аз нусахи кутуб, хоҳ онҳо, ки аз пеш доштаанд ва хоҳ онҳо, ки аҳёнан ба василаи фирориён оварда мешуд, аз ҷанги одамӣ раҳоӣ ёфт ва барои мо боз монд" [3, с.103]. Ба ибораи дигар, хизмати бузурги ин марказҳои адабӣ дар он буд, ки фарҳангу тамаддуни эрониро на танҳо аз ҷанголи маҳву фано дар балои муғул ҳифз намуданд, балки онро дар паноҳи хеш идома ва ривоҷ низ доданд.

Дар бораи вуҷуди илму адаб дар аҳди муғул ва идомаи суннатҳои адабии форсу тоҷик, аз ҷумла қасидаву мадеҳасароӣ, теъдоди зиёди шоирон низ дарак медиҳанд, ки дар ин замон зиндагиву эҷод кардаанд ва шарҳи аҳволу намунаҳои осори онҳо дар китобҳои таърихиву тазкираҳо ва осори илмӣ – тадқиқотӣ зикр гардидааст. Аз ҷумла Забеҳулло Сафо дар китоби машҳури худ "Таърихи адабиёт дар Эрон ва дар қаламрави забони порсӣ" дар бораи шарҳи ҳол ва намунаи ашъори бештар аз 76 шоири ин аҳд маълумот додааст, ки аксари онҳо ба таълифи қасида ва мадеҳасароӣ машғул будаанд.

Ҳангоми мутолиаи таърихи адабиёти аҳди муғул метавон бо як қатор шоироне чун Ҳумоми Табрезӣ, Низории Каҳистонӣ, Ҳасани Кошӣ, Алоуддавлаи Симнонӣ, Ҳасани Деҳлавӣ, Авҳадии Мароғӣ, Ҳасани Мутакаллим, Рукни Сойин, Музаффари Хофӣ, Рукни Даъвидор, Саиди Ҳиравӣ, Асири Умонӣ, Саъдии Шерозӣ, Амир Хусрави Деҳлавӣ, Хоҷуи Кирмонӣ, Салмони Совачӣ, Носири Бухороӣ, Ҳофизи Шерозӣ, Камоли Ҳуҷандӣ, Убайди Зоконӣ ва боз чанд тани дигар ошно гардид, ки бештари онҳо соҳибдевон буда, қасида дар миёни ашъорашон мақоми махсус дорад.

А Д А Б И Ё Т

1. Дурахшон Маҳдӣ. Девони ашъори Носири Бухороӣ. - Теҳрон, 1353. - 498 с.
2. Забеҳулло Сафо. Таърихи адабиёт дар Эрон ва дар қаламравизабонипорсӣ. Ҷилди дувум. - Теҳрон, 1378. – 654 с.
3. Забеҳулло Сафо. Таърихи адабиёт дар Эрон ва дар қаламрави забони порсӣ. Ҷилди панҷум. – Теҳрон, 1378. – 667 с.
4. Зайнулобиддин Мутаман. Таҳаввули шеъри форсӣ. – Теҳрон, 1332. – 560 с.
5. Ибни Ямини Фарюмадӣ. Девони ашъори мусаҳҳаҳ. – Теҳрон, 1344. – 536 с.

6. Петрушевский И.П. Земледение и аграрные отношения в Иране XIII-XIV вв / И.П. Петрушевский. – М.-Л.: Акад. наук СССР, 1960. – 492 с.
7. Строева Л.В. Борьба кочевой и оседлой знати в Чагатайском государстве в первой половине XIV века (Памяти академика И.Ю. Крачковского) / Л.В. Строева // Изд. Ленингр. ун-та. -№9. – Ленинград, 1958. – 470 с.
8. Ҳабибов А. Носири Бухорой. Мунтахабот / А. Ҳабибов. - Душанбе, 1996. - 432 с.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ (дар ду ҷилд).- Москва, 1969. – 1024 с.

МАРКАЗҲОИ АДАБӢ ВА СУННАТҲОИ ҚАСИДАСАРОӢ ДАР АДАБИЁТИ АСРҲОИ XIII-XIV

Мувофиқи ишораи асарҳои таърихӣ ва таҳқиқотӣ дар марказҳои адабии адабиёти асрҳои XIII-XIV тамоми навъҳои шеърӣ, ба монанди қасида, ғазал, маснавӣ, қитъа, дубайтӣ ва ғайраҳо аз ҷониби шоирон таълиф мегардиданд, аммо аз ҳама бештар қасида, бахусус қасидаи мадҳия, равнақ пайдо намуда буд. Дар бораи вуҷуди илму адаб дар аҳди муғул ва идомаи суннатҳои адабии форсу тоҷик, аз ҷумла қасидаву мадеҳасарой, вуҷуд доштани теъдоди зиёди шоирон дарак медиҳанд, ки дар ин замон зиндагиву эҷод кардаанд ва шарҳи аҳволу намунаҳои осори онҳо дар сарчашмаву тазкираҳо ва асарҳои илмиву таҳқиқотӣ зикр гардидааст. Ҳангоми мутолиаи таърихи адабиёти аҳди муғул метавон бо як қатор шоироне чун Ҳумоми Табрезӣ, Низории Каҳистонӣ, Ҳасани Кошӣ, Алоуддавлаи Симнонӣ, Ҳасани Деҳлавӣ, Авҳадии Мароғӣ, Саиди Ҳиравӣ, Асири Умонӣ, Саъдии Шерозӣ, Амир Хусрави Деҳлавӣ, Хоҷуи Кирмонӣ, Салмони Совачӣ, Носири Бухорой ва дигарон ошно гардид, ки бештари онҳо соҳибдевон буда, қасида дар миёни ашъорашон мақоми махсус дорад. Ҳамин тавр, дар марказҳои адабии давлати элхониёни Мароға, Табрез ва Султония шоирони зиёде ба фаъолият машғул буданд, ки онҳоро аз лиҳози робитаашон бо давлати элхонон ба ду гурӯҳ метавон ҷудо намуд.

Калидвожаҳо: таърих, адабиёт, қасида, мадеҳасарой, пуштибонӣ, аҳди муғул, соҳибдевон, шарҳи ҳол, марказҳои адабӣ, асарҳои таърихӣ, тазкира.

КУЛЬТУРНЫЕ ЦЕНТРЫ И ТРАДИЦИИ СОЧИНЕНИЯ КАСЫД В ЛИТЕРАТУРЕ XIII-XIV ВЕКОВ

Согласно указаниям исторических и исследовательских произведений (сочинений, трудов) в культурных центрах литературы XIII-XIV веков существовали все стихотворные формы, такие как касыда, газель, маснави, китъа, дубайти (вид четверостишия) и другие, но больше всех касыда, особенно была развита касыда мадхия (ода, хвалебное стихотворение, или хвалебная касыда). О существовании науки и литературы в монгольский период и продолжения персидско – таджикских культурных традиций, в том числе касыды и пения дифирамбов, свидетельствует большое число поэтов, которые приведены в источниках и летописях (антологии) и научно – исследовательских произведениях. О существовании науки и литературы в монгольский период и продолжении литературных персо-таджикских традиций, включая касыды и пение дифирамбов, также свидетельствует большое количество поэтов, которые жили и творили в данное время, и биография и образцы их творчества упоминаются в исторических книгах, летописи и научно-исследовательских сочинениях. При изучении истории литературы монгольского периода можно познакомиться с рядом поэтов, такими как Хумам Табрези, Низории Кахистони, Хасани Коши, Алоуддавлаи Симнони, Хасан Дехлави, Авхадии Мароги, Саиди Хиравт, Асири Умони, Саъдии Шерози, Амир Хусрави Дехлави, Ходжуи Кирмони, Салмони Соваджи, Носири Бухорои и другими, у многих из них касыда занимает особое место в их диванах (сборниках стихов). Таким образом, в литературных центрах государства хулагуидов (ильханцев) Мароге, Табризе и Султонии было много поэтов, которых в отношении к государству хулагуидов (ильханцев) можно разделить на две группы.

Ключевые слова: история, литература, касыда, дифирамб, защита, монгольский период, автор сборника стихов, биография, культурные центры, исторические произведения, толкование.

CULTURAL CENTERS AND TRADITIONS OF WRITING QASIDAS IN THE LITERATURE OF XIII-XIV CENTURIES

According to the instructions of historical and research writings (essays, compositions) in the cultural centers of XIII-XIV centuries, there were all poetic forms, such as qasida, gazelle, masnavi, qi'ta, dubayti (type of quatrains) and others, but most of all qasida, especially qasida, ode was developed (ode, eulogic poem) (eulogicqasida). The existence of a large number of poets who lived and composed in that era and the interpretation of their heritage samples, which are given in the sources and annals (anthology) and scientific research writings let us know about the existence of science and literature in the Mongolian period and the continuation of the Persian – Tajik cultural traditions, including qasidas and singing of dithyrambs. A large number of poets who lived and worked at that time also evidence about the existence of science and literature in the Mongolian period and the continuation of the literary Persian and Tajik traditions, including qasidas and singing the dithyrambs, and the biography and examples of their works are mentioned in historical books, memorials and research scientific and research writings. When studying the history of the literature of the Mongolian period, one can get acquainted with a number of poets such as Humam Tabrizi, NizoriKahistoni, Hasan Koshi, Alouddavla Simnoni, Hasan Dehlavi, Avhadi Marogi, Said Khiravt, Asir Umoni, Saadi Sherozi, Amir Khusrav Dehlavi, Hoju Kirmoni, Salmon Sovaji, Nosir Bukhuroi and others, in the divans (collections of poems) of many of them qasida takes pride of place. Thus, there were many poets in the literary centers of the state of the Hulaguids (Ilkhans) – Marog, Tabriz and Sultonia, who can be divided into two groups with respect to the state of the Hulaguids (Ilkhans).

Key words: history, literature, qasida, dithyramb, defense, Mongolian period, author of book of poems, biography, cultural centers, historical writings, interpretation.

Сведения об авторе: ***Салимова Зухро Саидмуродовна*** – Таджикский государственный институт языков имени С. Улугзода, аспирант кафедры теории и истории литературы. **Адрес:** 734019, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Мухаммадиева 17/6. E-mail: **zuhro90@mail.ru.** Телефон: **(+992) 933-08-08-61**

Information about the author of the article: ***Salimova Zuhro Saidmurodovna*** – Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulugzoda, post-graduate student of the Department of Theory and history of literature. **Address:** 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Mukhammadiev street 17/6. E-mail: **zuhro90@mail.ru.**
Tel.: **(+992) 933-08-08-61**

УДК: 891. 550+930

РАҲУЛ САНКРИТЯЯН - АДИБ ВА ОЛИМ

Ҷурақулова И.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Охири солҳои чилуми асри гузашта Ҳиндустон истиқлолият ба даст овард ва ин воқеаи бузурги таърихӣ вазъияти сиёсиву иҷтимоӣ аз ҷумла, адабии кишварро дигаргун намуд. Вазъияти нав назди нависандагон мақсаду вазифаҳои дигарро мегузошт, ки иҷрои онҳо аз аҳли қалам шаклҳои таъсирбахши эҷодро талаб менамуд. Дар он замон маъмулан «Се насли адибони Ҳинд: насли куҳансол, насли миёна ва насли ҷавон асарҳо меофариданд. Намояндагони насли калонсол, ба монанди Яшпал (1903- 1976), Ҷайнендра Кумар (1905- 1988), Амритлал Нагар (1916- 1990), Раҳул Санкритяян (1984-1963) ва дигарон аз лиҳози услуб чун пештара асарҳо офарида, самтҳои асосии инкишофи адабиёти ҳиндро муайян менамуданд» [2, с.6-7]. Яке аз намояндагони маъруфи ин давра Раҳул Санкритяян мебошад, ки дар мақолаи зерин мо оид ба баъзе ҷанбаҳои эҷодиёташ ишора менамоем.

«Дар таърихи адабиёти ҳиндӣ мақоми хос доштани жанри романи таърихӣ тақвияти худро меёбад. Мавзӯъҳои таърихӣ мавқеи хосси худро пайдо кардааст. Ин масъаларо мо дар романҳои таърихии Вриндаванлал Варма, Рангей Рагҳав ва Раҳул Санкритяян дида метавонем» [1, с.274].

Раҳул Санкритяян – на танҳо адиби бузург, балки сайёҳ, тарҷумон ва донишманди машҳур аст. Вай 9 – апрели соли 1893 дар деҳаи Наниҳал Пандаҳаи шаҳри Аҷайгарҳи музофоти Уттар Прадеш, дар оилаи як деҳқони камбағали диндор таваллуд шудааст. Номи аслиаш Кенарнатҳ Панде буда, бо тахаллуси Раҳул Санкритяян асарҳо навишта шуҳратманд шудааст. Падари адиб Говардҳан Панде соли 1921 дар синни сиюпанҷсолагӣ ва модараш Кулбантӣ дар синни бистуҳаштсолагӣ, яъне ҳар ду бисёр ҷавон, аз олам чашм пӯшидаанд. Хоҳари ягонааш низ баробари фавти модараш вафот кардааст. Пас аз марги волидайн ба тарбияи кӯдаки чорсола, бибии модариаш, ки бисёр зани ҳалиму меҳрубон буд, машғул мешавад.

«Баъдтар вай садҳу (зоҳид) шуда, номи Бобо Ромодардасро мегирад. Бо гузаштани андак вақт чодари норинҷии садҳуро аз сар партофта, муддате ҳамчун таблиғгари ҷамъияти «Аря самаҷ» фаъолият мекунад. Пас аз он вай ба Шри-Ланка рафта, он ҷо роҳиби буддоӣ мешавад. Маҳз дар ҳамин ҷо ӯ тахаллуси «Раҳул»- ро интихоб мекунад. Ин калима маънои «болаёқат» - ро дорад. Бо номи Раҳул боз Санкритяян ҳамроҳ мешавад» [3, с.83].

Соли 1898 Раҳулро барои таълим гирифтан ба яке аз мадрасаҳо месупоранд. Вай таҳсилро дар он ҷо аз омӯзиши забони урду шурӯъ мекунад. Аз рӯйи одатҳои онвақта Раҳулро хеле барвақт, аниқтараш дар кӯдакиаш хонадор кардаанд, вале вай арӯси аввалинашро боре ҳам надидааст.

Вай дар синни 9 – солагӣ аз хона гурехта ба шаҳри Банорас меравад. Пас дар чордаҳсолагӣ ба шаҳри Калкутта сафар мекунад. Адиб тарҷумаи ҳоли худро хеле муфассал навишта бошад, ҳам сабаби аз хона ба шаҳрҳо фирор карданашро маълум накардааст, фақат ҳамин қадар гуфтааст, ки дар давраи кӯдакӣ ҳаваси саёҳат кардан, бо ин восита тамоми дунёро дидан ва бо ин роҳ низ дониш ҳосил кардан доштааст. Дар чунин як шаҳри калон, ба мисли Калкутта, дар як дӯкони тамокуфурӯшӣ ба ҳайси фурӯшанда кор мекунад. Рӯзе дар дӯкон касе ба ӯ маводи нашъа мехӯронад ва ӯ ба ҳолати беҳушӣ ба шифохона меафтад. Ин воқеа ба ӯ таъсири бениҳоят сахт расонидааст.

Раҳул чун ҳабдаҳсола мешавад, таҷрибаи оворагардӣ ӯро ба натиҷае меорад, ки акнун бояд як тарзи муайяни зиндагию фаъолиятро пеш гирад. Ӯ, пеш аз ҳама, азми пулу сарватдориро аз сар дур мекунад, вале орзуи ҷаҳонгардӣ, илмомӯзӣ ва садҳу шудан диққати ӯро пурра ҷалб мекунад. Дар ин самт вай бисёр зиёд фикр мекард. Аввалин орзуи Раҳул Санкритяян омӯзиши забони санскритӣ ва ошноӣ бо фалсафаи давраи қадими Ҳинд буд. Ин дафъа вақте, ки вай тарки хона намуда, ба ҷамоати садҳувон ҳамроҳ мешавад, инчунин маъноро дошт, ки вай ҳеҷ гуна хоҳиши кор кардану оиларо таъмин кардан надорад. Раҳули тоза садҳу шуда хӯроке тайёр карда наметавонист ва фақат ҳар касе, ки ба ӯ чизе садақа медод ба он қаноат мекард.

Вай, ки шавқи зиёди дидани Ҳимолойро дошт, аллакай, барояш муяссар мешавад, ки чандинсола орзуяшро амалӣ кунад. Дар синни 17 солагӣ манзараеро, ки пештар орзу мекард, на ҳар шахс метавонист ба он қуллаи зебою манзараҳои дилнишин, ки дар кӯҳи Ҳимолой буд, бо чашмони худ нигарад, дида, бисёр хурсанд ҳам шуд. Вай аз саёҳати Ҳимолой бо таассуроти зиёд баргашта, дар шаҳри Банорас дар хобгоҳи донишҷӯён истиқомат мекунад. “Тавре ки аз навиштаи худи ӯ маълум мешавад, вай аз моҳи октябри

соли 1910 ба омӯзиши тафсири матнҳои осори санскрит машғул мешавад. Омӯзиши осори санскрит рӯз то рӯз диққати ӯро бештар ҷалб кардан мегирад" [4, с.83]. Дар ин муддат вай, аллакай, ба яке аз мактабҳо шомил шуда, илми риёзиёт ва забони англисиро меомӯзад, мутаассифона, барояш муяссар намешавад, ки ягон коллеҷ ё ягон мактаби дигарро хатм намояд.

Дар моҳи июли соли 1913 Раҳул Санкритяян боз ба сафар баромада, ба Ҳаҷипур, Пурӣ ва Мадрас меравад. Аз шаҳри Мадрас то Тирумалай пиёда роҳ рафта, он ҷо ба омӯзиши забони тамилӣ шурӯъ мекунад.

Дар моҳи январи соли 1915 Раҳул Санкритяян ба шаҳри Агра рафта, дар он ҷо баробари давом додани омӯзиши забони санскрит забони арабиро низ аз худ мекунад. Дар айни ҳол бо рағбати зиёд ба асарҳои таърихию динӣ шинос шуда, донишманди ин илмҳо низ мегардад ва андешаҳои худро рӯйи қоғаз меорад. Худи ҳамон сол аввалин мақолаи илмии Раҳул Санкритяян дар маҷаллаи «Бҳаскар» (Офтоб) дар шаҳри Мирутҳ аз чоп мебарояд. Соли 1916 боз барои такмил додани забони санскрит ба шаҳри Лоҳур меравад.

Нависанда дар баробари сиёсати золимонаи давлати Англисро бо назари хос таҳлил намудан, инчунин сиёсати зиддиинсонии онҳоро дар баромадҳояш зери танқид мегирифт. Шикоятҳои ӯ аз беадолатии ҳукуматдорони аҷнабӣ ва истисмори бераҳмонаи онҳо оҷизона не, балки бисёр ҷасурона садо медоданд. Маҳз оҳанги эътирозии ҳамин гуна баромадҳо боис шуданд, ки адиб 31 январи соли 1922 ба муддати шаш моҳ ба зиндон кашида шуд. Вай дар муддати шаш моҳе, ки дар зиндон буд, тарҷумаи Қуръонро аз забони арабӣ ба забони санскрит оғоз кардааст. Вай дар байни зиндониён эътибори хоссае дошт. Раҳул Санкритяян пас аз шаш моҳ аз зиндон озод шуда, 29- уми октябри соли 1922 котиби ҳизби Конгрес интихоб мегардад.

Адиб 16 – уми майи соли 1927 бо дастгирии ҷамъияти буддоии шаҳри Калкутта ба яке аз донишкадаҳои Шри-Ланка ҳамчун устод фиристонида мешавад. Дар он ҷо муддате аз адабиёти буддоӣ ва санскрит дарс мегӯяд.

Дар солҳои 1932 -1933 Раҳул Санкритяян ба Аврупо сафар мекунад. Вай дар Фаронса, Олмон ва Инглистон бо олимони машҳур вохӯрда, мулоқотҳо мегузаронад. Дар соли 1935 Раҳул Санкритяян чанд моҳ дар мамлакатҳои Шарқ, аз ҷумла дар Ҷопон, Куриё ва Манҷурия сафар карда, баъд тавассути қатора аз Манҷурия ба Русияи Шӯравӣ меояд, ва дар давоми ҳафт шабонарӯз аз Шарқи Дур то шаҳри Москва мерасад. Бори дуюм дар соли 1937 бо даъвати Академияи илмҳои Иттиҳоди Шӯравӣ ба шаҳри Москав меравад.

«Сафари дуюми Раҳул Санкритяян ба Иттиҳоди Шӯравӣ дар солҳои 1937-1938 сурат гирифт. Вай як муддат дар Москва ва сипас дар шаҳри Ленинград бо Елена Козеровская ном зан шинос шуда буд, ки ӯ дар бахши Тибету Ҳиндустон кори илмӣ менавишт. Елена ба Раҳул забони русиро меомӯзонад, Раҳул бошад ба Елена забони санскритиро. Ин ҳамкорӣ байни онҳо ишқу муҳаббатро ба вуҷуд меорад. Ва Елена Козеровская бо Раҳул ба ҳам издивоҷ мекунанд» [7, с.60-61].

5 – сентябри соли 1938 Елена Козеровская писаре таваллуд мекунад, ки ӯро Игор меноманд. Бадбахтона, Раҳул писари худро то моҳи июли соли 1945 дида наметавонад.

Дафъаи сеюм сафари Раҳул Санкритяян дар Иттиҳодӣ Шӯравӣ дар моҳи августи соли 1947 сурат гирифтааст. Пас аз он ки ӯ ба Ҳиндустон бармегардад, дигар то дами марг вохӯрии зану шавҳар ва писар муяссар намешавад. Соли 1962 Раҳул Санкритяян сахт бемор мешавад ва ӯро бо хоҳиши худаш барои табобат ба Иттиҳоди Шӯравӣ мефиристанд. Дар он ҷо ӯро муддати ҳафт моҳ табобат мекунанд, аммо табобат натиҷа намедиҳад, чунки бемории қанд, аллакай, ҷисми нотавони ӯро рӯз аз рӯз заифу лоғар менамуд. Дар ҳамин ҳолат вай ба Ҳиндустон баргашта 14-апрели соли 1963 дар Дарҷлинг чашм аз олами ҳастӣ мепӯшад.

«Бояд гуфт, ки фаъолияти сиёсии ин шахси бузург ҳамеша зери танқиди ҳукуматдорон қарор гирифта буд. Хусусияти зидди мустамликавӣ доштани як паҳлуи фаъолияти ӯ соли 1939 боиси зиндонӣ шуданаш мешавад. Бори аввал ба муддати 10- рӯз ва бори дуюм ба муддати 17-рӯз. Раҳул Санкритяян ҳангоми дар яке аз ҳамин зиндонҳо маҳбус буданаш китоберо бо номи «Дониши файласуфӣ» «Darshan digdarshab» дар ҳаҷми 847 саҳифа менависад [5, с.209-210].

Раҳул Санкритяян яке аз сермаҳсултарин адиб, олим ва тарҷумон дар адабиёти ҳинди асри ХХ мебошад. Шумораи умумии асарҳои ӯро ҳатто тахмин кардан ҳам мушкил аст. Ба қалами ӯ тарқибан 125 асар, аз ҷумла 9 роман, 4 маҷмӯаи ҳикояҳо, 16 асар оид ба шахсиятҳои бузурги таърихӣ, 22 китоби хотираҳои сафар, 11 асари фалсафӣ, 10 рисолаи илмӣ бахшида ба адабиёту таърих, 11 асари тарҷумавӣ ва ғайра тааллуқ доранд.

Бо назардошти он ки Раҳул Санкритяян бо асарҳои илмию адабии худ дар таърихи адабиёти ҳиндӣ мавқеи хос дошта, асарҳои адибони тоҷик, аз ҷумла Садриддин Айниро бо забони ҳиндӣ тарҷума кардааст, таърихи мардумони Осиёи Миёнаро навиштааст, хулоса, барои инкишофи илму адаб заҳматҳои зиёд кашидааст, месазад, ки осораш ба

таври васеъ омӯхта шавад. Олим, ҳиндшиноси тоҷик профессор Ҳ. Раҷабов дар китоби «Дах чехраи адабиёти ҳиндӣ" чунин зикр кардааст:

«Раҳул Санкритяян ба як қатор мамлакатҳои ҷаҳон, аз ҷумла ба Иттиҳоди Шӯравӣ сафар карда буд. Дар ҷараёни сафарҳо ва муддате кор кардан вай ба омӯзиши адабиёти муосири тоҷик диққати ҷиддӣ додааст. Ба ӯ асарҳои Садриддин Айнӣ, Мирзо Турсунзода, Ҷалол Икромӣ, Сотим Улуғзода ва Раҳим Ҷалил барин адибони тоҷик хеле писанд омадаанд. Аз гуфтаҳои худи Раҳул Санкритяян маълум мешавад, ки ӯ дар солҳои дар Ленинград кор карданаш бо устод Садриддин Айнӣ мукотиба доштааст ва пеш аз он, ки бевосита ба тарҷума ва нашри асарҳои устод Айнӣ машғул шавад, аз ӯ маслиҳатҳо пурсидааст» [5, с.217- 218].

Соли 1947 Раҳул Санкритяян якбора ду асари Садриддин Айнӣ-«Дохунда» ва «Ғуломон» - ро аз забони тоҷикӣ ба забони ҳиндӣ тарҷума ва чоп менамояд. Романи «Дохунда» дар забони ҳиндӣ бо номи аслиаш ва романи «Ғуломон» бо номи «Ҷо дасҳе», яъне «Онҳое, ки ғуломанд» нашр шудаанд. Раҳул Санкритяян соли 1948 повести «Ятим»-ро бо номи «Анатҳ», соли 1951 повести «Одина»-ро бо номи аслиаш ва повести «Марги судхӯр»-ро чун «Судхор ки маут» тарҷума ва чоп менамояд.

Вай ба повести «Одина» зери унвони «Аз тарафи тарҷумон» сарсухан навишта, дар он доир ба ҳаёт ва эҷодиёти устод Айнӣ маълумот додааст.

Раҳул баробари ба охир расонидани тарҷумаи повести «Одина» ба Садриддин Айнӣ мактуб фиристода, хоҳиш намудааст, ки дар бораи худ маълумот диҳад. Устод Садриддин Айнӣ аз шаҳри Самарқанд дар посух ба номаи Раҳул Санкритяян (аз 23- апрели 1947) перомуни рӯзгору осори худ иттилои муфассал медиҳад, ки тарҷумаи онро нависанда дар сарсухани повести «Одина» ба нашр мерасонад.

Раҳул Санкритяян ба романи «Дохунда» низ сарсухан ва ҳам охирсухан навиштааст. Дар охирсухан оид ба шуҳрати Садриддин Айнӣ ҳамчун устоди сухан, ҷараёни зиндагӣ ва қимату аҳамияти асарҳои ӯ маълумот медиҳад.

Сарсухан бар хилофи охирсухан хеле хурд аст, лекин арзиши зиёди адабӣ дорад. «Садриддин Айнӣ - менависад, - тарҷумон,- Премчанди Осиёи Миёнаи Иттифоқи Советӣ мебошад. «Дохунда” ва «Ғуломон» барин романҳои ӯ на танҳо асарҳои бадеӣ, балки ҳар кадом асарҳои таърихӣ низ мебошад. Барои ба Осиёи Миёнаи Иттифоқи Советӣ шинос шудан, бешак бисёр дигар китобҳо мавҷуданд, лекин дар ин бобат асарҳои Садриддин Айнӣ бе муболиға хизмати калонеро ба ҷо меоранд» [4, с.103].

Ба ҷуз «Сарсухан» ва «Охирсухан» дар нашри ҳиндии романи «Дохунда» андешаҳои ноширони асар ба таври алоҳида дарҷ гардидаанд.

«Дар Итифоқи Советӣ дар сӣ соли охир дигаргуниҳои азими иқтисодӣ, сиёсӣ ва маданӣ ба вуҷуд омадаанд. Иттифоқи Советӣ ба яке аз давлатҳои пуриқтидори ҷаҳон табдил ёфтааст. Хонандагон ба воситаи адабиётҳои ба забони англисӣ иншо шуда, шояд дар бораи Иттифоқи Советӣ бисёр чизҳоро донанд, лекин тараққиёти ин мамлакатро хонанда ҳамон вақт дуруст фаҳмида метавонад, ки агар ба дигаргуниҳои қатъии дар Осиёи Миёнаи Иттифоқи Советӣ баамаломада ошно бошад. «Дохунда» беҳтарин романи нависандаи Осиёи Миёна Садриддин Айнӣ мебошад. Муаллиф дар 450 саҳифа мардумони Осиёи Миёнаро реалистона тасвир намуда, аз зулмот ба рӯшноӣ гузаштани онҳоро нишон додааст» [4, с.104].

Романи «Дохунда» то соли 1984 чор маротиба нашр шудааст. Бояд гуфт, ки дар нашри чорум охирсухан ва чанд нуқтае, ки ноширони китоб дар нашри якум ҷой дода буданд, дида намешавад.

Асари машҳури устод Садриддин Айнӣ «Марги судхӯр» дар шаҳри Патна аз чоп баромадааст. Тарҷумон ба ин асар низ сарсухан навишта, дар он сабабҳои ба асарҳои Садриддин Айнӣ мароқи зиёд доштани хонандагони ҳиндуро шарҳ додааст.

Раҳул Санкритяян дар муқаддимаи ин асар ҳам ба эҷодиёти Садриддин Айнӣ баҳои баланд дода, устоди номии сухан ва нависандаи забардасти реалист будани ӯро махсус қайд мекунад.

«Дохунда», «Одина», «Марги судхӯр» ва дигар асарҳои устод Садриддин Айнӣ дар Ҳиндустон зуд хонандагону қадрдонҳои зиёде пайдо намуданд. Ҳамин тариқ, қариб ҳамаи асарҳои машҳури устод Айнӣ бо кӯшиши олим, адиб ва тарҷумони Ҳинд Раҳул Санкритяян дар Ҳиндустон тарҷума шуда, ба табъ расидаанд.

Раҳул Санкритяян асаре дорад, бо номи «Таърихи Осиёи Миёна», ки иборат аз ду ҷилд мебошад ва дар соли 1952 таълиф шудааст. Ин манбаи муфидест иборат аз маълумотҳои мухталиф нисбат ба мардуми Осиёи Миёна.

Бояд эътироф намуд, ки заҳмати ин олиму тарҷумони пуркор сабаби шуҳрату маҳбубияти устод Садриддин Айнӣ, мардуми тоҷик ва фарҳангӣ он дар кишваре мисли Ҳиндустон гардид.

Дар охир бояд хотиррасон намуд, ки истеҳкоми дӯстиву ҳамкориҳои судманд миёни кишварҳои мухталиф бо роҳҳои гуногун ба вуҷуд меояд, ки намунааш ҳамкориҳои фарҳангӣ, тарҷумаи осори адабӣ мебошад.

Дар ин замина нақши Раҳул Санкритяян дар густариши ҳамкориҳои кишвари мо бо кишвари Ҳиндустон ниҳоят арзишманд аст.

А Д А Б И Ё Т

1. История индийских литератур. - Москва, 1964. - 811 с.
2. Раҷабов Ҳ. Пҳанишварнатҳ Рену / Ҳ.Раҷабов. – Душанбе: Эҷод, 2009. - 118 с.
3. Раҷабов Ҳ. Раҳул Санкритяян - адиб ва донишманди маъруфи Ҳинд / Ҳ.Раҷабов // Ахбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2010. – № 3.- С.82-90.
4. Раҷабов Ҳ. Даҳ чеҳраи адабиёти ҳиндӣ / Ҳ. Раҷабов. - Душанбе: Дониш, 2014. - 250 с.
5. Раҷабов Ҳ. Адабиёти ҳиндӣ дар давраи нав / Ҳ. Раҷабов. - Душанбе: Эрграф, 2017. - 498 с.
6. Челышев Е.П. Литература хинди / Е.П. Челышев. - М., 1968. - 328 с.
7. Vijayendr Snatak. Sanskriti evam sahitya ke prahari. - 110 с.

РАҲУЛ САНКРИТЯЯН АДИБ ВА ОЛИМ

Яке аз симоҳои барҷастаи адабиёти ҳиндӣ дар карни ХХ Раҳул Санкритяян мебошад, ки дар солҳои 1893- 1964 умр ба сар бурдааст. Дар таърихи адабиёти ҳиндӣ ҳамчун романнавис, ҳикоя- навис, тарҷумон, олим ва сайёҳ машҳур аст. Шумораи умумии асарҳои ӯро ҳатто тахмин кардан ҳам мушкил аст. Ба қалами ӯ тақрибан 125 асар, аз ҷумла 9 роман, 4 маҷмӯаи ҳикояҳо, 16 асар оид ба шахсиятҳои бузурги таърихӣ, 22 китоби хотираҳои сафар, 11 асари фалсафӣ, 10 рисолаи илмӣ бахшида ба адабиёту таърих, 11 асари тарҷумавӣ ва ғайра тааллуқ доранд. Нависанда дар баробари сиёсати золимонаи давлати Англисро бо назари хос таҳлил намудан, сиёсати зиддиинсонии онҳоро дар баромадҳояш зери танқид мегирифт. Шикоятҳои ӯ аз беадолатии ҳукуматдорони аҷнабӣ ва истисмори бераҳмонаи онҳо оҷизона не, балки бисёр ҷасурона садо медоданд. Раҳул Санкритяян ба эҷодиёти адибони тоҷик, аз ҷумла ба мероси адабии сардафтари адабиёти муосири тоҷик устод Садриддин Айнӣ махсус эътибори додааст. Раҳул Санкритяян ҳангоми дар Донишгоҳи Ленинград (ҳозира Санкт- Петербург) дар кафедраи филологияи Ҳинд дарс гуфтанаш ба навиштани таърихи Осиёи Миёна ва тарҷумаи асарҳои адибони тоҷик, аз ҷумла Садриддин Айнӣ, машғул шудааст ва қариб ҳамаи асарҳои мансури устод Садриддин Айниро ба забони ҳиндӣ тарҷума ва чоп намудааст. Истеҳкоми дӯстиву ҳамкориҳои судманд миёни кишварҳои мухталиф бо роҳҳои гуногун ба вуҷуд меояд, ки намунааш ҳамкориҳои фарҳангӣ, тарҷумаи осори адабӣ мебошад. Тарҷумаи асарҳои устод Айнӣ ба забони ҳиндӣ аз тарафи Раҳул Санкритяян ба ин мисоли хуб шуда метавонад. Ҳидмати Раҳул Санкритяян дар шиносонидани адабиёти тоҷик барои мардуми ҳиндзабон ниҳоят арзишманд аст.

Калидвожаҳо: Раҳул Санкритяян, Ҳинд, адиб, олим, тарҷумон, адабиёт, повест, роман, сайёҳ.

РАҲУЛ САНКРИТЬЯЯН – ПИСАТЕЛЬ И УЧЕНЫЙ

Раҳул Санкритьяян (1893 - 1964) является одним из великих личностей литературы хинди в ХХ веке (1893 - 1964). В истории литературы хинди он знаменит как писатель - романист, переводчик, ученый и путешественник. Приблизительное количество его произведений предполагать очень трудно. Его перу относятся примерно 125 сочинений, включающих в себя 9 романов, 4 сборника рассказов, 16 сочинений посвященных великим историческим личностям, 22 мемуара путешествий, 11 книг по философии, 10 научных сочинений, посвященных истории и литературе, 11 переводных произведений. Писатель в своих выступлениях подвергал жесткой критике античеловеческую тираническую политику Англии. Он решительно и с уверенностью выражал недовольство несправедливостью и безжалостной эксплуатацией народа со стороны иноземных правителей. Рахул Санкритьяян также обращал внимание на творчество таджикских писателей. Особенно на произведения основоположника таджикской современной литературы Садриддина Айни. Рахул Санкритьяян в период преподавания на кафедре индийской филологии Ленинградского университета (нынешнего Санкт-Петербургского) университет занимался изучением истории Средней Азии и переводческой деятельностью произведений таджикских писателей. Он перевел на хинди и издал все прозаическое наследие устода Садриддина Айни. Укрепление дружбы и обоюдно полезное сотрудничество между государствами возникают различными способами: с помощью культурного сотрудничествам и переводов литературных произведений на разные языки. Перевод произведений устода Айни на язык хинди Рахулом Санкритьяяном являются ярким томупримером. В представлении и ознакомлении индийского народа с таджикской литературой заслуга и вклад Рахула Санкритьяяна очень весомы.

Ключевые слова: Рахул Санкритьяян, Индия, пистаель, ученый, переводчик, литература, повесть, роман, путишествиник.

RAHUL SANKRITYANYAN A WRITER AND SCIENTIST

Rahul Sankrityayan is considered one of the outstanding figure of lndian literature of XX century. He is as famous novelist, short stary writer, translator, scientist and tourist. It is very dificult to count the number of his works. Abaut 125 works, as well 9 navels, 4 collecfions of stories, 16 works about outstanding historical persons, 22 books about trakell memories, 11 philosophical works, 10 scientific works devoted to literature and history, 11 translation works. The writer analysed the cruel policy of England's state from special point of view and also crifisized anti - human policy of thtir country. His complains about foreign authorities and their cruel oppress are not weakly but ring brarery. Rahul Sankrityayan paid attention to the literary works of Tajik writers, especialy paid attenfion to the works founder of Tajik literature ustod Sadriddin Ayni. During teaching at the department of Indian philology of Leningrad University (now Sankt Petersburg) he was busy to writ of history of Central Asia and translation of Tajik writers, as well to Sadriddin Ayni's works and he almost translated all prosary works of Sadriddin Ayni into hindi language. Strengthening of friendship and fruitful cooperafions with different countries take place through different ways, which the patterns are cultural cooperations and translation of literary works. The translation of Sadriddin Ayni's works by Rahul Sankrityayan can be good examples. Rahul Sankrityayan's service on introducing of Tajik literature is very valuable among Indian people.

Key words: Rahul Sankrityayan, Hind (Indian) alithor, scientist, translator, literature, norrative, novel, tourist.

Сведения об авторе: ***Джуракулова Истадбиби Бердимуратовна*** – Таджикский национальный университет, аспирантка. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр. Рудаки 17. Телефон: **(+992) 93-885-76-82**

Information about the author: ***Jurakulova Istadbi Berdimuratovna*** - Tajik National University, post-graduate student. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 17. Telephone: **(+992) 93-885-76-82**

УДК 891.550:5

ТАСВИРИ ТАБИАТ ВА ФАСЛҲОИ СОЛ ДАР АШЪОРИ НОСИРИ ХУСРАВИ ҚУБОДИЁНӢ

Шафтолиев А.Д.
Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи Моёншо Назаршоев

Шоирону нависандагон аз давраҳои қабл дар ашъори худ ба тасвири табиат як дилбастагӣ пайдо карда, завқи баланди шоирӣ ва нависандагии онҳо куллан аз ин гуна тасвири манзараҳои табиат ё фаслҳои сол падидор мегардад. Тасвири табиату манзара ва фаслҳои сол нишондиҳандаи хислати зебоипарастию ватандӯстии онҳо буд. Ин намуди тасвирот беасос набуда, ба масъалаҳои сиёсию иҷтимоӣ низ сахт вобастагӣ дошт. Оиди таърихи ба осори адабӣ дохил гардидани ин мавзӯъ ва яке аз образҳои ашъори адибон қарор гирифтани он муҳаққиқ Л. Мирзоҳасанов дар тадқиқоташ чунин менависад: «Албатта, тасвири табиат якбора аз шеъри асри Х шуруъ нашуда, заминаи дар каломи мавзун ворид шудани он замоне пештар аст, чаро ки дар чанд намунаи бақия инро мушоҳида мекунем. Дар намунаҳои паҳлавии осори хаттӣ «Дарахти Ассурик» аз унсурҳои табиат (баҳс бо дарахт) истифода шудааст…» [7, с.6].

Муҳаққиқ Мирзо Аҳмадов низ роҷеъ ба ин масъала дар мақолаи «Тасвири манзараи табиат дар Анвори Суҳайлӣ» фикрашро чунин иброз доштааст: «Маълум аст, ки нависанда ва шоирон аз қадим боз ҳангоми тасвири бадеии ин ё он масъалаи муҳимми зиндагӣ бо ягон мақсади муайян аз хазинаи беканори табиат ва лавҳаҳои дилфиреби он истифода мебаранд» [3, с.132]. Дуруст қайд кардаанд, зеро инсонҳо, чунонки адабиёти шифоҳӣ шаҳодат медиҳад, ба тараннум кардани васфи ватану табиат барвақт шуруъ карда, тавассути он меҳру муҳаббати худро нишон додаанд ва ин равия барои адибони адабиёти минбаъда низ як анъана шуд. Аз ин лиҳоз, тавсифи манзараҳои табиат тартибу қонуниятҳои худро бо зебогии дилфиребаш дар ашъори шоирону нависандагон мустаҳкам намуда, аз асри Х ин тарзи тасвир тамоман шакли дигар гирифт. Муаллифи китоби «Таърихи адабиёти тоҷик» дар хусуси ин мавзӯъ навиштааст: «Равияи дигари шеъри асри Х, ки ба ақидаи ҳаётдӯстии шоирони давр вобастагӣ дошт, тасвири манзараҳои табиат аст. Тасвири табиат дар шеърҳои Рӯдакӣ, Дақиқӣ, Шаҳиди Балхӣ, Амир Оғочӣ ва Кисоӣ бештар дида мешавад. Тасвири табиат дар шеъри ин аср хислати тамоман равшани реалистона дорад» [8, с.197].

Носири Хусрав, шоир ва мутафаккири асри XI, ки тимсоли ғурури ношикастаи ватандӯстӣ буда, дар баробари дигар шоирон ба масъалаи тасвири табиат диққати ҷиддӣ додааст, вале тасвироти Ҳаким Носири Хусрав аз тарзи тасвири шоирони дигар фарқ мекард. Чунки ӯ майл ба ҳавасҳо ва лаззатҳои дунёӣ надошта, ягона марому мақсадаш ин зебоии табиат ва ободии ватан будааст.

Чунин зарду навон монанди ноле,
Накардастам ғами дилбар ғазоле [2, с.348].

Тасвири табиат дар қасоиди Носири Хусрав инсонҳоро ба табиатдӯстиву ҳифзи он раҳнамоӣ мекунад ва ба мо маълум мегардад, ки муносибати вай бо табиати зинда хеле меҳрубонона ва оқилона будааст. Носири Хусрав борҳо таъкид кардааст, ки инсону табиат бо ҳамдигар пайвастагӣ доранд ва яке бе дигаре вуҷуд дошта наметавонад. Табиат барои инсон ва дигар ҷонварон офарида шудааст, вале муҳофизи табиат фақат инсон аст. Мутафаккир инро дар китоби «Ваҷҳи дин» чунин шарҳ медиҳад: «Ва чун андар ин олам аз мардум шарифтар чизе нест, гӯем, ғарази нафси куллӣ аз ин олам мардум аст. Ва аз ҳама шарифтар он аст, ки доност» [4, с.61]. Дар таърихи илму адаби форсӣ – тоҷикӣ маълум аст, ки бархе шоирон аввал аз мактабҳои калони илмиву маърифатӣ гузашта, баъд ба тасвиру эҷод шуруъ намуданд, ки Хакими Қубодиёнӣ низ аз зумраи онҳост. Доир ба ин гуфта адабиётшиноси тоҷик Шарифов Худоӣ дар мақолаи «Ҳусни ҷаҳон дар шеъри Носири Хусрав» ба маҳорати тасвири шоир чунин баҳо дода хотиррасон кардааст: «Аз тасвирҳои бисёр зебо ва камолоти балоғату фасоҳати сухани Носири Хусрав пай бурдан мумкин аст, ки ӯ чӣ гуна шоири тавоноест. Онҳо дар айни замон гувоҳӣ медиҳанд, ки Носири Хусрав

якбора шоири андарзу ҳикмати мазҳабӣ нашуда, аз мактаби бузурги адабии омӯзишу тачриба гузаштааст» [12, с.478-499]. Дар китоби «Гузидаи ашъори Носири Хусрав» донишманди Эрон Ҷаъфари Шиор навиштааст: «Дар шеъри Носири Хусрав васфе аз май ва маъшуқ наметавон ёфт ва ғазалу ғизол ба шеъри ӯ роҳ надорад, аммо васфи табиат бисёр аст. Тавсифи баҳор, хазон, осмон, шаб ва рӯз он ҳама ба қасди бедор кардани халқи худост. Ӯ ҷилваҳои табиатро на барои он васф мекунад, ки мардум ба айшу тараб бинишинанд, балки мехоҳад аз ин зебоиҳо ба офаринандаи ҷаҳон ва дини худ рӯй кунанд. Табиат дафтари офариниш аст ва офаридаҳои ӯ мазоири хилқати хатҳо ва қаламҳои Худо бар ин дафтаранд» [10, с.16].

Дар қасидаҳои шоир фасли баҳор зиндашавӣ ва эҳёи табиат ба шумор рафта, маълум мегардад, ки шоир табиатро бо тамоми нозукию тароваташ писандидааст ва фасли баҳорро чунон моҳирона дар санъати тазод тасвир намуда хитоб мекунад, ки ин фасл хосияти ивазкунандагӣ дорад.

Омад абҳору навбати саҳро шуд,
Ин солхӯрда гетӣ барно шуд.
Об чу нилӣ барқа-ш майгун шуд,
Саҳрои симгун-ш ҳазро шуд [1, с.301].

Шоир дӯстдори фасли баҳор будааст, чунки ин давраи шукуфоии табиат мебошад ва маълум мегардад, ки Носири Хусрав маҳз хушбахтии инсонро дар нашъунамою рангорангии табиат донистааст.

Яке аз хусусиятҳои хосси тасвири табиат ва махсусан фаслҳои сол дар ашъори Носири Хусрав, ин истифода аз образҳои таърихӣ ва мушобеҳ намудани ин ё он фасли сол ба ин ҳодисаҳо ё образҳо мебошад. Дар миёни ашъораш чунин абёт зиёданд ва ба унвони мисол якеро мебинам, ки гуфта:

Чун Амри Ос пеши Алӣ, даймаҳ,
Пеши баҳор оҷизу расво шуд [1, с.302].

Агар касе аз моҷарои Амри Ос ва Алӣ Абитолиб бехабар бошад, манзарро тасаввур карда наметавонад. Моҷаро ин буд, ки "Амр ибни Ос ба хотири ашъоре, ки Ҳорис ибни Назри Хасъамӣ дар бораш гуфт, савганд ёд кард, ки ба ҷанги Алӣ (а) биравад, агарчи ҳазор бор кушта шавад. Ба ин хотир худро ба Амиралмуъминин расонд ва бо найза ба он ҳазрат ҳамла кард. Алӣ (а) низ ба ӯ ҳамла кард ва Амр Ос ин лаҳза худро аз асп ба замин афканда пойҳояшро баланд бардошта худро луч кард. Амиралмуъминин ӯро дар ин вазъ дида аз вай рӯ гардонду бозгашт. Амри Ос бо ин найранги бешармона ҷони худро аз ин шамшери Алӣ (а) раҳоӣ дод" [5, с.238]. Шоир ин ривоятро истифода бурда сардии зимистонро чун ҳиллагар ба Амри Ос ташбеҳ дода мегӯяд, фасли зимистон бо хунукиҳои худ ҳар чӣ қадар табиати зиндаро мемиронад, охируламр бо расидани фасли баҳору гармӣ оҷизу нотавон мегардад.

Донишманди Эрон Ҷаъфар Шиор як қасидаи шоирро, ки маҳз ба тавсифи фасли баҳор ихтисос дода шудааст, чунин шарҳ медиҳад: «Бо васфи баҳор оғоз мешавад ва шоир онро муқаддимае барои завқи андеша ба мазоҳири табиат ва аъмолан таваҷҷуҳ ба Худо қарор додааст: Пас аз зимистон баҳор расида ва ба дунболи бонги зоғ сари ҷанг дорад, ки мардонаш зиреҳ пӯшидаанд. Бунафша зулф, арӯси баҳорӣ ва лолаи рухсори ӯст. Аммо ҷаҳон пири ҷодугар аст: Гоҳе дашту кӯҳ бараҳна ва гоҳе ороста ба зеварҳост. Дарахт дар зимистон дасторе аз барф ва дар баҳор маъҷире аз барг бар сар дорад. Кори мастони боғ шигифтангез аст: сумани тоҷ бар сар ниҳода ва наргис зару марворид ба даст гирифта. Гулбунон мастанд, оё намебинӣ, ки хамидасаранд:

Арӯси баҳорӣ кунун аз бунафша,
Гашин ҷаҳду аз лола рухсор дорад.
Биё, то бибинӣ шигифти арӯсе,
Ки зулфайну ораз ба хирвор дорад» [10, с.136].

Адабиётшиноси тоҷик Шарифов Худоӣ оиди тасвироти шоир чунин ақидаро иброз намудааст. «Ҳусни ҷаҳон дар шеъри Носири Хусрав ду паҳлуи зоҳир шудан дорад: якум, тасвири зоҳирии ҷаҳон бо ҳусну зебоии нотакрор, зебоии эҳсоси хушӣ ва роҳати зиндагонӣ ва кайфияти мавҷудияти инсон; дувум назари худи шоир ба ин ҳусни назаррабо ва дилфиребии ҷаҳон, ки мавқеи фикрӣ ва назари илмию мазҳаби ӯро маълум мекунад. Тасвири зебоии ҷаҳон, васфи зоҳири зебои олам дар шеъри Хусрав ҷиҳати касбию ирфаӣ ва завқии дарёфти фардиро ба ҳайси ду паҳлуи зоҳир шудан дорад; паҳлуи якум маҳдудаи шаклию мавзӯии шеър ва дуюм завқи дарёфти зебоии ҳастӣ мебошад» [11, с.309].

Чӣ буд ин чархи гардонро, ки дигар гашт сомонаш?
Ба бӯстон ҷомаи зарбафт бидриданд хубонаш.

Мунаққаш ҷомаҳошонро, ки-шон пӯшид фарвардин,
Фурӯ шуст аз нигору нақш моҳу меҳру обонаш [1, с.455].

Шоир пайваста таъкид карда мегӯяд, инсон бояд ба ин олам меҳрубон ва ҳалим бошад, чунки олам абад аст, вале мо одамон абад буда наметавонем ва охируламр дунё баҳои худро аз мо меситонад:

Гар мукофоти бадӣ андар табиат вочиб аст,
Чун ту аз дунё чаридӣ, ӯ туро хоҳад чарид [1, с.210].

Носири Хусрав чун як инсони хирадманд вайрон кардани оламро тамоман қабул намекард. Аз таълимоти шоир маълум мегардад, ки инсон чӣ гуна рафторе, ки бо табиат кунад, табиат низ подошашро ба вай медиҳад. Дар боби дуюми «Ҳакими суханвар» муаллиф овардааст: «Аввалан, ташбиб ё насиби қасоиди комили шоир асосан аз тасвири манзараҳои табиат, фаслҳои сол, шарҳи ҳоли шоир шикваву гила аз нопойдории дунё, бевафоии умр, ҳазлу гумроҳии абнои замон ва соири онҳост… Аз ҷумла, дар яке аз қасоиди шоир, ки ташбиби он дар тасвири манзараи баҳор буда, дар он оғози баҳор ва дигаргунии табиат чунин ба қалам оварда шудааст» [6, с.67]. Дунё ҳамеша дар як ҳолат буда наметавонад ва шоир аз бевафоии он норозӣ буда, менависад байни гули дар чаман рӯида ва хазон муносибати хатарноке вуҷуд дорад. Инчунин, шоир қайд менамояд, ки зебогии табиат дар ихтиёри худи табиат вуҷуд надорад:

Ҳамоно то хазон бо гул ба бӯстон аҳду паймон баст,
Ки пинҳон шуд чу бадгавҳар, хазон бишкаст паймонаш [2, с.455].

Аз тасвироти мазкури Носири Хусрав завқи бадеӣ ва эстетикии инсон бисёр рӯҳбаланд мегардад ва завқу шодӣ мебахшад, вале боз ҷое ба назар мерасад, ки ғаму маҳзунӣ меорад. Шоир дар як тасвире аз фасли зимистон овардааст, ки бо расидани он табиат хоб меравад ва гули наргисро ба бемор монанд карда, лоларо ташбеҳ ба баҳор медиҳад ва якеаш гуё парастори дигар мебошад.

Чу беморгун шуд зи нам чашми наргис,
Мар-ӯро ҳамеҳ лола тимор дорад [1, с.283].

Носири Хусрав на фақат шакли зоҳирии оламро тасвир кардааст, балки баъзе аломатҳои ноаёни онро, ки дар назари мо гуворою ширин менамоянд, вале инсон бояд фирефтаи амалҳои найрангонаи олам нагардад, ба қалам додааст, чунки ҷаҳон паси парда асрорҳои номатлуб дорад:

Ҷаҳон ба остӣ андар нуҳуфта дорад заҳр,
Агарчи пеши ту дар дастҳо шаккар дорад [1, с.252].

Шоир таъкид мекунад, ки табиатро Худованд бисёр хушнамуд офаридааст ва дар қасидаҳои худ манзараи дилрабою дилкаши табиатро ба тамоми зебу зинат ва латофату тароват марбут ба эҳсоси муҳаббатомезона ва табиатдӯстона чунин тасвир кардааст:

Ҷаҳонро дигаргуна шуд кору бораш,
Бар ӯ меҳрубон гашт суратнигораш.
Ба дебо бипӯшид Наврӯз рӯяш,
Ба лӯълӯъ бишуст абр гард аз узораш [1, с.487].

Мураттибони китоби «Носири Хусрави Қубодиёнӣ: Феҳристи осор» дар сарсухани китоб оиди табиату ватандӯстӣ ва муборизаи вай ба муқобили душманон чунин иброз намудаанд: «Ҳамчун табиати зебою осмони сиёҳи пурахтар, офтобу моҳу кайҳон, соҳибони ақлу тамиз ва хирадро ситоиш мекард. Шеър гоҳ мисли хаданг, тир ё гулӯлае ба тану ҷони ҳамватанони бадандеши зишткор, ҳокимони маҳаллӣ, пеш аз ҳама, истилогарони хоричӣ расида, қасру кӯшкҳояшонро низ ҳамвор менамуд» [9, с.10].

Дар қисмати зер аз як қасидаи шоир фасли баҳор на дар сабки табиӣ, вале бо як тарзу нигориши зебою дилчасп, муассир, як мавсими зебои ҳаёт ва бо ифодаи тавсиф дар чунин шакл тасвир ёфтааст.

Чанд гӯӣ, ки чу ҳангоми баҳор ояд,
Гул биорояду бодом ба бор ояд.
Рӯйи бӯстонро чун чеҳраи дилбандон,
Аз шукуфа руху аз сабза узор ояд [1, с.239].

Ифодаи фаслҳои сол дар ашъори адибон дорои хусусиятҳои хосси худ буд. Масалан, фасли тирамоҳ мавриди хазоншавию заифшавии табиат, фасли зимистон лаҳзаи карахтию бенишонӣ, баҳор бошад аз нав зиндашавии табиат мебошад, ки худи адибон ин фаслро бо тамоми таровату назокату зебоӣ ва дар симои инсони одилу хирадманд тасвир менамуданд. Дар ашъори шоирони адабиёти классикӣ тасвири фасли тобистон кам ба назар мерасад, вале дар ашъори Носири Хусрав фасли тобистон бисёртар тасвир ёфтааст. Дар як чистони «борон», шоир хусусияти боронро як чизи ҷонбахш ва сабаби рушди мавҷудоти олам нишон дода фасли тобистонро низ овардааст:

Чист он лашкари фариштагон,

Ки биёянд аз осмон паррон.
Сӯйи он мурдае, ки зинда шавад,
Чун бишӯяндаш он фариштагон.
Чист он мурдаи фариштахор,
Ба баҳору ба тиру тобистон [2, с.382].

Шоир ҷойи дигар оиди фасли тобистон таъкид мекунад, ки растанию мева дар ин фасл ба охирин марҳилаи худ мерасанд, инсон низ бояд нопухта намонад, яъне таҷрибаи зиндагиро бояд доро шавад.

Бигзашт тамуз сӣ-чиҳил бар ту,
Аз баҳри чӣ мондаӣ бад-ин хомӣ [2, с.194].

Дар ашъори Носири Хусрав тасвири манзараи табиат ва фаслҳои сол як мавзӯи хеле доманадор мебошад, вале мо фақат якчанд мисолҳоро оварда ба чунин хулоса меоем, ки шоир дар ҳар як қасидааш ба ҳамин масъала майлу рағбати нек дошта, намехост инсонҳои бехирад оламро тираву тор намоянд. Инчунин, ӯ насли инсонро ободкунандаи олам дониста ишораи он барои одамон ҳамин буд, ки агар муносибати беадолатона бо табиат намоем охируламр ҷавоби онро хоҳем дод.

А Д А Б И Ё Т

1. Алимардонов А. Девони ашъори Носири Хусрав. Ҷ.1 / А. Алимардонов, Н. Амиршоҳӣ. - Душанбе: Шуҷоиён, 2009. -639 с.
2. Алимардонов А. Девони ашъори Носири Хусрав. Ҷ.2 / А Алимардонов, Н. Амиршоҳӣ. - Душанбе: Шуҷоиён, 2009. - 645 с.
3. Аҳмадов М. Тасвири манзараи табиат дар Анвори Суҳайлӣ / М. Аҳмадов // Чанд мулоҳизаи адабӣ. Маҷмуаи илмӣ. - 1974. - С.132-138.
4. Девонақулов А. Ваҷҳи дин (ИЛМИ) / А. Девонақулов, Н. Амиршоҳӣ. - Душанбе: Амри илм, 2002. - 382 с.
5. Доро Наҷот. Ҳумои раҳмат (ДИНИ ФАЛСАФИ). - Душанбе: Пайванд, 2006. – 367 с.
6. Маниёзов А. Ҳакими суханвар. Монография / А. Маниёзов, Х. Шарифов. - Душанбе: Деваштич, 2003. – 232 с.
7. Мирзоҳасанов Л. Ҳусни табиат дар шеъри сабки хуросонӣ. Монограф / Л. Мирзоҳасанов. - Душанбе, 2010. - 164 с.
8. Мирзозода Холиқ. Таърихи адабиёти тоҷик. Қисми 1. Китоби дарсӣ. - Душанбе: Маориф, 1987. - 487 с.
9. Раҳмонов Ш. Носири Хусрави Қубодиёнӣ:Феҳристи осор / Ш. Раҳмонов, А. Юнусов. - Душанбе: Деваштич, 2004,- 248 с.
10. Ҷаъфар Шиор. Гузидаи қасоиди Носири Хусрав. № 2. - Теҳрон, 1984м - 1370ҳ. - 227 с.
11. Шарифов Х. Рози ҷаҳон. Монограф / Х.Шаривоф. - Душанбе: Нодир, 2004. - 352 с.
12. Шарифов Х. Ҳусни ҷаҳон дар шеъри Носири Хусрав / Х. Шарифов // Дирӯз, имрӯз, фардо. Маҷмӯаи илмӣ. - Душанбе, 2005. - С.478- 499.

ТАСВИРИ ТАБИАТ ВА ФАСЛҲОИ СОЛ ДАР АШЪОРИ НОСИРИ ХУСРАВИ ҚУБОДИЁНӢ

Мақола ба яке аз масъалаҳо ва мавзӯъҳои ҷовидонаи шеъри форсии тоҷикӣ, мавзӯи тасвири табиат ва фаслҳои сол дар шеъри Носири Хусрави Қубодиёнӣ бахшида шудааст. Табиат бо тамоми ҳастии худ махлут ба айори фалсафӣ, ахлоқӣ ва эстетикии шоир мебошад. Мисолҳои овардашуда дар асоси нуқтаи назари худи шоир таҳлил гардида, бо чанд намунаи дигари шеъри тоҷикӣ дар муқоиса гузошта шудааст. Муаллифи мақола кӯшидааст, ки махсус сифатҳои тавсифи табиатро дар шеъри Носири Хусрав нишон диҳад ва барои таҳлили оянда маводи хуби илмиро пешкаш намояд. Тасвири табиат ва фаслҳои сол аз нигоҳи муаллифи мақола дар қасоиди Носири Хусрав ба зебоипарастии шоир ва табиати зинда далолат мекунад ва қайд гардидааст, ки ин тасвирот дар эҷодиёти Носири Хусрав зинда ва дурандешона мебошад. Муаллифи мақола байтҳоеро овардааст, ки онҳо қисматҳои тасвиркунандаи табиат ва фаслҳои сол дар қасоиди Носири Хусрав ба шумор мераванд. Тасвири табиат ва фаслҳои сол дар қасидаҳои шоир на танҳо ҷиҳати зоҳирии табиат, балки аломатҳои ботинии онро низ дар бар мегиранд. Дар мақола зикр гардидааст, ки шоир нишонаҳои фасли зимистонро ба рафтори одамони зиёновари ҷомеа ташбеҳ дода, фасли баҳор бошад баръакс нуқсонҳои ҷомеаро ба хусусиятҳои неки худ наҷотдиҳандаю шифобахшанда инъикос ёфтааст. Нависандаи мақола мақсади асосии шоирро дар тасвир кардани манзараи табиат ва фаслҳои сол нишон додааст, ки аз нигоҳи шоир офаридкунандаи табиат онро зебо офаридааст ва инсон бояд бо вай бомуҳаббат ва меҳрубон бошад. Мавзӯи тасвири манзараи табиат ва фаслҳои сол дар ашъори Носири Хусрав ниҳоят васеъ ва диққатҷалбкунанда ба шумор меравад, ки аз он завқи баланди табиатдӯстии шоир маълум мегардад. Мақола маводи зарурии илмӣ ва нуқтаҳои назари тозаро дар масъалаи марказии таҳлил пешниҳод мекунад. Дар мақола аз нуқтаҳои назари илмии олимони дигар ва инчунин аз маводи зарурии назарӣ ба таври фаровон истифода гардидааст.

Калидвожаҳо: шоир, қасида, манзара, тароват, табиат, тасвири табиат, фасли сол, васфи баҳор, тирамоҳ, зимистон.

ОПИСАНИЯ ПРИРОДЫ И ВРЕМЁН ГОДА В ПОЭЗИИ НОСИРА ХУСРАВА КУБОДИЁНИ

Статья посвящена описанию природы и времён года в поэзии Носира Хусрава Кубодиёни. Природа в творчестве Носира Хусрава отражена посредством его философских, нравственных и эстетических взглядов. Приведённые примеры анализируются в сопоставлении с примерами из творчества других таджикско-персидских поэтов. В частности, автор статьи рассматривает вопросы изображения природы со всеми её атрибутами, что послужило научным материалом для дальнейшего анализа темы. Что касается природы в касыдах поэта, то она описывается, в первую очередь, в живом виде, то есть наблюдается живая природа со всей своей красотой в творчестве Носира Хусрава. Приведённые в статье бейты описывают как красоты природы в целом, так и значение каждого сезона и времен года в частности. Нужно подчёркнуть, что наряду с анализом живой природы в творчестве Носира Хусрава, автором статьи также рассматривается иное,

символическое значение времена года в некоторых отрывках касыд поэта. К примеру, ссылаясь на описание зимы в творчестве поэта, автор подчёркивает её схожесть с холодными, бездушными и порочащими общество людьми. Что касается весны, то она выступает в роли тех, кто своими благородными поступками очищают общество от всякой грязи и недугов. В заключение автором статьи подчёркнута основная цель поэта в описании природы, что сводится к такому понятию: создатель сотворил природу в её самой прекрасной форме и человек должен относиться к этой природе с огромной любовью и симпатией. В статье наблюдается новый взгляд на анализ основной темы, и она предоставляет солидный научный материал для дальнейшего исследования подобных тем. Наряду с хорошим навыком анализа научных вопросов, автор статьи также показал свою способность в использовании научно-теоретического материала.

Ключевые слова: поэт, касыда, пейзаж, свежесть, природа, изображение природы, время года, описание весны, осени, зимы.

DESCRIPTION OF THE NATURE AND SEASONS IN THE POETRY OF NOSIRI KHUSROW QUBODIYONI

The article is devoted to the description of the nature and seasons in poetry of Nosiri Khusrow Qubodiyoni. The nature in work Nosir Khusrow is reflected in his philosophical, moral and aesthetic views. Cited examples are analyzed from the point of view of the poet himself with comparison to examples of other Tajik-Persian poets. In particular, the author of article puts his effort to consider the question of the nature image with all its attributes, that has served to present sufficient scientific materials for further analysis of the subject. Description of nature in the qasidas of poet shows that it is an animated nature there in the qasidas, i.e. in this case the nature is presented with all its beauty. In the analyzed slots (bayts) the nature is described in both ways - with all its beauty in general, and value of each season in particular. It is necessary to emphasize that alongside with the analysis of the animated nature in work Nosiri Khusraw, the author of article also views the symbolical value of the seasons in his poetry. For example, analyzing the description of winter in work of the poet, the author emphasizes its similarity with brittle, callous and cast a slur on a society persons. As to spring it acts in a role of those who with their noble attitude clear a society of everyones a dirt and illnesses. Concluding the article the author underlines prime objective of the poet in the description of the nature which was: The Creator has created the nature in its finest form and the human being should treat it with huge love and sympathy. In article there is observed a new sight at the analysis of the basic subject and it provides a solid scientific material for a further investigation of similar topics. Alongside with good skill of the analysis of scientific questions, the author demonstrated his ability on using the theoretical sources.

Key words: poet, kasida, landscape, freshness, nature, image of nature, time of year, description of spring, autumn, winter.

Сведения об авторе: *Шафтолиев Атохуджа Давлатович* - Хорогский государственный университет им. М. Назаршоева, старший преподаватель кафедры литературы и искусство. **Адрес:** 736000, Республика Таджикистан, г. Хорог, улица Ш. Шотемур 28. E-mail: atokhuja-1973@mail.ru. Телефон: **(+992) 931-30-33-85**

Information about the author: *Shaftoliev Atohudzha Davlatovich* - Khorog State University. M. Nazarchoeva, a Senior Tutor of the Literature and Culture Department. **Address:** 736000, Republic of Tajikistan, Khorog, Shotemur Street 28. E-mail: **atokhuja-1973@mail.ru.** Tel.: **(+992) 931-30-33-85**

УДК: 891.550+07 (575.3)

АДИБОНИ ХОНАДОНИ ТОҲИРИЁН

Юсупов Файзуддин
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Рушду такомули адабиёт, пеш аз ҳама, ба ҳолати сиёсии замон бастагӣ дорад. Ҳамин аст, ки барои омӯхтани марҳилаи муайяни адабиёт вазъи сиёсӣ ва шахсиятҳову хонаводаҳои таъсиргузор мавриди омӯзишу баррасӣ қарор мегиранд. Дар таърихи адабиёти араб ва тоҷику форс давраи ҳокимияти Тоҳириён нақши назаррасе доштааст. Ҳарчанд дар бораи ин хонавода баъзе мақолаҳо ва ишораҳо дар тадқиқоти Амир Акбарӣ, Саид Нафисӣ, Муҳсин Ҳусайнӣ, Н. Зоҳидӣ ва дигарон мавҷуд аст, вале муносибати ин хонавода ба адабиёт, хусусан тарвиҷи забону адаби форсӣ аз ҷониби онҳо ба таври ҳамаҷониба мавриди омӯзиш қарор нагирифтааст.

Омӯзиши фаъолияти хонаводаи мазкур шаҳодат аз он медиҳад, ки намояндагони машҳури он на фақат адабдӯст буданд, балки бо эҷодиёти худ дар ривоҷи адаб саҳм гузоштаанд.

Сулолаи Тоҳириён бо доштани абармардоне чун Тоҳиру Абдуллоҳ, Мансуру Убайдуллоҳ ва дигар афроди олимақомаш дар миёни донишмандону олимон ва аҳли адабу фарҳанг шуҳрати беназир касб карда буд. Хонадони Тоҳириён на танҳо ҳокимон, балки шоирон, номанигорон ва адибони номвареро дар домони хеш тарбият кардаву баҳри ҷомеа тақдим намудааст. Намояндагони дудмони мазкур бо ширкати фаъоли хеш дар эҷоди назму насри арабизабон таваҷҷуҳи худро ба тамаддуну забони арабӣ пинҳон намедоштанд. Дар баробари ин, онҳо дар сиёсати фарҳангии худ эҳёи анъанаву суннатҳои эрониро дастгирӣ мекарданд. Натиҷаи чунин сиёсат буд, ки дар аҳди Тоҳириён аввалин бор дар таърихи адабиёти халқҳои эронӣ ҳамзистиву муносибати ҳамрӯии адабиётҳои арабизабон ва форсизабон, зери пуштибонии расмии дарбор, ки анъанаҳояш баъдан дар Эронзамин то асри XX давом кард, оғоз ёфт. Адибони хонадони мазкур аз асосгузори он-

Тоҳир ибни Ҳусайн (асри 2ҳ/8м) то Абӯмансури Тоҳирӣ (асри 4ҳ/10м) идома ёфта, охирин намояндаи ин сулола то соли 300ҳ. дар Бағдод ҳукмронӣ кардааст. Ба назари Саид Нафисӣ, сад тан аз ин хонадон дар тӯли таърих миёни мардум машҳуру маъруф будаанд [10, с.30]. Албатта, муҳаққиқ дар гуфтаи хеш танҳо ҳукумати нимасраи онҳоро мавриди эътибор қарор надодааст, балки давоми насли сулоларо дар таърих дар назар дорад. Бо такя бар манобеъ дар ин мақола атрофи адибону нависандагон, ки аз ин дудмон бархостаанд, таҳқиқот анҷом ва афроди соҳибмақомони он дар риштаи адабиёт номбар шудааст.

Ин хонавода хидматҳои арзандае барои пешбурди адабиёти арабизабон ва форсизабони Хуросону Мовароуннаҳр кардаанд, вале саҳми онҳо ҳанӯз ҳам норӯшан мондааст. Ин давра бояд мавриди баҳсу баррасиҳои амиқ қарор гирад, то саҳми фарзандони ин хонадон дар ҷодаи эҳёи илму фарҳанг аён гардад.

Муассиси сулолаи Тоҳириён-Тоҳир ибни Ҳусайн ибни Рузайқ ибни Моҳон (ваф. 822м) ба шумор меравад, ки ба таъйиди таърихнигорон шоири арабигӯ буда, шеърро дар сатҳи бисёр баланд месурудааст. Намунаҳои шеъри ӯро дар китобҳои “ал-Феҳрист”, “Ниҳоят-ул-араб” ва “ал-Ағонӣ” дидан мумкин аст. Ибни Надим зимни зикри шахсияти Абдуллоҳ ибни Тоҳир менависад: Шоир ва мутарассилу балеғ буд ва падараш низ ҳаммонанди ӯ буд ва теъдоди ашъори вайро ҳудуди 50 варақ медонад [7, с.130, 183].

Адиби мазкур ба ҳайси номанигори хуб низ шуҳрат дошта, чанде аз номаҳои вай дар миёни аҳли адаб ва сиёсат маъруф аст. Аз ҷумла номае, ки пас аз кушта шудани Алӣ ибни Исо ӯ ба халифа Маъмун навиштааст, миёни нависандагони араб бо чунин фазилатҳояш, мисли иҷозу содагӣ шуҳрат дорад. Адиб ва тазкиранигори маъруф Муҳаммад Авфӣ (ваф. 1242м), муаллифи тазкираи “Ҷавомиъ-ул-ҳикоёт ва лавомиъ-ур-ривоёт” дар боби номаи номбаршуда чунин менависад: “аз ҷумлаи дабирон, ки дар девонҳои иншо ба бизоати китобат машҳур буданд, иҷоз ва ихтисорро дар калом маҳмуд ва сутуда доштаанд ва ҳеҷ кас фатҳномаро муҷазтар аз он нанавиштааст, ки Тоҳири Зуляминайн навишт, дар он вақт, ки бо Алӣ ибни Исо дар ақабаи Ҳалвон масоф (ҷанг) мекард. Чун Алӣ ибни Исоро бишкаст ва бикушт, дар ин ҳол ба ҳазрати Марв нома навишт, ки бандаи камтарин Тоҳир мавқифи хилофатро бӯса мекунад, дар ҳоле, ки сари Алӣ ибни Исо дар пеши вай ниҳода буд ва ангуштарини ӯ дар ангушт карда вас-салом. Ва ин иҷози бағоят маҳмуд аст ва бад-ин маҳал ҷумла аснофи фатҳ ва зафар маълум мешавад ва ба зиёдат эҳтиёҷ набуд” [1, с.18]. Номаи машҳури дигареро адиб дар фатҳи Бағдод ва пас аз қатли Амин барои Маъмун навиштааст, ки дар китобҳои таърихӣ чун “номаи наку” тавсиф шудааст [7, с.130, 183]. Машҳуртарин номаи Тоҳир номаест, ки ба муносибати волии Раққа ва Миср таъйин шудани фарзандаш Абдуллоҳ навиштааст. Номаи мазкурро аксар китобҳои таърихии куҳан аз қабили “ал-Комил фӣ-т-таърих”-и Ибни Асир, “Таърих”-и Табарӣ, “Таърихи Бағдод”-и Аҳмад ибни Абутоҳири Тайфур, “Муқаддима”-и Ибни Халдун ва дигарон нақл кардаанд. Бино ба гуфтаи Ибни Халдун рисола “аз беҳтарин осор ва ҷомеътарини онҳо дар навъи худ” ба шумор рафта, инро ҳам илова мекунад, ки Тоҳир “ҳамаи ниёзмандиҳое, ки дар давлат ва кишвардории хеш дошт, аз қабили одоби диниву ахлоқӣ ва сиёсати шаръиву кишвардорӣ тавсия кард ва вайро бар макорими ахлоқ ва маҳосини рафтор барангехт, ки аз онҳо ҳеҷ подшоҳ ё омӣ бениёз нест” [5, с.353]. Тавре аз мутолиаи нома бармеояд, он ҷанбаи диниву ахлоқӣ ва идориву роҳбариро дар худ ҷой дода, котиб дар хитоб ба фарзандаш тамоми ҷузъиёту тафсилоти хислатҳои рӯҳиву маънавӣ ва тарзу равиши қоидаву тартиботи сиришта кардани кори мамлакатро ёдовар шудааст. Донишмандон бар ин ақидаанд, ки нома дар пайравӣ аз панду ҳикматҳои абармардони Эронзамин, мисли андарзномаҳои Ардашер ва Анӯшервон, навишта шудааст [5, с.356;10, с.140]. Шуҳрати ин нома ба ҳадде буда, ки пас аз мутолиаи худи халифа Маъмун он дар байни ҳамаи намояндагони ҳукумати ӯ мавриди қироату баҳрабардорӣ қарор гирифт.

Талҳа ибни Тоҳир, яке аз писарони Тоҳир ва аз ҷонишинони вай аст, ки пас аз падараш амирии Хуросонро бар уҳда гирифтааст. Ибни Фундуқ Талҳаро донишманд ва олим дар илми наҳв муаррифӣ мекунад [9, с.66]. Аз ахбори воридгашта дар сарчашмаҳои таърихӣ чунин ба назар мерасад, ки даврони ҳукумати Талҳа дар набард бо Хавориҷ сипарӣ гаштааст [3, с.301].

Абдуллоҳ ибни Тоҳир (798\844м), сеюмин амири хонадони Тоҳириён ва барҷастатарин шахсияти хонадони мазкур ба ҳисоб рафта, дар таърихи иҷтимоиву сиёсии мардуми форсу тоҷик ҷойгоҳи волотарро нисбат ба дигар аъзои ин хонадон соҳиб гаштааст. Давраи ҳукмронии вайро метавон давраи ривоҷу равнақи сулолаи Тоҳириён ба қалам дод. Номбурда адиби бузург ва соҳиби шеъри наку буд [2, с.2,191]. Абдуллоҳро дастпарвардаи халифа Маъмун донистан ҳам дуруст аст, зеро Маъмун ӯро дар Марв ҳамроҳи худ гирифта, дар камолоти шахсият ва маънавияти ӯ таъсиргузор буд. Бино бар гуфтаи сарчашмаҳо Абдуллоҳ илми нуҷумро низ медонист [11, с.174]. Муаллифи китоби «Мирот-ул-ҷинон» Абдуллоҳро адиби зариф ва соҳиби шеъри зебо унвон медиҳад [4, с.2,75]. Ибни Надим ӯро соҳиби девони расоил дониста, ҳаҷми ашъори сурудаашро 50

варақ муайян кардааст [7, с.130, 183]. Оиди ҳаёту фаъолият ва ҳунари шоириву пораҳои шеърии Абдуллоҳ ва ҳамчунин мадҳи дигарон дар васфи ӯро Ибни Халикон, Ёқути Ҳамавӣ ва дигарон дар китобҳои хеш нақл кардаанд [6, с.3,83-89].

Дар баробари шуҳрататаш дар соҳаи забону адаб, Абдуллоҳ ибни Тоҳир ба ҳайси давлатмард ва сиёсатмадори мудаббир ва хирадманд низ маъруфият дошт ва чун амир низ мавриди ситоиш қарор гирифта буд. Муаррих ва ҷуғрофидони араб Яъқубӣ (ваф. 905м) мегӯяд пеш аз Абдуллоҳ ибни Тоҳир ҳеҷ нафаре дар ҷодаи сиёсату роҳбарӣ ба чунин комёбӣ ноил нагашта буд [12, с.2, 517]. Абдуллоҳ ибни Тоҳир дар асри худ саромади ҳамагон ва мавриди ситоиши дигарон буд.

Мансур ибни Талҳа ибни Тоҳир донишманди дигари ин хонадон аст, ки ӯро Абдуллоҳ ибни Тоҳир унвони «Ҳакими Оли Тоҳир» додааст [7, с.130]. Мансур ба монанди дигар афроди ин хонадон соҳиби китоб ва дар фунуни гуногуни иҷтимоӣ донишманд буда, асараш «Китоб-ул-мунис фи-л-мусиқӣ» дар доираҳои илмӣ муътараф будааст. Чунончи, Киндӣ китоби мазкурро мутолиа карда, гуфтааст: воқеан, ин мунис аст, ҳамон гуна ки муаллифаш ном ниҳода [7, с.130]. Ибни Надим чанд асари дигари Мансур ибни Талҳаро ривоят кардааст, ки «Китоб-ул-ибона фи афъол ил-фалак», «Китоб-ул-вуҷуд», «ар-Рисола фи-л-адади ва-л-маъдуд» ва «Китоб-уд-далил ва-л-маъдуд» аз он шуморанд [7, с.130]. Аз номгӯи осори Мансур ибни Талҳа бармеояд, ки ӯ дар фалсафа ва мусиқӣ мақоми хосса доштааст.

Муҳаммад ибни Тоҳир ибни Абдуллоҳ охирин ҳокими хонадони Тоҳириён дар Хуросон буда, аз ҷумлаи шоирони номдори замони хеш ба шумор меравад. Соҳиби китоби “ал-Феҳрист” ашъори эҷодкардаи вайро дар сӣ варақ номбар кардааст [7, с.183]. Бо асир шудани вай ба дасти Яъқуби Лайс сулолаи Тоҳириён дар Хуросон аз байн рафт.

Бархе аз намояндагони хонадони Тоҳириён дар Бағдод, маркази хилофати Банӣ Аббос, умр ба сар мебурданд ва шояд маҳз ҳамин парокандагии онҳо баҳри машҳуру овозадор гаштани ин хонадон таъсири худро гузошт. Шуҳрати хонадони мазкур дар Бағдод аз маъруфияташон дар Хуросон камтар нест. Вале ҳангоми муқоисаи умумиятҳо ва вижагиҳои намояндагони ин хонадон дар Бағдоду Хуросон ба ин натиҷа мерасем, ки намояндагони ин хонадон дар Бағдод танҳо ба шеъру шоирӣ маҳдуд нагашта, дар робита ба илмҳои дигар низ асарҳои пуразрзише навиштаанд.

Исҳоқ ибни Иброҳим, бародарзодаи Тоҳир ибни Ҳусайн аст. Агарчи маълумоти дақиқе оиди замони ба шаҳри Бағдод рафтани вай дар манобеъ дарҷ наёфтааст, вале метавон эҳтимолан онро замони вуруди халифа Маъмун ба Бағдод, яъне соли 813 донист. Аввалин ишора дар сарчашмаҳои адабиву таърихӣ ба Исҳоқ дар мавриде рафтааст, ки ӯ ба ҳайси ҷонишини Абдуллоҳ ибни Тоҳир таъйин гардид. Номбурда дар дастгоҳи идории хилофати аббосӣ ҷойгоҳи волоеро доро буд ва дар замони чаҳор халифа (Маъмун, Муътасим, Восиқ ва Мутаваккил) дар симатҳои мухталиф ифои вазифа кардааст. Вай дар баробари масъулиятҳои сиёсӣ, алоқаи бевоситае нисбат ба шоирону нависандагон дошт ва маҷолиси шеъру адаб барпо менамуд, ки бешак ин амали ӯ аз адабдӯстдории вай дарак медиҳад. Бино бар таъкиди сарчашмаҳо, Исҳоқ дар фанни мусиқӣ низ маҳорати беназир дошт [8, с.1,580-581].

Шахсияти дигар аз хонадони Тоҳириён, ин Муҳаммад ибни Абдуллоҳ ибни Тоҳир аст, ки чун дигар аъзои сулолаи номбурда ба шеъру шоирӣ алоқаи хос дошт. Ибни Надим ашъори ӯро ҳудуди 70 варақ медонад [7, с.183], ки ҳаҷми он аз ҳаҷми ашъори намояндагони дигари ин хонадон ба маротиб бештар аст.

Сулаймон ибни Абдуллоҳ ибни Тоҳир, намояндаи дигаре аз ин хонадон ва аз аҳли илму адаб аст, ки умри худро дар Бағдод сипарӣ намудааст. Ибни Надим номи ӯро дар радифи дигар аъзои ин хонадон оварда, шоири муқил, яъне камшеър, буданашро таъкид мекунад [7, с.183].

Убайдуллоҳ ибни Абдуллоҳ (837/912м), нафари дигаре аз хонадони мазкур аст, ки ҳам сиёсатмадори варзида ва ҳам адиби лаёқатманд буда, дар нимаи дуюми асри III ҳ. IX м. умр ба сар бурдааст. Номбурда охирин фард аз ин силсила аст, ки то ҳангоми маргаш курсии раёсатро дар ихтиёр дошт [7, с.131]. Тибқи шаҳодати Абулфараҷи Исфаҳонӣ, вай дар сурудани шеър ва адабу фунуни он аз мақому манзалати хоссе бархӯрдор буд ва дар луғат ва айёми араб, фалсафа, мусиқӣ, илми ҳандаса ва ғайра маҳорати олӣ дошт [8, с.2,120]. Номи чанде аз осори илмии ӯро Ибни Халикон чунин овардааст: «ал-Ишора фӣ ахбор аш-шуаро», «ар-Рисола фи-с-сиёсат ал-мулукия», «ал-Муросалот ли-Абдиллоҳ ибн ал-Муътаз» ва «ал-Бароа ва-л-фасоҳа» [6, с.3, 120]. Инчунин рисолае дар илми мусиқӣ бо номи «ал-Адаб ар-рафиъа» доштани вайро дигар сарчашмаҳо номбар кардаанд [5, с.44].

Хулоса, хонадони Тоҳирӣ аз камшумортарин хонаводаҳои ҳоким дар таърих аст, ки қариб ҳама намояндагони он, чи дар Хуросон ва чи дар Бағдод, на фақат дар идораи давлат, тарвиҷи адабиёт ва дастгирии аҳли адаб шуҳрат доштанд, балки худ низ бевосита ба таълифу эҷод пардохтаанд ва ба ин васила дар рушди илму фарҳанг ва адабиёти давр саҳм гузоштаанд.

Вобаста ба осори адабӣ ва илмӣ, ки намояндагони хонадони Тоҳириён таълиф кардаанд, ҳамин нуктаро бояд таъкид кард, ки забони ин осор арабӣ буд. Сабаби рӯй овардани Тоҳириён ба забони арабӣ он буд, ки забони мазкур дар он даврон воситаи ягонаи нашри афкори илмиву фарҳангӣ ва адабӣ дар тамоми қаламрави Хилофат, аз ҷумла дар қаламрави давлати Тоҳириён, буд. Тоҳириён, ҳарчанд ба арабӣ таълиф кардаанд, вале тамоюли эронгароӣ доштанд ва нахустин шуарои порсигӯй – Маҳмуди Варроқ ва Ҳанзалаи Бодғисӣ аз парвардагони муҳити адабие буданд, ки ин амирони адабпарвар дар давлати худ фароҳам оварда буданд.

А Д А Б И Ё Т

1. Авфӣ, Муҳаммад. Ҷавоми-ул-ҳикоёт ва лавоми-ур-ривоёт. Боби 18 аз қисми аввал; ба кӯшиши Ҷаъфар Шиор. - Теҳрон, 1382ҳ. – 452 с.
2. ал-Атобакӣ, Юсуф ибни Тағаррии Бардӣ. Ан-Нуҷум-уз-оҳира фӣ мулуки Миср ва-л-Қоҳира. Ҷ. 2. Бидуни макон ва соли чоп. - 344 с.
3. Ғардезӣ, Абдулҳай ибни Заҳҳок ибни Маҳмуд. Зайн-ул-ахбор. Бидуни макон ва соли чоп. - 733 с.
4. Ёфиъӣ, Ибни Сулаймон. Мирот-ул-ҷинон ва ибрат-ул-яқзон. Ҷ. 2. дор-ул-кутуб ал-илмия. - Бейрут, 1417ҳ/1997м. - 351 с.
5. Зоҳидов, Н. Адабиёти форсу тоҷик дар асрҳои VIII-IX / Н. Зоҳидов. - Душанбе, 2014. - 443 с.
6. Ибни Халикон. Вафиёт-ул-аъён ва абноу абно аз-замон; таҳқиқи Эҳсон Аббос. Ҷ. 2-3. – Бейрут: Дору содир, 1398ҳ\1978м.
7. Ибни Надим. Ал-Феҳрист; таҳқиқи Ризо Таҷаддуд. Бидуни ҷой ва соли чоп. – 601 с.
8. Исфаҳонӣ, Абулфараҷ. Баргузидаи ал-Ағонӣ. Ҷ. 1; тарҷума ва талхису шарҳи Машоихи Фаридунӣ. - Теҳрон, 1374. - 451с.
9. Ибни Фундуқ. Таърихи Байҳақ. Бидуни макон ва соли чоп, 1361ҳ. – 353 с.
10. Нафисӣ, Саид. Хонадони Тоҳирӣ; ба эҳтимоми Абдулкарим Ҷарбазадор. - Теҳрон: Асотир, 1386ҳ. - 442 с.
11. Явоқит-ул-улум ва дарорий-юн-нуҷум; тасҳеҳи Муҳаммадтақии донишпажӯҳ. Бунёди фарҳанги Эрон. Бидуни соли чоп. - 325 с.
12. Яъқубӣ, Аҳмад ибни Исҳоқ. Таърихи Яъқубӣ; тарҷумаи Иброҳими Оятӣ. Ҷ. 2. - Теҳрон, 1382ҳ. - 644 с.

АДИБОНИ ХОНАДОНИ ТОҲИРИЁН

Дар мақола дар баробари ба баррасӣ қашидани рӯзгор ва осори адибони хонадони Тоҳириён, боз яке аз марҳилаи асримиёнагии ташаккули адабиёти форсу тоҷик ва араб омӯхта шудааст, ки ба аҳди ҳукмронии Сулолаи Тоҳириён рост меояд. Дар таърихи адабиёти арабу тоҷик хонадони мазкур на фақат ҳамчун дӯстдорони сухани воло ва эҳтироми вижа доштан ба аҳли адаб машҳур гаштаанд, балки худи ин хонадон дар тарвиҷи забону адабиёт ва таълифи асарҳои илмиву бадеӣ саҳми назаррасе гузоштаанд. Ҳамин аст, ки дар даврони ҳукмронии ин хонадон дар адабиёти арабизабон суханварони номвар ба воя расидаанд. Ин нукта дар мақола таъкид шудааст, ки дар таърих ба нудурат хонадони ҳокимеро ёфтан мумкин аст, ки ҳама намояндагонаш ба монанди хонадони Тоҳириён ба забону адабиёт таваҷҷуҳ доштаву дар баробари зимомдорӣ ба эҷодкорӣ машғул шуда бошанд. Суханварони машҳури ин хонадон Тоҳир, Абдуллоҳ, Мансур ва Убайдуллоҳ бо сермаҳсулии худ дар эҷоди шеъру таълифоти адабӣ дар адабиёти арабизабон шуҳрати хосса доранд. Мақола бо ишора ба рӯзгори машҳуртарин намояндагони ин хонадон таъкид месозад, ки сарфи назар аз он, ки суханварону соҳибкитобони хонадони Тоҳириён фаорснажод буданд, бо сабабҳои сиёсиву иҷтимоии давр таълифу таснифи онҳо бо забони арабӣ сурат мегирифт ва ҳамзамон ба гунае барои ташаккули адаби форсии тоҷикӣ шароит фароҳам месохтанд. Ҳамин аст, ки дар даврони ҳукмронии ин сулола аввалин шоирони порсигӯй ба мисли Маҳмуди Варроқ ва Ҳанзалаи Бодғисӣ рӯйи кор омаданд.

Калидвожаҳо: хонадони Тоҳириён, адабиёт, араб, форсу тоҷик, шеър, номанигорӣ.

ЛИТЕРАТОРЫ СЕМЕЙСТВА ТАХИРИДОВ

В статье наряду с особенностями проживания и творческой деятельности семьи Тахиридов рассматривается развитие становления таджикско-персидской литературы в средние века. Данное событие соотносится с правлением династии Тахиридов. Как в истории арабов, так и таджиков данная династия известна не только своей любовью к науке, литературе и искусству, но и своим вкладом в их развитие. Именно в период их правления рождаются и становятся знаменитыми ряд великих ученых, писавших на арабском языке. В истории народов было очень мало династий, которые не только поддерживали науку, но и сами вносили вклад в её становление и развитие. Такие видные деятели, как Тахир, Абдулла, Мансур и Убайдулла, благодаря своим многочисленным трудам на арабском языке сыграли значительную роль в истории данной династии. В статье подчёркивается тот факт, что династия Тахиридов является представителем персидских народов, однако вынуждена была заниматься научной и литературной деятельностью на арабском языке в силу социально-политической ситуации данного времени. Следует сказать, что в то же время данная династия способствовала продвижению персидской словесности среди масс. Именно в их правление появляются такие видные деятели, как Махмуд Варрок и Ханзала Бодхиси.

Ключевые слова: династия Тахиридов, литература, арабы, персидско-таджикский, стихи, письменность.

LITERATORS OF THE FAMILY OF TACHIRIDES

In addition to the peculiarities of living and literature activity of the Tahirid family, the article considers the development of Tajik-Persian literature development in Middle Ages. This event corresponds to the governance of the Tahirid dynasty. As in the history of the Arabs and Tajiks, this dynasty is known not only for its love of art, but also for its contribution to their development. It is in their reign that a number of great scholars who have written in Arabic were born and became famous. In the history of peoples there were very few dynasties that not only supported science, but also contributed to its formation and development. Such eminent figures as Tahir, Abdullah, Mansour and Ubaidullah, thanks to their numerous works in Arabic, occupied a high niche in the history of this dynasty. The article emphasizes the fact that the Tahirid dynasty were a representative of Persians, but they were forced to engage in scientific and literary activity in Arabic language due to socio-political situation of their time. It

should be said that at the same time this family also contributed to the promotion of Persian literature among ordinary people. It is in their reign that such prominent figures as Mahmoud Varrok and Hanzala Bodhisi appeared.

Key words: Tahirid dynasty, literature, Arabs, Persians,Tajiks, poetry, literature

Сведения об авторе: ***Юсупов Файзуддин*** - Таджикский национальный университет, докторант Ph.D кафедры арабской филологии факультета языков Азии и Европы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр. Рудки 17. E-mail: faizidin88-88@mail.ru. Телефон: **(+992) 907-80-60-40**

Information about the author: ***Yusupov Faizuddin*** - Tajik National University, doctoral student Ph.D of the Department of Arabic Philology of the Faculty of Languages of Asia and Europe. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudki Ave. 17. E-mail: **faizidin88-88@mail.ru.** Tel.: **(+992) 907-80-60-40**

УДК: 491.550+491.550-3

НИГОҲЕ БА БАЪЗЕ АЗ МАСОИЛИ ТАРҶУМА

Алҷуанӣ Султон
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Башар дар марзҳои даҳсолаи дувуми ҳазораи сеюм қарор дорад, ва ин мақтаи замонӣ барои ҳар муҳаққиқе имкон медиҳад то аз баландои он ба раванди зиндагии илмиву фаннии инсонӣ нигоҳ кунад ва дар перомуни ҳар риштае аз донишҳои башарӣ ба натиҷаҳои матлуб бирасад.

Яке аз масъалаҳои буғранҷ ва ҳамешагии зеҳни башарӣ амри тарҷума аст, ки бо вуҷуди он ки аз зуҳураш қарнҳо мегузарад, вале мушкилоту уқдаҳои нокушодааш мисли ин ки тамомшуданӣ нест.

Равшан аст, ки тамаддуну фарҳанги ҳар қавму миллате шомили вижагиҳову омилҳои пуршуморе мебошад, аммо қарор бошад, ки миёни онҳо омили умдаву бартарро ташаххус диҳем, бидуни шак тарҷума дар сархати ин масъала қарор мегирад. Танҳо тавассути баргардону тарҷума аст, ки самараи донишу дастовардҳои илмӣ- пажӯҳишии қавму миллатҳо ба азҳони мардум интиқол меёбанд, яъне муҳимтарин васила барои иртиботи миёни инсонҳо тарҷума маҳсуб мешавад.

Имрӯз ҳеҷ халқу миллатеро наметавон ном бурд, ки аз тарҷума ва хадамоти он истифода накунад. Пешрафту боландагӣ, беҳбуди ҳаёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ, илмиву фарҳангии ҳар миллате вобаста ба сатҳу андозае амри тарҷума мебошад. Тадқиқу пажӯҳишҳо перомуни амри тарҷума ва тарҷумашиносӣ пуршумор аст. Худ мубрамияти мавзӯъ тақозо мекунад, ки ҷузъиёташ ба таври лозим шинохта шавад. Аммо аксари муҳаққиқон дар бистари тарҷума нақши мутарҷим ва дараҷаи омодагии ӯро ниҳоят муҳим мешуморанд [4].

Амри тарҷума ҳамон гуна, ки аз амалия, таҷрубаву озмоишҳо бармеояд, пешорӯйи як мутарҷим талаботи пуршумореро мегузорад. Иқтизои нахустини тарҷума аз мутарҷим шинохту маърифати ҳадафу мақсад, тарафи тарҷума мебошад. Хосса замоне, ки тарҷума ба риштаҳои тахассусӣ, илмӣ-пажӯҳишӣ гиреҳ мехӯрад, зарурати ин амр бештар мегардад. Тарҷумаву интиқоли мафҳуму мақулаҳои илмӣ, тозагиҳои улуми ҷадид, бавижа фановариҳо, донишу омодагии васеъро аз мутарҷим тақозо менамоянд.

Мо дар ин мақола ният дорем ба таври умум дар перомуни вижагиҳои тарҷума, мақулаи тарҷума ва тозагиҳо дар равиши тарҷума ва умури тарҷумонӣ сухан дар миён бигузорем.

Қобили зикр аст, ки ағлаби назарияҳои забоншинохтии тарҷума ҳамчун бахши таркибии тарҷумашиносӣ ба таҳқиқу баррасии вижагиҳои тарҷума аз як забон ба забони дигар ё ба дигар сухан, забони мабдаъ ва забони мақсад, мепардозанд [2, с.5].

Дар ин замина таваҷҷуҳи зиёд ба мутобиқати миёни воҳидҳои мушаххаси забонӣ ва тағйироти мавҷуд дар зимни тарҷума маътуф мегардад. Сифату сатҳи тарҷума дар чунин вазъе бештар ба ҷанбаҳои иҷтимоиву фарҳангӣ ва забонии матн бастагӣ дорад. Матнҳое, ки мавриди корбурд қарор мегиранд матни одӣ нестанд, балки чеҳраи фарҳангӣ, иҷтимоӣ ва таърихиву забонии ду миллатанд. Маҳзи хотири ин мутарҷим зимни тарҷума бояд ин ҷузъиёту нозукиҳоро мадди назар дошта бошад ва барои ҳалли масоил тамоми донишу зарфиятҳоро истифода кунад.

Дар чаҳорчӯби назарияҳои забонии тарҷума масоиле, ки бештар ташаххусу барҷастагӣ доранд ва барои мутарҷим мушкилзоянд ба шарҳи зеранд: масоили забонӣ, забонӣ-равоншинохтӣ, иҷтимоӣ- фарҳангӣ ва ахлоқӣ. Зери мафҳуми масоили забонӣ вижагиҳои сарфиву наҳвӣ, маъношинохтӣ ва сабкии матнҳои забони мабдаъ ва мақсад дар назар аст. Танҳо ҷойи таъкид аст, ки манзур аз тафовутҳои маъноӣ ва услубӣ баррасии онҳо дар сатҳи матн аст, на дар сатҳи забон. Зеро мутарҷим ба матн сару кор дорад, на бо забон ҳамчун низоми хос. Зимни арзёбии масоили забонӣ- равоншинохтӣ тафовутҳое

таҳлилу таҳқиқ мешаванд, ки ба шууру огоҳии робитҳо зимни фаъолияти зеҳнӣ бастагӣ доранд. Ин тафовуту фарқиятҳо ба хусусиятҳои миллии робитаҳо марбут аст. Перомуни ин масоил муҳаққиқон зиёд баҳс кардаанд [1;.2; 3].

Масоили забонӣ, фарҳангиву иҷтимоӣ бошад ба тафовутҳои фарҳангӣ ва маишии қавмиятҳои мухталифзабон ихтисос дорад.

Бар асоси он чи ки зикр шуд, бемаврид нест чанд нуктаеро роҷеъ ба мақсаду ҳадафҳои умури тарҷума баён дорем.

Ногуфта пайдост, ки ҳар тарҷумае, ки аз забони мабдаъ ба забони мақсад дар ҳар заминаву ҳар мавзӯе, ки анҷом мешавад, дорои ҳадафу мақсади хоссе аст.

Аз ҷониби дигар, қобили таъкид аст, ки зарурату эҳтиёҷ ба тарҷума ҳангоме оғоз шуд, ки одамон бо сабаби гуногунии фарҳангу забон ва дигар аносири иҷтимоии худ, дар фаҳму шинохти ҷаҳони андешаву афкору назариёти мардуми ҷомеаҳои дигар эҳсоси аҷзу нотавонӣ карданд. Ин эҳтиёҷ муҷиби зуҳури амри тарҷума шуд, ки бо мурури замон беҳтарин василаи иртиботу пайванд миёни миллатҳо гардид. Албатта, ҳадафу мақосиди тарҷума пуршумор аст, вале муҳимтарини онҳоро метавон ба гунаи зер нақл кард: а) манзурсозии андешаву афкор, назару ақидаҳои мардуми як кишвар барои кишвари дигар; б) фароҳамсозии пули иртибот, фазои тафоҳум миёни одамоне, ки забону фарҳанги мутафовут доранд; в) шинохту маърифати расму русум, ҷаҳоншинохтӣ ва огоҳӣ аз дидгоҳҳо ва ҷаҳоннигарии мардуми ғайр; г) ба даст овардани маълумоту иттилооти лозим аз илму фановарӣ, технологияи навин ва корбурди он дар соҳоти мавриди ниёз; д) ба даст овардани маълумот аз падидаву рухдодҳои таърихӣ ва фарҳангӣ ва пешинаи миллатҳои дигар; е) тавассути тарҷума даст ёфтан ба чигунагии таҷрибаҳои илмӣ, фарҳангиву ҳунарӣ, ҳуқуқиву иқтисодӣ, фаннӣ ва ғайра.

Вобаста ба умқу паҳнои мавзӯъ метавон мақосиду ҳадафҳои дигареро, ки аз табиати матни тарҷума бармеояд, зикр кард. Масъалаи дигаре, ки дар ин росто зикраш зарурӣ ба назар мерасад, мавзӯи сабку шеваи тарҷума аст, ки бештар ба мутарҷим иртибот мегирад.

Қазия аз ин қарор аст, ки ҳар нависандае барои баёни матлаби худ аз доираи хосси вожагон, сохтори вижаи сарфиву наҳвӣ кор мегирад, ки дар маҷмӯъ сабку шеваи баёни ӯро ташкил медиҳанд. Зимнан сабки як нависанда дар як матлаби илмӣ аз сабки як асари ҳунарӣ комилан мутафовит аст. Маҳзи хотири ин, мутарҷимро лозим аст, ки дар аснои тарҷума сабку услуби нависандаи забони мабдаъро муроот кунад. Зеро нависанда барои баёни паёми худ мавзӯи хос ва вижагиҳову ниёзи мухотабони матнро дар назар доштааст. Мутарҷим дар ин маврид, қабл аз ҳама, бояд ҷузъиёти сабки нависанда ва марому мақсади ӯро биёмӯзад, дарк созад.

Ағлаби муҳаққиқони тарҷумашиносӣ бар ин назаранд, ки мутарҷим бояд дар аснои тарҷума ба ду омили асосие, ки зери даст дорад, таваҷҷуҳи хос намояд. Омили нахустин ин маҷмӯи калимаҳову таркиботе ба шумор мераванд, ки дар матн омадаанд. Омили дуюм шинохти тарзи ҳамнишинии онҳо канори якдигар аст.

Тавре ки зикр намудем, мутарҷим бояд сабку шеваи нависандаи забони мабдаъро зимни интиқол нигоҳ дорад, албатта, бо назардошти завқу салиқаи хонандагон. Вале аз сӯйи дигар, барои амалисозии ин амр ӯ метавонад аз ду шева истифода кунад, ки дар адабиёти илмӣ - аз он ҳамчун шеваи тақлиду ҷойгузинӣ ёд шудааст.

Манзур аз ҷойгузинӣ пайдо намудани сабки ҳамсону мушобеҳ дар забони мақсад аст. Мақсад аз тақлид бошад такрори асбобу абзори сабки аслӣ мебошад. Дар амалияи тарҷума бисёр ба чашм мерасад, ки мутарҷимон вобаста ба сатҳи дарку тасаввури мухотабон аз ҳар ду шева истифода кардаанд.

Лозим ба тазаккур аст, ки мутарҷимин аксар бо матн сару кор доранд. Албатта, матнҳо низ аз нигоҳи мавзӯъ ба навъҳои зиёде тақсим мешаванд, ки перомуни гурӯҳбандии онҳо поёнтар сухан хоҳем гуфт. Вале ба андешаи аксари пажӯҳандагон мушкили бузурги як мутарҷим бархӯрд бо матни адабист. «Чорчӯби вазоифи мутарҷим ва сангинии масъулияти вай дар тарҷумаи осори адабӣ, бавижа шеър, мушаххас мегардад» [3, с.171].

Иллат ин аст, ки тарҷумаи як қитъаи адабӣ аз мутарҷим иқтизо дорад, то дар радифи доштани шинохти комил аз ду забон (забони мабдаъ ва мақсад), ҳамчунин бо хусусиятҳои қолабҳои мухталифи адабӣ ва нақшу таъсири адабии онҳо дар ду забон ошно бошад. Ба хотири баргардону тарҷумаи як қитъаи адабӣ бояд нахуст ба миқёсу андозаи маъмулии паёму иртиботи забонӣ такявар бошад ва ҳамзамон мизону абъоди адабии онро низ, ки ба воситаи қолабҳои хосси адабӣ ба сурати унсурҳои занҷирай бар он изофа мешавад, мадди назар дошта бошад. Тарҷумаи матнҳои адабӣ тақозо мекунад, то мутарҷим зеҳни хешро бо донишҳо дар заминаи сабкшиносӣ ва накди адабӣ, анвои адабии забони мабдаъ мусаллаҳ ва нақшу ҷойгоҳи онҳоро, моҳияти таъсири адабиашонро муайян созад. Гузашта аз ин, қолабҳои адабии забони мақсадро, ки дорои нақши иртиботӣ ва таъсири адабии ҳамсон мебошанд, ба ҷойи онҳо қарор диҳад.

Вижагии дигари як матн ё қитъаи адабӣ доштани ороишҳои адабист. Шояд суоле пайдо шавад, ки чаро ороишҳо ё санъатҳои адабӣ дар осори адабӣ ба кор гирифта мешаванд ва истифодаи онҳо чӣ таъсиру нақше дар сухани адабӣ доранд. Маъмултарин посух ин аст, ки баҳрагирӣ аз ҳузури онҳо сабабгори зебоии калом мегардад ва ин амри дар имтидоди замон озмудашуда ба шумор меояд.

Ба ҷуз матнҳои адабӣ анвои дигари матнҳо мавҷуданд, ки аз онҳо метавон бо мафҳуми матнҳои тахассусӣ ёд намуд. (Мисли матнҳои ҳуқуқӣ, тиббӣ, фаннӣ, фалсафӣ, риёзӣ ва ғ.). Вале бояд донист, ки барои тарҷумаи анвои мазкур нукоти муштараке мавҷуд аст, ки маърифати онҳо зарурӣ ба назар мерасад. Нуктаи аслӣ ин аст, ки «мутарҷими мутуни тахассусӣ бояд ба мавзӯи тахассусии матни мавриди тарҷума то ҳудуде тасаллут дошта бошад ва чунин тасаввур нашавад, ки танҳо ошноӣ бо дониши забонӣ метавонад дар ин амри муҳим корсоз ва ёвари вай бошад» [3, с.178].

Масалан, мутарҷиме, ки бо мутуни физикӣ сару кор мегирад, бояд ба донишҳои бунёдӣ ва куллии илми физика ошно бошад. Ё ин ки, мутарҷими матни пизишкиро зарур аст, донишҳои муқаддамотиро дар риштаи тиб фаро бигирад. Муҳаққиқон дар ин замина тасаллут бар мавзӯъро таъкид меварзанд [6, с.296].

Мутарҷим пеш аз он ки ба тарҷумаву баргардони матнҳои тахассусӣ оғоз менамояд, лозим дорад, то теъдоде аз мутуни мавҷуди ин риштаро дар забони мақсад мавриди омӯзиш қарор дода ва аз равишҳои маъмул дар ин забон огоҳ бошад. Нуктаи дигаре, ки диққату таваҷҷуҳи хоссаро тақозо менамояд, пешниҳоди мафҳуму мақулаҳои ихтисосии забон ва фарҳанги мабдаъ дар забони мақсад аст. Зеро «забонҳо бо таваҷҷуҳ ба асли нисбияти забонӣ ва тафовут дар фарҳангҳои марбута аз назари мизони қобилияти баён бо ҳам ҳамгун ва ҳамсон нестанд ва ин амр мавқеи барои мутарҷим мушкилофарин аст, ки мизони қобилияти баёни забони мақсад камтар аз забони мабдаъ бошад ва ба иборати дигар матни забони мабдаъ дорои мафоҳиме бошад, ки забони мақсад фоқиди вожаҳое барои баёни он мафоҳим аст» [3, с.178].

Ногуфта намонад, ки барои афзоишу густариши зарфияту қобилиятҳои забони мақсад мутарҷим тарзу шеваҳои дигареро дар ихтиёр дорад. Яке аз чунин шеваҳо баҳрагирӣ аз имконоти мавҷуд дар забони мақсад барои баёни мафҳумҳои махсуси забони мабдаъ аст. Шеваи дигар иборат аз интиқоли таркиботи забони мабдаъ ба забони мақсад аст. Ин шева, махсусан, зимни тарҷумаи мутуни сиёсӣ корбурди фаровон дорад. Ва ниҳоят роҳи дигари бурунрафт аз ин мушкил ба орият гирифтани калимоти тахассусии забону фарҳанги забони мабдаъ тавассути забони мақсад аст.

Ҷойи таъкид аст, ки ҳар як аз шеваву усулҳои ёдшуда пешорӯйи мутарҷим уҳдадориву масъулият ва талаботи вижаро мегузорад. Масалан, бар мабнои шеваи нахустин ҳангоме, ки мафҳуму истилоҳоти забони мабдаъ барои ҳомилони забони мақсад ноошно бошанд, ё ибороту таркиботе, ки мутарҷим мехоҳад дар баробари мафҳумҳои забони мабдаъ ба кор бибарад, дар забони мақсад маъмул набошанд, мутарҷим бояд бо назардошти хусусиятҳои мафҳумҳои мавриди назар ва моҳияту сиришти онҳо асли вожаи забони мабдаъро дар зернавис биёрад ва маънои онро ба хонанда ошно созад.

Мавзӯи дигаре, ки зимни тарҷумаи матнҳои тахассусӣ бояд ба он диққати зиёд мабзул гардад, таҳия ва танзими луғатномаи мухтасаре мебошад, ки дар охири кор баъд аз анҷоми тарҷума замима мегардад.

Пас аз зикри нукоту аҳкоми муштарак дар иртибот бо тарҷумаи матнҳои тахассусӣ ба таври мухтасар ба шохисҳо ва барҷастагиҳои бархе аз мутуни тахассусӣ ё риштаӣ мепардозем. Бо назардошти ин ки мавзӯи таҳқиқи мо вижагиҳои тарҷумаи мутуни сиёсӣ мебошад ва ин мавзӯъ бештар дар матбуот бозтоби худро пайдо менамояд, нигоҳе кӯтоҳ ба мухтассоти мутуни матбуотӣ меандозем.

Зикр шуд, ки ҳар бахше аз мутуни тахассусӣ ҷанбаҳои хоссе дорад ва аснои тарҷума зарур аст, қабл аз ҳама, он ҷанбаҳо шинохта шаванд, то амри тарҷума ба наҳви матлуб анҷом гирад. Нахустин масъалае, ки зимни тарҷумаи матнҳои матбуоти мавриди таваҷҷуҳи мутарҷим бояд бошад, унвони мақолот, истилоҳоти матбуотӣ ва шеваи баёни матбуотӣ ба шумор меояд. Гап дар ин аст, ки унвонҳои матбуотӣ аз низоми сохтории хоссе бархӯрдоранд ва ба сифати фишурдаи матолиби матни мавриди назар амал мекунанд. Унвонҳои матбуотӣ аз нигоҳи вожагонӣ низ ҷалби назар мекунанд. Дар баробари маънирасонӣ, метавонанд нақши таблиғотӣ низ дошта бошанд.

Шинохту маърифати истилоҳоти вижаи матбуотӣ ҳам дар амри тарҷума ниҳоят муҳим аст. Гап дар ин аст, ки дар як рӯзнома ё маҷалла мақолоти пуршуморе дар бораи сиёсат, равобити байналмилалӣ, ҷанг, варзиш ва ғ. мунташир мегардад. Ҳамаи ин мавзӯот дар навбати худ шомили истилоҳоти хоссанд, ки ошноии онҳо барои тарҷумаи дақиқ ниҳоят корсоз аст.

Чи тавре ки дида мешавад, ҳар матне шохисҳо, хасисаҳои вижае дорад, ки коргирӣ аз онҳо зимни тарҷума аз як забон ба забони дигар ниҳоят муҳимму судманданд.

Бидуни омӯзишу фарогирии ин ҷанбаҳо мутарҷим ва дар маҷмӯъ амри тарҷума равнақи чашмгир нахоҳад дошт.

А Д А Б И Ё Т

1. Каззозӣ Мирҷалолиддин. Тарҷумонӣ ва тарзабонӣ. Кундукове дар ҳунари тарҷума. Монография. – Чопи аввал. - Теҳрон, 1380. – 184 с.
2. Сафарзода Тоҳира. Усул ва мабонии тарҷума. Монография. – Теҳрон:Нашри Ҳамроҳ, 1380. – 205 с.
3. Соидӣ Козим Лутфалипур. Даромаде ба усул ва равиши тарҷума. – Теҳрон, 1385. – 186 с.
4. Робенсон Давглас. Мутарҷим шудан. Монография /Д. Робенсон. – Теҳрон: «Маркази нашри донишгоҳӣ», 1380. – 486 с.
5. Ҳаққонӣ Нодир. Назарҳо ва назарияҳои тарҷума. Монография. – Теҳрон: Муассисаи интишороти «Амири Кабир», 1386. – 254 с.
6. Ҷонзода Алӣ. Воситаи таълимӣ, Фанни тарҷума аз дидгоҳи соҳибназарон ва устодони тарҷума. – Теҳрон: Интишороти «Ҷонзода», 1385. – 448 с.

НИГОҲЕ БА БАЪЗЕ АЗ МАСОИЛИ ТАРҶУМА

Мақолаи мазкур ба таҳлилу арзёбии баъзе аз масъалаҳои тарҷума, низоми тарҳи масъалаи таҳқиқи тарҷума, вазифаҳои мутарҷим ва таъйини вижагиҳои мутуни илмӣ ва адабӣ зимни фаъолияти тарҷумонӣ бахшида шудааст. Маълум аст, ки тарҷума аз як забон ба забони дигар, ба таври умум сохтани матнест, ки аз нигоҳи мазмуну муҳтаво ва шеваи баёни забонӣ ба матни аввали баробарӣ дорад. Аз ҷониби дигар, ҳар матн шомили вижагиҳои забонӣ, таърихию фарҳангӣ ва илмӣ мебошад. Ин амр пешорӯйи тарҷумон масъулияти бузург мегузорад ва аз ӯ омодагии лозимро тақозо менамояд. Бад-ин манзур тарҷума таҳлили амиқи даврони таърихӣ, арзишҳои фарҳангӣ, таносуби воқеиятҳо ва баррасии ҳамаҷонибаи матнро тақозо мекунад. Қобили зикр аст, ки тарҷумон танҳо аз уҳдаи ин кор барнамеояд. Маҳзи хотири ин вазифаи ӯ интиқоли дақиқи сабки мавҷуд аст. Азбаски тарҷума падидаи иҷтимоӣ ба шумор ва агар дар фарҳанги мақсад муодили он мавҷуд нест, пас тарҷумаи қобили қабул ҳам наметавонад мавҷуд бошад. Дар ин маврид, аз шарҳу тафсир ва дигар воситаҳои таъсиргузор истифода мешавад. Вазифаи тарҷумон ва тарҷума иборат аст аз сохтани матне, ки мабнӣ бар муодилҳои матнӣ бошад, на забонӣ. Дар мақола ҳамчунин анвои матнҳои мавҷуд монанди илмӣ-риштаӣ ва адабӣ таҳлил шуданд.

Калидвожаҳо: тарҷума, тарҷумон, матн, масоили таҷума, фарҳанг, вижагӣ, таҳлил.

ВЗГЛЯД НА НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА

Данная статья посвящена анализу некоторых проблем перевода, системному подходу при изучении перевода, задач переводчика и определении особенности научных отраслевых и литературных текстов при переводческой деятельности. Известно, что перевод с одного естественного языка на другой является процессом создания некоторого текста, эквивалентного по содержанию и способам языкового выражения тексту исходному. С другой стороны, каждый текст содержит специфические языковые, историко - культурные и научные особенности. Это возлагает на переводчика большую ответственность и требует достаточную подготовленность. Перевод в этом смысле требует углубленного анализа исторической эпохи, культурных ценностей, соотношения реалий, всестороннего анализа текста. Следует отметить, что переводчик один такую проблему решить не может. Поэтому в его задачи входит точная передача стиля. Перевод в этом понимании есть явление социальное, и если в культуре нет соответствия, то нет и собственно перевода как такового, а требуется истолкование, объяснение, применение других средств воздействия на читателя. Поэтому задача переводчика и перевода состоит в создании текста, построенного на текстовых, а не на языковых эквивалентах. В статье также рассмотрены разновидности существующих текстов как научно – отраслевых, так и литературных.

Ключевые слова: перевод, переводчик, текст, проблемы перевода, культура, специфика, анализ.

A LOOK AT SOME TRANSLATION PROBLEMS

The article analysis some problems of translation, the system approach in the study of translation, the task and the translator and the determination of the peculiarity of scientific fiction and literary texts in the translation activity. It is known that translation from one natural language to another can be a process of creating some text that is equivalent in content and methods of linguistic expression to the original text. On the other hand, each text contains specific linguistic, historical, cultural and scientific features. This places great responsibility on the translator and requires sufficient preparedness. Translation in this sense requires in-depth analysis of the historical era, cultural values, the correlation of realities, and comprehensive analysis of the text. Also It should be noted that an interpreter cannot solve such a problem. Therefore, his task is to accurately convey the style. Translation in this sense is a social phenomenon, and if in culture there is no correspondence, then there is actually no translation as such, but an interpretation, explanation, and other means of influencing the reader are required. Therefore, the task of an interpreter and translation is to create a text based on text, and not on language equivalents. The article also considers the varieties of existing texts, both scientific and sectoral and literary.

Key words: translation, interpreter, text, translation problems, culture, specificity, analysis.

Сведения об авторе: ***Алджуани Султон*** - Таджикский национальный университет, докторант Ph.D кафедры иранской филолгии факультета языков Азии и Европы. Адрес: 734025, Республика Таджикистан. г. Душанбе, пр. Рудаки 17. E-mail: **TYT9966@HOT** mail.com Телефон: (+992) **908-11-81-30**

Information about the author: ***Aljuani Sulton*** - Tajik National University, doctoral student Ph.D of the Department of Iranian Philology of the Faculty of Languages of Asia and Europe. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 17. E-mail: **TYT9966@HOTmail.com.** Tel.: **(+992) 908-11-81-30**

УДК: 891.550-1 (575.3)

СИМОИ МОДАР ДАР «ШОҲНОМА»-И ФИРДАВСӢ ВА «ХАМСА»-И НИЗОМӢ

Аҳророва Г.
Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон

Дар адабиёти форсу тоҷик, чи манзуму чи мансур мутаваҷҷеҳ мешавем, ки нависандагону шоирон аз зан-модар ба некӣ ёд намудаанд. Дар «Қуръони маҷид» низ модар чун сарчашмаи ҳастӣ ситоиш мешавад ва эҳтироми вай аз қонунияти асосии ин китоб аст. Волидайн, бахусус модарро эҳтиром кардан талаби Худованд низ буда, нофармонӣ ба онҳо гуноҳест афвнопазир.

Дар «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ ва «Хамса»-и Низомӣ ба тасвири симои модар диққати махсус дода шуда, ғолибан ӯ ҳамчун тарбиятгари фарзанд, ҳифзкунандаи ҷони ӯ, насиҳатгару роҳнамо нишон дода шудааст. Ҳакими Тӯс ба модар ва эҳтироми вай диққати махсус дода, тасвири далериву шуҷоати ӯ аз масоили асосӣ ба шумор меравад. Дар ин асар модар-ҳомии ҷони фарзанд, муборизи пойдории ишқи ӯ, тавлидкунандаи паҳлавонони номӣ, насиҳатгар ва барпокунандаи сулҳу амният тасвир шудааст. Донишманди эронӣ Зайнаби Яздонӣ ба мавқеъ ва мақоми бадеии зан дар адабиёт ва фарҳанги форсӣ назар карда, аз ҷумла қайд мекунад, ки «…дар китоби «Шоҳнома» чеҳраҳои занон равшан ва пок аст, саршор аз фидокориву гузашт, пур аз панду насиҳат» [3, с.50].

Зимни мубоҳиса оид ба симои модар дар «Шоҳнома» ба нуктаҳои зерин мутаваҷҷеҳ мешавем:

- модар чун муҳофизи ҷони фарзанд баҳри осоиши мардум;
- модар ва кӯшиши ӯ баҳри хушбахтии фарзанд;
- модар ва сӯзиши ботини ӯ аз марги фарзанд;
- модар- офаранда ва тарбиятгари инсони комил;
- модар- шахси бохирад ва ҳомии сулҳ.

Фаронак, Синдухт, Рудоба, Таҳмина, Ҷарира, Фарангис, Катоюн, Равшанак, модари Искандар, модари Сиёвуш аз занони машҳуру шинохтаи «Шоҳнома» мебошанд, ки бо рафтору кирдори худ намунаи ибратанд.

Фаронак аз занони барҷастаи асар аст, ки бо Отибин издивоҷ мекунад ва ҳосили ин издивоҷ писаре аст бо номи Фаридун. Ӯ аз модаронест, ки ҷаҳони пур аз бедодро нобуд кард ва оромию сулҳро пойдор намуд. Тавассути симои Фаронак Фирдавсӣ инсонеро тасвир кардааст, ки офарандаи паҳлавони номист ва аз тасвири чеҳраи ӯ назари некбинонаи шоир нисбати занону духтарон аён гаштааст. Яъне Фаронак фарзанди худро аз душман ҳифз кард ва паҳлавонеро ба воя расонид, ки баҳри манфиату осоиши халқ бар зидди Заҳҳок бархост. Фирдавсӣ ӯро ҳамчун маҳсули замони зулм ва беадолатии Заҳҳок дар таҳлука ва ташвиши рӯзгор, муборизи фаъол баҳри оромиву осоиштагии халқ тасвир кардааст ва инсони офаридаи Фаронак бархӯрдор аз фарри шоҳист:

Зане буд ороиши рӯзгор,
Дарахте к-аз ӯ фарри шоҳӣ ба бор[1, Ҷ.I, с.89].

Синдухт-ҳамсари Меҳроби Кобулӣ, нахустин шаҳбонуи «Шоҳнома» аст. Омезиши хирадмандиву виқор бо хислатҳои модарона шахсияти ин занро шоёни таҳсин гардонидааст. Ӯ дар ниҳояти зиракиву кордонӣ Рудобаро бо Зол ба мақсад расонид. Зане аст бархӯрдор аз тавоноӣ дар ризоияти шавҳари саркашу оташмизоҷи хеш. Вай шаҳбонуи устувор, модари сазовору ҳамсари вафодор буда, аз шумори занонест, ки дар зиндагиаш нуқтаи сиёҳе намебинем.

Ба Рудоба гуфт: «Эй гаронмоя моҳ,
Чаро баргузидӣ ту бар рой чоҳ.
Чӣ монд аз наку доштан дар ҷаҳон,
Ки нанмудамат ошкору ниҳон?
Ситамгар чаро гаштӣ, эй моҳрӯй?!
Ҳама розҳо пеши модар бигӯй![1, Ҷ.I, с.292].

Меҳроб чун қиссаи ишқи Рудобаро бо Золи Зар бишнид, чун шер ғуррон гашт, даст бар шамшер зад ва хурӯшид, ки чаро духтари худро вақти тавлид шуданаш зинда монд:

Ҳаме гуфт: «Чун духтар омад падид,
Бибоистамаш дарзамон сар бурид.
Накуштам, нарафтам ба роҳи ниё,
Кунун сохт бар ман чунин кимиё[1, Ҷ.I, с.298].

Аммо Фирдавсӣ ин ақидаи Меҳробро нисбати духтараш маҳкум намуда, дар симои Синдухт ақлу хиради зан ва побанд набудани ӯро ба ҷаҳлу ҷоҳилии замон таъкид кардааст:

Чунин гуфт Синдухт, к-«Эй паҳлавон,
Аз ин дар магардон ба хира забон…» [1, Ҷ.I, с.299].

Аз гуфтори боақлонаи завҷаи хеш Меҳроб фикри худро тағйир медиҳад ва шукри он мекунад, ки Худованди бахшоянда ӯро ба чунин фарзанд муносиб дидааст. Шоир дар ташаккул ва такомули хислати қаҳрамонони асар-шоҳон, паҳлавонон ва давлатдорон хиради занро дар мадди назар гузошта, ӯро чун инсони ботадбиру рой арзёбӣ кардааст:

Яке чора овард аз дил ба ҷой,
Ки буд жарфбин ӯ ба тадбиру рой [1, Ҷ.I, с.324].

Аз ин лиҳоз, дар симои Синдухт шоир занеро тасвир мекунад, ки бо хирад ва ақлу идрок тавонист шавҳари ба ғазабомадаи худро аз ақидаи пешгирифтааш баргардонад, дар дили ӯ нисбати фарзандаш меҳр пайдо карда, тавассути ин амалиёт духтарашро ба мурод бирасонад. Яъне Синдухт аз ҷумлаи модароне аст, ки баҳри хушбахтиву осоиши фарзанд кӯшиши зиёд дорад.

Нуктаи муҳимме, ки симои Таҳминаро аз дигар занони асар фарқ мегузорад, он аст, ки ӯ бо хислатҳои фардии худ бештар чун модар зуҳур намудааст. Дар боби «Огаҳӣ ёфтани модар аз кушта шудани Сӯҳроб» шоир симои Таҳминаро хеле мушаххас офаридааст:

Ба модар хабар шуд, ки Сӯҳроби гурд,
Ба теғи падар хаста ғашту бимурд.
Бизад чангу бидрид пероҳанаш,
Дурахшон шуд он лаъли зебо танаш [1, Ҷ.II, с.310].

Таҳмина шахсияти асотирист ва зимни тафсири ин вожа оварда мешавад: «Таҳмина номи духтари шоҳи Самангон, ҳамсари Рустам ва модари Сӯҳроб буд, ки бар ғасби иттифоқ ба ҳамсарии Рустам даромад…» [4, с.149]. Фирдавсӣ дар симои Таҳмина модари аламзадаеро, ки аз бедодиҳои замон фарзандаш бо дасти падар кушта шуд, ба тасвир оварда, дар ботини ин зан кину адоватро нисбати бесарусомониҳои давр бедор месозад.

Дигар аз симои занон, ки ба авлоди поки шоҳ Офаридун мутааллиқ аст, модари Сиёвуш мебошад. Модари Сиёвуш низ аз занони порсои ҳамосаи Эрон аст. Ӯ аз хонадони Гарсеваз ва аз нажоди Фаридун аст.

Ба беша яке хубрух ёфтанд,
Пур аз ханда лаб ҳарду биштофтанд.
Ба дидори ӯ дар замона набуд,
Зи хубӣ бар ӯ-бар баҳона набуд [1, Ҷ.III, с.7].

Аз ин духтари моҳпайкар инсони комил ва паҳлавони замон Сиёвуш ба дунё меояд. Сиёвуш аз модаре ба дунё омад, ки порсо асту аз нажоди пок ва аз назари шоир, тавлиди инсон ба наслу нажод вобастагии пурра дорад. Бинобар ин он ҷое, ки Ҳакими Тӯс аз покии занон сухан мегӯяд, ба асолати эшон ва нажоди онон ишора мекунад. Донишманди Эрон Аҳмади Ранҷбар зимни тадқиқи ин масоил чунин мегӯяд: «Дар амри издивоҷ бояд ба сифоту ахлоқи духтар таваҷҷуҳ намуд ва ҳамчунин масъалаи ирсро наметавон нодида гирифт, яъне духтар хостан аз хонаводаҳои асил ва боиззату шараф мавриди назари Фирдавсӣ аст ва бо таваҷҷӯҳ ба масъалае, ки дар ислом матраҳ аст, дар издивоҷ асолати афрод бояд мадди назар бошад» [2, с.178]. Аз ин лиҳоз, муҳимтарин фазилати инсони комилро шоир дар аслу насаби покиза ва аз хонаводаи бузург будан дидааст:

Занеро зи тухми бузургон бихост,
Ҳаме хештан дошт бо хок рост [1, Ҷ.VI, с.469].

Дар симои Қайдофа Фирдавсӣ модари ғамхору дӯстдори фарзанд ва зани бохирадро тасвир кардааст. Ӯ на танҳо тарбиятгари фарзанд, балки панддиҳандаи шоҳону давлатдорон низ мебошад. Қайдофа дар суҳбат бо Искандар сабаби ба асирӣ афтодани фарзанди худ Тайнушро натиҷаи ба суханони модар гӯш надодан медонад ва ҷавононро ба шунидани панду андарзи бузургон ҳидоят менамояд. Модар аз фарзанде, ки ба суханони ӯ гӯш надодааст, ғамгин аст, на аз душман, ки ӯро ба асирӣ гирифтааст. Искандар ба ақлу хирад, тадбирҷӯии Қайдофа таҳсин хонда, ӯро чун инсони соҳибхирад ва бинодилу ройзан парастиш менамояд ва ба хотири ин фарзандашро аз банд раҳо месозад:

Ба Қайдофа гӯй, эй ҳушивор зан,
Ҷаҳондору бинодилу ройзан.
Бидорам вафои ту то зиндаам,
Равонро ба меҳри ту огандаам [1, Ҷ.VII, с.95].

Фирдавсӣ дар шахсияти Қайдофа занеро тасвир карда, ки бо ақлу заковат ва панду андарзи модарона тавонист фарзандро аз теғи душман эмин дорад. Танҳо донишу ҳуш ва

озодандешиву некманишии ин зан буд, ки ҷаҳондоре чун Искандар зери пояш сар фуруд овард.

Ҳамин тавр, Ҳакими Тӯс дар намунаи ин чанд қаҳрамони асар ақлу хиради зан, кордонии ӯро пеши назар гузошта, рӯҳияти зан-модарро то андозае омехта, ки аз душвортарин муаммоҳо ба осонӣ раҳоӣ меёбад. Шоир ба иродаи мустаҳками модарон ва умуман инсонҳои соҳибхирад ишора карда, ташаккули шахсияти инсонро дар омезиши ақлу хирад ва маҳорату истеъдод таъкид месозад. Модарони офаридаи ӯ шахсони мушфиқу меҳрубон ҳастанд, ки аз нокомиҳои фарзандон месӯзанд, нисбати тақдири фарзанди худ бетараф нестанд. Ин ҷо метавон аз модари Рудоба ёдовар шуд, ки тавонист бо ақлу хиради хеш духтарашро ба мақсад бирасонад ва бо Зол хонадор кунад. Яъне дар нигориши шоир Синдухт зани борою тадбир аст ва дар ҷомеаи онрӯзаи падарсолорӣ тасвир кардани ҷуръату мардонагии зан аз пойбанди ҷаҳлу ҷоҳилияти замони худ набудани Фирдавсӣ дарак медиҳад.

Ҳаким Низомӣ низ ҳангоми офариниши симои модар, баҳри эҳтироми зан ва расиданаш ба ҷойгоҳи воқеӣ дар ҷомеа талош менамояд. Зан ва модар шахсиятҳои муқаддас ҳисоб шуда, мавриди ситоиш қарор гирифтаанд. Симои модар, махсусан дар достони «Лайлӣ ва Маҷнун», равшану возеҳ аст. Модари Маҷнун ва модари Лайлӣ чун шахсони мушфиқ нисбати фарзандон нигошта шудаанд. Он оҳу нолае, ки модари Маҷнун вақти дидани писар дар ҳоли харобӣ мекунад, ҳиссиёте аст, ки аз меҳри бузургу беқиёси зан-модар дарак медиҳад:

Модар чу зи дур дар писар дид,
Алмоси шикаста дар ҷигар дид.
Дид он гули сурх зард гашта,
В-он оина зангх (в)ард гашта [5, с.221].

Модари Маҷнун чун ҳамаи модарон баҳри дифои тани ҷигарбандаш мекӯшад, ӯро аз хатари роҳи пешгирифтааш огоҳ месозад, барои насиҳати ӯ мекӯшад. Модари Лайлӣ низ аз ҳолати рӯҳии духтараш дар азоб аст, зеро Лайлӣ аз ишқи Маҷнун месӯзад. Модар дар ҳасрати фарзанд дареғ мехӯрад, аммо собир аст:

Бар ҳасрати ӯ дареғ мех(в)ард,
Мехӯрд дареғу сабр мекард [5, с.121].

Модар духтарашро бо либоси арӯсӣ оро медиҳад, аммо ин ду дилдода ба мурод намерасанд. Лайлӣ дар дасти модар бо орзую умед ҷон медиҳад:

Он навҳа, ки хун шавад бад-ӯ санг,
Мекард бар он ақиқи гулранг [5, с.254].

Андарзи шаҳбонуи мулки Андалус-Маҳинбону дар достони «Хусрав ва Ширин» то ҳадде аст, ки аз эҳсосу дилбастагии бемисл дарак медиҳад. Хусрав ва Ширин гарчи қаҳрамонони аслии асар ҳастанд, вале Низомӣ кӯшидааст, ки тазоди қиёфии мавҷуд дар миёни ин ду тимсолро ба тарзи барҷаста намоён созад. Мо ба зудӣ дармеёбем, ки Ширин дар кори хеш нодида ва ношинохта ошиқи Хусрав шуда буд ва роҳи саҳву хато пеш гирифтааст. Хусрав бо вуҷуди ҳамаи бартариҳое, ки дошт, дарвоқеъ шоистаи муҳаббати поку самимии Ширин набуд. Насиҳати модаронаи Маҳинбону ӯро аз хоби ғафлат бедор мекунад. Маҳинбону хотирнишон месозад, ки Хусрав шоҳзодаи ҷавон ва бетаҷриба асту «паси мардон шудан мардӣ набошад».

Модари Искандар низ аз занони хирадманди достонҳои Низомӣ аст. Чун аз марги фарзанд огаҳӣ ёфт, «хун хӯрду хун мегирист». Вале аз савганди ҷигарбандаш ёд кард ва баҳри хушнудии ҷони ӯ паймонашро нигаҳ дошт.

Низомӣ симои модари Лайлиро дигаргуна дидааст. Модаре, ки ӯ офаридааст, муборизи фаъол нест. Ин модар аз бахти фарзандаш месӯзад ва аз марги ӯ рӯю мӯй меканад, аммо баҳри амалӣ шудани орзуи вай боҷуръат нест. Маҳинбону бештар чун модари муборизу фаъол намоён гардидааст. Миёни рафтори Маҳинбону бо Ширини ошиқшудаи сар дар пойи маъшуқ ниҳода ва рафтори модари Лайлӣ бо духтари маъсум, ки дар овони хурдсолӣ нигоҳаш ба чашмони лабрез аз таманнои Маҷнун афтодааст, тафовуте ошкор аст. Дар ин раҳгузар на инро метавон маломат кард ва на онро, ки ҳар як парвардаи ҷомеаи хешанд, тарзи бархӯрдашон аз масоили ногузири муҳити зиндагӣ ва суннатҳои қавмӣ гуногун аст.

Тааммули андак дар тасвири симои зоҳирӣ ва ҷаҳони ботинии занону духтарон ва модар дар «Шоҳнома»-ву «Хамса» ба бардоште мерасонад, ки Ҳакими Тӯс ва пири Ганҷа дар ин замина маҳорати беандозае нишон дода, фазоилу арҷмандии ҷинси латифро ситоиш кардаанд. Ба истиснои чанд маврид мо бештар бо занони некуманишу поксиришт бармехӯрем, ки аз арҷгузории Абулқосими Фирдавсӣ ва Низомии Ганҷавӣ ба шахсияти занон, бахусус модарон, дарак медиҳанд. Муҳтавои «Шоҳнома» ва «Хамса»-ро ҳимояти додгариву хирад, мардиву покӣ, ростиву накуорӣ, ватандӯстиву миллатпарварӣ дар пайванди ногусастанӣ дар бар гирифтаанд ва занону духтарон дар ҳалли ин масоил

ҳиссагузории беш доранд. Фирдавсиву Низомӣ дар осори гаронбаҳои худ аз хусусияти неки занон изҳори андеша намуда, ин тоифаи инсонро чун мазҳари зебоиву муҳассанот ва тасвирофаринӣ нишон додаанд. Дар осори гаронбаҳои ин ду шоир занон намояндагони табақаҳои гуногуни ҷомеа буда, зимни тасвири чеҳраву хислату рафтор байни онҳо тафовуте ҳис намешавад. Зеро занони табақаи поён низ бодонишу хирад ва ҳунарманду зебо ба қалам омадаанд. Фирдавсӣ ва аз пайи ӯ Низомӣ муваффақ шудаанд, ки силсилаи образҳои занони поктинатро бо сифатҳои беҳтарини модар, ҳамсар, дилбар ба риштаи тасвир кашанд ва дар зимн нигоҳи худро ба ҷойгоҳи зан дар ҷомеа, нақши ӯро дар бақои оила ва хушбахтии оилавӣ, саҳми ӯро дар тавлид ва тарбияи фарзанди шоиста ошкор намоянд. Умумияти нигоҳи Фирдавсӣ ва Низомӣ дар он низ зоҳир мешавад, ки ҳарду шахсияти модаронро чун офаранда ва тарбиятгари инсон, муҳофизи ҷони фарзанд, инсони фидокор ва мубориз сутуда, ба оини шавҳардории занон эътибори махсус додаанд ва дар миёни сифатҳои беҳтарини занон хираду заковат, далериву шуҷоат, муҳаббату садоқатро ном бурдаанд. Ормони ҳамешагии ин ҳарду ҳиҷобдории зан аст, ки мурод аз он, пеш аз ҳама, ҳиҷоби ботинӣ- шарму иффат ва покизагии сират мебошад. Занҳо дар «Шоҳнома» ва «Хамса» ҳақиру нотавон набуда, балки ғолибан фармонравову пешбар, муборизу фаъол, ҳунарманду маҳфилоро ҳастанд.

Ҳарчанд ин ҳакимон дар замони зулмпарвари асримиёнагӣ зиндагӣ кардаанд, аз эҷоди онҳо маълум мешавад, ки пурра таҳти таъсири истибдоди давр набуда, симои занро ба ин вачҳ арзёбӣ кардаанд. Одоби шавҳардорӣ, шарму озарм, диловарию шуҷоат, ширингуфториву хушсуханӣ, тарбияи фарзанди комил беҳтарин сифоти зани порсо аст ва инсонҳои офаридаи шоирон аз ин ҷиҳат бархӯрдоранд. Ин занон бо мардон баробар дар ҳамаи зинаҳо ҳастанд ва байни онҳо ихтилоф мавҷуд нест.

А Д А Б И Ё Т

1. Абулқосими Фирдавсӣ. Шоҳнома. Дар 9 ҷилд. - Душанбе: Адиб, 1987-1991.
2. Аҳмади Ранҷбар. Ҷозибаҳои фикрии Фирдавсӣ. - Теҳрон: Муассисаи интишороти Амири Кабир, 1379. - 464 с.
3. Зайнаби Яздонӣ. Зан дар шеъри форсӣ (Дирӯз-имрӯз). - Теҳрон: Фирдавс, 1378. - 522 с.
4. Зан дар рӯзномаи «Зан». (Маҷмӯаи мақолоти мунташиршуда дар рӯзномаи «Зан»). - Теҳрон, 1378. – 662 с.
5. Низомии Ганҷавӣ. Куллиёт. Ҷилди 2. Лайлӣ ва Маҷнун; ба чоп тайёркунанда, муаллифи сарсухан ва мураттиби луғату тавзеҳот А. Афсаҳзод. – Душанбе: Ирфон, 1982. - 368 с.

СИМОИ МОДАР ДАР «ШОҲНОМА»-И ФИРДАВСӢ ВА «ХАМСА»-И НИЗОМӢ

Мақолаи мазкур ба баррасии симои модар модар дар «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ ва «Хамса»-и Ҳаким Низомӣ бахшида шудааст. Дар «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ ва «Хамса»-и Низомӣ ба тасвири симои модар диққати махсус дода шуда, ғолибан ӯ ҳамчун тарбиятгари фарзанд, ҳифзкунандаи ҷони ӯ, насиҳатгару роҳнамо нишон дода шудааст. Ҳакими Тӯс ба модар ва эҳтироми вай диққати махсус дода, тасвири далериву шуҷоати ӯ аз масоили асосӣ ба шумор меравад. Дар ин асар модар-ҳомии ҷони фарзанд, муборизи пойдории ишқи ӯ, тавлидкунандаи паҳлавонони номӣ, насиҳатгар ва барпокунандаи сулҳу амният тасвир шудааст. Ҳамин тавр, Ҳакими Тӯс дар намунаи ин чанд қаҳрамони асар ақлу хираду зан, кордонии ӯро пеши назар гузошта, рӯҳияти зан-модарро то андозае омехта, ки аз душвортарин муаммоҳо ба осонӣ раҳоӣ меёбад. Шоир ба иродаи мустаҳками модарон ва умуман инсонҳои соҳибхирад ишора карда, ташаккули шахсияти инсонро дар омезиши ақлу хирад ва маҳорату истеъдод таъкид месозад. Ҳаким Низомӣ низ ҳангоми офариниши симои модар, баҳри эҳтироми зан ва расиданаш ба ҷойгоҳи воқеӣ дар ҷомеа талош менамояд. Зан ва модар шахсиятҳои муқаддас ҳисоб шуда, мавриди ситоиш қарор гирифтаанд. Симои модар, махсусан дар достони «Лайлӣ ва Маҷнун», равшану возеҳ аст. Модари Маҷнун ва модари Лайлӣ чун шахсони мушфиқ нисбати фарзандон нигошта шудаанд.

Калидвожаҳо: «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ, «Хамса»-и Ҳаким Низомӣ, тасвири симои модар, ақлу хиради зан, кордонӣ, ташаккули шахсияти инсон, офариниши симои модар,эҳтироми зан.

ОБРАЗ МАТЕРИ В «ШАХНАМЕ» ФИРДОУСИ И «ХАМСА» НИЗАМИ

Данная статья посвящена рассмотрению образа женщины в произведениях «Шахнаме» Абулькасыма Фирдоуси и «Хамса» Хакима Низами. В «Шахнаме» Абулькасыма Фирдоуси и «Хамса» Хакима Низами изображению образа матери уделяется особое внимание и она показана в них как воспитатель детей, хранитель его жизни, добрый и мудрый наставник. Хаким Туси обращает особое внимание на образ матери и уважение к ней, изображение ее смелости и решительности считается главной задачей. В данном произведении мать – защитник жизни своего ребёнка, борец за устойчивость его любви, дающий жизнь великим героям, наставник и созидатель мира и спокойствия на земле. Таким образом, Хаким Туси на примере гериoнь своего произведения воспевает женскую мудрость, ее предприимчивость, ее наилучшие качества в нахождении лучших решений при выходе из трудных и порой неразрешимых проблем. Поэт указывая на твердую волю матерей и вообще мудрых людей, подчеркивает формирование личности человека в смешении ума и мудрости, умения и таланта. Хаким Низами также при создании образа матери предпринимает все попытки, чтобы показать величие женщины – матери и достижения ею своего истинно заслуживаемого пьедестала. Женщина и Мать считаются священными личностями и заслуживают высшей степени поддержки и уважения. Образ матери особенно в поэме «Лейли и Меджнун» очень отчётлив и очевиден. Матери Лейли и Меджнуна показаны как самые добрые и нежные по отношению к своим детям.

Ключевые слова: «Шахнаме» Абулькасыма Фирдоуси, «Хамса» Хакима Низами, изображение образа матери, ум и , мудрость женщины, предприимчивость, формирование личности человека, создание образа матери, уважение к женщине.

MOTHER'S IMAGE IN THE SHAHNAMA OF FIRDOUSI AND HAMSA NIZAMI

This article is devoted to the consideration of the image of a woman in the works of Shahnameh Abulkasym Firdousi and Hamsa by Hakim Nizami. In "Shakhname" Abulkasym Firdousi and "Khamsa" Hakim Nizami, the image of the mother is given special attention and she is shown in them as a teacher of children, the keeper of his life, a kind and wise mentor. Hakim Tusi pays special attention to the image of the mother and respect for her, an image of her courage and determination is considered the main task. In this work, the mother is the protector of the life of her child, a fighter for the stability of his love, giving life to great heroes, a mentor and creator of peace and tranquility on earth. Thus, Hakim Tusi, using the example of the heron of her work, glorifies women's wisdom, her entrepreneurial spirit, her best qualities in finding the best solutions when emerging from difficult and sometimes insoluble problems. Poet pointing to the strong will of mothers and generally wise people, emphasizes the formation of a person's personality in the confusion of the mind and wisdom, skill and talent. Hakim Nizami also makes all attempts to create the image of the mother in order to show the greatness of the woman - the mother and the achievement of her truly deserving pedestal. The Woman and the Mother are considered sacred persons and deserve the highest degree of support and respect. The image of the mother especially in the poem "Leyli and Majnun" is very clear and obvious. Mothers Leyli and Majnun are shown as the most kind and gentle in relation to their children.

Key words: "Shahnameh" Abulkasym Firdousi, "Hamsa" Hakim Nizami, image of the mother's image, mind and, woman's wisdom, enterprise, the formation of the person's personality, creating the image of the mother, respect for the woman.

Сведения об авторе: ***Ахорова Гулчехра*** - Институт экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции, доцент кафедры русского и таджикского языков. **Адрес:** 735700, Республика Таджикистан, г.Ходжент, ул. Ленина, 169. Телефон: **(+992) 92-742-25-65**

Information about the author: ***Akhrorova Gulchehra*** - Institute of Economics and Trade of the Tajik State University of Commerce, associate professor of the Department of Russian and Tajik languages. **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, Khojent, ul. Lenina, 169. Tel.: **(+992) 92-742-25-65**

УДК: 491.550+811.21/22+891.550-1

МАСОИЛИ ТАЪЛИМУ ТАРБИЯ ДАР АШЪОРИ УРДУИ МУҲАММАД ИҚБОЛ

Маҳмадуллоев А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Омӯзиши ҳаёт ва фаъолияти шоир ва мутафаккири машриқзамин аллома Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ (1878-1937) ҳанӯз аз замони дар қайди ҳаёт будани ӯ оғоз ёфта, то кунун идома дорад. Дар ин росто ҳамасола санаи 9 - ноябр зери унвони «Рӯзи Иқбол» дар ҳама марказҳои Иқболшиносии олам таҷлил мегардад. Зиндагӣ ва мероси адабии ин шоири нотакрор, ки бо забонҳои форсӣ ва урду эҷод намудааст, зиёда аз як аср боз диққати ҳаводорони каломи бадеъ ва аҳли таҳқиқро ҷалб намудааст. Дар Тоҷикистон омӯзиш ва таҳқиқи паҳлуҳои гуногуни осори Иқбол, маҳз дар заминаи шеъри форсии ӯ сурат гирифтааст. Куллиёти ашъори ба забони урду таълифнамудаи Иқбол, ки маҷмӯаҳои шеърии «Бонги даро», «Боли Ҷабраил», «Зарби Калим» ва «Армуғони Ҳиҷоз»-ро дар бар мегирад, то кунун пурра омӯхта нашудааст. Ҳамчунин асарҳои илмии Иқбол, ки бо забони урду ва дар шакли наср таълиф ва тарҷума гардидаанд, аз мадди назари муҳаққиқони адабиёти урду дар Тоҷикистон дур мондаанд.

Дар ин ҷода, таҳқиқоти арзишманд танҳо аз ҷониби профессор Ҳабибулло Раҷабов сурат гирифтааст. Муаллиф дар мақолаҳои худ хонандаи тоҷикро бо бахше аз осори урдуи Муҳаммад Иқбол, бахусус дубайтиҳои шоир, ошно намудааст. Ҳамчунин, роҷеъ ба мавзӯоти шеъри урдуи аллома Иқбол ба таври умумӣ маълумот дода, ба корбурди санъатҳои бадеӣ ва маъниофариниҳои шоир баҳои баланд додааст. Мақолаи дигари устод Раҷабов ба давраи аввали эҷодиёти Муҳаммад Иқбол бахшида шудааст. Муаллиф дар он, дараҷаи омӯзиши давраи аввали эҷодиёти Иқболро таҳлил намуда, иллати аз назари муҳаққиқон дур мондани онро ҷустааст ва исбот намудааст, ки Муҳаммад Иқбол ҳанӯз дар давраи аввали эҷодиёташ ҳамчун шоири баркамол бо тасвири мавзӯоти тоза ва ифодакунандаи масоили мубрами рӯз, мавқеи хос доштааст.

Бояд қайд намуд,ки ашъори урдуи Иқбол, ки дар даврахои гуногуни ҳаёти шоир эҷод шудаанд, аз назари мавзӯъ ва ғоя бо шеъри форсии ӯ пайванди ногусастанӣ доранд. Дар радифи мавзӯъҳои фалсафию иҷтимоӣ ва динӣ, масъалаи таълиму тарбияи наврасону ҷавонон низ аз мадди назари шоир дур намондааст, ки мисоли инро дар шеъри урдуи ӯ мушоҳида менамоем. Дар шеъре, ки «Ба шайхи мактаб» унвон дорад, Иқбол байтеро аз Хоқонӣ (1120-1190) тазмин намуда, менигорад:

Shaikhe maktab he ek imaratgar	Шайхи мактаб иморатсоз бувад,
Jis ki sanat he ruhe insani	Сохтмончии рӯҳи инсонӣ.
Nuktae dilpazir tere lie	Нуктаи дилкаше ба ту гӯям,
Kaha gaya he hakime khakani:	Ки гуфтааст ҳаким Хоқонӣ:

«Peshi khurshed barmakash divor Khohi ar sahne khone nuroni»	«Пеши хуршед бармакаш девор, Хоҳӣ ар саҳни хона нуронӣ» [11, с.248].

Тавре ки дар мисраҳои боло мебинем, Иқбол «Шайхи мактаб»-ро, ки манзураш муаллим ё худ мураббӣ мебошад, ба сохтмончӣ ва ё ба истилоҳ меъмор ташбеҳ медиҳад, ки рисолаташ таъмиру тармими рӯҳи инсонист.

Ба андешаи Иқбол, ин меъмор бояд дар иҷрои рисолати бардӯшдоштаи худ хеле масъул ва ҳақшинос бошад, зеро устуворию бақои иморати сохтаи ӯ, яъне ташаккули дурусти рӯҳии наврасону ҷавонон аз тарҳи дуруст ва корбурди бамавриду саривақтии «масолеҳи сохтмонӣ», ки аз ҷониби меъмор таҳия ва тавсия дода мешаванд, вобастагии зич дорад. Ҳамин аст, ки Иқбол бо овардани байти форсии Хоқонӣ, дар мувофиқа бо вазну қофияи шеъри урдуи худ, ин меъмори рӯҳи инсонро аз як нуктаи муҳимми ҳунари меъморӣ, ки шуғли ӯро боровар месозад, огоҳ менамояд.

Воқеан ҳам, Иқбол ҳамчун шоири равшанзамир ва ҳакими нуктасанҷ бо овардани ин байти Хоқонӣ низоми мактабу маорифи замони худро, ки аслан аз ҷониби рӯҳониён идора мешуд, мавриди хитоб қарор дода, дар айни замон усули суннатии меъмории шарқиёнаро, ки равзанаи хонаро ба хотири рӯшноӣ аз ҷониби хатти ҳаракати офтоб мегузоранд, ёдрас менамояд. Ба андешаи мо, манзури Иқбол ин аст, ки муаллим ё худ омӯзгори мавриди назари ӯ, дар раванди таълим ба инкишофи рӯҳӣ, заковатмандӣ, ташаккули андешаи солим, равшанфикрӣ, худшиносию худогоҳӣ, миллатдӯстию ватанхоҳӣ, инсондӯстӣ ва дигар ангезаҳои рушду камоли маънавии шогирдон таваҷҷуҳи хосса зоҳир намояд. Дар акси ҳол, насли тарбиянамудаи ӯ аз ин арзишҳо маҳрум монда, хонаи торикеро мемонад, ки аз чароғи маърифат холист.

Дар шеъри дигаре, ки дар шакли тазмин бар ғазали Малики Қумӣ, (шоири асри XI-и эронӣ)- эҷод шуда, «Мусулмон ва таълими нав» унвон дорад, Иқбол ҷавонони аҳди худро ба омӯзиши илму фанни дақиқ даъват менамояд, зеро ба андешаи шоир, роҳравони ҷавонро акнун тӯшаи дигар мебояд:

Badli zamane ki hava aisa tagayyr a gaya
The jo gara~ kimmat kabhi, ab he~ matae kismakhar
Voh shulae raoshan tera, zulmat gureza~ jis se thi
Ghat kar hua misle sharar, tare se bhi kamnourtar

Насими замона дигар шуд, чунон гардиши нав омада,
Ки матоъи гаронқимати пешини ту акнун харидор надорад.
Он шуълаи дурахшони ту, ки зулмат аз он гурезон буд,
Шарораест, ки аз ситора камнуртар аст [11, с.152].

Баъд аз сафари Аврупо, (солҳои 1905-1908) дар эҷодиёти шоир мазмунҳои нав пайдо мешаванд. Аз мазмуни ин ғазал маълум мешавад, ки Иқбол ҷавононро ба омӯзиши илмҳои дақиқи замон даъват менамояд. Ӯ таҳаввулоту пешрафти илми ин кишварҳоро мушоҳида намуда, ба хулосае меояд, ки дар Ҳиндустон агар низоми таълим дигаргун нашавад, усулҳои ҷадиди тадрис ҷорӣ нашавад, ҷавонони мусулмони Ҳиндустон аз илми пешрафтаи замон маҳрум мемонанд. Ҳамин аст, ки низоми куҳнашудаи мадорисро матоъи бехаридор мехонад ва дар хотимаи ғазал усули таълими ҷадидро барои тасфияи хуни ҷавонон аз куҳнапарастиву хурофот ба нештари ҳиҷоматгар монанд мекунад:

Is daor me talim he amraze millat ki dava
He khune fasid ke lie talim misle nishtar

Дар ин замона таълим давои дардҳои миллат аст,
Барои тасфияи хуни ифлос, таълим мисли нештар аст [11, с.152].

Ба андешаи Иқбол насле, ки дар омӯхтани илму фанни пешрафтаи замон ба саҳлангорӣ роҳ медиҳад, дар маҷмӯъ пешрафти миллатро садсолаҳо ба таъхир меандозад. Ҳамин аст, ки дар хотимаи ғазал байти зеринро аз Малики Қумӣ, ки пештар зикраш намудем, тазмин мекунад:

Рафтам, ки хор аз по кашам, маҳмил ниҳон шуд аз назар,
Як лаҳза ғофил гаштаму садсола роҳам дур шуд [11, с.152].

Аллома Иқбол, зимни сафараш ба Аврупо, намунаи зиёди осори илму фарҳанги мусулмониро дар осорхонаҳо ва китобхонаҳои он ҷо мушоҳида менамояд. Дидани ин мероси маънавии аз дастрафтаи мусулмонон шоирро ором намегузорад ва изтироби худро дар шеъре зери унвони «Хитоб ба ҷавонони Ислом» ба қалам медиҳад. Дар шеъри мазкур Иқбол ба ҷавонон хитоб карда мегӯяд, ки оё онҳо дар бораи гузаштаи худ, аниқтараш дар бораи рушди илму маърифат дар замони садри Ислом тафаккур мекунанд ё не? Изтироби шоир ба дараҷае шиддат мегирад, ки ҷавонони аҳди худро ҳатто сарзаниш менамояд ва арабҳоро саҳронишинони уштурбон ном мебарад. Ба андешаи Иқбол, арабҳои саҳронишин тавонистанд, ки дар давраи муайян чархи таърихро ба муроди хеш

гардонанд, аммо ҷавонони кунунӣ на танҳо аз рӯзгори пешиниён сабақ намегиранд, балки нисбати тақдири имрӯзи хеш низ, бетафовутанд. Ӯ мехоҳад, ки ҷавонони аҳди худро барои кӯшишу талош дар роҳи омӯзиши илмҳои пешрафта ва ҳифзи таъриху фарҳанги аҷдодӣ ташвиқ намояд.

Ҳамин аст, ки дар байте аз шеъри мазкур мефармояд:

Ganva di ham ne jo aslaf se meras pai thi
Suraya se zamin par asman ne hamko de mara

Он чи ки аз гузашта мерос монда буд, мо аз даст додем,
Осмон, аз Сурайё то замин моро маломат кард [11, с.119].

Дар мисраъҳои дигар аллома менигорад, ки зимни мушоҳидаи дурдонаҳои илму ҳикмати Шарқ, ки дар ихтиёри аврупоиён қарор доранд, дилам се пора шуд ва барои равшантар баён намудани андешаи худ, байти тамсилиеро аз Ғании Кашмирӣ (1608-1688), тазмин мекунад:

Ғанӣ, рӯзи сиёҳи Пири Канъонро тамошо кун,
Ки нури дидааш равшан кунад чашми Зулайхоро [11, с.120].

Иқбол, ҷавононро аз як тараф ба омӯзиши илми пешрафта ташвиқ менамояд ва аз ҷониби дигар, даъват мекунад, ки фарҳангу маданияти ниёгони худро ҳифз намоянд ва аз гаравиш ба фарҳанги бегона худдорӣ намоянд. Ба андешаи ӯ, тасаввури ин ки миллате равишу тарбияи миллати дигареро қабул намояд ва зиёне набинад, иштибоҳи бузург аст. Шоир равиш ё худ маданияти аврупоиёнро ба коргаҳи шишагарон монанд мекунад ва ҷойгоҳи сафоли ҳиндиро аз шишаи аврупоиён боло медонад.

Масъалаи ҳифзи асолати миллӣ ва забону фарҳанг дар ҳамаи давру замон дар маркази диққати аҳли зиё қарор доштааст, аллома Иқбол низ дар ин ҷода андешаҳои пешқадами худро иброз доштааст ва шояд то ҷое муваффақ ҳам шудааст.

Чунин тарзи амалу рафтори ҷавонон дар ҳоли ҳозир низ мушоҳида мешавад. Чунончи пайравӣ намудани ҷавонон ба либоси бегона ва зоҳирпарастии онҳо, имрӯзҳо ҷомеаи тоҷикро ба ташвиш андохтааст. Амалӣ намудани чораҳои пешгирӣ аз ҷониби Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, иқдоми саривақтӣ буда, тарбияи миллӣ- ватандӯстии ҷавононро тақвият мебахшад.

Ҷолиби диққат аст, ки аллома Иқбол шеърҳои ба таълиму тарбия бахшидаашро аксаран дар шакли тазмин эҷод намудааст. Сабаби ин, аслан ошноии амиқ доштанаш бо адабиёти пургановати форсӣ мебошад. Ҳамин аст, ки барои тақвияти андеша ва равшанбаёнӣ, дар мувофиқа бо мазмун ва вазни шеъри урдуяш, байти мувофиқро аз осори шоирони классики тоҷику форс интихоб менамояд.

Дар назми «Таҳзиби ҳозир», ки бар шеъри Файзӣ Даканӣ (1547-1595), тазмин шудааст, маданияти афрангро ба бодаи заҳрогин монанд кардааст, ки майнаи ҷавононро карахт мекунад. Шоир ҷавононеро, ки баробари аз худ намудани забони англисӣ, фирефтаи афкору андешаи ғарбиён гардида буданд, «парвонаҳои ошёнгумкарда», ном мебарад:

Kiya gum taza parvano ne apna ashya lekin
Manazir dilkusha dekhla gai sahir ki chalaki

Парвонаҳои нав ошёни худро гум кардаанд, зеро,
Манозири дилкаш онҳоро афсун кард [11, с.144].

Иқбол маданияти ғарбро, ки ҷавонони мусулмонро ба сӯйи худ мекашид, соҳир ном мебарад. Шоири мубориз барои ҳифзи андешаи ҷавонон аз таҳоҷуми ғарбгароӣ, дар интиҳои шеър, рисолати худро баён медорад ва бо байти форсие аз Файзии Даканӣ онро ҳусни хотима мебахшад:

Furuge sham`e nao se bazme muslim jagmaga uthi
Magar kehti he parvano se meri kuhnaidraki

Аз фурӯғи шамъи нав базми мусулмонон равшан аст,
Аммо идроки куҳанпешаи ман ба онҳо мегӯяд:
«Ту эй парвона, ин гармӣ, зи шамъи маҳфиле дорӣ,
Чу ман дар оташи худ сӯз, агар сӯзи диле дорӣ» [11, с.144].

Масъалаи таълиму тарбияи ҷавонон дар осори урдуи Иқбол дар қолабҳои гуногуни шеърӣ тасвири худро ёфтааст. Шоир ба хотири баёни матлаб аз санъатҳои мухталифи бадеӣ кор гирифтааст, аммо ғолибан ӯ афкори худро тавассути кӯтоҳбаёнӣ ва калимаву ибороти сермаъно ба қалам медиҳад. Ҳамин шеваи нигоришро дар қитъаи зерин низ метавон дид:

Kal apni murido se kaha pire muga ne
Qimmat me yeh ma`ni he dure nab se voh chand

Zahrab he us qaom ke haq me mae afrang
Jis qaom ke bachche nahi khuddaoro hunarmand

Дирӯз Пири муғон ба муридони худ гуфт:
Шуморо аз чизе огоҳ мекунам, ки арзишаш аз дурри ноб болост
Заҳроб аст майи Афранг барои он миллате, ки
Фарзандонаш бонанг ва ҳунарманд набошанд [11, с. 250].

Иқбол, саодату некбахтии миллатро маҳз дар дуруст ба роҳ мондани низоми таълиму тарбияи ҷавонон мебинад. Дар ин росто ӯ аз усули ҷадиди таълим пуштибонӣ менамояд:

«Феълан танҳо роҳе, ки ба рӯйи мо кушода шудааст, ин аст, ки бо маорифи ҷадид тамос бигирем ва бо назари эҳтиром ба онҳо бингарем ва таълимоти исломро дар партави ин улум арзёбӣ кунем, ҳарчанд ки ин амал бо тарзи амали касоне, ки қабл аз мо буданд фарқ дошта бошад» [3, с.129].

Танқиди усули куҳнаи таълим дар ашъори урдуи Иқбол ҷо-ҷо ба назар мерасад. Таъбирҳои «шайхи мактаб», ё худ « тариқаи шайхи мактаб», ки дар назми «Тарбият» омадаанд, далели ин гуфтаҳоянд:

Shaikhe maktab ke tariqo se kushade dil kaha?
Kis tarah kibriyat se raoshan ho bijli ka charag

Аз усули таълими шайхи мактаб кушӯ фараҳ ёбад дил?
Чи сон аз рӯйи виқор равшан аст чароғи барқӣ [11, с.280].

Муроди шоир ин аст, ки шайхи мактаб ҳарчанд аз шеваи тадриси худ нозад ҳам, фонуси куҳнаест дар баробари рӯшноии чароғи барқӣ. Иқбол, усули ҷадиди таълимро ба чароғи барқӣ ташбеҳ медиҳад, ки нуру зиёи ба худ хос дорад.

Назми дигаре зери унвони «Ба Ҷовид» (Ҷавид се) низ, мавзӯи тарбиявӣ дошта, аллома Иқбол онро ба писараш Ҷовид бахшидааст. Ин манзума аз се банд иборат аст ва ду банди аввали он бо абёти форсии Низомии Ганҷавӣ (1141-1209), хотима меёбанд. Дар ин манзума, аллома фарзандашро ҳушдор медиҳад, ки аз найранги замон ҳазар намояд ва ба омӯхтани илму ҳунар машғул шавад, зеро ӯ дар оилаи шахси орифу донишманд ба дунё омадааст:

Jis ghar ka magar charag he tu	Ту нури он хонадоне ҳастӣ,
He us ka mazaq orifana	Ки фазои ороифона дорад.
Jaohar me ho lo iloh to kiya khaof?	Ҷавҳараш «Ло илоҳ» аст, чӣ ҷойи ҳарос?
Ta`lim ho gu farangiyana	Таълимаш фарангиёна аст.
Shakhe gul par chhak valekin	Дар шохи гул нишин аммо,
Kar apni khudi me ashyana	Дар « худӣ»-и худ ошён бигзор! [11, с.283].

Насиҳат ба фарзанд дар адабиёти урду ва форсӣ, як шеваи анъанавист, ки дар осори аксар бузургони адаб вомехӯрад. Дар ин назм, Иқбол боз ҳам фарзандашро ба омӯзиши илму ҳунари замон таблиғ намуда, дар айни замон таъкид мекунад, ки худшинос бошад ва равиши аҷдоди худро тарк накунад. Ин банди манзума бо байти зерини Низомии Ганҷавӣ анҷом меёбад:

Ғофил манишин на вақти бозист,
Вақти ҳунарасту сарфарозист! [11, с.283].

Дар банди дуюми назми «Ба Ҷовид», аллома Иқбол фарзанди худро ба кӯшишу талош ва зиракиву бовиқорӣ ташвиқ мекунад. Шоир дар мисоли Ҷовид ҳамаи ҷавонони аҳди худро ҳушдор медиҳад, ки аз гузаштагони худ ибрат бигиранд, таърихи ниёгонро омӯзанд ва нагузоранд, ки равишҳои навпайдои миллатҳои Ғарб, андешаи онҳоро идора намоянд. Иқбол, ҷавонони соҳибзавқу ҳушманд ва далеру бебоки мусулмонро ба шоҳин ташбеҳ медиҳад:

Ei jane padar nahi he mumkin
Shahin se tazarv ki gulami

Эй ҷони падар мумкин нест ҳаргиз,
Шоҳинро ғуломи тазарв будан [11, с.283].

Аллома, ҳамчунин ба Ҷовид таъкид мекунад, ки инсонро маҳз мутобиқи илму ҳунараш баҳогузорӣ менамоянд, аз ҷумла худи ӯро яъне Иқболро, низ ба хотири каломи нобу пурмазмунаш эҳтиром ва эътироф менамоянд. Дар охири банди дувум, шоир ба ҳамин нукта ишора менамояд, вале Ҷовидро боз мавриди хитоб қарор дода, бо овардани байти навбатӣ аз мавлоно Низомии Ганҷавӣ, онро ҳусни хотима мебахшад:

Ҷое ки бузург боядат буд,
Фарзандии ман надорадат суд [11, с. 284].

Дар банди сеюми манзума, Иқбол авзои сангин ва ҳолати бади сиёсии мусулмононро ба Ҷовид хотиррасон мекунад, ва иллати асосии онро дар бепарвоӣ ва саҳлангориву беамалии мусулмонон мебинад.

Аз мазмуни ашъори мутааддади аллома Иқбол бармеояд, ки ӯ ба хотири ояндаи дурахшони мусулмонони нимҷазираи Ҳинд, таълиму тарбияи дурусти ҷавононро дар рӯҳияи худшиносӣ ва арҷ гузоштан ба таъриху фарҳанги аҷдодӣ, ниҳоят муҳим арзёбӣ мекунад. Дар ин самт, шоир ба низоми тарбияи рӯҳониён ва сӯфиён дигар эътимод надорад. Аз як тараф, хатари ғарбгароӣ дар байни ҷавонон, аз ҷониби дигар, дар аксар ҳавзаҳои илмии Ҳиндустон, ҳанӯз ҳам дар рӯҳияи куҳнапарастӣ ва хурофот тарбия намудани ҷавонон, ӯро ба ташвиш овардааст. Ҷунин ҳолати рӯҳии шоирро дар мазмуни қитъаи зерин метавон эҳсос намуд:

Andaze bayan garci bahut shukh nahi he
Shayad ki utar jae tere dil me meri bat
Ya vusa`te aflak me takbire musalsal !
Ya khak ke agosh me tasbeho munajat !
Voh mazhabe mardane khudagaho khudamast !
Yeh mazhabe mulla o jimadato nabatat !

Тарзи гуфтори ман он қадар шӯх нест, вале,
Шояд, ки сухани ман дар дили ту фурӯ равад.
Ё дар паҳнои фалак такбири пайваста!
Ё дар оғӯши хок тасбеҳу муноҷот!
Он мазҳаби мардони худогоҳу худомаст!
Ин мазҳаби муллову ашёи беҷону наботот! [11, с. 207].

Дар маҷмӯъ, Аллома Иқбол дар ин қитъа ва дигар ашъори ба таълиму тарбия бахшидааш, хитобан ба ҷавонон муроҷиат намуда мегӯяд, ки шуморо ду ҷода интизор аст, ё илму ҳунар омӯхта фалакро тасхир намудан, ё бе ҷаҳду кӯшиш ва бе саъю амал ба тасбеҳу муноҷот машғул шудан! Шоир ҷодаи нахустро хосси мардони худшиносу худошинос, аммо ҷодаи дувумро ба мулло, наботот ва дигар ашёи беҷон нисбат медиҳад. Яъне, Иқбол равиши муллову сӯфиро, ки омӯзиши илмҳои дақиқи замон ва саъю талошро ҷиҳати беҳбудӣ бахшидани иқтисод ва пешрафти ҷомеа муҳим надониста, ҳанӯз ҳам дину давлатро аз роҳи тақлид идора кардан мехоҳанд, ба ашёи беҷону карахт ва наботот ташбеҳ медиҳад. Аллома аз ҷавонон тақозо мекунад, ки дар зиндагӣ роҳи дурустро интихоб намоянд ва барои пешрафту бақои миллату фарҳанги хеш кӯшиш намоянд.

Воқеан ҳам, ояндаи дурахшони ҳама миллату қавм аз насли ҷисману рӯҳан солим, бомаърифату худогоҳ ва дорои тафаккури замонавӣ вобаста аст. Дар он кишварҳое, ки низоми таълим мутобиқи тақозои замон, бо назардошти асолат ва ҳифзи арзишҳои миллӣ, эҳтиром ба арзишҳои умумибашарӣ ва инсондӯстӣ ба роҳ монда шудааст, аксарияташон ба дараҷаи рушд расидаанд ва боқӣ дар ҳоли рушданд. Аз ҷумла, Тоҷикистон, ки, бо гузаронидани як қатор ислоҳот дар соҳаи мориф, усулҳои пешқадами таълимро ҷорӣ намудааст ва масъалаи маорифу илм аз масоили меҳварии сиёсати хирадмандонаи Асосгузори сулҳ ва Вахдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Эмомалӣ Раҳмон мебошад, аз лиҳози захираҳои зеҳнӣ босуръат рушд карда истодааст.

А Д А Б И Ё Т

1. Doktor Said Akhtar Durroni. Navodire Iqbal Yorap me / Durroni Said Akhtar // Iqbal Akademi Pakistan.- 2010.- 255 c.
2. Govidone Iqbal. Zindarud tarjumai doctor Shahindukht Komrone Muqaddam/ Noshir: Iqbal Akademy Pakistan.-1987.-280 c.
3. Gulom Rizo Saidi. Andeshahoe Iqbole Lohuri / Saidi Rizo Gulom Tehron.-б. с. н.-1370.-575 c.
4. Iqbal. Kulliyate iqbal (urdu) Feisal. -Lohur. б. с. н.- 558 c.
5. Ғаффоров А. Муҳаммад Иқбол. Монография / А. Ғаффоров. - Душанбе, 1977. - 220 с.
6. Зиёзода, Идибеки Ғозӣ. Масъалаи озодии инсон дар фалсафаи Муҳаммад Иқбол // Иқболнома (маҷмӯи мақолаҳои илмӣ). – Душанбе: Iqbal Akademy Pakistan, 1999.
7. Иқбол, Муҳаммад. Куллиёти форсӣ. – Лоҳур, 2000. – 590 с.
8. Пригарина Н. И. Поэзия Мухаммада Икбала. Монография / Н.И Пригарина. -М.,1972.-194 с.
9. Раҷабов Ҳ. Дубайтӣ дар эҷодиёти Муҳаммад Иқбол / Ҳ. Раҷабов // Иқболнома (маҷмӯи мақолаҳои илмӣ). – Душанбе: Iqbal Akademy Pakistan, 1999. – С. 123-127.
10. Раҷабов Ҳ. Сухане чанд оид ба давраи аввали эҷодиёти Муҳаммад Иқбол / Ҳ. Раҷабов // Ахбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – 2011. – №2. – С.133-137.
11. کلیات اقبال اردو، بانگ در ا،بال جبرئل، ضرب کلیم، ارموغان حجاز .c. 760

МАСОИЛИ ТАЪЛИМУ ТАРБИЯ ДАР АШЪОРИ УРДУИ МУҲАММАД ИҚБОЛ

Дар мақолаи мазкур, масъалаи таълиму тарбия дар каломи урдуи Муҳаммад Иқбол муҳокима мегардад. Муаллиф аз осори урдуи Иқбол мавзӯеро интихоб менамояд, ки дар ҳама давру замон омили асосии саодату рушди инсоният будааст. Муаллиф андешаи ислоҳотхоҳонаи Иқболро дар самти таълими дурусту самараноки наврасону ҷавонон ва набарди рӯҳии ӯро бо қонунҳои куҳнашудаи низоми таълим, дар ашъори бо забони урду иншонамудаи ин шоир ва мутафаккири бузурги Шарқ, ба қалам медиҳад. Дар

мақола, ду паҳлуи андешаҳои Муҳаммад Иқбол оиди таълиму тарбияи наврасону ҷавонон баррасӣ мегардад. Нахуст ин ки Иқбол хостори таҷдиди низоми таълим аз зинаи ибтидоии таҳсил буда, аз усули ҷадиди таълим ва омӯзиши фанҳои дақиқ пуштибонӣ менамояд. Дувум ин ки ӯ дар баробари таблиғи ҷавонон ба омӯзиши илмҳои замон, пойбанд мондани онҳоро ба фарҳангу оини миллӣ шарти муҳимму аввалиндараҷа медонад. Зимни таҳқиқи ин паҳлуи андешаи Иқбол исбот мешавад, ки барои ҳар қавму миллат омӯзиши илми пешрафта ва ошноӣ пайдо намудан бо фарҳанги муосири олам танҳо дар сурати эҳтиром ва ҳифзи асолати миллии хеш судманд хоҳад буд. Ҳамчунин, дар мақола зимни таҳлили андешаи Иқбол оиди таълиму тарбияи наврасону ҷавонон, нақши муаллиму мураббӣ ва рисолати ӯ дар ташаккули зеҳнию ахлоқӣ ва худшиносии наврасон муҳим арзёбӣ мегардад. Дар навбати худ, дар кадом рӯҳия тарбия ёфтан ва то кадом андоза рушду такомули зеҳниву ахлоқӣ ёфтани наврасон, аз сатҳи донишу малака ва касбияти муаллиму мударрис вобаста дониста мешавад.

Калидвожаҳо: Иқбол, таълим, муаллиму мураббӣ, наврасону ҷавонон, мактаб, таълими ҷадид, мулло, сӯфӣ, ғарбгароӣ, саъйю кӯшиш, худшиносӣ, арзишҳои миллӣ.

ПРОБЛЕМА ОБУЧЕНИЯ И ВОСПИТАНИЯ В УРДУЯЗЫЧНОЙ ПОЭЗИИ МУХАММАДА ИКБАЛА

В данной статье обсуждается вопрос обучения и воспитания в урдуязычной поэзии Мухаммада Икбала. Автор в поэзии на языке урду Икбала избирает ту тему, которая во все времена является главным фактором счастья и процветания человечества. Автор учитывает мысли в поэзии сочиненной на языке урду поэтом и великим мыслителем Востока Икбалом, о реформе, верном направлении плодотворного обучения подростков и молодого поколения, его душевного противоборстве со старыми законами системы образования. В статье предсталяются две стороны мышления Икбала об образовании и воспитании молодого поколения. Во-первых, Икбал стремится к преобразованию системы образования с начальной стадии обучения, поддерживает современный метод образования и знание точных дисциплин. Во-вторых, наравне с агитацией молодежи в изучении современных наук, считает, что они должны быть связаны с национальной культурой и традициями. В ходе исследования этой стороны мысли, Икбал доказывает, что для ознакомления каждого народа и нации, изучение прогрессивной науки и ознакомление с современной мировой наукой является выгодным, а также должно строиться на уважении и защите собственного национального происхождения. В настоящей статье также даётся оценка мышлению Икбала о роли учителя и наставника, его миссии в обучении и воспитании, в нравственном и интеллектуальном развитии и самосознании молодого поколения. В свою очередь, Икбал считает, что именно от знания и навыков учителя и наставника, от профессиональности преподавателя зависит, в каком душевном состоянии и до какой степени воспитывается и совершенствуется нравственное и интеллектуальное развитие молодежи.

Ключевые слова: обучение, учитель и наставник, молодежь, школа, современное обучение, старание, самосознание, национальные ценности.

PROBLEM OF TEACHING AND TRAINING IN WORKS OF MUHAMMAD IQBOL'S URDU

In given article, the problem of teaching and training was discussed in works of Muhammad Iqbol's Urdu. The author have chosen an important theme in different periods for the human's life. The author has researched reformation thought of Iqbal in this work. He tried to explain the bestways of learning and training in field of education for various ages. In this works, into Urdu language Iqbal also mentioned that, the system of old education is not very useful for new generation, and as the poet and the best thinker of East he had noted his Thoughts. In this article, Two sides of thoughts of Muhammad Iqbol will discuss about teaching and training in different ages for the youths. Firstly, Iqbol had wanted to use a new modern methods of Education for the early periods of teaching and training. He had supported a new modern methods of teaching and it's humanitarian subjects. Secondly, he had persuaded youths for the teaching science period and he also had discussed about their national culture and customs on high level. From this point of view, researcher has considered about the thought of Iqbal in this works and he mentioned that it is very important for the learning of modern science between various tribes and nations.The best way is that we should to learn modern culture of the word in compare with national culture, and then respect and learning that it will be very useful for future generation. Actually, in this article analyzed thought of Iqbol about teaching and training of youths in different ages. The role of the teacher and mentor have determined in their path for the improving knowledge, moral and self-knowledge of youths in different ages. In its turn , he also mentioned that the role of teacher and mentor is very important for learning and training skills of youths.

Key words: Iqbol, teaching, teacher and mentor, youths, school, new teaching, trying and wishes, self-knowledge, national valuable things.

Сведения об авторе: ***Махмадуллоев Абдурахим*** – Таджикский национальний университет, соискатель кафедры индийской филологиии факультета языки Азии и Европы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. Телефон: **(+992) 98-521-93-56**

Information about the author: ***Mahmadulloev Abdurahim*** – Tajik National University, Reaserchaer of the Department of Indian Philology of the Faculty of languages Asia and Europa. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 17. Tel.: **(+992) 98-521-93-56**

УДК: 891.550 (575.3)

АРЗИШИ АДАБИИ "ТАФСИРИ ҲУСАЙНӢ"-И ҲУСАЙН ВОИЗИ КОШИФӢ

Муҳаммадҳоҷа Назар
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мавлоно Камолуддин Ҳусайн Воизи Кошифӣ аз донишмандон ва адибони маъруфи асри XV аст, ки бо силсилаи осори динию ирфонӣ ва адабӣ дар таҳаввули ҳаёти фарҳангии замони худ нақши муҳим доштааст. Тавре ки аз ахбори сарчашмаҳо бармеояд, Мавлоно Ҳусайн аз воизони бебадали аҳди худ будааст ва лақаби "Воиз" бо ҳамин сабаб ба ӯ насиб

шудааст. Барои ваъз гуфтан дар мавзӯоти динию ахлоқӣ дониши фаровон дар ҳавзаи дину ирфон ва адаб доштан лозим аст, то битавон мардумро ба гуфтори худ мутамоил сохт. Аз зиндагиномаи ӯ бармеояд, ки солҳо дар мадориси Сабзвору Нишопуру Машҳад ва Ҳирот касби дониш намуда, воизе хушбаён будааст. Тавре ки донишманди маъруфи эронӣ Забеҳуллоҳи Сафо менависад, “авоили умру бахше аз даврони ҷавониро ҳам дар он шаҳр (Сабзвор- М. Н.) ба сар овард ва ба ваъзу тазкир рӯзгор мегузаронид ва чун бонге хуш ва баёне дилпазир ва иттилооте бисёр дошт, мавоизаш маҳалли қабули ҳамагон буд ва аз ин роҳ шуҳрате фароҳам овард” [5, с.523].

Махсусан, замоне ки ба Ҳирот меояд, ин фазоили ӯ такмил меёбанд ва мавриди қабули Султон Ҳусайни Бойқаро ва Амир Алишери Навоӣ қарор мегирад, ба ҳадде ки рӯзҳои ҷумъа дар масҷидҳои “Дор-ус-саёдаи Султонӣ” ва масҷиди Амир Алишери Навоӣ ваъз мегуфтааст. Аз муаллифони сарчашмаҳои даврони Ҳусайн Воиз- Хондамир дар “Ҳабиб-ус-сияр” менависад: “Дар улуми нуҷум ва иншо бемисли замони худ буд ва дар соири улум низ бо амсолу акрон даъвои баробарӣ менамуд. Ба овози хушу савти дилкаш ба амру ваъз мепардохт. Сабоҳи рӯзи ҷумъа дар “Дор-ус-саёдаи Султонӣ”, ки дар чаҳорсуқи балдаи Ҳирот аст, ба ваъз машғулӣ мекард ва баъд аз адои намози ҷумъа дар масҷиди ҷомеи Амир Алишер сухан ронда ва дар лавозими он кор шароити эҳтимом ба ҷой меовард” [5, с. 524].

Алишери Навоӣ низ дар “Маҷолис-ун-нафоис” роҷеъ ба овози дилпазиру маҷолиси сериздиҳоми ваъз, табаҳҳури Ҳусайн Воиз бар анвои улум нигоштааст: “Мавлоно Воиз Кошифӣ тахаллус менамуд ва фи-л-воқеъ Мавлоно кошифи мушкилот ва муъзилоти улум буда... Ва Мавлоно, чунонки ҳама касро маълум аст, воизе дар ғояти хубист ва дар олам аз банӣ Одам воизе ба хубии ӯ набуда ва нест ва дар маҷлиси ваъзи ӯ, ҳарчанд ки фасеҳу кушода бошад, аз касрати ҷамъияти мардумон ҷойи аксар нест... Ва Мавлоно дар ҷамеи аснофи улум моҳир буда ва дар илми нуҷум, хусусан, фариди даҳр ва ваҳиди аср менамуда ва кутубу тасонифи ӯ дар илми ахлоқ машҳуру беназир аст ва бисёр хубу дилпазир ва марғуби сағиру кабир...” [1, с.268].

Бо иттилооти фаровон дар улуми динӣ, бахусус улуми қуръонӣ ба таълифи тафсири Қуръони карим иқдом намуда, дар ин замина чор асар аз худ ба ёдгор гузоштааст. Аввалин таҷрибаи ӯ дар заминаи тафсири Қуръон “Ҷавоҳир-ут-тафсир ли туҳфат-ил-амир” мебошад, ки ба номи Амир Алишери Навоӣ миёни солҳои 890-892 ҳ.қ. дар ду муҷаллад навиштааст, ки нотамом мондааст. Алишери Навоӣ ба ин асари Ҳусайн Воиз баҳои баланд дода, онро чунин муаррифӣ менамояд: “Ва “Ҷавоҳир-ут-тафсир”-и ӯ тафсирест дар ҷамеъияти нукоту фавоид ва бахрест маъдани ҷавоҳири завоҳири фароид” [1, с. 268].

Ҳусайн Воиз дар муқаддимаи ин китоб улуми мутааллиқ ба илми тафсири Қуръонро зикр кардааст. “Ҷавоҳир-ут-тафсир”-и Ҳусайн Воизро аз ҷумлаи тафсирҳои адабӣ ва ирфонӣ ба ҳисоб овардаанд, ки ба шеваи “Кашф-ул-асрор”-и Абулфазли Майбудӣ (асри XII) ва дигар тафсирҳои адабию ирфонӣ навишта шудааст. Ин асари Кошифӣ бо насре мусаҷҷаъ ва мавзун навишта шудааст ва равиши ирфонӣ бо сабғаи адабӣ дар ин асар як ҷо ҷамъ омадаанд. Ҳусайн Воиз бо огоҳӣ аз мабонии ирфони назарӣ ва амалӣ хонандаро бо нукоти латифи орифона ба асли матлаб роҳнамоӣ менамояд. Аз сӯйи дигар, овардани ҳикоёти зарифи ахлоқию ирфонӣ ва ашъори бузургони ирфону тасаввуф андешаҳои муаллифро тақвият мебахшад. Ин равиши тафсирнигорӣ,албатта, аз ибтикороти Ҳусайн Воиз набуда, то замони ӯ дар тафсирҳои адабию ирфонӣ роиҷ будааст. Ҳусайн Воиз аз ин шеваи нигориш, чунонки баъдтар хоҳем дид, дар “Мавоҳиби иллия” низ кор гирифтааст.

Асари дигари ӯ “Ҷомеъ-ус-ситтин” дар тафсири сураи муборакаи Юсуф аст. Китоби сеюми ӯ дар ин замина “Хулосат-ул-ҷавоҳир” аст, ки хулосае аз “Ҷавоҳир-ут-тафсир” аст.

Муҳимтарин китоби Ҳусайн Воиз дар тафсири Қуръон “Тафсири Ҳусайнӣ”-аст, ки унвони асосии он “Мавоҳиби иллия” аст. “Мавоҳиби иллия” ё “Тафсири Ҳусайнӣ” –и Ҳусайн Воизи Кошифӣ, ки дар миёни солҳои 1491-1494 таълиф шудааст, яке аз машҳуртарин тафсирҳои Қуръон дар асри XV ва баъди он ба шумор меравад. Ин асар на танҳо дар замони худ, балки имрӯз низ аҳамияти баландеро дар миёни тафосири форсии Қуръони карим, бахусус миёни мазоҳиби чаҳоргонаи аҳли суннат ва ҷамоат, дорост.

Таърихи тафсирҳои форсӣ-тоҷикии Қуръон бо тарҷумаи “Ҷомеъ-ул-баён”-и Муҳаммад ибни Ҷарири Табарӣ (ваф. 923 м.) шурӯъ мешавад. Баъд аз он ки гурӯҳе аз уламои Мовароуннаҳр ҳукми ҷоиз будани тарҷума ва тафсири Қуръон ба забони форсӣ содир карданд, амир Абусолеҳ Мансур ибни Нуҳи Сомонӣ, уламои аҳди худро ба тарҷума ва тафсири Қуръон ташвиқ кард. Муҳаммад Ҷарири Табарӣ асари гаронмояе дар тафсири Қуръон навишт, ки заминаи мусоиде барои тарҷума ва тафсирҳои дигари Қуръон ба забони форсии тоҷикӣ фароҳам овард.

Баъд аз Табарӣ кори тарҷума ва тафсири Қуръон ба забони модарии мо тавсеа ёфт ва то замони Ҳусайн Воиз тафсирҳои зиёде бо забони форсӣ навишта шуд. Ба монанди

“Бахше аз тафсире куҳан”, “Тафсири Қуръони пок”, “Тафсири Кембриҷ”, “Тафсире бар ушре аз Қуръони маҷид”, “Тафсири Абунаср”, “Тоҷ-ут-тароҷим”-и Шоҳфури Исфароинӣ, “Тафсир-ут-тафосир”-и Сурободӣ, “Тафсири дарвоҷакӣ”, “Тафсири Насафӣ”, “Кашф-ул-асрор”-и Абулфазли Майбудӣ, “Басоири Яминӣ”-и Муҳаммади Нишопурӣ, “Равз-ул-ҷинон”-и Абулфутӯҳи Розӣ, “Қуръони Қудс” ва ғайра.

Ҳамин гуна тарҷума ва тафсирҳои Қуръон, ки аз ҷониби донишмандони асрҳои миёна ба вуҷуд оварда шуд, заминаи мусоиде барои таълифоти Ҳусайн Воизи Кошифӣ дар заминаи тафсири Қуръон фароҳам овардааст.

Абдушарифи Боқизода, муаллифи “Тафсири навини Қуръони карим” роҷеъ ба равишҳо ва анвои тафсир менависад: “Дар маҷмӯъ муфассирони Қуръон ҳам дар гузашта ва ҳам дар асри ҳозир аз паҳлуҳои гуногун ба баррасии оятҳо ва тафсири маонии паёмҳои Қуръон пардохтаанд. Баъзе аз онҳо аз ҷанбаи адабӣ ва эъҷози баён, қисме аз ҷиҳати имлоӣ ва дастуроти забон ва гурӯҳе дигар аз ҷанбаи аҳком, назми иҷтимоӣ ва ташаккули шахсияти инсон ба тафсири Қуръон пардохтаанд.

Гароишҳо ва равишҳои тафсирие, ки дар қаламрави дониши тафсирнигорӣ аз гузашта то ҳол вуҷуд дошта ва ҳамчунин, самтҳо ва пажӯҳишҳои тафсирие, ки дар даврааи таҷдиди андешаи динӣ дар асри ҳозир ба вуҷуд омадаанд, ба таври куллӣ дар масир ва самтҳои зерин будаанд: 1. Тафсири адабӣ; 2. Тафсири фиқҳӣ; 3. Тафсири ақлӣ-каломӣ; 4. Тафсири ирфонӣ; 5. тафсири илмӣ; 6. Гароишҳои тафсирии нав; 7. Пажӯҳишҳои тафсирӣ дар ҷаҳони Ислом.

Дар як нигоҳи куллӣ метавон гуфт, ки **тафсири адабӣ** ба он навъ тафсирҳое итлоқ мегардад, ки шомили матолиби забонӣ ва адабии Қуръон, ба монанди сарфу наҳв, иштиқоқ, луғат, эъроб ва улуми балоғӣ бошанд” [2, с. 41-42].

“Мавоҳиби иллия” ё худ “Тафсири Ҳусайнӣ”аз ҷумлаи тафсирҳоест, ки имрӯз дар миёни аҳли суннат маъруфияти зиёд дорад. Он яке аз асилтарин тафсирҳоест, ки ба забони форсии тоҷикӣ рӯйи кор омадааст. Мавлоно Ҳусайн дар ин китоб аз мабоҳиси печидаи каломӣ ва шарҳи матолиби душвори ирфонӣ худдорӣ намудааст. Барои дарки матолиб ва фаҳми маънии оятҳо муаллиф ҳикояту тамсил ва ашъори зиёдеро истифода кардааст, ки ба хонандаи тафсир барои фаҳми мазомини оёти мавриди тафсир кумак менамоянд. Ҳамин ҷиҳати “Тафсири Ҳусайнӣ” баъзе муҳаққиқонро бар он водоштааст, ки ин китобро ба қатори тафсирҳои адабию ирфонӣ ва ё нимаадабӣ ворид намоянд. Чунончи, донишманди машҳури эронӣ Баҳоуддини Хуррамшоҳӣ дар ин маврид менависад: “Аз он ҷо, ки Кошифӣ аз барҷастатарин насрнависони нимаи дувуми қарни нуҳуми ҳиҷрист ва насри ӯ насре дилнишин, омехта бо ақволи сӯфиён аст, тафсири ӯ низ дар миёни тафосири дигар ҷойгоҳи вижае дорад. Аз ҷумлаи вижагиҳои ин тафсир омехтагии наср бо ашъоре фаровон аз шоирони форсист, чунонки дар ҳеҷ тафсире аз тафосири мансури форсӣ, ҳаммонанди ин тафсир, аз сурудаҳои дигар шоирони бузурги форсӣ баҳра гирифта нашудааст. Муфассир дар оғози тафсир номи сура ва теъдоди оётро зикр карда ва сипас бо овардани тарҷумаи оёту шарҳи мухтасаре аз мафҳуми оя, ба баҳсҳои ахлоқӣ, ақидатӣ ва таърихӣ бо равише ирфониву адабӣ ишора мекунад” [6, с. 769].

Дар ҳақиқат, вақте ки китоби мазкурро мутолиа менамоем, шеваи баён ҳамон таврест, ки донишманди фавқуззикр ишорат намудааст. Ҳусайн Воиз аввал номи сура, макони нузул (маккӣ ё маданӣ) ва теъдоди оётро қайд намуда, сипас ба тарҷума ва тафсири оятҳо мепардозад. Барои равшантар ифода намудани шеваи тафсири Ҳусайн Воиз тарҷума ва тафсири сураи 12, яъне сураи Юсуфро аз назар мегузаронем.

Муаллиф дар оғоз қайд кардааст, ки сураи Юсуф маккӣ (яъне дар Маккаи мукаррама нозил шудааст) буда, аз 111 оят иборат аст. Сипас ба шарҳу тафсири оёт гузашта, ҳар як оятро батафсил шарҳ додааст. Дар тафсири ояти якум ба “Кашф-ул-асрор”-и Абулфазли Майбудӣ такя намуда, ҳуруфи муқаттааи “А,лом, ро”-ро ҳам бо далоили шаръӣ ва ҳам нукоти ирфонӣ шарҳ медиҳад: “Дар “Кашф-ул-асрор” оварда, ки ин ҳуруф аз муташобеҳоти қуръон аст, ло яъламу таъвилуҳу ила-л-Лоҳ ва гуфтаанд мурод таркиби асмои ҳусно аст, агар касе донад. Чунончи, аз Ар-Раҳим ва нун Ар-Раҳмон ҳосил мешавад. Ё мухтасар аст аз асмои Илоҳӣ”, чунончи алиф аз Аллоҳ ва лом аз Латиф ва ро аз Рауф ё аз сифоти ӯ, чунончи алиф аз Инфирод аст ва лом аз Лутф аст ва ро аз Раҳмат. Гӯй қасам ёд мекунад бар ин ваҷҳ, ки ба инфироди ман, ба рубубият ва ба лутфи ман бар орифони латоифи аҳадият ва ба раҳмати ман бар кофаи барийя...” [3, с. 501].

Аз ин пора маълум мешавад, ки Ҳусайн Воиз дар таълифи асари худ ба тафсирҳои зиёди пешина такя намуда, ҳам масоили диниро матраҳ менамояд ва ҳам матолиби ирфониро баён мекунад. Ҳамин аст, ки дар мутолиаи ин асар ҳеҷ дилтангӣ ва афсурдагӣ ба хонанда роҳ намеёбад.

Тавре ки маълум аст, сураи Юсуф дар миёни аҳли илму адаб ва ирфон маҳбубияти зиёд дошта, аз ҷониби донишмандони форсизабон ва аҳли ирфон, дар баробари тафсирҳои умумӣ, тафсирҳои мутааддиде бар он навишта шудааст. Ба монанди “Ас-

ситтин –ул-ҷомеъ ли-л-латоиф-ул басотин”-и Аҳмад ибни Зайди Тӯсӣ, “Ҳадоиқ-ул-ҳақоиқ”-и Муиниддини Фароҳӣ, “Баҳр-ул муҳаббат”-и Аҳмади Ғаззолии Тӯсӣ ва ғайра. Худи Ҳусайн Воиз низ тафсире бо номи “Ҷомеъ-ус-ситтин” дар тафсири сураи Юсуф таълиф намудааст. Дар ин тафсирҳо ва тафсирҳои дигари ирфонӣ, ба монанди “Кашф-ул-асрор”-и Майбудӣ диққати муфассирон бештар ба матолиби ирфонӣ равона будааст ва дар ташреҳи муродоти худ аз ақволу ҳикоёт ва ашъори орифон истифода бурдаанд.

Мавлоно Ҳусайн Воиз низ дар тафсири ин сура бештар ба ҳамин гуна тафсирҳо такя намуда, қиссаи Юсуфро бо нукоти ирфонию адабӣ омехта баён намудааст. Таваҷҷуҳи Ҳусайн Воизро аз миёни тафсирҳои пешин бештар тафсирҳои ирфонию адабӣ ҷалб намудааст. Чунончи, дар тафсири ибораи аҳсан-ул қасас (беҳтарин қисса), ки сураи Юсуф бо ин ном ҳам машҳур аст, муаллиф ба тафсири ирфонии Шайх Наҷмиддини Розӣ (Доя, асри 13) такя намудааст. Вай бо иттико бар тафсири “Баҳр-ул-ҳақоиқ”-и Розӣ сабаби “аҳсан-ул-қасас” ном гирифтани сураи Юсуфро он медонад, ки бо ҳоли инсон шабоҳат дорад: “Ва соҳиби “Баҳр-ул-ҳақоиқ” гӯяд, ки аҳсан аст ба ҷиҳати он, ки мушобеҳати тамом дорад ба аҳволи инсон. Агар таъвил кунанд Юсуфро ба дил ва Яъқубро ба рӯҳ ва Роҳилро ба нафс ва қувову дасту пову ҳавосро ба баъзе аз шоирони гузаштаю муосири худ меорад, ки бо мазмуни оят мувофиқати том дошта, ба иқтизои ҳол мутобиқанд. Насри Ҳусайн Воиз дар ин асар, чун осори дигари ирфониву ахлоқии ӯ, насри мурсал ва мутамоил ба маснӯъ, бо истифода аз саҷъу тарсеъ ва, махсусан, истифодаи порааҳои шеърӣ мебошад. Ҳамин хусусияти умдаи насри Ҳусайн Воизро муҳаққиқони осори ӯ таъкид кардаанд. Баёни шевову балеғи Кошифиро дар ин асар порааҳои шеърӣ, чун натиҷаи ахлоқӣ, ҳикмати масал ва такмили андешаи муаллиф ва таъкиди нукоти муҳимми ҳикамию ирфонӣ зеб медиҳанд. Ҳусайн Воиз номи муаллифонро зикр намекунад ва муаллифи аксари абётро муайян кардан душвор аст, вале аҳамияти ин порчаҳои шеърӣ дар он аст, ки матлаби мавриди назари муаллифро ҳадафманду нишонрас адо менамоянд. Чунончи, зимни шарҳи ояти 25 сураи Юсуф, ки марбут ба дастдарозии Зулайхо ва исмату худдории ҳазрати Юсуф аст (Ва гуфтушунид кард бо Юсуф зане, ки ӯ дар хонааш буд, то бигзарад аз ҳифзи худ ва бас дарҳо ва гуфт: -Пеш ой. Гуфт: -Ман мепаноҳам ба Худо, ин шахс (Азизи Миср) соҳиби ман аст, неку сохт ҷойи маро. Ҳар ойина растагор намешаванд золимон ва ҳаройна қасд кард зан ба сӯйи Юсуф ва қасд кард Юсуф ба сӯйи ӯ, агар на он будӣ, ки дидӣ Юсуф далели Парвардигори худро (мешуд, он чи мешуд). Чунин кардем, то бозгардонем аз вай бадиву беҳаёиро. Ҳаройина аз бандагони холискардаи мост ва бо якдигар сабқат карданд ба сӯйи дарвоза ва бидарид он зан пироҳани Юсуфро аз паси пушт ва ёфтанд шавҳари занро наздики дарвоза. Зан гуфт:-Нест ҷазои касе, ки хоста бошад ба аҳли ту кори бад, магар он ки ба зиндон карда шавад ё уқубате дарддиҳанда), муаллифи тафсир ду байт дар шакли маснавӣ меорад, ки мазмуни зайли тафсири ояти мазкурро ифода менамояд: “Ба дурустӣ, ки растагор намешаванд ситамгорон, яъне ҳақношиносон, ки дар ивази некӣ бадӣ кунанд, ё зино кунанд, чи зино бадтарин зулмҳост ва аз забони ҳоли Юсуф, ки бо Зулайхо хитоб мекард, гуфтаанд:

Зиҳӣ хиҷлат, ки дар рӯзи қиёмат
Чу афтад бар зинокорон ҭиромат.
Ҷазои он ҷафокорон нависанд,
Маро сардафтари эшон нависанд (507).

Истифодаи абёт дар лаҳзаи ба назди занони Миср, ки Зулайхоро ба ишқи Юсуф таън карда буданд, бисёр муассир афтодааст. Тарзи баёни Ҳусайн Воиз бисёр шевову фасеҳ аст ва гӯё асари адабӣ ё худ достоне шоиронаро мехонем: “Овардаанд, ки (Зулайхо-Н.М.) чиҳил занонро талабид ва он панҷ зани маломатгӯ низ дар миёни эшон буданд. Пас чун ба манзили вай омаданд, маросими эъзоз ба ҷой оварда ва омода кард барои эшон такягоҳе аз болишҳои латиф ё муҳайё гардонид таоме покиза ё бисохт маҷлиси таом, чи дар хабар аст, ки эшон такя зада таом мехӯрданд ва бидод ҳар якеро аз ин занон корде, то гӯштро бурида тановул намоянд ва наздики Юсуф омада, ҷомаи мурассаъ бо ҷавоҳирро пӯшонид ва тоҷи мукаллал бар сараш ниҳод ва гуфт: “Бурун ой бар ин занон”. Юсуф ибо намуду Зулайхо муболиға афзуд, то вақте ки Юсуфро берун оварда.

Байт: Аз хилвати хона он ганҷи нуҳуфта
Бурун омад чун гулзори шукуфта.

Пас он ҳангом ки занон ӯро бидиданд, бузург ёфтандаш дар камоли ҷамол, ба як бор ҳама шефтаи дидори ӯ гашта ва аз худ рафта, худро фаромӯш карданд ва буриданд дастҳои худро ва ба алами он муҳассас нашуданд ва дар “Ҳақоиқ”-и Сулламӣ мазкур аст, ки Ҳақ субҳона бад-ин оят муддаъиёни муҳаббати худро сарзаниш мекунад, ки махлуқе дар рӯъяти махлуқе бад-он мартаба мерасад, ки эҳсоси алами қатъи яд (даст) намекунад,

шумо дар шуҳуди партави ҷамоли Холиқ бояд, ки аз ҳеҷ балову ано мутааллим нашавед. Байт:

Гар бо ту даме даст дар оғӯш тавон кард,
Бедоди ту саҳл аст фаромӯш тавон кард.

Алқисса, занони Миср аз бехудӣ бо худ боз омада, забони офарин бикушоданд...” [3, с. 509].

Баёни қисса таврест, ки гӯё бо асари адабие сару кор дорем ва ҷиҳати дигари кори нависанда дар он аст, ки ба осори бузургони дину ирфон ва адаб истишҳод намуда, нуктаҳои ҷолибе роҷеъ ба матолиби мавриди шарҳ ироа менамояд. Яъне дар ин асар, дар баробари бардошти ибратомез аз мазомини оёти қуръонӣ, бо мафоҳими ҳикамию ирфонӣ, ахлоқию адабӣ бармехӯрем, ки дар осори дигар ба нудрат ба назар мерасанд. Ҳамчунин, аз осори бузургони дину ирфон огоҳӣ пайдо мекунем. Аз ҷумла, “Ҳақоиқ-ут-тафсир”-и Абуабдурраҳмони Сулламӣ, ки то ин замон дар бораш маълумоти кофӣ надоштем, баъди ошноӣ бо ин матлаби арзишманди он дар “Тафсири Ҳусайнӣ” дар пайи ҷустуҷӯйи он шудем. Маълум гашт, ки ин тафсири Сулламӣ яке аз аввалин тафсирҳои сӯфиёнаи Қуръон буда, дар асри Х навишта шудааст ва бахше аз он бо тасҳеҳи донишманди фаронсавӣ ба нашр расидааст. Тафсири “Баҳр-ул-ҳақоиқ”-и Шайх Наҷмиддини Розӣ, ки дар иқтибоси пешин танҳо номи асар зикр шуда буд, низ аз тафсирҳои маъруфи ирфонист, ки дар назди бузургони Нақшбандия, чун Хоҷа Муҳаммади Порсо, Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ ва Ҳусайн Воизи Кошифӣ эътибори баланд доштааст.

Мутаассифона, дар бораи арзиши динию таърихӣ, ирфонию адабии тафсирҳои зикршуда то ҳол дар адабиётшиносии мо иттилое дода нашудааст. Ҳамин маълумоти Ҳусайн Воиз моро бо ин ду тафсир ва чанд тафсири дигари динию ирфонӣ ошно мекунад. Маълум аст, ки Мавлоно Ҳусайн Воизи Кошифӣ дар тафсири худ бештар ба тафсирҳои ирфонӣ такя доштааст ва сабку услуби тафсири онҳоро пайгирӣ намудааст. Донишманди тоҷик Фахриддин Насриддинов дар пажӯҳиши худ роҷеъ ба арзишҳои адабӣ дар тарҷума ва тафосири куҳани форсӣ-тоҷикӣ ба чанд ҷанбаи муҳимми ин тафсирҳо ишора менамояд, аз ҷумла: “Тафсирҳои асри XII, ки ба давраи таҳаввули камолии насри форсу тоҷик рост меояд, ҷаззобтарин мутун бо насри мавзуни мусаҷҷаъ ба қалам омадааст. Қиссаву ривоёти мухталиф дар матни тафсирҳо нақл ёфтаанд. Ин қиссаву ривоёт аз лиҳози сабки баён, забон, таркибу бандубаст ва тасвиру хусусиятҳои бадеӣ хеле арзишманд мебошанд” [4, с. 10]. Муҳаққиқи номбурда инчунин таъкид кардааст, ки ин тафсирҳо “дар дили худ садҳо байти форсиро аз шоирони асрҳои Х-XII маҳфуз доштаанд. Иддае аз онҳо дар ҳеҷ сарчашмаҳои дигар ба назар намерасанд” [4, с. 10].

Ҳамин хусусиятҳоро дар “Тафсири Ҳусайнӣ” низ мушоҳида мекунем ва бахше аз арзишҳои адабии ин асар низ дар ҳамин нуктаҳо ифода меёбанд. Ҳусайн Воиз зимни тафсири оятҳо аз қавли бузургони дину ирфон ва адабиёти форсии тоҷикӣ ҳикоёту нуктаҳои арзишманди ирфониву адабиро нақл менамояд, ки бо баъзеи онҳо то ҳанӯз ошноӣ надоштем. Асари Ҳусайн Воиз бо насри мурсали мутамоил ба насри мусаҷҷаъ нигошта шудааст, ки арзиши адабии асарро боло бурдааст. Овардани ҳикояту қиссаҳо зимни тафсири сураҳо фаҳми маънии оётро осон ва шавқи хонандаро меафзояд. Ин қиссаву ривоятҳо дорои хатти муайяни сужа ва шахсиятҳо (образҳо), лаҳзаҳои бадеӣ ва тасвирҳои нотакроранд, ки чун асари алоҳидаи адабӣ шинохтани онҳо бечо нест. Дар нақли қиссаву ривоёт Ҳусайн Воиз маҳорати баланд дошта, лаҳзаҳои дарматикии қиссаро бисёр ҷаззоб тасвир менамояд. Ин ҷанбаи ҳунарии нависандаро мо дар тафсири сураи Юсуф мушоҳида ва таҳлил намудем. Дар хилоли шарҳҳои худ бар оёти қуръонӣ ва зимни овардани қиссаву ривоёт ва ҳикоёт шоир абёти зиёдеро аз шоирони форсизабон овардааст, ки шояд дар ҳолати таҳқиқи амиқ маълум шавад, ки ин ягона сарчашмаи маҳфузмонда аз ҳамин шеър ё байте тоза аз ашъори шоирони форсизабон бошад. Ё ин ки варианти дурусте аз ашъори шоирони форсизабонро дар ин асар метавон пайдо намуд.

Ҳамин тариқ, аз нигоҳе иҷмолӣ ба “Тафсири Ҳусайнӣ” бармеояд, ки он дорои арзиши баланди адабӣ мебошад. Ҳусайн Воиз бо насри равону баёне дилпазир Қуръони каримро тафсир намуда, дар ин замина бо овардани қиссаву ривоёт, ақволи бузургони дину ирфону адаб, ашъори шоирони форсизабон қимати адабии асари худро боло бурдааст. Таҳқиқи амиқи хусусиятҳои адабии “Тафсири Ҳусайнӣ” дар оянда метавонад дар шинохти сабку услуб ва маҳорати нависандагии Ҳусайн Воизи Кошифӣ дастовардҳои тозаи илмиро дар пай дошта бошад.

А Д А Б И Ё Т

1. Амир Алишери Навоӣ. Маҷолис-ун-нафоис; тарҷумаи Фахрии Ҳиравӣ ва Ҳакимшоҳ Муҳаммади Қазвинӣ; ба кӯшиши Алиасғари Ҳикмат.- Теҳрон, 1363.- 506 с.
2. Боқизода, Абдушариф. Тафсири навини Қуръони карим. Ҷилди якум.- Душанбе: Эр-граф, 2010.- 1000 с.
3. 3.Кошифӣ, Ҳусайн Воиз. Тафсири Ҳусайнӣ.– Лоҳур: Тоҷкомпани лимитед, 2011.- 1382 с.
4. 4.Мусулмонқулов Раҳим. Асрори сухан / Р. Мусулмонқулов. - Ирфон, 1990.- 152 с.
5. 5.Насриддинов Ф. Арзишҳои адабӣ дар тарҷума ва тафосири куҳани форсӣ-тоҷикӣ / Ф.Насриддинов.- Хуҷанд: Ношир, 2012.- 576 с.

6. 6.Сафо, Забеҳуллоҳ. Таърихи адабиёт дар Эрон. Ҷилди 4.- Теҳрон: Фирдавс, 1383.- 607 с.
7. 7.Хуррамшоҳӣ, Баҳоуддин. Донишномаи Қуръон ва Қуръонпажӯҳӣ. - Теҳрон: Ноҳид, 1381.
8. Шарифов Ҳ. Услуб ва камолоти сухан / Ҳ. Шарифов. - Душанбе: Ирфон, 1985.-172 с.
9. Шарифов Худоӣ. Каломи бадеъ /Ҳ. Шарифов. -Душанбе: Маориф, 1991.-159 с.
10. Шарифов Ҳ. Назарияи наср / Ҳ. Шарифов. – Душанбе: Пайванд, 2004.-319 с.

АРЗИШИ АДАБИИ “ТАФСИРИ ҲУСАЙНӢ”-И ҲУСАЙН ВОИЗИ КОШИФӢ

Дар мақола масъалаи арзиши адабии “Тафсири Ҳусайнӣ”-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ матраҳ гардида, муҳаққиқ сараввал андешаҳои бузургонро роҷеъ ба ин тафсир баён намудааст. Сипас, хусусиятҳои фарқкунандаи “Тафсири Ҳусайнӣ”-ро дар асоси методи муқоиса аз дигар тафсирҳои пешин ва замони муфассир нишон додааст. Дар мақола “Тафсири Ҳусайнӣ” яке аз тафсирҳои асилтарин ва маъруфтарини Қуръони карим дар асри XV шуморида шуда, арзиши адабии асарро на танҳо дар гузашта, балки имрӯз низ миёни тафосири форсӣ-тоҷикии Қуръон, махсусан миёни чаҳоргонаи аҳли суннат ва ҷамоат таъкид намудааст. Муаллиф тафсири мазкурро аз нигоҳи забон ва тарзи баён сода ва аз печидагиҳои каломию шарҳи матлабҳои душвори ирфонӣ орӣ дониста, яке аз хусусиятҳои ин тафсир зимни шарҳи оятҳо аз ҷониби муфассир овардани ҳикояту тамсил ва истифодаи ашъори зиёди шоирону нависандагон дониста, ин хусусият барои хуб дарк намудани мазомини оятҳо ба хонанда кумак кардааст. Мақоланавис ҳангоми таҳқиқ ва баррасӣ аз сураи Юсуф оятҳо иқтибос оварда, шеваи шарҳнигорӣ ва баёни фасеҳу сабки шорехро дар корбурди параҳои шеърӣ, масалу андешаҳои ҳакима хеле мӯшикофона таҳқиқ кардааст. Дар мақолаи мазкур “Тафсири Ҳусайнӣ” ҷаззобтарин насри асри XV ҳисобида шуда, хусусияти дигари он бо насри мавзуни мусаҷҷаъ ва аз лиҳози сабки баён, забон, таркибу бандубаст тасвири ҳусусиятҳои бадеӣ хеле арзишманд арзёбӣ гардидааст. Муҳаққиқ муҳимтарин хусусиятҳои назм ва насри “Тафсири Ҳусайнӣ”-ро пайгирӣ намудааст. Арзишҳои адабии асари мазкур дар он зоҳир шудаанд, ки дар тафсири оятҳо аз қавли мутафаккирони дину ирфон ва бузургони адабиёти форсии тоҷикӣ ҳикояту нуқтаҳои арзишманди ирфониву адабӣ баён гардидааст. Дар асар дар баробари бардошти ибратомӯз аз мазомини оятҳои қуръонӣ бо мафоҳими ҳакимонаю ирфонӣ, ахлоқию адабӣ, инчунин аз адибон ва осори гумноми адабиёти форсии тоҷикӣ ишораҳо рафтааст, ки ин барои муайян намудани зиндагинома ва осори гаронарзиши шоирони гузашта арзиши баланди адабиро дорост. Ҳамин тавр, мақоланавис мақому ҳунари Ҳусайн Воизи Кошифиро дар таърихи адабиёти асри XV, махсусан бо насри равону баёни дилпазир, Қуръони каримро тафсир намудан ва дар ин замина бо овардани қиссаву ривоёт, аҳволи бузургони ирфону адаб, ашъори шоирони форсизабон қимати адабии “Тафсири Ҳусайнӣ”-ро муайян кардааст.

Калидвожаҳо: тафсир, воиз, мавоҳиб, ваъз, ирфон, матн, равиш, иштиқоқ, эъроб, муфассир, адабӣ, арзиш, фасеҳ, сабк.

ЛИТЕРАТУРНАЯ ЦЕННОСТЬ ПРОИЗВЕДЕНИЯ ХУСАЙН ВОИЗА КОШИФИ «ТАФСИРИ ХУСАЙНИ»

В статье поднимается вопрос литературной ценности произведения Хусайн Воиза Кошифи «Тафсири Хусайни», во введении которого приведены мнения известных мыслителей по вышеизложенному произведению. Автор на основании сравнительного метода излагает отличительные черты «Тафсири Хусайни» с интерпретациями других учёных. «Тафсири Хусайни» считается одним из оригинальных и известных интерпретаций священного Корана в 15 веке. Автор подчёркивает его литературную значимость не только в прошлом, но и в нынешнее время наряду с персидско-таджикскими интерпретациями Корана, особенно среди проповедующих суннитских течений и общин. Автор считает стиль изложения произведения просторечным, общедоступным, без использования мистических терминов. Другой особенностью интерпретаций являются разъяснения аятов с приведением поучительных рассказов, стихотворений поэтов, которые способствуют пониманию и осмыслению значений аятов. Рассматривая суру «Юсуф», автор цитирует аяты из Корана и даёт высокую оценку писателю в интерпретировании, стилю его объяснений, использованию притч, а также стихотворных отрывков. «Тафсири Хусайни» является занимательной прозой XV века, и считается ценной рифмованной прозой по структуре, композиции, стилю языка и художественных особенностей. В статье освящены поучительные рассказы, притчи с мистическим, нравственным значением во взаимосвязи с аятами Корана, использованные в произведениях известных и совсем неизвестных писателей и поэтов, что особенно ценно в выявлении и определении жизни и творчества писателей прошлого.

Ключевые слова: рифмованная проза, интерпретация, ценность, литература, аят, суры.

LITERARY VALUE OF THE WORK OF HUSAIN VOIZA KOSHIFI "TAFSIRI HUSAINI"

The article raises the question of the literary value of the work of Husain Voiza Koshifi "Tafsiri Husaini", in the introduction of which the views of well-known thinkers on the above-mentioned work are quoted. The author, on the basis of the comparative method, sets out the distinctive features of the "Tafsiri Husaini" with the interpretations of other scientists. "Tafsiri Husaini" is considered one of the original and well-known interpretations of the Holy Quran in the 15th century. The author emphasizes the literary significance not only in the past, but also at the present time, along with the Persian-Tajik interpretations of the Koran, especially among the preaching Sunni movements and communities. The author considers the style of the presentation of the work to the simple, public, without the use of mystical terms. Another feature of the interpretations is the explanation of the verses with the introduction of instructive stories, poetry poems, which contribute to understanding and understanding the meanings of the verses. Considering Surah "Yusuf", the author quotes verses from the Qur'an and praises the writer in interpreting, the style of his explanations, the use of parables, as well as poetic passages. "Tafsiri Husaini" is an entertaining prose of the 15th century, and is considered a valuable rhymed prose. by structure, composition, style of language and artistic features. The article focuses on instructive stories, parables with mystical and moral meanings in interrelation with the verses of the Koran, used in the works of famous and completely unknown writers and poets, which is especially valuable in revealing and defining the life and work of the writers of the past.

Key words: rhymed prose, interpretation, value, literature, verse, surah.

Сведения об авторе: ***Мухаммадходжа Назар*** - Таджикский национальный университет, старший преподаватель кафедры таджикского языка и методики преподавания таджикского языка и литературы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр. Рудаки, 17. E-mail: **Nazar-635@mail.ru.**

Телефон: (+992) 907-97-92-34

Information about the author: ***Muhammadhoja Nazar*** - Tajik National University, the senior teacher of the Tajik language department and the methodology of teaching the Tajik language and literature. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: **Nazar-635@mail.ru.** Tel.: **(+992) 907-97-92-34**

УДК: 891.550+491.550+44 (575.3)

ТАРҶУМАИ АСАРҲОИ УСТОД САДРИДДИН АЙНӢ БА ЗАБОНИ ФРАНСАВӢ

Одилова З.О.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

«Камина падари миллат нестам, фарзанди миллат ҳастам, ки мехоҳам хидмат кунам. Падари миллат устод Айнӣ буд, ки барои умри дубора ёфтани тоҷикон бештар аз ҳар касе мубориза кардааст ва ба ғалаба расидааст», чунин иброз дошт Б. Ғафуров. Мо 140-солагии зодрӯзи бузургтарин фарзанди фарзонаи миллат, устод Садриддин Айниро ҷашн гирифтем. Садриддин Айнӣ бунёдгузори адабиёти муосири тоҷик, шоир, нависанда, олим, академик ва нахустин Президенти Академияи илмҳои Тоҷикистон (1951–1954), Қаҳрамони Тоҷикистон (1997) мебошад.

Шукӯҳу азамати корномаи адабию фарҳангӣ, ҳашамати шахсияти ӯ бо гузашти солҳо ва асрҳо дар ёду хотираи мардум нақш мебандад. Дар бораи осори устод Садриддин Айнӣ доктори илмҳои филология, профессор Мурод Муродӣ қайд намуда, чунин иброз медорад, ки “ӯ китоби "Намунаи адабиёти тоҷик"-ро навишт ва дар он сесад шоирро, ки бо тахаллуси Бухороӣ, Самарқандӣ, Намангонӣ, Андиҷонӣ, Тирмизӣ, Хуҷандӣ ва ғайра, ки аз ҳазор сол қабл дар Мовароуннаҳр зист доштанд, сабт кард». "Намунаи адабиёти тоҷик"-ро дар соли 1926 баъд аз чоп душманон оташ заданд, аммо Айнӣ ба унвони марди худогоҳ ва равшанфикри фидоии миллат, ором нанишаст ва бори дигар иҷозаи нашр намуд. Асарҳои ӯ «Дохунда», «Ғуломон», «Ҷаллодони Бухоро», «Марги судхӯр», «Ёддоштҳо», «Исёни Муқаннаъ», «Мактаби куҳна» ва ғайра инъикоси таърих, зиндагӣ, мубориза ва талошҳои халқ дар чандин садсола барои расидан ба ин рӯзҳои нек, ки мову шумо шоҳиди он ҳастем, мебошанд. Адабиётшиносону муҳаққиқон Бектош Н., Баршинский И., Ҳошим Р., Табаров С., Шукуров М., Маниёзов А., Айнӣ К., Кӯчаров А., Ҳотамов Н., Асозода Х., Аслонова Н., Бобоев Ю., Исмоилов С., Имомов М., Маҳмадаминов А., Нозимов Б., Обиддинов К., Раҳмонов Ш. ва чанде дигарон оид ба ҳаёту фаъолият ва асарҳои устод С. Айнӣ мақолаву таҳқиқот ва асарҳо эҷод намудаанд ва, албатта, онҳо арзанда ва боиси омӯзиш низ мебошанд. Соли 1978 бо қарори ЮНЕСКО 100-солагии зодрӯзи устод дар тамоми ҷаҳон қайд карда шуд.

Мудири кафедраи назария ва таърихи адабиёти ДДОТ ба номи устод Айнӣ, профессор Шамсиддини Солеҳ ба мо чунин иброз намуд, ки “То имрӯз мо-аҳли илму адаби тоҷик, натавонистем, ки ақаллан куллиёти осори ин бузургмардро ба пуррагӣ дастраси хонандагон созем”. Аксари муҳаққиқоне, ки ба таҳқиқи осори С. Айнӣ машғул шуданд, ба моҳияти асосии андешаҳои умумиинсонии вай камтар таваҷҷуҳ зоҳир намудаанд.

Устод Садриддин Айнӣ аз шахсони босаводи давронаш буд. Дар ин хусус Жан Жорж таъкид менамояд, ки яке аз донишмандони давр Садриддин Айнӣ буд, ки зери таъсири нахустин инқилоби рус (с.1905) монда буд. Дар аввали соли 1918 вай ба забони тоҷикӣ “Марши озодӣ”-ро дар оҳанги “Марселеза” навишт [8, с.3]. Яъне устод Айнӣ вақте гимни миллии франсавиҳо “Марселеза”-ро мешунавад дар зери таъсири ин гимн суруди “Марши ҳуррият”-ро эҷод мекунад, ки ҳардуи ин суруд оид ба озодии халқҳо гуфта шудааст. Садриддин Айнӣ ин сурудро дар тарҷумаи русӣ шунида буд, на аз тарҷумаи франсавӣ, чунки вай бо забони франсавӣ ҳарф намезад.

“Марши ҳуррият” аввалин маротиба дар маҷаллаи “Шуълаи инқилоб” чоп шуд. Ин сурудҳо даъват озодӣ ва истиқлолият буда, моҳиятан бо ҳам монандӣ доранд.

Суруди “Марселеза” дар тарҷумаи тахтуллафз:

Бархезед, фарзандони Ватан,
Рӯзи ғалаба фаро расид!
Зидди зулму истибдод
Байрақи хунин бардошта шуд [1, с.121].

Банди аввали “Марши ҳуррият”-и устод Айнӣ бошад, бо чунин нидоҳо оғоз меёбад:

Эй ситамдидагон, эй асирон!
Вақти озодии мо расид,
Муждагонӣ диҳед, эй рафиқон!
Дар ҷаҳон субҳи шодӣ дамид [1, с.121].

Садриддин Айнӣ дар ин хусус чунин иброз дошт:

“...Вақте ки ман “Марши ҳуррият”-ро навиштан хостам, ба бисёр душвориҳо вохӯрдам” [1, с.121]. Ӯ ба воситаи тарҷумаи русӣ суруди “Марселеза”-ро ба забони тоҷикӣ баргардон намуд.

Соли 1917 дар Россия коргару деҳқонон ҳангоми намоишҳо суруди “Интернатсионал”-ро, ки ба қалами шоири машҳури франсавӣ Эжен Потйе тааллуқ дорад, мехонданд [7, с.120]. Садриддин Айнӣ вақте дар беморхонаи Когон бистарӣ буд, ин сурудро якумин маротиба дар ҳамон ҷо шунид.

“Интернатсионал”-навиштааст, профессор И. С. Брагинский,-Айниро маҳву мот кард ва дар тамоми эҷодиёти минбаъдаи ӯ нақши фаромӯшнашаванда гузошт” [7, с.120]. Ин сурудро ба забони ӯзбекӣ низ тарҷума намуд.

Бояд қайд кард, ки С. Айнӣ ғайр аз сурудҳои инқилобӣ инчунин аз якчанд романҳои адибони франсавӣ хабардор буд. Соли 1928 вай романи нависандаи франсавӣ Фердинанд Дюшен “Қамар”- ро аз рӯйи матни ӯзбекии Зариф Башир ба забони тоҷикӣ тарҷума намуд. Нависандаи ӯзбек Зариф Башир бошад соли 1924 тарҷумаи ин асарро аз рӯйи матни русии Н. А. Макшеева баргардон намудааст.

И.С.Брагинский дар бораи очеркҳои илмию таҳқиқии дар хусуси классикони адабиёти тоҷику форс таълифкардаи устод андеша ронда мегӯяд, ки Айнӣ “дар байни дирӯзу имрӯз гӯё пуле гузошта, воқеаву ҳодисаҳои гузаштаро аз нав зинда карда, нишон медиҳад. Вай образҳои классикони машҳури тоҷикро, гӯё бо одамони зинда гуфтугӯ мекарда бошад, меофарад” [4, с.119]. Садриддин Айнӣ бо асари ҷовидонааш “Марги судхӯр” бо намояндагони адабиёти умумиҷаҳонӣ – Балзак, Шекспир, Гёте дар як қатор меистад [6, с.2]. Устод Садриддин Айнӣ кайҳост, ки бо осори латифу баландмазмуни худ чи дар мамолики Шарқ ва чи дар кишварҳои Ғарб миллионҳо хонандагонро ба вачд оварда, барҳақ шуҳрати ҷавонӣ касб кардааст. Доир ба ҷараёни зиндагӣ, фаъолияти эҷодӣ ва сабку услуби осори устод Айнӣ дар кишварҳои хориҷӣ як қатор мақолаву ахбори илмӣ нашр шудаанд. Дар Тоҷикистон ва Фаронса, умуман дар ҷаҳон, касе нест Айниро нашиносад ва ё осори илмӣ, таърихӣ ва адабии ӯро нахонда бошад. Барои шиносоӣ ва донистани ҳоли донишмандон, олимон, нависандагон, танҳо баёни саргузашт ва шарҳи ҳол кофӣ нест, балки бояд барои ошноӣ бо услуб ва афкори нави бузургон ва навобиғи адабӣ миллатҳои мутараққӣ навиштаҷот ва осорашонро мавриди мутолиаи дақиқ қарор дода ба воситаи нақл ва тарҷума сабаби пешрафти улум ва афкорро, ки поя ва асоси аслии тамаддун дар ҳар даврe аз давраҳои байни милал будааст, фароҳам сохт [5, с.11]. Дар солҳои 1956-1958 асарҳои устод Садриддин Айнӣ диққати беши муҳаққиқони франсавиро ба худ ҷалб кардааст. Андре Вюрмсер ба муносибати нашри франсавии асарҳои устоди адабиёти муосири тоҷик чандин тақризҳо навиштааст. Вай дар тақризи ба тарҷумаи “Ёддоштҳо” навиштааш, ки онро “Летр франсез” (27 декабри соли 1956) бо номи Шарқ ба мутолиаи хонандагон пешниҳод карда буд, чунин мегӯяд:

“Ёддоштҳо”-и Садриддин Айнӣ аз кишвари дурдасте омада, дастраси мо гардид. Ман дар ин ҷо мафҳуми “дурдаст”-ро бештар на ба маънои макон, балки ба маънои замон кор мефармоям”. Вюрмсер ҳақиқатнигории устодро дар “Ёддоштҳо” пай бурда, навиштааст: “Садриддин Айнӣ, ки дар соли 1878 таваллуд ёфта ва соли 1954 вафот кардааст, ҳаёти Шарқро назар бо Гобино ва Лотӣ тамоман дигар хел медид”. Андре Вюрмсер ба муносибати нашри асарҳои Айнӣ “Марги судхӯр”, “Мактаби куҳна”, “Ҷаллодони Бухоро” ва “Одина” ба забони франсавӣ низ мақолаеро иншо намуда, онро таҳти унвони “Ҷило ва бадбахтиҳои Шарқ” дар шумораи 704-уми “Летр франсез” 1958 нашр намуд. Мутолиаи “Марги судхӯр” адиби франсавӣ Вюрмсерро ба хулосае меорад, ки вай дар симои қаҳрамони марказии асар Қорӣ-Ишкамба характерҳои қаҳрамонони асарҳои адибони Фаронса Молеру Балзак, Арагон ва Грандеро мебинад. Аммо дар тарзи нигориш ва услуби бадеии ин асарҳо (Хасис, Гобсек ва Марги судхӯр) фарқи куллие ҷой дорад [6, с.2].

Аз замони пайдоиши тарҷума то ба имрӯз, ба қавли шоҳидон, асарҳои Садриддин Айнӣ диққати хонандагони зиёди франсавиро ба худ ҷалб кардааст. Дар саҳифаи нахусти китоб омадааст, ки тарҷумаи франсавии повестҳои С. Айнӣ (мутарҷимон С. Бородин ва В. Вуано) аз русӣ ба амал омадааст. Китоби Айнӣ бо повести “Мактаби куҳна” сар мешавад. Ин асарро нависанда, чи тавре ки дар поёни он ишора шудааст, 24 октябри соли 1934 хотима додааст ва дар он танҳо ҳикояти мактаби ибтидоии ӯ нақл шудааст. Баргардониши франсавӣ тибқи тарҷумаи С. Бородин сурат гирифтааст. Дар тарҷумаи франсавӣ, баъди “Мактаби куҳна” повести “Марги судхӯр” омадааст. Тавре ки ба мо маълум аст, устод С. Айнӣ ин асарашро бори аввал дар соли 1936 навишта, понздаҳ сол пас онро аз нав таҳриру такмил дода буд. Сарчашмаи баргардониши франсавӣ тарҷумаи О. Сухарева аз варианти якуми “Марги судхӯр” мебошад [9, с.39]. Баъд аз повести “Марги судхӯр” “Ҷаллодони Бухоро” омадааст. Охирин тарҷумаи асари франсавӣ ин “Одина” мебошад.

Устод Айнӣ ин асарашро соли 1924 то 1926 навишта буд. Тарҷумаи франсавии повести “Одина” аз рӯйи матни русӣ, мутарҷим З. Хапревин, сурат гирифтааст. Мутарҷимони франсавӣ С. Бородин ва В. Вуано дар муқоваи китоб повестҳои Айниро “новеллаҳо” номидаанд. Миёни повест ва новелла фарқи калон вуҷуд дорад. Новелла жанри хурди адабӣ буда, ба ҳикоя монанд аст. Повест бошад нисбат ба ҳикояю новелла ҳаҷман калон буда, яке аз жанрҳои эпикии насри бадеӣ мебошад. Повести “Марги судхӯр” яке аз шоҳкориҳои на танҳо осори С. Айнӣ ва адабиёти навини тоҷик аст, балки он, аллакай, чун ёдгории бадеии адабиёти башар эътироф шудааст. Бинобар ин, хонандаи франсавизабон аз мутолиаи ин асар бебаҳра наметонад ва аз он лаззати эстетикӣ бардошта метавонад [9, с.40]. Повести “Марги судхӯр” аз рӯйи матни О. Сухарева ба баргардониши С. Бородин ва В.Вуано тааллуқ дорад.

Баргардониши “Марги судхӯр” ба забони франсавӣ яке аз беҳтарин асари безаволи устод Айнӣ дар лафзҳои Пушкину Гюго мебошад. Хушбахтона, О. Сухарева тарҷумаи нави повести “Марги судхӯр”-ро аз болои таҳрири дуюм низ ба сомон расонидааст. Ва умед дорем, ки вақтҳои наздик франсавиёни фарҳангпараст ҳам ин шоҳкории адабиёти ҷаҳонро аз рӯйи таҳрири нав ба забони франсавӣ мегардонанд, то ки хонандагон аз санъати баланди нигорандагии адиби тоҷик хубтар огоҳӣ ёбанд. Повести “Ҷаллодони Бухоро” тарҷумаи франсавии С. Бородин ва В. Вуано баргардониши озод нест. “Ҷаллодони Бухоро” ба лафзи франсавӣ на аз болои матни асл, балки аз рӯйи тарҷумаи хеле озод ва баъзе носаҳеҳи Ю. Иброҳимов сурат гирифтааст ва воҷиб аст, ки ин офаридаи адиби тоҷик ба лафзи Сартру Камю аз асл ба забони тоҷикӣ тарҷума шавад. “Одина” нахустин повести С. Айнӣ буда, онро нависанда соли 1924 навиштааст. Дере нагузашта асар ба забонҳои мухталифи дунё, аз ҷумла, ба забони русӣ ва ба воситаи он ба лафзҳои халқҳои дигар тарҷумаю нашр гардид ва оламиён аз забони як нафар намояндаи адабиёти Шарқ перомуни бедодгариҳои дороён нисбат ба мардум ҳикоятҳои ҳаққонӣ шуниданд. Аз ин рӯ, гуфтан лозим аст, ки интихоб ва тарҷума шудани ин асари С. Айнӣ ба забони франсавӣ бесабаб нест. Франсавиён оид ба ваҳшонияти Шарқӣ метавонистанд аз асарҳои нигорандагони худ ҳикоятҳои зиёде мутолиа бикунанд. Тарҷумаи франсавӣ баргардониши бадеӣ буда, дар он шаклу мазмуни асл пурра ҳифз шудааст. Повести “Одина” на танҳо ба лафзи франсавӣ, балки ба ҳама забонҳои дунё, ки аз болои тарҷумаи З. Хапревин сурат гирифтаанд, бояд аз нав тарҷума шавад [9, с.50].

А Д А Б И Ё Т

1. Айни С. Аз мактубҳои С.Айнӣ ба адибони тоҷик // Шарқи сурх, №4, 1956. – С.121.
2. Брагинский И.С. Проблемы творчество Садриддина Айни / И.С. Брагинский. –Душанбе: Ирфон, 1974. - 173 с.
3. Брагинский И.С. Ҳаёт ва эҷодиёти С.Айнӣ / И.С. Брагинский. –Душанбе: Ирфон, 1968. -192 с.
4. Субҳон Амирқулов. Ёддоштҳо ва таҳқиқи ҷараёни адабӣ // Садои Шарқ №12, 1976. – С.119.
5. Шокир Мухтор. Пайванди Шарқ ва Ғарб // Адабиёт ва санъат, адиби маҳбуби шарқ, 26.11.1987. – С.11.
6. Шокир Мухтор. Айнӣ дар Фаронса // Газетаи муаллимон, 16.05.1981. – С.2.
7. Шокир Мухтор. Айнӣ дар ватани Балзак // Садои Шарқ, №12, 1976. – С.120.
8. Шокир Мухтор. Юманите дар бораи Тоҷикистон // Тоҷикистони советӣ, 6.04.1980. – С.3.
9. Шокир Мухтор. Повестҳои Айнӣ ба забони франсавӣ // Фарҳанг, №2, 1996. – С.39-50.

ТАРҶУМАИ АСАРҲОИ УСТОД САДРИДДИН АЙНӢ БА ЗАБОНИ ФРАНСАВӢ

Дар мақолаи мазкур оид ба тарҷумаи асарҳои устод Садриддин Айнӣ ба забони франсавӣ сухан меравад. Тарҷумаи асарҳои С.Айнӣ ба забони франсавӣ аз рӯйи матни русӣ сурат гирифтааст. Тарҷумаи русии повестҳои “Мактаби куҳна” ва “Марги судхӯр” баргардонишҳои бадеии реалистона буда, асосан ба принсипҳои назарияи тарҷумаи бадеӣ ҷавоб медиҳанд. Дар тарҷумаи “Ҷаллодони Бухоро” ва “Одина” камбудиҳои ҷиддӣ мушоҳида мешавад. Адиби Фаронса Жан Жорж Виктор Гюгоро “падари Фаронса” номидааст ва Гюго бошад Садриддин Айниро “падари Тоҷикистон” номид. Ғайр аз ин, адиби дигари Фаронса Луи Арагон Садриддин Айниро “Горкийи тоҷикон” номид. Инчунин, Луи як порчаи “Ёддоштҳо”-ро аз рӯйи матни русӣ ба франсавӣ бо унвони “Тантанаи адолат” тарҷума намудааст. Аз ин ҷо бармеояд, ки устод Айниро дар Фаронса мешиносанду асарҳои ӯро мутолиа мекунанд. Рӯзи 16-уми апрели соли 2018 дар ДДОТ ба номи С. Айнӣ 140 солагии устод С. Айниро ҷашн гирифтем. Дар ин ҷашни бошукӯҳ аз тамоми кишварҳо олимону шоирон ташриф оварданд, онҳо доир ба устод Айнӣ бисёр андешаҳои ҷолиб гуфтанд. Мо бо боварии комил гуфта метавонем, ки устод Айниро дар ҷаҳон мешиносанд ва эътироф мекунанд. Натиҷаи ҳамин буд, ки халқи тоҷик дар даврони Истиқлол ин фарзанди бузурги хешро ба ҳайси нахустин қаҳрамони миллӣ пазируфт ва бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба устод Садриддин Айнӣ унвони Қаҳрамони Тоҷикистон дода шуд. Асарҳои устод С. Айнӣ дар таълиму тарбияи насли наврасу ҷавон ҷиҳати худшиносиву худогоҳии миллӣ ва ватандӯстиву инсондӯстӣ ва иттиҳоду рафоқат на танҳо дар замони гузаштаю имрӯз, балки дар оянда низ нақши арзанда хоҳад гузошт.

Калидвожаҳо: тарҷума, устод С. Айнӣ ва асарҳои ӯ ба забони франсавӣ, мутарҷимони рус, мутарҷимони франсавӣ, забони тоҷикӣ, шеър.

ПЕРЕВОД ПРОИЗВЕДЕНИЙ САДРИДДИНА АЙНИ НА ФРАНЦУЗСКИЙ ЯЗЫК

В этой статье рассматривается перевод произведений Садриддина Айни на французском языке. Перевод произведений С. Айни проводился с русского на французский язык. Русский перевод «Старой школы» и «Смерть ростовщика» является реалистичной реализацией действительности и в первую очередь отражает принципы буквального перевода. В переводе «Палачи Бухары» и «Одина» наблюдаются серьезные

неудачи. Писатель Франции Жан-Луи Жорж назвал отца Франции Виктора Гюго, а Гюго назвал «отцом Таджикистана» Садриддина Айни. Кроме того, французский литератор Луи Арагон, назвал С.Айни «Горький таджиков». Луи также перевел часть примечаний к русскому тексту в названии «Знаменитость правосудия». С этой точки зрения, Айни известен во Франции и там читают его произведения. 16 апреля 2018 года мы отмечали празднование 140-летия Садриддина Айни в ТГПУ имени С.Айни. На этом торжестве все ученые и поэты говорили о творчестве Айни. Мы можем с уверенностью сказать, что Садриддин Айни известен и признан в мире. Результатом этого стало то, что таджикский народ в период независимости признал своего великого сына как национального героя, и Президент Республики Таджикистана дал С.Айни звание героя. Произведения Айни играють важную роль в воспитании у молодого поколения национального самосознания и гуманности не только в прошлом и сегоднешном, но и в будущем.

Ключивые слова: перевод, перевод произведений С. Айни на французский язык, русские переводчики, французские переводчики, таджикский язык, стихотворение.

TRANSLATION WORKS OF SADRIDDIN AYNI IN FRENCH

In this article it discussed about translation works of Sadriddin Ayni in French. The translation of works of S. Ayni was carried out from Russian in French. Russian translation of "Old school" and "The Death of the usurer" is realistic realization of reality and first of all reflects the principles of the literal translation. In translation "The Executioners of Bukhara" and “Odina” are observed serious failures. The writer of France Jean-Louis George called the father of France Victor Hugo, and Hugo called "The father of Tajikistan" Sadriddin Ayni. Besides, the French writer Louis Aragon, called S. Ayni "Gorky of Tajiks". Louis has also translated a part of notes to the Russian text in the name "Justice Celebrity". From this point of view of Ayni it is known in France and read his work. On April 16, 2018 we celebrated the celebration of the 140th anniversary of Sadriddin Ayni in TGPU of S. Ayni. On this celebration all scientists and poets have visited worldwide, they spoke by many different words about Ayni. We can tell with confidence that Sadriddin Ayni is known and recognized in the world. Result of it was the fact that the Tajik people in the period of independence recognized the great son as the national hero and the President of the Republic of Tajikistan has given a rank of the hero of S. Ayni. The work by Ayni in education of the younger generation for national consciousness and humanity not only in the past, and today, but also in the future to establish an important role.

Key words: translation, S.Aini and his work, French writer, French translators, Tajik language, poem.

Сведения об авторе: ***Одилова Зайнура Обидовна*** - Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни, докторант Ph.D отделения французского языка. **Адрес:** 734003, Республика Таджикистан, г.Душанбе, ул. Рудаки 121. E mail: fransugenka89@mail.ru. Телефон: **(+992) 938-93-80-04**

Information about the author: ***Odilova Zainura Obidovn***a - Tajik State Pedagogical University. S. Aini, doctoral student Ph.D of the French language department. **Address:** 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, ul. Rudaki 121. E mail: **fransugenka89@mail.ru.** Tel.: **(+992) 938-93-80-04**

УДК: 891-550

ОБРАЗИ ИСКАНДАР ДАР «ХИРАДНОМАИ ИСКАНДАРӢ»-И АБДУРРАҲМОНИ ҶОМӢ

Дурманова С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Тавре ки маълум аст, образи Искандар дар адабиёти халқҳои Шарқ ҷойгоҳи хос дорад. Дар бораи Искандар ва корнамоиҳои ӯ асарҳои зиёде офарида шудааст, ки муаллифони онҳо мувофиқи қобилияту истеъдод, ҷаҳонбинӣ ва ақидаҳои ҷории замон фикру мулоҳизаҳои худро баён кардаанд. Бояд хотирнишон кард, ки образи Искандар дар осори адибони шарқӣ мувофиқи ҳақиқати таърихӣ акс наёфтааст. Искандар бо далели кишваркушоиҳои барқосо ва пирӯзиҳои пай дар пай дар дили мардуми ҷаҳон шӯри зиёде андохт ва ин ҳама боис шуд, ки дар бораш ахбору афсонаҳои шигифтангез бофанд. Ин афсонаву ривоятҳо пас аз гузашти қарнҳо дар миёни миллатҳои гуногун рангу бӯйи дигар гирифтанд. Искандар дар ҳар кишваре чеҳрае муносиб ба салиқаи гӯяндагону нависандагони он замон пайдо кард.

Искандар дар тасвири адибони Шарқ мардест, ки чеҳраи собит надорад. Искандар замоне ҷаҳонгиру лашкаркаш аст, ончунон ки дар “Шоҳнома” ва дигар асарҳои таърихӣ ӯро мешиносем. Гоҳе расулгуна аст, тавре ки дар “Қасас-ул-анбиё” ва “Искандарнома”-и Низомӣ мебинем ва гоҳ хирадманде файласуфмашраб ва ҷаҳондида ва толиби афкори рӯҳонӣ ва ақоиди ирфонист, тавре ки Низомӣ дар бахши дуюми “Хамса”, яъне дар “Иқболнома” тасвир кардааст. “Билохира Искандар замоне ҷаҳонгиру лашкаршикан аст, ончунон ки дар “Шоҳнома” ва кутуби таърих чун “Муҷмал-ат-таворих” ва дигар мутун ӯро мешиносем” – менависад донишманди эронӣ Эраҷи Афшор [2, с.163]. Аммо маъхази Фирдавсӣ ва Низомию Амир Хусрав ва пас аз онҳо Ҷомӣ ва дигар шоироне, ки бад-ин мазмуни куҳан пардохтаанд, ҷумла ривоёти “Колисфени дурӯғин” будааст.

Офариниши симои Искандар дар асари бадеӣ, ки аз Ҳакими Тӯс оғоз шудааст ва минбаъд чиҳилу ду асари дигари адабӣ дар ин мавзӯъ рӯйи кор омадааст, боиси офариниши як симои сиёсӣ дар асари адабӣ гардида, аз таърих ба тахайюл бадал гардидани чеҳра аст. “Ҳамаи донишмандон, пажӯҳишгарон ва хонандагон, – менависад

Ғуломҳусайни Бекдилӣ, – ба хубӣ медонанд, ки адабиёти ғании форсӣ то он рӯзгорон гӯяндае монанди устод Абулқосими Фирдавсӣ напарварда буд ва китобе монанди «Шоҳнома» вуҷуд надошт. Пас, Фирдавсӣ ба қазовати бузургони адаби Эрон яке аз паёмбарони шеъру адаби форсӣ аст ва ҳамаи шуарои бузурги форсизабон ба устодию рисолати таърихии вай эътироф ва ифтихор кардаанд» [3, с.30].

Образи Искандар мебоист таърихан манфӣ мешуд, зеро вай дар таърих ҳамчун истилогари Эрон маълум ва машҳур аст. Аммо адибони форсу тоҷик, ба мисли Низомии Ганҷавӣ, Амир Хусрави Деҳлавӣ ва Абдурраҳмони Ҷомӣ тавонистанд аз Искандари золим подшоҳи ормонии худро биофаранд.

Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки образи Искандар дар адабиёти Шарқ образи ормонӣ буда, қариб тамоми саргузашту лашкаркашиҳо ва амалиёти «хирадмандона ва одилона»-и Искандар маҳсули хаёлоти худи муаллифони «Искандарнома»-ҳо мебошад.

Абдурраҳмони Ҷомӣ Искандарро чун тимсоли шоҳи адолатпешаи идеалӣ- хаёлӣ ба қалам медиҳад. Мавзӯи хирад, ҳикмат, адлу инсоф аз мавзӯъҳои меҳварии маснавӣ буда, шоир онро аз лашкару сипоҳи муқтадир ҳам боло мегузорад ва баъди баёни қиссаи туҳфаҳои рамзомез фиристодаи Ҳоқони Чин ба Искандар ва сулҳ баста шудани байни онҳо Ҷомӣ ба ҳокимони замони хеш муроҷиат карда, ба онҳо насиҳатомез мегӯяд:

Ҷаҳонподшоҳо, дар инсоф кӯш,
Зи ҷоми адолат майи соф нӯш.
Ба инсофу адл аст гетӣ бапой,
Сипоҳе чу он нест гетикушой.
Агар мулк хоҳӣ, раҳи адл пӯй,
В-агар не, зи дил ин ҳаваспро бишӯй.
Тиҳиқабза аз тири тадбир бош,
Ба теғи адолат ҷаҳонгир бош[12, с.454].

Ҷомӣ қариб дар тамоми давраи эҷодиёташ Искандарро чун шоҳи идеалӣ ва намунаи ибрат ба қалам дода, аз забони ӯ ҳикматҳои баланд меорад.

Чӣ ҳосил аз он ҳам, чу ҷовид нест,
Зи чанги аҷал растан уммед нест?
Наям ман ҷуз он мурғи ширинnафас,
Ки мулки ҷаҳон буд бар ман қафас.
Танам дар қафас буд бо дарду доғ,
Вале дил ба ҷон орзуманди боғ.
Хуш он, к-аз қафас раҳ ба боғам намуд,
Ҷудо кард нури чароғам зи дуд[12, с. 445].

Абдурраҳмони Ҷомӣ дар бораи зиндагии Искандар лаҳзаҳои ибратангезе нақл мекунад, ки асоси онҳоро корномаҳои таърихию адабии арабию форсӣ такмил менамояд. Бар замми маълумоти таърихӣ ва достонҳои Низомию Фирдавсӣ ва Амир Хусрави Деҳлавӣ нақлу ривоятҳои зиёди дигаре низ навишта шуда буданд. Дар аксари ин асарҳо на шахсияти таърихӣ, балки чеҳраи идеалии ӯ дар маърази тасвир гузошта мешавад. Бо вуҷуди ин, нависандагони то Ҷомӣ аз лашкаркашиву муҳорибаҳои Искандар сарфи назар намекунанд. Дар достони Абдурраҳмони Ҷомӣ лашкаркашиҳо бисёт мухтасар тасвир шудаанд. Ҷомӣ фақат нақл мекунад, ки Искандар дар пиронсолии Файлақус таваллуд шуда, аз 7-8 солагӣ илм омӯхта, баъди валиаҳд эълон гардиданаш дар назди Арасту ҳикмат:

Зи ҳикмат назояд ба ҷуз адлу дод,
Зи ҳикмат чӣ имкони зулму фасод [12, с. 441].

илмҳои илоҳиёт;

В-аз он пас раҳиҷаҳл коҳӣ гирифт,
Фурӯғ аз улуми илоҳӣ гирифт [12,с. 438].

илми табииёт;

Зи дил ҳарфи нобихрадӣ коста,
Зи илми табиӣ шуд ороста [12,с. 438].

ва риёзиёт омӯхта, дар назди ҳакимон аз санҷиш мегузарад. Мувофиқи тасвири Абдурраҳмони Ҷомӣ, ки бо таърихи воқеии футӯҳоти Искандар дорад, Искандар ҳангоми лашкаркашиҳо зӯриро ба кор намебарад. Вай на танҳо шаҳрҳоро вайрон намекунад, балки шаҳрҳои нав бунёд месозад.

Зи ҳар дин, ба ҷуз дини Яздони пок,
Фурӯ шуст якборагӣ лавҳи хок.
Бино кард бас шаҳрҳо дар ҷиҳот,
Ба сони Самарқанду Марву Ҳирот [12, с. 442].

Истеҳсоли зару симу оҳан ва сафару тиҷоратро ривоҷ дода, асарҳои зиёдеро аз дарӣ ба юнонӣ тарҷума мекунад, илмро, ки дар ҳаёти ҷамъият аҳамият дорад, равнақ медиҳад, зеро ҳанӯз дар хурдӣ падар ӯро таълим дода буд:

Зи дониш шавад кори гетӣ ба соз,
Зи бедонишӣ кор гардад дароз.
Зи дил сар занад сирри дониш нахуст,
Ки бар дасту по кор гардад дуруст.
Агар дар ҷаҳон набвад омӯзгор,
Шавад тира аз бехирад рӯзгор [12, с.438].

Искандар, ки дар соҳаҳои гуногуни илм дониши фаровоне гирифта буд, ақидаеро пеш меорад, ки, албатта, дар мамлакат барои низоми муайянеро нигоҳ доштан мавҷудияти шоҳ ногузир аст, вале шоҳ, на аз рӯйи насаб, балки аз рӯйи қобилият ва дониш интихоб гардад, зеро ҳамаи мардум баробар мебошанд. Шоҳ ҳам яке аз онҳо буда, на аз онҳо бартарӣ дорад ва на дар сар хаёли сарварӣ.

Бинобар ин, ӯ мардуми болиғи мамлакатро ҷамъ намуда мепурсад, ки барои худ шоҳ интихоб кунанд. Искандар мегӯяд:

Биҷӯед аз баҳри худ меҳтаре,
Карампарваре, маъдалатгустаре.
Бувад ӯ чӯпон, шумо чун рама,
Ба рӯзу ба шаб меҳрубони ҳама.
Агар рӯз бошад шубонӣ кунад,
В-агар шаб расад, посбонӣ кунад [12,с. 444].

Дар таҳаввули афкори сиёсӣ-иҷтимоии Абдурраҳмони Ҷомӣ ин нукта бисёр қобили таваҷҷуҳ аст, зеро ӯ ақидаи интихобӣ будани подшоҳро пеш меорад, ки тамоман ба шароит, воқеият, мафкура ва эътиқоди маъмули замони ӯ зид буд. Аммо ин назария дар «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ тамоман дигар аст. Дар «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ ирсӣ будани мақоми шоҳӣ шарт мебошад.

Танҳо хаёли дурпарвози шоир қодир буд, ки чунин андешаро дар тафаккури худ ҷой диҳад. Бар замми ин, чунин ақида барои ифодаи ормони мардуми он замон созгор меомад. Сабаби дар достон зоҳир нашудани майдони ҳарб, ҷангу ҷидол ва лашкаркашиҳо низ дар ҳамин аст, чунки дар ақидаи Абдурраҳмони Ҷомӣ Искандар дунёро на ба зӯри туфангу шамшер, балки бо қувваи тадбир, неруи ақлу хирад, шарофати илму дониш, ба воситаи ҷуду карам ва ҳидояти ҳикмату адолат мусаххар кардааст.

Барои ҳамин агар дар достони Низомӣ атрофиён ва мададгору маслиҳатчиёни Искандар аз шаш гурӯҳ (ҷанговарон, соҳирон, сухантирозон, ҳакимон, пирони тарки дунёкарда ва пайғамбарон) иборат бошанд, дар достони Абдурраҳмони Ҷомӣ ба Искандар ҳакимони зиёде бо сардории Балинос кумак мерасонанд.

Фақат дар фатҳи Торикистон ва Баҳри Муҳит ӯро пайғамбарон (Хизру Илёс) роҳнамоӣ мекунанд. Вале агар Хизру Илёс танҳо ном бурда шаванд, гуфтори ҳакимон муфассал баён карда мешавад:

Яке з-он ҳакимон Балинос буд,
Зи пайғамбарон Хизру Илёс буд.
Чу пеш омадӣ мушкиле дар раҳаш,
Бурун аз вуқуфи дили огаҳаш [12,с. 476].

Аз тасвири корномаҳои Искандар то ин ҷо бармеояд, ки Искандари Мавлоно Ҷомӣ ҷаҳонгиру ободгару хирадманду одил аст. Мавлоно Ҷомӣ бо офаридани образи Искандар назарияи шоҳи ормонии худро такмил медиҳад. Дар маснавиҳои дигари шоир низ сифату фазоили шоҳи ормонӣ, чун адолату инсоф, донишу хирад, ҷасорату шуҷоат, покгавҳариву иффат, дурандешӣ, раиятпарварӣ, саховат... баррасӣ шудаанд. Образи Искандар ҷамъбасткунандаи ҳамин сифоту фазоили шоҳи ормонист, ки Ҷомӣ дар марҳилаи охири силсилаи достонҳои марбут ба шоҳи мақдунӣ офаридааст.

Аз ин гузашта, Искандар фаъолияти сиёсии худро мувофиқи хирадномаҳои тартибдодаи донишмандони бузурги замони падараш оғоз мекунад:

В-аз он пас дар он пири ҳикматшинос,
Рух оварду кард ин мурод илтимос.
Ки, эй ганҷи ҳикмат, қалам тез кун,
Хирадномае аз нав ангез кун.
Ки асрори шоҳӣ бад-он дар бувад,
Қаловузи роҳи Сикандар бувад[12,с. 441].

Таъкидан қайд кардан лозим аст, ки нуқтаҳои асосии хирадномаҳои ҳакимон бо воқеияти таърихии замони Искандар ҳеҷ гуна умумияте надошта, зодаи андешаи худи шоиранд. Бинобар ин, ҳамаи ҳакимон дар масъалаҳои ситоишу тарғиби адлу инсоф, лутфу эҳсон, некӣ, дӯстӣ, донишу кӯшиш ва амсоли инҳо ҳамфикранд. Аммо Абдурраҳмони Ҷомӣ аз забони донишманди Юнони қадим фикреро талқин менамояд, ки ҳамаи ин мафҳумҳо ва амалҳо хосияти мутлақ надошта нисбианд.

Азбаски Абдурраҳмони Ҷомӣ шахсияти афсонавии Искандарро барои ифодаи орзуи муосирони худ мувофиқ гардонидааст, ба василаи тасвири образи ӯ қатъиян ба муқобили ҷанг, кишваркушоӣ, ғоратгарӣ, истисмор мебарояд ва таъкид менамояд, ки дар шароити воқеияти зишти замони ӯ вуҷуд доштани чунин ҳукмрон аз имкон берун аст. Вай Искандарро бо подшоҳони замони худ муқоиса карда, саволеро ба миён меорад ва худ ҷавоб медиҳад:

Гар ӯ шоҳ будӣ, ин гадоён киянд?
В-ар ӯ равшан, ин тирароён киянд?
Бар ӯ хатм шуд шеваи хусравӣ,
Надид ин куҳан шева аз кас навӣ[12,с. 445].

Чунонки мулоҳиза мефармояд, дар ҳақиқат ҳам дар достони Низомӣ оҳанги динӣ пурқувват садо медиҳад. Вале бузургии шоири оламшумул дар он аст, ки дар ҳамаи чорчӯба ҷамъиятеро тасвир менамояд, ки дар байни аъзоёни он баробарӣ, амният, фаровонӣ барқарор аст. Махсусан, хулосаи баровардаи Искандар аз мушоҳидаи он қобили таваҷҷуҳ аст, ҳарчанд ки ӯ ҳам эзидпарастии он гурӯҳро дар мадди аввал мегузорад. Абдурраҳмони Ҷомӣ ин достони худро қариб баъди 300 соли достони Низомӣ навишта дар тасвири ҷамъияти хаёлӣ ҳам аз Низомии бузург пеш гузаштааст. Ҷамъияти тасвиркардаи ӯ дар асоси баробарии моддӣ ва маънавӣ, меҳнату сулҳ, мададгорӣ ва некӣ истиқрор дошта мардумони он аз зулм, беҳудагӯиву носазо, озордиҳӣ ва бадӣ барҳазар мебошанд.

Сикандар чу мегашт гирди ҷаҳон,
Хабарпурси ҳар ошкору ниҳон.
Дар аснои рафтан ба шаҳре расид,
Дар он шаҳр қавме писандида дид.
Зи гуфтори беҳуда лабҳо хамӯш.
Фурӯ баста аз носазо чашму гӯш.
Наҷуста ба бад ҳаргиз озори ҳам,
Ба ҳар кори некӯ мададгори ҳам [12,с. 496].

Абдурраҳмони Ҷомӣ ба монанди бисёр манбаъҳои даҳонакӣ ва китобатӣ образи Искандарро барои ифодаи асли муддаои шахсӣ истифода бурдааст. Яъне, Ҷомӣ дар шароити воқеияти замони хеш Искандарро барои ифодаи ормонҳои шахсии худ мувофиқ гардонидааст.

Аз нуқтаи назари Ҷомӣ ҳар гоҳ ҳукмдорон бомаърифат, доно ва донишманд шаванд, адлу дод ва сулҳу салоҳ дар мамлакат мавриди таъқиб қарор нахоҳад гирифт, озодӣ ва адолат дар мамлакат пойдор хоҳад монд.

Аз ин рӯ, Ҷомӣ дар достони «Хирадномаи Искандарӣ» қатъи назар аз баъзе маҳдудиятҳои фикрӣ, бисёр масъалаҳои муҳимми иҷтимоӣ, монанди зарурати тараққии ҷамъият, олиҳиммативӣ, садоқатмандона хизмат кардан дар роҳи некуаҳволии мардум ва ғайраро дар образи Искандар баён кардааст:

Хуш он кас, ки кораш накуӣ бувад,
Ба неку бадаш некхӯӣ бувад.
Чӣ дар вақти мурдан, чӣ дар зиндагӣ,
Равад рӯзгораш ба фархундагӣ [12, с. 511].

Ба ин маънӣ вай Искандарро ба ҳамаи ҳукмронони замони худ муқобил гузошта, ба василаи ин образ подшоҳон, амалдорон ва тороҷгарони асри худро ба халқпарварӣ, ободихоҳӣ, маърифатпарварӣ даъват намудааст.

Чуноне ки гуфта шуд, Искандари Ҷомӣ аз Искандари ҳақиқӣ ва таърихӣ фарқи калон дорад. Вай Искандарро на чун сарлашкар ва шахси ҷаҳонгир, балки ҳамчун шахси мутафаккир, ҳакими доно ва ҷӯяндаи ҳақиқату хушбахтӣ тасвир намудааст.

Ба инсоф гардан барафроштанд,
Ба таҳсини ӯ бонг бардоштанд.
Ки шоҳо, Сикандар ҳама бихрадист,
Дилаш равшан аз партави эзадист.
Намондаст ҳеҷ орзу дар дилаш,
Ки набвад зи донишварӣ ҳосилаш [12, с. 441].

Ҷомӣ ба Искандар сифат ва хусусиятҳои наве додааст, ки ба ақидаи сиёсӣ-иҷтимоии ҷамъият мувофиқ ва ҳамоҳанг мебошад. Искандар аз аввал то охири достон шахси бомаърифат ва хайрхоҳи мардум тасвир ёфтааст. Ҷомӣ азбаски чӣ будани синф ва ба синфҳо тақсим шудани ҷамъиятро намедонист, характери синфии давлат ва арбобони онро ҳам нафаҳмида буд. Бинобар ин, гумон мекунад, ки ҳар гоҳ ба сари давлат подшоҳи одилу оқил ва ботадбир гузошта шавад, ба манфиати давлат ва халқ низ хизмат хоҳад кард. Ба ақидаи ӯ, гӯё подшоҳи одил ва хирадманд ҳамаи ҷиҳатҳои манфии ҷамъиятро ислоҳ мекарда бошад:

Чу шоҳ аз раият бувад комхоҳ,

Гадо бошад андар ҳақиқат, на шоҳ!!!
Зи донандагон достонест рост,
Ки хоҳанда ҳар кас, ки бошад, гадост.
Нараста дил аз нанги ҳоҷатварӣ,
Чӣ ҳосил зи авранги Искандарӣ? [12,с. 445].

Тарғиб намудани нақши ақлу хирад, илму дониш дар сурати Искандари идеалӣ дар он торикии асримиёнаи Шарқ яке аз хизматҳои муҳимми Ҷомӣ ба ҳисоб меравад.

Ҷамъиятеро, ки «мардумони покизарӯзгор» дар он ҷо зиндагӣ мекунанд, Искандарҳо ва Ширинҳо барин подшоҳону маликаҳои адолатҷӯ, ободихоҳ сохта наметавонад. Тағйири ҷамъият метавонад боиси зуҳури шахсиятҳои нави ҳукмрон гардад. Чунонки Ҷомӣ ин ҷамъиятро тасвир намудааст. Масалан, ӯ мегӯяд:

Сикандар чу мегашт гирди ҷаҳон,
Хабарпурси ҳар ошкору ниҳон.
Дар аснои рафтан ба шаҳре расид,
Дар он шаҳр қавме писандида дид.
Зи гуфтори беҳуда лабҳо хамӯш.
Фурӯ баста аз носазо чашму гӯш [12, с. 496].

Искандар манфиати халқро аз манфиати худ боло мегузорад, зеро ӯ соҳиби фазлу камоли зиёд мебошад:

Сикандар зиёни худу суди халқ,
Ҳаме хост аз баҳри беҳбуди халқ.
Аз ин суд харгиз зиёне надошт,
Зи дасти зиён достоне надошт [12, с. 506].

Искандар аз наздик омадани марг огоҳ гардида, ба модараш нома менависад. Баъд аз навиштани нома ба модар Искандар ба ёрони хеш васият мекунад, ки баъд аз маргаш ду дасташро аз кафан берун бикунанд, то мардум бидонанд, ки ӯ аз ин дунё бо ду дасти холӣ меравад. Таъсирбахштарин бахш ҳам ҳамин аст, ки қавитарин ҷанбаҳои тарбиявӣ барои башар дорад ва инсонҳоро аз ҳарисию чизпарастӣ боз медорад:

Гузоред дастам бурун аз кафан,
Кунед ошкораш бари марду зан.
Зи нақди гадоиву шоҳаншаҳӣ
Зи олам кунад реҳлат инак тиҳӣ [12, с. 512].

Хулоса, Абдурраҳмони Ҷомӣ дар «Хирадномаи Искандарӣ» нақш ва аҳамияти хирад ва хирадмандиро тасдиқ ва ҳимоя намуда, масъалаи зарурияти ба хизмати халқ ва ҷамъият равона кардани илму донишро ба миён гузоштааст. Абдурраҳмони Ҷомӣ образи Искандарро ҳамчун нақши идеалии шоҳи халқпарвар тасвир кардааст. Аз ин рӯ, гуфтан ҷоиз аст, ки Абдурраҳмони Ҷомӣ чун шахси хирадманд хираду донишу фазилату заковатро ҷилобахшандаи ҳаёти инсонҳо ва наҷотбахшандаи мардумон дониста, ҳамаро ба хирадмандӣ ва ваҳдату якдигарфаҳмӣ даъват менамояд.

А Д А Б И Ё Т

1. Афсаҳзод, А. Таҳаввули афкори Абдурраҳмони Ҷомӣ. − Душанбе: Дониш, 1981. – 159 с.
2. Афшор, Эраҷ. Хираднома ва Искандари махлуқи Ҷомӣ // Маҷаллаи Донишкадаи адабиёти Донишгоҳи Теҳрон, шумораи дувум, соли дувоздаҳум, даймоҳи 1343. – С.163-169.
3. Бегдилӣ, Ғуломҳусайн. Чеҳраи Искандар дар “Шоҳнома”-и Фир-давсӣ ва “Искандарнома”-и Низомӣ. – Теҳрон: Офариниш, 1369. – 304 с.
4. Бертельс Е.Э. Роман об Александре и его главные версии на Востоке. Дар кит: Навои и Джами / Е. Э. Бертельс.− М: Наука, 1965. – 498 с.
5. Восиева, Р. Достони “Хирадномаи Искандарӣ” ва сарчашмаҳои он / Р. Восиева. Рӯдакӣ, соли понздаҳум, шумораҳои 42-43, баҳор ва тобистони соли 2014. – С. 201- 208.
6. Низомии Ганҷавӣ. Хамса;Таҳияи матн бо муқаддима ва луғоту тавзеҳот аз Алии Муҳаммадии Хуросонӣ ва Мубашшир Акбарзод). – Душанбе: Адиб, 2012. – 672 с.
7. Низомов, М. “Ҳафт авранг”-и Ҷомӣ ва суннати достонсароӣ дар асри XV. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2014. – 398 с.
8. Сатторзода А. Афкори адабӣ ва эстетикии Абдурраҳмони Ҷомӣ. – Душанбе: Ирфон, 1975. – 98 саҳ.
9. Сафо, Забеҳуллоҳ. Ҳамосасароӣ дар Эрон. – Теҳрон: Амири кабир, 1369. – 675 с.
10. Ҳисомпур, Саъид. Симои Искандар дар оинаҳои мавҷдор // Пажӯҳишҳои забон ва адабиёти форсӣ. Давраи ҷадид, шумораи 2, тобистони 1389. – С. 61-82.
11. Ҳусейнзода Ш. Абдурраҳмони Ҷомӣ. Ҳабдаҳ мақола / Ш. Ҳусейнзода, С. Имронов, Б. Мақсудов. – Душанбе: Ҳумо, 2007. – 348 с.
12. Ҷомӣ, Нуруддин Абдурраҳмон ибни Аҳмад. Маснавии «Ҳафт авранг». Ҷилди дувум. Таҳқиқ ва тасҳеҳи Аълохон Афсаҳзод ва Ҳусайн Аҳмади Тарбият; зери назари «Дафтари нашри «Мероси мактуб».– Теҳрон: Маркази мутолеоти эронӣ, 1378. – 710 с.

ОБРАЗИ ИСКАНДАР ДАР МАСНАВИИ «ХИРАДНОМАИ ИСКАНДАРӢ»-И АБДУРРАҲМОНИ ҶОМӢ

Искандар дар адабиёти халқҳои Шарқ ҷойгоҳи хос дорад. Дар бораи Искандар ва корнамоиҳои ӯ асарҳои зиёде офарида шудааст, ки муаллифони онҳо мувофиқи қобилияту истеъдод, ҷаҳонбинӣ ва ақидаҳои ҷории замон фикру мулоҳизаҳои худро баён кардаанд. Бояд хотиришон кард, ки образи Искандар дар осори адибони шарқӣ мувофиқи ҳақиқати таърихӣ акс наёфтааст. Искандар бо далели кишваркушоиҳои барқосо ва пирӯзиҳои пай дар пай дар дили мардуми ҷаҳон шавқу ҳаваси муассир андохт ва ин ҳама боис шуд, ки дар бораш ахбору афсонаҳои шигифтангез бофанд. Ин афсонаву ривоятҳо пас аз гузашти қарнҳо дар миёни миллатҳои гуногун рангу бӯйи дигар гирифтанд. Искандар дар ҳар кишваре чеҳрае муносиб ба салиқаи гӯяндагону нависандагони он замон пайдо кард. Искандар дар тасвири адибони Шарқ мардест, ки чеҳраи собит надорад. Искандар замоне ҷаҳонгиру лашкаркаш аст, ончунон ки дар “Шоҳнома” ва дигар асарҳои таърихӣ ӯро мешиносем. Гоҳе расулгуна аст, ба монанди сурате, ки аз ӯ дар “Қасас-ул-анбиё” ва дар гӯшае аз “Искандарнома”-и Низомӣ мебинем ва гоҳ хирадманде файласуфмашраб ва ҷаҳондида ва толиби афкори рӯҳонӣ ва ақоиди ирфонист, тавре ки Низомӣ аз ӯ дар гӯшаи дигари “Хамса”, яъне дар “Иқболнома” тасвир кардааст. Аммо маъхази Фирдавсӣ ва Низомию Амир Хусрав ва пас аз онҳо Ҷомӣ ва дигар шоироне, ки бад-ин мазмуни куҳан пардохтаанд, ҷумла ривоёти “Колифени дурӯғин” будааст. Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки образи Искандар дар адабиёти Шарқ образи ормонӣ буда, қариб тамоми саргузашту лашкаркашиҳо ва амалиёти «хирадмандона ва одилона»-и Искандар маҳсули хаёлоти худи эҷодкунандагони «Искандарнома»-ҳо мебошад. Образи Искандар бо хислату хусусият, сифатҳои шахсӣ, муносибат ва кирдорҳояш муҳимтарин симои меҳварии силсилаи достонҳо дар бораи Искандар мебошад. Дар мақолаи мавриди назар муаллиф кӯшидааст, ки чеҳраи Искандарро мавриди таҳлилу баррасӣ қарор бидиҳад. Искандар дар таърихи назму насри форсу тоҷик яке аз чеҳраҳои намоён ба ҳисоб меравад. Дар бораи шахсияти ин чеҳраи таърихӣ манобеи таърихии фаровоне рӯйи кор омадааст, ки адибону донишмандони форсу тоҷик ба он таваҷҷуҳи хос зоҳир намудаанд.

Калидвожаҳо: Искандар, Амир Хусрав, Низомӣ, Ҷомӣ, образ, тафовут, афсона, ривоят, шоҳи ормонӣ, манобеъ, адабиёт, хирад, одил.

ОБРАЗ АЛЕКСАНДРА В МЕСНЕВИ “ХИРАДНОМАИ ИСКАНДАРИ” (“КНИГА МУДРОСТИ АЛЕКСАНДРА”) АБДАРРАХМАНА ДЖАМИ

В литературе народов Востока образ Александра занимает особое место. Создано множество произведений об Александре, в которых изложено свое видение образа авторами, в соответствии с их способностями, талантами, мировоззрением, а также характерными тому или иному периоду, убеждениями. Следует отметить, что в произведениях восточных авторов изображение образа Александра не всегда соответствует исторической реальности. Молниеносные завоевания и многочисленные победы Александра послужили главной причиной появления удивительных комментариев и сказок о нём. По прошествии столетий, данные сказки и повествования трансформировались в среде различных этносов, приняв их национально-культурный колорит и особенности. Так, в литературных произведениях различных народов Александр обрел образ, соответствующий вкусам их создателей. В изображениях восточных авторов Александр не имеет неизменного портрета. Если в “Шахнаме” и других исторических произведениях, Александр изображается как полководец и завоеватель, в ряде таких произведений, как, например, “Касас-ул-анбиё”, а также во фрагменте из “Искандарнаме” Низами встречается образ, приближенный к пророческому. В “Икбалнаме” из “Пятерицы” Низами Александр изображен как мудрец-философ, ищущий познания абсолютной истины. Однако источником вышеуказанных произведений Фирдавси, Низами, Амир Хусрава, Абдаррахмана Джами и других поэтов, обративших внимание на данную тему, главным образом, послужили повествования “Псевдокаллисфен”-а. Следовательно, можно утверждать, что образ Александра в литературе Востока является неким образом идеала, практически все мудрые и справедливые деяния которого являются результатом воображаемых авторами идей об Александре. Образ Александра, ввиду его особенностей, личных качеств, отношений и деяний, является важнейшей и ключевой личностью цикла поэм об Александре. В настоящей статье автор пытается осуществить анализ образа Александра, который является одним из ярко выраженных героев в истории персидско-таджикской поэзии и прозы. О личности данной исторической фигуры существует множество исторических источников, на которые обратили внимание авторы литературных и литературно-научных произведений.

Ключевые слова: Искандар (Александр), Амир Хусрав, Низами, Джами, образ, различие, сказка, повествование, идеальный правитель, источники, литература, мудрость, справедливый.

ALEXANDER'S IMAGE IN MESNEVI "HIRADNOMAI ISKANDARI" ("THE BOOK OF THE WISDOM OF ALEXANDER") ABDARRAHMAN JAMI

In the literature of the peoples of the East, the image of Alexander occupies a special place. Created a lot of works about Alexander, which outlined their vision of the image of authors, in accordance with their abilities, talents, worldview, as well as characteristic of this or that period, beliefs. It should be noted that in the works of Eastern authors the image of Alexander's image does not always correspond to historical reality. Lightning conquests and numerous victories of Alexander served as the main reason for the appearance of amazing comments and tales about him. After a lapse of centuries, these tales and narratives were transformed in the environment of various ethnic groups, taking their national-cultural flavor and characteristics. So, in the literary works of various peoples, Alexander has found an image that suits the tastes of their creators. In the depictions of Eastern authors Alexander does not have a permanent portrait. If in "Shahnameh" and other historical works, Alexander is portrayed as a commander and conqueror, in a number of such works as, for example, "Casas-ul-anbiyo", as well as in a fragment from "Iskandarname" Nizami meets an image close to the prophetic. In "Iqbalnam" from "Pyateritsy" Nizami Alexander is depicted as a wise philosopher, seeking the knowledge of absolute truth. However, the sources of the above works by Firdavsi, Nizami, Amir Khusraw, Abdarrahman Jami and other poets who drew attention to this topic were mainly the narratives of Pseudocallisfen. Therefore, it can be argued that the image of Alexander in the literature of the East is a kind of ideal, almost all of whose wise and fair deeds are the result of the ideas imagined by the authors about Alexander. The image of Alexander, in view of his features, personal qualities, relationships and deeds, is the most important and key personality of the poem cycle about Alexander. In this article, the author attempts to analyze the image of Alexander, who is one of the most pronounced heroes in the history of Persian-Tajik poetry and prose. About the personality of this historical figure, there are many historical sources, to which the authors of literary and literary-scientific works drew attention.

Key words: Iskandar (Alexander), Amir Khusraw, Nizami, Jami, image, difference, fairy tale, narrative, ideal ruler, sources, literature, wisdom, just.

Сведения об авторе: ***Дурманова Саврия*** – Таджикский национальный университет, соискатель кафедры истории таджикской литературы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17.
Телефон: **(+992) 985-19-19-02**

I**nformation about the author*: Durmanova Savriya*** - Tajik National University, competitor of the department history of Tajik literature. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 17. Tel.: **(+992) 985-19-19-02**

УДК: 491.143.2+491.550+82

ПРЕМЧАНД – НАВИСАНДАИ ИНСОНДӮСТ

Ёрова С.Н.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Яке аз маъруфтарин адиби Ҳиндустон Премчанд (1880-1936) дар нимаи аввали асри XX дар таърихи адабиёти ҳиндӣ бо асарҳои безаволу замонавии худ як гардиши бузургеро ба вуҷуд овардааст, ки онро чун бунёди реализми танқидӣ дар ин адабиёт пазируфтаанд. Доктор Кришнадев Ҷҳарӣ ба майдони адабиёт омадани Премчандро чун воқеаи инқилобӣ маънидод кардааст [2, с.15].·Премчанд худ идомадиҳандаи ғояҳои ҳамон адибоне буд, ки аз ӯ каме пештар адабиёти ҳиндӣ ва урдуро бо нигоҳи нав нисбат ба тақдири инсон, алалхусус инсони бесарпаноҳу бесарват, шуҳратманд карда буданд. Адиб як сол қабл аз вафоташ дар маҷаллаи "Ҳанс" (“Қу”), ки худ онро бо мушкилии зиёди молӣ таъсис дода буд, мақолаеро бо номи “Аввалин асари эҷодкардаи ман” (“*Мери паҳлӣ рачна*”) чоп намуда, чунин навиштааст: “Он вақт ман шояд ҳамагӣ 13 сол умр доштам. Ҳиндиро тамоман намедонистам. Девонавор шавқи хондану навиштани романҳоро доштам. Мавлоно Шарар, Пандит Ратнанатҳ Саршор, Мирзо Русво ва Мавлавӣ Муҳаммад Алӣ Ҳардоӣ беҳтарин романнависони ҳамонвақта буданд. Асарҳои онҳоро дар куҷое, ки меёфтам, мактабро ҳам фаромӯш мекардам ва то он вақте ки хонда тамом намекардам, дам намегирифтам” [10, с. 28].·Солҳои ба кори эҷодӣ даст задани Премчанд ба охирин даҳсолаҳои дар Ҳиндустон ҳукмрон будану мардумони ин мамлакатро истисмор кардани мустамликадорони англис рост омадааст. Ҷунбишҳои мардумӣ ба хотири озод шудан аз истисмори беохиру бераҳмонаи мустамликадорони англис худи забткоронро сахт ба воҳима оварда буданд. Аз ин хотир ҳар он касе, ки метавонист бо ягон роҳе ин ҷунбишҳоро боз бештар созад, бераҳмона ӯро ба ҷазоҳои мухталиф гирифтор мекарданд. Ҳатто он даъватҳое, ки барои мардумро ватандӯсту муборизу инсондӯст сохтан пардапӯшона ҷо-ҷо садо медоданд, онҳоро ҳам роҳ намедоданд, ки то гӯши халқи азиятдида расад. Ҳамин ҳолат ҳукмрон буд, ки аввалин маҷмӯаи ҳикояҳои Премчанд “Сӯзи ватан”-ро барои даъватҳои инқилобӣ доштанаш дар пеши чашми адиб сӯзонданд. Адиб баъдтар ин таҳқири аҷнабиёнро, ки барояш бисёр аламовар буд, ин тавр ёдовар шудааст: “Як бегоҳӣ ман дар айвончаи худ нишаста будам, ки назди ман фармони судяи округ расид. Он ҷо гуфта мешуд, ки ма бояд фавран назди судя равам. Фасли зимистон буд. Ҷойи кори ҷаноб бошад хеле дур. Ман ба ароба говҳоро баста шабошаб сӣ - чил мил масофаро тай намуда, дар рӯзи дувум бо ҷаноб вохӯрдам. Дар назди судя як нусхаи китоби “Сӯзи ватан”меистод. Зуд пай бурдам, ки маро нохушӣ дар пеш аст. Он вақтҳо ман бо номи “Навобрай” асар менавиштам. Ман, аллакай, каме пай бурда будам, ки политсия пинҳонӣ муаллифи ин китобро мекобад. Акнун фаҳмидам, ки онҳо кофта-кофта ёфтаанд ва акнун маро барои пурсупос даъват кардаанд.

Ҷаноб аз ман пурсид: Ин китобро ту навиштаӣ?

Ман тасдиқ кардам.

Ҷаноб аз ман мазмуни ҳар як ҳикояро пурсид ва дар охир дар қаҳр шуда гуфт: - Дар ҳикояҳои ту даъват ба ошуб дида мешавад.Тақдират баланд, будаст, ки дар замони ҳукматдории англисҳо зиндагӣ мекунӣ. Агар давраи ҳукеуматдории муғулҳо мешуд ҳар ду дастонатро мебуриданд. Дар ҳикояҳоят ту масъалаҳоро яктарафа мебинӣ. Ту ҳукумати Англияро таҳқир карда истодаӣ” [3, с.21].·

Ин ҳамон солҳое буданд, ки мардуми Ҳинд, алалхусус табақаҳои заҳматкаши он, ҳам аз дасти бедодгариҳо ва истисмори аҷнабиҳо-англисҳо ҷабр медиданду ҳам аз дасти сарватмандону соҳибмансабон ва хусусан судхӯрҳои маҳаллӣ. Ин мушкилтарин вазъияти зиндагии мардуми одии Ҳиндустонро адибони пешқадам, ки дар сафи аввали онҳо Премчанд меистод, бо чашмони худ медиданду мушоҳида мекарданд ва ҳатто худ ҳам аз сар мегузаронданд. Дар ҳамин гуна ҳолати ногувор боз бадтарин рӯзгор насиби намояндагони табақаҳои пастарини ҷамъияти Ҳиндустон гашта буд. Тақдири талхи зани ҳинду низ Премчанд барин адибонро ором намегузошт. Инро ҳиндшиноси тоҷик Ҳабибулло Раҷабов махсус ёдовар шудааст: “Тасвири тақдири занҳои ҳинду ва маҳз он

занҳое, ки дар зиндагӣ насибашон танҳо талхкомӣ ва тирарӯзӣ гардидааст, дар эҷодиёти Премчанд ҷойи намоёнро ишғол менамояд”. [12, с.63]. Қаҳрамонҳои асосии ҳикояҳо ва романҳои Премчанд ҳамонҳое мебошанд, ки либоси хуб, ғизои хуб, хонаи хуб, истироҳат ва зиндагии хуб чист фақат ё дар хоб медиданд ва ё танҳо тахмин карда метавонанду халос. Барои ҳамин ҳам Премчанд аз тасвири қасрҳои зебо ва зиндагии пурдабдабаи аҳли доро дида, рӯ ба оҳое овардааст, ки ҳама чизро бо меҳнати миёншикан меофаранду месозанду лек худ аз камтарин манфиат маҳруманд, ба онҳое рӯ овардааст, ки танҳо бо сабаби аз ҷинси зан ва кастаҳои поёнии ҷамъият буданашон аз одитарин ҳуқуқҳо маҳруманд. Бо дилсӯзӣ ва бо меҳри бепоён тасвир намудани азияти марди заҳматкаш (ҳикояи “Чоряк сер гандум” (“**Сава сер геҳун**”), бадбахтӣ ва қисмати фоҷиавии модар (ҳикояи “Ибодатхона**” (“Мандир”),** муборизаи тавонову нотавон ва дар ин муборизаи қувваҳои нобаробар мағлуб шудани оҷизон (ҳикояи “Вайронкорӣ” **(“Видҳванс”),** беҳуқуқӣ ва аз ин беҳуқуқӣ дар вазъияти ногувор будану на мисли инсон зистани намояндагони кастаҳои поёнӣ (ҳикояи “Чоҳи тҳакур” **(“Тҳакур ка куан”),** як рӯзи хушҳолиро надида ғӯрамарг шудани ҷавонзане бо номи Нирмала (романи **“Нирмала”**), тамоми ҳастии худро тамоми умр сарфи заҳмати вазнин сарф намудану дар тангдастии ношунидан зистани Ҳорӣ (қаҳрамони романи “Говсадақакунӣ” **“Годан”**) ва мисли ин даҳҳо асарҳои адиб шоҳиди дараҷаи олии инсондӯстии Премчанд мебошанд. Маҳз муҳаббат ва эҳтироми беандоза ба инсони ҷафодида, нотавон ва ниёзманд ба одитарин эътибор ба асарҳои Премчанд умри абадӣ додаанд, шумораи хонандагони асарҳои ӯро ба миллионҳо расонидаанд ва шуҳрати адибро безавол кардаанд.

Инсондӯстии Премчандро ҳамаи он муҳаққиқоне, ки зиндагӣ ва осори адибро омӯхтаанд ва ҳамаи хонандагоне, ки ақаллан як роман ва ҳатто як ҳикояи Премчандро мутолиа карда бошанд, ҳатман зикр кардаанд. Академик Челишев Евгений Петрович роҷеъ ба инсондӯстии Премчанд сухан ронда, сол то сол дар асарҳои адиб бештар намудор шудани ин хусусияти эҷодиёти ӯро махсус ёдовар шудааст. Номбурда инсондӯстии Премчандро бо инсондӯстии адиби машҳури рус Максим Горкий (1868-1936) хеле наздик дарёфт карда навиштааст: “Дар ин ҷо инсондӯстии Премчанд бо инсондӯстии фаъоли Горкий наздик мешавад, ки муҳтавояш ба хотири хушбахтии инсон мубориза бурдан, кӯшиши қадри инсонро баланд бардоштан, ӯро аз бузургияш огоҳ кардан ва ба ӯ эҳсоси маъсулияти тақдири худаш ва тақдири ҳамаи дигаронро фаҳмондан аст” [14, с.227]. Ҳиндшиноси рус В.И. Балин зикр кардааст, ки инсондӯстии Премчандро дар ҳар як сатри навиштаҳои ӯ дидан мумкин аст [1, с.72]. Адиб ва муҳаққиқи шинохтаи ҳиндизабону урдузабони Ҳиндустонт Ҳансраҷ Роҳбар (1913-1994) муаллифи китоби “Ҳаёт ва эҷодиёти Премчанд” зикр кардааст, ки эҷодиёти Премчанд саросар аз муҳаббат ба инсон иборат аст [13, с.102]. Ҳабибулло Раҷабов дар ҳар мавриди муносиб чун сухан аз Премчанд ва осори ӯ меравад, ҳатман инсондӯстии адибро ёдовар мешавад: “Як ҷиҳати хосси эҷодиёти Премчанд ин гуманизми ӯст. Дар ин бобат ҳикояҳои дар солҳои бистум эҷодкардаи ӯ истисно нестанд” [12, с. 84]. Лекин бояд гуфт, ки бо вуҷуди ин ба назари мо ягон мақолаи махсус ва ё асари ҷудогонае оид ба инсондӯстии Премчанд нарасид. Аз ин хотир, чанд сухане бахшида ба инсондӯстии Премчанд гуфтанро муносиб донистем.

Ҳикояи “**Сава сер геҳун**” (“Чоряк сер гандум” (сер ченаки вазн, дар қисматҳои гуногуни Ҳиндустон аз 600 грамм то 1 килограммро ифода мекунад) соли 1924 бори аввал дар маҷаллаи “Чанд” (“Моҳтоб”) нашр шудааст ва баъдтар қариб дар ҳамаи маҷмӯаҳои ҳикояҳои адиб ҷой гирифтааст. Ин ҳикояро яке аз беҳтарин ҳикояҳои Премчанд гуфтан мумкин аст. Бояд хотиррасон кунем, ки вақте 302 ҳикояи Премчанд дар 12 ҷилд ба чоп расид, ҳар як ҷилд унвони ягон ҳикояро, ки беҳтарин шуморида мешавад, гирифта буд. Ҷилди ҳафтуми ҳамин ҳикояҳои дувоздаҳҷилда “**Сава сер геҳун**” ном дорад, ки худ гувоҳи мақоми хос доштани ин ҳикоя дар эҷодиёти ҳикоянависии Премчанд мебошад. Аз аввалин сатрҳои ҳикоя маълум мешавад, ки адиб то чӣ андоза аз бадбахтиву гирифтори нодорӣ шудани инсони заҳматкаш, ки бо он хеле хуб шинос аст, худ ноором асту азияти рӯҳӣ мекашад. Агар ин гуна эҳсос намекард, ин ҳикоя ва ҳамаи дигар асарҳои адиб низ ин қадар таъсирбахш намебаромаданд. Дар ҳикояи “**Сава сер геҳун**” Шанкар ном деҳқони камбағал барои як садҳу (садҳу – шахси диндоре, ки ба гӯшанишинию оворагардӣ машғул аст. Вай ба хонаи касе, ки дарояд бояд соҳиби хона ӯро бо обу ғизо ва агар шаб истад бо ҷойи хоб таъмин кунад), ки ба хонааш омадасту ғизо ва ҷойи хоб пурсидааст аз бараҳмани деҳа як сер гандум қарз мегирад, чунки вай худаш дар хона ҳеҷ чизи мехӯрдагӣ надорад. Садҳу аз он гандум бо иловаи равғану дигар чизҳо ғизое тайёр намуда онро хӯрда баҳузур хоб меравад ва рӯзи дигар сафарашро давом медиҳад, лекин Шанкар қарзи худро, ки доим фоизҳояш зиёд мешуданд, ҳатто дар давоми 20 сол ҳам дода халос шуда наметавонад. Ҳарчанд ӯ борҳо миқдори зиёди гандум ва баъдан замини худ ва ҳамаи моли дар бисоташ доштаро сарфи ин қарз карда бошад ҳам, фоизҳои қарз зиёд мешуданду Шанкар раҳо намеёфт. Дар охир аз ҳама чиз маҳрум шуда хизматгор, дақиқтараш ғуломи он бараҳман мешавад. Вай то охири умр ба хотири он қарз – як сер гандум чун батрак хизмат мекунал,

вале аз он қарз халос намешавад. Вақте ки Шанкар вафот мекунад, он гоҳ писарашро бараҳман ба хотири ҳамон қарз ғулом мекунад. Бо беохир ғуломӣ кардан низ қарз боқӣ мемонад. Чун ҳикояро пурра хонда, ба мазмунаш шинос мешавем, аввал гумон мекунем, ки адиб дар ин ҷо аз андоза бештар ба муболиға роҳ додааст. Фикр мекунем ҳеҷ мумкин нест, ки дар зиндагии воқеӣ чунин ҳодиса ҷой дошта бошад. Инро худи адиб низ аз хонанда пештар баръало ҳис кардааст, вагарна дар поёни ҳикоя ин тавр таъкид намекард: “Хонандаи муҳтарам! Ин тавр ҳисоб накун, ки ҳикояро ман бофтааму воқеӣ нест. Ин қиссаи воқеӣ аст. Дунё ҳанӯз аз ин гуна Шанкарҳо ва бараҳманҳо холӣ нест” [4, с.126]. Ҳамин тариқ, Премчанд ҳоли табоҳи камбағали нотавонро бо дилсӯзии бисёр ба қалам дода, дараҷаи олии бераҳмию беадолатӣ ва ҷоҳилии бараҳманҳои сарватмандро, ки шумораашон кам нест бемуболиға чун ҳодисаи маъмулишуда нишон додааст.

Ҳикояи “Ибодатхона” (“*Мандир*”) [7] се сол пас аз ҳикояи“Чоряк сер гандум”, яъне соли 1927 иншо шуда, бори нахуст дар маҷаллаи “Чанд” чоп шудааст. Ҳангоми таҳлили образи зан дар ҳикояҳои Премчанд, аз ҷумла дар ҳикояи “Ибодатхона”, профессор Ҳабибулло Раҷабов аз инсондӯстии адиб ёдовар шуда, чунин гуфтааст: “Мазмуни асосии ҳикоя ин муборизаи модар барои аз чанголи марг раҳо додани писарбачаи хурдсолаш мебошад. Модар – Сукҳия бевазани бесоҳиб аст, ки яккаву танҳо бар зидди динпарастони ҷоҳил баромад мекунад. Дар ҳар як сатри ҳикоя дилсӯзии муаллифи инсондӯст нисбат ба онҳое, ки зери бори гарони нобаробариҳои иҷтимоӣ мондаанд, ба назар мерасад” [12, с. 90]. Ин зан наметавонад барои наҷоти фарзанди бемори худ ба ибодатхона рафта, ба худоҳо хайр кунад, чунки вай намояндаи кастаҳои поёнӣ аст. Кӯшиши беиҷозат ба ибодатхона даромадан барояш бисёр гарон меафтад. Аз лату кӯби одамон ҳам модар ҷони худро аз даст медиҳаду ҳам писарчааш. Адиб пурсиданист, ки чаро намояндаҳои табақаҳои болоии ҷамъият ва мансабдорону пайсадорон дар симои худоҳо, кормандони ибодатхонаҳо ва ғайра барои худ муҳофиз доранд, аммо намояндагони табақаҳои поёнӣ бе ҳомӣ ва аз ҳамаи бартариҳо маҳруманд. Тасвири зиндагии пурфоҷиаву қашшоқонаи ҳамин модари бадбахту писарчаи сахт бемори ӯ ва дар набарди нобаробар қурбони ҷоҳилии ҳамдеҳаҳо шудани ҳардуи онҳо, яъне ба чунин воқеаҳои касро ниҳоят мутаассир мекардагӣ бисёр чиддӣ эътибор додани адиб, шоҳиди нисбат ба тақдири инсони бадбахту бенавою беҳуқуқ бетафовут набудани адиб аст. Премчанд бо баёни муҳаббати беандоза ва арзи ҳамдардӣ ба чунин ашхоси барои дороёни ҷоҳил ва худпараст фаромӯшшуда, ҳамроҳ буданашро баръало нишон додааст.

Ҳомии ҳазорҳо бечорагон будани Премчанд боз дар дигар ҳикояи ӯ бо номи “Вайронкорӣ” (“*Видҳванс*”) [8] равшан ба назар мерасад. Тавре ки болотар ишора намудем, дар ин ҳикоя барҳӯрди қудратманду нотавон ва дорову нодор акс ёфтааст. Ин ҳикоя ҳам мисли ҳикояи “Ибодатхона” поёни фоҷиавӣ дорад. Дар ҳикоя бо ҳамон андозае, ки беадолатӣ, бадкирдорӣ, зулм, беинсофӣ ва дигар чунин рафторҳои ношоистаи ашхоси сарватманду соҳибмансаб нисбат ба оҷизон тасвир меёбад, бо ҳамон андоза ба инсон, дар айни ҳол ба инсони гирифтори мушкилиҳо шуда, муҳаббату ғамхории бепоён доштани нависанда равшантар маълум мегардад. Дар ҳикоя барҳӯрди ду шахси дар зинаҳои ҷамъиятӣ нобаробар ҷойгиршуда – яке заминдори сарватманд ва дигаре пиразани бекасу бесоҳиб - Бҳунгӣ тасвир ёфтааст. Пиразани бекас Бҳунгӣ дар зиндагӣ ягона сарвате, ки дорад ин як танӯр аст. Вай дар ҳамин танӯр ба ивази музди ночизе барои дигарон нон мепазад ё гандум бирён мекунад ва бо ҳамин васила як навъ рӯзии худро меёбаду рӯзашро шаб ва шабашро рӯз карда, зиндагии ноосудаи худро пеш мебарад. Танҳо барои заминдор – сарвари деҳа хизмати ӯ муфт, яъне бемузд аст. Рӯзе Бҳунгӣ гандуми заминдорро дар вақташ бирён карда наметавонад. Заминдор аз ин дар қаҳр шуда танӯри кампирро ба замин яксон мекунад ва дигар иҷозат намедиҳад, ки танӯр дубора сохта шавад. Пиразан барои зистан илоҷи дигар надорад барои ҳамин ҳам маҷбур мешавад, ки пинҳонӣ, шабона як танӯри дигар созад, вале пагоҳӣ заминдор боз он танӯрро шикаста вайрон мекунад. Инчунин фармон медиҳад, ки хасу хошоки ҷамъкардаи кампирро оташ зананд. Пиразани дар натиҷаи чунин зулми заминдор аз ҷонаш сершуда, худро ба оташ мезанад ва дар он сӯхта ҳалок мешавад. Оташи хасу хошок чун оҳи пурдарди он пиразан пас чунон аланга мегирад, ки дар як дам чандин хонаҳои деҳқонон ва амборҳои пурбору қасри боҳашамати заминдорро ба коми худ фурӯ мебарад.

Бар хилофи бисёр дигар ҳикояҳои Премчанд дар ин ҳикоя мебинем, ки ҷафокор бар ивази зулми худ ҷазои сазовор гирифтааст. Шояд адиб ба хотири тасаллои хонандаи раҳмдил ва ё тасдиқи оқибатҳои нохуш овардани бадкирдорӣ ба худи бадкирдор, ба ҳикоя чунин поён дода бошад. Вале қобили зикр боз як чизи дигар аст. Нависанда тақдири фоҷиавии як пиразани бечораю бенаво ва бесоҳибро ба қалам дода, бо ин васила ба ҳамин гуна одамон наздик ва ҳомиву дилсӯзи воқеӣ будани худро нишон додааст. Ҳамин тариқ, хонанда таскин аз он меёбад, ки ҳар навъ бадкирдорӣ, албатта, ҷазои худро мегирифтааст. Нависанда бошад аз он қаноатманд аст, ки бо тасвири ин воқеа дар хизмати кӣ буданаш ва ба кӣ шафқат доштану ба кӣ нафрат доштанаш аз назари хонанда пинҳон намемонад.

Худи ҳамин далел, яъне барои мавзӯи асари бадеӣ интихоб намудани бадбахтии як пиразани бечораҳол, аллакай, ифодаи кӯшиши дар паҳлуи нотавонҳо ҳамеша барои худ ҷой ҷустану нисбат ба онҳо ҳамдард будани адиби инсондӯст мебошад.

Дигар ҳикояи ифодакунандаи ақидаҳои инсондӯстии Премчанд ҳикояи **“Чоҳи тҳакур” (“*Тҳакур ка куан*”,** 1932) [11] мебошад. Ин ҳикоя аз ҳамон соле, ки дар маҷаллаи “Ҷагран” (Ҷагран” (“Бедоршавӣ”) – номи маҷаллае мебошад, ки Премчанд дар соли 1932 таъсис дода буд. Маҷалла ҳамагӣ ду сол (1932-1934) арзи вуҷуд кардааст) бори аввал чоп шуд ва то имрӯз дар қатори машҳуртарин ҳикояҳои Премчанд ҷой дорад. “Чоҳи тҳакур” аз ҷумлаи он ҳикояҳои адиб мебошад, ки ба чандин забонҳои хориҷӣ тарҷума ва чоп шудааст. Қаҳрамонҳои ин ҳикоя ҳам намояндагони табақаҳои нафратзадаҳоянд. Онҳо ашхоси нодор ва беҳуқуқанд ва аз ҳама маломат мешунаванду нафрат мебинанд, вале бо сабаби дар поёнтарин зинаи ҷамъиятӣ ҷой гирифтанашон эътирозе карда наметавонанд. Шавҳари Гангӣ - Ҷокҳу бемор аст ва азияти ташнагӣ мекашад, вале оби бадбӯро нӯшида наметавонад. Дар деҳа ду чашма ҳаст, вале инҳо чашмаҳои намояндагони табақаҳои болоист ва танҳо барои онҳост. Чашмаи сеюм, ки барои нафратзадагон пешниҳод аст, аз деҳа дуртар ҷойгир шудааст. Лекин дар он чашма ҳайвоне афтида мурдааст ва обро бадбӯй кардааст. Гангӣ шабона пинҳонӣ барои шавҳари бемораш аз чашмаи тҳакур – заминдори деҳа оби тозаю бебӯй оварданӣ мешавад. Он ҷо паси дарахте соатҳо интизор мешавад, ки ҳама аз майдони назди чоҳи об рафта дар хонаҳояшон хоб раванд, вале об оварда наметавонад. Дар вақти обгирӣ ногаҳон тҳакур аз ҳавлияш берун меояд. Тҳакурро дида Гангӣ оби гирифтаашро боз ба чашма рехта, бо дастони холӣ саросема роҳи хонаашро пеш мегирад. Чун ба хона мерасад, мебинад, ки шаҳвари сахт ташна монда ноилоҷ оби бадбӯро нӯшида истодааст. Ҳикоя хеле хурд аст, вале хурд бошад ҳам муҳимтарин масъалаҳои иҷтимоиро, аз ҷумла беҳуқуқии мардумони табақаҳои поёниро, дар бар гирифтааст. Мо аз ин ҳикоя як иқтибосе меорем. Ин гуфтугӯи зану шавҳар аст, ки адиб то барои об рафтани зан баён кардааст. Аз тариқи ин иқтибос нависандаи инсондӯст чӣ гуфтанист ва кадом ҳадафро дар назар дорад, зуд ошкор мешавад:

“-Ин обро чӣ тавр менӯшӣ? Маълум нест, ки дар он чоҳ кадом ҷонвар афтида мурдааст. Ман аз ягон чашмаи дигар дигар хел об мебиёрам.

-Дигар хел обро аз куҷо меорӣ? - Ҷокҳу ҳайрон шуда пурсид.

-Охир, боз чашмаҳои саҳу (саҳу –судхӯр, дӯкондор) ва тҳакур ҳаст-ку. Наход онҳо як кӯза об гирифтанӣ намонанд.

-Илоҷе нест, гирифта наметавонӣ. Фақат дасту поятро мешикананду халос. Дар хонаат хомӯш нишастан гир. Бараҳманҳои худодӯст, гумон мекунӣ дуои хайр медиҳанд. Тҳакур туро калтаккӯб мекунад, саҳу бошад якро панҷ карда мегирад. Дарди бенавоёнро кӣ фаҳмида метавонад! Агар мо мурем ҳам, касе то дари хонаи мо қадам намегузорад, ёрӣ додан он тараф истад, касе барои ҳамдардӣ намеояд, Магар ин гуна одамон мемонанд, ки аз чоҳашон каме об гирӣ?” [11, с. 183].

Агар масъалаҳои инсондӯстиро дар романҳои Премчанд ҷустуҷӯ карданӣ бошем, онро аз ҳар як романи адиб, аз ҷумла дар романҳои “Майдони ҳарбу зарб” (“*Кармабҳумӣ*”), “Майдони муҳориба”(“*Рангбҳумӣ*”), “Камомад” (“*Ғабан*”) ва ғайра ба осонӣ пайдо карда метавонем. Лекин бояд махсус зикр кард, ки миёни ҳамаи романҳои Премчанд романи “Нирмала” аз лиҳози дар бар гирифтани масъалаҳои инсондӯстӣ фарқ мекунад. Албатта, мавзӯи инсондӯстӣ дар ин роман мавзӯест, ки тадқиқоти ҷудогонаро талаб мекунад. Мо ин ҷо фақат ҳаминро таъкид карданӣ ҳастем, ки танҳо адиби беандоза ба инсони одӣ ғамхор ҳамин тавр як асареро, ки аз аввал то ба охир ғамхориву пуштибонии бадқисматонро ифода кунад, офарида метавонад. Қаҳрамони марказии роман Нирмала аз замони ба шавҳар баромаданаш то дами ғӯрамарг шуданаш ба ғайр аз талхобаи тақдири сиёҳаш дигар ягон лаззате аз зиндагӣ начашидааст. Растаи ноҳамвори зиндагии пур аз дарду алами як зани ҷавони ҳиндуро Премчанд аз нигоҳи дилсӯзию эҳтиром ба онҳое, ки ниёзманди ҳамдардиву дастгирӣ мебошанд, бо санъати баланди суханофарӣ ба қалам додааст. Дараҷаи олии инсондӯстии Премчанд дар романи машҳури вай **“Говсадақакунӣ”** (“*Годан*”) [5] акс ёфтааст. Тавре ки бисёр муҳаққиқон зикр кардаанд, **“**Говсадақакунӣ**”** на танҳо беҳтарин романи Премчанд, балки беҳтарин роман дар мавзӯи деҳаву деҳотиён дар Ҳиндустон ва яке аз беҳтарин роман дар адабиёти ҷаҳонӣ мебошад [12, с. 56]. Ҳорӣ – қаҳрамони марказии роман, ин ҳамон инсони одӣ ва заҳматкашест, ки истисморгарон нисбат ба тақдири ӯ комилан бетафовутӣ зоҳир мекунанд. Вай тамоми умр қомати худро аз бори гарони ситамгарон ва меҳнати миёншикан барои роҳати дигарон рост карда наметавонад ва то охирин лаҳзаи зиндагӣ аз ҳамин бори сангин озод нашуда, ин оламро бо дили пуралам падруд мегӯяд. Премчанд Ҳориро меҳнатдӯст, бовиҷдон, ба худаш барин камбизоатони бадқисмат ғамхор ва як рӯзи хушҳолиро надида тасвир кардааст. Агар ба зиндагии пурмашаққати Премчанд пурра ошно бошем, он гоҳ баробари ба охир расонидани қироати романи **“**Садақа кардани гов**”** ба хулосае меоем, ки офаридани образи Ҳорӣ барои муаллиф осон анҷом наёфтааст. Чун ин романро варақ

мезанед, гоҳ-гоҳе гумон мекунед, ки адиб дар бораи зиндагии вазнини худ ва махсусан ҳамон рӯзҳое, ки ҳатто нони хӯрдан надошт нақл мекунад. Образи Ҳорӣ, образи ин марди заҳматкаши пуртоқат барои адиб ниҳоят азиз аст.

Ҳамин тариқ, яке аз нобиғаҳои адаби Ҳинд Премчанд чун як фарди боистеъдоду заҳматкаш маълум аст. Гарчанде ӯ тамоми умр дар тангдастӣ зиста бошад ҳам, камтар сӯйи қасрҳои боҳашамати сарватмандони осудаҳол назар кардааст. Адиб тамоми неруи нависандагии худро барои изҳори муҳаббату ғамхории самимона ба бародарону хоҳарони дар ҷомеа оҷизу дар зиндагӣ бо сабабҳои камбизоативу аз табақаҳои поёнӣ буданашон бенасиб аз рӯзгори хуш буда, боҳимматона сарф кардааст.

А Д А Б И Ё Т

1. Балин В. И. Премчанд – новеллист. Монография / В. И. Балин.- Л: Издательство Ленинградского университета, 1973.- 164 с.
2. Кришнадев Ҷ. Премчанд – ҳикоянавис / Ҷ.Кришнадев. Премчанд. Чил беҳтарин ҳикояҳо. (Чалис шрештҳ каҳаниян). Маҷмӯаи ҳикояҳо – Деҳлӣ: Наланда пракашан,1998. - 398с.
3. Пракашчандра Г. Премчанд. Монография/ Г. Пракашчандра. - Деҳлӣ: Рупабҳ принтасн,1984. - 64с.
4. Премчанд. Ду дугона ва дигар ҳикояҳо. (До сакҳиян татҳа аня каҳаниян). Маҷмӯаи ҳикояҳо. – Деҳлӣ:Аҷай принтерс, 2004. - 202с.
5. Премчанд. Говсадақакунӣ. (“Годан”). Роман. – Оллоҳобод: S.N. принтерс, 1997. – 374 с.
6. Премчанд. “Даъват” ва дигар ҳикояҳо. (“Нимантран” татҳа аня каҳаниян). Маҷмӯаи ҳикояҳо. –Деҳлӣ: Аҷай принтерс, 2004. -258 с.
7. Премчанд. Манасаровар. Ҷ. 5.Маҷмӯаи ҳикояҳо. –Деҳлӣ: Бҳарадвач принтарс, бидуни соли нашр. – 278 с.
8. Премчанд. Нирмала.Роман. –Оллоҳобод: Пияралес принтерс, 1981. – 176 с.
9. Премчанд. Маҷмӯаи асарҳо. (Рачна санчаян). -Деҳлӣ, 2015, 1052 с.
10. Премчанд. 51 ҳикояи бебаҳо. (51 анмол каҳаниян). -Деҳлӣ, 2014, 336с.
11. Рачабов Ҳ. Премчанд, Монография / Ҳ. Рачабов. –Душанбе: Истеъдод, 2015. – 214 с.
12. Ханспадж Рахбар. Жизнь и творчество Премчанда. Монография / Ханспадж Рахбар. – М: Изд-во Восточной литературы, 1963. – 192 с.
13. Литература хинди. Челышев Е.П. -М., 1968. -328 с.

ПРЕМЧАНД – НАВИСАНДАИ ИНСОНДӮСТ

Премчанд (1880-1936), ки дар таърихи адабиёти ҳиндӣ дар асри ХХ намоёнтарин адиби ҳикоянавис ва романнавис ба шумор меравад, чун инсондӯсти воқеӣ низ ном гирифта мешавад. Адиб тақрибан чил соли фаъолияти адабии худро сарфи дарҷи зиндагии пурмашаққати мардуми заҳматкаш карда бо ин васила ҳомии онҳо буданашро баён кардааст. Асарҳои ӯ ҳам дар биёр мамлакатҳои Шарқ ва ҳам дар мамлакатҳои Ғарб борҳо бо забонҳои гуногуни дунё тарҷума шудаанд. Ба забони тоҷикӣ илова бар як силсила ҳикояҳо, аз ҷумла ҳикояҳои “Як коса гандум”, “Муаллим”, “Кафан”, ”Зиёфат барои Бобочӣ”, “Маслиҳатҳои Мотерам Шастрӣ ” ва чандин ҳикояҳои дигар боз романи “Нирмала” низ тарҷума шудааст. Муҳаққиқони ҳиндустониву хориҷӣ дар мақолаву рисолаҳои худ чандин паҳлуҳои эҷодиёти адибро мавриди тадқиқот қарор додаанд. Масъалаи инсондӯстӣ яке аз масъалаҳои асосии эҷодиёти Премчанд мебошад. Гарчанде дар чандин асарҳо ва мақолаҳои тадқиқотӣ бахшида ба Премчанд муаллифон ёдовар шудаанд, ки асарҳои Премчанд саросар ифодакунандаи инсондӯстии адиб мебошанд, вале мо ягон мақолаи чудогонае дарёфт карда натавонистем, ки дар он маҳз ҳамин масъала ба таври бояду шояд акси худро ёфта бошад. Дар мақолаи “Премчанд – адиби инсондӯст” дар ҳиндшиносии тоҷик бори аввал кӯшиш шудааст дар мисоли чунин ҳикояҳои адиб ба мисли “Чоряк сер гандум” (“**Сава сер геҳун**”),“Ибодатхона**” (“Мандир”),** “Вайронкорӣ” **(“Видҳванс”),** “Чоҳи тҳакур” **(“Тҳакур ка куан”),** романҳои **“Нирмала”** ва “Говсадақакунӣ” **(“Годан”)** назаре ба инсондӯстии Премчанд карда шавад. Премчанд ҳамчун намояндаи адабиёти пешқадами Ҳиндустон, ҳамчун яке аз бунёдгарони “Анҷумани адибони тараққипарвари Ҳиндустон” нақши таърихии адибони Ҳиндро дар он медид, ки онҳо бояд ба зиндагии мардум, хусусан зиндагии онҳое, ки дар зинаҳои поёнии ҷамъият ҷой гирифта, бадқисматӣ насибашон шудааст, хуб ошно бошанд ва баҳри беҳтар намудани зиндагии онҳо то он сарҳаде, ки метавонанд, талош кунанд.

Калидвожаҳо: Премчанд, Ҳиндустон, нависанда, ҳикоя, роман, инсондӯст, ибодатхона, ҳимоя.

ПРЕМЧАНД – ПИСАТЕЛЬ ГУМАНИСТ

Премчанд (1880-1936) в истории литературы хинди в XX веке является самым крупным новеллистом и романистом. Он своими высокохудожественными произведениями завоевал любовь и уважение миллионов читателей в Индии и за ее пределами. Писатель прославился также как истинный гуманист. Премчанд почти сорок лет своей литературной деятельности посвятил описанию тяжелой жизни трудового народа и тем самым показал себя бескорыстным зашитником угнетенных людей. Его произведения неоднократно переводились на различные языки народов стран Востока и Запада. На таджикский язык переведены ряд его рассказов, в том числе рассказы “За горсть пшеницы”, “Учитель”, “Саван”, “Угощение для Бободжи” а также роман “Нирмала“. Индийские и зарубежные исследователи в своих научных статьях и отдельных монографиях освещали различные проблемы литературной деятельности этого гения литературы. Премчанд во всех своих произведениях выступает как великий гуманист, что особо подчеркивается многими исследователи его творчества. Однако отдельная монография или отделная статья, посвященная гуманизму писателья нами не была обнаружена. В данной статье “Премчанд писатель - гуманнист” в таджикской индологии впервые сделана попытка на примере таких рассказов писателя, как: “За горсть пшеницы”, “Храм”, “Уничтожение”, “Колодец тхакура” и романов “Нирмала” и “Воздаяние”, сказать несколько слов о гуманизме писателя. Премчанд, как представитель прогрессивной литературы Индии, как один из создателей “Ассоциации прогрессивных писателей Индии”, историческую миссию литераторов Индии видел в том, что они должны отражать в своих произведениях жизнь трудового народа. И особенно жизнь тех людей, которые из-за своего социального происхождения находятся на самых низких ступеньках общества и, как следствие такого положения, живут в нищите и бесправии. Защищая права угнетённых людей, жизнь которых хорошо знал, Премчанд призывал и других писателей бороться за права беднейщих и незащищеных.

Ключевые слова: Премчанд, Индия, писатель, рассказ, роман, гуманист, храм, защита.

PREMCHAND WRITER AND HUMANIST

I n the history of Hindi literature in the twentieth century Premchand (1880-1936) is the greatest short-story writer and novelist. His artistic works have won the love and respect of millions of readers in India and abroad. He became famous also as a true humanitarian. The writer nearly forty years of his literary activity devoted to the hard life of working people, and thereby showed himself to be a selfless defender of the oppressed people. His works have been repeatedly translated into various languages of the peoples of the East and West. In the Tajik language, translated a number of his stories, including the stories "For handful wheat", "Teacher", "Sawan", "Treats for Babaji" and the novel "Nirmala". Indian and foreign researchers in their scientific articles and some monographs covered various problems of the literary activities of this genius of literature. Premchand in all his works acts as a great humanist, which is emphasized by many researchers of his work. However, the individual monograph or in a separate article, devoted to humanism writer, we can not found. In the article "Premchand writer - humanist" on the basis of such storis as "For a handful of wheat", "Temple", "Destruction", "the Thakur's Well" and the novels "Nirmala" and "Retribution" we attempt to say a few words about the humanity of the writer. Premchand as a representative of the progressive literature of India as one of the founders of the "Association of progressive writers of India", historical mission writers India saw that they must reflect in their works the lives of working people. And especially the lives of those people who because of their social background are at the lowest the steps companies and as a consequence of such location places live in povertyandpowerless. Protecting the right of the oppressed, of those people whose life he knew well, he called the other writers to fight for the rights of the poorest and unprotected.

Key words: Premchand, India, writer, short story, novel, humanist, church, protection.

Сведения об авторе: ***Ёрова С.Н.*** - Таджикский национальный университет, ассистент кафедры индийской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр. Рудаки 17. Телефон: **(+992) 901-07-14-22**

Information about the author: ***Yorova S.N.*** - Tajik National University, assistant of the Department of Indian Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 17. Tel.: **(+992) 901-07-14-22**

УДК: 81'373+821.222.8

ТАЪСИРИ АДАБИЁТИ КЛАССИКИИ ТОҶИК БА ЭҶОДИЁТИ С. АЙНӢ

Мирзоева М.М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Яке аз сарчашмаҳои инкишофи забони адабии ҳозираи тоҷик дурдонаҳои адабиёти классикӣ ба ҳисоб меравад. Ин ҷанбаро дар осори асосгузори адабиёти муосири тоҷик, адиби маҳбуб, шоир ва нависандаи тавоно Садриддин Айнӣ низ эҳсос кардан мумкин аст. Нависанда ба адабиёти классикии тоҷик бо як эҳтироми хосса назар медӯхт. Ин аст, ки аз ин ганҷинаи холинашавандаи сухан илҳом мегирифт ва ба он пайравӣ мекард. Ҳар гоҳ ки ба эҷодиёти устод назар меандозед, таъсири осори гузаштагонамонро баръало мушоҳида мекунед. Нависанда на танҳо аз сабки классикӣ, балки аз тасвирҳои рангини он, тарзи истеъмоли воҳидҳои забон баҳра бардоштааст. Профессор Б. Камолиддинов дар ин бора чунин қайд менамоянд: «Вақте ки асарҳои бадеии устод Айниро мутолиа мекунед, дар ҳар бобат: дар интихоби вожаҳо ва мавқеи корбурди онҳо, дар калимасозию таркиббандӣ, дар истифодаи пешоянду пасояндҳо, пайвандакҳо, дар ибораороию ҷумлабандӣ, дар тазйини сухан ва истифодаи санъатҳои лафзию маънавӣ таъсири судманди забони осори насру назми суннатиро пай мебаред» [2, с.339].

Бояд гуфт, ки дар истифодаи воҳидҳои забон устод Айнӣ меъёри хоссае доштааст. Ӯ ба меъёри истеъмоли воҳидҳои забон аз ҷониби гузаштагонамон ва сериствеъмолу умумиистеъмол будани онҳо дар миёни мардум такя кардааст. Аз мақолаҳои ба масъалаҳои забони тоҷикӣ бахшидааш, қайдҳои дар ҳошияи асарҳои бадеӣ ва тарҷумавии адибони дигар гузоштааш ва ниҳоят осори илмиву бадеиву публитсистии нотакрораш маълум мегардад, ки дар интихоб ва истифодаи воҳидҳои забон дақиққор ва боэҳтиёт будааст.

Як хусусияти барҷастаи насри классикӣ истифодаи санъати мусаҷҷаъ мебошад. Дар аксари асарҳои бадеии адиб низ насри қофиядор ба назар мерасад. Ба ин нукта академик Муҳаммадҷон Шукуров низ ишора кардаанд: «Чунонки аз маълумоти сарчашмаҳо бармеояд, устод Айнӣ ҳамчун идомадиҳандаи анъанаҳои насри классикӣ дар асарҳояш санъати мусаҷҷаъро истифода мебарад» [8, с. 238]. Чунончи, дар мисоли зерини повести «Одина»:

Одина на танҳо худ аз ин зулмобод халос мешуд, балки як тариқа халос мешуд, ки модаркалони меҳрубонаш *ҳамсафар* ва *ороми ҷонаш дар бар* [6, с. 25].

Дар ин мисол унсурҳои санъати сачъ (насри қофиядор: *ҳамсафар – дар бар*) бо мақсади ҳамоҳанг овардани калимаҳо ва ҷалб кардани диққати хонанда истифода шудааст. Ифодаи *ороми ҷон* дар адабиёти классикии тоҷик хеле сериствеъмол буда (Эй сорбон, оҳиста рон, к-ороми ҷонам меравад…), ба адабиёти муосир низ гузаштааст. Хосси

услуби малеҳ аст. Азбаски нависанда ба адабиёти гузаштаамон эҳтироми хосса дошт, аз воҳидҳои тайёри он самаранок фоида бурдааст.

Устод Айнӣ дар истифодаи ҷузъи умумии калимаҳо аксар вақт сарфакорӣ мекунад. Чунончи, дар ҷумлаи зерин бандаки хабарии *аст* дар таркиби феълӣ таркибии номӣ як маротиба зикр мешавад, маротибаи дуюм не:

… акнун маро на аз сардӣ ***парҳез аст*** *ва на аз гармӣ* ***гурез*** [15, с.273].

Дар мисоли мазкур, аввал, гурез аз такрори ноҷо, дувум, ҷалб кардани диққати хонанда ва сеюм, истифодаи унсурҳои насри классикӣ мушоҳида мешавад. Чунин мисолҳо дар эҷодиёти адиб хеле зиёданд. Калимаҳои *парҳез* ва *гурез* аслан феълӣ фармоишанд, аммо дар ин мисол ҳамчун исми таркиби феълӣ номӣ омадааст ва маънои худдорӣ накардан, фирор накардан аз гарму сардиро ифода кардааст.

Санъати мусаҷҷаъро дар муносибат ба муродифоти фразеологӣ низ кор мефармояд:

Аммо касе, ки диққат кунад, мефаҳмад, ки ***дили ӯ*** *монанди лолаи шукуфта* ***пурдоғ*** *ва* ***ҷигараш*** *аз неши замона* ***сӯрох – сӯрох*** *аст* [19, Ҷ.4, с.330].

Дили касе доғ аст ва *ҷигари касе сӯрох-сӯрох аст* ишора ба ғаму ғусса гирифтор гардидан, дар ташвиши касе ё чизе дилафгор шудани касе мебошад. ВФ-и аввал умумиистеъмол буда, дар услуби бадеию публитсистӣ ва муошират истифода мешавад. Дар адабиёти классикӣ барои ифодаи маънои ба азобу уқубат ва ғаму ғусса гирифтор будан ВФ-и *дил дуним шудан, дил сӯхтан, дилхун шудан* кор фармуда мешудааст [4, с.370-374], ВФ-и дуюмро нависанда дар пайравии *ҷигари касе хун аст* ба вуҷуд овардааст. Дар адабиёти гузашта ВФ-и *дар дил сӯрох доштан* вуҷуд дорад, ки бо ҳамин ВФ баробар меояд. Аз ин рӯ, ин ВФ танҳо хосси нутқи хаттист.

С. Айнӣ ҳангоми интихоби калима баъзан ба ҳамон маъное, ки дар адабиёти классикӣ ва халқ маъруф аст, такя мекунад ва онро истифода мебарад. Дар мисоли зерин устод Айнӣ калимаи ***кор***ро ба маънои ҳодиса, воқеа кор фармудааст. Ба ин маъно ин калима дар байни халқ хеле маъмул аст, аммо дар шарҳи «Фарҳанги забони тоҷикӣ» зикр нашудааст: *Агар ягон* ***кор*** *шавад, фардо ба хешу таборҳои Аҳмад чӣ ҷавоб мегӯем?* [11, с.27].

Ин вожа бо ҳамин маънӣ дар «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ низ ба назар мерасад:

Сикандар чу аз ***кораш*** *огоҳ шуд,*
Ки Доро ба тахт афсари моҳ шуд [20, Ҷ.6, с.527].

Дар «Фарҳанги ибораҳои рехта» ВФ-и *шасти касеро гардондан* ва *гапи касеро гардондан* ҷой доранд. Ибораи аввал 1. Азму иродаи касеро нисбат ба коре суст кардан, раъйи касеро гардондан, 2. касеро аз чизе дилхунук кардан [7, с.434], ибораи дуюм ба касе эътироз кардан, сухани касеро рад карданро мефаҳмонад. Устод Айнӣ ибораи аввалро дар шакли *шасти касеро шикастан,* дуюмиро бетағйир кор мефармояд:

Соро ***шасти писарчеки дӯстрӯяшро нашикаст*** *ва дилаш нашуд, ки* ***гапи ӯро гардонад*** (Ятим, 338).

Дар адабиёти классикӣ ВФ-и *шишаи дил шикастан* ба маънои дилшикаста шудан, ноумед гардидан [5, с.593] маъмул будааст:

Мо ба хилофи орзу шишаи дил шикастаем,
Ранҷи абас барад фалак ин ҳама дар шикасти мо (Махфӣ).

Шояд нависанда дар қолаби ҳамин ВФ ибораи *шасти касеро шикастан* гуфта бошад. Воқеан ҳам, Соро намехоҳад, писарчаи дӯстрӯяшро ноумед намуда, раъйашро гардонад. Аз ин рӯ, ин ВФ-ро бо тобиши маънои ризоият додан, ноумед накардан муродифоти наздикмаъно ҳисобидан мумкин аст.

Муҳаққиқи маъруфи рус В. М. Мокиенко дар бобати қофия (сачъ) дар ВФ қайд мекунад, ки «моҳияти асосии сачъ ба вуҷуд овардани таносуби овозии фразеологизм мебошад. Муносибатҳои луғавию семантикӣ ва мантиқию наҳвӣ зери тобеияти ин вазифа дар ташаккули ҷуфтҳои қофиядор нақши дуюмдараҷа доранд, яъне онҳо ба таносуби овозии ин воҳидҳо худро мутобиқ мекунанд» [3, с.118].

Ҳолати рӯҳии Бозорро дар мисоли зерин ду ВФ – *ба сар хок бехтан* ва *аз чашм хун рехтан* (варианти *хун гиристан*), яъне нолаву фарёд кардан ва сахт гиристан, ифода кардаанд:

Бозор бетоқатӣ мекард, гоҳо аз рафиқони худ дуртар ба канорае рафта, ***бар сари худ хок мебехт****, гоҳо ба канори Дарғам нишаста, дар ғами ин воқеа* ***аз чашмони худ хун мерехт*** [16, с.85].

Устод Айнӣ дар асарҳояш анъанаҳои насри классикии тоҷикро идома додааст. Овардани ду ВФ, ки феълҳояшон ҳамоҳанганд (*мебехт - мерехт*) ва истифодаи таҷниси ноқис (Дарғам – дар ғами), ки тарзи баёнро хеле барҷаста гардонидаанд, аз ин гувоҳӣ медиҳад. Афсӯс, ки ин ҷумла дар тарҷума фурӯгузор шудааст.

Адабиёти классикии тоҷик манбаи илҳоми устод Айнӣ буд. Нависанда аз дурдонаҳои насри суннатӣ дунё-дунё лаззати маънавӣ мебардошт, чунки ин шоҳасарҳо ҳамчун объекти пуриқтидори таъсиррасон ба ӯ хизмат кардаанд. Бинобар ин, дар асарҳои адиб таъсири насру назми классикӣ баръало эҳсос мешавад. Ҳикояти зерини Шайх Саъдии Шерозӣ аз «Гулистон» далели гуфтаҳои болоянд:

«Ду бародар буданд. Яке хидмати султон кардӣ ва дигар *бо зӯри бозувон нон хӯрдӣ*. Боре тавонгар гуфт дарвешро, ки чаро хидмати подшоҳ накунӣ, то аз машаққати *кор кардан* бираҳӣ? Гуфт: Ту чаро кор накунӣ, то аз мазаллати хидмат раҳоӣ ёбӣ, ки хирадмандон гуфтаанд: *Нони худ хӯрдану* нишастан беҳ, ки *камари заррин ба хидмат бастан*.

Ба даст оҳани тафта кардан хамир,
Беҳ аз даст бар сина пеши амир!» [21].

Дар романи «Дохунда»-и устод Айнӣ:

Баъд аз сари падарам ман ҳам монанди як ғуломи хоназод ба дари ин одам мондам, ҷойи рафтанӣ ва кори кардании надорам, ночор хоҳ гушна бошам, хоҳ сер, ***кори*** *ин касро* ***мекунам****. Ман* ***арақи ҷабин мерезам****, донаҳои гандуми тиллоранг насиби ин одам мешавад; ман* ***меҳнати сиёҳ мекунам****, ғӯзаҳои сафеди пахтаро ин кас дар анбори худ меандозад: ба сабаби бисёр* ***кор кардан*** *иликҳои ман хушк мешавад, заҳиру кунҷит ба ҷувози ин одам даромада равған мегардад* [16, с.50].

С.Айнӣ бо мақсади тасвири меҳнати сангин ва тақдири бади персонаж аз забони ӯ калимаву фразеологизмҳои *кор кардан, арақи ҷабин рехтан, меҳнати сиёҳ кардан*ро кор мефармояд.

Феъли *кор кардан* маънои «бо коре машғул шудан, меҳнат кардан» ба таври умумӣ, *арақи ҷабин рехтан* «меҳнати ҳалол кардан», *меҳнати сиёҳ кардан* – кори вазнини сиёҳро анҷом доданро ифода мекунад. Ба назари мо, *меҳнати сиёҳ кардан* ба ифодаи русии *(делать) черную работу* (аз ин ҷо калимаи мураккаби *чернорабочий* – коргари бетахассус) – ҳама гуна кори ҷисмонии вазнин баробар аст. Дар ин мисол адиб аз ҳодисаи антитеза (ман… – ӯ…) истифода бурда, ҳолати персонажро дақиқ ифода кардааст.

Қариб дар ҳамаи асарҳои устод Айнӣ унсурҳои насри суннатиро мушоҳида кардан мумкин аст. Чунончи, дар «Чор дарвеш» мехонем:

Фарзанд! Аз донистани ин қисса ғайр аз ***ғусса хӯрдан*** *ва* ***дилхун шудан*** фоида нест [91].

Дар «Марги судхӯр»-и С. Айнӣ:

Қориишкамба ҳарчанд фикр мекард, аз ин «қазои осмонӣ» роҳи халосӣ намеёфт ва ғайр аз ***хун хӯрдан, алам кашидан****, аз гӯшт фаромадан ва ишкамбаи худро хурд кардан чораи дигаре надошт* [14, с.150].

Як тарзи истифодаи калимаҳои ҳаммаъно дар осори устод Айнӣ ин аст, ки адиб муродифҳоро дар дохили ибораҳои изофӣ меорад, ки ҷузъҳои асосӣ ва тобеи онҳо ба ҳамдигар муносибати ҳаммаъноӣ доранд. Нависанда ба тарзи кор фармудани муродифҳои луғавӣ дар насри бадеии суннатӣ пайравӣ карда, онро дар асарҳои бадеиаш сермаҳсул истифода кардааст: Ҳоло *пайки аҷал*, яъне мӯйи сафед, қадам ба мулки танат гузошта ва ба ту *пайғоми марг*ро аз рӯйи хатти ғубор мехонад [21]. Дар порчаи зерин ибораҳои *хомӯшии ғамгинона* ва *оромии пурандуҳ* барои пурра, дақиқ тасвир намудани вазъияти баамаломада (дилгиркунанда) ва гурез аз такрор истифода шудаанд: *хомӯшӣ // оромӣ, ғамгинона // пурандӯҳ*: *Аробаҳо рафтанд, ҷаллодон боз ғашта омада, ба рӯйи намад нишастанд, боз* ***хомӯшии ғамгинона*** *ва* ***оромии пурандуҳ*** *маҷлиси онҳоро фурӯ гирифт* [22].

Хомӯшӣ маънои оромӣ, сукут, бесадоӣ, *оромӣ* бошад, сукунат, қарор, ором буданро ифода мекунанд. Ин ду калима бо тобиши маънои сукут бо ҳам умумият дошта, хосси услуби адабии китобианд. Калимаҳои *ғамгинона* (аз *ғамгин* ва пасванди – *она*)–ғамнок ва *пурандӯҳ* (ғамгин, андуҳгин, маҳзун) бо маънои андуҳгин ҳаммаъно буда, *ғамгинона* серистеъмол, *пурандуҳ* хосси услуби баланд аст ва тару тоза ба гӯш мерасад. Ин вожаҳо на танҳо аз нигоҳи маънои ба ҳам наздик, балки тавассути калимасозӣ низ муродиф шудаанд. Адиб бо истифодаи чунин усул ҳолати рӯҳии персонажҳои повестро ба таври воқеӣ инъикос намудааст, яъне онҳо (ҷаллодон) низ аз амале, ки худ иҷро мекунанд (яъне одамкушӣ), қаноатманд нестанд. Ҳамин маъниро нависанда бо ибораи *хомӯшии ғамовар* низ ифода намудааст, ки фикри болоро тасдиқ мекунад: *Маҷлисро як* ***хомӯшии ғамоваре*** *пахш кард* [12, с.22].

Ба ҳамин монанд нависанда дар қисми якуми «Ёддоштҳо» ибораи *оромии андӯҳгинона*ро истифода бурдааст: *Баъд аз он ки садоҳо тамоман паст шуда, дар сарҳавз* ***оромии андуҳгинонае*** *ба вуҷуд омад, мо аз замин сар бардоштем* [18, с.115].

Дар мисоли зерин устод Айнӣ ифодаи маҷозии *хомӯшии ғамгинона*ро бо ибораи озоди *хомӯшии гӯристон* ба таври қиёс кор мефармояд: ***Хомӯшии ғамгинонаи*** *маҷлиси*

дар миёнаи мурдагон бударо, ки аз хомӯшии гӯристон ҳам ғамгинтар ва вазнинтар буд, Ҳайдарча вайрон кард [12, с.22].

Хомӯшии пурандуҳи ҷаллодон (зиндагон), ки бениҳоят гарон ва дилгиркунанда аст, ба хомӯшии гӯристон (мурдагон), ки як ҳолати муқаррарист, шабоҳат дода шудааст.

Дар романи «Ғуломон»-и адиб ҷузъҳои асосӣ ва тобеи ибораҳои *савдогарони инсон* ва *тоҷирони одам* муродиф шудаанд: *Бахшӣ … матои худро (Зебои сесоларо) ба* ***тоҷирони одам*** *… ба тарзи амонат супурд* [17, с.44]*;* ***Савдогарони инсон*** *ба сафар рафтанд …* [17, с.45].

Калимаи *тоҷир* бо *савдогар, одам* бо *инсон* ҳаммаъно гардида, нависанда бо ин тарзи ифода бе қадру қимат будани инсонро таъкид менамояд. Ин фикрро калимаи *матоъ,* ки маҷозан ба маънои одам истифода гардидааст (Нависанда дар қавсайн ба ин маъно омаданашро шарҳ медиҳад, яъне: Зебои сесола), тасдиқ мекунад. Шояд ин тарзи интихоби калима аз ҷониби адиб бесабаб набошад, зеро маънои дуюми ин калима мол, коло, ашёи мавриди харидуфурӯш аст. Аз ҷониби дигар, барои боёну давлатдорони даврони ғуломдорӣ зару зевар, тангаву тилло, молу матои дунё аз инсон болотар меистод. *Тоҷир* калимаи арабист ба маънои тиҷораткунанда, савдогар, *савдогар* вожаи тоҷикист ба маънои касе, ки касбаш хариду фурӯш аст, тоҷир. Ин калимаҳо аз ҷиҳати тобиши маъно фарқ намекунанд, аммо аз нигоҳи доираи истеъмол тафовут доранд. Калимаи *тоҷир* камистеъмол буда, бештар дар забони адабӣ кор фармуда мешавад, *савдогар* доираи истеъмоли васеъ дошта, хосси ҳам услуби бадеист ва ҳам нутқи гуфтугӯйист. Дар алоҳидагӣ ин калимаҳо маънои фурӯшандаро муътадил ифода мекунанд, аммо дар мисолҳои боло обуранги ҳиссии манфӣ пайдо кардаанд.

Калимаҳои *инсон* ва *одам* бо тобиши маънои башар, одамӣ, одам муносибати ҳаммаъноӣ доранд, аммо онҳоро на ҳамеша ба ҷойи ҳамдигар истифода бурдан метавон, зеро вожаи *одам* инчунин ба маънои хизматгор низ меояд, ки чунин маъно дар калимаи *инсон* нест. Чунин мисолҳо дар осори нависанда хеле зиёданд.

Дарвоқеъ, маълум аст, ки яке аз сарчашмаҳои инкишофи забони адабии муосири тоҷик забони адабиёти классики тоҷик, бахусус, эҷодиёти бузургони мост. Аз ин рӯ, омӯзиши масъалаҳои гуногуни лексикаи осори эшон барои тадқиқи масъалаҳои мухталифи забони муосир кумак хоҳад кард. Масалан, дар байти зерини Ҳофизи бузург омадааст:

То рафт маро аз назар он чашми ҷаҳонбин,
Кас воқифи он нест, ки аз дида чиҳо рафт [23].

Айнан чунин мисолҳоро дар осори бадеии устод Айнӣ дучор омадан мумкин аст, зеро яке аз сарчашмаҳои илҳоми устод адабиёти классикист. Адиби забардаст ба он эҳтироми хосса дошт ва аз усулҳои беҳтарини он фоида мебурд. Чунончи, дар «**Мактаби кӯҳна**»: *Ман ҳам бадили худ падари он бачаро* ***хасис*** *ва* ***сахтдаст*** *мешумурдам ва он вақт намедонистам, ҳашт пул, ки баробари ду тин аст, чӣ қадар қ****урбу манзалат*** *дошт…[10, с.*69]*;* **«Аҳмади девбанд»**: *Аммо дар ин ҷо як* ***шӯхӣ*** *ва* ***густохӣ*** *карда ба аспи шумо савор шудам, ин* ***беодобии*** *маро бубахшед* [11, с.33); «**Ҷаллодони Бухоро»**: *– Ҷаноби олиат, ки ту – хонасӯхта, мехоҳӣ, ӯро беайб нишон диҳӣ,* ***фосиқ, фоҷир,*** *молимардумхӯр,* ***ифлос*** *ва* ***мурдор*** *як одам аст* (35); «**Ятим**»: *Бача* ***ором*** *ва* ***осуда*** *мехобид, аммо дили Соро* ***осоиш*** *ва* ***ором*** *надошт …* [13, с.342]; **«Одина»**: *… ба ҷойи он ки ба мо ёрмандӣ кунанд, моро аз* ***иттиҳод*** *ва* ***иттифоқ*** *боздошта, сабаби* ***заиф*** *ва* ***бекувватии*** *мо … мешаванд, муллоён ва попҳо ҳастанд* [15, с. 224]; **«Ғуломон»:** *Бой … бо як чашмаш дар пеши меҳмонон чӣ чизҳо кашида шуданро* ***назорат карда истад,*** *бо чашми дигараш ошҳои сарқути аз пеши меҳмонон баргаштаро* ***дидбонӣ мекард*** *ва* ***мепоид,*** *ки ошҳои сарқут бозпас ба ошхона кашида мешаванд ё не* [17, с.112]; **«Марги судхӯр»**: *… бе он ки ба ӯ фаҳмонам,* ***сару сурат*** *ва тамоми* ***қиёфаи*** *ӯро аз назар гузаронидам* [14, с.9].

Забоншинос Ш. Кабиров хусусиятҳои луғавии «Таърихи Бадахшон»-ро омӯхта, афзалияти таркибҳои синонимиро дар осори намояндагони адабиёти классикии тоҷик, ки бо номи *ҷуфтҳои муродифӣ* (парные синонимы) зикр мешаванд, таъкид менамояд. Ш. Кабиров қайд мекунад, ки дар забони адабиёти классикӣ истеъмоли се ва зиёда аз он калимаҳои ҳаммаъно роиҷ будааст, ба монанди *ганҷу зару гавҳар* (тоҷикӣ – тоҷикӣ – тоҷикӣ), *таҳаммулу бардошту сабр* (арабӣ – тоҷикӣ – арабӣ) ва ғайраҳо [24].

Муҳаққиқ Ш.Р. Бӯриев муродифоти луғавии шоҳасари адабиёти классикии тоҷик – «Маснавии маънавӣ»-и Ҷалолиддини Румиро тадқиқ намуда, дар боби аввали кор хусусияти морфологии калимаҳои ҳаммаъно, дар боби дуюм сохт ва семантикаи синонимҳои ҷуфт (парно-сдвоенные синонимы) ва бандҳои муродифии пайдарпайро (цепно-составные синонимы) мавриди таҳлил қарор дода, зикр мекунад, ки муродифоти ҷуфт дар матн барои пурра кардани якдигар меоянд. Бандҳои муродифии пайдарпай аз се (*толеву иқболу бахт*) ва чор ҷузъ (*ранҷу дарду ҷӯъу фақр*) иборатанд [25].

Ин ҷанба ба осори Садриддин Айнӣ ҳам бетаъсир намондааст. Чунончи: дар романи «**Дохунда**»: *Кадбону (кайвонӣ)-и қишлоқ…, албатта, ҳар корашро бе* ***шӯхӣ****, бе* ***ҳазл*** *ва бе* ***мутояба*** *намекард* [16, с. 57]; дар **«Ёддоштҳо»:** *… дойрадастони забардаст … аз хурӯшидани доираи худ шунавандаро ба осмон мебароранд ва дар дили ӯ аз* ***дарду аламу ғаму андӯҳ*** *гарде намегузоранд* [19, Ҷ.4, с.333].

Устод Айнӣ на танҳо аз захираи фразеологии забони муосири тоҷик, балки забони адабиёти классикӣ фоида бурдааст.

Ӯ бо миршаби Бухоро ҳам чанд бор ҷанг карда, ба сабаби ғайрат ва ҳунари худ ***ба дасти ӯ гирифтор нагардида буд*** [12, с. 69].

ВФ-и *ба дасти касе гирифтор омадан* зери таъсири адабиёти классикӣ падид омадааст, зеро дар фарҳанги фразеологии забони тоҷикӣ, ки маводи адабиёти муосирро дар бар мегирад, дучор нагардид. Танҳо таркиби феълии *гирифтор омадан* ба маънои ба чизе дучор шудан, мубтало гаштан ба чизе ва *гирифтор шудан* ба маънои асир шудан, побанд шудан; ошиқ шудан [4, с. 268] серистеъмол будааст. Дар адабиёти муосир (дар «Фарҳанги ибораҳои рехта» ҳам) ба ин маънӣ ВФ-и *ба даст афтидан (афтодан, ғалтидан)* [7, с. 698] истифода мешавад. Агар дар адабиёти муосир ин ибораҳо ҳолати номатлубро ифода кунанд, дар осори адибони гузаштаи мо обуранги ҳиссии мусбат (касеро дӯст доштан, ошиқ шудан) низ доранд. Чунончи: Қадри офият касе донад, ба мусибате гирифтор ояд (Саъдӣ);

Гуфтам: Он ҷо марав, эй дил, ки гирифтор шавӣ,
Оқибат рафту ҳамон гуфти манаш пеш омад (Хусрави Деҳлавӣ) [4, с.268].

ВФ-ии ба дом афтодан бо ВФ-и матни зерин – *ба дасти касе гирифтор омадан* бо тобиши маънои дастгир шудан, асир афтодан ҳаммаъно гардидааст:

… гӯё акнун хаспӯш фурӯ рафта буд, ки оҳубарагон ***ба дом меафтоданд*** (Ҷ. Б., 54); *Аммо аз он ҷо баромадан замон* ***ба дасти одамони амир гирифтор омада*** *дар обхона маҳбус гардиданд* [12, с. 16].

Дар эҷодиёти адибони гузаштаи мо низ ибораи *ба дом афтодан* ба маънои воқеан асир афтодан ва маҷозан ошиқ шудан хеле зиёд вомехӯрад: *Сайёди заифро моҳии қавӣ* ***ба дом афтод****, тоқати ҳифзи он надошт (Саъдӣ);*

Ба доми дилбаре афтодаам*, гум гашта тадбирам,*
Саропо ваҳшатам, дар кӯйи ӯ оҳуи тасвирам (Сайидо) [4, с.385].

Ҳамин тариқ, устод Айнӣ дар истифодаи калима муносибати эҳтиёткорона дошта, эҳтиёҷи хонанда ва талаби ӯро дар ҷойи аввал мегузошт. Дар яке аз мақолаҳояш нависанда чунин менависад: «Бо хоҳиши баъзе коркунони нашриёти тоҷикӣ дар забони ин ҳикоя як қадар таъбирҳои кӯчагӣ дароварда шуд, ки ин як таҷриба аст: агар оммаи хонандагон ин корро хуш қабул кунанд, баъд аз ин дар баъзе ҳикояҳо ин равиш риоя карда хоҳад шуд, вагарна ин ҳикоя дар ин боб аввалин ва охирин шуда хоҳад монд. Ба ҳар ҳол дар ин бора диққат карда изҳори фикр намудани хонандагон матлуб аст» [9, с.66]. Ҳамчунин дар истифодаи воҳидҳои забон ба адабиёти классикии мо ва забони мардумӣ такя мекард, мекӯшид, ки беҳтарин анъанаҳои насру назми суннатиро ҳифз намояд ва ба ин васила асолати забони тоҷикиро нигоҳ дорад.

А Д А Б И Ё Т

1. Камолиддинов, Б. Сухандонон сухан санҷида гӯянд / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Оптима, 2005. – 183 с.
2. Камолиддинов, Б. Сухан аз баҳри дигарон гӯянд / Б.Камолиддинов. -Душанбе: Дунёи дониш, 2015. -396 с.
3. Мокиенко, В.М. Фразеология современного русского языка: учебное пособие / В.М. Мокиенко. – М.: Высш. шк., 2006.
4. Фарҳанги забони тоҷикӣ; дар зери таҳрири М.Ш. Шукуров, В.А. Капранов, Р. Ҳошим, Н.А. Маъсумӣ. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – Ҷ. I. – 951с.
5. Фарҳанги забони тоҷикӣ; дар зери таҳрири М.Ш. Шукуров, В.А. Капранов, Р. Ҳошим, Н.А. Маъсумӣ. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – Ҷ. II. – 949 с.
6. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони тоҷикӣ / М.Фозилов. –Душанбе: Нашрдавтоҷ, 1963. – Ҷ. I. –952 с.
7. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони тоҷикӣ / М.Фозилов. – Душанбе: Ирфон, 1964. – Ҷ. II. – 802 с.
8. Шукуров, М. Хусусиятҳои ғоявию бадеии «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ / М.Шукуров. – Душанбе: Дониш, 1966. – 245 с.
9. Шукуров, М. Забони мо ҳастии мост / М.Шукуров. – Душанбе: Маориф. 1991. – 231 с.

С А Р Ч А Ш М А Ҳ О

10. Айнӣ С. Мактаби кӯҳна. Куллиёт. – Ҷ. 5. – Душанбе: Нашрдавтоҷ, 1963. – 274 с.
11. Айнӣ С. Аҳмади девбанд. Куллиёт. – Ҷ. 5. – Душанбе: Нашрдавтоҷ, 1963. 274 с.
12. Айнӣ С. Ҷаллодони Бухоро. Акнун навбати қалам аст. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 456 с.
13. Айнӣ С. Ятим. Акнун навбати қалам аст. – Душанбе: Ирфон, 1978. – С. 309 – 456.
14. Айнӣ С. Марги судхӯр. – Душанбе, 1985. – 160 с.
15. Айнӣ С. Одина. Куллиёт. – Ҷ. 1. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1858. – 183 – 327.
16. Айнӣ С. Дохунда. – Душанбе: Ирфон, 1984. – 428 с.
17. Айнӣ С. Ғуломон. Куллиёт. – Ҷ. 3. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1960. – 485 с.
18. Айнӣ С. Ёддоштҳо. – Қ. 1, 2. – Душанбе: Адиб, 1990. – 852.

19. Айнӣ С. Ёддоштҳо. – Қ. 3, 4. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1955. – 570 с.
20. Фирдавсӣ А. Шоҳнома. – Ҷ. 6. – Душанбе: Ирфон, 1965. – 552 с.
21. А. Афсаҳзод. Адабиёти тоҷик (китоби дарсӣ барои синфи 8). – PLEIADES PUBLISHING Inc., 2001. – 303 с.
22. Чор дарвеш. – Душанбе: Адиб, 2009. – 206 с.
23. Каримов Ш. Семантикаи воҳидҳои луғавии ғазалиёти Ҳофиз / Ш.Каримов. – Душанбе: Матбуот, 1993. – 146 с. – С. 92.
24. Кабиров Ш. Муродифҳои пайдарпай дар «Таърихи Бадахшон» / Ш. Кабиров. Мақолаҳо доир ба забон ва адабиёти тоҷик. – Душанбе, 1974. – С. 76-80.
25. Буриев Ш. Р. Лексическая синонимия в «Маснавии маънави» Джалолиддина Руми / Ш. Р. Буриев. – АКД. – Душанбе, 2002. – 22 с.

ТАЪСИРИ АДАБИЁТИ КЛАССИКИИ ТОҶИК БА ЭҶОДИЁТИ С. АЙНӢ

Яке аз манбаъҳои бойи инкишофи забони адабии муосири тоҷикӣ ганҷинаи адабиёти классикии тоҷик мебошад. Нишонаҳои осори гузаштагонамонро, ки намунаи беҳтарини назму наср ба ҳисоб меравад, дар эҷодиёти адибони муосир низ мушоҳида кардан мумкин аст. Хусусан, дар офаридаҳои нависанда ва шоир, асосгузори адабиёти навини тоҷик, публитсисти пурсамар С. Айнӣ нишонаҳои осори ниёгон баръало мушоҳида мегардад. Нависанда ба адабиёти классикии тоҷик бо як эҳтироми хосса назар медӯхт. Осори гаронбаҳои гузаштагон манбаи илҳоми ӯ буданд. Ин аст, ки ҳангоми мутолиаи эҷодиёти устод Айнӣ нишонаҳои насру назми классикиро пай бурдан мумкин аст. Нависандаи бузург на танҳо сабки нигориши ниёгон, балки пуробурангии тасвирҳо, роҳҳои босамари истеъмоли воҳидҳои забонро дар навиштаҳояш ҳифз намудааст. Истифодаи пайдарҳами муродифоти луғавӣ (то чор калима), насри мусаҷҷаъ, муродифшавии ҷузъи асосӣ ва тобеъ бо ҳамин гуна калимаҳои ҳаммаъно байни якдигар ва амсоли ин – ҳамагӣ элементҳои адабиёти классикии тоҷик мебошад, ки адиби маҳбуб онҳоро бо як нозукадоӣ кор фармудааст. Барои нависанда нуқтаи назари хонанда ниҳоят муҳим буд. Бинобар ин, ҳамеша эҳтиёҷи аудиторияро ба назар мегирифт ва ҳангоми истифодаи ин ё он воҳиди забон эҳтиёткорона муносибат мекард. Ба воситаи пайравӣ кардан ба насру назми суннатӣ адиб мекӯшид, то асолати забони тоҷикиро нигоҳ дорад.

Калидвожаҳо: адабиёти классикӣ, насри мусаҷҷаъ, анъанаи ниёгон, муродифоти луғавӣ, муродифоти фразеологӣ, насру назми суннатӣ, меъёри истеъмоли воҳидҳои забон.

ВЛИЯНИЕ ТАДЖИКСКОЙ КЛАССИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ НА ТВОРЧЕСТВО С. АЙНИ

Одним из источников развития современного таджикского литературного языка являются жемчужины таджикской классической литературы. Признаки творчества наших предков можно наблюдать и в таджикской современной литературе, в частности в творчестве поэта и великого писателя, основоположника новой таджикской литературы, публициста С. Айни. Писатель с огромным уважением относился к таджикской классической литературе. Его вдохновляли жемчужины из сокровищницы литературы. Перелистав творчество Айни, можно увидеть элементы классической прозы и поэзии. Великий писатель использовал не только стиль наших предков, но и своеобразные описания, способы употребления языковых единиц. Использование до четырех синонимов, порождая градацию, рифмованную прозу, синонимию главных и зависимых слов между собой и т.п. – все элементы классической литературы, которые были отмечены в прозе писателя. Писатель всегда считался со мнением читателя: он уважал его. Для него была важна оценка аудитории. Поэтому он всегда принимал во внимание требования аудитории и всегда настороженно относился к выборке и использованию языковых единиц. Посредством подражания традиционной прозе и поэзии, писатель старался сохранить подлинность таджикского языка.

Ключевые слова: классическая литература, рифмованная проза, традиция предков, лексические синонимы, фразеологические синонимы, традиционная проза и поэзия, норма употребления языковых единиц.

INFLUENCE OF TAJIK CLASSICAL LITERATURE TO CREATIVITY S. AINI

One of the sources of development of the modern Tajik literary language are the pearls of Tajik classical literature. Signs of creativity of our ancestors can be observed in Tajik contemporary literature, in particular in the work of poet and great writer, the founder of the new Tajik literature, publicist S. Aini. The writer had great respect for the Tajik classical literature. He was inspired by pearls from the treasury of literature. Turning through the work of Ayni, you can see the elements of classical prose and poetry. The great writer used not only the style of our ancestors, but also unique descriptions, ways of using linguistic units. Use up to four synonyms, generating a gradation rhymed with prose, a synonym for the main and dependent words among themselves, and so on. - all the elements of classical literature, which were noted in the prose writer. The writer always considered the reader's opinion: he respected him. For him, it was important to evaluate the audience. Therefore, he always took into account the requirements of the audience and was always wary of the sampling and use of language units. Through the imitation of traditional prose and poetry, the writer tried to preserve the authenticity of the Tajik language.

Key words: classical literature, rhymed prose, ancestral tradition, lexical synonyms, phraseological synonyms, traditional prose and poetry, the norm of the use of linguistic units.

Сведения об авторах: ***Мирзоева Мохира Мадибрахимовна*** – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры стилистики и литературного редактирования. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр Рудаки 17. Телефон: **(+992) 93-711-30-28**

Information about the authors: ***Mirzoeva Mohira Madibrohimovna*** - Tajik National University, Candidate of Philology, Associate Professor of the Chair of Stylistics and Literary Editing. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 17. Tel.: **(+992) 937-11-30-28**

УДК: 891.550 (575.3)

НАВИСАНДА ВА ВОҚЕИЯТИ ЗАМОН

Нурқаев Қ.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар радифи таълифи осори бадеӣ ва фаъолияти тарҷумонӣ паҳлуи дигари кори эҷодии Саттор Турсун ба публитсистика пайвандӣ дорад. Фаъолияти публитсистии ӯ ҳанӯз солҳои 70 –ум оғоз гардидааст. Ин гуфтаро қайди худи нависанда низ «мақоланависии ман аз навиштани мақолаи «Нафаси гарми ҳаёт» (нахустин мақола), ки ба муносибати 50- солагии Ф.Муҳаммадиев бахшида шуда буд, оғоз гардид» [5,97] тақвият мебахшад. Аз нигоштаҳои публитсистии нависанда ба мушоҳида мерасад, ки дар ин ҷода низ ӯ диду биниши хосси худро дорад. Аз ин рӯ, офаридаҳои публитсистии ӯ барои дарки ҳақиқат, муаммоҳои зиндагии инсон ва мушкилоти ҷомеа на камтар аз ҳикояву қисса ва романҳояш арзиш доранд. Ба қавли профессор Абушукури Абдусаттор «Саттор Турсун аз зумраи он адибони тоҷик аст, ки дар баробари нависандаи тавоно ва соҳибсабк будан, публитсисти оташинсухан ва андешапарвар мебошад. Саттор Турсун дар назари хонанда чун сиёсатмадори андешаманд, ҷомеашиноси дурандеш, мунаққиди адабиёту фарҳанг, файласуфе огоҳ аз вазъи ҷомеа намудор мегардад, ки қалам, сухан ва чун андеша силоҳи асосии ӯ дар ҳалли муаммоҳои зиндагии инсон ва мушкилоти ҷомеа хидмат менамоянд» [1].

Очерку мусоҳиба ва мақолаву эссеҳои Саттор Турсун шурӯъ аз солҳои навадуми қарни ХХ то ба имрӯз дар се маҷмӯа бо номҳои «Дарахти ҳазорсола» (1991), «Санг дар бағал ба тӯфон» (2002) ва «Зимистони умр» (2006) ба табъ расидаанд. Дар се китоби зикршуда нигоштаҳои публитсистии нависанда унвони «Андешаҳо» –ро доранд. Бахши дуюми китоби «Дарахти ҳазорсола» 23 мақолаву мусоҳиба ва очерку эссеи нависандаро бо номи «Санги ман як ман» гирд овардааст. Эссеи «Нафаси гарми ҳаёт» нахустин навиштаи ин бахш буда, дар он оид ба шахсият ва эҷодиёти нависандаи маъруфи тоҷик Ф.Муҳаммадиев сухан меравад. Дар иртибот ба мавзӯъ муаллиф ба суолҳои чун Ф.Муҳаммадиев чӣ гуна нависанда аст? Сирри эҷодиёти рангини ӯ дар чист? ҷавоб меҷӯяд. Дар диди Саттор Турсун «ҷозибаи қалами адиб дар он аст, ки вай ба муҳимтарин мавзӯи адабиёт –ахлоқи иҷтимоӣ рӯй оварда, дар асарҳои худ паҳлуҳои нав ба нави онро таҳқиқ мекунад. Чунин мавзӯъро ба тасвир гирифта, мувофиқи талаботи давр ба сомон расонидан ниҳоят мушкил аст. Унсурҳои ахлоқ – ба монанди вафодорӣ, муҳаббат, меҳри падарӣ ва ғайра –баробари инсон пайдо шудаанд, яъне пайванд ё фарзанди табиат будаанд. Одамизод то имрӯз ҳазорон занҷири ба табиат вобастаро, ки худ пойбанди онҳо буд, пора карда, дар айни замон кӯшидааст –унсурҳои ахлоқ мураккабтар бошанд. Зеро инсон, пеш аз ҳам, бо ахлоқи ҳамидааш инсон аст» [5, с.97].

Воқеан, Ф.Муҳаммадиев одамиятро, ки ҳастии инсон аз он сарчашма мегирад дарунмояи офаридаҳои худ қарор дода ҷилваҳои гуногуни онро падид оварда, бузургии рӯҳи одамизод ва дили наҷиби ӯро нишон медиҳад. Аз ҷониби дигар, падидаҳои гуногуни пастию ноодамӣ, бахилию хасисӣ, дили урёни аз наҷобатро низ муфассалан аз таҳқиқ гузаронида, маҳкум менамояд. Саттор Турсун сирри дигари қалами Ф.Муҳаммадиевро «дар тасвири пурҳаяҷону «равғанин», дар шиддати масъалагузорӣ, равшании фикр ва фаъолиятмандии қаҳрамонони ӯ» [5, с.98]арзёбӣ менамояд.

Дар таълифоти хурду бузурги нависандаи тавонову борикназар Ф.Муҳаммадиев усули ба андешаи хонанда таҳрик додан ба таври вофир корбурд шудааст. Офаридаҳои ин нависандаи нуктасанҷ хонандаро аз ваҷҳи кӣ будани худ ба андеша мебарад ва дар қалби ӯ тухми накӯкориро сабзиш медиҳад. Ҳамин ҷиҳати сеҳри қалами Ф. Муҳаммадиев ба пиндори Саттор Турсун танҳо дар сурате ба вуҷуд омадаанд, ки истеъдод ва заҳмат тавъам гардидаанд.

Саттор Турсун ҳунари манзараофаринии Ф.Муҳаммадиевро дар тасвири қаҳрамонҳо як ҷузъи нозуки табиати рӯҳу равони онҳо медонад. Дар мавриди ҳикояи «Сози Мунаввар» қайд менамояд, ки «Табиате, ки нависанда ба тасвир кашидааст, ба сари худ як ҷузъи бисёр нозуки табиати Мунавваршоҳ мебошад. Чунин менамояд, ки қаҳрамон бе ҳамин манзараи психологӣ –бе рӯд, ки ҳамсафараш аст, бе кӯҳ ва шабҳои пурасрори кӯҳистон, ки барои ӯ муттакою роздонанд, ноқис мемонад» [5, с.99]. Саттор Турсун ҳикояи нағзро зодаи дили бузург медонад ва Ф.Муҳаммадиевро «соҳибдил» унвон бурда ҳикояҳои «Суди рафиқон», «Даъво», «Рӯзи дафни усто Оқил», «Хиёбони Нодир» ва «Ҷага» –ро дар қолаби ин навъи адабӣ аз беҳтаринҳо дар насри тоҷикии асри ХХ тоҷик меҳисобад. Дар ҳошияи ин гуфтаҳо зимнан бояд ёдовар шуд, ки дар китоби «Санг дар бағал ва тӯфон» низ гуфторе бо номи «Китобе ба номи зиндагӣ» ҷой дорад. Ин навишта

ҳам ба шахсият ва фаъолияти нависандагии Ф. Муҳаммадиев иртибот дошта аз нақши ин нависандаи соҳибном дар адабиёти муосири тоҷикӣ, бавижа насри он, бозгӯйи мекунад. Саттор Турсун офаридаҳои Ф.Муҳаммадиевро ҳамаҷониба таҳлилу баррасӣ намуда мегӯяд «дар регистони адабиёти муосири тоҷик на фақат симои бақувват офарид, на фақат дар шакл гирифтани насри равонии тоҷик ҳиссаи бағоят арзанда гузош, балки дар ҷодаи тасвири соф бамақсад низ устодона қалам ронда… майдони фарох соз кард; майдоне, ки дар саҳни он гӯё то ҳол набарди хайру шар чун талоши рӯзи равшану шаби торик пайваста идома дорад. Дар ин набард ба хотири хушбахтии Инсон мо бархӯрди садамаҳои шадиди рафоқат ва адаолат, садоқат ва хиёнат, рост ва дурӯғ, адолат ва ҷаҳолат, ҳалолкориву ҳаромхӯрӣ, сулҳҷӯйиву игвоангезӣ ва боз бисёр неку бадро мебинем, ки бевосита ба тинати мураккаби одамизод сар мекашанд. Яъне метавон гуфт, адиб тавассути қудрати насри бадеӣ албатта, дар натиҷаи заҳмати беандоза, ҳатто меҳнати ҳамвора, – барои хонандагони имрӯз ва минбаъд, дунёе тартиб додааст ба номи Зиндагӣ» [6, с.234]. Чун сухан аз Фазлиддин Муҳаммадиев дар шинохти Саттор Турсун меравад, эссеи «Дарди диловарони дилафгор» – ро, ки дар ҳафтаномаи «Адабиёт ва санъат» [8] интишор шуд, ёдовар шудан бамаврид аст.

Дар навиштаи «Санги ман як ман» Саттор Турсун бо сабки хосси публитсистӣ, андешапарварии ҳакимона, хулоса ва натиҷагириҳои қавии мантиқӣ ва ҷасорату қатъият оид ба масъалаҳои мухталифи рӯзгори инсонӣ, адабиёту ҳунар, забон, шахсиятҳои адабӣ, тарҷума, тақлидкорӣ ва дигар масъалаҳои ба кори эҷод марбут сухан мегӯяд. Забонро муқаддасоти миллӣ гуфта, соҳибони онро ҳушдор медиҳад, ки «забони халқ на камтар аз ватанаш буда, хунукназариву беҳурматӣ нисбат ба он гуноҳи азим аст» [5, с.110]. Дуруст аст, ки забон силоҳи тавонои нависанда аст. Дастоварди ӯ дар кори эҷод ба забони ӯ пайванди ногусастанӣ дорад. Аз ин лиҳоз, забони белакнат, соддаву дилнишин, корбасти дурусту бамавқеи вожаву иборот арзиши асари ҳунариро афзун карда, «чун давои табиби доно ба бемор, хонандаро кора мекунад» [5, с.113]. Аз рӯзи пайдоиши адабиёти хаттӣ то имрӯз тақлид ва сирқат маъсалаи ҳамешагии адабиётшиносиву тақиди адабӣ будааст. Таҷрибаи ҳазорсолаи адабиётамон нишон медиҳад, ки тақлид ҳам барои эҷодкор ва ҳам ба завқи хонандаи асар таъсири бад мегузорад. Муаллифи мақола дар мавриди навиштаҳои нависандагони ҷавон ибрози андеша намуда, ба онҳо таъкид мекунад, ки аз ин амали беманфиат ва ба ибораи дигар, бемории сироятнок дурӣ ҷӯянд, зеро «тақлид хаёли нависандаро аз парвоз нигоҳ дошта, худи вайро, дасту пояшро гӯё баста, ба роҳу пайраҳои сад бор тайшудаи адабиёт меандозад» [5, с.116].

Дар мусоҳибаи «Сухан аз дард бояд гуфт» дар атрофи тазоду гардишҳои ҳаёт, баъзе паёмадҳои фоҷианоки қисмати инсон, масъулиятшиносӣ, покизакорӣ, рушди адабиёт, такомули насри миллӣ, забони насри бадеӣ, таърихи чопи романи «Се рӯзи як баҳор» ва дигар масоили ҳаёти фарҳангию иҷтимоӣ ибрози андеша мекунад. Аз баррасии ин масоил ва посух ба суолҳои мусоҳиб возеҳ мушоҳида мешавад, ки Саттор Турсун шахси хеле нозукбин ва ба ҳаводису гардишҳои рӯзгор бетафовут нест. Ба хурдтарин ҷузъиёти зиндагӣ ба чашми воқеъбин назар дӯхта, оид ба он таҳлилу андешаҳояш ҳакимона аст.

Дар ганҷинаи адабиёти ҷаҳон ҳамон асарҳое арзиш пайдо кардаанд, ки ба мавзӯъҳои умумибашарӣ иртибот доранд. Ва ҳамон нависандагоне мақом ёфтаанд, ки масъалаҳои хусусияти умумиинсонидоштаро ҳунармандона таҳлил намуда, ҷамъбасти фалсафӣ намудаанд ва гузашта аз ин, асарашон на фақат барои имрӯз, балки барои фардо эҷод шудаанд. Саттор Турсун эҷоди ин гуна асарҳоро ба он қаламкашоне, ки истеъдод ва чашми одаму оламшиносӣ доранд, марбут медонад. Ба ҳамин қатор ӯ С.Улуғзода, П.Толис, Ф.Муҳаммадиев ва Ҷ.Одинаро шомил мекунад.

Забон як рукни муқаддас ва пойдор нигоҳдорандаи халқу миллат аст. Аз ин рӯ, тозаву сара нигоҳ доштани забони миллӣ барои ҳамаи гӯяндагони он ҳам фарз асту ҳам қарз. Забон барои адиб як воситаи муҳиммест, ки асарашро арзишманду мақомашро воло мекунад. Аз ин лиҳоз, бояд ҳар қаламкаш забони меъёрро аз лаҳҷа фарқ карда тавонад ва мавқеи корбурди онҳоро донад. Зеро маҳз асари хуб ва дар ҳар давру замон хонданӣ метавонад дурдонаҳои лафзи халқиро барои наслҳои оянда интиқол диҳад. Дар ҳамин маврид Саттор Турсун таъкид мекунад, ки «адиби хуб ҳамон аст, ки лаҳҷаро шинохта тавонад; тоза ба тоза калимаҳоро тадқиқ карда, маъно ва мақоми аслии онро дарёфта, ҳеҷ набошад барои хонанда, ақаллан, каме фаҳмо будани онро дар назар гирифта, сипас ба забони худ дохил кунад» [5, с.124].

Тарҷума, бешак яке аз қадимтарин навъи фаъолияти инсонист. Аз ибтидо тарҷума муошират байнизабонии одамонро имконпазир гардонида, вазифаи муҳимми иҷтимоиро иҷро мекард. Ҳамин буд, ки ривоҷи тарҷумаи хаттӣ ба мардум имконияти васеи дастрасӣ ба дастовардҳои фарҳангии халқҳои дигарро фароҳам овард, ҳамкорӣ ва бою ғанӣ гаштани адабиётҳо ва фарҳангҳоро имконпазир гардонид.

Дар мақолаи «Тарҷума ҳам истеъдод мехоҳад» таваҷҷуҳи Саттор Турсун ба масъалаи тарҷума, тарҷумонӣ ва нақши он дар пешрафту инкишофи адабиёту ҳунар равона аст.

Воқеан тарҷумаи бадеӣ аҳамияти бузурги зебошинохтӣ ва тарбиявӣ дорад. Адабиёти тарҷумавӣ дар қатори адабиёти асил барои ташвиқи ғояҳои умуми миллӣ нақш дошта, бисёр асарҳои санъаткоронаро ба адабиёти мо ҳамроҳ мекунад ва дар пешрафти маданияти мо ҳиссаи муайяни худро мегузорад. Тарҷумони асил мубаллиғ ва пайвандгари адабиёти халқҳои олам ба миллати хешаст. Тарҷумони дурандешу масъулиятшинос асари арзандаро ба забони фаҳмо ба мардуми худ пешниҳод карда, ба ин васила дар баланд бардоштани маърифат, ҷаҳонбинӣ ва худшиносии хонанда ҳисса мегузорад. Бо иртибот ба ин нақшу вазифаҳои тарҷума нависанда қайд мекунад, ки «тарҷума дар баробари дақиқ будан… эҷодкорона бошад, зиёда аз ин, дар вай рӯҳи асар, услуби хоси нависанда, вазну оҳанги сухан, ки дар насри бақувват на камтар аз шеър аст, дар ҳар сурат нигоҳ дошта шавад» [5, с.137]. Воқеан ин гуфтаи дилсӯзонаи нависанда нисбат ба пешрафти адабиёт аст. Аз ин рӯ, натанҳо касоне, ки бевосита ба тарҷумаи бадеӣ машғуланд, балки тамоми аҳли адаб ба пешрафт ва муваффақияти он, ба такмил ёфтани принсипҳо ва роҳу усулҳои он манфиатдор бояд бошанд. Зеро аҳамияти тарҷумаи бадеӣ барои инкишофи адабиёт, барои тарбияи завқи бадеии мардум хеле калон аст. Ҳамин ҷо роҷеъ ба тарҷумаҳои баъзе тарҷумонҳои камҳунар ишора карда мегӯяд, ки «Охир вазифаи тарҷумони асари бадеӣ «дузд» –ро «уғрӣ» ва «рост» –ро «тӯғрӣ» гуфтан нест: ба ин роҳ завқи бадеии хонандаро, ки муҳаққиқи асарҳои аз ҳар ҷиҳат пухта ва ба ташаккули характераш ёригар мебошад, тарбия кардан амре муҳол» [5, с.138]. Дарвоқеъ, тарҷумаи асари бадеӣ замоне таъсири мусбат дошта метавонад, ки он дуруст, бо қалами моҳири шахси бо адабиёт ошно ва донандаи нозукиҳои ҳарду забон ба амал омада бошад. Тарҷумаи бадеӣ дар рушди адабиёти миллӣ, дар баробари он ки таваҷҷуҳи тарафайн ва афкори рангини ҳасанаро ба амал меорад, ҳамчунин амале мутақобил дар ҷараёни адабӣ ҳосил мекунад. Ҳамин амали мутақобил на танҳо дар як адабиёти миллӣ хосияти ташаккулро ривоҷ медиҳад, балки то ҷое ба равнақ ва ташаккули афкори адабӣ мусоидат мекунад. Дар амалӣ гардидани ин ҳадаф танҳо шахсиятҳои сарсупурда ва тарҷумонҳои чирадаст ва пухтакор метавонанд саҳм гузоранд. Зеро тарҷумон як нафар эҷодкорест, ки бо чашми халқи худ ба адабиёту маданияти халқи дигаре менигарад, адабиёту маданияти халқҳоро мувофиқи фаҳмиши худ, мувофиқи тасаввуроти зебошинохтӣ ва анъанаҳои мадании ӯ мефаҳмад ва дар навбати худ ба халқи азизаш мефаҳмонад.

Воқеияти зиндагӣ серпаҳлу, пурғунҷоиш буда, ҷараёни мураккаб дорад, рангу бӯяшро ба зудӣ тағйир медиҳад ва аз ин рӯ, дар адабиёти бадеӣ пурра тасвир кардани он қариб ғайриимкон аст. Аз ин рӯ, агар нависанда барои ояндагон асар навиштан хоҳад, воқеиятро набояд бидуни таҳлили амиқ гӯяд. Паҳлуҳои муҳимтаринашро шинохта онро ҳамчун ҳақиқати мутлақ ба хонанда пешкаш кунад. Ва дар паҳнои он инсон бо ҳама мураккабиҳои хилқаташ ва ҳама ҷаҳонбиниву муносибаташ ба табиату ҷомеа, бо ҳама амалу андеша ва қудрати маънавиаш ба тасвир ояд. Ба гуфти Саттор Турсун «…вазифаи санъаткор ин нест, ки хонандаро аз ҳодисае хабардор кунад! Вай бояд зиндагӣ офарад, бояд мақсади ягонаи худ ва ғояи асосии асарашро дар маркази тасвир гузошта, оламе созад, ки дар он ҳама рангҳои барои тадқиқ интихобгардида, чун мусаввараи рассоми забардаст, зинда бошанд, бори маънӣ кашанд» [5, с.189].

Инсон бузургтарин офаридаи табиат аст ва ӯ асоси ҳама гуна тадқиқи бадеист. Аз ин лиҳоз, дар паҳнои ҳаёт тадқиқи ҳамаҷонибаи паҳлуҳои рӯзгори инсон вазифаи авалиндараҷаи адабиёт мебошад. Барои нависанда эҳёи маънавияти инсон, ташаккули характер ва назари ӯ ба зиндагӣ аз масъалаҳои муҳимми кори эҷоди бояд бошад. Нависандаро лозим аст, симои одами аз ҳар ҷиҳат бақувватро офарад, хонандаро ба шахсияте ошно кунад, ки вай тавонад аз тинати инсон бераҳмиҳои маънавиро аз байн бурда, дунёи ӯро дигаргун созад. «Агар нависанда дар асарҳояш симои чунин шахсиятро, ки дар худ як қисмати дунёи пурқиммати инсонро ҷой додааст, офарида тавонад…. Ин қабил нависанда … маҳбуби шуурноктарин хонанда гардида, дар шакл гирифтани маънавиёти наслҳо саҳми босазо мегузорад» [5, с.218].

Ҳамзамон Саттор Турсун масъалаи тарбияи инсонро ба миён гузошта сабабу омилҳои ба фоҷиа мувоҷеҳ шудани ҷомеаро дар коста гардидани маънавият, дуруст дарк карда натавонистани воқеияти зиндагӣ, гирифтор будан ба тафаккури қолабӣ, маҳалгароӣ ва ҷудоиандозиҳо медонад.

Илова бар ин, нависанда табақабандии содалавҳонаи мардумро ба диндору бедин, ҳизбию беҳизб, шимолию ҷанубӣ ва ғайраро низ саҳеҳ намешуморад ва дар атрофи он мулоҳиза менамояд. Аз нигоҳи нависанда ман демократ вай диндор, ту коммунист гуфта ба рӯйи якдигар сиёҳии дег кашидан аломати бефарҳангист. Надоштани ҷаҳонбинии солиму ақидаи устуворро аз беимонӣ ва бефарҳангии шахс шуморида фарҳангро «сарчашмаи ахлоқ» мегӯяд, нависанда. Бинбар ин, таъсири динро дар бунёди ахлоқи нек ва ислоҳ кардани ахлоқи бад сарфи назар набояд кард, зеро дин як ҷузъи фарҳанги мост.

Баъди нимаи дуюми солҳои ҳаштодум мавзӯи ватандӯстӣ, худогоҳии миллӣ ва ифтихори миллӣ, эҳтироми муқаддасоти гузашта бештар вирди забони аҳли ҷомеа гардид.

Дар асл ин падидаи мусбат буд ва мардумро ба асли хеш бештар наздик мекард. Лекин ба аҳли ҷомеае, ки нав ба озодии комил расида буд дар тафаккураш мафҳумҳои миллату миллатгароӣ ва маҳаллу маҳалгароӣ якгуна чарх мехӯрд. Гирифторӣ ба ин падидаи фоҷиазоро Саттор Турсун дар мақолаи «Раҳгумӣ ва ҷаҳли мураккаб» ва «Агар имрӯзамон ҳаст, фардо ҳам дорем» ҳакимона баррасӣ намуда, хонандаро ҳушёр медиҳад, ки аз гуфтанҳои аз меъёр зиёд ба мисли «тоҷикон аз ҳама меҳмоннавозтаранд, ҳеҷ шеър ба шеъри оламшумули тоҷик расида наметавонад, ягон себ ба себи хубонии тоҷик баробар намеояд, зеботарин духтарони ҷаҳон духтарони тоҷиканд ва ғайра» [6. с.187] парҳез бояд кард. Аз назари муаллиф бисёр такрор ёфтани ин гуна таъкидҳо метавонад байни маҳалҳо роиҷ гардида, боиси тафриқа андохтан гардад. Бинобар ҳамин, нависанда паҳнои амалу масъулияти инсони муосирро фаротар аз доираи миллату маҳал, дар миқёси умумибашарӣ медонад. «Мо бояд ҳеҷ гоҳ фаромӯш накунем, –имрӯз бани одам дар маҷмӯъ савори як киштианд, ки номи он дар фазои беинтиҳои кайҳон саёраи Замин аст. Ва агар дар ин Кишти фалокати ядроӣ рух диҳад, пас ҳама баробар ва тамаддун саросар гирифтори ҳалокат мешаванд» [6, с.215]. Воқеан дар замони шиддат доштани муборизаҳои фаромиллӣ ва ғаразҳои сиёсии абарқудратҳо ва он тамоюлҳое, ки имрӯз ҷомеаи ҷаҳониро дар қабзаи худ дорад кишваре ва ё миллате дар танҳоӣ наметавонад бартараф намояд. Масъалаи матраҳгардида ва бардоштҳои нависанда аз вазъи ҳаёти иҷтимоию сиёсии ҷаҳон дар гуфтори «Ба хотири сулҳи пойдор» ифода шудаанд.

Андешаҳои нависанда дар атрофи масъалаҳои вазъи душвории чоп, имконият надоштани адибон ба асарҳои тозаэҷод ва мунтазам нашр нашудани рӯзномаву маҷаллаҳо дар мусоҳиба бо мухбири хафтаномаи «Чархи гардун» Равшани Махсумзод «Наметавонам даст кашам» баён гардидаанд. Дар ҳамин суҳбат адиб роҷеъ ба чор китоби ба чоп омодааш яке маҷмӯаи публитсистика, дуюмӣ романи «Садама, ё худ Достони як марди саргардон», савумӣ қиссаи «Санг дар бағал ба тӯфон» ва чаҳорум романи «Ману моҳи хиргаҳнишин» ҳарф мезанад. Зимнан бояд гӯем, ки аз ин чор китоби омодаи нависанда маҷмӯаи «Санг дар бағал ба тӯфон» (2002) ва «Зимистони умр» (2006) чоп шуданд. Мутаассифона, то ҳол романҳои «Садама, ё худ Достони як марди саргардон» (қисман дар рӯзномаи «Ҷумҳурият» ва ҳафтаномаи «Адабиёт ва санъат» чоп шудааст) ва «Ману моҳи хиргаҳнишин» мунташир нашудаанд. Бардошт аз суҳбати нависанда ҳамин аст, ки романи «Ману моҳи хиргаҳнишин» қиссаи ғамангез аз ҳаёти мушкил ва фоҷиаи рӯзгори як нафар санъаткори боистеъдод дар айёми сангини мо ҳикоят мекардааст.

Санъат дар кадом шакле, ки набошад хоҳ кино, хоҳ асари бадеӣ ва хоҳ маҳсули қалами масаввир ва ё дигар навъҳои он бояд касро ба худ ҷалб кунад ва зиёда аз ин, касро, ақаллан, муддате чанд ба андеша барад, водор ба ҷустуҷӯйи маънии ҳаёти инсон дар ин олами пуртазод намояд. Ин аст ҳунару халлоқияти кори эҷодгар. Пас агар ҳамин хусусиятҳо дар асари ҳунарӣ нест, вай моли ҳамешагии адабиёту санъат шуда наметавонад. Вақте нависанда дар атрофи филми бадеии таҳиягар Бақо Содиқов «Айёми туманҳои зимистон», ки дар асоси қиссаи «Камони Рустам» таҳия шудааст, суҳбат мекунад, аз гуфтаҳояш возеҳ мегардад, ки ӯ ҷиҳатҳоро дар ин филм дарнаёфтааст.

Қисмати чоруми китоб «Зимистони умр» «Фонуси хаёл» ном дорад. Дар ин навиштаҳо, ки нависанда онҳоро «сатрҳои гаҳу ногаҳ» ном мебарад, дидаю шунида ва таассуроти худро роҷеъ ба ин ё он воқеа, шахсияти алоҳида ва ё масъалаҳои муҳимми зиндагӣ ҷолиб ба қалам додааст. Гузашта аз ин, дар сатрҳои гаҳу ногаҳ хотироти гузашта, пораҳо аз суҳбатҳои шахсиятҳои бузургу маъруф, корномаҳои онҳо, намунае аз суханҳои ҳикматноки қаламкашони ватанию хориҷӣ пешкаши дӯсторони адабиёт шудааст. Ин гуфтаҳои пароканда саршор аз ҳикмат, раҳнамоӣ ва талқину таъкид аст, ки ба хонанда бетаъсир намемонад. Роҷеъ ба натиҷаи нохушоянди милатгароиҳӣ нависанда чунин менигорад: «миллатгаройии ашаддӣ, ба ибораи дигар бигӯем, дағдағаи миллӣ аз зуҳуроти фиребофарин буда, бешак, хатарҳо низ дорад. Пеш аз ҳама, барои худи он миллат» [7, с.269].

Саттор Турсун доир ба шахсияти эҷодкор ва халлоқияти ҳунари ӯ андеша дорад, ки асари хуб маҳсули тафаккури инсони некбин ва поктинат аст. «Танҳо инсони некбин ва тинаташ пок метавонад асари хуб нависад. Кас агар дилсиёҳ бошад, беҳтар аст ҳаргиз ба даст қалам нагирад. Зеро акси калла ҳатман ба шӯрбо зада, хотири боз чанд нафари дигарро озурда месозад» [7, с.272].

Нависанда сухан ва қадри суханро аз ҳама боло дониста, қайд мекунад, ки «Аз қалъаҳое, ки дар тасаввури бани башар вуҷуд доранд, бузургтаринаш Сухан аст. Бар зидди он рафта намешавад. Бар зидди он аслан қуввае ҳам нест, ки ақаллан баробар бошад» [7, с.273]. Дар радифи ин гуфтор нависанда дар бораи забони наср ва носир андешаи ҷолиб баён мекунад. «Забони асари бадеӣ набояд ланҷ, мағшуш, носуфта ва ҳатто миёнаранг бошад. Зеро бо чунин забон як амри беҳуда аст кашф намудани олами ботинии қаҳрамон, баён доштани кори ақлу фаросат, вазъи ҳавоси хамса, возеҳ ба тадқиқ гирифтани ниҳонхонаҳои дилу ҷони инсон. дигар ин ки, ниҳоят, худи ҳисси олии инсонӣ

ҳам дар куллӣ ҳолатҳо –чи дар шодӣ, чи дар ғам… -маҳз бо забони олии инсонӣ равшан ифода мегардад» [7, с.306]. Воқеан, ҷумла вақте муаассиру дилчасп садо медиҳад, ки дар таркибаш ягон калима ва ҳатто ҳиҷои зиёдатӣ набошад. Ва ҳар сухан дар ҳоле арзиш пайдо менамояд, ки дар мақоми худ муносиби оҳангаш устувор ҷой бигирад. Интиҳои насри ҳақиқӣ аз муттасил ранҷ бурдан, ҷумлаҳои пухтаи бесакта ва ба мазмун равшан сохта тавонистан падид меояд.

Суханрезаҳои нависанда ҷолибу омӯзанда мебошанд. Вақте сухан аз ҳунару истеъдод садо медиҳад муаллиф бо овардани лавҳае аз зиндагии шахсиятҳои бузург ва ё намунаҳо аз офаридаҳои адибони шинохта андешаҳояшро тақвият мебахшад. Саттор Турсун зиндагӣ ва осори Хемингуэйро шоистаи ибрат хонда чунин менигорад: «зиндагии Хемингуэй аз оғоз то анҷом танҳо дар ҷустуҷӯйи маънии мардонагӣ сарф шудааст. То ки сари вақт аз дунё гузарад, ҳамон охирин нафаси фоҷиавии ҳаёташ низ худ ҷасорати як тан марди фарзона буд» [7, с. 335]. Ва ё муаллифи «Дони ором» Михаил Шолоховро Саттор Турсун дар осмони адабиёти асри бист «ситораи бас дурахшон» медонад. Дар радифи ин нобиғагони адабу ҳунари ҷаҳонӣ устод Айнӣ, Сотим Улуғзода, Фазлиддин Муҳаммадиев, Лоиқ ва дигаронро низ ном мебарад, ки бешубҳа рӯзгор ва осори онҳо дар бунёди адабу фарҳанги миллии мо ҷойгоҳи хос доранд.

Қисмати андешаҳо «Садои дузарби ҳастӣ» ном дошта, ҳафтдаҳ мақолаю муҳовара ва мусоҳибаро дар бар мегирад. «Дар селоби қисмат» мақолоти аввал аст. Дар ин мақолот нависанда андешаҳояшро оид ба Сотим Улуғзода – «нависандаи маҳбуби халқ, парчамбардори фарҳанги беш аз ҳазорсола ва пургановати миллат, олими мӯшикоф ва инсони нуктасанҷу нуктадони ҳамеша бардам, босалобат, ситорагарм ва бофарру шукӯҳ» [7, с. 420] баён намудааст.

Воқеан, Сотим Улуғзода пас аз устод Айнӣ аз ҷумлаи нависандаест, ки се унсури муҳимми мавҷудияти миллат –таърихи сиёсию иҷтимоӣ, забони миллӣ, илм ва фарҳанги миллиро дар шакли ҳамосаи бадеии миллӣ бунёд намудааст. Барои асарҳои С.Улуғзода тасвири масъалаву хулқу тинатҳои ночиз хос нест, вай ба масоилу шахсиятҳое таваҷҷуҳ кардааст, ки авлавияти миллӣ ва умумибашарӣ доранд.Ин даъвоҳои эҷодии нависанда аз бузургманишӣ, ки хосси табиати инсонии ӯст, сарчашма мегиранд.Ин сифати инсонӣ, ки «баъзе афрод ба саводгароии аз ҳад зиёд ва назарбаландии бомароми ӯ мепайвастанд»[7, с. 423]набуда, балки натиҷаи табиат, асолати авлодӣ, эътидоли худогоҳӣ ва иззати нафс, инчунин худшиносии миллии С.Улуғзода мебошад.

Саттор Турсун ба шахсият ва ҳунари нигорандагии С.Улуғзода баҳои арзишманд дода гуфторашро бо ин андешаи «Ҳосил аз хирмани дарду ғами Улуғзода асарҳои безаволи вай буданд. Пас меарзад, то миллати куҳанбунёди мо ному насаби ин марди қаҳрамон ва ин алломаи ба ҳар фарди тоҷик воқеан ҳам устодро зиндаву поянда нигаҳ дорад» [7, с. 433] хатм мебахшад.

Дар мақолоти дуюм «Ақлҳоро ақлҳо ёрӣ диҳад» Саттор Турсун андешаҳояшро доир ба дӯстӣ, дӯстии халқҳои тоҷику ӯзбек баён кардааст. Аз назари Саттор Турсун «Дӯстӣ ҳаргиз як мафҳуми хаёлӣ нест, ки вақти зарурат ба забон оварда, дар дигар мавридҳо фаромӯш созем. Вай сириште дорад зинда, ҷоне дорад огаҳ, қалбе дорад ҳассос…» Вай устувории дӯстиро на дар мавҷи суханҳои саризабонӣ, балки дар қоимаи масъулияти бузурги инсонӣ мебинад. Эҳсоси меҳру рафоқат аввало дар доираи муносибати неки ашхоси алоҳида ба вуҷуд омада, баъдан метавонад ба дӯстии қавму қабоили муайян табдил ёбад. Саттор Турсун аз ҳамин равзана ба дӯстии чандсадсолаи халқҳои тоҷику ӯзбек чашм давонда, барои тақвияти фикр муносибату дӯстии Абдурраҳмони Ҷомӣ ва Алишер Навоиро намуна меоварад. Дар ҳошияи ин гуфтаҳо аз дӯстии Айниву Ҳамид Олимҷон, Раҳим Ҷалилу Ғафур Ғулом, Сотим Улуғзодаву Миркарим Осим, Фазлиддин Муҳаммадиеву Аскар Мухтор, Лоиқ Шераливу Эркин Воҳид ёдовар шуда, аз канда шудани ин гуна дӯстию рафоқат, аз тарҷума нашудани асарҳо ба забони тоҷикӣ ва ӯзбекӣ, аз роҳандозӣ нагардидани омаду рафти бемамоният ва дигар масъалаҳои муҳимми ҳамҷаворӣ изҳори таассуф мекунад. Новобаста аз сиёсати имрӯза, нависанда андеша дорад, ки «адабиёт ва санъат, ба ибораи дигар бигӯем, маданияти боғанават ва покиза, қатъи назар аз он ки ба кадом миллат тааллуқ дорад, дар пайкари сиёсати одилонаи байни халқҳову кишварҳо як боли бисёр неруманд аст» [7, с. 440].

Дар мақолоту муҳовара ва мусоҳибаҳои дигари ин қисмат сухан аз адабиёту ҳунар ва нақши он дар ҷомеаи муосир, аз забони модарӣ ва тоза нигаҳдошти он, аз заҳматҳои шахсияти эҷодкор, аз коргоҳи эҷодии ҳамқаламон, аз таърихи эҷоди баъзе асарҳои худи муаллиф, аз масъалаи тарҷума, маҳорати тарҷумон ва сифати тарҷумаҳои асарҳои адибони тоҷик ва дигар масоили ба адабиёту ҳунар алоқаманд, баён гардидааст.

Табиист, ки вазъи иҷтимоӣ хоҳу нохоҳ ба шахси эҷодкор бетаъсир наемонад. Ҳаводиси зиндагӣ вазъи ҷомеа, ҳолати равонӣ, дунёшиносӣ ва низоми зиндагии шахсроба маҷрои хеш медарорад. Ҳамин аст, ки вазъи ноҷури ҳаёти сиёсию иҷтимоии даҳаи охири садаи ХХ ба рӯҳу равони Саттор Турсун бетаъсир намонд. Бинобар ин, нависанда бештар

ба публитсистика рӯй оварда, дар нигоштаҳои ин давра аз иллату дардҳои ҷомеа ва масъалаи доғи рӯз андешаҳои худро баён кард. Ба қавли худи нависанда: «ӯ аввал ифшогари шодиву сурурва дарду доғи миллати хеш» [7, с.489] гардид. Ҳамин тариқ, навиштаву гуфторҳо дар қолаби мақола, тақриз, пешгуфтор, эссе, қисса–эссе, муҳовара, мусоҳиба ва андешаву резагуфтор дар саҳифоти рӯзномаву маҷаллаҳо, сайтҳои интернетӣ ва маҷмӯаҳои нависанда чоп ва интишор шудаанд.

Хулоса, мутолиаи мақолоту андешаҳо муаллифро дар пироҳани мунаққиди адабиёту ҳунар, сиёсатмадору ҷомеашинос ва файласуф дар назари хонанда ҷилва медиҳад. Аз ин рӯ, мақолоту андеша ва навиштаҳои Саттор Турсунро ба се даста ҷудо кардан ба мақсад мувофиқ аст. Ба дастаи аввал мақолаву навиштаҳое шомиланд, ки дар онҳо аз адабиёту ҳунар, таърих, фарҳанг, забон, қадри сухан, вазъи танқидаи адабӣ, нақши нақди адабӣ дар пешрафти адабиёт, чеҳраҳои адабу ҳунари ҷаҳон, маслиҳату пешниҳодҳо ба эҷодкорони ҷавон, масъулиятшиносии шахси эҷодкор, истеъдод, маҳорати эҷодӣ, роҳу шеваи тасвири бадеӣ, тарҷума ва нақши он дар муаррифии адабиёти тоҷик ба халқҳои дигар, робитаҳои адабӣ ва ғайра сухан меравад.

Ба дастаи дуюми мақолоту гуфторҳо, ки мо муаллифро дар онҳо ҳамчун сиёсатмадори андешаманд ва ҷомеашиносӣ дурандеш рӯ ба рӯ мешавем, сухан аз сиёсату сиёсатгароӣ, вазъи сиёсати ҷаҳони муосир, ба сиёсат рӯй овардани аҳли адаб, зарурат ва пайомади ин амал, ҳизбияти адабиёт, муносибатҳои ҳамҷаворӣ, вазъи байналмилалӣ, ҳаёту рӯзгори сиёсатмадорони шинохта, масъалаҳои миллатчигию маҳалгароӣ, шовинизму сионизм, дӯстии адабиёт-дӯстии халқҳо ва ғайра меравад.

Дастаи сеюми навиштаҳои нависанда мағзу моияи фалсафӣ гирифта, дар онҳо масъалаҳои инсон ва моҳияти ҳастии ӯ, зиндагӣ ва қонуниятҳои он, тақдир ва қазову қадар, зисту марг, набарди ҳамешагии хайру шарр, ҳақиқат, кашфи ҳақиқат ва расидан ба он, озодӣ ва масъулият, ҷаҳонбинӣ, ақлу тафаккур баррасӣ гардидаанд.

А Д А Б И Ё Т

1. Абдушукури А. Қалам, калом ва китобе бо номи зиндагӣ // Адабиёт ва санъат. – 2006. – 15 июн. –№ 24 (1319). –С.
2. Ёрмуҳаммад Р. Фоҷиаи тӯфон ва одамони раҳмдил / Р.Ёрмуҳаммад //Адабиёт ва санъат. – 2006. – 9 июн. – № 26 (1321).
3. Махсумзод Р. Марди раҳи инсоншиносӣ / Р.Махсумзод //Адабиёт ва санъат. – 2006. – 25 май. –№ 21 (1316). –С.
4. Саъдуллоев А. Сухан аз фазл (андешаҳо перомуни эссеҳои С.Турсун) / А. Саъдуллоев //Адабиёт ва санъат.– 2003. – 6 июн. –С.
5. Турсун С. Дарахти ҳазорсола. Новеллаҳо, андешаҳо. (Барои наврасон ва ҷавонон). –Душанбе: Адиб, 1991. – 256 с.
6. Турсун С. Санг дар бағал ба тӯфон. Қиссаҳо, ҳикояҳо, андешаҳо. –Душанбе: Адиб, 2002. – 288 с.
7. Турсун С. Зимистони умр. Қиссаҳо, ҳикояҳо, андешаҳо. – Душанбе: Адиб, 2006. – 624 с.
8. Турсун С. Дарди диловарони дилафгор //Адабиёт ва санъат. – 2015. – 5 ноябр. –№ 45 (1808). -С.

НАВИСАНДА ВА ВОҚЕИЯТИ ЗАМОН

Фаъолияти публитсистии Саттор Турсун ҳанӯз солҳои 70 –уми асри XX оғоз гардидааст. Аз нигоштаҳои публитсистии нависанда ба мушоҳида мерасад, ки барои дарки ҳақиқат, муаммоҳои зиндагии инсон ва мушкилоти ҷомеа на камтар аз ҳикояву қисса ва романҳояш арзиш доранд. Навиштаву гуфторҳо дар қолаби мақола, тақриз, пешгуфтор, эссе, қисса–эссе, муҳовара, мусоҳиба, андеша, резагуфтор ва гузориш шакл гирифта, дар саҳифоти рӯзномаву маҷалла, сайтҳои интернетӣ ва маҷмӯаҳои нависанда «Дарахти ҳазорсола» (1991), «Санг дар бағал ба тӯфон» (2002), «Зимистони умр» (2006) чоп ва интишор шудаанд. Мутолиаи мақолоту андешаҳо муаллифро дар пироҳани мунаққиди адабиёту ҳунар, сиёсатмадору ҷомеашинос ва файласуф дар назари хонанда ҷилва медиҳад. Аз ин рӯ, мақолоту андеша ва навиштаҳои Саттор Турсунро ба се даста ҷудо кардан ба мақсад мувофиқ аст. Ба дастаи аввал мақолаву навиштаҳое шомиланд, ки дар онҳо аз адабиёту ҳунар, таърих, фарҳанг, забон, қадри сухан, вазъи танқиди адабӣ, нақши нақди адабӣ дар пешрафти адабиёт, чеҳраҳои адабу ҳунари ҷаҳон, маслиҳату пешниҳодҳо ба эҷодкорони ҷавон, масъулиятшиносии шахси эҷодкор, истеъдод, маҳорати эҷодӣ, роҳу шеваи тасвири бадеӣ, тарҷума ва нақши он дар муаррифии адабиёти тоҷик ба халқҳои дигар, робитаҳои адабӣ ва ғайра сухан мераванд. Дар дастаи дуюми мақолоту гуфторҳо, ки мо муаллифро зимни онҳо ҳамчун сиёсатмадори андешаманд ва ҷомеашиноси дурандеш мебинем, сухан аз сиёсату сиёсатгароӣ, вазъи сиёсати ҷаҳони муосир, ба сиёсат рӯй овардани аҳли адаб, зарурат ва пайомади ин амал, ҳизбияти адабиёт, муносибатҳои ҳамҷаворӣ, вазъи байналмилалӣ, ҳаёту рӯзгори сиёсатмадорони шинохта, масъалаҳои миллатчигию маҳалгароӣ, шовинизму сионизм, дӯстии адабиёт-дӯстии халқҳо ва ғайра меравад. Дастаи савуми нигоштаҳо мағзу моияи фалсафӣ дошта, дар онҳо масъалаҳои инсон ва моҳияти ҳастии ӯ, зиндагӣ ва қонуниятҳои он, тақдир ва қазову қадар, масъалаи зисту марг, набарди хамешагии хайру шарр, ҳақиқат, кашфи ҳақиқат ва расидан ба он, озодӣ ва масъулият, ҷаҳонбинӣ, ақлу тафаккури пешрафта таҳқиқ баррасӣ шудаанд.

Калидвожа: Саттор Турсун, наср, публитсистика, мақола, тақриз, эссе, адабиёт, ҳунар, озодӣ, масъулият, ҷаҳонбинӣ, тафаккур, ҷомеа, сиёсат.

ПИСАТЕЛЬ И ДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТЬ ЭПОХИ

Публицистическая деятельность Саттора Турсуна началась с 70-х годов прошлого века. Наряду с рассказами, повестями и романами, эти материалы ценны, так как в них художник поднимает вопросы восприятия истины, ищет ответы на вопросы о насущных проблемах человеческой жизни и общества. Публицистические материалы писателя написаны в самих разных жанрах. В основном, это – статьи, рецензии, предисловия к книгам,

эссе, беседы, интервью, размышления, изложения, опубликованные в различных СМИ, литературных журналов, а также они собраны в сборнике «Тысячелетнее дерево» (1991), «Камень за пазухой к урагану» (2002), «Зима жизни» (2006). В своих публицистических статьях и размышлениях Саттор Турсун проявляет себя не только как литератор, но и как политик и обществовед, философ и знаток художественной культуры. Публицистические произведения С. Турсуна можно разделить на три группы. Первая – это произведения, касающиеся вопросов развития и проблем литературы и искусства, истории, языка, литературной критики, роль критики в развитии художественной литературы, вопросов ответственности молодых писателей, изучения таланта и мастерства, нахождения путей усовершенствования литературной работы, проблемы литературных связей и отношений, вопросов перевода и его роли в укреплении дружбы литератур и многого др. Ко второй группе относятся материалы, касающиеся политики и политологии, состояния мировой политики и мирового сообщества, вопросов обращения литераторов к политике, партийности литературы. Очерки и статьи об известных политиках, касающиеся критики национализма и местничества, шовинизма и сионизма, также относятся к данной группе публицистических произведений Саттора Турсуна. В третьей группе произведений писатель выступает как философ. Его философские размышления касаются вопросов человека и сущности его жизни, закономерностей развития общества и индивида, жизни и смерти, постоянной борьбы между невежеством и мудростью, раскрытия истины и путей ее достижения, соотношения свободы и ответственности, мировоззрения и мышления.

Ключевые слова: Саттор Турсун, проза, публицистика, статья, рецензия, эссе, литература, мастерство, свобода, ответственность, мировоззрение, мышление, общество, политика.

THE WRITER AND REALITY OF TIME

Publicistic activities of Sattor Tursun began in the 70s of the twentieth century. In reviewing his journalistic works, one can note that their value is no less important than the value of his stories, short stories and novels for the process of realizing the truth, the mysteries of human life and the problems of society. His tales and reflections were formed in the framework of articles, reviews, forewords, essays, conversations, discussions, reflections, and were published in newspapers and magazines, in Internet sources and in his own collections "Darahti hazorsola" – "The Thousand Years Old Tree"(1991) , "Sang Dar Bagal Ba Tufon" – "With Stone in the Hand Against the Thunder" (2002), "Zimistoni Umr" – "The Winter of Life"(2006). After reading his articles and thoughts, it seems that he is both a critic of literature and art, a politician, a sociologist, and a philosopher. Proceeding from such a personal peculiarity of Sattor Tursun, his journalistic works can be divided into three groups. The first group includes articles on the problems of literature, art, history, culture, language, the value of the word, the state of literary criticism, the role of literary criticism in the progress of literature, the representatives of world literature and world art, the admonitions and advice to young writers , about talent, artistic skills, about the ways of artistic description, about the translation and its role in the representation of Tajik literature to other peoples, about literary connections, etc. The second group includes articles where the author acts as a thinking politician and tactful sociologist and talks about political science, the political state of the modern world, the mass appeal of writers to politics: the need and results of such a step, the party spirit of literature, neighborhood relations, the international situation, about the biography of well-known politicians, about the problems of parochialism and nationalism, chauvinism and Zionism, about the friendship of literatures - the friendship of peoples, etc. The third group includes articles that deal with philosophical questions such as: the human and the meaning of his being, life and its patterns, fate, the problem of life and death, the eternal struggle of good and evil, truth, freedom and duty, worldview, progressive thinking, and so on.

Key words: Sattor Tursun, prose, publicistic, article, reviews, essays, literature, culture, free, responsibility, worldview, thinking, society, politics.

Сведение об авторе: ***Нуркаев К.М.*** – Таджикский национальный университет, старший преподаватель кафедры теории и новейшей персидско-таджикской литературы филологического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр. Рудаки 17. E-mail: **nqaror@mail.ru.** Телефон: **(+992) 93-508-51-29**

Information about the author: ***Nurkaev K.M.*** - Tajik National University, senior lecturer of the department of theory and modern Persian-Tajik literature of the philological faculty. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki avenue 17. E-mail: **nqaror@mail.ru.** Tel.: **(+992) 93-508-51-29**

УДК: 891.550

МУХТАСАРИ ТАЪРИХИ ПАЙДОИШИ ҶАШНИ НАВРӮЗ ДАР САРЧАШМАҲОИ АДАБИЮ ТАЪРИХӢ

Ҳамидова Н.Ҷ.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Метавон бо камоли боварӣ иброз дошт, ки таърих садои инсонҳост. Аз ин рӯ, ба ҳодисаву воқеаҳо, расму суннатҳои гузаштагонамон наметавон бепарво буд. Таърихи куҳан, қомусест омӯзанда барои имрӯзу фардо ва агар лаҳзае хомӯш монда бошад, ки онро бояд гӯё кард, зеро муаммоҳои бисёр бознашуда дорад.

Таърихи ташаккули Наврӯз бо эҳё гардидани табиат дар баҳорон, ки пас аз зимистон фаро мерасад, вобаста аст. Наврӯз-ҷашни қадимӣ ва анъанавии мардуми эроннажод, аз ҷумла тоҷикон аст, ки ба рӯзи аввали солшумории шамсӣ, 1-уми моҳи ҳамал ё 21-уми марти солшумории милодӣ рост меояд. Наврӯзро дар баъзе ноҳияҳо "Иди сари сол" низ меноманд. Наврӯз вожаи мураккабест, ки аз ду ҷузъ-"нав" ва "рӯз" иборат аст [2, с. 578]. Наврӯз дар луғатҳо ба маънои рӯзи нав, тоза, рӯзи нахустин, аввали рӯзҳои сол, яъне рӯзе ки соли нав аз он оғоз мегардад, омадааст [10, с. 19]. Дар аҳди бостон ниёгони мо, тибқи нишондоди маъхазҳо, Наврӯзро 13-рӯз ҷашн мегирифтанд, вале бо мурури замон аз шаш

рӯз иборат медонанд, ки онро ҳам ба ду қисмат чудо намуда панҷ рӯзи аввалро “Наврӯзи омма” ё (Наврӯзи хурд) ва шашуми онро “Наврӯзи хосса” ё (Наврӯзи бузург) меноманд [6, с.168].

Вале аз сарчашмаҳои арабӣ ба мо маълум мегардад, ки Наврӯз панҷ навъ аст: Наврӯзи омма ва он рӯзи нахустини фарвардинмоҳи форсҳо мебошад, ки ҳамал аст.

Наврӯзи хосса, ки рӯзи шашуми ҳамон моҳаст.

Наврӯзи султонӣ ва он рӯзи аввалест, ки Офтоб нисфирӯзӣ дар нахустин дараҷа аз дараҷоти ҳамал қарор гирифта бошад.

Наврӯзи деҳқонон ва он рӯзест, ки Хуршед ба Ҳут дохил мегардад. Наврӯзи хоразмшоҳӣ ва он рӯзест, ки Хуршед дар нисфирӯзӣ дар дараҷаи ҳаждаҳуми ҳамал қарор мегирад [4, с.21-22].

Дар ин рӯз , офтоб ба бурҷи ҳамал интиқол меёбад ва фасли баҳор оғоз мегардад, рӯзи наве аз соли ҷадид шурӯъ мешавад. Асли паҳлавии нн вожа “нук руҷ” ё “нӯг рӯз” будааст [10, с..19].

Бояд гуфт, ки маншаъ ва замони пайдоиши Наврӯз, ба дурустӣ маълум нест. Дар китоби Авесто аз Наврӯз номе бурда нашудааст, вале Наврӯз аз таърихи зиндагии ақвоми бофарҳанги ориёӣ, ки ба Эрон омадаанд, оғоз шудааст [10, с.101]. Дар баъзе аз матнҳои кӯҳан аз ҷумла «Шоҳнома»-и Ҳаким Фирдавсии Тусӣ, «Ат-тафҳим», «Осор-ул-боқия»-и Абурайҳонӣ Берунӣ ва «Наврӯзнома»- и Умари Хайём, шоҳ Ҷамшед ё ин ки Каюмарс ба унвони поягузори Наврӯз муаррифӣ шудаанд. Падидоварии Наврӯз дар “Шоҳнома”, ба ин гуна ривоят шудааст, ки Ҷамшед дар ҳоли гузаштан аз Озарбойҷон, дастур дод то дар он ҷо барои ӯ тахте бигузоранд ва худаш бо тоҷи зарин бар рӯйи тахт бинишаст. Бо расидани нури хуршед ба тоҷи заррини ӯ, ҷаҳон нуронӣ шуд ва мардум шодмонӣ карданд ва он рӯзро Наврӯз номиданд. Ба Ҷамшед гавҳар афроштанд, мар он рӯзро рӯзи нав хонданд [14, с. 8].

Аммо ин ҷашн таърихи зиёда аз сеҳазорсола дорад ва кӯҳантарин оини миллӣ дар ҷаҳон ба шумор меравад. Бархе аз ривоёти таърихӣ оғози Наврӯзро ба бобулиён нисбат медиҳанд [6, с. 92]. Бар тибқи ин ривоётҳо, ривочи Наврӯз дар сарзамини Форс ба соли 538 пеш аз мелод, яъне замони ҳамлаи Куруши Кабир ба Бобул, боз мегардад, ки маҳз ӯ Наврӯзро ҷашни миллӣ эълон кард. Дар Замони Дорои якум, маросими Наврӯз дар тахти Ҷамшед баргузор мешуд. Санадҳои таърихӣ шаҳодат медиҳанд, ки Дорои I ба муносибати Наврӯз дар соли 414 қабл аз мелод сиккае аз чинси тилло зарб намуд, ки дар як сӯйи он сарбозе дар ҳоли тирандозӣ нишон дода шудааст. Ҳамчунин дар баъзе ривоёт, Зардушт ба унвони бунёдгузори Наврӯз номбар шудааст [6, с.99].

Дар замони Ашкониён ва Сосониён низ Наврӯз ҷашн гирифта мешудааст. Ҳикоятҳо ривоятҳо дар бораи иди Наврӯз хеле бисёранд. Бояд зикр намуд, ки мувофиқи маълумоти овардашуда аз осори Абурайҳони Берунӣ чунин хулосабарорӣ кардан мумкин аст, ки - ин донишманд, ба таври густурдае дар бораи ҷашн гирифтани Наврӯз сухан мегӯяд ва дар таҳқиқоти хеш барои шиносхти рамзу рози оинҳо ва маросимҳои гуногун, на танҳо ганҷинаҳои кӯҳанро мекобад ва дарҳои онҳоро ба рӯйи хонандагони асари гаронбаҳояш мекушояд, балки аз амалнамоӣ аз суннатҳои дерина дар рӯзгори худ низ, хабар медиҳад ва ошкоро мегӯяд, ки мардумони давронаш бо покизагардонию навсозии ҳамаи афзорҳо ва дастмояҳои зиндагӣ ва оростану пиростани хонаву кошона аз Наврӯз истиқбол менамуданд [1, с.13].

Яке аз мутафаккирони араб ал- Қалқашандӣ хеле мунсифона дар бораи барқароршавии Наврӯз гуфтааст, ки дар ин кор, пеш аз ҳама, дабирони давлати аббосӣ бо нубуғи эронии худ барои пойдории ҷашнҳои миллии эронӣ, аз ҷумла Наврӯз, ба онҳо рангу бӯйи исломию сомӣ медоданд ва ба он бо дидаи бузургӣ менигаристанд [5, с. 48]. Пас аз хулафои Аббосӣ нахустин касе, ки Наврӯзу Меҳргонро бо шукӯҳи дерину расми он баргузор кард, шаҳриёри давлати миллии тозабунёди Тоҳириён мебошад. Муҳаққиқон дуруст қайд кардаанд, ки Абдуллоҳ ибни Тоҳир танҳо шахсе буд, ки дар асри исломӣ ҷашнҳои Наврӯзу Меҳргонро бо тақлид аз суннати Сосониён баргузор намудааст [11, с. 255-256]. Дар аҳди Бувайҳиён русуму одоби ҷашнҳои Наврӯзу Меҳргон мақоми худро нигоҳ доштанд ва дар маъхазҳои тасвирӣ ҷашни Наврӯз дар Исфаҳон хуб ба қалам дода шудааст. Дар давраи Ғазнавиён Султон Масъуд ёди неке аз худ нисбати ҷашни Наврӯз гузошт, ки ҷузъиёти он дар «Таърихи Байҳақӣ» нақл шудааст. Салҷуқиён низ аз фарҳангу тамаддуни эроният баҳра бурданд ва ҷашни Наврӯзро гиромӣ медоштанд. Дар рӯзгори Хоразмшоҳиён эроният ин идро паноҳгоҳ ва дастовези худ сохтанд ва ба унвони шиор барои намоён сохтани рӯҳи маҷду азамат ва дифоъ дар роҳи тарди он чирагарони ғосиб (яъне муғулҳо) ва изҳори истиқлол қарор доданд [10, с.152].

Саранҷом гирд омадан сари суфраи наврӯзӣ, ки он ҳафт пояи аслӣ дорад, ки ҳафт сину ҳафт шин ҳонда мешавад ва чизҳоеро шомил мешаванд, ки нахустин ҳарфи онҳо син ва шин аст. Ғайр аз ин, дар айёми наврӯзӣ баргузории мусобиқаҳои варзишӣ, бахусус гӯштингирӣ аз фараҳангезтарин саргармиҳо буд. Аз ин одатҳо яке гулафшонӣ аст, ки аз

навъхои расми ба ҳисоб меравад [3, с.104]. Чунонки аз манобеи таърихии бостонӣ бармеояд, қавмҳои ориёии қадим, ки аввал дар ҳудуди Мовароуннаҳр умр ба сар мебурдаанд, қабл аз сарозер шуданашон ба сарзамини имрӯзии Эрон ҳам ин идро ҷашн мегирифтанд [9, с.12].

Ҳақиқати Наврӯзро аз китобҳои мутақаддимон ва аз гуфтори шоирон, мисли «Наврӯзнома»-и Умари Хайём муайян кардаем.

«Наврӯзнома» асари машҳури Умари Хайём буда, ба рубоиёташ ҳаммазмуниву иртиботи қавӣ ва маънавӣ дорад. Ба тавассути тарҷумаҳо, рубоиёти форсии тоҷикии Хайём дар саросари сарзамини Шарқи Араб соҳиби шуҳрату овозаи тоза гардидаанд [13, с.115]. Мазмуну иборасозӣ ва сабки рубоиёти Хайём ба «Наврӯзнома» ҳамоҳангӣ дорад аз ин сабаб, ин асарро ба Хайём нисбат додаанд. Мавзӯи асосии ин китоб дар бораи расму русуми миллии Эрони қадим ва робитаи мустақим бо нуҷумро дар бар мегирад [15, с.5].

Дар ин китоб таърихи пайдоиши Наврӯз чунин омадааст, ки Офтобро ду давр бувад: яке он ки ҳар сесаду шасту панҷ рӯзу рубъе аз шабонарӯз ба аввали дақиқаи ҳамал боз ояд ба ҳамон вақту рӯз, ки рафта буд, бад-ин дақиқа натавонад омадан ва ҳар сол аз муддат кам шавад. Ва чун Ҷамшед-он рӯз, аввалин бор дар мулки Аҷам, ба тахти подшоҳӣ бинишаст, хост, ки айёми сол ва моҳро ном ниҳад ва таърих созад, то мардумон онро бидонанд. Бинигарист, ки он рӯз бомдод Офтоб ба аввали дақиқаи ҳамал омад, мубадони Аҷамро гирд кард ва бифармуд, ки таърих аз ин ҷо оғоз кунанд. Мубадон ҷамъ омаданд ва таърих ниҳоданд [6, с. 387]. Чун он вақтро дарёфтанд, маликони Аҷам аз баҳри бузургдошти Офтоб ин рӯзро ҷашн сохтанд ва оламиёнро хабар доданд, то ҳамагон онро бидонанд ва он таърихро нигоҳ доранд. Ва чунин гӯянд, ки Каюмарс ин рӯзро оғози таърих кард. Ва чун як даври Офтоб бигашт, солро дар муддати сесаду шаступанҷ рӯз ба дувоздаҳ қисмат кард, ҳар бахше си рӯз. Ва ҳар якеро аз он номе ниҳоду чаҳор қисм кард. Чун чаҳор қисм аз ин соли бузург бигзарад, Наврӯзи бузургу нав гаштани аҳволи олам бошад. Ва бар подшоҳон воҷиб аст ойин ва расми мулук ба ҷой овардан аз баҳри муборакӣ ва аз баҳри таърих ва хуррамӣ кардан. Ба аввали сол ҳар ки рӯзи Наврӯз ҷашн кунад ва ба хуррамӣ пайвандад, то наврӯзи дигар умр дар шодӣ ва хуррамӣ гузорад [6, с.388]. Пас Каюмарс ин муддатро бад-ин гуна ба дувоздаҳ бахш карду ибтидои таърих падид кард: Фарвардинмоҳ, Урдибиҳиштмоҳ, Хурдодмоҳ, Тирмоҳ, Мурдодмоҳ, Шаҳривармоҳ, Меҳрмоҳ, Обонмоҳ, Озармоҳ, Даймоҳ, Баҳманмоҳ, Исфандормузмоҳ [6, с.390].

Чун саду шасту чаҳор сол аз мулки Афридун бигузашт, даври дуюм аз таърихи Каюмарс тамом шуд ва ӯ дини Иброҳим, алайҳис-салом, пазируфта буд ва пилу шеру юзро мутеъ гардонид ва хаймаву айвон ӯ сохт ва тухми дарахтони мевадор ва ниҳолу обҳои равон дар иморату боғҳо ӯ овард, чун туранҷу норанҷ ва бодарангу лиму ва гулу бунафшу наргису нилуфар ва монанди ин дар бӯстон овард ва Меҳргон ҳам ӯ ниҳод. Ва ҳамон рӯз, ки Заҳҳокро бигрифта ва мулк бар вай рост гашт, ҷашни Сада биниҳод ва мардумон, ки аз ҷавру ситами Заҳҳок бираста буданд, писандиданд ва аз ҷиҳати фоли нек, он рӯзро ҷашн карданд ва ҳар сол то ба имрӯз оини он подшоҳони некаҳдро дар Эрону Турон ба ҷой меоранд.

Чун офтоб ба фарвардини хеш расид, он рӯз Афридун ба нав ҷашн кард ва аз ҳамаи ҷаҳон мардум гирд овард ва аҳднома навишт ва гумоштагонро дод фармуд ва мулк бар писарон қисмат кард. Туркистон аз оби Ҷайҳун ба Чину Мочин Турро дод ва замини Эрону тахти хешро ба Эраҷ дод. Ва маликони Турку Руму Аҷам ҳам аз як ҷавҳаранд ва хешони якдигаранд ва ҳама фарзандони Афридунанд. Ва ҷаҳониёнро воҷиб аст оини подшоҳон ба ҷой оварданд аз баҳри он ки аз тухми ваянд. Ва чун рӯзгори ӯ бигзашт, дигар подшоҳон расму оини ӯро давом доданд.

Пас, он оин то ба рӯзгори Искандари Румӣ, ки ӯро «Зулқарнайн» хонданд, бимонд. Ва ҳар соле, ки Офтоб ба Ҳамал омад, Наврӯзро ид карданд. Ин таъсир то ба андозае буд, ки пас аз зуҳури давлати Аббосиён, иди Наврӯзро ҳатто амирон ва подшоҳони араб ҷашн мегирифтанд [7, с.14]. Ин расму оин то рӯзгори халифа Маъмун, Мутаваккил ва Халаф ибни Аҳмад амири Саиистон пай дар пай меомад.

Дар бораи ба вақти мизони баҳор овардани иди Наврӯз дар замони хилофати араб кӯшишҳои зиёде карданд ва оқибат ба вақти таърихии худ баргардониданд. Танҳо соли 392 ҳичрӣ-қамарӣ дар натиҷаи ҳар чаҳор сол якрӯзӣ ақиб мондан ба аввали ҳамал расид [8, с.8].

Ҳамин тариқ, фарҳанг дар асл ҳамон фаровардаҳоест, ки иҷтимоъ онро дар тӯли асрҳо ба вуҷуд овардааст. Маҳс бо кумаки фарҳанг ҳар як мардум на танҳо худ, балки дигаронро низ мешиносад [12, с. 411].

Ин ҷашни мардумӣ, ки аҷдоди ориёии мо бароямон мерос гузоштаанд, ифодаи ҳувияти миллию фарҳангие мебошад, ки шахсияти афроди ҷомеаи ҳамаи наслҳои таърихии мо бар он ҳиссагузор мебошанд.

А Д А Б И Ё Т

1. А.Берунӣ Осор-ул-боқия; тарҷумаи Акбари Доносиришт. – Теҳрон, 1377.-432с.
2. Аҳмадӣ С. Фарҳанги бузурги ҷомиъу навин. Тарҷумаи Мунҷид. – Теҳрон: Хиёбони инқилоб, 1382. - Ҷ.1. - 1136 с.
3. Зоҳидов Н. Насри арабизабони адабиёти форсу тоҷик дар асрҳои VIII -IX. Китоби дарсӣ / Н. Зоҳидов. - Душанбе: Бухоро, 2014. - 444 с.
4. Илёс. Д.М. Ал-Укуд ад-дуррия фи таърих ал-мамлакат ас-Сурия. - Берут, 1874. -745 с.
5. Қалқашандӣ А. А. Субҳ-ал-аъшо фӣ синоат ал-иншо / А.А. Қалқашандӣ. - Қоҳира, 1383.-491 с.
6. Ҳазратқулов М. Наврӯзи оламафрӯз ва дигар идҳои суннатии сол Воситаи таълимӣ / М. Ҳазратқулов. - Душанбе: Эр-граф, 2012. - 484 с.
7. Раҳмон Х.Б. Наврӯзу навбаҳорон дар осори адибони Арабу Аҷам // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалӣ, бахшида ба Ҷашни байналмиллалии Наврӯз. - Душанбе: ЭР-граф, 2017. - 160 с.
8. Насрин К.Ал-Ҷузурат-таърихия ли-л-иҳтифол би ид Наврӯз // Маҷаллаи “Матин”. 2000. -№1/99. - С.7-8.
9. Э.Раҳмон Дар бораи Наврӯз // Номаи анҷумани тоҷикон ва форсизабонони ҷаҳон. Пайванд - №23. – С.12.- ҶДММ «Нашриёти Бухоро». –Душанбе, 2016.-113 с.
10. Шаъбонӣ Р. Одоб ва русуми Наврӯз. Монография; тарҷумаи Абулқосими Поянда. -Теҳрон, 1352-1353 ш. –Душанбе, 2008.-235 с.
11. Разӣ Ҳ. Ҷашнҳои об. Монография. - Теҳрон, 1383.432 с.
12. Сулаймонӣ С. Тамаддун. Воситаи таълимӣ. – Душанбе: “Маориф ва фарҳанг”, 2009. – 432 с.
13. Мардонӣ Т. Саҳифаҳое аз равобити адабии Арабу Аҷам. - Душанбе: Ирфон, 2010. - 236 с.
14. У. Назир. Наврӯзи ҷаҳон. Монография / У. Назир. -Душанбе: Адиб, 2012. - 64 с.
15. Умари Хайём. Наврӯзнома. - Теҳрон: Суръат,1379. - 228 с.

МУХТАСАРИ ТАЪРИХИ ПАЙДОИШИ ҶАШНИ НАВРӮЗ ДАР САРЧАШМАҲОИ АДАБИЮ ТАЪРИХӢ

Наврӯз аз қадимтарин ва бузургтарин оинҳои мардуми Аҷам маҳсуб мешавад, ки робитаи урфу одатҳои бостонӣ, арзишҳои маънавиву ахлоқӣ ва таърихиву фарҳангии тоҷикон ва халқҳои дигари эронинажодро аз замони пайдоишаш то кунун дар бехтарин шакл ва тобноктарин сурат тачассум кардааст. Таърихи ташаккули Наврӯз бо эҳё гардидани табиат дар баҳорон, ки пас аз зимистон фаро мерасад, вобаста аст. Наврӯз-ҷашни қадимӣ ва анъанавии мардуми ориёист, ки ба рӯзи аввали солшумории шамсӣ, 1-уми моҳи ҳамал ё 21-уми марти солшумории милодӣ рост меояд. Наврӯз дар луғатҳо ба маънои рӯзи нав, тоза, рӯзи нахустин, аввали рӯзҳои сол, яъне рӯзе, ки соли нав аз он оғоз мегардад, омадааст. Дар аҳди бостон ниёгони мо, тибқи нишондоди маъхазҳо, Наврӯзро 13-рӯз ҷашн мегирифтанд, вале бо мурури замон аз шаш рӯз иборат медонанд, ки он ҳам ба ду қисмат-панҷ рӯзи аввалро “Наврӯзи омма” ва шашумиро “Наврӯзи хосса” ҷудо мешавад. Дар тамоми гӯшаю канори Осиёи Миёна аз қадимулайём Наврӯзро ҳамчун иди сари сол, соли нав ҷашн мегирифтанд. Мавзӯъҳои асосии «Наврӯзнома»-и Умари Хайём, дар бораи расму русуми миллии Эрони қадим ва робитаи мустақим бо нуҷумро дар бар мегирад. Дар ин китоб таърихи пайдоиши ҷашни Наврӯз аз замони шоҳ Ҷамшед оғоз шудааст. Ва чун Ҷамшед-он рӯз, аввалин бор дар мулки Аҷам, ба тахти подшоҳӣ бинишаст, хост, ки айёми сол ва моҳро ном ниҳад ва таърих созад, то мардумон онро бидонанд. Бингарист, ки он рӯз бомдод Офтоб ба аввали дақиқаи ҳамал омад, мубадони Аҷамро гирд кард ва бифармуд, ки таърих аз ин ҷо оғоз кунанд. Мубадон ҷамъ омаданд ва таърих ниҳоданд. Наврӯз ҳамчун соли нав дар қаъри давру замонҳои дури ниёгонамон по ба арсаи вуҷуд ниҳода, дар тӯли асрҳо гоҳ даврaҳои номусоиду тундбодҳои решабарандози замона ва гоҳо фазои неку авзои мувофиқу мусоидро аз сар гузаронида, то ба рӯзгори мо омада расидааст. Аз ин рӯ, омӯзиши ҷашни Наврӯз ва дигар идҳои солонаи аҷдодӣ, ҳамчунин таҷлили онҳо яке аз масъалаҳои муҳимми худшиносию хештаншиносӣ ва комёб шудан ба умқи ниҳодҳои фарҳангу тамаддуни саршор аз ғановату мукаддаси мо хоҳад буд.

Калидвожаҳо: таърих, хештаншиносӣ, “Наврӯзи омма”, “Наврӯзи хосса”, эҳё, табиат, тачассум, Офтоб, ҳамал, қадимулайём.

КРАТКАЯ ИСТОРИЯ ПОЯВЛЕНИЯ ПРАЗДНИКА НАВРУЗ В ЛИТЕРАТУРНЫХ И ИСТОРИЧЕСКИХ ПЕРВОИСТОЧНИКАХ

Навруз, являясь одним из древнейших и величайших традиционных праздников иранских народов, отображает связь древних обычаев моральных и духовных исторических ценностей таджикского народа с другими иранскими народами со времён своего появления в своей лучшей, яркой форме. История возникновения Навруза связана с наступлением оживления природы весной, после долгой холодной зимы . Навруз – древний традиционний праздник арийцев и приходится на первый день месяца Хамал (овна) или на 21 марта. В словарях Навруз толкуется как новый, чистый день, первый день, первые дни года, то есть день, с которого начинается Новый год. В древние времена, согласно указаниям первоисточников, наши предки отмечали Навруз 13 дней, но со временем он стал отмечаться 6 дней, и его делят на две части: первые пять дней называют «Навруз народный, для всех», а шестой день «Навруз особый» для избранных. С древних времён во всех уколках Средней Азии Навруз отмечался как праздник начала года, Нового года. Основные темы «Наврузнаме» Омара Хайяма охватывают национальные обычаи, обряды древнего Ирана и их прямую связь с астрономией. В этом сочинении (труде) рассказывается история появления праздника Навруз при царе Джамшеда. И как Джамшед в тот день впервые сел на трон, хотел назвать время года и месяц, и написать историю, чтобы люди знали и запомнили его. Посмотрел, что в тот день, на рассвете солнце поднялось в первые минуты месяца хамал (овен), собрал всех жрецов, астрологов древнего Ирана и повелел, чтобы историю начали писать отсюда, с этого дня. Собрались жрецы и создали историю. Навруз, как новый год, возник в глубине далёких времён и в течение веков, пережив благоприятные и неблагоприятные события и явления, дошёл до наших дней. Поэтому изучение истории празднования Навруза и других годовых праздников наших предков является одним из важнейших вопросов сампознания и достижения истоков богатой культуры и цивилизации.

Ключевые слова: история, самопознание, «Публичный Навруз», «Народный Навруз», «Навруз особый, для избранных», оживление, возрождение, природа, отображение, Солнце, овен, древность.

THE HISTORY OF THE ORIGIN OF THE CELEBRATION OF NOWRUZ IN LITERARY AND HISTORICAL SOURCES

Nowruz is the oldest and greatest of all the Ajam nations, which is a connection between the ancient traditions, spiritual, cultural, historical, cultural sources of the Tajiks and other Iranian nationss since its inception, he has formulated the best form and form of the present invention. The history of the formation of Nowruz depends on the growth of nature in spring, which comes after winter. Navruz - an ancient and traditional Aryan holiday, which dates back to the first day of Lunar calendar (Shamsi), the first month of Hamal or the 21st of March. Nowruz mean in dictionaries: new, clean, the first day, the first days of the year, the day of the beginning of the new year. In ancient times our ancestors, according to the directions of the sourses Nowruz celebrated 13 days, but after while become six days, which devided into two parts – the first five days "Nowruzi omma (Mass Nowruz)" and the sixth day "Nowruzi Khossa (Special Nowruz)". In all parts of Central Asia from ancient times Nowruz was celebrated as the first day of the year. The key topic «Nowruznoma» of Omar Khayam includes national tradition of the ancient Iran and direct relation with astronomy. There was noted the history of formation of Nowruz holiday in the time of Shah Jamshed in this book. For the first time, when Jamshed sat to the throne of King of Ajam, wanted to put name year and monthes and creates the history for the next generation. The Priests were gathered and made the history. Nowruz as a new year our ancestors has been formed over the course of history and and experienced many good and bad periods from its existence. In view of this Nowruz holidays and other our traditional yearly holidays and their celebration is one of the important problems of self-knowledge and to success.

Kev words: History, self-knowledge, "Nowruzi omma (Mass Nowruz)" and "Nowruzi Khossa (Special Nowruz)" formation, nature, reflect, Sun, Hamal, ancient times.

Сведения об авторе: ***Хамидова Нилуфар Джалиловна*** – Таджикский национальный университет, докторант Ph.D кафедры арабской филологии факултета языков Азии и Европы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр. Рудаки 17. E-mail: hamidovanilufar1@mail.ru. Телефон: **(+992) 931-11-08-57**

Information about the author: ***Khamidova Nilufar Jalilovna*** - Tajik National University, doctoral candidate Ph.D of the department of Arabic philology of the faculty of languages of Asia and Europe. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 17. E-mail: hamidovanilufar1@mail.ru. Tel.: **(+992) 931-11-08-57**

УДК:492.7.09+93+913

ЧЕҲРАҲОИ МОНДАГОРИ ИЛМИ ҶУҒРОФИЯИ АРАБИЗАБОН ДАР АСРҲОИ МИЁНА

Ҳайбулоев Ш.А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Бо тақозои шароити нави сиёсӣ ва равандҳои фарҳангӣ дар асрҳои миёна дар зери таъсири мероси хаттии Юнон, Эрон, Ҳинд ва Байнаннаҳрайн дар кишварҳое, ки ислом интишор ёфта буд, фарҳанги наве бо номи «фарҳанги арабизабон» зуҳур кард, ки дар пешбурд ва тараққии он ғайр аз худи арабҳо халқҳои дигар низ саҳми бузургро доро буданд [4, с.5-8]. Фарҳанги ба истилоҳ «арабизабон» дар тамоми соҳаҳои илми он замон осори мондагор ва донишмандони бузургеро ба майдон оварда, ки дар таърихи илми маҳаллӣ ва ҷаҳонӣ ҳиссаи босазо гузошта, осори онҳо то кунун арзиши илмии худро гум накардааст. Яке аз арабшиносони шинохтаи ҷаҳонӣ, ки аз асосгузорони омӯзиш ва таҳқиқи адабиёти ҷуғрофии араб ба ҳисоб рафта, дар ин ҷода осори арзишманд аз худ боқӣ гузоштааст, академик И.Ю. Крачковский, дар муқаддимаи асари бузурги таҳқиқотии худ «Адабиёти ҷуғрофии араб» чунин менависад: «Таъсири фарҳанги арабӣ дар таърихи илми ҷаҳонӣ дар шароити кунунӣ маълуму маъруф аст… Дар адабиёти ҷаҳонӣ мероси хаттии арабҳо кайҳо ҷузъи ҷудонашавандаи ганҷинаи адабии инсониятро ташкил дода, дар он асарҳои аз лиҳози шакл мухталиф дар зери таъсири унсурҳои ғайриарабӣ ба вуҷуд омадаанд» [6, с.15]. Аз ҷумлаи чунин осор адабиёти ҷуғрофии араб аст, ки дар таърихи филологияи араб натанҳо сарчашмаи боэътимод доир ба худи илми ҷуғрофия, балки яке аз сарчашмаҳои бисёр муҳимми илми филология ва аз ҷумла, забоншиносӣ мебошад. Ҳамчунин, дар ин осор, махсусан, дар бораи илми ономастика «чун бахши забоншиносӣ, ки номҳои хосро меомӯзад», маводи судманд гирдоварӣ гардидааст [7, с.346]. Ба андешаи академик И.Ю. Крачковский «аз адабиёти ҷуғрофии арабизабон натанҳо таърихшиносу ҷуғрофияшинос, балки ҷомеашинос, иқтисодчӣ, адабиётшинос, диншинос, забоншинос ва табиатшинос метавонад маълумот ва маводҳои муҳими илмӣ дарёфт намояд» [6, с.15]. Бинобарин месазад дар бораи чеҳраҳои шинохта ва мондагори ҷуғрофияи араб, ки дар осори онҳо маводи фаровон ва муҳими забоншиносӣ вуҷуд дорад, таҳқиқ анҷом бидиҳем.

Истилоҳи ҷуғрофия аз калимаи юнонии «γή» [*замин*] ва «γραφω» [*тасвир ё нигоштан*] иборат буда, маънои он «заминнигорӣ» мебошад. Ин истилоҳ дар «Энсиклопедияи советии тоҷик» чунин шарҳ ёфтааст: «География (аз гео…ва графия), маҷмуи ба ҳам алоқаманди илмҳо оид ба табиат (география табиӣ) ва ҷамъият (географияи иқтисодӣ) мебошад, ки комплексҳои территориявии табиӣ ва истеҳсолиро бо мақсади самаранок истифода бурдани сарватҳои табиӣ ва оқилона ҷойгиркунонии истеҳсолот меомӯзад» [12, Ҷ.2, с.59].

Дар адабиёти ҷуғрофии араб ин истилоҳ унвони китоби Morinosof Tyre (Марин Тирский; ваф. 130 м.) ва Claudius Ptolemaeus (Клавдий Птоломей; ваф. 167 м.) ё Бутлаймус ал-Қалузӣ аст, ки ба забони арабӣ «Сурат-ул-арз» («Шакли замин») тарҷума шудааст. Яке аз ҷуғрофиядонони дигари араб Масъудӣ (ваф. 956 м.) истилоҳи ҷуғрофияро «қатъ-ул-арз», яъне «паймудани замин»маънидод кардааст. Дар ин росто Берунӣ «ал-масолик»-ро ба унвони илме, ки аз ҷойи қарордошти ҷуғрофии маконҳо баҳс мекард, дар назар доштааст. Ал-Муқаддасӣ дар китоби худ «Аҳсан-ут-тақосим фӣ маърифати-л-ақолим» («Беҳтарин тақсимот дар шинохти иқлимҳо») бо баҳси нисбатан мукаммал ба олимони ҷуғрофияшиноси муосир наздиктар шудааст. Дар ҳар сурат, корбурди истилоҳи «ҷуғрофия» дар забони арабӣ нисбатан нав аст. Умуман, донишмандони араб ба ибораи сода ва мухтасар ҷуғрофияроилми нигориши замин, васфи аҳволи табиӣ, инсонӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва тавсифи шаҳрҳо, кӯҳҳо, даштҳову дарёҳомаънидод кардаанд [13, Ҷ.2, с.575].

Дар асрҳои миёна ба сурати расмӣ илми ҷуғрофия дар асри дувуми Аббосӣ (232 – 334 ҳ.) ё мувофиқи таҳқиқоти И.Ю. Крачковский охирҳои асри VIII ва аввали асри IXпайдо гардид, ки он пас аз давраи тарҷумаи улуми пешиниён ба забони арабӣ буд [6, с.16]. Дар пешрафти ин илм нақши китоби «Ҷуғрофия»-и Бутлаймус ал-Қалузӣ назаррас мебошад, ки эътимоди донишмандони араб бар он дар муайян кардани кишварҳо бештар буд. Ӯ дар ин китоб шумораи шаҳрҳо, кӯҳҳо, дарёҳо, макони онҳо ва маъданҳои муътабари оламро бо ному шарҳи онҳо як ба як ёд кардааст.

Ҷойи тазаккур аст, ки донишмандони араб ба поягузории илми ҷуғрофия аз ин пештар пардохта буданд. Сабабҳо ва омилҳои онро дар таъкидҳои фаровони Қуръон дар бораи сайр кардан, фаризаи ҳаҷ ва рафтан ба Макка, мусофирати онҳо барои талаби илм, сафарҳои тиҷоратӣ, ки дар миёни аъроби ҷоҳилӣ расм шуда буд, ҷустуҷӯйҳои онҳо дар бораи фатҳ кардани кишварҳо ва гирифтани хироҷ, ҷизя, ҷамъоварии андоз ва монанди инҳо, ки ба шинохти шаҳрҳо ва роҳҳо ниёзи шадид дошт, метавон номбар кард. Дар ин мавриди И. Ю. Крачковский дар боби якуми «Арабская географическая литература» маълумоти бисёр ҳам муфассал додааст [6, с.37-63].

Бинобар ин, метавон гуфт, ки илми ҷуғрофия дар асрҳои миёна пеш аз интиқоли улуми пешиниён, махсусан юнониён дар асрҳои IIва III-и ҳиҷрӣ, оғоз гашта буд ва арабҳо пеш аз ин аср ночор ба таълифи осор дар бораи шаҳрҳо будаанд. Шояд аввалин гурӯҳе, ки даст ба ин кор заданд ровиёни адаб ва соҳибони ахбор мебошанд [10,Ҷ.2, с.201].

Зикр кардан метавон, ки баъди тарҷума ва интишори«Ҷуғрофия»-и Бутлаймус ба забони арабӣ донишмандони арабизабон дар пайравии он ба таълифи осори ҷуғрофӣ ба сабки ӯ пардохтанд ва он чӣ пеш медонистанд, бар он афзуданд ва ба гуфтаю шунида кифоят наварзида, балки дархушкиҳову дарёҳои шарқу ғарб ва шимолу ҷануби кишварҳои исломӣ ба сайру сафар ва таҳқиқ пардохта, чизҳои мушоҳидагардидаро таҳқиқ ва сабт намуда, бисёре аз ғалатҳои Бутлаймусро ислоҳ карданд.Дар ҳар сурат илми ҷуғрофия назди арабҳо танҳо дар садаи чаҳорум пухтагӣ ёфт ва нависандагон дар ин аср ба таълиф ва таснифи осори ҷуғрофӣ иқдом карданд.

Мавриди ишорат аст, ки аксарияти донишмандон, аз ҷумла ҷуғрофиянависон, ки вобаста ба вазъи сиёсии ҳамон давра ба забони арабӣ таълиф намудаанд, форсизабонон, аз қабили Ибни Хурдодбеҳ, Истахрӣ, Ибни Руста, ал-Ҷайҳонӣ ва дигаронмебошанд.Аз ҷумлаи маъруфтарин ҷуғрофиянависон ва муҳимтарин китобҳо дар ин ришта инҳо мебошанд:

1. Бо гувоҳии сарчашмаҳоаз нахустин ҷуғрофияшиноси форснажод, ки дар илмиҷуғрофия таълиф кардааст,**Ҳишом ибни Муҳаммади Калбӣ** (ваф. 819 м.) мебошад, вале бо шаҳодати сарчашмаҳо аз ӯ асаре дар даст нест.
2. **Абӯабдуллоҳ Муҳаммад ибни Мусои Хоразмӣ** (ваф. 232 ҳ./850 м.) - риёзидон ва мунаҷҷими машҳур, ки ба дастури Маъмун – халифаи Аббосӣ (816-833) атласе аз нақшаҳои осмону замин фароҳам кард. Ӯ китобе бо номи «Сурат-ул-арз» («Шакли замин») навишт, ки дар он матн ва нақшаҳои ҷуғрофии Бутлаймусро ислоҳ кардааст. Ин китобро соли 1893 ховаршиноси итолиёвӣ К. Наллино ба забони итолиёвӣ тарҷума ва бо ҳавошӣ ва таҳқиқот дар Рум чоп кардааст [9,Ҷ.2, с.392].
3. **Ибни Хурдодбеҳ** (ваф. 300 ҳ./912 м.) - Абулқосим Убайдуллоҳ ибни Аҳмад ибни Хурдодбеҳ дар риштаҳои гуногуни илм китоб навиштааст, ки аз миёни онҳо китоби машҳури «ал-Масолик ва-л-мамолик» («Роҳҳо ва кишварҳо») ба дасти мо расидааст. Муаллиф онро ҳудуди солҳои 230-234 ҳ./848-852 м. таълиф кардааст, ки роҷеъ ба хироҷи мамлакати Аббосӣ дар миёнаҳои садаи савуми ҳиҷрӣ маълумот медиҳад. Ҳамчунин, китоб шомили омори расмии ситонидани хироҷ ва шинохти роҳҳо ва масофаҳои миёни онҳост. Ин китоб соли 1306 ҳ./1889 м. ба кӯшиши арабшиноси ҳолландӣ Michael Jan de Goeje бо

тарҷумаи фаронсавии он чоп шудааст. Дар он гузашта аз тақсимоти мамлакатӣ ва тӯли масофаи миёни шаҳрҳо фавоиди бисёри таърихӣ мавҷуд аст [11,Ҷ.2, с.202].

4. **Яъқубӣ** (ваф. пас аз 292 ҳ./904 м.) - Аҳмад ибни Яъқуб ибни Возеҳ маъруф ба Яъқубӣ, ки бобои ӯ аз маволии Мансури Аббосӣ буд. Яъқубӣ сайёҳ буд ва мусофиратро бисёр дӯст медошт. Аз ин саёҳатҳои хеш китобе навишт, ки онро «Китоб-ул-булдон» («Китоби кишварҳо») номид ва он қадимтарин китоб дар ин мавзӯъ аст. Яъқубӣ онро аз китоби дигаре нақл накарда, балки бар пояи пажӯҳишҳои хеш навиштааст. Дар ин китоб муаллиф бавижа дар васфи Бағдоди рӯзгори хеш ва васфи Сомарро ва таърихи он маълумотҳои тозае додааст. Ин ва дигаркитобҳои муътабари ҷуғрофияи арабӣ дар Лейден ба кӯшиши мусташриқи маъруф de Goeje чоп шудаанд [10,Ҷ.1, с.202-203].

5. **Ибн ал-Фақиҳ Ҳамадонӣ** (асриIX-X) - Абӯабдуллоҳ Муҳаммад ибни Исҳоқ ибни Иброҳим ал-Ҳамадонӣ маъруф ба Ибн ал-Фақиҳ яке аз уламои адаб дар охирҳои садаи савуми ҳичрӣ аст. Бештар аз ин дар бораи ӯ маълум нест. Аз ӯ китобҳои зиёде ёд кардаанд, вале аз миёни онҳо танҳо «Китоб-ул-булдон» («Китоби кишварҳо») ба дасти мо расидааст, ки онро пас аз марги ал-Муътазид (ваф. 279 ҳ./891 м.) навиштааст. Ибн ал-Фақиҳ дар ин китоб аз замин ва дарёҳо дар Чину Ҳиндустон ва кишварҳои Араб, Мисру Барбару Шом ва Фаластину Байнаннаҳрайн ва билоди Рум сухан мегӯяд, бавижа иттилооти ӯ дар бораи Басра ва Куфа тозагӣ дорад, дар ҳоле ки роҷеъ ба Бағдод чизи тозае ба даст намедиҳад. Ин китоб низ соли 1885 дар зумраи кутубе, ки ёд шуд дар «ал-Мактабат-ул-ҷуғрофийя» чоп шудааст.

6. **Ибни Руста** (ваф. ҳудуди 290 ҳ./902 м.) - Абӯалӣ Аҳмад ибни Умар ибни Рустаи Исфаҳонӣ муаллифи китобест бо номи «ал-Аълоқ-ун-нафиса» («Овезаҳои гаронбаҳо»), ки онро соли 290 ҳ./902 м. дар Исфаҳон навишта аст [12, с.203]. Он дар бораи шигифтиҳои осмонҳо ва марказияти замин нисбат ба онҳо ва ҳаҷми замин баҳс мекунад. Он гоҳ ба васфи Макка ва Мадина пардохта, дарёҳову рӯдхонаҳои маъруфи иқлимҳои ҳафтгонаро васф мекунад, бавижа дар бораи Эрон баҳси муфассале дорад. Ёкут ва Муқаддасӣ аз он зиёд ном мебаранд. Ин китоб соли 1905 ба олмонӣ тарҷума шудааст.

7. **Истахрӣ** (ваф. 300 ҳ.қ./ 912 м.) - Абӯисҳоқ Иброҳим ибни Муҳаммади Форисӣ аз аҳолии Истахри Форс, ки ба Кархӣ низ маъруф аст дар ҷуғрофияи араб бо китоби «ал-Масолик ва-л-мамолик»(«Роҳҳо ва кишварҳо») машҳур аст.Муаллиф дар муқаддимаи китоб мегӯяд, ки дар навиштани китоби худ ба китоби «Сувар-ул-ақолим» («Шакли кишварҳо»)-и Абузайди Балхӣ эътимод доштааст [11, с.199; 10,Ҷ.2, с.237]. Ин китоб як бор бо кӯшиши Михаил де Гуе (deGoeje) дар Лейден соли 1927 ва бори дигар соли 1961 дар Қоҳира бо таҳқиқ ва кӯшиши Муҳаммад Ҷобир Абдулъол чоп шудааст.

8. **Ибни Ҳавқал** (ваф. 988 м.) - Абулқосим Муҳаммад ибни Ҳавқали Бағдодӣ низ яке аз ҷуғрофиядонони араб аст, ки бо китоби «ал-Масолик ва-л-мамолик» («Роҳҳо ва кишварҳо») машҳур аст. Он тақрибан айни «ал-Масолик ва-л-мамолик»-и Истахрӣ аст, магар ин ки дар бархе маворид бар навиштаи Истахрӣ афзудааст. Ин китоб низ дар «ал-Мактабат-ул-ҷуғрофийя» чоп шуда, соли 1800 дар Лондон ба забони англисӣ ва соли 1842 (бахши ба Африқо марбути он) ба забони фаронсавӣ тарҷума шудааст. Номи машҳури ин китоб дар истилоҳи олимон ва муҳаққиқони исломӣ «*Сурат-ул-арз*» аст.

9. **Ал-Муқаддасӣ** (ваф. 390 ҳ. қ. / 1005 м.) - Абӯабдуллоҳ Муҳаммад ибн ал-Башшорӣ маъруф ба ал-Муқаддасӣ ё ал-Мақдисӣ дар Байтулмуқаддас зода шуда, дар бештари шаҳрҳо, аз ҷумла Синд, Ҳинд, Осиёи Миёна ва Андалус сафар намудааст. Ӯ дар навиштаҳояш бештар аз таҷрибаҳо ва озмунҳои шахсии хеш ва ба дидаҳои худ эътимод кардааст. Дар соли 375 ҳ. китобе навишт, ки онро «Аҳсан-ут-тақосим фӣ маърифати-л-ақолим» («Беҳтарин тақсимот дар шинохти иқлимҳо») номид, ки он бартарин ва беҳтарин китоби ҷуғрофияи умумӣ дар ин аср ба шумор меравад. Китоб бо муқаддимае дар таърихи илми ҷуғрофия то рӯзгори нависанда оғоз мешавад. Муаллиф дар он шеваи интиқоди илмиро ба кор мебарад. Он гоҳ бартарияти китоби худ ва ранҷеро, ки дар роҳи таълиф ва ҷамъи ҳақоиқи китоби хеш кашидааст ёд карда мегӯяд: «…дар ҳар шаҳре тиҷорат кардам ва бо ҳар касе муошират ва дар ин асбоб бо фаҳме қавӣ нуктасанҷӣ кардам, то ҳамаро нек бишносам. Ва масоҳати ақолимро ба фарсангҳо паймудам… ва пеши сипоҳӣ ва ҷундӣ рафтам, то аҳволи онон бишнохтам. Ва аз мазоҳиби гуногун тафтиш кардам ва аз забон ва рангу пӯсти мардумон огоҳии зиёд гирд овардам… то ин китоб бад-ин сурат ба вуҷуд омад…[1, с.2]».

Аммо Муқаддасӣ дар ин кори хеш ҳиммати худро танҳо ба зикри кишварҳои исломӣ равона карда, аз кишварҳои ғайриисломӣ зикре ба миён намеоварад ва ҳатто «дар зикри онҳо фоидае намебинад… [1, с.9]». Он гоҳ мегӯяд: «Китоби худро ба нақшаҳои рангин тавзеҳ додам… [1, с.10]», аммо дар «Аҳсан-ут-тақосим»-е, ки дар дасти мо мавҷуд аст ва ду

бор тавассути де Гуе дар солҳои 1877 ва 1906 бо шарҳ ва мулоҳизот чоп шудааст, аз ин нақшаҳо хабаре нест.

Хулоса, дар таърихи фарҳанги арабизабон шахсиятҳои дигари ҷуғрофӣ-таърихӣ, аз қабили Ёқути Ҳамавӣ, Абӯрайҳони Берунӣ, Замахшарӣ ва дигарон вуҷуд доранд, ки дар осори онҳо маълумот ва маводи арзишманди забоншиносӣ доир ба номвожаҳои топикӣ гирдоварӣ шудааст ва тафсилоти бештари онҳоро дар бахшҳои алоҳидаи рисолаи худ зикр хоҳем кард.

А Д А Б И Ё Т

1. Абӯабдуллоҳ Муҳаммадал-Муқаддасӣ. Аҳсан-ут-тақосим фӣ маърифати-л-ақолим. –Лейден, 1906. -496 с.
2. Бартольд В. В. Сочинения. Т. 7. Работы по исторической геогафии и истории Ирана / В. В. Бартольд. - М., 1971. - 663 с.
3. Ёқут ал-Ҳамавӣ. Муъҷам-ул-булдон. –Бейрут, 1968. -789 с.
4. Звегенцев В. А. История арабского языкознания. Краткий очерк / В. А. Звегенцев. –М.,1959. -80 с.
5. Ибни Ҳавқал. Сурат-ул-арз. –Лейден, 1873. -406 с.
6. Крачковский И. Ю. Избранные сочинения. Т. 4. / И. Ю. Крачковкий.- М., 1957. – 919с.
7. Лингвистический энциклопедический словарь / Под ред. В. Н. Ярцевой.- М.: Сов.энцикл., 1990. -683 с.
8. Никонов В.А. Введение в топонимику / В.А. Никонов. -М.,1965.-179 с.
9. Ҷорҷ Сартон. Муқаддимае бар таърихи илм / Ҷорҷ Сартон. - Балтимор, 1963.
10. Ҷурҷӣ Зайдон. Таърих ал-одоб ал-луға ал-арабийя. – Қоҳира. Дор-ул-ҳилол, 1930. -355 с.
11. Ҷурҷӣ Зайдон. Таърих ат-тамаддун ал-исломӣ; сармуҳаррир М. Осимӣ. – Қоҳира. Дор-ул-ҳилол, 1958.
12. Энсиклопедияи советии тоҷик Ҷ.2. – Душанбе, 1980. -634 с.
13. C. E. Boswors, E, van Donzel, B. Lewis and Ch. Pellat. The Encyclopedia of Islam New Edition / Boswors C. E., E. van Donzel, B. Lewis and Ch. Pellat. –Leiden, 1965. – 1197 p.
14. Schatch J. The Legacy of Islam / J. Schatch. – Calerondon Press, 1974. -530 p.

ЧЕҲРАҲОИ МОНДАГОРИ ИЛМИ ҶУҒРОФИЯИ АРАБИЗАБОН ДАР АСРҲОИ МИЁНА

Дар ин мақола чеҳраҳои шинохта ва мондагори ҷуғрофияи араб ва осори онҳо мавриди таҳқиқ ва баррасӣ қарор гирифтааст. Қайд карда мешавад, ки аз ҷумлаи чунин осор адабиёти ҷуғрофии араб аст, ки дар таърихи филологияи араб на танҳо сарчашмаи боэътимод доир ба худи илмиҷуғрофия, балки яке аз сарчашмаҳои бисёр муҳимми илми филология ва аз ҷумла, забоншиносӣ мебошад. Дар ин осор, махсусан, дар бораи илми ономастика чун бахши забоншиносӣ, ки номҳои хосро меомӯзад, маводи судманд гидоварӣ шудааст. Ҳамчунин, муаллиф дар мақола роҷеъ ба истилоҳи ҷуғрофия дар осори ҷуғрофияшиносони араб дар давраҳои мухталифи таърихӣ таъкид кардааст, ки илми ҷуғрофия назди арабҳо танҳо дар садаи чаҳорум пухтагӣ ёфт ва нависандагон дар ин аср ба таълиф ва таснифи осори ҷуғрофӣ иқдом карданд. Дар ин ҷо дар бораи якчанд шахсиятҳои илмӣ, аз ҷумла Ибни Хурдодбеҳ, Ибни Ҳавқал, Ибнал-Фақиҳ Ҳамадонӣ ва дигарон ва осори онҳо маълумот дода шуда, таъкид гардидааст, ки дар ин осор маводи арзишманди забонӣ ва фарҳангӣ гирдоварӣ шудааст. Дар мақола, махсусан, таъкид гардидааст, ки донишмандони ҷуғрофияшинос, ки ба забони арабӣ таълиф намудаанд, форснажоди арабизабон мебошанд, аз қабили Ибни Хурдодбеҳ, Истахрӣ, Ибни Руста, ал-Ҷайҳонӣ ва дигарон.

Калидвожаҳо: адабиёти ҷуғрофии араб, ҷуғрофия, забоншиносӣ, осори ҷуғрофии арабизабон, асрҳои миёна, фарҳанги арабизабон, ҷуғрофияшиносони араб, номвожаҳо, форсизабонон.

ИЗВЕСТНЫЕ ПРЕДСТАВИТЕЛИ ГЕОГРАФИЧЕСКОЙ НАУКИ В СРЕДНЕВЕКОВЬЕ

В данной статье делается попытка рассмотреть роль видных арабских средневековых географов и их вклад в развитие географической науки средневековья. Автор, в частности, отмечает, что арабская географическая литература относится к числу достоверных источников не только в данном направлении, но и содержит необходимую информацию об арабской филологии и лингвистике. В данной статье подвергается исследованию творчество известных арабских средневековых географов, в книгах которых приведены полезные сведения об ономастике, которая занимается исследованием имени собственного. Кроме того, рассматривается использование географических терминов арабскими географами в различные исторические периоды. Особо отмечается, что география как наука развивалась у арабов ещё в IV веке, и написано множество работ о различных вопросах этой науки. В статье освешается творчество великих учёных-географов Ибн Хурдадбеха, Истахри, Ибн Руста и аль-Джайхани, чьи произведения считаются надёжными источниками филологической науки. В частности, констатируется мысль о том, что, в силу политической обстановки того времени и доминирующей силы арабского языка как языка науки, они писали свои произведения на арабском языке.

Ключевые слова: географическая арабская литература, география, лингвистика, географическое арабоязычное наследие, средневековье, арабоязычная культура, арабские географы, арабская наука.

THE FAMOUS PEOPLE OF GEOGRAFICAL SCIENCE IN THE MIDDLE AGES

This article examines the role of prominent Arab geographers and their contribution to the development of the industry. The author notes that the Arab literature on geography is among the reliable sources not only about this direction but also contains the necessary information about Arabic philology and linguistics. In this article, we give useful examples of one direction of linguistics called onomastics which includes the study of specific names. In addition, the author demonstrates the use of geographic terms by Arab geographers during various historical periods. It was specially noted that geography as a whole science developed in Arabs as far back as the 4th century, and in This century, the Arabs began to write their works on this science. The articles describe the life and work of the great scientists geographers Ibn Khurdadbeh, Istakhri and Ibn Rust, whose works are considered sources of valuable information on linguistics and culture. It should be noted that in connection with the political situation of that time, the scientific works of many Persian geographers such as Ibn Khurdadbeh Istakhri and Ibn Rust and others were written in Arabic.

Key words: geographical Arabic literature, geography linguistics, geographical Arabic-speaking heritage, Middle Ages, Arabic-speaking culture, Arab geographers.

Сведение об авторе: ***Хайбулоев Шамсидин Ахлидинович*** – Таджикский национальный университет, аспирант кафедры арабской филологии. **Адрес**: 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр. Рудаки 17. E-mail: shams—92@mail.ru. Телефон: **(+992) 988-50-90-98**

Information about the author: ***Haibuloev Shamsidin Ahlidinovich*** – Tajik National University, Aspirant of the Department of Arabic Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: shams—92@mail.ru. Tel.: **(+992) 988-50-90-98**

УДК: 82

ТАЛМЕҲИ МАЗОМИНИ ҚУРЪОНӢ ДАР ПОРАҲОИ МАНЗУМИ РИСОЛАҲОИ МАНСУРИ ОРИФОНАИ АСРҲОИ XI-XII

Раҷабова М.
Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдуллоҳ Рӯдакии АИ ҶТ

Санъати талмеҳ яке аз меъёри серистифодаи қавоидест, ки дар маркази аҳли адаб қарор дошта, тадричан ба ашъори ирфонӣ низ ворид гардидааст. Махсусан, ашъори давраи нубуғи осори тасаввуфии асрҳои XI-XII, ашъори диловези масруфи он аз истифодаи ин шакли санъати бадеӣ музайян гардидааст, ки хонандаро фарои табъи хуш ва идроки дақиқи таърихӣ намуда, дар тарбияи инсони комил нақши калидӣ доштааст. Талмеҳи мазомини Қуръонӣ ва Аҳодиси набавӣ дар маркази осори тасаввуфӣ, бахусус ашъори сӯфия, мукаррар гардида, ба таърихи ислом ва қиссаҳои Қуръонӣ ишорат намудааст. Ашъори рамзофарини осори насрии сӯфия бо ҷозибияти хоссаи хеш дар дили ошиқони каломи ирфонӣ маъво гирифтааст. Рисолаҳои ирфонии Мирсодулибоди Наҷмуддини Розӣ, Тамҳидоти Айнулқузоти Ҳамадонӣ ва тафсири форсии ирфонии "Кашфуласрор" ҳамчун намунаи бехтарини адабиёти ирфонии асрҳои XI-XII маҳсуб ёфта, ашъори мустафоди он саршори саноеи бадеиву лафзӣ ва сазовори омӯхтан аст, ки ҳанӯз ба таври комил аз тарафи адабиётшиносону муҳаққикон таҳқиқ напазируфтааст. Нигоҳе чун сайри адабӣ ба чанд талмеҳе, ки дар осори мазкур ишора гардидааст, ба қалами мақоланигор ифода ёфта, хонданибоб ва таъсирбахшанда мебошад.

Мақола дар асоси методи таърихӣ ва таҳқиқоти назарии олимони шинохтаи хориҷиву ватанӣ Косим Ғанӣ, Забехуллоҳ Сафо, Муҳаммадтақии Баҳор, Зарринкӯб, Фурӯзонфар, Мутаҳҳарӣ, Николсон, Е.Э.Бертелс, А Сатторзода, Ф, Насриддинов навишта шудааст.

Муайян намудани хусусиятҳои бадеӣ, омӯзиши санъатҳои бадеии адабиёти форсии тоҷикӣ яке аз падидаҳои муҳиммест, ки дар таҳқиқоти пажӯҳишгарони тоҷик ҳанӯз баррасии комил напазируфтааст. Мувофиқи назари бузургон шеър каломи мухайял, муқаффо ва мавзуну мутасовист, ки олимони шеършинос дар он меъёри қавоид бо исми истиораву талмеҳ, таҷнису ташбеҳ, рамзу киноя, вазъ ва зарбулмасалҳо фармудаанд. Латифаи зарбулмасал дар он ҳаст, ки мухотаб аз самъи он озурдахотир намегардад. Порахои назмие, ки дар рисолаҳои ирфонӣ ҷой дода шудаанд, аз саноеи бадеӣ мураттаб гашта, ҳамчун зарбулмасалҳо дар тарбияи маънавии инсон нақши калидӣ доранд.

Таъсири адабиёти араб ба тасаввуф ва осори тасаввуфӣ, бахусус порахои назмие, ки мустафоди осори ирфонии форсӣ гаштаанд, аз корбурди санъати талмеҳ равшан ба назар мерасад:

Аз ин муште риёсатҷӯй раъно ҳеҷ накшояд,
Мусалмонӣ зи Салмон ҷӯю дарди дин зи Бӯдардо [3, с.175].

Зеро «...ҳақиқатан ҳам шиносандаи шариати Мустафо буданду сафои сирри ин сиддиқон бар ҳар ҷо ки тобад, абҳари дин шавад, агар бар мутеъ тобад мақбул гардад ва агар бар осӣ тобад, мағфур гардад, агар бар фосиқ тобад, соҳиби вилоят шавад» [3, с.175].

Шайх Рашидуддини Майбудӣ дар тафсири камназир ва шарҳи мубини "Кашфуласрор"-и хеш талмеҳро муваффақона мавқеи муносиб баҳри муштоқони каломи адабӣ ҳамчун устоди беназири сухан истифода намудааст, ки барои ифодаи мазомини баланди афкори муаллиф дар тафаҳҳуми Каломи Раббонӣ хизмат кардааст; ин асрори макнунест, ки на фақат равандагони тариқат, балки ҳар соҳибдилеро ба сӯйи хеш кашида, ошиқони каломи ваҳӣ ва дилбастагони шеъру адабиётро ба дунёи рангин, тавассути талмеҳ, бо нигоҳи сабук ва дилнишин ба шавқи донистанҳо оиди таърихи ислом ва қиссаҳои дилошӯби қуръонӣ раҳнамоӣ мекунад.

Дар ин бахши матлаб аз гунаҳои фаровону мумтозе, ки дар "Мирсодулибод"-у "Тамҳидот" ва "Кашфуласрор" санъаткорона истифода шудаанд, танҳо қисмате аз онҳо бо чанд ишораи кӯтоҳе ибрози назар хоҳад шуд. Бо ин тасмим бояд қаблан оиди каломи бадеӣ чанд матлаберо арз кард, ки хонанда ба идомаи он назари фарохтаре сохта ба рангинии он муроот намояд.

Каломи бадеӣ чист? Бадеъ он чи каломи маъмлиро ба каломи адабӣ мубаддал мекунад ва се фанро дар бар дорад: маонӣ, баён, бадеъ, ки ҳар серо илми бадеъ гӯянд. Бадеъ ё лафзӣ ва ё маънавӣ аст. Санъатҳои лафзӣ сурати каломро зебо мекунанд, санъатҳои маънавӣ дар маънои калом зебоӣ мебахшанд.

Санъатҳои лафзӣ инҳоанд: ибдоъ, эъноф, бароати истеҳлол, таҷзия, таҷнис, тартиб, тарҷеъ, таркиббанд, тарҷеъбанд, ташреъ ва ғ.

Санъатҳои маънавӣ: ибҳом, ирсод, истиора, иғроқ, ийҳом, таҷоҳули ориф, ташбиб, таъриф, тамсил, талмеҳ, ҳусни матлаъ ва ғ. ҳастанд.

Саноеи адабие, ки дар пораҳои назмии осори ирфонии форсии қарни шашуми ҳичрии қамарӣ мустафод гаштаанд, тадриҷан дар таҳқиқу пажӯҳиши муҳаққиқони зиёди Эрон қарор доштанд.

Дар саноеи талмеҳ, истиора, муроотии назир ва аздод ғавр карда аз овардани луғоти тозӣ ва душвор ҷуз калимоте, ки дар ирфони форсӣ мустафод мешуд, парҳез намудааст.

Муаллифи Мирсодулибод чунин шумурдааст, ки ҳеҷ зарра аз зарроти коинот аз мулку малакутест, ки дар вай сирре аз асрори ишқу муҳаббат мавҷуд накарда бошанд ва ҳар яки он зарраҳо аз муҳаббати Офаридгори хеш ба қадри тавону истеъдод холӣ нест, ки бо он Худои хешро сипосу ҳамд мегӯянд. Бо чунин назар ишора кардааст:

Гар арш диҳанд ошиқонро
Ҳар зарра ки ҳаст, дар шумор ояд
Товусу магас ба як маҳал бошад
Чун бози ғами ту дар шикор ояд [7, с.36].

Ояти Сураи Тин: Сумма рададнаҳу асфалассафилийнро чун тааллуқи рӯҳ ба қалби инсон дониста муддаӣ бар ин аст, ки аълаиллиййин офариниши рӯҳи инсон ва асфалассафилийн қолаби инсон аст ва бар ин маънӣ ишора кардааст:

Ҷаҳонро баландию пастӣ тӯйӣ,
Надонам чийӣ, ҳар чӣ ҳастӣ, тӯйӣ [7, с.39].

Хокро эъҷоз бахшидани Раббулиззат боиси тааҷҷуб ва ҳайрати малоик шуда, ки дар камоли мазаллату хорӣ бо Ҳазрати Кибриёӣ ноз кард ва Худованд бо ин ҳама ӯро тарк накарда ба ҷойи ӯ дигаре дар миён нагузошт, дар талмеҳ чунин ифода гардидааст:

Ҳамсанги замину осмон ғам хӯрдам,
На сер шудам, на ёри дигар кардам.
Оҳу ба масал ром шавад бо мардум,
Ту менашавӣ, ҳазор ҳилат кардам [7, с.41].

Расидани насими нафаҳоти лутфи Ҳақ ба машоми рӯҳро Яъқубвор ба тасвир додааст:

Чун Юсуф бод дар чаман меояд,
Бӯе зи Зулайхо сӯйи ман меояд.
Яъқуби дилам наъразанон мегӯяд,
Фарёд, ки бӯйи пероҳан меояд [7, с.41].

Чуноне ки қаблан мазкур гашт, ашъоре ки дар Мирсодулибод вуҷуд доштааст, ҳама аз Шайх Наҷмуддини Розӣ набуда, балки аз шоирони орифи қабл аз замони ӯ ва замони ӯ, ба мисли ҳаким Саноӣ, шайх Аттор, шайх Авҳадуддини Кирмонӣ, шайх Фахруддини Ироқӣ ва Мавлоно Ҷалолуддин будаанд. Дар ҳар матлаб шеър, рубоӣ ва ё байти хоссеро баъзан бо қайди номи муаллиф овардааст. Дар баъзе маворид аз абёти худ бо овардани тахаллуси “Наҷм” ва ё бо ишораи “Наҷмо муаррифӣ намуда, санъати ташбеҳро кор фармудааст:

Наҷмо чу хоки пойи саги кӯяшон шудӣ,
Умедвор бош, к аз эшонат бишмаранд [7, Муқаддимаи мусаҳҳеҳ].

Шайх Наҷмуддини Розӣ дар боби панҷ, фасли якуми Мирсодулибоди хеш Дар баёни сулуки мулук ва арбоби фармон бо сухани Худои таъоло: я Давуду инна ҷаъалнаака халифатан филарзи фаҳкум байнаннааси билҳаққи ва лаа таттабиъилҳаваа ва юзиллака ъан сабийлиллаҳи инналлазийна юзиллувна ъан сабийлиллаҳи лаҳум азабун шадийдун бимаа насув явмалҳисааб (Сураи Сод) ва ҳадиси Паёмбар (с) Ассултону зиллуллоҳи филарзи я вий илайҳи куллу мазлум муддаояшро машрӯъ намуда дар идома иброз кардааст, ки салтанату хилофат наёбати Хақтаъоло дар замин буда Паёмбар (с) онро сояи Худо дар замин маҳсуб донистааст, ки ҳар аҳлу ноаҳл, ки Худованд ба назари иноят малҳуз гардонад, мақбули ҷаҳониён гардад, вале мулкук ду тоифаанд, мулуки дунё ва мулуки дин; тоифае, ки мулуки дунёанд, сурати сифоти лутфу қаҳри сифоти Худованд буда аз шинохти хеш маҳруманд, аммо ononе, ки мулуки динанд, мазҳару музҳари сифоти лутфу қаҳри Худовандӣ, кушояндаи тилисми аъзами сурат бо калиди шариат, бо дасти тариқатанд, хазинаи аҳволу сифоти макнунро бо чашми ҳақиқат мутолиа карда бар ганҷи Ҳар кӣ худро шинохт, Худоро шинохта бар тахти мамлакати хилофати ҷовид ба моликият нишастааанду ва иза раайта сумма раайта наъйман ва мулкан кабийро [2, с.76/20], онҳо чи султон чи дарбон, чи ҳоқон ва чи деҳқон, дар зери ҷанда лек бо дилҳояшон зиндаанд.

(Инналлоҳа мулукан таҳта атморин) [2, с.413].Шайх Наҷмуддин ин мазоминро дар талмеҳи шеър чунин ифода кардааст:

Бо мулки ҷандапӯшон султон чӣ кор дорад,
Дар базми дурднӯшон хоқон чӣ кор дорад?
Бо ҷони ишқбозон ғамро чӣ ошноӣ,
Бар гардани Масеҳо полон чӣ кор дорад ? [7, с.413].

Шайх Наҷмуддин дар баҳси тааллуқи рӯҳ ба қолаб, мадракот ҳосил накардан ва истеъдоди маърифат ба даст наовардanро дар тавҳид ва маърифати зоту сифот ва афъоли "Алимулғайби вашшаҳадаҳ" расида натавонистан донистааст. Ин мафҳумро дар байти зер чунин талмеҳ намудааст:

Чун надидӣ шабе Сулаймонро
Ту чӣ донӣ забони мурғонро [7, с.82].

Шайх Айнулқузоти Ҳамадонӣ дар боби 56: «Дар баёни маърифати нафс ва мукошифоти сӯфиён аз он» дар мавзӯи «Рӯҳ» шурӯи шарҳ накарданро аз кори оқилон шумурдааст. Шайх Наҷмуддини Розӣ низ дар Мирсодулибод ба қадри фаҳми мустамиъон шарҳ додани рӯҳро эрод гирифтааст. Лекин тарҷумон мабно бар тартиби китоб шаммае аз суханони Шайх Айнулқузот дар мавзӯи мазкур овардааст, ки «...рӯҳи инсонӣ, улвӣ аз олами ғайб аст ва рӯҳи ҳайвонӣ маҳалли мавориди рӯҳи улвӣ аст ва рӯҳи ҳайвонӣ ҷисме аст латиф ва бардорандаи қуввати ҳис ва ҳаракату мадади он аз дил аст...», миёни ин ду завқу унс монанди муҳаббати Одам (а) ва Ҳаввост.

Ҳамин тавр, муҳаққиқин бар ин назаранд, ки гароиш ба тасаввуф ва ирфон бо афкори таълимӣ ва омӯзиши динӣ дар тарбияи мардум саҳми босазо дошта, мабно бар адёни машҳур чун яҳудият, масеҳият ва хусусан исломи муқаддас шакли наве гирифта дар асрҳои V то VII ҳ.қ. ба авҷи хеш расидааст. Ирфони исломӣ тадриҷан шаклу густариши наве бунёд ниҳода чун ҷараёни муҳимми исломӣ на танҳо бо ҳифзи шариати ислом ва ғанои мафҳумҳои динӣ, балки бар адабиёти форсии тоҷикӣ низ таъсири бузурге доштааст, ки истифодаи санъатҳои лафзиву маънавӣ бо мабнои хилоли назму наср дар он аз аҳамияти хос бархӯрдор аст.

Адабиёти классикии форсу тоҷик ҳамчун рукни асосии мардуми эронинажод аз муҳимтарин сарчашмаи беназири дониш, китоби осмонӣ: Қуръони карим истифода намудааст. Ҳофизшинос Баҳоуддини Хуррамшоҳӣ навиштааст: «Ҳатто дар «Шоҳнома», ки саъй дар наёвардани вожагони арабӣ дорад, таъсири оёти қуръонӣ машҳуд аст, то чӣ расад ба шеъри Саноиву Аттору Ҳофизу Саъдӣ...Баъзе осор ҳам ҳастанд, монанди «Маснавӣ»-Мавлавӣ ва ғазалҳои Ҳофиз, ки на фақат аз назари муҳтаво, балки аз назари сохтор ва сурат ҳам мутаассир аз сохтмони сураҳо ва ороиши ояҳои Қуръонанд» [8, с.33-34]. Тибқи таҳқиқи муҳаққиқони ватанӣ таълифот дар мавриди таъсири мазомини қуръонӣ ва талмеҳи оёт дар адабиёти форсии тоҷикӣ ба қалами Бадеуззамони Фурӯзонфар, Ҳайрати Саҷҷодӣ, Муҳаммад Маҳдии Рукнӣ мутааллиқ буда, Расул Ҳодизода, Абдуманнони Насриддин, Худоӣ Шарифов, Носирҷон Салимов, Мирзо Муллоаҳмадов, Абдушукури Абдусаттор, Умеда Ғаффорова, Абдуҷамол Ҳасанов, Ҷӯрабек Назриев, Файзулло Бобоев Қуръон ва тафсирро дар робита бо забону адабиёти тоҷик баррасӣ кардаанд.

"Кашфуласрор"-и Майбудӣ бо саъй ва эҳтимоми муҳаққиқи Эрон Алӣ Асғари Ҳикмат интишор ва таҷдиди чоп гаштааст. Ҳабибуллоҳи Омӯзгор ин тафсирро дар ду ҷилд хулоса намудааст ва доктор Муҳаммади Ҷаводи Шариат як ҷилд феҳристи тафсилии матолиби мавҷуд дар тафсири "Кашфуласрор" таҳия намуда, суханони Хоҷа Абдуллоҳи Ансориро низ дар китобе ба номи Пири Ҳирот ҷамъоварӣ кардаанд.

Шайх Рашидуддин Майбудӣ дар се бахши тафсир бо маҳорати баланд ва ҳунари волои нависандагӣ, бо эъҷози сухани сеҳрангези хеш китоби "Кашфуласрор"-ро ба хазинаи илму маънавиёт ва масалу истилоҳоти адабӣ табдил кардааст. Ашъори мустафод дар он рӯйиҳамрафта бо насри мусаҷҷаъ, ки аз саноеи лафзиву маънавӣ музайян гаштаанд, бо ишора бо Оёти Раббонӣ ва Аҳодиси Набавӣ ва гуфтори саҳобагон ва бузургони дину тариқат машъали роҳи толибони ҳақиқат шудаанд.

Талмеҳоти Қуръонӣ дар ишора намудани маъниҳои борику макнуни рамузи соликони тариқат ба гунаи хоссе мавриди назар қарор дошта, дар мутун ва ашъори ирфонӣ зуд-зуд ҷо-ҷо қисм-қисми Оёт дарҷ шудааст, ки чунин равиши услуби нигоришро, чуноне ки қаблан зикр шуд, дар дигар мактуботи рисолаҳои ирфонӣ, аз ҷумла "Мирсодулибод"-и Шайх Наҷмуддини Розӣ, "Тамҳидот"-и Айнулқузоти Ҳамадонӣ ва дигар осори ирфонӣ мушоҳида кардан мумкин аст.

Ин ашъори мавриди назар низ дар "Тамҳидот"-и Айнулқузот ҷой гирифтааст, ки «нуран ъала нур» ибораи зебои арабӣ бар ҷой ва мавриди хос истифода гаштааст:

Дил маркаби Ҳақ аст, ки дар ин зиндон аст,
Дар олами хок муддате меҳмон аст.
Дил мурғи ҳақиқат аст дар олами Ҳақ,

Не худ боз аст, ки зинати султон аст.
Дил зинда ба ҷону ҷон бувад зинда ба Ҳақ,
Гаҳ ҷон дар дилу гоҳ дил дар ҷон аст.
Аз нури Худо рӯҳ фаро дид омад,
Пас, «Нур ъала нур» на дар Қуръон аст? [1, с.55].

Қабл аз ин ашъор Шайхи Ҳамадон мутазаккир бо ҳадиси Мустафо (с): «Инналлоҳа таъала халақа нурий миннури ъиззатиҳи ва халақа нура Иблийса миннари иззатиҳи», (гуфт: Нури ман бо иззати Худо пайдо шуд, ва нори Иблис аз нори иззати Ӯ пайдо шуд). Саҳли Тастарӣ ва Шайбони Роъӣ бар инанд, ки Худои из ва Ала нур Муҳаммад (с)-ро аз нури худ падид кард ва бар дасти худ он нурро сад ҳазор сол бидошт, бо каромат ҳар шабонарӯзаш ҳазор соли дунёст ва ҳар шабонарӯз ҳафтод назар бар он мекард ва ин нур аз ҳар назаре ҳафтод ҳазор нур мегирифт ва аз ин нур ҳамаи мавҷудоту махлуқот падид кард. Айнулқузот дареғ аз он дорад, ки сифати ахаси Худованд пӯшида асту магар ин нури Муҳаммад аст, ки аз ҳама пӯшида доштааст?! Чӣ донӣ, ки чӣ мегӯям: «Қулҳувуллоҳу аҳад аллоҳуссамад» бихон, Самад он бошад, ки яке бошад ва сифати ягонагӣ дорад ва дар зимн чунин гуфт: « Дареғо! Бубин ки чанд наммомӣ ва ҷосусӣ бикардам ва чанд асрори Илоҳӣ бар саҳро ниҳодам. Агарчи гуфтани ин асрор куфр омад: «ифшау сирра Рубубийяти куфран», агарчи ғайрати ӯ муставлӣ аст бардоштани вуҷудҳо! Аммо зиштӣ бикунам ва байте чанд, ки бар тариқи саҷъ вақте содир афтод, агарчи бисёрии ғамуз бо худ дорад, бинависам, ки ҷуз равони Мустафо (с.) ва муҳиббони Худо касе дигар ба маънии ин байтҳо мутталеъ ва воқиф нашавад. Аммо дигаронро насиб ҷуз шунидан набошад. Донистану дарёфтан дигар бошаду дидан дигар». Талмеҳоти мустафод дар рисолаҳо ба маъниҳои куллӣ ишора намуда, мазмуни фаровонеро дар худ ғунҷонидааст [1, с.55].

Шайх Рашидуддини Майбудӣ бо ишораи талмеҳоти Каъбаву қибла бар он аст, ки он Каъба қиблаи муомилат аст ва ин Каъба қиблаи мушоҳидот, он даргоҳи иззату азамат ва ин пешгоҳи лутфу мабосатат! Эҳроми он лаббайки забон ва эҳроми ин безорӣ аз ҳар ду ҷаҳон аст. Неруи абадзиндаи Рӯҳ муҷиби бақо, саодат аст, ки на фақат дар олами шаҳодат, балки дар олами ғайб ва асрори макшуфи авлиёуллоҳ макнун аст ва он амалеро, ки Рӯҳ анҷом медиҳад, тан қодир бар он нест. Каъба рамз асту мурод иҷрои авомири Худо ва талаби ризои Ӯст. Сидқу ихлоси Ҳоҷиён дар тавофи Каъба аз маншаи муҳаббат, ризо ва шавқи дидори Худованд бошад, вале Рашидуддин мефармояд: Ҷазои он Ҳаҷ ҳур ва қусур асту наъим ва роҳати биҳишт, ҷазои ин Ҳаҷ он аст, ки дар қубҳи ғайрат биншонад бар бисоти из, бар тахти Қурб ва такягоҳи унс.. дар ҷалоли мукошифат ва гаҳ дар лутфи мушоҳидат, фий мақъади сидқин ъинда Маликин муқтадир [3, с.287].

Ин гуна Шайх бо васфи Каъба, ки қиблагоҳи кулли мусулмонони дунё аст, бо қиблаи мушоҳидоти орифон ва эҳром бастану Лаббайка хондани ҳоҷиёнро бо эҳроми безорӣ аз ҳар ду ҷаҳон қиёсан, аз маншаи тариқат изҳори назар кардааст. Ин талмеҳ ишораи одие ба ягон шахсият ва ё воқеъоти таърихӣ нест, балки ба марказест, ки бинои ислом бо тавофи он комил мегардад ва орзуи тавофи онро кулли мусалмонони олам дар дил доранд, марказест, ки ҳар фарди мусалмоне дар шикасти орзуҳо ва такмили ибодатҳо дар ин мавзеъ ашки надомату гуноҳ мерезад ва умеди мағфират ва аз Худованди Субҳон, талаби қабули Ҳаҷ мекунад. Хушо ба ҳоли муъмине, ки Аллоҳи Ғафур тавбаи ӯро қабул ва Ҳаҷҷашро мабрур гардонад, тибқи Ҳадиси Расули Акрам (с.) мисли тифли нав аз модар ба дунё омада маъсуму бегуноҳ мешудааст. Вале аз нигоҳи ошиқони Худо, соликони роҳи тариқат, ки чун саҳобагон ва тобеъин (р.а.) росткору ростқавл ва муттақиву парҳезгор буданд, ин Ҳаҷ дар ҷалоли мукошифату мушоҳидат дар такягоҳи унс, назди мақъади сидқи Малики Муқтадир воқеъ мегаштааст. Ин дар ҳар назари одӣ аҷоиб ва ҳайратовар аст ва фақат равандагон ва муштоқон ба дарки маънии он мерасанд, зеро қадри зар заргар донистааст.

Оламе дар бодияи меҳри ту саргардон шуданд,
То ки ёбад бар дари Каъба қабулат парру бол [3, с.168].

Дар зимн Шайх чунин ироа намудааст, ки саргардониву машаққат, ранҷу таклифро Худованд бар бандагон чун ҳукми шаръ ниҳода, ононро бо нишони имон ва шоҳидии он навохт, то бори таклиф бар онҳо осон шавад. Худованд ҷ. ҳар ҷо ки бори таклиф ниҳад, роҳи тахфиф фаро созад. Ҳар ҷо ки ба тақво амр фармуд, иститоъат дар он ҳам пайвастааст. Пас, расидани солик ба мунтаҳои мақосид ва Лиқоуллоҳ иқрор шудану тавба кардан, баъд даст кашидан аз маъсият ва тақво пеша гирифтан буда, аксари бузургони илму ирфон эътироф бар ин ақидаанд, ки тавба дар ахлоқу ирфону Қуръону Аҳодис ва калом аз арзиши баланд бархӯрдор буда, мақоми орифин аст. Дар Эҳёулулуми Имом Муҳаммади Ғаззолӣ, баҳси ҷомеъ дар бораи тавба намудааст. Сафари маънавии сулуки солик дар ҳар мақом ба камол расида, марҳалаҳоро бо ирода тай мекунад ва дар ин роҳ то ҳақи он мақом нагузорад ба мақоми дигар намегузарад ва оинаи дилаш дар тайи мақомот сафо пазируфта ба файз мерасад.. солик дар қадами аввал ба тавба муттасиф мешавад [6,

с.24, 25]. Ҳамин тавр, иқрор ва надомат аз гуноҳ ва тавба дар тавофи Ҳаққулбайт, ки Шайхи мо бо нигоҳи орифона дар байти боло талмеҳан ишора кардааст, дар назари шахсиятҳои барҷастаи ирфон тавба дар мақоми аввали сайри рӯҳонӣ; аз назари Ҷунайди Бағдодӣ ҳар кадом аз анбиё мақоме доранд, мақоми Одам (а.) тавба будааст.

Шайх Рашидуддин дар “Кашфуласрор” зимни навбати саввуми тафсири ояти ва из қулна лилмалааикатисҷуду ли адама фасаҷадув илла иблис аз Зунуни Мисрӣ нақле овардааст, ки “.. дар бодия будам, Иблисро дидам, ки чиҳил рӯз сарро аз саҷда барнадошт. Гуфтам: ё мискин! Баъд аз безорӣ ва лаънат ин ҳама ибодат чист? Гуфт: ё Зунун! Агар ман аз бандагӣ маъзулам, ӯ аз Худовандӣ маъзул нест:

Шӯрида шуд, эй нигор, даҳри ману ту,
Пур шуд зи ҳадиси мо ба шаҳри ману ту.
Чун қисмати васл карда омад ба азал,
Ҳаҷр омаду гуфтугӯй баҳри ману ту [3, с.89].

Аксари абёте, ки дар “Кашфуласрор”-и Шайх Рашидуддин зимни тасвир ва ривоёт баён шудаанд, ишора ба мазомини Оёт, Аҳодис ва зубдаи ақоиди ровиёни онанд, ки худ талмеҳан ифода ёфтаанд. Лекин саноеи лафзию маънавии мустафоди “Кашфуласрор” дар дохили худи абёт низ дар аксари маворид барои рангину ҷолиб тасвир кардани каломи тафсир кумаки барҷаста намудаанд:

Кори сидқу маънии Бубакр дорад дар ҷаҳон,
Варна дар ҳар хона Бубакрест, дар ҳар кӯҳ ғор.

Кӯҳи Тур низ рутбат аз он дошт, ки Мӯсо (а.) бо Худованд такаллум дошт, на ҳар ғоре тааззуз ва тақаддусеро соҳиб аст ва бар дилу дидаҳо ҷой дорад [3, с.514].

Дар шарҳи Ояти «Вассобиқувнассобиқувн увлааикалмуқаррабувн фий ҷаннаатиннаъийм» Шайх чунин саҷъи дилпазир овардааст: «... бандаи Ман ҳар чӣ банд аст, аз роҳ бардор ва бо кас пайванд мадор ва наҷол махфун ба кор дор, то ба собиқон даррасӣ, бошад, ки рӯзе сар ба болини амн боз ниҳӣ ва аз андуҳи фурқат боз раҳӣ. Оре, ҷалил коре аст ва азиз ҳоле ба собиқот даррасидан ва дар сабукборон пайвастан! Валекин бас турфа корест гунҷишкро бо боз паридан ва саминро бо савор давидан!

Ботини ту кай кунад бо маркаби шоҳон сафар,
То нагардад ройи ту бар маркаби ҳиммат савор?

Эй мискин! Ҳамроҳӣ бо собиқон ҷӯйӣ ва суҳбати мардон хоҳӣ ва чашмат бар ному нанг ва роҳат пур аз фахру ор:

Пой бар дунё неҳу бардӯз чашм аз ному нанг,
Даст бар уқбо зану барбанд роҳи фахру ор.
Гар чу Бӯдардот бояд тоҷдорӣ рӯзи ҳашр,
Бош чун Мансури Ҳаллоҷ интизори тоҷи дор» [3, с.541].

Ишора ба тақвои Абӯдардо ва дар сарбадории Мансур талмеҳест, ки солики тариқатро бар парҳезу дурӣ аз гуноҳ, сидқу сафо, меҳру вафо ва шуҷоату тақво, гузашт аз фахри дунё, мардонагиву саодати уқбо даъват ба амал овардааст.

Он гаҳ, ки фарои сари гуноҳ шаванд, онҳоро девори қиёмати арши акбар ёд ояд, масъалати Ҳақ, бо чашм овардани кирдор, боз намудани гуфтор, Раббулъаламин ба банда гӯяд: ин гуноҳатро медонӣ, банда гӯяд: оре, то вақте ба гуноҳаш иқрор кард, ки ҳалок шудааст. Раббулъиззат гуфт: гуноҳонатро дар дунё сатр кардам ва имрӯз мебахшам. Забони ҳоли банда ба неъмати шукр гӯяд:

Сарҷумла бидонед, ки дар олами подош,
Онҳо, ки дар ин роҳ бидодему бидидем,
Моро ҳама мақсуд ба бахшоиши Ҳақ буд,
Алминнатулиллаҳ, ки ба мақсуд расидем [3, с.542].

Шайх Рашидуддин Майбудӣ дар ин талмеҳ рӯ сӯйи пардадарӣ аз рози макнуни Ояти «Вала яҳсабанналлазийна ябхалувна... алааяҳ» «бухл»- ро бо муқтазои шариату илм манъи воҷиб маҳсуб ва аз моли зиёд андаке бахшидан; бо забони тариқат ва аҳли ишорат андаке бар худ гузоштан аст, зеро молу ҳол дар назди ин ҷавонмардон сурати саг дорад, он ҷо ки саг аст, фариштаро надарояд:

Кай дарояд фариштаро то накунӣ,
Саг зи дар дуру сурат аз девор.
Кай дар Аҳмад расиду дар Сиддиқ
Анкабуте тананда бар дари ғор?
Парда бардор, то фуруд оранд
Ҳавдаҷи Кибриё ба саффаи бор [3, с.580].

Хулоса, асарпазирии хусусиёти насри мавзун ва назми ирфонӣ, бакоргирии мухтасоти лафзӣ ва санъатӣ дар шеър ба ғояти таклиф расида, шеъру адаби форсӣ ба ниҳояти такомул ва ривоҷ расидааст. Бархӯрдории оҳанг дар чиниши калимот бо шеъру насри мусаҷҷаъ, ба вуҷуд омадани мусиқии мутаносиб, ишора ба ривоёту асотири таърих ва Оёту Аҳодис аз хусусиётест, ки дар пораҳои назмии “Кашфуласрор”-и Рашидуддини

Майбудӣ, машҳур ба тафсири Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ мунъакис гашта, барои кашфи макнуни асрори он ишорат мекунанд.

А Д А Б И Ё Т

1. Айнулқузоти Ҳамадонӣ. Тамҳидот. PDF
2. Қуръони карим. Мутарҷим Алҳоҷ Амир Аббос Бобоназарзода Исломобод: Шуҷоъ. Санз Принтар 11, 2006. – 1479 с.
3. Майбудӣ Абулфазл. Кашфуласрор. Машҳур ба тафсири Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ. Ба кӯшиши Заҳрои Холӯӣ / М. Абулфазл. Иборат аз 10 ҷилд. PDF/ - 3196 с.
4. Махёр Санойӣ. Боз дар кафас. PDF
5. Халабӣ А.А. Таъсири Қуръон ва ҳадис дар адабиёти форсӣ / А. Халабӣ. – Теҳрон: Ширкати Нур, 1390.
6. Ҳодизода Расул. Тасаввуф дар адабиёти форсу тоҷик / Р. Ҳодизода. – Душанбе, 1999. –152 с.
7. Розӣ Наҷмуддин. Мирсодулъибод / Бо эҳтимоми Муҳаммад Амини Риёҳӣ / Розӣ Наҷмуддин. – Теҳрон, 1387. – 798 с.
8. Хуррамшоҳӣ Баҳоуддин. Зеҳну забони Ҳофиз / Б. Хуррамшоҳӣ. –Теҳрон: Ноҳид, 1386. – 290 с.
9. Шабистарӣ Маҳмуд. Маҷмӯаи осор / Ш. Маҳмуд. –Теҳрон, 1365.
10. Шамисо Сирус. Анвои адабӣ / Сирус Шамисо. – Теҳрон: Паёми Нур, 1385. – 480 с.

ТАЛМЕҲИ МАЗОМИНИ ҚУРЪОНӢ ДАР ПОРАҲОИ МАНЗУМИ РИСОЛАҲОИ МАНСУРИ ОРИФОНАИ АСРҲОИ XI-XII

Дар мақола хусусиятҳои бадеӣ, омӯзиши санъатҳои бадеии адабиёти форсии тоҷикӣ дар таҳқиқоти пажӯҳишгарони тоҷик баррасӣ гардидааст, ки ҳанӯз комил омӯхта нашудааст. Муаллиф назари бузургонро оид ба ин ки шеър каломи мухайял, муқаффо ва мавзуну мутасовист, овардааст, ки олимони шеършинос дар он меъёри қавоид бо исми истиораву талмеҳ, таҷнису ташбеҳ, рамзу киноя вазъ ва зарбулмасалҳо фармудаанд. Дар мақола таъкид бар он шудааст, ки латифаи зарбулмасал дар он ҳаст, ки мухотаб аз самъи он озурдахотир намегардад. Пораҳои назмие, ки дар рисолаҳои ирфонӣ ҷой дода шудаанд, аз саноеи бадеӣ мураттаб гашта, ҳамчун зарбулмасалҳо дар тарбияи маънавии инсон нақши калидӣ доранд. Илова бар он, дар мақола таъсири адабиёти араб ба тасаввуф ва осори тасаввуфӣ, бахусус пораҳои назмие, ки мустафоди осори ирфонии форсӣ гаштаанд ва аз корбурди санъати талмеҳ равшан ба назар мерасад, бо мисолҳо нишон дода шудааст. Муайян кардани мавзӯи баҳси каломи бадеӣ ва фанҳои дарбаргирандаи он, ки иборат аз маонӣ, баён, бадеъ ва ҳар серо илми бадеъ гӯянд, мавзӯи дигари баҳси мақоларо фаро гирифтааст ва истифодаи санъати талмеҳ дар Қуръони карим дар мисоли ашъори аҳли ирфон муайян карда шудааст.

Калидвожаҳо: талмеҳ, санъати бадеӣ, ирфон, мазомин, Қуръон, каломи бадеӣ, маъонӣ, баён, бадеъ.

ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ПРИЁМ ТАЛМЕХ (НАМЁК) В КОРАНЕ НА ПРИМЕРЕ ПОЭТИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ СУФИЙ XI-XII вв

В статье рассматриваются художественные особенности, степень изученности художественных приёмов персидско-таджикской литературы в исследованиях таджикских ученых, которые не были подвергнуты детальному изучению до настоящего времени. Автор приводит взгляды мудрецов в отношении поэтики, в использовании художественных приёмов поэтов суфий как талмех (намёк), омонимия, аллегория, метонимия и т.д. В статье подчеркивается, что юмореска пословицы выражено таким образом, что при его слушании человек не обижается. Поэтические отрывки в произведениях суфий, созданные художественные приёмы и пословицы в человеческой жизни имеют ключевую роль. Кроме того, в статье на примерах показывается влияние арабской литературы на суфий и их творчество, в особенности поэтические отрывки следуемые в наследии персидских суфий, ясно наблюдается в употреблении художественного приёма талмех (намёк). Другой вопрос, подвергнутый исследованию в статье составляет определение предмета изучения поэтики и входящих в нее предметов, которые состоят из смысла, изложения и риторики и употребления художественного приёма талмех (намёк) в Священном Коране представлется на примере творчества суфий.

Ключевые слова: талмех (намёк), художественный приём, суфий, смысл, Коран, поэтика, содержание, изложение, риторика.

ARTISTIC RECEPTION TALMEҲ (HINT) IN THE KORAN ON THE EXAMPLE OF POETIC WORKS OF SUFI XI-XII CENTURIES

Annotation. The article examines the artistic features, the degree of study of the artistic methods of Persian-Tajik literature in the studies of Tajik scientists, which have not been subjected to detailed study to date. The author cites the views of the sages regarding poetics, the use of artistic techniques by Sufi poets as talmeh (hint), homonymy, allegory, metonymy, etc. The article emphasizes that the humor of the proverb is expressed in such a way that when a person listens, the person does not take offense. Poetic excerpts in Sufi works, created artistic techniques and proverbs in human life have a key role. In addition, in the article, examples show the influence of Arabic literature on the Sufi and their creativity, especially poetic excerpts following in the legacy of the Persian Sufi, is clearly observed in the use of the artistic method of talmeh (hint). Another question examined in the article is the definition of the subject of study of poetics and its subjects, which consist of meaning, exposition and rhetoric, and the use of the artistic method of talmeh (hint) in the Holy Qur'an is represented by the example of Sufi creativity.

Key words: talmeh (hint), artistic method, Sufi, meaning, Koran, poetics, content, presentation, rhetoric.

Сведения об авторе: ***Раджабова Майрам*** - Институт языка и литературы им. А.Рудаки АН РТ, соискатель отдела истории литературы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 21.
E-mail: **maryam-rajabova@mail.ru.** Телефон: **(+992) 935-26-11-99**

Information about the author: ***Rajabova Mayram*** - Institute of Language and Literature named after. A. Rudaki of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, competitor of the Literature History Department. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave 21 E-mail: **Maryam-rajabova@mail.ru.**
Tel.: **(+992) 935-26-11-99**

УДК: 891.550-1 (575.3)

ОБРАЗИ «ВОСЕЪ»-И СОТИМ УЛУҒЗОДА ДАР ИРТИБОТ БО АДАБИЁТИ ШИФОҲӢ

Боймуродова З.Ҷ.
Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ

Ҷолиби диққат аст, ки аввалин сухани бадеиро оид ба ин воқеаи муҳимми таърихӣ ва сарвари шуҷои он - Восеъ мардуми тоҷик таҳти силсилаи «Сурудҳои шӯриши Восеъ» сурудааст. Ин падидаро метавон ҳамовозии халқ ба ҳаводиси таърихӣ ва беш аз он ба пешвои шӯришгарон - Восеъ таъбир намуд. Ба ин маънӣ В.Г. Белинский таъкид мекунад, ки «Назми ҳар халқ ба таърихи он алоқаи қавӣ дорад; дар назм ва дар таърих рӯҳи ноаёни халқ инъикос меёбад ва аз ин рӯ, таърих назми халқро ва назм таърихи онро маънидод мекунад».

Сурудҳои «Шӯриши Восеъ» аз 100 банди семисрагию чормисрагӣ иборат аст ва онҳо муборизаи халқ ва сарбаландию зӯроварии Восеъро табиӣ ва муассир инъикос намудаанд. Ба гуфти фолклоршинос С. Раҳимӣ «нисбат ба амир, ҳокимони вай, душманони озодии халқ ҳисси бадбинию нафрат бедор мекунанд».

Соли 1934 дар анҷумани аввали Иттифоқи нависандагони умумииттифоқ М. Горкий диққати аҳли адабу фарҳанги шӯравиро ба ҷамъоварӣ ва омӯзиши ҷиддии эҷодиёти шифоҳӣ ҷалб намуд. Ин даъват боис гардид, ки дар ҷамъоварӣ ва тадқиқу баррасии адабиёти шифоҳии тоҷик давраи нав оғоз шавад. Аз ҷумла, соли 1943 нахустин маҷмӯаи эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик - «Адабиёти даҳонакӣ» ба табъ расид. Мураттиб Обид Исматӣ (1905-1945) дар радифи асарҳои дигар дар маҷмӯа 28 банди сурудҳои «Шӯриши Восеъ»- ро бо номи «Таронаҳои халқ дар хусуси Восеъ» дохил намуд. Мураттиб таърихи шӯриши Восеъро мухтасар ҳикоя карда, аз ҷумла менависад: «Шӯриш бисёр давом накарда, аз тарафи амири золим бо ёрмандии боён ва рӯҳониён хобонида шуда ва худи Восеъ кушта шуд».

О. Исматӣ ҳангоми сабт ва нашри асарҳои шифоҳӣ, аз ҷумла «Таронаҳо…», ба хусусиятҳои лаҳҷаи мардуми ҳар маҳал эътибор додааст. Олим кӯшиш кардааст, то матн дар шакли аслии худ дастраси хонанда шавад.

Восеъ сари сангонай,
Пойи аспаш лангонай,
Худуш марди майдонай.

Восеъ рафт суи Ховалинг,
Лақайҳо гуфтанд: боринг!
Фақирон монданд дар пойин.

Гулъизор монда ҳайрон,
Кӯзачаш сари сангон,
Хун мегиря чун борон.

Дар ин се банди семисрагӣ вазъияти ноҳинҷори Восеъ ва аҳли оилаи ӯ баъди шикасти шӯриш таъкид ёфтааст. Ин ҳолатро, алалхусус, ланг будани пойи аспи Восеъ ва хун гиристани духтари ӯ – Гулъизор басо образнок ифода намудааст. Аз ибтидо то шикасти шӯриши Восеъ дар хотири халқ дар бораи Восеъ ва дӯстони ҳамаслакони ӯ суруду достон, нақлу ёддоштҳо абадӣ сабт гаштаанд. Донишмани барҷаста Лутфулло Бузургзода дар солҳои 30-юм ба гирдоварии силсилаи «Сурудҳои шӯриши Восеъ» шуғл варзида, ҳамроҳи Р. Ҷалилов тадқиқоти пуразрише анҷом додааст. Китоби Л. Бузургзода ва Р. Ҷалилов «Инъикоси шӯриши Восеъ дар фолклор» (соли 1941 дар Ленинград чоп шудааст) яке аз корҳои муҳим дар илмии фолклоршиносии тоҷик ҳисоб меёбад. Мувофиқи тадқиқи эшон, шӯришгарон ҳанӯз ба қалъаи Балҷувон ҳуҷум накарда, мегуфтанд ва ҳикоёти ҷолиб нақл мекарданд:

Восеъ мега: Ма мирум,
Мулло Назир вазирум.
Балҷувона мегирум.

Мақсади мо на мирӣ,
Маломатум накунӣ!
Эй халқ, чува меховӣ?

Ҷамъ шавен, эй ёрон,
Асир нашавен ба мирон
Зулме диден бепоён!

«Достони Восеъ»-и шоири халқ Бобоюнус Худойдодзода, «Ёддоштҳои халқ дар бораи Восеъ» ва 100 банд «Сурудҳои халқӣ дар хусуси шӯриши Восеъ чоп шудаанд.

Дар чанд даҳсолаи охир фолклоршиносон намунаи дигаре аз ин силсила, бо калимаҳои гуногун гирд овардаанд, ки аксари онҳоро ҳамоно қаринаи маводи солҳои 30 шуморидан мумкин аст.

Ҷанги Олмон як муддат таваҷҷуҳи олимони тоҷикро ба силсилаи сурудҳои «Шӯриши Восеъ» қатъ кард. Баробари ба охир расидани Ҷанги Бузурги Ватанӣ ҷамъоврии эҷодиёти мардум оид ба шӯриши Восеъ идома ёфт. Аз ҷумла, адабиётшинос Носирҷон Маъсумӣ ба гирдоварии асарҳои таърихии фолклори тоҷик машғул шуда, соли 1950 тадқиқоте бо номи «Шӯриши Восеъ» ва сурудҳои таърихӣ» таълиф намуд. Ба гуфти Б. Шермуҳаммадов то имрӯз ин ягона тадқиқоти муфассал дар бораи «Сурудҳои шӯриши Восеъ» мебошад. Н. Маъсумӣ ба сарчашмаи эҷоди сурудҳо оид ба шӯриши Восеъ эътибори махсус додаст. Ҳангоми таҳлили ғоя ва мундариҷаи силсилаи «Сурудҳо» асосу заминаи воқеии ҳар банди сурудро собит намуда, ба хулосае меояд, ки онҳо «қатъӣ назар аз он ки асари бадеиянд, ба ҳодиса, воқеа, мавриди лаҳзаҳои шӯриш хеле мутобиқат доранд ва ба ҳақиқати воқеӣ ниҳоят наздиканд».

Назми халқӣ, алалхусус сурудҳои таърихӣ, дорои санъату бадеияти хос ҳастанд, забону услуби онҳо ҳам ба дараҷаи назми халқии лирикӣ тафовут доранд. Дар тадқиқоти Н. Маъсумӣ ба ин хусусияти сурудҳои таърихӣ диққати махсус дода шудааст. Дар охири тадқиқот Н. Маъсумӣ ба хулосае омадааст, ки сурудҳои «Шӯриши Восеъ» дар шаклу сохт ва вазъи асарҳои анъанавии адабиёт ва адабиёти шифоҳии тоҷик ба вуҷуд омадаанд. Тадқиқоти мазкур фарогири ҷавоби муфассалу мукаммалест ба чанд масъалаи марбути сурудҳои таърихӣ.

Воқеаҳои таърихии соли 1885 дар асарҳои эпикии гӯяндагон ва шоирони халқ ҳам бо услубу сабки хоссаи фолклор тасвири бадеии худро ёфтаанд.

Дар «Достони Восеъ»- и Бобоюнус Худойдодзода бисёр мавридҳои шӯриш ба таври эпикӣ тасвир шудаанд. Он солҳо Бобоюнус наврас буда, аксари рӯйдодҳои шӯришро ба чашми худ дида буд. Падараш, иштирокчии фаъоли шӯриш, дар ҷанги душман захмдор шуд ва дар роҳи озодӣ ҷон ба чанголи марг супурд. Нақли падар дар бораи шӯришу шӯришгарон Бобоюнусро хеле мутаассир карда буд. Аз ин рӯ, шоир дар достон дида ва шунидаашро ҳаққонӣ сароидааст.

Муаллифи «Достони шӯриши Восеъ» гӯяндаи забардаст ва шоири баркамол Қурбоналӣ Раҷаб (тав. 1925) аст. Ин асар дар шакли маснавӣ навишта шуда, аз тасвири бадеӣ бештар барҳӯрдор аст. Дар тасвири баъзе воқеаҳо, офаридани образҳои қаҳрамонони достон ва ба вуҷуд овардани портрети қаҳрамонон таъсири адабиёти хаттӣ мушоҳида мешавад. Асарҳои халқии маҷмӯаи «Восеънома» барои тадқиқи амиқу дақиқи таърихи шӯриши Восеъ, ки «дар таърихи муборизаҳои қаҳрамононаи тоҷикони кӯҳистон аҳамияти махсусеро дар бар кардааст…» ва «чи бо ҳайати роҳбарӣ ва чи бо қувваи асосии худ характери револютсионӣ дошт», як сарчашмаи гаронбаҳо ва «яке аз маъхазҳои таърихӣ» (Л.Бузургзода) ба шумор мераванд.

Чӣ тӯфонай имрӯзо?
Даргирифт кӯҳу санго,
Офтов наздики моҳо.

Имрӯз аҷаб ҳангомай,
Модар зору гирёнай,
Фақиро сари сангонай.

Ҳамчунин, аз тадқиқоти номбурда бармеояд, ки сурудҳои «Шӯриши Восеъ» дар тамоми маҳалҳои Тоҷикистон паҳн гардида, дар инкишофи завқи эстетикӣ ва ҳисси худшиносии мардуми тоҷик ҳиссаи арзандае ҳамроҳ намуда буданд: «Ҳамаи ин материалҳо дар вақти ду сафари мо ба тарафи Ҳисор (моҳи марти соли 1939) ва ба ҷониби ноҳияҳои Орҷоникидзебод (ҳоло Ваҳдат) Норак, Кангурт, Данғара, Балҷувон, Ховалинг ва Сарихосор (моҳи марту апрели соли 1939) навишта гирифта шудааст».

Дар сурудҳои «Шӯриши Восеъ» Восеъ ҳамчун сардори кордону ҷасур ва сарвари шӯриши деҳқонони ҷафокаш тасвир шудааст. Ин фарзанди ҷасури халқ камбағалонро барои ҳимояи ҳуқуқҳои инсониашон бар зидди золимон бармехезонад ва ба онҳо таъқид менамояд, ки ҳар воситае дар ихтиёр доранд ва ҳар навъе ки тавонанд, мубориза баранд ва бар золимон раҳму шавқат накунанд:

Восеъ буд марде баҳодур,
Амалдорора кард хавотир,
Сини қалъа нигоҳ кард ай дур.

Восеъ хамбид Санги мир,
Муқобили зулму мир,
Бояд намудан тадбир.

Халқ дар сурудҳо қудрати тавонои Восеъ, ҳимматбаландӣ, ҳақиқатпарастӣ, ҷасорати ӯ ва дигар хислатҳои хосси қаҳрамонро воқеъбинона тараннум кардааст.

Тасвири симо, маҳорати тирандозӣ ва қиёфаи Восеъ, ки дар сурудҳо бо дилсӯзӣ ва самимияти махсус ифода ёфтааст, барои офаридани портрети ӯ манбаи боэътимод мебошад. Агар калимаҳои: сабзинарӯ, калон ва чорпаҳлӯ симои баҳодуронаи қаҳрамонро таъкид намояд, пас ба шери биёбон монанд кардани ӯ нотарсӣ, ҷасурӣ ва дили бузургашро ошкор месозад:

Восеъ буд сабзинарӯ,
Одами калони чорпаҳлӯ
Сарбозора зад ҳар сӯ.

Восеъ даромад дар майдон,
Монанди шерри биёбон,
Хонаи мира кард вайрон.

Мубориза ва ҷонбозиҳои Восеъ баҳри озодӣ, ободӣ ва адолат дар хотироти мардуми меҳнаткаш нақши ҷовидон гузошт ва хислатҳои қаҳрамононаи вай амсоли мардонагӣ, инсондӯстӣ, баҳодурӣ, ҷасурӣ ботадбирӣ ва кордонӣ номи ӯро абадӣ гардонд.

Фикрҳои олимон, адибон дар гирди ин мавзӯи шӯриши Восеъ далели он аст, ки халқ ҳеҷ гоҳ корнамоиҳои фарзандони далери худро фаромӯш нахоҳад кард. Ёддоштҳои халқ барои муайян кардани сабабҳои сар задании шӯриш, таърих ва муҷиби шикасти он маъхази муҳим ба шумор меравад. «Дар адабиёт истилоҳи «хотира» ва бахусус «ёддошт» ҳамчун як навъи жанри адабӣ хеле маъмул аст. Чунин навъи асар дар адабиёти шифоҳӣ низ роиҷ аст, аммо мутаассифона, ба таҳқиқи он кам аҳамият додаанд.

Намунаҳои ин жанри адабиро оид ба мавзӯи фавқ фолклоршиносон Л. Бузургзода ва Р. Ҷалилов (1941), Баҳром Шермуҳаммадов, кам бошад ҳам, гирд оварда ба чоп расонидаанд. «Сӯфи Раҷаб, 88-сола, аз деҳаи Кӯҳпабои Куктош, нақл мекунад: Тобистон, вақти гандумдарав буд, ай кӯҳ қатиш бурдан чанд каса ҳам хамбондияну ай ташнагишон мурдиян. Меган, ки Восеъра Бухорода куштагӣ. Амир тобистон дар Кармина меистод. Пеши амирда бурда бошан, да Кармина куштагӣ. Ишам меган».

Шоир Ҳабибулло Файзулло дар мақолаи худ «Вохӯрӣ бо набераи Восеъ» аз забони бобои Камол сабаби сар задани шӯриш ва мардонагии Восеъро баён карда, чунин мегӯяд: «Бобои ман – гуфт набераи Восеъ, -ҷувозкаш будааст. Боре ба бозор равған бурдааст, соҳиби бозор роҳ намедиҳад. Восеъ дар ғазаб шуда зарфи равғанро ба сари мулло Шариф мезанад. Сарбозони амир ба Восеъ ҳамла мекунанд. Аммо халқ қаҳрамони худро муҳофизат мекунад».

Дар байни эҷодиёти шифоҳии халқ «Достони Восеъ» -и Бобоюнус Худойдодзода арзиши махсус дорад. Достони «Шӯриши Восеъ»-ро Л.Бузургзода бо иштироки Р. Ҷалилов ва Чейлитко аз забони ҳофиз соли 1939 навишта буданд. Ин асар баъдҳо аз тарафи фолклоршиносон, аз ҷумла Я.И.Налский бо баъзе иловаю таҳрирот аз нав ба табъ расид. Мутаассифона, мураттибони минбаъда фасли ёздаҳуми матни нахустинро, ки аз 76 мисраъ иборат аст, ихтисор намудаанд. Дар ҳамин боби хотимавӣ Бобоюнус воқеаи навиштани достон аз ҷониби Л. Бузургзодаро ин тавр ба қалам додааст:

Омад ба по Лутфулло,
Раҷабалию як бобо.
Номи ӯ ҳаст Чейлитко…
Мо дилмона хабар кардем,
Рафиқ Лутфуллоро назар кардем,
Ҳикояи Восеъра бадар кардем…
Касе агар ира бихона,
Номи Юнусро медона.

«Достони Восеъ» -и Б.Худойдодзода на танҳо аҳамияти калони таърихӣ ва қимати адабӣ-тарбиявӣ дорад, инчунин чун сурудҳои халқӣ барои муайян кардани бисёр лаҳзаю воқеаҳои шӯриш, кашфи ному маҳал; ҷою макон, муборизаю задухӯрди персонажҳо низ ёрӣ мерасонад.

Бобоюнус Худойдодзода «Достони Восеъ»-ро дар шаклу услуб ва равияи анъанавии достонҳои ҳамосавии халқӣ, аз ҷумла «Гурӯғлӣ», офаридааст. «Достони Восеъ» аз тасвири сабаби шӯриш, ҷабри ситами ба сари Восеъ ва деҳқонони бепарастор омада оғоз мегардад ва шарҳи воқеа, банду баст ва анҷоми достон бо вазну қофия ва услуби «Гӯрӯғлӣ» анҷом мепазирад.

Дар васфи Восеи диловар боз шеърҳои «Шери майдон»-и Қурбоналӣ Раҷаб, «Ҷонфидо»-и Хол Ислом ва « Восеъ»-и Сайдаҳмад Каримовро ном бурдан мумкин аст. Фолклоршинос А.Сӯфизода қайд мекунад, ки «Сарояндагон ва шоирони маъруфи халқӣ Бобоюнус

Худойдодзода, Саидалӣ Вализода, Ҳикмат Ризо ва Қурбоналӣ Раҷаб дар мавзӯи ҳаракати инқилобии Восеъ шеъру достонҳои баландғоя офариданд, ки онҳо ба хонандагон маълуманд».

Шӯриши соли 1885 аз солҳои бистум сар карда ҳамчун як воқеияти таърихӣ пайваста дар мадди назари адибони тоҷик низ будааст. Баъд аз песаи Абдуррауф Фитрат «Шӯриши Восеъ» шоирон М.Турсунзода ва А.Деҳотӣ либреттои якумин операи тоҷик «Шӯриши Восеъ» - ро офариданд. Ниҳоят, соли 1967 романи «Восеъ» ба миён омад, ки он ба қалами адиби мумтоз ва донишманд Сотим Улуғзода тааллуқ дорад. Адабиётшиноси маъруфи тоҷик М.Шукуров навиштааст, ки романи «Восеъ» «маҳсули меҳнати шашсолаи ӯст» ва устод Улуғзода «образи барҷастаи пешвои халқро офаридааст, ки онро яке аз беҳтарин образҳои насри имрӯзаи тоҷик шуморидан мумкин аст».

А Д А Б И Ё Т

1. Асозода Х. Адабиёти тоҷик дар садаи ХХ. - Душанбе: Маориф, 1999. - 448 с.
2. Абдурауфи Фитрат. Шӯриши Восеъ. Фирдавсӣ. Ҳозиркунандаи нашр, таҳиягари луғату тавзеҳот ва муаллифи сарсухан Пайванди Гулмурод. – Душанбе, 1992. – 62 с.
3. Исоматов М. Тоҷикон дар тасвири С.Улуғзода / М.Исоматов. – Душанбе: Ирфон, 2002. - 146 с.
4. Бузургзода Л. Инъикоси шӯриши Восеъ дар фолклор / Л.Бузургзода, Р.Ҷалилов. – Сталинобод. - Ленинград, 1941. - 140 с.
5. Демидчик Л.Н. Образ Восе в драматургии / Л.Н. Демидчик // Из истории народных движений в Средней Азии. – Душанбе: Ирфон, 1988. - 134 с.
6. Мамадҷон Ф. Восеъ дар адабиёт (Рисолаи дипломӣ). - Душанбе, 1990. - 74 с.
7. Сотим Улуғзода. Восеъ. – Душанбе: Ирфон, 1979. – 366 с
8. Сироҷиддини Эмомалӣ. Нақши Восеъ дар адабиёти бадеӣ. – Душанбе, 2002. – 38 с.
9. Сироҷиддини Эмомалӣ. Сотим Улуғзода ва тасвири шӯриши Восеъ дар адабиёти тоҷик. – Душанбе: Деваштич, 2007. – 94 с.
10. Маъруфи Раҷабӣ. Сотим Улуғзода абармарди набард ва андеша. - Душанбе: Деваштич, 2004. – 172 с.
11. Восеънома: мурат ва муал. пешгуфтор ва тавзеҳот Баҳром Шермуҳаммадов. - Душанбе: Ирфон, 1985. – 128 с.
12. Халқ месарояд: тартибдиҳанда Л. Бузургзода. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1942. – 17 с.
13. Фолклори тоҷик: тартибдиҳандагон: Турсунзода М. Болдырев А. Н. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1954. – 462 с.

ОБРАЗИ «ВОСЕЪ»-И СОТИМ УЛУҒЗОДА ДАР ИРТИБОТ БО АДАБИЁТИ ШИФОҲӢ

Аввалин сухани бадеиро оид ба ин воқеаи муҳимми таърихӣ ва сарвари шуҷои он - Восеъ мардуми тоҷик таҳти силсилаи «Сурудҳои шӯриши Восеъ» сурудааст. Ин падидаро метавон ҳамовозии халқ ба ҳаводиси таърихӣ ва беш аз он ба пешвои шӯришгарон - Восеъ таъбир намуд. Сурудҳои «Шӯриши Восеъ» аз 100 банди семисрагию чормисрагӣ иборат аст ва онҳо муборизаи халқ ва сарбаландию зӯроварии Восеъро табиӣ ва муассир инъикос намудаанд. Дар байни эҷодиёти шифоҳии халқ «Достони Восеъ» -и Бобоюнус Худойдодзода арзиши махсус дорад. Достони «Шӯриши Восеъ»-ро Л.Бузургзода бо иштироки Р. Ҷалилов ва Чейлитко аз забони ҳофиз соли 1939 навишта буданд. Ин асар баъдҳо аз тарафи фолклоршиносон бо баъзе иловаю таҳрирот аз нав ба табъ расид. «Достони Восеъ» -и Б.Худойдодзода на танҳо аҳамияти калони таърихӣ ва қимати адабӣ-тарбиявӣ дорад, инчунин чун сурудҳои халқӣ барои муайян кардани бисёр лаҳзаю воқеаҳои шӯриш, кашфи ному маҳал; ҷою макон, муборизаю задухӯрди персонажҳо низ ёрӣ мерасонад.Бобоюнус Худойдодзода «Достони Восеъ»-ро дар шаклу услуб ва равияи анъанавии достонҳои ҳамосавии халқӣ, аз ҷумла «Гурӯғлӣ», офаридааст. Шӯриши соли 1885 аз солҳои бистум сар карда ҳамчун як воқеияти таърихӣ пайваста дар мадди назари адибони тоҷик низ будааст. Баъд аз песаи Абдуррауф Фитрат «Шӯриши Восеъ» шоирон М.Турсунзода ва А.Деҳотӣ либреттои якумин операи тоҷик «Шӯриши Восеъ» - ро офариданд. Ниҳоят, соли 1967 романи «Восеъ» ба миён омад, ки он ба қалами адиби мумтоз ва донишманд Сотим Улуғзода тааллуқ дорад.

Калидвожаҳо: воқеаи муҳимми таърихӣ, адабиёти шифоҳӣ, сарвари шуҷоъ – Восеъ, ҳамовозии халқ ба ҳаводиси таърихӣ, аҳамияти калони таърихӣ ва қимати адабӣ-тарбиявӣ, сурудҳои халқӣ.

ОБРАЗ «ВОСЕ» СОТИМА УЛУГЗАДЕ И ЕГО СВЯЗЬ С УСТНОЙ ЛИТЕРАТУРОЙ

Первое художественное слово относительно этого важного исторического события и его храброго предводителя было сочинено таджикским народом под названием «Песни восстания Восе». Данное явление можно комментировать как единогласие народа с историческими событиями и, прежде всего, с предводителем мятежников - Восе. «Песни восстания Восе» состоят из более ста трех и четырехстиший и в них народная борьба, гордость и смелость Восе отражены очень естественно и воздействующе. Среди произведений устного народного творчества «Поэма Восе» Бобоюнуса Худойдодзода имеет особую ценность. Поэма «Восстание Восе»- Л. Бузургзода было написано со слов певца с участием Р. Джалилова и Чейлитко в 1939 году. Данное произведение в последующем со стороны фольклористов было издано с некоторыми дополнениями в новой редакции. «Поэма Восе» Бобоюнуса Худойдодзода имеет не только большое историческое значение и художественно - воспитательную ценность, также как народные песни помогает в определении очень многих эпизодов и событий восстания, раскрытия названия местности, где происходили столкновения и борьба персонажей. Худойдодзода «Поэму Восе» написал в традиционной форме и стиле народных эпических произведений, в том числе и в стиле «Гуругли». Восстание 1885 года как историческая действительность начиная с двадцатых годов прошлого столетия привлекал таджикских литераторов. После написания пьесы «Восстание Восе» Абдурраufом Фитратом поэты М.Турсунзаде и Абдусалом Дехоти создали первое либретто таджикской оперы «Восстание Восе». И наконец в 1967 году был написан роман «Восе», который принадлежит перу таджикского ученого и выдающегося писателя Сотима Улугзода.

Ключевые слова: важное историческое событие, устная литература, смелый предводитель – Восе, солидарность народа с историческими событиями, большое историческое значение и художественно-воспитательная ценность.

IMAGE "VOSE" SUSTAIN ULUGZADE AND ITS COMMUNICATION WITH ORAL LITERATURE

The first artistic word concerning this important historical event and his brave leader was composed by the Tajik people under the title "Songs of the Vose Insurrection". This phenomenon can be commented on as the unanimity of the people with historical events and, above all, with the leader of the rebels, Vose. "Songs of the Vose's Rebellion" consist of more than one hundred and three and four-verse and in them the popular struggle, pride and courage to Vose are reflected very naturally and effectively. Among the works of oral folk art "Poem Vose" Boboyunus Khudoydodzoda has a special value. The poem "Uprising Vose" - L. Buzurgzoda was written with the words of the singer with the participation of R. Jalilov and Chailitko in 1939. This work was subsequently published by folklorists with some additions in a new edition. "Poem Vose" Boboyunus Khudoydodzoda has not only great historical significance and artistic and educational value, as well as folk songs helps in the determination of so many episodes and events of the uprising, the disclosure of the name of the terrain where the clashes and the characters struggle took place. Khudoyudozoda "Poem Vose" wrote in traditional form and style of folk epic works, including in the style of "Gurugli". The uprising of 1885 as a historical reality since the twenties of the last century attracted Tajik writers. After writing the play "Uprising Vose" by Abdurraouf Fitrat, the poets M.Tursunzade and Abdusalom Dehoti created the first libretto of the Tajik opera "Rise to Vose". And finally in 1967 the novel "Vose" was written, which belongs to the pen of the Tajik scientist and outstanding writer Sotim Ulugzoda.

Key words: important historical event, oral literature, courageous leader - Vose, solidarity of people with historical events, great historical significance and artistic and educational value.

Сведения об авторе: ***Боймуродова З.Дж.*** **–** Институт языка и литературы им. А.Рудаки АН РТ, аспирант. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 21. Телефон: **(+992) 938-33-61-64**

Information about the author: ***Boymurodova Z.J.*** - Institute of Language and Literature. A. Rudaki AS RT, graduate student. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki avenue 21. Tel.: **(+992) 938-33-61-64**

Ж У Р Н А Л И С Т И К А

УДК: 07+002+8тоҷик

МАТБУОТИ ДАВРӢ ДАР ШАРОИТИ РУШДИ ТЕХНОЛОГИЯИ ЗАМОНАВӢ

Муродов М.Б., Абдуллозода М.А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон

Ҷомеаи инсонӣ ҳамеша дар ҳоли инкишоф ва таҳаввул қарор дорад. Тағйир хӯрдани низоми иҷтимоӣ беихтиёр ба дигаргун шудани муносибатҳои мардум таъсир мерасонад. Дар замони имрӯз рушди техника, зарурат ва вусъат пайдо кардани имконоти истифодаи он самти технологияи замонавиро пурзӯр карда, маърифати ҳамаҷонибаи онро тақозо менамояд. Пешрафти техника ва технологияи навтарин дар шароити имрӯз омили тараққии кулли соҳаҳои хоҷагии халқ гардидааст. Бавежа ин омил ба рушди бесобиқаи воситаҳои ахбори омма таъсири намоён гузошт. Бо шарофати пешравии босуръати техника ва маърифати азхуд кардани он имконоти василаҳои электронии иртиботи оммавӣ васеъ ва фаъолияти воситаҳои классикии ахбори омма нисбатан сифатнок гардид. Ин ҳодисаи таърихӣ буда вуқӯи он ногузир аст, зеро самараи фаъолияти инсонӣ ва муносибатҳои нави иҷтимоӣ инро талаб мекунанд.

Рушди технологияи фанноварӣ дар босифат ва осону нисбатан сабук гардидани таҳия ва чопи нашрияҳои даврӣ мусоидат кард. Доман густурдани шабакаи глобалии Интернет кори рӯзноманигорони матбуотиро дар дастрасии иттилоот, иртибот бо хонандагон ва вусъат бахшидани доманаи мавзӯоти рӯзномаву маҷаллаҳо осонтар намуд. Ин омили замонавӣ ҳамчунин дар зиёд гардидани номгӯйи нашрияҳои даврӣ ва гуногунтип гардидани онҳо низ таъсир гузошт.

Имрӯз дар Тоҷикистон наздик ба 450 рӯзномаву маҷалла ба қайд гирифта шудааст, ки ин теъдодро типҳои гуногуни матбуоти даврӣ: ҳукумативу ғайриҳукуматӣ, соҳавию иттиҳодиявӣ, вилоятиву ноҳиявӣ, хусусиву тиҷоратӣ, маънавию фароғатӣ, ҳизбиву ҷамъиятӣ ва амсоли ин ташкил медиҳад. Мувофиқи омори соли 2016 270 номгӯйи нашрияҳои даврӣ ҷамъиятиву хусусӣ, ба қайд гирифта шудаанд [5, с.14].

Гуногунрангии низоми матбуот ва зиёд гардидани номгӯйи нашрияҳои даврӣ, албатта, барои дар фазои иттилоотии кишвар мақоми худро нигоҳ доштани ин воситаи ахбори омма мусоидат кард. Аз ҷумла, мундариҷаи нашрияҳо ба талаботу таъйиноти онҳо мувофиқтар шуда, дар маҷмӯъ имкони фаро гирифтани кулли масъалаҳои мубрами рӯз ба миён омад. Ба ибораи дигар, матбуоти даврӣ аз ҷиҳати теъдод ва тип ғанӣ гардида, нисбат ба васоити электронии ахбори омма имкони бештари аз нигоҳи мухталиф ва шаклу шеваи гуногун инъикосу баррасӣ намудани мавзӯоти муҳимми рӯзро пайдо кард. Дар баробари ин нашрияҳои даврӣ ба майдони инъикоси розу ниёзи мардум ва умеди ҳалли мушкилоти онҳо табдил ёфтанд. Мардум ба нашрияҳои даврӣ эътимод пайдо намуда, тавассути он аз мушкилоти худ ва беадолатиҳои аз ҷониби ашхоси алоҳидаи соҳибмансаб содиргардида менавиштанд ва ба ҳалли он умед мебастанд.

Бо ин вуҷуд пешрафти технологияи замонавӣ ва оммавӣ гардидани иртиботи интернетӣ ба нисбатан паст шудани ҷойгоҳу мавқеи рӯзномаҳо дар фазои иттилоотии ҷомеа таъсир гузошт. Дар замони муосир дархости иҷтимоӣ ба рӯзномаҳо ва мундариҷаи онҳо на танҳо нисбатан дигаргун, балки камтар низ шудааст. Сабаби асосии ин, пеш аз ҳама, рушди шабакаи глобалии Интернет ва дар маҷмӯъ технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ мебошад.

Матбуоти даврӣ дар асри XVII ҳамчун воситаи ахбори омма шакл гирифта, тӯли фаъолияти худ дар ташаккули сармоядории классикӣ, муборизаҳои сиёсӣ, таҳаввулоти иҷтимоӣ ва давлатдории миллӣ хидмат кард. Бо пайдоиш ва шакл гирифтани радиову телевизион, матбуоти даврӣ дар қатори ин расонаҳо ва шояд бештар аз онҳо дар таъмини ҷомеа бо иттилоот, ташаккули афкори иҷтимоии давру замон, тарбияи ғоявию сиёсӣ, маънавию ахлоқӣ ва фарҳангиву эстетикии мардум нақши бориз гузошт. Имрӯз низ матбуоти даврӣ ин рисолати худро идома медиҳад. Ҳамзамон мушоҳидаву омӯзишҳо ва таҳлилҳои муқоисавии фаъолияти нашрияҳои даврӣ баъзе коршиносонро ба андешае овардааст, ки давраи таърихии “ҳукмронии” матбуоти даврӣ ба охир расидааст.

Агар аз нуқтаи назари диалектикаи иҷтимоӣ ба ин масъала назар афканем, тавлид ёфтан, ба камол расидан ва маҳв гардидан қонунияти нав нест. Чунончи дар тӯли таърихи матбуоти даврӣ ҳодисаи таъсис ёфтан, фаъолият намудан ва аз чоп мондани рӯзномаву

маҷаллаҳо зиёд ба назар мерасад. Ин як навъ амри воқеӣ аст. Аммо дар замони имрӯз омилҳои зиёди иҷтимоиву касбӣ ва техникиву технологӣ ба паст шудани мақоми рӯзномаҳо таҳдид менамояд. Барои он ки матбуоти даврӣ аз ин таҳдидҳо раҳоӣ ёбад ва дар фазои иттилоотӣ мавқеашро пурзӯр кунад, онро дастгирии ҳукуматӣ мебояд. Имрӯз баъзе муҳаққиқони хориҷӣ аз фаношавии умри рӯзномаҳо ҳарф мезананд ва ҳатто соли маргашонро тахмин ҳам мекунанд. Чунончи, муҳаққиқи рус Андрей Мирошниченко умри рӯзномаҳоро дар Россия то солҳои 2030-2035 нисбат медиҳад [8]. Ӯ аз фаъолият бозмондани баъзе нашрияҳо, ба рӯзноманигорони матбуотӣ чандон муносибати хуб надоштани мансабдорон ва дар шакли электронӣ интишор ва пахш гардидани тамоми нашрияҳои навоҳии шаҳри Маскавро далел пеш меорад. Зимнан, дар шакли электронӣ ба роҳ мондани фаъолияти рӯзномаҳо ҳанӯз дар Ҷопон расм шуда буд, аммо бо гузашти вақт онҳо аз ин шакл даст кашиданд ва ба усули анъанавии чопи нашрияҳо баргаштанд.

Албатта, ин тахмини як нафар аст, ки баҳси илмиро мехоҳад ва дар атрофи ин масъала ба андеша намудан водор месозад. Аммо ҷойи пӯшида нест, ки рушди техникаи нав ва технологияи иртиботӣ имконе ба вуҷуд овард, ки Интернет нисбат ба рӯзномаҳо ва телевизион дар тамоми гӯшаву канори дунё сареъан паҳн гардад. Имрӯз бо доман густурдани Интернет дастрасӣ ва таъмини сареъи мардум бо иттилооту навгонӣ осону пуримкон гардидааст. Ин имконотро танҳо дар дастрасӣ ба иттилооту маълумот наметавон маҳдуд намуд. Мардум тавассути сомонаҳои интернетиву шабакаҳои иҷтимоии он дар иртиботи ҳамдигарӣ қарор дошта, на танҳо огаҳӣ пайдо мекунанд, балки огаҳ месозанд. Яъне онҳо дар табодули ахбор иштирок менамоянд ва фикру ақидаи худро талқин мекунанд. Муаллифон дар баёни андеша ва фикру назар озоданд. Дар ин фазо тадриҷан мавқеи блогерҳо назаррас мешавад. Дар баъзан ҳолатҳо аз ҷиҳати сареъият ва “озодбаёнӣ” блогерҳо ва ҳамчунин муштариён аз рӯзноманигорони ҳирфаии расонаӣ пешдастӣ доранд. Ин аст, ки дар баъзе кишварҳои хориҷӣ, аз ҷумла дар Амрико, мақомоти гуногун ҳангоми баргузории чорабиниҳо блогерҳоро низ даъват менамоянд. Ба назари онҳо блогерҳо нисбат ба журналистони касбӣ дар пахши иттилоот ва тарғиби он бартарӣ доранд. Шояд ҳамин тавр ҳам бошад, зеро имрӯз дар заминаи маводи шабакаҳои иҷтимоӣ ва ҳамчунин блогҳо навиштани матлаб дар рӯзномаву маҷаллаҳо маъмул гардидааст. Албатта, ин усули дастрасӣ ва пахши иттилоот дар таъмини фазои иттилоотӣ бад нест, аммо чунин мавод аз нигоҳи касбият, мавқеъгирии иҷтимоӣ, гиромидошти арзишҳо ва ҳувияти миллӣ то андозае баҳсноканд.

Ин ва дигар омилҳо боис гардид, ки бо гузашти вақт васоити электронии ахбор, ҳамчун Интернет, ба ҳайси василаи иртибот рушд карда, дар фазои иттилоотии кишвар мавқеи нашрияҳои даврирро то андозае танг кард. Аз тарафи дигар, бо таъсири буҳрони молиявӣ теъдоде аз нашрияҳои даврӣ, ки дар даҳсолаи аввали асри равон таъсис ёфта, ба фаъолият шурӯъ намуданд, дар чунин фазо тоб наоварда, аз чоп бозмонданд, баъзе моҳномаву қисме гоҳнома шуданд. Ин ҳолатро агар баъзе аз коршиносон ҳамчун нишони мавҷудияти фазои рақобатпазир дар матбуоти даврӣ арзёбӣ намоянд, бархи дигар ба таъсирҳои сиёсиву иҷтимоӣ нисбат медиҳанд.

Қатъи назар аз ин, матбуоти даврӣ аз мавҷудияти худ дарак медиҳад ва роҳҳои аз ин вартаи рақобатпазирии касбӣ ва буҳрони молӣ баромадани худро меҷӯяд.

Агар фаъолияти нашрияҳои даврии кишварро дар ин вазъ таҳлил намоем, ҳолати спиралии инкишофро мушоҳида мекунем. Аз ҷиҳати фосилаи чоп, сатҳи пахшу интишор, доманаи мавзӯот, шаклу шеваи нигориш, тарзи муносибат ба воқеиёти иҷтимоӣ нашрияҳои расмӣ тадриҷан пеш рафтаанд. Миёни нашрияҳо “Ҷумҳурият” ба талаботи рӯзнома нисбатан мувофиқ гардидааст. Ин нашрия ҳам аз ҷиҳати фосилаи чоп, ҳам аз ҷиҳати мундариҷаву муҳтаво ва ҳам шаклу ороиш ҷавобгӯйи талаботу таъйиноти рӯзнома мебошад. Алҳол он дар ҳафта панҷ маротиба ба табъ мерасад. Чунин фосилаи чоп имкон медиҳад, ки нашрия аз як тараф, рӯйдод ва ҳаводиси муҳимми рӯзро дар гармогармиаш фаро гирад, аз ҷониби дигар, бо инъикоси масъалаҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии кишвар мундариҷаашро рангоранг гардонад. Ҳамчунин ҳамкории нафарони касбу кори гуногун-рӯзноманигорону публитсистон, сиёсатмадорону ҷомеашиносон, олимону муҳаққиқон, адибону омӯзгорон, коршиносону масъулини мақомоти давлатӣ ва намояндагони соҳаҳои дигари ҳаёти ҷомеа дар инъикоси ин ва амсоли ин масъалаҳо аз чанд ҷиҳат ҳам барои нашрия ва ҳам барои хонандагони он манфиатбор шудааст.

Аввалан, доманаи мавзӯоти рӯзнома васеу рангинтар ва ба ҳолати қабули аудиторияи умумӣ мувофиқ шудааст. Баъдан, инъикоси воқеияти рӯз ва баррасии масъалаҳои муҳимми иҷтимоӣ аз диду назари гуногун ва фарогирии ҷанбаҳои мухталиф сурат гирифтааст. Солисан, мундариҷаи нашрия аз ҷиҳати шакли жанрӣ рангоранг ва нисбатан ҷаззобу ҷолиб шудааст. Ниҳоятан, муносибат ба мавзӯву масъалаҳои инъикосшуда то андозае демократӣ гардида, бо вуҷуди таъйиноти расмӣ, оммавияти рӯзнома вусъат пайдо кардааст [5, с.52].

Ин хусусиятро дар нашрияҳои дигар, бахусус “Омӯзгор” ва “Минбари халқ” низ мушоҳида мекунем. “Омӯзгор” нашрияи соҳавӣ аст, аммо доманаи мавзӯъҳояш гуногун буда, дар баробари масъалаҳои муҳимми соҳаи маорифи кишвар ба мавзӯъҳои аҳамияти умумиилтимоӣ ва умумимиллидошта низ эътибор медиҳад. Он аз имконоти замонавии инъикосу тасвири воқеияти илтимоӣ хуб истифода мекунад. “Минбари халқ” низ ба доираи ҳаёти ҳизбӣ маҳдуд нашуда, масъалаҳои берун аз онро фаро мегирад, дар ифшои камбудиҳо ва собит сохтани онҳо боқуръатона сухан меронад, дар баррасии қазияҳои байналхалқӣ бетараф нест, балки дар инъикоси онҳо манфиатҳои миллиро дар мадди аввал мегузорад.

Ин нашрияҳо аз ҷиҳати теъдоди нашр ҳамтои якдигаранд. Имрӯз “Минбари халқ” наздик ба 65 ҳазор, “Ҷумҳурият” 45 200 ва “Омӯзгор” 37 350 нусха чоп мешавад. Ин теъдод дар муқоиса бо нашрияҳои дигар бавежа ҳафтаномаҳои хусусӣ, ки 3-4 ҳазор нусха чоп мешаванд, хеле хуб аст. Аммо ин ҷо саволе пайдо мешавад, ки омили муваффақияти ин нашрияҳо дар чист? Дар мундариҷаи ҷолибу хоно, замонавӣ гардонидани дизайни рӯзномаҳо ва ё дастгирии муштариён? Тавре дар боло ишора шуд, ин нашрияҳо дар иҷрои рисолати худ, на танҳо хостаҳои муассисон, балки манофеи хонандагонашонро низ ба инобат мегиранд. Яъне, матолиби онҳо на танҳо хонандаро ба ҳаёти соҳа ошно мегардонад, балки дар вусъати маънавиёт ва ҷаҳонбинии ӯ низ таъсир гузошта метавонад. Мутасаддиёни нашрияҳо низ дар ин самт кӯшиш доранд. Масалан, “Ҷумҳурият” дар баробари рубрикаҳои гуногун доштан, саҳифаи “Шоми шанбе”-ро таъсис додааст, дар “Минбари халқ” рубрикаҳои “Авзои ҷаҳон”, “Андеша”, “Чашмандоз” ва ғайра маъмул гардидааст, дар “Омӯзгор” рубрикаи “Гулистони сухан” маҳбубият пайдо карда, ба боло бурдани маънавиёти фарҳангиву адабии хонандагонаш мекӯшад. Бо ин вуҷуд, агар аз ҷониби муштариён ин нашрияҳо дастгирӣ наёбанд, бо ин теъдод чоп шуданашон зери суол аст.

Танҳо аз рӯйи теъдоди нашр ба фаъолияти нашрияҳо баҳо додан ва ё мавқеи онҳоро муайян намудан роҳи дурусти ҳалли масъала буда наметавонад. Агар мо воқеан омилҳои иртиботи қавӣ пайдо кардани нашрияҳои даврираро бо хонандагон ҷӯё шавем, бояд аз пурсишҳои сотсиологӣ кор гирем. Дар солҳои охир кам ҳолатҳоеро мушоҳида намудаем, ки ин ё он нашрия бо истифода аз имконоти худ тавассути чопи пурсишномаҳо фикру назари хонандагонашро фаҳмида бошад.

Маълум аст, ки дар шароити иқтисоди бозаргонӣ муносибатҳои сармоядорӣ торафт мавқеъ пайдо мекунад. Чунин муносибат тақозо менамояд, ки ҳар гуна хароҷот манфиат орад. Агар хонанда аз мутолиаи рӯзнома ба худ манфиат нагирад, ӯ ба харидории он шавқманд намешавад. Як роҳи шавқманд гардонидани хонанда, ба майлу рағбат ва хости ӯ мувофиқ гардонидани мундариҷаи нашрияҳо аст. Албатта, ин амал қатъӣ маҳсуб намеёбад, аммо ба инобат гирифтани он ба пешрафти рӯзномаҳо таъсири нек расонида метавонад.

Матбуоти даврӣ нисбат ба воситаҳои дигари ахбори омма умри бештар дорад. Ба назар чунин мерасад, ки он пир шудааст. Ба он ағлаб калонсолон таваҷҷуҳ доранд. Тӯли солҳои охир ҷавонеро мушоҳида накардаем, ки дар нақлиёт ва ё дигар ҷойҳои ҷамъиятӣ ба мутолиаи рӯзнома машғул бошад ва ё дар даст рӯзнома дошта бошад. Баръакси ин, дар кӯчаву роҳрав ва хиёбон кам ҷавонеро мебинед, ки дар иртиботи интернетӣ қарор надошта бошад. Албатта, бо зикри ин ҳолатҳо ҷавононро гунаҳгор донистанӣ нестем. Манзур он аст, ки чӣ кор кунем то онҳо ва наслҳои дигар ба рӯзнома таваҷҷуҳ зоҳир кунанд ва бо алоқамандии худ дар пешрафти он саҳм гузоранд.

Матбуоти даврӣ дар шароити рушди техникаву технология бо васоити электронии ахбор ва Интернет ҳеҷ рақобат карда наметавонад. Аммо имкон дорад, ки аз мавҷудияти худ дарак диҳанд ва усулҳои рушди худро дарёбанд. Бахусус дар шароити ҷаҳонишавӣ дар бобати ба вуҷуд овардани фазои маънавӣ ҷиҳати ҳифзи арзишҳои миллӣ, таҳкими давлатдорӣ, эҳсоси ватандӯстӣ, худшиносиву худогоҳӣ матбуоти даврӣ нақши боризтаре метавонад гузорад. Аз тарафи дигар, доираи мавзӯоти нашрияҳои даврӣ новобаста аз фаро гирифтани масоили умумибашарӣ, нисбатан маҳдуд буда, ба ҳувияти ин ё он миллат хос мебошанд. Дар ин шароит матбуоти даврӣ мебояд рисолати худро то андозае тағйир диҳад. Ин рисолат маънидод кардан, фаҳмонидан, пасманзари воқеиётро нишон додан, ба ҳалли мушкилоти илтимоӣ мусоидат намудан, дараҷаи фаҳмиши мардумро боло бурдан ва ғанӣ гардонидани маънавиёту фарҳанги ҷомеа бояд бошад.

Дар шароити сареъияти бештар пайдо кардани воситаҳои электронии ахбор ва интернет, ки имкони 24 соат бо аудиторияи худ дар робита буданро доранд, нашрияҳои даврӣ мебояд самт ва доманаи мавзӯоти худро муайяну мушаххас кунанд, дар интихоби мавзӯъ ва таҳияи матолиб мақоли “ҳарчи пеш ояд, хуш оядро” фаромӯш созанд. Воқеан хонандаи ҳақиқӣ маҳз ба хотири думболагирӣ намудани мавзӯоти “худӣ” муштарии доимӣ шуда метавонад.

Аз сӯйи дигар, нашрияҳои даврӣ имкони бештаре пайдо кардаанд, ки аз расонаҳои электронии ахбор ҳамчун манбаи иттилоот истифода баранд, аммо ин иттилоот танҳо ба хотири бознашри хаттии он набошад, балки рӯзноманигорони матбуот кӯшиш намоянд, дар заминаи чунин иттилоот фикри наверо ҳосил намоянд, ба паҳлуи хираи он равшанӣ андозанд, ба вусъати маърифати хонанда мусоидат кунанд. Имрӯз бисёр мушоҳида мекунем, ки баъзе нашрияҳо ахбор ва ё матлаби дар радиову телевизион ва ё сомонаҳои интернетӣ пахшшударо айнан чоп мекунанд. “Баъзан рӯзноманигорони мо ба итилооти Интернет ва дигар воситаҳои оммаи хориҷӣ саргарм шуда, ба таҳлил ва таҳқиқи муаммоҳои ҳаёти дохили кишвар камтар аҳамият медиҳанд” [3, с.62]. Ин усул тадриҷан моҳияти худро гум мекунад, зеро истеъмолгари ҳақиқии иттилоот аз сарчашмаи аввал огаҳ мешавад ва ниёзаш ба мутолиаи такрории он наметмонад. Агар нашрияҳои даврӣ чунин усулро идома диҳанд, тадриҷан хонандагони воқеии худро аз даст хоҳанд дод. Ба ибораи дигар, барои рӯзноманигорон матбуотӣ Интернет ва дигар расонаҳои электронӣ бояд бештар ба сифати манбаи иттилоот истифода шавад, дар тавлиди мавзӯъ, фикр, андеша ва дарёфти факту далел мусоидат кунад.

Дар шароити имконоти сареъият ва иртиботи доимӣ надоштани матбуоти даврӣ он бояд вазифаи иттилоотии худро коҳиш дода, ба минбари суҳбат, афкор, мубодила ва музокира бадал гардад. Дар ин ҳолат, аз як тараф, матолиби таҳлилии он бештар ва, аз тарафи дигар, таваҷҷуҳи ашхоси маънаван ғанӣ ба он зиёдтар мегардад. Ҷойи муносибати сатҳиву эҳсосиро муносибати ақливу ратсионалӣ мегирад. Дар замони муосир, ки фазои сиёсиву иҷтимоии ҷаҳон ба буҳрони шадид қарор гирифта, ҳизбу ҳаракатҳои гуногуни моҷароҷӯву исёнгар қувват мегиранд, таҳоҷуми иттилоотӣ бештар гардида, гаравиш ба фарҳанги беруна зиёд мешавад, ин рисолати матбуот аҳамияти боз ҳам бештар пайдо мекунад. Матбуоти даврӣ имкон дорад, ки дар таҳлилу баррасии воқеии ин гуна равияҳо, таҳоҷумҳо, бегонапарастиҳо ва гирифтани пеши роҳи онҳо майдон ва фазои мувофиқу муносибро фароҳам орад, ҷиҳати ошкор намудани моҳияти аслии ҳаводис табодули афкори солимро фароҳам созад ва ба ин васила дар болобурди дарку маърифати иҷтимоию сиёсии шаҳрвандон нақш гузорад.

Ҳамин тавр, рушди васоити электронии ахбор ва дар фазои иттилоотии кишвар мавқеъ пайдо кардани Интернет ҳолатеро ба вуҷуд овардааст, ки тағйирпазирии рисолати матбуоти даврироо тақозо менамояд. Ин тағйирпазирӣ, пеш аз ҳама, паст кардани рисолати иттилоотӣ ва боло бурдани таъйиноти таҳлиливу маърифатӣ буда метавонад.

А Д А Б И Ё Т

1. Истиқлолият ва журналистикаи муосир. Маҷмӯаи мақолаҳо. - Душанбе, 2006. – 96 с.
2. Маҷмӯи санадҳои меъёрии ҳуқуқии Тоҷикистон дар соҳаи воситаҳои ахбори омма. – Душанбе, 2014. – 408 с.
3. Муродов, М. Баъзе масъалаҳои журналистика ва ҳаҷви публитсистӣ. Маҷмӯаи мақолаҳои илмӣ / М.Муродов. – Душанбе, 2005. - 122 с.
4. Муродов, М. Аз се шохаи як илм. Маҷмӯаи мақолаҳои илмӣ / М.Муродов. – Душанбе, 2014. - 232 с.
5. Муродов М. Истиқлолият ва рушди матбуоти даврӣ. Маҷмӯаи мақолаҳои илмӣ / М.Муродов. - Душанбе, 2017. - 224 с.
6. Шарифзода, Қ. Мушкилоти озодии сухан. Маҷмӯаи мақолаҳои илмӣ. – Душанбе, 2009. - 100 с.
7. Ҷашни фархундаи матбуоти тоҷик. Маҷмӯаи мақолаҳо. - Душанбе, 2012. - 280 с.
8. Мирошниченко А. Газеты умирают [Захираи электронӣ] //https://www. colta. ru/articles / media/6337 (Санаи истифодашуда).

МАТБУОТИ ДАВРӢ ДАР ШАРОИТИ РУШДИ ТЕХНОЛОГИЯИ ЗАМОНАВӢ

Дар мақола вазъи матбуоти даврии тоҷик дар шароити рушди техника ва технологияи касбӣ таҳқиқу таҳлил гардидааст. Муаллифон доир ба рисолати анъанавии матбуоти даврӣ ва нақши он дар марҳилаҳои гуногуни инкишофи ҷомеа назари иҷмолӣ намуда, афзалият ва маҳдудиятҳои ВАО-и чопиро дар шароити рушди технологияи замонавӣ бо таҳлили муқоисавӣ ва баррасии вазъи типи нашрияҳои алоҳида нишон додаанд. Аз омӯзиши масъала бармеояд, ки матбуоти даврӣ дар шароити рушди техникаву технология бо васоити электронии ахбор ва Интернет ҳеҷ рақобат карда наметавонад. Ҳамзамон имкон дорад, ки аз мавҷудияти худ дарак диҳанд ва усулҳои рушди худро дарёбанд. Бахусус, дар шароити ҷаҳонишавӣ дар бобати ба вуҷуд овардани фазои маънавӣ ҷиҳати ҳифзи арзишҳои миллӣ, таҳкими давлатдорӣ, эҳсоси ватандӯстӣ, худшиносиву худогоҳӣ матбуоти даврӣ нақши боризтаре метавонад гузорад. Бояд қайд намуд, ки доираи мавзӯоти нашрияҳои даврӣ бо вуҷуди фаро гирифтани масоили умумибашарӣ, нисбатан маҳдуд буда, ба ҳувияти ин ё он миллат хос мебошанд. Дар ин шарот матбуоти даврӣ мебояд, рисолати худро тағйир диҳад, доираи мавзӯоташро вусъат бахшад, ба маънидод кардан, фаҳмонидан, пасманзари воқеиётро нишон додан, ба ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ мусоидат намудан, дараҷаи фаҳмиши мардумро боло бурдан бештар эътибор диҳад. Умуман, рушди васоити электронии ахбор ва дар фазои иттилоотии кишвар мавқеи бештар пайдо кардани Интернет ҳолатеро ба вуҷуд овардааст, ки тағйирпазирии рисолати матбуоти даврироо тақозо менамояд. Ин тағйирпазирӣ, пеш аз ҳама, паст кардани рисолати иттилоотӣ ва боло бурдани таъйиноти таҳлиливу маърифатӣ буда метавонад. Яъне матбуоти даврӣ аз пахши ахбор ба баҳси афкор бояд табдил ёбад.

Калидвожаҳо: матбуоти даврӣ, рушди техника, технологияи замонавӣ, технологияи касбӣ, инноватсия, инкишоф, масъала, таъйинот, мундариҷа, таҳлил, шароит.

ПЕРИОДИЧЕСКАЯ ПЕЧАТЬ В УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННЫХ ЕХНОЛОГИЙ

В статье анализу подвергается состояние таджикской периодической печати в условиях ускоренного развития профессиональной техники и технологии. Авторы, вкратце излагая традиционные функции периодики и её роль на разных этапах развития общества, показывают как преимущества, так и ограниченность печатных СМИ в условиях развития современных технологий, путем сравнительного анализа и типологического исследования отдельных изданий. Изучение проблемы показывает, что перидодическая печать в условиях технологического развития не может конкурировать с электроннными СМИ и Интернетом. В то же время периодическая печать имеет возможность сохранить себя и найти новые пути развития. В особенности в условиях глобализации периодическая печать еще может сыграть большую роль в создании духовной среды с целью защиты национальных ценностей, укрепления государственности, патриотизма и национального самосознания. Следует отметить, что, несмотря на охват общечеловеческих проблем, тематические направления периодических изданий относительно ограничены и характерны идентичности той или иной нации. В этих условиях периодическая печать должна направить свое внимание на трансформирование своего призвания, расширения тематики, с решение социальных проблем, раскрытие предпосылок событий, повышение сознания народных масс. В целом, развитие электронных СМИ и особенно Интернета в информационном пространстве страны создало такое положение, что требует трансформации роли и места периодической печати. Эта трансформация, прежде всего, может заключаться в снижении ее информационной составляющей и повышении познавательно-аналитической направленности. То есть периодическая печать должна превратиться в поле аналитических дискуссий, нежели распространителя новостей.

Ключевые слова: периодическая печать, современная технология, развитие техники, инновация, развитие, проблема, функция, содержание, анализ, условия.

PERIODICALS IN THE DEVELOPMENT OF MODERN TECHNOLOGY

The article analyzes the state of the Tajik periodical press in the conditions of accelerated development of professional equipment and technology. The authors briefly describe the traditional functions of periodicals and its role in different stages of development of society, show both the advantages and limitations of the print media in the conditions of development of modern technologies, through comparative analysis and typological study of individual publications. The study of the problem shows that periodic printing in terms of technological development can not compete with electronic media and the Internet. At the same time, the periodical seal has the opportunity to preserve itself and find new ways of development. In particular, in the context of globalization, the periodical press can still play an important role in creating a spiritual environment in order to protect national values, strengthen statehood, patriotism and national identity. It should be noted that despite the coverage of universal problems, the thematic areas of periodicals are relatively limited and are characterized by the identity of a nation. In these conditions the periodical press should direct the attention to transformation of the calling, expansion of subject matter, assistance to the solution of social problems, the opened preconditions of events, consciousness raising of national masses. In General, the development of electronic media and especially the Internet in the information space of the country has created a situation that requires the transformation of the role and place of the periodical press. This transformation, first of all, may consist in reducing its information component and increasing cognitive and analytical focus. That is, the periodical press should become a field of analytical discussions, rather than a news distributor.

Key word: to the periodic printing, modern technology, development of technique, innovation, development, problem, function, maintenances, analysis, terms.

Сведения об авторов: ***Муродов Мурод Бердиевич*** – Таджикский национальний университет, доктор филологических наук, профессор кафедры печати. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. E-mail: murodi-65@mail.ru
Абдуллозода Масрур Абдулла - Российско-Таджикский (славянский) университет, доктор филологических наук, профессор кафедры отечественной и международной журналистики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. E-mail: masrur_a@mail.ru

Information about the authors: ***Murod Berdievich Murodov*** - Tajik National University, Doctor of Philology, Professor of the Department of Press. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki avenue 17. E-mail: murodi-65@mail.ru
Abdullozoda Masrur Abdulla - Russian-Tajik (Slavic) University, Doctor of Philology, Professor of the Department of National and International Journalism. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki avenue 17. E-mail: masrur_a@mail.ru

УДК: 659:621.397.13 (73)

ПАЙДОИШ ВА ТАШАККУЛИ ТЕЛЕВИЗИОНИ ҶАМЪИЯТӢ ДАР ИМА

Муқимов М.А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Тибқи Қонуни намунавӣ «Дар бораи пахши ҷамъиятӣ», ки соли 1998 Иттифоқи алоқаи баркӣ ва ЮНЕСКО қабул кардаанд, телевизиони ҷамъиятӣ муассисаест, ки аз ҷониби ҷомеа маблағгузорӣ ва назорат шуда, ба манфиати ҷомеа хизмат мекунад. Аз рӯи принсипҳои мазкур телевизионҳои ҷамъиятӣ дар тамоми мамлакатҳои ҷаҳон ба мисли ВВС дар Британияи Кабир, PBS дар ИМА, NHK дар Япония ва ОТР дар Россия фаъолият мекунанд. Ҳамин аст, ки телевизиони ҷамъиятӣ на ба давлат тааллуқ дораду на ба шахси алоҳида ё ширкати хусусӣ. Вай моликияти ҷамъиятӣ мебошад.

Дар шабакаҳои телевизиони ҷамъиятӣ баҳсҳои сиёсӣ ва тарғиботи динӣ пахш намешаванд. Муҳтавои асосии пахши телевизиони ҷамъиятиро, ки барои ҳамаи аҳолӣ

равона шудааст, барномаҳои таҳсилотиву пажӯҳишӣ, маърифатӣ, санъату тафреҳӣ ва хӯрокпазӣ ташкил медиҳанд.

Феълан, дар беш аз 40 кишвари ҷаҳон телевизионҳои ҷамъиятӣ фаъолият доранд, ки аз ҳам фарқ мекунанд. Вале моделҳои миллии пахши ҷамъиятӣ новобоста аз шаклҳои гуногуни фаъолият чанд омили муштарак низ доранд.

Аввалан, телевизион ва радиои ҷамъиятӣ дар асоси қонуни алоҳида, ё як боби қонуни ВАО таъсис дода мешаванд.

Дувум, телевизион ва радиои ҷамъиятӣ аз ҷониби ҷомеа тавассути сохторҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ назорат карда мешаванд, ки ин мустақилиятро аз давлат кафолат медиҳад.

Сеюм, маблағгузории пахши ҷамъиятӣ мувофиқи қонун сурат гирифта, имконияти ба манфиати тиҷоратӣ истифода бурдани шабакаро аз байн мебарад.

Чорум, муҳтавои телевизион ва радиои ҷамъиятӣ, сиёсати барномасозии он дар асоси иттилои объективӣ сохта шуда, барои қонеъ кардани манфиати аудиторияи васеи муштариён равона гардидааст [15, с. 5].

Телевизиони ҷамъиятӣ аввал дар Британияи Кабир (Би-Би-Си) соли 1932 таъсис ёфта, он дар Аврупо баъди Ҷанги дуюми ҷаҳон пайдо шудааст. Масалан, ҳар ду шабакаи телевизиони ҷамъиятии Олмони Федеративӣ – ARD (Arbeitsgemeinschaft der Offentlich) ва Телевизиони умумии Германия (Rechtlichen Rundfunkanstalen der Bundesrespublik Deutschland) соли 1954 таъсис ёфтаанд. Умуман, аз охири солҳои 1940-ум то солҳои 1970-ум дар Аврупои Ғарбӣ, Америкаи Шимолӣ ва Ҷанубӣ, як қатор кишварҳои Осиё ва Австралия телевизиони ҷамъиятӣ ба вуҷуд омаданд [11].

Дар мамолики Ғарб телевизиони ҷамъиятӣ алорағми телевизиони тиҷоратӣ барои фарогирии манфиати ҷомеа ва қонеъ намудани талаботи онҳо ба барномаҳои ҷолиби маърифативу иҷтимоӣ таъсис ёфтааст. Зеро аксари барномаҳои шабакаҳои мазкур тафреҳиву ҳангомавӣ ва баҳсҳои сиёсӣ ё тарғиботи пулакӣ буда, манфиати табақаҳои гуногуни ҷомеаро фаро намегиранд. Дар кишварҳои пасошӯравӣ бошад, телевизиони ҷамъиятӣ аксаран дар заминаи телевизиони давлатӣ, ки асосан ба тарғиби ҳизби ҳоким ва мансабдорони ҳукуматӣ машғул мебошад, таъсис ёфтааст. Масалан, дар ҷумҳуриҳои Озарбойҷону Қирғизистон шабакаи телевизиони давлатӣ ба телевизиони ҷамъиятӣ табдил дода шудаанд. Телевизиони ҷамъиятии Россия бошад, расман 17 апрели соли 2012 ҳамчун шабакаи нав таъсис ёфта, 19 майи соли 2013 ба пахши барномаҳояш оғоз кардааст.

Хадамоти пахши ҷамъиятӣ - Public Broadcasting Service (PBS) дар ИМА ҳамчун алтернативаи шабакаҳои тиҷоратӣ, ки асосан ба пахши барномаҳои тафреҳии рейтинги баланддошта равона шудаанд, ба вуҷуд омадааст [8].

Бояд гуфт, ки ҳанӯз соли 1952 Комиссияи федеролии алоқаи ИМА ба хотири қонеъ кардани талаботи ҷомеа ба барномаҳои таҳсилотӣ 242 канали телевизиониро барои пахши ғайритиҷоратӣ ҷудо кард. Моҳи майи соли 1953 бошад, аввалин стансияи телевизионии таҳсилотӣ дар ИМА ба пахши барномаҳояш шурӯъ намуд. Аз соли 1963 Ҳукумати Федеролии ИМА тибқи Қонун «Дар бораи хизматрасониҳои телевизиони таҳсилотӣ» (Educational Television Facilities Act) барои таъсиси базаи моддӣ-техникии телевизионҳои ғайритиҷоратӣ 32 млн. доллар ҷудо кард [15, с. 218]. Ин амал барои пайдоиши телевизиони ҷамъиятӣ дар кишвар замина гузошт. Масалан, соли 1967, ҳангоми қабули Қонун «Дар бораи пахши ҷамъиятӣ» аллакай дар ИМА 178 телевизиони ғайритиҷоратӣ фаъолият мекард ва ҳудуди 150 млн. нафар аудитория дошт.

Дар рушди телевизиони ҷамъиятӣ дар ИМА саҳми ташкилоти ғайритиҷоратии Корпоратсияи Карнегии шаҳри Ню-Йорк зиёд аст. Ташкилоти мазкур соли 1965 барои таҳияи Барномаи рушди телевизиони таҳсилотӣ комиссияро иборат аз 15 коршинос таъсис дод. Ҳайати комиссияи мазкур таҷрибаи телевизионро дар Британияи Кабир, Канада, Олмон, Италия, Япония ва ғайра омӯхта, ҳисоботи муфассале барои президент ва Конгресс омода карданд. Албатта, онҳо ҳамаи пешниҳоди Комиссияи Корнегиро қабул накарданд, вале вай асос барои қабули Қонун «Дар бораи пахши ҷамъиятӣ» гардид.

Соли 1967 дар ИМА Қонун «Дар бораи пахши ҷамъиятӣ» (Public Broadcasting Act) қабул гардид, ки ба таъсиси Корпоратсияи пахши ҷамъиятӣ - Corporation for Public Broadcasting (CPB) асос гузошт. 7 ноябри соли 1967 CPB таъсис ёфт [10, с. 86]. Корпоратсияи пахши ҷамъиятӣ (CPB) ширкати ғайритиҷоратӣ мебошад, ки дар шаҳри Вашингтон барои мусоидат ва дастгирии телевизион ва радиоҳои ҷамъиятӣ таъсис ёфта, аз ҷониби Конгресси ИМА маблағгузорӣ мешавад. Сарчашмаи асосии маблағгузории Корпоратсияи пахши ҷамъиятӣ Ҳукумати Федералии ИМА мебошад. Буҷаи солонаи CPB қариб пурра аз маблағи ҷудокардаи Конгресс ва фоидаи фоизи он иборат аст. Масалан, соли 2014 маблағи ҷудошуда 445,5 млн. доллар ва ҳаҷми фоидаи фоизи он 500 ҳазор долларро ташкил дод. Аз маблағи мазкур 222,78 млн. доллар барои бурсияҳои мустақим ба стансияҳои телевизиони маҳаллӣ ҷудо шуд. Ҳамчунин барои таҳияи барномаҳои телевизионӣ 74,63 млн. доллар бурсия ҷудо гардид. Ҳамон сол Корпоратсияи пахши ҷамъиятӣ барои дастгирии PBS низ 26,67 млн. доллар ҷудо карда буд. Бояд гуфт, ки

қаблан Конгресси ИМА барои пахши ҷамъиятӣ камтар маблағ ҷудо мекард. Масалан, соли 2010 Конгресс барои пахши ҷамъиятӣ қариб 300 млн. доллар ҷудо карда буд. Феълан Конгресси ИМА маблағгузории CPB-ро аз соли 2016 то соли 2019 ҳамасола 450 млн. доллар муайян кардааст. Аз маблағи мазкур барои телевизионҳои ҷамъиятӣ барои соли 2017 226 миллиону 878 ҳазору 595 доллар бурсия ҷудо шуда буд, ки ин нисбати соли 2016 83 ҳазору 845 доллар зиёд аст [18].

Корпоратсияи пахши ҷамъиятӣ тавассути шӯрои директорон, ки аз 9 нафар иборат аст, идора карда мешавад. Аъзои шӯроро президенти ИМА ба муҳлати 6 сол интихоб мекунад ва онро Сенат тасдиқ менамояд. Президент ҳуқуқ надорад, ки ҳамзамон беш аз 5 намояндаи як ҳизбро ба узвияти шӯро пешбарӣ намояд.

PBS баъди қабули Қонун «Дар бораи пахши ҷамъиятӣ» соли 1969 дар шаҳри Бостони иёлоти Массачусетс аз ҷониби Хартфорд Н. Ганни хурдӣ таъсис ёфт. Ӯ соли 1957 менеҷери генералии Телевизиони WGBH таъйин шуда буд. Хартфорд Н. Ганни хурдӣ моҳи феврали соли 1970 президенти PBS интихоб гардид. Пахши барномаҳои PBS 5 октябри соли 1970 дар асоси Телевизиони миллии таҳсилотӣ (National Educational Television) оғоз шуд. Ҳоло штаб-квартираи PBS дар шаҳри Арлингтони иёлоти Виргиния ҷойгир аст.

PBS ташкилоти ғайридавлатӣ буда, ба Корпоратсияи пахши ҷамъиятӣ - Corporation for Public Broadcasting (CPB) шомил аст. Ҳар як стансияи телевизионие, ки ба PBS шомил аст, низ ташкилоти ғайритиҷоратӣ мебошад ва тавассути шӯрои директорон идора карда мешавад. Аъзои шӯрои директоронро губернатори иёлот, ки стансияи телевизион дар ҳудуди он ҷойгир аст, таъйин менамояд. Аъзои шӯрои директорони PBS-ро бошад, стансияҳои аъзои он интихоб мекунанд.

Шӯрои директорони PBS барои идора кардани шабака ва муайян кардани сиёсати барномасозӣ масъул аст. Шӯро аз 27 нафар – 14 директори касбӣ (роҳбари стансияҳои телевизионӣ), 12 директори генералӣ (директорҳои берунӣ) ва президенти PBS иборат мебошад [17].

Шӯрои мазкур директорони касбӣ ва генералиро интихоб карда, президент ва директори генералии PBS-ро таъйин менамояд. Аъзои шӯро ба муҳлати се сол интихоб шуда, ройгон фаъолият мекунанд. Шӯрои директорони PBS дар чор моҳ як маротиба ҷаласаи худро мегузаронад. Кумитаҳо ва гурӯҳҳои мақсадноки шӯро бошад, аз рӯи зарурат гирд омада, ҷаласа мекунанд. Асосан ин ҷаласаҳо барои аҳли ҷомеа кушодаанд, вале баъзан ҷаласаҳои пӯшида низ гузаронида мешаванд.

Президенти собиқи PBS Билл Мойерс баъди беш аз 30 соли роҳбарӣ ба фишори сиёсии рақибонаш тоб наоварда, соли 2005 истеъфо дод. Аз моҳи марти соли 2006 ба инҷониб Паула Кергер президент ва директори генералии иҷроияи Хадамоти пахши ҷамъиятӣ мебошад. Таҳти роҳбарии ӯ PBS ба яке аз телевизионҳои ҷолиб ва сербинанда табдил ёфта, дар даҳсолаи охир аз зинаи 15 –уми маъруфият ба ҷои 6-ум боло рафт [21].

П. Кергер ҳамчунин президенти ташкилоти мустақили Фонди PBS мебошад. Фонди мазкур ба ҷалби маблағгузории сектори хусусӣ барои лоиҳаҳои нави PBS машғул аст. То ба PBS омадан Паула Кергер беш аз 10 сол дар дар соҳаи таҳсилот дар Ширкати пахши барномаҳои таҳсилотӣ (EBC) кор мекард ва ахиран вазифаи муовини президенти ширкатро ба уҳда дошт. Ҳамин аст, ки ӯ дар PBS ба таҳияи лоиҳаҳои таҳсилотӣ аҳамияти махсус медиҳад. Аз ҷумла, шабакаи PBS KIDS 24/7 ва лоиҳаи «PBS LearningMedia»-ро бевосита ӯ таъсис додааст.

Одатан стансияҳои PBS-ро ташкилотҳои ғайридавлатӣ, муассисаҳои давлатӣ, мақомоти маҳаллии ҳукумат (шӯрои мунисипалии таҳсилот), донишгоҳҳо идора мекунанд. Дар баъзе иёлот як гурӯҳи стансияҳои PBS ба як зершабакаи минтақавӣ шомиланд. Масалан, Телевизиони ҷамъиятии Алабама ё Шабакаи телевизиони таҳсилотии Арканзас аз ин ҷумла мебошанд.

Ҳоло 354 стансияҳои телевизионӣ узви PBS буда, ҳамаи 50 иёлот, округи Колумбия ва чаҳор мулки ИМА - Пуэрто-Рико, ҷазираҳои Виргин, Гуам ва Самоаро фаро мегиранд. Аз 158 дорандаи иҷозати пахши барномаҳои телевизиони ҷамъиятӣ 83-тояш ташкилоти ҷамоавӣ, 52-тояш коллеҷу донишгоҳ, 19-тояш мақомоти давлатӣ ва 4-тояш мақоми мунсипалӣ ё таҳсилотии маҳаллӣ мебошанд [20].

Дар аксари кишварҳои Аврупо телевизионҳои ҷамъиятӣ аз ҳисоби абонентпулӣ, кӯмакҳои хайрия, маблағгузории давлатӣ, реклама ва ғайра фаъолият мекунанд. Дар Шветсия (SVT) ва Норвегия (NRK) бошад, телевизиони ҷамъиятӣ пурра аз ҳисоби абонетпулии бинандагон маблағгузорӣ мешавад. Масалан, дар Шветсия абонентпулии яксолаи телевизиони ҷамъиятӣ ба 2076 крон (249 доллари ИМА) баробар аст ва 90 дарсади муштариён, ки телевизор доранд, онро пардохт мекунанд [12]. Маблағи абонентпулиро Порлумони Шветсия муқаррар кардааст.

Абонентпулии Телевизиони Би-Би-Си дар Британияи Кабир вобаста ба таворуми пул аз 1-уми апрели соли 2018 аз 147 фунт стерлинг барои як сол ба 150,50 фунт стерлинг боло бурда шуд [4]. Дар Британия барои напардохтани телевизионпулӣ муштарӣ ба маблағи як

ҳазор фунт стерлинг ҷарима карда мешавад. Ба қавли Ҳукумати Британияи Кабир тӯли 5-соли оянда низ вобаста ба таворуми пул абонентпулии муштариёни Телевизиони Би-Би-Си афзоиш хоҳад ёфт.

Вале дар ИМА абонентпулӣ барои муштариён вуҷуд надорад ва фаъолияти телевизиони ҷамъиятӣ аз ҳисоби кӯмакҳои хайрия, дастгирии молиявии мақомоти гуногуни ҳокимияти давлатӣ, фурӯши барномаҳо ва ғайра ба роҳ монда мешавад. Маблағгузории телевизионҳои ҷамъиятӣ, ки аз манбаъҳои гуногун сурат мегирад, устувор нест ва баъзан норасоии он боиси мушкилоти фаъолият мегардад.

Асосан фаъолияти PBS тавассути бурсияҳои Идораи миллии телекоммуникатсия ва иттилоот (National Telecommunications and Information Administration), ки тобеи Департаменти савдои ИМА мебошад, маблағгузорӣ мешавад. Ҳамчунин Корпоратсияи пахши ҷамъиятӣ (CPB) барои истеҳсоли барномаҳои таҳсилотӣ маблағ ҷудо мекунад.

Ҳиссаи маблағгузории ҳукуматӣ ба истиснои иёлоти Висконсин, Мэриленд, Миннесота ва Каролинаи Ҷанубӣ хеле кам аст ва барои рушди соҳа кофӣ нест. Дар ин иёлоти номбурда телевизиони ҷамъиятиро ҳукуматҳои маҳаллӣ қариб пурра маблағгузорӣ мекунанд [6].

Воқеан, қариб 17 фоизи хароҷоти радио ва телевизиони ғайритиҷоратии ИМА аз ҳисоби буҷети федералӣ, 23 фоиз аз ҳисоби маблағи Конгресс барои таҳияи барномаҳои барои ҷомеа муҳим пӯшонида мешавад. Хайрияи фондҳо 22 фоиз ва хайрияҳои шахсӣ 20 фоизро ташкил медиҳанд. Ҳамчунин аз ҳисоби обуна ба барномаҳои таҳсилотӣ, кӯмаки сарпарастӣ ва ғайра маблағ ба даст меояд. Масалан, таҳияи барномаи «Кӯчаи Сезам»-ро, ки Ширкати Sesame Workshop анҷом медиҳад, 93 фоиз аз ҳисоби маблағи сарпарастон ва пули иҷозатномадиҳӣ сурат мегирад [3].

PBS ҳоло аз шабакаҳои зерин иборат аст:

PBS KIDS (кӯдакон), ки 10 октябри соли 1993 таъсис ёфтааст. Қаблан он PTV Park ном дошт. Аз соли 1999 шабонарӯзӣ барнома пахш мекунад. Соли 2005 барҳам дода шуд ва баъдан 16 январи соли 2017 аз нав фаъолияташро оғоз кард;

PBS KIDS Sprout (навруста) 6 сентябри соли 2005 ба ҷои PBS KIDS таъсис ёфтааст;

PBS World (дунё) соли 2006 таъсис ёфта, дар мамлакат аз 15 августи соли 2007 пахш мешавад. Ҳоло он ба Телевизиони ҷамъиятии Америка тааллуқ дорад;

PBS-HD шабакаи барномасозии баландсифат барои стансияҳои аъзои PBS мебошад;

PBS Satellite Service хидмати алоқаи моҳворавӣ - алтернативӣ барои пахши 24-соата дар асоси барномаҳои PBS ва провайдерҳои дигар аст;

Create (TV network) шабакаи телевизиони эҷод аст, ки соли 2007 таъсис ёфта, дар бораи санъати тасвирӣ, хӯрокпазӣ, сафар ва ороиши хона барнома пахш мекунад;

PBS баъзе аз шабакаҳои худро дар шарикӣ бо ширкатҳои дигар таъсис додааст. Аз ҷумла, PBS YOU (шумо) соли 1998 бо шарикии Телевизиони ҷамъиятии Америка таъсис ёфта, моҳи январи соли 2006 фаъолияташро қатъ кард. Ин шабака барномаҳои таҳсилоти фосилавӣ ва хидмати амалӣ пахш мекард.

Бояд гуфт, ки Телевизиони ҷамъиятии Америка (APT) яке аз таҳиягарони барномаҳои волосифат ва баландрейтинги стансияҳои телевизиони миллии кишвар маҳсуб мешавад. Телевизиони мазкур ҳанӯз соли 1961 ҳамчун Шабакаи шарқии таҳсилотӣ таъсис ёфта буд. Беш аз 10 сол аст, ки он аз се як ҳиссаи барномаҳои беҳтарини телевизиони ҷамъиятии ИМА-ро таҳия менамояд [16].

PBS муассисаи зерсохтори худро бо номи «National Datacast» (пешниҳоди маълумоти миллӣ) дорад, ки барои пешниҳоди маълумот хизмат карда, даромади иловагӣ меорад.

Хадамоти пахши ҷамъиятӣ - Public Broadcasting Service (PBS) тақсимкунанда (дистрибютор)-и барномаҳо буда, барои телевизионҳои маҳаллӣ мавод пешниҳод мекунад ва вобаста ба он хизмат мерасонад. Дар ҳамин ҳол, ҳар як стансия барои таҳияи муҳтавои маҳаллии барномаҳо масъул аст. Масалан, ахбор ва барномаҳои фарҳангиву ҷамъиятиро ҳар як стансия худаш омода мекунад. PBS бо тафовут аз Радиои ҷамъиятии ИМА (NPR) худ хадамоти марказии истеҳсолӣ ва шуъбаи ахбор надорад. Ҳамаи барномаҳо аз ахбор то филмҳои мустанад ва барномаҳои тафреҳӣ аз рӯи шартнома аз ҷониби стансияҳои алоҳида таҳия мешаванд. Телевизионҳои ҷамъиятӣ дар маҳалҳо аксари барномаҳояшонро на аз PBS, балки аз дигар сарчашмаҳо ба мисли «American Public Television» (APT), «NETA» , WGBH-TV ва истеҳсолкунандагони мустақил мегиранд. Масалан, узви PBS - Boston WGBH-TV яке аз бузургтарин истеҳсолкунандаи барномаҳои маърифатӣ ва таҳсилотӣ, аз қабили сериалҳои телевизионии «American Experience» (таҷрибаи америкоӣ), «Arthur» (Артур), «Masterpiece Theatre» (театри шоҳкориҳо), «Frontline» (хати фронт), «This Old House» (ин хонаи кӯҳна) ва ғайра мебошад. Барномаҳои ахбор аз ҷониби WETA-TV (PBS Newshour) дар Вашингтон, WNET дар Ню-Йорк ва WPBT дар Майами таҳия мегарданд.

Стансияҳои узви PBS ҳамчунин барномаҳои Телевизиони Би-Би-Си ва Channel 4-ро ретранслятсия мекунанд.

Чӣ хеле ки зикр кардем, PBS дистрибютори ягонаи барномаҳои телевизионҳои ҷамъиятӣ нест. Дистрибюторҳои дигар таърихан фаъолияти худро аз телестансияҳои минтақавӣ дар солҳои 1960-ум оғоз кардаанд. Масалан, Телевизиони ҷамъиятии Америка (APT), ки дар Бостон ҳамчун Шабакаи шарқии таҳсилотӣ ё Хадамоти америкоии барномаҳо маъруф буд, дар паҳн кардани барномаҳо барои стансияҳои ғайритиҷоратӣ қариб бо PBS баробар аст. Ба ғайри ин худи стансияҳо ҳам шоуҳои маҳаллиро таҳия мекунанд, ки баъзеашон тавассути PBS ва ё дистрибюторҳои дигар дар сатҳи миллӣ паҳн карда мешаванд.

Аз рӯи оиннома ҳадафи асосии PBS таҳияи маҳсулоти иттилоотии дараҷаи олӣ, инъикоси ҳамаҷонибаи ҳодисаву чорабиниҳо, идеяҳо ва сохтани барномаҳои муаллифӣ мебошад. Рисолати асосии PBS таҳияи барномаҳое аст, ки бинандаро тарбия мекунад, иттилоъ медиҳад ва илҳом мебахшад.

PBS аз 13 марти соли 1998 шабонарӯзӣ барномаҳои гуногунро пахш мекунад, ки ҳар яке бинандаҳои худро доранд. Масалан, яке аз барномаҳои машҳури PBS сериали телевизионии таҳсилотии кӯдакон «Кӯчаи Сезам» мебошад. Ҳадаф аз ин барнома омӯзонидани асосҳои хат, арифметика, геометрия, дарки калимаҳо, ҳалли проблемаҳо, малакаи зиндагӣ, роҳҳои ҳалли вазъиятҳои воқеӣ ва ғайра барои кӯдакони хурдсол аст.

Воқеан, 10 апрели соли 2017 дар телевизионҳои PBS ва HBO дар барномаи «Кӯчаи Сезам» бори аввал қаҳрамоне бо номи Ҷулия ба экран баромад, ки гирифтори аутизм аст [5]. Бояд гуфт, ки ин барнома бо суроғаи http://www.sesamestreet.org/home сомонаи худро дорад.

PBS соли 2012 ба барномасозӣ аз рӯи ҷадвали жанрӣ гузашт. Масалан, сериалҳо рӯзҳои якшанбе ва барномаҳо оид ба илм рӯзҳои чоршанбе пахш карда мешаванд.

PBS барномаҳои кӯдаконаро субҳ ва рӯзона ҳамчун як қисми хидматрасонии асосии худ пахш мекунад. Ин барномаҳо омӯзишӣ ва тафреҳӣ буда, ба талаботи принсипҳои таҳсилотии Комиссияи федералии алоқа ва Қонун «Дар бораи телевизиони кӯдакона», ки соли 1990 қабул шудааст, ҷавобгӯ мебошад. Барномаҳои фосилавии омӯзишӣ тавассути Интернет низ пахш карда мешаванд, то ки мактаббачаҳо ва омӯзгорон аз онҳо истифода карда тавонанд. Воқеан ҳам, омӯзгорон ҳангоми таълим дар мактаб аз дарсҳои рақамии PBS KIDS фаровон истифода мекунанд.

Аз 3 марти соли 1974 то имрӯз дар PBC сериали телевизионии мустанади илмӣ-оммавии «Nova» (ситораи нав) пахш мешавад. Сериали мазкур дар бораи бозёфтҳои илмӣ ва таърихӣ нақл мекунад. Дар он мусоҳибаҳо бо олимони математика, физика, таърих ва бостоншиносӣ пахш мешаванд.

Бино ба маълумоти «The Hollywood reporter» дар рейтинги 100 сериали беҳтарини телевизионӣ, ки аз пурсиши 2800 мутахассисони соҳаи кино дар соли 2015 таҳия гардидааст, филмҳои Телевизиони PBS «Шерлок» (аз соли 2010 пахш мешавад) дар ҷои 33-юм, «Сирки паррони Монти Пайтон» (1969-1974) дар ҷои 59-ум, «Доктор кӣ?» (1963-1989) дар ҷои 75-ум ва «Кӯчаи Сезам» (аз соли 1969 ба инҷониб) дар зинаи 79-ум қарор гирифтааст [7].

Ҳар моҳ ҳудуди 100 миллион нафар тавассути телевизор ва қариб 33 миллион нафар аз Интернет барномаҳои PBS-ро тамошо мекунанд [19]. Ҳоло PBS аз рӯи маъруфият дар байни телевизионҳои ИМА дар ҷои 6-ум қарор дорад ва ҳудуди 80 фоизи хонаводаҳои ин кишвар бинандаҳои барномаҳои телевизиони мазкур мебошанд. Ҳамчунин ҳар моҳ америкоиҳо ба ҳисоби миёна 350 миллион видеороликҳоро дар сомонаҳои PBS ва платформаҳои дигар тамошо мекунанд. Зеро PBS бо дарназардошти синну сол ва завқи аудитория дар жанрҳои гуногун барнома пахш мекунад.

Новобаста ба рақобат бо садҳо шабакаҳои тафреҳӣ аудиторияи PBS тавассути сиёсати барномасозии он сол то сол афзуда истодааст [13].

PBS барои тавсеаи аудиторияи худ аз платформаҳои гуногуни рақамӣ ва шабакаҳои иҷтимоӣ аз қабили фейсбук ва твиттер низ истифода мекунад.

АДАБИЁТ

1. Браун Д. Эффективный менеджмент на радио и телевидении. Монография / Д. Браун, У. Коул. - М.: Мир, 2001.Т. 2. – 559 с.
2. Вартанова Е.Л. Медиаэкономика зарубежных стран: Учеб. пособие / Е. Вартанова. -М.: Аспект Пресс, 2003.- 335 с.
3. В Вашингтоне прошел "Марш миллионов кукол"/ Утро. -1999-2017. [Захираи электронӣ] - URL: https://utro.ru/articles/2012/11/04/1081810.shtml (Санаи истифодабарӣ: 15.03.2017).
4. В Великобритании повысили абонентскую плату/ Obob.tv. 2014 - 2018. – URL: http://obob.tv/veshhateli-i-kanaly/v-velikobritanii-povysili-abonentsk/ (Санаи истифодабарӣ: 27.02.2018).
5. В детской программе "Улица Сезам" впервые появится герой с аутизмом/ АНО «Общественное Телевидение России». - 2017. [Захираи электронӣ] - URL: https://otr-online.ru/news/v-detskoi-programme-80242.html (Санаи истифодабарӣ: 27.12.2017).
6. Всемирное общественное телевидение. АО «Коммерсантъ».- 1991–2018.- URL: www.kommersant.ru/doc/1844065 (Санаи истифодабарӣ: 27.02.2018).

7. Главные телевизионные шоу по версии журнала Hollywood reporter/ kino-teatr.ru. - 2006-2016. [Захираи электронӣ] - URL: http://www.kino-teatr.ru/teatr/art/serial/4128/ (Санаи истифодабарӣ: 15.02.2018).
8. Как делают общественное телевидение в США /Ридус. 2011–2018. [Электронный ресурс]- URL: https://www.ridus.ru/news/26280 (Санаи истифодабарӣ: 10.01.2018).
9. Дж Муким. Радио «Свобода»: ложь и правда. Монография. – Душанбе: Деваштич, 2005. – 180 с.
10. Муқимов М.А. Пайдоиш ва ташаккули радиои ҷамъиятӣ дар ИМА / М.А. Муқимов // Журналистикаи байналхалқӣ IX (Маҷмӯаи мақолаҳо). - Душанбе: Сармад-Компания, 2017. - С. 85-92.
11. Общественное телевидение в странах мира/ МИА «Россия сегодня». - 2017. - [Захираи электронӣ] URL: https://ria.ru/spravka/20111222/523374537.html (Санаи истифодабарӣ: 08.12.2017).
12. Общественное ТВ и радио в Швеции сохранят финансирование на 6 лет/.-2017. [Захираи электронӣ] - URL: http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid= 2103& artikel=5569409 (Санаи истифодабарӣ: 20.12.2017).
13. PBS: по-настоящему свободное общественное телевидение/ Voice of America. – 2018.- [Захираи электронӣ] URL: http://www.golos-ameriki.ru/a/1653820.html (Санаи истифодабарӣ: 28.03.2018).
14. Стандарты общественного телерадиовещания. Монография / Сост. А.К Алагушев, Э. К. Сариева. - Бишкек, 2006. – 173 с.
15. Федотов М. Соединенные штати Америки // Энциклопедия общественного вещания / [М. Федотов А. И. Артищев, Н.И. Бударина, и др]. - М., 2005. – 384 с.
16. American Public media / APM. - 2018. [Захираи электронӣ] - URL: http://americanpublicmedia.publicradio.org/ (Санаи истифодабарӣ: 15.04.2018).
17. Board of Directors / PBS. - 2018. [Захираи электронӣ] - URL: http://www.pbs.org/about/about-pbs/board-directors/ (Санаи истифодабарӣ: 10.04.2018).
18. Combined Financial Statements and Report of Independent Certified Public Accountants/ Corporation for Public Broadcasting. - 2018. [Захираи электронӣ] - URL: https://www.cpb.org/files/aboutcpb/financials/audited/cpb_combinedstatements_fy17.pdf (Санаи истифодабарӣ: 12.04.2018).
19. Mission / PBS. - 2018. [Захираи электронӣ] - URL: http://www.pbs.org/about/about-pbs/mission-statement/ (Санаи истифодабарӣ: 15.04.2018).
20. Overview/ PBS.- 2018.- [Захираи электронӣ] http://www.pbs.org/about/about-pbs/overview/(Санаи истифодабарӣ: 18.04.2018).
21. Paula Kerger / PBS. - 2018. [Захираи электронӣ] - URL: http://www.pbs.org/about/about-pbs/leadership/paula-kerger/bio/ (Санаи истифодабарӣ: 12.04.2018).

ПАЙДОИШ ВА ТАШАККУЛИ ТЕЛЕВИЗИОНИ ҶАМЪИЯТӢ ДАР ИМА

Дар мақолаи мазкур фаъолияти Телевизиони ҷамъиятии ИМА - PBS (Public Broadcasting Service – Хадамоти пахши ҷамъиятӣ) мавриди пажӯҳиш қарор гирифтааст. Муаллиф сараввал дар бораи зарурати пайдоиши телевизионҳои ҷамъиятӣ, ҳадаф ва моҳияти онҳо дар Аврупо сухан ронда, сипас фаъолияти PBS-ро баррасӣ мекунад. PBS баъди қабули Қонун «Дар бораи пахши ҷамъиятӣ» (соли 1967) соли 1969 таъсис ёфтааст. Вале пахши барномаҳояш моҳи октябри соли 1970 дар асоси Телевизиони миллии таҳсилотӣ (National Educational Television) оғоз шуд. Муаллиф пайдоиш ва ташаккули телевизиони ҷамъиятиро баррасӣ карда, менигорад, ки ин намуди телевизион алорағми телевизионҳои тиҷоратӣ таъсис ёфта, барои фарогирии манфиати ҷомеа ва қонеъ намудани талаботи онҳо ба барномаҳои ҷолиби маърифативу иҷтимоӣ таъсис ёфтааст. Дар аксари кишварҳои Аврупо телевизионҳои ҷамъиятӣ аз ҳисоби абонентпулӣ, кӯмакҳои хайрия, маблағгузории давлатӣ, реклама ва ғайра фаъолият мекунанд. Вале дар ИМА абонентпулӣ барои муштариён вуҷуд надорад ва фаъолияти он аз ҳисоби кӯмакҳои хайрия, дастгирии молиявии мақомоти гуногуни ҳокимияти давлатӣ, фурӯши барномаҳо ва ғайра ба роҳ монда мешавад. Маблағгузории телевизионҳои ҷамъиятӣ, ки аз манбаъҳои гуногун сурат мегирад, устувор нест ва баъзан норасоии он боиси мушкилоти фаъолият мегардад. Аз рӯи оиннома ҳадафи асосии PBS таҳияи маҳсулоти иттилоотии дараҷаи олӣ, инъикоси ҳамаҷонибаи ҳодисаву чорабиниҳо, идеяҳо ва сохтани барномаҳои муаллифӣ мебошад. PBS аз 13 марти соли 1998 шабонарӯзӣ барномаҳои гуногунро пахш мекунад, ки ҳар яке бинандаҳои худро доранд. Ҳоло PBS аз рӯи маъруфият дар байни телевизионҳои ИМА дар ҷои 6-ум қарор дорад ва ҳудуди 80 фоизи хонаводаҳои ин кишвар барномаҳои телевизиони мазкурро тамошо мекунанд. Ҳамчунин ҳар моҳ америкоиҳо ба ҳисоби миёна 350 миллион видеороликҳоро дар сомонаҳои PBS, ва платформаҳои дигар тамошо мекунанд. PBS барои тавсеаи аудиторияи худ аз платформаҳои гуногуни рақамӣ ва шабакаҳои иҷтимоӣ аз қабили фейсбук ва твиттер низ истифода мекунад.

Калимаҳои калидӣ: журналистика, телевизион, телевизиони ҷамъиятӣ, PBS, ВАО -и ҷамъиятии Америка, Public Broadcasting Service, NPR, BBC, WGBH.

ОБЩЕСТВЕННОЕ ТЕЛЕВИДЕНИЕ В США

В данной статье исследуется деятельность Служба общественного вещания США (PBS). PBS является некоммерческим телевидением США, и было основано после принятия Закона «Об общественном вещание» (1967 г.) в 1969 году на базе некоммерческих образовательных телевидение, но вышел в эфир в октябре 1970 года. Автор, анализируя появления и развития общественного телевидение, пишет, что этот вид ТВ появилась как альтернатива коммерческим телевидение для удовлетворения потребностям общества к просветительным и социальным программам. В европейских странах деятельность общественных телевидений осуществляется за счет абонентной платы телезрителей. В США нет абонентной платы, и финансирование осуществляется за счет государственных субсидии, спонсорство, пожертвование отдельных лиц и других источников. Как отметили, финансирование общественного телевидения осуществляется разными источниками, которые не всегда являются стабильными. Поэтому иногда нехватка финансирование создает проблему в деятельности телестанций. Согласно уставу, основная цель PBS заключается в создании высококачественной информационной программы, всестороннем освещении различных событий и создания авторских программ. PBS с 13 марта 1998 года круглосуточно транслирует свои программы, которые имеют свою аудиторию. PBS является одним из популярных ТВ в США и по рейтингу занимает шестое место. В течение года восемьдесят процентов домохозяйства всех штатов США смотрят программы PBS, и каждый месяц американцы рассматривают в среднем 350 миллионов видеороликов на веб-сайтах PBS, мобильных и

подключенных устройствах. PBS для увеличения своей аудитории использует разные цифровые платформы и социальные сети как фейсбук и твиттер.

Ключевые слова: журналистика, телевидение, ообщественное телевидение, Американская общественная медиа, США, PBS, NPR, BBC, WGBH, Служба общественного вещания.

PUBLIC BROADCASTING SERVICE IN THE USA

In this article explores the activities of the US Public Service Broadcasting Service (PBS). PBS is a non-profit US television, and was founded after the adoption of the Public Broadcasting Act (1967) in 1969 on the basis of non-profit educational television, but aired on October 1970. The author, analyzing the appearance and development of public television, wrote that this type of TV appeared as an alternative to commercial television to meet the needs of society for educational and social programs. In European countries, the activity of public television is carried out at the expense of the subscription fee of viewers. In the US there is no subscription fee, and funding is provided through government subsidies, sponsorship, donation of individuals and other sources. As noted, the financing of public television is provided by various sources, which are not always stable. Therefore, sometimes lack of funding creates a problem in the activities of television stations. According to the charter, the main goal of PBS is to create a high-quality information program, comprehensively cover various events and create authoring programs. PBS since March 13, 1998, broadcasts its programs around the clock, which have their own audience. PBS is one of the most popular TV in the US and ranked sixth in rating. During the year, eighty percent of households in all US states are watching PBS programs, and every month Americans view an average of 350 million videos on PBS websites, mobile and connected devices. PBS uses different digital platforms and social networks like Facebook and Twitter to increase its audience.

Key words: journalism, television, public television, American public media, USA, PBS, NPR, BBC, WGBH, Public Broadcasting Service.

Сведения об авторе: ***Мукимов Мухамади Аминович*** - Таджикский национальный университет, доктор филологических наук, профессор кафедры международной журналистики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: **jovidm@mail.ru**

Information about the author: ***Muqimov Muhamadi Aminovich*** - Tajik National University, Dr. of Science (Philology Science), Professor of the Department of International Journalism. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki Avenue 17. E-mail: **jovidm@mail.ru**

УДК: **654.19 (075.8)**

ТРАНСФОРМАЦИЯ КУЛЬТУРНО-ПРОСВЕТИТЕЛЬСКИХ РАДИОПРОГРАММ «КЫРГЫЗ РАДИОСУ» ПЕРЕСТРОЕЧНОГО ПЕРИОДА

Султанова Ж.О.
Кыргызско-Российский Славянский университет им. Б.Н. Ельцина

На протяжении первой половины 1980-х годов в Советском Союзе продолжала работать традиция эпохи «застоя», когда журналистика всё ещё была полностью подконтрольна власти, «идя за лозунгами партии, средства массовой информации восторженно говорили о реальных и мнимых достижениях, не желая замечать тех деформаций и противоречий, которые все больше проявлялись между достигнутой ступенью “развитого социализма”, провозглашаемой теорией, и реальной практикой и вели страну к кризису» [5]. Прикрывая словесной завесой все больше проявляющиеся в обществе противоречия и деформации, СМИ оказались в чрезвычайно трудном положении, ведь “закрытые темы”, командно-нажимный метод, запреты, давление сверху окончательно лишили их возможности оценивать действительность [5].

С апреля 1985 года в Советском Союзе под руководством М.С. Горбачёва началась эпоха перестройки. Стоит сказать о том, что «составные части перестройки: во внутриполитической сфере - политика гласности и демократизация общественной жизни; в экономике - введение элементов рыночных отношений; во внешней политике - отказ от критики капиталистического строя, значительное улучшение отношений с США и демократическими странами Западной Европы, признание приоритета общечеловеческих ценностей и глобальных мировых проблем» [7]. Отметим, что «концепция перестройки и сводилась к признанию необходимости реформ сверху с целью обновления социалистической системы. И переходу от авторитарно-бюрократического социализма к демократической, гуманистической модели социализма с человеческим лицом» [4]. Вторая половина 80-х годов XX века была ознаменована массовой, масштабной перестройкой во всех сферах жизнедеятельности общества, начал меняться весь механизм действия огромной государственной машины, повлекший за собой уже необратимые изменения в жизни миллионов людей во всех республиках бывшего Советского Союза. Стоит сказать о том, что «радикальные перемены в укладе общественной жизни страны привели к соответствующим изменениям многих социальных институтов, включая средства массовой информации» [4]. Объявление принципа гласности было особенно важным для средств массовой информации, ведь это «…открыло перед средствами массовой информации возможность анализировать события и явления, поднимать серьезные проблемы и предлагать

пути их решения. На первый план в СМИ выступали задачи правдивого отражения действительности, информированность, компетентность, профессионализм. После 70 лет ограничений средства массовой информации заговорили в полный голос. Они стали мощным рычагом начавшихся преобразований, способствовали развитию демократизации масс, их психологической перестройке, активизации сознательных действий по слому административно-командной системы Гласность стала для средств массовой информации важнейшим рычагом борьбы за демократизацию жизни общества» [4]. Если говорить о средствах массовой информации России, то в годы перестройки «все больший размах получало радиовещание. В 1990 г. вещание вели около 180 радиодомов и свыше 5 тысяч местных радиостанций» [8].

Безусловно, радиовещание Кыргызстана не осталось в стороне от таких глобальных изменений. Если до этого времени радио являлось безоговорочной частью советской системы, полностью подконтрольным партии рупором коммунистической идеологии, то теперь был запущен процесс демократизации, который позволил радио стать более независимым и доступным для общества.

Программы, посвященные социально-политическим темам, полностью меняют свой вектор – умалчивавшиеся ранее проблемы в сферах производства, сельского хозяйства стали открыто обсуждаться, придаваться огласке и разоблачаться поступки неприкосновенных ранее политических и общественных деятелей. По мнению экспертов, «все средства массовой информации включились в активную пропаганду повышения темпов и эффективности экономики на базе ускорения научно-технического прогресса, перевооружения и реконструкции производства, совершенствования системы управления, хозяйственного механизма» [10]. Перестроечная политика была направлена на то, чтобы разрушить идеологические и социальные мифы тоталитарного режима. Для достижения этих целей именно журналистика стала для власти первостепенным и самым эффективным инструментом, именно этим объясняется то, что «…особенно радикальные изменения несла перестройка в систему СМИ: свобода слова, гласность, независимое развитие печати, радио, телевидения. Время перестройки характеризовалось невиданным ростом авторитета и доверия к СМИ, огромными тиражами газет, журналов, книг. Плюрализм в политике, многопартийность, демократические выборы утверждались во время перестройки под непосредственным влиянием и воздействием СМИ» [3]. Пустые хвалебные речи в адрес высшего руководства, работа по строго отлаженному трафаретному принципу, где всё уже заранее поделено на «белое» и «чёрное», конечно, по инерции ещё долгие годы присутствуют в радиоэфире, но всё-таки общий формат вещания меняется уже навсегда. Исследователи подчёркивают, что «перестройка – это эпоха публицистики» [6].

Культурно-просветительские передачи хоть и не особо видоизменились в этом плане, но тоже не остаются в стороне от этого процесса внутренней и внешней трансформации. К примеру, литературно-драматическая редакция расширила зону своей деятельности. Если до этого времени в эфир выходили программы, освещающие биографию, творчество поэтов, писателей, драматургов, актёров, режиссёров и представителей других творческих профессий, то теперь передачи стали носить публицистический характер. В радиопрограммах стало очень важно не только обсудить какие-то важные процессы и явления, имевшие место в культурной жизни страны, но и дать оценку важнейшим событиям, изменениям, происходящим вокруг, здесь и сейчас. Гостями студии стали представители творческой интеллигенции разных поколений. Это были уважаемые люди с неоспоримым авторитетом, они открыто говорили обо всём, что их волнует. К их словам, так или иначе, прислушивались не только простые жители, но и те, в чьих руках находилась власть. В этот период времени это было особенно нужно, поскольку настали непростые времена, непонятные для всей огромной страны под названием Советский Союз.

В 1989-м году был принят закон о «Государственном языке Кыргызской ССР». Сразу же перед «Кыргыз Радио» встали задачи, связанные с развитием кыргызского языка. Например, чтобы как-то помочь слушателям, желающим изучить кыргызский язык, была специально подготовлена программа «Кыргызча сүйлөгөндү үйрөнөбүз» («Учимся говорить по-кыргызски»). Это была тридцатиминутная программа, выходившая в эфир два раза в неделю. Объём кыргызскоязычных радиопрограмм увеличился ещё на два часа. Теперь 90% всех радиопередач «Кыргыз Радиосу» велось на кыргызском языке. Если раньше проблем с заимствованными словами из другого языка (в частности, русского) не возникало, то нужно было находить подходящие, благозвучные эквиваленты на кыргызском языке, это отнимало дополнительное время. Однако, учитывая интересы представителей других национальностей программы на русском, узбекском, дунганском, немецком языках продолжали выходить в эфир. Так складывалась языковая ситуация в республике в эпоху перестройки, которая оказала большое влияние на развитие культурно-просветительских передач этих лет.

Таким образом, говоря об общих тенденциях развития радиовещания, особенно, что касается культурно-просветительских программ, стоит отметить, что «становление отечественного радиовещания пришлось на советские годы, когда его деятельность строго регламентировалась и контролировалась государством. История советского радио свидетельствует о том, что государственная политика в области просвещения уже с первых лет существования вещательных программ была направлена на активное использование всех возможностей радио для повышения общего культурного уровня огромной аудитории слушателей» [9]. Эта работа была многоплановой и разносторонней и приносила свои плоды. Заинтересованность аудитории в передачах культурного направления, повышение уровня своей эрудированности – всё это стало положительным последствием программ советского радио, поэтому «несмотря на идеологизированность радио, его партийно-политическую направленность манипулятивного характера, оно стало важнейшим инструментом пропаганды культуры» [9].

По словам аналитиков, в период с середины 1950-х по вторую половину 1980-х годов в Советском Союзе «функционировал мощный информационно-пропагандистский аппарат, главной целью которого было обеспечение дальнейшего усиления административно-командного давления и директивного воздействия КПСС на все сферы жизни общества. <…>. Советская журналистика второй половины 50-х - середины 80-х гг. при всем ее проблемно-тематическом многообразии пребывала в плену волюнтаризма и рецидивов культа личности. Находясь под постоянным давлением и контролем КПСС, она настойчиво проводила ее лозунги, не замечала тех противоречий и деформаций, которые все больше проявлялись во всех сферах жизни общества и вели страну к кризису» [5]. Именно поэтому «сложные и очень часто противоречивые процессы, происходившие в общественно-политической и экономической жизни страны, не получали адекватного отражения в журналистике. И все же многонациональная советская публицистика оставалась гражданственной, яркой и многообразной. Она возбуждала в сознании масс стремление задуматься над многим, что их волновало…» [5].

А перестройка изменила всю систему. Её огромным минусом было то, что она начала разрушать старую платформу, ещё не успев построить стабильно работающую проверенную новую. В период, когда привычные условия, представления о жизни, повседневные занятия меняются очень быстро и уже навсегда, самым устойчивым в жизни человека остаётся тот культурный пласт, который он сформировал за свою жизнь. Именно опираясь на уже обретённые знания, он в силах скоординировать свои действия даже в самых непростых ситуациях. А перемены, тем более такие глобальные, которые касаются жизней многих миллионов людей, являются именно тем фактором, который заставляет человека собраться и на основе всего, что ему знакомо, во что он беззаветно верит, строить новую жизнь. В этом плане именно культурно-просветительская функция СМИ на фоне всех остальных была особенно важна и незыблема в этот переломный для

огромной страны момент времени. И здесь уже не оставалось места для манипуляций, так как их уже можно было открыто раскусить, не замалчивать имеющиеся проблемы, одним словом, принцип «гласности», т.е. «политики максимальной открытости в деятельности государственных учреждений и свободы информации» [2] работал вовсю. А главной задачей стало воспитание устойчивых взглядов аудитории, расширение их кругозора.

На протяжении всего советского периода одним из самых гибких в этом отношении стало аудиальное СМИ, конечно, «радиовещание, с одной стороны, было частью системы средств массовой информации и пропаганды (СМИП), а с другой, - стремилось преодолеть отрицательные стороны массового распространения упрощенных культурных образцов, акцентируя внимание на развитии интеллектуальных способностей человека, воспитании его эстетических взглядов и вкусов. В этом заключалась роль радио как культурно-просветительского общественного института» [9].

Что касается «Кыргыз Радиосу», то «именно в годы перестройки была внедрена в практику принципиально новая радиовещательная политика, утвердились принципы, нормы и условия творческо-производительной деятельности коллектива республиканского радио, ориентированного на работу в русле рыночной экономики» [1, с.136].

В 1985-м году суточный объём радиовещания «Кыргыз радиосу» по двум программам составил 32 часа.

Радио- и тележурналисты были готовы к многостороннему обновлению в работе, к подготовке совершенно новых продуктов для своей аудитории.

Хотя, безусловно, перестройка не оправдала всех возложенных на неё надежд, но «многие её основополагающие нововведения в преобразованном виде существуют и сегодня – свободное предпринимательство, плюрализм мнений, независимые СМИ, гласность и неограниченная критика. Одним словом, на пути к демократическому, правовому государству

это был неизбежный этап для всего общества, для всех сфер жизнедеятельности людей» [1]. И в это время культурно-просветительское направление стало одним из ключевых в деле переформирования мировоззрения людей, смены траектории движения, форматирования идей и мыслей.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Битюков А.И. Радиоуроки демократии / А.И. Битюков // Кыргыз радиосуна 80 жыл. - Б..: Из-во «Учкун», 2011. - С. 136-137.
2. Гласность // Википедия. Свободная энциклопедия. [Электронный ресурс]. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%8C#CITEREFДостижения_Михаила_Горбачева._В_девяти_гифках_Как_изменил_страну_первый_и_последний_президент_СССР2016 (дата обращения 02.11.2017)
3. Ненашев М. Иллюзии свободы. Российские СМИ в эпоху перемен (1985-2009) / М.Ненашев // FictionBook.lib. [Электронный ресурс]. URL: http://fictionbook.ru/author/mihail_fedorovich_nenashev/illyuzii_svobodiy_rossiyiskie_smi_v_yepo/read_online.html?page=1 (дата обращения 25.11.2017)
4. Ненашев М. Перестройка и СМИ / М.Ненашев // Родина. – 2015. − № 1115. 1 ноября.
5. Овсепян Р. П. История новейшей отечественной журналистики. Учебное пособие / Р.П. Овсепян; под редакцией Я.Н. Засурского. – М.: Изд-во МГУ, 1999. [Электронный ресурс]. URL: http://evartist.narod.ru/text/51.htm (дата обращения 08. 12.2017)
6. Отечественная журналистика эпохи «перестройки»: 1986-1991гг. // StudFiles [Электронный ресурс]. URL: https://studfiles.net/preview/3837148/page:32/ (дата обращения 05.10.2017)
7. Перестройка в СССР//Циклопедия [Электронный ресурс]. URL: http://cyclowiki.org/wiki/%D0%9F%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%B9%D0%BA%D0%B0_%D0%B2_%D0%A1%D0%A1%D0%A1%D0%A0 (дата обращения 20.12.2017)
8. Российская журналистика в период перестройки//СтудопедиЯ [Электронный ресурс]. URL: https://studopedia.ru/7_183900_rossiyskaya-zhurnalistika-v-period-perestroyki.html (дата обращения 12.11.2017)
9. Сладкомедова Ю.Ю. Культурно-просветительские программы на государственном радио: структурно-функциональные и жанрово-тематические особенности: автореф. … дис кандидата филол. наук / Ю.Ю. Сладкомедова. – М., 2010. Человек и наука [Электронный ресурс] URL: http://cheloveknauka.com/kulturno-prosvetitelskie-programmy-na-gosudarstvennom-radio-strukturno-funktsionalnye-i-zhanrovo-tematicheskie-osobennost (дата обращения 04. 12.2017)
10. Средства массовой информации в годы перестройки // Моя библиотека [Электронный ресурс]. URL: http://mybiblioteka.su/9-64305.html (дата обращения 03.12.2017)

ТАСНИФОТИ БАРНОМАҲОИ ФАРҲАНГИЮ МАЪРИФАТИИ РАДИОИ “ҚИРҒИЗ РАДИОСУ” ДАР ДАВРОНИ БОЗСОЗӢ

Мақолаи мазкур ба омӯхтани тамоюлҳои рушди ВАО-и Кирғизистон, аз ҷумла ба пахши барномаҳои телевизионии ин кишвар дар давраи солҳои 50-ум бахшида шудааст. Нимаи дуюми солҳои 80-уми асри XX бо таҷдиди назарраси васеъ, дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеа, тамоми механизми амали мошинҳои бузурги давлатӣ тағйир ёфта, боиси тағйир ёфтани тағйирёбии ҳаёти миллионҳо одамон дар ҳамаи ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ гардид. Азнавсозӣ тамоми низоми сиёсӣ ва иқтисодиро ба куллӣ тағйир дод. Бузургтарин кори нодурусти он ин буд, ки сиёсати куҳнаро ба нобудшавӣ оварда, вале натавонист системаи устувору созандаеро ба вуҷуд орад. Дар айни замон шароитҳои муқаррарӣ, тасаввурот дар бораи ҳаёт, фаъолияти ҳаррӯза зуд тағйир ёфта, абадан боқӣ мемонад. Дараҷаи аз ҳама пойдор дар ҳаёти шахс боқӣ мемонад, ки ҳаёт худ дар он таркиб ёфтааст. Дигаргуниҳо, хусусан онҳое, ки дар ҷаҳони имрӯза зиндагӣ мекунанд, ба ҳаёти миллионҳо одамон аҳамият медиҳанд, ин омилест, ки шахсро дар асоси ҳама чизҳое, ки ӯ медонад, чӣ гуна шахсро ба эътидол овардани ҳаёти нав муттаҳам мекунад. Дар замоне, ки шароитҳои муқаррарӣ, ақоиди ҳаёт, фаъолияти ҳаррӯза зуд ва ба тағйирёбӣ дучор меомад ва ойинҳои сохтори пешин дар ҳаёти шахсӣ боқӣ монда, он боиси дигаргуниҳои куллӣ дар ҷомеа гардида, ба ҷаҳони имрӯза ба ҳаёти миллионҳо одамон таъсир расонда, шахсро дар асоси ҳама арзишҳо барои ба эътидол овардани ҳаёти нав вобаста мекунад. Сиёсати бозсозӣ барои нобуд кардани ақидаҳои идеологӣ ва иҷтимоии режими шахшудаи коммунистӣ равона карда шудааст. Барои ноил шудан ба ин ҳадафҳо, рӯзноманигорӣ воситаи аввалиндараҷа ва самараноктарин қудрат мебошад. Радиои Кирғизистон аз чунин тағйироти ҷаҳонӣ (глобалӣ) дур наметавонд. Дар замони қаблӣ радио ҳҳамчун як қисмати ноустувори системаи шӯравӣ комилан ба тарғиби идеяи коммунистӣ вобаста буда, раванди демократикунонии ҷомеаро ҷонибдор буда, майл ба мустақилият ва дастрасии ҷомеа талош менамуд.

Калидвожаҳо: бозсозӣ ва васоити ахбори омма, журналистика ва таблиғот, радио дар Қирғизистон, фарҳангӣ ва таълимӣ, аз нав ташкил кардани сиёсат ва иқтисод, демократикунонии ҷомеа, 1980 с.

ТРАНСФОРМАЦИЯ КУЛЬТУРНО-ПРОСВЕТИТЕЛЬСКИХ РАДИОПРОГРАММ «КЫРГЫЗ РАДИОСУ» ПЕРЕСТРОЕЧНОГО ПЕРИОДА

Статья посвящена исследованию тенденций развития СМИ, а, в частности, радиовещания Кыргызстана в перестроечный период 80-х годов XX века. Вторая половина 80-х годов XX века была ознаменована массовой, масштабной перестройкой во всех сферах жизнедеятельности общества, начал меняться весь механизм действия огромной государственной машины, повлекший за собой уже необратимые изменения в жизни миллионов людей во всех республиках бывшего Советского Союза. Перестройка изменила всю систему. Её огромным минусом было то, что она начала разрушать старую платформу, ещё не успев построить стабильно работающую проверенную новую. В период, когда привычные условия, представления о жизни, повседневные занятия меняются очень быстро и уже навсегда, самым устойчивым в жизни человека остаётся тот культурный пласт, который он сформировал за свою жизнь. А перемены, тем более такие глобальные, которые касаются жизней многих миллионов людей, являются именно тем фактором, который заставляет человека собраться и на основе всего, что ему знакомо, во что он беззаветно верит, строить новую жизнь. Перестроечная политика была направлена на то, чтобы разрушить идеологические и социальные мифы тоталитарного режима. Для достижения этих целей именно

журналистика стала для власти первостепенным и самым эффективным инструментом. Радиовещание Кыргызстана не осталось в стороне от таких глобальных изменений. Если до этого времени радио являлось безоговорочной частью советской системы, полностью подконтрольным партии рупором коммунистической идеологии, то теперь был запущен процесс демократизации, который позволил радио стать более независимым и доступным для общества.

Ключевые слова: перестройка и СМИ, журналистика и гласность, радио в Кыргызстане, культурно-просветительские программы, переустройство политики и экономики, демократизация общества, 1980-е годы.

TRANSFORMATION OF CULTURAL AND EDUCATIONAL RADIO PROGRAMS OF "THE KYRGYZ RADIO" IN THE PERESTROIKA PERIOD

The article is devoted to the study of trends in the development of the media, and in particular, the broadcasting of Kyrgyzstan in the perestroika period of the 1980s. The second half of the 80s of the XX century was marked by massive, large-scale restructuring in all spheres of the life and society, the whole mechanism of the huge state machine began to change, leading to irreversible changes in the lives of millions of people in all the republics of the former Soviet Union. Perestroika changed the whole system. Its huge drawback was that it began to destroy the old platform, not yet having managed to build a stable working tested new one. At the time when the usual conditions, ideas about life, everyday activities change very quickly and forever, the most sustainable in the life of a person remains the cultural layer that he formed in his life. And the changes, especially those global ones, which concern the lives of many millions of people, are precisely the factor that makes a person gather on the basis of everything that he knows, what he believes unselfishly, to build a new life. The perestroika policy was aimed at destroying the ideological and social myths of the totalitarian regime. To achieve these goals, journalism has become the primary and most effective instrument for authorities. Broadcasting of Kyrgyzstan did not remain aloof from such global changes. If before that time the radio was an unconditional part of the Soviet system, completely controlled by the party, the mouthpiece of communist ideology, now the democratization process was launched, which allowed the radio to become more independent and accessible to the society.

Key words: perestroika and mass media, journalism and glasnost, radio in Kyrgyzstan, cultural and educational programs, reorganization of politics and economy, democratization of the society, 1980s.

Сведения об авторе: ***Султанова Жыпар Оморовна*** - Кыргызско-Российский Славянский университет им. Б.Н. Ельцина, кандидат филологических наук, доцент кафедры международной журналистики. Адрес: 720000, Кыргызская Республика, г. Бишкек, ул. Киевская 44. E-mail: **jeep502@inbox.ru**.
Телефон: **(+996 312) 66-24-27; (+996) 702-33-22-63**

Information about the author: ***Sultanova Zhypar Omorovna*** - Kyrgyz-Russian Slavic University named after B. N. Yeltsin, Ph.D in Philology, assistant professor of "International journalism" department. **Address:** 720000, the Kyrgyz Republic, Bishkek, Kievskaya str. 44. E-mail: **jeep502@inbox.ru.**
Tel.: **(+996 312) 66-24-27; (+996) 702-33-22-63**

УДК: 070-045.73

КОНВЕРГЕНТНАЯ ЖУРНАЛИСТКА И МЕТАМОРФОЗЫ НОВОСТНОГО ТЕКСТА

Петрушков М.Г.
Российско-Таджикский (Славянский) университет

Информационно-коммуникационные технологии (ИКТ), явившиеся следствием научно-технического прогресса, а точнее, настоящей научно-технической революции, в свою очередь также революционно и стремительно изменили окружающую нас реальность. И, прежде всего, по мнению экспертов, эти изменения происходят на институциональном уровне: «…мир становится «цифровым», а Правительства, страны и само общество «электронными» [6, с.326].

Это, в свою очередь, трансформирует всю журналистику: от трансформации традиционных, «печатных» и электронных (радио, телевидение) СМИ до появления «…доселе неизвестных феноменов и в журналистике, таких как социальные сети, блогинги, гражданская и конвергентная журналистика, видеохостинги и т.д.» [5, с.238].

Происходящие процессы затрагивают все основы новостной журналистики: «новостные» СМИ радикально изменили свою редакционную политику и менеджмент, изменилось «время жизни» каждой новости, оперативность ее подачи, стиль, экспрессия и, конечно же, произошел ряд кардинальных метаморфоз одного из главных «столпов журналистики» - новостного текста:

Уменьшение объема новостного текста. С исчезновением зависимости от жестких форматов и размеров печатных полос и с появлением возможности в любое время дополнить тот или иной новостной материал новыми подробностями, текстовыми блоками, фотоиллюстрациями, инфографикой, аудио- и видео-комментариями, гиперссылками и т.п. четко наметилась тенденция: сокращение объема (особенно, первоначального, анонсирующего) новостного текста.

Увеличение эмоционально окрашенных, содержащих экспрессию, провокационных заголовков. Рост «информационного шума», геометрически растущее количество информационных материалов, возрастающее количество каналов и средств коммуникации,

обостряющаяся борьба между СМИ за внимание читательской аудитории ведет к росту количества так называемых «кричащих» заголовков.

В свое время, «желтая пресса» в основу своего продвижения и привлечения внимания читательской аудитории положила стратегию гиперболических, эмоционально окрашенных, использующих манипуляцию, апеллирование к низменным инстинктам, содержащих ненормативную лексику, неэтичные, а порой, оскорбляющие чувства людей и противоречащие морали заголовки новостных тестов. И рост популярности «желтой прессы» подтвердил эффективность выбранной стратегии. В современных условиях перманентно растущей конкуренции мы становимся свидетелями того, что и большинство современных «новостных» СМИ пошли тем же путем. И с каждым днем все большее и большее количество новостных текстов пестрят подобного рода «желтыми заголовками», которые раньше бы вызвали крайнее неприятие читательской аудитории новостной прессы.

Упрощение новостного текста. С повсеместным увеличением аудитории, интересующейся новостями, ростом количества новостей, изменением пристрастий и вкусов аудитории СМИ, развитием «народной журналистики», блоггеров, социальных сетей, «мобильных репортеров», связанной с этим трансформацией восприятия информации аудиторией и появлением так называемого «клипового мышления», происходит упрощение структуры новостного текста, заключающееся в:

Исчезновении классического, литературного языка. На смену высокохудожественному, грамотному, классическому русскому языку, которым гордились ведущие печатные СМИ во времена Советского Союза, пришел разговорный язык или, как говорили раньше, «простонародье», использующий ранее не употреблявшиеся слова, типа «сперва», «ихний», и словосочетания: «ложут асфальт», «садят картошку» и так далее.

Кроме того, в новостных текстах все чаще и чаще стали появляться жаргонизмы, такие как «мочат в сортире», причем зачинателями использования подобных фраз являются главы государств, видные общественные и политические деятели, лидеры общественного мнения и им подобные, одним словом, все те, которых называют новомодным словом «ньюсмейкеры».

Исчезновение сложносочиненных и сложноподчиненных предложений. Причин происходящего несколько. Причем действуют они синергетически, а посему процесс носит взаимно направленный характер. Активное внедрение западных стандартов журналистики, катастрофическое падение грамотности среди журналистов, особенно молодых, трансформация самой структуры новостного текста, изменения потребностей и социологического и психологического портрета аудитории СМИ, «клиповость мышления», упомянутого ранее, не подразумевающего наличие в текстах сложных языковых конструкций, снижение интереса к русской классике, активно использующей именно такие предложения, и многое-многое другое ведет к «обеднению» языка, превращению «языка новостного текста» в оперативный, малохудожественный доклад о происшествии.

Активное, повсеместное, растущее применение «новояза». В гонке за популярностью, цитируемостью, «лайкоемкостью», перепостами и др. показателями интереса читательской аудитории к тому или иному журналистскому тексту, журналисты, вслед за «народными репортерами», порой в виду отсутствия кругозора и глубоких познаний в русском языке, начинают использовать все большее количество придуманных ими терминов и слов. Порой, это происходит и преднамеренно. И использование этого приема направлено на манипулирование чувствами читательской аудитории. И «приносит плоды» использующим этот прием журналистам.

Активное, избыточное использование «профессионализмов». В условиях возрастающей конкуренции между журналистами и ростом количества «народных журналистов», имеющих порой познания в той или иной сфере, на порядок превышающие знания журналистов, многие журналисты начали активно использовать «профессионализмы». Использование этого приема в разумных пределах помогает журналисту выглядеть «своим» у определенной, специфической, профессиональной аудитории, а на остальных читателей новостного текста производить впечатление «профи», знающего гораздо больше, нежели отражено им в новостном тексте, что создает интригу и привлекает читателя к данному новостному тексту. К сожалению, конкурентная гонка зачастую не позволяет балансировать, соблюдая тонкую грань в использовании профессиональных терминов, и поэтому многие новостные тексты изобилуют «профессионализмами». Особенно, в новостях, связанных со спецслужбами, экономикой и им подобными.

Возрастающее количество цитирований и заимствований. Еще совсем недавно цитирование и заимствование в новостных текстах применялось редко, так как одним из главных преимуществ новостного текста была его эксклюзивность. Использование цитат, а уж тем более, заимствований, практически всегда лишало новостной текст эксклюзивности, а, следовательно, и снижало интерес читательской аудитории.

С развитием ИКТ и появлением новых каналов коммуникации, социальных сетей и «народной» журналистики эксклюзивность СМИ практически ушла в небытие. Даже если журналист и оказывается на месте события одним из первых, он все равно не в состоянии конкурировать по скорости доведения информации до аудитории с блоггером или активистом социальных сетей, которые имеют возможность публиковать новостные тексты практически он-лайн, так как автономны и ограничены в подаче информации только техническими возможностями (скоростью и возможностью доступа в интернет, характеристиками телефона или планшета и т.п.) и скоростью набора текста на телефоне или планшете.

Журналисты, даже в условиях резкого снижения зависимости от редактора, редакционной политики, цензуры и прочего, все равно проигрывают «народным журналистам» в скорости подачи и эксклюзивности информации.

Небывалая оперативность, стремление к режиму «реального времени», при котором журналистский текст публикуется практически сразу после написания, цейтнот при редактировании либо его полнейшее отсутствие, необходимость частого обновления статей в СМИ неизбежно ведут к трансформации (а подчас – и к деформации и примитивизации) журналистского текста, обуславливая частое использование журналистом отдельных частей ранее написанных им и даже коллегами статей, получивших высокие рейтинги и вызвавших интерес у аудитории того или иного СМИ [5, с.237].

В этих условиях, трансформировавших отношение, прежде всего, читательской аудитории к цитированию и заимствованиям, их количество в новостных текстах растет и, более того, является механизмом верификации и факт-чекинга той или иной освещаемой новости, хотя, конечно же, не гарантирует на 100% ее достоверность.

Использование гиперссылок в новостном тексте. Использование гиперссылок в тексте, позволяющих читателю при нажатии автоматически перейти на новости, касающиеся данного новостного текста и опубликованные ранее, либо на информацию о персонах, фактах, событиях, использованных сравнениях с историческими персонажами и событиями и т.п., особенно при использовании так называемых «перекрестных ссылок», позволяет привлечь большее внимание читательской аудитории к новостному тексту. Кроме того, использование гиперссылок в новостном тексте позволяет превратить этот текст для читателя в своего рода гид, позволяющий раскрыть те грани события, которые не отражены в самом новостном тексте либо сознательно, чтобы не «перегружать» текст подробностями, либо непреднамеренно, вследствие того, что порой трудно прогнозировать, какая именно незначительна подробность описываемого в новостном тексте события вызовет наибольший отклик у читательской аудитории.

«Построение» новостного текста на основе публикаций другого СМИ. В последнее время при написании новостного текста зачастую используются публикации других СМИ, что в итоге приводит к тому, что сам новостной текст является повтором ранее опубликованного, дополненным авторскими комментариями или незначительными деталями. В конечном итоге подобная практика «ведет к парадоксальному феномену: подчас популярность того или иного СМИ или отдельного журналиста определяется не качеством журналистского текста, профессионализмом журналиста или его талантами, а способностью компилировать, микшировать, примитивизировать и оперативно «выдавать на гора» информационные материалы» [5, с.236].

В результате, «ремейки» и «ремиксы» существующих текстов, а, порой, и многократно повторенные, подобно игре в «глухой телефон», приводят к «обеднению» журналистского текста и потере литературной ценности, художественности и самобытности журналистского текста как такового…» [5, с.236].

Использование слов-маяков для лучшей индексации новостного текста поисковыми системами. Популярность новостного текста, а, следовательно, и журналиста, написавшего его, и СМИ, публикующего данный новостной текст по многом зависит от не только от качества новостного текста, интереса, который вызовет та или иная новость, освещенная в тексте, но и от того, в какой последовательности поисковые системы будут выдавать новостные тексты разных СМИ, в соответствии с запросами пользователей.

В современном глобализирующемся мире остается все меньше и меньше эксклюзивных новостных текстов и, практически после любого события или действия ньюсмейкера, являющихся поводом для создания новостных текстов, все посиковые системы и информационные ленты пестрят множеством новостных текстов, освещающих один и тот же инфоповод. И именно алгоритм работы поисковых систем, таких как Гугл, Яндекс, Рамблер и прочие определяет порядок предоставления новостных текстов читательской аудитории. В связи с этим, при написании новостного текста немаловажное значение начинают играть слова-маяки, «опираясь» на которые поисковые системы производят индексацию новостных текстов.

Расширение существующих и возникновение новых видов визуализации новостного текста. Исследователь масс-медиа Г.Г. Почепцов заявляет о новом модном тренде,

«визуальном синдроме», когда любая информация в обязательном порядке переводится в визуальную форму [7, с.274].

С. С. Распопова объясняет трансформацию тем, что слова в новостном тексте перестали быть основным инструментом журналиста и стали лишь «…средствами выражения преобразованных образов» [8, с.89], а А. Градюшко утверждает, что «сегодня меняются запросы потребителя новостей. На смену эпохи человека читающего приходит век визуализации информации, когда более востребованы новости, которые можно воспринимать, рассматривая. Возникают новые подходы в репрезентации фактов и цифр. Аудитория стремится получать информацию в визуальном формате» [2, с.163].

Изменился и характер потребления информации аудиторией масс-медиа. «Современный читатель хочет не столько читать, сколько видеть информацию, визуализировать напечатанное: иметь возможность самостоятельно моделировать картину происходящего, опираясь на «живые» фотографии, оригинальные рисунки, доходчивую инфографику [9, с.165].

В связи с этим наметилось несколько четких трендов, связанных с новостным текстом:

- **Рост роли и значения фотоиллюстрации в новостном тексте.**

На протяжении долгих лет, практически с самого зарождения печатных СМИ как таковых, визуализация в виде фотоиллюстрации сопровождала новостной текст [1, с.272]. Фотографии, фотоиллюстрации, фоторепортажи, за 3 века, начиная с XIX, проделали долгий эволюционный путь, став неотъемлемой частью новостного любого текста и даже выделились в отдельное направление - фотожурналистику, со своими жанрами и особенностями.

Все эти годы, вплоть до революционного развития информационно-коммуникационных технологий, фотоиллюстрация, за крайне редким исключением, играла вспомогательную роль, усиливая воздействие новостного текста на читательскую аудиторию.

Научно-технический прогресс, дигитализация контента, цифровые фото вкупе с революционными изменениями в сфере медиа, вызванные информационно-коммуникационными технологиями, коренным образом изменили роли текстовой информации и фотографии в новостном тексте. В современных новостных текстах роли поменялись: главенствующая роль – у фото, подчиненная - у текстовой части контента.

Более того, рост популярности фотографии как таковой у аудитории и традиционных СМИ, и новых медиа (таких как социальные сети, Инстаграмм, блоги, «живые журналы», разного рода чаты и т.п.), появление технических возможностей практически у любого пользователя создавать фотоконтент в огромном количестве, рост интереса к авторским, непрофессиональным фотографиям, сделанных с неожиданных ракурсов, привело к тому, что зачастую в новостном тексте фотография занимает не просто главенствующую, а доминирующую роль, а текстовая часть является как бы незначительной аннотацией к удачной фотографии или фотогалерее.

- **Рост использования инфографики в новостном тексте.**

Инфографика (графики, схемы, диаграммы и т. п.), представляющая из себя «…синтетическую форму организации информационного материала, это сообщение, включающее в себя, во-первых, визуальные элементы, а во-вторых, тексты, которые поясняют эти визуальные элементы. Таким образом, инфографика или информационный дизайн используется для быстрой и чёткой передачи вербальной информации с формированием связанных с ней визуальных образов» [11, с.18].

Б. Н. Киршин, описывая трансформацию содержимого журналистских материалов, и, в том числе, новостных текстов, делает вывод о том, что практически любая публикация «…немыслима без визуальной составляющей, могущество которой год от года растет. Инфографика, фотографии, рисунки, шрифты и даже «воздух» (свободное пространство газетного листа) порой говорит читателю больше некоторых текстов. При этом их язык легче, понятнее, лучше запоминается. С учетом глобализации и интернационального характера визуальной информации можно прогнозировать усиление этого процесса» [3, с.17].

И хотя подобное положение дел не устраивает некоторых журналистов, особенно представителей традиционных печатных СМИ, тем не менее, справедливости ради, необходимо отметить, что именно инфографика является своего рода союзником в конкурентной борьбе профессиональных и «народных» журналистов. Именно инфографика позволяет привлекать внимание аудитории к профессиональным журналистам, проигрывающим в оперативности подачи информации и ее эксклюзивности «народным».

И именно инфографика предохраняет новостной текст от примитивизации, зашоренности, «ширпотребности», вносит новизну, элементы аналитики, позволяет профессиональному журналисту доносить до аудитории «…незнакомые или малознакомые для него темы, где обсуждаются объекты, чувственно не воспринимаемые индивидом, образ которых у него не сформирован и которые им деятельностно не освоены» [10, с.221].

Хотя, судя по развитию сервисов для создания инфографики, уменьшению трудозатрат на создание и облегчение самого процесса ее создания для любого желающего, данное преимущество профессиональных журналистов будет стремительно таять.

- **Рост использования карикатур и элементов графического дизайна в новостных текстах.**

Карикатура, активно используемая ранее преимущественно в публицистических материалах сатирической направленности, на современном этапе в новостном тексте используется двояко: либо в качестве элемента дизайна, призванного привлечь внимание аудитории к конкретному новостному тексту, выделив его из десятка подобных, либо в качестве средства, усиливающего впечатление аудитории от новостной информации, излагаемой в тексте, или призванного донести до читателя часть информации, которую журналист не отразил в новостном тексте, руководствуясь требованиями цензуры или самоцензуры.

Элементы графического дизайна, ранее практически не встречающиеся в новостном тексте, в связи с трансформацией текста и ростом количества различного рода средств визуализации, гиперссылок и т.п., и ростом их значимости для разграничения, позиционирования, ранжирования различных частей новостного текста, становятся неотъемлемой его частью. Более того, наблюдается унификация и создание универсальных элементов графического дизайна, понятных аудитории в разных странах мира, говорящих и думающих на разных языках, что, в свою очередь, в числе других преимуществ, облегчает поиск нужной информации на иностранных языках в зарубежных СМИ, ее сепарацию, дальнейший перевод и использование.

- **Активное проникновение в новостной текст новых средств визуализации, применяемых СМИ на современном этапе только в интернете и мобильных приложениях.**

Активное применение следующего поколения инфографики - мультимедийной инфографики (традиционных видов инфографики, дополненных текстовым, аудио-, фото- и видеоконтентом) становится мейнстимом в новостной журналистике XXI века.

Тесно перекликаются с мультимедийной инфографикой и другие формы подачи мультимедийного контента, такие как видеоролики (самый наглядный пример – Ютуб), клипы, инсталляции, флеш-анимация, слайд-шоу и т. п., создающие симбиоз текста, фото- и видеоряда, аудио-фона (интершум, музыка, голос) и компьютерной графики.

Приходится констатировать, что наряду с массой положительных моментов, возрастание мультимедийности новостных текстов ведет к примитивизации и метаморфозам, которые в итоге могут привести к его полному вырождению новостного текста как формы подачи информации.

Резюмируя вышеизложенное, можно сделать вывод о том, что наряду с положительного рода воздействиями на новостной текст, заключающимися в росте откровенности, прямолинейности, оперативности в подаче, сконцентрированной информативности, увеличении географического охвата и разноплановости описываемых в текстах новостей, усилении внимания к новостям, происходящим в рамках малых социальных и иных групп людей, происходит и радикальное, осново-трансформирующее, не всегда позитивное, а порой, и откровенно негативное, влияние информационно-коммуникационных технологий на форму подачи, стиль и содержание новостного текста.

Необходимо подчеркнуть, что происходящие на современном этапе основополагающие изменения новостного текста носят разнонаправленный, порой трудно прогнозируемый, неоднозначный характер. И к чему приведут в конечном итоге эти трансформации и метаморфозы – можно только предполагать.

Однозначно лишь одно: новостной текст причудливо трансформируется, и уже точно не будет прежним.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Ващук, М.А. Спортивная фотография глазами интернет-пользователя / М.А. Ващук // Журналистика в 2014 году. СМИ как фактор общественного диалога: материалы междунар. науч. конф. - М.: Медиа Мир, 2015. - С. 272–273.
2. Градюшко, А. Перспективные стратегии веб-журналистики в глобальном информационном пространстве / А. Градюшко // Международная журналистика-2014: диалог культур и взаимодействие медиа разных стран. Материалы Третьей Междунар. науч.-практ. конф. (20 февр. 2014 г., Минск); под общ. ред. Т.Н. Дасаевой; сост. Б.Л. Залесский. - Минск: БГУ, 2014. - С. 77-88.
3. Киршин, Б.Н. Покидая галактику Гутенберга / Б.Н. Киршин // Провинциальный мегаполис в современном информационном обществе: материалы Междунар. науч. конф. (Челябинск, 24–26 марта 2010 г.): под общ. ред. д-ра филол. наук, проф. М. В. Загидуллиной. - Челябинск: ЧГУ, Энциклопедия, 2010. - 467 с.
4. Носик, А. «Net-культура». [Электронный ресурс]. Режим доступа - http://old.russ.ru/authors/nosik.html (дата обращения 25.03.2018 г.)

5. Петрушков, М.Г. Информационно-коммуникационные технологии (ИКТ) и парадигмы новой медиа-реальности / М.Г. Петрушков // Актуальные проблемы журналистики. Сборник научных статей под общ. ред. проф. Н.Н.Салихова. – Душанбе: РТСУ, 2016. - Вып. 9. - С.238.
6. Петрушков, М.Г. Национализм, сепаратизм, религиозный экстремизм и международный терроризм как пагубные социальные последствия глобализации в XXI веке / М.Г. Петрушков // Россия в глобальном мире: вызовы и перспективы развития. Социальная синергетика и актуальная наука : Международный сборник научных трудов. – Йошкар-Ола: Изд-во Марийского государственного технического университета, 2010. – С.326.
7. Почепцов, Г.Г. Имиджелогия / Г.Г. Почепцов. - М.: Рефл-бук, 2000. - 698 с.
8. Распопова, С.С. Автор мультимедийного текста / С.С. Распопова // Журналист. Социальные коммуникации. – М.: МГУ,2012. - № 2. - С. 84–90.
9. Симакова, С. И. Инфографика: визуализация цифрового контента / С. И. Симакова // Вестник Волж. ун-та им. В.Н. Татищева. – Волжск: ВГУ, 2012. - № 3. - С. 219–226.
10. Симакова, С.И. Инфографика как средство визуализации экономической информации в СМИ / С.И. Симакова // Вестник Челяб. гос. ун-та. Сер. Филология. – Челябинск: ЧГУ, 2014. - Вып. 92. - С. 77–83.
11. Швед О.В. Инфографика как средство визуальной коммуникации / О.В. Швед [Электронный ресурс] // Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern Europe. - Режим доступа: http://scaspee.com/6/post/2013/10/infographics-as-means-of-visual-communicationshved-o-v.html (дата обращения 20.03.2018 г.)

ЖУРНАЛИСТКАИ КОНВЕРГЕНТӢ ВА ТАНОСУХҲОИ МАТНИ АХБОРОТӢ

Журналистикаи конвергентӣ, ки дар натиҷаи рушди суръатноки технологияҳои иттилоотӣ – иртиботӣ ва тағйиротҳои бамиёномадаи технологӣ, ташкилӣ ва контентии инқилобии медиа-системаҳо ба миён омадааст, як қатор талаботҳоро нисбати журналистика илқо менамояд. Дар сатҳи институтсионалӣ ин ба тағйиротҳо дар се сатҳи бо ҳам алоқаманд меорад: дар касби журналистӣ, дар сатҳи редаксияҳо ва коллективҳои эҷодӣ, ва дар худи ВАО-и муосир. Пажӯҳишгари рус А. Носик ин шакливазкуниро бо истифодабарии консепсияи бартариятҳои сохторӣ ва функсионалӣ шарҳ медиҳад, ки асоси онҳо мубориза бо тамоми ВАО барои захираҳои асосӣ: вақт ва диққати аудитория мебошад. Афзалиятро ба журналистикаи конвергентӣ дода, А.Носик 2 бартарияти сохториро чудо месозад – **«гиперматн»,** ки имконият медиҳад «бо як хитоб» гузаришро аз як шакли он-лайн медиа ба дигар (аз интернет-рӯзнома ба он-лайн ТВ ва ё радиоканал, инчунин сайтҳои ВАО-и рақобатпазир) анҷом диҳем, ва **«чустучӯйи ҳаматарафа»**, имконият медиҳад, ки тамоми иттилооти бойгонӣ ва мубрамро дар мувофиқа бо ченакҳои талаботи ҷустучӯйии истифодабаранда чудо карда, сегментатсия намоем. Ин бартариятҳо аз нуқтаи назари медиа иқтисод, чунин захираҳоро ба монанди вақти истифодабаранда, якчанд маротиба зиёд менамоянд, ки ин бартарияти воқеии рақобатпазир маҳсуб меёбад. Рушди минбаъдаи журналистикаи конвергентӣ дар якҷоягӣ бо пайдоиши шаклу намудҳои пештар номаълум ба монанди «журналистикаи граждани», захираҳои нави иттилоотии фардикунонидашуда ба монанди блоггингҳо, аккаунтҳо дар шабакаҳои иҷтимоӣ ва ғайра аллакай имрӯз бо он-лайн ВАО рақобат менамоянд ва шакливазкунии тамоми медиа-бозорро ба миён оварда, ба таносуххои аҷоиби худи журналистика ва ВАО оварда, албатта ба яке аз «пояҳои асосии журналистика» - матни ахборотӣ таъсир мерасонанд.

Калидвожаҳо: журналистикаи конвергентӣ; технологияҳои иттилоотӣ – иртиботӣ, шакливазкунии медиа-системаҳо; матни ахборотӣ; инфографика; эҷодиёти журналист; муоинаи матни журналистӣ.

КОНВЕРГЕНТНАЯ ЖУРНАЛИСТКА И МЕТАМОРФОЗЫ НОВОСТНОГО ТЕКСТА

Конвергентная журналистика, появившаяся в результате стремительного развития информационно-коммуникационных технологий и вызванной ими технологической, организационной и контентной революционной трансформации медиа-систем, диктует ряд новых требований к журналистике. На институциональном уровне это приводит к изменениям на трех, взаимосвязанных уровнях: в журналистской профессии, на уровне редакций и творческих коллективов и в самих современных СМИ. Российский исследователь А. Носик объясняет эту трансформацию, используя концепцию структурных и функциональных преимуществ, в основе которых борьба всех СМИ за главные ресурсы: время и внимание аудитории. Отдавая предпочтение конвергентной журналистике, А.Носик выделяет 2 структурных преимущества – **«гипертекст»,** позволяющий за «один клик» осуществлять переход с одной он-лайн медиа формы на другую (с интернет-газеты на он-лайн ТВ или радиоканал, а также на сайты конкурирующих СМИ), и **«сквозной поиск»,** позволяющий вычленить и сегментировать всю архивную и актуальную информацию в соответствии с параметрами поискового запроса пользователя. Эти преимущества, с точки зрения медиа экономики, увеличивают в разы такой ресурс, как время пользователя, что является явным конкурентным преимуществом. Дальнейшее развитие конвергентной журналистики вкупе с появлением ранее не известных видов и форм, таких как, например, «гражданская журналистика», новых персонифицированных информационных ресурсов, таких как блоггинги, аккаунты в социальных сетях и т.п., уже сегодня составляющих значительную конкуренцию традиционным и он-лайн СМИ и вызывающих трансформации всего медиа-рынка, неизбежно ведут к интересным метаморфозам самой журналистики и СМИ и, конечно, оказывают влияние на один из главных «столпов журналистики» - новостной текст.

Ключевые слова: конвергентная журналистика; информационно-коммуникационные технологии (ИКТ); трансформации медиа-систем; новостной текст; инфографика; творчество журналиста; визуализация журналистского текста.

CONVERGENT JOURNALISM AND METAMORPHOSIS OF THE NEWS TEXTS

The convergent journalism, which emerged as a result of a rapid development of the information-communication technologies along with the technological, organizational and substantive revolution and transformation of media systems. Dictates a number of requirements to journalism. At the institutional level, this leads to changes at the three interrelated levels: in the profession of journalism, at the level of editing boards and creative teams, and within the contemporary mass media. The Russian researcher A. Nosik explains this transformation using the consept of structural and functional advantages, the basis sof which is formed by the competition for main resources: the time and attention of the audience. Giving preference to the convergent journalism, A. Nosik identifies two advantages: the «hypertext», which allows

transformation from one online media platform to another by “one click” (from an Internet newspaper to an online TV or radio channel, as well as to web sites belonging to competitors); and «end-to-end search» that allows to extract and segment all archived and relevant data according to parameters of users' search. In terms of media economy, these advantages save plenty of users’ time, which creates an obvious competitive advantage. Further development of the convergent journalism along with the previously unknown types and forms, such as «civil journalism», new personified information resources, such as blogs, accounts in social networks, etc., form an essential competition to the traditional online media and cause transformation of the whole media market inevitably lead to interesting metamorphosis of journalism and the mass media and, accordingly, these have an impact on one of the basics of journalism – i.e. the news text.

Key words: Convergent journalism; information and communication technologies (ICT); transformation of media systems; news text; infographics; creativity of a journalist; visualization of journalistic text.

Сведения об авторе: ***Петрушков Михаил Георгиевич*** - Российско-Таджикского (Славянского) университета, аспирант кафедры «Отечественная и международная журналистика» отделения журналистики филологического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, ул. М. Турсунзаде 30. E-mail: **M.G.Petrushkov@yandex.ru.** Телефон: **(+992 37) 44-620-42-13**

Information about the author: ***Petrushkov Mikhail Georgievich*** - Russian-Tajik (Slavonic) University, chair "national and international journalism" the journalism Department philological faculty. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, M. Tursunzade 30. E-mail: **M.G.Petrushkov@yandex.ru**. Tel.: **(+992 37) 44-620-42-13**

УДК: 321(575.3)

НИГОҲИ ВАО БА ГЕОПОЛИТИКАИ ТОҶИКИСТОН

Холназаров Ш.А.
Донишгоҳи давлатии Новосибирск

Ҷомеаи ҷаҳонӣ имрӯз дар авҷи раванди ҷаҳонишавӣ ва бархӯрди тамаддунҳо қарор дорад. Дар баробари ин, зуҳуроте чун терроризму экстремизм, гардиши ғайриқонунии маводи мухаддир ҷомеаро фаро гирифтааст. Манфиатҳо ва муборизаҳои геополитикии бемисли абарқудратҳо ҳар лаҳза тағйиротҳоеро дар минтақа ва ҷаҳон ба вуҷуд оварда истодааст. Ҳамаи ин ҳолат омилҳои хатарзои ҷомеаи ҷаҳонӣ маҳсуб ёфта, дар ин раванд беш аз беш амнияти давлатҳо ва манфиатҳои миллӣ зери хатар қарор мегиранд. Бахусус дар шароите, ки танишҳо ва бархӯрдҳои геополитикӣ бештар дар фазои иттилоотӣ дида мешаваду ВАО ҳамчун майдони ин корзор қарор мегирад, барои ВАО-и ватанӣ ҳимояи манфиатҳои миллӣ хосияти аввалиндараҷа касб мекунад. Ҳатто ба андешаи муҳаққиқи журналистикаи тоҷик И. Усмонов, рақобати сиёсии байни аҳзоб ва ҳукумат дар ин масъала аҳамияти худро гум мекунад [1, с. 238]. Чунки масъалаи манфиати миллӣ калидӣ ва муҳим буда, зимни баррасии масъалаҳо ва воқеаҳо пайгирӣ кардани идеологияи ин ё он ҳизб, гурӯҳ ва ё ҳукумати ҳоким маънои нодида гирифтани арзишҳои миллиро дорад. ВАО-и миллӣ дар ин раванд сипари боэътимоди халқу миллат маҳсуб меёбад ва маҳз тавассути он метавон хатарҳоро рафъ намуда, афкори солимро дар ҷомеа ташаккул дод. Аз ҳамин хотир, ВАО бояд дар доираи принсипҳои озоди ироаи ахбор ва бо ба назар гирифтани арзишҳои миллӣ фаъолият намояд.

Бояд қайд намуд, ки солҳои охир на танҳо дар адабиёти илмию сиёсӣ, балки рӯзномаю маҷаллаҳо ва садою симо мафҳуми геополитикаро васеъ истифода мебаранд. Он дар гуфтугӯи сиёсатмадорон ва ҳатто мардумони одӣ низ мушоҳида мешавад. Аммо геополитика мафҳуми нав набуда, ҳанӯз дар асри XIX пайдо шуда буд. Мафҳуми «геополитика» (аз калимаи юнонии Geos- замин ва Politicos-идоракунӣ) бори аввал аз ҷониби шогирди олими немис Фридрих Ратсел, олим ва ходими давлатии Шветсия Рудолф Челлен (1846-1922) дар маънии илмӣ ва имиқ истифода гардидааст. Дар замони Иттиҳоди Шӯравӣ геополитика ҳамчун консепсияи илмӣ ва асоси амалияи сиёсӣ илми дурӯғ шуморида мешуд. Фарҳанги луғати забони хориҷии Шӯравӣ истилоҳи геополитикаро чунин баён мекунад: «Назарияи аксуламали илми ботил, ки дар давраи империализм пайдо шудаву рушд кардааст. Тибқи ин назария пешравии муносибатҳои иҷтимоӣ ва иқтисодии давлат танҳо бо омилҳои ҷуғрофӣ, фардӣ ва ғайраҳо вобаста аст. Давлатҳои империалистӣ ва монополияҳои капиталистӣ бо баёни моҳияти геополитика сиёсати ғосибонаи империалистии худашонро асоснок мекунанд. Олмони фашистӣ ба геополитика такя карда, назарияи «фазои ҳаётӣ» - ро баровард, ки он барои ишғоли кишварҳои бегона ва ғулом кардани онҳо равона шуда буд. Империалистони америкоӣ мекӯшанд, ки бо ёрдами геополитика ҳокими ҷаҳон буданашонро асоснок кунанд» [2, с.803].

Танҳо дар охири солҳои 80-уми садаи XX муносибат ба геополитика дар Иттиҳоди Шӯравӣ дигар шуд ва «гардиши сифатиро» дар Фарҳанги фалсафии энсиклопедӣ пайдо намуд. Дар он геополитика ҳамчун «сиёсати давлат, махсусан сиёсати хориҷӣ, асосан тавассути омилҳои гуногуни ҷуғрофӣ: ҷойгиршавии фазогӣ, мавҷудият ё набудани

захираҳои муайяни табиӣ, иқлим, зичии аҳолӣ, суръати инкишофи он ва ғайраҳо муайян карда мешавад» [3, с.116].

Бо пош хӯрдани давлати муқтадири Шӯравӣ адабиёти зиёди илмӣ дар бораи геополитика рӯйи чоп омад. Муҳаққиқони муосири геополитика мафҳуми геополитикаро васеътар шарҳ дода, масалан онро ҳамчун илми робитаи якҷояи сиёсат ва фазо шарҳ медиҳанд. Лекин бо ин вуҷуд қайд бояд кард, ки дар адабиёти илмӣ то ба ҳол таърифи ягона ва фарогирандаи моҳияти умумии «геополитика» вуҷуд надорад. Аксарияти олимон бар он назаранд, ки геополитика соҳаи махсуси илмҳои сиёсӣ буда, маҷмӯи омилҳои ҷуғрофӣ, демографӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ, таърихӣ ва ғайраҳоро, ки ба қудрати стратегии давлат таъсир мегузоранд, меомӯзад. Ин навъи маънидодкунии геополитика дар асарҳои илмии олимони ватанию русиягӣ, аз ҷумла Г.Н. Зокиров, К.С. Гаджиев, Ю.В. Тихонравов, Э.А. Поздняков ва дигарон дида мешавад. Дар миёни геополитикони хориҷӣ бошад метавон муҳаққиқон Ф. Ратцел, И. Лакост, Ж. Леви, Р. Челлен, П. М. Галлуа, К. Хаусхофер, А.Т. Мэхэн, К. Риттер, К. Шмитт, Р. Гаркавиро ном бурд.

Бо таъбири олими рус Э.А. Поздняков, таъкиди асосии геополитика: ба «кушодани имкониятҳои истифодаи босамари омилҳои муҳити физикӣ ва таъсир ба он барои манфиатҳои бехатарии иқтисодӣ, ҳарбию сиёсӣ ва экологии давлат равона гардидааст» [4, с.35].

Ба андешаи геополитики рус А. Дугин «геополитика илмест, ки вобастагии рафтори давлатро дар доираи маҷмӯи омилҳои моддӣ, ки давлат ба воситаи он имконияти назоратро дар фазои худашу бегона дорад, дида мебарояд» [5, с.75].

Муҳаққиқи тоҷик Г.Н. Зокиров, геополитикаро соҳаи маъмули тадқиқоти илмҳои сиёсӣ - сиёсати хориҷӣ дониста, онро фарогирандаи равандҳо ва принсипҳои инкишофи давлатҳо, минтақаҳо ва умуман масъалаҳои муосири ҷомеаи ҷаҳонӣ медонад [6, с.7].

Ҳамин тариқ, геополитика ҳамчун илм ва асоси амалияи сиёсӣ дар сиёсати хориҷии давлатҳо инъикос ёфта, иқтидор ва мавқеи ҷуғрофӣ, демографӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ, захираҳои табиӣ ва ҳамчунин омилҳои дигари ҷомеаи ҷаҳониро мавриди омӯзиш қарор медиҳад.

Геополитикаи муосири минтақаи Осиёи Марказӣ ва хоссатан Тоҷикистон аз замони барҳам хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ ва ҳамчун субъекти муносибатҳои байналмилалӣ шинохта шудани онҳо, шурӯъ гардидааст.

Имрӯз Тоҷикистон ҳамчун давлати ҳуқуқбунёд, демократӣ, дунявӣ ва ягона дар доираи манфиатҳои миллӣ ва бо пеш гирифтани сиёсати хоириҷии «дарҳои кушода» муносибатҳои дуҷониба ва бисёрҷонибаро бо давлатҳо ва созмону иттиҳодияҳои минтақавию байналмилалӣ ба роҳ мондааст. Тибқи Конститусияи кишвар муайянкунандаи сиёсати хориҷии Тоҷикистон Президент ба шумор меравад. Президент ҳар сол дар Паёми хеш ба Маҷлиси Олии кишвар самтҳои сиёсати хориҷии кишварро муайян мекунад. Аз ҳамин нуқтаи назар, Тоҷикистон бо ҳама кишварҳои дунё дӯст буда, ҷангро намепазирад ва ҷонибдори сулҳ аст. Дар муносибатҳои хориҷӣ ба давлатҳои ИДМ, бахусус Осиёи Марказӣ, Русия, Афғонистон ва Чин, бартарӣ медиҳад ва муносибатҳои дуҷонибаю бисёрҷонибаро густариш медиҳад. Тоҷикистон дар минтақа узви ИДМ, ШОС, ЕВРАЗЭС ва СПАД низ мебошад. Ҳамчунин бо дигар созмонҳои байналмилалӣ муносибат карда, узви СММ, ЮНЕСКО, САҲА, Иттиҳоди Аврупо ва Ташкилоти конфронси исломӣ низ ҳаст. Ин ҳама ҳамкориҳо барои «ҳимояи манфиатҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва амниятии Тоҷикистон, ҷалби сармояи хориҷӣ ҷиҳати татбиқи лоиҳаҳои бузурги инфрасохторӣ, эҷоди шароити мусоиди берунӣ барои рушди устувори кишвар ва таъмини бехатарии он муҳим арзёбӣ мегардад» [7].

Маълум аст, ки Тоҷикистон дар маҳалли васлшавии минтақаҳои бузурги дорои тамаддуни ҷаҳонӣ, динӣ ва фарҳангӣ қарор гирифтааст. Аз ҳамин ҷиҳат манфиатҳои геополитикии давлатҳо дар Тоҷикистон бо роҳҳои гуногун ва нуқтаҳои гуногун таборуз мекунанд. Барои аксари давлатҳои дуру наздик Тоҷикистон ҳамчун «мавқеи стратегии баланд», ки дар баландии 3000 м аз сатҳи баҳр қарор дорад, мавриди таваҷҷуҳ аст. Маҳз ҳамин мавқеи ҷуғрофӣ махсусияти муносибат ба Тоҷикистонро дар ҳошияи муносибатҳои минтақаи Осиёи Марказӣ муайян мекунад. Бо ин вуҷуд, қобили тазаккур аст, ки геополитикаи минтақа на ҳамеша аз худи минтақа, балки аз муносибати давлатҳои бузург ба ин минтақа вобаста аст. Давлатҳои бузурги ҷаҳонӣ ИМА, Чин, Русия ва Иттиҳоди Аврупо муайянкунандаҳои низоми муносибатҳои нави ҷаҳонӣ шинохта мешаванд ва маҳз ҳаминҳо ташаккулдиҳандаи равандҳои геополитикӣ дар ҷаҳон ва минтақа маҳсуб меёбанд. Гарчанде ҳамин давлатҳо нақши калидиро дар минтақа мебозанд, аммо бозингарони минтақавӣ Ҷумҳурии исломии Эрон, Туркия, Ҳиндустон, Покистон, Япония ва Арабистони Саудӣ низ саҳмашон аз абарқудратҳои ҷаҳонӣ дида камтар нест.

Таҳлили амалҳои абарқудратҳо дар Осиёи Марказӣ нишон медиҳад, ки ҳар яки онҳо нигоҳи махсус ва усулҳои хоссаи амалинамоии манфиатҳои геополитикии худро доранд. Яке аз умумиятҳое, ки сиёсати абарқудратҳоро дар геополитикаи минтақа ба ҳам

меоварад, ин ба ҳайси манбаи захираҳои бойи табиӣ баромад намудани Осиёи Марказӣ мебошад. Лекин бо ин вуҷуд, ҳар яке аз абарқудратҳо мавқеъ ва манфиатҳои геополитикии хосси худро доранд.

Мусаллам аст, ки Русия ҳамчун кишвари абарқудрат мавқеи бартари геополитикиро дар минтақа дорост. Русия, ки ҳанӯз 150 сол пеш ба ин минтақа ҳуҷум кардаву тобеи худ карда буд, наметавонад, ки манфиати геополитикӣ дар минтақа ва бахусус дар Тоҷикистонро надошта бошад. Метавон манфиатҳои геополитикии Русияро дар шакли умум ва муъҷаз ба таври зайл мавқеъгирӣ намуд:

- таъмини субот дар минтақа ва ҳифзи амнияти Русия;
- истифодаи геополитикаи минтақа барои ҳал намудани масъалаҳои амалӣ ва вазъиятии Русия ва ҳамчун абарқудрати минтақавию ҷаҳонӣ баромад кардани ӯ.

Чин яке аз абарқудратҳои ҷаҳонӣ ва минтақавӣ, сернуфузтарин кишвар аз ҷиҳати шумораи аҳолӣ шинохта шуда, муносибатҳои дуҷониба ва бисёрҷонибаро бо Тоҷикистон дар доираи САҲШ густариш медиҳад. Ғолибан имрӯз вазъияти нооромии Афғонистон, таъмини бехатарии ноҳияҳои назди марзӣ, таъмини суботи минтақа, роҳ надодан ба идоракунии монополии давлатҳои зидди Чинӣ, роҳ надодан ба ҷойгиршавии блокҳои ҳарбӣ, ки зидди Чин нигаронида шуда бошад ва имкони истифодаи сарчашмаҳои энергетикии он, мавқеи геополитикии Чинро дар минтақа муайян мекунад.

Яке аз актори хориҷӣ дар минтақа ИМА маҳсуб меёбад. Дар вобастагӣ бо Тоҷикистон ва минтақа ИМА асосан ду ҳадафи геополитикӣ: таъмини бехатарӣ ва роҳ надодан ба нуфузи бештари Русия ва Чин аст.

Бартарии стратегияи Иттиҳоди Аврупо нисбат ба давлатҳои Осиёи Марказӣ бисёр эҳтиёткорона аст, ки сабабаш дар мушкилиҳо ва дигаргуниҳои дохилии Аврупо банд будани он гуфта мешавад. Дар муқоиса бо ИМА манфиати геополитикии Иттиҳоди Аврупо дар Осиёи Марказӣ мустаҳкам баҳогузорӣ намешавад, аммо вақтҳои охир таваҷҷуҳи Аврупо ва иштироки аврупоиҳо дар корҳои минтақа шиддат ёфта истодааст. Дар миёнаи соли 2007 сиёсати пешгирифтаи Иттиҳоди Аврупо дар Осиёи Марказӣ ба шакли Стратегияи Нави Ҳамкориҳо солҳои 2007-2013 қабул гардид, ки дар он як зумра пешниҳодоти манфиатбахш барои кишварҳои Осиёи Марказӣ баён гардида буд ва ин стратегия бори дигар дар Стратегияи барои солҳои 2015-2017; 2017-2019 тасдиқи худро ёфт. Кумак барои бехатарии минтақа, ҳуқуқи инсон ва энергетика таваҷҷуҳи асосии ин иттиҳод ба минтақа аст.

Давлатҳои исломӣ ба монанди Эрон, Афғонистон, Покистон ва Арабистони Саудӣ кӯшиши онро доранд, ки Тоҷикистонро зери таъсири сиёсии хеш қарор дода, бозори онро аз маҳсулотҳои хеш таъмин намоянд. Махсусияти муносибатҳои давлатҳои Эрону Тоҷикистон ва Афғонистон дар он зоҳир мегардад, ки дорои фарҳангу забони ягона ва умумияти таърихӣ мебошанд. Бояд гуфт, ки Эрон аввалин давлате буд, ки соли 1991 истиқлолияти Тоҷикистонро пазируфт ва соли 1992 сафорати худро дар Душанбе кушод. Дар давоми 20 соли охир муносибатҳои ин ду кишвар бисёр хуб рушд карданд. Эрон дар сохтмонҳои бузурги кишвар сармоягузорӣ карда, 250 млн доллар барои нақби «Истиқлол», НОБ «Сангтӯда - 2» ҷудо карда буд. Аммо дар солҳои охир муносиботи Тоҷикистон бо Эрон сард шуда, рӯ ба таназзул аст.

Арабистони Саудӣ тасмим гирифтааст, ки барои ба итмом расонидани сохтмони НОБ «Роғун» қарзи дарозмуддат ҷудо кунад ва соли 2017 барои таъмир ва сохтмони макотиби нав дар Тоҷикистон 35 млн доллар грант ҷудо кард [8]. Ин маънои онро дорад, ки Арабистони Саудӣ мавқеи худро дар Тоҷикистон вусъат дода истодааст.

Аммо бояд гуфт, ки дар умум вазъияти геополитикии Осиёи Марказӣ пас аз фавти президенти Ҷумҳурии Ӯзбекистон Ислом Каримов моҳи сентябри соли 2016 комилан дигар шуд ва саҳифаи наверо дар геополитикаи минтақа боз намуд. Бисёре аз масъалаҳои геополитикие, ки миёни Тоҷикистон ва Узбекистон эҷод шуда буданд, роҳи ҳалли худро ёфта истодаанд.

Ҳамаи ин муносибатҳо дар Воситаҳои ахбори оммаи ватанию хориҷӣ инъикос мегарданд. Воситаҳои ахбори омма, ки яке аз таъминкунандаҳои фазои иттилоотӣ маҳсуб меёбанд, муҳити ин ҳамкориҳоро месозанд. Ин муҳит созанда аст ё сӯзанда, аз муносибати ВАО ба он вобаста аст.

Бино ба маълумоти охирини Вазорати фарҳанг ва Кумитаи телевизион ва радиошунавонии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷумҳурӣ 376 рӯзнома, 16 стансияи радиоӣ, 9 агентии хабарӣ ва 29 канали телевизионӣ фаъолият мекунад. Ҳамчунин 40 ВАО-и хориҷӣ (бо шумули рӯзнома, маҷалла, радио, телевизион ва агентии иттилоотӣ, ки дар қаламрави Тоҷикистон дафтарҳои намояндагӣ доранд ва ё бевосита барномаҳояшон дар кишвар пахш мешаванд) фаъолият мекунанд.

Барои баррасӣ намудани геополитикаи Точикистон чанде аз матолиби электронии рӯзномаҳои ҷумҳурӣ зери таҳлил қарор гирифт. Бояд қайд намуд, ки диди геополитикӣ

дар матбуот аз ҷониби журналистон баъзан ғайриихтиёрона ҳам сурат мегирад. Яъне, журналист бе пайгирӣ кардани ҳадафе хабареро интишор мекунад, ки аҳамияти геополитикӣ дорад.

Газетаи «Ҷумҳурият» ҳамчун органи ҳукумат, геополитикаи Тоҷикистонро дар муносибат бо дигар кишварҳо аз мавқеи ҳукумат баҳогузорӣ мекунад. Дар баҳодиҳии муносибатҳои дуҷониба ва бисёрҷонибаи кишвар бисёр эҳтиёткорона буда, диди мусбӣ зоҳир менамояд. Айнан ҳамин мавқеъро газетаҳои «Минбари халқ», «Ҷавонони Тоҷикистон», «Садои мардум» доранд. Гуфтан бамаврид аст, ки ВАО дар ҳошияи муносибатҳои мутақобилаи Русияву Тоҷикистон бештар масъалаи муҳоҷиратро баррасӣ мекунад. Маълум аст, ки дар Русия зиёда аз 1 миллион тоҷикистонӣ ҳамчун муҳоҷир кор мекунанд ва зиёда аз 35000 донишҷӯйи тоҷик пайи тадрису таълим дар ин кишвар қарор доранд.

Моҳи феврали соли 2017 Президенти Русия Владимир Путин бо сафари расмӣ ба Тоҷикистон омад. Зимни баромад дар Душанбе Путин Тоҷикистонро «кишвари калидӣ» барои дастгирии бехатарӣ ва оромии минтақа номид [9]. Дар Тоҷикистон аксарият тахмин мезаданд, ки бо омадани Путин масъалаи 300 ҳазор тоҷикистонии ихроҷшуда аз қаламрави Русия ҳал мешавад ва равуои онҳо аз сар гирифта мешавад. Дар ин масъала Созишнома ҳам дар ҳузури Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва Президенти Федератсияи Русия Владимир Путин дар Душанбе имзо гардид. Аммо, дар Созишнома масъалаи 300 ҳазор муҳоҷири ихроҷии дар кишвар буда не, балки як моҳ муҳлат дода шуд, то шаҳрвандони муқими Русия бе ҷарима ва таъқиб, барои қонунӣ гардондани будубош, тамдид ва сабти расмӣ дар мақомоти марбутаи ин кишвар муроҷиат кунанд. Вобаста ба ҳамин рӯйдод мақолае бо номи «Муҳоҷират. Чанд имтиёзи Русия ба шаҳрвандони Тоҷикистон» дар «Ҷумҳурият» дарҷ гардида**,** муаллиф аз ин имтиёзи Русия изҳори қаноатмандӣ намуда, менависад: «чунин имтиёз бо иқдоми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва дар асоси Созишнома миёни Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии Федератсияи Русия ба даст омадааст» [10].

Аммо газетаи «Фараж» вобаста ба ҳамин рӯйдод нигоҳи танқидӣ дошта, аз «имтиёзи» Русия ба муҳоҷирони кории тоҷикистонӣ норозист ва сиёсати Русияро дар Тоҷикистон дар мақолаи «*Русия: «“Алло. Кремл!” - 4» [11] шарикона не, балки «таарруз» (ҳуҷумовар) «*ба хотири тобеъ кардани Тоҷикистон ба Русия!*» гуфтааст.* Ба навиштаи ӯ «муҳоҷирати меҳнатиро Русия на ҳамчун як аҳроми фишор, балки як захм истифода мекунад ва ин захмро бо ҳар восита мефишорад, то дард оварад, зеро хуб медонад: “Ҳар киро дарде расад, ночор гӯяд, вой, вой!”».

Муаллиф муносибати ҷонибайн ва умуман сиёсати Русияро дар Осиёи Марказӣ дар ҳоле самарабахш ва башардӯстона мегӯяд, ки агар Русия «бидуни ҳеҷ қайду шарт шаҳрвандони ихроҷшудаи Тоҷикистонро авф кунад», дар муносибатҳои дуҷониба «Принсип бояд “рушди муштарак” бошад, на “эҳёи Шӯравӣ”» ва « Русия дар ҳалли масоили минтақавӣ бояд манофеи кишварҳои минтақаро хам ба назар гирад», дар ғайри сурат Русия «роҳе, ки ҳоло пеш гирифтааст, ҳамоно ба Туркистон аст...» [11].

Ғайр аз ин мақолаҳои «Русия: Куштори тоҷик ҷазо надорад?!» [12], «Туҳмати Кремл: Тоҷикӣ? Террористӣ!» [13], «Фашистони рус аз фашистони немис чӣ фарқ доранд?» [14] асосан ба мавзӯи муҳоҷират бахшида шуда, аз ҳар ҷиҳат сиёсати Русияро нисбат ба Тоҷикистон зери танқид қарор додаанд.

«Иқдоми абарқудрати ҷаҳонӣ» [15], чунин унвон дорад мақолае, ки дар «Фараж» дарҷ гардидааст. Муаллиф стратегияи ИМА-ро 21- сентябри соли 2017, ки аз ҷониби Кохи Сафед дар самти кишварҳои Афғонистону Осиёи Ҷанубӣ қабул гардида буд, зери таҳлил гирифтааст.

Ба андешаи муаллиф «Ҳуди мафҳуми стратегия баён менамояд, ки фаъолияти ИМА мақсаднок буда, барои ноил шудан ба ҳадафҳои геостратегӣ ва ба даст овардани натиҷаҳои нақшавӣ бо назардошти дурнамои дарозмуддат, пурзӯргардонии нуфузи низомӣ дар минтақа нигаронида шудааст».

Аммо, дар мақола муаллиф сиёсати ИМА-ро дар Афғонистон ноком баҳогузорӣ карда менависад: «Аммо нерӯҳои НАТО бо роҳбарии ИМА, тӯли 16 соли ҳузури худ дар Афғонистон стратегия ва барномаҳои худро пурра дар шакли зарурӣ иҷро накарданд ва терроризм ба таври қатъӣ поксозӣ нашуд»... «Ба ҳар сурат, воқеиятҳои минтақа тақозо менамояд, ки дар умум стратегияи ҷангии Амрико дар Афғонистонро метавон то андозае ноком номид».

Муаллиф хулоса карда мегӯяд: «мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки баъзе аз қудратҳои ҷаҳонӣ ва минтақавӣ маҳз идомаи вазъи ноором ва ташаккул наёфтани ҳукумати қавии марказӣ дар ин кишварро ба манфиати худ медонанд. Ноороми Афғонистон то андозае ҷавобгӯйи манфиатҳои онҳо шудааст. Таҳаввулоти ҷиддии равандҳои геополитикӣ дар минтақа ва таҳдид ва хатарҳои нав сабаби чунин иқдоми Амрико гаштааст».

Ҳамин тавр гуфтан лозим аст, ки бо вуҷуди гуногунии мавқеъгириҳои ВАО дар масъалаи геополитикаи Тоҷикистон ҳаминро бояд қайд намуд, ки ВАО дар ташаккули андешаҳои геополитикии одамон нақш дорад ва он ба таври васеъ мавриди баррасӣ қарор мегирад. Воқеан, имрӯз рӯҳияи ВАО-и ватаниро суханони президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон дар Паём ба Маҷлиси Олии кишвар моҳи декабри соли 2017 ифода мекунад, ки гуфтааст: «Воқеият чунин аст, ки ҷуғрофияи нооромиҳо торафт доман паҳн намуда, таҳдиду хатарҳои глобалӣ имрӯз ба асосҳои бунёдии тартибу низоми ҷаҳонӣ ва усулҳои муносиботи байналмилалӣ таъсиргузор мебошанд. Идомаи минбаъдаи ин ҳолат метавонад боиси амиқ гардидани таҳдиду хатарҳои сиёсиву иқтисодӣ, амниятӣ ва башариву фарҳангӣ дар минтақаҳои гуногуни олам гардад».

Аз ҳамин хотир «вокуниши саривақтӣ ба таҳдиду хатарҳои ҷаҳонӣ» барои «ташаккули иқтидори муносиби дохилӣ ва хориҷӣ»-и Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат намуда, «барои ҳамгироии бештар бо ҷомеаи ҷаҳон ва минтақа, сохторҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ, инчунин ба роҳ мондани ҳамкориҳои фарогир, муҳим мебошад».

А Д А Б И Ё Т

1. Усмонов И. К. Журналистика. Маҷмӯаи мақолаҳо. Қисми 3. / И. К. Усмонов. - Душанбе, 2008. - 480 с.
2. Словарь иностранных слов/ под ред. И.В. Лёхина, Ф.Н. Петрова. - М.: Госуд. изд-во иностранных и национальных словарей, 1949. - 805 с.
3. Философский энциклопедический словарь. -2-е изд. - М., 1989. - 840 с.
4. Поздняков Э. А. Геополитика. Научная книга / Э. А. Поздняков. – М., 1995. – 95 с.
5. Дугин А. Основы геополитики. Научная книга / А. Дугин. – М., 2001. – 928 с.
6. Зокиров Г. Н. Геополитика. Учебник / Г.Н. Зокиров. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 324 с.
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе. 22.12.2017. [Захираи электронӣ]. URL: jumhuriyat.tj/index.php?art_id=31936 (санаи мурочиат: 11.01.2018)
8. Григорий Ростов. Десять главных событий 2017 года в Таджикистане / Григорий Ростов. [Электронный ресурс]. URL: https://news.rambler.ru/other/38808021/?utm_content=rnews&utm_medium=read_more&utm_source=copylink (санаи мурочиат: 13.01.2018)
9. Пресс-конференции по итогам встречи Владимира Путина и Эмомали Рахмона в Душанбе. [Электронный ресурс]. URL: http://ru.sputnik-tj.com/video/20170227/1021771120/putin-rossiya-tadzhikistan-rahmon.html (дата обращения: 15.01.2018)
10. Мунаввари Сафар. Муҳоҷират. Чанд имтиёзи Русия ба шаҳрвандони Тоҷикистон. [Захираи электронӣ]. URL: http://jumhuriyat.tj/index.php?art_id=28714 (санаи мурочиат: 15.01.2018)
11. Фарид Аҳмадӣ. Русия: «“Алло, Кремл!” - 4». [Захираи электронӣ]. URL: http://faraj.tj/index.php/tj/sijosat/13259-allo-kreml-4.html (санаи мурочиат: 15.01.2018)
12. Русия: Куштори тоҷик ҷазо надорад?! [Захираи электронӣ]. URL: http://faraj.tj/index.php/tj/sijosat/14938-rusiya-kushtori-to-ik-azo-nadorad.html (санаи мурочиат: 15.01.2018)
13. *Туҳмати Кремл: Тоҷикӣ? Террористӣ!* [Захираи электронӣ]. URL: http://faraj.tj/index.php/tj/sijosat/13918-tu-mati-kreml-to-ik-terrorist.html (санаи мурочиат: 15.01.2018)
14. *Фашистони рус аз фашистони немис чӣ фарқ доранд?* [Захираи электронӣ]. URL: http://faraj.tj/index.php/tj/sijosat/13861-fashistoni-rus-az-fashistoni-nemis-ch-far-dorand.html (санаи мурочиат: 15.01.2018)
15. Саймуддин Мирзоев. Иқдоми абарқудрати ҷаҳонӣ / Саймуддин Мирзоев. [Захираи электронӣ]. URL: http://faraj.tj/index.php/tj/sijosat/15251-i-domi-abar-udrati-a-on.html (санаи мурочиат: 15.01.2018)

НИГОҲИ ВАО БА ГЕОПОЛИТИКАИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур нигоҳи ВАО-и ватанӣ ба геополитикаи Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Барои расидан ба ин ҳадаф муаллиф мафҳуми геополитикаро дар доираи андешаҳои олимон тавзеҳ дода, геополитикаи Тоҷикистонро дар якҷоягӣ бо геополитикаи Осиёи Марказӣ мавриди баррасӣ қарор додааст. Маълум аст, ки геополитикаи минтақаҳо на ҳамеша аз худи минтақаҳо, балки аз муносибати кишварҳои бузург ба ин минтақаҳо вобаста аст. Вобаста ба ҳамин, муаллифи мақола иштирок ва таъсири давлатҳои бузурги ҷаҳонӣ ва минтақавӣ аз қабили Русия, ИМА, Чин, Эрон ва Арабистони Саудиро дар минтақа нишон дода, манфиатҳои геополитикии онҳоро баён мекунад. Дар мақола гуфта мешавад, ки муносибати дутарафаи кишварҳо, мувозинати қувваҳо, симои давлатҳо ва ғ. дар ВАО мавзӯъҳои геополитикӣ буда, ҳамин тавр диди геополитикӣ дар воситаҳои ахбори омма зоҳир мегардад. Бахусус дар шароите, ки муборизаҳо, рақобатҳои геополитикӣ ва зургӯиҳою бузургманишии кишварҳо тавассути иттилоъ ва бо истифодаи воситаҳои ахбори омма сурат мегиранд, нақши воситаҳои ахбори омма ҳамчун дастгоҳи миллӣ, минтақавӣ ва динӣ хосияти аввалиндараҷа касб мекунад. Бинобар ин, дар мақола зикр мегардад, ки манфиатҳои миллиро зимни таҳлили геополитикаи Тоҷикистон аз ҷониби воситаҳои ахбори омма ҷенак қарор додан, ба мафиати миллату кишвар хоҳад буд. Азбаски мавқеъгириҳои воситаҳои ахбори оммаи кишвар ҳангоми баёни геополитикаи Тоҷикистон фарқ мекунад, вобаста ба ин чанде аз матолиби рӯзномаҳо мавриди баррасӣ қарор гирифта, бо истифода аз методи муқоисавӣ ин тафовут ошкор гардидааст. Таваҷҷуҳи асосӣ ба нақши воситаҳои ахбори омма дар қаринаи манфиатҳои миллӣ ва амнияти миллӣ нигаронида шудааст.

Калидвожаҳо: геополитика, Тоҷикистон, воситаҳои ахбори омма, нақш, манфиатҳои миллӣ, Русия, Иёлоти Муттаҳидаи Амрико, Чин, Эрон, Арабистони Саудӣ, Осиёи Марказӣ.

ВЗГЛЯД СМИ НА ГЕОПОЛИТИКУ ТАДЖИКИСТАНА

В статье рассматривается взгляд на геополитику Таджикистана в средствах массовой информации. Для достижения данной цели автор, раскрывает понятие «геополитики», используя мнения и взгляды учёных – геополитиков. Также, на - ряду с этим, рассматривается геополитика Центральной Азии в целом и в Таджикистане в частности. Подчеркивается, что геополитика региона не всегда зависит от самого региона, а от взаимоотношений ведущих глобальных игроков к этому региону. Вместе с тем, рассматриваются основные геополитические интересы мировых и региональных держав в Центральной Азии, отмечается участие и влияние ведущих мировых держав России, США, Китая, Ирана, Саудовской Аравии в регионе. В статье упоминается, что интересы государств, векторы взаимодействия, баланс сил, приоритеты, образ страны и многое другое сегодня составляет совокупность геополитических тем в средствах массовой информации и тем самым, средства массовой информации формируют геополитические взгляды общества. В современных условиях, когда борьба (состязание сил), геополитическая конкуренция, высокомерие государств происходит через информацию, и с помощью средствах массовой информации, в этих условиях первостепенным становится роль отечественных средств массовой информации (СМИ) как национальный, региональный и религиозный инструмент. В связи с этим, в статье отмечается, что в процессе анализа и оценки геополитики Таджикистана со стороны средств массовой информации, необходимо будет учитывать национальные интересы нашей страны. Различие в геополитических взглядах средств массовой информации, особенно государственных и частных, с помощью сравнительного метода было анализировано несколько материалов печатных средств массовой информации и было показано различие взглядов в средствах массовой информации. Основной акцент делается на роль СМИ в контексте национальных интересов и национальной безопасности Таджикистана.

Ключевые слова: средства массовой информации, роль, Таджикистан, геополитика, национальные интересы, Россия, США, Китай, Иран, Саудовская Аравия, Центральная Азия.

THE VIEW OF THE MASS MEDIA ON THE GEOPOLITICS OF TAJIKISTAN

The article considers the view of Tajikistan's geopolitics in the mass media. To obtain this goal, the concept of "geopolitics" is opened up using the opinion and views of geopolitical scientists, along with this, geopolitics of Central Asia in general, and in particular of Tajikistan, is considered. It is emphasized that the geopolitics of the region does not always depend on the region itself, but on the relationship of the leading global players to this region. At the same time, the participation and influence of the leading global players in the geopolitics of the region and the geopolitical interests of these states are shown. The article notes that the vectors of interaction, the balance of forces, the images of the country are the totality of the themes of geopolitical discourse in the media and thus, the media forms the geopolitical views of society. In modern conditions, when the struggle, geopolitical competition, arrogance of states occurs through information and through the media, in these conditions the role of the domestic media as a national, regional and religious instrument will become paramount. In this regard, the article notes that in the process of analyzing and assessing the geopolitics of Tajikistan by the media, it will be necessary to take into account the national interests of our country. The difference in the geopolitical views of the media especially public and private, using a comparative method, analyzed several print media materials and showed differences in views of the media. Attention is focused on the role of the media in the context of national interests and national security.

Key words: geopolitics, Tajikistan, Mass media, role, national interest, Russia, USA, China, Iran, Arabia Saudi, Central Asia.

Сведения об авторе: *Холназаров Шамсуддин Абдулоикович* – Новосибирский государственный университет, аспирант кафедры истории и теории журналистики гуманитарного института. **Адрес:** 630090, Россия, г. Новосибирск, ул. Пирогова, 2. E-mail: aljazira-87@mail.ru. Телефон: **(+992) 919-05-86-73**

Information about the author: *Kholnazarov Shamsuddin Abduloiqovich* - Novosibirsk state university, post-graduate student of the Department of History and Theory of journalism of the Humanities Institute. **Address:** 630090, Russia, Novosibirsk, strit Pirogova 2. E-mail: aljazira-87@mail.ru. Tel.: **(+992) 919-05-86-73**

УДК: 070+891.550

«БАРНОМАСОЗӢ ДАР РАДИОҲОИ ИТТИЛООТИВУ ФАРОҒАТӢ: ВАЗЪ ВА МУШКИЛОТ»

Холов Ш.
Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода

Сиёсати барномасозӣ дар радиоҳои иттилоотиву фароғатӣ ва умуман радиоҳое, ки ҷанбаи тиҷоратӣ доранд, аз барномаҳои радиоҳои ҳукуматӣ фарқ мекунад. Манзур аз радиоҳои ҳукуматӣ радиоҳое аст, ки аз буҷаи давлат маблағгузорӣ мешаванд ва бевосита сиёсати идеологии ҳукуматро пеш мебаранд. Зеро сармоягузор тасмимгири аслӣ дар омода кардани сиёсати барномасозӣ аст. Аз ин рӯ, тарзи барномасозии радиоҳои ғайридавлатӣ, хусусан радиоҳое, ки ҷанбаи хабарӣ доранд, бо ҳам шабеҳанд. Ин радиоҳо, ки бештар аз даромади реклама кори худро пеш мебаранд, маҷбуранд ҳар замон барномаҳои худро ҷолибтар созанд ё тарзе ба роҳ монанд, ки рекламадиҳанда ё сармоягузорро ба худ ҷалб созанд. *“Таҷриба нишон медиҳад, ки бо дигар шудани вазъ, тағйирот дар фазои иттилооти кишвар, ба сатҳи нав ворид шудани радиоҳои замони нав, дигар шудани талаботи шунавандаҳои муосир шаклу сохти барномаҳои радиоӣ ҳам бояд тағйир биёбанд ва*

беҳтар шаванд. Шунаванда ҳамон вақт ба барномаҳои радиоӣ таваҷҷуҳ мекунад ва бовариро ҳоҳад дошт, ки воқеияти рӯзгори ӯ дар онҳо акс ёбад, барои болобурди сатҳи донишҳои ӯ мисли донишҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ мусоидат кунанд"[5].

Аз ин рӯ, радиоҳо тавассути иттилоърасонӣ ғояеро тарғиб мекунанд. Дар ин маврид муҳаққиқи тоҷик Усмонов И. К. ҳам бо такя ба андешаи чанд олими дигар бар он ақида аст, ки "*Ғояи таблиғ кардан мақсади азалии дастгоҳи идеологӣ буду ҳаст... Дар журналистика таблиғ вазифа ва мақсади ниҳоиро ифода мекунад. Ношир чӣ мехоҳад, барои чӣ ВАОТ-и мазкурро ба вуҷуд овардааст. Ин вазифаи ниҳоии таблиғ аст"*[7, с.37]

То таъсиси Радиои "Имрӯз" ва баъдан Радиои "Ховар" радиоҳои иттилотиву фароғатӣ бештар ба забони русӣ вақт ҷудо мекарданд. Масалан, барномаҳои Радиои "Азия плюс" панҷоҳ ба панҷоҳ бо ду забон пахш мешаванд, аммо мусиқӣ бештар русӣ садо медиҳад. Радиои "Ватан" 20 дарсад бо забони русӣ ва 80 дарсад бо тоҷикӣ барнома пахш мекунад. Радиои русии "Ориёно" пурра бо он забон барнома омода мекард. Ҳоло бо назардошти эфири умумии ҳамаи радиоҳо қисмати тоҷикӣ нисбат ба русӣ бештар аст. Радиоҳои иттилоотиву фароғатӣ барномаҳои гуногунранг омода мекунанд ва шунавандагонашон асосан ҷавонҳо мебошанд. Ҳамаи радиоҳое, ки аз пойтахт пахш мешаванд, бештар бо мусиқии муосир фазои дарихтиёрдоштаи худро пур мекунанд.

Мо танҳо ду радио "Ховар" ва "Имрӯз"-ро мавриди таҳлил қарор медиҳем, ки дар онҳо чигуна барномасозӣ ба роҳ монда шудааст. Ҳарду радио ҳам дар формати иттилоотӣ-мусиқӣ фаъолият мекунанд. Қисми зиёди эфири ҳам радиои "Ховар" ва ҳам "Имрӯз" бо мусиқӣ пур мешавад. Дар интихоб ва пахши мусиқӣ ҳарду радио бо ҳам монанданд. Дар ҳар ду радио ба мусиқии эстрадаи муосир бештар таваҷҷуҳ карда мешавад. Вале дар "Ховар" гоҳе ҳам сурудҳои ҳунармандони халқӣ садо медиҳанд. Солҳои аввали фаъолияти Радиои "Имрӯз" ба таври гулчин гоҳе аз хунёгарони санъати тоҷик шунавонда мешуд, вале баъдан танҳо аз сарояндагони муосир суруд пахш мешавад.

Радиои "Имрӯз", ки ҳамчун радиои иттилоотиву мусиқӣ ба фаъолият шуруъ карда буд, ҳоло ҷанбаи хабарияшро қариб ки аз даст додааст. Баръакс, ин радио ба як радиои фароғатӣ-мусиқӣ табдил ёфтааст. Мисли аксар радиоҳои дигар Радиои "Имрӯз" барномаҳои худро аз шоу-барномаи"Барои ҳам" ва баъзан бо барномаи таҳлилии "Минбар" оғоз мекунад. Ин барномаи субҳгоҳӣ, ки аз соати 8-30 шуруъ мешавад, барномаи табрикотӣ буда, ҷанбаи саргармкунӣ дорад. Дар барнома ровӣ онҳоеро, ки зодрӯз ё ҷашни муҳимме доранд табрик мекунад. Дар рафти барнома шунавандагон ҳам ба телефони студия занг зада соҳибҷашнро табрик мекунанд ва аз муҷрии барнома дархости суруд мекунанд. Барномаи 2- соатаи "Барои ҳам" ҳамин тавр ба ғайр аз суҳбати ровӣ бо шунаванда, ҳамчунин аз пахши мусиқӣ ва реклама иборат аст. Дар моҳҳои аввали фаъолияти радиои "Ховар" (2011) чунин барномаҳои тафреҳии табрикотӣ бо номи "Субҳи "Ховар" роҳандозӣ шуда буд. Аммо баъди чанд нашр дигар ба эфир набаромад. Ҳоло ҳамаи барномаи радиои мазкур аз қабл сабт карда мешаванд.

Дар Радиои "Имрӯз" дар солҳои гуногун тағйироти зиёде дар шакл ва муҳтавои барномаҳо ба миён омадааст. Барномаи хабарӣ асоси барномаҳои ин радиоро дар бар мегирифт. Ҳар 15 дақиқа бахши хабарӣ ва дар як рӯз 4-5 барномаи дигар пахш мешуд, ки онҳо низ ҷанбаи иттилоотӣ-таблиғӣ доштанд. Ин барномаҳо аз ҷумла "Авто-Имрӯз", "Имрӯзи Ислом", "Имрӯзи ҷавоҳирот", "Ҷиноят ва ҷазо", "Экономикс" буданд. Аксари барномаҳо дар худ калимаи "Имрӯз" доштанд, ки аз номи радио гирифта шудааст. Ин барномаҳо аз аввали таъсиси радио то соли 2014 мунтазам садо медоданд. Вале баъди соли 2014 радио ба буҳрон дучор шуд ва аксари барномаҳои зикршуда аз нашр боз монданд. Баъд аз соли 2014 гоҳ-гоҳе барномаҳои "Экономикс", "Имрӯзи ҷавоҳирот" ва "Имрӯзи тиб"омода мешавад. Масъулони радиои "Имрӯз" бештар кӯшиш мекарданд барномаҳоро кӯтоҳ ва ҷолиб созанд. Ҳамаи ин барномаҳо мисли барномаи хабарӣ аз 3 то 6 дақиқаро дар бар мегирифт. Азбаски Радиои "Имрӯз" аз ҷумлаи радиоҳои тиҷоратӣ аст, ҳар як барнома ба ғайр аз бахши хабарӣ бо сарпарастии ягон ширкат ё корхона омода мешуд. Дар аввал ва охири барнома номи сарпараст эълон карда мешавад. Ин як навъ реклама ва манбаи даромад ба ҳисоб меравад. Соли 2011 маблағи якмоҳаи сарпарастӣ барои як барнома баробар ба 300 доллари амрикоӣ буд. Ин маблағ се тақсми шуда як қисмаш ба муаллиф ва ду қисми дигар ба ҳисоби радио мегузашт. Ин тарзи пахши реклама дар ҳамаи радиоҳо, чи давлатӣ ва чи ғайридавлатӣ мушоҳида мешавад, вале дар радиоҳои хусусӣ бештар аст.

Дар мавриди масъалагузории барномаҳо Радиои "Имрӯз" аз Радиои "Ховар" бо он фарқ мекунад, ки аввалӣ ҳарчӣ бештар мехоҳад бо мардум наздиктар бошад. Ин ба он маъно нест, ки радиои "Ховар" мехоҳад аз мардум дур бошад. Сиёсати барномасозӣ дар радиои мазкур ҳамин чизро талаб мекунад. Вақте эфири мустақим надоранд, шунаванда наметавонад бевосита суханашро гӯяд. Гузашта аз ин, дар радиои "Ховар" мавзӯъҳои мушкили мардум камтар матраҳ мешаванд. Танҳо дар умум аз мушкилоти ҷомеа дар барномаҳо ҳарф зада мешаваду халос. Қайд бояд кард, ки барномаҳои радиои "Ховар" аз

рӯйи сиёсати давлат роҳандозӣ шуда, мавқеи ҳукуматро баён мекунанд. Масалан, барномаи “Соярӯшан” дар ҳоле таъсис ёфт, ки ҳамаи кишварҳои ҷаҳон аз даҳшати гуруҳҳои ифротӣ ва террористӣ ҳарф мезаданд. Бо авҷ гирифтани ҷангҳо дар Ховари Миёна ва пайвастани шаҳрвандони зиёди Тоҷикистон ба ин гурӯҳҳо роҳандозии чунин барнома мақсади идеологӣ дошт. Ҳукумати кишвар бо истифода аз ҳамаи воситаҳои таъсиррасонӣ истифода мекард то пеши роҳи ин тамоюл гирифта шавад. Дар барномаи “Соярӯшан” доир ба мавзӯъҳои марбут ба пешгирии пайвастани ҷавонон ба гуруҳҳои ифротӣ, роҳҳои мубориза бо ин зуҳуроти номатлуб ва шинохти дуруст аз ин мавзӯъ ровӣ бо коршнос суҳбат карда доир ба паҳлуҳои ин масъала равшанӣ меандозад. Барномаи “Ҳамқадами замон” бахшида ба соли ҷавонон эълон шудани соли 2017 таҳия шуд ва сиёсати давлатии тарбияи ҷавононро таблиғ мекард. “Бозтоб” яке аз дигар барномаи радиои мазкур ба шумор меравад, ки ҷанбаи иттилоотӣ-таҳлилӣ дорад. Бо вуҷуди он ки дар ин барнома проблемаҳои ҷомеа матраҳ мешавад, боз ҳам то ҷое мушоҳида мешавад, ки гоҳе масъалаҳо ба таври норӯшан боқӣ монда назари ҷонибҳои дигар оварда намешавад. Масалан, дар барномаи “Бозтоб” аз 1-уми августи соли 2017 соати 17-30 мавзӯи баҳси барнома коррупсия буд. Дар рафти барнома, ки 6 дақиқаву 35 сония идома ёфт 4 маротиба садои Сулаймон Султонзода, директори Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Тоҷикистон садо дод. Муҷрии барнома вазъи ришвахорӣ дар кишварро баён карда мегӯяд: *“Коррупсия-ришвахорӣ, рушди ҷомеаи ҷаҳонӣ, болоравии иқтисодиёт ва некуаҳволии иҷтимоиро боз медорад. Аз ин рӯ, итминони шаҳрвандон ба давлат коста мегардад...”* Дар идомаи барнома гуфта мешавад, *“...Тайи шаш моҳи соли равон аз тарафи воҳидҳои агентӣ 1218 ҷиноятҳои коррупсионӣ, иқтисодии хусусияти коррупсиёнидошта ва ҷиноятҳои вобаста ба андоз ошкор шудааст”[2].* Садои Султонзода вобаста ба мазмуни нутқи журналист садо медиҳад. Дар соли 2017 масъалаи боздошти 10 корманди собиқу амалкунандаи ин агентӣ доим дар сархати расонаҳои хабарӣ қарор дошт ва ин мавзӯъ валвалаеро миёни мардум эҷод намуда буд. Ба таври табиӣ ҳар вақт сухан аз ин ниҳод равад шунаванда бесаброна мунтазири назари роҳбарият дар бораи зердастони боздоштшуда мешавад. Ровии барнома ҳам бамаврид порчаи сухани Султонзодаро дар ин бора, ки дар нишасти матбуотӣ хабарнигорон аз ӯ суол карда буданд, меорад. Вале шунаванда бо шунидани мавқеи роҳбари ин агентӣ суолҳои зиёдеро пеши худ эҷод мекунад. Чаро бо вуҷуди сахттар шудани муқовимат бо ришвахорӣ ин падида тамоюли зиёдшавӣ дорад? Даст задани кормандони баландрутбаи ин агентӣ нишонаи чӣ аст: заъфи агентӣ ё чизи дигар? Ҳамин тавр даҳҳо суоли дигар дар зеҳни шунаванда эҷод мешавад. Дар ин ҳолат журналисти ин барномаро зарур буд аз рӯйи касбият назари коршинос ё таҳлилгареро дар ин маврид меовард, ҳам мувозинат риоя мешуд ҳам ба чанд суоли эҳтимолии шунавандагон посух медод. Риояи мувозинат дар омоданамоии барномаҳо дар радиои “Имрӯз” то ҷое сахттар аст. Дар рафти барномаҳои таҳлилӣ ҳатман ба ҳарду ҷониб ва коршинос минбар дода мешавад. Агар рафту яке аз ҷонибҳо дастрас нашуданд, ҳатман зикр карда мешавад, ки бо даст додани фурсат мавқеи ҷониби дигар баён мешавад. Дар барномаи “Минбар” аз 1-уми августи соли 2017, ки атрофи санҷишҳои зиёди мақомот баҳс мешуд дар аввали барнома муҷрӣ назари Кумитаи сармоягузорӣ ва амволи давлатиро қироат мекунад, ки минбаъд санҷишҳои корхонаву соҳибкорон кам карда шавад. Дар тӯли барнома муаллиф назари як коршиносро дар бораи мавзӯи баҳс пахш мекунад. То охири барнома чанд соҳибкор ва муштариён занг зада андешаи худро баён мекунанд. Бо вуҷуди ин, ровии барнома мегӯяд, агар ҷониби ниҳодҳои дахлдор баромад карданӣ бошанд метавонанд муроҷиат кунанд, ҳатман назарашон пахш мешавад.

Бо вуҷуди он ки мавзӯъҳои мавриди таваҷҷуҳи Радиои “Имрӯз” мушкилоти ҷомеа, камбуди мақомот ва масъулони ин ё он идора ва гоҳе баҳси ду нафар ҳастанд, кӯшиш мешавад то ҳадди имкон назари тарафҳо дар барнома оварда шавад. Аз таҳлили барномаҳои радиои мазкур дар тӯли фаъолияташ ба ин хулоса омадем, ки дар аксари барномаҳо чи хабарӣ ва чи барномаҳои алоҳида, ки дар боло номбар кардем ингуна масъалагузорӣ ҷой доранд. Дар баробари он ки радиои мазкур барои шунавандагон манбаи иттилои мустақил буд, барномаҳои таҳлилӣ ҳам аз мушкилоти ҷемеа мегуфтанд. Ба барномаҳои мустақими таҳлилӣ, ки мавзӯъҳои дархӯри ҷомеа матраҳ мешаванд, шунавандагон бештар занг зада андешаи худро иброз медоранд ва аз мушкили худ шикоят мекунанд. Онҳое, ки ба ниҳодҳои давлатӣ корафтода шудаву аз иҷрои корашон қаноатбахш намешаванд, барои ибрози андеша ва гуфтани мушкили худ ба идораи ин радио меоянд. Мавзӯи барномаҳои ин радио бештар хусусияти иҷтимоӣ доранд.

Барномаҳои кӯтоҳи фароғативу иттилоотии радиои “Имрӯз” ҳам дар шакли нав пешкаши шунавандагон мешуданд. Ин барномаҳо бо истифода аз радиоҳои хориҷӣ кӯтоҳ ва гуногунранг сохта мешуданд. Барномаҳои “Имрӯзи ислом” хабарҳо аз олами ислом ва баҳси ровӣ бо рӯҳонӣ, “Авто-Имрӯз” дар бораи вазъи роҳу нақлиёт ва шикояти ронандагон аз фаъолияти кормадони БДА, “Имрӯзи ҷавоҳирот” - иттилоъ дар бораи

маснуоти заргарӣ, барнома бештар ба бонувон равона шудааст, “Экономикс” аз навигариҳои иқтисод хабар медиҳад. “Ҷиноят ва ҷазо”, барномаи иттилоотӣ дар бораи вазъи ҷиноят ва баҳсҳои додгоҳӣ, ва ғайра аз барномаҳое буданд, ки аз 2,5 то 5 дақиқа давом дошта, дар бораи масъалаҳои марбут ба барнома иттилоъ медиҳанд. Ҳамаи ин барномаҳо хусусияти иттилоотӣ доштанд. Мусиқиву садоҳо ё эффектҳои иловагие, ки дар барнома истифода мешуд, ҷолибияти онро зиёд мекард. Танқиди ниҳоду идораҳо барои камбудӣ, фошгӯӣ ва илова кардани садои коршиносону таҳлилгарон аз ҷанбаҳои дигари барномаҳои ин радио буд. Тавассути гузоришу барномаҳои хабарӣ мардум аз мушкилоти худ мегуфт, яъне он як минбари баёни андешаи мардум шуд. Ҳоло ҳам барномаи таҳлилии “Минбар” дар ин шакл идома дорад ва ҳар рӯз тӯли ду соат мустақиман садо медиҳад. Вале барномаҳои мустақими радиои мазкур холӣ аз камбудӣ нест.

Соли 2014 дар барномаи мустақими “Баҳси рӯз” чанд маротиба дар бораи фаъолияти собиқ ширкати “Кюнет” баҳс сурат гирифт. Дар барнома ровӣ мавзуъҳои матраҳ карда, перомуни он шунавандагон, ки аксари онҳо ҷабрдидаҳо аз кори ин ширкат буданд, занг зада фикри худро баён медоштанд. Дар ин барномаи мустақим аксар шунавандагон занг зада мегуфтанд, ки аз шеваи кори ин ширкат муфлис шудаанд. Ин буд, ки *“Сайҳомид Маҳмудов, раҳбари ширкати “Кюнет”(Q-Net) дар Тоҷикистон иддао карда буд, ин хабарнигори тоҷик ҳангоми суҳбаташ дар бораи ширкати Q-Net онҳоро мавриди таҳқиру туҳмат қарор дода, шаъну этиборашонро паст мезанад”[1].*

Шӯрои Васоити ахбори оммаи Тоҷикистон дар пайи шикояти масъулони ин ширкат ва баррасии барномаи пахшшуда, журналистро барои поймол кардани чор банди Меъёрҳои ахлоқи журналистӣ айбдор донист. Вале ровии ин барнома, дар суҳбат бо хабарнигорон инъикоси ин мавзӯъ ва суханҳои гуфтаашро дар чаҳорчӯбаи озодии баён маънидод карда буд [3].

Ҳамин тавр, моҳи сентябри соли 2014 масъулони ширкати “Кюнет” нисбати Радиои “Имрӯз” ва собиқ хабарнигори он Орзу Исоев, ки муаллифи барномаи “Баҳси рӯз” буд ба додгоҳ шикоят бурда, хостанд радио ва рӯзноманигор аз ширкат узрхоҳӣ кунад. Масъулони ширкат иддао карданд, ки муҷрии барнома бидуни далел масъулони ширкатро “қаллоб” номидааст. Ҳарчанд баъд аз ду сол ин ширкат баста ва чанде аз кормандонаш зиндонӣ шуданд, ҳангоми фаъолияти он журналист ҳақ надошт аз пеши худаш ҳукм кунад. Вале баъдан фаъолияти ширкати мазкур аз ҷониби мақомот қатъ гардид ва роҳбарони он бо иттиҳоми қаллобӣ суд шуданд.

Мушкили дигари радио дар барномаҳои мустақим дар он аст, ки вақти барнома бештар дар суханони умумӣ мегузарад. Масалан, дар барномаи “Минбар” аз 15-уми майи соли 2017 17 дақиқаи аввали барнома бо суханони муҷрӣ гузашт, ки атрофи масъалаи мавриди баҳс гап мезад [4]. Дар ин муддат на ягон мусиқии кӯтоҳ ва на садои дигаре шунавонда нашуд то тулонӣ шудани сухани як нафар ба шунаванда дилбазан нашавад. Дар ин бора таҷрибаи барномаи «Субҳи Ватан» аз Радиои «Ватан» қобили истифда аст. Ин барнома ба 6-8 бахши гуногун ҷудо шудааст, ки бо дархости шунавандагон интихоб мешавад ва агар дар мавзӯи дар миёнгузошта тули се дақиқа шунавандагон занг назананд аз баҳри бахш мегузаранд.

Қайд бояд кард, ки дар Радиои “Имрӯз” ҳоло барномаи табрикотии “Барои ҳам”, “Минбар”, “Экономикс”, “Имрӯзи тиб”, “Меҳмони имрӯз”, “Ҷоми Хайём” омода мешаванд. Аз аввали моҳи декабри соли 2017 дар ҳамкорӣ бо ҳафтаномаи Оила дар радиои мазкур барномаи наве бо номи “Оила дар Имрӯз” пахш мешавад. Ин барнома ҳамарӯза аз соати 17 то 19 садо медиҳад.

Радиои “Ховар” ҳам давоми ҳафта барномаҳои “Тафсир”, “Накҳати роз”, “Суруди ҳафта”, “Меҳмони Ховар”, “Бозтоб”, “Дармон”, “Дурдонаҳо аз гуфторҳои Пешвои миллат” ва чанд барномаи дигарро пахш мекунад. Барномаи хабарии радиои мазкур ҳар ним соат ба муддати 4-6 дақиқа садо медиҳад.

Қобили зикр аст, ки радиоҳои иттилоотиву фароғатӣ ба ғайр аз Радиои “Ховар” бештар дар шакли мустақим барномаҳои худро пахш мекунанд. Як сабаби зинда пахш накардани барномаҳо дар он аст, ки масъулони радио аз садо додани ҳар гуна суханон дар радиои давлатӣ эҳтиёт мекунанд. Вале дар Радиои “Имрӯз” вобаста ба мавзӯи аҳамияти ҷамъиятӣ доштанаш дар барномаи таҳлилӣ мустақиман садо медиҳанд. Ба гуфтаи муҳаққиқони журналистика А. Саъдуллоев ва С. Гулов “Маҳз ба ҳамин сабаб мавзӯъ нисбатан умумӣ фаро гирифта, кӯшиш ба харҷ дода мешавад, ки ба шунидани суҳбат доираи ҳарчи бештари шунавандагон ҷалб карда шаванд” [6, с.16]. Барномаҳои мустақим аз муҷрии барнома маҳорат ва касбиятро талаб мекунанд.

А Д А Б И Ё Т

1. “Айбдор” шудани Орзу Исоев ва тавсияи Шӯро ба Радиои “Имрӯз” [Захираи электронӣ] URL: http://www.ozodagon.com/page,1, 2,17729-aybdor-shudani-orzu-isoev-va-tavsiyai-shro-ba-radioi-imrz.html (санаи истифодабарӣ 12. 22. 2017)

2. Бозтоб [сабти овоз] муҳаррир Абдухалили Абдусамад; коргардон Абдураҳмони Рустам. – Душанбе: Радиои “Ховар”, 2017 (санаи истифодабарӣ 02. 08. 2017)
3. Исоев: “Ман аз Кюнет на, Кюнет аз миллати тоҷик бояд узрхоҳӣ кунад” [Захираи электронӣ] URL: http://www.bbc.co.uk/tajik/news/2014/09/140917_sq_isaev_press_freedom (санаи истифодабарӣ 12. 22. 2017)
4. Минбар [сабти садо] муҳаррир Саидэҳсони Ҷалолиён. – Душанбе: Радиои “Имрӯз”, - 2017. 15. 05. 2017.
5. Радиои «Ватан» - садои «Ватан» дар фазои Ватан [Захираи электронӣ] http://vatan.tj/pages/11 (санаи истифодабарӣ 11. 12. 2017)
6. Саъдуллоев А. Жанрҳои журналистикаи радиоӣ. Бахши дувум: жанрҳои таблиғӣ-публитсистӣ / А. Саъдуллоев, С. Гулов. – Душанбе: Эҷод, 2005. - 72 с.
7. Усмонов И.К. Журналистика. Ҷ. 4. / И.К. Усмонов. – Душанбе, 2011. – 474 с.

«БАРНОМАСОЗӢ ДАР РАДИОҲОИ ИТТИЛООТИВУ ФАРОҒАТӢ: ВАЗЪ ВА МУШКИЛОТ»

Дар мақолаи мазкур муаллиф сиёсати барномасозӣ дар радиоҳои иттилоотиву мусиқиро мавриди баррасӣ қарор додааст. Ҳарчанд танҳо аз барномаҳои ду радио дар ин ҷо мисол оварда шуда бошад ҳам, вале қариб ҳамаи радиоҳои иттилоотиву мусиқӣ дар ҳамин шакл барнома омода мекунанд. Ин гуна радиоҳо бештар эфири худро бо мусиқӣ пур мекунанд. Муаллиф бо такя ба дигар олимони соҳа менависад, ки сиёсати барномасозӣ дар радио ва телевизион аз сармоягузор вобастагии сахт дорад. Ҳар расонаи ахбори омма пеш аз ҳама ҳадаферо таблиғ мекунад. Хусусан дар замоне, ки имрӯз буҳрони иқтисодӣ ҳамаи соҳаҳоро зери таъсир қарор додааст, ба даст овардани манфиати молӣ хеле муҳим аст. Рекламадиҳанда, пеш аз ҳама, нуфуз ва доираи аудиторияи радиоро ба назар гирифта моли худро дар он таблиғ мекунад. Аз ҳамин хотир, барномаҳои радиоҳои тиҷоратӣ бештар ҷанбаи фароғатӣ доранд. Аз таҳлили барномаҳои Радиои “Имрӯз” ва “Ховар” муаллиф менависад, ки ин ду радио пеш аз ҳама ба барномаи хабарӣ таваҷҷуҳ мекунанд. Ҳарчанд давоми чанд соли охир радиои “Имрӯз” ҷанбаи хабарии худро қариб аз даст дода буд, вале аз аввали соли 2018 аввали ҳар соат барномаи ахбор пахш мекунад. Радиои Ховар ҳам ҳар ним соат барномаи 4-5 дақиқаи хабарӣ дорад. Барномаҳои ҳарду радио ҳам ҷанбаи иҷтимоӣ доранд. Фарқ байни баррасии мавзӯъ дар барномаҳои ҳарду радио дар он аст, ки дар Радиои “Имрӯз” мушкилот ошкор гуфта мешавад, вале дар Радиои “Ховар” ба таври умум ишора мешавад. Мушкили барномаҳои мустақим дар чунин радиоҳо, ба ақидаи муаллиф, дар он аст, ки на ҳамеша гуногунрангӣ дар барномаҳо дида мешавад. Масалан, муддати тӯлонӣ сухан кардани ровӣ ё меҳмони барномаҳое, ки мустақиман пахш мешаванд. Ғайр аз ин, дар мақолаи мазкур аз риоя нашудани одоби журналистӣ дар баъзе барномаҳои мустақим мисол оварда шудааст.

Калидвожаҳо: радио, радиожурналистика, барнома, таблиғ, сиёсати барномасозӣ, журналистика, пахши мустақим.

ПРОГРАММИРОВАНИЕ В ИНФОРМАЦИОННЫХ И РАЗВЛЕКАТЕЛЬНЫХ РАДИОКАНАЛАХ: СОСТОЯНИЕ И ПРОБЛЕМЫ

В данной статье автор рассматривает вопросы программирования в информационных и развлекательных радиоканалах. Хотя в этом материале данный вопрос рассматривается на примере двух радиоканалов, но схожая ситуация наблюдается практически во всех радио Таджикистана. Такие радио каналы заполняют свой эфир в основном музыкальными клипами. Автор, ссылаясь на других исследователей журналистики, пишет, что политика программирования на радио и телевидении сильно зависит от спонсора этих СМИ. Каждое СМИ прежде всего преследует определенные цели. Особенно в то время, когда экономический кризис накрыл все сферы жизни и получение прибыли считается важнейшей задачей. Рекламодатели, прежде чем предлагать свой товар, изучают вопрос количества аудитории данного СМИ. Поэтому, программы коммерческих радио больше направлены на развлекательность. Анализируя программы Радио «Имруз» («Сегодня») и «Ховар» («Восток») автор пишет, что эти два радио, прежде всего, дают предпочтения информационным программам. Хотя за последние несколько лет радио «Имруз» практически растеряло свою информационную направленность, но с начала 2018 года в начале каждого часа в эфире радио выпускается новостная программа. Радио «Ховар» также каждые полчаса выпускает 4-5-минутную новостную программу. Программы обоих радио имеют социальную направленность. Отличие в содержании программ обоих радио заключается в том, что на Радио «Имруз» проблемы раскрываются более открыто. Но на радио «Ховар» на проблемы указывается в общем и вскользь. Проблема программ, выходящих в прямом эфире, по мнению автора, заключается в том, что постоянно в программах отмечается монотонность в подходах к составлению программ. В частности, это касается монотонной речи ведущего или гостя программы, которые выходят в прямом эфире. Кроме того, в данной статье указывается на несоблюдение норм журналистской этики в программах, выходящих в прямом эфире.

Ключавые слова: радио, радиожурналистика, программа, политика программирования, прямой эфир.

PROGRAMMING IN INFORMATION AND ENTERTAINING RADIO CHANNELS: STATUS AND PROBLEMS

In this article, the author considers programming in information and entertainment radio channels. Although in this material this issue is considered on the example of two radio channels, but a similar situation is observed practically in all radios of Tajikistan. Such radio channels fill their air with music clips. The author, referring to other researchers of journalism and writes that the policy of programming on radio and television depends on the sponsor of these media. Analyzing the programs of Radio "Imruz" (Today) and "Khovar" (East) the author writes that these two radio stations, first of all, give preferences to information programs. Although for the last few years the radio "Imruz" has practically lost its informational orientation, but from the beginning of 2018, a news program is broadcast on the air at the beginning of every hour. Radio "Khovar" also produces a 4-5 minute news program every 30 minutes. Both radios' programs have a social focus. The difference between the content of both radio stations' programs is that the Radio "Imruz" revealed the problems more openly. But on the radio "Khovar" the problems are indicated in general and in slip. According to the author' opinion the problem in broadcasted live programs are that there are not deferens in programs. In particular, this concerns the monotonous speech of the host or guest of the program, which are broadcasted live. In addition, this article indicates the non-compliance with the journalistic ethics in the programs that are broadcasted live.

Key words: Radio, radio journalism, program, journalism, Online.

Сведения об авторе: ***Холов Шодмон Ятимович*** - Таджикский государственный институт культуры и искусство им. М. Турсунзода, аспирант. **Адрес:** 734055, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр. Борбад, 73 А. E-mail: **shodmon11@mail.ru.** Телефон: **(+992) 93-446-25-39**

Information about the author*: Kholov Shodmon Yatimovich* - Tajik State Institute of Culture and Art. M. Tursunzoda, graduate student. **Address:** 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad Ave., 73 A. E-mail: **shodmon11@mail.ru.** Tel.: **(+992) 93-446-25-39**

УДК: 07+398(5753)

ТАФСИРИ МАФҲУМИ ХУДШИНОСИИ МИЛЛӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР МАТБУОТИ ТОҶИК

Шодихони Назар
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Таҷрибаи таърихии давлатдории кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон нишон медиҳад, ки дар замони ҷаҳонишавӣ, худшиносии миллӣ ва инъикоси он барои аз байн нарафтани расму оинҳо ва дар ҳифзи тамаддуну пойдории давлату миллат масъалаи аввалиндараҷа ба ҳисоб меравад. Зеро имрӯз тамоми мамлакатҳои абарқудрати ҷаҳон ба воситаи ВАО кӯшиш карда истодаанд, ки расму русум ва тарзи дурусти зиндагии миллати хешро ба ҷаҳониён муаррифӣ намоянду барои мондагор гаштани ин расму оин дар ҷаҳон тарғибу ташвиқи ҳадафмандонаеро ба роҳ монанд.

Пеш аз он ки сари мафҳуми худшиносии миллӣ сухан ронем, моро зарур аст, ки мафҳуми худшиносиро дарк намоем. Зеро худшиносии миллӣ аз худшиносӣ маншаъ мегирад. Тибқи сарчашмаҳо пайдоиши калимаи худшиносиро ба асрҳои пеш аз мелод рабт медиҳанд. Тавре ки дар адабиёти илмӣ таъкид гардидааст, нахустин бор Суқрот ба инсон муроҷиат карда хитоб кард: “Худро бишнос”. Пайдоиши худшиносии миллӣ бошад, бо пайдоиши матбуоти даврӣ наздикиҳои зиёд дошта, он дар Аврупо дар охириасри XVIII ва аввали асри XIXпайдо шудааст. Бенедик Ричард Огорман Андерсон олими Чин, омили пайдоиши мафҳуми худшиносии миллиро дар ба вуҷуд омадани дастгоҳҳои чопӣ ва матбуоти даврӣ арзёбӣ намуда, чунин меорад: “Рушди чоп ҳамчун мол заминаи мусоидро барои шинохти вақт ва замон ба вуҷуд овард ва маҳз дар ин замина миллат хеле маъруф гашт...Маҳз дар ин вақт барои рушди соҳа, ба чоп омода шудани китобҳо дар забонҳои мардумии Аврупо оғоз гардид, ки ба рушди ҳувият ва худшиносии миллатҳо кумак намуд [12, с.118].

Омӯзиш ва таҳлилу таҳқиқи мавзӯъ ба мо нишон медиҳад, ки ВАО, алалхусус матбуот, аз замони пайдоиш ба масъалаҳои худшиносӣ эътибори ҷиддӣ медиҳад.Ин масъала дар баробари давлатҳои абарқудрати ҷаҳон дар матбуоти тоҷик низ инъикос гардида, аз мадди назари муҳаққиқону рӯзноманигорони соҳа дур намондааст. Олимону муҳаққиқони тоҷик сари мафҳуми худшиносии миллӣ андешаҳои зиёде баён кардаанд, ки профессор Иброҳим Усмонов аксарияти онҳоро дар китоби хеш “ Сарнавишти “тоҷик” ном бурдааст:“Муҳаммадҷон Шакурии Бухорӣ “Забони мо ҳастии мо” (1991), “Хуросон аст ин ҷо” (1996, 1997), “Истиқлол ва худшиносии иҷтимоиву маънавӣ”(1999), “Инсонгарӣ омӯзиш ва забони миллӣ”(2002) ва “Сарнавишти форсии тоҷикии Фарорӯд дар садаи 20” (2003, 2005), Иброҳим Усмон “Ободонии хонадони тоҷик ба кӣ вобаста аст?” (1990), ”Тоҷикон”(2001) ва “”Ҳақиқат дар бораи тоҷикон” (2006, ба забонҳои русӣ ва англисӣ), Нуъмон Неъматов “Феномени тоҷикӣ:назария ва таърих”(1997), Юсуфшоҳи Яқубшоҳ “Тоҷикон-перомуни этногенез”(1992) ва “Тоҷикшинос”(1999), Мансур Бобохонов “Таърихи тоҷикони ҷаҳон”(1999), мақолаҳои Муҳаммад Муҳитӣ Табортабоӣ “Дар бораи лафзи тоҷик” ва “Тот”, афшор Эраҷи Систонӣ “Муқаддима бар шинохти қавми тоҷик” (1990), Саид Муҳаммад Дабирӣ Сиёқӣ “Тот ё тоҷик ва тозик”(1991), А. Сатторзода “Баҳои абад ё оғози фано”(1989), “Лузумиҳамгун сохтани истилоҳот дар забони форсӣ(дарӣ ва тоҷикӣ)” (1991) ва “Форсизабононӣ бегона ва ягона” (1998) [8, с.10].

Мирзо Сироҷи Ҳаким ҳамчун яке аз масъулон ва таъсисдиҳандаи рӯзномаи "Бухорои шариф" дар мавриди нақши рӯзномаву матбуот дар бедории фикрии миллат дар мақолаи хеш бо номи "Сухани гуфтанӣ" дар шумораи 19 "Бухорои шариф"чунин менависад: "... ҷаридаи ҳар миллате забони гӯёи ҳамон миллат аст, ҳоло таклифи забони гӯё чист? Бояд ҳарф бизанад… бояд такаллум кунад. Акнун ҳарф задан лозим аст, чӣ навъ ҳарф бизанад, ки шумо розӣ бошед ва рӯзнома ҳам масъул набошад. Агар қабоиҳи миллатро нагӯяд, абадан вазифаи миллӣ иҷро намешавад… Пас чӣ бояд кард ва чӣ кор кунем, ҳам миллат хурсанд бошад, ҳам вазифаи мо адо шуда бошад? Агар пайи таърифу тамҷид рафтаву маддоҳӣ кунем, олам моро таън карда, соирин ба ҳоли мо хоҳанд хандид” [27, 10.03.2012].

Агар ба солҳои 20-30-уми асри XX назар афканем, даврае буд, ки тақсимоти ҳудудҳои миллӣ дар Осиёи миёна ба миён омада буд ва маводҳои ба масъалаҳои миллӣ чоп мешудагӣ ҳам дар матбуот бештар ба ҳамин масъала диққати бештар медоданд. Дар ин давра дар матбуот бештар маводҳои навиштаи устод Садриддин Айнӣ ва дигар адибон ба назар таъсирноктар менамуданд. Зеро матбуот ба куллӣ аз мавзӯъҳои худшиносию масъалаҳои миллӣ баҳс мекард. Замоне буд, ки пантуркистон ва панузбакҳо ҳастии забони тоҷикиро зери суол қарор дода буданд. Ин масъала дар матбуоти он давра мавзӯе буд, ки диққати нависандаҳои хориҷро, аз ҷумла нависандаҳои русро низ, ба худ ҷалб намуда буд. “Вобаста ба қабули алифбои нав ва масъалаи забони адабии тоҷикӣ дар ин давра баҳси доманадоре , аз он ҷумла дар замина алифбои тоҷикӣ ва муносибати он ба забони форсӣ ва дарӣ, сурат гирифт ва дар он шарқшиносони рус, аз ҷумла Е, Э. Бертелс (“Дар бораи забони адабии тоҷик”, 1929), О. А. Сухарева (“Забони адабии тоҷикӣ”, 1930), Дяков (“Дар гирди масъалаи забон ва алифбо”, 1930) ва дигарон саҳм гирифтаанд” [8, с.4].

Баъди соҳибистиқлолии кишвар мубоҳисаю андешаҳо дар атрофи худшиносии миллӣ дар матбуот зиёд аст. Зиёиёни кишвар сари ин мавзӯъ андешаронихои зиёд намудаанд, ки ҳамаи он тариқи матбуот ба омма расонида шуда дар бедории ҳисси миллии насли ҷавони кишвар таъсиргузор аст.

Карим Қодиров, муҳаққиқи тоҷик, мафҳуми худшиносиро чунин шарҳ медиҳад: “Дар илми муосир ин нукта эътирофшуда мебошад, ки худшиносӣ маҳсули сатҳи баланди рушди инсон аст. Худшиносӣ дараҷаи муайяни камолоти маънавии инсон мебошад. Худшиносии миллӣ бошад, ин таърихи худро пурра донистан аст. Худшинос будан пояи давлатро қавӣ мегардонад. Аз ин рӯ, пешрафти устувори ҷомеа ва таҳкими асосҳои истиқлолияти давлатӣ, тарбияи ҳисси ватандӯстии насли оянда аз худшиносии миллӣ маншаъ мегирад [28, 26.01.2017].

Дар такя ба андешаҳои боло гуфтан ҷоиз аст, ки моҳияти асосии мафҳуми худшиносии миллиро,қабл аз ҳама шинохти хеш, дарк намудан ва шинохтани аслу гузаштаи худ ташкил медиҳад. Ҳамчунин ҳамин ҷиҳати масъаларо махсус бояд таъкид намуд, ки нақши худшиносӣ дар таҳкиму ваҳдат ва баҳамойиву рушду нумуи миллат хеле барҷаста аст. Хусусан, дар даврањои ҳассоси таърихӣ, дар даврањои буҳрони сиёсию иҷтимоӣ нақши худшиносии миллӣ дар таъмини ваҳдати ҷомеа хеле муҳим ва зарур аст. Худшиносӣҷиҳати муҳимми маънавиёт аст.

Камол Насурлло, Шоири халқии Тоҷикистон,ҳувият ва худшиносиро як мафҳум хонда, маънии ҳардуро шинохти худ ва шинохти асолати таърихӣ номидааст: “Вақте мо асолати миллӣ мегӯем, халқу миллати худро даъват ба асилзодагӣ ба наҷобати воқеии таърихии худаш мехонем. Вақте мо дар бораи худшиносии миллӣ мегӯем, ин даъват ба шинохти худ, шинохти имрӯзу дирӯзи худ, шинохти наҷобату хуҷастагиҳои миллии хеш аст, ки дар бисоту сиришти миллати мо таърихан вуҷуд дорад” [21, 04.02.2016].

Ҷомеаи мо, ки дар замониҷаҳонишавӣқарор дорад, моро месазад, ки тавассути ВАО, махсусан матбуот,мафҳуми худшиносии миллиро наздик ба дӯстдории ватану ҳифзи арзишҳои миллӣ, содаву оммафаҳм ба насли оянда фаҳмонида тавонем. Дар ин замина профессор, Иброҳим Усмонов дар ҳафтаномаи “Адабиёт ва санъат” [20,23.04.2004]ба маврид зикр мекунад: “Ифтихори миллию худшиносӣ дар дӯст доштани Ватан аст. Миллат берун аз Ватан нест. Инсон бе Ватан болу паршикаста мешавад. Пас даъват ба худшиносию ифтихори миллӣ, даъват ба дӯст доштани Тоҷикистон аст”.

Дар шароити имрӯз Тоҷикистон дар замони ҷаҳонишавӣҳамчун як давлати дорои расму оин ва фарҳанги ягона доштан дар байни дигар халқҳо ва дар баробари ин, шиносонидани фарҳанги худ ба дигар халқҳо эҳтиёҷ ба тарғибу ташвиқи ВАО дорад, то дар арсаи ҷаҳонӣ фарҳангу забон ва расму русумашро муаррифӣ намояд. Мутаассифона, имрӯзҳо дар матбуоти мо ба таври зарурӣ масъалаҳои миллӣ инъикос намегарданд. Аксар рӯзномаю маҷаллаҳои мо имрӯз бӯйи миллатгароӣ не, балки бӯйи маҳалгароӣ мекунад, ки ин бар зарари миллату масъалаҳои миллӣ оварда мерасонад.Яке аз мавзӯъҳое, ки ба масъалаҳои миллӣ алоқаи зич дорад ин забони рӯзнома аст. Мутаассифона, на ҳама рӯзномаю маҷаллаҳои хусусии мо ин масъаларо пурра ба назар намегиранд, ки хонанда ҳангоми хондан аз лаҳҷаю тарзи навишти онҳо инро пайхас менамояд. Барои мисол метавон якчанд рӯзномаҳои хусусии кишварро ном бурд, ба монанди “Озодагон”, “Миллат”, “Пайк”.Дар мавриди ҳангомасозӣ бошад, “СССР”, “Фараж” ва ғайраҳо. Онҳо ба хотири нишон додани забондонӣ ва пешрафташон аз калимаву ибораҳои арабӣ ва вожаҳое, ки дар Эрон маъмуланд, истифода мекунанд.Тарзи гӯйиш низ тақлидист. Ҷойи таассуф дар он аст, ки он ҳамаро бехато гуфта наметавонанд ва худро хандахариши аҳли фаҳм месозанд. Ҳамин тарзи навишти баъзе рӯзномаҳои мо ба мафкураи насли ҷавон то андозае таъсир гузошта буд, ки истифодаи калимаҳои хосси мардуми Эрон, ки он ҳам лаҳҷа аст, дар гуфтори насли ҷавон ба назар мерасид. Профессор Мурод Муродов дар мавриди истифодаи риояи дурусти имло ва посдоштани забони ноби тоҷикӣаз миёни ҳама нашрияҳои Тоҷикистонрӯзномаи “Ҷумҳурият”-ро, баҳои баланд дода таъкид мекунад:

“Дар масъалаи риояи меъёрҳои забон ва услуби публитсистӣҳеҷ нашрияи дигар ба “Ҷумҳурият” баробар шуда наметавонад” [27,13.04. 2018].

Хонандагони рӯзномаи “Ҷумҳурият” дар рубрикаи “Розу ниёз”, аз тарзи навишти баъзе рӯзномаҳои хусусӣ интиқод намуда, чунин матлабҳои сар то по таҳқири забони тоҷикиро мисол меоранд: «Оғо, шумо мисли ин аст, ки бо забони ғадим (қадим) суҳбат мекунед. Чиро (чаро) боре ба забониҷадидтаваҷҷуҳнамекунед? Ё баладнестед?! На, хайр?! [27, 09. 01. 2014].

Профессор Иброҳим Усмонов дар мавриди нодурусти истифодаи забони миллӣ чунин нигоштааст: «Имрӯз ҳар кадом рӯзномаи тоҷик «забони худ»-ро дорад. Ҳатто баъзе мухбирон бо шеваи деҳаи худ мақола менависанд... Гумон мекунед, ҳарчи зиёдтар калимаҳои арабӣ, истилоҳоти дар Эрон истифодашавандаро истифода баред, ҳамон қадар миллатпарасттар мешавед. Не. Ин фикр дуруст нест. Америкоиҳо, австралиягиҳо, ҳиндустониҳо забони англисҳоро истифода мебаранд, аммо бо мушахассаҳои худ. Мо забони дигаронро не, забони худамонро истифода мебарем, забонеро, ки маҳз дар муҳити худамон тавлид ва инкишоф ёфтааст, фаромӯш накунед, ки ин забонро шоҳони сомонӣ дарӣ карданд, на шоҳони дигар. Калимаҳо ва истилоҳу ибораҳои маъмул дар Эрон ва Афғонистон низ ба мо бегона нестанд. Аммо калима ва ибораҳои шевои тоҷикӣ, ки аз онҳо устодон Айнӣ ва Лоҳутӣ истифода кардаанду ин тарзи навишт, бузургтарин донандаи забонҳои эронии нимаи аввали асри ХХ Сайид Нафисиро ба ваҷд овардааст, чӣ ҷойи шарм ва айб дорад? Ё оби дари хона тира аст?» [23,01.09. 2007].

Яке аз масъалаҳои дигари ташвишовар дар матбуоти мо ба хотири баъзе манфиатҳо поймол шудани манфиатҳои миллӣ мебошад. Барои мисол кори матбуоти давлатии мо дар масоили ҳалталаби миллӣ, ба мисли сохтмони Неругоҳи барқи обии Роғун, фишорҳои Русия болои Тоҷикистон, марзбандию раҳбандиҳои кишвари ҳамсояи Узбекистон солҳои қаблӣшоистаи таҳсин буд. Дар баробари ин, баъзе аз гурӯҳҳои журналистӣ думболи ҳангома рафта, ормонҳо, манфиатҳои давлатро фаромӯш мекунанд. Бештар кӯшиш ба харҷ медиҳанд, то аз ин ҳодисаҳо хабари нави ҳангомавие созанд. Барои мисол нофаҳмиҳо дар мавриди хатсайрҳои ҳавоӣ миёни Тоҷикистону Русияро бо сарлавҳаҳои “Ҷанги ҳавоӣ миёни Тоҷикистону Русия оғоз шуд” нашр намуда аз ин ҳодисаҳангома сохтанд.Ё ҳодисае, ки бо Александр Содиқов рух доду аксар нашрияҳои мо масъаларо пурра дарк накарда ҷонибдори Содиқов буданд. Ҳафтаномаи “Озодагон” дар шумораи 25-уми июни соли 2014 матолиберо бо сарлавҳаи иғвоангезона «4500 олим аз Ятимов раҳоии Содиқовро талаб доранд» ба нашр расонид. Ва аксар ҳафтаномаҳои хусусӣ аз он ҷонибдорӣ намуданд. Баъди ором гаштани ҳодисаи мазкур асли ҳодиса дар рӯзномаи “Ҷумҳурият” чунин нашр шуд:

“Александр Содиқовро мақомоти марбутаи кишвар барои кӯшиши ҷосусӣ дар Хоруғ боздошт карданд. Амалиёти боздошти ӯ дар ҳоли нооромиҳо дар Бадахшон, натиҷаи кӯшиши баъзе аз доираҳои сиёсии манфиатхоҳ барои таъсиси Бадахшони бузург дониста мешавад, сурат гирифт. Тибқи ин нақша дар асоси Бадахшони Тоҷикистон ва Афғонистон мехоҳанд давлати алоҳидае бо номи Бадахшони бузург созанд ва бо ин амал ҳам Афғонистон ва ҳам хоки Тоҷикистонро пора-пора кунанд. Ва ҳадафи Содиқов баринҳо бошад, маълумоти бештарҷамъ овардан ва ҷустуҷӯи роҳҳои беҳтари пора кардани Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон буд. Ин мавзӯъ, ба ҷойи он ки аз ҷониби журналистони мо дастгирӣ ёбад, ҳолатеро ба бор овард, ки боиси ҳайрат аст. Баъзе аз журналистони мо шадидан аз мавқеи давлатҳое, ки Содиқов ба гумони яқин барои онҳо хидмат мекард, ҳимоя карданд, баъзеи дигар бо нашри акси кӯдакаш мехостанд аз вай як ҷабрдида тарошанд, баъзеи дигар талош карданд то аз ӯ як маҳбуси сиёсӣ созанд.Дар ин ҳолат, амнияти кишвару давлат касеро аз ин журналистон ба ташвиш наовард, ҳол он ки ҳифзи чунин арзиш вазифаи ҷонии ҳар як шаҳрванд аст.Аз ин рӯ, мебояд, ки қаламкашони мо дар масоили миллӣ, амнияти давлат яктану якҷон бошанд ва манфиати моддии хешро аз манфиати миллӣ боло нагузоранд, зеро бо ин амал наметавонанд фардо боиси фахри ояндагон бошанд” [27, 22. 07. 2014].

Мутаассифона, як қисми равшанфикрони ҷомеа бар ин назаранд, ки тоҷикон то ҳол миллат нашудаанд ва матбуоти хусусии мо бо далели озодии баён ба ингуна шахсиятҳо минбар медиҳанд, ки бар зарари идеология ва арзишҳои миллӣ аст. Бо ин гуна андешаву ифтихор, ки дар матбуот ба табъ мерасад наметавон насли ояндаро дар як рӯҳия ба ҳам овард. Бо ин гурӯҳ оё метавон миллату давлат сохт? Ҳаргиз на! Ин тоифаро равшанфикри миллат гуфтан ҳам дуруст нест. Агар мо миллат намебудем, кайҳо таърих моро фаромӯш мекард, имрӯз соҳиби давлат намебудем. Хушбахтона, онҳое, ки хизмати хоҷагони хориҷиашонро ба ҷо овардан мехостанд, ба ҳадаф нарасиданд. Баъди пайдо гардидани ин мавзӯъ рӯзномаи “Ҷумҳурият” ҳамчун нашрияи расмии Ҳукумати Тоҷикистон ба онҳое, ки иддао доштанд, ки бо таърифу балегӯиҳо ба ҷое намерасем, посух гардонида матлабе аз чоп бароварда, ки дар он чунин омадааст: “Равшанфикрони мо ҳар қадар аз фарҳанги башардӯстона ва гуманистиамон ифтихор кунанд, ҳақ доранд. Ҳамзамон ҳақ доранд, ки

барои ин садоқат ва хидмати бузургонашон ба арзишҳои умумибашарӣ агар на, барои худ, барои фарҳанги худ, кишвари худ, миллати вориси ин фарҳанги инсонсоз ва саодатпартаву сулҳпарвар интизори ҳаққу ҳуқуқ бошанд, ақаллан аз лиҳози маънавӣ, ақаллан аз лиҳози эҳтиром ва эътирофи воқеии ҳаққи истиқлол ва ҳувияти муҳтарами ин миллат ва кишвар. Дар акси ҳол ин фарҳанг дар фазо муаллақ мемонад ва шиори дурӯғини ҷараёнҳо ва неруҳое қарор мегирад, ки таҳти арзишҳои волои умумибашарии осори гузаштагонамон аҳдофи хубу дақиқҳисобшуда ва маҳдуди худро дар ростои «таъмини манофеи миллии» худ пиёда мекунанд" [27, 18. 11. 2014].

Ба монанди ин метавон садҳо мисол овард, ки имрӯз дар матбуоти даврӣ ба назар мерасад.

Дар замони ҷаҳонишавӣ матбуоти моро зарур аст, ки баҳри поку беолоиш нигоҳ доштани забони модарӣ, фарҳанг, расму оини мардумӣ, ки аз қаъри асрҳо аз ниёгонамон ба насли даврони соҳибистиқлол мерос мондааст бештар ҳарф зананд. Дар бедории худшиносии насли имрӯз саҳмгузор бошанд. Чуноне ки матбуоти пешин ин хизматро сарбаландона анҷом дода буд. Бояд мафҳуми худшиносии миллиро чунон ба насли оянда таблиғ кунанд, ки зери ин мафҳум дӯстдоштани Ватан, якдигарфаҳмӣ ва иттифоқӣ ифода ёбад ва инҳоро насли баъдин дар амал ичро намоянд: "Ифтихори миллӣ шиор не, балки дар амал бошад. Ва инро пеш аз ҳама муаллим мепарварад ва заминаи ифтихори миллиро ватандӯстӣ мегӯянд... Арзишҳои миллӣ ба маъное, ки дар фавқ гуфтем,ин гавҳари ҳастии ҳар кадом миллат мебошанд. Ҳар гоҳ онҳоро мо муқаддас доштем, зарурати даркору нодаркор аз худ ёдоварӣ кардан, зарурати даркору нодаркор худро бо дигарон муқоиса кардан, боқӣ наемонад, зеро он мушк бошад, ки худ бибӯяд, на он бошад, ки аттор бигӯяд" [24, 11.04.2008].

Имрӯз матбуоти моро мебояд, ки дар тарғибу ташвиқи масъалаҳои миллӣчиддан машғул шаванд. Зеро агар мо ба матбуоти солҳои гузашта назар афканем, замонҳое буд, ки миллати тоҷик ҳамчун миллат байни дигар халқҳо эътироф карда намешуд. Дар ин марҳила,ҳамчун миллат шиносонидани халқи тоҷик, нақши матбуот хеле бузург аст. Фарзандони баору номуси миллат дар чунин замони душвор барои пойдории миллат мубориза бурданд ва матбуот тарғибгари суханони эшон ва бедоркунандаи шуури сиёсии мардум буд.

Барои рӯзноманигорон ва дигар кормандони ВАО муҳим он аст, ки дар инъикосу тарғиби масъалаҳои миллӣ ва худшиносӣ манфиатҳои умумимиллӣ ва давлатиро ба назар гиранд. Мо дар замони ҷаҳонишавӣқарор дорем ва аксар мамлакатҳои хурди ҷаҳон дар пайравӣ ба ин раванд фарҳанг, расму оин, таърих ва ҳатто забони худро аз даст додаанд. Моро зарур аст, ки дар ин раванд ҳушёриро аз даст надода, баҳри дифои манфиятҳои миллии хеш, пеш аз ҳама, худшинос бошем. Зеро арзишҳои миллӣ ягона чизе ҳаст, ки ба ягон боигарии дунё иваз нашуданист.

АДАБИЁТ

1. Абдуқодири Раҳим. Оинаи миллат. - Душанбе: Эҷод, 2005 – 208 с.
2. Аюбзод С. Сад ранги сад сол. – Прага, 2002 – 345 с.
3. Б. Ғафуров. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим ва асрҳои миёна / Ғафуров Б. – Душанбе: Ирфон, 1983. - Қ.1. – 704 с.
4. Б. Ғафуров. Тоҷикон. Охири асрҳои миёна ва давраи нав / Ғафуров Б. - Душанбе: Ирфон, 1985. – Қ.2. - 416 с.
5. Бобохонов М. Таърихи тоҷикони ҷаҳон / М. Бобохонов. - Душанбе: "З. Камолиддин", 1999. – 463 с.
6. Дарси хештаншиносӣ. – Душанбе: Ирфон, 1989 - 272 с.
7. Дарси хештаншиносӣ. – Душанбе: Ирфон, 1991 - 400 с.
8. И.Усмонов. Сарнавишти "тоҷикон" / Усмонов И. - Душанбе: Сармад-Компания, 2015 – 48 с.
9. И.Усмонов. Провда о таджиках / Усмонов И. - Душанбе: Ирфон, 2006. - 160 с.
10. И.Усмонов. Таҳкими сулҳ ва таҳаввулоти Тоҷикистон / Усмонов И. – Душанбе: Матбуот, 2016. - 672 с.
11. М. Ҷӯраев. Аз Бухоро то Самарқанд / Ҷӯраев М. - Душанбе: Кайҳон, 2013. – 211 с.
12. Муқаддима ба назарияи миллатшиносӣ (маҷмӯаи мақолаҳо). - Душанбе: Ирфон, 2012. - 245 с.
13. Маъруф Раҷабӣ. Таҳқиқи таърих-таҳқиқи характер. - Душанбе: Адиб, 1990. – 192 с.
14. Раҳмонов Эмомалӣ. Тоҷикон дар оинаи таърих. Китоби 3. Аз Ориён то Сомониён. - Душанбе: Ирфон, 2006. - 228 с.
15. Раҳмонов Эмомалӣ. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. - Душанбе: Ирфон, 2002. - 512 с.
16. Ҳотамов Н. Халқи тоҷик (аз соли 60-уми асри XIX то соли 1924) / Н.Ҳотамов. - Душанбе: Амри илм, 2001. - 360 с.

САРЧАШМАҲО

17. Абдуллоҳ Ф. Давлат ҳама з-иттифоқ хезад // Ҷумҳурият. - 10. 02. 2007.
18. Асадуллоев И. Болохона / И. Асадуллоев // Ҷумҳурият. - 27. 05. 2008.
19. Абдулмуъмини Шерхон. Вазорати фарҳанг ба куҷо менигарад // Миллат. - 24. 09. 2009.
20. И.Усмонов. Дар бораи ифтихори миллӣ / Усмонов И. // Адабиёт ва санъат. - 23.04.2004.
21. Камол Насрулло. Либоси миллӣ ва дин // АМИТ "Ховар". - 04.02.2016.
22. И.Усмонов. Миллат ва нафақат / Усмонов И. // Миллат. – 2007. 1 сентябр.
23. Усмонов И. Миллат ва нафақат / Усмонов И. // Миллат. - 01.09. 2007.
24. Усмонов И. Арзишҳои миллӣ муқаддасанд / Усмонов И. // Омӯзгор. - 11.04.2008.
25. Роғунро метавонем бисозем, агар бо ҳам бисозем! // Миллат. - 10. 12. 2009.

26. Усмонов И.Сатторзода А. Зарурати ташаккули андешаи миллӣ/ И.Усмонов, А. Сатторзода // Ҷумҳурият. - 08. 06. 2006.
27. Сухани гуфтанӣ // Ҷумҳурият. - 10.03.2012; Фарҳанги миллӣ меҳвари истиқлол аст // Ҷумҳурият. 18. 11. 2014; Ҳ. Шоҳпур. Афзалият ба ҳифзи манофеи миллӣ // Ҷумҳурият. - 27.07.2014; Розу ниёз // Ҷумҳурият. - 09. 01. 2014; Мурод М. Дар роҳи дарёфти эътимод // Ҷумҳурият. - 13.04. 2018.
28. Карим Қодиров. Худшиносӣ камолоти маънавиёти инсон аст / Қодиров К. // Ҷавонони Тоҷикистон. - 26.0120.17.

ТАФСИРИ МАФҲУМИ ХУДШИНОСИИ МИЛЛӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР МАТБУОТИ ТОҶИК

Дар мақолаи мазкур тафсири мафҳуми худшиносии миллӣ ва нақши он дар матбуоти тоҷик мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Муаллиф ҳангоми таҳқиқи мавзӯъ аввал мафҳуми калимаи худшиносӣ ва баъдан худшиносии миллиро дар асоси ақидаҳои файласуфон ва мутафаккирон шарҳ додааст. Дар ин мақола оиди пайдоиши калимаи худшиносӣ ва худшиносии миллӣ сухан рафта, муаллиф бо такя ба ба сарчашмаҳо кӯшиш намудааст, ки пайдоиши калимаи мазкурро шарҳ дода, нақши онро дар ҷомеа муайян созад.Нақши матбуот дар ташаккул ва пойдории ҳар як миллату давлат ва муаррифии он миллат дар баробари дигар халқҳо хеле муҳим аст. Инчунин, муаллиф андешаи олимону муҳаққиқони тоҷикро оиди худшиносии миллӣ ва ҷойгоҳи он дар матбуоти тоҷик таҳлил намуда, аз матбуоти даврӣ иқтибосҳои зиёд овардааст. Нишон дода мешавад, ки баъди соҳибистиқлолии кишвар мубоҳисаю андешаҳо дар атрофи худшиносии миллӣ дар матбуот зиёд аст. Зиёиёни кишвар сари ин мавзӯъ андешарониҳои зиёд намудаанд, ки ҳамаи он тариқи матбуот ба омма расида дар бедории ҳисси миллии насли ҷавони кишвар таъсиргузор аст.Дар мақола қайд мегардад, ки дар замони ҷаҳонишавӣ матбуоти моро зарур аст, ки баҳри поку беолоиш нигоҳ доштани забони модарӣ, фарҳанг, расму оини мардумӣ, ки аз қаъри асрҳо аз ниёгонамон ба насли даврони соҳибистиқлол боқӣ, мондааст бештар ҳарф зананд, дар бедории худшиносии насли имрӯз саҳмгузор бошанд. Чуноне ки матбуоти пешин ин хизматро сарбаландона анҷом дода буд. Бояд мафҳуми худшиносии миллиро чунон ба насли оянда таблиғ кунанд, ки зери ин мафҳум дӯстдоштани Ватан, якдигарфаҳмӣ ва иттифоқӣ ифода ёбад ва инҳоро насли баъдин дар амал ичро намоянд. Ҳамчунин дар баробари ин, ҳангоми таҳлил дар мақола иқтибосҳое ҷой дода шудааст, ки баъзе рӯзноманигорон ҳангоми таҳлили масъалаҳои миллӣ аз мавзӯи мазкур ҳангома сохта, арзишҳои миллиро поймол намудаанд. Аз ин рӯ, муаллиф дар поёни мақола ба рӯзноманигорон ва дигар кормандони ВАО пешниҳод мекунад, ки дар инъикосу тарғиби масъалаҳои миллӣ ва худшиносӣ манфиатҳои умумимиллӣ ва давлатиро ба назар гиранд ва дар ин раванд ҳушёриро аз даст надода, баҳри дифои манфиатҳои миллии хеш, пеш аз ҳама худшинос бошанд.

Калидвожаҳо:матбуот, худшиносӣ, худшиносии миллӣ, мафҳум, истиқлолият, ҷаҳонишавӣ, рӯзноманигорон, миллат, ВАО, ҷаҳонишавӣ, забон, фарҳанг,

ТОЛКОВАНИЕ ПОНЯТИЯ «НАЦИОНАЛЬНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ» И ЕЕ РОЛЬ В ТАДЖИКСКИХ СМИ

В настоящей статье рассматривается понятие ««национальная идентичность» и ее роль в таджикских СМИ. При исследовании данной темы, автор, на основе идей философов и мыслителей, рассматривает понятий -«идентичность» и «национальная идентичность». В статье, автор, опираясь на различные источники, исследует историю возникновения данных понятий, чтобы определить их роль в СМИ. Следует отметить, что СМИ играют важную роль в формировании, устойчивости и представлении наций и государств. Автор подробно анализирует взгляды таджикских исследователей относительно понятий «идентичность» и «национальная идентичность» и их роль в СМИ Таджикистана, и приводит большое количество цитат из периодической печати. В статье особо подчеркивается, что в период независимости в СМИ проблеме национальной идентичности придавалось особое значение. Представители таджикской интеллигенции посвятили большое количество статей и исследований. Материалы, опубликованные в таджикских СМИ, сыграли важную роль в пробуждении национальной самосознательности молодежи. В статье отмечается, что в век глобализации таджикским СМИ необходимо придавать особое значение освещению проблем, связанным с чистотой родного языка, культурой, традиций и обычаев, дошедших до наших дней из глубины веков. СМИ должны внести свой вклад в пробуждение национальной самосознательности. Эту миссию с честью выполнила периодическая печать в предыдущие десятилетия. Понятие «национальной идентичности» необходимо пропагандировать таким образом, чтобы подрастающее поколение под ним подразумевал патриотизм, взаимопонимание и единство. Вместе с тем, в статье приводятся примеры, которые свидетельствуют о том, что ряд журналистов, в побеге за сенсациями, при расследовании национальных проблем, игнорируют национальные ценности. В этой связи автор предлагает сотрудниками СМИ при освещении и пропаганде национальных проблем, принимать во внимание общенациональные и государственные интересы. Но для этого необходимо, в первую очередь, быть сознательными.

Ключевые слова: пресса, идентичность, национальная идентичность, понятие, независимость, глобализация, журналист, нация, СМИ, язык, культура.

NATIONAL COMMENTARY OF THE NATIONAL SELF-COUSCIOUSNESS AND ITS ROLE IN THE TAJIK PRESS

The article deals with the conception of the national self-consciousness and its role in Tajik media. Written in the subject matter, first described the concept of self-esteem and genetics based on national philosophy, on the emergence of the national identity and self-knowledge, the author relies on the source and explains the emergence of these words and identities role in society. The media release is very important in the formation and sustainability of each nation and state, and its representation as well as other nations. The author also analyzed the opinion of Tajik scholars and intellectuals on the national identity and its place in the Tajik media and led to a series of short stories. Indicates that the country's competitiveness is far ahead of the national self-awareness of the media. The knowledgehas great deal of interest in this topic,which is all about the news media of the national anthem of the national anthem of the country. The point is that during the international press it is necessary to spend more time on motherhood,culture,and traditions, which are far from over the last century. In the awakening of self-esteem of the present generation. As the previous press release, this was a pretext. It should therefore be possible to propose nationals consciousness to the next generation that underpinned the idea of the Motherland,the Unity and the Alliance and that they should be able to practice it. At the same time analyzed have been take into account that some journalists have been mistreat by the fact that the national massacres of this issue have been corroborated and

they have violated national values. This article presents to journalists and other media workers, who are interested in the development of national and national interests of public and state interest, and in this respect, lack of respect for their country's interests before their allies.

Key words: press, identity, national identity, concept, independence, globalization, journalist, nation, media, language, culture.

Сведения об авторе: ***Шодихони Назар*** - Таджикский национальный университет, докторант Ph.D кафедры печати журналистики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. E-mail: volnik-8585@mail.ru. Телефон: **(+992) 908-85-85-93**

Information about the author: ***Shodikhoni Nazar*** – Tajik National University, Doctoral Ph.D of Chair of Journalism. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 17. E-mail: volnik-8585@mail.ru. Tel.: **(+992) 908-85-85-93**

УДК: 07+891.550+327(575.3)

БАРРАСИИ РОБИТАҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БО КИШВАРҲОИ ХОРИҶӢ ДАР МУСОҲИБАҲОИ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН

(дар асоси маводи матбуоти араб)

Қаландаров С.Д.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Тоҷикистон аз солҳои аввали истиқлолияти миллӣ дар самти барқарор намудани робитаҳои дипломатӣ ва ба роҳ мондани ҳамкориҳои тиҷоратию иқтисодӣ ва фарҳангӣ бо давлатҳои араб иқдом кардааст. Аз сафару мулоқотҳои мутақобилан судманди дуҷониба маълум мешавад, ки дар ин давра Тоҷикистон бо ташаббусҳои сарвари давлат – Эмомалӣ Раҳмон дар доираи сиёсати хориҷии худ ба густариш додани муносибатҳо бо давлатҳои араб таваҷҷуҳи зиёд зоҳир менамояд. Муносибат бо кишварҳои арабӣ, ва умуман исломӣ, яке аз бахшҳои аъзами сиёсати байналхалқии ҳукумати кишварро ташкил медиҳад. Метавон оғози асри XXI-ро марҳилаи нави ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ҷаҳони ислом (давлатҳои арабӣ) номид [5, с.184].

Қобили тазаккур аст, ки имрӯз дар ҷаҳони иттилоотӣ нақши ВАО дар масъалаи мустаҳкам намудани муносибатҳои байниҳамдигарии давлатҳо хеле муассир аст. Ин таъсир дар паҳлуҳои мусбату манфӣ сурат гирифта, дар раванди муносибатҳо гардишҳои куллиро ба вуҷуд оварда метавонад. Дар ҳодисаҳои сиёсии ҷаҳони муосир ҳар як сухани гуфташудаи сиёсатмадор ва нодуруст фаҳмидани хабарнигор метавонад, чандсола кӯшишу заҳмат ва корҳои ташкилшударо оид ба наздикшавии халқҳо ва мустаҳкам кардани дӯстию ҳамкории миллатҳо, тағйир диҳад. Аз ин рӯ, хабарнигорон бояд меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалиро риоя намоянд. Онҳо на барои хушунат ва ҳифзи манфиати гурӯҳ ё давлате вогузор шудаанд, балки баҳри дарёфти маълумот бидуни поймол намудани ҳисси миллӣ ва динии иштирокчиёни фазои иттилоотӣ сафарбар шудаанд.

Зикри ин нукта лозим аст, ки айни ҳол сиёсати бисёрсамтаи хориҷии кишвар дар муносибат ва робита бо якчанд кишварҳои араб, махсусан бо давлатҳои халиҷи Форс (Шоҳигарии Арабистони Саъудӣ (ШАС), Қатар, Баҳрайн, Амороти Муттаҳидаи Араб (АМА), Кувайт) назаррас аст. Ин кишварҳо омодагии худро дар амалигардонии тарҳҳои иқтисодии кишвар баён карданд [2, с.365].

Мавзӯе, ки мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор медиҳем, ин инъикоси робитаҳои Тоҷикистон бо кишварҳои хориҷӣ дар мусоҳибаҳои Президенти Тоҷикистон дар ВАО–и кишварҳои араб, аз ҷумла дар рӯзномаҳои “Албаён” - и АМА (17.04.2007), “Арриёз” - и ШАС (марти 2008), “Алмасоия” - и Миср (6.04.2012), Ҳайати рӯзноманигорони Кувайт (15.06.2013), шабакаҳои “Алҷазира” - и Қатар (21.05.2007) ва Евронюс (арабӣ) – (30.03.2012) мебошад.

Таъйинот ва махсусиятҳои мусоҳиба мухталифу доманадор аст. Мусоҳиба имрӯз яке аз жанрҳои хабарии маъмул, ҷолиб ва серистеъмоли ВАО ба шумор меравад, зеро дар мусоҳиба «чунин суолҳоро пурсидан лозим аст, ки хонандаҳо ба он рағбат доранд», мегӯяд муҳаққиқ Э. Полетаев [6, с.152]. Ҳамчунин мусоҳиба жанри боварибахш аст, зеро дар хусуси воқеа одаме нақл мекунад, ки дидааст, медонад [4, с.50].

Тафсиру ташреҳи илмии мусоҳиба ва шинохти он мавзӯи нав нест. Доир ба мақоми жанри мусоҳиба, шаклу намуд, техникаи таҳия ва махсусиятҳои он муҳаққиқони зиёди хориҷиву дохилӣ, ба монанди В.В. Ворошилов, А.А. Грабелников, Г.В. Кузнетсов, М.И. Шостак, Н.Г.Богданов, Б.А. Вяземский, А. Нуралиев, А. Саъдуллоев, С. Гулов, И. Усмонов, М. Муродов, Ҷ. Муқим ва дигарон изҳори андеша намудаанд. Қобили тазаккур аст, ки дар бораи жанри мусоҳиба фикру ақидаҳои гуногуни олимон мавҷуд аст. Яке онро жанри хабарӣ мегӯяд, дигаре таҳлилӣ ва сеюмӣ ҷойи онро дар ҳардуи гурӯҳи жанрҳо меҷӯяд [7, с.51]. Бо гузоштани саволҳои зиёд тамоми паҳлуҳои масъала дар офариниши

образҳо матраҳ мешаванд. Масалан, дар сохтани як портрет тамоми ҷузъиёт тавассути гузоштани саволҳо маълуму равшан карда мешавад. Ин дар суратест, ки мусоҳиба дар ботини худ фавриятро талаб менамуд ва барои баррасӣ кардани портрети маълум жанрҳои хос амал менамоянд.

Аз ҷиҳати анвои жанрӣ ҳамаи мусоҳибаҳои бо Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон суратгирифта ба навъи мусоҳиба – муколама мансуб аст. Ин навъи мусоҳиба бештар маълуму серистифода аст. Дар ин намуди мусоҳиба назари мусоҳибро дар бораи масъалаи баррасишаванда аз номи худи ӯ иброз доштан, нақши муҳим дорад [4, с.80].

Тавре аз мазмуну муҳтавои мусоҳибаҳо бармеояд, аксари матбуоти араб ба вазъи кишвари ҳамсояамон – Афғонистон ва муносибати Тоҷикистон бо давлатҳои ҷаҳон таваҷҷуҳи бештар доранд. Дар мусоҳиба – муколама дараҷаи дониш ва таҷрибаи зиндагии ҷонибҳо аҳамияти калон дорад [3, с.126], зеро ин омилҳо ба ҷолибу хонданӣ шудани мусоҳиба мусоидат менамоянд.

Қайд кардан бамаврид аст, ки рӯзнома ва шабакаҳои арабӣ вобаста ба манфиатҳои худ аз Сарвари давлати Тоҷикистон – Эмомалӣ Раҳмон оид ба густариши робитаҳо бо мамлакатҳои арабӣ, талошҳои Тоҷикистон ҷиҳати ҳалли қазияҳои минтақа (махсусан Афғонистон), муносибати Тоҷикистон бо давлатҳои ҷаҳон (махсусан Россия, Амрико, Эрон, кишварҳои арабӣ) пурсон шудаанд. Аз мусоҳибаҳо маълум аст, ки матбуоти араб (ба истиснои Кувайт – Қ.С.) бештар ба вазъ ва дурнамои ҳолати Афғонистон таваҷҷуҳ дорад. Президенти Тоҷикистон дар ҳамаи мусоҳибаҳояш вобаста ба ҳолати Афғонистон, мушкилоти он ва роҳҳои баромадан аз буҳрони кунуниро пешниҳодоти мушаххас ва дақиқ изҳор кардааст.

Чунончи, ҷонишини сармуҳаррири рӯзномаи “Алмасоия” **(المسائية)** – и Миср (6.04.2012) Муҳаммад Салома ҳангоми мусоҳиба бо чунин савол муроҷиат мекунад: “... Ҷаноби Президент ба фикри Шумо ҷомеаи ҷаҳонӣ кадом иқдомро бояд анҷом диҳад, ки дар ин кишвари исломии ҷабрдида (Афғонистон – Қ.С) сулҳу субот барқарор гардад?” Президенти Тоҷикистон аввал дар бораи таърих, фарҳанг ва забони ягона доштанамон бо афғонҳо мухтасар нақл намуда, пасон мегӯяд: “Мо ҳанӯз аз оғози буҳрони Афғонистон якчанд ташаббусҳои ҳаётан муҳимро вобаста ба ин буҳрон ва мушкилиҳои ҷойдоштаи кунунӣ ба бародарони афғон барои баромадан аз мусибатҳои ҳозирааш пешниҳод кардем. Тоҷикистон дар масъалаи расонидани кумак ба Афғонистони бародар ва ҳамсояи худ вафодор буд ва хоҳад монд. Аллакай, мо барои сохтани роҳҳои мошингард ва пулҳои азим дар болои дарёи Ҷайҳун наздики Афғонистон машғул шудем. Омодагӣ барои амалисозии лоиҳаи CASA – 1000 барои интиқоли хатти баландшиддати неруи барқ аз Тоҷикистон ва Қирғизистони ҳамсоя ба Афғонистон ва аз он ҷо ба Покистон ба иҷро мерасад. Ҳамчунин лоиҳаҳои муҳимми дигари стратегие мавҷуд аст, ки иҷрои он дар Тоҷикистон амалӣ мегардад ва характери минтақавӣ дошта ба беҳбудии шароити зиндагии Афғонистон низ нигаронида шудааст”. Ба саволи “кадом иқдомотро ҷомеаи ҷаҳонӣ бояд амалӣ кунад?” Президенти Тоҷикистон мегӯяд: “... аввалан идомаи кумаки ҷиддӣ ба халқи афғон барои бартараф кардани зӯроварию тундгароӣ, расидан ба ҳамдигарфаҳмию мусолиҳаи миллӣ ва пайвастани он ба ҷаҳони мутамаддин зарур аст. Баъдан мо кишварҳои ёрирасон, ниҳодҳои молиявии минтақавӣ ва байналмилалиро барои вафо намудан ба созишномаву аҳду ваъдаҳояшон нисбат ба Афғонистон водор мекунем” [8]. Аз муҳтавои ин саволу ҷавоб бармеояд, ки Тоҷикистон бо дарназардошти манфиатҳои сиёсиву иқтисодӣ кишвари ҳамсояи орому сокитро хоҳон аст.

17 – уми апрели 2007 рӯзномаи “Албаён” – и Аморати Муттаҳидаи Араб таҳти унвони “Мусоҳибаи Президент – Эмомалӣ Раҳмон барои рӯзномаи “Албаён” – и аморатӣ” дар сомонааш мавод ба нашр расонидааст, ки аз 9 савол иборат аст. Аз ҷумла, вобаста ба вазъи минтақа чунин савол додааст: “Минтақаи фарогири Шумо ҳанӯз ҳам тезутунд боқӣ мемонад ва носуботӣ зиёд мешавад, чӣ гуна вазъ дигаргун мешавад?” Президенти Тоҷикистон ҳамчун сиёсатмадори огоҳ аз вазъияти Афғонистон оромию осудагӣ дар онро суботи тамоми давлатҳои минтақа ва ҷаҳон медонад. Аз ҷумла мегӯяд: **“**Суботи сиёсии Осиёи Миёна аз вазъи Афғонистон вобаста аст. Дар мо мақоле аст, ки агар ҳамсоя бой ва хуб бошад, манфиаташ ба ту хоҳад расид, аммо агар ҳамсояат бад бошад, аз вай ба ҷуз бадӣ чизе намерасад. Ва агар хонаи ҳамсояат оташ гирифт ва ӯро ёрдам накардӣ, пас албатта, оташ ба хонаи ту хоҳад расид. Аз ин рӯ, оромӣ ва субот дар Афғонистон ба манфиатҳои миллии Тоҷикистон мувофиқат мекунад. Халқи афғон низ барои зиндагии тинҷу осуда ба мисли дигар халқҳо ҳақ дорад. Афғонистон давлати бузург аст ва сарватҳои ғанӣ (зиёд) дорад ва оромию тинҷӣ дар он суботи тамоми давлатҳои минтақа ва ҷаҳон аст” [9].

Профессор Муқимов Ҷ. дар китоби худ вобаста ба мусоҳиба менависад, ки “Бо сиёсатмадорон, намояндагони ҳизбҳо ва мансабдорони зинаҳои гуногуни ҳокимият холисона муносибат кардан лозим аст” [4, с.33] ва “аз саволҳои баҳсангез парҳез кунед” [4,

с.28], аммо, мутаассифона, чунин муносибат дар баъзе мусоҳибаҳо мушоҳида намешавад, махсусан дар мусоҳибаи “Алҷазира” – и Қатар.

Шабакаи “Алҷазира” рӯзи 21–уми майи 2007 мусоҳибаи Президенти Тоҷикистонро бо номи “Эмомалӣ Раҳмон: натиҷаи 10 соли Тоҷикистон” ба табъ расонидааст, ки аз 16 савол иборат буда, ба мавзӯъҳои гуногуни сиёсати хориҷӣ ва дохилии Тоҷикистон бахшида шудааст [10].

Зикр кардан бамаврид аст, ки муҳаққиқон ва коршиносони хориҷӣ ва дохилии ВАО нақши “Алҷазира”- ро дар инқилобҳои “баҳори араб” ва низоъҳои кишварҳои мусулмонӣ (Ироқ, Сурия, Миср, Либия, Тунис, Яман) калидӣ меҳисобанд [1, с. 249]. Дар ҳақиқат, аз таҳлилҳои воқеаҳои “Баҳори араб” маълум ва мушоҳида мешавад, ки дар раҳгум занонидани мардуми кишварҳои араб ва пинҳон кардани ҳақиқати вазъ таҳти шиори “озодии сухан” нақши бориз бозидааст.

Дар мусоҳиба саволҳои боғаразона ва саволҳое, ки хусусияти ҳангомаҷӯёна доранд, кам нестанд. Президенти Тоҷикистон ҳамчун сиёсатмадори пуртаҷриба ба ҳамаи онҳо ҳакимона ҷавобҳои мушаххас ва пурмазмун гуфтааст. Аз ҷумла, хабарнигор оид ба Афғонистон бо чунин савол мурочиат кардааст: “Ҷаноби президент, тоҷикон мегӯянд, ки тамоми оқибатҳои бад аз тарафи Афғонистон меояд ... ва оё аз он чизе, ки ҳоло дар Афғонистон ҷараён дорад, хавф доред ва оё аз он метарсед, ки толибон қувваи нав гирифта ба шумо таъсир мерасонанд ва шумо тоҷикони шимоли Афғонистонро барои шикаст додани толибон кӯмак мекунед?”. Мақсад аз ин саволи хабарнигор иғво андохтан байни тоҷикон ва дигар қавмҳои Афғонистон аст. Аммо Президенти Тоҷикистон ҳамчун сиёсатмадори ботаҷриба бо назардошти омилҳои созандагии муносибатҳо посух мегӯяд: “Афғонистон, албатта, зиёда аз 25 сол боз ҷанги шаҳрвандиро аз сар мегузаронад. Шояд яке аз мусибатҳои мавҷуда дар Тоҷикистон сарчашмааш дар Афғонистон бошад. Дар Тоҷикистон мақоле ҳаст, ки мегӯянд: “Агар хонаи ҳамсоя оташ гирифт ва ба ӯ дасти кумак дароз накардӣ, оташ ба ту ҳатман зиён хоҳад расонд”. Ин мақоли тоҷикӣ аст ва ман ба ин эътимод дорам” [10].

Мавзӯи дигаре, ки хабарнигорони араб бештар таваҷҷуҳ кардаанд, ин муносибати Тоҷикистон бо кишварҳои ҷаҳон (махсусан Россия, Амрико, Эрон, ИДМ) мебошад. Саволҳои хабарнигорон ҳангомавӣ ҳастанд. Профессор М. Муқимов менависад, ки хабарнигор қаблан дар бораи мусоҳиб бояд маълумоти пурра дошта бошад, вагарна мусоҳиба воқеӣ ва беғараз намешавад [4, с.21]. Рӯзномаи “Албаён” вобаста ба ин мавзӯи мавқеи Тоҷикистон дар муносибат бо абарқудратон чунин савол додааст: “Шумо дар Осиёи Миёна ҳастед. Вай минтақаи дуқутбии байналмилалӣ аст ва Тоҷикистон худашро дар куҷо мебинад? Оё Тоҷикистон ба Русия наздик аст ё ба Амрико? Ё Шумо дар минтақаи миёна ҳастед?”. Хонандаи закиро маълум аст, ки Тоҷикистон дар муносибат бо дигар давлатҳои ҷаҳон бо Россия наздик аст, аммо хабарнигор аз ин савол ҳангома карданӣ аст. Президенти Тоҷикистон вобаста ба ин масъала хеле мушаххас ҷавоб додааст: “Мо бо тамоми давлатҳо ҳамкорӣ дорем, аммо муносибат бо Россия дар сиёсат, иқтисод ва ҳатто ҳарбӣ бештар аст. Дар мо базаи ҳарбии Россия ҷойгир аст. Ҳамчунин Росия ба мо кумакҳои ҳарбӣ мерасонад, аммо ин ҳамкориро бо Амрико манъ намекунад. Мо узви давлатҳои Иттиҳоди зидди терроризм ҳастем. Бо амрикоиён ва аврупоиён ҳамкории ҳарбӣ дорем ва ёрию кумаки техникӣ барои ҳимояи сарҳад аз онҳо мегирем, зеро ҳадафашон сулҳу субот дар Афғонистон аст ... ” [9].

Қобили қайд аст, ки аз мусоҳибаи телевизиони “Алҷазира” мушоҳида мешавад, ки хабарнигор аз муносибати Тоҷикистон бо Россия ва Амрико ҳангома сохтанӣ аст. Таваҷҷуҳ кунед ба саволҳо: 1. ... Дар оғози ин вохӯрӣ Шумо гуфтед, ки баъд аз халос шудан аз таъсири Иттиҳоди Шӯравӣ, сиёсати дарҳои кушодро бо хориҷ пеш гирифтаед. Ҳоло муносибати Тоҷикистон бо Россия ва Ғарбро чӣ гуна барқарор мекунед ва оё нуфузи Русияро дар Тоҷикистон ба манфиати мавқеи Ғарбу Амрико аз нав дида мебароед? 2. Аммо баъзеҳо шояд фаҳмида бошанд, ки аз нав дида баромадани ин муносибатҳо вақте сар шуд, ки қувваҳои ИМА мавқеи неруҳои Россияро барои ҳимояи сарҳади ҷанубии Тоҷикистон иваз карданд ва низомиёни амрикоӣ неруҳои ҳарбии шуморо тамрин дода бо кумакҳои ҳарбӣ таъмин намуданд. Мо миёнаравиҳои ин таҳаввулотро чӣ хел бифаҳмем ва оё ин таваҷҷуҳи Тоҷикистон нисбат ба Ғарб нест?

Президенти Тоҷикистон ҳамчун сиёсатмадори варзида ба чунин саволҳои ҳангомаҷӯёна бо назардошти манфиатҳои миллӣ оид ба саволи якум мушаххас чунин изҳори ақида намудааст: “Россия шарики стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон аст. Мо бо Федератсияи Россия муносибатҳои имтиёзнок дорем ва Россия дар Тоҷикистон пойгоҳи низомӣ дорад. Мо муносибатҳои ҳарбӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ, илмӣ ва сиёсӣ дорем, яъне ин муносибатҳо муносибатҳои хеле имтиёзнок ҳастанд … Ҳамзамон мо бо Россия ҳамкории имтиёзнок дар соҳаи иҷрои лоиҳаҳои энергетикӣ дорем ва неругоҳи барқӣ дар Тоҷикистон бо роҳи ҳамкорӣ бо Россия фаъолият мекунад. Яъне беҳтарин муносибатҳост нисбат ба дигар кишварҳо. Лекин ин маънои онро надорад, ки мо аз муносибатҳо бо давлатҳои

дигари минтақа ва ҷаҳон даст кашем” [10]. Ба саволи дуюми ғаразноки хабарнигор низ аниқ, мушаххас ва хирадмандона ҷавоб додааст: “... Муносибатамон бо Амрико низ хеле хуб аст. Ин маънои онро надорад, ки Тоҷикистон яке аз майдонҳои рақобат байни давлатҳо бошад. Мо намехоҳем, ки Тоҷикистон марказ ё макони рақобати абардқудратҳо гардад. Агар ин рақобат пайдо шавад ба манфиати халқҳои минтақа нест” [10].

Ҳамчунин Президенти Тоҷикистон ба саволи иғвоангези шабакаи Евронюс – “Наздики 1 млн. муҳоҷири тоҷик дар Росия аст. Оё ин муҳоҷират асоси мушкилоти иҷтимоӣ дар Тоҷикистон намешавад? Ва оё ҳанӯз ҳам нуфузи Россия дар Тоҷикистон боқӣ мемонад?” чунин ҷавоб додааст: “... Тоҷикон дар Россия зиндагӣ ва кор мекунанд, ин ҳақиқат аст. Лекин имкони рафтанашон дар минтақа дар куҷост? Ҳангоми корашон ба оилаҳояшон ёрӣ мерасонанд ва дар кумаки иқтисодиёти кишварашон саҳм мегузоранд. Ҳукумати Тоҷикистон барои дастгирии ҳуқуқи коргарони муҳоҷири тоҷик дар Федератсияи Россия бо Ҳокимияти Россия ҳамкории зич дорад. Ман боварӣ надорам, ки бо назардошти муносибат ва ҳамкории стратегии мо бо Россия онҳо ба Тоҷикистон шартҳо гузорад” [11]. Дар ҳақиқат зиёд эҳсос мешавад, ки муаллифони матолибе, ки дар саҳифаҳои матбуоти хориҷӣ дар робита ба муносиботи давлатҳои Тоҷикистон ва Россия мавриди пажӯҳиш қарор мегирад, новобаста ба мавзӯи баррасишаванда, бо дахолат ба шароити зисту зиндагонии муҳоҷирони кори тоҷик масъаларо тобиши сиёсӣ медиҳанд. Гуфтан мумкин аст, ки муҳоҷирати корӣ аз асоситарин омилҳоест, ки моро ба Русия вобаста кардааст ва матбуоти хориҷӣ онро ҳамчун фишанг барои иттиҳом истифода мекунад.

Қайд кардан зарур аст, ки набояд фаромӯш кард, ки “мусоҳиба ин жанри суҳбат нест, ки ... назари худро таҳмил намоед” – менависад муҳаққиқ Ҷ. Муқим [4, с. 44]. Аммо дар мусоҳиба бо рӯзномаи “Арриёз” ҳангоми савол додан хабарнигор Тоҷикистонро ҳамчун “кишвари исломӣ” (... فخامة الرئيس، إن طاجيكستان بلد إسلامي -) муаррифӣ мекунад, ки дар ҷавоб Президенти Тоҷикистон ба таври рӯшан мегӯяд: “Ҷумҳурии Тоҷикистон кишвари демократӣ аст ва қонун дар он ҳукмрон аст. ... Зиёда аз 90 % - и сокинонаш мусулмонанд ва мо давоми истиқлолияти миллӣ тавонистем, ки муносибатҳои хуби сиёсӣ бо ҳамаи давлатҳои исломӣ, аз ҷумла бо ШАС барқарор кунем” [12]. Аз савол маълум мешавад, ки хабарнигори араб Тоҷикистонро ҳамчун кишвари исломӣ дидан мехоҳад.

Ҳамчунин аз саволи хабарнигори рӯзномаи “Арриёз” – и Саудӣ маълум мешавад, ки онҳо аз муносибати Тоҷикистону Ӯзбекистон хуб огоҳанд, ки пурсидааст: “Ҷаноби Президент он чизе ки ба давлатҳои ҳамсояи Тоҷикистон ва муносибататон бо он кишварҳо тааллуқ дорад, махсусан Узбекистон ва Афғонистон чӣ гуфтан мумкин аст? ”. Президенти кишвар бо чунин ҷавоби пурмазмун изҳори ақида намудааст: “Барқарор ва густариши муносибатҳои дӯстона ва гуногунҷабҳа бо давлатҳои ҳамсоя аз ҷумла, Ӯзбекистон ва Афғонистон аз самтҳои афзалиятноки сиёсати хориҷии мо ба шумор меравад. Ҳамчунин мо умедворем, ки Ҷумҳурии Ӯзбекистон бо мо муносибатҳои дӯстона, бародарона ва содиқона барқарор кунад ва якҷоя монеаҳои мавҷударо дар рӯҳияи муносибатҳои неки ҳамсоягӣ бартараф созем. Ҳамзамон барои густариши робитаҳои ҳамкории иқтисодӣ ва фарҳангӣ дар асоси ба назар (эътибор) гирифтани манфиатҳои дуҷонибаи муштарак ва минтақавӣ тасмим бигирем. Тоҷикистон дар барқарор кардани муносибатҳои байналмилалӣ фақат аз ҳамин нигоҳ амал мекунад” [12].

Ҳамчунин Президенти Тоҷикистон дар мусоҳибаҳояш зикр кардааст, ки таҳкими муносибатҳо бо Кувайт, Қатар, АМА ва ШАС низ аз самтҳои авлавиятноки сиёсати хориҷии кишвари мо аст.

Зикр кардан бамаврид аст, ки дар баробари мавзӯъҳои зикршуда инчунин натиҷаи мулоқотҳои расмии сарони кишварҳо баҳри таҳкими ҳамкорӣ, мундариҷаи санадҳои ҳамкории имзошуда, нақши равобити иқтисодӣ ва тиҷоратӣ дар расидан ба манфиатҳои муштарак, дурнамои ҳамкорӣ дар бахшҳои ояндадори туризм, ҷалби сармоя ба бахшҳои хусусӣ, муносибатҳои дипломатӣ ва дурнамои он низ аз мавзӯъҳои мусоҳибаҳои Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бо хабарнигорони кишварҳои арабӣ (Шоҳигарии Арабистони Саудӣ, Амороти Мутаҳҳидаи Араб, Миср, Қатар ва Кувайт) ба шумор меравад.

Хулоса, дар силсила мусоҳибаҳои Президенти Тоҷикистон, ки дар матбуоти кишварҳои араб ба табъ расидааст, масъалаҳои гуногун, аз ҷумла, вазъи кишвар, минтақа, сатҳи зиндагии мардум, муносибат бо кишварҳои хориҷӣ, хоссатан Россия, ва амсоли ин мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Ин мусоҳибаҳо Тоҷикистон ва воқеияти ҳоли онро ба кишварҳои араб инъикос намуда, барои таҳкими дӯстӣ ва ҳамкориҳои тарафайн замина гузошт. Ҳарчанд дар зери ин мусоҳибаҳо хабарнигорон аз усулҳои гуногуни “ҳуҷум” истифода намуда бошанд ҳам, Президенти Тоҷикистон бисёр ботаҳаммул, оқилона ва дипломатона ба саволҳои онҳо ҷавоб додааст. Ҳамчунин кишварҳои арабе буданд, ки аз мавқудияти Тоҷикистони мустақил огоҳӣ надоштанд ва мусоҳибаҳои Президент дар

матбуоти ВАО – и арабӣ ба шинохти дутарафаи мардуми ин кишварҳо ва рушди ҳамкориҳо мусоидат кард.

Аз омӯзиш ва таҳқиқи мусоҳибаҳои мазкур маълум мешавад, ки Президенти Тоҷикистон тавассути ин мусоҳибаҳо Тоҷикистонро ба олами араб аз нигоҳи муносибати байни давлатҳо бо ҳамсоякишварҳо ҳамчун кишвари содиқ ва аз ҷиҳати муносибат бо абарқудратони ҷаҳон ҳамчун давлати боэътимод, меҳмоннавоз ва дӯст бо ҷавобҳои мушаххас ва мантиқӣ муаррифӣ намудааст.

А Д А Б И Ё Т

1. Қаландаров С.Д. Инъикоси Тоҷикистон аз нигоҳи «Алҷазира» ва муқоиса бо сомонаи арабии «Би-Би-Си» / С.Д. Қаландаров // Паёми ДМТ 4/5 (209). -Душанбе: Сино, 2016. -С. 248 – 252.
2. Қаландаров С.Д. Иттилоъ – сарчашмаи ҳамкориҳои судбахш / С.Д. Қаландаров // Паёми ДМТ 4 (68). - Душанбе: Сино, 2011. - С. 364-367.
3. Муким Джовид. Радио “Свобода”: ложь и правда (Текс). – Душанбе: Девештич, 2005. – 180 с.
4. Ҷовид Муқим. Мусоҳиба ва техникаи таҳияи он. -Душанбе: Озар, 2013. -160 с.
5. Назаров Т. Дипломатияи муосири тоҷик / Т.Назаров, А.Сатторзода. – Душанбе: Ирфон, 2006. - С.184.
6. Полетаев Э. Рӯзноманигории байналхалқӣ: роҳнамо барои муаллифон аз Осиёи Марказӣ (Матн) / Э. Полетаев. – Душанбе, 2005. – 180 с.
7. Усмонов И.К. Жанрҳои публисистика / И.К. Усмонов. – Душанбе, 2009. - 139 с.
8. [Захираи электронӣ]http://tajemb-eg.org/ar/2016-01-21-15-14-42/2016-01-21-15-16-63/272--حوار-الرئيس-إمام-علي-رحمان-لـصحيفة-«البيان»-الإماراتية-17-4-2007م
9. [Захираи электронӣ]http://www.albayan.ae حوار الرئيس إمام علي رحمان لـصحيفة «البيان» الإماراتية 2007/04/17 م [Захираи электронӣ]http://www.aljazeera.net نإمام علي رحمن ... حصاد 10 سنوات لطاجيكستان الاثنين 1428/5/4 هـ - الموافق 2007/5/21 م الساعة 14:43
10. [Захираи электронӣ]http://arabic.euronews.com/2012/03/30/president-emomali-rahmon امام علي رحمن: لدينا سياسة الأبواب الخارجية المفتوحة
11. [Захираи электронӣ]http://www.alriyadh.com الرئيس إمام علي يتحدث لـ"الرياض" شهر مارس03. 25. 2008م، دوشنبه - موفد "الرياض"، محمد السهلي

БАРРАСИИ РОБИТАҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БО КИШВАРҲОИ ХОРИҶӢ ДАР МУСОҲИБАҲОИ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН

(дар асоси маводи матбуоти араб)

Дар мақола доираи мавзӯот, тарзи ташкили мусоҳиба ва баррасии масъалаҳои муҳимми рӯз аз ҷониби мусоҳиб – Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳқиқу таҳлил қарор гирифтааст.

Тӯли солҳои гуногун Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба кишварҳои араб сафарҳои корӣ ба анҷом расонд. Дар ин сафарҳо ӯ дар баробари мулоқоту вохӯриҳо бо ҳайати расмии давлатҳои алоҳида бо рӯзноманигорон низ суҳбату мусоҳибаҳо намуд. Ин мусоҳибаҳо бештар доир ба робитаҳои Тоҷикистон бо кишварҳои хориҷӣ дар рӯзномаҳои “Албаён” - и АМА (17.04.2007), “Арриёз” - и ШАС (марти 2008), “Алмасоия” - и Миср (6.04.2012), ҳайати рӯзноманигорони Кувайт (22.06.2012), шабакаҳои “Алҷазира” - и Қатар (21.05.2007) ва Евронюс (арабӣ) (30.03.2012) чоп шудаанд. Ин мусоҳибаҳо аз ҷиҳати мундариҷа ва мавзӯъ ба ҳам монандӣ доранд. Дар аксари онҳо густариши робитаҳои Тоҷикистон бо мамолики арабӣ, талошҳои Тоҷикистон дар ҳалли қазияҳои минтақа (хусусан Афғонистон), муносибати Тоҷикистон бо кишварҳои абарқудрати ҷаҳон (хоссатан Россия, Амрико) ва амсоли ин бо андаке тағйир такрор мешавад. Ҳамаи мусоҳибаҳо дар навъи диалог шакл гирифтаанд. Бо вуҷуди ин, ин силсила мусоҳибаҳо аз ҷиҳати муносибат ба мавзӯъ ва усули пешниҳоди савол фарқ мекунанд. Баъзе рӯзноманигорон, хусусан хабарнигорони “Алҷазира” бо усули ҳангома суол додаанд. Дар ташкили мусоҳиба ва ҷараёнбахшии он ҳарду ҷониб фаъоланд. Хусусан ҷониби мусоҳиб бо низоми хос, ҷаҳонбинии васеъ, мантиқи баланд посух дода, понарамаи васеи иттилооту маълумот ва фикру назарро ба вуҷуд овардааст. Ин мусоҳибаҳо Тоҷикистон ва воқеияти сиёсии онро ба аудиторияи ВАО-и кишварҳои араб шинос намуда, дар таҳкими робитаҳои кишварҳо мусоидат намудааст.

Калидвожаҳо: Президенти Тоҷикистон, кишварҳои араб, мусоҳиба, вазъият, робита, ҳамкорӣ, таҳлил, баррасӣ, ВАО, сомона, инъикос, Россия, Америка ...

АНАЛИЗ ВОПРОСОВ ВЗАИМОСОТРУДНИЧЕСТВА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН С ЗАРУБЕЖНЫМИ СТРАНАМИ В ИНТЕРВЬЮ ЭМОМАЛИ РАХМОНА

(на основе арабской печати)

В статье автором проанализированы тематика и способ организации интервью, актуальные проблемы, затрагиваемые в интервью Президента Республики Таджикистан. На протяжении многих лет Президент Республики Таджикистан – Эмомали Рахмон посещал с рабочим визитом арабские страны. В этих поездах он встречался и проводил беседы не только с официальными лицами, но и с журналистами. Эти интервью были опубликованы в газетах «Албаён» Объединенных Арабских Эмиратов (17.04.2007), «Арриёз» Королевства Саудовский Аравии (март 2008), “Алмасоия” Египта (6.04.2012), журналистами Кувейта (22.06.2012), в каналах “Алджазира” Катара (21.05.2007) и Евронюсе (арабский) (30.03.2012) и в них были вопросы освещены сотрудничества Таджикистана с арабскими странами. Все беседы были организованы в форме диалога и в них рассмотрены вопросы взаимосотрудничества Таджикистана с арабскими странами, стремление Таджикистана к решению проблем региона (в частности, по поводу Афганистана), сотрудничества Таджикистана со сверхдержавнами мира (в частности, Россия, Америка). Однако эти интервью отличаются по освещаемой теме и вопросам. Некоторые журналисты, особенно корреспонденты “Алджазира” задавали вопросы сенсационного характера. В организации интервью обе стороны проявляли активность. Самым активным был Президент Республики Таджикистан, так как обладал широким мировоззрением, систематично и логично отвечал на вопросы. Эти беседы ознакомили аудиторию арабских СМИ с Таджикистаном и его политическими событиями.

Ключевые слова: Президент Таджикистана, арабские страны, интервью, обстановка, сотрудничество, связи, анализ, обсуждение, СМИ, сайт, освещение, Россия, Америка, Афганистан …

CONSIDERATION OF THE RELATION OF TAJIKISTAN WITH THE FOREIGN COUNTRIES ON THE TALK OF EMOMALIRAHMON

(based on the Arabic press)

In this article in the field of themes the way of organizing talk and considering of recent issues of day from the side of interlocutor - President of the Republic of Tajikistan have been analyzed. During various years President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon visited to Arab countries for official visit. In this visits on his talks in together with speech and meeting with the official delegations of the separate countries have a talk and make an interview with journalists. These talks mostly related to the relation of Tajikistan with the foreign countries have been printed on the newspapers of "AL Bayon" of the Unated Arab Emirates (17.04.2007), "Ar-Riyaz" of the Kingdom of Saudi Arabia (March 2008), "Al-Massoiya" of Egypt (06.04.2012), Kuwait's Journalists Delegation (12.06.12), "Al-Jazeera" TV Channels of Qatar (21.05.2007) and Euro News (Arabic)(30.03.2012). These talks are familiar according to their content and theme. In some of them the increasing of the Tajik relations with the Arabic countries, and contentions of Tajikistan for solving events of zone (specially Afghanistan), the relation of Tajikistan with the world powerful country (mainly Russia, America) and like this repeated with the little changes. All of the talks formed like as type of dialogue. In spite of this, these talks from the side of the related to themes and its type of the making question are different. Some of the reporters mainly journalists of "Al-Jazeera" to asks question with the method of jolly talk. Both sides are active in organizing of interview and its trend. Especially side of interlocutor are created with the particular manner, wide worldview, logically responding, wide panorama of information and facts and ideas and viewpoint. These talks introduce Tajikistan and its political positions for Arabic countries Mass Medias audience and also promoted for strengthening of the relations of the countries.

Key words: President of Tajikistan, Arabic countries, talks, condition, relation, cooperation, analysis, consideration, Mass Media, web-sites, reflection, Russia, US …

Сведения об авторе: ***Каландаров Сарабек Давлатёрович*** – кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедры иностранного языка факультета журналистики Таджикского национального университета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр. Рудаки 17. E-mail: **ihson@mail.ru.** Телефон: **(+992) 93-505-44-60**

Information about the author: ***Kalandarov Sarabek Davlatyorovich*** - Tajik national University, candidate of Philology, associate Professor, head of the Department of foreign language of the faculty of journalism. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. E-mail: ihson@mail.ru**.** Tel.: **(+992) 93-505-44-60**

УДК: 301+002+07+37тоҷик

МУНОСИБАТИ СОТСИОЛОГӢ ДАР БАРРАСИИ МАСЪАЛАҲОИ ФАРҲАНГӢ

Муродова Р.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Рисолати ҳар гуна васоити ахбори омма инъикоси ҳаёти иҷтимоии давру замони муайян, огаҳии мардум аз ин раванд ва ба ин васила таъмини ҷомеа бо иттилооти навини рангин аст. Бо вуҷуди он ки раванди зиндагии иҷтимоии мардум бо тамоми паҳлуҳояш ба контексти предмети инъикоси журналистика шомил мегардад, муҳаққиқони соҳа ин равандро ба чор типи асосӣ: воқеа, ҷараён, вазъият ва инсон ҷудо намудаанд [2, с.28-29]. Ин таснифот хусусияти илмӣ дорад ва, пеш аз ҳама ба дарку маърифати журналист ҷиҳати шинохти омилҳои рӯйдодҳои иҷтимоӣ, сатҳу дараҷаи аҳамиятнокӣ ва амалкарди онҳо, шаклгирии ҳолату вазъият, муносибат ва нақши инсонҳо дар ин раванд, мусоидат мекунад.

Бо ин вуҷуд журналистика дар ҳар давру замон ба мавзӯву масъалаҳое бештар таваҷҷуҳ зоҳир менамояд, ки ҷомеа, давлату ҳукумат ва авзои башарӣ ба миён меорад ва рӯҳи замон шарҳу тавзеҳ ва тарғибу тарвиҷи онҳоро тақозо менамояд. Ба ин маънӣ, мавзӯъ ва масъалаҳои дар журналистика инъикосу баррасишавандаро пешакӣ пурра муайян кардан имкон надорад. Аммо ҳолатҳое ба мушоҳида мерасанд, ки инъикоси ин ё он масъала нисбатан тӯл мекашад. Дар ВАО-и имрӯзаи Тоҷикистон масъалаҳои фарҳанги миллӣ, сохтмони неругоҳҳо ва амалиёти даҳсолаи об барои рушди устувор аз чунин мавзӯот маҳсуб мешаванд, ки сабаби муайяни иҷтимоӣ доранд. Дар ин миён масъалаи фарҳанг мавқеи намоёнтар дорад.

Мавқеи бештар пайдо кардани масъалаҳои фарҳангиро дар ВАО ба чанд ҷиҳат метавон нисбат дод. Якум, истиқлолияти кишвар шароит ва имкон фароҳам овард, ки мо ба анъанаву суннатҳои фарҳанги ниёгонамон рӯ орем, арзишҳои фарҳангӣ ва миллиро эҳё намоем; дуюм, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ҷашнҳои бостонии тоҷикон аз қабили Наврӯз, Меҳргон, Сада таваҷҷуҳ намуда, барои эҳёи дубораи онҳо бо қарору фармонҳои расмии давлатӣ шароит муҳайё сохтаанд; сеюм, раванди ҷаҳонишавии муосир тақозо менамояд, ки мо, аз як тараф, арзишҳои фарҳангии худро эҳё ва ҳифз намоем, аз ҷониби дигар, тавассути эҳёгариҳо ба оламиён умри дерина доштани фарҳанги ғаниамонро муаррифӣ созем; чаҳорум, бо ташкили чорабиниҳои гуногуни фарҳангӣ суннатҳои неки гузаштагонро ривоҷ дода ба насли имрӯзу оянда ирсол намоем ва панҷум тавассути

баргузории чорабиниҳои фарҳангӣ ва пахши онҳо тавассути ВАО мардум, хосса насли наврасро дар рӯҳияи худшиносиву худогоҳӣ тарбия намоем.

Дар шароити ҷаҳонишавӣ чунончи дар Паёми имсолаи Пешвои миллат таъкид гардид “фарҳанг ба яке аз проблемаҳои глобалии асри XXI табдил ёфта, талабот нисбат ба сатҳи маънавиёти инсон, тарбия ва ташаккули наслҳое, ки вазифаҳои азими бунёди ҷомеаи навин дар даврони соҳибистиқлолии миллати тоҷик ба зиммаи онҳо гузошта хоҳад шуд, торафт меафзояд” [4, с. 33]. Дар ин шароит ҳифзи асолати миллӣ, забон, фарҳанг ба вазифаҳои асосии давлату ҳукумат табдил ёфтааст. Ҳукумати Тоҷикистон ба инкишофи бонизоми фарҳанг ва махсусан масъалаҳои боло бурдани фарҳанги ҷомеа, эҳтиром ба арзишҳои милливу фарҳангӣ, эҳёи анъанаву ҳунарҳои мардумӣ, рушди санъат, мусиқиву театр ва ҷанбаҳои дигари он таваҷҷуҳи хос зоҳир менамояд.

Мақоми давлатӣ гирифтани ансамблҳои “Шашмақом”, “Фалак” ва таҷлили ҳамасолаи “Наврӯз”, “Меҳргон”, “Рӯзи Шашмақом”, “Рӯзи Фалак”, “Рӯзи Китоб”, “Рӯзи Парчами миллӣ”, “Рӯзи Президент”, дастгирии чорабиниҳои фарҳангии сатҳи ҷумҳуриявию байналмилалӣ, ширкати бевоситаи роҳбари давлат дар чорабиниҳои фарҳангӣ гувоҳи таваҷҷуҳи беандозаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ташаккули фарҳанги миллии мо, ҳунару ҳунармандон ва анъанаву суннатҳои миллӣ мебошад. Дар Паёми имсола аз ҷониби сарвари давлат эълон шудани соли 2018 ҳамчун соли рушди ҳунарҳои мардумӣ ва сайёҳӣ далели дигарест ба таваҷҷуҳи бештар доштани ҳукумати кишвар ба фарҳанг ва масъалаҳои марбути он.

Дар тарғибу ташвиқи чунин чорабиниҳо тамоми воситаҳои ахбори омма нақш доранд, аммо тӯли солҳои охир бо шарофати рушди технологияи инноватсионӣ ва имконоти пахши мудовим нақши телевизион бештар шудааст. Маҳз бо шарофати барномаҳои гуногуни телевизионӣ мардум доир ба анъаноти тоҷикон, расму оин ва иду ҷашнҳои замоне ба гӯшаи фаромӯшӣ рафта ошноӣ пайдо карданд, ба моҳияти онҳо сарфаҳм рафтанд, дар эҳё ва рушдашон саҳм гузоштанд. Бавежа телевизион дар эҳё ва оммавигардонии ҷашнҳои бошукӯҳи миллиамон чун Наврӯз, Меҳргон ва Сада нақши бориз дорад. Дар ин замина тавассути баргузории чорабиниҳои муҳимми илмиву адабӣ ва фарҳангии сатҳи баланд, бархе аз ин ҷашнҳо шуҳрати ҷаҳонӣ пайдо карданд.

Бо эълон шудани соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ ташкили чорабиниҳои марбут ба ин бахши фарҳанг вусъат пайдо кард ва ин соҳа дар ВАО, хосса телевизион, нуфуз ва мавқеи бештар пайдо кард. Журналистон бо таҳияи барномаҳои гуногун мекӯшанд, ки аз раванди ташкили чорабиниҳо доир ба ҳунарҳои мардумӣ ва ба ин минвол ба вуҷуд овардани афкори созанда баҳри рушди он саҳм гузоранд. Ҳамчунин баррасии масъалаҳои фарҳангӣ дар барномаҳои телевизионӣ вусъат пайдо кардааст, ки иқдоми хуб дар роҳи баланд бардоштани маърифати фарҳангии мардум ва рушди соҳаҳои гуногуни фарҳанги миллӣ аст. Дар баррасии чунин масъалаҳо намояндагони касбу кори гуногун ҷалб мешаванд. Онҳо бо гуфтори худ, аз як тараф, боиси мазмуни баланд пайдо кардани суҳбату музокираҳои телевизионӣ мегарданд, аз ҷониби дигар, дар ташаккули фазои фарҳангии кишвар ва рушди соҳаҳои он саҳм мегузоранд. Бо ин вуҷуд баъзан эҳсос мешавад, ки на ҳама “меҳмонон”-и барномаҳои телевизионӣ ва ё нафарони ба ин ё он бахши фарҳанг ибрози назаркунанда аз мавзӯъ хуб воқифӣ доранд, на танҳо андешаҳояшон аз оҳанги илмию иҷтимоӣ бебаҳра аст, балки гуфтор ва таҳлилу баррасиҳояшон лоиқи аз минбари телевизион пахш намуданро надорад. Чунончи, дар арафаи таҷлили ҷашни Сада рӯзноманигорони шабакаҳои телевизионӣ нафаронеро барои пурсиш ва ё суҳбат интихоб намуданд, ки доир ба пайдоиш ва моҳияти ин ҷашн маълумоти саҳеҳ надоранд, суханонашон чандон асоси воқеӣ надорад. Баъзе аз онҳо Садаро ба кишту кори баҳорӣ ва бархи дигар ба муждаи Наврӯз нисбат дода, бо ин назарҳои содалавҳона бинандаи аз асли ваоқеа ноошноро ба иштибоҳ андохтанд. Бадии кор дар он аст, ки дар чунин ҳолатҳо худи журналистон ба дарки масъалаҳо амиқ фурӯ намераванд ва ба он муносибати сатҳӣ менамоянд. Он чи тариқи ВАО, аз ҷумла телевизион, пахш мешавад ба миллионҳо нафар таъсир мерасонад. Агар ба масъалаҳо мо сатҳи муносибат намоем, пас ин таъсиргузориҳо натиҷаи хуб дода наметавонад. Ҳар он чизе, ки тавассути ВАО, хосса телевизион, бозгӯ ва ё баррасӣ мешавад, бояд рӯҳи иҷтимоӣ дошта бошад. Ба ин мазмун, журналистонро мебояд, пеш аз ҳама, нафаронеро ба мусоҳиба ва суҳбат интихоб намоянд, ки ба воқеаи баррасишаванда назари сотсиологӣ доранд, яъне ба тарзи сотсиологӣ фикр карда метавонанд. Барои интихоби чунин нафарон ва тавассути усулҳои сотсиологӣ ироа доштани фикру назари онҳо, пеш аз ҳама, худи журналистонро маърифати иҷтимоӣ мебояд.

Дар замони имрӯз, ки бо шарофати рӯҳияи демократии ҷомеа имкони баёни озодонаи сухан ва фикру назар дар расонаҳо бештар гардидааст, муносибати сотсиологӣ ба воқеиёти рӯз ва масъалаҳои иҷтимоӣ зарурат ва аҳамияти дучанд касб менамояд. Тавре ишора рафт, муносибати сотсиологӣ, тақозо менамояд, ки журналистон дар инъикос ва

баррасии масъалаҳо, аз ҷумла қазияҳои фарҳангӣ, на танҳо ба назари субъективӣ ва эҳсосии худ, балки ба андешаи дигарон, хосса коршиносон, такя намоянд. Дар баррасии масъалаҳо мутахассисони гуногунро, ки назари иҷтимоӣ доранд, ҷалб созанд. Ба ин маънӣ "ба ҳар як журналисте, ки худ ва касбашро эҳтиром мекунад, аз худ кардани донишҳои амиқи назариву амалӣ ва донистани истифодаи методҳои сотсиологияи амалӣ зарур аст" [5, с.15].

Муносибати сотсиологӣ ба масъалаҳои гуногуни иҷтимоӣ асосан тавассути "методҳои гуногун чун пурсиш, мушоҳида, омӯзиши ҳуҷҷат ва эксперимент" [2, с. 207] шакл мегирад. Миёни ин методҳо дар журналистикаи амалӣ пурсишу мушоҳида мавқеи бештар дорад. Хосса дар таҳияи барномаҳои телевизионӣ аз ин методҳо ба таври васеъ истифода мебаранд, зеро табиати телевизион, ки намоиш додан ва суҳбат оростан аст, такя ба ин методҳоро бештар талаб мекунад. Аз ҷумла, дар барномаҳои "Толори оинаҳо", "Ҳукм", "Сайри маънӣ"-и ТВ Сафина корбурди хуби ин методҳоро мушоҳида мекунем. Моҳирона истифода намудани методҳои пурсишу мушоҳида на танҳо ба сифатан хуб баромадани барномаҳо таъсир мерасонад, балки дар тобиши мухталиф гирифтани масъалаҳои баррасишаванда ва рангоранг гардидани фазои иттилоотӣ мусоидат мекунад. Дар ин самт агар ҳосили усули мушоҳида бештар аз журналистон, ҳамчунин наворбардорон, вобаста бошад, дар дуруст шакл гирифтани усули пурсиш ҳам журналист ва ҳам респондент нақш мегузоранд. Мазмуннокии посух ва ҷолибияти фикр аксар маврид ба хусусияти савол ва тарзи таҳияи он вобаста аст. Баъзан ҳолатҳоеро мушоҳида мекунем, ки савол ба мавзӯъ чандон иртибот надорад ва ё дар пешниҳоди он журналист муносибати ғайримаърифатона зоҳир менамояд. Гоҳо оҳанги пешниҳоди савол ба пурсиши муаллимӣ шабоҳат пайдо мекунад. Савол ва пурсиши муаллим ба хотири санҷидани дониши муҳассил аст, аммо журналист ҳуқуқ надорад, ки бо мусоҳиб ва респондент чунин муносибат кунад. Мақсад аз пурсиши журналист ба даст овардани иттилоот ва ё фаҳмидани фикру назари шахсони алоҳида ба ин ё он зуҳурот аст. Аз ин рӯ, журналистонро мебояд, шахсонеро мавриди суол ва ё суҳбат қарор диҳанд, ки доир ба мавзӯъ ва ё масъалаи баррасишаванда на танҳо дониши касбӣ, балки назари иҷтимоӣ доранд. Дар ин ҳолат зарурати донистан ва истифода намудани навъи нисбатан нави пурсиш - пурсиши экспертӣ ба миён меояд. Хусусияти пурсиши экспертӣ он аст, ки респондентон коршиносони касбу кори гуногун мебошанд ва муносибат ба предмети омӯзиш аз нигоҳи касбӣ сурат мегирад. Дар ҳолатҳои воқифсозии рӯйдоди навин, масъалаҳои оҳанги иҷтимоидошта, танҳо ашхоси салоҳиятдор, ба истилоҳ экспертҳо, ки дар бораи предмет ё объекти таҳқиқ дониши амиқ ва таҷрибаи зиёд доранд, метавонанд баҳо диҳанд. Дар ташкили чунин пурсиш омили асосӣ интихоби гурӯҳи коршиносон мебошад. Дар интихоби коршиносон ду ҷиҳат: намуди машғулият ва собиқаи корӣ бояд ба назар гирифта шавад. Табиист, ки посухи экспертҳо ва назари онҳо аз ҷавобҳои респондентони қаторӣ фарқ мекунад. Сухани коршинос дар оҳанги музокира ва арзиш шакл гирифта, хусусияти илмӣ пайдо мекунад.

Ин ва дигар омилҳо нишон медиҳанд, ки дар баррасии масъалаҳои гуногуни иҷтимоӣ, аз ҷумла қазияҳои фарҳангӣ, истифодаи усулҳои сотсиологӣ ҳамеша манфиат меорад. Ин манфиат тобиши дуҷониба дорад, аз як тараф, сатҳу сифати барномаҳоро баланд мебардорад, доир ба бахшҳои гуногуни фарҳанги миллӣ фаҳмиши дурусту саҳеҳро ҳосил менамояд, аз ҷониби дигар, ҳисси ифтихор ва меҳру муҳаббати аудиторияро ба арзишҳои фарҳангӣ зиёд ва фазои ҷомеаро солимтар мегардонад.

А Д А Б И Ё Т

1. Куватова, А. А. Социологическое изучение аудитории / А. А. Куватова // Проблемы и перспективы развития русскоязычных СМИ в Таджикистане. Материалы Республиканской научной конференции. – Душанбе: РТСУ, 2007. – С. 58- 62.
2. Муродов М. Асосҳои фаъолияти эҷодии журналист. Китоби дарсӣ / М. Муродов. – Душанбе, 2014. – 254 с.
3. Муродов М. Сотсиологияи журналистика. Воситаи таълимӣ / М. Муродов. - Душанбе: Истеъдод, 2016.- 208 с.

208 с.

4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, "Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон".– Душанбе: Шарқи озод, 2017.– 48 с.
5. Фомичева И.Д. Социология СМИ. Учебное пособие / И.Д. Фомичева.–М.: Аспект Пресс, 2007. –335 с.
6. Хамдамов Ю.К. О новом подходе к методам конкретной социологии в творчестве журналиста / Ю.К. Хамдамов // Журналистика ва ҷомеа (Маҷмӯаи мақолаҳои илмӣ).– Душанбе, 1999.– С.14-15.

МУНОСИБАТИ СОТСИОЛОГӢ ДАР БАРРАСИИ МАСЪАЛАҲОИ ФАРҲАНГӢ

Мавзӯи баҳси ин таҳқиқот усули муносибат дар инъикоси масъалаҳои фарҳангӣ мебошад. Дар шароити муосир бо таъсири раванди ҷаҳонишавӣ таваҷҷуҳи ВАО, хосса телевизион ба масъалаҳои фарҳангӣ бештар гардид. Бахусус бо эълон шудани соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ ташкили чорабиниҳои марбут ба ин бахши фарҳанг дар шабакаҳои телевизионӣ зиёдтар гардида, мавқеи бештар пайдо кард. Мавқеи бештар пайдо кардани ин масъала дар барномаҳои телевизионӣ, аз як тараф, доманаи инъикоси масъалаҳо ва чорабиниҳои фарҳангиро васъат бахшида бошад, аз сӯйи дигар, боиси якрангии барномаҳои марбут ба ин масъала гардидааст. Дар баррасии чунин масъалаҳо намояндагони касбу кори гуногун ҷалб мешаванд. Онҳо бо гуфтори худ, аз як тараф, боиси мазмунан баланд шудани суҳбату музокираҳои телевизионӣ мегарданд, аз ҷониби дигар, дар ташаккули фазои фарҳангии кишвар ва рушди соҳаҳои он саҳм мегузоранд. Бо ин вуҷуд, баъзан эҳсос мешавад, ки на ҳама "меҳмонон"-и барномаҳои телевизионӣ ва ё

нафарони ба ин ё он бахши фарҳанг ибрози назаркунанда аз мавзӯъ хуб воқифанд, на танҳо андешаҳояшон аз оҳанги илмию иҷтимоӣ бебаҳра аст, балки гуфтор ва таҳлилу баррасиҳояшон лоиқи минбари телевизион нест. Дар замони имрӯз, ки имкони баёни озодонаи сухан ва фикру назар дар расонаҳо бештар гардидааст, муносибати сотсиологӣ ба воқеиёти рӯз, хосса масъалаҳои фарҳангӣ аҳамияти дучанд касб менамояд. Муносибати сотсиологӣ, тақозо менамояд, ки журналистон дар инъикос ва баррасии масъалаҳо, аз ҷумла қазияҳои фарҳангӣ, на танҳо назари худро баён кунанд, балки ба андешаи дигарон, хосса коршиносон такя намоянд, мутахассисони гуногунро, ки назари иҷтимоӣ доранд, ҷалб созанд. Таҳқиқу таҳлили масъала нишон медиҳад, ки истифодаи усулҳои сотсиологӣ дар баррасии масъалаҳои гуногуни иҷтимоӣ, аз ҷумла фарҳанг, сифати барномаҳои телевизиониро баланд мебардорад, доир ба бахшҳои гуногуни фарҳанги миллӣ фаҳмиши дурусту саҳеҳро ҳосил менамояд, рағбати аудиторияро ба арзишҳои фарҳангӣ зиёд ва фазои ҷомеаро солимтар мегардонад.

Калидвожаҳо: ВАО, барномаҳои телевизионӣ, масъала, фарҳанг, инъикос, таҳлил, баррасӣ, муносибати сотсиологӣ, пурсиш, аудитория.

СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД К РАССМОТРЕНИЮ ВОПРОСОВ КУЛЬТУРЫ

Рассматриваемая тема - это исследование метода подхода в освещении культурных вопросов. В современных условиях под влиянием глобализации повышается роль СМИ, в особенности телевидения в освещении культурных вопросов. В частности, объявление года туризма и народных ремесел способствовало увеличению на телевизионных каналах мероприятий, связанных с освещением культурной части этого события. Особое освещение этой темы в телевизионных программах, если, с одной стороны, увеличило освещение культурных мероприятий, то, с другой стороны, стало причиной однообразия программ по данной тематике. К рассмотрению таких тем привлекаются представители различных профессий. Они своими беседами и рассуждениями, повышают и обогащают содержание телевизионных программ и вносят вклад в формирование культурной атмосферы страны и развитие различных его сфер. Но иногда, можно заметить, что не все «гости» телевизионных программ которые выражают свое мнение о той или иной сфере культуры, хорошо знают о том, что говорят, многие их высказывания и рассуждения не соответствуют истине и не рассчитаны на телевизионную аудиторию. Сегодня, когда появилось больше возможностей относительно свободы слова в СМИ, социологический взгляд на события дня, в частности на культурные вопросы, приобретает двойное значение. Социологический взгляд требует, чтобы журналисты в освещении и рассмотрении вопросов, культуры выражали не только свое мнение, но и мнение других, в частности, чтобы опирались на мнение различных специалистов, что имеет социальный взгляд на события. Исследование данного вопроса, показывает, что использование социологических методов в рассмотрении различных социальных вопросов, в том числе культурных, повышает качество телевизионных программ, способствует правильному восприятию и пониманию различных сфер национальной культуры, увеличивает и активизирует стремление аудитории к сохранению национального достояния, оздоравливает атмосферу общества.

Ключевые слова: СМИ, телевизионных передач, вопрос, культура, отражение, анализ, рассмотрение, социологический подход, опрос, аудитория.

SOCIOLOGICAL APPROACH IN MATTERS OF CULTURE

The topic under consideration is a study of the method of approach in the coverage of cultural issues. Under the influence of globalization, the role of the media, especially television, in the coverage of cultural issues is increasing in today's world. In particular, the announcement of the year of tourism and Handicrafts contributed to the increase in television coverage of the cultural part of this event. The special coverage of this topic in television programmes, if on the one hand increased the coverage of cultural events, on the other hand, was the reason for the uniformity of programmes on this subject. Representatives of different professions are involved in the consideration of such topics. Through their conversations and discussions, on the one hand, they increase and enrich the content of television programs on the other, contribute to the formation of the cultural atmosphere of the country and the development of its various spheres. But sometimes, it can be noted that not all "guests" of television programs or representatives who Express their opinion about a particular sphere of culture are well aware of what they say, many of their statements and arguments do not correspond and are not designed for television. Today, when there are more opportunities for freedom of speech in the media, the sociological view of the events of the day, in particular on cultural issues, is of double importance. Sociological view requires that journalists in the coverage and consideration of issues, in particular culture expressed not only their opinion, but also the opinion of others, in particular, to rely on the opinion of different experts, which has a social view of events. The study of this issue shows that the use of sociological methods in the consideration of various social issues, in particular cultural, improves the quality of television programs, promotes the correct perception and understanding in particular of various spheres of national culture, increases and activates the audience's desire for national heritage, revitalizes the atmosphere of society.

Key words: media, television programs, question, culture, reflection, analysis, consideration, sociological approach, survey, audience.

Сведения об авторе: ***Муродова Р.М.*** – Таджикский национальный университет, аспирант кафедры международной журналистики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр. Рудаки 17

Information about the author: ***Murodova R.M.*** – Tajik national University, aspirant of the Department of international journalism. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki avenue 17

УДК: 891.550+07

ПРОФЕССОР А. САЪДУЛЛОЕВ ВА НАҚДИ АДАБИИ ТОҶИК

Сирочова Н.Р.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Нақди адабии тоҷик таърихи куҳан дорад. «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ, «Чаҳор мақола»-и Низомии Арӯзии Самарқандӣ, «Ал-Муъҷам»-и Шамси Қайси Розӣ, «Тазкираи оташкада»-и Озар ва ҳатто «Тазкират-ул-авлиё»-и Фаридаддуни Аттор намунаи беҳтарини гуфтаҳои болост. Нақди адабии тоҷик бо вуҷуди он ки таърихи қариб ҳазорсола дорад, то ҳол ба таври бояд омӯхта нашудааст. Муҳаққиқ М. Муродов дар ин мавриd таъкид мекунад, ки «Нақди адабии тоҷик жанри нав нест, вай таърихи дурударози ба худ хосро дорад» [2, с.3].

Назариётчиёни адабиёти пешин хусусиятҳои завқӣ ва сифати зеҳнии нақдро борҳо гуфтаанд. Инкишофи ин навъи адабиёт дар бастагӣ бо дигар равияҳои он амали дастаҷамъӣ буда, рушди тафаккури нақдӣ ва тахассусии даврони нави адабиёти тоҷик аз устод Айнӣ ва «Намунаи адабиёти тоҷик» ибтидо меёбад.

Дар солҳои 30- юми асри XX адабиётшиносӣ ҳам барои бо назари тоза шинохтани асарҳо, муайян кардани асосҳои назариву эстетикии асарҳои бадеӣ ба нақди адабӣ рӯ овард. Мунаққид А.Набиев дар ин мавриd таъкид кардааст, ки «таърихи нақди адабии советии тоҷик, оғоз, сарчашмаҳо ва хусусиятҳои ташаккулу инкишофи он яке аз масъалаҳои хеле кам омӯхташудаи адабиётшиносӣ мебошад» [3, с. 179]. Дар шароити глобализатсияи ҷаҳони муосир ва фазои иттилоотӣ, ки ҳамаи самтҳои рӯзгори моро фаро гирифтааст, масъулияти нависанда низ зиёд гардидааст. Дар замони муосир асарҳои зиёде мавриди пажӯҳиши нақди адабӣ қарор гирифтанд. Аз ҷумла, Неъматҷон Файзуллоев «Қиссаи канори дарёча»-и маҷмӯаи повест ва очерку ҳикояҳои Мутеулло Наҷмиддинов, Раҳим Ҳошим «Шеърҳои андешапарвар»-и Ҷамолиддин Саидовро мавриди таҳқиқи нақд қарор доданд. Бояд зикр намуд, ки дар ташаккул ва рушди нақди адабӣ саҳми донишмандони тоҷик, аз ҷумла Шарифҷон Ҳусейнзода, Холиқ Мирзозода, Расул Ҳодизода, Аълохон Афсаҳзод, Садрӣ Саъдиев хеле назаррас аст.

Ин ҷо суоле пеш меояд, ки худи нақди адабӣ чист? Нақди адабӣ яке аз қисматҳои илми адабиётшиносӣ мебошад, ки арзиши осори бадеӣ ва ё силсилаи асарҳоро таҳлил карда, арзиши бадеӣ ва ҳунарии онҳоро муайян мекунад. Мафҳуми мазкур дар фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ шарҳи зеринро дорад: «Нақди адабӣ (танқиди адабӣ) аз калимаи арабӣ гирифта шуда, маънояш муҳокима ва таҳлили ягон асар ё кори касе бо мақсади аён сохтани комёбӣ ва камбудиҳои он; фикрронии манфӣ дар бораи асаре» [7, с. 20] мебошад. Нақди адабӣ, қабл аз ҳама, ҷараёни адабиро дар замони зуҳуру инкишофи он таҳқиқ ва баррасӣ мекунад. Вай ҳамзамон ба воқеияти тозаи адабӣ қадам мезанад. Моҳияти ҳодисаҳои адабиро ошкор сохта ба фаъолияти эҷодии ин ё он адиб, арзиши ҳунарии осори ӯ баҳо дода зимни чунин ҷустуҷӯ хусусияти ҳодисаҳои адабиро муайян месозад. Дар ин мавриd назари муҳаққиқ А. Саъдуллоев чунин аст: «Нақди адабӣ чун илм бояд ҳақиқатро аз воқеияти тасвиршуда тавассути мутолиаи мудовим ва таҳқиқ муайян кунад» [6, с. 120]. Яъне мутолиаи интиқодӣ на танҳо ба мақсади изҳори ақида аст, балки вай ҷустуҷӯи мудовими бошуурии ҳақиқат аст. Инчунин нақди адабӣ роҳу услуҳои ба худ хосси таҳқиқро дорад, ки аз мунаққид заҳмати зиёдро талаб мекунад.

Тавре мунаққид Ҷ. Ҳамроев аз олими рус В. Персов нақл мекунад: «Нақд, қабл аз ҳама, илм аст, вале барои он ки дар ин кор комёб шавед, санъати нақдро донистан лозим аст» [8, с. 36].

Нависандагони тоҷик барои дарёфти воқеияти зиндагӣ аз адабиёти «мансур»-и Аҳмади Дониш ва эҷодиёти С. Айнӣ, ба натиҷаҳои муҳим расидаанд. Иртиботан ба ин гуфтаҳо академик Муҳаммадҷон Шакурӣ дар ҷараёни таҳқиқи реализм ва диди эстетикӣ-иҷтимоии устод Айнӣ «протсесси ташаккули реализм»-и ӯро ба «воқеияти реалии замон» асос карда буд, ки ин «нозукбинии иҷтимоии фаъолона» [10, с. 27] меҳвари асосии эҷодиёти устод Айниро таъмин мекард. Ё ин ки дар таълифи осори «Наводир-ул-вақоеъ»-и А. Дониш таҳаввулоте чун «инқилоби фикрӣ» ёдовар шудааст. Монанди инҳо даҳҳову садҳо асарҳои дигарро низ зикр намудан мумкин аст.

Профессор А. Саъдуллоев дар баробари журналист ва публитсист будан, мунаққиди шинохтаи адабиёти тоҷик низ мебошад. Ба қалами ӯ зиёда аз сад асари бадеӣ зери нақди адабӣ қарор гирифтааст, ки дар рӯзномаҳову маҷаллаҳои даврии ватанӣ, аз ҷумла «Тоҷикистони Советӣ» (Ҷумҳурият), «Маданияти Тоҷикистон» (Адабиёт ва санъат), «Комсомоли Тоҷикистон» (Ҷавонони Тоҷикистон), «Садои Шарқ», «Омӯзгор» ва ғайраҳо чоп гардидаанд.

Чун нақди адабиро муҳаққиқони соҳа ба равишҳо ҷудо намудаанд, боиси қайд аст, ки ин асари нақдшуда ба кадоме аз равишҳо хос аст. Равиши таҳлили мунаққид А. Саъдуллоев ба равиши иҷтимоӣ рост меояд. Дар ин замина барои таҳлилу таҳқиқ ба нақди адабии профессор А. Саъдуллоев, ки дар ҳошияи китоби ҳикояҳои А. Самадов навишта шудааст, рӯ меорем. Мунаққид А. Саъдуллоев таҳти унвони «Қиссаи ошиқон дароз аст?» якчанд ҳикояҳои А. Самад «Гуфтугӯ бо падар», «Умед», «Арӯсро дуздиданд», «Қарз», «Тавбашикан», «Акаи ошиқ»-ро зери таҳлил қарор додааст. Дар маҷмӯаи «Майдон»

якчанд қиссаву ҳикояҳо оварда шудааст, ки муаллиф А. Самад дар он ба тараннуми муҳаббат ва мақоми инсонҳои соҳибдил дар зиндагӣ сухан рондааст.

А. Самад дар ҳикояи «Акаи ошиқ» дар бораи саргузашти ятими замони ҷанг сухан ронда зикр мекунад: «Акаи ошиқ Талабшоҳ, ятимписари деҳотӣ кори «чор кас медидагӣ» накардааст, вале аз диданаш ба чеҳраи одамон нур медамид, ноаён табассумаке роҳбаладашон мешавад - ӯ худ рамзи зиндагист, китоби ҳаёти «камнураш» ибрати зистану сохтан аст. Ҳатто саҳнаҳои ҳаёташ «кирои дидан»-у хондан аст» [11, с. 3].

Мунаққид Асадулло Саъдуллоев дар ин маврид чунин назар дорад: «Муаллифи асар ба тарзи ретроспективии тасвир даст зада, қаҳрамонашро аз саҳнаи аввали муаррифӣ чун шахси дорои хислати хос нишон додааст» [11, с. 3].

Ба ин монанд якчанд ҳикояҳои дигари ин маҷмӯа «Гуфтугӯ бо падар», «Умед», «Арӯсро дуздиданд», «Қарз», «Тавбашикан», «Гули наврӯзӣ» ва «Пиёлаи шикаста» бо авзои лирикӣ ва рӯҳи инсонӣ ба асари дар боло зикршуда монандиҳо доранд.

Мунаққид А. Саъдуллоев зимни баррасии осори зикршуда натиҷагирӣ карда чунин мегӯяд: «Дар маҷмӯаи номбурда мушоҳидаю борикбиниҳои нависанда, махсусан дар таҳқиқи сарнавишти инсони муосир, басо воқеию табиӣ ба қалам омадааст. Зиёда аз ин, ҳар як ҳикоя фалсафаи хоссе дорад, одамонро ба некбинию некандешӣ, ба дастшӯӣ аз арзёбии сариҳоҳию касандешона ҳидоят мекунад» [11, с. 3].

Бо зикри чанд махсусияте, ки дар боло ишора шуд, гуфтан мумкин аст, ки А. Самад маҳорати нотакрори умумиятдиҳӣ дорад. Вай метавонад аз ҷузъе кулли бузургро ба ривоят ва нақли муаррифӣ ё фаъолияти қаҳрамон ҷой диҳад. Дар ин маврид А. Саъдуллоев чунин ақида дорад: «Ҳикояҳои номбурдаи боло тарзе иншо шудаанд, ки чун ҷузъи қисса ё ривоят ба мушоҳида мерасанд. Гумон меравад, ки нависанда онҳоро ҳамчун ҷузъ, чун этюд (ангора)-и ҳаётӣ ба тасвир гирифтаю минбаъд ҳар яки ин асарҳоро ҳатман идома ва такмил медиҳад. Чӣ хуб мебуд агар чунин бошад» [11, с. 3].

Бояд гуфт, ки профессор А. Саъдуллоев дар мавриди эҷодиёти А. Самад бисёр гуфтаву навиштааст, аз ҷумла қайд мекунад, ки «нависанда А Самад бо шинохти амиқи ҳаёт, «дарки моҳияти рухдодҳои маънавию ахлоқӣ» ва хеле хуб донистану дар таълифоташ басо бачо истифода бурдани расму оинҳои мардумӣ корномаҳо нишон додаст ва яке аз номбардорони насри тоҷик низ ҳаст» [5, с.25].

Муҳаққиқи публитсистикаи А. Самад Н. Кӯчарова ба ин назар аст, ки «дар ҳақиқат, асарҳои А. Самад дар инъикоси масъалаҳои зиндагӣ ва ҳалли норасоиҳои он мусоидат намуда, ба ҷомеа, махсусан ҷавонон, дарси ахлоқ ва масъулияти инсонӣ меомӯзад» [1, с. 28].

Қадр намудани меҳнати мунаққид масъалаи аввали маърифатӣ аст. А. Саъдуллоевро ҳамчун мунаққид, олими барҷаста, публитсисти шинохта эътироф намудаанд. Муҳаққиқ А. Саъдуллоев аз зумраи он олимонест, ки мутолиа ва сатҳи маърифати бадеиву ҳунарияш хеле баланд аст. А. Саъдуллоев маърифати бадеӣ ва арзишҳои маънавӣ, ҳунари нависандагӣ ва дарку тасвири рӯйдодҳои ҷомеаи Тоҷикистонро дар таҳлилу нақди адабии асарҳои нависандагони тоҷик баръало нишон додааст, аз ҷумла дар асари К. Мирзоев «Шабе дар Кабудҷар». Ҳар як асари хуби адабиёт, сарфи назар аз мавзӯяш дар раванди адабӣ чун воқеаи фараҳбахше ба қайд гирифта мешавад. Повести «Шабе дар Кабудҷар»-и К. Мирзоев яке аз асарҳои хуби адабиёт мебошад, ки дар дар мавзӯи доғи рӯз навишта шудааст. А. Саъдуллоев низ ба ин назар аст: «Повести «Шабе дар Кабудҷар»-и Карометулло Мирзоев ба мавзӯи бисёр актуалӣ - покизагии маънавию ахлоқии инсон ва мақоми вай дар ҷамъият бахшида шудааст. Зиёда аз ин, нависанда кору бори ташкилотҳои нақлиётӣ ва зиндагии кормандони корхонаи автомобилиро асоси сюжети асар интихоб намуда, сюжети асар чун дигар повестҳои нависанда печида нест, ҳаёти ронандаҳоро тарзе ба ришгаи тасвир кашидааст, ки дилбазан нест» [12, с. 4].

Ҳадафи асосии нависанда нишон додани паҳлуҳои гуногуни хислату характери шахси ба андозае пешқадами давр мебошад. Қаҳрамонони марказии асар инҳо Шодмон, Мадина, Азизхони чӯпон, Ҷамол, Саид Аброров, Сангин, Асрор Қосимов, Умархон, Аҳмад мебошанд.

Шодмон писари тарбиятдида, боақл, заковатманд ва дорои характеру хислати хос аст. Дар симои ин қаҳрамон адиб ҷавони бонангу номус, ҳақиқатгӯ, меҳнатдӯст ва фидокорро тасвир намудааст. Мунаққид А. Саъдуллоев низ ба ин фикр аст: «Бо хислату характери Шодмон хонанда зуд ошно шуда ва дар бисёр маврид бо вай ҳамфикр мегардад» [12, с. 4].

Мадина бошад ятимдухтар ва ронандаи фаъоли комсомол аст, ки баъзе ҳолатҳо аз Шодмон ҳам зиракгар ба назар мерасад. Муҳаққиқ А. Саъдуллоев дар ин маврид зикр мекунад: «Мадина аз ибтидо то интиҳои асар намекалавад, ӯро чун корманди бопринсип мешиносанд, барои хислатҳои некаш котиби ташкилоти комсомол интихоб мекунанд, ҳатто гиряҳои ӯ дар саҳнаи хайрбод бо бародараш ба иродаи сангини вай ишора мекунад» [12, с. 4].

Чунонки ишора рафт, повест ба мавзӯи покизагии маънавию ахлоқии инсон ва мақоми вай алоқаманд аст. Дар ин асар муаллиф персонажҳои манфӣ ва ҷаҳони ботинии онҳоро низ ба хонанда мекушояд. Ҷое муаллиф К. Мирзоев зикр мекунад: «Асрор дар ҳақиқат «профессор»-и корҳои ношоям аст. Ӯ шахсияти асрорангез аст, ки саропо сазовори нафрат аст. Фақат як сухани такрорнамудааш гоҳ-гоҳ аз ботини ӯ гувоҳӣ дода меистад: «Шофёр, ки шудӣ, дузд мешавӣ, дуздӣ накунӣ, лабат ба нон намерасад»» [12, с. 4].

Аз таҳқиқи ин асар мунаққид А. Саъдуллоев ба хулосае меояд, ки «Повести «Шабе дар Кабудҷар» ба мавзӯи муҳимми рӯз - маънавиёти ҷавонон ва эстафетаи меҳнатии наслҳои наврас дар яке аз соҳаҳои дар шароити ҷумҳурии мо бисёр пурмашаққат, нақлиёти автомобилӣ, бахшида шудааст ва асоси воқеии асар бақувват аст» [12, с. 4].

Инчунин камбудиҳо низ дида мешавад масалан, дар мавриди забони персонажҳо гарчанде муаллиф кӯшидааст, ки забони персонажҳоро фардӣ кунонад, вале ин на ҳамеша дида мешавад. А. Саъдуллоев ба ин фикр аст: «Қаҳрамонони ӯ дар шароити якхела ба тарзи гуногун сухан меронанд. Бахусус забони бобои Умархон ва Асрор таҳрирталаб аст» [12, с.4], ё ин ки мегӯяд: «адиб ҳам барои он ки образи барҷастаи бадеии инсони комилро офарида бошад, бояд воқеаҳои калонро тасвир кунад, персонажҳоро аз обу оташ гузаронад, яъне онҳоро дар задухӯрдҳои аёниву рӯҳонӣ нишон диҳад» [12, с. 4].

Ба андешаи А. Саъдуллоев «Карометулло Мирзоев ба адабиёт тасодуф наомада, балки бо эҳсоси амиқи масъулиятшиносӣ пайи таълифи асарҳои хурду бузург шудааст» [5, с. 138].

Воқеан ҳам ин ду адибе, ки осорашонро мунаққид А. Саъдуллоев зери нақду баррасӣ қарор додааст, чеҳраҳои намоёни адабиёти муосир ба ҳисоб мераванд, ки асарҳои офаридаашон, гарчанде аз камбудӣ орӣ нест, вале дар навбати худ бурду бохт ва мушкилоти ҷомеаро тавассути образҳои офаридаашон ҳаллу фасл менамоянд.

Бо зикри чанд махсусияте, ки дар фавқ ишора шуд, метавон гуфт, ки имрӯз яке аз жанрҳои нақди адабӣ-тақриз низ жанри маъмул ба ҳисоб меравад. Дар шинохт ва ҷудо намудани сара аз носара хизмат карда истодааст. Муҳаққиқ Ҷумъақул Ҳамроев дар ин мавриди, қайд мекунад, ки «миёни жанри нақди адабӣ тақриз мавқеи калон дорад. Тақризро на фақат мунаққидони касбиву нависандагон, балки олимон, кормандони матбуот, радио ва телевизион низ менависанд. Санҷиши аввалини асарҳои адабӣ аз тариқи тақризҳо сурат мегирад» [9, с. 8].

Метавон гуфт, ки А. Саъдуллоев дар шинохт ва навиштани жанри тақриз мақоми хосро соҳиб буд. Ӯ ҳамчун муқарриз зиёда аз сад тақриз ба осори нависандагону публитсистон ва намоишномаҳои театрӣ навиштааст. Аз ҷумла ба асарҳои Ф. Муҳаммадиев, А. Самад, К. Мирзоев, М. Наҷмиддинов, У. Кӯҳзод, Меҳмон Бахтӣ, ба киновидеофилми С.Неъматова ва М. Сайфиддинов «Тоҷикони дунё» ва ғайраҳо.

Яке аз вазифаҳои асосии мунаққид ва муқарриз дар баробари таҳлилу таҳқиқи воқеии адабиёти муосир, боз дарк ва пешгӯӣ карда тавонистани роҳу равиши минбаъдаи эҷодиёти адибони нақдшудааш мебошад. Чунин хусусиятҳоро мо дар нақд ва тақризҳои мунаққид А. Саъдуллоев пайдо намудем. А. Саъдуллоев дар шинохти жанри тақриз ва нақди адабӣ мақоми хосса дорад ва андешаҳои созандаи ӯ дар рушду такмили ин ду жанр басо бамаврид аст. Хуллас, ошкорбаёнӣ ва гуногунфикрӣ дар инкишофи нақди адабии тоҷик ва ҷиҳати инъикоси воқеият мусоидат мекунад. Адабиётшиносӣ ва публитсистикаи тоҷик ба ташаккули нақди адабӣ, жанри тақриз ва мунаққиди воқеъбину нозукбин ниёз дорад.

А Д А Б И Ё Т

1. Кӯчарова Н. А. Публитсистикаи А. Самад / Н. А.Кӯчарова. -Душанбе, 2016.-192 с.
2. Муродов М. Тақриз ҳамчун жанр / М.Муродов. - Душанбе: Ирфон, 1999. – 48 с.
3. Набиев А. Адабиёт ва нақди адабӣ / А. Набиев. - Душанбе: Адиб,1993. – 262 с.
4. Раҷабов М. Таърихи танқид ва адабиётшиносӣ / М. Раҷабов. - Душанбе: Адиб, 1997. – 208 с.
5. Саъдуллоев А. Рангҳои зиндагӣ. Маҷмӯаи мақолаҳо ва эссеҳо / А.Саъдуллоев. - Душанбе: Адиб, 2007. - 344 с.
6. Саъдуллоев А. Хосияти адабиёт. (Бунёди пайванди каломи бадеъ бо иҷтимоъ) / А.Саъдуллоев. - Душанбе: Адиб, 2000.-256 с.
7. Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ.- Душанбе, 2008.- 945 с.
8. Ҳамроев Ҷ. Асрори нақди адабӣ / Ҷ.Ҳамроев. -Душанбе, Деваштич, 2005. – 435 с.
9. Ҳамроев Ҷ. Нақди насри бадеии тоҷикӣ / Ҷ.Ҳамроев. - Душанбе: Ҳумо, 2004.- 136 с.
10. Шукуров М. Мактаби одамият / М. Шукуров. – Душанбе: Адиб, 1991. – 272 с.

М А Н Б А Ъ Ҳ О И И С Т И Ф О Д А Ш У Д А

11. «Адабиёт ва санъат». - № 21, 26 май соли 1988. - С.3.
12. «Адабиёт ва санъат». - №31, 2 августи соли 1988. - С. 4.

ПРОФЕССОР А. САЪДУЛЛОЕВ ВА НАҚДИ АДАБИИ ТОҶИК

Дар мақолаи мазкур андешаҳои мунаққид А.Саъдуллоев доир ба нақди адабии тоҷик мавриди таҳлил қарор гирифта, инчунин дар ин замина тақризи профессор А. Саъдуллоев, ки дар ҳошияи китоби ҳикояҳои А. Самадов навишта шудааст, таҳлил гардидааст. Мунаққид А. Саъдуллоев таҳти унвони «Қиссаи ошиқон

дароз аст?» якчанд ҳикояҳои А. Самадро мавриди таҳқиқ қарор дода, махсусияти нақди тоҷикро муайян кардааст. Қадр намудани меҳнати мунаққид масъалаи аввали маърифатӣ аст. Муаллифи мақола зикр мекунад, ки А. Саъдуллоевро ҳамчун мунаққид, олими барҷаста, публитсисти шинохта эътироф намудаанд. Профессор А. Саъдуллоев аз зумраи он олимонест, ки мутолиа ва сатҳи маърифати бадеиву ҳунарияш хеле баланд аст. А. Саъдуллоев маърифати бадеӣ ва арзишҳои маънавӣ, ҳунари нависандагӣ ва дарку тасвири рӯйдодҳои ҷомеаи Тоҷикистонро дар таҳлилу нақди адабии асарҳои нависандагони тоҷик баръало нишон додааст. Ҳар як асари хуби адабиёт, сарфи назар аз мавзӯяш дар раванди адабӣ чун воқеаи фараҳбахше ба қайд гирифта мешавад. Повести «Шабе дар Кабудҷар»-и К. Мирзоев яке аз асарҳои хуби адабиёт мебошад, ки дар дар мавзуи доғи рӯз навишта шудааст. Муаллиф паҳлуҳои амалии фаъолияти А.Саъдуллоевро ҳамчун мунаққид нишон дода, хулоса мекунад, ки А. Саъдуллоев дар шинохти жанри тақриз ва нақди адабӣ мақоми хосса дорад ва андешаҳои ӯ дар рушду такмили ин ду жанр басо бамаврид аст.

Калидвожаҳо: адабиёт, публитсистика, асарҳои бадеӣ, асарҳои публитсистӣ, мунаққид, нақди адабӣ, тақриз, повест, жанр.

ПРОФЕССОР АСАДУЛЛО САЪДУЛЛОЕВ И ТАДЖИКСКАЯ ЛИТЕРАТУРНАЯ КРИТИКА

В данной статье анализируются размышления таджикского критика А. Саъдуллаева о таджикской литературной критике, а также на этой основе анализу подвергается критическая статья А. Саъдуллоева, написанная к книге рассказов А. Самадова. А. Саъдуллоев под названием «Легенда о любви бывает длинной?» анализирует несколько рассказов А. Самадова и наряду с этим опредиляет особенности таджикской критики. Автор статьи отмечает, что А. Саъдуллоева признан как известный критик, учёный и публицист. Профессор А. Саъдуллоев является одним из тех учёных, которые имеют очень высокий уровень художественно - познавательного таланта. А Саъдуллоева очень ярко показывает художественное восприятие нравственных ценностей, описание и восприятие событий таджикского обществах произведениях таджикских писателей. Каждое новое литературное произведение, в том числе «Ночь в Кабуджаре» К. Мирзоева, независимо от его тематики отмечается как приятное событие в литературном процессе. Повесть «Ночь в Кабуджаре» К. Мирзоева является одним из лучших литературных произведений, написанных на актуальную тему. Автор раскрывает практическую сторону деятельности А. Саъдуллоева и приходит к выводу, что А. Саъдуллоев занимает особое положение в становлении и развитии жанра критики.

Ключевые слова: литература, публицистика, художественное произведение, публицистическое произведение, литературный критик, литературная критика, рецензия, повесть, жанр.

PROFESSOR ASADULLO SADULLAEV AND TAJIK LITERATURE CRITICISM

This article analyzes the reflections of the Tajik critic A. Sadullayev on Tajik literary criticism, and on this basis the critical article of A. Sadulloeva, written to the book of A. Samadov's stories, is analyzed. A. Sadulloeva, entitled "The Legend of Love is long?" Analyzes several stories of A. Samadov and, along with this, determines the features of Tajik criticism. The author of the article notes that A. Sadulloeva is recognized as a well-known critic, scholar and publicist. Professor A. Sadulloeva is one of those scientists who have a very high level of artistic and cognitive talent. And Sadulloeva very clearly shows artistic perceptions of moral value, description and perception of the events of Tajik social works of Tajik writers. Every new literary work, including "Night in Kabugjar" by K. Mirzoyev, regardless of its subject matter, is noted as a pleasant event in the literary process. The "Night in Kabugjar" by K. Mirzoyev is one of the best literary works, written on an actual topic. The author reveals the practical side of A. Sadulloev's activity and comes to the conclusion that A. Sadulloeva occupies a special position in the development and development of the genre of criticism.

Key words: literature, pulicism, piece of art, composition publication, literary critic, literary criticism, review, the stories, genres.

Сведения об авторе: ***Сироджова Нигина Раджабовна*** – Таджикский национальный университет, аспирант кафедры телевидения и радиовещания. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: **sirodzhova91@mail.ru.** Телефон: **(+992) 90-388-38-91**

Information about the author: ***Sirodzhova Nigina Radzhabovna*** - Tajik National University, post-graduate student of the Department of Television and Radio Broadcasting. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. E-mail: **sirodzhova91@mail.ru.** Tel.: **(+992) 90-388-38-91**

МУНДАРИҶА - СОДЕРЖАНИЕ

З А Б О Н Ш И Н О С Ӣ – Я З Ы К О З Н А Н И Е

Шустова С.В. Прагматический потенциал паремий и паремийных трансформантов…….. 5
Мирзоева М.М., Бердиқулова З.А. О словообразовательной роли фразеологических единиц в современном таджикском языке……... 11
Ҷумъаев М.О. Дар бораи ворид гардидани иқтибосоти арабӣ ба забони тоҷикӣ (форсӣ) пас аз зуҳури ислом……. 15
Ғадомамадова Ш.А. Мавқеи зооморфизмҳо дар фразеологизмҳои забони вахонӣ……... 19
Гафурова Г.А. Основные модели словосложения в современном таджикском языке…….. 23
Муродзода Мукаррама. Таҳаввулоти маъноӣ дар инкишофи сохтории вожаҳои «мард» ва «зан» дар асоси асарҳои бадеии муосир……... 28
Давлатова М.К. Семантическое поле микроконцепта «богатство» в лексической системе английского языка…… 33
Лузинаи Зафардухт. Хусусиятҳои забонии вожаҳои ифодакунандаи маросимҳои ҷашни наврӯзии мардуми тоҷик…….. 35
Муродова П. Некоторые лексические особенности интернациональных слов в таджикском и английском языках……. 38
Парвоева Н.З. Робитаи маъноии зарбулмасалу мақолҳо ва воҳидҳои фразеологӣ дар забонҳои вахонӣ ва англисӣ..... 42
Раҳмонзода Нуроншоҳи Довудшоҳ. «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ ва нақши он дар рушди забони тоҷикӣ..... 45
Ситораи Абдурасул. Мухтассоти антропонимияи давраи миёна ва нави тоҷикӣ……... 49
Ҳасанзода Ислом Эҳсон. Шарҳ ва тафсири баъзе истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ 54
Холова М.Б. Баъзе тағйиротҳои овозӣ дар калимаҳои иқтибосии русиву аврупоии забони адабии тоҷикии ибтидои асри ХХ..... 57
Шаҳбози Рустамшо. Таҳлили таърихию забонии антропонимияи арабии «Таърихи Систон»…….. 61
Шералиева С.М. Лингвистические особенности потамонимии южной части Таджикистана…….. 65
Шукуров Г.Х. Таснифоти сохтории истилоҳоти иқтибосии арабӣ *(дар асоси маводи рӯзномаи Ҷумҳурият)*……. 70
Абдуллоева Г.З. Мавҷудияти унсурҳое, ки аз адабиёти классикӣ дар лаҳҷаи Қаратоғ ба мерос мондаанд..... 73
Гулова З. Фарҳанги «Баҳори Ачам»-сарчашмаи муътамади ибораҳои рехтаи тоҷикӣ……. 77
Ибрагимов В.М. Зарурати татбиқ ва истифодабарии низомҳо, барномаҳо ва стандартҳои компютерӣ ва мобилӣ барои осонсозии риояи қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ ва меъёрҳои он….. 81
Муслимов Ҳ. Корбурди баъзе вожаҳои омонимӣ дар осори Манучеҳрии Домғонӣ……. 88
Нажмудинзода Расолат. Назаре ба таърихи фарҳангнигории тоҷик……... 93
Борунов О. Баъзе хусусиятҳои ҷудогонаи унсурҳои туркӣ дар лаҳҷаи вахиёӣ-қаротегинӣ..... 97
Ҷумъаев М.О. Дар бораи мавқеи иқтибосоти арабӣ дар забони тоҷикӣ дар асрҳои IX-X..... 103
Саидов М. Антропонимияи яҳудии «Қуръон»…… 107
Ҳусайнова Ф. Категорияи шахсу шумораи феъл дар масири таърих..... 114
Чиҳонова Г. Сохтор ва калимасозии қолаби исму феъл дар ғазалиёти Ҷалолиддини Балхӣ..... 121
Бобоева М. Муқоисаи дараҷаҳои сифат дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ..... 125
Гулназарова Жило. Модалияти феъл (дар намунаи осори бадеии Абдурраҳмони Ҷомӣ)..... 128
Низомова С. Бо ҷузъи “хона” сохта шудани исмҳои мураккаби ифодакунандаи макон дар насри бадеӣ ва публитсистии Садриддин Айнӣ..... 133
Шодиев Р.А. Таҳлили лингвистии баъзе аз номҳои ҷуғрофии минтақаи Кӯлоб..... 139
Талабова Т. Способы перевода английских газетных заголовков…… 142

А Д А Б И Ё Т Ш И Н О С Ӣ – Л И Т Е Р А Т У Р О В Е Д Е Н И Е

Маҳмадаминов А., Шарифзода Л. «Ёддоштҳо»- и устод Айнӣ аз назари М. Турсунзода..... 147
Раҷабов Ҳ. Тасвири ишқу муҳаббат дар ғазалҳои Мирзо Ғолиб..... 152
Сулаймонов С. Мазмуну мундариҷа ва истилоҳоти илмӣ дар "Китоб-ул-ҳайвон"-и Ибни Сино… 157
Исматова З. Пайдоиш ва ташаккули жанри ҳикоя(т) дар асри Х…… 164
Латифӣ Муҳаммаднаим. Шарҳи Ҳамзаи Исфаҳонӣ бар вожагони форсии ашъори Абунувос…….. 169
Мансурова Р. Назаре ба мусоҳибаҳои Фурӯғи Фаррухзод…… 174
Нодирова М.А. Рӯдакӣ дар тасвири Сотим Улуғзода…… 178
Ориф Искандарӣ. Ашъори Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ дар сарчашмаҳои муътамад…… 181
Саидов Ф. Қиссаи «Одина» аз назари А. Фитрат..... 187
Салимова З.С. Марказҳои адабӣ ва суннатҳои қасидасароӣ дар адабиёти асрҳои XIII-XIV..... 190
Ҷуракулова И. Раҳул Санкритяян - адиб ва олим…… 194
Шафтолиев А.Д. Тасвири табиат ва фаслҳои сол дар ашъори Носири Хусрави Қубодиёнӣ…….. 198
Юсупов Файзуддин. Адибони хонадони Тоҳириён..... 202
Алҷуанӣ Султон. Нигоҳе ба баъзе аз масоили тарҷума…….. 206
Аҳророва Г. Симои модар дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ва «Хамса»-и Низомӣ…… 210
Маҳмадуллоев А. Масоили таълиму тарбия дар ашъори урдуи Муҳаммад Иқбол…… 214
Муҳаммадҳоҷа Назар. Арзиши адабии “Тафсири Ҳусайнӣ”-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ..... 219

Одилова З.О. Тарҷумаи асарҳои устод Садриддин Айнӣ ба забони франсавӣ..... 225
Дурманова Саврия. Образи Искандар дар «Хирадномаи Искандарӣ»-и Абдурраҳмони Ҷомӣ……. 228
Ёрова С.Н. Премчанд – нависандаи инсондӯст..... 234
Мирзоева М.М. Таъсири адабиёти классикии тоҷик ба эҷодиёти С. Айнӣ……..... 239
Нурқаев Қ. Нависанда ва воқеияти замон…….. 245
Ҳамидова Н.Ҷ. Мухтасари таърихи пайдоиши ҷашни Наврӯз дар сарчашмаҳои адабию таърихӣ... 251
Ҳайбулоев Ш.А. Чеҳраҳои мондагори илми ҷуғрофияи арабизабон дар асрҳои миёна..... 255
Раҷабова М. Талмеҳи мазомини қуръонӣ дар пораҳои манзуми рисолаҳои мансури орифонаи асрҳои XI-XII..... 259
Боймуродова З.Ҷ. Образи «Восеъ»-и Сотим Улуғзода дар иртибот бо адабиёти шифоҳӣ…… 265

ЖУРНАЛИСТИКА

Муродов М.Б., Абдуллозода М.А. Матбуоти даврӣ дар шароити рушди технологияи замонавӣ… 270
Муқимов М.А. Пайдоиш ва ташаккули телевизиони ҷамъиятӣ дар ИМА…….. 274
Султанова Ж.О. Трансформация культурно-просветительских радиопрограмм «Кыргыз Радиосу» перестроечного периода…… 280
Петрушков М.Г. Конвергентная журналистка и метаморфозы новостного текста……... 284
Холназаров Ш.А. Нигоҳи ВАО ба геополитикаи Тоҷикистон…… 290
Холов Ш. «Барномасозӣ дар радиоҳои иттилоотиву фароғатӣ: вазъ ва мушкилот»..... 295
Шодихони Назар. Тафсири мафҳуми худшиносии миллӣ ва нақши он дар матбуоти тоҷик..... 300
Қаландаров С.Д. Баррасии робитаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои хориҷӣ дар мусоҳибаҳои Эмомалӣ Раҳмон (дар асоси маводи матбуоти араб)……... 305
Муродова Р. Муносибати сотсиологӣ дар баррасии масъалаҳои фарҳангӣ..... 310
Сироҷова Н.Р. Профессор А. Саъдуллоев ва нақди адабии тоҷик…… 313

ТАРТИБИ ТАҚРИЗДИҲӢ БА МАҚОЛАҲОИ ИЛМИЕ, КИ БА МАҶАЛЛАИ ИЛМИИ «ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН. БАХШИ ИЛМҲОИ ФИЛОЛОГӢ» БАРОИ ЧОП ПЕШНИҲОД МЕГАРДАНД

Мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷалла пешниҳод мегарданд, аз ташхиси пешакӣ гузаронида мешаванд (ташхис аз ҷониби аъзоёни ҳайати таҳририя – мутахассисони соҳаи дахлдор анҷом дода мешавад) ва сипас дар доираи тартиботи ҷорӣ барои чоп қабул мегарданд. Талабот барои тартиб додани шакли ниҳоии матни мақола дар ҳар як шумораи маҷалла чоп карда мешавад.

Ҳангоми қабули шакли дастнависи мақола, корбарони маҷалла нисбат ба мундариҷа ва риояи талаботи асосӣ ба муаллиф хабар медиҳанд ва он норасоиҳое, ки дар мақола ҷой доранд, то оғози ташхис аз ҷониби муаллиф бояд бартараф карда шаванд.

Сипас мақолаи илмӣ, дар доираи талаботи ҷорӣ, барои ташхис ба аъзоёни ҳайати таҳририя ва ё мутахассисони соҳаи дахлдор (номзадҳо ва докторони илм) равон карда мешавад.

Дар тақриз бояд хусусиятҳои муҳимми мақола асоснок карда шаванд. Аз ҷумла, навоварии илмӣ, муҳиммияти омӯзиши масъала, арзиши таърихӣ ва фактологии мақола, дурустии иқтибосҳои нишондодашуда, услуби матн, истифодаи адабиёти солҳои охир ва камбудию норасоиҳои мақола. Дар охири тақриз ба мақола баҳои умумӣ дода мешавад ва ба ҳайати таҳририя дар мазмунҳои зерин хулосаи муқарриз пешниҳод мегардад: ба чоп тавсия карда шавад; баъди ислоҳи камбудиҳо ба чоп тавсия карда шавад; барои тақриз иловатан ба мутахассиси дигари масъалаи дахлдор фиристода шавад; барои чоп тавсия карда намешавад. Ҳаҷми тақриз бояд аз як саҳифа кам набошад.

Мақолаҳои илмии барои чоп қабулгардида, аммо ба тағйирот ниёздошта, бо нишон додани тавсияҳои муқарриз ва муҳаррир ба муаллифон фиристода мешаванд. Муаллифон бояд камбудию норасоиҳои ҷойдоштаро ислоҳ намуда, шакли ниҳоии матни чопӣ ва электронии мақоларо бо дастхати пештарааш ба маҷалла пешниҳод намоянд. Баъди ислоҳи камбудиҳои ҷойдошта мақолаи илмӣ такроран барои тақриз супорида мешавад ва сипас аз ҷониби ҳайати таҳририя барои чопи он иҷозат дода мешавад.

Мақолае, ки ба он тақризи мусбӣ дода шудааст ва чопи он аз ҷониби ҳайати таҳририя ҷонибдорӣ гардидааст, барои нашр қабулгардида ба ҳисоб меравад.

Раванди тақриздиҳӣ ба мақолаҳои дастнавис ошкоро намебошад. Паҳн намудани хабар дар бораи раванди тақриздиҳии мақолаи дастнавис боиси поймол гардидани ҳуқуқи муаллиф мегардад. Муқарризон барои нусхабардорӣ намудани матни мақола ва истифода намудани он барои эҳтиёҷоти худ ҳуқуқ надоранд.

Муқарризон, инчунин аъзоёни ҳайати таҳририя то нашри мақола иттилооти дар матни мақолаи дастнавис ҷойдоштаро ба манфиати худ истифода бурда наметавонанд.

Тақризҳо дар нашрияи маҷалла ба муддати 5 то сол нигоҳдорӣ мешаванд.

Идораи нашрия ҳангоми дархости дахлдор нусхаҳои тақризҳоро ба Комиссияи олии аттестатсионии Вазорати маориф ва илми Федератсияи Русия ирсол менамояд.

Инчунин идораи нашрия ҳангоми дархости дахлдор нусхаҳои тақризҳоро ба Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ирсол менамояд.

ПОРЯДОК
РЕЦЕНЗИРОВАНИЯ НАУЧНЫХ СТАТЕЙ, ПРЕДСТАВЛЯЕМЫХ В НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ВЕСТНИК ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА. СЕРИЯ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК»

Статьи, поступающие в редакцию, проходят предварительную экспертизу (проводятся членами редколлегии – специалистами по соответствующей отрасли науки) и принимаются в установленном порядке. Требования к оформлению оригинала статей приводятся в каждом номере журнала.

Если рукопись принята, то редакция сообщает автору замечания по содержанию и оформлению статьи, которые необходимо устранить до передачи текста на рецензирование.

Затем статьи рецензируются в обязательном порядке членами редколлегии журнала или экспертами соответствующей специальности (кандидатами и докторами наук).

Рецензия должна содержать обоснованное перечисление качеств статьи, в том числе научную новизну проблемы, её актуальность, фактологическую и историческую ценность, точность цитирования, стиль изложения, использование современных источников, а также мотивированное перечисление её недостатков. В заключении дается общая оценка статьи и рекомендации для редколлегии – опубликовать статью, опубликовать её после доработки, направить на дополнительную рецензию специалисту по определенной тематике или отклонить. Объем рецензии - не менее одной страницы текста.

Статья, принятая к публикации, но нуждающаяся в доработке, направляется авторам с замечаниями рецензента и редактора. Авторы должны внести все необходимые исправления в окончательный вариант рукописи и вернуть в редакцию исправленный текст, а также его идентичный электронный вариант вместе с первоначальным вариантом рукописи. После доработки статья повторно рецензируется, и редколлегия принимает решение о ее публикации.

Статья считается принятой к публикации при наличии положительной рецензии и если её поддержали члены редколлегии. Порядок и очередность публикации статьи определяется в зависимости от даты поступления ее окончательного варианта.

Рецензирование рукописи осуществляется конфиденциально. Разглашение конфиденциальных деталей рецензирования рукописи нарушает права автора. Рецензентам не разрешается снимать копии статей для своих нужд.

Рецензенты, а также члены редколлегии не имеют права использовать в собственных интересах информацию, содержащуюся в рукописи, до её опубликования.

Рецензии хранятся в редакции журнала в течение 5 лет.

Редакция журнала направляет копии рецензий в Министерство образования и науки Российской Федерации при поступлении в редакцию издания соответствующего запроса.

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

Талабот нисбат ба мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи илмии «Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ» пешниҳод мегарданд

Ҳамаи мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷалла пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд: а) мақолаи илмӣ бояд бо назардошти талаботи муқаррарнамудаи маҷалла омода гардида бошад; б) мақола бояд натиҷаи таҳқиқоти илмӣ бошад; в) мавзӯи мақола бояд ба яке аз самтҳои илмии маҷалла мувофиқат намояд.

Ҳамаи маводи илмие, ки ба маҷалла пешниҳод мегарданд, бо ёрии системаи Antiplagiat барои муайян намудани дараҷаи аслияти матн санҷида мешаванд. Мақолаҳое, ки дар матни онҳо маводи дигар муаллифон бе иқтибосоварӣ истифода шудаанд, ба баррасии марҳилаҳои навбатӣ пешниҳод намегарданд ва ин гунна мақолаҳо ба чоп роҳ дода намешаванд.

Талабот нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ:

Матни мақола бояд дар формати Microsoft Word омода гардида, бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русию англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матни тоҷикӣ таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,5 мм бошад.

Ҳаҷми мақола бо формати А4 бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 10 то 12 саҳифаро бояд дар бар гирад.

Сохтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

– индекси УДК (индекси мазкурро аз дилхоҳ китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

– номи мақола;

– насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Шарипов Д.М.);

–номи муассисае, ки дар он муаллифи мақола кору фаъолият менамояд;

–матни асосии мақола;

– рӯйхати адабиёти истифодашуда (на камтар аз 10 номгӯ ва на бештар аз 25 номгӯйи адабиёти илмӣ). Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи ГОСТ 7.1-2003 ва ГОСТ 7.0.5-2008 таҳия гардад.

– номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бояд бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) таҳия гарданд. Аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 25 сатр ва калидвожаҳо аз 7 то 10 номгӯ бояд таҳия карда шавад;

– дар охири мақола бо ду забон (русӣ ва англисӣ) маълумот дар бораи муаллиф ва ё муаллифон бо тартиби зерин нишон дода шавад: насаб, ном ва номи падар (пурра), дараҷаи илмӣ ва унвони илмӣ (агар бошанд), номи муассисае, ки дар он муаллиф кору фаъолият менамояд, вазифаи ишғолнамуда, телефон, e-mail, нишонии ҷойи кори муаллиф.

Ҳангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси чаҳоркунҷа [ ] нишон дода шавад. Намуна: [4, с.25]. Яъне, адабиёти №4 ва саҳифаи 25.

Нақшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузорӣ карда шаванд. Инчунин онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям, поступающим в научный журнал «Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук»

Все поступающие в редакцию журнала научные статьи должны соответствовать следующим требованиям: а) статья должна быть написана с соблюдением установленных требований журнала; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

Все поступающие в редакцию материалы проверяются на наличие заимствований из открытых источников (плагиат), проверка выполняется с помощью системы Antiplagiat. Статьи, содержащие элементы плагиата, автоматически снимаются с рассмотрения, а авторы лишаются возможности опубликовать свою работу в журнале.

Требования к оформлению научных статей:

Статья должна быть подготовлена в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman, кегль 14, поля 2,5 см со всех сторон, интервал полуторный.

Объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 10 до 12 стр. формата А4.

Статья должна иметь следующую структуру:

– индекс УДК (индекс можно получить в любой научной библиотеке);

– название статьи;

– фамилия и инициалы автора (например, Шарипов Д.М.);

– название организации, в которой работает автор статьи;

– основной текст статьи;

– список использованной литературы (не менее 10 и не более 25 наименований научной литературы). Список литературы оформляется согласно требованиям ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008;

– название статьи, аннотация и ключевые слова оформляются на трех языках (на таджикском, русском и английском языках). Аннотация оформляется в объеме не менее 25 строк, ключевые слова от 7 до 10 слов или словосочетаний;

– информация об авторе на русском и английском языках. Здесь указываются ФИО автора полностью, ученая степень, ученое звание (если имеются), название организации, в которой работает автор (авторы), должность автора (авторов) в данной организации, телефон, e-mail, а также почтовый адрес место работы автора.

При цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках [ ]. Образец: [4, с.25]. То есть, литература №4 и страница 25.

Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать. Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны иметь название.

ВЕСТНИК
ТАДЖИКСКОГО
НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
СЕРИЯ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК

Научный журнал «Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук» основан в 2012 г. Выходит 8 раз в год. Печатная версия журнала зарегистрирована в Министерстве культуры Республики Таджикистан. Журнал включен в Перечень рецензируемых научных изданий, рекомендованных ВАК Министерства образования и науки Российской Федерации. Журнал принимает научные статьи по следующим группам специальностей: 10.01.00 – Литературоведение и 10.02.00 – Языкознание. Журнал включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ), регулярно предоставляет в РИНЦ информацию в виде метаданных. Полнотекстовая версия журнала доступна на сайте издания (www.vestnik-tnu.com).

ВЕСТНИК
ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
СЕРИЯ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК

2018. №4.

Над номером работали:
Ответственный редактор: М.Ибодова
Редактор таджикского языка: М.Н.Набиева
Редактор русского языка: О.Ашмарин
Редактор английского языка: М.Асадова

Издательский центр
Таджикского национального университета
734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17.
Сайт журнала: www.vestnik-tnu.com
E-mail: vestnik-tnu@mail.ru
Тел.: (+992 37) 227-74-41

Формат 70x108/16. Бумага офсетная. Печать офсетная.
Тираж 200 экз. Уч. изд. л. 8,5, усл. п.л. 8.
Подписано в печать 31.05.2018 г. Заказ №2018/04-01
Отпечатано в типографии ТНУ
734025, г.Душанбе, ул.Айни, 32.